

СОЦІОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ (САУ)

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ В
ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

ІV КОНГРЕС СОЦІОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

**Харків
28-29 жовтня 2021 року**

**Харків
2021**

Друкується за рішенням Правління Соціологічної асоціації України

Редакційна рада: **Бакіров В. С. (голова ради)** – доктор соціологічних наук, академік НАН України, професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Президент Соціологічної асоціації України; **Куценко О. Д.** – докторка соціологічних наук, професорка, професорка кафедри соціальних структур та соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, віцепрезидентка соціологічної асоціації України; **Мурадян О. С.** – кандидатка соціологічних наук, доцентка, декан соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; **Сокурянська Л. Г.** – докторка соціологічних наук, професорка, в.о. завідувачки кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, віцепредидентка Соціологічної асоціації України; **Черниш Н. Й.** – докторка соціологічних наук, професорка кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, віцепредидентка Соціологічної асоціації України; **Хижняк Л. М.** – докторка соціологічних наук, професорка кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У представлених матеріалах окреслюються широке коло проблем сучасного суспільства в умовах його медіатизації та цифровізації усіх сфер життєдіяльності; акцентовано увагу на трансформації таких соціальних інститутів, як сім'я, економіка, політика, право, освіта, релігія, медицина, засоби масової комунікації, реклама та зв'язки з громадськістю, соціальна робота, публічне управління та ін. Особлива увага буде приділена новим технологіям та методам досліджень інституційних трансформацій, соціальних нерівностей, процесів інтеграції та дезінтеграції у розділених суспільствах, сучасних молодіжних практик, гендерних проблем тощо.

Для науковців, аспірантів та всіх, хто цікавиться проблемами сучасного суспільства та їхнього соціологічного вивчення.

Редагування тез здійснено керівниками секцій

ЗМІСТ

Секція 1 ФЕНОМЕН СОЛІДАРНОСТІ ТА КОНСОЛІДАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	5
СЕКЦІЯ 2 ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ КРИЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ	18
СЕКЦІЯ 3 ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ, ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ	29
СЕКЦІЯ 4 МЕДІА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВИБУХУ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ (MUST DO IT)	36
СЕКЦІЯ 5 УРОКИ Г. С. БАТИГІНА ЩОДО ОБҐРУНТУВАННЯ НАУКОВОГО ВИСНОВКУ В СОЦІОЛОГІЇ (ДО 70-РІЧЧЯ АВТОРА І 35-РІЧЧЯ ВИХОДУ ЙОГО ОДНОЙМЕННОЇ КНИГИ)	47
СЕКЦІЯ 6 ПРОЦЕСИ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ У РОЗДІЛЕНИХ СУСПІЛЬСТВАХ	55
СЕКЦІЯ 7 СТРУКТУРНІ НЕРІВНОСТІ ЗА УМОВ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН: КЛАСОВІ, СТАТУСНІ ТА ПОКОЛІННІ ПРЕДИКТОРИ	72
СЕКЦІЯ 8 ІДЕНТИЧНОСТІ НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ	88
СЕКЦІЯ 9 СОЦІАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ, КРИМІНОЛОГІЯ ТА УРБАНІСТИКА	99
СЕКЦІЯ 10 РОЗВИТОК БЕЗПЕКОВИХ ІНСТИТУЦІЙ В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ ТА РИЗИКІВ	119
СЕКЦІЯ 11 ПРОДУКУВАННЯ КУЛЬТУРИ В НОВІТНІХ РЕЖИМАХ КОМУНІКАЦІЇ: РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	134
СЕКЦІЯ 12 ДІАЛОГ ЯК СОЦІАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	157
СЕКЦІЯ 13 ВІДПОВІДАЮЧИ НА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ РАЗОМ: СОЦІОЛОГІЯ ТА УКРАЇНСЬКІ СТУДІЇ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	168
СЕКЦІЯ 14 МАЙБУТНЄ ВИЩОЇ ОСВІТИ: МОЖЛИВІ СЦЕНАРІЇ В СВІТОВОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ	174
СЕКЦІЯ 15 ПРАКТИКИ СПОЖИВАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	188
СЕКЦІЯ 16 ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ	227
Секція 17 СОЦІАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ (САМО)ОПИСИ В ГЛОБАЛЬНІЙ КРИЗІ ПРАКСИСУ	235
СЕКЦІЯ 18 ТРАНСФОРМАЦІЇ СІМ'Ї ЯК СКЛАДОВА СУСПІЛЬНИХ ЗМІН	244

СЕКЦІЯ 19 ТРАНСФОРМАЦІЯ МОЛОДІЖНИХ ПРАКТИК В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	252
СЕКЦІЯ 20 РЕКЛАМА ТА ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ У СФЕРІ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ	275
СЕКЦІЯ 21 СОЦІОЛОГІЯ МЕДИЦИНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ	292
СЕКЦІЯ 22 СОЦІАЛЬНА РОБОТА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	300
СЕКЦІЯ 23 АКОМОДАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗМАЇТТЯ В УКРАЇНІ	315
СЕКЦІЯ 24 ОНЛАЙН-ДОСЛІДЖЕННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД ТА СТАВЛЕННЯ УЧАСНИКІВ	328
СЕКЦІЯ 25 ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	343
СЕКЦІЯ 26 АРХЕТИПІКА СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ	360
СЕКЦІЯ 27 ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ РЕЛІГІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	375
СЕКЦІЯ 28 РОЛЬ ЦІННОСТЕЙ У ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	388
СЕКЦІЯ 29 СОЦІОЛОГІЯ ГЕНДЕРУ В УКРАЇНІ: ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ, ОСВІТА	405
СЕКЦІЯ 30 СТАНОВЛЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ ТОРГІВЛІ ТА БРЕНДИНГУ	423
СЕКЦІЯ 31 АГЕНТИ ЗМІН В СУСПІЛЬСТВІ НЕСТІЙКОЇ ІНСТИТУЦІЙНОСТІ	433
СЕКЦІЯ 32 БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА АДАПТАЦІЯ ПІДЛІТКІВ І МОЛОДІ В СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ	463
«КРУГЛИЙ СТІЛ» 1 ПОЛІТИКИ І ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ	474
«КРУГЛИЙ СТІЛ» 2 ВРАЗЛИВІ КАТЕГОРІЇ СТУДЕНТСТВА В МЕДІАТИЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	490
«КРУГЛИЙ СТІЛ» 3 МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ: НОВІ ТЕХНОЛОГІЇ, НОВІ ДЖЕРЕЛА ДАНИХ, НОВІ ДОСЛІДНИЦЬКІ МЕТОДИ	494
«КРУГЛИЙ СТІЛ» 4 МІСТА НА ЛІНІЇ ГЕОПОЛІТИЧНОГО РОЗЛОМУ	499
«КРУГЛИЙ СТІЛ» 5 ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ГРОМАДАХ ПІД ВПЛИВОМ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	503
ДИСКУСІЙНА ПАНЕЛЬ 1 ШКІЛЬНА ОСВІТА ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ	513
ДИСКУСІЙНА ПАНЕЛЬ 2 АБИТУРІЄНТСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНИХ ЗМІН УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	524

СЕКЦІЯ 1

ФЕНОМЕН СОЛІДАРНОСТІ ТА КОНСОЛІДАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**SOCIAL COHESION IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA:
THE PERSPECTIVE OF FORMATION AND CONSOLIDATION***Mocanu Victor*Ph.D, associate researcher, Institute of Legal, Political and Sociological Researches,
Director of the Center of Sociology and Social Psychology*Mocanu Angela*Ph. d, associate researcher,
Institute of Legal, Political and Sociological Researches

The concept of social cohesion comes from several academic disciplines and varies from theoretical definitions to a matrix of indicators for measurement. The study of public cohesion was developed on the dimension of horizontal and vertical social interaction. Empirical research directions have expanded from national and regional levels to global approaches, obtaining a variety and complexity of analyzes. Social cohesion is becoming a strategic concept, developed by international organizations. Gradually, the concept of social cohesion is reflected in state programs, strategies and policies.

Therefore, the consolidation of society is ideal, for the realization of which all states and societies make considerable efforts, but which they cannot fully achieve. Being a fundamental doctrine of the development of society, it represents a set of ideas and theories not only of social cohesion but also of social harmony, whose content largely depends on the dominant social-political regime, the stability of society and real social policy that tends or not to remove the elements of social disintegration.

This article analyzes the theoretical approaches of the concept of social cohesion and presents the results of sociological research on social cohesion in the Republic of Moldova conducted in 2020. The sample includes 1202 respondents and is represented by place of residence (urban/rural), sex, age, level of education. The qualitative study included interviews with 90 experts, representatives of local public authorities, NGOs and the private sector and 3 focus groups. The research was carried out within the project «Training and strengthening social cohesion in the Republic of Moldova in the context of rapprochement with the European Union».

As key aspects of social cohesion were analyzed: self-identification of the degree of belonging of Moldovan citizens to the Republic of Moldova, perceptions of solidarity with other citizens, social trust, participation and inclusion of citizens in political, social and economic processes. The research results showed that the level of cohesion and social solidarity in the Republic of Moldova is quite low. The COVID-19 pandemic has deepened social distancing, uncertainty about the future, poverty and the marginalization of certain groups of the population and has further contributed to lowering the level of social cohesion.

In the context of measuring stability and reconciliation in countries with stagnant conflict, the SCORE index (www.scoreforpeace.org) is used, which measures two preconditions for peace and society: social cohesion between groups and reconciliation. According to him, social cohesion is measured based on three indicators: 1) trust in institutions, 2) human security and 3) satisfaction with life. Reconciliation is measured based on indicators: negative stereotypes, anxiety within the group, social distance, social dangers, active discrimination and positive feelings.

Measuring social cohesion in pandemic situations requires new dimensions and indicators that should be researched. Of particular interest in this context are studies of social cohesion in exceptional situations caused by natural or social calamities, which show that people show a greater degree of cooperation when they are in survival situations [1] and that social cohesion contributes to reducing the perception of risk and fear, while trust in social support increases the degree of involvement in problem-solving [2].

In a society that is changing and facing a series of crises, it is increasingly important to set up mutual aid groups for survival and further development. According to T. Parsons' theory of structural functionalism, self-help is a system that fulfills the function of adaptation, achievement of purpose and integration. In transforming societies such as the Republic of Moldova, we can observe several trends and disintegration processes.

It should be noted that in the literature there is currently a shift in emphasis in the interpretation of the notion of solidarity. If previously the priority was given to the national-state parameters, now the solidarity to a greater extent is examined through the prism of the relations in communities at the micro-level. The concept of solidarity is a basic one in studying the process of differentiation among young people. In this context, the notion of solidarity has perpetuated the idea that communication occupies the main place in the formation of emotional bonds within youth groups. [3, p. 207]

The results of the empirical research show that in the Republic of Moldova the poverty of the population affects all aspects of social life. Given the poverty of the majority, many of the social processes do not go the way they should. The material situation of the respondents determines, to a large extent, their way of life.

Poor citizens of the Republic of Moldova (and they make up the majority; according to state statistics, 70% of the population have incomes below the minimum consumption) not only consume less but cannot organize a balanced diet; they are also characterized by a series of other peculiarities that reflect their precarious economic situation.

The living standard of the population correlates with the degree of trust in state institutions. From the perspective of different social-demographic groups of the population, the trust towards the legislative body of the country decreases correlatively with the increase of the education level, with the advancing age and the increase of the material situation. City dwellers have a lower degree of trust than rural dwellers, and national minorities show less trust than local population representatives.

As trust in social institutions continues to decline, it is also expressed in the attitude of the population towards the direction in which the country is developing. Thus, in 2020, only 16.7% believe that things are going in a good direction, and the number of skeptics is 75%. The distribution of the answers to this question reveals the fear of change, the lack of penetration in their essence, the orientations towards the old forms of economic development. Nostalgia for the former stability prevents a part of the population from accepting the changes that are taking place in the economic life of the country.

Both the results of empirical research and statistical data show a higher degree of social cohesion in rural than in urban areas. Social cohesion is manifested by a certain rate of participation in various socio-political meetings, including volunteer work. Social-participatory activities respondents prefer to carry out outside the institutional framework.

Respondents show a very reserved level of trust in the people around them. In case of urgent need, count on the help of close relatives. Institutionalized support is lacking at both the practical and conceptual levels. Although the vast majority of respondents feel close and very close to the identity of a citizen of the Republic of Moldova, only a third of them consider it necessary to pay taxes.

Eight out of ten respondents are confident to a large or very large extent that taxes paid by citizens are not always used efficiently and transparently. The number of skeptics in this regard remains constant for all age groups. Studies or the environment of residence do not influence the skepticism of the respondents, who thus express their level of trust in state institutions. This, in our opinion, is very worrying both for ordinary citizens and for those who have certain political powers within the state of the Republic of Moldova.

Culture has a substantial contribution to the formation of social cohesion. Although the Republic of Moldova has a valuable infrastructure and cultural heritage, which represents a significant potential that can contribute to increasing social cohesion in the country, the interest of the population in participating in cultural events and cultural activities is low. Cultural institutions pay little attention to public preferences and weakly involve the population in developing development programs.

The COVID-19 pandemic proved that the solidarity of the citizens in the Republic of Moldova takes new forms. The research, conducted in May-July 2020, captures some trends regarding some fundamental elements of social cohesion and social capital in the society of the Republic of Moldova during the incipient period of the pandemic, namely: trust in state-run institutions; the level of agreement about the actions of the state authorities; forms of social support and solidarity manifested by citizens; the level of cohesion perceived by complying with the dominant social norms, attitudes and perceptions towards a group at risk of marginalization (returned emigrants).

Respondents share a high degree of dissatisfaction with the way the state authorities managed the COVID-19 pandemic (until and during the research period in July 2020). About 80% of respondents are dissatisfied with the administration of the pandemic. The most dissatisfied with the actions of the authorities to prevent the spread of the virus and to counteract the effects of the COVID-19 pandemic is the young respondents, the most passive in terms of political participation, those who share a low trust in state leadership institutions and those who it is mainly informed from the circle of acquaintances and on social networks.

Participants in the in-depth interview highlight and describe numerous acts of solidarity carried out in various communities and society, in general, to prevent people from falling ill and the risk of socio-economic deprivation following the crisis, especially among the elderly and other socially vulnerable people. Critical attitudes are also quite expressive in formulating possible solutions. Some respondents hope that state authorities and civil society leaders will learn from this health and social crisis to strengthen forms of support and social cohesion. Several participants in the interviewed research suggest that forms of support are unevenly distributed in the context of the crisis and that they should be coordinated to include the elderly and people with disabilities, the most socially isolated and vulnerable. in the context of the pandemic.

Participants within the in-depth interview highlight and describe numerous acts of solidarity carried out in various communities and society, in general, to prevent disease and the risk of socio-economic deprivation following the crisis, especially among the elderly and other socially vulnerable individuals. Critical attitudes are

also quite expressive in formulating possible solutions. Some respondents hope that state authorities and civil society leaders will learn from this health and social crisis to strengthen forms of support and social cohesion. Several participants in the interview research also suggest that forms of support are unevenly distributed in the context of the crisis and that they should be coordinated in such a way as to include the elderly and those with disabilities, the most socially isolated and thus those more vulnerable in the context of the pandemic.

To strengthen the society of the Republic of Moldova, it is necessary to give the country's economy a rapid pace of development, which would contribute to raising the income of the population, living standards, eliminating inequalities in society and irradiating poverty.

It is necessary to improve and create adequate living conditions for the population, by raising government revenues and streamlining public spending, housing development, public transport, improving recreational facilities in each community, etc.

The relevant bodies of various competencies must study and identify the families and the vulnerable people in their communities, carry out their activity to obtain grants from outside and inside to provide conditions to help these people by creating new jobs, small business start-up opportunities at the community level.

Bibliography:

1. Calo-Blanco A., Kovařík J., Mengel F., Romero JG. Natural disasters and indicators of social cohesion, 2017. PLoS ONE 12(6): e0176885. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0176885> .
2. Babicky Ph., Seebauer S. Collective Efficacy and Natural Hazards: Differing Roles of Social Cohesion and Task-Specific Efficacy In Shaping Risk And Coping Beliefs, Journal of Risk Research, 2019. DOI: 10.1080/13669877.2019.1628096.
3. Dictionary of Sociology. București, 1998. P.207

СОЛІДАРНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН СТОСОВНО НАВЧАННЯ ДЕРЖАВНОЮ МОВОЮ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Лісєнко Олена Василівна

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського (м. Одеса)

У сучасних умовах складних ідентифікаційних процесів у сучасному українському суспільстві особливого значення набуває дослідження мовних процесів, пов'язаних із проблемами збереження етнічної ідентичності. Після прийняття Закону України «Про освіту» 2017 року певні положення, а саме стаття 7 щодо мови освітнього процесу в закладах освіти, викликали стурбованість як громадян України різного етнічного походження, так і країн-сусідів – Угорщини, Румунії, Польщі, Росії, Республіка Молдова та інших, тим, що ніби мовна стаття звужує права представників національних меншин. Особливо така ситуація характерна для населення Одеської області – однієї з найбільш багатонаціональних в Україні. Мовний аспект нового закону про освіту викликав дискусії в Одеській області, особливо в районах компактного проживання національних меншин (м. Одеса, Болградський та Ізмаїльський райони Одеської області). Тому виникла необхідність провести глибоке наукове осмислення позицій представників різних етнонаціональних груп, різних освітніх суб'єктів щодо мови навчання національних меншин Одеської області для пошуку взаємоприйнятних рішень при впровадженні ст. 7 Закону України «Про освіту» (з урахуванням зауважень Венеціанської комісії). Впродовж 2018 року в рамках проекту «Спільна мова: громадський діалог щодо Закону України «Про освіту» в Одеській області» за фінансової підтримки Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження» громадською організацією «Південноукраїнське відділення Соціологічної Асоціації України» за безпосередньої участі автора було проведено емпірико-соціологічне дослідження з використанням методу глибинного інтерв'ю (N-80) з суб'єктами освіти (керівництвом шкіл та інших закладів освіти, вчителями шкіл, учнями старших класів загальноосвітніх шкіл, студентами), батьками учнів, представниками органів влади та місцевого самоврядування, національно-культурних товариств м. Одеси та Болградського й Ізмаїльського районів Одеської області.

Грунтовний аналіз уявлень та оцінок усіх учасників дослідження уможливило виокремлення основних причин браку солідарності щодо прийняття статті 7 Закону України «Про освіту». Так, згідно з позицією більшості інформантів, серед основних причин виникнення напруги при реалізації статті 7 Закону України «Про освіту» доцільно вказати такі три їх групи:

1) інформаційні, пов'язані з неефективною інформаційною кампанією Міністерства освіти та науки України щодо роз'яснення імплементації мовної статті та, як наслідок, нерозуміння змісту та шляхів реалізації 7-ої статті Закону представниками національних меншин, учнями шкіл з мовою навчання меншин та їхніми батьками;

2) соціокультурні, пов'язані з тенденцією до втрати національної ідентичності та забування рідної мови представниками етнічних меншин. При цьому супротиву представників етнічних меншин щодо вивчення української мови немає – швидше, спостерігаємо їхнє бажання не втратити рідну мову: *«Ми українську мову вивчаємо зараз, і у нас немає проблем. Але як би нам зберегти болгарську мову?»* (представник національно-культурного товариства);

3) політичні (внутрішньополітичні та зовнішньополітичні), пов'язані з політичним маніпулюванням мовним питанням, використанням його для отримання політичного капіталу; реакцією деяких країн, які мають в Україні великі діаспори.

Результати дослідження свідчать, що учасниками глибоких інтерв'ю серед основних шляхів подолання проблем і викликів навколо 7 статті Закону України «Про освіту» розв'язання мовної проблеми було названо: необхідність посилення інформаційної компанії щодо змісту та шляхів реалізації цієї статті, збільшення перехідного періоду реалізації 7 статті Закону України «Про освіту», продовження діалогу та проведення круглих столів із представниками національних меншин та національно-культурних товариств, знаходження балансу між вивченням рідної мови і володінням державною мовою, створення умов для якісного викладання різних дисциплін українською мовою та ін. [1].

Зазначимо, що учасники глибоких інтерв'ю основні шляхи подолання проблем і викликів навколо мовної статті Закону України «Про освіту» вбачають у наступному: продовження діалогу та проведення круглих столів із представниками національних меншин та національно-культурних товариств; пошук/встановлення балансу між вивченням рідної мови та володінням державною мовою; створення умов для якісного викладання різних дисциплін українською мовою та ін. При цьому учасники дослідження підкреслювали необхідність міжкультурного діалогу; вказували на те, що *«рано чи пізно ми зрозуміємо, що мова національних меншин не розділяє, а згуртовує, енергія різних культур дає можливості по-іншому підійти до вирішення проблем. У цьому сенсі є практика Європейського союзу, коли етнічні, політичні кордони є точками зростання»* (представник органів місцевої влади та самоврядування).

Результати проведеного емпірико-соціологічного дослідження вказують на необхідність подальшого глибокого наукового осмислення сучасних мовних ідентифікаційних процесів, зокрема, проведення оціночних досліджень мовної політики нашої держави в освітній сфері; дослідження актуальних проблем, пов'язаних із реалізацією освітньої реформи в Україні.

Література:

1. Мова навчання етнонаціональних меншин Одеської області: соціологічний вимір / О. В. Лісеєнко та ін. Одеса: Астропринт, 2020. 176 с.

CONTINUITY OF THE VALUE SPHERE OF GENERATIONS AS THE BASIS FOR THE CONSOLIDATION OF SOCIETY

Caunenco Irina

Doctor of Psychology, Associate Professor,
Senior Researcher Center for Ethnology,
Institute of Cultural Heritage, Chisinau, Republic of Moldova

Gashper Lucia

doc. psychology, senior science employee,
Center for Sociology and Social Psychology,
Institute of Legal, Political and Sociological Research,
Chisinau, Republic of Moldova

The study of the value sphere in different generations makes it possible to understand the formation of a single semantic space, and therefore, the optimal impact on the process of consolidation of society. For a number of years, we have studied the value sphere in different age, generational groups [1, 2, 3].

In our research, we based on the concept of cultural values of S. Schwartz, methodological provisions of the evolutionary model of modernization by R. Inglehart; evolutionary theory of emancipation by K. Welzel [4, 5, 6, 7].

«The adaptation of society to epidemics, technological development, growth of well-being, contact with other cultures, wars and other exogenous factors leads to changes in the value attitudes of culture» [7, p. 39]. And since the formation of a personality takes place in a cultural environment, then changes in the value attitudes of

culture will inevitably have an impact, both at the personal level and at the group level. And this position, expressed by S. Schwartz, now (in connection with the epidemic of covid) acquires a special prognostic semantic meaning.

For the analysis of empirical data on the value sphere, obtained by us in different age and ethnic groups, it is important to assert that the adherence of young people to secular-rational values is characteristic not as an age system, not as a «life cycle», but as a feature of the system in which they live. ... Intergenerational differences are observed only in developed countries, in contrast to countries with low per capita income [5, p. 143].

R. Inglehard, based on an array of data for 80 countries, using three approaches: comparing generations, comparing rich and poor countries, studying time series, came to the conclusion that changes in the value sphere between generations can occur only with long-term economic changes. *Regarding post-communist countries, where generations have not felt a sharp increase in living standards, there will be no value gap between generations* [5]. These provisions have also been confirmed in our empirical studies. In studies of the value sphere of young people, the generation of millennials, it was found that the greatest agreement was found on the values of «Family Protection», «Health». Similar results were obtained in older adolescents, generation Z. The most highly significant values were – «happy family life», «health». The least significant values of this generation were «The beauty of nature and art», «Interesting work», «Creativity». Among young people (the generation of millennials), «Power» and «Influence» were less significant values. «Unity with nature», «Piety», «Sense of belonging», «Spiritual life». According to these values, the greatest divergence of opinions has been established, all this may indicate changes taking place in the mental sphere of young people.

It is extremely important to take into account that even when material wealth changes in the direction of their growth, there is no instant correction of the value sphere. There will be a significant time lag, as each generation reflects the conditions in which they spent their youth and childhood. We believe that K. Welzel's assertion that with the rise of culture there is a rise in emancipatory values, which strengthen humanitarian, civic, democratic and environmental tendencies in society, and the best sides of human nature begin to dominate. Emancipative values enhance people's ability to self-regulation, and these values contribute to greater, not less self-restraint (4). At the same time, it seems to us that for the consolidation of our society, it is necessary to study the value sphere in different generations, to establish a «semantic dialogue», and the formation of subjectivity, both at the level of groups and at the personal level.

Bibliography:

1. Caunenco I., Gaşper L. Valorile tinerilor ce țin de adaptarea lor în societate. În: Sănătatea și dezvoltarea tinerilor (Studiul de evaluare a cunoștințelor, atitudinilor și practicilor tinerilor), UNICEF, ONG «Sănătate pentru tineri». Chișinău, 2005. P. 32-36.
2. Caunenco I., Gaşper L. Socio-cultural potential of contemporary youth: a psychological approach // Economics, Social and Engineering Sciences Year. 2020, № 3-4. P. 171-180.
3. Caunenco I., Gaşper L. The system of values and perception of time in the transitional society: socio-psychological issues and perspectives // Economy and Sociology Ch. 2019, № 2. P. 94-103.
4. Вельцель К. Рождение свободы / под ред. Э. Д. Панарина, О. А. Оберемко; пер.с англ. А. В. Лисовского. М.: АО «ВЦИОМ», 2018.
5. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. М.: Новое издательство, 2011. 464 с.
6. Инглхарт Р. Культурная эволюция: как изменяются человеческие мотивации и как это меняет мир. Москва, 2018. 347 с.
7. Шварц Ш. Культурные ценностные ориентации: природа и следствия национальных различий // Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2008, № 2. С. 37-67.

ЕТНІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ФЕНОМЕНУ СОЛІДАРНОСТІ І КОНСОЛІДАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ємельянова Юлія Павлівна

доктор філософських наук, доцент, професор кафедри
загальної і соціальної психології та соціології

Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Специфічний етап функціонування постіндустріального суспільства, пов'язаний із створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням інформації у її новому електронному вигляді, провокує дослідника зосередитись саме на інформації як на чиннику спостережуваного прискорення соціальних процесів у системі сучасного суспільства. Дійсно, нова інформаційна реальність своєю внутрішньою напругою структурує усі сфери і сегменти соціальних систем, визначає тип їх рухів і напрямків змін. Новий вимір соціального простору призводить до включення у науковий дискурс поняття віртуальної реальності.

Віртуальна реальність, у свою чергу, наповнюється віртуальними спільнотами і особистостями, які створюють своє «паралельне» середовище за допомогою електронних пристроїв-посередників. Такий «подвійний» соціальний простір, створений сучасною технологічно озброєною людиною, стає об'єктом багатьох сучасних досліджень.

Новий тип соціальної реальності, нові форми соціальної взаємодії з його частою і ззовні непослідовною зміною комунікативно-сміслових кодів, які консолідують соціум, є, безумовно, цікавим полем дослідження. В ньому можна спостерігати широкий спектр соціальних форм, типів культурної трансляції: від лінійної – «денотат-концепт», ігноруючи габітус, і закінчуючи нарративними конструкціями, у яких іноді важко знайти культурологічне наповнення.

Новизна феномену інформаційного віртуального соціального простору є викликом для багатьох галузей наук про людину і суспільство, які знаходяться поки на описативному етапі його осягнення, або вивчають окремі сегменти нової соціальної реальності. Практика і прагматика підштовхують дослідження, їх потребують завдання в полі соціального управління, в сфері соціальних комунікацій, і, головне, проблема збереження цілісності, умовно кажучи, нового типу соціального «колективного тіла». Але серцевиною суспільствознавства у широкому розумінні цього терміну є антропологія, яка сьогодні представлена багатьма відгалуженнями, у тому числі антропологією інтегративною (автор терміну академік Корнетов М.А.), яка набуває прихильників, тому що пропонує цілісну несуперечливу концепцію людини [1]. Саме інтегральна антропологія долає дещо примітивне уявлення про людину, що виникло на початку науково-технічної революції і було запропоновано раціоналістичними концепціями людини у ХХ ст. Саме тоді людина зі своєю нескінченною складністю стала подаватися під терміном «людський фактор», «умова розвитку» виробничих сил і тому подібне.

Якщо прийняти той факт, що інтегративність є рисою усіх матеріальних процесів і вона іманентно відобразилась у кожній галузі знань, саме інтегративний погляд на людину дозволяє методологічно правильно оцінити зміни у її житті та функціонуванні середовища, умовою появи якого є людина, – суспільства. Найбільш важливим врахування інтегративності стає у міждисциплінарних дослідженнях на стику біологічного і соціального або історії і біології. Філософська школа, яка працює у методології інтегративності (пермська філософська школа В. В. Орлова), розвиває погляди на людину у межах концепції послідовного ускладнення відомих сучасній науці форм матерії. У цій методології людина виступає як багатомірна істота, історичний результат дії універсального закону матеріального узагальнення, завдяки якому матерія інтегрує історично попередні структурні рівні, починаючи з фізичного, у більш «молоді», яким сьогодні у європейській науці визнається духовний рівень. Наука визнає наявність духовної сфери буття людини, а віртуалізацію соціальних процесів і практик закономірним етапом пізнання цієї сфери людиною. З такої позиції інформатизація, віртуалізація виглядають процесом пошуку нових форм репрезентації потенціалу людини, а новітні комунікаційно-інформаційні технології стають допоміжним джерелом їх втілення.

Сучасне розуміння культури як програми розвитку людини і соціального простору та соціокультурна методологія дають можливість розкрити перспективи процесу віртуалізації, але існування механізму інтеграції не дозволяє нехтувати тим, на чому віртуалізація «будується». Мова йде про те, що соціальний розвиток спирається на, умовно кажучи, соціальну біологію (теза Н. Оконської), а також на те, що генетично першою формою соціальної організації людей, їх процесуального спів-буття була форма етно-соціокультурна (Б. Попов, М. Степико, Б. Шалютин, О. Майборода, О. Нельга та багато ін.). Вона сформувала людину «етнічну» і продовжує направляти рухами цієї людини у реальності суспільних відносин, де етнічне стає майже непомітним. Саме в етносі формується почуття пов'язаності і солідаризації з конкретною групою (етнічність), а також формується складний психічний комплекс, якій позначають як ментальність – колективна характеристика передумов соціальної дії певної культурної групи, її представників. Саме в етнічній спільноті специфіка взаємовпливу психічного і культурного породжує здатність людини до «подвоєння» реальності в ідеальних образах, тобто до створення та репродукування ідеально-духовного світу. Тілесність, безпосередня присутність стає основою елементарних соціальних ритуалів, первинним матеріалом, на засадах якого формуються соціальні відносини, що створюють структуру співтовариства. Тілесні практики забезпечують психо-фізичне здоров'я індивіда в етнічному колективі, сама ця спільнота стає оптимальним середовищем для формування у наступному індивідуального суб'єкта, яким так пишається сучасна західна цивілізація.

У новій інформаційній соціальній реальності, де технології починають визначати як важливі аспекти існування людини, так й стиль його життя, комп'ютеризація і віртуалізація призводять до зменшення часу безпосереднього спілкування і знецінення ролі традиційних соціальних спільнот і груп. Складність нової інформаційної реальності і швидкість її технологічного наповнення іноді не дозволяють зануритись у серцевину проблематики нового типу соціальної реальності. Головним питанням дослідника залишається питання розуміння самої інформаційної соціальної реальності. Сьогодні наука оперує кількома вимірами цієї реальності, серед яких: особлива знакова система; специфічна технологія організації

людського спілкування; технологія вирішення різних соціальних і індивідуальних завдань та інші. Автор розглядає інформаційну соціальну реальність як результат розвитку людини і одночасно потужний чинник ускладнення, тобто подальшого розвитку людини, але наполягає на тому, що цей новий соціальний світ будується інтегральною істотою, феномен якої у прихованості її біології, етнічного психо-культурного комплексу, тілесних практик збереження здоров'я фізичного і психічного. Збереження етнокультурного середовища з його практиками присутності у повсякденності є запорукою його інтеграції у новий тип соціальних практик, згідно із алгоритмом еволюції світу.

Література:

1. Корнетов Н. Интегративная антропология как вероятное общее направление в комплексе наук о человеке для возрождения университетской формы и духа образовательной среды в России и в новых независимых государствах. URL: <https://rucont.ru/efd/284698> (дата звернення: 30.06.2021).

КОМУНІКАТИВНИЙ КАПІТАЛ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Яценко Микола Анатолійович

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

Акцент у мережевій комунікації, як зазначає автор концепції комунікативного капіталізму Дж. Дін, зміщується з інформаційного змісту у бік комунікаційного виміру, тобто на «внесок» у потік контенту, що циркулює [1]. Споживання інформаційних і культурних продуктів, реагування на них і їх поширення стають базою для нових форм відчуження. А процеси брендингу, тобто «побудови організації поза організації», стають ключовими у виробництві вартості. Але обмеженість інструментарію оригінальної концепції Дін змушує нас звернутися до критичних досліджень медіа, які розвивають поняття комунікативного капіталу і створюють методологічну основу для його верифікації.

Комунікативний капітал виникає з відносин між творцями культурних продуктів і їх аудиторією, з одного боку, і між цими ж творцями і рекламодавцями – з іншого. Споживання культурних продуктів в цифровому середовищі прирівнюється до цифрової праці. Подібну позицію займає Н. Коен [2], яка зазначає різницю у споживчій та меновій вартості цифрових продуктів. Основні гравці у комунікативному полі – ті, кому цікава споживча вартість (користувачі), ті, кому цікава менова вартість (рекламодавці), і ті, хто володіють продуктом, в якому обидві вартості поєднуються (соціальні платформи). На цьому «стику» і з'являється комунікативний капітал.

Нарешті, комунікативний капітал як владу над дискурсивним полем розглядає в бурдєз'янській парадигмі П. Кендон [3]. Такий капітал нерозривно пов'язаний з іншими формами капіталу: культурним, соціальним і економічним. Кожен з них грає ключову роль в процесі конвертації на одному з рівнів: культурний капітал – на мікрорівні, соціальний – на рівні груп, а економічний – на макрорівні в рамках національного дискурсу.

Критична медіатеорія проблематизує відносини між власниками соціальних платформ і їх аудиторією як відносини між капіталом і працею в цифровому середовищі, наслідуючи в цьому марксистські традиції.

Для аналізу теоретичних підходів до концептуалізації поняття «комунікативний капітал» в інших сферах наукового знання звернемося до досвіду дослідників в області економіки і бізнесу, а також соціології. В області економіки і бізнесу можна виділити кілька підходів до визначення ролі комунікативного капіталу. Так, з одного боку, комунікативний капітал розглядається як один з нематеріальних факторів виробництва нарівні із знанням. З другого, як якийсь інтегральний набір невловимих активів, в який входять бренд, місія, цінності. Деякі вчені відзначають соціальну природу комунікативного капіталу. А цілий ряд дослідників безпосередньо пов'язують це поняття з досвідом комунікативної взаємодії на певній території і територіальним брендингом. Також деякі дослідники розглядають комунікативний капітал як частину людського капіталу.

У всіх цих дослідженнях підкреслюється зростаюча важливість комунікативних навичок, необхідних при здійсненні як рутинних бізнес-процесів, так і інноваційних проектів розвитку. При цьому комунікативний капітал – це не просто зв'язки, але і економічно цінний ресурс, здатний створювати диференційовану додаткову вартість для товарів і послуг, що виводяться підприємством на ринок.

У соціально-структурній парадигмі можна виділити наступні підходи: комунікативний капітал може розумітися як комунікативна компетенція в суспільстві ризику (Г. Мердок, Дж. Петс і Т. Орлік-Джонс [4]), як реалізація позначення класових дистанцій (К. Панофски і Дж. Вейденбонкер [5]) або як накопичена комунікативна успішність.

Згідно П. Бурдьє, капітал – це «влада над продуктом, в якому акумульовано попередня праця» [6, с. 15], а також «над механізмами, які прагнуть затвердити виробництво певної категорії благ». В мережевому середовищі виникають нові типи продуктів, а значить, і капіталу. Соціальний простір онлайн-спільнот – це багатовимірна диференціація користувачів по верствам залежно від різних аспектів участі і розподілу ресурсів, що пов'язані з результатами їх взаємодії».

В рамках подальших теоретичних досліджень необхідно дослідити наскільки вірно вважати комунікативний капітал базовою формою капіталу мережевого суспільства.

Література:

1. Dean J. Communicative Capitalism: Circulation and the Foreclosure of Politics // *Cultural Politics*. 2005. Vol. 1, issue 1. P. 51-74.
2. Cohen N. S. Commodifying Free Labor Online: Social Media, Audiences, and Advertising // *The Routledge Companion to Advertising and Promotional Culture*. New York: Routledge, 2013. P. 177-191.
3. Candon P. Online public sphere or communicative capital? Blogs and news sites in Ireland 2010 – '13 (PhD thesis). Dublin: Trinity College, The University of Dublin, 2016. 237 p.
4. Murdock G., Petts J., Horlick-Jones T. After Amplification: Rethinking the Role of Media in Risk Communication // *The Social Amplification of Risk / eds N. Pidgeon, R. E. Kasperson, P. Slovic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 156-178.
5. Panofsky C. P., Vadenboncoeur J. A. Schooling the social classes: Triadic zones of proximal development, communicative capital, and relational distance in the perpetuation of advantage // *Vygotsky and Sociology / ed. by H. Daniels*. London; New York: Routledge, 2012. P. 192-210.
6. Бурдьє П. Социология социального пространства: Пер. с франц. М.: Институт экспериментальной социологии. СПб.: Алетейя, 2007. 288 с.

ВІРТУАЛЬНІ ЦІННОСТІ В КУЛЬТУРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Гудзенко Олеся Зеновіївна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Сучасне суспільство характеризується суттєвими трансформаційними змінами у різних сферах соціального життя. Особливо інтенсивними є ті перетворення, що пов'язані зі становленням і розвитком інформаційного суспільства. Серед визначальних характеристик сучасності – стрімка діджиталізація суспільного виробництва, поширення новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, формування глобальних комунікаційних мереж. За таких умов повсякденне життя особистості, яке нерозривно пов'язане зі збільшенням кількості інформації та знань, також піддається суттєвим зрушенням домінуючого світогляду і мислення, картини світу та нових ціннісних орієнтирів [2, с. 62]. Діджиталізація реальності призводить до становлення нового культурного поля – кіберкультури.

Кіберкультура є однією із новітніх форм сучасної масової культури, через що вона становиться досить вагомим аспектом повсякденного життя людини. Інформаційне суспільство і розвиток нових комп'ютерних та комунікаційних технологій сприяли створенню цілого ряду нових субкультурних форм. Однією з таких можна вважати субкультуру геймерів, основою для якої став новий, альтернативний реальному світу, створений за допомогою сучасних технологій віртуальної реальності. Трансформуючись з формату субкультури геймерів і спрямовуючи дискурсивні практики у суспільну реальність, кіберкультура стає віртуальним символічним полем суспільної взаємодії та комунікації всіх «споживачів» інтернет-простору.

Досягнення і розвиток комп'ютерних технологій відкрили величезні можливості для конститування ціннісної картини світу сучасної людини, її уявлення про повсякденний світ і нові формати суспільних відносин. За допомогою наративів і комунікативних практик кіберкультура залучає пласти віртуального часу й простору у соціальну реальність і тим самим формує у людей новий спектр потреб, стереотипів, моделей поведінки, форм активності й суспільної діяльності. Відбувається зміна ціннісних орієнтацій соціальних суб'єктів, залучених в інформаційний простір в результаті використання нових моделей символічної взаємодії в віртуальному просторі. Важливою ознакою кіберкультури є формування відповідних цінностей і ціннісних орієнтацій, що визначають особливості іншого типу соціальної інтеграції і є репрезентативними для культури «віртуальної реальності». «Віртуальна реальність розташовується ніби у просторі між двома реальностями (суб'єктивною та об'єктивною), в зоні їх взаємодії, взаємозв'язку, взаємозалежності». На думку Дзьобань О. П. об'єктивна та суб'єктивна реальності «виявляються залученими у процес мережевої взаємодії і в результаті виступають елементами віртуальної реальності» [1, с. 168].

В процесі кіберсоціалізації, яка набуває все більшої актуальності, формується новий тип особистості з

релевантною віртуальною та реальною ціннісною системою. Віртуальні цінності є базовими складовими для культури віртуальної реальності і репрезентантами ціннісної структури свідомості користувачів інтернет-простору [3, с. 319]. Цінності кіберпростору можуть не відповідати суспільній реальності і знаходитися на межі реальності та віртуальності, створюючи амбівалентні складні конфігурації.

З метою дослідження віртуальних цінностей було проведено соціологічне дослідження методом глибинного інтерв'ю на тему: «Віртуальні цінності в культурі інформаційного суспільства» серед основних репрезентантів кіберкультури – представників геймерських спільнот. В дослідженні взяли участь 39 учасників кіберспорту і субкультури геймерів з різних університетів і шкіл м. Дніпро, віком від 16 до 21 років. Методологічною основою дослідження була методика вимірювання цінностей Шалом Шварца, згідно з якою дії, що здійснюються особистістю відповідно до кожного типу цінностей, мають психологічні, практичні і соціальні наслідки. З даної методики ми відібрали ієрархію ціннісно-мотиваційних орієнтирів і запропонували запитання стосовно визначених цінностей. Кожна із цінностей входила у певний мотиваційний блок і підпорядковувалася відповідній мотиваційній діяльності. Опитувальник, використаний у нашому дослідженні, дає можливість дослідити нормативні ідеали і віртуальні цінності геймерів в кіберпросторі комп'ютерних ігор. Віртуальні цінності, неодмінно, впливають на особистість, але не завжди проявляються в соціальній поведінці, оскільки можуть не збігатися з нормативними цінностями суспільства в реальності.

Аналіз отриманих результатів за блоком цінностей (влада, досягнення та гедонізм), дозволяє нам зробити висновки, що отриманні типові відповіді є фактично презентацією амбівалентності, невизначеності та фрагментарності ціннісної свідомості інформантів, які простежуються і в реальності. Тобто, ми зафіксували відсутність домінування цих цінностей у віртуальному просторі. Як зазначають інформанти, що вибір цінностей влади, досягнення та гедонізму має ситуативний характер і залежить від формату гри.

Типові відповіді за цінністю «стимуляція», мотиваційна мета якої полягає в застосуванні інноваційних тактик та стратегій змагальності в житті, які необхідні для підтримки оптимального рівня активності. Власний рейтинг впливає на активність інформантів у грі, бо зазвичай певне місце в рейтингу несе за собою внутрішню ігрову нагороду або матеріальну – тому більшість гравців постійно покращують свої навички в грі. Однак, рейтинг не є основною мотиваційною дією для участі в грі. Більшість геймерів вважають себе командними гравцями. Але їх здатність грати дуже часто залежить від того в якій команді вони грають. Більшості важко грати в командах з випадковими людьми. Іноді такі ігрові сесії можуть супроводжуватися агресією та гриферством, через те, що не знайшли спільно мову з членами своєї команди. Через це деякі гравці просто вимикають всі канали зв'язку з членами своєї команди та грають самі по собі.

Цінність «самостійність» містить можливість формувати нові ідеї, творчо конструювати власний образ героя, мати свободу дій і незалежність. Мотиваційна мета цінності у свободі думки і дії. Ця цінність обумовлена потребою індивіда бути автономним і незалежним. Запитавши учасників стосовно яким комп'ютерним іграм вони віддають перевагу (сінгплеєр чи командним), більшість відповіли, що люблять грати в командні ігри. Це пов'язано з більшою варіативністю ігрових ситуацій в яких гравець може себе проявити, показати свої навички. Та ще одною досить важливою мотивацією вибору командних ігор є сам формат цієї гри, в якій ти спілкуєшся з іншими людьми.

Цінності анонімності та приватності неодмінно пов'язані і з цінністю свободи, оскільки дозволяють реалізувати свободу від реальної ідентичності. Причому мова тут йде про проголошення поліідентичності на відмінну від традиційної моноідентичності (або вірніше обмеженої ідентичності) [3, с. 325]. Простір комп'ютерних ігор дає можливість віртуально конструювати різні образи героїв. Можливість конструювати героя за своїм власним бажанням є фактично проявом віртуальної ідентичності гравця. І що особливе в цій ситуації, що у віртуальному просторі домінують цінності рівності та толерантності, і тому випадки расизму та сексизму поодинокі.

Значна частина інформантів віддають перевагу експериментам і імпровізації, в перш чергу це пов'язано з тим, що більшості подобаються командні ігри в яких є тактики, але через те що кожна гра неповторна – доводиться грати несподівано, ситуативно і тому імпровізувати. Гру по шаблону використовують коли гравець не знайомий з грою, і через шаблон гри він її досліджує. Більшість респондентів не займаються перешкодою нормальній грі іншим гравцям. Ті хто цим займаються зазначають, що ці дії можуть бути як відповідь іншому гравцю на такі ж негативні дії в сторону респондента, та що це трапляється рідко. Для деяких респондентів це спосіб повеселитися провокуючи інших гравців на негативну реакцію.

Для дослідження цінності безпеки ми запитали наскільки багато особистої інформації геймери надають онлайн сервісам по типу Steam, EpicGames, Battle.net, Origin, Uplay, т.п. і чи відчувають вони себе в безпеці кіберпростору. Більшість респондентів надають невелику кількість особистої інформації різним онлайн сервісам. Аргументуючи це недовірою або просто не бачать в цьому потреби, бо для комфортного користування сервісами потрібен мінімум інформації. Цінність безпеки тісно корелює з вільним і необмеженим доступом до інформації; запереченні довіри до будь-яких авторитетів, децентралізованості і

запереченні можливості використання соціальних статусів при оцінці людини, безкорисливості і вірі в необмежені можливості нового віртуального світу.

При проведенні дослідження була зафіксована ситуація амбівалентності та невизначеності в домінування цінностей влади, досягнення та гедонізму, що є типовим проявом як у віртуальній реальності, так і в реальності взагалі. Домінуючими цінностями геймерської спільноти є свобода доступу до інформації, егалітаризм, анонімність, відсутність ієрархії, альтруїзм та цінності комунітаризму.

Література:

1. Дзьобань О. П. Сучасний віртуальний простір: конгеніальність віртуальності й міфу. *Стратегічні пріоритети. Серія «Філософія»*. 2017. № 3. С. 163-170.
2. Пустовіт Н. В. До питання аксіосфери в парадигмі постіндустріального суспільства Д. Белла. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Філософія. Філософські перипетії*. Харків: ХНУ, 2014. № 1093. Вип. 49. С. 62-72.
3. Мартянов Д. С. Виртуальные ценности: структура, динамика, противоречия. *Социология культуры: опыт и новые парадигмы*. Том 206. Часть 1. 2015 с. 319-327. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnye-tsennosti-struktura-dinamika-protivorechiya>

ІТ-МЕРЕЖА «ПЕРСОНАЛЬНИЙ МАНДАТ» ЯК ЩОДЕННИЙ ПЛЕБІСЦИТ

Тертичний Олександр Васильович

координатор групи незалежних дослідників Спільний Проект

Популярний заклик «змінити не політиків біля керма держави, а всю нинішню систему...» [1] дозволяє трактувати вимогу як покращення наявного порядку речей: цим і переймаються борці з корупцією останніх протягом семи років. Така політика з обмеженим доступом (для своїх) приречена від початку, і швидко стала очевидною для всіх. «Нас використали» - публічно визнали представники низки громадських організацій під орудою «Автомайдану», які взялися контролювати атестацію працівників поліції. Слідом аналогічну заяву оприлюднила Громадська рада доброчесності. Навіть авторитетні учасники «реформації» із західних структур визнали публічно: «...серед деяких міжнародних агентств і урядів країн-донорів, включно з їх посольствами у Києві, панує доволі поверхове уявлення про корупцію в Україні» [2].

Антикорупційна споруда не приносить суттєвих результатів, оскільки перехресний контроль не спрацював. Символічну риску під сподіваннями на нові інституції поставила особисто голова Вищого антикорупційного суду, коли 2020 року взяла участь в різдвяній зустрічі за участі особи, яка підозрювався у скоєнні злочину.

Що може бути вище Вищого суду?

Разом з тим, чимало громадян розуміють вимогу «змінити» систему, як її повну зАміну, як прагнення до суспільства з відкритим доступом. Таке розуміння можна потрактувати і з контексту цитованого вище документу Програмний маніфест «Майдану». Автори зокрема пропонували створити «*мережу* самоорганізації громадян, яка забезпечить громадський контроль за діяльністю органів влади та самоврядування...», що могло би з часом привести до зАміни системи [1].

Логіка і практика одноголосно свідчать: контрольна мережа спрацює лише за умови її створення ПОЗА Системою. Разом з тим, ця Мережа не може висіти в повітрі – має отримати опертя (як мінімум інтелектуальне) на ІНШУ Систему.

Пошук Візії Іншої системи вимагає піднести дослідження до стратегічної Меті, а потім подати на реалізацію в поле – з конкретними відповідями на основні запитання: хто саме, яким чином, яку саме мережу самоврядування хоче, хто і як може створити. Тобто, заклик на зміну системи може знайти суспільний резонанс, якщо маси посполитих отримують доступний Інструмент, якщо кожний активний громадянин почує і побачить, що і як конкретно він має робити «тут і зараз», аби Система таки змінилася. Таким чином пропонується Мережа самоорганізації може виконати функцію організаційного суб'єкта у спареному процесі демонтажу чинної і творення нової Системи.

Відповідну методологію міждисциплінарна група незалежних дослідників Спільний Проект створила ad hoc – для такого випадку [3]. Спільний Проект отримав риси науково-дослідницької програми (за Імре Лакатошем). «Залізне осердя» містить десять методологічних вимог: обмежує загальну кількість, фіксує взаємозалежність ключових точок проекту. Складові частини «Залізного осердя» утворюють так зване герменевтичне коло. Функцію «захисного поясу» Сценарію реалізує методологічний ланцюжок, який показує спрямованість і зміст дослідження [4].

Спільне дослідження, що тривало протягом 2012-21 років, відбулося в парадигмі *публічної соціології*, що на порядок підвищило ефективність роботи. Група використала ефект взаємного навчання і співпраці, на який звертав увагу президент Міжнародної соціологічної асоціації (2010–2014 рр.) професор Майкл Буравой

[5]. Кожний інсайт фахівців негайно виставлявся до спільного обговорення професійних експертів і активних громадян. Не очікували засідань на кафедрах та дебатів на наукових конференціях, традиційних публікацій в журналах та збірках. Новації тут же в мережі спільно доводили до кондицій, і слідом – випробувалася в полі. Доповнення, зміни та уточнення, що приносила обкатка в полі, тут же вносилися до текстів: такі цикли відбувалися безперервно і високим темпом, якого вимагає Інформаційна доба.

Громадяни всіх 216 виборчих округів України отримали доступний і зручний Інструмент поточного контролю обранців. На спеціалізованих віртуальних майданчиках вони відтепер можуть збирати, перевіряти, оприлюднювати інформацію і виносити власний присуд щодо «придатності» депутатів. Активні громадяни починають формувати і обговорювати кейси обранців, і зможуть публічно моніторити їх діяльність протягом усієї каденції.

Віртуальне мереживо отримало назву «Персональний мандат» – правової новації, яка передбачає право громадянина в будь-який момент забрати поданий на виборах голос: в разі обману з боку обраного [6]. Можлива недовіра обранцю в окружній Групі потягне вимогу достроково скласти мандат за принципом зворотного зв'язку: «ми тебе обрали, ми тебе й відкликаємо» [7].

Відповідь на запитання активних громадян «що робити сьогодні?» сформульована максимально конкретно: заходьмо до Мережі зворотного зв'язку Персональний Мандат, і перебираймо владу від «слуг» до народу – єдиного джерела.

За підтримки активних громадян ІТ-віче може стати інструментом руху до мережаної демократії (mesh democracy). Презентація передбачення майбутнього громадсько-політичного відбулася на II Конгресі Соціологічної асоціації України в доповіді «Концепція мережаної демократії як позитивний форсайт-сценарій» напередодні Майдану [8].

Новація має привернути увагу закордонних фахівців, оскільки мирним еволюційним шляхом долає обмеженість доступу громадян до самоуправління, до вільного розвитку особи. Саме про це 2014 року написали до «The Guardian» вісімдесят західних інтелектуалів: «Сьогодні український Майдан представляє Європу в найкращому вигляді... Дозвольте нам допомогти українцям побудувати нову Україну – і тоді вони, безумовно, допоможуть нам побудувати нову Європу і більш справедливий світ» [9].

Література:

1. Програмний маніфест «Майдану». URL: https://vgolos.com.ua/news/programnyj-manifest-majdanu-tekst_129175.html
2. Володимир Дубровський, Джон Лаф. Україна має зосередитися на запобіганні корупції, а не покаранні. Великий антикорупційний аналіз. URL: <https://voxukraine.org/ukrayina-maye-zosereditsiya-na-zapobiganni-koruptsiyi-a-ne-pokaranni-velikij-antikoruptionsij-analiz/>
3. Тертичний О. В. Ентелехія як моделіст позитивного сценарію // Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції 24-25 березня 2017 р. частина I. С. 62-66.
4. Тертичний О. В. Український шлях: до майбутньої перемоги // Суспільно-політичні процеси. 2018. Випуск 3(10). С. 319-366
5. Буравой М. За публичную социологию / перевод А. Балджи; под ред. Е. Ярской-Смирновой и П. Романова. URL: <http://publicsphere.narod.ru/Burawoy.pdf>
6. Тертичний О. В. Персональний мандат // Актуальні проблеми сучасного суспільства в фокусі соціології: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 19 березня 2014 року. К.: Міленіум, 2014
7. Кияни: ні – брехні! URL: <https://www.facebook.com/groups/263856218490249>

8. Тертичний О. В. Концепція мережаної демократії як позитивний форсайт-сценарій // «Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи» II Конгрес САУ Харків, 17-19 жовтня 2013: тези доповідей. Х.: Видавничий центр ХНУ імені В. Н. Каразіна С. 374-375.
9. Support Ukrainians and they can help us build a fairer Europe. The Guardian, Friday 3 January 2014 21.00 GMT. URL: <http://www.theguardian.com/world/2014/jan/03/support-ukrainians-build-fairer-europe> Переклад: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/01/4/7009018/>

ПРИНЦИПИ СОЛІДАРНОСТІ ЯК СУБСТРАТ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Гордієнко Михайло Григорович

кандидат політичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Яготинський інститут МАУП

Так історично склалося, що українці впродовж віків піддаються зовнішній експансії і змушені жертвовно виборювати свій суверенітет. Бездержавна нація втрачає інстинкт згуртованості, що обумовлює маргіналізацію соціуму, породжує схильність до політичної амнезії й соціальної атомізації. Згубні традиції міжособної ворожнечі, політичних амбіцій і чвар атрофують почуття солідарності, сприяють ерозії суспільства й ведуть до його асиміляції войовничими імперіями. Колоніальні утиски й імперське гноблення не зламали українську націю, але суттєво підірвали консолідований алгоритм її буття. Ми й досі не навчилися жити солідарно. Тому політична система пострадянської України перебуває в стадії перманентної біфуркації. Зважаючи на це, вивчення феномену солідарності в умовах радикальної трансформації суспільства є не лише важливим чинником гармонійного розвитку і визначальною умовою його стабільності, а й позиціонується як ключовий атрибут збереження політичної суб'єктності постколоніальної нації. Більшість аналітиків стверджує, що для подолання тотальної кризи новітньої України потрібне належне функціонування економіки, кваліфікований менеджмент, подолання етатизму тощо. Це справді важливі пріоритети утвердження прогресивної динаміки соціуму. Однак джерелом соціального прогресу є громадяни, які мотивовані здійснювати конструктивні перетворення й вирішувати концептуальні завдання спільноти колективними зусиллями. Тому лише солідарне й згуртоване суспільство, що усвідомлює свої національні інтереси є творцем соціального поступу.

Пошук консолідуючої парадигми збереження цілісності суспільства, відновлення його територіальної цілісності постає домінуючим трендом української політики в умовах зовнішньої експансії. Плюралізм думок, альтернативні погляди, ідеологічні розбіжності, політичні суперечності є чинником прогресу для відкритих суспільств з усталеними демократичними цінностями. Однак у пострадянських реаліях політично незрілої спільноти зазначені процеси сприяють не консолідації нації, а ведуть до розколу країни. Кремлівська агресія обумовлена не тільки неоімперськими амбіціями Путіна, а й дезінтегрованістю української спільноти. Успішно протистояти викликам шовінізму може солідарна спільнота, що інтегрована уніфікованим алгоритмом національної ідеї. У цьому контексті Є. Магда зазначає: «Національна ідея повинна набувати максимально спрощеної форми для кращого засвоєння масами. Вона може мати наступний вигляд: «Свобода. Справедливість. Соборність»... Ідея соборності має розглядатися в національній ідеї як синонім єдності, є нині актуальним питанням в Україні, про поділ якої йдеться протягом останніх п'яти років. Саме ідея соборності як синонім спільноті території та інтересів громадян держави має стати провідною ідеєю українства і сприяти подальшому розвитку й існуванню незалежної держави» [3, с. 77-78]. В умовах війни громадяни й політична еліта мають приборкати політичні пристрасті, відкинути свої ідеологічні симпатії, партійну приналежність, соціальний статус й мобілізувати всі ресурси нації для захисту держави.

Феномен солідарності має бути покладений в основу ідеології національного державотворення, що інтегрує такі поняття як згуртованість, консенсус, соціальна гармонія, злагода, консолідація. Соціальна солідарність – це не політичне гасло, а неодмінний атрибут державної політики й моральна чеснота відповідальних громадян. На думку І. Каганця «Націоналістичний рух» без національного солідаризму є антинаціоналістичним. Завдання нової української еліти полягає в реалізації постіндустріального солідаризму. Вчений вважає, що «найкращою формою суспільної організації є така, коли спільне благо всієї спільноти є запорукою особистого блага кожного її члена. Стратегія узгоджених дій, коли індивідуальні і групові члени спільноти усвідомлюють спільні інтереси, називається солідаризмом (від фр. *solidaire* – діючий заодно). Солідаризм різко підвищує мобілізаційні можливості спільноти та її ефективність за рахунок синергетичного ефекту. Джерело синергії солідаризму закладене у принципі «Один за всіх і всі за одного!». Його сенс у тому, що всі підсилюють всіх: надихають, допомагають, навчають, торгують, інвестують, надають підтримку дарами, молитвами, заохоченням, взаємною вимогливістю. Стратегія солідаризму може застосовуватися на всіх рівнях соціальної організації, включаючи сім'ю, територіальну громаду, бізнесову

корпорацію, духовне братство, державу і расу. У кожному з цих випадків солідаризм передбачає серйозні обмеження (передусім самообмеження) преференцій еліти соціуму – при одночасному збільшенні навантаження на неї. Обов'язки еліти перед соціумом вважаються первинними, а права й привілеї надаються їй винятково з метою ефективного виконання цих обов'язків» [1]. Зазначені міркування дають підстави зробити узагальнення про те, що ідеологія солідаризму покликана зшивати країну, об'єднувати штучно розколоте суспільство в єдиний соціальний організм.

Політична місія солідарності полягає у консолідації суспільства, гуртуванні соціуму для досягнення спільних цілей. Шляхом узгодження соціальних інтересів і цінностей, приборкання сепаратистських тенденцій можливе досягнення гармонійного розвитку спільноти. Рівень соціальної згуртованості визначає ступінь життєздатності суспільства. Феномен солідаризму постає особливо актуальним трендом в період соціально-політичних криз або загроз суверенному розвитку національної держави. Солідарні відносини різних сегментів суспільства базуються на усвідомленні спільності інтересів, що мобілізує синергетичний потенціал спільноти. На його засадах утверджується громадянське суспільство й формується політична суб'єктність нації. Цей складний і болючий процес наразі переживає українське суспільство. Принципово важливим завданням для нас є знаходження солідарного консенсусу влади і народу. Для цього варто звернути увагу на суспільно-політичні доктрини минулого.

Виважену й переконливу концепцію солідаризму у вітчизняній політологічній думці обґрунтовує теоретик українського консерватизму В. Липинський. Його проект інтеграції української спільноти виражається взаємопов'язаними поняттями «класократія», «національна аристократія» й «територіальний патріотизм». Вони втілюють базові засади консервативної ідеології, християнських цінностей та солідаризму. За логікою В. Липинського впродовж історії України основною перешкодою утвердженню суверенної державності був брак єдності – національної, політичної, релігійної, організаційної, регіональної. Але головним політичним капіталом вчений вважав наявність організованої провідної верстви, від згуртованості якої залежить існування суверенної державності. Автор «Листів» резонно зауважує: «Побили ми себе самі. Ідеї, віри, легенди про одну-єдину, всіх Українців об'єднуючу вільну й незалежну Україну провідники нації не сотворили, за таку ідею не боролись і тому, розуміється, така Україна здійснитись, прибрати реальні живі форми не змогла» [2, с. 16]. Саме класократія є тим політичним режимом, у якому владу реалізує активний прошарок добірних людей – національна аристократія. До неї рекрутуються кращі представники всіх суспільних страт – воїтники, продуценти, інтелігенти, що створює продуктивну синергію нації.

Аналізуючи історичні події В. Липинський стверджує, що Україна завжди була осередком екстериторіальної віросповідальної солідарності, за допомогою якої насаджувалося імперське панування метрополій. Отже, екстериторіальна ідеологія є руйнівною для нації, оскільки породжує суперечності між різними соціальними верствами, що проживають на цій території. Вона, як і брак волонтаризму провідної верстви, є ключовим джерелом сучасного сепаратизму на Донбасі і в Криму. Якби політичний істеблішмент постколоніальної України вчасно засвоїв державотворчі постулати Липинського, який казав: «менше між собою бешкетували, тісніше б в одну громаду об'єднались і природу цієї скали постарались всіма силами пізнати», то можна було б уникнути багатьох соціальних катаклізмів сьогодення й утвердити солідарну Українську державу й консолідовану націю.

Узагальнюючи вищесказане треба наголосити на тому, що гармонійний формат буття людської спільноти ґрунтується на концепті солідарності. Дієвими чинниками витіснення ворожнечі й конфронтації є толерантність, повага і солідаризм. Ми стверджуємо, що принципи солідаризму – це концептуальна засада української національної ідеї. Ідеологія української держави має базуватися на стратегії національного солідаризму. Утилітарне ставлення до солідарності як політичної технології відкриває простір для гноблення, неокolonіальної залежності й «війни всіх проти всіх». Національний патріотизм й постмодерний солідаризм є засадничими умовами для утвердження єдності соціального організму. Чим швидше наша спільнота позбудеться атавістичних залишків радянського етатизму й стане на шлях української солідарності, тим більше буде шансів утверджувати демократичний формат політичної системи і подолати кризові явища. Без відновлення атрофованого інстинкту солідаризму, що мобілізує національну синергію, українське суспільство приречене на існування в орбіті маргінальності.

Література:

1. Каганець І. Солідаризм – ідеологія Вільної Української Держави. URL: <https://www.ar25.org/article/nacionalnyy-solidaryzm-skorochno-nacionalizm.html>
2. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Київ; Філадельфія, 1995. 470 с.
3. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Х.: Віват, 2015. 304 с.

СЕКЦІЯ 2

ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ КРІЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТНОСТІ У ПРАКСИОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ
СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ*Подшивалкіна Валентина Іванівна*доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної і прикладної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

В доповіді зроблений акцент та праксіологічних основах соціоінженерної діяльності. Показано, що праксеологію розглядають в якості теорії ефективної організації діяльності. Термін введений науковий обіг А. Еспінасом (1923), С. Слущким (1926) і Т. Котарбінським. Завдяки Котарбінського ідеї праксеології були інституціоналізовані в якості напрямку теоретичних і прикладних досліджень.

Показано, що праксіологічні підстави пізнання базуються на уявленні про те, що необхідно не тільки дослідити (в гносеологічному і епістемологічному контексті), але і змінювати соціальну реальність (в онтологічному та праксіологічному). Практиологія як теорія зайнята поясненням та описом історичних типів і видів практики – раціональних форм організації людських дій, спрямованих на зміну природи, суспільства і самої людини.

Використовуючи наукову логіку Г. В. Суходольського звернено увагу на важливі характеристики діяльності соціолога. До числа морфологічних характеристик діяльності, на нашу думку, слід віднести складові елементи діяльності та її структуру; до праксіологічних – функціональні та організаційні складові діяльності, до аксіологічними – потреби в діяльності, цінності, особливості оціночної рефлексії; до онтологічних – особливості індивідуального та колективного досвіду діяльності та рольової ідентифікації.

Згідно праксіології, соціолог також займає зацікавлену, включену особистісну позицію при цьому його клієнти виступають як цілком рівнозначні та незамінні партнери. У класичному трактуванні соціальний суб'єкт – це особа, соціальна група або ціле суспільство, що ініціюють і здійснюють соціальні дії, діяльність, поведінку і так далі. Разом з тим з точки зору соціальної інженерії учасники соціальних проєктів та технологій можуть відрізнитися рівнем суб'єктності, тобто виступати або ініціаторами новітніх процесів, або активно підтримувати чиюсь ініціативу та розвивати її, або долучатися до будь-яких інновацій через часткову участь у них. Сучасну особу в соціології ідентифікують через ряд сталих понять – суб'єкт, агент, актор. Іноді вини використовуються як синоніми. Разом з тим з праксіологічної точки зору саме рівень суб'єктності є ключовою основою специфіки кожного цих понять. Соціальний суб'єкт – це людина мисляча і раціонально діюча і значною мірою відноситься до елітарного кола людей, здатних усвідомити бажане і діяти у напрямі його досягнення, організуючи не тільки свою діяльність, але й діяльність інших. Соціальний суб'єкт – соціальний новатор, якій пропонує новітні способи вирішення соціальних проблем. Саме активація особистісного потенціалу сучасних суб'єктів та принципова самодетермінація їхньої діяльності постає як сучасна проблема побудови громадянського суспільства.

Поняття «актора» відбиває ті характеристики суб'єкта діяльності, які пов'язані з його участю в соціальній взаємодії і заняттям певної позиції в соціальній структурі та з його здатністю діяти і змінювати навколишню реальність своєю поведінкою в межах якогось новітнього тренду, активно розвиваючи його. Таким чином, соціальний актор – це суб'єкт, який приймає активну участь у перетворенні певного соціального простору у конкретному напрямку виходячи з потенціалу своєї особистості. Масовидний характер дій акторів постає як праксіологічна основа формування громадянського суспільства.

Інше поняття, близьке до поняття соціального суб'єкта і тісно пов'язане з соціальною дією, – це «агент», як посередник чиєсь волі або як реалізатор яких-небудь змін, що відбуваються в тій або іншій сфері життя. У понятті «агент» робиться акцент на тому, що індивід (чи група) є лише свого роду провідником ціннісно-нормативної системи або яких-небудь інших феноменів соціального. Так, суб'єкт як агент може вибирати певний вид перетворюючої практики з наявних традиційних або спеціально розроблених, але досить уніфікованих практик для досягнення певної мети. В цьому випадку міра самостійності суб'єкта і можливість переінтерпретації ним поставленої меті відносно незначні. Агентом в цьому випадку є суб'єкт, що виконує задану системою функцію. Його дії не просто детерміновані зовнішніми умовами, вони жорстко визначені інструкцією, схемою або стандартом, приписуючими певну

послідовність кроків. Агент – це виразник, провідник (вільний або мимовільний) тих або інших норм і цінностей певної соціальної системи, логіка якої визначає логіку його поведінки в тій або іншій ситуації. Інакше кажучи, в понятті соціальний агент відбивається соціальний і культурний контроль системи над індивідами і/або та роль, яку вони прагнуть (свідомо або несвідомо) грати відповідно до певного соціального статусу.

Таким чином, суб'єктність – це здатність до прояву активності, що розвивається самою людиною. Суб'єктністю з практикоорієнтованих позицій є деякий комплекс характеристик, що дозволяють особі в конкретний момент діяльності раціонально усвідомлювати, внутрішньо приймати обрану позицію і позиціонувати себе в суспільстві як або класичного елітарного суб'єкта, або суб'єкта-актора або суб'єкта-агента. Таким чином, з позицій пракиології соціальний суб'єкт – це нерівноважна композиція обраних статусів і ролей, що спрямовано (організовано) на досягнення ефективності. У соціоінженерній діяльності соціолог одночасно має проявляти різний рівень суб'єктності та долучатися до декількох проєктів, технологій з позицій суб'єкту, актора або агента.

Література:

1. Подшивалкина В. И., Бирюкова М. В. Полисубъектность как социальный феномен. Праксиологический дискурс // Социологические исследования. 2014. № 4. С. 13-19
2. Суходольский Г.В. Основы психологической теории деятельности. С-Пб, 2016. 176 с.

ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ МЕТОДУ ПОЗИТИВНОГО ОЦІНЮВАННЯ

Мазурик Олег Володимирович

доктор соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ми живемо в часи тріумфу технологій. Вони насправді допомагають вирішувати безліч економічних, екологічних, соціальних проблем. Втім сліпа віра в те, що будь-які труднощі можна подолати завдячуючи сучасним технологіям, може ввести в оману, оскільки дедуктивний, механістичний підхід до використання знань програє у деяких ситуаціях інтуїції, емоціям, творчості. Яскравим прикладом застосування таких нестандартних, а інколи кажуть навіть «ненормальних» наукових технологій [1] може слугувати метод Appreciative Inquiry (AI), який сьогодні набуває особливої популярності в управлінні організаціями. Про те, наскільки популярною і затребуваною є дана технологія, свідчать гучні назви статей: «Отримати вигоду з недоліків: технологія AI», «AI – метод, що виявляє цінність», «Позитив як панацея» тощо.

Даний метод, що дослівно перекладається як «вдячний запит», у вітчизняній науці і управлінській практиці має кілька схожих назв: позитивно орієнтоване дослідження, позитивне оцінювання, позитивний підхід до дослідження, орієнтоване на позитив дослідження в організації тощо [див., напр. 2]. Автором створення методу позитивного дослідження є Девід Куперрайдер, який стверджує, що будь-яка організація сильна і багата, перш за все, своїми членами, тому головна мета керівництва – не лише побачити цей творчий потенціал, але й показати самим співробітникам, наскільки вони насправді гарні [3]. Наш науковий інтерес полягає у вивченні можливостей та потенціалу застосування даної технології в оціночних дослідженнях.

Методологія позитивного дослідження ґрунтується, перш за все, на парадигмі соціального конструювання [4], що вже має сильні позиції в соціальних науках та гуманітаристиці через активні спроби переосмислення цілої низки соціальних проблем і характеристик сучасного суспільства. Соціальний конструктивізм розглядає соціальні інститути, закони і закономірності соціальної реальності, звичаї, етичні цінності тощо як результат конструювання представниками певної культури на основі їх соціальних уявлень в процесі соціальної взаємодії [5].

Цінними для розуміння суті методу позитивного дослідження є його основні принципи, що були сформульовані Р. Фрайдом [6]:

- принцип конструктивізму – ми робимо і створюємо те, відповідно до того, як і про що говоримо, які ставимо запитання тощо (слова виступають певним інструментом або приладом, за допомогою якого організація рухається певним чином і в певному напрямку);

- принцип поетичності – ми самі як творці обираємо теми для обговорення з безлічі можливих варіантів і таким чином формуємо напрямок подальших дій, вільний від шаблонів, самоочевидних речей тощо;

- принцип одночасності – ми починаємо зміни в той момент, коли ставимо перше запитання, по суті запитання вже і є втручанням;
- принцип передбачення – дослідник створює те, що і як він бачить це у своїй уяві, певним чином «передбачаючи» майбутнє, створюючи, за словами М. Хайдеггера, «випереджувальні структури», будуючи горизонт очікувань тощо;
- принцип позитивності – оптимізм, слова надії, прояви радості і турботи створюють нові зв'язки, підтримують позитивний діалог, підштовхують до мобілізації ресурсів і активних дій;
- принцип наративу (оповідний принцип) – яскраві (і особливо позитивні!) історії про значущі події з'єднують минуле і майбутнє, фіксують та узгоджують цінності і культуру системи, виступають каталізаторами змін.

Описана вище методологія позитивного дослідження нині використовується в сфері управління організаціями, практичної психології тощо. Нещодавно дослідницька група ГО «Центр соціального аудиту» мала можливість застосувати і відпрацювати елементи позитивного дослідження при комплексному оцінюванні ефективності діяльності Благодійного фонду Родина Нечитайло, особливо щодо тих питань, які стосуються ребрендингу, формуванні стратегічних напрямків розвитку тощо.

При всіх очевидних плюсах і перевагах методики позитивного оцінювання, є певні (як правило латентні) ризики «занадто» позитивного ставлення до організації. В рамках даного дослідження ми їх поділили на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх, що пов'язані безпосередньо з діяльністю Фонду, були віднесені наступні: а) встановлення достатньо високої планки діяльності станом на зараз може потребувати ще більшого залучення ресурсів (фінансових, кадрових, інформаційних тощо) для того, щоб продовжувати бути «на рівні» в очах партнерів та отримувачів послуг; б) складність у запровадженні інновацій, які можуть призвести до зміни «правил гри» з партнерами та споживачами послуг через «соціальне звання» до вже сформованого формату діяльності та співпраці («*навіщо змінювати те, що й так добре*»); в) певна «заспокоєність» (демотивація) діяльності працівників Фонду («у нас і так все добре»), а також виникнення ефекту «соціальної бажаності», що може заважати адекватно оцінювати ситуації та емоційно-нейтрально приймати рішення.

Зовнішні (пов'язані з партнерами та отримувачами послуг): а) закріпленість певного патерналістського або утилітарного (споживацького) характеру ставлення до Фонду (на що вказують асоціації респондентів – «*Святий Миколай*», «*мама*», «*уважна жінка*», «*добра людина*» тощо) може спричинити у подальшому нейтральний або нульовий ефект оцінки діяльності Фонду («роблять, що й так мають робити»), а посилення вимог від Фонду (у разі потреби) щодо дотримання умов договору, запровадження самооцінювання і т.п. можуть викликати негативні реакції; б) суб'єктивність оцінок партнерів та отримувачів послуг не завжди мають пряме відношення до оцінки діяльності Фонду, а виражають особистісне сприйняття конкретних ситуацій. Ризикованість такого сприйняття полягає у так званому «перенесенні відповідальності» за власну успішність або подолання перешкод на зовнішнього суб'єкта (у даному випадку, на Фонд), що може спричинити соціальну «інфантильність».

Таким чином, метод позитивного дослідження розглядає організацію не як механістичну систему, а як живий організм, який конструюється співробітниками на засадах того найкращого, що вже є в людях, організаціях та оточуючому середовищі і яке треба лише «дістати» за допомогою позитивних запитань. АІ виступає радше не новим знанням, а новим способом пізнання. Він буде ефективно працювати в тих випадках, коли методології, що орієнтуються на статистику і планування, не є дієвими.

Література:

1. Back to Basics: Appreciating Appreciative Inquiry as Not 'Normal' Science. Dian Marie Hosking & Sheila McNamee URL: <https://www.centerforappreciativeinquiry.net/wp-content/uploads/2012/05/back-to-basics.pdf> (Last accessed: 16.04.2021).
2. Соловей І. Позитивно орієнтоване дослідження. URL: <https://euprostor.org.ua/courses/143323> (дата звернення: 24.05.2021).
3. Cooperrider, D.L. & Srivastva, S. (1987) Appreciative inquiry in organizational life. In Woodman, R. W. & Pasmore, W.A. (eds) Research In Organizational Change And Development, Vol. 1 (129-169). Stamford, CT: JAI Press.
4. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М., 1995. 323 с.
5. Іванова Т. В. Соціальний конструктивізм у розрізі соціологічного знання. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 17. С. 37-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2017_17_12. (дата звернення: 19.03.2021).
6. Ключові принципи позитивно орієнтованого дослідження – Appreciative Inquiry – від професора Рональда Фрая. URL: <http://humantime.com.ua/blog/klyuchovi-printsipi-pozitivno-orintovanogo-doslidjennya-appreciative-inquiry-vid-profesora-ronalda-fraya-1> (дата звернення: 17.05.2021).

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА САМОЗАЙНЯТОСТІ: ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИКО-ІНФОРМАЦІЙНІ АСПЕКТИ*Сірий Євген Володимирович*доктор соціологічних наук, професор, старший науковий співробітник
Державного інституту сімейної та молодіжної політики.

Актуальні проблеми інституційного розвитку тієї чи іншої суспільної сфери в Україні, наукове обґрунтування доцільності змін у системі його механізмів визначається слабкою розвиненістю в державі системи інституцій, здатних у взаємодії та координації проводити ефективну реалізацію завдань місцевого, регіонального та національного рівнях розвитку в умовах здійснення системних реформ у державі. Кризові явища в економічній та соціальній сферах суспільного розвитку свідчать насамперед про неефективність здійснюваних спроб реформувати інституційну систему тієї чи іншої сфери відповідно до нових політичних орієнтирів та соціально-економічних перетворень. Гостро це питання стоїть, зокрема, і перед сферою молодіжного підприємництва та самозайнятості, як і в загальному контексті розвитку дрібного бізнесу в Україні.

Тематика молодіжного підприємництва та самозайнятості на перший погляд, надихаючи своєю буденністю та давністю може здаватися доволі не складною в усвідомленні й освоєнні. Однак, навіть її поверхневий аналіз чітко виявляє властиву неоднозначність проблеми. Та і мета постійного моніторингу проблеми не лежить у площині суто предметно-наукової корисності, а скоріше – управлінської, в контексті проблем інституційного розвитку цієї сфери в Україні. Сам прагматизм соціологічної рефлексії даної проблематики виявляється і у піднятті питання нагальних проблем економічної активності молоді як макросуспільної проблеми для України. Тут ми стикаємося з реальним протиріччям між необхідністю та реальністю стосовно того, як здійснюється молодіжна політика економічної самозайнятості, об'єктом і суб'єктом якої, а також чинником суспільного розвитку є сама молодь як мегасоціальна група. Тому основне завдання у цій сфері полягає у створенні та забезпеченні реальних умов для економічного її розвитку, доступу до суспільних ресурсів, зокрема, до економічних свобод, можливостей, фінансових ресурсів, набуття відповідних компетентностей – чим мають перейматися інститути сприяння молодіжному підприємству.

Вивчення проблем молодіжної зайнятості в Україні є традиційним для суспільних наук, зокрема і для соціології, але в даний час ця проблема особливо актуальна у зв'язку з новими характеристиками ринку праці, що виникли в результаті структурних зрушень в економіці. Ці особливо проблемні питання останні три десятиліття перебувають у перманентному стані свого вирішення. Цьому є немало причин, як суто суспільного характеру, так й інституціонального.

Однією з проблем інституційного сприяння розвитку молодіжного підприємництва, що потребує вирішення, є усвідомлення реалій та виявлення труднощів і потреб молоді у започаткуванні та веденні бізнесу. Незважаючи на численні публікації, присвячені визначенню та вирішенню проблем зайнятості молоді, питанню молодіжного підприємництва як засобу підвищення рівня зайнятості молоді приділено недостатньої уваги. Аналіз літератури і надалі вказує на те, що на сьогодні бракує публікацій з акцентом на висвітлення питань молодіжного підприємництва та самозайнятості в Україні, оскільки здебільшого ця проблема розглядається в контексті молодіжної політики у комплексі з питаннями громадянської та політичної активності, дозвілля та стану здоров'я, сім'ї та сімейних цінностей молоді тощо. У наукових публікаціях характеризуються лише окремі аспекти цього різновиду економічної активності молоді – соціально-педагогічні, статистичні, освітні тощо. Тому, це дає лише фрагментарне уявлення щодо проблем і перспектив розвитку МПіС, з констатацією потреби конкретних механізмів їх активізації.

Спеціальні дослідження інституціональних та інших проблем МПіС у вітчизняній дослідницькій сфері проводяться вкрай мало. Аналіз літератури також показує, що на сьогоднішній день немає і чіткого розуміння сутності такого економічного явища як «молодіжне підприємство». Це поняття відсутнє і у Цивільному, Бюджетному й Податковому кодексах України. Жоден нормативно-правовий акт в Україні не застосовує поняття «молодіжне підприємство», «молодіжна підприємницька діяльність», «суб'єкт молодіжної підприємницької діяльності», що, в свою чергу, впливає на відсутність відрегульованої правової захищеності молодого підприємця. Відчутно брак інформації з боку комплексних емпіричних соціологічних досліджень цієї проблематики, на основі яких можна було б дати цілісну та більш повну характеристику підприємницької самозайнятості та з'ясувати суть найбільш виражених проблем.

З іншого боку ще більш унеможливлена процедура кількісного аналізу становища та розвитку молодіжного підприємництва та самозайнятості, і перш за все – з методологічних причин, а саме: відсутності (не розробленості) відповідних показників реєстрації та інших висхідних й похідних показників. З іншого боку, варто враховувати, що рівень становлення та розвитку молодіжного дрібного бізнесу/самозайнятості слід аналізувати передусім не за абсолютними показниками, які не завжди

відображають реальну ситуацію, а за відносними чи інтегрованими. Функціонування цього сегменту аналізується здебільшого, за економіко-статистичними макропоказниками, у яких відсутній соціальний контекст [1; 2]. Виходячи з цього, національні програми підтримки розвитку малого бізнесу, що реалізуються без підкріплення регіональними програмами та відповідного соціологічного аналізу, не дають очікуваного ефекту для розвитку підприємницької діяльності в Україні. Іншою суттєвою проблемою є вкрай низький рівень врахування державними органами влади наукових розробок та пропозицій.

Висновки. Складна ситуація з підприємництвом в Україні є системною і вимагає негайних заходів не тільки щодо стимулювання його створення і подальшого розвитку, але і нагальності нових принципових підходів до формування дієвої системи цього стимулювання. Результати сучасних тематичних досліджень щодо проблем розвитку МПіС, діагностика наявних потреб та актуальних проблем одноставно вказують на практичну відсутність сприятливих умов для відкриття та ведення бізнесу загалом, та для молоді зокрема. Зараз для України характерними є досить повільні темпи залученості до підприємництва серед молоді через адміністративні, правові, фінансові, організаційні проблеми, а саме: відсутність комплексної, перш за все, фінансово-кредитної, методико-інформаційної, інвестиційної, освітньої підтримки, а також системного аналізу й підтримки на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Із цього слідує, що молодіжний бізнес в Україні потребує прискорення позитивних перетворень, які мають здійснюватися шляхом негайних ефективних економічних, соціальних та головне – інституціональних заходів. Детальна операційна програма зі створення інституції підтримки підприємництва – це комплекс взаємопов'язаних заходів, що мають призвести до створення нової інституції підтримки підприємництва. Стосовно розвитку молодіжного підприємництва, цей напрям потрібно реалізовувати хоча б на трьох рівнях: шляхом удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує підприємницьку діяльність; розробки системи пільг та преференцій молодим підприємцям; всебічного розвитку підприємницьких навичок та здібностей української молоді.

Література:

1. Сірий Є.В. Молодіжне підприємництво та самозайнятість: статистико-соціологічний аналіз досвіду та проблем розвитку // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. К. 2020 (2019). № 4. С.51-63.
2. Сірий Є.В. Сучасне становище молодіжного підприємництва: статистичний та соціологічний вимір // Демографія та соціальна економіка. 2020. 1(39). С.63-78.

ВЗАЄМОДІЯ МІСЬКОЇ ВЛАДИ ТА СОЦІОЛОГІВ ПРИ ПРИЙНЯТІ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА ПРИКЛАДІ МІСТА ЗАПОРІЖЖА

Позднякова-Кирбят'єва Елліна Геннадіївна

доктор соціологічних наук, професор, проректор з навчальної роботи,
КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради

Мосаєв Юрій Володимирович

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи
КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради

Роль соціології суттєво недооцінена на рівні здійснення ефективного адміністрування. Більшість критиків соціології як науки та ефективного інструменту управління забувають проте, що у функціонал соціології входять: описова функція; функції соціального контролю та соціального управління.

Представники влади постійно аналізують первинну та вторинну соціологічну інформацію отриману в результаті власних досліджень та оприлюднену провідними національними соціологічними агенціями. В той же час у більшості випадків це робиться не системно та за окремими напрямками. В той же час реалії постіндустріального суспільства ставлять перед всіма суб'єктами політичного та соціально-політичних відносин нові рамки здійснення рефлексивних практик необхідних як для здійснення ефективного управлінської діяльності так і для підтримки власної легітимності. Серед таких умов можна виділити наступні:

– максимальна відкритість та висвітлення власної діяльності через різноманітні комунікаційні канали, починаючи від особистого спілкування з членами громади, закінчуючи вузькопрофільними соціальними мережами;

– ведення соціального діалогу між представниками різних соціальних інституцій задля досягнення максимального соціального добробуту та цілей сталого розвитку;

- прозоре прийняття колективних рішень з врахуванням громадської думки місцевого населення та представників громадського сектору;
- наявність інструментів діалогу між владою та суспільством для вирішення соціальних конфліктів і зменшення соціальної напруги.

Наявність зазначених умов створює ситуацію, коли представники державної та муніципальної влади не в змозі самотійно вирішити зазначені проблеми. Такий стан речей обумовлюється відсутністю відповідних компетенцій у осіб, що працюють у органах державної та місцевої влади. Зазначені органи не мають у своєму штатному розкладі професійних соціологів. Іноді так стається, що до лав державних та муніципальних чиновників долучаються особи з соціологічною освітою і навіть з науковими ступенями з соціології та інших соціальних наук. Зазначені спеціалісти піднімають роль соціології при прийнятті важливих управлінських рішень, але їх зусиль для підвищення системності недостатньо так як здебільшого вони займають посади, які безпосередньо не пов'язані з соціологією або навіть з аналітикою. Взагалі запровадження посади соціолога в рамках апарату державних чи муніципальних органах влади справа важка, не говорячи про створення соціологічного відділу. Причин зазначеної проблеми дві. Перша це не розуміння актуальності постійного соціологічного моніторингу за стратегічними та тактичними напрямками з боку керівництва зазначених державних і муніципальних органів. Головна причина не розуміння полягає у низькому рівні наукової культури чиновників і брак інформації про можливість використання соціології та інших соціальних наук для прийняття важливих управлінських рішень. Друга це не високий рівень довіри до соціологів та соціології як науки серед широких верств населення. Причиною цього є діяльність псевдо соціологів та політтехнологів, які маскують власні маніпулятивні технології під соціологічні опитування. І не можна не відмітити постійну дискредитацію соціології як науки так і окремих соціологічних досліджень політиками через не вдоволеність результатами соціологічних досліджень для власної персони чи політичної партії частиною якої вони є.

Зважаючи на всі перераховані фактори найбільш прийнятною формою співпраці між органами державної та місцевої влади є соціологічний супровід, який може здійснюватися незалежним соціологічним центром або іншою установою, що професійно займається як проведенням практичних соціологічних досліджень так і розробкою та впровадженням соціальних технологій спрямованих на розвиток державних інституцій та територіальних громад.

Технологія соціологічного супроводу суттєво відрізняється від орієнтиру представників державної чи місцевої влади. Соціологічний супровід є комплексною послугою, що може передбачати соціологічні дослідження та розробку соціальних технологій важливих для окремих громад і окремих державних органів. Масштабність завдань соціологічного супроводу продукує такого ж масштабу і соціологічних досліджень. Тому надання послуг соціологічного супроводу діяльності державних та муніципальних органів є доступним для соціологічних служб та агенцій зі значним досвідом з проведення комплексних емпіричних соціологічних досліджень.

Гарним прикладом надання послуг з соціологічного супроводу органів місцевої влади може слугувати співпраця між Запорізькою міською радою та «Інститутом соціологічних досліджень та громадських ініціатив». В 2019 році в рамках зазначеної співпраці було проведене соціологічне дослідження «Формуємо бюджет разом». «З 19 по 25 жовтня 2019 року проведено опитування жителів міста Запоріжжя що до їх бачення розвитку міста. В ході дослідження, яке проводилося за допомогою метода особистого інтерв'ю face-to-face, опитано 2500 респондентів. Вибіркова сукупність формувалась з урахуванням районної, вікової та гендерної структури міста Запоріжжя та відображає думку населення міста. Похибка результатів складала 3%» [1]. Результати зазначеного соціологічного дослідження були презентовані громадськості та депутатам Запорізької міської ради та були взяті за основу під час формування Запорізького міського бюджету на 2020 рік. Зазначене соціологічне дослідження відкрило нову віху сфері формування як міського так і інших місцевих бюджетів в запорізькій області та сприяло зародженню попиту на соціологічний супровід в місцевого управління.

Крім прийняття важливих управлінських рішень соціологічний супровід може нести і позитив для соціокультурної сфери. Так в лютому 2020 року «Інститут соціологічних досліджень та громадських ініціатив» провів комбіноване дослідження, яке поєднало експертне дослідження серед працівників бібліотечної системи (вибіркова сукупність 80 респондентів) та серед жителів міста (вибірка 900 респондентів) [2]. Результати зазначеного дослідження були враховані під час оптимізації роботи бібліотечної системи міста Запоріжжя.

Співпраця між соціологами та місцевою владою може виходити за рівень емпіричних соціологічних досліджень і включати розробку комплексних соціальних технологій. Так в 2020 році представники «Інституту соціологічних досліджень та громадських ініціатив» запропонували концепт екологізації українських промислових міст за рахунок колаборації з реабілітаційними локаціями екологічного спрямування [3]. Реалізація зазначеного концепту засвідчує можливість ефективної співпраці між соціологами та представниками влади як на регіональному так і на міжрегіональному рівні.

Література:

1. Формуємо бюджет разом. URL: https://static.wixstatic.com/ugd/a3665a_b3a3b3b7444d4f379b8727073d9c9e53.pdf (Дата звернення: 26.05.2021)
2. Бібліотечна система міста Запоріжжя. URL: https://a3665a2d-bc3d-46b0-b3de-0001517db5dd.usrfiles.com/ugd/a3665a_db119a56ecbc4395956bfd438e076bc5.pdf (Дата звернення: 27.05.2021)
3. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г., Мосаєв Ю. В. Гарденотерапевтичні локації як інноваційний фактор екологізації промислового міста *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики збірник наукових праць*. ВИПУСК 88. Запоріжжя, Видавничий дім «Гельветика», 2020. С.65-73

СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ**Горохова Людмила Вікторівна**кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

Від моменту проголошення незалежності України її суспільно-політичний трансформаційний розвиток перебуває на стадії переходу до демократії й будівництва громадянського суспільства. За 30 років становлення самостійної незалежної держави було зроблено чимало кроків у цьому напрямку, зокрема таких як: прийняття нової Конституції, запровадження періодичних виборів, визначення політичних прав громадян, тощо. Зазначені явища і процеси обумовили появу низки інших й актуалізували необхідність їх вивчення та аналізу. Відтак зросла потреба в якісних соціологічних дослідженнях суспільно-політичного життя українського суспільства. Інтерес і масштаби таких досліджень мають не лише всеукраїнські, а й міжнародні масштаби позаяк мають на меті вирішення стратегічних завдань пов'язаних із процесами державо- та націотворення.

Слушною з цього приводу, на наш погляд, є думка київського соціолога А. Ручки, про те, що специфіка суспільних трансформацій в Україні була пов'язана з необхідністю одночасного вирішення чотирьох стратегічних завдань: державотворення (побудова правової соціальної держави), націотворення (формування політичної нації), маркетизації (побудова ринкової економіки), демократизації (створення демократичних інститутів і просування до зрілої демократії). Особливістю зазначених процесів у вітчизняних умовах є намагання вирішувати їх одночасно, в той час як Західна Європа аналогічні питання розв'язувала поступово, зазнаючи на цьому шляху чимало труднощів. Відтак і реакція на зазначене є різною, зокрема у сучасному українському суспільстві спостерігається розшарування громадської думки та громадських настроїв, зростання їх амбівалентності, суперечливості, невизначеності і коливань, тощо. Тому питання соціологічних досліджень має неабияку актуальність й не лише в політичній сфері, оскільки вони зосереджені не лише на вивченні ситуацій, подій та явищ, а й спрямовані на вироблення практичних рекомендацій та методичних порад.

Зважаючи на емпіричний характер окресленої проблеми методологія її дослідження базується на загальних принципах прикладних наукових досліджень відповідно до яких пізнання починається із живого спостереження з переходом до абстрактного мислення, а потім до практичного втілення в життя, а також з використанням загальнонаукових, філософських та часткових (внутрішньо- та міждисциплінарних) методів. Зокрема такими методами є: індуктивний, дедуктивний, компаративний, аналізу, синтезу, узагальнення та емпіричні (спостереження, опитування) тощо.

Як засвідчує досвід, геополітичне становище України та безвідповідальність її політичної еліти змушують звернути увагу на чи не єдине джерело формування соціальної основи модернізації – громадянське суспільство. Позаяк роки незалежності дозволили переконатися в тому, що ні еволюційний шлях формування ціннісних передумов країн Заходу, ні авторитарні рецепти «азійських тигрів» не забезпечили швидкої модернізації України. В сучасних умовах уряд та його політика й соціальні програми повинні швидко й негайно реагувати на потреби та запити громадян. Відповідно існує нагальна потреба у проведенні надійних, інноваційних досліджень, які б спрямовували розробку політик і політичних стратегій, а також оцінювали їх ефективність та рентабельність.

Нині в Україні успішно функціонують декілька висококваліфікованих соціологічних центрів, які систематично досліджують процеси і явища у сфері політики. Зокрема це: Інститут соціології, соціологічна служба Центру «Демократичні ініціативи», служба СОЦІС-Геллап; Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова; Український інститут соціальних досліджень імені О. Яременка; Київський міжнародний інститут соціології в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (КМІС) та інші. Діяльність зазначених установ спрямована на вивчення й аналіз проблем суспільного життя

в сучасній Україні, а одними із найбільш затребуваних на емпіричному рівні є дослідження проблем політичних аспектів життєдіяльності суспільства. Варто також відмітити, що певні колізії щодо досліджень та їх результатів сучасні дослідники пов'язують з тим, що межі політології постійно змінюються, а іноді навіть важко визначаються. Крім того кількість тем, які вивчає політологія постійно збільшується, через те, що сучасна політика застосовується у досить широкому колі сфер діяльності суспільства. Ключовим моментом в сучасних умовах є вплив громадських активістів на проведення соціологічних досліджень та оформлення їх результатів й допомога у прийнятті рішень щодо широкого спектра питань, зокрема й політичних, пов'язаних з питаннями здоров'я, освіти, соціальних послуг, навколишнього середовища, ринку робочої сили, громадського транспорту, безпеки на дорогах, правосуддя, інтеграції у громаду та інших сфер суспільного життя.

Варто відмітити що нові цінності та практики громадянських активістів можуть стати основою нових інститутів та нового політичного класу в умовах глобалізаційних трансформацій адже їх механізми проявляються у взаємодії окремих осіб або у поєднанні їх дій задля мікро-, мезо- та макросоціальних наслідків. Історичні події та досвід дозволяють констатувати, що як активність так і пасивність громадськості у кризові періоди розвитку суспільства можуть провокувати дезінтеграційні процеси. Причиною останніх є відмінні практики та орієнтації які під час різких соціальних перетворень виступають дестабілізаторами соціального порядку. Дослідження також дозволили з'ясувати, що активна меншість може визначати напрями розвитку суспільства, однак темпи та якість цього розвитку залежать від того, як пасивна більшість сприймає таку активність й які перспективи інтеграції цих зазначених спільнот. Спрямовання ж зазначеного поступу країни визначається не лише рівнем внутрішньої організованості й інтегрованості соціуму, а й зовнішніми впливами.

У висновку хотілося б зазначити, що діяльність соціологічних центрів загалом та соціологів-дослідників, зокрема, має на меті не лише вивчення та аналіз явищ і процесів соціальної реальності, а й сприяння утвердженню демократичних цінностей і відкритого громадянського суспільства. Зважаючи на труднощі й перипетії, зниження рівня підтримки розвитку освіти, науки, культури та ефективної політики, їх прозорості в інтересах суспільства, рівень поширення й популяризації досягнень вітчизняної та світової науки в сфері суспільствознавства та процесів сучасного розвитку країни й регіонів, потребує всебічної підтримки.

Тому хотілося б сподіватись, що здійснення пошукових наукових соціологічних та соціальних й фундаментальних досліджень з актуальних проблем сучасного українського суспільства, проведення моніторингу соціальної політики, вивчення та аналіз інтересів, настроїв, орієнтацій, потреб населення, проведення різнопланових маркетингових досліджень стануть перспективними для політичної еліти (не лише з особистих міркувань, а й на державному рівні) й держави загалом і отримують належну підтримку й відповідне забезпечення. І заплановані вкрай необхідні соціологічні дослідження, на кшталт всеукраїнського перепису населення, будуть виконані на належному рівні з відповідними результатами на перспективу.

ПРИКОРДОННЯ УКРАЇНА – ЄС: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Нечаєва-Юрійчук Наталія Вікторівна

кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Троян Сергій Станіславович

доктор габлітований, професор звичайний,

Інститут соціологічних наук, Жешувський університет (Республіка Польща)

Територіально-політичні зміни в Європі на зламі 80-90-х років ХХ ст. надалі спричинилися до кардинальних зрушень просторового характеру. Вони мали своїм наслідком принципові зміни геополітичного оточення України, що, своєю чергою, призвело до генези і формування нового кордону нашої держави. Сусідами першого порядку України стали дві групи держав – євроатлантичного і європейського інтеграційного простору (Республіка Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина) і країни СНД (Білорусь, Молдова, Російська Федерація). Відповідно, у першому випадку, впродовж 1999–2007 рр. склався і на сьогодні функціонує новий для України кордон з державами ЄС, які входять до Шенгенської зони.

Для кордону України – ЄС притаманні певні характеристики соціокультурного значення, які П. Бурдє ввів до властивостей структури соціального простору. Насамперед йдеться про «відчуття кордону» як «відчуття становища», «відчуття дистанції», «відчуття того, що можна і що не можна собі дозволити» [1, с. 22]. Саме вони визначають як сутнісну змістовну сторону прикордоння (borderland), так і особливості

його функціонування, на що у своїх дослідженнях звертали увагу зарубіжні й українські науковці [2–5; 7–9]. У цьому плані, в контексті розвитку соціополітичних студій з прикордоння, до характеристик пограниччя Україна – ЄС слід віднести транскордонність, мережевість, цивілізаційність, ментальність, фронтирність, дистанційованість, мультикультурність, периферійність.

1. Транскордонний характер прикордоння. Пограниччя Україна – ЄС характеризується інституюванням і розвитком транскордонного євро регіонального співробітництва. Воно реалізовується по всьому периметру кордону в рамках євро регіонів «Буг» (Україна, Польща), «Карпати» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), «Верхній Прут» і «Нижній Дунай» (в обох випадках – Україна, Румунія).

2. Прикордоння як мережевий кордон. По обидва боки кордону Україна – ЄС сформувалася і функціонує складна мережа відносин, зв'язків, контактів особистого, групового, загальносуспільного, владного характеру. Водночас це тісно переплітається з реалізацією численних інфраструктурних, туристично-рекреаційних, освітніх, екологічних прикордонних програм, проектів, тренінгів тощо.

3. Прикордоння як цивілізаційний кордон. У розрізі теорії С. Гантінгтона кордон між Україною і державами-членами ЄС частково (по лінії українсько-польського, українсько- словацького і українсько- угорського кордонів) виступає у якості розмежувальної границі з власною динамікою розвитку між західною і православно-слов'янською цивілізаціями.

4. Прикордоння як ментальний кордон. У символіко-національному вимірі та в системі координат Схід – Захід ментальний простір пограниччя є середовищем формування і функціонування системи ідей, ідеалів, цінностей, стереотипів людей, які проживають у відповідних його частинах. Варто відзначити складання своєрідного «культурного образу пограниччя» під впливом специфічних реалій буденного життя і генезу альтернативної ідентичності з характерною для неї свідомістю пограниччя.

5. Прикордоння як фронтір. Кордон між Україною і державами-членами ЄС виступає просторовою межею, лінією розмежування різних держав і суспільств, перехідною/динамічною/контактною зоною інтенсивної взаємодії різних спільнот і культур. У цьому сенсі його можна визначити як зону накладення різного роду меж – політичних, економічних, культурних.

6. Свій–Чужий–Інший на прикордонні як сталі маркери протиставлення і взаємодії. Виступаючи просторовою сферою інтенсивних контактів різних культур, порубіжжя Україна – ЄС характеризується взаємодією в обмеженому просторі змінних цінностей, «де різні культури вперше стикаються з іншістю і сприймають, пристосовують або одомашнюють її» [11, р. 210]. Наявність такої різноманітності взаємодіючих акторів на порубіжному просторі формує полікультурність і гетерогенність прикордонної території між Україною і країнами ЄС.

7. Мультикультурне прикордоння. Кордони України з державами-членами ЄС продовжують відігравати не лише роль чинників, які окреслюють межі державних утворень, але й визначають ментальні, ідентичнісні розмежування національного характеру в умовах поліетнічного європейського середовища. При цьому відбувається поступове подолання упереджень і стереотипів, притаманних різним спільнотам по обидва боки кордону.

8. Прикордоння як периферія. Тут визначальний вплив на переосмислення значення кордону в просторі Україна – ЄС справляють реалії європейської інтеграції. У нашому випадку периферійними вважаються східні кордони ЄС і західна та південно-західна частини кордону України. Особливість такої периферійності полягає в тому, що прикордоння перетворюється у свого роду центральний вузол особливих регіонів, де виникають і розвиваються нові форми інтеграції, міграції та солідарності.

Загалом, у науковому плані пограниччя доречно розглядати як субрегіон, що знаходиться на кордоні поділу культур, цивілізацій і держав. Він поєднує спільноти з відмінними світоглядними принципами, культурними традиціями, віросповіданням тощо. Таке розуміння порубіжжя уповні підходить до окреслення певних характеристик і визначення змісту прикордоння України з державами-членами ЄС. На перспективу в контексті інтердисциплінарних студій з прикордоння важливо продовжувати і поглиблювати теоретично й емпірично дослідження *frontier studies*, *border studies* і *boundary studies* на прикладі вивчення характеру й особливостей функціонування кордону Україна – ЄС.

Література:

1. Бурдье П. Социология социального пространства; пер. с фр., общ. ред. Н. А. Шматко. СПб.: Алетейя; М.: Ин-т эксперим. социологии: Алетейя, 2005. 288 с.
2. Вояковский Д. Ментальні кордони в Європі без кордонів: монографія; пер. з пол. В. Ф. Саган. Київ: Ніка-Центр, 2015. 319 с.
3. Форум «Поверх кордону»: концепція прикордоння як об'єкт дослідження // Україна модерна. Пограниччя. України. Периферії. 2011. № 18. С. 47-77.
4. Anderson M. *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World*. Oxford, 1996. 272 p.
5. Granowetter Mark. *The Strength of Weak Ties* // *American Journal of Sociology*. 1973. Nr 6. Vol. 78. P. 1360-1380.

6. Kyrydon A., Troyan S. Granice i pogranicza współczesnej Europy. Dynamiczne pole oddziaływania w wymiarze tożsamości i pamięci historycznej // Na Pograniczach. Pamięć – historia – kultura; red. nauk. A.Chudzik, D. Wojakowski. Sanok: PWSZ im. J.Grodka w Sanoku, 2014. S. 11-30.
7. Lee Klein K. *Frontiers of Historical Imagination. Narrating the European Conquest of Native America. 1890-1990.* Berkeley-Los Angeles-London, 1997. 388 p.
8. Nechayeva-Yurichuk N. Problems of Cross-Border Cooperation Development along the EU External Borders // *Eurotimes*. 2019. No 27-28. P. 279-294.
9. Nechayeva-Yurichuk N. The Challenge of Interethnic Coexisting in Europe at the Beginning of the XXI Century: The Political Dimension // *Analele Universității din Oradea. Relații Internationale și Studii Europene*. 2019. No 11. P. 153-164.
10. Pogranicza i multikulturalizm w warunkach Unii Europejskiej: implikacje dla wschodniego pogranicza Polski. T. 1; red. K. Krzysztofek, A. Sadowski. Białystok: Wyd. UwB, 2004. 388 s.
11. Troyan S. Koncepcje teoretyczne pogranicza na Ukrainie // *Pogranicze. Studia Społeczne*. 2008. T. XIV. S. 50-57.

ПРИКОРДОННИЙ РЕГІОН: ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ВИМІРІВ

Подшивалкіна Валентина Іванівна

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної і прикладної психології
Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

Перш за все в доповіді представлені теоретичні аспекти регіоналізації в Україні, яким присвячені спеціальні дослідження В. Городяненко, О. Грицай, Б. Данилишин, І. Кононов, А. Голиків, В. Семиноженко та ін. Показано, що «регіон» частіше розглядається як великий за розміром район, об'єднаний історико-культурними, економічними, географічними і іншими особливостями та насичений сукупністю елементів, що відрізняється від інших територій і має єдність, взаємозв'язану, цілісність складових елементів.

В умовах децентралізації функцій державного управління і розширення функцій самоврядування на регіональному рівні відбувається зміщення акценту з централізованого управління до вироблення самостійної стратегії соціально-економічного розвитку на рівні регіонального управління [1]. Особливого значення набуває розвиток так званих прикордонних регіонів.

В доповіді представлено результати соціологічного дослідження у південних прикордонних регіонах України. Дослідження проводилося на основі групових інтерв'ю, аналіз результатів здійснювався відповідно до вимог індуктивної методології «обґрунтованої теорії» [3] На основі відкритого кодування було виявлено ключову категорію, сітку понять та емпіричні вимірювання. Осьове кодування дозволило уточнити їх шляхом переосмислення ролі, яку відіграють різні елементи: геополітична та екологічна ситуація як контекст; державна політика та регіональні потреби як умови та стратегії їхньої взаємодії; а також фактори їх реалізації. Визначено певні пари чинників: двосторонні / багатосторонні угоди; прикордонна співпраця та конфлікти; різні типи транскордонних зав'язків; транскордонна та внутрішня інфраструктура; економічний розвиток і внутрішній протекціонізм; адміністративне управління та самоврядування; національні меншини та мовна політика; наявність фахівців та необхідність кращого розуміння ними місцевої специфіки. Центральна категорія досліджень була визначена як «глокальні (одночасно глобальні та локальні) виміри державної політики», а на останньому третьому етапі вибіркового кодування – взаємозв'язок між двома напрямками: зовнішня та внутрішня політика щодо прикордонних регіонів був підтверджений [2].

Аналізуючи дві основні субкатегорії – «закордонні, або зовнішні, справи» і «внутрішні справи» – виявлено спільні складові, що розкривають сутність цих субкатегорій та об'єднують їх. Звернемо на них окрему увагу. Перш за все, йдеться про розвиток зовнішньої та внутрішньої «інфраструктури». Учасники фокус-груп говорили про прогалини та потреби у покращенні транспортних комунікацій усередині країни і міжнародних транспортних маршрутів. Причинами виникнення цих проблем є загальнодержавна економічна криза, послаблення прикордонного співробітництва, а також відсутність середньо- та довгострокової стратегії розвитку прикордонного регіону.

Ще однією спільною складовою двох субкатегорій є «кримінальність», що стосується безпеки як держави, так і людини. Хоча більшість опитаних представників цих регіонів акцентували увагу на вуличних злочинах, у групових фокусованих дискусіях також згадувалися особливі прикордонні кримінальні справи (незаконна міграція, контрабанда тощо). Існують різні причини такого явища, але, так чи інакше, місія держави полягає в подоланні всіх викликів, гарантуванні безпеки людей та створенні сприятливих умов для

розвитку. Серйозною перепорою для розвитку прикордонних регіонів є потенційна небезпека пов'язана з міжнародною злочинністю (незаконна міграція, контрабанда тощо).

Третьою загальною складовою, що об'єднує дві субкатегорії (міжнародні та внутрішні справи), є «економічний регіоналізм». Економіка є важливою компонентою внутрішньої та зовнішньої політики держави, що передбачає не лише співробітництво, але й інші чинники, що, як свідчать результати дослідження, розглядаються населенням як найважливіші пріоритети безпеки. Серед таких чинників учасники фокус-груп виокремили протекціоністську політику держави відносно внутрішніх виробників та споживачів. Така ситуація пов'язана з нерівномірним економічним розвитком України та сусідніх країн, а також недостатньою спрямованістю влади на попередження певних негативних тенденцій.

Ще одна загальна складова «відпочинок або рекреація». Ця складова має декілька важливих вимірів, які об'єднують зовнішні та внутрішні контексти існування прикордонних регіонів. Перш за все, мова йде про екологію та природу регіону, що за своєю якістю відповідають високим міжнародним стандартам. Разом із тим, усі респонденти вказували на проблемні моменти, пов'язані з організацією дозвілля в регіоні.

Усі вище згадані складові створюють ланцюжок залежності процвітання регіону від внутрішніх та зовнішніх факторів. Учасники фокус-груп вказували на потребу в державних та міжнародних інвестиціях у розвиток туризму. Під час дискусії учасники багато разів згадували міжнародний досвід роботи з подібними територіями та про інтереси іноземних інвесторів. Проте усі відзначали необхідність внутрішніх зусиль для того, щоб зробити цю територію привабливою для майбутніх інвесторів. Розвиток індустрії дозвілля та відпочинку сприятиме як задоволенню потреб жителів регіону та країни в цілому, так і створенню нових видів діяльності та нових робочих місць.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що усі згадані вище категорії, їх характеристики та виміри у більшості випадків є багаторівневим конструктом як сильних, так і слабких сторін мультикультурних прикордонних регіонів, відображають існуючі виклики та необхідність їх подолання. Хоча між містами та селищами південного прикордонного регіону існує певна різниця за існуючим станом та першочерговими пріоритетами розвитку, але, в цілому, учасники фокусованих групових інтерв'ю особливу увагу приділяли процесу прийняття рішень на державному рівні з урахуванням конкретних імовірних наслідків для прикордонних регіонів. Результати дослідження свідчать про те, що кордон у таких регіонах дійсно відіграє подвійну роль у вимірах безпеки та співпраці. З історичних причин кордони за радянських часів в основному сприймалися як бар'єри від загроз, і такий підхід все ще залишається актуальним зажаючи на контрабанду, міграцію та загрозу територіальній цілісності, але водночас формується тенденція сприйняття кордону як контактного пункту.

Разом із тим, результати опитування свідчать про необхідність подальшого вивчення особливостей розвитку прикордонних територій. Окреслення цих особливостей постає як наукова проблема в умовах розвитку громадянського суспільства та зменшення можливостей централізованих держав.

Література:

1. Бірюкова М.В. Регіон як новітнє середовище функціонування інституту освіти // Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.». Х., 2009. Т. 15. С. 64-71.
2. Podshyvalkina V., Melnik N. International, National and Humanitarian Dimensions of Security in the Southern Border Regions of Ukraine// Contemporary Socio-Economic Issues of Polish-Ukrainian Cross-border Cooperation. Warsaw, 2017. P.138-139
3. Strauss, A., & Corbin, J. Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques. NewburyPark, CA, 1990: Sage

СЕКЦІЯ 3

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ,
ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇСОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗАГРОЗИ КОРУПЦІЇ ЯК ЛАТЕНТНОГО ЧИННИКА
РУЙНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ*Герасіна Людмила Миколаївна*доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та політології
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*Погрібна Вікторія Леонідівна*доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та політології
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Корупція – соціальний феномен, який притаманний політичній природі автократій і псевдodemократичних режимів. Комплексну соціально-правову оцінку корупції надано в преамбулі Кримінальної конвенції Ради Європи щодо протидії корупції, де наголошено, що вона перешкоджає реалізації принципів верховенства права, демократії і прав людини, підриває основи ефективного управління державою, доброчесності та соціальної справедливості, гальмує конкуренцію й економічний розвиток, загрожує стабільності демократичних інститутів, морально-етичним засадам життєдіяльності суспільства.

Етимологія терміну «corruptio» пов'язана з латинськими словами – correi (обов'язкова причетність декількох осіб до однієї справи) і turpere (порушувати, ламати, шкодити) [1]. Натомість поняття «корупція» буквально означає «псування», «руйнування», «занепад», «підкуп». Зазначене лексичне трактування дозволяє отримати більш широке змістовне розуміння цього терміну порівняно, скажімо, з традиційною юридичною парадигмою, коли корупція в основному зводиться до хабарництва. На наш погляд, у соціолого-правовому аспекті сутнісне трактування корупції має виходити з оцінки її аномної природи, аналізу соціального механізму корупційних зв'язків, специфіки суб'єктів корупційних дій, міри небезпеки (національної, суспільної, колективної чи індивідуальної), а також соціальних наслідків цього загрозового явища.

У структурі прихованої злочинності корупцію відносять до максимально латентного рівня, розглядаючи її поряд із браконьєрством, незаконними абортми, носінням зброї, оманною покупцями, ухиленням від сплати податків тощо. Соціально руйнівна дія латентних злочинів полягає, як відомо, у створенні в певному мікросередовищі психологічних настроїв безкарності, стимулює зростання рецидивної злочинності, деформує масову свідомість тощо, чим сприяє поширенню міфу про «невикоріненість» подібних діянь. Не випадково Г. В. Ф. Гегель у «Конституції Німеччини» писав, що ту частку державної влади, яку купив для себе окремих індивідуум, втрачено для влади в цілому. Корупційна діяльність, як зазначає Долгова А. І., характеризується продажною державних та муніципальних чиновників, є корисливим використанням в особистих (чи вузькогрупових) інтересах офіційно наданих службових повноважень і пов'язаних з ними можливостей [2, с. 7]. Відповідно, як нам уявляється, головна соціальна небезпека корупції як деструктивного явища полягає в тому, що вона не тільки призводить до дисфункції апарат органів державної влади та місцевого самоврядування, а й загрожує занепадом, деградацією всієї політичній системі, сприяє «корозії» і поступовому руйнуванню здорових соціальних зв'язків, які склалися в системі державного регулювання, суспільного контролю та функціонування соціальних інститутів.

Сучасні теоретичні і праксеологічні підходи до визначення змісту цього терміну наголошують на тому, що корупція – це зловживання владою для отримання вигоди в особистих цілях. Зазначене трактування у дещо розширеному політико-правовому аспекті надано міждисциплінарною групою по протидії корупції Ради Європи: «Корупція є хабарництвом і будь-якою іншою поведінкою осіб, яким доручено виконання певних обов'язків в державному або приватному секторі, котра веде до порушення обов'язків, покладених на них згідно статусу державної посадової особи, приватного співробітника, незалежного агента, або іншого роду відносин, і має на меті отримання будь-яких незаконних переваг для себе чи інших осіб» [3, с. 50].

Багатоплановість корупційних діянь зумовлені їх специфічними національно-історичними формами, що знаходять відображення у нормах як кримінального, так і адміністративного права. Втім, це не заважає здійснити їх соціолого-правову типологізацію, виокремивши, зокрема: а) лобістську (ділову) корупцію, що стимулює своєчасне або прискорене виконання чиновником його прямих обов'язків; б) обструкціоністські дії, які гальмують або нехтують службовими повноваженнями за належною компетенцією; в) патронажну діяльність, пов'язану із забезпеченням належної підтримки (прикриття) «ангажованим» представником влади певних осіб чи комерційних структур, що матеріально обумовлюють зацікавленість; г) прямий підкуп

посадової особи з метою отримання бажаної послуги або рішення; д) ініціативно-прагматичну корупцію, коли посадова особа пропонує «продати» свої послуги як «товар тіньового ринку».

Характеризуючи соціальні детермінанти корупції у сфері державної влади й органів місцевого самоврядування, важливо наголосити на факторах, що стимулюють її поширення, зокрема: а) політичних (специфіка владної ієрархії, невпорядкованість «політичних ролей» тощо); б) соціоструктурних (соціальна дихотомія та біфуркація); в) економічних («транзитивний стрибок» до ринку та соціальна нестабільність); г) правових (юридичні колізії, правовий нігілізм, протиправна поведінка); д) морально-етичних і соціально-психологічних (соціальна ерозія моральних принципів).

Соціолого-правовий аналіз дозволяє з'ясувати кримінальну природу, дію соціального механізму корупції в органах влади за ознаками: а) двосторонньої взаємозалежної конфіденційної операції, коли службова особа нелегально «продає» свої послуги, що узасадничені її посадовими повноваженнями; б) можливого протиправного використання державної або іншої структури в корисливих цілях: збагачення, законодавчого оформлення привілеїв, ухилення від моральної, юридичної та соціальної відповідальності тощо; в) здійснення ініціативного підкупу чиновників, який супроводжується, як правило, цілеорієнтованим психологічним впливом; г) здириництва як додаткової винагороди, отримання цінних подарунків чи бажаних послуг; д) нехтування органом державної влади чи місцевого самоврядування усталеними засадами корпоративної етики, моральності як соціальної цінності.

Згідно з дослідженнями Світового банку корупція є однією з найсерйозніших перешкод розвитку підприємництва у країнах, що розвиваються в демократичному напрямі (вибірка складає 400 респондентів-підприємців з 69 країн світу). В Україні, яку включили до т. зв. «субрегіону» – спільно з Росією, Молдовою і Білоруссю, корупція в кореляції з іншими деструктивними чинниками віднесена до загрозливих явищ процесу соціальних змін. При цьому корумпованість української влади багатьма дослідниками характеризується як «кланова», «корпоративно-лобістська» і є такою, що схильна до клептократії [4]. Такі жорсткі дефініції обумовлюються не лише спадщиною пострадянської адміністративної бюрократії, а й новими «правилами гри» ринкової трансформації, олігархізацією економіки, становленням нового управлінського апарату.

Корупційно-політичні скандали в західному світі з кінця 1980-х до 2010-х рр. були приголомшливі не лише для США, Італії, Франції, а й навіть для Японії з її традиційно усталеним феноменом низької криміногенності. Лунають звинувачення як на адресу політиків, що отримували хабарі на підтримку політичних кампаній («криптопартизм»), так і бізнесменів (т. зв. «білокомірцева» корупція). У Великобританії корупцію розцінюють як зловживання службовим чи політичним положенням з метою отримання матеріальних цінностей або пільг. Усталені різновиди «британської» корупції науковці кваліфікують як: а) поліцейську корупцію, коли йдеться про корупцію в державному секторі управління (розтрата або корисливе використання бюджетних коштів або суспільних фондів); б) політичну корупцію (нелегальне фінансування політичних партій); в) банківську та урядову корупцію.

В Україні як молодій суверенній державі, де склалося суспільство «демократичного транзиту», чинною є, на жаль, загроза перетворення корупції на постійну загрозово діючу компоненту соціально-політичного життя країни. За цих умов протидія корупції має максимально унеможливити «захоплення» нею економіки, політики й управління.

Література:

1. Бартошек М. Римское право. Понятия. Термины. Определения. Москва: Юрид. лит-ра, 1989. 448 с.
2. Долгова А.И. Определение коррупции и законодательство о борьбе с ней / Коррупция и борьба с ней. Москва: Российская криминологическая ассоциация, 2000. 320 с.
3. Тимергалиева О.Н. Антикоррупционное законодательство России / Право и политика. 2000. № 1.
4. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. К.: Атіка, 2001. 304 с.

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Медвідь Федір Михайлович,

доктор наук в галузі політології, професор кафедри теорії держави і права та конституційного права
Міжрегіональної академії управління персоналом

Урбанський Максим Вікторович,

магістр права, здобувач кафедри теорії держави і права та конституційного права,
Міжрегіональної академії управління персоналом

З проголошенням Україною незалежності поняття «корупція» набуло значного поширення у вітчизняній соціологічній та політико-правовій науці. Аналіз законодавства, наукової та довідниково-термінологічної літератури дозволяє стверджувати, що термін «корупція» є давнім і розуміється загалом як хабарництво [1, с. 8-10].

У великому юридичному енциклопедичному словнику корупція визначається як «злочинна діяльність в сфері політики чи державного управління, яка полягає у використанні посадовими особами довірених їм прав та владних повноважень для особистого збагачення» [2, с. 406].

Тихомиров М. Ю. пропонує розглядати корупцію як злочинну діяльність у сфері політики та державного управління, використання посадовими особами наданих їм прав та владних повноважень з метою особистого збагачення. При цьому до найбільш типових проявів корупції можна віднести: а) підкуп чиновників і громадсько-політичних діячів; б) хабарництво за законне чи незаконне надання благ чи переваг; в) протекціонізм – висування/просування працівників за ознаками родинності, земляцтва, особистої відданості та приятельських стосунків [3, с. 211-212].

Проф. Мельник М. І. пропонує розглядати корупцію не лише як правове, а й як соціальне, економічне та моральне явище, яке завдає шкоди нормальному функціонуванню моральних та правових відносин у суспільстві та державі. «Корупція, пише він, виступає як багатоаспектне соціально-економічне, політичне, правове та моральне явище, що складається з цілого комплексу протиправних дій і неетичних вчинків. Корупція – це не стільки юридична, скільки соціальна та економічна проблема. Як правова категорія корупція – збірне правове поняття, яке охоплює сукупність взаємопов'язаних правопорушень» [4, с. 22-23].

Отже, розглядаючи визначення корупції, можна зробити висновок, що корупційні правопорушення можуть вчинятися двома способами: по-перше, це отримання певних вигод (як матеріального, так і нематеріального характеру) особами, уповноваженими на виконання функцій держави чи прирівняними до них особами; по-друге, це діяння по підкупу даних осіб фізичними та юридичними особами.

Значний інтелектуальний внесок у розуміння сутності корупції у процесі соціального реформування, вдосконалення змісту правових норм, у тому числі в діяльності вищих органів державної влади та місцевого самоврядування, мають праці В. Веклича, В. Гвоздецького, В. Заросило, В. Литвиненка, М. Мельника, М. Михальченка та О. Михальченко, Є. Невмержицького, М. Недюхи, В. Соловійова, М. Хавронюка, М. Вебера, М. Восленського, С. Гангтінгтона, Т. Парсонса, Ф. Фукуями та ін.

Водночас аналіз наукової літератури із вищезазначеного питання свідчить про: а) доцільність розрізнення сутності корупції та політичної корупції і, відповідно, уникнення їх ототожнення як різних соціальних явищ і загроз, що ними спричинюються [5]; б) важливість з'ясування джерел походження, змісту політичної корупції, викликів і загроз, що нею породжуються, виходячи з діяльності новітнього апарату управління органів державної влади та місцевого самоврядування за умов децентралізації влади в Україні; в) доцільність розроблення ефективного механізму протидії політичній корупції, який має передбачати засоби її ідентифікації, запобігання та протидії; г) важливість запровадження інституційної моделі ідентифікації, запобігання та протидії політичній корупції Україні, яка (модель) набуває особливого значення за умов нинішнього перехідного стану українського суспільства [6]; д) доцільність розгляду інституційної моделі ідентифікації, запобігання та протидії політичній корупції як базисної, вихідної в частині, принаймні, розроблення інноваційних моделей відповідно до специфіки діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування [7]; е) розуміння політичної корупції як визначальної загрози національній безпеці України [8, с.13-19].

Важливим структурним елементом політико-правової культури суспільства є антикорупційна культура, яка хоч і вкраплена в низку нормативних актів антикорупційного спрямування, однак ще не дістала цілісного правового закріплення, що актуалізує питання пошуку сучасного бачення культури протидії політичній корупції у вітчизняній новітній системі владарювання [9].

Отже, з'ясування сутності політичної корупції як загрози національній безпеці України має важливе як теоретичне, так і практично-політичне значення. Натомість антикорупційна політико-правова культура як сукупність цілісних установок, спрямованих на неприйнятність толерування корупційних практик у політиці, індивідуальних і колективних діяч великих і малих суб'єктів, юридичних і фізичних осіб перебуває в Україні лише на етапі становлення.

Література:

1. Михальченко М., Михальченко О., Невмержицький Є. Корупція в Україні: політико-філософський аналіз: монографія. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. 615 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. 992 с.
3. Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / [6-е изд., перераб. и доп.]. М.: Изд-во М. Ю. Тихомиров, 2008. 1088 с.
4. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія. К.: Юридична думка, 2004. 400 с.
5. Недюха М. П. Корупція як соціально-правовий феномен // Юридична Україна. 2014. № 8 (140). С. 21-27.
6. Nediukha M. P., Podolyaka A. M., Podolyaka S. A. Political corruption as a social and legal phenomenon: political and legal models of counteraction // Вчені записки Таврійського національного університету імені

- В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 13-19. URL: <http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/31-70-3>
7. Nediukha M. P., Podolyaka A. M., Podolyaka S. A. Political corruption as a social and legal phenomenon: political and legal models of counteraction. Article 2. // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 19-26. URL: <http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/31-70-4>
8. Медвідь Ф. М. Проблеми децентралізації публічної влади в контексті національної безпеки України // Децентралізація публічної влади в Україні у контексті зарубіжного досвіду та євроінтеграційних процесів: колективна монографія / за наук. ред. проф. О. В. Батанова, доц. Р. Б. Бедрія; передмова академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. Львів: СПОЛЮМ, 2021. С. 67-83.
9. Медвідь Ф. М., Кутузов В. А., Шеленговський В. В. Антикорупційна політико-правова культура: проблеми інституалізації // Проблеми модернізації України: зб. наук. пр. Вип. 10: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. «Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів» м. Київ, МАУП, 19 березня 2020 р. / ред. кол.: М. Н. Курко (голова) [та ін.]. К.: МАУП, 2020. С. 186-188.

КОРУПЦІЙНІ ПРАКТИКИ ЯК ЧИННИК МАРГІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Гордієнко Михайло Григорович,

кандидат політичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Яготинського інституту МАУП

Загальновідомо, що корупційні практики виникають фактично водночас із появою інституту держави та стають її невідмінним супутником. Флорентійський мислитель Н. Макиавеллі феномен корупції трактує як використання публічних можливостей у приватних цілях. Корупцію, як і злочини, хвороби, зради тощо повністю викоринити неможливо. Але від правильного розуміння сутності, механізмів функціонування та поширення цього явища залежить ефективність його локалізації, запобігання маргіналізації політичної системи суспільства. Адже корупційні практики активізуються тоді, коли владно-політичні й управлінські структури держави виходять із-під контролю громадянського сектору, що породжує спокуси використання владних повноважень в особистих цілях.

Адекватна рефлексія щодо сутності поняття «корупція» має спиратися передусім на етимологію цього слова. У політичному сенсі корупція (від. лат. *corruption* – підкуп) може інтерпретуватися як соціальна дія, що має аморально-протиправну природу і полягає у використанні державними службовцями, депутатами, працівниками прокуратури, слідчими, суддями свого соціального статусу і службового становища з корисливою метою – отримання додаткової винагороди у вигляді грошей, послуг, подарунків тощо. Розгалуженість ієрархічних структур владних відносин уможливує не лише бюрократичні перешкоди щодо здійснення будь-якої соціальної дії, а й створює підстави для корупції [1, с. 119]. Відповідно, корупція стрімко поширюється за умови розростання бюрократії та перетворення її в особливий соціальний прошарок, який цинічно зловживає владними повноваженнями для задоволення власних меркантильних потреб. Доки суспільство не оптимізує діяльність чиновницько-бюрократичного апарату і не матиме ефективних механізмів впливу на нього, доти зберігатимуться сприятливі умови для культивування старих і формування нових корупційних відносин.

Витоки корупції сягають генетичної природи людини як егоїстичної істоти, що прагне до наживи і непомірного збагачення, чим пояснюється, зокрема, поширеність побутової корупції в Україні [2]. Тотальний характер корупції полягає в тому, що вона властива не лише політикам, чиновникам різного управлінського рівня, а й заповонила побутовий простір.

Природа вітчизняної корупції має тісну кореляцію з радянською системою політичного устрою, нинішніми трансформаційними процесами, становленням тіньової економіки, узурпацією влади, підкупом чиновників, які за отримані хабарі лобіюють безкарно фінансові операції, а також здійснюють політичні злочини. Симбіоз корумпованих і мафіозних елементів дозволяє підтримувати діяльність сепаратистських, антидержавних сил, що не тільки загрожує процесу демократизації українського суспільства, а й суттєво підриває національну безпеку та територіальну цілісність України.

Зрощення політичної влади і великого капіталу призвело до створення особливого корупційного субстрату – українського кланово-олігархічного режиму. Фактично олігархічний капітал за допомогою своїх афільованих ставленників на вищому державному рівні ще донедавна визначав алгоритм української політики.

Характерною ознакою новітнього українського державотворення є наявність гібридної системи влади, для якої корупція стала умовою збагачення. «Багатом посткомуністичним, у першу чергу

пострадянським країнам, нині не просто властивий підкуп державних чиновників, що досяг безпрецедентних масштабів, а перетворення корупції на норму суспільно-політичного буття. Де-факто в цих країнах так чи інакше відбувається зрощування, виникає симбіоз державної бюрократії всіх рівнів, лідерів напівтіньового і тіньового підприємництва та ієрархів кримінального світу – «тіньової номенклатури» [3, с. 309].

Корупція у вищих ешелонах влади привела до приватизації інституту держави, яка невпинно втрачає свій економічний потенціал і демократичні цінності. Невиразність соціальних інтересів і громадянської свідомості зумовлює небачену аберацію морально-етичних орієнтирів, призводить до нечіткості, розмивання меж між правдою і брехнею, злочинністю і законслухняністю, детермінує соціальне розшарування, продукує радикальні настрої, що маргіналізує суспільство, позбавляючи його політичної стабільності. Фактично корупція укладає тіньовий суспільний договір – кругову поруку, руйнуючи тим самим легітимний суспільний договір. Відповідно, політичну основу системи корупції утворює олігополія, адміністративну – надлишкова кількість дозволів і ліцензій, а суспільну – відсутність публічності процесів ухвалення рішень владою [4, с. 143].

Узагальнити вищесказане потрібно наголосом на тому, що корупція маргіналізує суспільство шляхом деморалізації окремих осіб та соціальних верств. Український політичний клас, декларуючи реформістські гасла, використовує антикорупційну риторику як маніпулятивну технологію. Протидію корупції треба починати з формування антикорупційного тренду масової свідомості шляхом, зокрема, активної пропаганди моральних імперативів й утвердження доброчесності. Принаймні, нинішні масштаби корупції в Україні сприймаються як екзистенційний виклик, який потребує задовільної відповіді.

Література:

1. Бачинин В. Политология. Энциклопедический словарь. СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2005. 288 с.
2. Сушко О. Корупція – це спосіб, яким суспільство звикло вирішувати свої проблеми. URL: <https://www.irf.ua/korupczija-cze-sposib-yakym-suspilstvo-zvyklo-vyrishuvaty-svoyi-problemy-oleksandr-sushko/>
3. Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (керівник авт. колективу). К.: Політична думка. 1996. 448 с.
4. Дацюк С. Інтелектуальна політика // Незалежний культурологічний журнал «І». 2010.

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Бондаренко Олег Валерійович,

керівник ГО «Соціальні дослідження та тренінгові компанії»

Проблема корупції є актуальною для сучасного світу. Прийнято вважати, що рівень укоріненості та масштаби поширення корупції є своєрідним маркером ефективності діяльності як соціальних інститутів, так і державних інституцій, а також протидії зовнішнім впливам, передусім клептократичним. Свого часу І. Валерстайн обґрунтував тезу про реальність корупційних зв'язків сучасного великого підприємництва, бізнесових кіл з урядами високорозвинених країн Заходу, які реалізуються у цілком легітимний спосіб – шляхом цілеспрямованого тиску та вторгованих поступок, гарантування сприяння й отримання преференцій. Відповідно до обґрунтованої І. Валерстайном вищезазначеної тези можна стверджувати, що масштаби корупції в окремій країні периферійного розвитку, до якого, як відомо, належить і Україна, обумовлюються мірою дисонансу між амплітудою руху західної світ-системи та глибиною, характером і напрямками пострадянських інституційних трансформацій.

За оприлюдненими результатами «Світового дослідження цінностей 2020» (World Values Survey разом з European Values Study) [1] можна визначити рівень корупції в Україні. Так, зокрема, частка респондентів, які вважають, що уряд є вільним від корупції складає лише 5,6%, тоді як не згодні з цим 70,1% опитаних. Інакше кажучи, 70,1% опитаних вважають уряд України корумпованим. Думку про поширеність корупції в Україні поділяє переважна більшість опитаних (82,6%). При цьому до найбільш корумпованих віднесено: а) органи державної влади (72,2% респондентів); б) структури, які надають державні послуги (67,1%); в) органи місцевого самоврядування (64,3% респондентів).

Водночас результати цього дослідження свідчать про високий рівень патерналістських настроїв українців. Так, лише 22,4% опитаних зорієнтовані на власні дії як засіб забезпечення добробуту, тоді як майже половина (49,4%) вважають, що держава має й надалі залишатися патерналістською – бути відповідальною щодо забезпечення потреб громадян [2].

Підсумовуючи, зазначимо, що політична корупція в Україні, будучи тісно пов'язаною з корупцією в економічній сфері, має системний характер. Масштаби поширення цього соціального та політико-правового явища не дозволяють забезпечити ефективну боротьбу з політичною корупцією виключно

інструментальними засобами. Необхідна інституційна протидія, як б передбачала ідентифікацію, запобігання та власне протидію політичній корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування, підпорядкування діяльності останніх забезпеченню життєдіяльності українського суспільства в єдності його кількісних та якісних показників [3, с. 403-432].

Література:

1. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. URL: <http://ucep.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html>
2. Бондаренко О.В., Безрукова О.А. Соціально-економічний простір в Україні крізь призму досліджень цінностей // KELM. 2020. № 6(34). С. 156-161.
3. Гавриленко І. М., Недюха М. П., Яковенко Ю. І. Соціальний розвиток: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. 580 с.

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ: МІЖНАРОДНИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД СТРАТЕГІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ, ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ

Біленчук Петро Дмитрович,

кандидат юридичних наук, доцент, професор Національного авіаційного університету

Малій Микола Іванович,

директор правничої компанії «АЮР-КОНСАЛТИНГ»

Накопичений вітчизняною та зарубіжною наукою потенціал щодо з'ясування сутності політичної корупції [1], джерел її походження [2] та генези [3], розроблення інституційних [4] та інноваційних моделей ідентифікації, запобігання та протидії [5], а також пошуки задовільних відповідей на виклики, що нею спричиняються [6] в умовах становлення в Україні інформаційного суспільства [7] обумовлює необхідність розроблення ефективних стратегій соціального, політико-правового, управлінського реагування на іманентні прояви цього соціально загрозового явища.

Відповідно вважаємо, що досягнуті наукові напрацювання мають знайти належне використання в державному та муніципальному управлінні відповідно до канонів сучасного владарювання [8], соціальної практики українського суспільства в цілому [9]. Одним із таких креативних заходів ідентифікації, запобігання та протидії політичній корупції можна розглядати

розроблену вченими Міжнародного Карпатського університету та юристами-практиками правничої компанії «АЮР-КОНСАЛТИНГ» новітню автоматизовану систему психофізіологічної діагностики та прогнозування поведінки людини, яка отримала назву «Автоматизована система багатостороннього дослідження людини» (АСБДЛ). Запропонована технологія оперативного тестування психофізіологічних особливостей стану людини дозволяє вирішувати широкий спектр завдань, пов'язаних з питаннями надійності і передбачуваності дій людини в типових і екстремальних ситуаціях державної чи муніципальної служби, визначати з високою ймовірністю її дійсні мотиви, очікування та прагнення, прогнозувати поведінку, у тому числі в частині стосунків з колегами, спосіб реагування, відношення до тієї чи іншої соціальної дії, явища чи процесу.

Основними напрямками застосування вищезазначеної автоматизованої адаптованої до завдань діяльності управлінського апарату органів державної влади та місцевого самоврядування новітньої технології є:

1. Оцінка достовірності інформації, що надається (публічний скринінг, скорінг, аудит) за ознаками: а) виявлення причетності до можливого кола осіб як таких, що підозрюються або вчинили протиправні корупційні діяння; б) належності до групи криміногенного ризику/впливу за визначеним переліком причин, факторів та обставин.

2. Оцінка конфліктогенності особистості, наявності конфлікту інтересів за ознаками: а) внутрішньоособистісними (з'ясовуються причини внутрішньо-особистісних конфліктів, психосоматичних девіацій тощо); б) міжособистісними (конфліктогенність відносин на роботі, в сім'ї тощо).

3. Нейромаркетинг: а) побутовий (знаходження прийнятних варіантів розв'язання проблем, шляхів їх уникнення тощо); б) комерційний (розроблення стратегії надання послуг); в) політичний (обґрунтування доцільності дії органів державної влади та місцевого самоврядування відповідно до поточних та виявлених актуальних потреб суспільства, адекватність реагування на виклики та загрози процесу соціальних змін тощо).

4. Оцінка стану правової соціалізації відповідно до статусу управлінця та його функціональних повноважень [10].

Вищевикладена технологія протидії політичній корупції апробована відповідно до правових приписів низки законів України, зокрема: «Про засади запобігання і протидії корупції» (2011), «Про

здійснення державних закупівель» (2014), «Про Національне антикорупційне бюро України» (2014), «Про запобігання корупції» (2014), «Про національну безпеку України» (2018), Указів Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України (2020), «Про Стратегію національної безпеки України» (2021), «Про Стратегію воєнної безпеки України» (2021). Уявляється, що за певних умов названа технологія протидії політичній корупції може послугувати одним із новітніх електронних засобів кадрової діагностики, прогнозування можливої поведінки управлінського персоналу органів державної влади та місцевого самоврядування, посадових осіб об'єднаних територіальних громад.

Література:

1. Недюха М.П. Корупція як соціально-правовий феномен // Юридична Україна. 2014. № 8 (140). С. 21-27.
2. Elliott, Jacques. A General Theory of Bureaucracy. USA: New York, Halst ed. Press, 1976. 412 p.
3. Михальченко М., Михальченко О., Невмержицький Є. Корупція в Україні: політико-філософський аналіз: монографія. К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2010. 615 с.
4. Nediukha M. P., Podolyaka A. M., Podolyaka S. A. Political corruption as a social and legal phenomenon: political and legal models of counteraction // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 13-19. URL: <http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/31-70-3>
5. Nediukha M. P., Podolyaka A. M., Podolyaka S. A. Political corruption as a social and legal phenomenon: political and legal models of counteraction. Article 2. // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 19-26. URL: <http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/31-70-4>
6. Медвідь Ф. М. Проблеми децентралізації публічної влади в контексті національної безпеки України // Децентралізація публічної влади в Україні у контексті зарубіжного досвіду та євроінтеграційних процесів: колективна монографія / за наук. ред. проф. О.В. Батанова, доц. Р. Б. Бедрія; передмова академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. Львів: СПОЛЮМ, 2021. С. 67-83.
7. Біленчук П. Д. Е-суспільство: цифрове майбутнє України: монографія. / П. Д. Біленчук, О. Л. Кобилянський, М. І. Малій, та ін.; за заг. ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., переробл. К.: УкрДГРІ, 2019. 292 с.
8. Denhardt R. V., Denhardt J. V. The New Public Service: Serving Rather Than Steering // Public Administration Review, 2000, Vol. 60, Issue 6, pp. 549-559.
9. Біленчук П. Д. Електронна цивілізація: інноваційне майбутнє України: монографія / П. Д. Біленчук, М. М. Близнюк, О. Л. Кобилянський та ін. / за заг. ред. П. Д. Біленчука. К.: УкрДГРІ, 2019. 284 с.
10. Біленчук П. Д., Кобилянський О. Л., Малій М. І. та ін. Правова соціалізація особистості в сучасному світі: людина, суспільство, цивілізація: монографія / за заг. ред. П. Д. Біленчука. К.: УкрДГРІ, 2020. 204 с.

СЕКЦІЯ 4

МЕДІА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВИБУХУ:
КОНТЕНТ-АНАЛІЗ (MUST DO IT)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ТЕХНІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВИБІРКИ КОНТЕНТ-АНАЛІТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ САЙТІВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ: ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ

*Іванов Олег Валерійович*кандидат соціологічних наук,
доктор філософії (PhD) в галузі масових комунікацій,
незалежний дослідник

Згідно дослідження проведеного на замовлення ГО «Детектор Медіа» Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно із соціологічною службою Центру Разумкова, пандемія COVID-19 в Україні суттєво вплинула на структуру інформаційного медіа-споживання [2]. Не дивлячись на те, що телебачення залишається найбільшим за охопленням джерелом інформації про стан справ в Україні та світі (75% опитаних називають його таким), на друге місце перемістились сайти соціальних мереж (44%). Відтак, потенційний вплив повідомлень з даного джерела, зумовлює необхідність звернути увагу на низку методологічних та технічних проблем, які виникають, якщо вибірка контент-аналітичного дослідження формується належним чином.

Метою даної доповіді є опис проблем формування вибірки контент-аналітичного дослідження сайтів соціальних мереж (на прикладі месенджера Telegram), які наразі зовсім або недостатньо беруться до уваги як академічними, так і комерційними дослідниками в Україні, що впливає на репрезентативність досліджень.

Вибірка будь-якого контент-аналітичного дослідження має складатися з двох головних етапів: обґрунтування та формування вибірки джерел та вибірки документів (одиниць аналізу) [3, с. 13]. Тобто ми маємо визначитись, які саме сайти соціальних мереж (як то Facebook, YouTube, Telegram, тощо), які саме сторінки на цих сайтах ми маємо досліджувати. Робити це слід виходячи зі (1) змістовних характеристик даних ресурсів та з (2) характеристик їх аудиторії. Тобто, (1) чи є (можуть бути) на даній сторінці повідомлення, пов'язані з предметом нашого дослідження (категоріями аналізу).

На жаль, у більшості сучасних українських контент-аналітичних досліджень відбір обґрунтовується лише змістовними характеристиками джерел, а популярність джерел серед відповідних аудиторій, у кращому разі, апріорно постулюється. Далі розглянемо детальніше різні аспекти формування вибірок джерел та документів на прикладі месенджера Telegram.

Згідно дослідження проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, одним із найпопулярніших ресурсів соціальних мереж в Україні є Телеграм [4]: ним користуються 24% опитаних. Не дивлячись на те, що джерелом інформації про стан справ в Україні та світі Телеграм-канали називали тільки 9% опитаних [2], їх аудиторія є досить молодою та прогресивною: це мешканці великих міст чи обласних центрів, переважно віком до 29 років. Відтак, аудиторія Телеграму має потенціал до зростання. Крім того, даним джерелом нерідко користуються журналісти, коли готують свої матеріали, що згодом потрапляють у більш популярні ЗМІ.

Перша проблема, з якою зіткнеться дослідник: відсутність надійних даних для формування вибірки джерел (Телеграм-каналів, груп, далі – «телеграм джерел»). На сьогодні відсутні опубліковані репрезентативні для населення України дослідження аудиторії даного месенджера, які би дозволяли стверджувати, що ті чи інші телеграм-ресурси є найбільш популярними. Публічно доступні результати досліджень базуються на вибірці досяжності та є неакадемічними [8] або базуються на експертних оцінках [1]. В ідеалі для отримання надійних даних, необхідно сформувати репрезентативну панель респондентів та відслідковувати їх користування месенджером або придбати відповідні дані у операторів таких панелей, що мають репутацію на ринку. Це правильний варіант для бізнес-дослідників та академічних дослідників, які мають відповідні кошти.

На жаль, бюджети академічних досліджень досить обмежені, тому вказаний вище варіант може бути недоступним. Іншою метрикою популярності телеграм-джерел може бути їх цитованість у інших, більш популярних ЗМІ. Статистику цитованості можна отримати з даних медіа-моніторингу. Валідність цього показника можна обґрунтувати тим, що потенційний вплив телеграм-джерела на населення України

зростає, якщо його цитують у ЗМІ. Однак, у чистому вигляді, це не є популярність серед аудиторії, а популярність серед журналістів. Крім того, у цьому випадку ми маємо довіряти даним медіа-моніторингів, до вибірок та технік фіксування згадувань у яких також можуть бути питання.

Ще однією важливою проблемою є відсутність єдиної бази публічних телеграм-джерел, у яких доступний пошук за ключовими словами по всіх дописах. Даний вузол даних (endpoint) не реалізований у офіційному API Телеграму [5]. Доводиться користуватися базами різного ступеню повноти. Найповнішою на сьогоднішній день є база TGStat [7], яка дозволяє відбирати телеграм-джерела та повідомлення у них за різними критеріями. Обмеженням є те, що дана база є самозаповнюваною, тобто адміністратори телеграм-джерел самі додають їх у реєстр. Однак, враховуючи популярність даної бази, багато, у т.ч. цитованих у ЗМІ джерел та телеграм-каналів самих ЗМІ, наявні у даній базі. Доступ до повнотекстового пошуку є платним, але ціна є суттєво нижчою, ніж безлімітний доступ до моніторингових рішень із закритою процедурою формування вибірки.

Якщо ж нашою метою є дослідження окремих Телеграм-джерел, наприклад вибірки, яку ми сформували за отриманими з опитування чи панельного дослідження даних, то виникає необхідність збору даних саме з цих джерел. Можливості баз для цієї мети є обмеженими, зокрема через те, що дані джерела можуть бути відсутніми в них. У цьому випадку нам допоможе бібліотека Telethon для мови програмування Python [6]. Дана бібліотека не лише дозволить повністю зберегти базу повідомлень певного телеграм-джерела, а й (у випадку груп) отримати базу користувачів та певних їх соціально-демографічних характеристик. Це, безумовно, не може замінити соціологічне дослідження аудиторії даних джерел з допомогою персонального опитування.

Отже у арсеналі дослідників Telegram є достатньо інструментів для автоматизованого збору даних у даному месенджері. Однак формування вибірки, все ж, вимагає попереднього отримання додаткових даних, публічно не доступних у даному ресурсі, і відповідно, попередніх установчих досліджень.

Література:

1. Бутиріна М. В. Telegram-канал як мета-ЗМІ: комунікаційні особливості // Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі». 2020. С. 138-141.
2. Як змінились уподобання та інтереси українців до засобів масової інформації після виборів 2019 р. та початку пандемії COVID-19 / ГО «Детектор Медіа». 2020. URL: <https://detector.media/infospace/article/181066/2020-09-29-yak-zminylys-upodobannya-ta-interesy-ukraintsiv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pislya-vyboriv-2019-r-ta-rochatku-pandemii-covid-19/> (дата звернення: 31.05.2021)
3. Іванов О. В. Кількісний аналіз тексту чи продукування числових артефактів: аудит контент-аналітичних досліджень // Наукові записки НаУКМА. 2013. Т. 148 : Соціологічні науки. С. 11-15. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2763/Ivanov_Kilkisnyi_analiz_tekstu.pdf (дата звернення: 31.05.2021)
4. Які мобільні додатки є найбільш популярними? Київський міжнародний інститут соціології. 2021. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1027> (дата звернення: 31.05.2021)
5. Telegram. Telegram APIs / Telegram. 2021. URL: <https://core.telegram.org/api> (Last accessed: 31.05.2021)
6. Telethon. Telethon's Documentation / Telethon. 2021. URL: <https://docs.telethon.dev/en/latest/> (Last accessed: 31.05.2021)
7. TGStat. Telegram Analytics / TGStat. 2021. URL: <https://tgstat.com/> (Last accessed: 31.05.2021)
8. TGStat. Исследование: портрет украинской аудитории Telegram / TGStat. 2019. URL: <https://vc.ru/marketing/58987-issledovanie-portret-ukrainskoy-auditorii-telegram> (дата звернення: 31.05.2021)

ПІДХОДИ ДО ВИМІРЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОМУНІКАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНИХ КАМПАНІЯХ

Захарченко Артем Петрович

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,

докторант Інституту журналістики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Попри значну активність теоретиків та практиків прикладних комунікацій, зокрема, ґрунтовні розділи в посібниках з PR, присвячені зазначеній проблемі [1, 2], досі немає універсальних підходів до вимірювання ефективності комунікації. Загальновизнаними є, хіба що, так звані Барселонські принципи, які описують найзагальніші вимоги до таких досліджень. Зокрема, вони визначають відправну точку: вимірювати ефективність комунікацій потрібно, починаючи з цілей [3].

При застосуванні цих принципів дослідники користуються двома типами досліджень: медіааналітичними, що вимірюють «вихід» інформаційної кампанії (так званий «output») та соціологічними, що визначають «результат» (так званий «outcome») [4]. Саме в рамках першої з цих категорій працює запропонований нами раніше метод аналізу меседжів [5].

При цьому і перша, і друга категорії мають недоліки. Медіааналітичні методи, такі, як контент-аналіз, дискурс-аналіз, нарративний аналіз та аналіз меседжів, вимірюють кількість і якість медіапублікацій, але не їх вплив на реципієнтів. Натомість, фокус-групи, опитування та інші соціологічні дослідження, як правило вимірюють лише фінальний результат впливу, скажімо, набуття довіри до ініціатора кампанії, і не можуть відповісти на запитання про причини такого – позитивного або негативного – результату. Відповідно, у «сліпій зоні» обох категорій методів залишаються причини успішності або провальності кампаній.

Метою нашого дослідження є розробка загального методичного фреймворку аналізу, який допоможе відповісти на запитання про причини ефективності комунікації. Об'єктом цього дослідження є ефективність комунікації в PR-кампаніях. Предметом – методичні підходи до її вимірювання.

Пропонований фреймворк базований на методичній основі дискурс-аналізу та аналізу меседжів. Він може модифікуватися залежно від потреб дослідження, зокрема, дослідник зможе обирати, звідки отримувати окремі кількісні параметри, використані у формулах нижче: з експертних опитувань чи зі спеціальних фокус-груп, спрямованих на визначення саме цих параметрів.

Відправною точкою цього методу є припущення про те, що контакти з аудиторією, які має меседж у медіа, можуть бути як ефективними (такими, що призводять до переконання реципієнта в певній позиції), так і неефективними.

Ефективність залежить від багатьох параметрів, які розділяються на три групи:

1. Параметри, що характеризують меседжі, розповсюджені комунікатором (будемо надалі називати їх робочими меседжами комунікаційної кампанії).
2. Параметри, що характеризують текст або «картинку» медіаповідомлення, в якому цей меседж було поширено.
3. Параметри, що характеризують аудиторію зазначеного меседжу.

Всі ці параметри ми розглядатимемо на прикладі одного кейсу: кампанії з просування законопроекту «Про дезінформацію», проведену Міністерством культури, молоді та спорту у січні 2019 року.

Так, якість робочих меседжів, використовуваних у компанії, характеризується двома параметрами:

– чи містять ці робочі меседжі ключовий меседж комунікації певної сторони. До прикладу, ключовим меседжем при просуванні законопроекту про дезінформацію було «Пропонований закон буде ефективно боротися з дезінформацією і при цьому не утискатиме прав журналістів». Однак не всі робочі меседжі, використовувані міністерством у своїй комунікації, містили це ключове твердження. Наприклад, чимало новин, присвячених цій темі, містили лише один робочий меседж: «Міністерство опублікувало на сайті проєкт закону для обговорення». Тобто, не підкреслювалися його позитивні риси;

– чи є цей робочий меседж внутрішньо і/або зовнішньо суперечливим. До прикладу, у кампанії щодо дезінформації було два взаємозаперечливі твердження: «Законопроект буде доопрацьовано з урахуванням побажань експертів» та «Критика законопроекту – це міфи та брехня».

Медіапублікації, які містять меседжі досліджуваної кампанії, характеризуються такими параметрами:

– чи подається робочий меседж в іронічному або критичному контексті. Зокрема, при висвітленні кампанії щодо проєкту про дезінформацію медіа часто подавали меседжі міністерства з критичними зауваженнями, виносили саме їх у заголовок;

– чи робочий меседж у повідомленні сформульований зрозуміло і явно. Прикладом тут може бути меседж міністерства «Законопроект заохочуватиме дотримання журналістських стандартів», який у деяких публікаціях подавався у менш зрозумілому форматі «ЗМІ буде присвоюватися індекс довіри»;

– чи робочий меседж у медіапублікації подається беземоційно, чи має підкріплюючу емоційність (радість для позитивних повідомлень, гнів або обурення для критичних тощо);

– яким є місце робочого меседжу в повідомленні. Ця метрика використовується і в класичному контент-аналізі. Передбачається, що меседж у заголовку новини або статті з найбільшою імовірністю буде сприйнятий. Натомість, меседж, захований в глибині великої статті або в бекграунді замітки буде прочитаний з набагато меншою імовірністю.

Нарешті, аудиторія меседжів характеризується щонайменше таким параметром:

– чи до спікера, який озвучує меседж, є довіра в конкретному медіа. Скажімо, аудиторія проросійських видань не довіряє патріотичним спікерам і навпаки.

Цей перелік може бути доповнений залежно від специфіки матеріалу дослідження, однак базові параметри, що впливають на ефективність комунікації, є саме такими. Для того, щоб перетворити цей метод на кількісне вимірювання, визначимо змінні. Z – кількість контактів з аудиторією певного медіаповідомлення, розрахована за будь-якою з поширених методик, скажімо, за [6]. X – кількість

ефективних контактів з аудиторією. Y – кількість неефективних контактів з аудиторією. Параметр k характеризує наявність ключового меседжу в робочому меседжі, і має значення 1, якщо ключовий меседж наявний, і 0 – якщо відсутній. Параметр s характеризує суперечливість меседжу, дорівнює 1, якщо той несуперечливий, і є меншим за одиницю (скажімо, 0,5), якщо меседж суперечливий. Точне мінімальне значення цього параметру може визначатися експертним шляхом, або ж, більш точно, за допомогою фокусгруп. Те ж саме стосується всіх неединичних і ненульових значень подальших параметрів.

Так, параметр m характеризує місце меседжу в повідомленні. Один із можливих діапазонів його значень такий: 1 – якщо робочий меседж в заголовку медіаповідомлення, тобто, читач гарантовано з ним взаємодіятиме; 0,8 – якщо він в першому абзаці медіаповідомлення; 0,5 – якщо меседж в тексті короткої новини нижче першого абзацу, але вище бекграунду, або, якщо у тексті великого матеріалу (статті, репортажа, інтерв'ю тощо) він виділений підзаголовком; 0,2 – якщо він жодним чином не виділений у тексті великого матеріалу і далі, ніж у заголовку чи ліді, або, якщо у новині він знаходиться у бекграунді. Параметр i має значення 1, якщо повідомлення, що містить робочий меседж, не є іронічним або критичним до нього, і, скажімо, 0,1 – якщо воно таким є. Параметр j має значення 1 у разі зрозумілого і явного формулювання меседжу, і менший одиниці (до прикладу, 0,5) у разі незрозумілого або прихованого формулювання. Параметр e дорівнює одиниці, якщо меседж у медіапублікації сформульований нейтрально, і більший за одиницю (скажімо, 1,2), якщо ця публікація містить підкріплюючу емоційність. Нарешті, параметр d має значення 1, якщо читачі конкретного медіа ставляться позитивно або нейтрально до спікера, який озвучує меседж, і дорівнює 0, якщо вони не мають до цього спікера довіри.

З використанням цих параметрів, ми отримуємо формули 1 і 2, що характеризують кількість ефективних і неефективних контактів робочого меседжу з аудиторією, забезпечену певною медіапублікацією.

$$X=Z*k*s*m*i*j*d*e \quad (1)$$

$$Y=Z*m*(1 - k*s*j*i*d) \quad (2)$$

Сумарна кількість ефективних і неефективних контактів певного меседжу обраховується як сума всіх його X (або, відповідно, Y), забезпечених всіма публікаціями, які його містять.

У підсумку ми отримали математичну модель, що дозволяє кількісно описати ефективність комунікації в інформаційній кампанії. Ця модель базується на кількісній обробці якісних даних, і є більш суб'єктивною за кількісно-якісний інструментарій контент-аналізу та в якісно-кількісний метод аналізу меседжів. Вона допоможе знаходити причини комунікаційних успіхів і поразок, і аргументовано пояснювати різницю між виміряним медіааналітично «виходом» (outcome) кампаній та визначеним соціологічно їх «результатом» (output).

Література:

1. Valente T. W., Kwan P. P. Evaluating Communication Campaigns: Public Communication Campaigns. London, SAGE Publications, Inc., 2013.
2. Plessis D. Du. Functions and issues of public relations: Introduction to Public Relations and Advertising. Cape Town, Juta and Company Ltd, 2000.
3. Barcelona Principles 2.0: URL: https://www.prnewsonline.com/barcelona-principles-2-0/PR_News, (дата звернення: 15.03.20).
4. Austin E. W., Pinkleton B. та ін. Strategic Public Relations Management: Routledge, 2006.
5. Zakharchenko A. Principles of Information Campaigns' Quantitative Analysis. Information Society. 2017. No. 26. С. 19-30.
6. Zakharchenko, A. How do we explore you: methodology and samples of the Content Analysis Center. URL: <http://ukrcontent.com/blog/yak-mi-vas-doslidzhuemo-metodiki-i-vibirki-centru-kontent-analizu.html> (дата звернення: 05.02.19).

ПОБУДОВА І ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИЗОВИХ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ ЗМІ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19

Чайкун Еллен Сергіївна

аспірантка Докторської школи імені родини Юхименків
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Значна кількість населення нашої країни та світу вимушено залишається вдома у зв'язку з карантинном. Інформаційна сфера, як і будь-яка інша, зазнала значних змін під впливом пандемії та карантинних заходів, що з нею пов'язані. Це, у свою чергу, покладає обов'язок на ЗМІ надавати загалом актуальну, важливу, достовірну інформацію задля уникнення панічних настроїв у суспільстві. Метою цього

дослідження є розкриття комунікативних стратегій медіа під час пандемії COVID-19, визначення їхньої побудови та трансформації для виявлення основних проблем висвітлення пандемічної кризи і розробки рекомендацій щодо діяльності медіа під час форс-мажорних ситуацій

Пандемія COVID-19 вплинула на роботу медіа. Змінився контент медіа, для прикладу, в туристичних медіа раніше менше говорили про розвиток внутрішнього туризму. Зараз у суспільстві більше говорять про розвиток саме внутрішнього туризму, люди більше подорожують в межах нашої держави. Це автоматично відображається в медіа на наповненні інформації про туризм. Також змінився алгоритм роботи журналістів. Робота редакцій офлайн припиняється, журналісти працюють онлайн. У зв'язку з пандемією ці зміни у роботі журналістів відбуваються задля збереження економічної стабільності. Робота журналістів онлайн була і до пандемії, але під час кризи ці зміни ще більше виявилися.

Соціальні медіа збільшили свою питому вагу й щодо охоплення аудиторій, й щодо контенту під час пандемії. Сьогодні збільшилася кількість читачів медіа, бо зараз саме ЗМІ висвітлюють інформацію про надзвичайну епідемічну ситуацію, відбулося збільшення контакту з читачами, а також зі споживачами. Такі соціальні мережі (майданчики) як Фейсбук, Інстаграм ще більше розвинули медіакомунікацію задля охоплення аудиторій і контактів зі споживачами.

Об'єктом цього дослідження є інформаційна діяльність українських медіа (зокрема, новинних) під час пандемії COVID-19, а предметом дисертаційного дослідження є наявність комунікативних стратегій ЗМІ України, їх побудова і трансформації у контексті глобальної пандемічної кризи. У дослідженні використовуємо такі загальнонаукові методи: метод систематизації, методи аналізу і синтезу, логічності, порівняння та співставлення. Конкретно-науковими (спеціальними) методами цього дослідження є методи контент-аналізу, спостереження, опитування. Джерельною базою дослідження є сайти інтернет-видань: Pravda.com.ua, Strana.ua, 24tv.ua, Korrespondent.net, Rbc.ua, Obozrevatel, а також національні медіаканали UA: ПЕРШИЙ, 1+1 та ін.

Визначившись з предметом дослідження, отримали вибірку матеріалів (з конкретним діапазоном дат). Необхідну кількість статей про COVID-19 систематизували, використовуючи методи аналізу та синтезу, класифікації, систематизації. Критерії аналізу бути такими: класифікація статей за підтемами щодо COVID-19 (вакцини, статистика зараження, соціальна дистанція), а також відкриття підприємств (шкіл, парків, ресторанів, державних установ). Після вибору тематики текстів визначили критерії та категорії аналізу. Схема контент-аналізу є обов'язковою, завдяки чому аналізуємо присутність критеріїв у тексті. За допомогою методу опитування плануємо проаналізувати реакцію аудиторії на обрану програму, комунікатора, його поведінку, тексти і відповідний зміст (для прикладу, офіційні виступи МОЗу). У роботі досліджуються не лише друковані тексти, а й аудіовізуальний комплекс. Метод порівняння та співставлення буде використаний для роботи з офіційною статистикою, результатами соціологічних та соціально-психологічних досліджень, а також власними даними, які отримаємо за допомогою контент-аналізу.

У дослідженні використовується соціально-психологічний підхід, який підкріплений матеріалами соціологічних досліджень. У них досліджували вплив мас-медіа на публіку під час пандемії. Спираючись на засади екоантропоцентричного (еколого-особистісного) підходу, започаткованому у соціальних комунікаціях Т. М. Дрідзе, у дослідженні порушили теми інформаційного імунітету (впливу медіа щодо інформування задля збереження та охорони здоров'я людей). Цей підхід використаний щодо аналізу роботи ЗМІ, їхнього впливу на поведінку людей у кризових ситуаціях, зокрема й таких, в які ми потрапили під час пандемії. Екологія людини в галузі соціальних комунікацій, збереження її психічного здоров'я є важливими аспектами цього дослідження.

Соціокультурний підхід пов'язаний з комунікативними стратегіями під час кризового періоду. Досліджуючи психологічні особливості карантинних реалій життя (страх інфекції, нудьга, неадекватна інформація, фінансові втрати, негативний емоційний стан, надання психологічної підтримки), сформулюємо основні тези щодо важливості інформаційних порад (способів переживання тривоги в умовах пандемії COVID-19) від журналістів, яких людина потребувала найбільше у цей непростий час. Часто новинні ЗМІ забувають про соціокультурний аспект, культурних новин стало набагато менше. Зосередження лише на фізичному стані людей не може задовільнити усіх потреб суспільства. У багатьох випадках медіа не реагують та не інформують, не підказують, яким чином через культурні практики можна поліпшити своє перебування на карантині. Під час дослідження певною мірою враховуємо виклики пандемії для самих медіа: це і здоров'я журналістів, безпека, збереження економічної стійкості. Редакції згорнули реалізацію нових проектів на 52%, скоротилися обсяги медіавиробництва на 44%, відбулося критичне зменшення надходжень від реклами. Висвітлення епідемії це професійний виклик для журналістів, адже їм часто бракує компетентних джерел щодо перебігу епідемії.

Важливим аспектом дослідження є те, що воно не зосереджується на негативі (для прикладу, на фейках), адже таке дослідження може дати почуття втрати спільноти, продемонструвати кризу інформаційної безпеки країни. Часто через брак достовірної інформації була наявність інфодемії, провокацій, нагнітання і залякування людей журналістами задля підняття рейтингів, псевдонаукові поради

ускладнювали боротьбу і подолання з хворобою, поширювалася недобросовісна реклама в умовах пандемії-коронавірусу. Поряд з цим ЗМІ подавали і якісну правдиву інформацію, яка сприяла повазі і толерантності у суспільстві. Завдяки порівняльному методу пояснимо, що цей драматичний момент історії стосувався усього світу. Зарубіжні медіа неідеальні у своїй роботі під час кризи. Рівень напруги через карантинні обмеження відчувається повсюди, помилки повторюються.

Отже, це дослідження покликано провести аналіз емпіричної соціологічної інформації досліджень з проблематики COVID-19 (у період пандемії), виявити наявність та особливості побудови комунікативних стратегій українськими медіа під час пандемії.

Очікувані практичні результати дослідження: сформулювати практичні рекомендації щодо роботи ЗМІ в умовах нового економічного середовища, яке склалося в результаті пандемії.

Актуальність цього дослідження зумовлена глобальним поширенням під час пандемічної кризи масивів інформації, які, з одного боку, могли підсилювати панічні настрої, з іншого боку, відкривали нові можливості подання викликів, що потребувало нової концепції роботи медіа в умовах пандемії, а також доцільністю розробки нових медіакомунікативних стратегій для формування позитивного інформаційного поля навколо суспільної проблематики.

GOOD FOR ECONOMY, BAD FOR SECURITY AND CULTURE: WHAT THE UKRAINIANS THOUGHT AND WHAT THE MEDIA TOLD ABOUT MIGRANTS

Tashchenko Anna Iuriivna

Candidate of Sociological Sciences, Assistant Professor,
Social Structures and Social Relations Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Scientific problem under study. The characterization of migration and migrants through security, economic and cultural-identity prism was recognized by many scientists as very worthy of attention. So, being engaged into research project 'Migrants. Analysis of media discourse on migrants in Poland, the United Kingdom, Ukraine, Albania and the Czech Republic (MAD)' (financed by the Polish National Agency for Academic Exchange), I looked for media implications regarding relevant issues as well as for opinion of Ukrainians on it.

Research methodologies: 1) qualitative content analysis of 355 February texts by 15 top Ukrainian media from 2015 to 2018 and thought out with the correspondence to the sociocognitive critical discourse analysis; 2) analysis of 3 focus group discussions with active media users in Kyiv, Kharkiv and L'viv conducted by Kyiv International Institute of Sociology, each group included 8 participants of various ages, sexes, education levels and income statuses. I express my deep gratitude to my project colleague – Liudmyla Yuzva, – without her involvement it would be impossible.

Main results and conclusions formulated based on the results of the study. I considered the differences between discursive strategies of top Ukrainian media depending on three divisions, and the analysis highlighted primarily media classified by visual / audiovisual type (see Fig. 1).

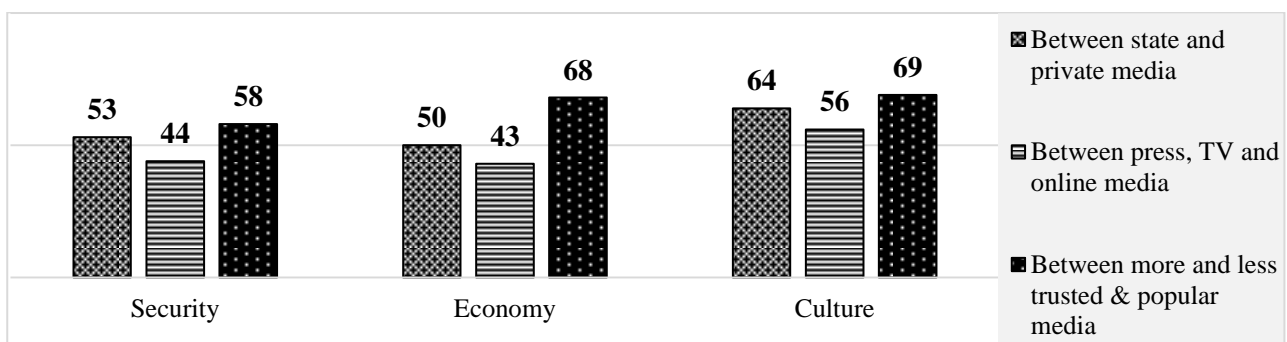

Figure 1. Coincidences (%) in presence / absence of some media implications regarding migration and migrants

The most stable differences were related to the following implications:

- 'Migrants are peaceful people caught in the sight of madmen' (almost absent in the state media; the online media had a little more interest in this);
- 'Being a migrant is a murderer's mask' (completely absent in the state media, almost absent in the most trusted & popular media, completely absent in the press while the online media showed the most interest in it);

- *'Migrants are labor heroes'* (completely absent in the state media);
- *'There are enough opportunities to encourage migrants to work'* (almost bypassed by state media; TV had the least interest);
- *'Migrants won't take anyone's bread'* (TV had the least interest again);
- *'Migrants are robbed and exploited'* (almost bypassed by state media, completely absent in the press);
- *'Migrants will destroy the country's economy'* (almost absent in the state media, almost bypassed by TV, completely absent in the press);
- *'The blacksmith nails a horseshoe to the horse, and the frog foists its paw to him'* (almost absent in the state media, completely absent in the press).

Upon the whole, the Ukrainians tended to see the negative from migration and migrants for security and culture while seeing mostly positive for the economy from them, and there were a lot of both positive and negative implications about each of those dimensions in the media (see Tab. 1).

Table 1.

Comparison of results of FGI and our media analysis

	Extracts from KIIS report on discussions	Media implications found
Security issues	<ul style="list-style-type: none"> - The topic of safety is relevant - In illegal migration, people are unprotected - Risks of labor migration - Tragic stories when Ukrainian migrants died - Ukrainian society is not entirely tolerant of migrants, sometimes there are cases of beating - Illegal behavior by migrants (fights, conflicts, criminal groups, etc.) - For Europe the topics of migrants' safety and danger from migrants are both relevant 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>'Everyone is not indifferent to migrants, they are protected'</i> • <i>'Migrants are peaceful people caught in the sight of madmen'</i> • <i>'Even if migrants are cunning, it will be noticed'</i> • <i>'Problems for migrants, problems from migrants – problems anyway'</i> • <i>'They will crush others with their numbers'</i> • <i>'Migrants are criminals'</i> • <i>'Migrants are defenseless'</i> • <i>'Being a migrant is a murderer's mask'</i> • <i>'Migrants bring crisis, hardship and deterioration'</i>
Economic issues	<ul style="list-style-type: none"> - The topic of money and economic contribution is among the key ones - Ukraine received over 10 billion dollars from labor migrants in 2019 - With the money they make, people buy real estate, start their own businesses in Ukraine – that is a plus - Labor migration is a temporary phenomenon, the migrants return home after labor migration, the money stays in the country - Labor migrants support their families, this is a benefit for their home countries - Government should first protect migrants abroad, and then tax their income - Competition from migrants in Ukraine is not dangerous - Approval of migrant students who study in Ukraine and then stay and live there - Critical comments about the dominance of migrants or members of other nationalities in the sphere of trade - People need to try to realize themselves in Ukraine - Painful stories about labor migration 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>'Migrants won't take anyone's bread'</i> • <i>'There are enough opportunities to encourage migrants to work'</i> • <i>'Migrants are labor heroes'</i> • <i>'Migrants both strive to work and cherish their dignity (= are poor but proud)'</i> • <i>'Migrants are robbed and exploited'</i> • <i>'Corruption and financial fraud rampant because of migrants'</i> • <i>'Migrants will destroy the country's economy'</i>

Cultural-identity issues	<ul style="list-style-type: none"> - Migrants mostly do not assimilate and live in their own national groups, which separates them from the main nationality and does not promote adaptation and integration into the new society - The cultural policy is considerable and developed - A risk is losing the cultural identity over a few generations, this is also characteristic of Ukrainians abroad - For Ukrainians abroad, there are schools and national associations, festivals, celebrations, cultural parties, etc. - Big national associations / diasporas have a negative effect more often, they displace the native nations and their culture, language, customs - In Great Britain, Arabs and Indians are dominant at the moment, their culture and language, and British customs, cuisine is less noticeable (the issue of the English language is less urgent) - In France, migrants probably do not speak French well, they are unmotivated to learn it because they do not intend to look for jobs - Leaning towards preserving the identity of national minorities, domination of their cultures and blurring the identity of the core nationality - Openness to other customs and cultures in terms of tourism and national cuisine - Mentalities of different nationalities are quite different, large number of migrants creates problems in society 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>'Migrants are diligent'</i> • <i>'Migrants are supportive and healing for the culture of the place'</i> • <i>'Migrants understand the shady side of life'</i> • <i>'Migrants enjoy a different cuisine'</i> • <i>'The blacksmith nails a horseshoe to the horse, and the frog foists its paw to him'</i> • <i>'Migrants are doughfaced'</i> • <i>'Migrants will make copy of their home from our home'</i> • <i>'Migrants are weak complainants'</i> • <i>'Migrants suffer but do not return'</i> • <i>'Migration requires mental sacrifice'</i>
---------------------------------	---	--

I also conducted own in-depth analysis of the FGI results to identify the main thematic points about selected issues and the migrant groups touched upon (see Tab. 2).

Table 2.

Migrant groups and areas of discussion mentioned during FGI

FGI ISSUES	About immigrants to Ukraine	About emigrants from Ukraine	About internal migrants in Ukraine	About other countries & migrants
SECURITY				
<i>The number of migrants</i>	✓	✓	✓	✓
<i>Legislation and human rights</i>	✓	✓	✓	✓
<i>Danger to life</i>		✓	✓	✓
<i>General security issues</i>	✓	✓	✓	
ECONOMY				
<i>Migration as a success, realization</i>	✓	✓		
<i>Migration as a failure, danger</i>	✓	✓		
<i>Migration as a benefit</i>		✓		✓
<i>Migration as a harm</i>	✓	✓	✓	✓
<i>General economic issues</i>	✓	✓	✓	✓
CULTURE				
<i>Religion</i>	✓	✓	✓	✓
<i>Language</i>	✓	✓		✓
<i>Cuisine</i>	✓		✓	
<i>Art</i>	✓		✓	
<i>General cultural issues</i>	✓	✓	✓	✓

Thus, the attention of Ukrainians was more attracted and actualised relatively to 'old' and 'new' people within their society, who had changed / had been changing their life chances more freely and radically.

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ОФІЦІЙНИХ МЕДІАПОВІДОМЛЕНЬ ЩОДО ЗДОРОВОГО ХАРЧУВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РЕКОМЕНДАЦІЙ ВООЗ

Гейко Леся Іванівна

аспірантка Школи охорони здоров'я
Національного університету «Києво-Могилянська Академія»

За даними дослідження про глобальний тягар хронічних хвороб [2] у 2019-ому році найбільше смертей було від серцево-судинних і онкологічних захворювань. В свою чергу, здорове харчування може захистити від хронічних захворювань та певних видів раку [3]. Рамковим для даної роботи стали рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі ВООЗ) [3]:

1. Споживання фруктів та овочів (400 г);
2. Лімітування жиру до 30%;
3. Скорочення цукру до 10%;
4. Зменшення солі до 5 г.

Дослідження проведено за методологією класичного кількісного контент-аналізу [11].

Мета: з'ясувати якою є офіційна комунікація про здорове харчування для дітей старше 2 років в Україні на контексті рекомендацій ВООЗ.

Об'єкт: офіційні медіаповідомлення про здорове харчування для дітей старше 2 років.

Предмет: рекомендації зі здорового харчування, які представлені через описані ВООЗ категорії в публікаціях на сайті Міністерства охорони здоров'я (МОЗ), Центру громадського здоров'я (ЦГЗ) та нормативно-правових документів.

Одиниця аналізу: публікація на сайті МОЗ, ЦГЗ, нормативно-правовий документ.

Вибірка джерел: офіційні медіаповідомлення з сайтів МОЗ та ЦГЗ, як центрального органу виконавчої влади у галузі охорони здоров'я в Україні.

Вибірка одиниць аналізу: за ВООЗ [3], рекомендації для дорослих і дітей старше 2 років є ідентичними, тому одиницями аналізу стали тексти про здорове харчування загалом, а не тільки для дітей. Були відібрані публікації за пошуковим запитом «здорове харчування для дітей» та за тегом «здорове харчування», нормативно-правові документи, на які були посилання у публікаціях. Статті за тегами «здорове харчування» нерелевантні до тематики дослідження були виключені з вибірки. Загальний розмір вибірки – 92 одиниці аналізу.

Категорії аналізу взято з визначення ВООЗ, що описує здорове харчування за наступними категоріями: *овочі та фрукти, сіль, цукор, жир*.

Було додано категорії аналізу *дослідження* і *дата публікації*. Аргументацією додавання *дослідження* стало те, що ВООЗ орієнтується на доказову практику («evidence-based») [1] і важливо було прослідкувати яка частка текстів її має. Змінна *дата публікації* потрібна була для аналізу політичного контексту комунікації.

Одиниці підрахунку: речення, де присутні категорії аналізу.

За методологією класичного контент-аналізу, після збору даних було здійснено перевірку надійності кодування [11], яка склалася з чотирьох хвиль перекодування, на кожному етапі якої, обчислювався показник альфа Кріпендорфа [5, с. 236] за допомогою онлайн-інструменту [9]. За формулою Блоха та Кремера, яка визначає оптимальний розмір вибірки одиниць аналізу для досягнення найменшого прийняттого рівня ($\alpha \geq 0,667$) та п'ятьма змінними ($p=0,200$), та рівнем значущості 0,100, рекомендований розмір вибірки мав складати понад 29 одиниць [5, с. 239, 240]. Після четвертої хвилі, $\alpha \geq 0,75$, що дозволило встановити загальні тенденції [5, с. 241]. Змінну *дослідження* було закодовано автоматично та перевірено валідність аналітичного словника у «Yoshikoder» [10].

Аналіз результатів проведено у програмному середовищі R. Категорії аналізу *овочі та фрукти, сіль, цукор, жир, дослідження* стали ключовими словами пошуку кореляції у пакеті «tm» [4] через функцію findAssoc [7]. Вона дозволяє знайти кореляції у матриці термінів-документів за допомогою числового вектора, довжина якого дорівнює довжині терміна, тобто порахувати слова, які часто зустрічаються в спільних документах. Числовий вектор включає кореляцію Пірсона від 0 до 1. Було проаналізовано градації кореляції від 0,4 (середньої) до 0,8 (високої) [6], після чого якісніські перевірено конкорданси у «Yoshikoder» [10].

Категорія аналізу *овочі та фрукти* була розділена на слова: *овочі* та *фрукти* окремо. *Овочі* корелювати з *фруктами, ягодами* (0,8) та *продуктами* (0,5) були згадані окремі харчові групи: *злакові, бобові, картопля* (0,5). *Овочі та фрукти* виявилися найбільше пов'язані з конкретними прикладами їжі.

Категорія аналізу *сіль* корелювала зі словами *цукор* та *жир* (0,4). Змінні також були пов'язані з *вмістом, споживанням, обмеженням* (0,4), що частково відтворює зміст рекомендацій ВООЗ, а саме рекомендація щодо зменшення кількості солі, цукру та жиру в раціоні.

Категорія аналізу *дослідження* корелює з такими словами, як *лабораторні, рандомізовані, клінічні*

(0,4), тобто змінна постає в контекстах різних видів досліджень.

Ключовим показником для порівняння української офіційної комунікації та комунікації ВООЗ стала частка документів вибірки, які містять хоча б одну рекомендацію ВООЗ. 48,9% документів мали її у своєму тексті, а решта 51,1% – ні. За допомогою функції Corpus у пакеті tm [4] було побудовано порівняльні хмари [7] з корпусу об'єднаних текстів, які включали хоча б одну рекомендацію ВООЗ та текстів, що не мали її.

Особливістю текстів без рекомендації ВООЗ було те, що вони містили формальну лексику гігієнічних вимог. Значна увага приділялася вмісту їжі, калоріям, поживним речовинам та мікроелементам: *білку, залізу, магнію, натрію*. Проте, до корпусу текстів, які не містили жодної з рекомендацій ВООЗ, були включені великі за обсягом нормативно-правові документи з переліком гігієнічних вимог до дитячого харчування, що створює певну похибку. В той час, тексти, що мали хоча б одну з рекомендацій ВООЗ найчастіше зверталися до слова *споживання*, містили назви конкретної їжі (*картопля, какао, м'ясо*) та лексику часу та повсякденності (*тиждень, час, сніданок*), яка є характерною статтям про спосіб життя та здоров'я.

Отже, в офіційній комунікації простежується тематика рекомендацій ВООЗ, тобто тексти МОЗ щодо здорового харчування дітей є орієнтованими на стандарти здорового харчування ВООЗ.

Література:

1. Evidence-informed nutrition guidelines / World Health Organization. Geneva, 2021. URL: <https://www.who.int/nutrition/topics/guideline-development/en/> (дата звернення 12.05.2021)
2. Global Health Data Exchange. Global Burden of Disease – 2019. Seattle, WA, 2021. URL: <http://ghdx.healthdata.org/gbd-results-tool> (дата звернення 12.05.2021)
3. Healthy diet / World Health Organization. Geneva, 2015. URL: <http://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/healthy-diet> (дата звернення 12.05.2021)
4. Introduction to the tm PackageText Mining in R. 2021. URL: <https://cran.r-project.org/web/packages/tm/vignettes/tm.pdf> (дата звернення 12.05.2021)
5. Krippendorff K. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology Klaus Krippendorff. Newbury Park, CA: Sage, 2004. 422 p.
6. Lovakov A., & Agadullina E. Empirically Derived Guidelines for Effect Size Interpretation in Social Psychology. // PsyArXiv, 2017. URL: <https://psyarxiv.com/2epc4/?fbclid=IwAR16y5nzXFCK4KH4VqW71nnLfHVjZL8R8muSMTs78f65aZluO0ZEev74jX8> (дата звернення 19.05.2021)
7. RDocumentation findAssocs: Find Associations in a Term-Document Matrix. 2021. URL: <https://www.rdocumentation.org/packages/tm/versions/0.7-8/topics/findAssocs> (дата звернення 12.05.2021)
8. RDocumentation wordcloud: Plot a word cloud. 2021. URL: <https://www.rdocumentation.org/packages/wordcloud/versions/2.6/topics/wordcloud> (дата звернення 12.05.2021)
9. ReCal3: Reliability for 3+ Coders. 2021. URL: <http://dfreelon.org/utills/recalfront/> (дата звернення 12.05.2021)
10. Yoshikoder. 2021. URL: <http://yoshikoder.sourceforge.net/> (дата звернення 12.05.2021)
11. Іванов О. В. Класичний контент-аналіз та аналіз тексту: термінологічні та методологічні відмінності // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». No 1045, 2013. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7244/VKhISD_2013_1045_30_13.pdf?sequence=1 (дата звернення 12.05.2021)

СПЕЦИФІКА МЕРЕЖЕВИХ СПІЛЬНОТ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ КОМУНІКАЦІЇ

Сухаревська Ганна Володимирівна

кандидат наук із соціальних комунікацій,

старший викладач кафедри журналістики та українознавства,

Національного університету водного господарства та природокористування

Сучасні засоби комунікації – такі, як Інтернет або супутникове телебачення, роблять можливими повсякденні контакти індивіда з будь-яким іншим індивідом, що живуть на планеті, з кожного, найвіддаленішого від нього соціально-культурного середовища. У принципі це створює можливості для формування людських спільнот, що не розділені національно-етнічними та культурними кордонами, здатних до об'єднання навколо великих, планетарного масштабу цілей. Однак у сьогоденній практиці швидше відбувається витіснення традиційних групових зв'язків, що припускають ту чи іншу ступінь солідарності і взаємного співчуття, функціональними інформаційними зв'язками, часто сполученими з взаємним психологічним відчуженням людей. В цьому сенсі найбільший інтерес представляє особливість комунікації в мережі, її специфіка, форми і тенденції. Розглянемо особливості спільнот сформованих в

інтернет, перш за все в соцмережах, зокрема тих які прийнято називати ком'юніті. Прикладом, що характеризує вплив розвитку електронних мультимедіа на суспільну комунікацію, стала переорієнтація вектору комунікативних актів в сторону локальних груп, в сектор приватних інтересів і захопленя [1].

Основа зв'язку, об'єднуючого користувачів телекомунікаційних мереж в соціальну спільноту, завжди об'єктивна. Відносно спільноти кіберпростору, це може бути зацікавленість в безперебійному функціонуванні інфраструктури глобальних мереж. Стосовно локальних спільнот можуть превалювати економічні інтереси, пов'язані з розцінками на підключення до комп'ютерних і стільникових мереж, питання свободи розповсюдження інформації, різноманітності інформаційних ресурсів і інші параметри об'єктивної соціальної реальності.

Саме тому соціальні спільноти у віртуальному просторі об'єктивні по своїй природі і на них розповсюджується дія існуючих законів функціонування суспільства. Соціальне співтовариство кіберпростору є формою суспільного життя людей, що вперше в історії людства носить світовий, загальний характер. При цьому локальні спільноти можуть мати національну специфіку, відображати особливості політичних устроїв своїх держав і в цьому полягає один з проявів діалектики соціальних відносин у віртуальній реальності [2]. Адже сам кіберпростір кожен мить трансформується, змінюється: з'являються нові і припиняють свою діяльність старі інформаційні ресурси і відповідно з'являються і припиняють своє існування віртуальні мережні співтовариства.

Цікаво відзначити, що середовище мереж у їх функціонування, підкоряється закономірностям розвитку великих соціальних груп кіберпростору. При цьому функцію форми можуть виконувати лише такі чинники, які володіють властивістю створювати відносно міцну форму взаємозалежності, в межах якої під впливом формоутворюючого чинника розгортаються змістовні процеси. Проаналізувавши ж підходи до розуміння принципів конструювання мережних співтовариств, ми можемо виділити наступні:

- межі групи чітко визначені, члени групи мають нагоду зустрічатися, впізнавати один одного, мають інформацію про загальну історію;
- існують чіткі правила, що управляють використанням колективних благ, відповідно до локальних потреб і умов, причому більшість індивідів, на яких розповсюджуються ці правила, можуть брати участь в їх зміні;
- існує система спостереження за поведінкою членів співтовариства, яка проводиться самими членами співтовариства, з використанням усталеної системи санкцій [3, с.45].

Система суспільних цінностей та переконань породжує у членів соціальної мережі почуття своєрідності, яке засноване у душі приналежності. Користувачі можуть визначити для себе важливість соціальних мережах. Соціальні мережі, крім смислів, виробляють також і відносини. Для цього зокрема використовуються показники актуальності контенту того чи іншого користувача. За допомогою цього соціальні мережі вибудовують внутрішню стратифікацію. Своєрідним показником успішності того чи іншого користувача є рейтинг. Форми комунікації користувачів мережі можуть бути абсолютно різноманітними. Це можуть бути як суто професійні поширення інформації та налагодження комунікативних зв'язків, так і специфічні види дозвілля, такі як створення графічних колажів (такій формі присвячено, наприклад, ком'юніті). Цей і подібні йому види комунікативної діяльності спрямовані на самореалізацію суб'єкта.

Комунікація користувачів підтримується таким чином, що пристрій для користувача аккаунтів в ряді систем виключає анонімність, дає можливість проводити ідентифікацію користувачами один одного. Користувачі, що утворюють ком'юніті, набувають відчуття приналежності, натомість вони переносять в мережу власні ідентичності.

У свою чергу, мережа розподіляє, інтегрує, розширює і змінює конфігурацію рамок користувацьких репрезентацій. Іншими словами, система здійснює нееквівалентний обмін. З одного боку, вона споживає змодельований користувачем образ, з іншого – повертає користувачеві його ж модифікований образ. Зі свого боку, соціальна мережа разом з виробленим «на замовлення» продуктом подає (явно або неявно) конфігурацію тих трансформацій, які пропонуються для користування даними модифікованим продуктом. Так, користувач всередині соціальної мережі може переступати кордони суспільного життя, які до цього чітко дотримувались, коли мережа вимагає від нього трансляцію конкретних проявів приватного життя, які, будучи переміщеними в тотальне поле інтернет-комунікації, служать підживленням для подальших аналогічних запитів, адресованих іншим користувачам.

Література:

1. Блау П. М. Різні точки зору на соціальну структуру і їх загальний знаменник // Американська соціологічна думка: тексти. М.: Видання Міжнародного Університету Бізнесу та Управління, 1996.
2. Кастельс М. Галактика Інтернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / пер. с англ. А. Матвеева под ред. В. Харитонова. Екатеринбург: У-Фактория (при участии Гуманитарного ун-та), 2004. 328 с. (Серия «Академический бестселлер»)
3. Коноплицький С. М. Соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет: феноменологічний аналіз : дис... канд. соціол. наук: 22.00.01 / НАН України; Інститут соціології. К., 2006. 154арк. Бібліогр.: арк. 146-154.

СЕКЦІЯ 5

УРОКИ Г.С. БАТИГІНА ЩОДО ОБГРУНТУВАННЯ НАУКОВОГО ВИСНОВКУ В СОЦІОЛОГІЇ
(ДО 70-РІЧЧЯ АВТОРА І 35-РІЧЧЯ ВИХОДУ ЙОГО ОДНОЙМЕННОЇ КНИГИ)

ЧОМУ НЕ ВІДБУВСЯ ПЕРШИЙ ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ Г.С. БАТИГІНА В ІСІ АН СРСР? ДО ПИТАННЯ НАУКОВОГО АВТОРИТЕТУ В РАДЯНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЇ

Іващенко Ольга Василівна,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України

1986 рік. Я закінчую очну аспірантуру в єдиному в СРСР академічному інституті з науковою спеціальністю «Прикладна соціологія» за відсутності соціологічної освіти в країні взагалі. Готуючись до свого майбутнього захисту, спеціально йду на захист докторської дисертації Г. Батигіна, соціолога з оригінальним мисленням і чудовим відчуттям стилю наукового письма, – абсолютна рідкісна риса на тлі численних публікацій радянського зразка, не написаних, а просто неприродньо зліплених в жанрі формальних і наукообразних геть нечитабельних текстів. Головна мета яких, – щоб було дуже строго в жанрі марксистсько-ленінської науки й незрозуміло всім «непосвященим» неофітам. Такий собі радянський канон, міцно скроєний, який, до речі, до цих пір у нас в ходу. Це я чітко побачила, коли 5 років на посаді заступника головного редактора фахового часопису силилась деконструювати подані матеріали в пошуках сенсу. Проте рефлексії в бік, мова про Батигіна і його унікальну монографію, яку я і вивезла з Москви серед небагатьох книг. Відтоді пам'ятаю, як мене вразила її заключна частина. В монографії ніби все на місці: і Ленін з Марксом, і Гегель з Куном, і Лазарсфельд з Ядовим і Шубкіним, і ще багато інших поважних наукових імен, майстерно вплетених в логіку тексту, яких треба знати. А ще особистий «польовий» досвід автора, без чого кабінетні обрахунки нічого не вартують, чи просто можуть бути облудними. Ну і знання класичної російської і сучасної радянської літератури: від Толстого до Шукшина, Распутіна чи драматурга Черних. Батигін це зробив так майстерно, що й по сьогодні книжка вартує уваги й захопливого перечитування. Для того, щоб знати, як формується соціологічний підхід і не схибити з науковими висновками. Починаючи від соціальних показників, теми його кандидатської, автор веде до власне соціальних фактів в логіці концептуального аналізу. Про соціальні ролі соціолога в контексті професіоналізації, де ним виводяться три «ідоли», які заважають об'єктивній оцінці функціональних меж соціолога. Йдучи від вчення Ф. Бекона про науковий метод, коли власні упередження та помилки розумування перешкоджають спостерігати, бачити та вірно оцінювати явища природи і суспільства, Батигін першим в трійці назвав *ідола «цікавих запитань»*. Коли задля отримання нетривіальної інформації про певні сторони життя людей вдаються до «цікавості» запитань, коли формулювання в стилі самодіяльної творчості важить для дослідника більше, ніж очікувана відповідь респондента. За Батигіним «інтересні запитання» виступають симптомом певної «дитячої хвороби» чи просто епістемологічної ейфорії, після чого видаються довгі стовпчики цифр, дуже далекі від драматичних перипетій людського життя. Другим ідолом на шляху фаховості виступає *«соціолог-всезнайка»*, коли часто людей цієї професії ототожнюють з ревізорами, масовиками чи гадалками: «стереотип всезнайки, надмірно інтелектуального, технократично орієнтованого, озброєного хитромудрими методами зондажу внутрішнього світу респондента, тестами тощо», коли все зводиться до «багатокілограмових томів наукових звітів, оздоблених всіма кольорами схем і діаграм, зарозуміла псевдофілософська термінологія – не єдині ознаки такого «ідола». Цього ідола Батигін справедливо вважав самим зловмисним. Ну і, накінець, третій «ідол» – це *анкета*. Частка анкет в інструментарії збору первинної інформації складала 90-95%, чому й анкетування та соціологія стали майже синонімами, хоча в методичній літературі неодноразово зазначалась евристична обмеженість вербальної інформації. Загалом абсолютизація можливостей анкетного опитування, особливо стосовно видимої легкості творення опитувальників задля арифметичного підрахунку «думок», підміняє професіоналізм, невід'ємною рисою чого має виступати наукове бачення соціальних проблем і кропіткий аналіз всіх можливих даних. І в «замість висновку», чи то пак, заключенні за назвою «По той бік шкал» Батигін не просто звів основне, викладене на 263 сторінках в попередніх розділах, наголошуючи, що справжню соціологію буденні події цікавлять не для того, щоб зашифрувати їх цифрами і напихати в таблиці, а видав настільки блискучий текст, що зовсім незайвим буде привести його тут мовою оригіналу. «Наверное, каждый помнит писателя Смекайло из книжки Николая Носова о Незнайке. Писатель приходил к

коротышкам со звукозаписывающим аппаратом, именуемым «бормотограф» и оставлял его в укромных местах, надеясь слепить роман из собранных таким образом записей. Не тут-то было! Коротышки прекрасно знали о хитростях «обществоведа» и после его ухода начинали хрюкать свиньей, лаять по собачьи, в общем вести себя не по-человечески. Не тали порой случается и в прикладных социологических исследованиях?... *Для того, чтобы понимать жизнь, мало изобретать особые средства познания. Надо жить в этом мире, страдать, любить, радоваться добруму, ненавидеть злое и уметь высказать все, что пережито. Не в этом ли подлинная социология?* (курсив мій – О.І.). По ту сторону шкал – океан життя. Он изредка выбрасывает на берег квантифицированные «социологемы», уже окостеневшие и лишь смутно напоминающие вечную подвижность живого» [1].

Нагадую, що це монографія під докторську дисертацію?! Отже, прийшовши на захист Батигіна, я неочікувано побачила зовсім пусту залу засідань. Жодного члена вченої ради. Здобувач зайшов і зрозумівши ситуацію, спокійно розвернувся з іронічною посмішкою на устах і впевнено попрямував вгору сходами. Таким я і запам'ятала Геннадія Батигіна на все життя. А його книжка стала для мене відкриттям і откровенням непересічної людини, справжнього соціолога, що професійно відстоював *науковість* не лише висновку в прикладній соціології, а й самої мети дослідницької діяльності в галузі, яка вивчає людей, з повагою до вірного соціологічного знання *про і для* цих людей.

Література:

1. Батигин Г.С. Обоснование научного вывода в прикладной социологии. М.: Наука. 1986. с. 270.

КАТЕГОРІЯ ЯК ФОРМА МИСЛЕННЯ ТА ПРЕДМЕТ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Ніколаєнко Леонід Григорович,

кандидат філософських наук, доцент, незалежний дослідник

Постановка проблеми. Зважаючи на те, що мислення категоріальне за своєю соціально-культурною природою, а також на те, що, не зважаючи на це, позитивізм відмовив так званім загальним поняттям (категоріям), в гносеологічній легітимності, є потреба розібратися в соціальних функціях категорій та категоріального мислення в науці в цілому, та в соціологічній науці, зокрема.

А так як наші збори присвячені науковій творчості Г. С. Батигіна, то зазначу, що він вказав не лише на наявну категоріям функцію узагальнення емпіричного матеріалу, а й на функції направлення та критерію його інтерпретації. І вже це ставить його в ряд визначальних науковців ХХ століття, коли в соціології відбувалося практично абсолютне панування позитивізму [1, с. 67].

Щоправда ототожнення ним наукового прогнозу з пророцтвом дещо не коректне. Пророцтво обтяжене містикою, а науковий прогноз спирається на об'єктивну логіку розгортання законів, у згоді з якою розгортається суб'єктивна логіка наукового мислення.

Методологія дослідження. Так як категоріальне мислення в своїй основі є діалектичним, то методологією дослідження такого мислення може бути сама діалектика як спроможність мислити суперечностями, – розв'язувати суперечності в логіці понять.

Категорія як форма логічного, не робить думки істинними. Вона відкриває шлях до достовірних знань, а все залежить від того, якою мірою свідомо чи не дуже ми користуємося категоріями.

Категорія сприяє виявленню в уявленнях загального та суттєвого і тим сприяє їх перетворенню в логічно вибудовані думки. Наприклад, масові уявлення про соціальні нерівності саме шляхом виявлення в них загального та суттєвого поступово визріли в систему категорій в соціальних науках. Категорії зробили ці науки можливими і лише політичні фактори стримують постановку в них того, яким чином можлива інституціоналізація соціальних рівностей.

Логічне – діалектична протилежність емпіричного, а абсолютизація емпіричного в соціології не сприяє розвитку діалектичного соціологічного мислення, отже не сприяє й становленню відповідної соціологічної рефлексії. Тому соціологи у досить специфічний спосіб аналізують соціологічний понятійний апарат: виявляють найбільш загальні поняття і називають їх категоріями, залишаючи поза увагою найбільш суттєве в них – створення умов для формування власне соціологічного мислення та розбудови соціологічних теорій. Теорії – функція категорій, – процес їх самообґрунтування. І емпірія функція категорій – процес їх самопідтвердження. Для соціологічного спостереження, скажімо, мало однієї цікавості: воно має бути теоретично обґрунтованим.

Розмірковуючи над співвідношенням теоретичного та емпіричного в соціології, Ж. Т. Тощенко, наприклад, пише, що «понятійний апарат нашої науки "пливе"», що «ми відвикли думати над висхідною точкою аналізу – теоретичною та методологічною базою», що «частина з нас використовує категорії і поняття, другі – визнають лише категорії, треті – тільки поняття, а четверті – взагалі обходяться без тих і

інших, вважаючи за краще оперувати емпіричною інформацією, не задаючись питанням про смисл та субординацію власних суджень та умовиводів» [4]. Усе це так, однак, треба розібратися з логічним статусом і понять, і власне категорій, і *нашої науки* в цілому, без чого сучасна соціологія не може претендувати на статус фундаментального знання. Фундаментальним же, однак, є знання, яке згідно з Карлом Ясперсом «полягає не стільки в поняттях, скільки в уявленнях та образах; це усвідомлення того, що *дійсно*, – в протилежність тому, що просто є (*існує* – Н.Л).

Кожна людина розвивається у відповідності до свого фундаментального знання. Знання людини визначає шлях формування його «Я».

Рефлектуючи ж над своїм фундаментальним знанням, людина усвідомлено переводить його на рівень понять» [6]. Фундаментальним же є знання, яке згідно з Карлом Ясперсом «полягає не стільки в поняттях, скільки в уявленнях та образах; це усвідомлення того, що *дійсно*, – в протилежність тому, що просто є (*існує* – Н.Л). Соціологи ж переважно фіксують та інтерпретують те, що *існує*, залишаючи поза увагою *дійсне* – *причини* того, що існує в суспільстві, та наслідки від наших власних дій.

Іншими словами можна сказати, що, наприклад:

– вчені при опитуваннях постійно натикаються на соціальні нерівності і роблять *науковий* висновок, що вони – невід’ємний атрибут суспільного життя, тобто, перебування в умовах нерівності *для них* і є дійсним (природним) суспільним життям;

– абсолютна більшість людей, постійно перебуваючи в умовах соціальних нерівностей, переживає їх і тому починає рефлексувати над власними переживаннями. Це означає, що вони змушені виходити за межі власного досвіду перебування в умовах нерівностей і тим починають сприймати існуюче як не дійсне, хоча й не мають доступу до фундаментальних знань про нього.

Отже, філософські коректне абстрактне людське «Я» Ясперса, виявляється соціологічно не коректним. Така діалектика одного з аспектів соціальності, яку соціологи обходять стороною. Це означає, що вони користуються категоріями соціологічної науки, не усвідомлюють причин того, чому їх власне мислення є категоріальним за визначенням та які функції в ньому відіграють власне соціологічні категорії. Коли б усвідомлювали, позитивізм був би неможливим.

Парадокс якраз і полягає в тому, що позитивістське мислення теж категоріальне за визначенням, але самі вони *свідомо* відмовляють категоріальному мисленню в гносеологічному статусі, бо все, що виходить за межі *категорій елементарних явищ*, згідно з їх науковим етосом, – табу. Це означає, що позитивізму властиве неадекватне визначення функцій категорій в пізнавальному процесі.

Теорія для них – це виражена в *кінцевих поняттях* емпірія, а не особлива сфера пізнання.

Тут і постає проблема наукового «Я» як соціологічна проблема. Вона є однією з найбільш фундаментальних і має розв’язуватися на категоріальному рівні.

Категоріальне мислення – це не банальне оперування *категоріями елементарних явищ* (тобто кінцевими поняттями, які що мають логічний обсяг). Це спроможність до логічного мислення. Спроможність слідкувати за послідовністю думок, за логікою переходу між думками та робити логічно обґрунтовані висновки.

Наприклад, вже згадуване контівське судження «всі реальні явища... завжди підкорені природним відносинам послідовності та подібності» [4] містить у собі категорію «всі реальні явища», яка не піддається емпіричній перевірці (не має кінцевого обсягу). Кожен розуміє, що вона означає, однак далеко не кожен може виявити категоріальну суть сказаного, закладену в понятті «всі», визначеному предикатом «реальні явища». Навіть Конт цього не помітив!

Інакше кажучи, категоріальне мислення (яке було, звісно, властиве і Конту, і кожному з нас), і оперування окремими категоріями – не одне й те саме: перше – базова основа другого, а друге – те, завдяки чому виявляється перше.

Між іншим, О. Конт, розробляючи принципи позитивізму:

1) визнавав гносеологічний статус категорій елементарних явищ (таких, що емпірично обґрунтовані), але відкинув всезагальні поняття з невичерпним обсягом, а саме завдяки їм люди й набувають спроможність до мислення;

2) визнавав гносеологічний статус *категоричних суджень* типу «всі реальні явища ... завжди підкорені природним відносинам послідовності та подібності» [4];

3) правомірно відмовив вченим в праві «категорично приписувати» явищам що завгодно [4];

4) але не зміг розв’язати суперечність між категоричним (логічним) висновком та категоричним же, але вже вольовим приписом, тобто, між категоричним імперативом як формою логічного, яка встановлює логіко-моральну кореляцію між дією та мисленням і моральним імперативом (приписом), зумовленим окремими практиками. Власне з цього й виріс філософський прагматизм та все похідне від нього, включаючи велику низку соціологічних теорій.

Між тим, категоричне судження – прямий показник наявності категорій в мисленні, але їх ще треба виявити і описати.

Наприклад, «соціальні нерівності дані людям від природи», категорично стверджує нескінчене число соціологів в світі, які на підтвердження сказаному наводять нескінчене число прикладів з соціальної історії. Але ж зверніться до аналізу об'єктивної логіки історії і тоді переконаєтеся, що ваша категоричність гранично банальна, що вона окрім функції впливу на *чужу свідомість* не містить у собі жодного наукового смислу, що ви маєте справу з етосом, а не з логікою обґрунтування, з приводу якої ми й зібралися.

Зазначу, що ніхто досі не ставив питання про те, що Конт заклав основи принципово нового наукового етосу – позитивістського.

З одного боку він загострив питання взаємодії логічного та етичного в соціальних науках, бо пов'язав «старий моральний лад» зі «старою філософією» [4], а з іншого – свідомо намагався встановити позитивний моральний лад за допомогою власної позитивної філософії, яка навіть діалектику разом з її діалектичним етосом відкинула як непотріб. І це в умовах радикального загострення суперечок між двома основними соціальними класами, які він і намагався розв'язати за допомогою власних: позитивної філософії; позитивної політики; позитивної релігії (моралі) тощо, які ніби ворожі як «до багатства, так і до панування» [3, с. 183] і які забезпечили «єдино нормальне розв'язання звичних суперечок між робочими та підприємцями» і тим сприяли «впорядкуванню матеріального антагонізму між двома активними класами» [3, с. 31].

Тут позитивістський етос підводить Конта своїм алогізмом: фіксуючи реальну соціальну і дійсно діалектичну суперечність, він *свідомо, позитивістськи послідовно*, відмовляє діалектиці в її логіко-гносеологічному та етичному статусі, не помічаючи того, що його позитивістський етос є калькою етики наживи, що ставала панівною в XIX столітті, а його ж програма розбудови нової філософії (яка має прийти на зміну як «абстрактній філософії», так і «абстрактній релігії» з їх соціальними функціями, що ведуть до «аморальності і безрозсудності» [3 с. 155], забезпечить «узгодження реальності з корисністю, що й характеризує позитивність» [3 с. 72].

Гносеологічного узгодження реальності з корисністю не відбулося, а от легітимація реальної корисності відбулася повною мірою: завдяки Конту та його численним послідовникам капіталізм існує й досі. Він нагадує лежачого поліцейського, який і сам не рухається, і нікому іншому рухатися не дає, але хоча й напівживий, хабарі бере в гранично можливих розмірах. Етика наживи як дух капіталізму та універсальний принцип капіталістичного буття – це сама, реально діюча, жива категорія наживи панує і нашому розумі, і в наших діях, бо вона визначає сам нинішній спосіб життя.

Треба віддати належне Конту, бо як ним вважалось, так багато в чому і сталося, бо озвучений ним заклик до соціальної солідарності не сприяв розв'язанню соціальних суперечностей, а відкладав їх розв'язання на невизначений термін. Конт у новий спосіб пов'язав владу слова з практичною владою, визначивши свій позитивізм як синтез філософії з політикою [4], при тому, що політика має стати моральною (узгодженою з етикою наживи).

Діалектичний етос передбачає розв'язання суперечностей та відповідний перехід на новий рівень розвитку. Орієнтиром для такого розв'язання вона визнає суспільно-історичну практику, а не множину окремих практик. Такий підхід вимагає принципово іншого підходу до соціологічних понять, вимагає не простої емпіричної фіксації наявних реалій, що стоять за ними, а аналізувати історію їх становлення.

Перефразувавши Гегеля можна сказати, що й проблема розуміння на категоріальному рівні досить специфічна. Перефразувавши Гегеля можна сказати, що «таке розуміння має на перший погляд здаватися повсякденній свідомості абсолютно парадоксальним і навіть безумством; виникає навіть питання, як ми маємо ставитися до нього» [2, с. 111].

Однак треба розуміти:

– що основним завданням категоріального мислення є процес зведення речей до чітко визначених думок, що мають відповідати критерію істинності;

– що категоріальне мислення – це спроможність мислити суперечностями;

– що мислення суперечностями – це спроможність постійного переходу від дій до думок про дії і водночас зіставлення дій і думок про дії з об'єктивною логікою історичного процесу, з суспільно-історичною практикою як дійсною історією та як критерієм істини:

– що в умовах домінування буржуазної соціології відбувається:

а) перехід її основних постулатів на рівень буденних уявлень і така рутинізація теорії не сприяє розвитку самої теорії, але стає важливим фактором в справі легітимації того соціального порядку, в якому вона створена;

б) перехід від пояснення як способу формування логічно обґрунтованого розуміння (логічної раціональності), що стає фактором об'єднання людей в суспільство, до примусу до соціально диференційованого розуміння як засобу легітимації і порядку, і самого примусу тощо.

Тому будь-яка категорія соціології, розглядувана безвідносно до принципу історизму означає

перформацію¹:

- достовірного знання в банальну догму;
- науки – в різновид теології;
- наукової спільноти, відповідно, в ідеологічно налаштовану спільноту, яка займається виробництвом і розповсюдженням не знань, а наукоподібних ілюзій, що вражають суспільну свідомість і роблять її податливою зовнішнім впливам.

Замість висновків зазначимо,

Всі без виключення соціологи постійно говорять про Конта, але не важко зрозуміти, що мало хто його читає, тому досі ми не маємо праць про так звані позитивну релігію, позитивістську церкву, культ людства, соціальні фактори, що зумовили *потребу в обґрунтуванні* логіки переходу від тео-логії до соціології, тобто від культу монотеїстичного бога до культу людства, який передбачає формування так званої соціократичної верхівки зі своєрідним священницьким станом, спроможним забезпечувати служіння культу людства (соціолатрія як антитеза теолатрії) і так далі, і так далі.

І все ж треба віддати належне Конту, бо, про що вже йшлося, як ним вважалося, так багато в чому і сталося: принцип буржуазного визначення ситуації спрацював. Правда, озвучений ним заклик до соціальної солідарності не сприяв здоланню соціальних суперечностей, а відкладав їх розв'язання на невизначений термін, – перетворив їх у перманентні.

Справа в тому, що категорія позитивного знання дозволила Конту:

- *позбавити* категорію як форму мислення гносеологічного статусу і, як наслідок, впровадити в науку як форму суспільної свідомості та як соціальний інститут позитивістський етос;
- *синтезувати* філософію з політикою [4];
- *категорично*, і у новий спосіб пов'язати владу слова з практичною політичною владою;
- *визначити* свій позитивізм як синтез науки з політикою, результатом чого й стане позитивна релігія, яка має спиратися на масову віру в благочестя скоєного самим Контом та надати одному і іншому високого морально-культового статусу.

Література:

1. Батыгин Г.С. Обоснование научного вывода в прикладной социологии М.: Наука, 1986. 271 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Часть первая. Логика / Сочинения в 14 т., т. 1. М.-Л.: 1929 г. 369 с.
3. Конт О. Дух позитивной философии (Слово о положительном мышлении). Ростов н/Д.: «Феникс», 2003. 256 с.
4. Конт. О. Общий обзор позитивизма. М.: Книжный дом. 2012. 296 с. URL:<https://3lib.net/dl/3187121/657f2b>
5. Тощенко Ж.Т. О социологическом понятийном аппарате URL: <https://studfile.net/preview/7195090/page:40/>
6. Ясперс К. Общая психопатология / пер. с нем. Л. О. Акоюна. М.: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2020. 1056 с.

РОЗВИТОК КОНЦЕПТУ В. ДУДИНОЇ «ЕПІСТЕМІЧНІ МАТРИЦІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ»

Багаєва Тетяна Леонідівна,

кандидат соціологічних наук, директор Bounty SCA Ukraine

Наукова проблема: «Сет» об'єктивістської, інтерпретативної і перформативної матриць соціологічного знання недостатній для дослідження динаміки комунікаційної системи брендингу (як і будь-якого іншого управлінського проекту, що знаходиться в стані транзиту), тому що не охоплює зони «сліпої плями», яка розкривається в дискурсі *complexity thinking* [5]: коеволюції, емергентності, хаотизації, ризикогенності зон, тригерів рекурсивності і т.п., тому понятійний апарат, що відображає процеси нелінійності, повинен бути доповнений синтезованим, агрегуючим конструктом. Концепт В. Дудіною[2] «епістемічні матриці соціологічного знання» повинен бути доповнений матрицею, референтною для випадку рефлексії з приводу нелінійних об'єктів.

Підходи і методи дослідження: тернарний підхід, аналітичне моделювання, візуалізація, метод концептуальної метафори, а також кваліа-підхід², коли керуючий суб'єкт виступає центром дослідження, орієнтований на досягнення результату в замкнутому циклі при подвійній інверсії – практика передусе

¹ Перформація логічного означає презентацію логічного в формі вербального перформансу. Так, ще стародавні софісти знаходили способи створювати враження хибності суджень опонентів, насправді логічно бездоганих. Особливу роль в такому перформансі має безапеляційно-ствердна (категорична) форма речень, які претендують на статус дійсних суджень.

² Кваліа (від лат. *qualitas* (од. ч.) – *якості, quale* (од. ч.) – *якого сорту* або *якого роду*) – термін, який використовують в англійській аналітичній філософії свідомості, для позначення сенсорних, чуттєвих явищ будь-якого роду.

дослідженню (емпіричні факти перетворюють в наукові) і навпаки. В «елементах» пропонованої епістемічної **матриці транзиту** (аутопоетичної) було розглянуто ряд концептів, «вкорінених» в дослідницьке поле нелінійності (*complexity, non-linear, random thinking*), в тому числі соціальних філософів О. Князевої, В. Кізіми, В. Лепського, а також авторський Bountу-концепт. Отже, необхідність виділити четверту епістемічну матрицю (транзиту) обумовлена наявністю процесів, які не проглядаються і не піддаються теоретичному обґрунтуванню в уже виділених В. Дудіною матрицях.

Отриманню результатів дослідження передувало питання: Чи можливо розглянути управління комунікаційною системою через об'єктивістську матрицю (метафора «паноптикум»), яка передбачає спостереження предметного поля, в якому об'єкт пізнання являє собою дещо, чия функція полягає в тому, щоб бути спостережуваним і досліджуваним, якщо в процесі управління комунікаційною системою абсолютна спостережуваність відсутня? Відповідь відома: «Жива тканина» комунікацій не може бути пасивно спостережувана «як ув'язнений в замку».

Інтерпретативна матриця, що зв'язує знання до певної дослідницької перспективи (метафора «дзеркало»), передбачає емпіричну редукцію – глибоке занурення в приватне інтерпретаційне поле дослідника, бо визнає особливу роль особистості в проблемі досягнення адекватності одержуваного результату реальному стану об'єкта спостереження. Рефлексія такого роду небезпечна, складна для опису управлінської ситуації, яка залежить від зовнішнього середовища, особливо від зовнішнього партнера, які в Bountу-концепті ми визначаємо як джерело ресурсу, систему-патрона. Фокус на процесуальність вимагає включення ширшої дослідницької перспективи, що розкривається через Bountу-концепт і через аналітичну триаду Координати, Каузальності, Ресурси.

У перформативному дискурсі (метафора «поворот») вже присутня тематизація ресурсу, яка в матриці транзиту набуває статусу центральної ланки ланцюга міркувань. У «перформативних» соціальних теоріях розширені рамки інтерперсонального абстрактного знання, в них реальність можливо не тільки інтерпретувати, але і трансформувати. Дослідник в перформативному дискурсі шукає відповідь на питання «як правильно розподілити ресурс», але навіть не ставить питання, яким чином отримати його ззовні, але ... «Рівняння складається з багатства, ефективності та істини» (Ж.-Ф. Ліотар 1998) [4].

Між тим, реальна ситуація управління комунікаційною системою в оптиці перформативних концепцій відображена спотворено, смутно, тому що спрощена, наприклад, відносно способів досягнення мети (*goal-attainment*). Складні системи дослідники відрізняють нетривіальністю поведінки соціальних акторів, тому «створення впорядкованості» в перформативній матриці зводить пошук можливостей до простого отримання ресурсу ззовні. У перформативному дискурсі мета зведена до задачі сформулювати «сильне висловлювання». Однак, «висловлювання» не дозволить спрогнозувати емерджентність в системі, не підкаже, як забезпечити її бажану динаміку в ситуації транзиту.

Логіка аналізу перформативних висловлювань (*performative utterances*) «прагматичний поворот» пізнання націлена на формування ансамблю все більш і більш точних репрезентацій, проте формування ефективного «сценарію майбутнього» комунікаційної системи вимагає більш тонкого і точного інструменту, концептуально нового інтегрального підходу, який дає можливість експлікувати латентні процеси і «працювати над помилками» шляхом виявлення дискрепансу (парсичної дельти) [3].

Епістемічна матриця, яку ми визначили як четверту, аутопоетичну матрицю транзиту, дає можливість досліджувати процеси нелінійного управління комунікаційною системою, що знаходиться в перехідному стані, передбачати її динаміку і результати діяльності керуючого суб'єкта, реалізувати прогностичну функцію. Заповнення її елементів – це наслідок аналітичного тернарного підходу до дослідження, через орієнтації дослідника на суб'єкта і процесуальність.

Узагальнений концепт, епістемічно відображаючий дискурс транзиту комунікаційної системи брендингу, повинен бути розвернутий в бік дослідницького, практичного цілепокладання, адже він теоретично обґрунтований і має потенціал бути операціоналізованим до рівня конкретних інструментів управління.

За Г. С. Батигіним розуміння активності керуючого суб'єкта, його функціонування в умовах транзиту, інтерпретація процесів управління, обґрунтування емпіричних фактів через тернарний підхід, методологічні концепції *thinking in complexity* стали індикатором, «лакмусовим папірцем» при розмежуванні і виділенні в науковому пошуку апарату «перекладу явне в латентне на шляху від практик до рефлексії дослідника і навпаки.

Переваги **матриці транзиту** підкріплені як орієнтацією на суб'єкта, так і аналітичним тернарним підходом, можливістю реалізувати прогностичну функцію.

1) Ряди кореляцій в інтерпретації дискурсів «керуючий суб'єкт/експерт/дослідник» і триєдність «антропологічна система керуючий суб'єкт/комунікаційний проект/учасник комунікаційного процесу», якими «прошитий» Bountу-концепт [1], являють собою одну з центральних онтологій, що кореспондується з підходом *complexity thinking* – «суб'єкт-метасуб'єкт», що діє в «полісуб'єктному середовищі».

2) Логіка формування матриці транзиту, заповнення її елементів, їх зміст відображають орієнтацію дослідника на холистичне обґрунтування процесуальності.

3) Матриця транзиту дає можливість досліджувати процеси нелінійного управління комунікаційною системою в перехідному стані, передбачати її динаміку і результати діяльності керуючого суб'єкта.

Аргументи, що свідчать про розвиток концепту «епістемічні матриці соціологічного знання», завдяки стилістиці «нової риторики» сплетені в автономні взаємопов'язані сюжети: *онтологічний* і *епістемологічний*. У першому сюжеті «працюють» відсилання до персональних практик автора, кваліа-підхід, когнітивна модель аргументації (візуалізації) у другому, розгорнутому, в системі норм соціологічного дослідження по Г. С. Батигіну, опора зроблена на метод епістемічних матриць і тернарний підхід, які забезпечують залучення адресата аргументації (раціонального агента) в пропонований йому нової дискурсу аутопоетичної матриці – «матриці транзиту».

Література:

1. Багаева Т.Л. Брендинг в оптике социологии: монография. Киев: Академвидав, 2017. 344 с.
2. Дудина В. И. Эпистемические матрицы социологического знания. СПб.: Издательский дом СПбГУ, 2013. 224 с.
3. Кизима В.В. Постнеклассические практики: рефлексивность и управление // Вопросы философии. М., 2010. №3. С. 54-65.
4. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. (Глава 11. Исследование и его легитимность через результативность). М.: Институт экспериментальной социологии, 1998. С. 102-115.
5. Knyazeva H. Strategies of Dynamic Complexity Management // Foresight and STI Governance. 2020. Vol.14. №.4. P. 34-45.

СОЦІОЛОГІЯ НА ПОЛІ ПОВЕДІНКОВИХ НАУК

Яковенко Юрій Іванович,

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету

Позиція автора, яку редакція збірки тез зберігати зобов'язана без викривлень, має три складові:

1. Немає кращого місця для публічного обговорення сучасної місії соціологів в Україні, ніж черговий Конгрес САУ.

2. Як і немає кращого місця для оформлення системної за змістом відповіді на популярне народне питання стосовно соціологів: «Якщо ви такі розумні, як кажете про себе, то чому досі ще такі бідні, як кажуть особи, що оточують викладачів та науковців від соціології?» (різновиди капіталів поки не нагадуємо).

3. Нарешті, вперше за 20 років після Указу Президента України «Про розвиток соціологічної науки в Україні» від 25.04.2001 р. колеги здатні підтримати самокритичний сумний висновок мого авторства: «Не винні соціологи, бо нам дозволили прийти на поле поведінкових наук в ту добу (маркер – створення РСА в 1958 р., а української філії – в 1968 р.), коли на ньому ще століттям раніше за прибульців (соціологів) аборигени жили-поживали та капітали набирали». Звісно, через своєрідну не завжди збройну, але безумно конфліктну анексію частини поля поведінкових наук, відбулася окупація соціологами певної ресурсної локації поля наукового пошуку поведінкознавців. Поміж поколіннями мешканців цього поля конфлікти є невідворотними, але не обов'язково такими, що завершуються перемогою прибульців та їх молодих команд на нібито «ціліні». Її насправді і не було, а сконструйована ця уява заради нарощення мотивації діяти прибульцям інноваційно та ризиковано через паркан ділянок, порушуючи інтереси «тубільців». Згадка про псевдосинів лейтенанта Шмідта має бути промовистою.

Соціологія є наукою про закономірності поведінки людей, а самі соціологи як індивідуально, так і колективно, будучи політичними істотами, є ще й живими системами, які застосовують соціальну дію. Тому наша фахова спільнота, як і всі інші, має визнати, що кожна з них як цілісність повинна дбати про «мембрану» самоізоляції і про «дифузію» задля виживання в токсичному середовищі, тобто успішної еволюції в ньому. Термін «дифузія» є назвою процесу взаємного проникнення елементів однієї самоорганізованої системи до складу елементів іншої, що, можливо, призведе колись до вирівнювання їх концентрацій у всьому науковому полі з елементами інших самоорганізованих живих систем. Наприклад, таких спільнот, як економісти, політологи, психологи тощо. Проте кому потрібне це вирівнювання, якщо нерівність з точки зору діалектики є джерелом для розвитку живих систем і стимулом до міжгрупової боротьби? Загальновідомо, що пані Вдача до одних є доброю, а до когось – інакшою. Тому на шляху до

світлого майбутнього і регрес стається, й певні ресурси раптом стають дефіцитними, особливо коли державні структури воляють про форс-мажорні обставини буття тощо.

Питання щодо того, кому потрібне це вирівнювання, виражає суперечність думок зі сторони вищезгаданих фахових спільнот та виражає сутність наукової проблеми майбутнього виступу на Конгресі САУ, що, згідно з канонами логіки наукового пошуку, автор має намір не досліджувати, а лише поставити. Сама авторська позиція є наслідком його уваги до тієї версії еволюційної епістемології, що походить з ідей *У. Матурани та Ф. Варели* в їх книзі «Древо пізнання: Біологічне коріння людського розуміння» [1]. Прибічникам їх ідей очевидно, по-перше, що теорію пізнання неможливо відокремити від теорії розвитку життя як процесу обміну ресурсами виживання. Не визначивши місце й роль знань у загальному розвитку людства, неможливо переконливо пояснити виникнення мислення і те, як воно полегшує (чи навпаки) людське життя. По-друге, здобутком пізнання є не інформація [2], а емпіричні дані про феномени чи про ноумени (згідно з положеннями сенсуалізму та інструменталізму тощо), що розпочали розрізняти ще в античну добу. Тобто люди є володарями певної повноти картини світу про різне, отримуючи дані про внутрішній та зовнішній світ буття людини як сигнали, що спрямовані через нервову систему до нейронних мереж мозку, де вони перетворюються в знання, що стають змістом нашої свідомості і частиною нас самих. Наразі це вже стає очевидним науковцям через наявність сучасних концепцій штучного інтелекту, процес цифровізації та розбудову так званих «Великих даних».

Отже, не лише знання органічно живе в нас, а й ми аналогічно живемо в світі, створеному нашими знаннями, породженому нашим мисленням. Рівень розвитку наукового мислення залежить від рівня розвитку наукових знань, власного досвіду індивіда і також від рівня розвитку суспільства, оскільки наукове пізнання є колективним процесом, на який впливає низка факторів, що змінюють системним чином один одного. Індивідуальні та колективні галюцинації, марення, фейки, ілюзії, алюзії тощо не полишають людську свідомість та підсвідомість через безсвідоме.

Еволюційна епістемологія започаткована була в середині ХХ ст. Біля її витоків – кілька авторів, що йшли до її ідей різними шляхами. Ж. Піаже, досліджуючи психологію мислення, зокрема, виказав думку і про сутність науки як складну систему, яка перманентно саморозвивається. К. Поппер, розглядав процес приросту знань, М. Полань вивчав зміни наукових ідей, точніше – творчість наукових спільнот. К. Лоренц, як етолог, запропонував ідею еволюційної когнітології, виходячи з теорії еволюції живих організмів, започаткованої Ч. Дарвіном, що не оминає й еволюцію людини, зокрема, її когнітивних здібностей. Але для розвитку останніх недостатньо однієї соціально-культурної еволюції, бо має відбуватися і природна еволюція, зокрема, еволюція людського мозку. Саме це міркування і лежить в основі створення еволюційної епістемології, відмінної від попередньої соціально-культурної теорії пізнання (вона відома ще як «теорія відображення»). Про ідеї Матурани та Варели не забуваємо, але нас цікавлять акцентуації не стільки біологічні, як соціологічні, що зроблено Н. Луманом.

Наукове поняття «система» стало особливо доречним у кібернетиці Н. Вінера і в загальній теорії систем В. Берталанфі. Для Лумана [3, 4] теорія систем – це теоретичний підхід, який дозволяє осмислити сучасне для нього суспільство як систему не закриту, а відкриту, здатну до обміну з навколишнім світом енергією, матерією, знаннями і, що більш важливо, винайти аутопоетичну парадигму. В основі соціології Лумана проста операція – світ поділяється на систему і навколишній світ. Світ – це єдність відмінності між системою і навколишнім світом, їх безмежний обрій. Система самодиференціюється від навколишнього світу і без нього не існує. Система не спостерігає навколишній світ цілком, а вибірково задіє каузальні відносини. За межами системи елементи не залежать від неї і можуть бути відібрані іншою системою. Навколишній світ включає елементи, які не належать до системи, тому Луман розрізняв навколишній світ системи і низку систем у навколишньому світі. Оскільки соціальний світ складається з безлічі систем, порізнному пов'язаних одна з одною, то кожна соціальна система диференціюється тільки від власного навколишнього світу, який може включати інші системи, але кордону системи не дозволяють їх побачити. Тому соціологічна спільнота не уникне загальної долі – дбати про власне виживання в токсичному середовищі; наше спасіння – в наших головах та руках.

Література:

1. Матурана У., Варела Ф. Древо познания: Биологические корни человеческого понимания / пер. с англ. Ю. А. Данилова. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 224 с.
2. Тавокин Е.П. Информация как научная категория // СОЦИС. 2006. № 11. С. 3-10.
3. Луман Н. Дифференциация / пер. с нем. Б. Скуратов. М.: Издательство «Логос». 2006. 320 с.
4. Луман Н. Общество как социальная система. М.: Логос, 2004. 384 с.

СЕКЦІЯ 6

ПРОЦЕСИ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ У РОЗДІЛЕНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

AN APPRAISAL ON SYRIAN IMMIGRATION TO TURKEY IN THE PERSPECTIVE OF ADAPTATION AND ACCEPTANCE

*Dolunay Şenol*Sociologist, Prof. Dr., Faculty Member,
Faculty of Arts & Scienceб Dept. of Sociology, Kırıkkale University*Sitki Yıldız*Sociologist, Prof. Dr., Faculty Member,
Faculty of Arts & Science, Dept. of Sociology, Kırıkkale University*Çağatay Sarp*Sociologist, Asso. Prof. Dr., Faculty Member,
Faculty of Arts & Science, Dept. of Sociology, Kırıkkale University

Middle East countries, built on rich oil fields and geo-politically important lands in a rapidly changing world, have carried their political structures, which seem far away from strong constitutional institutions that have absorbed democracy, into the 21st century. Many of these autocratic political systems, adorned with tribal and sectarian ties, have developed a partially harmonious web of relations with modern western countries, particularly the United States, through resource-sharing agreements.

Thus, these systems were able to preserve their semi-archaic political structures at the international level for a long time, but at this point, the demands of their people and their support for this process have become the subject of discussion. By 2010, some mass movements and political formations in which liberal demands were voiced on the basis of the pursuit of rights such as freedom, equality and justice began to emerge in Arab countries. While these demonstrations, which started in Tunisia, called the «Arab Spring», spread to the whole Arab world, the whole world witnessed the evolution of peaceful demonstrations into violent events.

At the beginning of the Arab Spring, the support given by the USA to the existing political structures turned towards the rebels as the demonstrations started to turn into strong uprisings, and this situation was touted as a historical opportunity for a transition to democracy (MacAskill: 2011; Black: 2011; Cooper & Worth: 2012; Jones: 2013). Following the obscure attack on the Twin Towers on September 11, 2001, the accelerated interventionist initiatives of the United States continued with the invasion of Afghanistan and the second Gulf War against Iraq in 2003. Thus, the Arab Spring seems to have created an opportunity for a smoother transition for the US to establish new governments. However, in some disputed regions, the winds of the Arab Spring did not only blow between the local state, supporters of the status quo and rebels in terms of the change of power and distribution of shares, but also international powers took their place on the field. Chief among these is the Syrian Arab Republic. While Russia, appearing to be a supporter of the Assad regime, with which it has close relations, is directly involved in the field, while Iran, with its sectarian and political ties, is positioned next to the Syrian regime.

Apart from the turmoil in the country, the civil war and the violence of the regime forces on the civilian population, many terrorist organizations, especially DAESH and PKK-PYD, have accelerated the disintegration process with both tutelage wars and their own field struggles. It is seen that under the leadership of the USA, Western powers are also involved in this regional division, and that the USA is attempting to arm and organize the PKK-PYD terrorist organization to establish a subcontracted terror state in northern Syria, mainly on the border with Turkey. Turkey, which defends the territorial integrity of Syria, is actively involved in Northern Syria both to ensure border security and to prevent the establishment of a subcontracted terrorist state on its borders, and to prevent civilian massacres.

Millions of Syrians have been displaced internationally due to the violence that took place in an area where many terrorist organizations, regime forces and international forces are located. With its «open door» policy, Turkey has embraced the displaced Syrians and provided the opportunity for millions of Syrians to save their lives or live a safer and more humane life. According to UNCHR 2020 (Global Trends 2020) data, 6.7 million of the 26.4 million refugees worldwide are Syrians, and 3.7 million of them are hosted by Turkey.

The main problem of this study: whether there is a direct relationship between the adaptation-acceptance status of Syrians who are subject to forced migration to Turkish society and their migration to Turkey and their legal status in Turkey, and if there is, how this is effective. The problem of our research is the observation and analysis of the authors of this study, who work as sociologists, the evaluation of the results of the main scientific researches carried out on the subject and the literature review.

The main findings of our study:

- According to the Geneva Convention (1951) and the New York Protocol (1967), it is not possible for Syrians to obtain refugee status in Turkey.

- Turkey opened its doors to Syrians on purely humanitarian grounds and granted «temporary protection status» with the 2013 Foreigners and International Protection Law (YVUKK: 2013). With this status granted by Turkey, Syrians can only stay in Turkey as guests.
- It has been understood that the forced migration of Syrians to Turkey carries with them a traumatic mentality, and this mentality has played an important role in their introversion.
- It has been understood that while Syrians migrated to Turkey, they left behind their capital in their own country to a large extent, and that a very large part of the Syrians in Turkey are in the low-income group. This situation poses an important obstacle for Syrians to integrate into the social structure.
- It has been understood that the education level of Syrians who have migrated to Turkey is generally very low and they lack professional skills. In Turkey, which has a high unemployment rate, this situation puts them at a disadvantage in terms of social cohesion and acceptance.
- Their legal status in Turkey makes the Syrians reluctant in terms of social cohesion, and does not cause any effort for social integration and integration in terms of the local community. Their temporary position in Turkey stands out as one of the main obstacles to their social cohesion and acceptance.

References:

1. MacAskill E. Barack Obama Throws Full US Support Behind Middle East Uprisings. 2011.
2. Black I. Barack Obama Signals Selective US Response To 'Arab Spring'. *The Guardian*. 19 May 2011. URL: <https://www.theguardian.com/world/2011/may/19/barack-obama-response-arab-spring>
3. Cooper H., Worth R.F. In Arab Spring, Obama Finds a Sharp Test. *The New York Times*. 24 Sept. 2012. URL: <https://www.nytimes.com/2012/09/25/us/politics/arab-spring-proves-a-harsh-test-for-obamas-diplomatic-skill.html>
4. Jones S.G. The Mirage of the Arab Spring: Deal With the Region You Have, Not the Region You Want. *Foreign Affairs*. Jan./ Feb. 2013.
5. Geneva Convention – Convention Relating to the Status of Refugees. United Nations. 1951. URL: <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/multec%C4%B1ler%C4%B1nhukuk%C4%B1statusune%C4%B1l%C4%B1sk%C4%B1nozlesme.pdf>
6. Global Trends – Forced Displacement 2020. UNCHR. URL: <https://www.unhcr.org/60b638e37/unhcr-global-trends-2020>
7. New York Protocol – 1967 Protocol Concerning the Status of Refugees. United Nations. 1967. URL: <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1967-New-York-Protokolu-1.pdf>
8. YVUKK- Foreigners and International Protection Law, 6458. *Turkish Republic Official Gazette*. 4 April 2013. p. 28615.
9. *The Guardian*. 20 May 2011. URL: <https://www.theguardian.com/world/2011/may/19/barack-obama-us-support-middle-east-uprisings>

ГРОМАДСЬКА УЧАСТЬ У ЄВРОПІ

Староста Павел

Професор, Інститут соціології, Лодзький університет

Процес глобальної трансформації супроводжують різні наслідки. Одна з фундаментальних тез глобалістів передбачає, що з вільним переміщенням товарів, ідей та людей збільшуються можливості для участі громадян у формуванні політичних та соціальних структур, а отже зростає роль публічного сектору та участі громадськості.

З іншого боку, деякі дослідники підкреслюють, що процеси глобалізації переважно обмежують роль національної держави та значення державного сектора.

На їхню думку, нормативна система зазнає релятивізації, суспільне життя все більше приватизується. Як наслідок, публічна сфера та рівень участі громадян у її формуванні занепадають.

Багато дослідників наводять емпіричні приклади, що підтверджують падіння інтересу до публічної сфери, обмежений рівень участі громадян та ангажування представників демократично обраної влади у дії, що не зовсім відповідають демократичній моделі (Там 1998).

Важливість громадської участі у демократичній системі дуже суттєва, оскільки вона виконує наступні функції: по-перше, формує публічну сферу; по-друге, легітимізує правомочність влади та існуючий суспільно-політичний лад. По-третє, вона дозволяє розвивати індивідуальні здібності та ресурси людського та соціального капіталу. По-четверте, вона забезпечує інформування владних структур щодо потреб та уподобань суспільства.

Метою доповіді є спроба відповісти на три основні проблемні питання:

1. Яким є загальний рівень громадської участі у Європі наприкінці першого десятиліття XXI століття, та які масштаби диференціації партисипації в окремих європейських країнах?
2. Які моделі громадянської участі домінують у Європі?
3. Яка з наведених нижче моделей, що пояснюють диференціацію громадської участі (модель

соціально-економічного статусу – SES, модель соціального капіталу – SC чи модель прив'язаності – AT), найкраще підходить для пояснення мінливості партисипації у Європі?

Стосовно трьох проблемних питань було сформульовано три гіпотези, які, відповідно, підлягатимуть емпіричній верифікації.

Перша гіпотеза закладає, що рівень громадської активності у Європі наблизатиметься до 6 балів за 12-бальною шкалою вимірювання.

Очікується, що найвищий рівень участі буде зафіксовано у країнах з найдавнішими демократичними традиціями, таких як Великобританія, Швейцарія чи Франція, а найнижчий – у країнах з найкоротшими демократичними традиціями, таких, наприклад, як Естонія чи Росія.

У другій гіпотезі, згідно з результатами попередніх досліджень (Verba, Scholzman & Brady 1995; Pattie, Seyd & Whiteley 2003), ми вважаємо, що домінуючими моделями громадської участі в Європі будуть голосування та участь у кампанії.

У третій гіпотезі ми припускаємо, що з трьох розглянутих моделей (моделі SES, SC та AT) модель соціально-економічного статусу найкраще підходить для пояснення мінливості громадської участі.

Перевірка гіпотез ґрунтувалася на базі даних, що містить інформацію з восьми раундів Європейського Соціального Опитування, проведеного у 21 країні Європи у 2002, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014 та 2016 роках. Аналізом було охоплено респондентів з таких країн, як Бельгія, Болгарія, Кіпр, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Нідерланди, Іспанія, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, Словаччина, Словенія, Швейцарія, Швеція, Угорщина, Італія, Велика Британія.

Залежною змінною в цьому дослідженні є громадська участь.

У традиціях політичних та суспільних наук диференційоване розуміння громадської партисипації пов'язане з різним сприйняттям суспільного розвитку (Hickey & Mohan, 2004) та громадянства (Delanty, 2000).

Однак це завжди стосується участі суб'єктів у тих сферах суспільного життя, які конституують громадянський простір (Edwards, 2009).

У нашому тексті громадська участь розуміється як діяльність, що здійснюється через дії громадян у публічній та політичній сферах та у сфері громадських об'єднань. Наша точка зору, таким чином, є вузьким розумінням громадянської участі як громадянської поведінки (Pattie, Seyd, Whiteley, 2003).

Показниками громадської участі були такі типи соціальної поведінки;

1) Робота на користь політичної партії чи групових соціальних дій за останній рік.

2) Членство в політичній партії.

3) Участь у публічних демонстраціях за останній рік.

4) Носіння емблем громадських кампаній.

5) Виконання неоплачуваної роботи для інших людей.

6) Контакткування з політиками за останній рік.

7) Робота в громадських об'єднаннях за останній рік.

8) Бойкот певних продуктів за останній рік.

9) Членство у профспілках.

10) Підписання петицій в минулому році.

11) Психологічне ототожнення з певною політичною партією чи громадським рухом.

12) Участь в останніх парламентських виборах.

Участь у кожному з вищезазначених заходів кодувалась у системі 0,1.

Незалежними змінними у трьох моделях були:

1. Модель соціально-економічного статусу включала такі змінні, як стать, вік та освіта (вимірюється кількістю повних років освіти), дохід (вимірюється річним чистим доходом з усіх джерел у домогосподарстві), а також обіймання керівної посади.

2. В моделі соціального капіталу використовувалися такі конкретні змінні, як загальна довіра, довіра до інституцій, частота використання Інтернету, частота зустрічей з друзями чи колегами та заявлений рівень прийняття норми «сторонам, які прагнуть повалити демократію, не слід дозволяти легальну діяльність».

3. Базою третьої моделі виступала соціальна прив'язаність. Ця складна змінна включала такі конкретні змінні, як: відчуття задоволеності економікою та урядом у країні проживання, відчуття дискримінації у країні проживання, наявність громадянства країни проживання, народження в країні проживання, відчуття безпеки за місцем проживання.

В результаті проведеного аналізу було виявлено, що загальний рівень політичної партисипації у Європі не дуже високий. Домінуючим типом громадської партисипації є участь у голосуванні на парламентських виборах. У перше десятиліття XXI століття важко спостерігати єдину тенденцію збільшення або зменшення громадянської активності в європейських країнах. Найвищий рівень політичної партисипації визнаний у скандинавських країнах, а найнижчий – у посткомуністичних і в Португалії. Модель соціально-економічного статусу та модель соціального капіталу рівною мірою пристосовані для пояснення мінливості політичної партисипації.

Література:

1. Delanty G. *Citizenship in a Global Age. Society, Culture, Politics*, Open University Press. 2000.
2. Edwards M. *Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press. 2009.

3. Hickey S., Mohan G. Towards participation as transformation; critical themes and Challenges for post tyranny agenda – in: Hickey S., Mohan G. (eds.) Participation from Tyranny to Transformation London. Zed Books New York. 2004.
4. Pattie Ch., Seyd P., Whiteley P. Citizenship in Britain. Values, Participation and Democracy. Cambridge: Cambridge University Press. 2003.
5. Tam H. Communitarianism. A New Agenda for Politics and Citizenship. London: Macmillan Press. 1998.
6. Verba S., Schlozman K.L, Brady H.E. Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics. Cambridge: Harvard University Press. 1995.

TOO BITTER, NOT TOO WELL-HIDDEN: THE HUMOR ABOUT UKRAINIAN TOP MEDIA PORTRAYAL OF MIGRANTS

Anna Tashchenko

Candidate of Sociological Sciences, Assistant Professor,
Social Structures and Social Relations Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Scientific problem under study. The L.V. Karasev conception postulates that laughter is a symbol, and ‘laughing situation’ presupposes the presence of a softened but expressive ‘evil’ (including ‘social evil’) which becomes reflected through laughter (Dmitriev, 1998: 289-290). The media images of migrants, who always consume special risks, have a reason to be examined with this symbolic mirror.

Research methodologies: analysis of 3 focus groups with 24 active media users in Kyiv, Kharkiv and L’viv, conducted by Kyiv International Institute of Sociology in late December 2019 for purposes of ‘Migrants. Analysis of media discourse on migrants in Poland, the United Kingdom, Ukraine, Albania and the Czech Republic (MAD)’ project financed by the Polish National Agency for Academic Exchange.

Main results and conclusions formulated based on the results of the study. 7 out of 10 top media images tested for discussions caused light or sharp sad-implicated jokes (see Tab. 1).

Table 1.

Humor about migrants’ images

<i>Media images</i>	<i>What was joked about</i>
	Poles / French / Chinese ‘brought’ to Ukraine; ‘family business’ in L’viv; ‘serious firm’
	‘Not an aerobics / sport / dances’; ‘going to the baths’; ‘refugees without clothes’; appearance not pretty enough to be models
	Attractions in Odessa; banana ride; whaling; ‘water hazard’; unpretentiousness to water transport

	<p>The father sent 'into exile'; the father loves dog more than he loves children</p>
	<p>Immorality of Ukrainian IDPs in comparison with Syrian refugees</p>
	<p><i>'These people will be unlikely to work [in those countries]'</i></p>
	<p>Too much media coverage of aid for Ukrainian IDPs from R. Akhmetov</p>

There was also one specific request to the media in relation to real / potential Ukrainian emigrants from L'vivites only. If not to promote the notorious 'liberal values', it should be considered that the Ukrainian top media are perceived as a 'strangers' and pocket agents of ideological leaders of other countries advertising 'another life' as a 'higher life', which the 'lower life' representatives might come to and should adapt to. The appeal to stop the hidden media propaganda that Ukrainian emigrants will undoubtedly be admitted into another society (not only economically), presented as nice, well-fed company, was initiated mostly by men:

- *The media show the positive experience of Ukrainian emigrants and this further encourages people to leave and leave Ukraine (Man, 39).*
- *Many people do not know, they think: 'My neighbor has left, she has been living abroad for a certain period of time. Probably, she lives well there'. And who knows how she lives? Maybe she lives worse than we do here with our minimal wage (Man, 27).*
- *It is even hard to say here. There was such an American politician Zbigniew Brzezinski, of Polish origin, he is deceased now. He said one such thing that in Ukraine 15 million of people should remain. Apparently,*

Ukraine is successfully moving towards this level, towards completing this 'task'. ... I would like the media to think so that this would not happen in the next 5-10 years (Man, 60).

- *A new generation is growing up, looking with open eyes towards the West, looking at good cars and their own destiny. ... 'I just need to leave, I will find a place, a job there', but 50% of them probably will find it, I think so (Man, 59).*

- *I do not know what the media can show to prevent people's leaving when there is nothing for them to be able to pay for utilities (Woman, 22).*

- *It is hard to say what I would like the media to show. People look where it is better for them to live, they try. Some people leave, return, see that it is bad there, see the result that it is better to work here. ... People are like that, until they try it themselves, they [won't stop]. ... That migration has been going on for years (Woman, 44).*

The cultural habit to evaluate things more uncomfortable for others (men) or try to mitigate troubles (women) could play a role, but the cultural status of L'viv itself is significant too. This city is special both for Ukrainians and for tourists from all over the world – it is recognized by world institutions for its embodied history and respected by Ukrainians as a 'Christmas capital' (Visiting L'viv..., 2020). It turns out that L'viv is both 'too good' (= 'too European') compared to the rest of Ukraine and 'not good enough' as a supplier of emigrants to neighboring European countries, i.e., L'vivites abroad are still being perceived as an *insufficient* Europeans or even *non-Europeans* approximately on a par with other Ukrainians abroad, which is followed by well-known economic and social consequences: 'Depending on the welfare of a particular country, the social status of its inhabitants, the attitude towards Ukrainians, especially illegals, is differentiated. In Eastern Europe (Poland, the Czech Republic, Slovakiya, Eastern Germany), indigenous peoples are at a lower level of development than developed European countries. Therefore, the natives direct their dissatisfaction not to stronger states and their representatives, but to more vulnerable groups of Ukrainians and other workers' (Semeniv, 2013: 63). Given the poverty level of Ukraine, own status inconsistency for the reason stated above and the easier opportunities both to emigrate and communicate with emigrants, L'vivites might feel the inequality more acutely and do not want others to experience it. Also, we should not exclude the influence of regional media (*Attitude...*, 2019: 14, 24, 27): although in 2019 their news was much less popular and slightly less trusted than national ones, in L'viv trust was one of the highest.

If said on average in Ukraine, there was a request for general positive, neutral or balanced information about migration and migrants at all as well as regarding Ukrainian emigrants:

- *I want some kind of positive, not a continuous negative (Woman, 44, Kyiv).*
- *There is positive news about migration that have to be [in the media] (Man, 26, Kharkiv).*
- *Maybe the media should somehow cover the problem really, show some [Ukrainian] people [abroad]. And such cases that are both good and bad (Woman, 44, L'viv).*

- *Statistics, statistics [about migration] are the most interesting thing. The ratio of different indicators (Man, 21, Kharkiv).*

- *Yes, [the ratio of different indicators] in different countries. There it can be shown which countries are more profitable to go to, which countries are safer (Woman, 20, Kharkiv).*

- *Not only statistics, but I would also like to know how they [i.e., all the migrants] live, their pros and cons of life. (Woman, 21, Kharkiv).*

- *And the media should to show really both the good and the bad side [of Ukrainian emigration], the media have not to show only the bad side, because migration will still exist, really, until the quality of life improves. <...> There will be a demand [for such information] from those who are hesitant to go or not to go (Woman, 22, L'viv).*

Thus, some young and middle-aged Ukrainians from big cities seem to be ready to perceive media images about migrants' moving towards 'another life' success positively.

References

1. *Attitude of the population to the media and consumption of different types of media in 2019*. USAID-Internews Survey. 2019. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Oi2Edv15SrK4hS-D2KoxoKkamCarUX7f/view> [in Ukrainian]
2. Dmitriev, A.V. (1998) "Sociology of political humor: Essays". Moscow, RUSSPEN [in Russian]
3. Semeniv, N.M. (2013) "Transformation of ethnic identity in the process of forced cross-ethnic interaction (in the context of labor migration from Ukraine)", *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 12: Psychological Sciences*, 41, pp. 60-66. [in Ukrainian]
4. *Visiting L'viv by residents of Ukraine*. Research & Branding Group. 2020. URL: <http://rb.com.ua/uk/bez-kategorii/vidviduvannja-lvova-zhiteljami-ukraini/> [in Ukrainian]

ЗАПИТИ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНЦІВ ЗА КОРДОНОМ

Гойсан Вікторія Михайлівна

аспірантка кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, молодша наукова співробітниця Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка»

У сучасному світі, характерною рисою якого є постійне зростання мобільності, поширення транснаціональних зв'язків забезпечує безперервність взаємодії мігрантів за кордоном із рідною країною. Проте, залежно від мети міграції, тривалості перебування, країни призначення та багатьох інших чинників, її рівень може значно відрізнятись. Діяльність громадських організацій представників тих чи інших національностей поза межами країни свого походження є особливим соціальним простором, який сприяє посиленню відчуття такої взаємної спорідненості. Попри те, що до процесу формування громадських об'єднань долучається лише певний сегмент, інша частина мігрантів в разі необхідності може стати активними реципієнтами. Аналіз основних запитів українських мігрантів допоможе не лише спрямувати діяльність громадських організацій у необхідні русла чи знайти для себе нові ніші, але й визначити основні проблеми мігрантів, які криються за їхніми потребами. Все це може стати основою для посилення підтримки й солідарності серед членів національної спільноти та зміцнення зв'язків із рідною країною.

Щоб з'ясувати бачення українських мігрантів, чим мали б займатися громадські організації українців за кордоном, скористаємося результатами соціологічного дослідження «Українці Південно-Африканської Республіки: суспільство, ідентичність, майбутнє», яке реалізував Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою. У ньому ми використали якісні методи, а саме глибинні напівструктуровані інтерв'ю з українцями, які проживають у ПАР. У період лютого-березня 2020 р. було проведено 24 онлайн-інтерв'ю з чоловіками та жінками різних вікових категорій (18-35 р., 36-55 р., 56 і більше), які мешкають у Кейптауні, Йоганнесбурзі, Преторії, Дурбані, а також їхніх околицях. Для пошуку респондентів ми використали метод снігової кулі. З кожного міста було опитано по 6 людей (3 чоловіка і 3 жінки) [1, с. 34].

Поняття «громадська організація» (ГО) ми розглядаємо як «добровільне об'єднання фізичних осіб для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів» [2].

Наразі громадська активність українських мігрантів у ПАР перебуває на етапі активного становлення. Результати дослідження свідчать, що основним поштовхом до її посилення стали події в Україні 2013-2014 рр. Українці робили відкриті протести біля дипломатичних установ Росії в ПАР, проте згодом зрозуміли необхідність у своєму систематичному об'єднанні. Так, з 2017 р. у країні офіційно функціонує одна громадська організація, яка хоч розташовується у Кейптауні, проте активно розширюється й на інші міста [1, с. 148]. Такий розвиток свідчить не тільки про усвідомлення необхідності з боку активного сегменту українських громадян взяти на себе відповідальність за представництво України в публічному просторі Південної Африки, але і про попит із боку українських мігрантів на наявність такої діяльності.

Отож ми запитали респондентів, чим, на їхню думку, повинні займатися українські громадські організації в ПАР. До таких напрямів вони відносили водночас як ті ініціативи, що вже реалізуються з боку ГО, так і ті, що ще потребують додаткової уваги.

На основі відповідей опитаних нам вдалося виділити такі візії діяльності громадських організацій, які повинні стояти на їхньому порядку денному:

- 1) збереження та поширення української культури;
- 2) гуртування українців у ПАР;
- 3) розвиток відносин між Україною та Південною Африкою;
- 4) допомога українцям у ПАР;
- 5) допомога Україні та українцям у межах національних кордонів [1, с. 155].

Так, одним із найпріоритетніших запитів із боку українців у ПАР є збереження української ідентичності не лише серед українських мігрантів, а й серед їхніх дітей. Справа в тім, що українська міграція до цієї країни характеризується поширеністю змішаних шлюбів українських жінок із білими південноафриканцями [1, с. 38], а тому з їхнього боку є потреба підтримувати відчуття усвідомленості українського походження у спільних дітей. Крім того, необхідно, щоби самі ж мігранти не забували своєї рідної країни й підтримували з нею культурний зв'язок. Також респонденти зазначають, що потрібно ознайомлювати південноафриканців з українською культурою, приміром, через організацію фестивалів [1, с. 155]. Такі заходи сприяли б підвищенню рівня обізнаності місцевого населення про Україну та формуванню її позитивного іміджу, що надзвичайно важливо в часи гібридної війни з Росією.

Українська спільнота у ПАР не є чисельною, якщо порівнювати із масштабами міграції до Європи чи Північної Америки. Проте дані Департаменту із соціальних та економічних питань Організації Об'єднаних Націй свідчать, що кількість українських мігрантів у ПАР постійно зростає. Ще в 1990 р. на території цієї країни перебувало 1822 людини, а вже у 2019 р. кількість українців у ПАР становила 6663 особи [3]. Відповідно ще одним напрямом, який повинні реалізовувати українські громадські організації у Південній Африці, є гуртування українців в одну спільноту. Для цього потрібно проводити знайомства, зустрічі одне з одним та переймати досвід громадотворення від представників української діаспори з різних країн світу [1, с. 156].

Респонденти наголошували також на необхідності розвитку економічних і політичних відносин між Україною й ПАР. На їхню думку, потрібно підтримувати українських підприємців у Південній Африці, сприяти виходу українських товарів на її ринок, налагоджувати взаємну торгівлю між країнами [1, с. 157]. Ведення власного бізнесу серед українських мігрантів у ПАР є одним із наслідків політики економічних розширених можливостей для темношкірого населення (Broad-Based Black Economic Empowerment), а тому в умовах надання іноземцям меншого пріоритету при працевлаштуванні, українці шукають для себе інші форми зайнятості.

Крім того, деякі опитані виступали за лобювання громадськими організаціями питань щодо впровадження безвізового режиму між Україною й ПАР, а також участь українців у розв'язанні різних африканських проблем, щоби показати їхнє зацікавлення в розвитку взаємин між представниками обох країн [1, с. 157].

Не менш важливою є допомога українським мігрантам у ПАР, які стикаються із численними проблемами. Наприклад, громадським організаціям потрібно сприяти кращій та успішній інтеграції українців у нове суспільство, надавати юридичні консультації, психологічну та матеріальну підтримку тим співвітчизникам, які опинилися в скруті [1, с. 157]. Так, ПАР є досить специфічною країною із низкою особливостей, серед яких складна візова система, економічна нерівність, низький рівень безпеки і т. ін., а тому українці відчувають потребу допомоги мігрантам швидше адаптуватися до нових соціальних реалій. До того ж, зважаючи на поширеність етнічно змішаних шлюбів і безробіття серед українських жінок, у них можуть виникнути труднощі, наприклад, через розлучення.

Також деякі респонденти вважають, що не треба забувати про допомогу українцям у межах національних кордонів України. Здебільшого вони зазначають саме про гуманітарну і реабілітаційну підтримку українським бійцям на Сході України та допомогу соціально незахищеним верствам населення [1, с. 158].

Отже, запити, які українці адресують громадським організаціям своїх співвітчизників у ПАР, стосуються не тільки вирішення соціальних проблем, як-от підтримка та захист прав, але й потреби в спілкуванні, спільному згуртуванні і збереженні національної ідентичності.

Література:

1. Ключковська І., П'ятковська О., Марусик Ю., Гойсан В., Жилич Х., Качур Дз. Українці Південно-Африканської Республіки: суспільство, ідентичність, майбутнє. Результати дослідження. Львів, 2020. 262 с. URL: <http://miok.lviv.ua/?p=18869> (дата звернення: 27.06.2021).
2. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 27.06.2021).
3. United Nations Department of Economic and Social Affairs. International migrant stock 2019. URL: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp> (last accessed: 27.06.2021).

ПРИЧИНИ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ» В РЕГІОНІ МЕНА І ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ ГЕОІСТОРИЧНИХ ЗМІН

Запорожченко Руслан Олександрович

*аспірант кафедри політології філософського факультету
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

У 2021 році виповнюється 10 років із дня початку подій, які увійшли в історію як «Арабська весна»¹. Під «Арабською весною» в академічному соціально-політичному дискурсі зазвичай розуміють серію соціальних рухів (протести, повстання, революції, громадянські війни), які мали ланцюговий

¹ За аналогією з «Весною народів» 1848-1849 років на території Європи, яка призвела до соціальних і політичних трансформацій.

характер і охопили практично весь регіон MENA². Тут ключовим словом є «практично», оскільки сучасні Туреччина та Іран залишилися непорушними³, тоді як, наприклад, у Лівії та Сирії почалися громадянські війни, а в Єгипті, Тунісі та Алжирі змінилися політичні еліти, але при цьому не змінилася логіка політичної влади, що є важливим структурним показником. Адже політичний режим, як конкретний стан системи в конкретний період, не завжди є ознакою інституційних змін, до яких призводять революції.

Сучасні дослідники схильні аналізувати або сам процес «Арабської весни» і його впливу на внутрішньополітичні процеси, або структури влади, які трансформувалися під час соціальних рухів. При цьому не беруться до уваги передумови і причини «Арабської весни», які пов'язані не стільки з економічними чи соціальними факторами, скільки з геоісторичними особливостями регіону, а також способами організації влади. Геоісторичні трансформації в регіоні MENA сфокусовані навколо такої категорії як імперія, адже, починаючи з XVI століття, протягом трьохсот років в регіоні домінували дві потужні імперії – Османська та Сефевідська. Тож я вбачаю за необхідне розкрити онтологічні передумови виникнення соціальних рухів, які мають конкретний гносеологічний потенціал для дослідження.

Теза перша. Імперське минуле регіону MENA є однією з ключових передумов «Арабської весни». Імперія – неоднозначне і складне політичне явище, яке, зазвичай, аналізують з позиції функціонування політичних чи соціальних структур. Утім, я пропоную розглядати імперію не як політичну систему або структуру, а як форму порядку, яка конституює політичний простір і конструє імперський світ. Будь-яка форма має конкретний зміст, який може змінюватися, проте сама форма залишається монолітною і досить стійкою. Наявність в регіоні двох імперій – Османської та Сефевідської – відіграло ключову роль в універсалізації соціального простору регіону, передусім це стосується механізмів організації влади, контролю за населенням, адміністративно-територіального управління. Османська імперія сформувала централізовану систему управління, яка опиралася на військову владу (військову тимократію); відтворювала практики партикуляризму в політичному контексті; не змогла до кінця створити імперський світ⁴. Тож після її розпаду в новостворених політичних організаціях відбулося продовження логіки імперської центр-периферійної влади у вигляді приватизації військовою елітою конкретних територій, просування націоналізму як способу легітимації влади, геополітичних амбіцій.

Теза друга. Однією з причин «Арабської весни» можна назвати невдалу модернізацію політичних систем, на відміну від вдалої модернізації в Туреччині, Ірані та більшості країн Аравійського півострову. Модернізація – це не процес переходу від авторитаризму до демократії, і це не індустріалізація економічної системи. Модернізація є імперативом геополітики, як зазначає Георгій Дерлугьян. Модернізацію слід розуміти і сприймати як зміни в специфіці функціонування символічних та інституційних структур суспільства, а не протиставлення автентичного/архаїчного сучасному. Вдала модернізація Туреччини та Ірану дозволила цим державами створити автономну політичну систему, що базується на сильній ідеологічній владі (ісламський фундаменталізм та теократія в Ірані, секулярний націоналізм та автократія в Туреччині). Держави ж, в яких відбулися соціальні рухи, намагалися модернізувати економічну систему за рахунок зовнішньої допомоги, тоді як політична логіка управління залишалась інерційною, вона відтворювалася за імперською конфігурацією.

Теза третя походить від двох попередніх. Соціальні рухи стали можливі в арабських країнах тому, що кон'юнктурно ці системи залежали від власних геополітичних амбіцій: спонсорвання і використання тероризму як політичного інструменту, протистояння різних напрямів усередині ісламу, нестійка і перманентна співпраця з глобальними акторами (СРСР, США, Франція, Великобританія, Китай, Росія), вплив на регулювання світових цін на нафту, тяжіння до відтворення ісламської імперії⁵ – практика панарабізму або арабського націоналізму. Цілісність та функціональність будь-якої політичної системи залежить від балансу між геополітичними амбіціями та внутрішньополітичною реальністю.

Насамкінець, зауважу, що «Арабська весна» як явище привернула до себе увагу міжнародної спільноти, проте як структурний процес не виправдала себе. Якщо деконструювати ці події, то ми не

² MENA – це англійська аббревіатура регіону Близького Сходу і Північної Африки, яка прийнята серед іноземних дослідників. Як правило, до цього регіону не включається сучасна Туреччина, проте, я вважаю за необхідне її включення, оскільки сучасна Туреччина була центром Османської імперії, чия територія охоплювала як Близький Схід, так і Північну Африку.

³ Також, крім Ірану та Туреччини, «Арабська весна» практично не відобразилася на політичному режимі зокрема і політичній системі в цілому в країнах Перської затоки – Саудівська Аравія, Катар, ОАЕ, Кувейт та ін.

⁴ Декілька уточнень. Імперський світ не варто ототожнювати із категорією світ-імперія, яку запропонував американський соціолог Іммануїл Валлерстайн. Також не треба ототожнювати імперський світ із давньоримською категорією «Рах» (період миру і стабільності, «золотим століттям» імперії, яке асоціюється із кульмінацією могутності і розвитку). Імперський світ я пропоную розглядати виключно як ідеологічний конструкт – спосіб усвідомлення місця та часу індивідом, який зафіксовується в імперському просторі і відтворює соціальні практики і політичні дії у відповідності з безальтернативним імперським порядком. Імперський світ – це ідеологія, максимально наближена до гегемонії (в грамшанському розумінні).

⁵ Наприклад, утворення Об'єднаної Арабської Республіки на чолі з Гамалем Насером, спроба утворення регіонального союзу, запропонована Муамарем Каддафі, умовний «протекторат» Туреччини над Азербайджаном чи Сирією.

побачимо жодних системних змін у політичному просторі регіону MENA, окрім загострення тих протиріч, які існували і до соціальних рухів. До того ж, «Арабська весна» продемонструвала важливість імперського минулого, яке не просто конструє соціальний простір, але й створює політичний вакуум для постімперських держав, із якого досить важко вийти: згадайте, наприклад, крах Радянського Союзу або розпад Іспанської чи Британської колоніальних імперій – занадто багато аналогій напрошується. Також залишаються не менш важливими фактор релігії – ісламу та його різних напрямів, і нафти – ресурсного забезпечення життєдіяльності політичних систем.

РОЛЬ ПАТРОН-КЛІЕНТЕЛЬНИХ МЕРЕЖ У СТРУКТУРУВАННІ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ НЕРІВНОСТЕЙ

Нікулін В'ячеслав Сергійович

*кандидат соціологічних наук, доцент кафедри політичної соціології
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

Загалом під патрон-клієнтелізмом розуміється тип переважно міжособистісних соціальних відносин, що, з одного боку, передбачають статусну асиметрію у діаді патрон-клієнт, яка, як правило, закріплюється та маніфестується на символічному рівні, а з іншого боку, будуються на взаємному інтересі, солідарності та обміні комплексними послугами.

Залучення методології мережевого підходу дозволяє вести мову про патрон-клієнтельні мережі, що є прикладом вертикальних мереж, тобто мереж з чітко визначеною асиметрією становища акторів. Зв'язки між патроном і клієнтами є взаємними. З боку патрона надається захист, заступництво, підтримка. З боку клієнтів – також надання всебічної підтримки, виконання купи доручень, символічне визнання величі патрона.

Довгий час феномен патрон-клієнтелізму розглядався переважно в контексті дослідження традиційних суспільств, а також процесів модернізації. При цьому вважалося, що у сучасному суспільстві західного типу, яке ґрунтується на ідеалах демократії, рівності, верховенства права, немає місця патрон-клієнтелізму, адже відносини особистісної відданості та заступництва у публічній сфері однозначно сприймаються як порушення норм.

Та чи дійсно відкритість, рівність, раціональність публічних інститутів сучасних суспільств виштовхують патрон-клієнтелізм на узбіччя соціально-політичних процесів?

Численні порівняльні дослідження останніх десятиліть дають негативну відповідь на це питання. Так, дві «цитаделі» суспільства західного типу – бюрократія та демократичні вибори – стають середовищем формування та розвитку сучасних форм патрон-клієнтельних відносин.

Бюрократизація сучасного життя не тільки не виключає, але навпаки породжує нові клієнтелістські зв'язки: в бюрократичних організаціях наявні зручні і спонукальні мотиви клієнтелістської активності. Наслідком є зниження ефективності функціонування системи управління: принцип лояльності домінує над принципами компетентності та меритократії.

Електоральний клієнтелізм передбачає надання патрону голосу в обмін на індивідуальні блага (або колективні блага для обмеженого кола осіб). Електоральний клієнтелізм часто спирається на брокерів, що розподіляють ресурси через мережу своїх зв'язків, та розглядається як стратегія боротьби за голоси виборців. Це альтернатива стратегії «програмування», коли не конкуренція програм і ідей, а розподіл ресурсів в обмін на лояльність стають головним чинником успіху на виборах.

Укорінення патрон-клієнтелізму у системі соціально-політичних відносин сучасних суспільств можна пояснити наявністю низки його важливих функцій.

По-перше, це «олюднення» формальних інститутів і процедур: патрон-клієнтельні відносини створюють своєрідний «притулок», задовольняючи потреби індивідів у захисті від наростаючого відчуження і від тиску анонімних соціальних механізмів.

По-друге, це компенсація дефіциту довіри.

По-третє, це контроль та регулювання розподілу ресурсів, який можна позначити як «мережевий» спосіб розподілу серед кола своїх прихильників.

По-четверте, це компенсація класового розколу суспільства, зокрема, у сфері трудових відносин, де відбувається пом'якшення конфлікту між власниками та найманими працівниками за моделлю «добрий хазяїн – вірні працівники».

По-п'яте, це політична мобілізація: в деяких ситуаціях патрон-клієнтелізм стимулює політичну та суспільну активність.

Варто окремо відзначити особливу роль патрон-клієнтелізму у соціально-політичному розвитку пострадянських суспільств, у більшості з яких персоналізовані вертикальні мережі влади стали

структуруючим елементом політичної системи. Їх характерними проявами є особлива система рекрутування елітних груп та особливі механізми їх інтеграції («корпоративна солідарність», принцип особистої відданості, лояльність в обмін на винагороду – «рента за лояльність»); специфічна культура (норми і цінності взаємності, довіри, обмежені вузьким колом «своїх»); злиття бізнес-активів і адміністративних / політичних ресурсів.

Передумовою виникнення та відтворення пострадянського патрон-клієнтелізму в першу чергу є «вузькі місця» в офіційній системі управління, правовий вакуум, «інституційні дефіцити»: з руйнуванням усталеної інституційної структури виникають як потреби, так і можливості компенсувати / використати недоліки офіційних установ, процедур, інститутів через неформальні практики, структурною основою яких стають патрон-клієнтельні мережі.

Крім того глибока економічна криза, руйнація соціальної інфраструктури поставили величезні маси перед загрозою виживання: для багатьох включення в патрон-клієнтельні мережі ставало безальтернативним способом вижити, забезпечити мінімальний рівень потреб і т.п. Якщо держава не може забезпечити цей рівень, то шукається інший покровитель.

Певну роль у цих процесах відіграє й специфіка політичної культури: патерналістські установки в масовій свідомості, криза довіри (довіряти можна тільки «ближнім своїм»: нехай він бандит, злодій, казнокрад, але він свій), індивідуалізм (кожен рятується сам як може, в т.ч. через входження під заступництво окремих сильних світу цього). Водночас відповідальність перед суспільством, державою, цінності спільного блага, громадського обов'язку і т.п. відходять на другий план.

Отже, патрон-клієнтельні мережі – це «дах» в умовах ризиків, невизначеності, дезорганізації соціального порядку: входження в мережу дає певні гарантії (безпека, прибуток, успішне вирішення питань). При цьому мережеві структури патрон-клієнтельного типу породжують та відтворюють особливу форму соціального капіталу, яку можна позначити як «мережевий капітал». Такий капітал, пов'язаний з приєднанням, входженням до різноманітних мережевих структур, у тому числі і до патрон-клієнтельних мереж, відноситься до основоположних принципів системи стратифікації пострадянського суспільства.

Зауважимо, що в даному контексті «мережевий капітал» необхідно розуміти в марксистському ключі: будь-який капітал породжує антагонізм між його володарями і тими, хто позбавлений цього капіталу. Відповідно включення в патрон-клієнтельні мережі породжує поділ на інсайдерів і аутсайдерів, між якими існує об'єктивна суперечність, протилежність інтересів. Крім того, такий «мережевий капітал» стає основою особливого типу експлуатації: інсайдери отримують прибуток за рахунок аутсайдерів через підключення до/ відключення від потоків основних ресурсів, узурпацію статусних привілеїв, можливість отримання різноманітних рент. Звідси випливає важлива роль патрон-клієнтельних мереж у структурованні та відтворенні сучасних соціальних нерівностей.

СТАН СОЦІАЛЬНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ПАТТЕРН СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПОШТОВХ ДЛЯ ІНТЕГРАЦІЇ ЧИ ЧИННИК ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ

Єрескова Тетяна Володимирівна

*кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана*

Невизначеність – стан соціальної реальності, пов'язаний зі сприйняттям зруйнованих або змінених стабільних соціальних структур. І хоча оцінка ситуації як «невизначена» є суб'єктивною, але причини такої інтерпретації є вельми реальними. Суб'єктивний контекст є невід'ємною складовою сприйняття членами соціуму соціальної реальності та більш характерним і помітним на мікрорівні соціальної структури суспільства (аналізі процесів безпосередньої міжіндивідуальної взаємодії в умовах перебування людей у соціальному просторі їхнього найближчого оточення [1-2]). Проте в умовах загострення соціальної конкуренції соціальні позиції, які займають члени соціуму стосовно тієї чи іншої проблеми, події, явища, процесу теж все більше наповнюються суб'єктивним змістом (пріоритетами дії індивідів по відношенню до цілого, структури, суспільства), обумовленим інформаційними тисками, неформальними повсякденними практиками, соціальними ризиками і т. ін., тобто тим, що характеризує стан суспільних невизначеностей [3-6]. При цьому, на наш погляд, сьогодні домінування суб'єктивного змісту соціальних невизначеностей від суспільних перетворень все більше переходить на мезорівень (на рівень соціальних спільнот), що призводить, з одного боку, до посилення поляризації, конфліктогенності, соціальної недовіри між різними соціальними групами. А з іншого, має сприяти бажанню позбутися стану невизначеності шляхом інтеграції зусиль членів соціуму.

Указані ознаки соціального самопочуття переважають сьогодні і в Україні, яка за майже 30 років незалежності так і не змогла чітко визначитись щодо напрямку зовнішнього руху, процесів реформування соціально-економічної системи, загальнонаціональної ідеї, суспільних цінностей тощо. І йдеться не про декларацію або нормативно-правове закріплення тих чи інших «намірів» української держави за цими напрямками, а про формування інтегрованого (через свідому підтримку того чи іншого вектору членами українського соціуму) соціального простору. За останні роки (2014-2021) «градус» соціальної невизначеності тільки збільшився і, як результат, маємо те, що стан «соціального розколу» у суспільстві через ставлення до певних соціально-політичних, соціально-економічних, соціокультурних процесів став перманентним (звичним) станом сучасного українського соціуму.

Якщо проаналізувати «стан» українського суспільства за ключовими (на наш погляд) періодами для України (1991 р. – проголошення незалежності, але до 2004 р. фактично повернулася модель «радянської України» – принцип створення дієвої протизваги між центрами суспільно-політичного та соціально-економічного впливу; 2004 р. – «Помаранчева революція» – нові можливості для реальної демократизації українського суспільства, але до 2013 р. Україна повернулася до системи жорсткого кланового управління; 2014 р. – Революція Гідності, але за шість років повертається до авторитарної більшості), то весь цей період для українського соціуму має ознаки соціальної невизначеності.

Українські соціологи характеризують стан українського суспільства як соціальну трансформацію, соціальну напруженість, кризове суспільство або ж «збій соціальної матриці» (за М. Шульгою) [7]. Обґрунтовуючи таку свою думку, вони вказують на його багатовимірність, класову структуру, різні соціальні інтереси, способи та стилі життя членів українського соціуму, стан суспільної свідомості, втрату культурних та освітніх компетенцій українцями, громадянську безвідповідальність [9-11] тощо. Ми ставимо за мету дослідити соціальну невизначеність як паттерн розвитку сучасного українського суспільства, визначивши індивідуальний та колективний досвід активності українців в соціальному просторі.

Методологічним підґрунтям нашого дослідження є процесуальний підхід (за П. Штомпокою) до соціальних проблем, відповідно до якого суспільство сприймається не стільки як об'єкт, скільки як своєрідне «поле можливостей» соціальних суб'єктів. Ключовою одиницею аналізу виступає «подія», яка розкривається в сприйняттях, реакціях та діях суб'єктів, наслідки яких для суспільства в цілому є поліваріантними [12]. Аналіз подій свідчить, що останнім часом певні соціальні спільноти не хочуть змінювати «невизначеність/нестабільність» на «визначеність/стабільність», яка може надовго «законсервувати» їх надії, сподівання, очікування на реалізацію бажань та амбіцій у матеріальному, соціальному та політичному аспектах життя [13]. Емпіричну базу склали дані проведеного автором соціологічного дослідження «Соціальна конфліктогенність українського суспільства» у травні 2019 р.

У дискурсі сучасності заслуговує на увагу гіпотеза Дж. Ліотара про те, що у відповідь на підвищену соціальну невизначеність, складність та різноманітність соціальної реальності соціальні суб'єкти диференціюються на тих, хто готовий сприймати складні соціальні речі, й тих, хто намагається спростити реальність [14]. Значною мірою це пов'язано з неточністю (недостовірністю / ненадійністю) знань соціальних суб'єктів про умови та процеси, які відбуваються у соціальній спільноті та зовнішньому середовищі, з імовірнісним характером виникнення небажаних подій. Основна проблема для членів соціуму в ситуації суспільних невизначеностей пов'язана саме з невизначеністю соціальних перспектив (причому не стільки на особистісному рівні, скільки на рівні як соціальних груп і спільнот, так і суспільства у цілому).

Аналіз зазначених вище теоретичних аспектів дозволяє нам припустити, що стан соціальної невизначеності виникає тоді, коли є можливість і є необхідність обирати шляхи розвитку суспільства, уточнити світоглядні орієнтири, ідеологічні симпатії, стиль життя тощо. Іншими словами, соціальні невизначеності супроводжують загострення пошуків можливих виходів з певних соціальних ситуацій та ймовірність їх виникнення.

Аналізуючи емпіричні дані, ми зрозуміли, що результати опитування підтверджують тезу про те, що у більшості членів українського соціуму стан «соціальні невизначеності» не викликає негативної реакції (70,8%)⁶. Є розуміння того, що це природний стан для українського суспільства (42,1%), який обумовлений ментальними характеристиками. 28,7% продемонстрували утилітарне ставлення до такої ситуації (бажання використати на власну користь). 27% респондентів вважають, що стан соціальної невизначеності не сприяє єднанню українського суспільства та призводить до негативних наслідків (див. рис. 1).

⁶ Для зручності представлення результатів ми об'єднали відсотки за відповідями, які мають синонімічний зміст рефлексії респондентів (наприклад, відсотки за варіантами «Це не сприяє єднанню суспільства» та «Це завжди має катастрофічні наслідки для українського суспільства»).

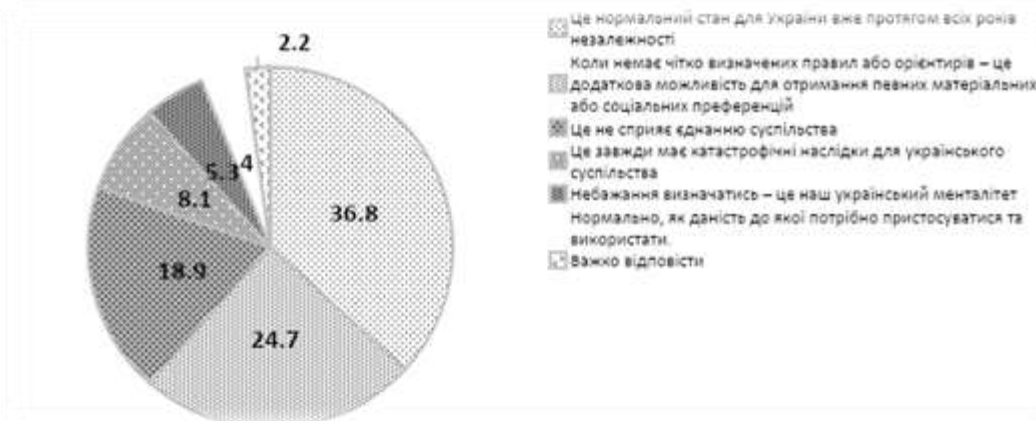

Рисунок 1. Розподіл відповідей респондентів на відкрите запитання „Як Ви сприймаєте те, що українське суспільство постійно перебуває у стані соціальної невизначеності стосовно різних суспільно-політичних та соціально-економічних питань?“ (% до загальної кількості респондентів)

У процесі аналізу ми мали можливість відстежити кореляцію відповідей респондентів залежно від соціального статусу та віку респондентів. Так, респонденти соціальних груп «студенти», «пенсіонери» та «службовці» більшою мірою занепокоєні станом соціальної невизначеності (28,2%; 25,2%; 23,2% відповідно). Найменше непокоїть цей стан представників соціальної групи «робітники» (11,3%). Вочевидь переважна більшість респондентів (незалежно від соціального статусу) вважає доцільним використовувати стан соціальних невизначеностей для реалізації власних життєвих стратегій. Проте, простежується тенденція зниження кількості респондентів, які сприймають стан соціальної невизначеності як «природний/нормальний» для українського суспільства (до 20 років – 84,2%; 21-30 років – 75,7%; 31-40 років – 69,7%; 41-50 років – 69,1%; 51-60 років – 62,3%; більше 60 – 56,1%). Це можна пояснити як певним розчаруванням представників старших вікових груп ситуацією, що склалася в Україні за роки незалежності, можливим ностальгуванням за часами «упевненості у завтрашньому дні», так і усвідомленням «побічних ефектів» стану соціальної невизначеності для формування громадянського суспільства, реформування певних сфер життєдіяльності українського суспільства, ступеня його інтегрованості та бажання спільного майбутнього.

Отже, ми можемо стверджувати, що в сучасних умовах суспільні невизначеності сприймаються як неминучий та природний стан. У більшості членів українського соціуму стан соціальної невизначеності не викликає ані деструктивних реакцій (як-от тривожність, розгубленість, агресія тощо), ані конструктивних реакцій (бажання інтеграції, необхідності визначитись за ключовими соціально-економічними, суспільно-політичними питаннями тощо). Стан соціальної невизначеності сприймається як такий, що його не тільки можна «терпіти», а ще й ефективно у ньому існувати.

Література:

1. Deaux K., Martin D. Interpersonal networks and social categories: Specifying levels of context in identity processes. *Social Psychology Quarterly*. 2003. Vol: 66 Issue 2. 101-117. DOI: 10.2307/1519842
2. Кузь О. М., Сахань О. М. Постсучасна теоретизація соціальної реальності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія «Політологія». 2016. № 2(29). С. 95-112. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14589> (дата звернення: 5.04.2021).
3. Melamed D., Savage S. V., Munn C. Uncertainty and Social Influence. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*. 2019. URL: <https://doi.org/10.1177%2F2378023119866971> (дата звернення: 6.04.2021).
4. Gaudeul A. Social preferences under uncertainty. *Jena Economic Research Papers*. 2013. No. 2013-024. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/85023/1/766274535.pdf> (дата звернення: 6.04.2021).
5. Rand D. G. et al.. Social heuristics shape intuitive cooperation. *Nature Communication*. 2014. Vol.5. DOI: 10.1038/ncomms4677. URL: <https://www.nature.com/articles/ncomms4677> (дата звернення: 10.04.2021).
6. Berg P., Wenseleers T. Uncertainty about social interactions leads to the evolution of social heuristics. *Nature Communications*. 2018. Vol. 9. URL: <https://doi.org/10.1038/s41467-018-04493-1> (дата звернення: 10.04.2021).
7. Шульга М. О. (2018). Збій соціальної матриці: монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. 284 с.
8. Савельєв Ю. Б. Суперечності сучасних теоретичних інтерпретацій суспільного розвитку, соціальної еволюції, модернізації і соціальних змін. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. № 3. С. 59-74.
9. Симончук О. Інституалізація класового аналізу в українській соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 4. С. 19-39.

10. Єрескова Т. Соціальна природа конфліктогенності сучасного українського соціуму: дихотомія «прогресувати» vs «залишити як є/поверніть як було»: зб. статей Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій. Київ : Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації, 2016. С. 183-193.
11. Горбачик А. П., Головаха Є. І. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005-2007 – 2009-2011. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2012. 119 с.
12. Штомпка П. Соціологія. Аналіз суспільства: підручник: пер. з пол. Львів, 2020. 799 с.
13. Yereskova T., Mazuruk O., Tymofieieva H., Aleksandrova O., Zavadskyi V. Uncertainty as a regular feature of modern ukrainian society. *Teorija in Praksa*. 2020. Vol. 57. P. 928-946. URL: <https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/negotovost-kot-stalna-zna%C4%8Dilnost-moderne-ukrajinske-dru%C5%BEbe.pdf?sfvrsn=0> (дата звернення: 12.04.2021).
14. Lyotard J.-F. Note on the meaning of «post» // Lyotard, Jean-Francois, Pefanis, Julian, Thomas, Morgan. *The postmodern explained to children: correspondence, 1982-1985. Power Publications, Sydney*. 1992. P. 89-93 URL: <https://ru.scribd.com/document/246451667/Lyotard-Note-on-the-Meaning-of-Post> (дата звернення: 5.04.2021).

ТЕМНА СТОРОНА МІСЯЦЯ: ЩО КРИЄТЬСЯ ЗА ЕСТЕТИКОЮ СУЧАСНОСТІ І ЧОМУ ЦЕ ВАЖЛИВО

Білозеров Костянтин

аспірант кафедри соціології

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Естетика сучасності є дуже слизьким поняттям без точного визначення. Це пов'язано з тим, що в першу чергу саме поняття естетики залишається дискусійним. Це помітно в історії його формування, адже спочатку естетика походить від грецького поняття «*Ästhetik*», яке мало на увазі науку про чуттєве пізнання. Але це чуттєве пізнання чітко надсилало до матеріальної культури і тілесності в своїй початковій ідеї, проте під впливом Еммануїла Канта в XVIII столітті набуло майже протилежного значення. Німецький філософ розглядав естетику як акти судження (іншими словами – прояву «смаку») про мистецтво або природу і таким чином «відірвав» її від соціального і політичного контексту [1]. Цей процес допоміг сформувати естетиці власну автономність, так як вона стала тісно прив'язана до мистецтва, яке в свою чергу також розглядалося як абсолютно самостійна область людської діяльності, яка не залежить від економічних, політичних або інших чинників.

Критику такого підходу розгорнув П'єр Бурдьє, який вказав на те, що за поняттям «смаку» ховаються класові відмінності і суперечності, які в тому числі конструюються за допомогою суджень смаку [2]. Французький соціолог переконливо продемонстрував, що судження смаку не є просто об'єктивуються актами свідомості, якими їх уявляв Еммануїл Кант. За кожним судженням смаку ховається нерівномірно розподілені капітали і доступ до культурного коду (очевидно, що і створення будь-якого культурного продукту «впирається» в ці об'єктивні умови). Це в свою чергу знову актуалізує питання про свободу таких висловлювань від економічних, культурних та інших факторів, які впливають на становлення кожного індивіда.

Таким чином, стає зрозуміло, що естетика все ж не є абсолютно автономним полем, вона тісно пов'язана з політичними, економічними, й іншими процесами в суспільстві. В такому випадку знову актуалізується питання про те, що представляє із себе естетика сучасності і який її вплив на повсякденність індивідів в сучасному суспільстві.

Про естетизацію повсякденності писав ще Вальтер Беньямін [3], його аналіз був спрямований на розгляд оманливої видимості реальності, яка поширювалася і затверджувалася за допомогою нових технічних засобів. Ця оманлива естетична «картинка» світу деформувала уявлення індивідів про світ. І мова йде не тільки про створення фільмів, фотографії та реклами, але в цілому про процеси урбанізації та індустріалізації, які приводять все більшу кількість людей в міста, до життя в спільному замкнутому просторі. Ці процеси призводять до втрати цілісності життя як такого і руйнування цілісного уявлення про неї. Естетизована реальність відділяється від політичних, економічних та інших процесів, що підживлюють її, блокуючи будь-яку спробу критичного аналізу або революційної дії.

Очевидно, що цей аналіз відмінно ілюструє ситуацію для індустріальних суспільств, але ідеї Вальтера Беньяміна розвивали теоретики сучасних постіндустріальних суспільств в дусі постмодерністської думки. В першу чергу варто відзначити Фредеріка Джеймісона [4] і Жана Бодрієра [5], які аналізували сучасне суспільство, відзначаючи трансформації і остаточну перемогу симулякрів над реальністю. Сучасні технології та засоби масової інформації остаточно розірвали зв'язок між видимим і сутнісним. Вальтер Беньямін в дусі модерну вірив в можливість перетворень не позбавляючи індивіда

суб'єктності, а також відзначав лібертатний потенціал сучасних йому технологій [3]. Уже для Ф. Джеймсона було очевидно, що суб'єктність втрачена, і що людина втрачає почуття глибини життя та історії [4]. Такий погляд має на увазі лише посилення стану розгубленості людини в сучасному суспільстві й нездатності до перетворень, а також перетворення людини в пасивного споживача, який не здатний впливати на хід історії і остаточно втрачає зв'язок з реальністю, лише прагне до усереднених універсалізованих стилів життя і практик.

Що ж в такому випадку представляє з себе естетика сучасності? Виходячи з вищесказаного, естетика сучасності створює симулякральний образ реальності, який спрямований на остаточне перетворення людини в спостерігача. Новини, реклама, блоги, стилі життя і властиві їм практики повністю ігнорують і приховують свій зв'язок з економічними, політичними, соціальними процесами. Тим самим створюється образ світу, в якому є свобода вибору в усіх сферах життя, проте не уточнюються можливі складнощі в траєкторії їх досягнення. Події, зображення, факти перетворюються в нескінченний і безглуздий потік, в якому людина остаточно втрачає можливість орієнтуватися. Все це призводить до остаточної дезорієнтації людини, а також нав'язує людині стандарти життя, які стають частиною його ідентичності та вбудовуються в його схеми сприйняття. Фредерік Джеймсон давно відзначав, що багато в чому завдяки всеохоплюючим рекламним компаніям стали «природними» і без цього сильні універсальні образи маскулінного «чоловіка-добувача» з сигаретою та келихом віскі і типової «жінки-домогосподарки», яка більшу частину часу проводить вдома і обслуговує свого чоловіка [4]. І незважаючи на те, що цей процес почався ще в 50-ті роки ХХ століття, його універсалізм і глобальність досі мають значний вплив на більшість сучасних суспільств. Це можна помітити і в прикладах сучасної української реклами або тв-шоу, які раз за разом слідує цим образам. І вони міцно існують і залишають глибокий слід в пам'яті і свідомості людей, а від цього застерігає сучасне суспільство ще Вальтер Бенямін [3].

Підводячи підсумок слід зазначити, що естетична картина світу і схеми сприйняття індивідів повинні стати об'єктом для глибокого соціологічного аналізу. У них міститься не тільки інформація мікрорівня про уявленнях людей і соціальних груп щодо різних феноменів, але і фундаментальний розрив між соціальною реальністю та її репрезентацією, який вимагає вивчення і більш широкого висвітлення в соціологічному дискурсі. Вищесказане ілюструє можливості гармонійного поєднання між вже класичними теоріями і більш сучасними постмодерністськими підходами до вивчення означеної проблематики. Це дозволить не тільки розширити знання про дану проблему, а й наблизить соціологію до виконання однієї з її ключових функцій – практичної –, що стане новим кроком до потенційних змін сучасного суспільства.

Література:

1. Cremin, C. (2012). The social logic of late capitalism: Guilt fetishism and the culture of crisis industry. *Cultural Sociology*, 6(1), 45-60.
2. Bourdieu, Pierre, 1984 *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. R. Nice, trans. London: Routledge.
3. Benjamin, Walter, 1968 *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*. In *Illuminations*. Harry Zohn trans. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich.
4. Jameson, Fredric, 1984 *Postmodernism or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, NC: Duke University Press.
5. Baudrillard, Jean, 1983 *Simulations*. Paul Foss, Paul Patton and Philip Beitchman, trans. New York: Semiotext(e), Inc

ОТОТОЖНЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІДЕОЛОГІЧНОЇ ПОЗИЦІЙ ЯК ФАКТОР КОНФЛІКТІВ У СУСПІЛЬСТВІ

Юрчик Тетяна

студентка 4 курсу соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Питання громадянської та ідеологічної позицій у соціології є дискусійними, оскільки, по-перше, немає єдиної думки щодо їх значення, по-друге, поняття практично не розглядаються у сучасній вітчизняній соціологічній науці, що обумовлює необхідність актуалізації даної тематики.

Із одного боку, ряд соціологів успішно досліджує роль статусу, положення у суспільстві та інтеріоризованих цінностей у формуванні громадянської, ідеологічної та інших позицій індивідів. Із іншого боку, подібні дослідження піддаються нищівній критиці, оскільки, на думку різноманітних науковців, приділяється недостатньо уваги вивченню значення маніпуляцій ЗМІ, політичної пропаганди та ідеологічного впливу.

Соціологія в останні роки практично не зосереджувалася на вивченні та дослідженні феномену нерозрізнення індивідами громадянської та ідеологічної позицій, що нерідко провокує масштабні соціальні, політичні, культурні та інші конфлікти на рівні всього суспільства, та є фактичною перешкодою на шляху до суспільної гармонії (макрорівень проблеми). Наслідком набуття потенціалу такого роду конфліктів можуть бути війна, державна агресія тощо. Крім цього, підміна цих позицій може ставати фактором появи труднощів та непорозуміння у міжособистісній комунікації (мікрорівень проблеми), що призводить, зокрема, до булінгу.

Першим, хто розкрив зміст та сутність вищезгаданої проблеми у ХХ столітті, був соціальний вчений Михайло Ліфшиць [1, с. 318-319]. Він вказував на те, що громадянська позиція (від автора: приватна) є «автономною» щодо суспільства, хоча і є прямим продуктом соціальності: громадянська позиція претендує лише **на масштаби конкретної особистості**, відображаючи тільки її спосіб життя, поведінку та думки. Тож, згідно з думкою М. Ліфшиця, за кожною людиною залишається право вірити в щось, і це право не може бути кимось оскаржене, не може піддаватися суспільній критиці та осуду [1, с. 318]. Ідеологічна позиція (від автора: публічна), навпаки, завжди «тотальна» та претендує **на масштаби всього суспільства**, – коли, наприклад, йдеться про (не)доречність релігії як такої.

Із метою більшого поглиблення у проблематику є сенс у розвиненні тези М. Ліфшиця. Постмодернове суспільство ХХІ століття відрізняється суцільною тягою до рівності через фактичну легітимізацію нерівності: при капіталізмі суспільна свідомість трактує нерівність поверхнево, тому що не має на меті ліквідувати фундаментальні причини явища (це призведе до кризи капіталістичної системи, яка має розвинену регенеративну функцію); люди прагнуть так званої «косметичної» рівності (маскують реальні проблеми), коли, наприклад, підіймається питання про важливість забезпечення прав на нетрадиційні стосунки між людьми (відсутність соціально схвалених прав є наслідком глобального суспільного процесу, а не причиною невизнання подібних відносин) [2, с.48].

Ліберальна ідеологія ХХІ століття висуває соціально схвалений постулат про необхідність толерантності та лояльності, проте не конструює умови для мирного співіснування через встановлення політики замовчування. Подібні тенденції створюють сприятливі умови для розгортання серйозних конфліктів між різними соціальними групами (ці конфлікти стимулюють їхнє відчуження на ґрунті «сторонніх» причин, маскуючи причини структурні, що у підсумку є вигідним для системи), бо з'являється більше провокативних каналів для виведення суспільної агресії. Люди чіпляються за «вигідні» деталі та ігнорують контекст і зміст тверджень.

Яскравим прикладом є булінг, мотивований політичними, економічними, культурними та іншими причинами. Успішні спроби нав'язати окремим людям відповідальність за особисту громадянську позицію є ефективним інструментом впливу репресивного суспільства на сегмент, що відрізняється, адже репресивне суспільство не розділяє приватний та публічний вектор та претендує на тотальність. Прикладом може слугувати твердження «Я не визнаю європейські цінності», що є саме громадянською позицією людини, де людина констатує те, що стосується тільки її. При цьому репресивне суспільство часто атакує людину, яка висловила громадянську позицію, оскільки постулювання демократичного права вільного висловлювання думок існує врозрив із реальними можливостями, що регулюють актуальні настрої суспільства та політики: така громадянська позиція не визнається внаслідок фактичного існування нерівності позицій [3].

Трапляється й протилежна ситуація: латентизовану ідеологічну позицію можуть використовувати під маскою громадянської, що є ефективним інструментом підвищення лояльності мас. Це здійснюється, наприклад, за допомогою вставних слів, що притупляють критичне мислення аудиторії – «я вважаю», «на мою думку», «по-моєму» та ін.. Як правило, вони використовуються на початку речення, після чого йде теза, що претендує на загальносуспільний масштаби, наприклад, «Європейські цінності вже неактуальні».

Отже, свідоме розрізнення громадянської та ідеологічної позицій у сучасному світі є гострою необхідністю аби вести превентивні конструктивні діалоги на макро- та мікрорівні, що будуть перешкоджати проявам соціальних конфліктів. Тим не менш, зараз спостерігається підміна громадянської та ідеологічної позицій, які (не)навмисно стають скоріше об'єктом маніпуляцій та впливу на маси; умови для цього беруть початок у коренях функціонування капіталістичної системи, тому що їх використовують у якості ефективного інструменту впливу.

Література:

1. Ліфшиць М. Либерализм и демократия : Философские памфлеты. Москва : ИСКУССТВО-ХХІ ВЕК, 2007. 336 с.
2. Литовченко А., Бойко Д., Юрчик Т. Ревизия социологического дискурса идеологии в дефинитивной перспективе. *Социологические студии*. № 1(16) (2020). с. 46-56. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2020-01-46-56>.
3. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества. Москва: REFL-book, 1994. 368 с.

FACTORS REGULATING THE EMERGENCE OF EVERYDAY PRACTICES*Durniev Alexander*

4th year student, School of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University

Our every day is filled with repetitive daily practices that we do not even think about. According to Peter Berger and Thomas Luckmann [1], everyday life is a kind of world that is not only created by the thoughts and actions of a person, but is also felt by them as real (the main feature of the real world is that «things can hit back»). The practices of the everyday world are the usual, real actions of a person, which they do not even think about. During these practices a person transforms the material world and society, which in turn influence the person. The presence of certain practices in a person's life depends on many factors. Knowledge of these factors that determine the way of life of people and their everyday space allows us to understand and even predict a significant part of human behavior, which is important for a better understanding of society.

In the understanding of a person, any of his / her everyday practices are habitual. They are imposed (in the process of education) on a person from their very birth not only by parents, but also by other channels of socialization: the process of a person's formation occurs in conjunction with the environment [1]. When we are born, we get ourselves in the outside world, with a special socio-cultural order that existed and took shape long before us. The stages of our development are accompanied by initiations, social norms forming our behavior, and traditions taking root in us so that we do not even notice their influence. According to Emile Durkheim [2], parents bring up their children not as they want, but as the society wants it (to be more precise, since this is required by the economy of this society). This process occurs unconsciously, and the translation of social norms during upbringing depends on the parents' belonging to a particular social group (imposed everyday practices during upbringing also depend on this). Parents should teach their children social norms, customs, set of ideas, feelings, skills, habits, attitudes and so on [2]. If they do not do this (or if they resist it), then in the future it will be difficult for their children to live among their peers. At first, parents impose some obligations on us, and over time they delegate responsibilities for supervising the fulfillment of these obligations. In turn, education creates a person according to the needs and demands of the society in which s/he was born. Some of the everyday practices (if not all) are supported by methods of control and maintaining social subordination.

One of these methods of maintaining social subordination and, at the same time, a way of imposing everyday practices is tradition. Traditions construct the social world and function as a kind of collective memory, experience that is passed down from generation to generation. The principle of tradition depends on public opinion, authority and social norms. Peter Berger wrote that a person believes in X as long as everyone around him / her, including the «reality experts» of his / her society, continually reaffirms the same X. His / her belief is maintained easily, spontaneously, thanks to social consensus. However, this becomes impossible when the consensus begins to crumble and when competing «reality experts» appear on the scene [3].

Other methods of imposing daily practices are fashion and style. According to the Big Explanatory Sociological Dictionary [4], fashion is a demeanor in which the key feature is the rapid and continuous change of styles. Fashion reflects not only the social «I», but also the social belonging of the individual. Style is a way of acting or self-presenting, usually according to some standard in the community [5]. Lifestyle is the way of an individual or a social group life (the way of life may not obey the social norms of the society) [6]. In cases where the way of life of an individual or a social group obeys the prescribed social norms and rules of society, it is called a canon [5]. According to Georg Simmel, fashion always has a class character. We can observe that the fashion of the upper class is different from the fashion of the lower class. In addition, we can observe that the upper class, in most cases, abandons their fashion in those cases when it begins to penetrate the lower class [7]. So, we can conclude that class fashion is a product of class division, a tool for the reproduction of symbolic inequality. Pierre Bourdieu also had a similar idea, he believed that every aggregate of agents (or social groups) has certain systematic interrelated properties (the «cliche» that are attached to them) [8].

So, based on the foregoing, we can say that all our everyday practices, which we do not even think about, were imposed on us by society in the process of socialization, and are supported by methods of control of social subordination. Among the methods of imposing practices are the following: education, fashion and style. It is important to note that the factors indicated in this work are hypothetical and require further empirical testing.

References:

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва, 1995. 323 с.
2. Дюркгейм Э. Социология образования. Москва, 2007. 115 с.
3. Berger P. The heretical imperative: contemporary possibilities of religious affirmation. Norwell, 1979. 220 p.
4. Джерри Д, Джерри Дж. Большой толковый социологический словарь. В двух томах. Том 1. Москва, 1999. 544 с.
5. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: Учебное пособие для студентов вузов. Москва, 2000. 431 с.
6. Джерри Д, Джерри Дж. Большой толковый социологический словарь. В двух томах. Том 2. Москва, 1999. 528 с.
7. Зиммель Г. Избранное Том второй Созерцание жизни. Москва, 1996. 605 с.
8. Бурдьё П. Социология социального пространства. Москва, 2007. 288 с.

СЕКЦІЯ 7

СТРУКТУРНІ НЕРІВНОСТІ ЗА УМОВ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН: КЛАСОВІ, СТАТУСНІ ТА ПОКОЛІННІ ПРЕДИКТОРИ

ПОКОЛІННЯ В ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Коваліско Наталія Володимирівна

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Макеев Сергій Олексійович

доктор соціологічних наук, завідувач відділом
соціальних структур Інституту соціології НАН України

Уже й не встановити, наскільки увійшло в звичку пильно і запитально придивлятися до кожного нового покоління. Хоча витоків вже й не знайти, але щоразу є цікавість і тривога: яке воно, що від нього очікувати, сподіватися на нього або ж побоюватися? Початок же систематичного вивчення покладено в 1928 році роботою К. Маннгейма «Проблема поколінь» [1]. Для нього покоління не більше, ніж інтелектуальний інструмент пояснення і опису соціального прогресу – тієї загальної ідеї, яка хвилювала істориків, філософів, економістів позаминулого і минулого століть. Безперечна культурологічна спрямованість визначень в есе К. Маннгейма: таку спільність з періодичністю в 30 років конституують соціалізація, досвід, події, пам'ять, «дух часу».

Однак в XXI столітті ідея прогресу практично забута. Використовують і на слуху інші визначення пізнього модерну і фінансового капіталізму (ризик, невизначеність), які знаходимо у роботах З. Баумана, У. Бека, Е. Гідденса, Л. Болтанскі і Е. Кьяпелло. Крім того, в перші два десятиліття цього століття ритм зміни поколінь помітно почастишав, практично співпав з часом технологічних змін. Щодо покоління тепер превалюють технологічні визначення: Інтернет-покоління, зумери, «мовчазне покоління». Імена новим генераціям присвоюються відповідно до інновацій у сфері інформаційних комунікацій, узагальнено – тих-покоління [2]. Або навіть ще більш радикально – «народжені бути цифровими» («born digital») [3]. До того ж автори, в прагненні зрозуміти покоління, занурених в гаджети і мережеві комунікації, утримують у полі зору переважно відмінності, особливості, несхожість, навмисно або інстинктивно відволікаючись від розривів і конфліктів – сюжетів, яким традиційно надають перевагу критично орієнтовані суспільствознавці.

Навіть найкоротший перелік відповідної літератури ілюструє і переконливо підтверджує сказане. Ніяк не обійти не надто поширену в власне соціологічних публікаціях книги У. Штрауса і Н. Хоу [4;5;6]. Вони популярні серед практикуючих психологів і консультантів з підбору персоналу, упевнено розпізнають і наділяють характеристиками «покоління X, Y, Z».

У близьких до соціології роботах найчастіше аналізуються причини і можливі соціальні імплікації все зростаючих соціальних мереж, представники яких шукають там ресурси ідентифікації і підтверджують свою присутність [7]. А також вивчаються особливості поведінки, сприйняття буденного і віртуального світу і себе в ньому, перших покупців і активних користувачів новітніх інструментів, які забезпечують присутність чи мобільність і все більше набувають значимість у віртуальному світі [8].

Проте є значний масив публікацій з викладом результатів емпіричних обстежень умов життя, установок, цінностей, прийомів адаптації до мінливих обставин мігрантів і переселенців в першому або другому поколінні. Покоління тут – це всі, хто приїхав у цю країну, незважаючи на відмінності в рівні освіти і кваліфікації, а також їхні діти різні за віком. Прецедент прибуття приписує їм відповідний статус. Для поверхневого ознайомлення з літературою досить відкрити статтю «immigrant generation» в англійській Вікіпедії.

Паралельно з цим мейнстрімом існує історико-соціологічний наратив про покоління, що відноситься до рубрики «соціальна історія», що є предметом нашого подальшого розгляду. Його основні риси простежимо на прикладі дослідження Р. Воля про покоління 1914 года [9], роботи Г. Елдера про дітей Великої депресії в США [10], а також монографії Д. Еплбі про перше покоління американців [11]. Перші дві книги побудовані на аналізі письмових джерел і репрезентують «інтелектуальну історію покоління». У монографії про дітей депресії формулюються принципи лонгitudного дослідження в концепції «життєвого шляху». У всіх трьох публікаціях покоління засновується і затверджується у відповідному статусі грандіозними Подіями: війна, революція, депресія. У фокусі уваги те нове, що має намір внести нова генерація в світоустрій і світовідчуття, те, від чого вона рішуче відмежовується і не сприймає. Як доповнення згадуються сучасні дослідження народжених на межі тисячоліть, в тому числі лонгitudні.

Усі три реферовані книги містять два важливих повідомлення про людей XIX і XX століть. Передусім, майбутнє бачиться пластичним, яке піддається їх енергійним зусиллям. Або, по-іншому, наші проекти можуть бути реалізовані, соціальні обставини цілком вибудовані відповідно до запланованих ціннісних конфігурацій і етичних параметрів. Але в міру дорослішання, переходу до середнього і літнього віку в контексті грандіозних Подій і після них, індивідуальна і групова (покоління) значимість майбутнього йде на спад, а ідеали і очікування юності найчастіше так і залишаються в сфері можливого, заохочуючи розмови про «втрачене покоління». Та чи саме так все відбувається з генерацією, яка народилася в XXI столітті, повинні показати лонгтюдні проекти.

Підсумовуючи, слід відзначити, що зараз ситуація з майбутнім помітно інша. Ні інтелектуали, ні політики вже не передбачають і не прогнозують нічого доброго: світ і далі обіцяє бути стрімко мінливим, невизначеним, повним ризиків і несправедливості. Ідея прогресу в вигляді накопичування благ для всіх дискредитована минулим століттям і відправлена в недосяжні запасники історії. Її заступила невизначеність – визнання неможливості скільки-небудь зрозумілої калькуляції / передбачення майбутніх ймовірностей подій, дій, станів. Тому в сучасних публікаціях, заснованих на опитуваннях і висновках з них, майже на рівних конкурують неальтернативні сценарії.

У більш оптимістичному сценарії нове покоління прийме домінування інформаційних технологій і буде відчувати себе комфортно в такому світі. У менш оптимістичному – мілленіали масово будуть байдужі до більш досконалого майбутнього, призначеному для всіх, залишаючись чутливими тільки до локально-власного теперішнього. Тому теперішньому, в якому крім ненадійності, недостовірності, загроз, небезпек, не кращих передчуттів, зростаючої нерівності, дефіциту довіри, залишено місце привабливим шансам і можливостям із закличками/спокусами скористатися ними: амбіції модального типу соціального характеру не сягають нині далі індивідуально приватизованого майбутнього. Байдужість до минулого країн і народів, слабкий інтерес до спільного майбутнього (воно «закривається») обумовлюють, варто вважати, найбільш загальну структуру покоління ровесників поточного століття.

Література:

1. Mannheim K. The Problem of Generation. In: Essays on the Sociology of Knowledge. Oxford University Press, 1952. P. 276-320
2. Brooks M., & Lasser J. Tech Generation. Raising Balanced Kids in a Hyper-Connected World. Oxford University Press, 2018. 328 p.
3. Palfrey J. and Gasser U. Born digital: Understanding the First Generation of Digital Natives. New York, Basic Books, 2008. PP. 20-24.
4. Strauss, W., & Howe, N. Generations: The history of America's future, 1584 to 2069. New York/London: Harper Perennial, 1991. 538 p.
5. Strauss, W., & Howe, N. The fourth turning: An American prophecy –What the cycles of history tell us about America's next rendezvous with destiny. New York: Broadway Books. 1997, P.119-121
6. Strauss W., & Howe N. Millennials Rising: The Next Great Generation. New York: Vintage Books. 2000, 415 p.
7. Gardner H., Davis R. The App Generation: how today's youth navigate identity, intimacy, and imagination in a digital world. New Haven and London, Yale University Press. 2013, 244 p.
8. Seemiller C., Grace M. Generation Z. A Century in the Making. London and New York, Routledge. 2019, 348 p.
9. Wohl R. The Generation of 1914. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press. 1979, 307 p.
10. Elder G.,H., Jr. Children of the great depression: social change in life experience – 25th anniversary ed. Colorado, Westview Press. 1999, 400 p.
11. Appleby J. O. Inheriting Revolution: the First Generation of Americans. Cambridge, Massachusetts, London, England, the Belknap Press of Harvard University Press. 2000, 322 p.

ВИКЛИКИ НЕРІВНОСТІ ТА НЕСПРАВЕДЛИВОСТІ В СУЧАСНОМУ НЕОЛІБЕРАЛЬНОМУ СВІТІ

Буткалюк Віталіна Олександрівна

кандидат соціологічних наук,

науковий співробітник відділу економічної соціології

Інституту соціології НАН України

Одним з ключових викликів сучасності є зростання та поглиблення соціально-економічної нерівності, що знаходиться в центрі соціологічного дискурсу [12; 4; 6; 2; 9; 11; 7; 3; 15; 16]. Тісна пов'язаність у суспільній свідомості проблеми нерівності та соціальної справедливості [13; 10; 14], виступає фактором посилення незадоволеності людей існуючими системами розподілу вироблених суспільних благ, сутністю та соціальною направленістю економічних систем та формує сприйняття їх та суспільства загалом як

несправедливих. Це в результаті загрожує суттєвим послабленням солідарності та посиленням конфліктності суспільств та може призвести до багатьох політичних, економічних та соціальних катастроф [5, р. 8].

Загалом розширення та поглиблення соціально-економічної нерівності є квінтесенцією наслідків неоліберальних трансформацій, що реалізуються в світі капіталу з кінця 70-х – початку 80-х років ХХ століття. Реалізація неоліберальних реформ призвела до зменшення частки найманої праці у ВВП, розмивання зв'язку між продуктивністю праці та зростанням заробітних плат працівників, значного поширення прекаріальної зайнятості. Все це в сукупності суттєво послабило профспілковий рух, що призвело до погіршення становища найманих працівників, скорочення середнього класу та суттєвого соціально-економічного розшарування.

Повною мірою негативні наслідки неоліберальної політики стали очевидні в умовах пандемії COVID-19, що охопила світ у 2020-му році. Перед обличчям котрої системи охорони здоров'я більшості країн виявилися занадто слабкими, щоб ефективно боротися з масовою захворюваністю, а виснажені неоліберальними реформами держави — позбавленими ресурсів для подолання наслідків цієї глобальної біди. Результатом цього є значне погіршення якості життя людей, вибухове зростання бідності та нерівності в більшості країн світу, фактично перекресливши прогрес останніх десятиліть за ключовими показниками розвитку людини [8, р.3].

Не дивно, що пандемія значно змінила пріоритети на майбутнє, – люди прагнуть кардинальних змін економічної та соціальної політики, не бажаючи жити в настільки нерівному та несправедливому світі. Соціологічні опитування свідчать, що сьогодні більшість населення підтримує підвищення податків на доходи найбагатших людей і введення базового доходу, вважає за необхідне надання безкоштовної медичної допомоги хворим COVID-19 і збільшення державної підтримки сфери охорони здоров'я [17]. 86% дорослого населення планети (Ipsos, вересень 2020 р., n=21000) бажають, щоб світ значно змінився і став більш стійким і справедливим, а не повернувся до допандемічного статус-кво.

Щодо сучасної України, то проблеми соціально-економічної нерівності набули в ній особливої гостроти. Внаслідок 30 років структурних перетворень її народного господарства за неоліберальними лекалами Україна втратила свій потужний науково-технічний та промисловий потенціал і опинилася на периферійному узбіччі глобального капіталізму. Реалізація імперативних вимог МВФ у поєднанні з відсутністю державницької стратегії розвитку призвели до депривації населення, падіння рівня і якості життя переважної більшості домогосподарств та суттєвого зростання соціально-економічної нерівності. Основна маса жителів України сьогодні проживає в умовах малозабезпеченості, а прірва між багатими та бідними лише збільшується. Особливо гострою на сьогоднішній час є нерівність у сфері праці в Україні, коли рівень заробітних плат топ-чиновників та держуправлінців в Україні перевищує середньомісячний рівень по країні в 40-75, а в окремих випадках – в 136 разів [1, с. 185].

Сформована за час ринкових трансформацій в Україні олігархічно-кланова система правління з глибоко вкоріненою корупованістю та нерівністю суперечить інтересам і очікуванням широких верств населення. Соціологічні дослідження свідчать, що більшість громадян України є прихильниками більш справедливого суспільного устрою і вважають нинішню практику державного управління несправедливою та діючою в інтересах лише багатих верств населення.

Існуючу в Україні нерівність доходів визнають несправедливою 89%, розподіл багатства – 87%, систему формування заробітної плати найманих працівників – 83% громадян країни (ІС НАН України, 2019 р., n=1800). Загалом несправедливим українське суспільство вважає 72% громадян, Індекс соціальної справедливості дорівнює 9 (де «0» – найменший рівень справедливості, «100» – найвищий рівень справедливості) (RBGroup, 20.01.21 – 1.02.2021 р., n=1802).

Найбільш часто українці стикаються з несправедливим, за їх думкою, ставленням до себе в сфері праці (в процесі трудової діяльності, при оплаті праці, при спробах влаштуватись на роботу) (опитування RUBICON, 19.06.-24.06.2020 р.).

Не зробив суспільство більш справедливим і «Євромайдан». За думкою половини респондентів (47%) після «Євромайдану» українське суспільство стало ще менш справедливим, ніж було до нього. А кожен третій українець (32%) впевнений, що справедливості було більше за радянських часів (RBGroup, 2020 р., n=1801).

Тривала малозабезпеченість і відсутність позитивних змін сприяли формуванню в українців не лише вкрай критичного сприйняття нерівності як такої, але й закріплення в суспільній свідомості низьких норм так званої справедливої, соціально прийнятної, нерівності. Більше половини жителів (61%) (RUBICON, 2020 р.) вважають, що нерівність між середнім рівнем доходів по країні і доходами керівників або висококваліфікованих фахівців не повинна перевищувати співвідношення 1:7. При цьому найбільша частка опитаних (37%) прийнятною для суспільства вважають найменшу пропорцію нерівності (1-3 рази). Досить низький рівень «справедливої нерівності» свідчить про поступове знецінення в суспільній свідомості українців значимості добросовісної праці, таланту та власних зусиль у досягненні успіху та високих статків, а також закріплення уявлення про те, що високі доходи можуть бути отримані лише нечесним шляхом.

Разом з тим в українському суспільстві існує потужний запит на соціальну справедливість та побудову суспільства рівних можливостей. Саме справедливість, згідно опитування 2019 року, входить до трійки найбільш важливих для людей складових життя (поряд з матеріальним добробутом та соціальною захищеністю). Переважна більшість українців вважають важливими для себе відсутність значного соціального розшарування та наявність рівних можливостей для всіх (78% і 82%, відповідно). За останні десятиліття в Україні суттєво зросла частка респондентів (з 57% у 2002 р. до 78% у 2018 р.), для яких відсутність значного соціального розшарування є важливою особистою цінністю.

Підсумовуючи, слід відзначити, що потужний запит на соціальну рівність та справедливість, що в останні роки фіксують дослідники в різних країнах світу, має отримати відповідь від правлячих еліт у вигляді згортання неоліберальних практик та переходу до політики в інтересах більш широких верств населення. Незадоволення даного потужного запиту на фоні стрімкого погіршення життя в умовах коронакризи загрожує подальшим зростанням політичної і соціальної напруженості та потужними соціальними катаклізмами та потрясіннями.

Література:

1. Аналіз оплати праці державних службовців у контексті реформування системи державного управління: збірка досліджень. За заг. ред. В. М. Мазярчука. Київ, 2019. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/feaobook.pdf>. (дата звернення: 15.03.2021).
2. Пикетти Т. Капітал в ХХІ столітті. Москва, 2016. 592 с.
3. Стиглиць Дж. Люди, влада і прибуток: Прогресивний капіталізм в епоху масового невдоволення. Москва, 2020. 430 с.
4. Стиглиць Дж. Ціна нерівності. Чому розшарування суспільства загрожує нашому майбутньому. Москва, 2015. 512 с.
5. Alvaredo F., Chancel L., Piketty T., Saez E., Zucman G. World Inequality Report 2018. Laboratory of inequality in the world. URL: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>. (Last accessed: 12.08.2020).
6. Atkinson Anthony. Inequality: What Can Be Done? London, 2015. 536 p.
7. Christiansen, O. C., ed. Histories of Global Inequality: New Perspectives. Eds: Christian Olaf Christiansen, Steven L. B. Jensen. Cham, Switzerland, 2019. 335 p.
8. COVID-19 and Human Development: Assessing the Crisis, Envisioning the Recovery. New York, 2020.
9. Galbraith J. K. Inequality: What Everyone Needs to Know. New York, 2016. 223 p.
10. Hacker Jacob S., Pierson Paul. Let them Eat Tweets: How the Right Rules in an Age of Extreme Inequality. New York, 2020. 273 p.
11. Milanovic Branko. Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization. London, 2018. 320 p.
12. Piketty Thomas. The Economics of Inequality. Cambridge (Massachusetts); London (England), 2015. 160 p.
13. Saez Emmanuel, Zucman Gabriel. The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay. New York, 2019. 232 p.
14. Sociology and Social Justice. By Margaret Abraham (ed.) SAGE Studies in International Sociology. SAGE: SAGE Publications Ltd; 1 edition, 2018. 288 p.
15. Time to care. Unpaid and underpaid care work and the global inequality crisis. UK, 2020. URL: <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620928/bp-time-to-care-inequality-200120-en.pdf> (Last accessed: 10.08.2020).
16. The Inequality Virus. Bringing together a world torn apart by coronavirus through a fair, just and sustainable economy. UK, 2021.
17. Zamore L., Phillips B. COVID-19 and Public Support for Radical Policies. Center on International Cooperation. New York, 2021. URL: <https://cic.nyu.edu/sites/default/files/zamore-phillips-covid19-public-support-radical-policies-web-final.pdf>. (Last accessed: 10.05.2021).

ACCESS TO THE FUTURE IN «THE DIGITAL COUNTRY»: INEQUALITY, UNEMPLOYMENT, GLOBALIZATION

Prystupa Mariia

Master of Sociology, PhD student, Department of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University

«The digital country» is a concept introduced by the Ministry of Digital Transformation of Ukraine. It refers to the legalization of digital documents, online performance of state services, open data resources on the functioning of governmental bodies, increasing network accessibility for Ukrainian residents, development of digital literacy, and promotion of the IT industry [1]. The ideas associated with the concept are facilitation of the

interaction between the state and the people, elimination of corruption, transparency of the governmental decisions, and international image of Ukraine as a modern technologically advanced country. In the official discourse of the Ministry, as well as among the people who benefit from its policy, such phrases as «future» and «the 21st century» are often used as synonyms for technological advance implying that the implementation of the edge technologies is the best and the only righteous solution for the economy, public relations, and social communications. On the other hand, this notion stigmatizes non-digital means of communication and leads to the social exclusion of people who cannot afford, don't have sufficient knowledge, or choose not to participate in social processes online [see e.g. 2].

At the same time, Ukrainian society is characterized by multidimensional digital inequalities, which include:

- differences in broadband and mobile web access between urban and rural areas [3], as well as between different regions [4];
- low availability of devices: as of October 2020, 36,3% of households had a personal computer, 36,3% – a laptop or a netbook, and 21,4% – a tablet [5], which means that at least 6% of households don't have any of these devices. Moreover, there are significant differences in device availability depending on place of residence (urban/rural area and region), structure of the household, employment status of its members, and the level of income;
- low overall level of digital literacy [6], especially among people who rarely use digital devices or go online, which amplifies inequalities in web or device accessibility;
- physical limitations on the digital participation for people with disabilities.

In April 2021 «National Strategy on a Barrier-Free Environment in Ukraine for the Period till Year 2030» was adopted by the Cabinet of Ministers to address these issues [7]. Yet the expected result of the implementation of the Strategy is formulated as «determination and social support of the state's strategic course in the area of creating a barrier-free environment» [ibid], which means it is not aimed to actually decrease the digital divide by a significant degree even by 2030. Meantime, this divide has drastically increased its importance as a socio-economic and a socio-political problem due to the pandemic and its influence on the labor market. A number of research reports like «World Employment and Social Outlook: Trends 2021» by ILO [8] and «Who will Bear the Brunt of Lockdown Policies? Evidence from Tele-workability Measures Across Countries» by IMF [9] show that the restrictive measures implemented in most countries since February 2020 have increased digital inequalities on the labor market by hitting the hardest on the vulnerable groups – low income workers, unqualified workers, adolescents, women, single parents, ethnic minorities, and labor migrants – who have little or no «tele-workability», i.e. the ability to work remotely. Since the lockdown measures are far from over, it is expected that their impact is going to trend this way within the next two or three years, followed by a long (one to few decades) recovery period.

Still, according to our previous research [10], the adverse effects of the accelerated digitalization during the pandemic is but the most tangible evidence of the greater-scale process of technological transformation of labor. Introduction of the edge technologies to the industries decreases the need for human workforce, which, on the bright side, creates more potential for human development, conscious citizenship, and creative free time, but on the other side, forces the disparaged to work harder and cheaper to keep up with the productive, cost-effective, steady-ready, and submissive technological means. We suggest that the notion of technological unemployment, which is commonly seen as the release of workers substituted by technology, should be expanded to include cases in which people retain their job but lose in terms of working conditions, professional development, income, job satisfaction, or social prestige due to the harshening competition with technological solutions on the level of positions, professions, organizations, industries, national economies, and trans-national corporations.

The reported decline of the traditional industry in Ukraine [11] derives from the global economic trends and the country's position in the world economic system. Economic globalization is characterized by the elimination of the dependency on the material assets for the elite and the subsequent shift to virtualization of industry, with the recent growth in the areas like online retail, digital marketing, cryptocurrency trade, and financial markets being the most noticeable example. Vulnerable social groups, on the contrary, remain tied to the materiality of their everyday life, as well as those tied to the materiality of their work become vulnerable to the unstable labor market conditions. Our observations along with other research (first of all, the one mentioned above) give evidence of the critical state of most enterprises in traditional industry in Ukraine in terms of facilities, equipment, safety, workload, wages, social security, career opportunities, social mobility, and other. The workers tend to be pessimistic about their professional development and income because they see no perspectives for prosperity for their hiring enterprises, and nearly no future at all: some informants have claimed that «it feels like the owners aim to ruin it all».

To the contrary, the IT industry is being actively developed by the state's policies, both on the institutional and symbolic levels. The development of the Ukrainian IT market has been chosen as a high priority goal by the Ministry of Digital Transformation [12]. This goal is seen as a key prerequisite to both economic advancement and

international image of Ukraine, and therefore, a job in the IT industry is promoted as a freeway to the prosperous future of the nation. While offering an attractive vision of Ukraine as a truly democratic, wealthy, internationally prestigious country providing equal possibilities for everyone who puts considerable effort to it, such subtle equation between «the digital country» and the country in general conceals the digital divide instead of addressing it as a social issue and makes one doubt if the inclusiveness of digital transformation is going to be freewill and who are the Ukrainians that will enjoy the benefits of such a future.

Bibliography:

1. Михайло Федоров презентував 94 проекти цифрової трансформації. *Портал ДІА*. URL: <https://diia.gov.ua/news/elektronni-likarnyani-notariat-ta-socialni-poslugi-onlajn-mihajlo-fedorov-prezentuvav-94-proyekti-cifrovoyi-transformaciyi> (Last accessed: 02.09.2021)
2. Volodymyr Brusilovskyy, Manal Fouani. Embedding inclusiveness into digital transformation in Ukraine. *UNDP Ukraine*. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/blog/2021/embedding-inclusiveness-into-digital-transformation-in-ukraine.html> (Last accessed: 02.09.2021)
3. Наявність ВОЛЗ у населених пунктах. *Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. Офіційний веб-сайт* <https://thedigital.gov.ua/fiber>
4. Рухомий (мобільний) зв'язок. *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. Офіційний веб-портал*. URL: <https://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=149&language=uk> (Last accessed: 02.09.2021)
5. Державна Служба Статистики України. Наявність у домогосподарствах товарів тривалого користування (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2020 року). Київ, 2021. URL: https://ukrstat.org/ru/druk/publicat/kat_u/2021/zb/03/zb_ng_ttk20.pdf (Last accessed: 02.09.2021)
6. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Digital literacy of the population of Ukraine. 2019. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/588-the_first_in_the_history_of_ukraine_research_compressed.pdf (Last accessed: 02.09.2021)
7. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 14 квітня 2021 р. № 366-р «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (Last accessed: 02.09.2021)
8. International Labour Organization. World Employment and Social Outlook: Trends 2021. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_794834/lang--en/index.htm (Last accessed: 02.09.2021)
9. Mariya Brussevich, Era Dabla-Norris, Salma Khalid. Who will Bear the Brunt of Lockdown Policies? Evidence from Tele-workability Measures Across Countries. *IMF Working Paper*. 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/06/12/Who-will-Bear-the-Brunt-of-Lockdown-Policies-Evidence-from-Tele-workability-Measures-Across-49479> (Last accessed: 02.09.2021)
10. Приступа, М. В. Зміни практик управління персоналом в умовах пандемії (за результатами нарративних експертних інтерв'ю). «*СОЦІОПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*». 2021. №10. с. 28-36. URL: <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2020-10-03> (Last accessed: 02.09.2021)
11. Рабочий класс современной Украины / Под ред. А.Г.Арсеенко. Киев, 2017. 318 с.
12. Михайло Федоров: Ми вдвічі збільшимо об'єм українського IT-ринку – до \$11, 8 млрд. *Портал ДІА*. URL: <https://diia.gov.ua/news/mihajlo-fedorov-mi-vdvichi-zbilshimo-obyem-ukrayinskogo-it-rinku-do-11-8-mlrd> (Last accessed: 02.09.2021)

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ РОВЕСНИКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР

Бубняк Соломія Михайлівна

кандидат соціологічних наук, асистент кафедри соціології;
лаборант Центру моніторингу

Львівського національного університету імені Івана Франка

Сучасні глобалізаційні процеси продукують значні зміни, які пов'язані із соціальними трансформаціями сучасного українського суспільства. Ці зміни включають як переосмислення традицій у вивченні соціальних суб'єктів, так і залучення нових ресурсів. Динамічність цих соціальних процесів, їхня нестабільність у різних сферах життєдіяльності не може не відобразитися на емоційній оцінці ровесниками незалежності власного життя, на їхніх соціальних настроях, ціннісних орієнтаціях, на оцінках соціальних змін, які відбуваються у суспільстві. Важливим же індикатором вимірювання стану життєдіяльності ровесників незалежності у суспільстві є їхнє соціальне самопочуття.

Особливого значення соціальне самопочуття ровесників незалежності набуває в умовах накладання кризової ситуації та певної нестабільності розвитку суспільства, оскільки він проявляється у їх ставленні до ситуації, що в цей момент склалася у суспільстві, у готовності підтримати, чи, навпаки, опиратися обраному владою курсу соціально-економічних і політичних процесів, і чітко характеризує запас міцності існуючих соціально-адаптивних ресурсів людей в умовах сучасних суспільних перетворень.

Відтак, ровесників незалежності розглядаємо, як покоління жителів України, яке народилося на межі 1990-1992 рр. А соціальне самопочуття ровесників незалежності, як узагальнену характеристику задоволеності ровесниками незалежності різними аспектами суспільного життя, соціальним становищем порівняно з іншими індивідами й групами; показниками достатності/недостатності наявних соціальних благ відповідно до рівня їх ресурсних можливостей, самореалізації, якості життя тощо.

Також, варто зауважити, що вимірювання соціального самопочуття ровесників незалежності відбувалося за методологією українських соціологів Є. Головахи та Н. Паніної (ІСС-20), котрі зосередили увагу на особливостях вивчення соціального самопочуття населення в умовах трансформації суспільства на основі оригінального теоретико-методологічного підходу, що дозволило максимально у процесі соціологічного аналізу уникнути впливу суто емоційних реакцій, які в умовах нестабільності є досить нестійкими і можуть у викривленому світлі подати інформацію про те, як насправді почувають себе люди у суспільстві [1].

Отже, було проведено кількісне соціологічне дослідження у квітні-червні 2021 р.¹ Тому, спочатку конструємо ІСС-20 за методологією Н. Паніної та Є. Головахи та дізнаємося рівень соціального самопочуття ровесників незалежності у 2021 р. У подальшому визначаємо, які з запропонованих чинників мають вплив на рівень соціального самопочуття цієї категорії осіб, а які ні.

Для конкретного опису та вигляду ІСС-20 у 2021 р. створюємо рейтинги, тобто вносимо отримані дані до зведеної звітної таблиці. В таблиці 1. подано дані, отримані внаслідок апробації методики вимірювання соціального самопочуття ровесників незалежності на території України. Результати опитування в таблиці 1. дозволяють визначити актуальні соціальні потреби цих осіб, встановити сфери та ступінь напруженості, незадоволеності.

Таблиця 1.

Інтегральний індекс соціального самопочуття – 20, в % до числа опитаних

«Чого з наведеного Вам не вистачає?»	Не вистачає	Важко сказати, вистачає чи ні	Вистачає
Вміння жити в нових суспільних умовах	15,5	38,3	46,1
Здоров'я	25,2	22,4	52,4
Підходящої роботи	35,4	25,8	38,8
Необхідного одягу	9,6	16,3	74
Хорошого житла	34,3	18,8	46,9
Сучасних економічних знань	31,1	39,2	29,7
Впевненості в своїх силах	38,9	26,5	34,6
Необхідної медичної допомоги	35,1	32,2	32,7
Модного та красивого одягу	14	34,8	51,2
Необхідних меблів	14,5	22,2	63,3
Сучасних політичних знань	19,6	51,2	29,2
Рішучості в досягненні своїх цілей	39,6	22,7	37,7
Юридичної допомоги для захисту своїх прав та інтересів	29,8	43,4	26,8
Можливості повноцінно проводити відпустку	51,7	20,3	28
Можливості мати додатковий заробіток	43,2	30,6	26,2
Можливості купувати найнеобхідніші продукти	7,8	19	73,2
Ініціативи і самостійності у розв'язанні життєвих проблем	22,7	31,4	45,9
Повноцінного дозвілля	33,5	24,8	41,7
Можливості працювати з повною віддачею	24,4	30,7	44,9
Можливості харчуватися відповідно до своїх смаків	17	24,8	58,3

¹ Дослідження ровесників незалежності – молодих людей, котрі народилися 1991-го та в першій половині 1992-х років (n=214). Для реалізації цього дослідження за допомогою онлайн-сервісу Google forms була створена онлайн-форма інструментарію. Далі на сформовану дослідницькою групою базу потенційних респондентів та їх комунікаційних каналів (електронні адреси, сторінки в соціальних мережах, особисті повідомлення у месенджери тощо) поширювався лінк на анкету. Оскільки вибірка є стихійною, то і отримані дані мають радше тенденційний, ніж репрезентативний характер.

Практично, всі блага, які включені як індикатори соціального самопочуття, є, як показали результати соціологічного дослідження, вагомими для значної частки ровесників незалежності України. Найбільше ровесникам незалежності не вистачає (див. табл.1):

- можливості повноцінно проводити відпустку;
- можливості мати додатковий зарібок;
- рішучості в досягненні своїх цілей;
- підходящої роботи;
- необхідної медичної допомоги.

Розподіл відповідей на запитання про те, чи вистачає ровесникам незалежності наведених благ, показує, що значна частина актуальних соціальних потреб є незадоволеною і це може приводити до зниження рівня соціального самопочуття цих осіб. Найбільша напруженість, яка викликає зниження соціального самопочуття, проявляється в таких сферах, як економічна та медична. Відтак, спостерігаємо певну негативну тенденцію. Це явище можна аргументувати, до прикладу, тим, що на території Східної України триває неоголошена війна, відбулася анексія АР Крим, що несе істотний вплив, передусім, на державу, а в другу – на самих ровесників незалежності України, адже основні фінансові потоки та волонтерська підтримка направлені на врегулювання конфлікту не є ефективними, що і породжує хаос та страх серед широких мас населення.

Соціальне самопочуття ровесників незалежності України у 2021 р. було наступним (у % до числа опитаних):

- 54.8% мають високий рівень соціального самопочуття;
- 20.3% – середній рівень соціального самопочуття;
- 14.7% – підвищений рівень соціального самопочуття;
- 5.1% – низький рівень соціального самопочуття;
- 5.1% – понижений рівень соціального самопочуття.

Отже, бачимо, що незважаючи на всі життєві ситуації та труднощі, більша половина ровесників незалежності України у 2021 р. мають високе, а значить позитивне соціальне самопочуття. Це означає, що вони загалом задоволені більшістю сфер суспільного життя та намагаються провадити його відповідно до власних норм та цінностей. Тому важливо подивитися детальніше на чинники, які впливають чи не впливають на конструювання їхнього загального рівня соціального самопочуття. Цей аспект було з'ясовано за допомогою методу лінійної регресії.

Чинники, які здійснюють вплив на загальний рівень соціального самопочуття ровесників незалежності України:

- міра задоволеності своїм становищем у суспільстві на теперішній час;
- родинне походження;
- становище у суспільстві (найнижче – найвище);
- життєві стратегії;
- матеріальний стан сім'ї;
- зміна місця проживання;
- віросповідання;
- сімейний стан;
- рівень освіти;
- соціальні блага (вміння жити в нових суспільних умовах, необхідний одяг, впевненість в власних силах, необхідні меблі, ініціатива і самостійність у розв'язанні життєвих проблем, можливість харчуватися відповідно до своїх смаків);
- період Майдану;
- правова обізнаність для реалізації своїх прав та обов'язків;
- причини порушення законодавства, незгода з нормами права, недосконалість законодавства;
- рівень довіри до державних установ.

Чинники, які не здійснюють вплив на загальний рівень соціального самопочуття ровесників незалежності України:

- соціальний клас;
- життєва позиція, погляди;
- особи, що живуть по-сусідству, друзі, знайомі;
- державні установи (поліція, прокуратура, органи соціального захисту, міська держадміністрація, суд, адвокат, підрозділи ДМС);
- соціальна допомога;
- рівень інтеграції в місцеві громади;

- досвід трудової міграції;
- національність.

Висновки. Назагал, соціальне самопочуття ровесників України у 2021 р. знаходиться на високому рівні. Чинники, які впливають на рівень соціального самопочуття є достатньо вагомими та схожими за своєю структурою. Люди цієї категорії будують своє життя відповідно до суспільних норм та цінностей, покладаються лише на власні сили, прагнуть вступати в соціальні контакти та загалом задоволені своїм життям. Ровесники незалежності не надають значимості економічній та політичній ситуації в країні, у них відсутнє почуття довіри до владних інституцій та немає патерналістських очікувань: звикли покладатися лише на власні сили.

Література:

1. Головаха Є. Зміни інтегральних показників соціального самопочуття і морально-психологічного стану населення України в роки незалежності. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 5 (19). К.: Інститут соціології НАН України, 2018. С. 300-308.

ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ РОВЕСНИКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Сивохіна Карина Ігорівна

аспірант PhD програми IV року навчання кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Дослідження життєвих стратегій молоді останніми роками все частіше постає в полі уваги соціологів. Проблема ґрунтовного вивчення соціальної поведінки особистості, особливо в суспільстві соціальних нерівностей, займає одне з провідних місць у соціології. Життєві стратегії включають в себе певні компоненти активності суб'єктів як щодо самого себе, так і до суспільства загалом. Саме тому вони дають можливість зрозуміти варіанти перспективного розвитку сучасного соціуму.

Поняття життєвої стратегії у вузькому значенні включає у себе певні способи досягнення людиною життєвих цілей та певного соціального статусу у суспільстві. Щодо стратегій у більш широкому значенні, то їх можна охарактеризувати як широке коло поведінкових мотивів та життєвих диспозицій. Тобто, можна сказати, що життєві стратегії слугують регулятором соціальної поведінки особистості. Саме життєві стратегії є важливим показником зрілості людини та визначають спосіб її життєдіяльності та ґрунтуються на моделях пристосування, подолання та уникання певних перешкод у процесі досягнення життєвих цілей [1]. Життєві стратегії часто залежать від первинних умов, а саме: фінансового становища, доступу до інформації, наявності зв'язків, регіону тощо, що може породжувати соціальну нерівність. Своєю чергою, така нерівність має прояв при соціально-професійній мобільності молодих людей, їх поступовий розвиток або ж стрімке піднесення соціальним ліфтом.

Українськими дослідниками, зокрема В. Бакіровим, О. Балакіревою, Є. Головахою, Н. Коваліско, О. Злобіною, В. Ніколаєвським, С. Оксамитною, Н. Побєдою, Л. Сокур'янською було проведено низку досліджень та виведено поняття та типи життєвих стратегій. Зазначені автори бачать специфіку соціологічного підходу до вивчення життєвих стратегій у дослідженні соціальних ресурсів, інститутів, структур і механізмів, визначаючи стратегію життя як соціально зумовлену систему орієнтації особистості на довготривалу перспективу.

Механізм формування життєвих стратегій молодих людей був досліджений завдяки проведеному кількісному дослідженню серед ровесників незалежності, тобто молодих людей, котрі народилися на межі 1991-1992 років². У даному дослідженні співвідносили компоненти їхньої життєвої перспективи – рівень потреб, ціннісні орієнтації, плани на майбутнє, суспільні настрої, ставлення до своєї професії, рівень очікування допомоги у реалізації життєвих стратегій.

За результатами дослідження більше половини респондентів (55,6%) намагаються на даний момент підвищити свій добробут та покращити матеріальне становище, третина з опитаних (31,3%) хоче зберегти вже існуюче соціальне становище та, за сприятливих обставин, покращити його, не мають можливості його покращити лише 6,5%, а також відсоток тих, хто «пливе за течією» складає 3,3%. Це свідчить про оптимістичні настрої молодих людей та їх соціальний статус, адже більшість з опитаних або вважає своє становище таким, що не потребує покращення, або ж покращує своє матеріальне та соціальне становище у

² Кількісне дослідження ровесників незалежності – молодих людей, котрі народилися 1991-го та в першій половині 1992-х років (n=214). Для реалізації цього дослідження за допомогою онлайн-сервісу Google forms була створена онлайн-форма інструментарію. Далі на сформовану дослідницькою групою базу потенційних респондентів та їх комунікаційних каналів (електронні адреси, сторінки в соціальних мережах, особисті повідомлення у месенджери) поширювався лінк на анкету. Оскільки вибірка є стихійною, то і отримані дані мають радше тенденційний, ніж репрезентативний характер

суспільстві, а отже «стратегії виживання» не є характерними для сучасного молодого покоління.

На запитання «Якою мірою Ви задоволені своїм становищем у суспільстві на даний час?» 46,7% респондентів відповіло, що скоріше задоволені, а 6,5%, що цілком задоволені. Відсоток тих, котрим важко сказати задоволені чи ні, становить 19,6%, скоріше не задоволеними є 20,1% та зовсім не задоволених відсоток є досить малим, лише 6,1%. Загалом, тенденція показує, що більша частина опитаних молодих людей є майже або повністю задоволеними своїм соціальним становищем. П'ята частина ровесників знаходиться в стані невизначеності, це також може свідчити про те, що сучасне суспільство є нестабільним, а процеси трансформації все ж впливають на коливання у самовизначенні молодих людей. Проте, відсоток задоволених соціальним становищем молодих людей переважає над незадоволеними, дає розуміння того, що суспільство дає можливість для розвитку та соціального росту молодим людям.

Щодо задоволення професією, роботою, місцем праці, то 35,5% молодих людей задоволені своїм становищем у професійній діяльності та не планують нічого змінювати. Відсоток тих, хто нічого не змінив, проте має намір найближчим часом це здійснити, складає 27,6%. Близько 20,6% респондентів нещодавно змінили професію, вид роботи, або місце роботи, та 11,7% опитаних молодих людей були змушені змінити свій життєвий уклад під впливом певних обставин. Відсоток тих, хто змінив, або планує змінювати роботу найближчим часом складає близько половини опитаних респондентів. Припускаємо, що це може бути пов'язано із сучасними обставинами, зокрема пандемією, а також новими умовами праці, переходом в онлайн режим та зменшенням попиту загалом. Проте, більше третини опитаних все ж задоволені своєю професійною діяльністю, що також свідчить про те, що молодь впевнено рухається по кар'єрній драбині та досягає високого соціального статусу у сучасному суспільстві.

Підсумовуючи, слід відзначити, що аналіз теоретико-методологічних підходів до інтерпретації процесів, що відбуваються на пострадянському просторі, у тому числі і в українському суспільстві, дозволив нам трактувати ці процеси як соціокультурну трансформацію, тобто кардинальні зміни соціального і культурного як взаємопов'язаних і взаємообумовлених суспільних підструктур. При цьому вважаємо, що найважливішими детермінантами соціокультурної трансформації разом з економічним чинником виступають ціннісні зміни як на рівні суспільства в цілому, так і на груповому, і особовому рівні.

Стратегії молоді, як і життєві плани, суто реалістичні, стосуються тільки себе і, в крайньому випадку, найближчого оточення. Відносно змісту цінностей виявлено абсолютне переважання прагматичних цілей і орієнтирів: матеріальний достаток і високі статусні позиції. Значний відсоток ровесників незалежності України є задоволеними своїм становищем у суспільстві та професійною діяльністю, а також є бажання до змін та досягнення все вищих соціальних статусів, що, передусім, є рушійною силою для розвитку та трансформації суспільства загалом.

Література:

1. Злобіна О. Тихонович В. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. Київ: Стилос, 2001. 238 с.

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ: МОТИВАЦІЯ, УЧАСТЬ ТА ДОСВІДИ РОВЕСНИКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Боднар Галина Анатоліївна

кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України
імені Михайла Грушевського історичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

Тематика Революції гідності, з одного боку, є всім званою через незначний проміжок часу, що минув, а з іншого, – й надалі недостатньо висвітленою і заявленою в історичному дискурсі попри окремі фахові наукові студії [9; 10; 11 та ін.]. Надзвичайно широкою є джерельна база дослідження Революції гідності [3; 4; 5; 6; 7; 8 та ін.]. У фокусі цього дослідження – середовище покоління незалежності в Революції, а саме – мотивація участі, настрої, уявлення, очікування та їхня трансформація з розвитком подій, досвід і уроки Майдану. Саме молоді люди, студентство виступили і активними учасниками, і організуючим середовищем Революції гідності. Серед них було чимало з ровесників незалежності, покоління, яке народилося вже у незалежній Україні.

Дослідження базувалося на матеріалах усної історії – 59 глибинних інтерв'ю з особами, народженими на зламі 1980–1990-х років, записаних у квітні 2015 р. – жовтні 2018 р. і опублікованих у рамках проєкту Українського інституту національної пам'яті «Майдан: усна історія» [6; 7]. Загалом у проєкті зібрано свідчення близько 1200 осіб з усіх областей України і АР Крим, які поступово розміщують на спеціально розробленому сайті. Серед опрацьованих 59 інтерв'ю з ровесниками незалежності на кожен область і АР Крим припало в середньому по два-три записи. Це свідчення 37 чоловіків і 22 жінок. З яких, 26 осіб були головами і представниками/цями громадських організацій чи ініціатив, їх регіональних осередків та членами/кинями політичних партій; 21 особа – журналісти, вчителі, приватні підприємці, державні службовці, дизайнери, програміст, науковий співробітник, дитяча аніматорка, організатор освітніх

проектів і таборів для молоді, а також 12 осіб – студенти та аспіранти вищих навчальних закладів.

Інтерв'ювання проводилося із застосуванням напівструктурованого тематичного інтерв'ю – складалося з нарративної (вільної розповіді) та структурованої (відповіді на стандартизовані запитання) частин. Залучення до проекту активних учасників місцевих і столичних подій, які нерідко самі зголошувалися дати свідчення, зумовило домінування в інтерв'ю нарративної частини – вільної необмеженої в часі розповіді, що охоплювала більшу частину спогадів. Інтерв'ю опрацьовані ж за допомогою контент-аналізу – якісно-кількісного методу вивчення джерел із первинним (найбільш наближеним до оригіналу) і вторинним (узагальненим) кодуваннями [1]. Це ще «свіжі» спогади – з відстані року-чотирьох, тому мова йде про тогочасне бачення і пережиття Революції гідності ровесниками незалежності.

***

Контент-аналіз інтерв'ю засвідчив відмінну мотивацію участі в протестах ровесників незалежності західноукраїнського регіону та сходу, півдня України. На Заході свою участь здебільшого пояснювали зривом підписання угоди про асоціацію з ЄС. В інших регіонах ж було помітно менше прихильників євроінтеграційного курсу. Потреба якісних змін в країні, зокрема насамперед усунення місцевої корумпованої влади, мотивувала учасників/ць на Сході й Півдні. Підсумовуючи не власний досвід, а ситуацію в країні восени 2013 р., жителі Сходу і Заходу майже однаково зазначали, що раптова відмова від євроінтеграційного курсу розвертала країну в протилежний бік, коли перед очима кожного/ної повставала картина безперспективного майбутнього. Тому всезагальне незадоволення вилилося в антивладний протест, який вже й до цього назрівав.

Рубіжним моментом «повного включення у протест» була ніч на 30 листопада 2013 р., коли бійці «Беркуту» жорстоко побили протестувальників на Майдані Незалежності. «Я був шокований», «в мене був такий шок», «кадри, справді шокуючі», «жах», «це було, звісно, шоком» – описували свій стан ровесники незалежності з різних регіонів. Саме тоді Євромайдан переріс у Революцію гідності для більшості з них, незважаючи на те, що в науковій літературі ухвалені закони 16 січня 2014 р. вважають початком революції [2, с. 179]. «Якби не було побиття у ніч на 30 листопада, якби ніхто не чіпав тих студентів, усе б згасло», – теза, яку розвивали в інтерв'ю і організатори регіональних майданів, і непостійні учасники. На ухвалених закони 16 січня, як переломних, більше акцентували в своїх розповідях оповідачі зі Сходу і Півдня України.

У розповідях ровесників незалежності про свою участь у подіях зими 2013–2014 рр. чітко проглядаються два напрями: організація роботи регіональних Євромайданів і самооборона. Губиться гендерний розподіл. Усі згадували про клопоти в організації роботи сцени, різноманітних акцій з підтримання і залучення нових учасників, виготовлення листівок і т. п. Втім, чоловіки були організовані в загони регіональної самооборони для забезпечення безпеки учасників протестів, підтримання громадського порядку на території, контрольованій активістами, і різних заходів. Окреме завдання, з яким стикнулися самооборонівці, – це виробництво і постачання бронежилетів, щитів, засобів зв'язку на київський Майдан. У розповідях загальне домінувало над особистим – інтереси Майдану першорядні; про сім'ю, роботу та інше згадували в контексті революційних подій або й взагалі оминали. У спогадах чоловіків окремою сюжетною лінією виступає протидія міліції – як мистецькі акції (фортепіано на Майдані), так і силове протистояння. Образ міліціонера – людина, яка опинилася між владою і народом, яку потрібно переконати, «що ми не з ними ворогуємо, а з владою», але і яка сама не хоче загострення ситуації.

Наскрізна тема в розповідях ровесників незалежності про початок зими 2013 р. – активація регіональних Майданів і виїзд / поїздки до столиці, адже «основні події відбувалися там», «їздили за тим вогником [...]». Місцеві майдани відтепер стали осередками мобілізації людей і матеріальної допомоги для столиці. В спогадах представників усіх регіонів легко проглядалися локальні відмінності протестних акцій і водночас трансформації, які відбувалися в частині регіонів (наприклад, Донецьку, Запоріжжі, Ужгороді). Для ровесників незалежності важливо було, що відтепер їхні малі батьківщини (наприклад, Крим чи Закарпаття) заявили свою проукраїнську позицію.

Нові завдання, перед якими постали ровесники незалежності, були для них новим досвідом, але й чималим викликом, з яким вони успішно справлялися. Втім, успіхи революції вели до погроз, переслідувань і незаконних арештів. Про загрози і їхнє наростання в регіонах більше говорили жінки. Чоловіки ж згадували про сутички з «тітушками», поранених побратимів, зміну тактики протистояння. В смерті на Майдані спершу не вірилося. Перші загиблі – Сергій Нігоян і Михайло Жизневський – були однолітками ровесників незалежності. Долю, що їх спіткала, легко приміряли на себе. Тому не могли сидіти вдома без діла, робили бодай би щось, аби відволіктися від гнітючих думок, вирушали до столиці. Образ Небесної Сотні – герої, які жертвували собою заради кращого життя в країні.

Після пережитого взимку 2014 р. і з відстані двох-трьох років ровесники незалежності говорили про потребу кожного змінюватися в кращий бік, брати на себе відповідальність і робити це не з примусу, а зробити своєю життєвою позицією. Майдан, Як влучно підсумувала журналістка і громадська діячка досвід усього покоління незалежності на власному прикладі: «Майдан був моєю персональною війною за кращу мене у цій країні» (Марія, Волинська обл., 1991 р.н.). Досвід Майдану додав більшого завзяття й упевненості в собі. На Майдані прийшло розуміння «наскільки [сильно] я люблю свою країну» і «ніколи не

захотіла б поїхати за межі України». В багатьох інтерв'ю потреба якісних змін, які б розпочиналися з кожного, поєднана з підсиленням емоційним переживанням своєї приналежності до України, готовністю діяти в інтересах батьківщини і категоричною відмовою від еміграції. Тому Майдан для них ще не закінчився. Оптимістично налаштовані, вони зазначали про необхідність постійності змін і потребу в часі для відчутних зрушень та усвідомлення їх суспільством.

***

Дослідженням Революції гідності не бракує джерельного підґрунтя. Втім, чимало опублікованих інтерв'ю і спогадів, нерозшифрованих записів у приватних архівах, баз даних на сайтах інституцій і організацій поволі вводяться до наукових студій. Приклад цього дослідження дозволив розкрити тематику мотивації, участі та досвідів Революції гідності конкретної вікової когорти, а саме тридцятилітніх молодих людей – ровесників незалежності, але й також подивитися зблизька на постмайданівське українське суспільство загалом – персональні досвіди і винесені уроки, бачення свого майбутнього і країни загалом, але й також, на жаль, втрачених можливостей.

Література:

1. Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу: моделі та практики. Київ: Центр вільної преси, 2003. 200 с.
2. Кульчицький С. «Революція розпаду» 1991 року й наступні революційні спалахи в Україні: закономірності пострадянської динаміки українського суспільства. Революція Гідності: на шляху до історії. Збірник наукових праць / Відп. ред. І. Пошивайло, Л. Онишко. Київ: Національний музей Революції Гідності, 2020. С. 169-181.
3. Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву / Автор проекту Оксана Забужко, упорядник Тетяна Терен; передмова Світлани Алексієвич. Київ: Комора, 2014. 312 с.
4. Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності / Упоряд. Тетяна Ковтунович, Тетяна Привалко. Київ: К.І.С., 2015. 320 с.
5. Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах / Упоряд. Тетяна Ковтунович, Тетяна Привалко; Укр. ін-т нац. пам'яті. Вип. 2. Київ: К.І.С., 2016. 304 с.
6. Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип. 3.: у 2 ч. Ч. 1. АР Крим – Луганська області / Укладачі: О. Білобровець, Л. Бондарук, Т. Ковтунович, Т. Привалко [та ін.], відп. ред. Т. Привалко; Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ: К.І.С., 2017. 416 с.
7. Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип. 3.: у 2 ч. Ч. 2. Львівська – Чернігівська області / Укладачі: Г. Боднар, О. Доброер, Т. Ковтунович, О. Морозова, О. Стукалова [та ін.], відп. ред. Т. Привалко; Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ: К.І.С., 2018. 432 с.
8. Майдан. Свідчення. Київ, 2013–2014 роки / За редакцією Леоніда Фінберга та Уляни Головач. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 784 с.
9. Революція Гідності: на шляху до історії. Збірник наукових праць / відп. ред. І. Пошивайло, Л. Онишко. Київ: Національний музей Революції Гідності, 2020. 384 с.
10. Шор М. Українська ніч. Історія революції зблизька / пер. з англ. Олександра Буценка. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 264 с.
11. Ukraine's Euromaidan: Analyses of a Civil Revolution / Edited by David R. Marples and Frederick V. Mills (Soviet and Post-Soviet Politics and Society. Band 138.). Stuttgart: ibidem Press, 2015. 304 p.

ПОВЕДІНКОВІ СТРАТЕГІЇ РОВЕСНИКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Кудринська Ганна Іванівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Лапан Тетяна Дмитрівна

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Радикальні зміни, що мають місце в сучасному українському суспільстві, суттєво впливають на формування та зміну не одного покоління. До таких змін віднесемо дві знакові історичні події, а саме зародження незалежної України та сучасну російсько-українську війну.

Російська агресія, всупереч очікуванням, насправді сприяла солідаризації українського суспільства, зумовила посилення єдності української нації, яка формувалася з 1991 р. і отримала нову якість під час подій на Євромайдані, що стали переломним моментом в історії України. Майдан – не територіальна категорія, а, як слушно зауважив О.Пасхавер, приклад соціальної революції європейського штибу. Ця революція є свідченням того, що українці не лише визначилися геополітично, але й готові

боротися за обраний ними вектор, відстоюючи власні права та виборюючи свободу [1]. Локомотивом цих подій було молоде покоління українців, яке зростало вже в незалежній українській державі, для яких характерна переоцінка суспільних і культурних цінностей. Особливістю свідомості сучасної молоді є те, що вона формувалася вже в умовах, коли існувала незалежна Українська держава. Нове покоління мислить цілком іншими категоріями свободи, патріотизму, почуття громадянської відповідальності. Намагаючись брати повноцінну активну участь у житті суспільства, молоді люди, з одного боку, прагнуть швидше інтегруватися в існуючий порядок, а з іншого, – слугують рушієм, провідником соціальних змін [2].

З огляду на це, актуалізується осмислення поведінкових стратегій ровесників незалежності в українських реаліях.

Сучасна російсько-українська війна (як і будь-яка інша війна в історії) не може не позначитися на подальшому житті її сучасників. Для молодих людей, які вступили в початковий період війни у віці трохи більше 20 років (покоління ровесників незалежності, народжені у 1991-1992 рр.), саме Революція Гідності та війна слугують значимими подіями особистісного становлення, формування їхньої громадянської зрілості. Будь-яка війна через безпосередніх її учасників (які різняться сукупністю особливих соціально-психологічних характеристик), впливає на ціле покоління сучасників. Складно зрозуміти суспільство, яке бере участь у війні, не аналізуючи його основи – певного покоління, особистісні якості якого стають домінуючими у даній ситуації. Отже, покоління ровесників незалежності – громадяни України, яким не байдужі як власне майбутнє, так і доля країни, активізувалися на боротьбу з російською агресією.

Україна, як пострадянська країна, залишилась ураженою багатьма проблемами, перейнявши їх як спадкові хвороби. З таким «спадком» вона не спромоглася створити сектор національної безпеки, що відповідав би як стратегічним та історичним міжнародним викликам, які постали перед нею, так і нагальним зовнішньополітичним потребам. В умовах пострадянських радикальних політичних і соціально-економічних трансформацій уже спостерігалися зниження обороноздатності країни та соціального престижу військової організації держави. Повільне й малоєфективне реформування призвело до кризи системи соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх родин. Обмежене фінансування оборонної сфери знизило якість професійної підготовки особового складу. Очевидно, відсоток молоді, яка бажала б проходити службу в ЗСУ за призовом чи стати професійним військовим з належною фаховою підготовкою, був незначним. Відсутність військових навчань, дієвої експлуатації військової техніки й озброєння зумовили також загострення міжособистісних відносин у військових колективах. Неєфективне реформування української армії, прагнення довести військові структури до кращих сучасних стандартів рекордними темпами лише загострили й ускладнили ситуацію. Очевидно, що такий стан у регулярній армії «не надихав» молодих людей ані на мобілізацію, ані на відповідне професійне навчання з можливістю подальшої служби [3].

Відтак, на початку війни на захист кордонів держави виступили не лише збройні сили, але і добровольчі загони³, досить різноманітні за своїм соціальним і віковим складом, рівнем освіти та військової підготовки. Серед них і певний відсоток тих, кого ми називаємо ровесниками незалежності. Саме завдяки добровольцям країна виграла час, «щоб створити модернізовану армію, здатну виконувати бойові завдання, Національну гвардію, дієвий оборонно-промисловий комплекс, отримати реальну зброю» [4, с.83].

Добровольчі батальйони, створені на початковому етапі війни, в основному з людей цивільних, які в більшості ніколи не тримали в руках зброю і взялися за неї, щоб захистити свою країну, зіграли вирішальну роль у стримуванні наступів сепаратистів, підтримуваних російськими військами. Вони слугували підрозділами для підтримки дій регулярних військ та вирізнялися високою мотивацією при різному ступені навченості та підготовки. На початку проведення АТО простежується відсутність підготовки та відповідних навичок серед військовослужбовців батальйонів, але згодом ця проблема була усунена. Серед добровольців, як зазначалося вище, було чимало осіб без належного досвіду, які прийшли до військових структур з однією метою – захистити країну від російської агресії. Кілька хвиль мобілізації, що відбулися в Україні з початком війни, призвели до того, що склад армії став досить різноманітним. До військових мобілізацій були покликані як військовозобов'язані старших вікових груп, так і молодь. Їхній життєвий шлях і досвід різнилися, що здебільшого визначало світогляд людей різних поколінь. Таким чином, соціальну реальність українського суспільства конструюють певні покоління (зі своїми соціально значимими характеристиками та світосприйняттям), які задіяні у війні.

³В Україні до цього часу немає ні надійних статистичних, ні валідних емпіричних даних щодо соціально-демографічних, економічних та особистих даних ветеранів АТО/ООС. Станом на 01.02.2021 року до Реєстру (Єдиний реєстр учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення) внесена інформація про 405 711 учасників бойових дій (серед них жінок – 19 402), в тому числі в 2020 році – про 27 293 учасників бойових дій, в 2021 році – про 303 учасника бойових дій.

Усе це свідчить про те, що в Україні з'явилося покоління людей, з іншими цінностями, які стали домінуючими у суспільстві. Ці цінності слугують для них допоміжними чинниками для досягнення бажаного результату соціальних змін. Керуючись ними, вони вибудовують свої стратегії поведінки.

З огляду на вище викладене, доцільно зазначити, що ровесники незалежності – зрілі особистості, котрі, з одного боку прагнуть свободи, а з іншого, – усвідомлюють, що ця свобода повинна бути відповідальною; розуміють, що незалежність – клопітка, щоденна праця. Україна вже кілька років поспіль веде бойові дії, наслідки яких, на жаль, неминучі: втрати життя як молодих людей – ровесників незалежності, так й осіб інших вікових категорій [див. детальніше 5]. Ці втрати мають й певний позитив, адже суттєво впливають на формування покоління тих, хто залишається. Отже, покоління ровесників незалежності – це люди вільної волі, для яких патріотизм, національна ідентичність, не є «штучно культивованими» на гаслах пропаганди, а мають реальний національний зміст, пов'язаний із загрозою самого існування України як незалежної держави.

Література:

1. Пасхавер А. Майдан – это перелом в истории Украины. URL: <https://jewishnews.com.ua/opinions/aleksandr-pasxaver/majdan-%E2%80%93-eto-perelom-v-istorii-ukraini>.
2. Каретна О. О. Політична активність молоді як чинник становлення незалежності. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 48. С. 208-217.
3. Чому військовослужбовці звільняються з армії? Публічна версія. Київ, 2021. URL: <http://www.https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2021/06/zvit-ua-digital.pdf> (дата звернення: 15.06.2021)
4. Бородай Ю.В. Волонтерський рух та добровольчі батальйони у гібридній війні. *Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 9 червня 2017 р.). Маріуполь: ДонДУУ, 2017. С. 81-83.
5. Книга пам'яті полеглих за Україну. URL: <https://memorybook.org.ua/indexfile/statage.htm>.

ПРАВОСВІДОМІСТЬ РОВЕСНИКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Марусяк Тетяна Сергіївна

Кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Соціальні трансформації, що протягом років незалежності України торкнулись усіх сфер мали як позитивні, так і негативні наслідки. Адже реформування систем, законодавчі зміни частково зумовили послаблення та розмивання «нормативних меж», зростання «свободи вибору», що може тягнути за собою і безліч можливостей для протиправної діяльності, в тому числі і ухилення від закону чи уникнення покарання. В цьому контексті актуалізується проблема необхідності високого рівня правосвідомості усіх соціальних суб'єктів, що у сукупності із правом як зовнішньою системою регуляції поведінки дозволив би забезпечити виконання законів та утвердження правової держави і правопорядку у суспільстві.

Наявність і гостроту соціальної проблеми підтверджують результати соціологічних опитувань, що фіксують прояви апатії, недовіри до правових інститутів. Зокрема, за даними соціологічного моніторингу (проведеного Інститутом соціології НАНУ у 2019 році) зовсім не довіряють судам 30,6% опитаних, переважно не довіряють – 35,4%. Також 20,3 % респондентів зовсім не довіряють поліції та 32% – переважно не довіряють [3, с. 341-342]. Такий рівень (не)довіри, що є елементом правосвідомості, може мати вияв у протиправній поведінці індивідів та соціальних груп.

Актуальним є вивчення правосвідомості емпіричними соціологічними методами, аналіз соціального контексту можливих проявів деформації правосвідомості з метою розробки шляхів корекції та підвищення її рівня, особливо серед молодого покоління.

Сучасними вітчизняними дослідниками права, правосвідомості та її деформації, а також правової культури є А. Бова, В. Головченко, Л. Герасіна, А. Гречин, Ю. Дмитрієнко, В. Касьянов, В. Кудрявцев, В. Казимирчук, В. Нечипуренко, Н. Осипова, І. Петрулевич, І. Рущенко, О. Сердюк, В. Степаненко, П. Требін, Ю. Сіда, О. Резнік та ін

На нашу думку, правосвідомість – це особлива форма відображення правової дійсності, що є елементом суспільної, групової (в т.ч. колективної), індивідуальної свідомості, становить систему взаємопов'язаних елементів, які виражають знання, оцінку, погляди та уявлення суб'єктів про діюче та бажане право, та є рушійною силою дій в правовому полі через формування мотивів та установок на певні моделі поведінки. Правосвідомість будь-якого суспільства не є цілком однорідною через наявність полярних за своїми інтересами соціальних груп. Їх цінності, бачення правових норм та погляди щодо допустимих шляхів досягнення цих інтересів можуть відрізнятися.

Метою нашої розвідки є виявлення рівня правосвідомості молодого покоління, правова соціалізація якого припала на період трансформації судової і правоохоронної систем, формування економічних інститутів, культурну зміну масової свідомості.

Було проведено кількісне дослідження, а саме анкетне опитування ровесників незалежності – молодих людей, котрі народилися 1991-го та в першій половині 1992-го років (n=214)⁴ та якісне дослідження методом напівструктурованого інтерв'ю (квітень-червень 2021 р., n=22)⁵.

Для формування індикаторів у ході дослідження структуру правосвідомості було визначено як поєднання трьох компонентів. Це когнітивний (включає знання юридичних норм та можливостей їх застосування, принципів функціонування правової системи), оціночний (емоції, почуття, переживання, оцінки, стереотипи щодо ролі права та закону, можливостей їх застосування, довіра чи недовіра до правових інститутів) та поведінковий компоненти (мотиви правомірної та протиправної поведінки, установки на моделі поведінки у сфері права, готовність до соціально-правової активності).

Когнітивний рівень правосвідомості визначався *самооцінкою власних знань у правовій сфері, необхідних для реалізації прав та обов'язків*. 20,1% респондентів зазначили, що таких знань їм цілком достатньо, 15% обрали варіант «не вистачає знання лише окремих аспектів», третина (31,8%) обрали варіант важко відповісти, 24,8% – не вистачає знання суттєвих аспектів і 7,9% зазначили, що зовсім не обізнані у правовій сфері [1].

У ході інтерв'ю було виявлено схожу закономірність. Четверта частина опитаних зазначили, що їм достатньо знань у сфері права, ще чверть, що не вистачає таких знань, решта половина сказали, що їм важко відповісти на це питання, адже не було ситуацій, які б потребували використання власних правових знань. Серед джерел отримання правових знань практично усі назвали мережу Інтернет, знайомих юристів. Також дехто з респондентів згадував шкільний предмет чи навчальну дисципліну у ВНЗ «Правознавство». Троє респондентів (двоє працюють у сфері шкільної освіти, один у правоохоронних органах) зазначили, що використовують конкретні законодавчі акти, пов'язані з виконанням їх обов'язків [2].

Оціночний та поведінковий компоненти в межах нашого дослідження визначено через систему взаємопов'язаних показників, адже ставлення респондентів до правової сфери, їхні оціночні судження щодо закону, правопорядку, судової і правоохоронної систем фактично становлять основу мотивів на певні моделі поведінки чи виправдання певних вчинків (в тому числі протиправних).

На запитання «Що, на Вашу думку, примушує людей виконувати закони?» відповіді розподілились наступним чином: 55,1% – страх перед покаранням, 49,5% – власні моральні принципи та переконання, 32,7% – переконання в необхідності і корисності законів для збереження соціального порядку, 28% – загальнолюдські моральні та етичні принципи, 17,3 % – страх бути осудженим(ою) близькими, знайомими, друзями, 3,7% – бажання отримати винагороду, вигоду [1]. Можна зробити висновок, що зовнішня система контролю у вигляді формальних санкцій чинить найбільший вплив на мотивацію індивідів у цій сфері, проте у поєднанні із внутрішніми переконаннями.

У ході інтерв'ю респондентів запитували про те, чи дотримуються особисто вони законів, а також їхню думку щодо дотримання законів іншими. Практично усі опитані зазначали, що дотримуються законів або намагаються це робити. Водночас вони стверджували, що інші ці закони порушують [2].

Основними причинами порушення законодавства респонденти назвали: незнання права і законів (24,3%), недосконалість законодавства (25,2%), недоліки у роботі правоохоронних органів (26,2%), неефективність судової системи (30,8%), безкарність правопорушників, можливість уникнення покарання (61,2%), складне економічне становище (29,9%), бажання власної вигоди та збагачення (37,4%), недоліки виховання (14%), низька мораль, низький рівень культури (35,5%), алкоголізм, наркоманія (19,6%) [1].

Одним із завдань дослідження було виявити *рівень довіри до судових і правоохоронних органів* ровесників незалежності України. Можна зробити висновок, що він є низьким. Такі результати відображають тенденції, виявлені в ході й інших, зокрема загальноукраїнських, опитувань. Було встановлено, що 24,3% опитаних зовсім не довіряють поліції, 30,4% – переважно не довіряють, 24,8% – обрали варіант «важко відповісти довіряю чи ні». Схожий результат і щодо довіри до суду: 15% респондентів переважно довіряють судам, 21,5% – вагаються між довірою і недовірою, 62% – зовсім чи переважно не довіряють. Така ж тенденція зберігається і в запитанні щодо довіри прокуратурі. Жоден респондент не відзначив, що цілком довіряє цьому органу правосуддя [1].

Рівень довіри впливає і на *установки та поведінку у сфері права, зокрема щодо захисту своїх порушених прав* (наприклад, органом державної влади чи надавачем послуг і ін.). На запитання про те, як

⁴ Для реалізації цього дослідження за допомогою онлайн-сервісу Google forms була створена онлайн-форма інструментарію. Далі на сформовану дослідницькою групою базу потенційних респондентів та їх комунікаційних каналів (електронні адреси, сторінки в соціальних мережах, особисті повідомлення у месенджери) поширювався лінк на анкету. Оскільки вибірка є стихійною, то і отримані дані мають радше тенденційний, ніж репрезентативний характер.

⁵ Спосіб формування вибірки – метод снігової кулі, де основний критерій відбору – дата народження 1991 та 1992 рр.

діятимуть респонденти у разі порушення їхніх прав, переважна більшість, а саме 61,2% зазначили, що намагатимуться вирішити це мирним шляхом, без суду. Водночас лише 23,8% респондентів декларують те, що оформлятимуть письмову скаргу, відстоюватимуть власні інтереси у суді [1].

Висновки. Загалом в ході дослідження з'ясовано наступні риси правосвідомості молодого покоління, зокрема ровесників незалежності України:

- недостатній рівень правових знань для реалізації та захисту власних прав, особливо у випадку їх порушення. Лише третина оцінили власну правову обізнаність позитивно. Основним джерелом, яке молодь буде використовувати для отримання правової інформації є Інтернет;
- страх перед покаранням та власні моральні принципи і переконання є основними мотивами дотримання законів;
- декларування власної законослухняної поведінки та водночас переконання у тому, що інші закону не дотримуються. Уявлення про те, що для досягнення мети порушення закону є допустимим та у деяких випадках необхідним (наприклад, дача хабаря лікарю чи чиновнику для досягнення швидкого бажаного результату). Це можна вважати проявами деформації правосвідомості, зокрема правового нігілізму та соціально-правового цинізму;
- низький рівень довіри про правових інституцій, зокрема поліції, суду, прокуратури;
- лише у четвертій частині опитаних було виявлено установки щодо захисту своїх порушених прав (наприклад, органом державної влади чи надавачем послуг і ін.) у суді, що є наслідком недовіри до цього органу;
- відносно високий рівень виправдання певних проявів протиправної поведінки. Близько половини опитаних зазначили, що не можна виправдати безпідставне звернення за грошовими допомогами та ухилення від сплати за проїзд у громадському транспорті. Водночас третина вважають, що можна виправдати ухилення від сплати податків та отримання/дачу хабаря.

Література:

1. Дані кількісного дослідження ровесників незалежності – молодих людей, котрі народилися 1991-го та в першій половині 1992-х років (n=214).
2. Інтерв'ю з ровесниками незалежності України. Транскрибовані аудіозаписи. Особистий архів автора (дата проведення – квітень-червень 2021 року, n=22).
3. Ворона В. Соціологічні нариси політеконома. Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. 400 с.

СЕКЦІЯ 8

ІДЕНТИЧНОСТІ НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

МЕТОДИЧНІ ПРАКТИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Кісла Ганна Олександрівнакандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри соціології та публічних комунікацій
факультету соціально-економічної освіти
Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова
Позній Олександр Володимирович
Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова

Наукова проблема аналізу методичних практик дослідження маркерів ідентичності полягає в інтенсивному поширенню використання феномену ідентичності для пояснення соціальних трансформацій. Відоме висловлювання З. Баумана: «Справа не в тому, що «дослідження ідентичності» стають сьогодні незалежною і швидко розвинутою галуззю знання; видобувається щось більше, і можна сказати, що «ідентичність» стає призмою, через яку розглядаються, оцінюються і вивчаються багато важливих рис сучасного життя» [1, с. 16] можна вважати аргументованим ствердженням до заявленої тези.

Ідентичність як науковий і соціальний феномен не має однозначного контенту. У світовій соціології існує цілий ряд методологічних підходів до вивчення ідентичності. Але спробуємо заявити, що в самих тиражованих наукових підходах до вивчення ідентичності є один конструкт, який присутній в методології. Це проекція на соціальні групи, на соціальні спільноти. У сучасному соціологічному дискурсі ідентичність, як правило, аналізується на підставі тиражованих наукових концепцій Е. Еріксона, Е. Гідденса, З. Баумана. Наукова заслуга Е. Еріксона полягає в тому, що він Ідентичність визначає як особистісний конструкт, що відображає внутрішню солідарність людини з соціальними, груповими ідеалами і стандартами [2, с. 112].

Досвід дослідження ідентичності вітчизняними соціологами свідчить про вагомість та різноманітність. Так, значна увага в роботах українських вчених приділяється з'ясуванню сутності феномену ідентичності, його трактуванню з позиції різних суспільних наук і наукових парадигм, зв'язку стану ідентифікаційних процесів з процесами соціальної трансформації, інтеграції суспільства, інституційними та соціокультурними змінами. Висвітленню цих проблем присвячені роботи В. Євтуха, А. Ручки, Н. Черниш, Н. Костенко, О. Куценко, С. Макеєва, О. Мусієздова, С. Оксамитної, Л. Сокурянської, В. Степаненко, М. Шульги та інших.

Теза про презентацію ідентичності в соціальному контенті підтверджується аналізом методики вимірювання ідентичності. Предметом аналізу були методики Інституту соціології НАН України, Fundacja Centrum Badań Opinii Społecznej – CBOS – Польського Фонду вивчення громадської думки), ВЦІОМ – Всеросійського Центру вивчення громадської думки, The International Social Survey Programme ISSP – Міжнародної програми соціальних досліджень, яка заснована соціологами Англії та Німеччини.

<p>Українська методика Жителем села, району або міста. Жителем регіону (області чи кількох областей). Громадянином України. Представником свого етносу, нації. Громадянином колишнього Радянського Союзу. Громадянином Європи. Громадянином світу [3].</p>	<p>Польська методика Я поляк. Я жінка / чоловік. Я людина. Я член моєї релігійної громади. Я член мого регіонального співтовариства. Я громадянин Світу. Я європеєць [4].</p>
<p>Російська методика Ми – громадяни Російської Федерації. Ми – люди нашої національності. Ми – жителі нашого міста / села. Ми – чоловіки, ми – жінки. Ми – жителі нашого регіону, краю. Ми – носії сімейної ролі. Ми – люди нашого покоління. Ми – люди однієї віри Ми – люди спільної долі. Ми – носії певної культури.</p>	<p>Методика The International Social Survey Programme ISSP Люди, що належать до однієї нації. Люди, що живуть на одній території. Люди, які мають одну і ту ж мову. Люди з однаковим віком. Люди, які дотримуються тієї ж віри. Люди, що мають одну і ту ж професію. Люди однієї статі. Люди, що належать до одного соціального класу [6].</p>

Ми – люди нашої професії. Ми – люди нашого рівня життя. Ми – люди одних політичних поглядів [5].	
--	--

Метою нашого порівняльного аналізу був пошук симетрії і асиметрії маркерів ідентичності, які використовують соціологи різних країн в своїх дослідженнях.

Розподіл по інтенсивності симетрії типів ідентичності в методиках соціологів України, Польщі, Англії і Німеччини (SSPS) і Росії виглядає наступним чином:

Етнічна ідентичність	
Українські маркери	Я представник свого етносу, нації
Польські маркери	Я поляк
Англо-німецькі маркери	Люди, що живуть на одній території
Російські маркери	Люди, що говорять однією мовою Ми – люди нашої національності
Громадянська ідентичність	
Українські маркери	Я громадянин України
Польські маркери	Я поляк
Англо-німецькі маркери	Люди, що належать до однієї нації
Російські маркери	Ми – громадяни Російської Федерації
Релігійна ідентичність	
Українські маркери	-----
Польські маркери	Я член моєї релігійної громади, (наприклад, я католик
Англо-німецькі маркери	Люди, які дотримуються тієї ж віри (протестанти)
Російські маркери	Ми – люди однієї віри
Регіональна ідентичність	
Українські маркери	Я житель регіону
Польські маркери	Я член мого регіонального співтовариства
Російські маркери	Ми – жителі нашого регіону, краю
Англо-німецькі маркери	-----
Локальна ідентичність	
Українські маркери	Я житель села, району
Англо-німецькі маркери	Люди, що живуть на одній території
Польські маркери	-----
Російські маркери	Ми – жителі нашого міста / села
Гендерна ідентичність	
Українські маркери	-----
Польські маркери	Я жінка / чоловік
Англо-німецькі маркери	Ми люди однієї статі
Російські маркери	Ми – чоловіки, ми – жінки.
Європейська ідентичність	
Українські маркери	Я громадянин Європи
Польські маркери	Я європеець
Англо-німецькі маркери	-----
Російські маркери	-----
Глобалістська ідентичність	
Українські маркери	Я громадянин Світу
Польські маркери	Я громадянин Світу
Англо-німецькі маркери	-----
Російські маркери	-----
Вікова ідентичність	
Українські маркери	-----
Польські маркери	-----
Англо-німецькі маркери	Люди з однаковим віком.
Російські маркери	Ми – люди нашого покоління.
Професійна ідентичність	
Українські маркери	-----
Польські маркери	-----
Англо-німецькі маркери	Люди однієї й тієї же професії
Російські маркери	Ми – люди нашої професії

Підсумовуючи, слід відзначити, що головні маркери ідентичності співпадають серед соціологічних професійних спільнот спільнот, яких було відібрано для аналізу. Інтенсивність симетрії розподіляється наступним чином: Етнічна ідентичність. Громадянська ідентичність. Релігійна ідентичність. Локальна ідентичність. Регіональна ідентичність. Гендерна ідентичність. Європейська ідентичність. Глобалістська ідентичність. Вікова ідентичність. Професійна ідентичність.

Такий розподіл інтенсивності симетрії може свідчити, на нашу думку, про однакове розуміння соціологами України, Польщі, Англії і Німеччини (SSPS) соціального замовлення на дослідження ідентичності.

Література:

1. Bauman, Zygmunt. Identity: Conversations with Benedetto Vecchi (Themes for the 21st Century Series), Polity Press, Cambridge, 2004. 274 с.
2. Эриксон Е. М. Развитие представлений о понятии «социальная идентичность». URL: psylist.net/hrestomati/00030.htm (Дата звернення 17.09.2018).
3. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 1 (15), Т. 1. Київ, Інститут соціології НАН України, 2014. 650 с.
4. Nowicka. E. and S. Łodziński, U progu otwartego świata. Poczucie polskości i nastawienie Polaków wobec cudzoziemców w latach 1988–1998 (At the threshold of an open world. Polish self-identification and Polish attitudes towards foreigners in 1988–1998), (Kraków: Nomos, 2001), 61 p.
5. Федоров В. Современная российская идентичность: измерения, вызовы, ответы. URL: https://wciom.ru/fileadmin/file/reports_conferences/2014/2014-02-19-ros_identichnost.pdf (Дата звернення 20.09.2018).
6. The International Social Survey Programme ISSP. URL: <http://www.issp.org/about-issp/publications> (Дата звернення 26.09.2018).

РЕТРОСПЕКТИВА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ СЕПАРАТИСТСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ У ЄВРОПІ НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ Е.СМІТА

Мосора Михайло Андрійович

аспірант кафедри політології, дослідник регіональних політик
Навчально-наукового Центру соціологічних досліджень Прикарпатського регіону
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Тенденції сепаратизму не були сталими протягом останніх століть, тому це явище варто розглядати через призму історичних віх розвитку людства, етапів становлення сучасної політичної карти світу. Е. Сміт починає відлік становлення цього явища у більш-менш сучасному розумінні з кінця XVIII ст., та розрізняє декілька хвиль етнічного націоналізму. У дослідженні використано як загальнонаукові методи (дедукція, індукція, аналіз, синтез тощо), так і спеціальнонаукові (системний, порівняльний, біхевіористичний) методи дослідження. Системний метод застосовано при дослідженні загального підходу Е. Сміта до досліджуваної проблематики, ця методологія дозволила розглядати етнонаціональні групи як постійні утворення, що функціонують у межах широкого середовища суспільства. Порівняльний метод дозволив виокремити унікальні особливості проявів сепаратистських тенденцій в історичних віхах становлення національної ідентичності та співставити їх. Біхевіористичний метод дозволив вивчити поведінку соціальних груп (етнонаціональних спільнот) на різних етапах становлення національної ідентичності в Європі.

Перша хвиля є класичним етапом етнонаціонального самовизначення, який тривав, на думку Е. Сміта, з кінця XVIII ст. й до кінця XIX ст., тобто сотню років. Основні центри розміщувались у Східній Європі, а трохи згодом, і Середній Схід став виділятися. Рухи етнонаціонального самовизначення мобілізували, в основному середній та нижчий клас, проте, якісно виділялась верства інтелігенції середнього прошарку. Спочатку відновлювалась народна культура, а вже згодом висловлювались думки про окремішнє існування спільноти на «історичній» території, окремо від громіздкої та застарілої імперії. Такі рухи протидіяли автократичним режимам та, часто, бачили свою свободу через повалення існуючої влади та порядку. Ті режими, в основному, панували над множиною етнонаціональних спільнот, які намагались інтегрувати у власну державу та «затерти» усі можливі відмінності, які б, навіть, у неосвічених людях запалювали іскру сумніву у єдності імперії. Тільки гомогенізована спільнота імперії могла дарувати надію на подальше існування даної держави. У цьому контексті, Е. Сміт намагається, класичний націоналізм, трактувати, водночас, і як першопречину імперського націоналізму та шовінізму, що властиві панівним прошаркам домінантних етнонаціональних груп, і як відповідь. Тобто, зв'язок між імперським націоналізмом та рухами самовизначення окремих етносів імперій є двосторонній, на думку автора, тому

першопричину у цьому випадку шукати немає сенсу. Як приклад Е. Сміт наводить Габсбурзьку, Російську та Османську імперії [1, с.132].

Другий етап націоналізмів постав на заморських володіннях західних колоніальних імперій у першій половині ХХ ст. Ці рухи і сьогодні порушують мир і спокій у постколоніальних країнах Африки та Азії. Перші просвіти цих рухів Е. Сміт прослідковує в Бенгалії на початку минулого століття, а серед курдського та сомалійського етносів до і після Другої світової. Подібного роду рухи, як і на Європейському континенті, домагалися цілковитого відділення від колоніальних імперій та постколоніальних держав. Ці етноси розглядали метрополії у такому ж ключі, як і етноси Європи – імперії, як такі, що гноблять їх та поглинають ресурси. Повсюди в Африці та Азії ці цінності мобілізують окремі спільноти в ім'я уярмлених і зневажених, однак, культурні цінності зазнають у цьому випадку, на думку Е. Сміта, загибелі, адже не можуть протистояти модернізації та бюрократичній державній машині, яка служить інтересам панівної верстви суспільства та її еліти.

З кінця 60-х років минулого століття через значну частину Західного світу, дотягнувшись Польщі, Югославії, Румунії та СРСР, пройшла третя хвиля етнонаціональних рухів самовизначення. Найвиразнішими виявами цієї хвилі є рух квебекців у Канаді та рухи в Іспанії. З іншого боку, можна говорити про те, що чимало таких європейських етнонаціоналізмів (як-от, каталонський, баскський чи шотландський) зародилися ще задовго до Другої світової війни, однак кристалізувались вони найбільше саме у цей період. Варто говорити про те, що третій етап етнонаціоналізмів сприяв критичному переосмисленню поняття «національна ідентичність». Е. Сміт зауважує, що попередні моделі, так звані «дифузійні» (Дойч і Лернер), не пояснювали, чому члени етнонаціональної спільноти охочі до етнокультурної мобілізації та політичної активності. Ці теорії озвучували твердження про нібито приреченість малих спільнот з «нижчою» культурою неминуче бути асимільованими панівними етнічними групами. Проте це твердження було спростовано подіями 60-х років минулого століття, коли колонізовані народи відродились та проявили ідентичність [1, с. 132-133].

Згідно із міркуваннями Е. Сміта, на Європейському континенті сепаратистські рухи мають однорідну культурну основу, що своєю чергою обумовлює спільність цілей неонаціоналізмів у регіоні. До них належать:

- народження літературної етнокультури для спільноти, якщо вона відсутня, або рівень розвитку останньої далеко поступається зразкам інших етногруп;
- побудова культурно гомогенної етнонаціональної групи, яка повинна постати в очах міжнародної спільноти як єдиний суб'єкт;
- осмислення загальноновизнаної, територіально окресленої «батьківщини», а згодом і суверенної держави;
- еволюція етносу від пасивного споглядання дійсності до активного втручання у власну долю, присутності відчуття «етнополітичного гравця – суб'єкта історії» [1, с. 134].

Рушійним фактором прагнення до вирішення цих завдань є наявність і відкриття самотньої етноісторії. У тому випадку, коли така історія неповна та уривчаста, її необхідно у певних точках реконструювати, а іноді «вигадати», зазначає Е. Сміт. Загалом, використання етноісторії часто вибіркоче, адже дуже важливо не тільки пам'ятати визначальні історичні події, а також забути про інші, небажані факти. Еліти етнонаціональних груп цікавляться не дослідженням історії задля правильної оцінки фактів, адже ними керує зовсім інша мета – привласнення регіоналізованих світоглядних мотивів минувшини своєї групи. Ключовий процес завжди полягає в народнокультурній мобілізації пасивної етнічної групи і політизації її культурної спадщини через культивування поетичного простору та нагадування про її золотий вік [1, с.134-135].

Культивування поетичного простору означає насамперед ідентифікацію «священної території», що історично є територією групи і саме через цю характеристику набула святості. Така рідна земля має в своїх межах місцевості шаноби й прощі. Це місця історичного етнонаціонального колективного спасіння й покути. Світло етнічнонаціональної обраності з цих священних місць згодом освячувало весь регіон.

Підсумовуючи, слід відзначити, що Е.Сміт починає відлік становлення явища сепаратизму у більш менш сучасному розумінні з кінця ХVІІІ ст., та розрізняє, в цьому контексті, три хвилі етнічного націоналізму. Перша хвиля є класичним етапом етнонаціонального самовизначення, друга – постала на заморських володіннях західних колоніальних імперій, третя є більш модерною, адже тривала з кінця 60-х років минулого століття та охопила значну частину Західного світу, дотягнувшись до Центральної та Східної Європи. Рушійними факторами ідентифікації етнонаціональних спільнот, на думку автора, є: самотня етноісторія, народження самотньої етнокультури, визнання сусідніми спільнотами, осмислення територіальної батьківщини та політизація групи – перетворення спільноти в активного творця власної долі.

Література:

1. Сміт Е. Національна ідентичність . К.: Основи, 1994. 223с.

КУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ МІГРАНТІВ З ГРУЗІЇ ДО ПРОЖИВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Хелашвілі Аліна Важайвна

аспірантка факультету соціології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Перші згадки про мігрантів з Грузії зафіксовані в Україні ще в X столітті, проте на той момент, як і протягом наступних 5-7 століть, це були лише поодинокі представники. Формування грузинської діаспори почалося близько 200-300 років тому [1, с. 190]. Відповідно, діаспора вважається однією з модерних діаспор України, в яких ще не сформований гібридний тип культури, що є поєднанням культур країни-реципієнта та країни походження. Поява такого типу культури більш властива історичному типу діаспор (діаспори, що проживають на території країни-реципієнта щонайменше протягом 10-12 поколінь). Грузинська діаспора належить до 10-ти найбільших діаспор країни (за даними Всеукраїнського перепису населення станом на 2001 рік в Україні налічувалося 35 тисяч осіб, що мають грузинське походження та постійно проживають в Україні [1, с. 210]), при чому її розміри за прогнозами Інституту демографії та соціальної статистики продовжують зростати й надалі [2, с. 7]. Відповідно, за умов недостатнього для створення гібридного типу культури (що означував би перебіг пристосування до поля культури в Україні) періоду існування діаспори, необхідним для розгляду є питання особливостей культурної адаптації мігрантів: рівня володіння мовою етносу-реципієнта, збереження знання мови країни походження, підтримки культури країни походження та включення до культурного поля країни-реципієнта, наявності ідентичності з країнами тощо. Таким чином, наукова проблема полягає у відсутності емпірично обґрунтованого знання про стан культурної адаптації мігрантів з Грузії в українському суспільстві.

Для розв'язання цієї наукової проблеми ми провели дослідження стратегій соціокультурної адаптації мігрантів з Грузії, які протягом останніх 5 років проживають на території України, а на момент опитування постійно проживали в місті Києві. Опитування проводилося протягом лютого – початку квітня 2020 року методом онлайн-анкетування. В опитуванні брали участь мігранти першого та другого поколінь, які мали грузинське походження, їх ідентифікація себе як грузинів не бралася до уваги при запрошенні до участі в опитуванні. Вибіркова сукупність формувалася методом снігової кулі з першим етапом набору через соціальні мережі. Вибіркова сукупність дослідження складала 71 особу. Обмеженнями дослідження є неможливість поширення висновків на генеральну сукупність, через відсутність актуальної інформації щодо структури та розмірів генеральної сукупності неможливою є оцінка відповідності їй вибіркової сукупності. Окрім цього з огляду на пошук респондентів через соціальні мережі, вибірквою сукупністю переважно складають особи, що взаємодіяли із сторінками громадських організацій діаспори (проте під час опитування було з'ясовано, що вони не є членами таких організацій та не беруть участі в їх діяльності). Тож результати щодо збереженості грузинської культури можуть мати зсув в бік вищого рівня збереженості.

Рівень володіння мовою було виміряно за методологією Джона Беррі, яка представлена в опитувальнику проекту Mutual Intercultural Relations In Plural Societies [3]. Результати дослідження показали, що в середньому мігранти з Грузії найкраще володіють саме російською мовою. Адитивний індекс володіння російською мовою складає 4,4 бали, за шкалою від 1 до 5, де 5 – вільно володіють, а 1 – зовсім не володіють. Тоді як для української мови такий індекс складає 3,7 бали, для грузинської – 3,9. Російська мова є спільною мовою для етносу-реципієнта та країни походження (61% населення Грузії володіють російською мовою на рівні не нижчому за середній [4]), тому адаптація до мовного середовища відбувається саме через використання російської. Якщо ж говорити про види мовної діяльності, то найвищі рівні мовної компетенції з будь-якої із заданих мов мігранти демонструють у розумінні мови, найнижчий – у написанні текстів мовою. Російська мова переважає в таких сферах життя індивідів як спілкування з друзями (94,4% обирають саме цю мову під час спілкування з друзями), з колегами на роботі (94,4%), з незнайомцями на вулиці та в установах (74,6%), спілкування в родині (63,4%). Тоді як під час молитов 62,0% обирають саме грузинську мову, також грузинською мовою спілкуються з членами родини 33,8% опитуваних. Українська мова практично відсутня у всіх сферах приватного простору індивіда, у публічному ж її найчастіше використовують 25,4% мігрантів. Проте, попри переважання російської мови у всіх сферах життя опитаних і вищу мовну компетенцію, 60,6% опитаних вважають своєю рідною грузинську мову.

У опитаних мігрантів спостерігається перетікання процесу асиміляції, адже середній рівень збереження рис грузинської культури знаходиться на рівні 2,98 бали (за 5-бальною шкалою, де 5 – повне збереження культури, а 1 – її втрата). Тоді як для української рівень включення знаходиться на рівні 3,39 бали (за 5-бальною шкалою, де 5 – повне включення до культурного поля країни, а 1 – відсутність такого включення). Найвищі показники збереженості грузинської культури мігранти демонструють через визнання

цінностей грузинського суспільства, знання історії Грузії, прослуховування грузинської музики, підтримку грузинських традицій, знання фольклору. Включення ж до української культури проявляється через перегляд телебачення та фільмів українською мовою, визнання цінностей, знання історії, використання україномовного онлайн-медіапростору.

73,2% опитаних ідентифікують себе як грузинів (грузинок), решта ж 26,8% вважають себе українцями грузинського походження. Це свідчить про важливість для мігрантів як першого, так і другого поколінь (вибіркова сукупність містить представників обох поколінь) збереження відчуття єдності з країною походження, проте для 27% важливим також є входження до культурного поля України та артикуляція своєї належності до нього. Схожі тенденції мають відповіді на запитання про те, яку саме країну індивід вважає своєю «рідною землею». Для 50,7% рідною землею є Грузія, для 12,7% - Україна, решта ж (33,8%) обидві ці країни вважає своєю рідною землею.

Таким чином можемо зробити висновок, що мігрантам із Грузії, які взяли участь в опитуванні, властиве втрачання культури країни походження, та заміщенні її культурою етносу-реципієнта. Водночас у мігрантів спостерігається неузгодженість інтенцій та реальної поведінки: попри те, що більшість опитаних має грузинську ідентичність та вважає саме грузинську мову своєю рідною, у них спостерігається неактивна залученість до поля культури саме Грузії, і навпаки ж залученість до української культури є більш вираженою. Також з огляду на отримані у дослідженні результати можемо говорити про початок створення мігрантами гібридного типу культури, що є поєднанням культури країни-реципієнта та країни походження. Така гібридність проявляється в учасників опитування у використанні російської мови (як мови, що поширена в обох країнах) у більшості сфер життя та ідентифікації себе як українців грузинського походження.

Література:

1. Крисаченко В. Етнічна палітра сучасного українського соціуму // Український соціум. Київ: Знання України, 2005. С. 188-217.
2. Позняк О., Шишкіна Л., Свінцицький В. Прогнозування етнічного складу населення України / О. Позняк // Демографічні процеси та тенденції. 2008. С. 132-140.
3. MIRIPS QUESTIONNAIRE URL: <https://www.wgtn.ac.nz/cacr/research/mirips/mirips-questionnaires-and-presentations/MIRIPSquestionnaire.pdf> (дата звернення 15.06.2021)
4. Знання російської мови жителями Грузії: CSS, 2019 // CRRC. 2019. URL: <https://caucasusbarometer.org/en/cb2019ge/KNOWRUS/>. (дата звернення 25.06.2021)

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ ОСВІТИ В РЕГІОНАХ КОМПАКТНОГО ПРОЖИВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Онищук Віталій Михайлович

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

У сучасному світі не існує однорідних моноетнічних держав. На їх територіях проживають представники корінних народів, вихідці та їх нащадки із інших країн, переселенці, біженці та мігранти. Наявність великої кількості етнічних груп в кордонах держави Україна уже протягом трьох десятиріч постійно породжує проблеми їх інтеграції і адаптації в соціально-економічну, політичну і культурну структуру суспільства. В умовах поглиблення соціальних протиріч конфліктність міжнаціонального розвитку має прояв в усіх, без винятку, країнах - і демократичних, і не дуже, і в економічно розвинутих і тих, що розвиваються. Вони обумовлені гальмуванням вільного, національного, етнокультурного розвитку етнічних груп і спільнот, що знаходяться в підпорядкованому стані в національних державах.

Етнічна меншина є різновидом етнічної групи населення. За оцінками міжнародних організацій і установ сьогодні практично всі держави є поліетнічними. І визначальною рисою етнічної меншини є прагнення до збереження й розвитку етнокультурної ідентичності, що не обов'язково ставиться у залежність від адміністративно-територіальної цілісності. Прикладом в Україні можуть бути кримські татари та ін.

Важливими індексами будь-якої етнічності є мова, релігія, культура і обов'язково освіта. Мова, манера висловлювати свої думки є своєрідною перепусткою в професійну еліту суспільства. Вона є маркером ідентичності. За матеріалами першого і останнього в незалежній Україні перепису населення 2001 року за рівнем володіння державної (української) мови етнічні спільноти можна ранжувати на такі умовні групи. До першої умовної групи слід включити євреїв, німців, білорусів і греків. Вони відзначаються

середнім рівнем володіння українською мовою при високому, професійному і практично повсякденному користуванні російською і досить низьким рівнем знання рідної, етнічної мови. До другої групи можна включити вірмен, татар та азербайджанців. Вони добре володіють і послуговуються рідною мовою, а мовою держави, громадянами якої вони є, дуже погано. До третьої групи відносимо представників етнічних меншин, що компактно проживають в Бессарабії, Закарпатті та Буковині. Це молдовани, болгары, гагаузи, угорці та румуни. Вони характеризуються низьким рівнем володіння українською мовою при досить високому рівні знання рідної мови. Принагідно відмітимо, що ці спільноти живуть в своєму компактному середовищі, на побутовому рівні спілкуються своєю рідною мовою. Разом з тим опитування, проведені в цих регіонах, показують, що мешканці задоволені рівнем надання освітніх послуг державною мовою.

Аналізуючи знання і володіння українською мовою цієї групи національних меншин, що мешкають на Одещині, принагідно відмітимо, що в 2015 році у рамках проекту «Українські миротворчі школи» регіональним філіалом Національного інституту стратегічних досліджень та ГО «Сприяння міжкультурному співробітництву» за фінансової підтримки Посольства Великої Британії в Україні групою соціологів ОНУ імені Мечникова було проведено дослідження «Локальна ідентичність і міжетнічна взаємодія півдня Одеської області: проблеми і напрями трансформації». І на питання «Ким ви вважаєте себе в першу чергу – представником вашої національної спільноти чи громадянином України?» переважна більшість опитаних обрала варіант «громадянин України». Зростання проукраїнських настроїв спостерігається із розвитком подій на Донбасі. Молдавська спільнота підкреслювала, що зростання розуміння української громадянської ідентичності розпочалося в продовж 2015 року. Крім того відчувається сильна локальна ідентичність – бессарабська. Окрім моноетнічних сіл, у більших містах спостерігається значне історичне змішування крові, через що деяким респондентам важко однозначно обрати свою національну ідентичність.

На думку опитаних, проблем з використанням російської мови в Ізмаїлі та Ізмаїльському районі не існує, кожен використовує ту мову, яка йому подобається. Проблема російської мови піднімається від виборів до виборів. Більш серйозно проблема може стояти для людей старшого покоління через те, що вони не вивчили українську мову.

Четверту групу складають етнічні спільноти – це поляки і цигани(роми), що майже повністю рідною мовою назвали українську. Зокрема серед поляків – це 92 відсотків.

За результатами реалізації проекту «Підтримка регіонального діалогу в реформі освіти в Одеській, Чернівецькій та Закарпатській областях» під егідою Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства (460 формалізованих та 146 глибинних інтерв'ю на пілотних територіях залучених областей) виходить, що менше ніж третина представників усіх цільових груп вважають, що краще здобувати освіту в Україні, третина – що краще здобувати освіту за кордоном. При цьому майже половина респондентів хотіли навчатися (батьки – щоб їх дитина навчалася) за кордоном. Відмітимо, що саме в цих регіонах серед дорослих представників національних меншин значна частина є власниками паспортів Угорщини, Румунії, Болгарії та інші.

В усіх трьох областях відповіді на запитання «Ким Ви себе вважаєте?» не дають можливості зробити висновків про розподіл респондентів за етнічною ознакою, оскільки більшість респондентів дала відповідь скоріше з точки зору громадянства, і значна кількість респондентів позиціонували себе скоріше як інтернаціоналісти.

У рамках проекту було визначено рівні забезпечення прав національних меншин на навчання рідною мовою. За результатами формалізованих інтерв'ю 23% в Одеській, 40,8% в Чернівецькій, 32% в Закарпатській всіх опитаних оцінили на найвищому національному рівні забезпечення прав учнів на навчання рідною мовою; 21,6% в Одеській, 33,8% в Чернівецькій, 28,1% в Закарпатській – на високому і лише 21,6% в Одеській, 8,4% в Чернівецькій, 11,4% в Закарпатській на дуже низькому та скоріше низькому.

Крім того, майже для половини опитаних представників різних цільових груп на Одещині і для кожного четвертого опитаного в Чернівецькій і Закарпатській областях не існує проблем, якщо його рідна мова викладається йому чи його дитині (для батьків) – факультативно. Це не є проблемою і для 20% представників болгарської спільноти з числа тих, хто відповів на це запитання в Одеській області; для 42,2% представників румунської спільноти в Чернівецькій і для 27,7% представників угорської спільноти і 28,5% представників румунської спільноти Закарпаття [1, с. 55, 65, 38].

В усіх трьох областях близько половини не змогли дати відповіді на це запитання, що свідчить або про необізнаність із існуючого проблемного, або про наявність однакових аргументів за вивчення державної мови та власне мови національних меншин, і як результат відсутність однозначної відповіді «так» чи «ні». Такі дані свідчать також про непоінформованість опитаних представників цільових груп та недооцінку статусу державної української мови, її роль в інтеграції цих представників в українське суспільство.

Доволі низьку оцінку отримав стан системи освіти у цілому, так і стан її складових в усіх трьох областях України. Отримані результати показали високий рівень несприйняття заходів щодо реформування освіти в Україні на тлі низької поінформованості суб'єктів освітнього процесу у регіонах проживання

національних меншин щодо усіх компонентів реформи, включаючи її мету та адресата. Зафіксована невіра користувачів освітніх послуг у результативності реформування освіти частково пов'язана з неефективністю комунікації в системі управління освітою та відсутністю чіткого позиціонування тієї освітньої моделі, яка має бути побудована в Україні (автентична чи адаптована; якщо адаптована, то модель якої саме країни).

Таким чином, отримані дані виявили суттєві недоліки в організації в процесі організації системи освіти у регіонах з компактним проживанням представників національних меншин. Особливо це стосується інформаційного супроводу та громадського контролю за перебігом освітньої реформи та еволюції її результатів. Майже всі респонденти наполягали на відсутності інформаційного супроводу цих змін.

Разом з тим є запитання різного ступеня актуальності всіх без винятку учасників освітнього процесу на залучення до контролю та оцінки реформування освіти експертів, представників цільових груп, що беруть участь в освітньому процесі, представників громадянського суспільства в широкому сенсі цього слова. Відмічено загалом позитивне сприйняття запропонованих змін освіти. При цьому конкретні кроки та методи впровадження таких змін викликали у представників національних меншин в пілотних регіонах багато зауважень та негативних оцінок [1, с. 96-103].

У цілому отримана інформація підтверджує необхідність більш глибокого вивчення проблем реформування освіти в регіонах України, де компактно проживають національні меншини, із залученням спеціалістів соціологічного профілю. Успішність реакції реформи освіти можлива лише через досягнення широкого суспільного консенсусу і може стати потужним фактором консолідації українського суспільства.

Література:

1. Аналітичний звіт за результатами реалізації проекту «Підтримка регіонального діалогу в реформі освіти в Одеській, Чернівецькій та Закарпатській областях». Ужгород: Видавництво «ФОП Сабов А.М.», 2019. 170 с. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Problemy-dialogu-u-reformi-osvity-na-prykladi-Odeskoyi-Chernivetskoyi-ta-Zakarpatskoyi-oblastej.pdf> (дата звернення 1.06.2021).

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

(ЗА ДАНИМИ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОГО ОПИТУВАННЯ «УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН» 1992-2020 РР.)

Князєва Олена Володимирівна

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри регіональної політики та публічного адміністрування
Одеського регіонального інституту державного управління

Кунявський Михайло Борисович

кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник
Соціологічного інформаційно-дослідницького центру «Пульс» (Одеса)

Джерелом даних, за яким можна простежити зрушення в національному складі населення України і зміни етнолінгвістичною ситуації, є:

- 1) дані перепису населення 1989 і 2001 років
- 2) актуальні дані державної статистики про зміну чисельності як населення в цілому, так і в розрізі по територіально-адміністративних одиницях. А також в розрізі за статтю та віком.
- 3) щорічні масові репрезентативні моніторингові опитування дорослого (від 18 років і старше) населення, що проводяться з 1992 року, зокрема, Інститутом соціології НАН України [1].

За даними зазначених переписів, загальна чисельність населення України з 1989 року до 2001 року скоротилася на 2,99 млн. чоловік¹. А протягом другого періоду – з 2001 р по 2020 р ще на 6,72 млн. чоловік. Всього загальна чисельність населення за 32 роки зменшилася майже на 10 млн. При цьому за даними тих же переписів абсолютна чисельність українців за 13 років з початку 1989 по кінець 2001 року практично не змінилася. Було 37,42 млн. – стало 37, 54 млн. Приріст склав всього 0,3%. За цей же час з 11,36 до 8,33 млн. чоловік скоротилася чисельність росіян. Спад склала 26,6% від стартової чисельності цієї етнічної спільності.

Зменшилася чисельність і сукупність невеликих національних меншин. Спад їх склав в цілому 3,6% – набагато менше, ніж у росіян. Але це сталося тільки тому, що в цей же період в рази зросла кількість

¹ Левову частку (2,76 млн.) В загальну спад населення нашої країни вносила природний спад як результат перевищення смертності над народжуваністю в Україні (розраховане по зведенню показників величини природного приросту / скорочення населення України в 1989-2019 рр.): URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp>.

репатрійованих в Крим кримських татар, а після землетрусу в Спітаку і війни в Карабасі – вірмен і азербайджанців.

В результаті переміщень в чисельності зазначених етнічних спільнот істотно змінилися пропорції між двома найбільшими з них. Питома вага конгломерату відносно невеликих національних меншин практично не змінився.

В початку 1989 р українці становили в загальній чисельності населення України переважна більшість (72,7%). Росіяни були найбільшою, на порядок більшою ніж інші, меншістю (22,1%).

Питома вага кожного з решти приблизно 130 національностей і народностей, що проживали в УРСР, був менш 1%. В цілому вони становили 5,2% населення. Через 13 років виявилось, що ситуація змінилася. Питома вага українців помітно збільшилася – з 72,7% до 77,5% (+ 5%). Одночасно відбулося скорочення частки росіян у загальній кількості населення – з 22,1 до 17,2% (- 4,9%). Питома вага всієї сукупності невеликих національних меншин збільшився незначно – з 5,2% до 5,3%².

Таким чином, можна констатувати, що в 13-ти річний період між двома переписами сформувалися, розвинулися, стали стійкими і діють до сих пір дві тенденції:

- неухильного зниження загальної чисельності населення України
- зростання національної гомогенності населення України шляхом порівняно повільного, але невпинного зростання частки українців за рахунок, в основному, зменшення частки росіян у загальній чисельності населення.

Усі наступні роки чисельність і національний склад населення України змінювалися під впливом цих тенденцій.

Загальна чисельність населення з 2001 р по 2020 р скоротилася на 6,72 млн. чоловік³. Всього з 1989 року вона зменшилася майже на 10 млн. дорівня в 41,73 млн. (за станом на 1 січня 2020 р.)⁴. Зауважимо, що після 2001 р показники загальної чисельності населення - це показники, які визначаються шляхом розрахунків за певною методикою, в якій в якості вихідних використовуються дані останнього перепису, з урахуванням динаміки природного зростання / скорочення чисельності населення і еміграції / імміграції з / в Україну і т. щ. Методика цих розрахунків націлена на формування прогнозних оцінок загальної чисельності наших співгромадян, як в цілому, так і розподілених по трьох параметрах – статтю, віковими групами, видами місця проживання. Фіксація змін національного складу і етнолінгвістичною ситуації в ній не передбачена.

Джерелом даних, за яким можна простежити зрушення в національному складі населення і зміни етнолінгвістичною ситуації, як до, так і після 2001 року, є щорічні масові репрезентативні моніторингові опитування дорослого (від 18 років і старше) населення, що проводяться з 1992 року, зокрема, Інститутом соціології НАН України [3, с. 513 (Табл. s5)].

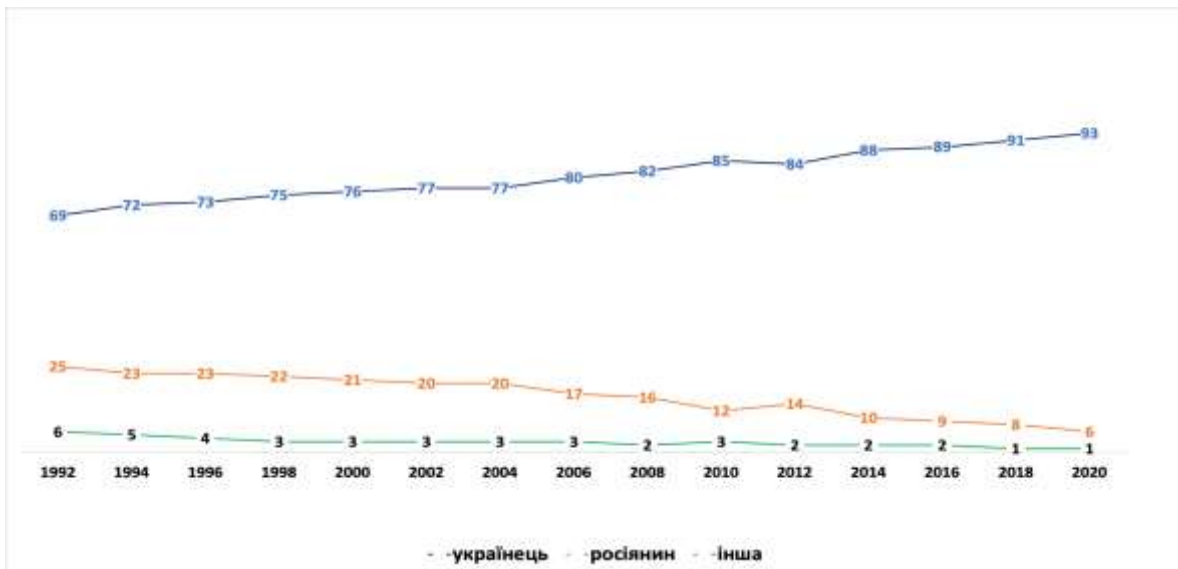

Рисунок 1. Динаміка питомої ваги українців, росіян та інших національностей серед громадян України (за даними дослідження «Українське суспільство: моніторинг суспільних змін», (s5) *Ваша національність, %*) [1, с. 542 (Табл. s5)].

² Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

³ Из них 4,37 млн. в виде естественной убыли (рассчитано по сводке показателей величины естественного прироста/сокращения населения Украины в 1989-2019 гг.): URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp>.

⁴ Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2020 року [2, с. 6 (табл. 6.1. Україна)].

Судячи за цими даними, в Україні за невеликий за історичними мірками час пройшло істотне скорочення загальної чисельності населення і кардинальна зміна його національного складу. Дуже швидкими темпами, за якісь три десятиліття пройшов дві третини шляху до перемоги процес гомогенізації національного складу населення, нівелювання етнічної різноманітності суспільства.

За цей час питома вага українців у населенні зросла на 22%, а частки російських та інших меншин знизилася, відповідно, на 17% і 5%. У повній відповідності з законом збереження матерії і енергії, сформульованим Михайлом Васильовичем Ломоносовим: «...зустрічаються в природі зміни відбуваються так, що якщо до чого-небудь щось додалося, то це віднімається від чогось іншого. Так, скільки матерії додається якому-небудь тілу, стільки ж втрачається в іншого, скільки годин я витрачаю на сон, стільки ж забираю від неспанья, і т. і.» [4, с. 183-185.].

Результати останнього моніторингового опитування, проведеного у вересні-жовтні 2020 року, показують, що в Україні продовжує зберігатися високий рівень психологічної відособленості і ізоляціонізму населення від представників більшості національностей. Для розгляду зв'язку національної толерантності та ідентичностей в контексті скорочення соціальної дистанції між представниками різних етнічних груп, як метод дослідження обрана Шкала соціальної дистанції американського соціолога Еморі Богардуса (адаптована української дослідницею, соціологом Н. Паніної). Для кожної етнічної групи з переліку респонденти повинні відповісти, наскільки близькі стосунки вони готові допустити з представниками кожної національності. Мінімальна соціальна дистанція 1 (згодний бачити як члена сім'ї), максимальна 7 (не пускав би в Україну). Часто рівень соціальної дистанції інтерпретують як рівень упереджень по відношенню до тієї чи іншої групи. На малюнку 2 наведена динаміка соціальної відстані (середній індекс, отриманий за допомогою шкали Богардуса) населення України до представників різних етнічних груп за результатами моніторингового дослідження «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» 1992-2020 гг.

Згідно з даними дослідження 2020 року, найменша соціальна дистанція українців до самих себе (в 2020 році індекс дорівнює 2,4), більшість опитаних готові допустити представників цих груп як членів своєї сім'ї і близьких друзів. При вимірюванні відношення до будь-якої конкретної національності значення індексу менше 2,5 балів, що свідчать про переважну готовність вступати з представниками цієї національності в родинні або близькі дружні відносини, розглядаються нами як показник певної міри національної ідентичності: чим нижче значення індексу соціальної дистанційованості, тим про більш високий ступінь української етнічної ідентичності він свідчить [5, с. 113].

Середнє значення індексу національної дистанційованості до 4 балів означає ту чи іншу ступінь відкритості до безпосередніх контактів (сімейним, дружнім, сусідським, виробничим) і може розцінюватися як показник певного рівня толерантності. У парадигмі соціальної дистанційованості це значення інтерпретується як «свої». Значення індексу від 4 до 5 балів свідчать про те, що люди в тій чи іншій мірі схильні до національного відокремлення. По відношенню до будь-якої конкретної національності це значення може інтерпретуватися як відсутність толерантності і означати, що представники цієї національності сприймаються як «не зовсім свої, але і не зовсім чужі» – це білоруси (4,3) і поляки (4,3). Потім йдуть кілька етнічних груп – німці, росіяни, грузини, угорці, євреї з приблизно однаковою соціальною дистанцією – 4,5-5,1. Завершують ієрархію соціальних дистанцій румуни, турки, і на останньому місці араби. Значення індексу від 5 до 6 балів по відношенню до конкретних національностей може інтерпретуватися як «досить чужі» і визначати схильність до ксенофобії (прихована форма ксенофобії). Ця прихована форма ксенофобії є свого роду прояв «толерантності» ксенофобів – «Взагалі-то я не хочу з ними спілкуватися, але, добре вже, нехай приїжджають погостювати, якщо хочуть».

Якщо розглянути ІНД (індекс національної дистанційованості, який показує середнє значення національного дистанціювання за семи бальною шкалою по відношенню до окремо взятої національності – автор Н. Паніна [5, с. 102-126]) в динаміці, то можна помітити як відбувалася трансформація «радянських» соціальних ідентичностей в напрямку формування національної ідентичності. Висловлюючись словами Наталії Паніної, сьогодні в Україні сформувалася так звана «етика мандрівника постмодерного світу, стимулююча поверхневу толерантність, поблажливе і багато в чому зневажливе ставлення до всього, що пов'язано зі стійкими національними ідентичностями» [5, с. 104].

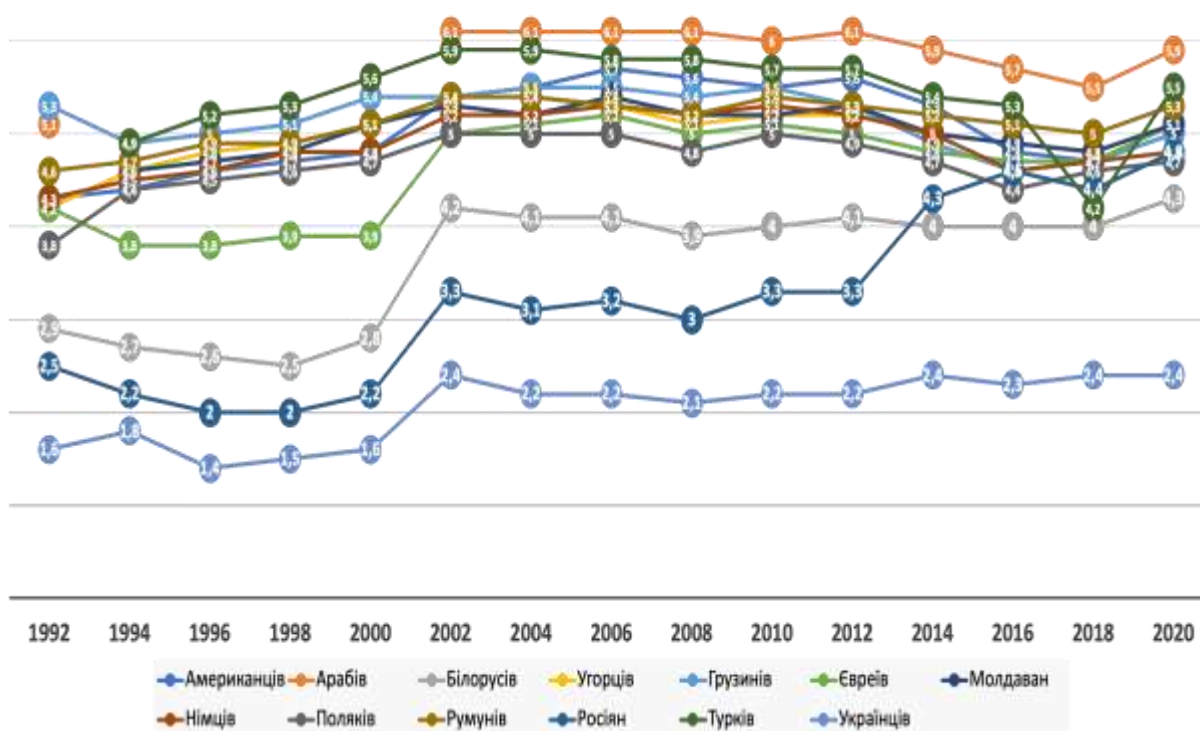

Рисунок 2. Динаміка соціальної дистанції населення України до деяких етнічних груп (шкала Богардуса) (за даними дослідження «Українське суспільство: моніторинг суспільних змін») [1, с. 478 - 484 (Табл. е5.3-е5.19)]

Проблема поступового, все посилюючого віддалення / відчуження українців від представників інших етнічних груп породжується тим явищем, яке ховається за різницею в рази між показником соціальної дистанції між українцями і українцями, з одного боку. І, з іншого, – показниками соціальної дистанції між українцями та представниками інших етносів. У тому числі – національних меншин України.

Література:

1. Моніторинг соціальних змін. Вип. 7(21) / головні редактори д. екон. н. В. М. Ворона, д. соціол. н. М. О. Шульга. Київ: Інститут соціології НАН України, 2020.
2. Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2020.
3. Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін. Вип. 6(20) / головні редактори д. екон. н. В. М. Ворона, д. соціол. н. М. О. Шульга. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019.
4. Ломоносов М. В. Письмо к Эйлеру от 5 июля 1748 г. // Полн. собр. Соч. М., Л.: Изд-во АН СССР. 1951. Т. 2.
5. Панина Н. В., Головаха Е. И. Национальная толерантность и идентичность в Украине: опыт применения шкалы социальной дистанции в мониторинговом социологическом исследовании // Социологический журнал. 2006. № 3-4. С. 102-126.

СЕКЦІЯ 9

СОЦІАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ, КРИМІНОЛОГІЯ, ТА УРБАНІСТИКА

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОВОРОТ ДО СОЦІОЛОГІЇ АГРЕСІЇ ТА ЗЛОЧИННОСТІ

Лепський Максим Анатолійович,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціології факультету соціології та управління
Запорізького національного університету,
голова дослідницького комітету соціального прогнозування
Соціологічної асоціації України,
академік Європейської академії наук України

Вступ та актуальність. Сучасне соціологічне знання, як власне і наука в цілому, знаходиться під впливом процесів та подій, що трансформують, як освіту та науку, так і власне реальність, яка формує нагальні потреби науки та освіти. Такою подією, що трансформує соціальні відносини, стала пандемія COVID 2019. Ми вже можемо підсумувати перші наслідки цих подій.

По-перше, те, що було названо як зміна «соціальної дистанції», сформувало нові соціальні практики повсякденності, та навіть зараз активно використовується поняття «нова нормальність». Це практики взаємодії під час пандемії у публічних місцях, можливість державою суттєво обмежити всі процеси, за допомогою обґрунтування потребами «карантину», без доведення ефективності цих заходів.

По-друге, на конференції SIC 2021 Марк Юско визначив «чотири вершини апокаліпсису зростання» - це безробіття, втрата права викупу заставних, застій в заробітній платі і скорочення пенсійних фондів. Джон Молдин до цього додав такий аргумент: «мільйони американців, приблизно 50%, взагалі не мають пенсійних фондів, крім соціального забезпечення, так що скорочувати нічого. Ще від 15 до 20% мають менше 100 000 доларів. Це не оптимістично, але Марк не залишив нас у зневірі і загибелі. Він бачить багато можливостей в біткоїнах й інших криптовалютних активах» [1].

Саме так зміна у структурі виробництва, обміну, споживання та розподілу, у безробітті та гальмування роста заробітної платні та соціальних механізмів «вирівнювання» ситуації, зменшення темпів, а іноді і закриття організацій та підприємств малого та середнього бізнесу, водночас зростання фірм на кшталт «FANG» (Facebook, Amazon, Netflix, Google / Alphabet) або MAGNA (Microsoft, Apple, Google, Netflix, Amazon), а також платформ, пов'язаних з дистанційними зустрічами та навчанням ZOOM, Google Meet, суттєво вплинули на більшість сфер економіки.

По-третє, були введені нові ідентичності, які мають ідентифікаційний та дискримінаційний характер та іноді чинники геополітичного статусу. Наприклад, наявність та визнання світовим співтовариством тієї або іншої вакцини, паспорту вакцинації та навіть спроби підробки великих партій вакцини, наявність готової та відмобілізованої системи охорони здоров'я. Введення нових обмежень, порогів, а іноді медичних кордонів (за зонами карантину) створює не тільки напруження між державами та іноді знецінення міжнародного права та прав людини, а й актуалізує «тіньову сферу» як окремих суспільств, так і міжнародної організованої злочинності.

Люди, які не мають офіційного виходу з ситуації державно регульованих обмежень в пандемії, звертаються до злочинних структур або практик задля вирішення нагальних проблем. Це починається з фінансової допомоги та позиків «тіньових коштів» у організованій злочинності, прискорюється корумпованість, як компенсація загальмованої заробітної платні та руйнування пенсійних та соціальних запобіжників. Україна не є винятком у цьому процесі.

По-четверте, відбувається прискорена «тінізація» компенсації складнощів життя та «вимушеної затримки» задоволення низки проблем, як особистісного, так і соціально-статусного характеру, через криміналізовані практики. Прикладом потреб пошуку корупційних або інших тіньових схем може бути бажання відновлення туристичних практик, створення гарантованих (при державно-регульованих обмеженнях) стабільних ланцюгів поставок товарів та споживання (вже незалежних від державного регулювання) та таке інше.

По-п'яте, порушення прав людини та обмеження громадянських прав при ствердженні політичної доцільності, формує соціальні практики спротиву, а при геополітичній слабкості держави підсилює саме кримінальні більш гнучкі форми тіньової організації. Ці потреби поставили перед соціологами, які займаються прогнозуванням, нагальну потребу повернення до дослідження соціальної функціональності та

значущості кримінальної сфери у структурі суспільства.

Виклад основних ідей. Повернення до кримінології як соціологічного виміру криміналу та його взаємодії з іншими сферами, соціальною структурою, організаціями та інститутами актуалізують позицію, ще висловлену Емілем Дюркгеймом, про «позитивну» функцію криміналу та його норму для розвитку суспільства.

Разом з тим відбувається трансформуючий вплив нових соціальних практик організованого криміналу на соціальні відносини та соціальну динаміку як на мікро-, так і на мезо- та макрорівнях, формується нове поле соціологічних досліджень. Методологічний поворот визначає не тільки ці процеси, а й формування інформаційно-пошукового світогляду молоді, які не відрізняють інформацію та знання. До того ж у цьому світогляді не диференціюються наявність інформації у Інтернеті та швидкий доступ до неї через гаджети від логіко-понятійного та активного сприйняття знань; не визначається цінність системи освіти у формуванні знань, умінь, навиків. Руйнується також розуміння і формування інших освітянських практик, відбувається емоційний серфінг за новою інформацією та емоційним захопленням учнів та студентів замість навиків впровадження нових відкриттів у освітній процес. За дослідженнями the Institute of Education Sciences за даними панельного щомісячного опитування до результативного навчання повернулись 80% учнів та студентів з багатих країн. В цьому дослідженні у США брали участь 46 штатів, 4 100 з 6 100 шкіл, включених у вибірку відповіли: 96 відсотків державних шкіл з четвертим або восьмим класом були відкриті для гібридного або денного очного навчання в квітні, в той час як 4 відсотки шкіл пропонували тільки дистанційне або онлайн-навчання; 59 відсотків державних шкіл з четвертим або восьмим класом були відкриті очно для всіх учнів в квітні [2]. У статті Джулі Туркевіц визначено, що у небагатих країнах, наприклад, у Латинській Америці, якісне навчання не отримали більш ніж 100 мільйонів учнів [2].

Висновки. Якщо одним з основних критеріїв успішної діяльності викладача є високий рівень цитування у наукометричних базах, а не наукове відкриття, то форматується науковий та освітній процес на рейтинг цитування, формування систем бізнесу та шахрайства у медійному світі, як формування науково-освітньої гіперреальності. Така підміна понять дуже небезпечна, оскільки наука та освіта покликані задля пошуку наукових об'єктивних законів та закономірностей, натомість вона не руйнує ілюзії та фантазми, а створює їх задля цитування, емоційного захоплення, утримання уваги у інформаційному пошуку. Така «тінізація» та вихолощування науки та освіти створює інститути, які не здатні усвідомлювати реальні процеси у суспільстві, а тому і заходи подолання негативних впливів, тобто знімається освітній запобіжник держави відносно криміналізації суспільства.

Формування сфери ілюзій та фантазмів завжди слугувало тінізації суспільства, оскільки реальність відходила в інформаційну «тінь», об'єктивна наука та освіта ставали «тіньовими» відносно ілюзій та фантазмів гіперреальності, організацій та інститутів, які їх практикували та створювали, тим самим підсилюючи організовану злочинність, яка виявляла більш гнучкі й менш бюрократизовані форми діяльності та соціальних практик. Ми в жодному разі не пропагуємо організовану злочинність, при цьому визначаємо важливі чинники прискореного її розвитку та методологічний поворот до соціології агресії та злочинності у сучасних глобальних подіях.

Література:

1. Mauldin, John. Long Humanity Jun, 25, 2021 URL: <https://www.mauldineconomics.com/frontlinethoughts/long-humanity>
2. The Institute of Education Sciences Monthly School Survey Dashboard. Дата звернення 29.06.2021). URL: <https://ies.ed.gov/schoolsurvey/#>
3. Turkewitz, Julie. 1+1=4? Latin America Confronts a Pandemic Education Crisis. //The New York Times. June 26, 2021, 5:00 a.m. URL : <https://www.nytimes.com/2021/06/26/world/americas/latin-america-pandemic-education.html?action=click&module=Top%20Stories&pgtype=Homepage>

'CITIES MAKE WHO WE ARE'. THE CORE OF THE RE-TRANSFORMATION PARADIGM

Maltsev Oleg,

Ph.D, Ukrainian Academy of Sciences,
Director of the Memory Institute, head of Expeditionary Corps;

Lopatiuk Irina,

Ukraine Academy of Science, Memory Institute, "Expeditionary corps"

Introduction. Before focusing on the question of *stages of personal development in the city it is relevant to start with the methodology of urban research developed and presented by Oleg Maltsev, PhD.*

Initially, it is necessary to clarify that the 'City Research Methodology' is a rather complex system. Imagining a city as an object of multi-component scientific system of sciences, we note that any city shares an anthropological component, a psychophysiological component, a psychological component and a mental

component, studies of which require a bunch of disciplines such as sociology, statistics and others.

Most significant of all is the symbolic component, which includes a huge number of sections, commencing with architectural monuments, cult institutions, etc. If we approach one of the levels to study the methodology of the city, we will only receive information about the city at that level.

Presentation of the main ideas. The concept "City as a Classroom" implies that cities have something to teach. Nonetheless, it should be noted that to make it possible, specific conditions should be provided:

1. One has to have a certain methodology that would allow to explore cities most effectively through an interdisciplinary approach and transform the data obtained into tools for accomplishing different tasks;

2. There should be a dedicated scientific highly qualified group that is capable to conduct systematic research activities on a global scale.

At the Memory Institute (which I am the head of), both of these conditions are met at the moment. We have an "Expeditionary Corps" – a special scientific division of the Memory Institute which has a distinct research methodology that has demonstrated its effectiveness in more than 30 expeditions around the world.

This short paper presents the activities of the Expeditionary Corps and the stages of the methodology formation and its application in the study of cities, regions, and entire countries.

Scientific activity has been carried out for over 20 years by our research institutes and think tanks. The decision to establish the "Expeditionary Corps" was made 6 years ago in Munich. During that trip, we began exploring cities as some kind of a classroom [3]. Let's consider the three stages that we went through while forming our research approach.

Stage 1. Research of city language.

In order to scientifically study cities using practical historical methods, we had to have sources that do not mislead. Documents are not always a reliable thing since any document can be rewritten or made into a knowingly false statement.

At the first stage, we studied the language of the city, applied a criminological approach, and dealt with other sources of information that would allow us to conduct research. In fact, Germany formed the "Expeditionary Corps", it taught it to "read", "write" and obtain necessary information under trying circumstances. Given that we have been researching European mysticism for more than 20 years we already had something to compare with. In a similar vein, we found this symbolic language in Mexico, Argentina, Brazil, the US, and all around Europe.

Stage 2. The city as a training system.

Each city is a whole system of training for a person who finds himself in this or that city. The idea that the city could actually shape and train us, came to me during my first trip to Palermo.

The first interesting phenomenon which is noticed is the strange rules and traditions in that area, which are incomprehensible to all others. For example, it is considered to be acceptable to empty a bucket of dirty water from the second floor. As a result, they develop skills that keep their heads dry.

The second thing that grabbed my attention was the enclosed catacombs. This, in fact, tells us about another phenomenon – the three-story city. To put it simply, there was a city which fell underground, following which a second city was built on the top of the former and then a third, the city we observe today.

After a long term work, I ended up having a scheme which explains the foundation of all cities. This paper gives an example of every layer of training on the example of Palermo.

1. Anthropological level of training

Palermo trains you to look not only around but also up and down, the city trains your attentiveness and vision. At the same time, the anthropological level in every city is different.

2. Biomechanical level of training

In Palermo, at this level, it is worth noting the training process of "driving a car", which teaches you eyesight measurement and trains your memory. The streets in Palermo are narrow and they discipline the driver to determine if he can drive his car in a certain environment. This being said, the streets are confusing so it is important to be able to navigate the city drawing from memory.

3. Psychological level of training

In Palermo, it would be about the relationship between people, government authorities, and police. It is the level of conflict resolution and Palermo educates it well.

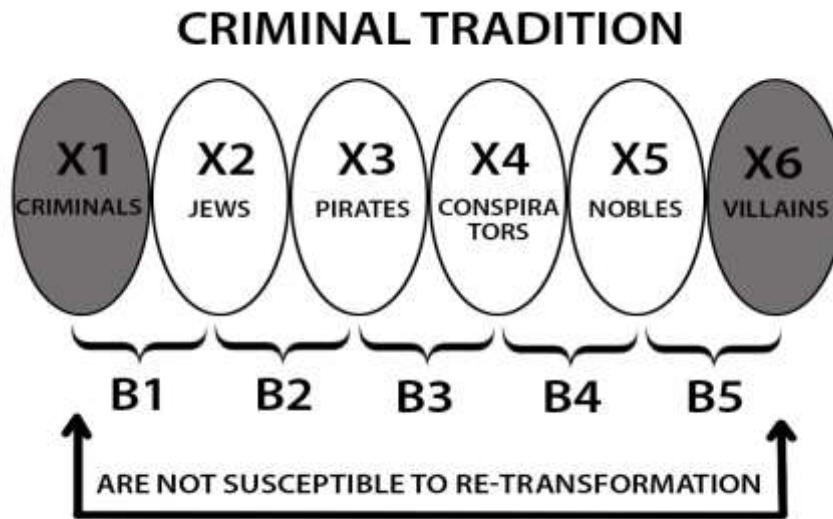
4. Symbolic training level

Palermitan temples are fascinating textbooks of European mysticism. Certainly, each city has its own scheme and drip of training levels and its own features.

Stage 3. Exploring the factual history of the city and the factual history of personality re-transformation in that city.

At this stage, we studied phenomena in different parts of the world (South Africa, South and North America, Western and Eastern Europe). Investigations of criminal traditions has helped us a lot in this study, for the reason that a criminal tradition is a unique vehicle of history that helps to restore the actual history of the city [4]. *Criminalistics and criminology studies showed the main reason behind the re-transformation of personality.*

This formation scheme is just an example typical for a certain region. *Any criminal tradition is a symbiosis.* Crime has always existed in one form or another. Let's consider a fundamental model of the formation of "X1" – the original equivalent – people who committed crimes, people who were sent to hard labor. "X2" – at a certain point in time, Jews become ones who were considered to be criminals by others. "X3" – the era of great geographical discoveries – pirates became the worst people for others. Meanwhile, new categories of people appeared such as conspirators, nobles, villains, and others. They are indicated as "X4", "X5", "X6" in the scheme. Further "X1" and "X2" form a new generation – B1, which is a re-transformation of these equivalents. B2 appears as a re-transformation of X2 and X3, then B3-B5 appear as a re-transformation of other equivalents.

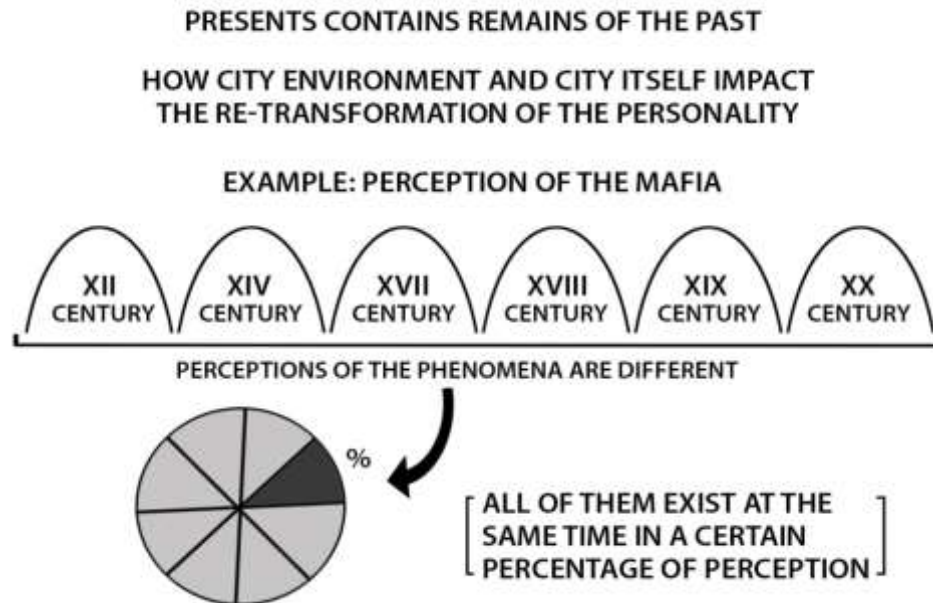

There are only two extreme equivalents that are not subject to re-transformation – "X1" and "X6". Analyzing the city, we see the same paradigm and by studying the city, its history, and re-transformation of personality, we can understand how personality is shaped by the city in modern settings.

The underlying condition of it is the whole system described above, which shaped the life of a person and his ancestors for many years, and transmits this knowledge at an unconscious level in the mode of programmed fate, as described by the founder of fate analysis, Leopold Szondi [1, 2].

Based on the results of the research of South Italian criminal organizations such as 'Ndrangheta, Mafia, and Camorra, as well as the territory where they originated (Calabria, Palermo, and Naples), I and my colleague Professor Lunov wrote the monograph "Philosophy of Southern Italy" [5]. In this book, among other things, "Baudrillard's paradox" was explained, the key thesis of which is **"a copy without the original"** or a simulacrum. In fact, we showed the main reason for the emergence of simulation in the city.

For example, the Mafia in Palermo has been perceived differently at different periods of history. People's perception of the mafia in the 12th century is different from their perception in the 13th, 14th century and so on. If we take two people, their perception of the same phenomenon will be radically different, and the reason for this is the "paradox of Baudrillard".

In **conclusion**, I would like to note, three stages demonstrate the research approach of the Expeditionary Corps. However, it is difficult to describe it comprehensively within the framework of one brief paper since every stage and each tool we use has its depth. But the fundamental diagram of this method looks like as follows:

1. The research of the factual history of the city with the help of impeccable sources such as architectural formations, weapons, martial arts, and criminal structures;

2. Study of the re-transformation of a person's personality by special methods;

3. Comparison and analysis of data with each other, with the assistance of expert judgment based on Leopold Szondi's calculation machine, and Rorschach's calculation machine of space measurement. Having an integrator one can directly move from spaces to the system of coordinates, figures, etc.

Based on this data, it is possible to certainly state not only the way a city affects a person today, but why the city has shaped and formed people the way they are over numerous historical periods. We apply the method of immersion in the environment in field research with the Expeditionary Corps. The method was developed by Academician Grigory Popov, which was elaborated and completed by me in the course of my scientific activity in the field research mode [6] The essence of the method of immersion in the environment is that a scientist basically becomes a real resident of the city which he is studying, which is a highly complex task. The abovementioned special research methods allow solving research problems and obtain highly reliable data.

Thus, the Expeditionary Corps conducted field research for more than 6 years around the world, scientifically deduced and substantiated the efficiency and reliability of this methodology, both in terms of obtaining accurate and exclusive information, and practical application of this data in daily life and work.

References:

1. Zondi Leopold (1956). *Ich-Analyse. Die Grundlage zur Vereinigung der Tiefenpsychologie. Teil 1.* Bern: Hans Huber.
2. Zondi Leopold (1956). *Ich-Analyse. Die Grundlage zur Vereinigung der Tiefenpsychologie. Teil 2.* Bern: Hans Huber.
3. Maltsev Oleg (2019). *"Shadow of the European Continent"*. Serednyak T.K.
4. Maltsev Oleg (2018). *"Deceptive Silence"*. Serednyak T.K.
5. Maltsev Oleg, Lunev Vitalii (2020). *"Philosophy of Southern Italy"*. Serednyak T.K.
6. Popov Grigorii S. (1951). *Phenomenology of memory: basic methodological approaches to the study of human memory.* [Manuscript]. Archive of the Memory Institute.

ВІДКРИТТЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «СОЦІОЛОГІЯ МЕДІАЦІЇ ТА КРИМІНОЛОГІЇ»: ВІДПОВІДЬ НА ПОТРЕБИ СУСПІЛЬСТВА

Скворець Володимир Олексійович,

завідувач кафедри соціології Запорізького національного університету,
доктор філософських наук, доцент, академік Європейської академії наук України

Вступ та актуальність. В результаті проведення неоліберальних ринкових реформ в Україні були запуснені соціальні процеси, які призвели до руйнівних наслідків (деградація національної економіки,

депопуляція населення, зміни в соціально-класовій структурі). Ці процеси зіграли не останню роль у формуванні серед частини населення деяких регіонів України настроїв, що сприяли анексії Росією Криму та появи військового конфлікту на Сході України. В українській соціології залишається відкритим питання про вплив криміналітету на життя суспільства.

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності підготовки соціологів зі специфікою компетентностей у вивчення кримінального світу та медіації.

Виклад основних ідей. Рух суспільства в Україні від стану пізнього радянського періоду до стану пострадянського характеризувався порушенням рівноваги між соціальним відтворенням і трансформацією. Це важлива соціологічна проблема. Соціолог Е. Гідденс визначив: «Завдання соціології – дослідити отриманий в результаті баланс між соціальним відтворенням і трансформацією. Соціальне відтворення показує, яким чином суспільство «підтримує своє життя» в часі, трансформація означає зміни, до яких схильні суспільства» [1, с. 32-33]. Державна влада в пострадянській Україні втрачає свою, обумовлену самою сутністю держави, соціальну роль, про що свідчать її реформи.

Зміст пострадянської трансформації українського суспільства полягає в переході від радянської моделі до моделі пострадянської соціальної системи, а в її становленні головними факторами були держава, бізнес і криміналітет.

У процесі трансформації українського суспільства ключову роль відіграли неоліберальні ринкові реформи, в ході яких відбулися зміни в соціальній структурі. Сформувалися нові соціальні групи (промисловці, підприємці, комерсанти, торговці, фермери, банкіри та ін.). Йшов процес розмивання старої структури: скорочувалася чисельність робітничого класу; ліквідація колгоспно-радгоспної системи привела до зникнення колгоспного селянства; інтелігенція пережила період глибокої соціокультурної трансформації. Структура розподілу національного багатства України придбала такий вигляд: в руках 1-2% багатих зосереджено 65-70% багатства, а 75-80% бідних володіють тільки 5% багатства [2, с. 95-96]. За підсумками опитування, проведеного з 13 по 21 березня 2021 р Соціологічною групою «Рейтинг», фінансовий стан громадян України було таким: дуже бідні складають 20%, бідні – 34%, малозабезпечені – 21%, забезпечені – 14% [3]. У пострадянській Україні деіндустріалізація стала джерелом масової деградації робочої сили і маргіналізації населення. Загальна чисельність зайнятих в таких галузях як промисловість, будівництво, сільське господарство, транспорт, освіта, наука, культура і мистецтво скоротилася з 19,3 млн. осіб до 5,3 млн. (в 3,6 рази) [4, с. 196]. Уже в 90-х роках ХХ ст. ринкові реформи призвели до багаторазового скорочення ресурсної бази соціальної інфраструктури України. З того періоду час від часу відбувається наростання тенденція скорочення соціальної держави в Україні.

У процесі трансформації пострадянського українського суспільства зростає роль бізнесу в житті країни. Якщо в 1990 р питома вага державної власності становила близько 95%, то в 2015 р – близько 7%. Відбувся перехід до домінування приватної власності, питома вага якої досяг 93%. У сфері економіки домінуюча роль перейшла від держави до бізнесу. Була створена ліберальна держава, яка не втручається в економіку і відіграє роль «нічного сторожа» інтересів приватних власників.

Основними суб'єктами, які стояли біля витоків первинного накопичення капіталу в пострадянській Україні, стали представили бюрократії, бізнесу та криміналітету. Загальні інтереси цих трьох елементів у швидкому накопиченні капіталу стали основою для формування тіньової економіки України.

За оцінкою Г. Осового, в 90-х роках ХХ століття з боку роботодавців відбулося тотальне посилення експлуатації робочої сили, держава відмовилася від жорсткого регулювання ринку, всіляко його лібералізувати, відпустивши ціни на самоплив. Всі сили правлячого класу були кинуті на первинне нагромадження капіталу, а потім його «відмивання». Основними джерелами такого збагачення стали державна власність і знецінення робочої сили. За 10 років приватизації в приватну власність перейшло майна на 120 млрд. гривень, але в державну казну від цього надійшло тільки близько 6 млрд. гривень. «Успішними бізнесменами» щорічно вивозилося через офшорні зони капітал на мільярди доларів. Для поповнення оборотних коштів, яких не вистачало, роботодавці з 1995 р почали масово затримувати заробітну плату і таким шляхом вони отримали в 1999 р. «безвідсотковий кредит» на суму понад 7 млрд. гривень [5, с. 19-20].

Корупція стала причиною і наслідком функціонування тіньової економіки, що зумовило істотну майнову диференціацію суспільства, падіння моральності і деградацію суспільно-політичного життя. Корупція може розглядатися як породження капіталу, який все перетворює в товар, зокрема прагне комерціалізувати послуги державної влади і управління. Всі суспільні блага, які монополюють виробляються державою, за своєю природою мають неринковий характер, проте одержувачі корупційної ренти перетворюють їх у товар. За цих умов корупціонерами здійснюється конвертація влади у власність і капітал, забезпечуються неекономічні переваги в конкурентній боротьбі (перш за все на ресурсних ринках) представникам бізнесу, які платять корупційну ренту [6, с. 23-25].

В. Геєць визначив соціокультурний зміст соціальних змін як рух від абсолютизму держави до абсолютизму ринку [7, с. 342]. Абсолютизм ринку означає перетворення всього, що тільки можливо, в

товар. Це означає, що в суспільній свідомості відбулися такі зміни, які дозволяють перетворювати на товар не тільки продукти виробництва, послуги, природні ресурси, робочу силу, землю, а й саму людину, людське життя, владу, державні посади.

В умовах зрощування влади та бізнесу, поширення корупції та тіньової економіки в пострадянському суспільстві склалася найсприятливіший ґрунт для розквіту криміналітету. На жаль, досліджень криміналітету в пострадянському українському суспільстві на рівні наукових робіт вкрай мало. У книзі «Донецька мафія» (автор С. Кузин) наведені біографії багатьох керівників і бізнесменів Донецької області, яких звинувачували в злочинних діяннях [8]. В книзі «Кримський гамбіт» А. Кочкина описала діяльність злочинних угруповань протягом півтора десяти років у Криму, показала зв'язок представників злочинного світу з конкретними керівниками, а також призвела документи про жертви злочинів [9]. Немає сумніву, що є достатньо підстав для написання книг про злочинні угруповання в усіх інших регіонах України, але проблема полягає в тому, щоб обмежити руйнівний вплив кримінальних елементів та структур на функціонування держави, бізнесу та суспільства.

В пострадянський період загинуло чимало відомих особистостей, які стали або могли стати жертвами запеклої боротьби за владу, власність та вплив в Україні. Серед них відомі бізнесмени, політики та державні діячі: Є. Щербань, В. Гетьман, В. Чорновіл, Г. Кирпа, Ю. Кравченко, Є. Кушнар'юв, В. Семенюк-Самсоненко, М. Чечетов та інші. Жертвами цієї боротьби також стали відомі журналісти: Г. Гонгадзе, О. Бузина, П. Шеремет та інші.

Висновки. В Україні стали звичними корупція, рекет, рейдерство, тіньова економіка, які свідчать про масштаби криміналізації пострадянського суспільства. В пострадянській Україні держава вже не є визначальним чинником соціального управління. Влада держави перетворилася на знаряддя забезпечення інтересів великого капіталу та фінансово-олігархічних груп. У той же час криміналітет в пострадянській Україні посилив свій вплив настільки, що здатний здійснювати вирішальний вплив на державну владу і на бізнес. У підсумку в пострадянській Україні склалася модель соціального управління, яка спрямовує суспільство, економіку і державу на шлях подальшої деградації.

Усвідомлюючи загрози подальшої криміналізації українського суспільства, кафедра соціології Запорізького національного університету підтримала ідею і проект професора М. Лепського про реалізацію нової освітньої програми «Соціологія медіації та криминології». З 2019 р здійснюється реалізація цієї програми, яка є першим в Україні практичним досвідом підготовки соціологів-криминологів, що включає такі аспекти як медіація, соціологія агресії, злочинні групи, організації і структури в Україні та світі, соціологічний профайлінг злочинця, кримінальні субкультури, безпека від кримінальних загроз, соціальні конфлікти, соціальні травми та миротворення.

Саме соціологи, які є професіоналами в дослідженні впливу криміналітету на суспільство, зможуть скласти надійний кадровий корпус для здійснення декриміналізації суспільства і створення нової моделі соціального управління, здатної забезпечити подолання деградації і перехід до поступального розвитку українського суспільства.

Література:

1. Гидденс Э. Социология. М.: Эдиториал УРСС, 1999. 704 с.
2. Соскін О.І. Народний капіталізм: економічна модель для України: монографія. К.: Вид-во «ІСТ», 2014. 396 с.
3. Суспільно-політичні погляди в Україні. 13-21 березня, 2021. URL: http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/opros_iri_obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_v_ukraine.html
4. Скворець В.О. Трансформація соціоісторичного організму України: аналітика соціальних процесів. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2019. 520 с.
5. Осовий Г. Заробітна плата як дзеркало чесноти держави, порядності роботодавців і сили профспілок // Профспілки України. №5. 2002. С. 19-20.
6. П'ясецька-Устич С.В. Феномен корупції в Україні (політико-економічний аналіз) // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Випуск 14. С. 20-25.
7. Геєц В.М. Развитие и кризисы в Украине – противоречия трансформации // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. 2009. Випуск 15. С. 342.
8. Кузин С. Донецкая мафия. Издательский дом «Полиграфкнига», 2006. URL: https://royallib.com/book/kuzin_serгей/donetskaya_mafiya.html
9. Кочкина А. Крымский гамбит. К.: Издательство Сергея Пантюка, 2006. 496 с.

ІМІДЖ МІСЬКОГО БРЕНДУ В ІДЕНТИФІКАЦІЙНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ: КЕЙС ДНІПРА*Кривошеїн Віталій Володимирович*доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Вступ та актуальність. У системі ідентифікаційних практик помітну роль відіграє поселенський рівень, оскільки для індивіда є значимим (у більшості випадків) ідентифікація себе з територіальною громадою, членом якої він є. Так, за даними Шостого всеукраїнського муніципального опитування (проведеного в період з 25 січня по 7 лютого 2020 р.), 80% опитаних пишуться тим, що вони є громадянами України, 81% – мешканцями області, 86% – мешканцями міста (тобто територіальна ідентичність міцнішає з наближенням до рівня територіальної громади). При цьому для Дніпра цей показник дещо нижчий і становить відповідно 76% – 79% – 81%, але тенденція схожа [2].

Міська ідентифікаційна практика обумовлена процесом формування брендového капіталу міста, який передбачає формування двох обопільних складових. Йдеться про «ідентичність міського бренду» (яка сформована міською владою – адміністрацією та представницькими структурами) та «імідж міського бренду» (який сформований мешканцями міста – членами міської громади). При цьому ідентичність міського бренду являє собою асоціації із брендом, які міська влада прагне донести до мешканців і гостей міста, тоді як імідж міського бренду характеризує реальні асоціації із брендом, що сформувалися у свідомості мешканців і гостей міста, скоординовану систему, покликану ефективно реалізувати політику міської влади щодо впровадження, просування, підтримки й посилення міського бренду шляхом вирішення комплексу стратегічних і тактичних завдань міського управління.

Виклад основних ідей. У світі відомо чимало успішних міських брендів – наприклад, американське місто Сент-Луїс позиціонує себе як місто-перехрестя, оскільки воно розташоване поруч із географічним центром США; індійське місто Бангалор – як фабрика інновацій, оскільки воно є центром комп'ютерної промисловості та ін. В Україні також можна згадати чимало вдалих брендів. Так, Одеса часто позиціонується як «Перлина у моря», «Південна Пальміра»; Кам'янець-Подільський – як туристичний центр, «Місто фестивалів» та ін. Усього налічується понад 36 типів міських брендів, які не склалися історично, а були обрані містами свідомо [1, с. 17].

Імідж міського бренду має постійно підживлюватися актуальними елементами міського ландшафту та івентами загальноміського значення, до яких відносяться: візуальні символи (наприклад, Ейфелева вежа у Парижі, Біг Бен у Лондоні, Статуя Свободи у Нью-Йорку та ін.); події (фестивалі, спортивні турніри, виставки); персонажі (історичні, легендарні персонажі, герої літератури та кіно). Проте, міський бренд (як, власно, будь-який інший бренд) повинен знаходити емоційний відклик у свідомості споживача (в нашому випадку – мешканців і гостей міста), викликати певний естетичний образ, бажання приєднатися до брендowanego об'єкта. В такому випадку імідж міського бренду – це цілеспрямовано сформований образ, що наділяє місто індивідуальними, неповторними рисами та надає йому певну значимість.

У вже згадуваному Шостому всеукраїнському муніципальному опитуванні [2] було з'ясовано візія респондентами свого міста. Зокрема, мешканці Дніпра асоціюють своє місто як: економічний центр країни (60% опитаних дніпрян погодилися із цим твердженням); індустриальний центр країни (56% опитаних дніпрян погодилися із цим твердженням); фінансовий центр країни (56% опитаних дніпрян погодилися із цим твердженням); політичний центр країни (54% опитаних дніпрян погодилися із цим твердженням); культурний центр країни (54% опитаних дніпрян погодилися із цим твердженням); транспортний центр країни (47% опитаних дніпрян погодилися із цим твердженням) і меншою мірою як туристичний центр країни (27% опитаних дніпрян погодилися із цим твердженням) та аграрний центр країни (24% опитаних дніпрян погодилися із цим твердженням). Тобто якоїсь однозначної візії свого міста дніпряни не демонструють.

У вересні 2020 р. нами було проведено опитування мешканців Дніпра (n=1604, 24-26 вересня 2020 р.) з широкого спектру питань соціально-політичного життя. Зокрема, респондентам було поставлене таке запитання «Яким Ви бачите місто Дніпро в майбутньому – як...» (пропонувалося обрати лише один варіант відповіді). Як і в загальнонаціональному дослідженні, в міському дослідженні домінуючої думки виявлено не було. Здебільшого мешканці Дніпра бачили своє місто як комфортне місто (19,8%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (18,5%), чисте місто (15,1%) і європейське місто (9,7%). Отже, можна виділити два критерію визначення перспективної візії Дніпро – лінія «комфорт – чистота (охайність)» (сумарний обсяг прихильників цієї моделі розвитку міста становить 34,9%) і лінія «гарний рівень у різних сферах діяльності – європейські стандарти життя» (сумарний обсяг прихильників цієї моделі розвитку міста становить 28,2%).

У соціально-демографічному розрізі зафіксовані деякі особливості. Так, чоловіки Дніпро бачать своє місто в майбутньому як місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (20%),

комфортне місто (18,6%) чисте місто (13,9%) і європейське місто (10,3%), тоді як жінки перспективну візію Дніпра асоціюють як комфортне місто (20,8%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (17,2%), чисте місто (16,1%) і європейське місто (9,3%).

За віковими когортами відповіді розподілилися таким чином: молодь (18-29 років) бачать своє місто як місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (21,7%), комфортне місто (20,9%), розумне місто (SMART-city) (13,8%), європейське місто (9,9%) і чисте місто (9,5%); для людей у віці 30-39 років Дніпро асоціюється як місто як комфортне місто (18,1%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (17,8%), чисте місто (12,3%) і європейське місто (11,3%); люди у віці 40-49 років демонструють візію Дніпра в майбутньому як місто як комфортне місто (20,8%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (16,3%), чисте місто (12,8%) і європейське місто (11,2%); дніпряни у віці 50-59 років бачать своє місто в майбутньому як місто як комфортне місто (22,4%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (17,6%), чисте місто (16,9%) і європейське місто (13,2%); для людей похилого віку (60 років і старше) у майбутньому Дніпро – це чисте місто (20,9%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (19,1%), комфортне місто (18,2%), проте 13% обрали варіант «важко відповісти».

У найбільших соціально-професійних когортах зафіксовано такі особливості: робітники бачать місто Дніпро в майбутньому як комфортне місто (22,7%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (17,4%), чисте місто (13%) і європейське місто (11,2%); для підприємців Дніпро – це здебільшого комфортне місто (17,3%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (14,5%), європейське місто (12,7%), а також як чисте місто і місто-підприємець (по 10,9%); пенсіонери позиціонують Дніпро з чистим містом (20,6%), комфортне місто (19,1%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (19,1%), проте 11,7% обрали варіант «важко відповісти»; учні (студенти) бачать Дніпро в майбутньому як місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (20,6%), розумне місто (SMART-city) (17,6%), комфортне місто (14,7%), європейське місто (9,8%), чисте місто (8,8%) і креативне місто (7,8%).

Висновки. У цілому мешканці Дніпра бачать стратегічний вектор розвитку міста в традиційному аксіологічному полі матеріалізму і лише молодь (включаючи студентство) частково включена в сучасне аксіологічне поле постматеріалізму, де значимими є візії Дніпра як розумне місто (SMART-city) і креативне місто.

Література:

1. Брендинг міст: досвід країн Вишеградської групи для України / за заг. ред. О.І. Соскіна. К.: Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2011. 80 с.
2. Шосте всеукраїнське муніципальне опитування (25 січня – 7 лютого, 2020). *Соціологічна група «Рейтинг»*. 15.04.2020 р.
URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/shestoy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html

ТЕХНОЛОГІЧНЕ МІСТО: ПОНЯТТЯ ТА ЯВИЩЕ

Висоцький Олександр Юрійович

доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Актуальність. Життя будь-якого сучасного міста не можливе без технологій. Більш того, зручність, привабливість та демократичність міста є результатом дії технологій. Поняття технологічного міста дуже складне, оскільки повністю не з'ясовано, які саме технології та які їх особливості мають визначати таке місто. Тут можна виділити багато аспектів осмислення міських технологій. Одним із важливих характеристик технологій є їх ефективність, що розуміється як економія зусиль внаслідок застосування дієвих засобів планування, обслуговування, управління містами. Іншим аспектом осягнення міських технологій є цінності, які втілюються в життя міста через новітні досягнення у дизайні, керуванні простором, електронному управлінні. Технології можуть відігравати центральну роль у тому, щоб зробити міста більш стійкими, перетворити міське управління на більш прозоре та справедливе, а також підвищити ефективність різних секторів, починаючи від транспорту до освіти. І навпаки, погане планування та непродуманий вибір політики та дизайну щодо міських технологій можуть посилити соціальні, політичні та екологічні проблеми. Все вищезазначене актуалізує проблему технологічного міста.

Мета дослідження. Своєю чергою, осмислення цієї проблеми передбачає визначення поняття технологічного міста та окреслення того явища, що воно охоплює.

Методологія. У дослідженні проблеми технологічного міста важливо наголосити на методологічних

засадах, що забезпечують адекватне осмислення теми. На наш погляд, провідною методологічною основою вивчення даної теми має бути технологічний підхід, який акцентує увагу та виявляє в реальності міського життя ефективні та результативні інструменти перетворення та управління міським простором. Проте цей підхід не виключає інших, до яких відносимо історичний, етичний, естетичний, культурологічний, екологічний та владно-політичний.

Результати дослідження. Фундаментальна роль технологій у міському житті сприймається як належне. Технології всіх видів та масштабів переплітаються з самим поняттям «місто». Тому замість того, щоб розглядати технології «технологічного міста» як вторгнення в світ міського життя, нам потрібно зрозуміти їх роль у дискурсі та практиці у контексті вже технологічно оформленого міського життєвого світу. Необхідно визнати подвійність і повсюдність технологій у житті міських користувачів, щоб краще зрозуміти, як різні технології сприяють або руйнують сприйняття, поведінку та цінності. Міські технології формуються на основі фундаментальних концепцій та принципів, таких як свобода, рівність, громадянськість, публічність та демократія. Технології формують ментальність міського жителя, вони визначають, як та що думати про технологічно опосередкований міський простір. Крім того, технології створюють ідентичність міського жителя, який отримує досвід взаємодії з неповторним міським ландшафтом, соціально-технічними практиками (наприклад, технічного обслуговування), соціально-політичними практиками (зокрема, поліції), міськими формами та плануванням та конкретними областями застосування технічних новацій.

Важливо зазначити, що міфотехнології та технології культурної дипломатії дозволяють інакше прочитувати міські простори та створювати нові форми міського життя.

Технології історичної пам'яті, такі як відновлення імен громадських діячів минулого та закріплення пам'яті про них у міських просторах через перейменування вулиць та побудову пам'ятників чи меморіалів, пошук та знаходження культурних артефактів минулого, здатні створювати привабливості як для корінних мешканців, так і для туристів.

Міські технології мають забезпечувати не лише культурну привабливість міста, а й доступність та рівність користування міським простором. Це стосується, насамперед, велосипедистів та інвалідів, які не в кожному місті можуть відчувати себе необділеними та дискримінованими. Іншими словами, концепція технологічного міста має включати також етичні цінності.

Висновки. Викладене дозволяє визначити, що технологічне місто – це сума міських технологій, які функціонують у міському просторі та слугують ефективної реалізації інтересів та цінностей міських жителів, гарантують їх повноцінний, вільний розвиток як особистостей, спрямованих у майбутнє.

ФЕНОМЕН КОРПОРАТИВНОГО ШАХРАЙСТВА І ЗЛОВЖИВАННЯ

Кудінов Ігор Олексійович

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології факультету соціології та управління Запорізького національного університету

Вступ та актуальність. В рамках нашої публікації ми будемо розуміти під корпоративним шахрайством і зловживанням цілеспрямовану активність по використанню особою (-ами) власного службового становища для особистого збагачення шляхом навмисного зловживання або неналежного використання ресурсів або активів організації, що наймає [1, с. 4]. Корпоративне шахрайство та зловживання передбачає широкий спектр поведінки працівників організації від службовців до керівників вищих рівнів управління, починаючи від складних шахрайських інвестицій і закінчуючи дрібними крадіжками. Поширені порушення включають привласнення активів, фальсифікацію фінансової або звітної документації, корупцію, дрібні крадіжки, подання недостовірних відомостей в сфері працевлаштування, використання майна компанії в особистих інтересах, а також зловживання зарплатою та лікарняними.

Слід розуміти, що між шахрайством і зловживанням в контексті трудових відносин існує значна різниця. Шахрайство – це будь-який злочин з метою отримання вигоди, що використовує обман як основний спосіб дії. В той час, як зловживання – це тип дрібного злочину, вчиненого проти організацій, наприклад, самовільне визначення часу для прийому їжі або перерви, прихід на роботу із запізненням або передчасний вихід з роботи, симулювання хвороби та розкрадання матеріалів та продуктів. В більшості випадків такі дії отримали назву як порушення трудової дисципліни. Тому в загальному плані корпоративне шахрайство та зловживання можна віднести до правопорушення як дії або бездії, якими порушуються певні правила, приписи, закони тощо.

Незважаючи на те, що подібні правопорушення можуть бути класифіковані за різними критеріями, їх зазвичай поділяють внутрішні або зовнішні. Останні стосуються правопорушень, які скоєні фізичними особами проти інших осіб, особами проти організацій або організаціями проти фізичних осіб. Однак перші

стосується правопорушень, скоєних людьми, які працюють в організаціях, які є найдорожчими та найпоширенішими видами шахрайства [2, с. 8].

Незважаючи на різницю між шахрайством і зловживанням, будь-які форми корпоративного шахрайства і зловживання об'єднані такими атрибутивними властивостями [1, с. 9]:

по-перше, дії працівника завжди мають скритний (підпільний) характер;

по-друге, відповідні дії порушують довірчі відносини між працівником та організацією;

по-третє, такі дії мають на меті пряму або непряму фінансову вигоду для працівника;

по-четверте, витрачені активи, кошти або ресурси є власністю організації, що наймає відповідного працівника.

Як можна побачити, корпоративне шахрайство і зловживання службовим становищем передбачає наявність двох сторін:

1. Пасивна сторона – жертва шахрайства або зловживання. Зазвичай в ролі якої може бути будь-яка юридична особа – орган державної влади / місцевого самоврядування, приватне підприємство або громадське об'єднання, політична партія та ін.

2. Активна сторона, в ролі якої виступає працівник організації, що постраждала від шахрайських дій або зловживання своїм положенням в організації відповідним працівником. Працівник – це будь-яка особа, яка отримує регулярну та періодичну компенсацію від організації за свою працю. До переліку таких працівників можуть входити як рядові особи, так і представники керівної ланки – керівники корпорацій, президенти компаній, керівники вищих та середніх рівнів управління тощо.

Виклад основних ідей. На даний час найбільш повна класифікація корпоративного шахрайства та зловживання представлена в роботі Дж. Уелса «Principles of Fraud Examination», згідно з якою існує три основні категорії відповідних правопорушень [2, с. 44-45]:

1. Привласнення активів, яке передбачає крадіжку або зловживання активами організації. До цієї категорії можна віднести крадіжку грошей з каси, крадіжку запасів та шахрайство з оплатою праці.

2. Корупція, під час якої шахраї незаконно використовують свій вплив на господарські операції з метою отримання вигоду для себе чи третьої особи всупереч своєму обов'язку перед роботодавцем або правам третіх осіб. Загальноприйняті приклади: прийняття «відкатів», ситуації так званого «конфлікту інтересів»).

3. Шахрайство з фінансовою звітністю, що передбачає цілеспрямована фальсифікація фінансової або звітної інформації про організацію з метою ввести в оману тих, хто на неї покладається. Загальні приклади включають факти завищення доходів та заниження зобов'язань чи витрат.

Як можна протидіяти корпоративному шахрайству та зловживанню? Як показали результати досліджень [2, с. 44], подібні факти в більшості випадків викриваються завдяки підказкам, під якими можна розуміти надання інформації про факти шахрайства або зловживання іншими співробітниками організації.

Рисунок 1. 2011 Global Fraud Survey: методи виявлення шахрайства

Висновки. Успішне виявлення і протидія корпоративному шахрайству та зловживанню залежить від трьох чинників.

По-перше, від професійного рівня особи, що займається розслідуванням або моніторингом подібних правопорушень, особливо в сфері фінансової звітності, звітної (бухгалтерської) документації та відповідної супровідної документації. В більшості випадків саме вони є основою для доказової бази злочину. Тому слідча особа має бути обізнаною у юридичних питаннях, судочинстві та розуміти принцип

«стежина інформації» [3, с. 37-40].

По-друге, від процесу отримання інформації від осіб, що мають відношення до факту шахрайства або зловживання, тобто навичок опитування. Під час розслідування фактів шахрайства докази зазвичай збираються таким чином, щоб перейти від загального до конкретного. Це правило поширюється як на збір документальних доказів, так і на отримання свідчень. Таким чином, експерт з питань шахрайства, швидше за все, розпочне з опитування нейтральних сторонніх свідків, осіб, які можуть мати певні знання про шахрайство, але які не причетні до правопорушення. Далі експерт з питань шахрайства опитує свідків-підтверджувачів – тих осіб, які безпосередньо не причетні до правопорушення, але які можуть підтвердити конкретні факти, пов'язані з правопорушенням.

Якщо після опитування нейтральних сторонніх свідків та підтверджуючих свідків виявляється необхідним подальше розслідування, експерт по шахрайству продовжує опитування підозрюваних співучасників передбачуваного злочину. Як правило, з цими людьми беруть інтерв'ю в певному порядку, починаючи з тих, кого вважають найменш винним, і переходячи до тих, кого вважають найбільш винним. Лише після опитування підозрюваних співавторів, особа, яка підозрюється у скоєнні шахрайства, запрошується на бесіду. Організуючи співбесіди в порядку ймовірної вини, експерт по шахрайству має можливість отримати якомога більше інформації до моменту проведення співбесіди з головним підозрюваним.

Третім чинником успішного розкриття шахрайства або зловживання є спостереження. Фахівці, які займаються розслідуванням шахрайства, часто ставляться в положення, коли вони повинні спостерігати за поведінкою, шукати прояви багатства і, в деяких випадках, спостерігати за конкретними правопорушеннями або підозрюваними.

Література:

1. Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse. URL: https://www.acfe.com/uploadedfiles/acfe_website/content/documents/1996-rttn.pdf.
2. Joseph T. Wells. Principles of Fraud Examination. New Jersey: ACFE, 2014. 521 p.
3. Хант Ч., Зартарьян В. Разведка на службе вашего предприятия: информация основа успеха. Киев: Укрзакардонвизасервис, 1992. 160 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ФІГУР СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ У ЖИТЕЛІВ МІСТ ТА СІЛ

Кулик Марія Анатоліївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології факультету соціології та управління
Запорізького національного університету

Вступ та актуальність. Активні трансформаційні процеси, які актуально відбуваються одночасно в різних сферах українського суспільства, призводять до поступового переосмислення ключових фігур соціальної пам'яті. Фігури пам'яті є культурно сформованими суспільно обов'язковими образами пригадування [1, с. 39]. Оскільки фігура соціальної пам'яті є обов'язковою для запам'ятовування й відтворення наступними поколіннями, на особливу увагу заслуговує проблематика закріплення образу в соціальній пам'яті та подальше формування з нього фігури у представників різних типів територіальних поселень.

Фігури соціальної пам'яті зазвичай будуються на контрасті сприйняття «своїх» і «чужих», підкреслюючи несхожість з іншими та нівелюючи деякі розбіжності зі своїми [2]. Фігури соціальної пам'яті мають особливе значення у формуванні образу «Ми-група» та визначають відмежування від так званих «Вони». Такі образи найбільш яскраво та емоційно переживаються членами спільноти. Серед фігур соціальної пам'яті фундаментальними у формуванні територіальної ідентичності є такі бінарні образи, як: образ героя та антигероя, ворога та друга.

Образи героя та антигероя являють собою внутрішньогрупові фігури соціальної пам'яті, що уособлюють найважливіші позитивно схвалювані та, навпаки, небажані характеристики певної групи, територіальної спільноти. Серед досліджень образу героя привертають увагу напрацювання із цієї тематики американського психолога, представника неофрейдизму Е. Берна. Аналізуючи історію формування та розвиток соціальних груп, дослідник зважає на значну роль у цьому процесі образів героїчних фігур, що сприймаються членами групи як безпосередні засновниками цієї групи, сприяють примноження її кількості, зберігають від розпаду, надаючи опір сильній протидії, і надають приклад відданості групі, здатності навіть загинути заради групи, здійснюючи подвиг [3, с. 62]. Кожна соціальна група психологічно тяжіє до визначення відправної точки відліку свого існування, а оскільки момент виникнення групи не завжди чітко

визначений в часі, подвиги першого героя слугують своєрідним закріпленням часу створення групи. Вважаємо, що в певних випадках сама історія створення групи може бути витіснена, і пальма першості, натомість, віддана Герою, оскільки в такому випадку історія спільноти, у сприйнятті членів групи одразу починається з перемог. В такий спосіб, саме в топонімічних назвах невеликих містечок, сіл та селищ переважно закріплюються прізвиська або імена героїв-засновників. Вплив цих фігур соціальної пам'яті є досить локалізованим і, відповідно, топонімічні назви є більш сталими. Натомість, у формуванні фігур соціальної пам'яті великих територіальних груп спостерігаємо іншу закономірність, а саме, на формування назв великих міст значною мірою впливають актуальні політичні процеси всієї держави.

Виклад основних ідей. У формуванні образу героя привертає увагу факт наділення фігури надзвичайними здібностями, інколи навіть магічними. Процес перетворення стародавніх правителів та героїв на міфічних персонажів уперше був описаний давньогрецьким філософом Євгемером, звідси й термін, яким позначають індивіда, що пройшов процес набуття надзвичайних здібностей та ознак – євгемер [3, с. 64]. Найвидатніші первинні лідери справляють найбільший вплив на свої народи, неминуче стаючи євгемерами. Вони згуртовують спільноти, надаючи авторитету канонічність та збільшуючи його ефективність впливу на спільноту. Якщо спільнота нараховує декілька поколінь, євгемеризація є майже невід'ємним процесом у функціонуванні соціальної пам'яті.

Активний процес євгемеризації відбувається в традиційному суспільстві через народний епос: легенди, балади, пісні, що складені ним. В сучасному інформаційному суспільстві з'являється нове явище щодо здійснення такого процесу, а саме: ми спостерігаємо зміну каналів передачі інформації з аудіального на візуальний, який проявляється у перевазі передачі інформації у аудіальних формах: портретній культурі героїчної символіки, оригіналах та копіях художніх полотен, монументів, які репрезентуються в ЗМІ.

Зміна та перевага каналів трансляції образів соціальної пам'яті територіальної спільноти значною мірою визначається також типом поселень: міське населення чи сільська місцевість. На цю особливість вказував ще класик соціології Г. Зіммель [4]. Отже, у міському середовищі будуть переважати візуальні канали трансляції, у сільському – навпаки, інформація буде транслюватись через аудіальні канали. Візуалізація фігури соціальної пам'яті без включення аудіального каналу може призводити до впізнавання фігури, по окремих характеристиках, в цілому «залишаючись не представленою». Це, в свою чергу може зумовлювати проблемність ідентифікаційних процесів спільноти, викликати моменти неоднозначного трактування, розуміння, динаміки сприйняття.

Важливим у контексті функціонування образів соціальної пам'яті вважаємо також процес та умови актуалізації її фігур. Е. Берн у своїх дослідженнях доходить висновку, що фігури соціальної пам'яті, а саме герої, актуалізуються в періоди загроз (зсередини чи ззовні) для цілісності спільноти [3, с. 66]. У такому разі спільнота звертається до своїх фігур соціальної пам'яті, зазвичай у зворотному хронологічному порядку: спочатку апелюють до традиційних лідерів, що захищали та боролися за канони, далі – до первинних історичних лідерів, що ці канони створювали.

Свої закономірності простежуються при формуванні фігури Друга в соціальній пам'яті. В такому випадку переважає процес співвідношення певних представників групи по взаємодії та віднесення їх окремих членів до категорії «Свої». Складність імплікації поняття «дружба» визначає наявність великої кількості підходів до розуміння основних характеристик дружби, що дають змогу виокремити цей феномен з-поміж таких, як «близькість», «товариськість», тощо. Дослідження психологів дають відповіді щодо особливостей генези та розвитку дружніх відносин. Саме вони стануть у нагоді при соціологічному аналізі формування образу друга в суспільній свідомості, оскільки особистісний досвід розуміння дружби буде визначати критерії зарахування спільнот до категорій друзів або ворогів. Російський дослідник І. Кон, аналізуючи ознаки дружби, доходить висновку про існування принаймні трьох основних її характеристик: безкорисливість, взаємна симпатія та внутрішня близькість (друг є нашим *alterego*) [5, с. 8–9]. Таким чином, дружба постає як тип відносин між суб'єктами, які не вимагають кровної спорідненості, але ж передбачають встановлення довірливих та безкорисливих відносин. У цьому контексті формування образу дружньої спільноти передбачає певне відокремлення її від образу Я, тим не менше, передбачає певну близькість. Прагнення спільнот підкреслити цю близькість виявляється у висловах, що містять ознаки кровної спорідненості (наприклад, «брати-слов'яни») тощо. Так само відчуття належності до території може виявлятися у персоніфікації географічних об'єктів як родичів: «Хортиця – мати», «Великий Луг – батько». Серед чинників, що зумовлюють встановлення дружніх відносин, І. Кон називає такі: територіальна близькість (тут важливо враховувати, що із здобуттям освіти територіальні межі значно розширюються), спільна діяльність та соціальні установки [5, с. 113–119]. Вважаємо, що саме у формуванні територіальної ідентичності спільноти особливе місце посідає формування образу друзів, оскільки цей образ є критерієм відокремлення групи «своїх» від групи «чужих». Таким чином, через конструювання образу друга та образу ворога територіальна спільнота може досягнути наповнення її простору, проектувати власну поведінку та прогнозувати дії територіальних спільнот, що оточують її.

Висновки. Таким чином, фігури соціальної пам'яті - культурно сформовані, суспільно обов'язкові

для пригадування образи героя, антигероя, ворога та друга. Вони дозволяють маркувати територіальній спільноті час свого існування, через закріплення в топонімах слугують своєрідними координатами ідентифікації, а евгемеризація фігур соціальної пам'яті особливим чином посилює вплив ціннісних орієнтирів цих фігур на територіальні спільноти. Подальші дослідження образів соціальної пам'яті та прогнозування поведінки представників територіальних спільнот великих міст та сіл представляються особливо важливими у формуванні злагодженої політики ідентичностей нашої держави. Оскільки цілеспрямований вплив на такі процеси становлення фігур соціальної пам'яті дозволить запобігти появі зловжистої агресії та насильства у представників територіальних спільнот.

Література:

1. Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. М., 2004. 363 с.
2. Сорока Ю. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття іншого. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 332 с.
3. Берн Э. Структура и динамика организаций и групп. Минск: Попурри, 2006. 352 с.
4. Зиммель Г. Социология чувств. *Социология*. Ленинград, 1923. С. 121–127.
5. Кон И. С. Дружба : Этико-психологический очерк. М.: Политиздат, 1980. 255 с.

«ОБЕРЕЖНО, ДВЕРІ ЗАЧИНЯЮТЬСЯ!»: МАЙБУТНЄ ЯК КОНСТРУКТ І ПРОБЛЕМИ ЧИТАЦЬКОГО СПРИЙНЯТТЯ

Легеза Сергій Валерійович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Вступ та актуальність. Культура працює із концептами, актуалізованими для сьогодення змінним соціальним контекстом. По суті, вона віддзеркалює сучасність – і пропонує користувачам ці концепти в якості референтних. Але такого роду концептуалізація вибудовується ще й по двох «часових» осях: 1) надає картину ідеального минулого («ідеального», бо воно легітимізує ідеологеми/образи сучасності: це «минуле» конструюється як їхня причина); 2) створює образ бажаного майбутнього – як проективності та перспективності «моменту сучасного».

При цьому, принципово цікавим для аналізу сьогодення є феномен популярної культури, оскільки саме популярна культура схильна до оперування образами, по-перше, розрахованими на широке використання і, по-друге, такими, що створюють свого роду взаємопов'язані послідовності стереотипізованих ідеологем, які одночасно стають інструментом для відтворення моделей реального – актуального (наприклад, в детективі) або імовірнісного (як у науковій фантастиці).

Виклад основних ідей. Наукова фантастика, як вона склалася в останньому десятилітті XIX ст. (формальний відлік існування її як відтворювального жанру часто починають з творчості Г. Веллса), бере на себе принаймні дві функції, пов'язані з образами майбутнього. По-перше, це створення перспективності актуальних для часів конкретних авторів ідеологем соціального устрою та становища (як-то картини комуністичного майбутнього у творах І. Єфремова чи братів Стругацьких, важливі для радянської популярної культури принаймні з кінця 1950-х рр.); по-друге, це позитивна чи негативна соціальна евристика – у формі утопічних чи дистопічних образів майбутнього (і ці утопії та дистопії завжди напряму пов'язані з ідеологічним баченням сучасного для авторів суспільства).

Дистопії майже без виключень становлять собою інструмент, так би мовити, «від'ємної проективності» – пропонуючи образи небажаного майбутнього та пояснюючи психологічну чи соціальну природу такого роду несприйняття цих моделей для аудиторії. Утопії ж, навпаки, пропонують образ позитивної соціальної еволюції, яка є актуальною для часів їхнього написання. Крім того, вони встановлюють своєрідні межі соціального розвитку, як їх бачить актуальна політична чи культурна парадигма (бо становлять опис вищої та кінцевої стадії соціального розвитку).

Динаміка та змінність утопічних картин напряму залежить від плінності ідеологій – причому, в більшій мірі, ніж це стосується дистопій: негативна динаміка суспільного розвитку, як вона презентується в популярній культурі, більш варіативна, ніж ідеалізована картина суспільства (яка в межах поточної ідеології може бути виключно в однині). Оскільки ж популярна культура (як і культура взагалі) отримує свій кінцевий сенс перш за все у точці взаємодії з користувачем, на викликання реакцій якою вона, по суті, спрямована, дистопічні і утопічні моделі, як вони присутні в популярній культурі, дозволяють не лише фіксувати залежності «картин майбутнього» від пануючих ідеологій, але й динаміку суспільної думки щодо цих конструктів. Це останнє стає можливим завдяки вивченню реакцій аудиторії та змінних оптик, крізь які

сприймаються утопічні/дистопічні моделі (мова тут може йти як про ступінь їхнього сприйняття чи несприйняття, так і про ступінь прозорості авторської картини для чергових поколінь користувачів, про плинність сенсів, які авдиторія готова вбачати в конкретних творах популярної культури тощо).

У випадку утопії ми маємо справу із доволі парадоксальною ситуацією: чіткість утопічного бачення майбутнього напряму залежить від наявності жорсткої ідеології, що є панівною в суспільстві. Але при цьому відображення цієї «ідеальної утопії» в популярній культурі може сприйматися навіть як опозиційне по відношенню до панівного владного дискурсу (як це було, наприклад, із офіційною критичною рецепцією найбільш відомого утопічного образу комуністичного майбутнього, створюваного від поч. 1960-х років радянськими письменниками А. та Б. Стругацькими). Одночасно, жорсткість ідеологічної складової вагомо обмежує роботу із дистопічними образами, даючи можливість закріплювати такого роду проєктивність майже виключно за культурними та соціальними територіями ідеологічних супротивників. Радянські дистопії, наприклад, існували чи не виключно в символічному полі образності «капіталістичного Заходу» (принаймні ті, які були надруковані офіційно, а відтак мали полегшений доступ до авдиторії користувачів популярної культури).

Цікавим є і те, що кінець біполярного світу часів Холодної війни та падіння радянської системи призвели до швидкого знецінення попередніх утопічних моделей як для пострадянського простору, так і для країн Заходу. Виявилось, що утопії, жорстко вкорінені в ціннісній системі панівної ідеології втрачали своє символічне та прикладне значення для авдиторії користувачів. Останньою цілісною картиною світу майбутнього, який створила західна популярна культура тих років, виявився проєкт т.зв. кіберпанку – переосмислення прориву в світ інформаційних технологій, що став характерним для західної цивілізації в останній чверті ХХ століття.

Утім, у подальшому, принаймні з середини 2000-х років, можна говорити про повернення зацікавленості західної популярної культури – фантастики зокрема – моделюванням майбутнього (як найближчого – здебільшого, в кінематографі, так і середньострокового). Головною рисою цих «майбутніх» стає зосередженість уваги на концептах постлюдства та технологічній сингулярності: схоже, саме вони на теперішній час становлять своєрідний «горизонт сенсів» для прогностики у формі популярної культури.

На пострадянському просторі проєктивні моделі майбутнього після падіння СРСР поступилися на користь т.зв. «альтернативної історії»: переосмисленням художніми методами можливої варіативності перебігу подій на теренах «останньої імперії». Ідеологічний же консерватизм, притаманний на теперішній час магістральним напрямкам російськомовної популярної культури, призводить до того, що домінуючими тут – і у фантастиці зокрема, – стають специфічні «консервативні утопії». Конструювання майбутнього в цих моделях відбувається не у межах аналітики наступного стану соціальності, але відтворює минулі традиціоналістські моделі та ідеології (яскравий приклад – домінуючий в російській фантастиці тренд «потраплянців»: сюжетів, де наші сучасники, що потрапили в іншу історичну епоху, нівелюють прийдешні соціальні зміни та консервують політичну систему, яка б відповідала ідеології «сильної держави»).

На цьому фоні доволі показовими є зміни у сприйнятті утопічних моделей користувачами популярної культури – і формування специфічних технік прочитання іншомовних традицій проєктування майбутнього.

Явище «перепрочитування» (із змінністю, здавалося б, жорстко прописаних ідеологічних авторських настанов) яскраво представлене у читацькій рецепції творчості А. та Б. Стругацьких, які створили в радянській фантастиці яскравий образ утопічного майбутнього для читачів 1960-1980-х років. Модель комуністичного майбутнього Стругацьких виявляється не(с)прийнятною ані серед російськомовної авдиторії (бо це майбутнє надто ліберальне як на смак теперішнього читача), ані для авдиторій неросійського пострадянського простору (зокрема – для України); в цьому останньому випадку важливим стає дистанція, яка відділяє покоління молодих читачів від умовного «старого фендому»: майбутнє Стругацьких сприймається як рудимент радянського, а не як проєкт, заснований на загальнолюдських цінностях.

Перекладні ж твори – їхня тематика та досліджувальні моделі соціальності, – виявляються непрозорими вже для сучасного читача з російськоцентричної авдиторії: непрозорими настільки, що, починаючи з 2010-х років у російських видавництвах виходять антології, покликані бути критичними репліками щодо таких образів майбутнього (показовими є вже самі назви такого роду збірок: «Либеральный апокалипсис» (2013), «Семьи.net» (2014) чи «Беспощадная толерантность» (2017)).

Висновки. Україномовні користувачі популярної культури знаходяться в посередній позиції: з одного боку, українська популярна культура досі не має своїх представників, які б займалися художнім осмисленням форм технологічного та соціального майбутнього, відмінного від нашого «тут-і-зараз». З іншого ж боку, толерантність до західних моделей в середовищі українського фендому вище, ніж в російському: навіть при наявності доволі потужного консервативного крила, український фендом залишається «прозахіднішим» за своїх російських колег – почасти до цього призводить і актуальне для українського простору символічне протистояння російському як значима практика на рівні повсякдення (при цьому ступінь осмисленості такого протистояння потребував би подальшого уточнення).

ПЕРЕВАГИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ В КРИМІНОЛОГІЇ

Пилипенко Яна Сергіївна

кандидат соціологічних наук, викладач кафедри соціології
Запорізького національного університету

Вступ та актуальність. Медіація на сьогодні є достатньо новою технологією для українського суспільства у вирішенні конфліктів і суперечок в будь-якій сфері. Світова практика використання медіації у вирішенні конфліктних ситуацій є доволі позитивною і поступово цей досвід запроваджується і в Україні. В сфері кримінології зазвичай суперечки вирішуються через судові процедури, проте сучасний стан судової системи, недосконалість законодавства та низка інших причин викликають потребу в альтернативних способах вирішення конфліктів та суперечок. Одним з таких способів і є медіація.

В проєкті закону України «Про медіацію», медіація визначається як «добровільна, позасудова, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [1]. Тобто, медіація характеризується конфіденційністю, добровільністю та структурованістю процесів в її здійсненні.

Як і будь-яка технологія, медіація звісно має і свої недоліки, проте, детальніше зупинимось саме на перевагах застосування медіації в сфері кримінології, а саме як альтернативі судовому процесу.

В зазначеному вище проєкті закону України «Про медіацію» виділяються основні принципи медіації: «медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, незалежності та нейтральності медіатора, неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації» [1]. Застосування в роботі медіаторів таких принципів – це вже перевага у використанні медіації для вирішення конфліктів та суперечок.

По-перше – добровільність – якщо сторони конфлікту погодились добровільно на здійснення медіації, то відповідно спілкування вже буде більш конструктивним. Медіація проводиться в неформальних умовах, це дійсно значно сприяє конструктивній розмові. На відміну від цього судовий процес проходить більш офіційно, у судовій залі за чіткими формальними правилами, що не завжди спонукає до відвертої розмови та конструктивної розмови.

По-друге – конфіденційність – жодна із сторін медіації, медіатор, інші учасники медіації, а також організація, що забезпечує проведення медіації, не мають права розголошувати інформації, що стосується медіації, без письмової згоди сторін медіації. В судовому процесі не завжди вдається уникнути розголосу обставин приватного життя сторін.

По-третє – незалежність, нейтральність, неупередженість медіатора – все це сприяє тому, що буде врахована думка кожної сторони і прийняте рішення буде враховувати інтереси обох сторін. Натомість в судовому процесі враховується думка тієї сторони, яка має більш вагомні аргументи та докази.

Окрім цього, незаперечними перевагами застосування медіації є її швидкість та економічність порівняно з судовим процесом. Розв'язання конфлікту чи суперечки за допомогою медіації залежать від сторін та їх готовності до прийняття рішення. Відповідно, якщо сторони готові йти на контакт та зацікавлені у швидкому вирішенні проблеми, то медіаторний процес відбувається досить швидко, водночас судовий процес може тривати до декількох років.

Стосовно економічності, робота медіаторів є оплачуваною, але враховуючи порівняну швидкість процесу, вона все одно є не такою дорогавартісною, як витрати на судовий збір, послуги адвоката, можливі витрати на експерта.

Виклад основних ідей. Медіація є менш формалізованою порівняно з судовим процесом. Це відображається в тому, що основними документами, які використовуються в медіації є договори, які укладаються між сторонами на кожному етапі вирішення певної проблеми. На відміну від цього судовий процес потребує підготовки й надання значної кількості документів, довідок та іншого.

В цілому перевагами медіації, окрім названих є також:

– орієнтація на майбутнє – тобто в медіації може бути метою збереження нормальних відносин між сторонами, щоб в подальшому вони мали змогу конструктивно вирішувати питання без допомоги третьої сторони.

– відсутність стресу – процес медіації характеризується мінімальною кількістю стресових ситуацій, натомість судовий процес врегулювання суперечки є більш нервовим.

– самостійне вирішення конфлікту – в процесі медіації, за допомогою медіатора сторони самостійно вирішують свій конфлікт, натомість в судовому процесі конфлікт вирішується сторонньою особою – суддею. Тому домовленості прийнятті в процесі медіації виконуються краще.

Безумовно успіх медіації залежить від багатьох факторів, якщо хтось зі сторін не хоче приймати участь в медіаторному процесі – медіація взагалі не відбувається. Тобто для успішної медіації потрібна наявність мотивації у всіх сторін, готовність до відкритого обговорення проблеми, готовність уважно

вислухати опонента та прийняти зважене рішення.

Враховуючи це, науковці виділяють такі недоліки медіації в кримінології:

- «в медіації складніше бути впевненим у професіоналізмі медіатора, ніж судді в судовому процесі;
- більш сильні сторони отримують можливість нав'язати свою точку зору слабшим;
- механізм медіації, приховує від суспільства деякі значні спори, які мають чи можуть мати соціально значущі наслідки» [2]. Виходячи з цього, наявна проблема професійної підготовки медіаторів, для того, щоб їх робота була максимально ефективною.

Висновки. Таким чином, щоб інститут медіації став більш функціональним в українському суспільстві необхідно чітко закріплення медіаторного процесу в законодавстві, розповсюдження ефективного навчання медіаторів – все це в майбутньому сприятиме появі довіри у суспільства до медіації, як до ефективної технології вирішення конфліктів та суперечок у будь-якій сфері і кримінології в тому числі. Безумовно деякі суперечки, наприклад ті які несуть загрозу життю, не можуть вирішуватись поза судовим процесом. Проте вже зараз стає популярним звертатись до медіаторів у питаннях розподілу майна, виховання дітей батьками після розлучення та інше. В таких питаннях медіація проявляє себе як ефективний та економічний процес вирішення суперечок та конфліктів.

Література:

1. Проект Закону України «Про медіацію» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ЛЮ1110А> (дата звернення 23.06.21 р.).
2. Ясиновський І. Г. Переваги і недоліки медіації при вирішенні правових конфліктів. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 344-347.

КРИМІНОГЕННІ ФАКТОРИ МІСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Поклад Василь Іванович

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

Вступ та актуальність. Одним з побічних наслідків урбанізації, як всесвітньо-історичного процесу підвищення ролі і значення міст, є злочинність. Динаміка зростання показників злочинності відбувається паралельно з темпами урбанізації. Саме у містах стає можливою професійна злочинність, довготривале існування злочинних згай, співтовариств, зароджується злочинна субкультура [1, с. 143].

Американський дослідник проблем міського способу життя Льюїс Вірт серед основних ознак міста виділяє втрату первинних відносин, ослаблення соціального контролю, а також схильність городян ставитись один до одного інструментально [2, с. 91]. Інакше кажучи, крім того, що місто стає сприятливим середовищем для породження злочинності як соціального інституту, особливості міського життя руйнівню впливають на потенціал протидії небезпечним девіаціям зі сторони первинних соціальних груп. У міських поселеннях доіндустріального суспільства цехова форма спільнот (як спосіб збереження первинної общини) обмежувала приплив населення до міст. Та по мірі розвитку буржуазних відносин міста приваблювали все більше і більше людей, серед яких було чимало маргіналів, готових до делінквентних вчинків при відсутності стримуючого фактору у вигляді соціальних зобов'язань [див.: 3, с. 17].

Негативним наслідком урбанізації є перезавантаження соціальних контактів, більша частина яких стають надмірними та примусовими. Втрачається здатність і можливість зосереджувати увагу на конкретній людині. Ця байдужість часто переходить в озлоблення і навіть агресію [див.: 4, с. 98].

Виклад основних ідей. Ще видатний німецький соціолог Георг Зіммер, відзначав, що основною рисою міського життя є анонімність [2, с. 91]. Більшу частину своїх вчинків людина здійснює серед незнайомих людей (на вулиці, в магазині, на транспорті). Ставлення до інших людей переважно функціональне: не як до людини, а як до носія функції – водія, продавця тощо. А «чим вище ступінь урбанізації і зростаюча з нею анонімність проживання, – зазначає німецький кримінолог Йозеф Єгер, – тим частіше проглядається тенденція реагування на скоєний злочин кримінально-правовими засобами» [5, с. 137]. У полікультурній міській спільноті ефективний соціальний контроль, заснований на загальній системі цінностей та норм неможливий, тому у підтриманні порядку акцент переноситься на адміністративно-поліцейський контроль.

Яскравою ілюстрацією визначених вище закономірностей можна вважати розвиток міст Східної України. Як зазначає Г. Коржов, «Донбас протягом двох століть був «плавильним казаном», в якому змішалися мовні, релігійні та культурні явища. Регіон історично перебував під впливом різних культур, приймаючи поселенців з усієї колишньої Російської імперії – людей, яких доля змушувала бігти зі своїх місць заради заробітку важкою фізичною працею. Нерідко тут оселялися люди з місць позбавлення волі – з

кримінальною та напівкримінальної психологією. Російська мова та авторитарно-кримінальний тип міської ментальності були фактором адаптації в цьому регіоні» [6, с. 42].

Після Другої світової війни відновлення та реконструкція шахт потребували припливу великої кількості низькокваліфікованих робітників. В основному приїжджали люди з невисоким освітнім та культурним рівнем, без особливих духовних та моральних запитів. За підрахунками луганських кримінологів, «з числа нинішніх жителів Луганської області в деяких вікових групах мінімум кожен шостий притягувався до кримінальної відповідальності» [7, с. 191]. У 50-ті роки ХХ століття багато хто з них опинився на новобудовах Донбасу в ході процесів амністії у період десталінізації. Працюючи на шахтах, будовах і заводах вони не скоювали кримінально караніх діянь, інтегрувалися в місцеві громади, але при цьому часто залишалися носіями цінностей кримінальної субкультури і їх трансляторами.

Адаптація до авторитарно-кримінального типу міської ментальності Донбасу впливала і на вихідців з села, вимушених через несприятливі умови життя у сільській місцевості мігрувати до «новобудов соціалізму». Порушення традиційних форм сімейних зв'язків, вихід з-під контролю сільської громади створювало атмосферу відчуження і придушення індивідуальності. Девіантність у таких умовах стає засобом «зняття» психічної напруженості. При цьому використовуються навіть деякі сільські норми та традиції, перенесені у трансформованому вигляді до урбанізованого середовища. «Однією з таких традицій були бійки «село на село». Переселення колишніх сільських жителів з бараків в новобудови, що відбулося в 1960-х – 1970-х роках у зв'язку з масштабним «типовим житловим будівництвом», призвело до того, що молоді жителі дворів або «коробок» почали захищати свою територію, влаштовувати бійки «двір на двір», «вулиця на вулицю» і т. п.» [8, с. 53].

В умовах тотального панування комуністичної ідеології норми і цінності злочинного світу сприймалися значною частиною молоді міст як опозиційна контркультура. Пізніше, під час російської агресії на Сході України саме носії кримінальної субкультури у сполученні з «радянськими фундаменталістами» і склали кістяк соціальної бази сепаратистів. В контексті поєднання радянського фундаменталізму і неправих традицій населення показовим є той факт, що перші в регіоні бандитські «бригади» (збройні банди) початку 90-х років, що відрізнялися особливою зухвалістю і жорстокістю, склалися з жителів Краснодона та Стаханова – міст-символів радянського періоду. До речі, представники цих же міст фігурували і як основні учасники захоплення будівлі Служби безпеки України в квітні 2014 року [див.: 9, с. 88-100].

Висновки. Наскільки можливо мінімізувати криміногенний вплив міського способу життя? Однозначну відповідь дати важко, адже загальні особливості процесу реалізуються у певному соціокультурному просторі (як це було показано на прикладі міст Донбасу). Тим не менше, уявляється доречним накреслити один з можливих шляхів подолання вад міського способу життя. Це, на мою думку, – посилення сусідських громад у містах. Вже зараз об'єднання співвласників багатоквартирних будинків стають первинною ланкою місцевого самоврядування, у яких громадяни спільно вирішують загальні проблеми життя. Кримінологічне значення таких асоціацій полягає у тому, що, по-перше, зменшується анонімність індивідів хоча б за місцем проживання. А, по-друге, відтворюється механізм соціального контролю, схожий на контроль сільської общини, який історично довів свою антикриміногенну ефективність.

Література:

1. Рущенко І. П. Соціологія злочинності. Харків : Видавництво національного університету внутрішніх справ, 2001. 370 с.
2. Аберкромби Н. Социологический словарь / пер. с англ. И.Г. Ясавеева. 2-е изд., перераб. и доп. М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. 620 с.
3. Клинтух И. И. Делинквентное поведение: социокультурная обусловленность : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни (социологические науки)» / Южный федеральный университет. Ростов-на-Дону, 2009. 32 с.
4. Федоренко Д. Криминологические аспекты урбанизации. *Юридический вестник*. 2000. № 1. С. 95-99.
5. Егер Й. Совет по предупреждению преступности в Шлезвиг-Гольштейн // Криминологические исследования в мире. М., 1995. С. 135-139.
6. Коржов Г. Региональная идентичность Донбасса: генезис и тенденции развития в условиях общественной трансформации. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2006. № 4. С. 38-51.
7. Криминология: приглашение к дискуссии: / А. В. Баляба, Э. В. Виленская, Э. А. Дидоренко, Б. Г. Розовский. Луганск: РИО ЛИВД, 2000. 318 с.
8. Салагаев А. Л., Шашкин А. В. Молодежные группировки – опыт пилотного исследования. *Социологические исследования*. 2004. № 9. С. 50-58.
9. Поклад В. Сепаратизм в Луганской области: социально-психологические предпосылки. *Криминологические исследования* : Северодонецк: РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2018. Вып. 10 : Луган. ученые о луган. событиях. С. 88-100.

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНОМУ УРБАНІЗОВАНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ВИГОДИ І ЗАГРОЗИ*Ратушна Таїсія Олександрівна*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології факультету соціології та управління
Запорізького національного університету

Вступ та актуальність. Найбільш помітним процесом ХХ ст. була урбанізація, вона спричинила масштабні зміни не тільки в економічній та технологічній сферах, але і вплинула на формування нових соціокультурних норм і цінностей та трансформацію соціальних відносин і все ще триває. За даними ООН станом на 2018 рік у світі в містах і міських агломераціях проживає більше 55% населення, а до середини ХХІ ст. ця цифра зростає до 68% [1]. Урбанізація дала поштовх до розвитку суспільства в різних сферах, але в той же час створила і нові проблеми: перенаселення міст, високі рівні забруднення та інтенсивності транспортних потоків, розміщення небезпечного виробництва, високий рівень злочинності та епідеміологічних загроз тощо. Місто також дозволило індивідам бути досить атомізованими, навіть при високій щільності соціальних контактів, що теж мало неоднозначні наслідки. З одного боку на перший план вийшли цінності особистісних досягнень і можливості самовираження, а з іншого – відчуття відокремленості і розділення, атомізації і самотності [2]. Система соціального контролю в містах також була слабкою, порівняно з сільською місцевістю і негативно впливала на загальну ситуацію з безпекою в урбанізованому середовищі. Це спричинило запит в суспільстві на нові форми контролю і якщо говорити ширше – безпека стала однією з найважливіших цінностей сучасного суспільства.

Виклад основних ідей. Однак ситуація в сучасному суспільстві поступово змінюється в основному у зв'язку з процесом розвитку інформаційних технологій і діджиталізації, який можна вважати найбільш помітним процесом початку ХХІ ст. Особливо цікаво в даному контексті з точки зору соціології спостерігати і досліджувати те як нові інформаційні технології впливають на організацію життя і формують нові умови соціальних взаємодій у великих містах, а соціальний контроль набуває іноді досить цікавих форм, оскільки Інтернет, соціальні мережі, мобільні додатки та камери відеоспостереження відкривають тут практично безмежні можливості.

Так, наприклад, формується поняття безпечного міста через використання Smart City, як системи управління містом на основі діджиталізації більшості процесів і застосуванні автоматизованих інформаційних систем. Міста, що впроваджують концепцію Smart City знаходяться в десятці найбезпечніших міст світу за різними показниками від низького рівня кримінальних загроз до безпеки інфраструктури і доступності медичних послуг [3].

Дійсно, діджиталізація і різноманітні інформаційні сервіси спрощують життя в різних сферах і роблять його безпечнішим, однак при цьому змінюється баланс «відкритості» і «закритості», приватності і публічності в сучасному суспільстві межа між ними стає дуже умовною.

Індивіди як користувачі все більшої кількості соціальних мереж, інформаційних ресурсів та сервісів не завжди розуміють яка інформація і яким чином може бути використана й з якою метою (для реклами та маркетингу – таргетування, чи для шахрайства) та наскільки вони «впускають» інших людей у своє життя, чи готові вони до того, що їх приватне життя, стосунки, висловлювання будуть оцінюватись, обговорюватись, чи засуджуватись (як, наприклад, у випадках з цькуванням в соціальних мережах).

«Прозорість» соціального життя через присутність в інформаційному просторі, зокрема в різних соціальних мережах в певній мірі повертає доурбанізаційні методи соціального контролю, притаманні більше традиційному укладу сільського способу життя. Використовуючи термін М. Маклюєна середовище Інтернету і соціальних мереж можна метафорично назвати «глобальним селом», люди настільки залучені в справу один одного, через соціальні мережі ніби це їхні власні, вони вільно чи мимоволі все більше проникають в життя один одного, розмірковуючи про все побачене і почуте [4; 5].

Тож в такому випадку відомо з ким і про що ти спілкуєшся, що читаєш, які пости в соціальних мережах пишеш, який контент тобі до душі, що та де ти купуєш. За даними геолокації можна відстежити, де буваєш і в який час, можна оцінити реальний дохід, сферу інтересів, відстежити пересування і т.д. В цьому можуть бути як великі переваги так і загрози.

Якщо раніше (10-15 років тому) Інтернет вважався тим середовищем, де можна стати ким завгодно і вибудувати собі нову ідентичність, зараз він стає все більш деанонізованим (наприклад в соціальних мережах більшість користувачів зареєстрована так, що можна дізнатись про них якусь офіційну інформацію: П.І.П.; місце проживання, навчання чи роботи; електронну адресу і телефонний номер; контакти друзів і знайомих тощо). Така відмінність часто пов'язується з тим, що раніше вперше реєструвались дорослі, які використовували Інтернет для відпочинку і розваг та часто хотіли для цього анонімності, але зараз нові користувачі – це дорослі, що використовують різноманітні сервіси для роботи, ділового спілкування чи громадської діяльності або діти, які реєструються так, щоб їх могли

ідентифікувати друзі і батьки.

Індивід іноді сам не усвідомлює повною мірою яку інформацію він передає стороннім сервісам про себе і оточення (бо майже ніхто не читає користувацьких угод). Поширюючи якусь інформацію чи відмічаючи друзів у соціальних мережах, користувач також може навіть не бажаючи того надавати доступ до цих даних стороннім особам (тести, участь у лотереях та розіграшах призів, поширення чи інші активні взаємодії за якими можуть маскуватись хакерські атаки).

З одного боку така персоналізація в інформаційному середовищі може мати багато переваг, наприклад, кожен може «налаштувати» для себе певне коло спілкування в різних соціальних мережах, рітейлерам це дає можливість створювати програми лояльності для різних груп клієнтів, різним сервісам медіа-розваг – персоналізувати рекламу і контент через таргетування і рекомендації. Наприклад, стрімінговий музичний сервіс Spotify, аналізуючи дані акаунтів та історії прослуховувань музики користувачами, може аналізувати тенденції щодо того, який тип пісень їм подобається, які виконавці, які їх улюблені жанри, і використовувати це, щоб зробити індивідуальний трек-лист для кожного [6].

Звичайно є і зворотна сторона – наявність фейкових акаунтів і ботів (однак їх використання вже сприймається негативно, їх відслідковують, блокують та розкривають), шахрайство і крадіжки даних, кіберзлочинність тощо. Говорячи про можливі мінуси часто згадують і поняття «цифрового контролю», яке є досить неоднозначним і іноді сприймається як загроза свободі людини, бо в таких умовах приватні організації та державні органи можуть мати майже необмежений доступ до особистих даних індивідів і створювати й аналізувати їх повний профіль в режимі реального часу. Досить яскравим прикладом в даному випадку є система соціального оцінювання (Social Scoring System) яка реалізується в кількох містах КНР як Система соціального кредиту (Social Credit System) і передбачає, об'єднання системи оцінок фінансового кредитування з більш широкою кількісною оцінкою соціальної та громадянської доброчесності для всіх громадян та корпорацій. Сюди входить розрізнена інформація про життя і діяльність індивіда від вимірювання результатів праці та стану здоров'я, до відстежування історії споживання, міжособистісних стосунків, участі у політичній діяльності, історії місцезнаходжень тощо [7]. Дані обробляються за допомогою технології big data, і формують його рейтинг кожного громадянина. Володарям високих рейтингів обіцяють серйозну підтримку і преференції (систему винагород), а тим, у кого низький рейтинг, навпаки, загрожують всілякі адміністративні перепони і обмеження (система стримування).

Висновки. Тож у підсумку можна зазначити, що процес діджиталізації є об'єктивним і багатограним, однак по-різному оцінюється з точки зору наслідків для суспільства, а позитивне чи негативне його означення часто залежить від питання про те як, ким і з якою метою буде використовуватись інформація.

Література:

1. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). World Urbanization Prospects: The 2018 Revision (ST/ESA/SER.A/420). New York: United Nations. URL : <https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Report.pdf> (дата звернення: 24.06.2021 р.).
2. Куцупал С. В. Соціологія міста: відповіді на виклики сучасності. *Вісник Національного університету Юридична академія України імені Ярослава Мудрого*. Серія : Соціологія. 2018. № 4. С. 45-52.
3. Safe Cities Index 2019 Urban security and resilience in an interconnected world. *The Economist*. URL : <https://safecities.economist.com/safe-cities-index-2019/> (дата звернення 24.06.2021 р.).
4. Маклюэн Г.М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / пер. с англ. В. Николаева ; закл. ст. М. Вавилова. Москва ; Жуковский : «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. 464 с.
5. Маклюэн М., Фиоре К. Война и мир в глобальной деревне. Москва : АСТ ; Астрель, 2012, 219 с.
6. Mills T. Big Data Is Changing The Way People Live Their Lives. *Forbes Magazine*, 16 May 2018, URL : <https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2018/05/16/big-data-is-changing-the-way-people-live-their-lives/?sh=3f03ea413ce6> (дата звернення 25.06.2021 р.).
7. Wong K LX, Dobson AS. We're just data: Exploring China's social credit system in relation to digital platform ratings cultures in Westernised democracies. *Global Media and China*. 2019. 4(2). P. 220-232. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2059436419856090> (дата звернення 25.06.2021 р.).

СЕКЦІЯ 10

РОЗВИТОК БЕЗПЕКОВИХ ІНСТИТУЦІЙ В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ ТА РИЗИКІВ

БЕЗПЕКОВІ ІНСТИТУТИ: ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ШЛЯХ ЗА РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Рущенко Ігор Петрович

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

«Безпеківий інститут» не є загально визнаним поняттям в сучасній соціології. Проте в «суспільстві ризиків» виокремлення особливого типу соціальних інституцій, що «відповідають» за безпеку існування, не виглядає чимось надмірним. Вважаємо, існує клас соціальних інституцій, функція яких (основна або одна з кількох) полягає у запобіганні різноманітних негараздів та форс-мажорних сценаріїв, що є наслідком розгортання тих або інших загроз та ризиків, які наче Дамоклів меч висять над суспільствами впродовж усієї соціальної історії. Теоретичне обґрунтування й концептуалізація явища безпекових інституцій є актуальним завданням і становить предмет даних тез.

Отже, «безпекові інститути» створюються для впорядкування різноманітних видів діяльності, спрямованих на унеможливлення найгірших та руйнівних сценаріїв, які є логічним продовженням змісту існуючих загроз та ризиків. Дано робоче визначення: під безпековими інституціями розуміємо ціннісно-нормативно-рольові конструкції, мета та функції яких полягають у підвищенні рівня соціальної безпеки.

Інституційна відповідь на нагальні масштабні потреби – це добре зрозумілий інструмент ефективного реагування на існуючі, як правило довготривалі, виклики. Кожне суспільство, держави, окремі соціальні групи, індивіди зацікавлені у безпечному існуванні, звідси впливає актуальність безпекових інституцій. З точки зору теорії суспільного договору саме з цих інституцій починалася цивілізація, коли люди домовилися обмежити власні права та свободи в обмін на мир й соціальний порядок. Держава (чиновники, які спостерігають за дотриманням загальних правил) і військо, що мало захищати зовнішні кордони та забезпечувати суверенітет держави, історично були першими безпековими інституціями. Вони належать до класу базових інституцій, бо існують в усіх без винятку цивілізованих суспільствах. Доводити їх значення немає сенсу, це самоочевидна річ. Оскільки держави розрослися, відповідно ускладнилися внутрішні і зовнішні функції, то варто звизити уявлення про державу як безпекову інституцію. На сьогодні безпекова компонента є найбільш виразною у комплексах правоохоронних структур та військових організацій. Перші забезпечують внутрішню стабільність, бо виконують правозастосовні та правоохоронні функції. А військо в цілому є інституцією, що має захистити суспільство від зовнішнього ворога й забезпечити мирне існування соціуму. І перші, і другі інституції є вельми динамічними компонентами суспільства, їх рухають різноманітні загрози, які рефлексуються тими, хто відповідає за безпеку. Правоохоронні органи головним чином реагують на внутрішні загрози (проте деякі, як от СБУ, «заточені» на зовнішні загрози). Сучасні армії світу постійно розвиваються, зокрема, змінюється структура відповідно до зовнішніх загроз та ризиків, наприклад, в усіх провідних арміях вже кілька років активно розвивається новий компонент – кібервійська. Можливо, кібератаки є найбільш загрозливим явищем сучасності, яке вже порівнюють з ядерною небезпекою. Отже, маємо підстави визнати, що правоохоронні інституції та інститут війська є базовими безпековими інституціями і одночасно – профільними, бо безпекові функції закладені в основу архітектури цих інституцій.

Поряд з цим виникають, еволюціонують, стають популярними або деградує суміжні й факультативні інституції, які заповнюють ті чи інші ніші в безпекових стратегіях. Найбільш важливими суміжними інституціями, на наше переконання, є інститути охорони здоров'я, освіти, сім'ї. Кожен з них виконує властиві їм функції з профілактики, пропаганди, навчання у галузі безпеки або розвиває специфічні технології суспільного реагування на медичні епідемії чи девіантологічні прояви, які набувають характеру соціальних епідемій. Факультативні інституції можуть бути профільними або ні, але вони не є критично важливими, принаймні до певного часу. Наприклад, органи охорони лісу чи рибоохорони мають ознаки правоохоронних інституцій, їх значення може посилюватися в процесі екологічної кризи, проте їх безпековий потенціал досі не дорівнює очікуванню, які у суспільстві пов'язані з кримінальною поліцією, прокуратурою або підрозділами цивільної безпеки. Інститут капеланів можна розглядати як факультатив інституту війська. Він «стартував» кілька років тому і має виконувати певні допоміжні функції психологічної підтримки рядового та офіцерського складу. Частина безпекових функцій перебирають на

себе неформальні й недержавні інституції, на кшталт інституту волонтерів або добровольців. Логіка їх народження та розвитку відрізняється від еволюції державних інституцій.

Отже, маємо матрицю безпекових інституцій, умовними сторонами якої є ознаки базовості, профільності, факультативності, суміжності. Зміст матриці, ранги інститутів не є константами, а рухаються відповідно до динаміки викликів, тобто зміни структури небезпек і ризиків. Війна з РФ дала поштовх розвитку інституту війська в усіх його компонентах, пандемія ковіду значно посилила безпекові позиції інституту охорони здоров'я. Також ми свідки того, як в світі відроджуються інститути пропаганди й контрпропаганди призабути після закінчення Холодної війни на тлі безпрецедентної пропагандистської атаки на демократичні країни з боку Росії та Китаю. Чи усе в аспекті безпеки вирішують інституції? Можливий (як теоретично, так і практично) поза інституційний шлях захисту від потенційних загроз та ризиків, але це в більшій мірі стосується мікросоціального рівня – поведінки окремих індивідів та малих груп. Втеча, переселення, еміграція або збройний партизанський опір, як відповіді на зовнішні загрози – це свідомий людський вибір, який може не супроводжуватися інституційною підтримкою.

Українське суспільство на початку епохи незалежності мало побудувати власну систему безпекових інституцій, принаймні, визначитися з базовими і профільними інституціями. Які існували потенційні шляхи або сценарії на початку 1990-х рр.? По-перше, піти шляхом відродження або реконструювання традиційних українських безпекових інститутів, як це частково намагалися робити державотворці у 1917-1920 рр. По-друге, скористатися наявною і добре розвинутою системою радянських безпекових інституцій і нічого не змінювати по суті. По-третє, почати усе з умовного «нуля», як це зробили країни Балтії, одночасно прийнявши як тренд європейські інститути. По-четверте, копіювати шлях державотворення у не вільних країнах, де безпека – це обмеження свобод, демократії, прав людини; а влада укладає щось на кшталт суспільного договору: обмеження свободи в обмін на стабільність існування. У 1990-і рр. перше покоління сучасних українських політиків, що на той час було при владі, обрали другий варіант – залишити усе на своїх місцях, але зробити «косметичний ремонт» у національному дусі. Потім були спроби копіювати безпекові інституції російського або білоруського зразків (четвертий шлях, який простежувався у внутрішній політиці за часів В. Януковича). Тенденція до авторитаризму була зламана українськими демократичними революціями і цей шлях на разі нібито закрито. Нарешті, війна, втрата територій, людські жертви змусили шукати відповіді на шляху, який вже здолали колишні республіки СРСР та країни соціалістичного табору, що домоглися членства у НАТО та ЄС. В останні роки базові інституції – війська й правоохоронних органів – поставлені на шлях реформування за європейськими стандартами. Очевидно, перебравши усі можливі варіанти Україна зупиниться на європейському тренді і використає, принаймні, інтелектуальний ресурс та досвід країн, які демонструють більш високі показники стабільності та захищеності життєдіяльності без знищення прав і свобод громадян.

Таким чином, маємо теоретичні підстави виокремити особливий тип соціальних інститутів – безпекові інституції, які починають відігравати ключову роль в суспільстві, що бореться за існування в умовах потужних зовнішніх та внутрішніх викликів. Еволюція безпекових інституцій в Україні відбувається в умовах гострих криз, напружених дискусій щодо вектору розвитку суспільства та має на меті у поточний момент мінімізувати загрози військового й епідемічного характеру.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДУШПАСТИРСЬКОЇ ОПІКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Калагін Юрій Аркадійович

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології і публічного управління
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються: оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Сьогодні Збройні Сили України забезпечують проведення операцій об'єднаних сил на території Донецької і Луганської областей та продовжують нарощувати бойовий потенціал. Високий моральний дух особового складу є важливою складовою бойового потенціалу армії. У військових формуваннях Україні існує система заходів морально-психологічного забезпечення, спрямованих на формування й підтримання високого морального духу військовослужбовців, позитивного морально-психологічного стану у військових колективах. Але сьогодні, в умовах посилення негативного впливу на військовослужбовців з боку противника, виникає потреба у розширенні спектру заходів розвитку стійких моральних якостей. Аналіз світового досвіду показує, що інститут військового духовенства (капеланства) – саме та інституція яка має широкий арсенал ефективних заходів укріплення морального духу військових. Тому сьогодні, у період

затягування війни на Сході України та активізації новітнього гібридного військового протистояння у світі, роль духовних наставників у Збройних Силах України актуалізується з новою силою. Безумовно, сприяє інституціоналізації капеланства в військове середовищі науковий аналіз особливостей цього процесу, чому присвячується наша робота.

На нашу думку, начало процесу інституціоналізації військового духовенства у Збройних Силах України було покладене у 1993 році, коли за ініціативою групи офіцерів-християн почала функціонувати асоціація християн-військовослужбовців. Саме з цього часу починається активно проводитися релігійно-духовна опіка військовослужбовців України, створюються організації різних рівнів, функціями та метою яких є управління, регулювання, стимулювання поширення проведення душпастирської опіки військовослужбовців. Згодом військовослужбовці-християни об'єдналися у «Всеукраїнське міжконфесійне релігійне християнсько-військове братство» та основними завданнями обрали: роз'яснення ідеї християнського вчення, допомога військовослужбовцям у досягненні духовної зрілості, зміцнення сім'ї на основі християнських цінностей, відродження кращих християнських традицій українського війська, участь у конкретних програмах соціальної підтримки військовослужбовців тощо.

Подальша інституціоналізація душпастирської опіки військовослужбовців призвела до утворення 1 листопада 2008 року в структурі Департаменту гуманітарної політики Міністерства оборони України сектору роботи з релігійними організаціями, а в подальшому для налагодження ефективнішої співпраці релігійних організацій, вироблення єдиних підходів до впровадження інституту військового капеланства наказом Міністра оборони України від 17 березня 2009 року № 115 було створено Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України [1].

Нормативне оформлення військового духовенства починається зі спроби розробити законодавчі документи, нормативні акти та стандарти поведінки, що повинні були координувати впровадження душпастирської опіки військовослужбовців у практику повсякденної діяльності військ. Частково ці питання знайшли відображення у «Концепції соціально-психологічної служби» (1992 року), «Концепція морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України» (1999 року), «Концепції гуманітарного та соціального розвитку у Збройних силах України» (2004 року) [2], «Доктрини морально-психологічного забезпечення військ (сил) в об'єднаних операціях» (2020 року) [3].

Безпосередньо душпастирська робота у військах активно почала формалізуватися директиві Міністра оборони України від 21 квітня 2006 року № Д-25 «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України». Цей документ підштовхнув до системної діяльності у цій сфері, Міністерство оборони України спільно з сімома конфесіями, віруючі яких служать у Збройних Силах України, 10 листопада 2008 року підписало «Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України». У меморандумі було підняте питання впровадження у Збройних Силах України системи душпастирської опіки та створення інституту військового духовенства (капеланства). У подальшому, виходячи з положень зазначеного Меморандуму та намірів сторін щодо об'єднання зусиль у здійсненні практичних заходів реалізації, приймається Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України, яка була затверджена наказом Міністра оборони України від 22 квітня 2011 року № 220.

Завершення нормативного оформлення військового духовенства активізувалося у 2014 році. 2 липня Кабінет Міністрів України видав розпорядження N 677-р «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі». Видане розпорядження створило підґрунтя для утворення служби військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі. Міністерство оборони України видало наказ від 27 січня 2015 року № 40 «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України».

Таким чином, в Україні практично було завершено юридичне оформлення функціонування інституту душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України.

Щодо соціальних статусів осіб інституту душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України, то посади військових священників (капеланів) у Збройних силах України з'явилися в 2016 році.

Сьогодні існують три основні групи відповідних осіб.

Перша група: військовий священник (капелан) – фізична особа, яка запропонована релігійною організацією – членом міжконфесійного консультативно-дорадчого органу у справах душпастирської опіки при центральному органі виконавчої влади, пройшла відбір у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, і призначена на штатну посаду (військову чи цивільну) для задоволення релігійних потреб особового складу.

Друга група: священнослужитель-волонтер – священнослужитель церкви (релігійної організації), зареєстрованої у встановленому порядку, який за погодженням із центральним органом виконавчої влади добровільно (на волонтерських засадах) здійснює діяльність із задоволення релігійних потреб військовослужбовців військових формувань України.

Третя група: духовний персонал – члени релігійних організацій, зареєстрованих у встановленому порядку, які сприяють військовим священикам (капеланам) у виконанні їх функцій (диякон, регент, релігійний проповідник) та на яких не поширюється статус військовослужбовця.

Таким чином, можна стверджувати – у Збройних Силах України щодо душпастирської опіки військовослужбовців відбувається процес, який має усі ознаки процесу інституціоналізації.

Література:

1. Наказ міністра оборони України від 22.04.2011 № 220 «Про затвердження Концепції душпастирської опіки у Збройних Силах України». URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyuu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini> (дата звернення: 15.04.2021).
2. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник: у 2 ч. Ч.1. / колектив авторів; за заг. ред. В. В. Стасюка. К.: НУОУ, 2012. 682 с.
3. Доктрини морально-психологічного забезпечення військ (сил) в об'єднаних операціях. URL: <https://dovidnykmpz.info/zagalni/doktryna-moral-no-psykholohichne-zabezpechennia-viys-k-syl-v-ob-iednanykh-operatsiakh/> (дата звернення: 17.04.2021).

COVID-19 У ПЛОЩИНІ ОЦІНОК ТА СПРИЙНЯТТЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Пачковський Юрій Франкович

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Глобальна пандемія COVID-19 (офіційна назва SARS-CoV-2) викликала низку небезпек не лише для ефективної роботи національних систем охорони здоров'я, але й по суті призвела до «паралічу» окремих галузей економіки, туристичної сфери, міжкультурних і наукових обмінів, а також вплинула на перетин кордонів. Пандемія коронавірусної хвороби COVID-19, за окремими оцінками, розглядається як найбільша криза планети з часів Другої світової війни. Породжена пандемією, глобальна криза, це й новий шанс для переосмислення людством новітніх загроз та пошуку нетравільних шляхів для колективної безпеки.

У соціологічній інтерпретації так званої «пандемічної кризи» важливою тезою є, що сучасне суспільство збудоване на системі ризиків. Як зазначав У. Бек (1986), сучасному суспільству стає дедалі властивішим прагнення до нового та незвіданого, воно менше рефлексує з приводу можливих наслідків, а тому сміливіше йде на ризик. Адекватне реагування на ризики та породжені ними загрози значною мірою залежатиме від стану масової свідомості, її оцінок та сприйняття наявних та можливих у майбутньому загроз глобального характеру [1].

Масова свідомість в оцінці та сприйнятті загроз від поширення пандемії у світі зазнає трансформацій, що виявляється у проходженні нею низки етапів або фаз. Виходячи із загального аналізу суспільних процесів, що відбуваються зокрема в українському соціумі (а це період грудень 2019 – лютий 2021 рр.), на інтуїтивно-логічному рівні пропонуємо виокремити шість фаз зміни стану масової свідомості: (1) фаза «первинної орієнтації», (2) фаза «реальності», (3) фаза «відносного спокою», (4) фаза «наростаючого песимізму», (5) фаза «надії», (6) фаза «реальних змін». Варто зазначити, що такий підхід реалізований і в дослідницьких цілях компанією Ipsos [2], яка в своїх дослідженнях послуговується шкалою, що включає шість періодів, які проходять люди в оцінках ситуацій, пов'язаних з пандемією: 1) «невизначеність» (не впевнений, чи являє пандемія загрозу для мене); 2) «підготовка» (змінюю свої плани, роблю запаси господарських товарів); 3) «пристосування» (день за днем освоююся з новими обмеженнями і новим режимом), 4) «акліматизація» (приспонувався вже до нового режиму повсякденного життя), 5) «сподівання» (підприємства і державні служби починають знову відкриватися), 6) «нова норма» (ми входимо у «нову норму» повсякденного життя).

Фаза первинної орієнтації (грудень 2019 р. – лютий 2020 р). На цьому етапі у масовій свідомості пересічного українця відбувається формування та усвідомлення потенційних загроз і можливих небезпек для здоров'я людини, викликаних COVID-19, який на той час набув поширення у Китаї. Здебільшого масова свідомість, зважаючи на спорадичність повідомлень з цієї частини земної кулі та неповноту об'єктивної інформації (через незнання про новий вид небезпеки та перебіг її у подальшому), виявляється неготовою до сприйняття поширення цього вірусу саме на європейському континенті. Більше того, формується образ коронавірусу як штучно виведеної в лабораторних умовах біологічної зброї проти людства й малоімовірність природного походження цієї інфекції. Поява перших смертельних випадків, в т. ч. в Європі, змушує масову свідомість активно шукати інформації щодо профілактики захворюваності та можливих шляхів її лікування. З'ясувалося, що системи охорони здоров'я багатьох, навіть економічно

розвинутих країн, виявилися неготовими до цього виду загроз в силу відсутності протоколу лікування, достатньої кількості респіраторів, засобів дезінфекції, ліжкомість для таких хворих, ліків, вакцин тощо. Поступово у масовій свідомості відбувається злам у напрямку адаптації та прийняття цього виду загрози для людського життя, з яким потрібно рахуватися і до певної міри співіснувати на тлі невизначеності розвитку подій на найближчу перспективу.

Фаза реальності (початок березня – травень 2020 р.). Пандемія коронавірусу стає світовою реальністю. Окремі країни (Італія, Іспанія, Бразилія, США) особливо потерпають від зростання кількості хворих. Шок викликав перебіг пандемії в Ломбардії (Італія), коли гвалтовно почало зростати число летальних випадків і непосильне навантаження на медичні заклади. Репортажі цього періоду, які активно висвітлювалися у світових і національних мас-медіа, сформували у масовій свідомості відчуття безвиході, крайнього песимізму та шоку. Домінує спекулятивна інформація, масові фейки щодо коронавірусу та шляхів його подолання.

Фаза відносного спокою (червень – серпень 2020 р.). Це період, коли у масовій свідомості почав панувати певний оптимізм в силу того, що багато країн почали планувати відкриття своїх кордонів для подорожуючих та відпочивальників за умови дотримання усіх необхідних карантинних і санітарних вимог. Покращуються якісно засоби діагностики COVID-19, вже є певний міжнародний досвід боротьби з цим вірусом, а також більша інформація щодо наближення вчених до розробки дієвих вакцин. Проте COVID-19 залишається реальністю і продовжує своє існування, уражаючи молодші вікові групи (до цього вважалося, що коронавірус уражає передусім старші вікові групи, а особливо тих, хто має супутні серцево-судинні, онкологічні захворювання, діабет тощо). У цей період у світі наростають протестні рухи щодо відміни карантинних заходів, шириться думка, що коронавірус – це радше змова великих корпорацій.

Фаза наростаючого песимізму (вересень – листопад 2020 р.) збіглася з початком другої хвилі зростання захворюваності на коронавірус. Все більше людей та їх близьких набувають досвіду при реальній взаємодії з пандемією та її наслідками. У масовій свідомості зростає питома вага фаталізму і зневіри в можливість побороти пандемію у найближчій перспективі з уваги на відтермінування появи потрібної, апробованої і безпечної вакцини на тлі кардинального зростання числа хворих. У масовій свідомості зберігається амбівалентне ставлення до пандемії: одні закликають посилювати карантинні обмеження, інші – взагалі від них відмовитися. Глобальне суспільство, набуваючи досвіду, вчиться жити з новим викликом. Для цього масову свідомість готують до необхідності дотримуватися ще достатньо тривалий час необхідних медичних рекомендацій та елементарних засобів безпеки і особистої гігієни.

Фаза надії (грудень 2020 р.). Цей етап у сприйнятті загроз, викликаних пандемією, масовою свідомістю розглядається під кутом зору появи достовірної інформації щодо можливості і термінів вакцинації населення вакцинами, які пройшли повний цикл клінічних випробувань. Активно обговорюється у цей період фірми-виробники вакцин, умови їх продукування, зберігання, транспортування та забезпечення ними усіх бажаних та потребуючих. Ведуться перемовини між виробниками та урядами країн щодо закупівлі вакцин, а також у світі піднімаються голоси відносно нерівного і непартнерського їх розподілу.

Фаза реальних змін (січень 2021 р. і по сьогоднішній день). Це етап, який сприймається масовою свідомістю як початок виходу із затяжного періоду очікувань високоефективних кроків та заходів щодо подолання пандемії. Поява низки дієвих вакцин, започаткування масових щеплень у світі, реалізація міждержавних ініціатив, що робить можливим рівний доступ до вакцини всіх країн, незалежно від їх платоспроможності. У цей час також посилюються різного роду політичні впливи з метою лобіювання власних інтересів на ринку вакцин, як це мало місце, наприклад, в Україні стосовно несертифікованої на міжнародному рівні вакцини російського виробництва. Особливістю цієї фази є як етапність у забезпеченні вакцинами найбільш потребуючих країн, так і визначення тих груп населення, які в першу чергу піддаються імунізації.

Подальші події, а це березень-червень 2021 р., засвідчили непрості періоди боротьби глобального суспільства з пандемією. У цей часовий відрізок відбулася третя хвиля зростання захворюваності населення, що мало місце й в Україні. Окрім цього, на фоні спаду захворюваності у червні 2021 р. багато небезпек очікується з поширенням заразнішого індійського штаму коронавірусу Дельта, який, як очікується, може восени викликати нову хвилю захворюваності, попри наростаючу імунізацію населення, яка в українському суспільстві сприймається достатньо скептично (за даними різних опитувань у першому кварталі 2021 р. до 50% українських громадян у роздумах: щепитися чи ні?). Попри те, ситуація, яка склалася, є новим викликом для соціологічної науки, адже пандемія стала поштовхом до певних негативних явищ (напр. поява нових нерівностей у доступі до імунізації), так і позитивних трендів як стрімкий розвиток інформаційного суспільства та його складових (е-торгівля, е-банкінг, е-адміністрування тощо), що потребує глибшого осмислення та опрацювання нових підходів щодо формування безпекового простору особистості, груп населення та держави в цілому.

Література:

1. Beck U. Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp Verlag, Frankfurt. M., 1986. 396 s.
2. Ipsos Global Advisor в Україні. Сприйняття загрози COVID-19. URL: https://ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020.07/ipsos_global_advisor_ukraine143-2_covid-19_0.pdf (дата звернення: 24.06.2021).

ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ У БОРОТЬБІ З ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ**Кротюк Василь Андрійович**кандидат філософських наук, доцент, начальник кафедри психології та педагогіки
Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба;**Яндола Кристина Олександрівна**

старший викладач кафедри психології та педагогіки

Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Від 2014 року проблема інформаційної агресії Росії проти України в науковому дискурсі набула особливої актуальності. З цього часу з'явилося багато наукових публікацій та досліджень, які підтверджували наявність безпрецедентного за масштабами деструктивного інформаційного впливу на населення України з метою деморалізації суспільства.

Так, питання інформаційної безпеки держави в сучасних умовах є предметом досліджень багатьох зарубіжних (С. Морган, Ф. Гансен, А. Клімбург, М. Абдурахманов, С. Расторгуєв, А. Стрельцов, В. Крисько) та вітчизняних (О.Дзюбань, В. Горбулін, О. Белов, А. Гальчинський, Д. Дубов, М. Ожеван, М. Галамба, В. Петрик, І. Рущенко, Б. Кормич, В. Бондаренко, О. Литвиненко та ін.) вчених.

Одними з основних проблем ведення гібридної війни були визначені висока довіра та чутливість населення до інформаційного контенту, неспроможність критично усвідомлювати та обробляти значні потоки дезінформації і, як наслідок, високий рівень маніпулювання свідомістю всіх верств населення.

Реакцією наукових, дослідницьких та просвітницьких установ стала активізація діяльності щодо підвищення рівня поінформованості та медіаграмотності населення. Вагоме значення у цій діяльності відводиться громадським об'єднанням. Роль громадських об'єднань у системі національної безпеки є фокусом досліджень О. Корнієвського, В. Крутова, Г. Почепцова, О. Сосніна, К. Павлука, Д. Горелова, Б. Парохонського та ін. науковців.

Тим не менш залишаються невирішеними питання використання потенціалу громадських об'єднань у секторі інформаційної безпеки, що вимагає, перш за все, аналізу існуючого стану речей щодо наявності та участі українських громадських об'єднань у протидії інформаційним загрозам.

Проведений аналіз діяльності українських громадських об'єднань продемонстрував, що їх чисельність і активізація діяльності щодо протидії ворожій дезінформації і пропаганді зросла з початком російської інформаційної агресії.

Так, наприклад, у березні 2014 року був створений Український кризовий медіа центр, в якому провідними українськими експертами у галузі міжнародних відносин, комунікацій та зв'язків з громадськістю вирішуються завдання:

- надання об'єктивної інформації про Україну та про події довкола неї, виклики та загрози національній безпеці, зокрема у військовій, політичній, економічній, енергетичній, гуманітарній сферах;
- об'єднання інформаційних потоків про Україну, підвищення поінформованості щодо ситуації та подій, які відбуваються в Україні та світі;
- сприяння побудові позитивного іміджу України на міжнародній арені.

Відомими медійними проектами цього напрямку створеними волонтерами, громадськими активістами та журналістами стали також сайт «Stopfake» (перевірка та спростування спотвореної інформації, аналіз «кремлівської пропаганди в усіх її аспектах та проявах»); сайт «Інформаційний спротив» (основним завданням визначає протидію зовнішнім загрозам в інформаційному полі, які постають перед Україною в найважливіших сферах: воєнній, економічній, політичній та інформаційної безпеки. Ресурс не лише оперативно інформує про події в Україні, але й надає аналітику, підготовлену власними і запрошеними українськими та іноземними експертами з неурядових і державних організацій). Масштабним проектом даного напрямку стало спеціально утворене для боротьби з російською пропагандою під патронатом Міністерства інформаційної політики добровільне об'єднання патріотично налаштованих Інтернет-користувачів «Інформаційні війська України». Цей проект спеціалізується, переважно, на протистоянні російській пропаганді в соціальних мережах (окрім офіційної веб-сторінки він має свої сторінки в найпопулярніших мережах: Twitter, Facebook, Google+, VKontakte, YouTube), зокрема, на спростуванні фейкових новин та оперативному розповсюдженні достовірних новин, що, в свою чергу, можуть поширюватися далі постійними відвідувачами відповідних інформаційних ресурсів.

Інформаційний центр «Майдан Моніторинг» був утворений у листопаді 2012 року в Харкові. Від самого початку члени цієї громадської організації брали на себе зобов'язання дбати про суспільну безпеку в Україні через суспільний діалог, покращення культури комунікацій і зниження рівня насилля в суспільстві. З 2014 року «Майдан Моніторинг» надає допомогу людям, організаціям та установам у протидії спеціальним інформаційним операціям.

Міжнародна волонтерська спільнота «InformNapalm» створена волонтерами з метою інформування

широкої аудиторії про російсько-терористичну агресію проти України. Основними напрямками її діяльності є збір інформації з відкритих джерел, зокрема, соціальних мереж, аналітика щодо ситуації в зоні ООС та співпраця з мережею інсайдерів на тимчасово окупованих українських територіях.

Такі авторитетні у вітчизняних та зарубіжних фахових наукових колах неурядові дослідницькі структури як Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучерова», Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Центр «Соціальний моніторинг» систематично проводять репрезентативні всеукраїнські та регіональні соціологічні дослідження. У фокусі їх уваги знаходяться, зокрема, й проблеми розвитку вітчизняного інформаційного простору, основні джерела інформування населення та їх вплив на формування оцінок поточних подій та політичних поглядів. Це, своєю чергою, створює можливості для відстеження деструктивних інформаційних впливів та розробки механізмів протидії їм.

Безпосередньо висвітленням подій медіапростору та медіаринку України, проведенням моніторингу ЗМІ та аналізом їх інформаційного контенту, підвищенням стандартів журналістики та утвердженням журналістської етики; підтримкою вільних та незалежних медіа; удосконаленням законодавчої бази, що регулює відносини в сфері медіа в Україні; питаннями журналістської освіти предметно займаються такі об'єднання як ГО «Детектор медіа» та ГО «Телекритика».

«Детектор медіа» – українська громадська організація, яка є власником однойменного інтернет-видання та є правонаступником ГО «Телекритика». Основний напрямок її діяльності є інформування читачів про найважливіші події в українському і світовому інформаційному просторі та на медіаринку в контексті політичних та соціальних процесів. Важливою складовою «Детектор медіа» є також аналіз і критика роботи вітчизняних ЗМІ з метою підвищення якості їхнього продукту, а також сприяння медіаграмотності широких верств населення.

В цьому ж напрямку працюють: інтернет-проект Media Sapiens, МГО «Інтерньюз-Україна», ГО «Інститут масової інформації» (ІМІ), Національна спілка журналістів України (НСЖУ) тощо.

Заслугує уваги робота ГО «Академія національної безпеки», яка об'єднує на добровільних засадах зацікавлених осіб, провідних вчених і фахівців, у тому числі фахівців-управлінців, що працюють у різних галузях наукових знань та народного господарства, секторі безпеки і оборони та регіонах України з метою сприяння більш ефективного використання їх творчого потенціалу для задоволення громадських потреб та виконання наукових досліджень проблеми захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, а також проблеми своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізації загроз вказаним інтересам у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави.

АНБ активно працює над підготовкою пропозицій для державних структур в секторі національної безпеки (включаючи сегмент інформаційної безпеки) щодо реформування та реалізації ключових завдань в даній сфері. Якщо говорити про питання інформаційної безпеки, то основні напрями діяльності АНБ тут зводяться до проведення прикладних наукових досліджень в різних галузях наукових знань (політичних, економічних, технічних, військових, історичних тощо) у контексті забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері, підготовки наукових оцінок і прогнозів надання експертно-консультативних, інформаційно-аналітичних, науково-методичних та інших послуг, організації і проведення наукових конференцій, семінарів, круглих столів інших заходів.

Слід зазначити, що в українському інформаційному просторі функціонують не тільки українські громадські об'єднання, а й об'єднання інших держав, в тому числі й Росії («Культурно-мовне рівноправ'я», «Руський Рух України», «Русское Вече», «Русский мир», «Русь» тощо). Вони діють переважно на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областях, але їх структури є і на підконтрольних територіях.

Політичні та історичні експерти відмічають, що мережа проросійських неурядових організацій в Україні й українських представництв або українських представництв російських структур існувала завжди.

Цікаво, що більшість проросійських неурядових організацій в Україні були створені у 2009 – 2010 роках, напередодні чергових президентських виборів. Після 2014 року значна їх кількість припинила або призупинила свою роботу, щодо деяких було вжито відповідні заходи протидії з боку державних органів України та української громадськості. Частина ж продовжує існувати й до сьогодні, сприяючи захисту інтересів Росії в Україні. Спектр їхньої діяльності досить широкий – від поширення російських пропагандистських наративів до сприяння бойкоту заходів, спрямованих на захист України, зокрема – військової мобілізації.

Крім того, метою їхньої діяльності є показ історичних подій у російському баченні, привласнення української історичної і культурної спадщини, підняття іміджу Росії, поширення пацифістських настроїв, псевдо-демонстрація відсутності проблем у відносинах між Росією й Україною тощо.

Така ситуація змушує українські громадські об'єднання активно співпрацювати з безпековими структурами. Так, у ще 2015 році Міністерством інформаційної політики України із громадськими об'єднаннями та волонтерами було розроблено сайт i-army.org, основною метою якого стала мобілізація користувачів соціальних мереж, неурядових організацій та інших груп на донесення достовірної інформації та спільної боротьби з російською пропагандою. Як було зазначено на офіційному сайті МП «засилля російських

ботів, поширення фейків, інформаційний і психологічний тиск російських ЗМІ – все це має отримати рішучу українську відповідь. Проект i-agmu.org покликаний виконати функцію об'єднання зусиль в цьому напрямі».

Отже, в сучасних умовах громадські об'єднання, як невід'ємний елемент громадянського суспільства, є повноцінним учасником процесу забезпечення інформаційної безпеки України. Взаємодія між громадським сектором та державними інститутами є важливим аспектом безпекової політики і визначає її ефективність. Підтримка ефективної комунікації між ними здійснюється через громадські ради при державних структурах, шляхом укладення договорів між ними або реалізації спільних проектів.

Література:

1. Дзюбань О. П., Соснін О. В. Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов'язаних із інформаційно-комунікаційною діяльністю. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 2015. Вип. 61. С. 24-34.
2. Конах В. К., Лазоренко О. А. Загрози та виклики національним інтересам України в інформаційній сфері в умовах глобалізації. *Стратегічні пріоритети*, 2014. №2 (31). С. 73-78.
3. Мета, основні цілі та поточні завдання АНБ. Веб-сторінка ГО «Академія національної безпеки». URL: <http://nationalecurity.org.ua/category/etceteras/> (дата звернення 28.05.2021).

МОНІТОРИНГ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ПРО РОБОТУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ХАРКІВЩИНИ «БЕЗПЕКА ТА ДОВІРА»

Сердюк Олексій Олександрович

кандидат соціологічних наук, доцент,
заступник завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності
Харківського національного університету внутрішніх справ

Однією з найбільш болючих проблем організації правоохоронної діяльності є так звана «проблема показників». Вона полягає у використанні для оцінювання роботи правоохоронних органів виключно кількісних показників статистичної звітності, що генеруються самою системою. У такому випадку рішення про позитивний результат роботи за попередній період приймається, якщо значення кількісного показника зростають, а якщо знижуються – робота визнається не ефективною. Це викликає ризик штучного маніпулювання показниками та т.з. «роботу на показники». Вихід з цієї ситуації – використання незалежних джерел даних, до яких відносяться соціологічні опитування. Українським законодавством нещодавно було закріплено практику враховувати громадську думку для оцінювання роботи поліції як одного із головних оціночних компонентів поліцейської реформи. З 2019 року подібні опитування щорічно проводяться на замовлення Національної поліції.

Одним з успішних прикладів вирішення цієї проблеми є щорічне моніторингове соціологічне дослідження «Безпека та довіра», яке проводиться на регулярній основі з 2013 року Харківським національним університетом внутрішніх справ (науково-дослідною лабораторією з проблем протидії злочинності) спільно із Соціологічною асоціацією України та Головним управлінням Національної поліції в Харківській області [1]. Цей дослідницький проект підтримано Консультативною місією Європейського Союзу [2]. Крім того, дослідження є компонентом комплексної регіональної Програми забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2020–2022 роки, у минулі роки воно виконувалось в межах аналогічних програм. Воно також включено до Плану заходів на 2021–2023 роки з реалізації стратегії розвитку Харківської області на 2021–2027 роки.

У ході дослідження вимірюються ключові показники громадської думки про ефективність роботи правоохоронних органів Харківщини, такі як: рівень довіри до правоохоронних органів (поліції у цілому, патрульної поліції, прокуратури, служби безпеки України та суду, який не є правоохоронним органом, але у свідомості громадян завершує умовну ланку правоохоронного процесу), сприйняття рівня та динаміки злочинності, ефективність виконання покладених на поліцію завдань, поведінкові маркери, що відбивають стан забезпечення безпеки та порядку; сприйняття корупції; віктимологічні показники, а також ряд додаткових індикаторів, які відбивають різні аспекти правоохоронної діяльності.

Методика дослідження «Безпека та довіра» включає два методи збору інформації: 1) опитування віч-на-віч за місцем проживання респондентів із використанням паперового опитувальника (N=4500) за двоступеневою квотною вибіркою (на першому рівні – обрання населеного пункту, на другому рівні – квотна за ознаками статі та віку в населеному пункті: м. Харків – N=1530; Харківська область – N=2970.); 2) інтернет-опитування (веб-опитування). У 2020 та 2021 році внаслідок пандемії COVID-19 для збирання первинних даних використовувався тільки метод інтернет-опитування [1, с. 6]. Дані опитування віч-на-віч та інтернет-опитування відрізняються, але зміни основних показників відбуваються синхронно, що

дозволяє зробити висновок – дані, незалежно від способу їх збирання, показують однакову динаміку (збільшення або зменшення показників). Дані інтернет-опитування виявляються ближчими до даних загальнонаціональних опитувань, проведених іншими соціологічними дослідницькими організаціями, тому ми у подальшому плануємо орієнтуватись саме на методологію інтернет-опитування, тому що вона швидко і без додаткових витрат дозволяє отримувати валідну інформацію.

Унікальною рисою дослідження є визначення ключових проблем правоохоронної діяльності на місцевому рівні й очікувань місцевих мешканців від правоохоронних органів, що направлено на таргетування (націлювання або орієнтацію) конкретних завдань у роботі поліції та правоохоронних органів узагалі на потреби місцевої громади. Задля цього респондентам ставились відкриті запитання: «Які найбільш гострі проблеми, пов'язані із захистом правопорядку, існують у вашому місті (селищі, селі)?» та «Чого ви очікуєте від місцевих правоохоронних органів?». Контент аналіз висловлювань місцевих мешканців дозволяє побудувати т.з. «дерево проблем» [1, с. 83] та порівняти його з пріоритетними завданнями, встановленими адміністративним шляхом.

Серед найбільш гострих проблем, пов'язаних із захистом правопорядку, що існують у місцевій громаді, уже кілька років респонденти найчастіше називають чотири основні: 1) вживання наркотиків, у тому числі «закладки»; 2) вживання алкоголю, у тому числі «наливайки»; 3) майнові злочини (крадіжки, грабежі, розбої, шахрайства); 4) порушення публічного порядку (хуліганство та вандалізм та бійки). Корупція та порушення правил дорожнього руху турбують опитаних майже так же часто, як порушення публічного порядку. Злочинність неповнолітніх, порушення режиму тиші, гральні автомати, проституція та бродяжництво турбують опитаних значно рідше.

Слід зазначити, що методологія веб-опитування не претендує на визначення рівня довіри та інших показників у абсолютному вимірі, але використання незмінної методики та процедури дозволяє слідкувати за змінами основних індикаторів у відносному вимірі – у термінах «збільшення-зменшення». Перевагою цього дослідження є орієнтація на виявлення місцевих проблем на рівні районів області та обласного центру, чого не дозволяють зробити загальнонаціональні опитування віч-на-віч внаслідок їх великої собівартості. Крім того, провідна роль академічної наукової спільноти у реалізації подібного дослідницького проекту певною мірою гарантує його незалежність від адміністративних зловживань, зміни методології та процедури, а також дозволяє прозоро обговорювати усі проблемні аспекти у експертному та науковому колі.

Література:

1. Публічна безпека та довіра до правоохоронних органів 2020 : за результатами досліджень 2013–2020 років, проведених у Харківській області : монографія / Сердюк О. О., Бобро Н. В., Щербакова І. В., Кузіна І. І., Даниленко І. В. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Голов. упр. Нац. поліції в Харків. обл. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 151 с. <https://doi.org/10.32631/sf2020>
2. Serdyuk A., Shilston T. G., Sokurenko V. Sociological monitoring «Public safety and trust to law enforcement agencies» as a step to developing Community Policing in Kharkiv region // Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods». 2017. Vol. 39. P. 194-201. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/1526>.

САМООРГАНІЗАЦІЯ ГРОМАДЯН ЯК РЕАКЦІЯ НА ВИКЛИКИ БЕЗПЕЦІ

Дубровський Ігор Михайлович

кандидат соціологічних наук, доцент
доцент кафедри менеджменту соціокультурної діяльності
Харківської державної академії культури

Потреба в безпеці є базовою у структурі людських потреб, а стан безпеки – визначальним для життєздатності суспільства. Цим пояснюється різноманіття дослідницьких напрямів, предметом яких виступають безпекові аспекти існування людей та суспільств. Спільними для них є визначення сутності загроз, функцій, як відповіді на загрози та ризики, аналіз інтересів, рішень, дій суб'єктів у безпековому контексті. Але спільність порушується вже на етапі визначення того, чим є безпека, і за рахунок яких чинників вона досягається. Сьогодні в Україні домінує підхід, за яким вона трактується або як стан захищеності (особи, суспільства, держави) від актуальних загроз, або навіть як відсутність таких.

На другорядній позиції знаходиться підхід, згідно якого безпека – це стан готовності до загроз, що ґрунтується на властивостях суспільства як відкритої живої системи [1]. Однією з найважливіших компонентів соціальності є здатність до самоорганізації, особливістю якої є одночасна реактивність та цілеспрямованість. Ще А. Тойнбі сформулював це у концепції *challenge and response*, тобто «виклик-та-відповідь». Певна проблема для суспільства є викликом. Ситуація передбачає розуміння проблеми та вибір

зумовленого рішення. Відсутність відповіді чи її неадекватність змісту й інтенсивності виклику призводить до деструктивних станів у соціальній системі. Натомість відповідь, що адекватна проблемі, не тільки розв'язує її, вона є фактором розвитку. Для успіху необхідні два фактори:

- наявність людей, що здатні зрозуміти виклик і дати на нього відповідь, які виступають у ролі агентів змін;
- готовність більшості до прийняття цієї відповіді [2].

Якщо відволіктися від деяких дискусійних положень, то ця концепція дає ключ до розуміння процесів, що відбуваються у громадянському сегменті українського суспільства. Поштовхом до самоорганізації стають масштабні виклики на тлі функціональної слабкості держави. Накопичення соціальної напруги в ті або інші історичні проміжки часу стимулювало процеси протестної самоорганізації громадян. Протягом десятиріч вони призводили до знакових подій – створення Української Гельсінської групи, Революція на граніті, Податковий майдан, Помаранчева революція, Мовний майдан і, звісно, Революція гідності. Реакцією на збройну агресію проти України був волонтерський рух, що з часом надав нових якостей громадянському суспільству та призвів до суттєвих змін системи самоуправління [3]. Відбулися зміни суспільно-політичного дискурсу, завдяки чому політика держави щодо громадянського суспільства поступово трансформується на спільні дії, спрямовані на захист соціальних інтересів.

Рушійною силою самоорганізації виступали креативні фігуранти, хто був здатний зрозуміти природу виклику та запропонувати колективні дії у відповідь. Втім наявність агентів змін ще не є гарантією позитивних результатів. В контексті глибинних і перманентних викликів, очевидно, має скластися певна культура безпеки. Вона є ґрунтом свідомої діяльності, спрямованої на створення більш сприятливих та захищених умов життєдіяльності. Складовими цієї культури, на наш погляд, мають бути дві компоненти:

- повсякденна поведінка – реакції та вчинки, що характеризують ставлення людини до власної безпеки та безпеки оточуючих;
- безпекові практики – конкретні узвичаєні дії індивідів чи груп, що скеровані на забезпечення особистої та колективної безпеки в реальному часі та просторі.

Нажаль, ми спостерігаємо не вельми високий рівень цієї культури, що проявився у безвідповідальній поведінці критично небезпечної кількості громадян під час пандемії COVID-19. Аналіз цього кейсу говорить на користь того, аби розвиток безпекових практик був постійним предметом уваги і науковців, і політиків, і управлінців.

Але проблема цим не вичерпується. Низький рівень культури безпеки актуалізує питання щодо готовності більшості до прийняття сформульованих агентами змін відповідей на виклики. Ця неготовність простежується у масових неоднозначних рефлексіях військової загрози, екологічних проблем, економічних чи електоральних викликів тощо. Слід зауважити, що загальним місцем є критика «нерозумної» більшості з боку науковців та медійників. Поряд з цим постає питання стосовно організаційних здатностей агентів змін – тих, хто розуміє виклик і шукає ефективні відповіді. Адже формулювання адекватної відповіді ще не є гарантією успіху. Йдеться про організацію як процес, що містить конструювання зв'язків, розподіл функцій, координацію. Тобто мова іде про структуровані дії, що з'являються у контексті самоорганізації та розвивають її ефект у вигляді безпекових інституцій – сукупності прийнятих більшістю правил, норм, цінностей, на яких ґрунтується безпечна поведінка і завдяки яким, створюються сталі безпекові практики.

Література:

1. Социологические размышления: Интервью с проф. Н. Луманом // Проблемы теоретической социологии. СПб., 1994. С. 237-238
2. Тойнби А., Хантингтон С. Вызовы и ответы. Как гибнут цивилизации (сборник): Москва, 2016. С.26-34.
3. Зимогляд В. Я. Феномен «самоорганізації» в проблемному полі місцевого самоврядування. Вісник національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». 2016. № 3. С. 247-251.

«ЗЛОДІЇ В ЗАКОНІ» ЯК ЗАГРОЗА СУСПІЛЬСТВУ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Чаплик Микола Миколайович

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології управління
Донецького державного університету управління (м. Маріуполь)

Організована злочинність являє собою соціальний феномен, який поєднує в собі, на перший погляд, несумісні поняття: *організованість* як ознаку здатності до організації та підтримання порядку та *злочинність* як соціально негативне соціальне явище та один із різновидів девіантної поведінки. З огляду на українські реалії на окрему увагу заслуговує такий різновид організованої злочинності як злочинні спільноти на чолі із «злочинцями в законі». Свого часу даний різновид організованої злочинності відіграв важливу роль у кримінальних процесах на теренах Радянського Союзу. Наразі явище «злочинців у законі»

вийшло далеко за межі пострадянських країн та має транснаціональний характер.

Особливість методології дослідження даної проблеми полягає у тому, що злочинність є обмеженим для всебічного розгляду соціальним явищем. Зокрема, спільнота «злочинців у законі» є закритою для сторонніх спостерігачів, а відтак і важкодоступною соціальною групою. Тому можливості її дослідження залишаються доволі обмеженими. Отже, у даній розвідці ми будемо спиратися на інформацію, отриману з відкритих джерел, що походить від експертів з числа керівництва правоохоронних органів, та аналізувати її за допомогою методу традиційного аналізу документів.

Слід зазначити, що криміналітет разом з іншими девіантними та маргінальними соціальними групами відіграв важливу роль у розпалюванні полум'я гібридної війни на Сході України [1, с. 67–94, с. 210–226, с. 226–232; 2; 3; 4]. Відтак на особливу увагу заслуговують загрози, які містить у собі злочинна спільнота «злочинців у законі» у контексті використання її зовнішніми силами у гібридній війні. Варто зазначити, що з початком російсько-української війни у 2014 році чисельність «злочинців у законі» в Україні збільшилась у десятки разів. Якщо у 2009 році тогочасний міністр внутрішніх справ Ю. Луценко зазначав, що в Україні перебувало два-три «злочинці в законі» [5], то у 2018 році його наступник на посаді очільника МВС А. Аваков подавав число «злочинців у законі» від 80 до 100 осіб [6], а тогочасний начальник кримінальної поліції країни В. Аброськін оцінював їх чисельність від 30-35 до 40-45 осіб [7]. Така відмінність у цифрах пояснюється високою просторовою мобільністю представників даної соціальної групи.

Збільшення чисельності «злочинців у законі» з високою вірогідністю було інспіровано Росією. Думку, що «злочинці в законі» є знярядям у руках російських спецслужб, неодноразово висловлювали експерти з числа керівництва правоохоронних органів країни (А. Аваков, В. Аброськін, Х. Деканоїдзе, С. Князєв, В. Троян та ін.) [7; 8; 9; 10; 11].

Варто сказати, що в Росії починаючи з 1990-х років криміналітет тісно переплівся не лише з бізнесом, а й із владними та силовими структурами. Хоча неписаний так званий «злочинський закон» абсолютно забороняв «злочинцям у законі» мати справу с державою, наразі цей припис здебільшого не виконується. Сучасні «злочинці в законі» намагаються встановлювати корупційні зв'язки як з політиками, так і представниками силових структур. Відтак російські спецслужби можуть віддавати на аутсорсинг «злочинцям у законі» та підпорядкованим їм кримінальникам певні види злочинної діяльності, якщо вони відповідають політичним і військовим цілям держави.

Російські спецслужби мають важелі, аби змусити «злочинців у законі» до співпраці. Адже криміналітет є вразливою для репресій з боку правоохоронних органів соціальною групою, особливо в авторитарних країнах, до яких належить Російська Федерація. Відтак «злочинці в законі» під тиском спецслужб прямо чи опосередковано втягуються до спецоперацій проти України. В іншому варіанті криміналітету, очолюваному «злочинцями в законі», не обов'язково виконувати специфічні завдання спецслужб країни-агресора, а достатньо за їх сприяння займатися звичною кримінальною діяльністю в Україні, розхитуючи криміногенну ситуацію та вводячи суспільство у стан дестабілізації, підриваючи довіру населення до здатності держави та її правоохоронних органів забезпечити порядок усередині країни [4, с. 126; 10].

Серед інших загроз, які здатні створювати злочинні спільноти на чолі із «злочинцями в законі», варто відзначити намагання встановити з їх боку контроль над злочинними осередками в регіонах України; втягувати до злочинної діяльності молодь; популяризувати кримінальний спосіб життя серед представників різних верств населення тощо. «Злочинці в законі» мають вплив на криміналітет не лише на свободі, а і в установах виконання покарань та здатні до його мобілізації у певний час. Це також є однією із загроз, бо за централізованим наказом в пенітенціарній системі можуть спалахувати бунти. Серед інших потенційних загроз слід відзначити намагання «злочинців у законі» проникнути не лише в сферу економіки та бізнесу, а й у політику та впливати на її представників [7; 8].

В будь-якому випадку збільшення чисельності «злочинців у законі» в країні, яка вже восьмий рік протистоїть набагато сильнішому за неї та підступному супротивнику, який при цьому ховає свою участь у війні за ширмою внутрішнього українського конфлікту, однозначно не сприяє її обороноздатності та внутрішній стійкості.

Відтак, можна лише вітати рішення РНБО щодо санкцій по відношенню до такої категорії осіб як «злочинці в законі» та кримінальні авторитети. Дане рішення керівництва України стало продовженням загального тренду з посилення тиску на цю злочинну спільноту спочатку в Грузії, а потім і в Росії. За даними секретаря РНБО О. Данілова після прийняття цього рішення та на початок червня 2021 року в Україні не залишилося жодного з 34 «злочинців у законі», які до того вільно перебували на території держави [12].

Таким чином, «злочинці в законі», як специфічна соціальна група становлять загрозу українському суспільству та його інституціям. Загальну безпекову ситуацію ускладнює перебування країни восьмий рік поспіль у стані гібридної війни з Росією. Відтак заборона перебуванню представників даної соціальної групи на території України сприятиме не лише посиленню громадської безпеки та поліпшенню криміногенної ситуації, а й мінімізує ризики використання «злочинців у законі» для дестабілізації ситуації,

послаблення країни зсередини, створення атмосфери недовіри до правоохоронних органів та підриву авторитету держави в цілому.

Література:

1. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Х.: ФОП Павленко О.Г., 2015. 268 с.
2. Рущенко І., Рущенко Ю. Кримінальна толпа – інструмент гібридної війни. *Кримінологічні дослідження: збірник наук. праць* / гол. ред. В. Поклад. Луган. держ. універ. внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка; Луган. гуман. центр. Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2021. Вип. 11: Війна та злочинність. С. 9-25.
3. Чаплик М.М. Участь криміналітету у гібридній війні: погляд крізь призму українських реалій. *Український соціологічний журнал*. 2019. Випуск 21. С. 25-36. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2019-21-03>
4. Чаплик М.М. Роль та місце злочинного світу у російсько-українській гібридній війні. *Тези доповідей та виступів учасників III Конгресу Соціологічної асоціації України «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання»* (м. Харків, 12-13 жовтня 2017 року). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. С. 126–127.
5. Юрий Луценко: «В Украине осталось два с половиной вора в законе» «Мамед, Вася Ушатый и Лера Сумской». URL: <http://vlasti.net/news/60968> (дата звернення: 10.06.2021).
6. В Україні діють від 80 до 100 «злочив в законі» – Аваков. *УНІАН*. URL: <https://tinyurl.com/9keem2h3> (дата звернення: 10.06.2021).
7. В Украине от 40 до 45 «воров в законе», они контролируют многих депутатов и чиновников, – Вячеслав Аброськин (фото). URL: <https://fakty.ua/283231-v-ukraine-ot-40-do-45-vorov-v-zakone-oni-kontroliruyut-mnogih-deputatov-i-chinovnikov---vyacheslav-abroskin> (дата звернення: 12.06.2021).
8. Аваков: «злочив в законі» пов'язані зі спецслужбами Росії й фінансують українських депутатів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-avakov-vor-v-zakonie/29521749.html> (дата звернення: 12.06.2021).
9. «Злочив в законі» в Україні працюють на російські спецслужби – Деканоїдзе. *Дзеркало тижня*. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zlodi-v-zakoni-v-ukrayini-pracyuyut-na-rosiyski-specsluzhbi-dekanoyidze-213343_.html (дата звернення: 14.06.2021).
10. За приездом в Украину многих «воров в законе» очень часто стоит ФСБ – Князев. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.net/politics/2324004-za-priezdom-v-ukrainu-mnogih-vorov-v-zakone-ochen-chasto-stoit-fsb-knyazev.html> (дата звернення: 14.06.2021).
11. Троян В. Кримінальний фронт гібридної війни проти України. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/kriminalniy-front-gibridnoyi-viyni-proti-ukrayini-.html> (дата звернення: 14.06.2021).
12. В Україні не лишилося жодного «вора в законі» – Данілов. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/06/4/7296084/> (дата звернення: 15.06.2021).

ХТО НАШ ВОРОГ? ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ ВОРОГА У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ

Скороход Катерина Леонідівна

*аспірантка 1-го року навчання, спеціальність «Соціологія»,
Національний університет «Кієво-Могилянська академія»*

Актуальність теми зумовлена тим, що в Україні восьмий рік триває російсько-українська війна, яка є гібридною. Гібридні війни стали звичним явищем у сучасних військових конфліктах. Незважаючи на поширеність такого типу воєн, інструментарію для дослідження образу ворога і його формування у гібридній війні недостатньо.

Д. Шроефла та С. Кофманб зазначають, що застосування гібридної війна зумовлено тим, що розпочати звичайну війну доволі затратно для держави з правової точки зору [8]. А вже після Другої світової війни з'явилися правові регулювання, і на державу, яка відкрито розпочинає війну, чекають санкції. Крім того можливе протистояння з боку інших держав чи альянсів, якщо якась з країн офіційно та відкрито проголошує війну. Іншим фактором, що впливає на поширення гібридної війни є розвиток технологій. Внаслідок цього військова міць багатьох держав посилилась, тому при звичайній війні, де основними є військові протистояння, сили противників можуть бути приблизно на одному рівні. Можна сказати, що початок гібридної війни – це політичне рішення сторони, яка починає конфлікт, вести саме такий тип війни, бо це наразі є більш вигідним.

Ф. Хофман зазначає, що для гібридної війни характерно розмиття уявлень про те як ведеться війна і хто саме воює, які засоби застосовуються для боротьби у війни. Ці особливості і створюють гібридність [5]. У війні застосовуються різні сили, які, не є регулярними військами. Це можуть бути як приватні військові загони, так і вербування місцевого населення для боротьби. Іноді ворожі сили діють під прикриттями, ніби то

вони – це місцеве населення, або просто без якихось розрізень на одязі, як це було, наприклад, із «зеленими чоловічками» в Криму [1]. До того ж, сторона-ініціатор не оголошує про початок війни зі свого боку [2].

Основними при веденні конфлікту у гібридній війні є невійськові засоби. Якщо раніше у військових конфліктах такі методи були допоміжними до військових дій, то тепер вони є визначальними. Тобто військові протистояння відбуваються, проти вони не постійні і є лише одним з засобів, який застосовується [3].

А. Ланозка зазначає, що досягнення мети відбувається інформаційними засобами, кібератаками, залученням місцевого населення тощо [7]. Однією з найважливіших складових гібридної війни є інформаційна сфера, де використовується пропаганда [7]. Зокрема в російсько-українській війні, інформаційна складова була важливим елементом перед початком війни та під час самої війни, особливо, коли почалось застосування «м'якої сили» [1].

Незважаючи на поширеність такого типу воєн, інструментарію для дослідження образу ворога і його формування у гібридній війні недостатньо. Інформаційна складова та зазначені вище характеристики гібридної війни роблять образ ворога складним, неоднозначним та не до кінця зрозумілим. Населення, особливо на початкових етапах ведення війни, може не до кінця розуміти, хто саме є ворогом, яка справжня мета війни, адже ініціатор війни не артикулює ці позиції або пропаганда геть їх спотворює. Якщо ворог у війні залучає місцеве населення, яке стає колабораціоністами, це також ускладнює сприйняття і розуміння противника. Зазначені обставини впливають на те, як формується образ ворога. Зокрема, змінюються акценти в підходах до дегуманізації ворога, що є чи основним засобом для формування образу ворога у війні [6].

Дегуманізацію визначають як заперечення людських характеристик в інших [9]. Н. Ктейлі, Н. Хаслам та інші дослідники дегуманізації стверджують, що саме дегуманізація уможлиблює насильство та виправдання дій спрямованих на знищення ворога, що є необхідним для ведення війни.

Існують різні типи дегуманізації: «м'який» та «кричущий». Проте у війні використовується саме кричуща дегуманізація [4]. Кричуща дегуманізація у пропагандистських наративах є прямою, відкритою та усвідомленою: «Особа, що дегуманізує, сприймає об'єкт дегуманізації як того, хто менший ніж людина в спосіб, що є прямий, очевидний та свідомо доступний для особи, що дегуманізує» [4, с. 7]. В цьому типі індивіди стверджують про нестачу чи відсутність людяності в тих, кого дегуманізують. Зазвичай це проявляється шляхом прямого отождоження об'єкта дегуманізації з певною твариною чий образ викликає огиду. М'яка дегуманізація не така явна, вона є менш усвідомленою або взагалі несвідомою. При м'якій дегуманізації індивіди, скоріше стверджують, що інша група є менш людяною, ніж група, до якої вони належать.

Проведено нами дослідження з застосуванням якісних методів було спрямовано на визначення характеру дегуманізації ворога в умовах гібридної війни. У дослідженні було використано глибинні інтерв'ю в поєднанні з псевдо експериментом, респонденти склалися з двох груп: внутрішньо переміщені особи зі Сходу України та кияни.

Виявилось, що попри те, що у війні мала б бути кричуща дегуманізація, у респондентів переважала м'яка дегуманізація. Так, російських солдат значна частина респондентів сприймала як тих, хто вірить в те, що вони мають захищати російськомовне населення. Також значна частина учасників дослідження сприймали російських солдатів як тих, що просто дотримуються наказу. Обидві форми сприйняття не є кричущими формами, а м'якими. Разом з тим, в обох групах, як серед киян, так і серед ВПО зі Сходу були респонденти, які вдавалися до кричущої дегуманізації, проте ця реакція з'являлась лише в процесі обговорення, а не продукувалася від початку інтерв'ю спонтанно.

Іншою особливістю сприйняття ворога було те, що група респондентів ВПО зі Сходу у своїх відповідях розрізняла російських солдат та ополченців, причому дегуманізація останніх була сильнішою.

Однією з причин домінування м'якої а не кричущої дегуманізації є гібридність війни та вплив інформаційної складової. Частина респондентів ВПО зазначали, що не впевнені в тому, що в бою за Іловайськ були присутні регулярні війська, хоча це доведено міжнародними організаціями. Очевидно, гібридна війна впливає на особливості формування образу ворога. Для того, щоб досліджувати образ ворога та чинники його конструювання у новому типі війни потрібні нові методологічні підходи та

Література:

1. Рущенко І. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. Харків, 2015. 266 с.
2. Dzudsati V. Geographies of hybrid war: rebellion and foreign intervention in Ukraine. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09592318.2020.184989> (Last accessed: 23.05.2021).
3. Hadzhiev B. Enablers of hybrid warfare: The Bulgarian case. URL: https://www.jois.eu/?576.en_enablers-of-hybrid-warfare-the-bulgarian-case (Last accessed: 22.05.2021).
4. Haslam N., Loughnan S. Dehumanization and Infrahumanization. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev-psych-010213-115045> (Last accessed: 21.05.2021).
5. Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. URL: <https://potomac institute.org/reports/19-reports/1163-conflict-in-the-21st-century-the-rise-of-hybrid-wars> (Last accessed: 23.05.2021).
6. Hoffmann J., Hawkins V. Communication and Peace: Mapping an emerging field. URL:

https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=esOgBgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA120&dq=how+the+image+of+the+enemy+is+formed+during+the+war&ots=IdERjt7uBO&sig=Sfh8HU9DgIF9dO1TJFL-5oaZDVw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Last accessed: 20.05.2021).

7. Lanoszka A. Russian hybrid warfare and extended deterrence in eastern Europe. URL:

https://www.researchgate.net/publication/290507166_Russian_hybrid_warfare_and_extended_deterrence_in_eastern_Europe (Last accessed: 25.05.2021).

8. Schroefl J., Kaufman S. Hybrid Actors, Tactical Variety: Rethinking Asymmetric and Hybrid War. URL:

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1057610X.2014.941435> (Last accessed: 21.05.2021).

9. Volpato C., Andrighetto L. Dehumanization. URL:

https://www.researchgate.net/publication/276085306_Dehumanization (Last accessed: 23.05.2021).

ТЕХНОЛОГІЯ ШТУЧНОГО ЗЛОВМИСНОГО РОЗПАЛЮВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО КОНФЛІКТУ (на прикладі подій 2013 – 2014 рр. на Сході та Півдні України)

Криворучко Максим Геннадійович

аспірант кафедри соціології і публічного управління

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Темі гібридної війни вже присвячено досить багато праць, як у світі [1, 2, 3], так і в Україні [4, 5], де розгорталися найбільш драматичні епізоди війни нового типу. Ми пропонуємо розглядати події в Україні в кінці 2013 і на початку 2014 років як єдину технологію, спрямовану на штучне створення та роздмухування конфлікту із зловмисними цілями.

Агресор готувався до цієї операції більше 10 років та використав у ній широкий спектр технологій, які були застосовані до 8 українських областей та АРК. З похибкою на ряд змінних, частину з котрих агресор врахувати не зміг, події у цих регіонах відбувалися приблизно по одному і тому ж сценарію з використанням тотожних технологій. До числа змінних, що вплинули на ефективність технологій, можна віднести рівень проросійських настроїв частини населення, наближеність регіону до кордонів, особливості менталітету та здатність до самоорганізації населення, вмотивованість представників місцевої влади та виконавців, чисельність організацій та груп, готових до дій за сценарієм агресора тощо.

Перебіг події умовно можна поділити на дві фази: а) підготовча, б) активні дії. Досить складно сказати, з якого моменту почалася підготовка, адже передумови до того, що сталося можна помітити ще з часів розпаду СРСР. Упродовж років російська пропаганда впливала на свідомість населення прикордонних регіонів, експлуатуючи низку тем, які мали потенціал майбутнього розколу суспільства та розділення держави. Це були як загальнодержавні теми (мова, віра, відношення Сходу та Заходу), так і більш специфічні тези для окремих регіонів, на кшталт «Донбас годує Україну». З моменту приходу до влади Партії регіонів у 2010 році, робота в цьому плані значно посилилася, і не тільки у пропагандистському аспекті. Низку державних посад, у тому числі у силових структурах та керівництві регіонів, посіли відверто проросійські налаштовані креатури, багато з яких мали подвійне громадянство. Свій деструктивний вплив ПР мала і на боєздатність армії, яка на момент початку війни виявилася в плачевному стані. ПР швидко збільшила свою чисельність і вплив, в тому числі завдяки обов'язковому залученню до своїх лав співробітників комунальних підприємств.

Комуністична партія, яка користувалася особливою популярністю у старшого покоління, так само стала серйозною підтримкою для підготовки людських ресурсів до заколоту. Наприклад, в різних районах Харкова існували так звані кімнати Леніна, де роками збиралися пенсіонери, яких у подальшому використовували під час активної фази. Значні кошти росіянами були вкладені у вербування та створення різних громадських або псевдо громадських організацій проросійської орієнтації, у т.ч. культурологічної, спортивної, релігійної спрямованості. Вони мали чекати слушної години і стати частиною тих технологій, що розроблялися в Москві.

Українські ЗМІ у часи панування ПР переважно демонстрували або нейтральну або проросійську позицію, контрпропагандою точно не займалися. Велику частку телефіру займали російські канали. Напередодні активної фази дій почав свою роботу російський пропагандистський канал LifeNews, який в подальшому зіграв важливу роль у «розкрутці» активної фази; за російськими темниками працювали і певні регіональні українські ЗМІ. На Донбасі підготовка зайшла далі, місцеве населення, переважно молоді люди, активно вербувалися у парамілітарні структури, проходили спеціальну підготовку на території РФ.

Інцидентом, що запустив активну фазу подій, була відмова від підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом і миттєва негативна реакція українців. Поява активно діючих сторін актуалізувала громадянський конфлікт одночасно у декількох напрямках, створивши конкретного ворога, який зачіпає цілу

низку завчасно створених тригерів. В подальшому цей конфлікт штучно розпалювався і активно використовувався агресором для реалізації своїх цілей.

В ідеальній моделі гібридної війни проти України, колабораціоністські сили мали б узяти під контроль органи місцевої влади, ЗМІ, ключові об'єкти інфраструктури, провести референдуми на тему від'єднання від України та створення «народних республік» з використанням універсальної технології «керуваного хаосу», що б завершилося розпадом України та приєднанням її частин до Росії. Видатну роль на етапі активних дій мала зіграти пропаганда. Російські бригади телевізійників створювали для довірливої аудиторії переконливу картинку хаосу і беззаконня, що допомагало залучати добровольців з території РФ, дезінформувати світову спільноту, створювало зручний привід для введення регулярних військ під прапором миротворення, отже, захоплення території. Тобто, в штучному розпалюванні громадянського конфлікту російська пропаганда відіграла визначну роль, демонструючи різноманітний арсенал прийомів. За потреби інфоприводи створювалися і штучно або розігрувалися постановочні сценарії. Наприклад, невелика група залучених осіб на кілька хвилин перекривали рух автотранспорту, аби продемонструвати масовий протест, і це потім транслювали російські телеканали, як доказ своїх тез. Знімальні групи російських каналів прибували на місця «випадкових» подій ще до їх початку, і реалізовували у підсумку сценарій, написаний далеко від регіону. Використовувалися не тільки ЗМІ, але й спрямоване поширення чуток. Наприклад, були випадки, коли роль розповсюджувачів грали завербовані таксисти.

Конфлікт за віссю «Євромайдан – антимайдан» в цілому був штучно заплідненим і підтримувався пропагандистськими ЗМІ, аби маскувати справжній характер війни. У більшості прикордонних регіонів прихильників відділення від України виявилось критично недостатньо для вирішення важливих оперативних військових завдань (наприклад, захоплення адміністративних будівель та повалення законних органів влади) і тоді необхідні людські ресурси завозилися із зовні. У прикордонних регіонах активно використовувалися люди з російських міст і так званої Придністровської молдавської республіки. З перших днів активної фази (початок березня) на території України діяли групи російських спец службовців по лініях ФСБ і ГРУ, які маскувалися під місцевих, а також з території РФ організовано завозилися групи т. зв. козаків. Розкручування протестних дії «антимайданівців» у т.ч. з використанням політичних туристів з Росії, їх сутички з представниками проукраїнських сил у регіонах маскували справжню суть подій активної фази, що мали розвиватися за планами Генштабу РФ.

Незважаючи на тривалу підготовку, наявність різноманітних способів впливу і колосальні ресурси, початковий план гібридної інвазії у більшості містах Півдня та Сходу провалився. Цікава обставина: ресурси, виділені на організацію заворушень і пропаганду, тотально розкрадалися так званими «місцевими організаторами та виконавцями». Це побіжно свідчить про слабку вмотивованість колабораціоністів ідеальними мотивами. Іншим вирішальним та непередбачуваним для агресора фактором стала висока здатність населення до самоорганізації, що й у подальшому буде надійним стабілізуючим фактором для держави. Таким чином, використання громадянських конфліктів є одним з методів ведення гібридної війни на території противника. Штучне роздмухування конфліктів може призвести до хаотизації соціального життя, дестабілізації, бути гарним приводом для відкритої агресії. Пропагандистська картина конфлікту одночасно допомагає агресору маскувати власні підривні та маніпулятивні дії.

Література:

1. Hoffman Frank G. Hybrid vs. compound war // *Armed Forces Journal*, 2009 № 1-2.
2. Hybrid War as a War on Governance / M. Galeotti // *Small Wars Journal*. 2015. August 19.
URL: <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/hybrid-war-as-a-war-on-governance> (дата звернення: 12.05.2021)
3. McCuen J. J. «Hybrid Wars». *Military Review*. 2008.
URL: http://usacac.army.mil/CAC2/MilitaryReview/Archives/English/MilitaryReview_20080430_art017.pdf (дата звернення: 12.05.2021)
4. Руценко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Х.: ФОП Павленко О. Г., 2015 268 с.
5. Магда Є.В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Х.: Віват, 2015. 304 с.

СЕКЦІЯ 11

ПРОДУКУВАННЯ КУЛЬТУРИ В НОВІТНІХ РЕЖИМАХ КОМУНІКАЦІЇ:
РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИКУЛЬТУРНІ ІДЕНТИЧНОСТІ: НОВА НОРМАТИВНІСТЬ ОБМЕЖЕНОЇ МОБІЛЬНОСТІ,
ЕТАТИЗАЦІЇ БІОЛОГІЧНОГО ТА ЦИФРОВИХ СТРАТЕГІЙ*Костенко Наталія Вікторівна*

доктор соціологічних наук, професор,

завідувач відділом соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України

Предметний інтерес до ідентичності в соціології оформився порівняно недавно, з середини ХХ століття, а сам концепт залишається полісемантичним і багатовимірним, залученим до теоретичних побудов різних парадигм соціальних і гуманітарних наук, де звертається увага на вирішальне значення культурних чинників в організації суспільного і індивідуального життя. Щоб цілком плідно проєктувати це поняття на соціальний і культурний світи, не обмежуючись вже звичною його присутністю в публічній риторичі, доречно припустити, що ми неодмінно зіткнемося з двома методологічними перешкодами, які не слід долати необачно. Це *невизначеність* і *множинність* у самих різних контекстах.

Як і раніше, заручившись інструментами *конструктивізму*, варто було б вважати ідентичності фрагментарним, рухомим, мультипліцитним утворенням, яке є результатом винаходження [1]. Це узгоджується з культурною логікою «пізнього модерну», яка поставила під сумнів стійкість ідентичностей, запропонованих структурними імперативами. Ідентичності стають все більше таргетованими, як того вимагає і ринок, і політичні домагання, історично, або футурологічно виразні. Тобто, ідентичності цілком очевидно вписуються в контексти глобальних комунікацій, що примножуються, все більш інтенсивних потоків фінансів, товарів, інформації, технологій і, звичайно ж, людей, які переміщуються у світі, утворюючи безперервні міграційні потоки. Все це вимагає особливої політики ідентичності, котра не має однозначних рецептів. Це зрозуміло, оскільки ідентичність, словами Зигмунта Баумана, була народжена як проблема і може існувати як проблема, означаючи не що інше, як намагання уникнути невизначеності [2].

Але тут раптом виникає часовий проміжок, коли невизначеність існування помітно посилилася в обставинах життя, що змінилися, через вірусну пандемію і викликаного нею тестування нових моделей всіляких взаємодій, масштабних і обмежених. Сформований глобальний порядок проблематизується на тлі змін в культурних і інформаційних режимах, вимушеної закритості національних територій і захоплююче реалізованої біополітики. Невизначеність, напівпрозорість залишається властивою і самому концепту. Взагалі, ідентичність можна розуміти як самототожність, «сенса себе» (С. Хантінгтонг), але водночас поняття містить приховане відсилання до подвійної тотожності – до унікальності і однаковості, згідно корінням *ipso* і *idem* (П.Рікьор). Тобто поняттям фіксується невичерпна і непереборна напруженість між індивідуальним і колективним, сингулярним та категоріальним, внутрішнім та зовнішнім, оскільки буквральність першого сенсу передбачає одиничність суб'єкта, другий же апелює до норми, типу, класу, зразку. Виникають парадокси, подібні до того, що є відкритими можливості винаходити автобіографічний вихід з існуючого «соціально сфабрикованого безладу», які обіцяють, що ми в змозі стати ким завгодно в будь-якій спільноті, але прагнення цього виключає можливість бути самим собою.

Це цілком зрозуміло щодо ідентичності споживання і участі в культурі, віртуальних втілень себе та інших, де наші потреби конкурують з нашими бажаннями. Проте, навряд чи у випадку з ідентичностями, які співвідносяться з культурними, мають комодіфіковані «туристичні» версії, однак, потрапляючи в орбіту влади, нарощують відцентрову силу, набувають конфліктність, кредо протистояння, агресивності, відповідно до культурних ідеологій нових еліт. Як, наприклад, в радикальних зразках культурних груп мігрантів. Це етнонаціональні, конфесійні, гендерні, регіональні ідентичності, які, волаючи до примордіальних властивостей, відстоюють відтворення локального, сутнісного, традиційного, історичного та апелюють до *есенціалізму*, який знову дає про себе знати. Втім, вони також не є стабільними, демонструючи еволюційні тренди. Скажімо, в останні роки, число людей в Україні, для кого рідною мовою є українська, з різних причин помітно зросла. Або, наприклад, розгорнуті гендерні класифікації вимірюються сьогодні шкалою з десятком альтернатив. Та й механізми їх легітимацій не зводяться до звичних, використовуючи ті, що пропонують масова культура, соціальні мережі та публічна політика.

Власне, будь-які артикуляції з приводу ідентичностей – індивідуальних або групових, формати їх визнання продукують контексти множинності, які можна синтезувати з різних перспектив. Одна з них –

концепція множинних режимів залучення особистості в життєві випробування (Л.Тевено), – від публічних до інтимних [3]. Інспіровані новими умовами такі життєві випробування охоплюються переживаннями, осмислюються, викликають спонтанні, афективні і / або рефлексивні, продумані реакції людей. Все більш помітними стають типи ідентичностей, що практикуються не тільки і не стільки прихильністю до статусних та вікових груп («групи ризику», категорії з інфраструктурним залученням в ситуацію, страти за рівнем доходу), або етнічної чи конфесійною приналежністю. Істотне значення набуває дотримання культурних стилів, які не обов'язково узгоджуються з тими, що їх поділяють у спільнотах, як, наприклад, у ставленні до антивірусного щеплення.

В першому наближенні ідентифікація з такими культурними стилями кваліфікується через 1) управління смислами, співвіднесеність з цінностями та їх мотиваційними алгоритмами; 2) ступінь обізнаності і сприйнятливості до інформації, цифрову компетентність; 3) вміння розпоряджатися особистим і груповим культурним капіталом, культурні практики.

Водночас, своєрідність спостережуваних культурних стилів заслугоує спеціального розгляду, уточнюючи вироблені класифікації. Наприклад, амбівалентність одночасних ціннісних обґрунтувань дії прагненням до індивідуальної свободи і колективного блага, забезпеченого державою, як показали протести проти локдаунів, збуджуючи дискурс про релевантність неоліберальних сентенцій. Або перетворення факту легітимного громадянства в простір афективного досвіду, викликаного жорстким регулюванням мобільності. Важливо й загострення екзистенційної тривожності з її культурно підготовленими паттернами, погоджуючись з дослідниками, що культура стає колективною відповіддю на унікальне людське осмислення власної кінцевості [4]. Так само, як і поява модифікацій «вразливих верств і персон», які не підпадають під звичні асоціації з малопробитковими групами літнього віку або переміщеними особами без статусу. Тобто просування того, що можна було б назвати «ною нормальністю страждання і справедливості» [5], яка затверджується за рахунок «цифрової ідентичності», що винаходить в соціальних мережах з новою логікою афективної комунікації, цифровою економікою алгоритмів, практиками впливу на користувачів та їх оточення. І, звичайно ж, велика кількість артефактів, невпинно пропонованих символічними і техно-, еко-*nonhuman* системами, які збираються в неординарні колекції.

Всі ці концептуальні і детальні міркування не слід ігнорувати в зусиллях розрядити невизначеність поточних культурних порядків, здійснюючи сегментацію наявних культурних стилів, які є множинними у сферах побутування, режимів залучення індивідів і способів легітимації їх домагань на соціальну номінацію, схильності ситуативно слідувати різними сценаріями – від традиційних до постсучасних.

Література:

1. Костенко Н. Культурные идентичности: превращения и признания // Социология: теория, методы, маркетинг. 2001. № 4. С. 69-88.
2. Bauman Z. From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity // Questions of Cultural Identity / Ed. by St.Hall, P. du Gay. London, 1996. P. 18-36.
3. Тевено Л. Между постколониальной миграцией, дискриминацией при приеме на работу, трудным материнством и спасительным усыновлением. О том, как «закаляется идентичность» // Неприкосновенный запас. 2018. №3. С. 3-29.
4. Boski, P., Strus, K. & Tiaga. E. Cultural identity, existential anxiety, and traditionalism. URL:https://web.archive.org/web/20080115124948/http://ebooks.iaccp.org/ongoing_themes/chapters/boski/boski.php?file=boski&output=screen
5. Chouliaraki L. Victimhood: The affective politics of vulnerability // European Journal of Cultural Studies. 2021. Vol. 24(1). P. 10-27.

ІНТЕРАКЦІЯ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Бурлачук Віктор Фокич

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник
Інституту соціології НАН України

Нові режими комунікації змушують нас ще раз замислитися над засадничими конструкціями сучасного суспільства. Загальнопоширеним у соціологічній теорії є уявлення про суспільство як систему взаємодії між людьми і різними соціальними групами. Таке уявлення, як правило, фіксується в понятті інтеракції. Засновник символічного інтеракціонізму Г.Блумер під інтеракцією розуміє спільне життя людей в соціальних групах, яке передбачає взаємодію між їх членами. Інакше кажучи, суспільство складається з індивідів, що діють один з одним. Таке визначення соціального життя повною мірою узгоджується з повсякденною точкою зору, коли суспільство сприймається на зразок мурашника, де одні укладають

торговельні угоди, інші беруть участь в конференції, хтось воює, хтось виховує дітей і т.п. Який би вид соціальної діяльності ми не взяли, скрізь ми стикаємося з тією чи іншою формою інтеракції. На перший погляд, таке визначення не є помилковим і виходить з ототожнення понять суспільства та інтеракції.

Однак сучасний бурхливий розвиток засобів комунікації змушує суворіше підійти до поняття інтеракції і визначити його межі. Перш за все, інтеракції притаманні наступні характеристики: вона здійснюється у певному просторі і часі, відбувається віч-на-віч, має певні часові межі, початок і кінець.

Основним принципом, що конструює інтеракцію, є присутність, яка наголошує особливу роль сприйняття. Сприйняття стає соціальним феноменом, тим самим даючи учасникам інтеракції можливість спостерігати один за одним. Виникає ситуація подвійної контингенції, коли спостерігач бачить те, що бачить інший, а інший бачить, що той це бачить. Завдяки інтеракції здійснюється прийом інформації, яка має різні рівні складності, і тут потрібна висока швидкість і синхронність роботи з інформацією; інтеракція також супроводжується непрямою комунікацією, коли ми сприймаємо не тільки те, що говорить присутній, але й те, як він говорить, які жести та інтонацію застосовує. Важливим моментом для інтеракції виступає тілесна присутність комунікантів. Спільна присутність керує відбором сприйняття і позначає, що на даний момент має значення або сенс. Присутній на зборах сприймає все, що є навколо: те, як одягнені учасники, як вони розміщені у просторі, на яких стільцях чи кріслах сидять, які предмети лежать на столі і т.д. Однак, оскільки інтеракція є смисловою системою, вона позначає перспективу соціальної релевантності, і ми акцентуємо нашу увагу та сприйняття на виступі доповідача, а не на кольорі його піджака.

Потреба у продовженні інтерактивної комунікації призводить до утворення структур. Наявність структур накладає обмеження і відриває комунікацію від голого сприйняття. Структура розподіляє можливості комунікації серед учасників. Наприклад, під час засідання відділу не можна весь час пересідати з одного місця на інше або одночасно всім учасникам комунікації говорити.

Відмінність суспільства від системи інтеракції є результатом історичного розвитку. Ймовірно, на самих ранніх етапах розвитку суспільства можна ототожнити суспільну систему з інтеракцією. На той час суспільство обмежувалося невеликим плем'ям, і інтеракція між членами племені і являла собою суспільну систему. Подальший розвиток суспільства, його диференціація на різні сфери призвела до відокремлення інтеракції і суспільної системи. Особливо важливу роль в цьому зіграла поява писемності і книгодрукування. Згідно з Н. Луманом, відмінність інтеракційної події від суспільної особливо яскраво проявилася у Французькій революції, яка показала, що за допомогою інтеракції неможливо контролювати соціальні процеси, що інтенції значним чином розходяться з подіями.

Різниця між інтеракційною та неінтеракційною комунікаціями стає важливою для розуміння процесів ідентифікації, що відбуваються в сучасному суспільстві. Можна припустити, що традиційні ідентичності сформувалися на базі систем інтеракції, коли вони певною мірою обумовлювали і висловлювали громадську думку. Поширення сучасних засобів комунікації, інтернету, соціальних мереж значно змінили системи інтеракції і пов'язані з ними ідентифікації.

Уявлення про те, що суспільство є діяльністю, ґрунтується на широко поширеній схемі про відмінність між суб'єктом і об'єктом, оскільки діяльність завжди спрямована на об'єкт і має його в якості свого мотиву. Саме з цієї відмінності суб'єкт черпає свою класичну ідентичність. Так, щось пізнаючи, він є вченим, щось вирощуючи, він є аграрієм, щось будуючи, – є будівельником, чомусь навчаючись, – є учнем. Його ідентичність є похідною від певних видів діяльності, від певних форм інтеракції. Проте приписування ідентичності суб'єкту пізнання і діяльності зіткнулося з деякими суперечностями. Адже якщо суб'єкти мають різні ідентичності, їм має протистояти не єдиний, а різні світи. Один світ для аграрія, інший для вченого, третій для воїна. Визнаючи за суб'єктом ідентичність, ми змушені визнати неідентичність об'єктів, тим самим руйнуючи уявлення про єдиний світ для різних суб'єктів. Розуміння комунікації, яка є розумінням суспільства, дозволяє уникнути парадоксів ідентифікації.

Блумер виходить з ототожнення суспільства й інтеракції. Однак це ототожнення, доречне для ранніх періодів розвитку суспільства, стає неприйнятним для аналізу сучасних процесів. Вивчення процесів комунікації змушує нас визнати помилковість основних тез символічного інтеракціонізму в цілому – того, що суспільство є діяльністю, а діяльність є способом існування людських груп і суспільства.

Сучасні інформаційні процеси переконують нас у справедливості концепції Н. Лумана, що суспільство є комунікація, коли спосіб переробки інформації може стати засобом платежу, про що свідчить поява криптовалют, які не існують поза межами комунікаційних процесів, що здійснюються в суспільстві.

ТРАНСКУЛЬТУРНІСТЬ ЯК НОВА ПАРАДИГМА В НАУКАХ ПРО КУЛЬТУРУ

*Отрешко Наталія Борисівна*доктор соціологічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Наукова проблема. В україномовному культурологічному дискурсі поняття «транскультурності» тільки набуває свого розвитку – його можна зустріти в нечисельних наукових статтях і перекладних текстах, де воно навіть не пояснюється. Тим часом в англійському науковому дискурсі *transculturality* давно увійшло в науковий обіг і поступово проникає в більш широкий контекст. На перший погляд, може здатися, що це просто синонім іншого поняття, що вже злегка набило оскому – «мультикультуралізму», але це зовсім не так. Концепція транскультурності в багатьох контекстах заперечує мультикультуралізм і претендує на новий універсальний спосіб пояснення світу.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження є принцип компаративізму, синтез гетерогенних соціокультурних явищ з урахуванням всіх взаємозалежних зв'язків, також еволюційний аналіз транскультурності як історичного процесу, системний аналіз транскультурності як прояву глобальної культури.

Результати дослідження. По суті, транскультурність є в більшій мірі синонімом або ключовою рисою набагато більш поширеного поняття – поняття глобалізації. Проте головна теза транскультурності полягає в тому, що культури не просто перестали бути ізольованими в якийсь момент – вони не були такими ніколи. Зазвичай початок бурхливого розвитку процесів глобалізації пов'язують із останніми десятиліттями ХХ століття, максимум – його серединою. Але чи означає це, що до цього світ був чітко розділений на культурні відокремлені сегменти. Ця картина світу далека от реальності. Адже цілком очевидно, що, скажімо, в європейській культурі завжди було багато спільних рис, навіть коли окремі її представники боролися один з одним під національними гаслами. А ефект декількох століть європейського колоніалізму висловлювався не тільки в «тягарі білої людини», як вважав Кіплінг, але і в проникненні в Європу багатьох нових явищ зі Сходу.

Сучасні історики використовують поняття «рання глобалізація» і відсуюють її як мінімум на 500 років назад, до епохи Великих географічних відкриттів. Але і до цього в різних частинах світу відбувалися події, розвивалися локальні процеси глобалізації – наприклад, можна говорити про свого роду Середземноморську глобалізацію часів пізньої античності.

Таким чином, культури не просто злилися в загальну транскультуру, коли інтенсивність соціокультурних відносин в світі досягала критичної маси, – вони завжди знаходилися в процесі становлення і взаємних змін. Процес – ось ключове слово для транскультурної парадигми. Культура – це не результат, а процес, і щоб вловити її суть, треба не шукати відмінності від інших, а дивитися на зв'язки з цими іншими. Тим самим транскультурний підхід б'є по охоронному консерватизму, який заснований на переконанні, що є свої і чужі, є зіпсоване сьогодення і чистий ідеал десь в минулому. Знаходячи культурні зв'язки навіть в тих явищах, де вони сховані глибоко під поверхнею, транскультурні дослідження дискредитують ідею автентичності культури. Ми звикли цінувати все те, що автентично, і з меншою увагою ставитися до того, що вважаємо запозиченим. Проте в сучасному глобальному світі, пронизаному взаємовідносинами і взаємовпливами, ці категорії не працюють. Немає автентичного і вторинного, є тільки постійний процес культурного діалогу і взаємодії, а у кожного явища, яке здається автентичним, можна знайти джерело запозичення елементів.

Головною ознакою транскультурних процесів є ситуація культурного полілогу, коли немає повного синтезу та поєднання культур. У транскультурному полілозі культури зустрічаються, взаємодіють, впливають одна на одну, але не утворюють синтез. Дослідження сучасних культурних процесів спричиняє зміну методології та базових термінів.

Сам факт співіснування безлічі культурних кодів навіть в рамках однієї культури спонукає дослідників шукати механізми, що зумовлюють безконфліктний характер міжкультурних відносин. У відповідь на це склалося поняття «культура іншого», що замінило раніше поширену дихотомію «свій – чужий».

Концепція «Іншого» має на увазі визнання учасниками взаємодій і комунікацій прав один одного на власну ідентичність, самобутність і функціональну автономію. Більш того, передбачається, що сторони не тільки визначаються такими відмінностями, а й намагаються зрозуміти їх причини та зміст. У контексті таких уявлень особливого значення набуває поняття культурного релятивізму. Йдеться про те, що жодне культурне ядро, жодна нормативна або ціннісна система не може більше претендувати на абсолютну позицію в масштабах як локальних культурних контактів, так і процесів глобалізації. Кожна з них виокремлюється і оцінюється в співвідношенні з іншими з точки зору подібного і відмінного, і саме в такому пізнавальному полі осмислюється їх відносна специфічність. У такому дослідницькому полі також по-іншому розглядається і сам факт культурного різноманіття.

Так, в класичних термінах змішання культурних стилів в межах будь-якої композиції артефактів іменували «еклектикою» і вважали неприпустимим з точки зору домінуючого в культурі стилю або оцінювали як ознаку поганого смаку/некомпетентності. З сучасної точки зору таке змішання вважають «природним», неминучим в межах складних культур і називають в мистецтві полістилістикою, а в науці – програмним еkleктизмом. Йдеться про те, що кожен, хто вирішує будь-яке культурне завдання, може використовувати принципи формоутворення, прийоми, елементи композицій і змісту з будь-яких стилів або пізнавальних парадигм.

Однією з ключових характеристик сучасності є визнання плюралізму життєвого світу людей. Це можна визначити як своєрідну методологічну опозицію класичному механіцизму і дуалізму класичної пізнавальної парадигми. Провідні антропологи визнають множинність принципів світорозуміння і, відповідно, життєвих світів, які можуть вступати у взаємини. У такій реальності час розвивається нелінійно; незворотні процеси можуть бути співставлені зі зворотними; соціокультурна динаміка не має наперед визначеної мети і напрямку, що передбачає зміни різомі, а не поступовий еволюційний процес розвитку.

Завдяки величезним змінам в методології дослідження в сучасній культурології одним із найбільш проблематичних понять класичного її дискурсу на сьогодні є поняття «культура». Головною причиною для скептичного погляду на це поняття є думка про те, що термін «культура» базується на ідеях замкнутості, гомогенності, зв'язності, стабільності і структурності, в той час як сучасна культурна і соціальна реальність характеризується варіативністю, мінливістю, конфліктністю та індивідуальністю проявів.

Зараз, проте, «старе», класичне поняття культури втратило цю нормативність. У ситуації глобалізації та вторинної модернізації національні культури перетворюються на відкриті культурні простори. Виходячи за межі європейського культурного кола й розширюючи сфери свого впливу, модерн, «маршрути» якого пролягають практично через усі регіони світу, призводить до втрати автентичних характеристик локальних культур. Залежно від наближення до конкретного маршруту модернізації, локальні культури – по-різному й у різній спосіб – засвоюють ідеї модерну, такі як система цивільних прав, народний суверенітет, національне самовизначення, пріоритет соціально-економічного розвитку, нові концепції підприємництва та управління тощо.

Ці установки поєднуються з власними картинами світу, етносом, нормативними системами, ідеалами та стереотипами культур, що модернізуються, перетворюючи їх на гетерогенні культурні явища. Крім того, медіа, комп'ютерні технології та телекомунікації, збагачуючи роль символічного, дозволяють локальним культурам відірватися від власного локусу й переступити свої межі. Саме тому на зміну поняттю «культура» йде «транскультурність», що дозволяє додати динаміки у дослідження сучасних культурних явищ.

ІНДИВІДУАЛІЗМ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН НАШОГО ЖИТТЯ

Ручка Анатолій Олександрович

доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Полева Наталія Олегівна

бакалавр соціології, незалежний експерт

Зацікавленість феноменом індивідуалізму зародилася, як відомо, ще в епоху Великої Французької Револуції. Трохи пізніше А. де Токвіль, автор знаменитої книги «Демократія в Америці» (1835), підкреслював, що індивідуалізм є важливою рисою демократичного етосу. Це риса, на думку вченого, може характеризуватися двома тенденціями. З одного боку, індивідуалізм означає уособлення людей, про що свідчить їхня схильність замикатися у вузькому родинному і дружньому колі. Ця тенденція має власне демократичне походження і з вирівнюванням умов існування людей буде посилюватися. Проте, з іншого боку, індивідуалізм означає зближення людей, чому сприяє те, що вони рівні між собою. За умов демократії поступово зникає слухняність і довіра до зовнішніх авторитетів, люди схильні апелювати лише до власного розуму. І хоча зв'язки між ними послаблюються, вони, проте, поважають права один одного, поцінують взаємодопомогу й співробітництво.

У другій главі своєї книги, яка присвячена розгляду індивідуалізму в демократичних країнах, А. де Токвіль понятійно розрізняє *егоїзм* й *індивідуалізм*. На його думку, «егоїзм – пристрасна, надмірна любов до себе самого, що примушує людину ставитися до всього на світі лише з точки зору особистих інтересів і преферувати себе всім іншим людям». Водночас «індивідуалізм – це врівноважене, спокійне почуття, яке спонукає кожного громадянина ізолювати себе від маси собі подібних і зачинятися у вузькому колі родини та друзів, створивши для себе, таким чином, маленьке суспільство, людина перестає турбуватися про суспільство в цілому» [1, с. 373].

Нині дослідники теж не ототожнюють понятійно егоїзм та індивідуалізм. У той же час більшість із них вважає, що егоїзм не є базовою протилежністю індивідуалізму. Вважається, що такою протилежністю егоїзму є *альтруїзм*. Базовою же протилежністю індивідуалізму виступає *колективізм*. Тобто в сучасних наукових дослідженнях індивідуалізм і колективізм розглядаються як *антиподи*.

Тут варто зазначити, що показники співвідношення індивідуалізм vs. колективізм сьогодні є одними із найбільш важливих соціокультурних і психологічних параметрів існування культур. В соціологічних дослідженнях їх активно використовують, щоб зрозуміти і пояснити відмінності в ментальності та поведінці представників різних культур. При цьому, якщо в балансі індивідуалізм-колективізм переважають показники індивідуалізму, то відповідні культури називають *індивідуалістичними*. Якщо навпаки – *колективістськими*. Індивідуалістичні культури цінують і винагороджують індивідуальність і унікальність людини, її ініціативність і відповідальність. Ієрархія та соціальні відмінності тут редукуються до мінімуму. В колективістських культурах високо цінують групові інтереси, індивіди визначаються більше через групову належність, аніж через властиві їм якості та обдарованість. У культурах індивідуалізму підтримується ієрархічна диференціація і вертикальні зв'язки; роль, статус і поведінка людини визначаються її позицією в ієрархічній структурі. Цікаво, що в колективістських культурах люди, як правило, належать до меншої кількості груп, аніж як це представлено в індивідуалістичних культурах [2, с. 523].

Загалом, як стверджують провідні спеціалісти крос-культурних досліджень (Г. Гофстеде, Г. Тріандіс, Ф. Тромпенаарс та ін.), індивідуалізм репрезентує зв'язок між особистістю й колективом, що превалує в даному суспільстві. Основною гіпотезою індивідуалізму є і положення про те, що індивідуалісти не залежать один від одного. Основною ж ідеєю колективізму є прийняття тези про те, що групи пов'язують і взаємно зобов'язують індивідів.

Аналіз даних проведених крос-культурних досліджень дозволив Г. Гофстеде визначити рейтинг 40 країн світу за шкалою індивідуалізму. США, Австралія, Великобританія, Канада і Нідерланди були у 1980 році найбільш індивідуалістичними. Водночас найбільш колективістськими країнами були Венесуела, Колумбія і Пакистан. Загалом, західні розвинені країни отримали найвищі показники індивідуалізму. Найбільш колективістські країни знаходяться у Південній Америці та Азії.

Чому індивідуалізм, його цінності переважають на Заході, а колективізм на Сході? В цьому відношенні дослідники притримуються наступної аргументації. Однією з головних передумов розвитку індивідуалізму виступає *добробут*. Саме тому індивідуалізм у країнах багатого Заходу розвинутий краще, ніж у країнах бідного Сходу. Окрім того, зростання рівня індивідуалізму пов'язане з темпом *приросту населення*. Чим нижче приріст населення, присутність демографічної кризи, тим малочисельніші сім'ї і тим імовірніше виховання дітей у дусі індивідуалістичних цінностей. У цей же час на Сході демографічний вибух, багаточисельні сім'ї не сприяють розвитку духу індивідуалізму. Останній також пов'язаний з розвитком культурного *плюралізму*, з *можливостями вибору*. Дослідження показують, що існуючі демократичні традиції Заходу значно краще стимулюють розвиток індивідуалізму, ніж авторитарні культури Сходу.

Ну а що у нас? Яка сьогоднішня Україна – індивідуалістична чи колективістська? О. С. Стражний, автор цікавої книжки «Український менталітет: Ілюзії, Міфи, Реальність», вказує, що «увібравши в себе вплив Сходу і Заходу, українці наділені в достатній мірі як індивідуалізмом, так і общинністю». І далі додає: «...Саме в специфічному українському індивідуалізмі багато соціологів убачають гарантію успіху ринкових перетворень і вестернізації української економіки» [3, с. 318]. І дійсно нині багато спеціалістів із різних соціогуманістичних дисциплін вважають, що Україна є змішаною, індивідуалістично-колективістською культурою, хоча в минулому в неї було більше індивідуалізму, ніж колективізму. Останнього стало більше саме за часів «реального соціалізму». Хоча тут можна дискутувати щодо природи «соціалістичного колективізму». Чи був він «істинним» або «фальшивим», це питання світоглядне, а може ідеологічне. Головне, що він за своїм змістом спричиняє вплив на ментальність нашого населення й сьогодні. І тут постають завдання – з'ясувати науковим способом – в якому стані знаходиться нині баланс індивідуалізму-колективізму в українському соціумі? Які основні тренди тут можна зафіксувати? З якими переважно цінностями пов'язуються наші прихильники індивідуалізму і колективізму?

Відомий соціальний психолог В. Васютинський у своїй цікавій книзі «Психологічна правда про індивідуалізм і колективізм» на основі проведених емпіричних досліджень робить висновок, що сьогодні в українському соціумі відбувається процес переходу від колективізму до індивідуалізму. При цьому переваги індивідуалізму респонденти насамперед убачають у забезпеченні умов для розвитку особи та вияву індивідуальної ініціативи [4, с. 69]. Водночас, якщо мати на увазі альтруїстичний потенціал колективізму, його орієнтованість на загальне благо соціуму, то українці не проти такого колективізму.

Про певну динаміку цінностей індивідуалізму свідчить і соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України. Респондентам ставилось таке запитання «Чи сприймаєте Ви як свою ту систему цінностей, яка склалась в Україні за роки незалежності (приватна власність, збагачення, індивідуалізм, прагнення до особистого успіху тощо)?». У 2013 році позитивно («скоріше так» + «однозначно так») на це запитання відповіли 26% респондентів, а у 2019 році – уже 44%. Тобто за даний період спостерігається

зростання чисельності прихильників нової системи цінностей незалежної України. При цьому дану систему цінностей у 2019 році найбільше сприймали як свою представники молодого покоління (51%), а представники старшого покоління – найменше (38%). Загалом це означає, що сьогодні наше молоде покоління найбільше орієнтовано на цінності ринкової економіки, демократії та індивідуалізації.

Показовими для висвітлення ціннісної ментальності українців є їх відповіді на запитання «Як Ви вважаєте, від чого здебільшого залежить те, як складається Ваше життя?». Запитання і варіанти відповідей на нього пов'язуються з так званим *локусом контролю*, що є чинником, який визначає певний тип особистості. Він репрезентує схильність людини приписувати відповідальність за події в житті і результати її діяльності здебільшого зовнішнім обставинам (екстернальний, зовнішній локус контролю) або власним здібностям і зусиллям (інтернальний, внутрішній локус контролю). Людей із зовнішнім локусом контролю, що схильні пояснювати свою поведінку впливом зовнішніх обставин, прийнято називати *екстерналами*. Вони представляють *екстернальний тип* людини, яка переконана в тому, що її успіхи і невдачі залежать перед усім від зовнішніх обставин – від стану навколишнього середовища, поведінки і дій інших людей, випадковості, везіння або невезіння тощо. Протилежний (*інтернальний*) тип людей називають *інтерналами*. Людина цього типу вважає, що явища і події її життя здебільшого залежать від неї самої, її здібностей і особистих якостей (компетентності, цілеспрямованості, самоорганізації тощо). Незважно помітити, що інтернали є переважно індивідуалістами, прихильниками цінностей індивідуалізму. Ті респонденти, які вибирали середній варіант відповіді на поставлене запитання («однаковою мірою від мене і зовнішніх обставин») представляли *змішаний (інтернально-екстернальний) тип* людини. Це тип людини «реалістичної», яка ніби усвідомлює ментальні й поведінкові крайнощі екстерналів та інтерналів. Тому людей цього типу можна визначити як *реалістів*. Ось як, за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, розподілилися частки екстерналів, реалістів та інтерналів в межах 2000 – 2020 років (%):

Роки	«Екстернали»	«Реалісти»	«Інтернали»
2000	59	24	17
2014	45	30	24
2018	37	34	29
2020	39	31	30

Як бачимо, частка екстерналів за даний період зменшилась, частки реалістів і особливо інтерналів зросли. Водночас помітно, що в кожному випадку дану тріаду очолюють екстернали, які мають зовнішній локус контролю. Але він зменшується. Якщо цей тренд і надалі триватиме, то логічно очікувати, що колись наперед вийдуть інтернали або реалісти.

Аналітика отриманих соціологічних даних показує, що інтернали у 70% випадків переважають екстерналів за цінностями *приватного життя* (здоров'я, сім'я, діти, матеріальний добробут, самостійність, підприємливість, цікава робота, освіта, культурна компетентність тощо) та у 60% випадків – за цінностями *публічного життя* (державна незалежність України, демократичний розвиток країни, національно-культурне відродження, свобода слова, суспільне визнання, створення у суспільстві рівних можливостей для всіх, демократичний контроль рішень влади, участь у політичному житті тощо). Це означає, що інтернали, які переважно орієнтуються на цінності самореалізації, індивідуалізації та одночасно помітно – на цінності публічного життя, є на сьогодні найбільш активним і креативним людським типом, котрий може конструктивно сприяти розвитку індивідуального і суспільного життя в незалежній Україні.

Література:

1. Токвіль Алексис де. Демократія в Америці. М., 1992. 554 с.
2. Мацумото Д. Человек, культура, психология. Удивительные загадки, исследования и открытия. СПб., 2008. 668 с.
3. Стражний О. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. Київ, 2008. 368 с.
4. Васютинський В. О. Психологічна правда про індивідуалізм і колективізм. Київ, 2016. 138 с.

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА І ЗАЙНЯТІСТЬ: СИСТЕМНІ РИЗИКИ НЕВІДПОВІДНОСТІ

Симончук Олена Володимирівна

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник (вчене звання),
провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

В останні десятиліття в усіх країнах поширеним є феномен неконсистентності професійної освіти та зайнятості, тобто невідповідності рівня і профіля здобутої людиною освіти та професійно-кваліфікаційних характеристик її місця роботи. До того ж в одних випадках рівень отриманої освіти значно вищий за рівень необхідної на конкретному місці роботи кваліфікації, а в інших, навпаки, освіта за рівнем та якістю

недостатня для виконання трудових завдань. Негативними наслідками першого явища є неефективні витрати значних фінансових (як державних, так і сімейних) і часових ресурсів на здобуття освіти, яка не знаходить попиту, а також соціальна напруженість і суб'єктивна фрустрація через проблеми працевлаштування за фахом. Друге явище, що об'єктивується у дефіциті висококваліфікованих кадрів (причому у царинах як фізичної, так і нефізичної праці), створює системні ризики неефективності економічної діяльності в тих професійних і галузевих сферах, де воно найпоширеніше. Інституційними чинниками цих явищ вважають, зокрема, швидкі зміни на ринку зайнятості внаслідок технологічних інновацій, дигіталізації, глобалізації; інтенсивну трудову міграцію; експансію вищої освіти без урахування потреб ринку праці.

З початку XXI століття увага вітчизняних і західних дослідників (зокрема, див. [1-6]) концентрується на таких проявах феномену невідповідності освіти і заняття, як: складність працевлаштування молоді за фахом здобутої освіти; нерівні шанси працівників із середньою та вищою освітою потрапити в ситуацію безробіття і знайти нову роботу; зростання дисбалансу попиту і пропозиції кваліфікованої робочої сили через невідповідність вибору освіти (як за рівнем, так і галуззю навчання) потребам ринку, зокрема поширення феномену надмірної освіти; невідповідність освіти і заняття як тимчасове явище (яке усувається зміною місця роботи) чи постійне (що збільшує ризик довготривалого безробіття); негативні соціально-психологічні наслідки праці не за освітою; стратегії модернізації людського капіталу як чинника економічного зростання країни.

Серед завдань мого дослідження феномену невідповідності професійної освіти і заняття – виявлення масштабу його поширення серед населення України і західних країн; аналіз соціального портрету зайнятих не за освітою; вивчення впливу цього явища на різні показники соціального самопочуття (задоволеність життям, роботою, соціальним і матеріальним статусом), відчуття соціальної напруженості, ризики бідності та безробіття. Емпіричною базою дослідження є дані національної статистики, моніторингу Інституту соціології НАНУ та Програми міжнародного соціального дослідження (ISSP: 2009 і 2019).

Задля оцінки поширеності в Україні явища неконсистентності освіти і роботи застосовано два підходи – об'єктивний (за визначенням дослідника) і суб'єктивний (за самооцінками респондентів). Перший реалізовано на даних ISSP, де це явище операционалізовано на підставі зіставлення відповідей про найвищий здобутий респондентами рівень освіти та рівень кваліфікації, що відповідає їх професійній позиції (визначеній за класифікатором ISCO). З'ясовано, зокрема, що серед осіб з вищою освітою феномен надмірної освіти, тобто зайнятості на позиціях, що потребують значно нижчого за отриманий рівня кваліфікації, поширений в Україні дещо вищою мірою, ніж у західних країнах загалом (17% і 13% відповідно). Різняться також професійні групи, в яких зосереджена основна частина високоосвічених осіб, зайнятих не за фахом: в Україні це працівники сфери торгівлі і послуг (9%) і кваліфіковані робітники з інструментом (5%), а у західних країнах – технічні службовці (7%) і працівники торгівлі і послуг (4%). Серед осіб із середньою спеціальною освітою частка зайнятих на професійно нижчих позиціях дуже велика як в Україні (45%), так і на Заході (43%). На користь висновку про значну поширеність феномену невідповідності рівня освіти і заняття (майже кожен п'ятий серед осіб з вищою освітою і кожен другий з дипломом молодшого спеціаліста) свідчать також дані Держкомстату України [7].

Другий підхід реалізовано за даними моніторингу Інституту соціології НАНУ 2002–2018 років, де осіб із консистентним і неконсистентним статусом ідентифіковано на підставі самооцінок за запитанням «Чи відповідає характер Вашої теперішньої роботи Вашому професійно-освітньому рівню?». З'ясовано, що в Україні частки відповідних груп доволі стало представлені в останні десятиліття, зокрема 2018 року у співвідношенні 52% : 38%. Щодо категорії осіб з неконсистентним статусом не виявлено виразних демографічних і поселенських відмінностей. Водночас за освітніми, професійними і галузевими ознаками увиразнюється помітна специфіка: працюють не за освітою більшою мірою особи із середньою і середньою спеціальною освітою, ніж із вищою; працівники фізичної та рутинної нефізичної праці, ніж висококваліфікованої нефізичної; зайняті в галузях торгівлі, транспорту та зв'язку, ніж у сферах освіти, охорони здоров'я і промисловості. Виявлено, що неконсистентність освіти і роботи має суттєвий негативний вплив на різні показники соціального самопочуття, шанси безробіття та бідності.

Література:

1. Іващенко О. Працюючі не за фахом: спроба соціологічного аналізу // Українське суспільство 1992–2007 / За ред. В. Ворони, М. Шульги. К., 2007. С. 180-184.
2. Оксамитна С., Виноградов О., Малиш Л., Марценюк Т. Молодь України: від освіти до праці. Київ, 2010. 204 с.
3. Esposito P., Scicchitano S. Educational mismatches, technological change and unemployment: evidence from secondary and tertiary educated workers // GLO Discussion Paper, 2020. No. 465. URL: <http://hdl.handle.net/10419/213563>
4. McGowan M. A., Andrews D. Labour Market Mismatch and Labour Productivity // The Future of Productivity: Main Background Papers, OECD, 2015. DOI: 10.1787/5js1pzx1r2kb-en
5. McGuinness S. Overeducation in the labour market // Journal of Economic Surveys. 2006. Vol. 20(3). P. 387-418.
6. Wolbers M. H. J. Job mismatches and their labour market effects among School leavers in Europe // Indicators on school-to-work transitions in Europe. Mannheim, 2002.
7. Економічна активність населення України 2014: Статистичний збірник. К., 2019. С. 87.

CONSPIRATION THEORY AS A PARADOXICAL THREAT TO DEMOCRACY

Juergen Schraten

PD Dr habil, Assistant Professor,

Department of Sociology, University of Giessen, Germany

Democracy seems to be under threat from two diametrically opposed sides, widespread indifference of politics on the one hand, and anti-democratic conspiracy theories with a staunch rejection of truth, equality and human rights on the other.¹ Both derive their momentum from an entropy of democratic debate, in which a mighty mainstream seems to foreclose any change of the path of development [1]. The bureaucratic governance of citizens by a capitalistically successful elite in parliamentary constitutional states appears to be the only alternative to authoritarianism. In this situation, conspiracy theories seem to have the paradoxical effect of mobilising participation in democracy with an anti-democratic intention. The presentation analyses the superior value of conspiracy theories in competition with scientific rationality, which makes them a much sought-after currency in digitised attention markets, and suggests a non-trivial concept of democratic equality based on the theory of Marcel Mauss as a possible remedy.

In 2020 and 2021, the Covid-19 pandemic triggered another wave of popularity for conspiracy theories, which sparked political protests. A diverse range of allegations, challenges and critiques questioned the political mainstream line of argument to contain the pandemic by social distancing, hygiene measures and vaccinations. Although the protesters represented a rather small share of the population, they caused a vivid public attention by strategic utilisation of the internet.

A main effect of internet communication is a massive multiplication of *information*, defined as a surprising message that attracts *attention*. Attention derives from the excitement of the new and irritating in distinction from the familiar and well-known. Hence, a multiplication of news makes them familiar and reduces their irritating capacities. As a consequence, information suffers from a rapidly diminishing marginal utility in regard to attention.

This effect is not new [2; 3], but it has been scaled and accelerated by digitised media. Digitalisation is a «force magnifier» [4] in the first place. Internet platforms have turned into «attention markets» [5], in which the capacity to attract attention despite omnipresent sensationalism has become a highly coveted commodity. It is beneficial to advertising and sale as much as to political campaigning.

The presentation defines conspiracy theory as a skeptical point of view that deliberately undermines the foundations of the established truth (N. Natrass). We argue that it is superior in its capacity to generate attention in comparison to accountable facts because it criticises not only a fact, but also its mode of fabrication [6]. By doing this, it offers a wide range of options to feedback and to continue communication, and *in this it resembles a scientifically proven truth*. In distinction from truth, however, it benefits additionally from the critical attitude of opposing an established power, which *doubles* its attention-grabbing effect because it is irritatingly new and restive.

Democracies seem to be clueless in their confrontation with totalitarian conspiracy theories due to the "paradoxon of tolerance" [7]. According to Popper, democratic tolerance must not entail those who oppose the principles of democracy because this would end up in self-destruction. However, the fundamental *a priori* exclusion of groups from democracy *also* represents a self-destruction of democracy because it is tantamount to a denial of rights and social inclusion. It conflicts with the idea of republican territorial states, which claim the unrestricted governance of a defined area with all its inhabitants, combined with the idea of basic human rights granted to all people of the country. Any restriction of these rights would deprive democracy of its legitimacy because its unrestricted power can only be justified by the potential inclusion of all citizens.

In other words, the *fundamental* exclusion of conspiracy theorists from public discourse *confirms* their allegations that democracy is nothing but an authoritarian regime concealed as a voluntary and inclusive community of citizens. In order to develop a solution for this problem, the contribution suggests a multi-level concept of equality, based on the theories of Marcel Mauss. Its empirical example is the postcolonial democracy of the Republic of South Africa because this country served as the problematic example of human rights in Hannah Arendt's (1979) famous «The Origins of Totalitarianism» and was confronted by the terroristic attack of the racist «Boeremag» conspiracy theory [8; 9] in 2002. The proposed processual multi-level concept of equality might also open new ways of promising of democratic change in order to overcome the impending entropy of a complex society.

In October 2002, eight bomb blasts shocked the young democracy of South Africa. Police investigation revealed a group of about 100 mostly young and well-educated as culprit, which called themselves «Boeremag» (farmer's power). They were motivated by a racist conspiracy theory, which demanded to separate white from

---

¹ The research for this article was generously funded by the Gerda Henkel Foundation, project no. 05/DE/19.

black South Africans. Hence, they confirmed the deeply rooted conviction of their colonial ancestors, according to which a black majority would finally subjugate a white minority if it did not defend itself. Although the state could elucidate the plot, it still seems clueless in the face of the conspiracy theory.

In reference to Marcel Mauss [10] and Pierre Rosanvallon [11] we argue for a change of the democratic concept of equality. Instead of understanding it as a substantial state of society, it should be organised as preliminary and repeating moments of negotiation, in which competing groups are able to claim their demands, but also obliged to achieve an agreement. It would require to equip the democratic system with institutions that allow citizens not only act as voters, but also as *watchdogs*, *veto players* and *impartial judges*. The internet could provide the technological basis for its institutionalisation.

References:

1. Reckwitz A. *The End of Illusions: Politics, Economy, and Culture in Late Modernity*. Cambridge, 2021. 244 p.
2. Watzlawick P., Beavin J. H., Jackson D. D. *Pragmatics of Human Communication // A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*. New York, 1967. 296 p.
3. Luhmann N. *The Reality of the Mass Media / Translated by Kathleen Cross*. Stanford, 2000. 154 p.
4. Betancourt M. *Force Magnifier. The cultural impacts of artificial intelligence*. Rockville, 2020. 171 p.
5. Bachmann Ph., Siegart G. *How to Buy, Sell, and Trade Attention: A Sociology of Digital Attention Markets // Andrea Maurer (ed.), Handbook of Economic Sociology for the 21st Century*. Cham, 2021. P. 147-158.
6. Knorr Cetina K. *The Manufacture of Knowledge*. Oxford, 1981. 192 p.
7. Popper K. *The Open Society and its Enemies: The Spell of Plato*. London, 1947. 432 p.
8. Henne K. *Enemies and Citizens of the State: Die Boeremag as a Face of Postapartheid Otherness*. *Critical Crimonology* 2011. Vol. 19. P. 285-299.
9. Schönteich M. *Volk, faith, and fatherland: the security threat posed by the white right*. Pretoria: Institute for security studies. 2003. 118 p.
10. Mauss M. *The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. London and New York, 2002. 146 p.
11. Rosanvallon P. *Democratic Legitimacy: Impartiality, Reflexivity, Proximity*. Princeton, 2011. 248 p.

МЕРЕЖЕВІ СПІЛЬНОТИ ТА ЗМІНИ КОНФІГУРАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ: НОВІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ ТА ДІЇ

Наумова Марта Юрійвна

кандидат соціологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник Інституту соціології НАН України

З'явившись як ресурс для приватного спілкування у невеликих спільнотах, соціальні медіа незабаром перетворились в потужний інструмент актуалізації публічної сфери і новий медійний інститут, здатний продукувати власний порядок денний і конкурувати з традиційними ЗМІ.

Констатації структурної деградації сфери, в якій генерується громадська думка, стають загальним місцем у соціогуманітарному теоретизуванні з кінця 60-х років минулого століття. Хоча сумний діагноз – згорання публічності та «падіння публічної людини» [1] – поділяють більшість критиків, їх бачення коріння недуги суттєво різняться. Р. Сенет, який тяжіє до драматургічного підходу, наголошує на скасуванні межі між публічним і приватним з початком формування нової світської міської культури індустріального капіталізму. Суспільні справи втягуються в орбіту приватного і резонують із «самістю» тільки у разі дотичності до індивідуальних інтересів. Таке особистісне ставлення до будь-якої соціально значущої теми є маркером нарцисизму і визначається Сенетом як «тиранія інтимності». Але завдяки чому, в таких атомарних режимах існування, підтримується відчуття суспільної єдності та групова солідарність? Проста, але не переконлива відповідь автора така: побоюючись виявити мертвий публічний простір актори прагнуть створити для себе певну ілюзію сталої спільноти, відкритості і відвертого спілкування. Цю місію беруть на себе мас-медіа. В ефірах ЗМІ незначна група публічних персон начебто репрезентує різноманіття громадських настроїв, лишаючи інших в статусі мовчазної інертної більшості. Відбувається імітація справжньої публічності як вільного обговорення спільних проблем і пошуку суспільного консенсусу.

На думку Ю. Хабермаса, публічність, навпаки, колонізується «системою» – економічними і державними інститутами, де, на противагу «життєвому світу» – царини комунікативної дії, панує інструментальна раціональність [2]. На відміну від Х. Арендт та Р. Сенета, Хабермас не пов'язує публічну сферу з фізичним міським чи соціальним простором. Вона існує як дискурсивне поле, в якому акумулюються та вільно обговорюються суспільно значущі проблеми з метою дійти згоди, і є дуже чутливою до порядку денного, який нав'язується ЗМІ. Під час свого розквіту наприкінці XVIII-XIX ст.

сфера відкритості перетворюється на потужний політичний інститут, який артикулює загальносуспільні та групові інтереси і ефективно впливає на державні політики у різних сферах.

Все змінюється в добу модернізації. У масовому суспільстві публічний простір захоплюють великі гравці – міцні політичні та економічні організації і групи інтересів витискають невеликі спільноти і окремих акторів, позбавляючи їх можливості декларувати власний порядок денний. Крім того, подальша диференціація суспільства призводить до фрагментації цілей та очікувань і розмиває універсальний суспільний інтерес. Нарешті, мас-медіа роблять громадян пасивними реципієнтами продуктів «культурної індустрії» і консенсус фактично нав'язується суспільству без дебатів та роздумів. Хабермас вважає, що відродження публічної сфери наразі вже не є неможливим. Адже для цього організації і інститути які її зруйнували повинні бути демократизовані зсередини: стати відкритими і рівноправними учасниками раціональної суспільної комунікації. В цьому, на думку філософа, полягає єдина, і разом з тим утопічна, стратегія деколонізації публічного простору.

Розвиток Інтернет комунікацій дає підстави для оптимістичних прогнозів щодо відродження простору суспільного дискурсу в дусі ліберально-демократичні ідеалів. Соціальні онлайн-платформи розширюють можливості громадянської і політичної участі для численних індивідуальних та колективних акторів на принципах рівності, незалежності (свободи від будь-якого утиску) та необмеженості за якими так бідкався Хабермас.

Як соціальні мережі змінюють конфігурацію публічної сфери, стимулюючи нові форми громадянської та політичної активності?

- Невпинне зростання аудиторії соціальних платформ, їх зручний функціонал, інтерактивність та необмежений часом та географією доступ сприяють **збільшенню кількості** активних та потенційних **агентів, залучених до публічного простору** суспільної комунікації.
- **Сприяють формуванню громадської компетентності** мережевих акторів, підвищуючи навички ведення аргументованих дебатів та пошуку консенсусу з проблематизованих питань життя спільноти.
- Спрощують і певною мірою **стимулюють формування** стійких чи ситуативних **онлайн альянсів суб'єктів** різного масштабу – від окремих індивідів та неформальних спільнот до громадських організацій, підприємств тощо – для більш ефективного тиску на державні інституції.
- Будь-який мережевий актор – окрема персона чи спільнота – можуть **запропонувати власний порядок денний**, який за умов його суспільної актуальності, почне конкурувати з темами традиційних медійних інституцій.
- Соціальні медіа стають майданчиками для створення **мережевих інституцій**, які не тільки пропонують простір для обміну інформацією та генерують онлайн-дискусію, але й організують та координують колективні дії як в цифровому (краудфандинг, онлайн петиції) так і в реальному середовищах (політичний протест) [3]. Такі мережеві платформи можуть бути створені як організаціями, так і окремими особами. Саме онлайн інститути стають найпотужнішими акторами громадянського суспільства, які стимулюють позитивні соціальні змінам. Вони мобілізують членів спільноти до солідарних дій, які змушують державні установи до прозорості і підзвітності, формують нові тактики контролю за владними інститутами та допомагають вирішенню локальних проблем громад.

Слід згадати ще один аспект соціокультурного впливу мережевих інститутів: вони сприяють росту ресурсу довіри у суспільстві. Враховуючи нетрадиційну і децентралізовану структуру, легітимність таких платформ ґрунтується на довірі між членами спільноти. Певною мірою можна говорити про те, що ми спостерігаємо перерозподіл ресурсу довіри у суспільстві, коли розчарувавшись у традиційних бюрократичних установах люди інвестують свої ресурси (фінансові, часові, фізичні тощо) в мережеві інститути. Запорукою їх стійкості можуть стати і гнучкі режими участі, адже соціальні медіа не вимагають постійного залучення. Актори можуть обирати час, форму та засоби громадянської та політичної активності.

Змінюючи громадянське суспільство соціальні медіа суттєво вплинули і на політичний процес, надавши йому інклюзивності та егалітарності, змушуючи владні структури бути більш гнучкими, відкритими і чутливими до вимог громадськості. Можливо незабаром розвиток соціальних мереж призведе до змін в реалізації влади як такої. Якщо громадяни навчилися ефективно взаємодіяти між собою, використовуючи інтерактивну природу Інтернету, щоб без посередництва обраних ними представників, впливати на прийняття і реалізацію політичних рішень, чи не може це призвести до трансформації самого інституту демократичного представництва?

Література:

1. Сеннет Р. Падение публичного человека. М., 2002. 424 с.
2. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів, 2000. 319 с.
3. Josh Machleder, Gregory Asmolov Social Change and the Russian Network Society. URL: https://www.internews.org/sites/default/files/resources/Internews_Research_RussiaNetworkSociety1.pdf

ALGORITHMIC CULTURES? THE ACCOUNTABILITY AND REFLEXIVITY OF TECHNOLOGY (ON THE EXAMPLE OF FINANCIAL MARKETS)

Langenohl Andreas

Professor of Sociology with a Focus on General Comparative Studies,
Justus Liebig University Giessen, Germany

One of the key challenges to contemporary societies, as well as to the social sciences, is the dramatic rise of automated computerized routines, often referred to as 'algorithms'. These are calculative routines that co-organize much of today's digital forms of communication, for instance, on social media sites, but also in professional and business contexts such as medical treatment or financial trade (see the contributions in [1]). The societal challenges are often seen in humans losing the sovereignty over their agency, as users are nudged into certain patterns of behavior by algorithms while at the same time becoming fully legible by digital media. Critical approaches draw connections between algorithmic agency and contemporary forms of political oppression and capitalist profit-seeking [2; 3]. In theoretical terms, research often turns to approaches such as Actant Network Theory (ANT) that propose a 'symmetrical' model of agency which sees agency distributed among human and non-human, including technological, entities [4].

However, in as much sociology is a 'science of culture' (*Kulturwissenschaft*), being concerned with patterns of sensemaking in the social world that are meaningful for social actors, the problem arises how to account for this cultural dimension of algorithmicization in a 'symmetrical' manner. ANT opts for a radically reduced model of action which externalizes the dimension of sensemaking from action or sees it merely as part of the effects of agency, not as its precondition. If one, however, insists on the saliency of sensemaking and meaning production as a prerequisite for analyzing social action and social structures, the problem arises of how to project that prerequisite onto technological agency. Are we forced to reconstruct what machines may mean with what they do, which would again invite the reproach of anthropocentrism?

A way out of this conundrum is the ethnomethodological analytical suggestion to locate the realm of meaning making not in human subjects (or, for that matter, non-human entities) but in social interactions [5]. According to ethnomethodology, human subjects enter into interactions with expectations toward a conduct 'as usual'. However, it is not so much these patterns of subjective meaning that organize the interaction, but rather mutual attributions that the observed interaction corresponds to expectations toward 'normal' interactions [6]. This shift of the location of meaning production from the subject to the social situation makes it possible to conceive of meaning as a situational 'accomplishment' that rests on the mutual signaling of proper (or improper) conduct. This holds even for situations that are fundamentally differently interpreted by subjects, as long as they are able to communicate to each other that the situation is in agreement with their expectations of normalcy. Thus, the 'intersubjectivity' of situations does not refer to a substantial agreement among social actors on concrete matters, but to the mutual signaling of what ethnomethodology terms 'accountability' [6, p. 33]: the attributed quality of behaving in a way that can be expected as orderly in a given situation.

Seen from this analytical angle, there is no reason to assume that algorithms might not take part in these dynamics of the mutual attribution (or denial) of accountability as the core of meaning production [7]. Algorithms may challenge the accountability of humans *as* humans in computerized interactions, like in the ubiquitous 'Are you a human' question posed by algorithms to internet users. Conversely, human users (or algorithms) may deny accountability to algorithms, like when they block automatized data mining ('phishing') routines. It is, thus, EM's minimalist notion of subjectivity – or more precisely, its analytical shift of the production of meaning from subjectivity to interactionality – that enables a 'symmetrical' view on agency as occurring among humans and non-humans, while at the same time retaining a dimension of meaning for sociological analysis. 'Algorithmic cultures' would have to be understood as the dynamics of accountability attribution in situations involving algorithmic agency. These dynamics of attributions of accountability between humans and technological devices have been early on investigated in the Social Studies of Finance, where researchers have looked at affective interactions between financial traders and the market displaying itself on their screens [8; 9]. Such 'synthetic situations' [10], in which non-co-present entities are made to bear on the dynamics of an interaction via technological means, are the new normal in the 'always-on lifestyle' [11].

At the same time, these considerations may serve as a platform for further theorizing algorithmic cultures, namely, as the multiplication of crises of accountability. Ethnomethodology dissected crises of accountability mainly through its famous 'breaching experiments', where social actors were systematically exposed to violations of 'ordinary' conduct, thus revealing in their reactions the situationally accomplished, and utterly fleeting, fabric of social orderliness and normativity [6, p. 42–49]. Less emphasis was placed on the *trans*situational effects of those experiments: while they unraveled norms of social conduct as a product of situational conduct, the question of how those breaches might have effects on other situations was not posed. The automated and highly networked structures of algorithmic communication in contemporary digital communication, however, are genuinely

characterized by communicative transfers between different situations in which algorithmic agency is involved. As data of users' online activities is automatically gathered, analyzed and re-synthesized as a matter of course (see already [12]), profiles of interactions between human users and algorithmic devices on the internet are exchanged between different digital domains. Accountability crises thus have the potential to be disseminated across situations. Again, these dynamics of transsituational accountability crises have early on been studied in financial markets, for instance, through reconstructions of bursting financial bubbles [13]).

To conclude: EM's notion of accountability may serve as a conceptual tool to come to terms with the cultural dynamics of situations involving algorithms. 'Culture', according to this suggestion, refers, first, to mutual categorizations of, and by, human and non-human actors as being in consonance (or not) with behavioral profiles that can be legitimately expected in a given situation. In this sense, culture is a normalizing force. Second, 'culture' refers to the ways in which crises of accountability trigger transsituational dynamics – often in the form of cascading effects in the digital realm that display highly anomalous, from the perspective of the expectations of normalcy, characteristics. Therefore, as a transsituational factor in interactions with algorithms, culture has a potential of intensifying contingency and causing disruptions.

References:

1. Seyfert R., Roberge J. (eds.) *Algorithmskulturen. Über die rechnerische Konstruktion der Wirklichkeit*. Bielefeld: transcript, 2017. URL; <https://www.transcript-verlag.de/978-3-8376-3800-4/algorithmskulturen/>
2. Grusin R. *Premediation: Affect and Mediality After 9/11*. Basingstoke / New York, 2010. 196 p.
3. Betancourt M. *The Critique of Digital Capitalism: An Analysis of the Political Economy of Digital Culture and Technology*. Baltimore, 2020. 262 p.
4. Latour B. *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, MA/London, 1999. 336 p.
5. Mehan H., Wood H. *The Reality of Ethnomethodology*. New York, 1975. 259 p.
6. Garfinkel H. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, 1967. 304 p.
7. Langenohl A. Algorithmic reflexivity: the constitution of socio-technical accountability in financial pricing. *Historical Social Research*. 2021. Vol. 46(2). P. 106-125.
8. Knorr Cetina K., Bruegger U. Traders' engagement with markets: a postsocial relationship // *Theory, Culture & Society*. 2002. Vol. 19(5/6). P. 161-185.
9. Arnoldi J. Frames and screens: the reduction of uncertainty in electronic derivatives trading // *Economy and Society*. 2006. Vol. 35(3). P. 381-399.
10. Knorr Cetina K. The synthetic situation: interactionism for a global world // *Symbolic Interaction*. 2009. Vol. 32(1). P. 61-87.
11. Boyd D. Participating in the always-on lifestyle // *The Social Media Reader* / ed. Michael Mandiberg. New York, 2012. P. 71-76.
12. Agre Ph. E. Surveillance and capture: two models of privacy // *The New Media Reader* / ed. Noah Wardrip-Fruin, Nick Montford. Cambridge, 2003. P. 740-760.
13. MacKenzie D. The big, bad wolf and the rational market: portfolio insurance, the 1987 crash and the performativity of economics // *Economy and Society*. 2004. Vol. 33(3). P. 303-334.

«ЦИФРОВА ОСОБИСТІТЬ» ЯК ПРОЕКЦІЯ НОВІТНІХ РЕЖИМІВ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕПРОДУКЦІЇ

Мельников Андрій Сергійович,

доктор соціологічних наук, доцент,

професор кафедри соціології Національного університету «Одеська юридична академія»,

Тенденції розвитку сучасного інформаційного суспільства великою мірою визначаються поширенням технологічних інновацій, які впливають на зміни сталих конфігурацій соціокультурного життя. Одним із актуальних напрямів досліджень таких інновацій стає соціологія «цифрової особистості» (*quantified self*), що має евристичний потенціал у поясненні кількісних проєкцій багатовимірних соціальних феноменів одночасно на повсякденному та соціальному рівнях. Специфіка даного напрямку полягає в узагальненні та концептуалізації числових емпіричних даних, зібраних за допомогою персоналізованих електронних засобів.

Поняття цифрової особистості відбиває певну модель індивіда, що вибудовується на засадах комплексного використання технологій самовідстеження (*self-tracking*) або лайфлогінгу (англ. *life* – життя та *log* – журнал, протокол). Вважається, що вперше це поняття було використане у 2007 році редакторами американського журналу *Wired* Г.Вольфом та К.Келлі, проте сам підхід до фіксації особистих даних електронними пристроями почав формуватися ще у 1970-ті роки, а до того був розвинений у межах проблематики бюджету часу, тайм-менеджменту та методології самоспостереження. Наочним, у цьому

сенсі, є приклад біолога О. Любищева, популяризований у відомому біографічному нарисі Д. Граніна «Це дивне життя» (1974), в якому описується оригінальний метод автохронометражу, створений та випробуваний вченим протягом майже шести десятиліть. Водночас, необхідно розрізнати поняття цифрової особистості у її соціокультурному та суто науковому значенні. Так, інтерес до лайфлогінгу сприяв заснуванню Г. Вольфом субкультурної спільноти, яка об'єднує людей зі всього світу у різних колективних проектах під гаслом «самопізнання через цифри».²

Безпосередньо у соціології поняття цифрової особистості, майже синхронно з його культурною популяризацією, набуло розвитку у контексті новітніх галузей «соціології квантифікації» та «соціології оцінювання» [1], яка тісно пов'язана із культуральною соціологією. На рівні загальносоціологічної теорії міжгалузєва увага до проблематики цифрової особистості створила нові підстави для розгляду наявних можливостей застосування поліпарадигмальної перспективи з метою подальшого конструювання інтегративної парадигми. Так, окрім вже зазначених галузей, ця проблематика охопила цілу низку інших сфер соціологічного знання, серед яких можна виокремити соціології медицини, спорту, особистості, тіла, повсякденного життя. З іншого боку, теорія цифрової особистості поєднується із ширшим полем соціологічного аналізу інформаційного суспільства та інтернет-технологій.

Практики лайфлогінгу базуються на використанні великого спектру електронних гаджетів, девайсів, сенсорів та додатків для автоматичного збору даних щодо психофізичного стану та різних видів діяльності індивіда – кількість кроків, кардіонавантаження, рівень стресу, нейропоказники, сон, гігієна, спортивні заняття, харчування, інтернет-активність, покупки і фінансові транзакції, маршрути переміщення тощо. Найбільш розповсюдженими пристроями є персональні комп'ютери, смартфони, смарт-годинники та фітнес-трекери, які, разом зі збором даних про цифрову активність та функціонування цих пристроїв (цифрові сліди, час використання екрану, додатків та ін.), забезпечують моніторинг діяльності за допомогою таких датчиків, як крокомір, гіроскоп, пульсометр, акселерометр, оксиметр. Серед менш поширених засобів лайфлогінгу слід відзначити музичні навушники, зубні щітки та іншу побутову техніку із функцією *Bluetooth*, натільні відеокамери, окуляри «доповненої реальності», нейрообручі *Muse*, «розумний одяг» та пристрої «розумного дому». Виразною тенденцією стає культивування цифрових екосистем, які поєднують різні пристрої у цілісні мережі.

Як і у випадку з іншими технологічними інноваціями, розрізнення «культур самовідстеження» [2] та соціології цифрової особистості обумовлює відповідний поділ дослідницьких перспектив. Якщо перша перспектива фокусується на практиках лайфлогінгу та їх впливі на індивіда і суспільне життя, то друга перспектива зорієнтована на методологічні аспекти самовідстеження як джерела емпіричних даних щодо певної дослідницької проблеми. На макро-рівні теорія цифрової особистості застосовується переважно у сфері вивчення великих даних та спирається на статистичний аналіз, але також має місце конкретизація фундаментальних соціологічних категорій (соціальні спільноти, інститути, статуси та ролі) через їх контекстуалізацію та конструювання генералізованої числової моделі повсякденної соціальної реальності [див.: 3; 4]. На мікрорівні, дещо парадоксальним чином, соціологія цифрової особистості репрезентує окремий формат змішаних методів і розповсюджується у межах якісної стратегії та інтерпретації дослідницьких даних, здобутих методами спостереження або автоетнографії. Необхідно додати, що теорія цифрової особистості, незалежно від рівня аналізу, все ще значно залежить від традиційних емпіричних методів, які не мають високого рівня технологізації та автоматизації. Базовими серед таких методів залишаються опитування і щоденники самоспостереження, через які фіксується кількісна інформація. Однак, саме цей аспект вказує на перспективні напрями подальшого впровадження електронних засобів до емпіричного арсеналу соціологічної науки.

Осмилення феномену цифрової особистості як певної проекції новітніх режимів соціокультурної репродукції відображає як позитивні, так і негативні здобутки, обумовлені впровадженням високих технологій. До позитивних аспектів можна віднести нові можливості глибшого розуміння повсякденного життя і діяльності індивідів, розвиток нового формату збору, обробки та інтерпретації емпіричних даних, прикладне використання відповідних дослідницьких результатів, зокрема у сферах соціального управління, охорони здоров'я, «технополітики» та цифрового добробуту. У переліку головних «непередбачуваних наслідків» (Р. Мертон) слід вказати ризики порушення «етики квантифікації» [5], втручання у приватне життя особистості, маніпуляції цифровими даними та їх використання як «зброї математичного ураження» [6], що здатна поглиблювати соціальну нерівність, руйнувати демократичні інститути та сприяти посиленню «метричної тиранії» [7]. Разом із розкриттям специфіки культур самовідстеження і адаптацією лайфлогінгу як емпіричного методу, дослідження та пошук шляхів усунення зазначених ризиків квантифікації окреслюють головні вектори подальшого розвитку соціології цифрової особистості.

Література:

1. Скокова Л. Цінності в оптиці культуральної соціології оцінювання // Соціальні виміри суспільства. 2019. Вип. 11 (22). С. 89-102.

² URL: <https://quantifiedself.com>

2. Lupton D. The quantified self: a sociology of self-tracking. Cambridge, 2016. 188 p.
3. Fisher K., Robinson J. Daily life in 23 countries. Social indicators research. 2011. Vol. 101. P. 295-304.
4. Quantified: biosensing technologies in everyday life. Cambridge, 2016. 280 p.
5. Saltelli A., Di Fiore M. From sociology of quantification to ethics of quantification. Humanities and social sciences communications. 2020. Vol. 7. URL: <https://www.nature.com/articles/s41599-020-00557-0>
6. Muller J. The tyranny of metrics. Princeton, 2018. 248 p.
7. O'Neil C. Weapons of math destruction: how big data increases inequality and threatens democracy. New York, 2016.

ДОПОВНЕНА РЕАЛЬНІСТЬ В МИСТЕЦТВІ ТА РЕАЛІЇ СПОЖИВАННЯ

Шульга Раїса Петрівна

доктор філософських наук,
провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Поняття «доповнена реальність» увійшло в науковий обіг в 1990-х рр. Цьому передували революційні розробки в галузі комп'ютерних технологій. З початку 1960-х років технічні можливості створення віртуальної реальності і накладання її на картини існуючої реальності постійно вдосконалювалися. Результатом цієї операції стала доповнена реальність – AR (Augmented Reality). Доповнена реальність – це середовище в реальному часі, яке доповнює фізичний світ, як ми його бачимо, з цифровими даними з будь-якого пристрою – планшетів, смартфонів або іншого, а також програмної частини (AR – Доповнена реальність, 2018).

Тобто йдеться про те, що у доповненій реальності віртуальні об'єкти проєктуються на реальне середовище. Однак, є підстави вважати, що доповнена реальність як явище, навіть як свого роду технологія, з'явилася і використовувалася задовго до комп'ютерного віку. Такі символічні практики як магія, міф, релігія, пізніше ідеологія в своїй діяльності були спрямовані саме на створення доповненої реальності, яка значною мірою забезпечувала виживання спільноти.

Мистецтво займає особливе місце в практиках створення доповненої реальності. Попри всі зміни, які відбувалися в мистецтві і з мистецтвом на протязі тисячоліть, незмінним залишається факт, що художня діяльність від початку виникла для створення доповненої реальності. Серед іншого, вона встановлювала межі добра і зла, тобто визначала ціннісний континуум культури. Щоб спільнота вижила, її членам просто довелося вірити в реальність конструйованої реальності. Крім того, важливо враховувати, що наявність доповненої реальності є необхідною складовою життя, яка забезпечує, зокрема, психологічний захист особистості в процесі сприйняття життєвих реалій.

Відтворена реальність в мистецтві обумовлена історично, соціально, культурно. Тому про її наявність, а тим більше про адекватне розуміння, можна говорити тільки по відношенню до певних історичних часів. В інші часи мистецтво і реальність набувають нових форм взаємодії.

Очевидно в той же час, що «доповнена реальність» в IT-технології в своїх завданнях відрізняється від доповненої реальності в мистецтві. Тому можна говорити про два типи доповненої реальності. Один тип, технологічний – як вже зазначалося, розширює здатність людини взаємодіяти з природною і соціальною даністю, і що важливо, в режимі реального часу. Другий тип доповненої реальності – буттєвісний, поглиблює відносини людини зі світом, з життям, з минулим, сьогоденням і малює контури майбутнього.

Арсенал засобів, якими оперує художня діяльність, був залучений до ціннісної поведінкової регуляції, яку здійснювали в різні епохи форми суспільної свідомості, та суспільна психологія. Мистецтво втілювало установки, які транслиювалися домінуючими формами свідомості в певні епохи, в чуттєві образи, які викликали соціально значущі переживання і уявлення. Ці образи переконували в реальності картини світового порядку у представлений доповненій реальності.

В XX столітті художнє життя суспільства набуло цілком нових, якісних форм. І далі, кожне наступне десятиліття відрізнялося від попереднього способом художнього висловлювання. Кардинальні зміни відбулися в характері функціонуванні мистецтва в суспільстві, особливо в сфері долучення до мистецтва, його споживання.

Відзначимо, буденна свідомість, яка визначає горизонти осмислення наявного існування для більшості громадян, приписує їм керуватися життєво практичними інтересами. Ці ж інтереси є основою у визначенні ставлення до мистецтва цієї категорії. Питання в тому, які позаестетичні інтереси, потреби приводять споживачів до художнього продукту? Дані опитувань, отримані в рамках соціологічного моніторингового дослідження «Українське суспільство», дають нам хай дещо побічну, але все ж певну можливість визначити, які реальні потреби хоче задовольнити споживач, звертаючись до мистецтва, в яких ціннісних блоках він відчуває потребу. Відповіді на питання про жанрові уподобання глядачів певною

мірою прояснюють ситуацію. Багаторічне лідерство на перших позиціях комедії, мелодрами, детектива свідчить, на нашу думку, про те, що головний мотив у зверненні до цих жанрів (зазначимо тих, що довгий час у критиків, теоретиків, знавців мали ярлик «низьких»), полягає в потребі побудувати, або ж доповнити свій життєвий простір бажаною реальністю.

Нинішній стан художнього життя, створення і споживання мистецького продукту визначається наявністю двох провідних сегментів художнього виробництва – культурних індустрій та сучасного мистецтва. Йдеться, зокрема, про роль в спілкуванні з мистецтвом художньої компетенції, естетичної розвиненості та їх впливу на характер споживання.

Наявність двох масивів споживацьких інтересів, ініціює питання про змістовну наповненість доповненої реальності, яка б відповідала певному досвіду спілкування з мистецтвом. Безсумнівно, змістовна складова доповненої реальності, як затребувана сторона звернення до мистецтва і спілкування з ним, не стільки залежить від рівня художньої компетентності, скільки від особисто значущої ціннісної шкали, за якою реципієнт визначає привабливість конкретного твору і мистецтва взагалі.

Для споживачів культурних індустрій, не обтяжених естетичними рефлексіями та художньою компетентністю, затребувана доповнена реальність знаходиться у сфері життєвих інтересів та цінностей. Тут йдеться про орієнтацію на змістовну сторону твору, на досягання його значень і цінностей, бажано вже знайомих по життєвій практиці.

Коли йдеться про доповнену реальність стосовно категорії споживачів сучасного мистецтва, то її в даному випадку шукають не в змісті твору, а в його нових, незвичних формах. Для людини, безпосередньо включеної в сферу художньої творчості, для освіченого споживача, доповнена реальність є, значною мірою, переживання своєї причетності до мистецького світу, до середовища обраних. Цінність цієї участі визначається високим статусом мистецтва в суспільстві, а отже, і значущості людей, які в той чи інший спосіб включені в художнє виробництво, його функціонування та споживання.

На наше переконання вивчення можливостей мистецтва відтворювати доповнену реальність в сучасних умовах залучення і споживання художнього продукту дають, крім іншого, підстави замислитись над тим, що постає важливішим у дослідженнях – мистецтво, як таке, в досить абстрактному уможляданому його розумінні, чи реципієнт з його реальними потребами, бажаннями, перевагами, уподобаннями.

МЕРЕЖЕВІ АРТ-ПРОЕКТИ В ЧАСІ COVID-19: АНАЛІЗ ВІЗУАЛЬНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ

Іванкова-Стецюк Оксана Борисівна

доктор соціологічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу етнології сучасності
Інституту народознавства НАН України (Львів)

Пандемія COVID-19 поставила нові виклики перед людством, пов'язані зі змінами у системі ціннісних пріоритетів у сучасному глобальному світі, де вже тривалий час спостерігаємо розмежування публічного й приватного [1, с.53]. Зокрема, постає потреба у пошуку дієвих можливостей для трансляції актуальних культурних смислів у ситуаціях, в яких доводиться діяти всупереч приватним інтересам заради колективної безпеки. У визначеному контексті актуалізуються онлайн ініціативи, скеровані на висвітлення й презентацію соціально-комунікативних проблем, пов'язаних із пандемією і, відповідно, необхідністю дотримуватися обмежень у спілкуванні. Зокрема, реалізуються (із застосуванням готових публічних платформ або через створення спеціальних) мережеві арт-проекти, в яких засобами мистецтва транслуються певні норми, цінності та смисли, презентуються нові форми соціальних взаємодій. Такі проекти є актуальним феноменом, який потребує поглибленого аналізу, зокрема, для виявлення нових меседжів щодо змін режимів комунікацій в наші дні та пов'язаних із цим ризиків, для пошуку відповідей на виклики сьогодення.

Зміни в житті людства в часі пандемії, з одного боку, та «зростаюча експансія візуального» [2, с. 206] в наші дні, з іншого, зумовлюють об'єктивну потребу в активізації методологічних пошуків у вивченні зорового контенту. Втім, понад достатню наповненість теоретико-методологічної бази досліджень візуальних образів, в т.ч. із соціологічної перспективи (П. Штомпка, О.Філіпова, В.Середа, Л.Бевзенко, О.Злобіна, В.Солдатова та інші), інструментарій аналізу мережевих арт-проектів в часі пандемії COVID-19 є об'єктивно неусталеним, адже такі проекти є відносно новим явищем не лише за своєю формою, але й за змістом візуальних повідомлень (сукупність останніх в теорії культурних комунікацій розглядаються як культура) [3, с. 126].

Для пошуку й обґрунтування логічно вибудованої аналітичної схеми аналізу матеріалів мережевих соціально-мистецьких проектів, реалізованих в часі пандемії COVID-19, в рамках даної публікації було використано підхід В. Солдатової до структурування загального простору візуальних соціологічних

досліджень. Зокрема, було взято до уваги та адаптовано до аналізу мережевих (візуальних) арт-проектів соціальної тематики теоретико-методологічне положення про появу візуальності на етапі вибору об'єкту дослідження та, відповідно, враховано необхідність у виявленні оптимального вибору методу аналізу візуальних даних через аналіз окремих показників [4, с. 179]. Як наслідок, концептуальною рамкою даного дослідження було визначено «соціологію візуальності» (на відміну від «візуальної соціології», де об'єкт не прив'язаний до візуальних феноменів і є загальним для соціологічних досліджень).

Що стосується власне методу аналізу, то вибір було зроблено на користь угрунтованої теорії (*grounded theory*), яка передбачає поглиблений аналіз даних, гнучкість у процесі їх збору та аналізу, можливість конструювання (міні)теорії на основі емпіричних даних через їх щільний опис, категоризацію та субкатегоризацію [5, с.196-200], звісно, із урахуванням особливостей візуальних даних. Також, з огляду на наявність методологічної вимоги щодо «вичерпності» бази (візуальних) даних відносно досліджуваного соціального феномену (при використанні методу сходження до теорії), з одного боку, та враховуючи пілотний характер нашої наукової розробки, з іншого, вважаємо виправданим в рамках даної публікації звзвити предметне поле дослідження до аналізу одного доступного кейсу, охарактеризувавши його загалом та проаналізувавши усі візуальні дані, представлені у ньому.

Ми зупинили свій вибір на мережевому арт-проекті «Мистецтво й локдаун: твої малюнки в часі коронавірусу» (*Art and lockdown: your drawings in the time of coronavirus*), розміщеного на комунікативній Інтернет-платформі ЮНІСЕФ [6]. Даний проєкт – це одна із перших соціально-мистецьких акцій, реалізованих в часі весняного локдауну (2020 р.), в рамках якої в Інтернет-просторі було представлено художні твори відповідної тематики, за авторства молодих людей з різних куточків світу. Він має ознаки фотоголосового проєкту (*FotoVoice Project*) [7], позаяк в його рамках 1) відбувається поєднання мистецьких та соціальних практик; 2) представляються артефакти, які несуть в собі певний соціальний меседж; 3) привертається увага спільноти, на яку проєкт зорієнтований. Однак, мережевий арт-проект, обраний для аналізу в рамках даного дослідження, має деякі принципові відмінності від *FotoVoice Project*, а саме: 1) презентує специфічні зображення – нет-арти (від «net-art» – мистецтво, яке функціонує лише в мережі і вже певним чином контекстуально струкуроване, на відміну від «art on the net»), а не зроблених офф-лайн світлин через їх (світлин) подальше «перенесення» в Інтернет-простір; 2) нет-арти звернені не до (реальної) локальної громади (як у випадку *FotoVoice Project*), а до (уявної) спільноти – зацікавлених у темі користувачів Інтернету. Інакше кажучи, фіксується певна «гібридизація» механізмів трансляції норм, цінностей та смислів, що опосередковано підтверджує тезу про змінюваність та короткочасність (у порівнянні з іншими видами мистецтва) мережевих арт-проектів, їх подібність до хамелеонів, з огляду на властивість блискавично реагувати на зміни соціального контексту та кардинально й швидко трансформуватися [8].

З урахуванням вище сказаного, було проаналізовано усі візуальні дані (31 нет-арт) проєкту «Мистецтво й локдаун...» та здійснено спробу їх організувати шляхом співвіднесення до відповідних узагальнених категорій аналізу, з подальшою субкатегоризацією (візуальних) даних. Ми виходили з попереднього припущення, що візуальні повідомлення, представлені в даному проєкті, відображають одне із основних протиріч в часі пандемії COVID-19, а саме, між необхідністю вести спосіб життя, який би створив безпечні умови для людей у соціальному контексті, з одного боку, та правом окремої людини на свободу у виборі індивідуального життєвого стилю буття, з іншого. Тобто йдеться про відображення засобами мистецтва позиції певного конфлікту інтересів. Відтак, взявши за основу т.зв. сітку Томаса-Кілмана [9, с. 67-74] щодо стратегії поведінки в конфлікті, ми виділили спершу низку категорій аналізу, а пізніше – тих субкатегорій, які розкривають характер вияву кожної із них. Як результат, викристалізувалась така *аналітична схема*.

Категорія 1: «суперництво» між свободою та безпекою; *субкатегорії:* 1.1) «локдаун як тюрма»; 1.2) «життя в локдауні як світ без кольору»; 1.3) «життя в локдауні як на війні».

Категорія 2: «компроміс» між свободою та безпекою; *субкатегорії:* 2.1) «локдаун як повсякдення»; 2.2) «локдаун як механізм збереження життя і здоров'я».

Категорія 3: «приспособлення» до вимог щодо безпеки, без урахування потреби в свободі; *субкатегорії:* 3.1) «носіння масок та гігієна рук як спосіб жити майже звичним життям в локдауні»;

Категорія 4: «відхід» від вирішення протиріччя між свободою і безпекою (ігнорування проблеми); *субкатегорії:* 4.1) «локдаун не обмежує внутрішню свободу»; 4.2) «локдаун є нав'язаним рішенням іззовні».

Категорія 5: «співпраця» як пошук механізмів гармонійного вирішення протиріччя; *субкатегорії:* 5.1) «локдаун як вираження любові до ближнього».

Далі було здійснено спробу виявити основні типи зв'язків між субкатегоріями в контексті нашого дослідницького завдання. Як наслідок, було отримано 2 кластери візуальних даних, які відтворюють можливі «сценарії» розв'язання протиріччя між безпекою та свободою в часі пандемії, представлені молодими людьми у їх візуальних повідомленнях.

Сценарій 1. «Раціоналізація негативу». В його рамках життя в локдауні постає як свого роду об'єктивна необхідність, що диктується зовнішніми обставинами. Відповідно, це є час для саморозвитку, медитацій, виховання самодисципліни та відображення цього у візуальних повідомленнях.

Сценарій 2. «Каналізація негативу». В його рамках життя в локдауні переживається емоційно складно. Виникає потреба у каналізації засобами візуального мистецтва негативу та агресії, зумовлених безсилям вплинути на ситуацію.

Висновки дослідження, враховуючи його пілотний характер, наразі є попередніми, тому в подальшому є потреба в аналізі візуальних меседжів, представлених на інших платформах Інтернет-комунікацій, та процедурі триангуляції. Ймовірно, сценаріїв розв'язання протиріччя між безпекою та свободою в часі пандемії є більше, аніж це демонструють результати представленого дослідження, і це в перспективі можна буде побачити, якщо здійснити аналіз більшої кількості різного роду соціологічних даних. Запропонована аналітична схема їх вивчення бачиться достатньо ресурсною для цього.

Література:

1. Костенко Н. Публічне й приватне: реконфігурація взаємодій у громадському акті. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2019. № 2. С. 53-69.
2. Солдатова В. Методы визуальной социологии в исследовании фотографии как инструмента регуляции социального поведения // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 59-60. С.197-207.
3. Моль А. Социодинамика культуры. М., 2005. 416 с.
4. Солдатова В. Візуальні дослідження в соціології – методологічні засади та методичні засоби: дис. ... канд. соц. н.: 22.00.02. Київ, 2016.
5. Семенова В. Качественные методы: введение в гуманистическую социологию. М., 1998. 289 с.
6. Voices of Youth. Art and lockdown: your drawings in the time of coronavirus. UNICEF for every Child. URL: <https://www.voicesofyouth.org/blog/art-and-lockdown-your-drawings-time-coronavirus> (Last accessed: 06.05.2021)
7. About FotoVoice. FotoVoice. URL: <https://photovoice.org/about-us/> (Last accessed: 06.05.2021)
8. Минаев Р. Интернет как Гетто. Open Space. URL: <http://os.colta.ru/art/projects/132/details/201> 5/ (дата обращения: 06.05.2021)
9. Скотт Дж. Г. Выбор стиля поведения, соответствующего конфликтной ситуации. Хрестоматия по конфликтологии. Харьков, 2008. С.67-74.

ПРОБЛЕМАТИКА СОЦІОЛОГІЧНОЇ ЕТНОГРАФІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Алексенцева-Тімченко Катерина Сергіївна

кандидат соціологічних наук, доцент
доцент кафедри соціології Національного університету «Одеська юридична академія»

Прискорені зміни, рухомі поширенням цифрових технологій, глибоко впливають на способи нашого сприйняття світу та інтерсуб'єктивні взаємодії. Цифрова комунікація продукує нову термінологію щодо сигніфікації технологій, що обумовлюють не тільки соціальне і культурне життя, але й самі культурні процеси та явища.

Цифрова етнографія – це підрозділ більш широкого міждисциплінарного поля етнографічної науки. Застосування етнографічної перспективи у вивченні цифрового суспільства за останні два десятиліття накопичило чимало досягнень. Наукові пошуки в області цифрової етнографії зосереджені у кількох напрямках: дослідження змін в культурі та суспільстві, що зумовлені появою нових технологій (аналіз віртуального світу комп'ютерних ігрових практик, міжнародний антропологічний проект по інтернет-етнографії «Why We Post» Д. Міллера та ін.); результати етнографічних досліджень на платформах соціальних мереж («етнографія соціальних медіа» Дж. Постілл та С. Пінк, етнографія «хештегів» Я. Боніллі, Дж. Розі та А. Брунса, цифрові методи етнографії А. Каліандро); вивчення цифрових медіа та «етнографічний контент-аналіз» (Д. Алтейді). Результати, що отримані завдяки таким проектам дозволяють констатувати, що етнографічна методологія досить гнучка та може бути ефективно адаптована до цифрового середовища, але, водночас потребує постійної рефлексії відповідно до нових особливостей та змін цього середовища. Разом із тим, розвиток етнографічних досліджень цифрового світу артикулює дискусію щодо проблем, з якими стикаються дослідники нової соціальної реальності:

1. Епістемологічно визначити з чим ми маємо справу, що ми вивчаємо та як обрати найбільш релевантний метод для дослідження цифрового світу?

2. Які методологічні рамки таких досліджень, наскільки співвідносяться між собою принципи класичної аналітичної етнографії та етичні питання, пов'язані з аспектами приватності, запитом на дозвіл доступу до персональних даних, відкритості / закритості інформації та ін.

Перше питання виявляє себе в самій суті поняття «цифрове» та його базисних характеристиках. А саме, цифрова епоха змінила форму передачі інформації і це зняло опозицію між вербальним текстом та візуальним образом. У той же час «читати візуально спостережувану реальність як текст ні в якому разі не означає редукувати її до текстових форм» [2, с. 38]. Розвиток цифрових технологій та можливість оцифрування все більшої кількості явищ в сучасному житті зумовив також пошук дослідниками відповідних термінів для опису фокуса аналізу та загальної практики дослідження в ситуаціях, коли «потік важливіший, ніж об'єкт, фізична присутність не обов'язково пов'язана з соціальністю, а час, як податлива змінна, явно виражений, але складний для виокремлення, не кажучи вже про розуміння» [5, с. 3].

Суть цифрової концепції полягає в тому, що будь-яке явище стає цифровим, якщо інформація, що його стосується, підлягає зберіганню у вигляді ланцюга нулів та одиниць (біти). Починаючи з вісімдесятих років минулого століття впровадження електронних технологій змінило умови соціальної взаємодії (праці, навчання, форми спілкування та взаємовідносин). В останні роки з'явилися технології, здатні створювати цифрове середовище, цілі цифрові світи. Вони є більш гнучкими та адаптивними у порівнянні з фізичним світом, мають інші важливі властивості (потоківий і мережевий характер, відтворюваність, розосередженість, необмеженість у масштабах тощо), що впливають на передані повідомлення та комунікацію у цілому.

Що стосується етнографії, то, на думку відомих американських дослідників П. і П. А. Адлерів: «...етнографія в сучасному науковому співтоваристві варіюється за своїм характером від анекдоту до нарративу, може бути формальною, частковою, експериментальною, текстовою та будь-якою іншою за формою і жанром... В нашому плюралістичному світі субкультури розквітають, а разом з ними і можливості їх опису та аналізу» [1, с. 27].

Цифровий етнограф А. Маркхам [5], розмірковуючи про можливості етнографічного вивчення відносин між людьми в «насичених цифровими технологіями соціальних контекстах» пропонує підхід, в основі якого лежить фреймування Інтернету на три частини (сміслові рамки) – «інструмент / місце / спосіб існування», орієнтуючись на які дослідник вибирає відповідну методологію та методи вивчення.

1. Інтернет як посередник або інструмент для мережевого підключення («мережева соціальність») змінює уявлення про поняття «дослідницьке поле». Конструюючись за допомогою дискурсу або як результуюча комунікаційної взаємодії між декількома системами координат (дислокаціями), «розташування поля переходить з обмеженого простору, в якому перебуває дослідник, до чогось, що більш точно відстежує досліджуваний соціальний феномен» [3, с. 195]. Такий підхід орієнтує на розгляд етнографії як пов'язаної з інтернетом, а не як інтернет-етнографію, оскільки дослідницьке середовище розсіяне по веб-платформам, постійно розвивається, змінюється та вбирає в себе як фізичну, так і цифрову локалізацію. Дослідники можуть фокусуватися на тому, що відбувається офлайн, онлайн або в гібридних середовищах. «Хоча багато дослідників будуть продовжувати описувати або пояснювати ситуації за допомогою більш-менш традиційних етнографічних уявлень про локалізацію, наприклад, в разі, якщо поле – це місце, в якому люди культурно організуються, антропологія сучасності вимагає уваги до руху, течії та процесу, до навмисної спроби відійти від роздумів про поле як про об'єкт, місце або цілісність» [5]. У результаті ідею поля пропонується переосмислити у стилі акторно-мережевої теорії, як мережу взаємодії дослідницьких інтересів. Інший дослідник Р. Роджерс підводить до розгляду інтернету навіть не як об'єкту аналізу, а як джерела методів. «Прямувати за медіумом» означає «охоплювати» інтернет, виходячи з його природної логіки та застосовувати це для збору, упорядкування та аналізу даних (робота с тегами, посиланнями або хештегами) [6, с. 8].

2. Орієнтація на інтернет як майданчик, місце або віртуальний світ, імерсивне середовище (immersive environments), доповнена реальність (augmented reality), зумовлені впливом специфічних факторів, які не можна не враховувати при дослідженні. Посилаючись на роботи інших науковців (Т. Беллсторф, Б. Нарді, С. Пірс, Т. Л. Тейлор) [4], в якості основних особливостей віртуального світу Маркхам виділяє: насиченість середовища об'єктами, які знаходяться в постійному русі та відкритій взаємодії; «багатокористувацька природа віртуального світу»; стійкість середовища, незалежно від зміни складу діючих суб'єктів; участь за допомогою створення «аватара» тощо (при цьому аватар створює й дослідник, виступаючи водночас і як залучений актор, який є частиною цього світу, і як зовнішній спостерігач, який прагне до його аналізу).

3. Орієнтація на інтернет як спосіб існування сучасного соціального світу в цифрову епоху. З розповсюдженням соціальних мереж Інтернет стає все більш і більш включеним у повсякденні практики людей, а також в практики дослідників. Розуміння інтернету як медіатора, за допомогою якого здійснюється взаємодія, з одного боку, робить його нічим не примітним, повсякденним інструментом, а з іншого боку, має більш глибокий вплив не тільки на способи взаємодії, але й на сприйняття та переживання людьми цього посередництва, особливо щодо розуміння різних людських сутностей (дружба, автентичність, публічність тощо).

На завершення можна зазначити, що етнографічна методологія в дослідженнях цифровій реальності має чимало перспектив. Проблематика цифрової етнографії насамперед пов'язана з переміщенням «цифрового» у релевантну систему соціологічного знання, впровадження його в якості відносно автономного та впливового наукового об'єкта, а також розвитком евристичного потенціалу його вивчення.

Література:

1. Адлер П., Адлер П. Полевые истории: размышления о четырех десятилетиях этнографии / пер. с англ. В. В. Семеновой // Интеракция. Интервью. Интерпретация. 2019. Т. 11. № 20. С. 8-35. URL: <http://doi.org/10.1z9181/inter.2019.20.1>
2. Веселкова Н. В. Методологические ориентиры визуальных исследований / Н. В. Веселкова // Документ. Архив. История. Современность: сб. науч. тр. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2017. Вып. 17. С. 303-323. URL: <http://hdl.handle.net/10995/51643>
3. Burrell J. The Field Site as a Network: A Strategy for Locating Ethnographic Research. *Field Methods*. 2009. Vol. 21(2). P. 181-199.
4. *Ethnography and Virtual Worlds: A Handbook of Method* / Boellstorff Tom, Nardi Bonnie, Pearce Celia, Taylor, T. L. Princeton, 2012. 264 p.
5. Markham A. N. Ethnography in Digital Internet Era: From fields to flows, descriptions to intervention. <http://jeremydean.org/blog/wp-content/uploads/2016/02/ethnographyinthedigitalera2016finaldraft.pdf>
6. Rogers R. *The End of the Virtual*. Amsterdam, 2009. URL: http://www.researchgate.net/publication/238579672_The_End_of_the_Virtual_Digital_Methods

СПОРТ ВИЩИХ ДОСЯГНЕНЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Железняк Олександр Артурович

аспірант Інституту соціології НАН України

Мета дослідження: надати попереднє визначення поняттю «спорт вищих досягнень» та розкрити його особливості як соціально-культурного феномену. Методи дослідження: синтез та аналіз наукової і методичної літератури, систематизація, узагальнення.

Визначення поняття «спорт вищих досягнень». Предмет пізнавального інтересу – спорт, слід зазначити що для аналізу обираємо спорт вищих досягнень, чи великий спорт, особливою метою у якому є досягнення найкращих показників (встановлення світових рекордів, перемоги на міжнародних змаганнях від національних команд). Мотивом такого вибору є те що цей різновид спортивної діяльності вагомо більш інституалізований, є найбільш масштабною частиною сучасного спорту, а по відношенню до соціальних функцій, які він відтворює та впливу яке має у соціумі – частина найбільш активна. Визначаючи поняття спорт у сучасній літературі, частіше за все науковці галузі дають посилання на чотири чинника, які розглядаються як найбільш вагомі для спортивної діяльності: ігровий характер, притаманна їй виховна направленість, змагальність, а також наявність фізичної активності.

При цьому єдиним з числа цих визначень, яке абсолютно необхідне для спорту (і яке в силу цього слід називати його сутнісною якістю) є змагальність. Незалежно від внутрішніх мотивів через які людина займається спортом, від соціальних функцій які спорт виконує в тому чи іншому соціумі, від того як реалізується спортивне змагання, незалежно від цього індивід потрапивши до спорту повинен вступити в організовану по певним правилам змагальну взаємодію з іншим індивідом і намагатися при цьому досягти максимальних результатів [1].

Також є спроби окреслити дефініцію спорту через ігрову діяльність. (Зазначу, що така точка зору має місце у тому сенсі, що культура по своїй сутності – це неутілітарна діяльність, а саме діяльність, яка здійснюється заради «вироблення» рефлексивного буття, для підтримки здатності людини мати та зберігати ситуацію смислу). Але при таких умовах «Спорт – це гра» рівнозначно визначенню «Спорт – це феномен культури». З цим твердженням важко не погодитись, але водночас воно фактично мало про що говорить, тому що грою в такому сенсі можна вважати будь-яку соціальну активність. Щоб вислів “Спорт – це гра” мав концептуальний сенс, необхідно трактувати термін «гра» по-іншому.

«Фізична активність». Були спроби визначити спорт через дану якість (але посилання на цю характеристику є недоцільним). По перше тут немає посилання на склад діяльності а лише на форму, по друге це не єдина форма (крім атлетичних існує безліч інших видів спорту від інтелектуальних до керування механічними пристроями та тваринами), та по третє можливо зустріти безліч форм людської діяльності яким притаманна фізична активність.

Виховна направленість спорту. Очевидно що особистість формується особливим чином у процесі будь якої діяльності. У спорті що правда існує сфера, яка по своєму змісту повністю співпадає з критеріями

виховної діяльності (спортивне тренування). Тут як встановлено в рамках повноцінної виховної діяльності спеціально організується вплив на особистість, хоча це вкрай важливий компонент для сучасного спорту вищих досягнень але все ж має підпорядковану, допоміжну функцію [2].

Повертаючись до вище написаного, системотворчий чинник спорту – змагальність. При цьому як ми бачимо єдиний чинник з вище визначених який може претендувати на вказану роль. Продовжуючи роздуми слід розглядати визначення спорту по такій формулі «Спорт – це змагальна діяльність а також» чи «Спорт – соціально-культурний феномен, системотворчим чинником якого є змагальна діяльність, який відтворює функції...».

Спорт як соціально-культурний феномен. Сучасний спорт, має певну зовнішню схожість з стародавнім Еллінським спортом, і представляє собою соціальну сферу, у котрій встановлені особо сприятливі умови для реалізації одного з базових прагнень людини західної культури (агональність – прагнення постійно і у всьому зіставляти себе у відкритому соціальному просторі з іншими, одна з базових характеристик античної еллінської культури. У глобальному масштабі ця культура незмінно зберігає в цілому свою специфіку, наприклад прагнення до зовнішнього успіху) – але у змістовному смислі суттєво відрізняється від спорту стародавньої Греції. Це зумовлено особливостями соціально-культурного стану який має місце у XXI ст. . Сучасні технічні засоби масових комунікацій, особливо телебачення та Інтернет сприяли тому, що аудиторія спортивних видовищ постійно розширюється. Відповідно зростає вплив спорту на емоційний світ людства, більш якісно відтворюються компенсаторні, інтеграційні, прикладні, комерційні, престижні та ін. функції спорту вищих досягнень [3].

Сучасний спорт вищих досягнень є діяльністю яка у високій ступені відповідає рівню відповідному до видовищних форм культури XXI ст. Він демонструє конфліктну ситуацію відтворену в сумісності з моделлю, яка глибино закладена у людських відносинах як таких, представляє глядачу ситуацію суперництва індивідів в котрій умовний момент виражений в малій ступені, в котрій учасники борються за реальний успіх, а глядач прагне практично впливати на хід змагальних подій. Правила поведінки спортсменів в змагальній ситуації дуже прості їх освоєння та адекватна трактовка в ході співпереживання змагальних подій не потребує від глядача багато зусиль. Цьому сприяє та обставина що змагання в переважних формах змагальної діяльності проходить у формі фізичної (рухової) активності (що в свою чергу полегшує для глядача розуміння що відбувається і сприяє повній захопленості видовищем). Та на мою думку головне – спортивне змагання регулярно відтворюється, воно будується фактично як серіал. Його інтрига часто має досить довге розгортання, що створює особливі можливості для людини у статусі вболівальника, практично без перериву та в продовж довгого часу. Цьому сприяє і постійність тієї уваги яке приділяють спорту СМІ (реклама, багаторазові повтори епізодів, коментарі та прогнози) раз за разом повертають людину до спортивного видовища, допомагають постійно залишатись у специфічній стихії співпереживання змагальних відносин.

Література:

1. Визитей Н.Н. Соціологія спорту курс лекцій. Київ, 2005. 248 с.
2. Платонов В.Н. Олімпійський спорт. Київ, 1994. 496 с.
3. Савицька Л.І. Соціологія і фізична культура. Київ, 2013. 368 с.

КУЛЬТУРНІ ІДЕНТИЧНОСТІ У РАКУРСІ АФЕКТИВНИХ ПРАКТИК

Скокова Людмила Георгіївна

доктор соціологічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Процеси (пере)конструювання культурних ідентичностей, індивідуальних і колективних у різних їх варіаціях, є вбудованими у ширші соціокультурні контексти і знаходяться під впливом множини чинників. Серед останніх можна назвати, зокрема, соціокультурні переміщення, соціодемографічні, поколінські зміни, набування/втрачання «капіталів» (культурного, соціального, символічного), афективні залучення, прихильності, мобілізації. Саме на останньому чиннику ми зосередимо увагу з метою показати актуальність концепта «афект» та його похідних для розуміння рухливості культурних ідентичностей в сучасних суспільствах.

Останніми десятиліттями в гуманітарних і соціальних науках все частіше мова йде про *affective turn*. «Поворот до афекту» пов'язують із виходом у середині 1990-х років книги Б.Массумі «The Autonomy of Affect», а також праці Ів Кософскі Седжвік і А. Франка «Shame in the Cybernetic Fold», які мають філософські витoki (Б. Спіноза, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі) – у першому випадку, і психологічні (С. Томкінс) – у другому [1]. Можна говорити про виокремлення поля «cultural affect studies», а також розвиток теоретизування феномену афекту в філософії, культурній географії, соціальній психології,

літературознавстві, гендерних студіях та інших дисциплінах. Вони співіснують із усталенішими напрямками вивчення почуттів, емоцій, настроїв – у філософії, психології, соціології та ін. В цілому можна спостерігати ознаки формування міждисциплінарного поля вивчення афекту, концептуального об'єднання зусиль різних дисциплін у вивченні ролі афективного у соціальному житті. Увага представників різних дисциплін до цих феноменів породжує й труднощі: багатоманіття підходів і трактувань, їх суперечливість, неузгодженість, що спонукає до спроб узагальнення наявного доробку. В даному випадку ми зупинимося переважно на постбурдєз'янських теоретизаціях практик і афектів, концептуалізаціях афекту в полі «*affect studies*» та їх актуальності для соціологічного аналізу рухливості культурних ідентифікацій/ідентичностей.

Афективно-емоційний компонент є важливою складовою в теоріях практик (далі – ТП). Мінімалістське визначення практик – це комплекси діяльності, разом із тим в ТП акцентують децентрацію уваги від індивідуальної інтенціональної діяльності як одиниці аналізу до практик і фонових знань. Індивідів розглядають як *носіїв практик* мірою їх залучення до тих чи тих комплексних діяльностей. Носії етнічних, національних, лінгвістичних, професійних, аматорсько-дозвіллевих практик тощо, як правило, ідентифікують себе із ними та іншими практикувальниками, утворюючи реальні чи уявлені «спільноти практик» різного масштабу, що дозволяє говорити й про феномен колективної ідентичності.

За Т. Шацкі, організація практики як констеляції діяльностей і висловлювань досягається завдяки чотирьом елементам: практичне розуміння; правила, норми, інструкції; телеоафективні структури; генералізоване розуміння. Телеоафективні структури стосуються існування наборів ієрархій (комбінація: мета – проект – активність). Ієрархія є приписаною, тобто у разі входження в поле практики учасники з відповідними ідентичностями активують, урухомлюють практику, здійснюючи проекти задля конкретних цілей. Афективний компонент телеоафективних структур стосується емоцій, настроїв, переживань, котрі практикувальники мають або можуть прийнятним чином виражати. Практики відрізняються тим, наскільки надійною, усталеною є їх афективна організація [2, р. 15-16; 3, с. 55]. Шацкі запроваджує й такі поняття, як місця соціального, часопростір, пучки практик-аранжувань, підкреслюючи матеріальні, в тому числі тілесні аспекти практик. Матеріальне аранжування префігурує практики, сприяючи їх повторенню, а також спричиняє зміни у практиках і елементах аранжування; практики і матеріальне аранжування обумовлюють одне одного.

Розумова і тілесна діяльність у підходах ТП виглядають як рутинізовані навички дій, типізовані способи ставити цілі, бажати, емоційно реагувати, пояснювати події, контексти. Компетентний практикувальник має оволодіти цими комплексами фізичної та психічної активності, що й породжує компетентності, конституює соціокультурні ідентичності [4, р. 12]. Отже, у рамках ТП індивіди і групи, їх ідентичності (пере)конституюються через участь у практиках, процеси відходу від практик чи залучення до нових здатні впливати на конфігурацію ідентичностей, їх актуалізованість.

У полі студій афекту функціонують такі визначення зазначеного концепта: «досуб'єктивна інтенсивність, яка існує поза означенням», «опозиція соціальним та семіотичним структурам значень», «сила, що діє незалежно від людини або через неї, а не як властивість людської особистості» [5]. Дослідники можуть по-різному трактувати емоції і афекти: вважати їх пов'язаними або ж розрізняти. На думку А.Барнвелла, впливовим є підхід Массумі, для якого є важливим бачити різницю між афектом та емоціями, оскільки, на його думку, вони слідує різній логіці і відносяться до різних порядків. Массумі засновує цей поділ на ідеї, що емоції – це когнітивні структури мови, які спотворюють афект після початкової події тілесного сприйняття; отже афекти – це динамічна сила, а емоції – культурно поіменовані, кодифіковані – є відображеннями структури. Доцільним є й таке уточнення: Массумі розглядає почуття як персональні та біографічні, емоції як соціальні, афекти як передособистісні (*prepersonal*) і неподілювані [5, р. 23]. Для соціальних дослідників в зв'язку з цим виникають операціональні проблеми дослідження афекту як опозиції дискурсу, долінгвістичної реальності. Критики цього підходу вважають такі жорсткі поділи недоцільними, враховуючи мінливість і текучість кордонів практик, переплетіння афективних і дискурсивних патернів у реальному житті. Разом із тим виокремлення специфіки афекту привернуло увагу до нерепрезентативних, нелінгвістичних способів вивчення культурних процесів, в тому числі культурних ідентифікацій. Так, М. Візерел розробляє поняття «афективної практики» як насиченої емоційно-афективним змістом діяльності. На прикладі продукування і сприйняття культурної спадщини можна бачити важливість цих практик у конструюванні національної, громадянської ідентичності [6]. Кількісно-якісний аналіз дискурсивних політичних висловлювань слугує унаочненню, як саме афективні аспекти комунікації набувають особливого значення в контексті активізації популістських настроїв, активізації негативних почуттів щодо аут-груп [7]. Концептуальні і операціональні пошуки в рамках практико-теоретичних досліджень, культурних студій афекту становлять, на нашу думку, оригінальне підґрунтя для дослідження (пере)конструювання культурних ідентичностей в українському суспільстві.

Література:

1. Gregg M., Seigworth G. J. (eds.). *The Affect Theory Reader*. 2010. Duke University Press. 416 p.
2. Schatzki T. R. *A primer on practices: Theory and research // Practice-Based Education: Perspectives and Strategies* / Eds. J. Higgs et al. Rotterdam: Sense Publishers, 2012. P. 13-26.

3. Скокова Л. Культурні практики в сучасному суспільстві: теоретичні підходи та емпіричні виміри. Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. 334 с.
4. Schatzki T. R. Introduction: practice theory // *The Practice Turn in Contemporary Theory* / Eds. T. R. Schatzki, K. Knorr Cetina, E. von Savigny. London: Routledge, 2001. P. 10-23.
5. Barnwell A. Durkheim as affect theorist // *Journal of Classical Sociology*. 2018. Vol. 18(1). P. 21-35.
6. Smith L., Wetherell M., Campbell G. (eds.). *Emotion, affective practices, and the past in the present*. N. Y. Routledge, 2018. 333 p.
7. Breeze R. Emotion in politics: Affective-discursive practices in UKIP and Labour // *Discourse&Society*. 2018. <https://doi.org/10.1177/0957926518801074>

СЕКЦІЯ 12

ДІАЛОГ ЯК СОЦІАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ:
СОЦІОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

АНАЛІТИКА ДІАЛОГІВ ТА ДЛЯ ДІАЛОГІВ: МІСЦЕ СОЦІОЛОГІЇ

*Сорока Юлія*доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Діалог як соціальна технологія трансформації конфліктів, встановлення комунікації між різними групами суспільства задля вирішення соціально значущих питань останнім часом набув розповсюдження в світі та в Україні. Фасилітовані діалоги реалізуються в зв'язку із широким колом завдань, зокрема реформи децентралізації, соціальної інтеграції ВПО та ветеранів, розвитку підприємництва, реінтеграції окупованих територій тощо. Поширення фасилітованого діалогу як соціальної технології відкриває його як нове поле соціологічної експертизи та аналітичної діяльності як на етапах організації діалогових процесів, попереднього аналізу конфліктних ситуацій, зокрема інтересів та потреб залучених груп, так і на етапі аналізу та оцінки ефективності діалогових заходів. Підвищення рівня соціологічної рефлексії щодо діалогу як соціальної технології буде сприяти розвитку цієї галузі та просуванню в суспільстві цінностей ненасильницьких підходів до вирішення соціально значущих проблем.

Залучення соціологів до роботи діалогових платформ, розширення галузі соціологічних досліджень конфліктів, зокрема конфліктів на території України, їх соціальних та соціокультурних наслідків, вивчення соціокультурних проявів та специфіки стосунків ворожості, яка сприяє закріпленню соціальних розломів, розвиток тематики діалогів у соціологічних дослідницьких та просвітницьких проектах щодо діалогу та відмінностей, розширення числа соціологічних курсів, що навчають діалогу як способу трансформації конфліктів – демонструють взаємодію та співпрацю між спеціалістами з соціології та діалогу. Така співпраця окрім академічного та практичного виміру позначає також можливість для залучених фахівців та фахівчинь реалізувати власну соціальну відповідальність.

Література:

1. Сорока Ю., Йироус Д. Диалог в перспективе общества // «5 років діалогу та 25 років медіації в Україні». Координатор проєктів ОБСЄ в Україні. 2019. С. 217-223.
2. Сорока Ю. Соціологічне знання в концепції трансформації конфліктів Дж. П. Ледерака. SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2020, № 10. С. 21-27.
3. Сорока Ю. Мова ворожнечі в перспективі соціології культури // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2018 / 3. С. 26-46.
4. Сорока Ю. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого: монографія Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 332 с.

WHAT DIALOGUE ACTUALLY TRANSFORMS? DIALOGUE THEORIES OF CHANGE IN UKRAINE

*Kyselova Tetiana*PhD in Law, Chairman of the Mediation and Dialogue Research Center
of the National University «Kyiv-Mohyla Academy»

This paper explores the emerging grassroot theories of change (ToCs) of local and international dialogue practitioners working in Ukraine and answers the question «how dialogue practitioners perceive transformations that facilitated dialogues are capable to bring about».

In contrast to deductive classifications of theories of change, this study applies inductive method of building theories of change from theories in use that «includes a reciprocal process of developing grounded theory, comparing it with existing research literature, testing emergent hypotheses and dialoguing with practitioners about the findings and new questions. The paper relies on the findings of an original empirical study consisting of two focus groups with 18 participants total, and 13 individual, semi-structured interviews with local Ukrainian dialogue practitioners as well as international dialogue practitioners who have been based in Ukraine for at least two years. The focus groups and interviews were conducted from January to July 2019 in Kyiv. Selection of interviewees

included outreach to Ukrainian dialogue facilitators residing in Kharkiv, Odesa, Svyatohirsk, Zaporijjya, Slov'yansk, Pavlograd and working all over the country, as well as to international dialogue practitioners from Germany, Finland, the United States, Denmark and Australia working in Ukraine.

The central focus in this research has been on theories of change – the underlying assumptions about what changes are needed to help transform violent conflicts and strategies for bringing about such changes; or an implicit result chain or casual processes that predicts how an initiative's activities proceed through a series of steps to a desired outcome [1]. A levels-of-analysis approach has been used as a major heuristic tool to distinguish and organize «a vast and tangled assortment of theories related to change» [1]. Consistent with the approach to social change analysis in social sciences, conflict resolution scholars relate to the levels as «micro-, meso-, and macro-levels» [5]. Lederach's classification of the dimensions of conflict and impact suggests that conflict influences situations and imparts change in four dimensions: (1) the personal, (2) the relational, (3) the structural, and (4) the cultural. Based on these levels, this study has come up with a more nuanced structure of social change that can occur in the result of dialogue and clearly distinguishes between target of change – people, institutions, culture or narratives; and the levels where these targets can be transformed – individual, community, and national levels. In this way, for each target it is possible to distinguish several levels of change, and vice-versa. Overall groupings of the ToCs derived from the practice in Ukraine comprise theories on changing (1) people; (2) institutions; (3) culture; and (4) narratives.

This paper suggests that dialogue theories of change distinguish between levels of analysis (individual, community, national) and targets of transformation (people, institutions, culture, narratives). Detailed characteristics of these four groups of theories of change depend upon which cognitive frame of reference practitioners support – «transformation of society» or «transformation of the conflict». Dialogue facilitators, mostly locals, who are oriented at transformation of society, are involved into intra-party (intra-Ukrainian) dialogues, aim at long-term transformation of people from bottom-up that eventually culminates in the transformation of institutions at the national level. Dialogue facilitators, mostly internationals, working on the current armed conflict in Ukraine, operate within short-term frames, facilitate dialogues between representatives of Ukrainian territories and break-away territories and/or Russia, and aim narrowly at track one political peace process or conflict related political institutions. These tensions between local and international theories of change confirm the tensions between proclaimed «local turn in peacebuilding» and actual practice of facilitated dialogue.

Table 1.

Different interpretation of targets of transformation depending upon the reference frame used

Reference Frame	Targets of Transformation			
	People	Institutions	Narratives	Culture
Transforming the Conflict	Warring parties - key people in and around track I. More people who are directly affected by the conflict.	Track I negotiations formats; institutions that deal with the conflict-affected population	Narratives of the conflict	Not relevant or very far away
Transforming Society	People of Ukraine.	Democratic institutions and state-building	Narratives of the past and future of Ukraine	Culture of dialogue and social cohesion in Ukraine

Our research also demonstrated that the major logic of change in Ukrainian ToCs concerns people and institutions through two transfer modes. First – the bottom-up and out transformation of «more people» (from 2,4% to 30%) at the community, and ultimately, at the national level, where these people eventually transform institutional structures of society to embrace democracy and dialogue. The second mode – top-down and out when dialogue transforms national-level institutions through common action engaging «key people», institutional change was thought to later impact more people down and out at all levels. Culture may or may not be the ultimate goal of transformation but, in any case, it relies on transformation of people and institutions. Transformation of narratives was a stand-alone group of ToC that treated narratives separate from people and institutions although eventually connected to them.

References:

1. Shapiro, Ilana. «Extending the framework of inquiry: Theories of change in conflict interventions». *Berghof Handbook*,(5) (2006), p 7.

2. Ross, Marc H. 2000. Creating the Conditions for Peacemaking: Theories of Practice in Ethnic Conflict Resolution, in: *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 23, No. 6, November 2000, 1002-1034. Online at <http://people.brynmawr.edu/mross/cv/ERS.pdf>.
3. Gürkaynak, Esra Çuhadar, Bruce Dayton, and Thania Paffenholz. *Evaluation in conflict resolution and peacebuilding*. Routledge, 2008.
4. Weinstein, Jay. *Social change*. Rowman & Littlefield Publishers, 2010, p 128-129.
5. Lederach, John. *Little book of conflict transformation: Clear articulation of the guiding principles by a pioneer in the field*. Simon and Schuster, 2015.

ИССЛЕДОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА (НА МАТЕРИАЛЕ ИНТЕРВЬЮ 2015-2019 ГГ. В ДОНЕЦКОЙ И ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТЯХ)

Мириманова Наталия

PhD, Director and founder Eurasia Peace Initiative

Задачи поисков путей разрешения конфликта предполагают получение актуальной информации о настроениях и позициях людей с обеих сторон. Такие исследования отличаются от академических, где цели формулируются в категориях высокого уровня абстракции, а результаты представляются в изданиях для узкой подготовленной аудитории. Исследования, призванные быть инструментом влияния на политику, не ориентированы на построение всеобъемлющей и полной картины реальности, но на решение конкретных текущих задач практики и использует понятную сторонам конфликта лексику и терминологию. Вместе с тем, такие ориентированные на практические задачи исследования также подчинены требованиям объективности и системности, то есть предполагают постановку исследовательского вопроса, выбор целевой группы, адекватных и надежных методов получения данных и их анализа.

Проблема поиска «точки входа» для медиации и разрешения конфликта на Донбассе актуализировала вопрос о взаимоотношениях бизнеса на подконтрольной и неподконтрольной территориях Украины. А именно о том, можно ли сдвинуть патовую ситуацию действиями в экономической сфере (товарооборот, денежные обращения и т. п.).

Целевой группой исследования были выбраны предприниматели, которые в силу своей деятельности обладают значительной степенью независимости от официальной власти. Они сами отвечают за свой кусок хлеба, и хотя и действуют в формируемом рамками правовых и экономических норм поле, более свободны в своих суждениях и высказываниях, чем, например, чиновники. Предприниматели на подконтрольной и неподконтрольной Украине территории представляют собой одну группу, которая была разделена вследствие конфликта и находится теперь в разных условиях.

Цель исследования не состояла в том, чтобы выяснить позицию (за или против) по поводу возможных изменений в сфере бизнес-отношений, но в том, чтобы понять основания и логику такой позиции, почему люди так считают. Поэтому исследование проводилось методом интервью. Подбор информантов производился методом снежного кома, таким образом обеспечивался необходимый уровень доверия между информантом и исследователем. Аспект доверия в исследовании, которое ориентировано на задачи практики и проводится в условиях военного конфликта, а также тематически связано с конфликтом, невозможно недооценить: доверие информантов является условием получения достоверной информации.

Исследование проводилось в 2015 – 2019 гг. Интервью по скайпу, телефону, мессенджеру проводились с предпринимателями из Донецка, Луганска, Горловки, Краснодона и их коллегами на подконтрольной Украине территории.

Среди важных результатов исследования можно отметить следующие.

Важным отличием конфликта от событий на Кавказе или других в том, что люди на подконтрольной и неподконтрольной территориях продолжают общаться. Это необходимо помнить, оценивая степень информированности людей, их зависимости от предлагаемой СМИ официальной позиции и т.д.

Политические взгляды предпринимателей за время конфликта изменились. В начале конфликта эти люди не характеризовались активной политической позицией (за Майдан или за Антимайдан и т.д.) и ожидали установления какого-то упорядоченного, предсказуемого и безопасного режима жизни. Но когда хаос не закончился, и начался новый этап агрессии (войны, насилия против предпринимателей, грабежей, убийств), люди поняли, что должны сделать выбор. И мотивы выезда из территории конфликта для предпринимателей были связаны не с политическими, а с соображениями личной безопасности и безопасности собственного бизнеса.

В 2018 г. в среде предпринимателей на неподконтрольной территории стало заметно разделение: одни активно стремились к какой-то форме легальности и определенности; другие видели, что республика или Россия не дают возможности для реализации их бизнеса. А именно, получение прибыли становится невозможным по причине высокого уровня затрат, невозможности физически обеспечить необходимые для бизнеса ресурсы, дефицит финансовой и банковской инфраструктуры.

По результатам интервью 2019 г. среди желаемых вариантов политического и территориального решения конфликта реинтеграция в Украину получила преимущество. Даже в Луганске, где еще в 2016-17 гг. информанты говорили «мы сделаем все для нашей молодой республики», энтузиазма стало существенно меньше.

Получение паспорта Российской Федерации для предпринимателей в этих условиях следует рассматривать не столько как проявление политической лояльности, сколько прагматический выбор. Рискованный, затратный и непростой по процедуре, он делается в том числе для возможности вести бизнес в легальном поле. В условиях, когда предпринимателям в Украине пришлось отказаться от партнерства с бизнесом в Луганске или Донецке, отсутствует возможность банковских переводов, возможности для среднего бизнеса на неподконтрольной территории постепенно истощаются.

Важным результатом исследования является также набор вопросов и проблем, которые необходимо решить для осуществления реинтеграции в Украину. Помимо отвода войск и обеспечения физической безопасности, огромный пласт практических вопросов реинтеграции остается без внимания. И здесь предприниматели как социальная группа также являются важным источником как информации, так и способов решения конкретных вопросов, например, денежного обращения, существующих накоплений и т.д.

В отличие от других конфликтов на постсоветском пространстве и в Югославии, которые связаны с резкой сменой геополитического контекста, постимперских, конфликт на Донбассе стал следствием войны (а не наоборот, как обычно бывает). Здесь нет этнических, религиозных или лингвистических различий, переживание которых были бы основанием для иррационального поведения. Отсутствие движения в разрешении конфликта, дефицит альтернатив для такого решения ведет к замораживанию конфликта. Бездеятельность усугубляет эффект осажденной крепости, и как показывает опыт Абхазии и Южной Осетии, меняет ментальность людей: тупик превращается в агрессию, а агрессия – в депрессию. Поэтому, откладывать решение проблемы на будущее, неэффективно, так как договариваться с людьми в осажденной крепости намного сложнее.

ДІЯЛЬНІСТЬ КООРДИНАТОРА ПРОЄКТІВ ОБСЄ В УКРАЇНІ У СФЕРІ ДІАЛОГУ ТА РОЛЬ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У НІЙ

Еліссєва Ганна Миколаївна,

магістр з економіки та права,

керівник проєктів з питань діалогу Координатора проєктів ОБСЄ в Україні

Координатор проєктів ОБСЄ є постійною формою представництва Організації з безпеки та співробітництва в Європі в Україні, починаючи з 1999 року. Мандат Координатора проєктів ОБСЄ в Україні включає в себе планування, впровадження та слідування за виконанням проєктів у політично-військовому, економіко-довкільному та людському вимірах безпеки спільно з українськими партнерами.

З 2014 року Координатор проєктів ОБСЄ почав працювати у напрямку діалогу на запит української сторони задля сприяння у подоланні кризи на сході України. У своїй діяльності Координатор проєктів ОБСЄ спирається на визначення діалогу як процесу організованої та професійно підтримуваної комунікації, спрямованої на трансформацію стосунків між людьми та інституціями. Діалогові зусилля спрямовуються на те, щоб допомогти учасникам з різними баченнями питання чи ситуації через конструктивну взаємодію почути та зрозуміти один одного, посприяти подальшому пошуку рішень.

Спочатку наші діалогові зусилля були сконцентровані на сході України, де ми створювали платформи для діалогу як інструменту відновлення довіри між мешканцями постраждалих від конфлікту територій (представниками влади, громадянського суспільства, бізнесу та ін.) та представниками центральних органів влади. Діалоги будувалися навколо тогочасних вкрай важливих та актуальних питань, спектр яких варіювався від децентралізації до протимінної діяльності.

З часом Координатор проєктів ОБСЄ почав отримувати запити і на впровадження діалогових методик у сфері реформ, зокрема, у реформи децентралізації, освіти, державного управління, охорони здоров'я і т.д. Значний акцент Координатор проєктів ОБСЄ робить на посилення комунікаційних компетентностей та можливостей управління конфліктами на публічній службі.

Крім того, велика частина роботи була також сфокусована на посиленні діалогу всередині різних соціальних груп – молодь, представники бізнесу, представники національних меншин, внутрішньо переміщені особи.

Координатор проектів ОБСЄ обрав комплексний підхід до впровадження культури діалогу в Україні. Таким чином, не тільки створюється запит на використання діалогових методик для впровадження реформ та підтримки соціальної єдності, а і посилюється спроможність місцевої спільноти фахівців – фасилітаторів діалогів – для роботи у зазначених сферах.

Так, з 2016 року на запит різних органів центральної влади ми розробили он-лайн та очні курси, провели ряд діалогових заходів у сферах, де було важко знайти порозуміння іншими способами комунікації, підтримали розвиток професійної мережі медіаторів та фасилітаторів діалогів. Підтримуючи всі ці заходи ми, зокрема, прагнули посприяти пошуку порозуміння між різними зацікавленими сторонами в процесі випрацювання, прийняття та реалізації рішень на національному, регіональному та локальному рівнях.

Загалом було підтримано впровадження більш ніж 10 реформ, навчено базовим навичкам діалогу та медіації понад 5500 осіб, включаючи публічних службовців, громадських активістів, лідерів громад, розроблено та проведено менторські програми з фасилітації діалогу. Окремими результатами діяльності Координатора проектів ОБСЄ також є друковані та електронні методичні та практичні публікації, онлайн-курси та інформаційні відео, посилання на які знаходяться після тексту.

Що стосується соціологічної складової діалогової діяльності Координатора проектів ОБСЄ, ми намагаємося застосовувати її при розробці та впровадженні багатьох проектів – там, де це є доцільним.

Розробка будь-яких методичних матеріалів передбачає проведення соціологічних досліджень задля визначення та забезпечення релевантності розроблених матеріалів шляхом проведення інтерв'ю та онлайн-опитувань. Розробка та проведення тренінгів базується на вивченні запиту конкретної установи/аудиторії щодо тренінгу шляхом проведення інтерв'ю та онлайн-опитувань. Дизайн та проведення діалогових заходів чи діалогових процесів передбачає вивчення як поля стейкхолдерів, так і поля конфлікту/проблеми, для чого використовуються інтерв'ю з різними дотичними сторонами.

Вкрай перспективним є використання соціологічного інструментарію для оцінки успішності та ефективності діалогових процесів. Координатор проектів ОБСЄ мав і позитивний, і негативний досвід застосування різних інструментів і для оцінки успішності власної роботи, і для моментального аналізу конкретних зустрічей. Цікавим був досвід використання системи клікерів для опитування широкої аудиторії учасників під час діалогових форумів у східній Україні, але через ряд технічних проблем, які підірвали довіру до процесу опитування, від такої практики відмовилися.

Що стосується залучення експертів для включення соціологічної складової у діалогові заходи Координатора проектів ОБСЄ, зазвичай ми можемо залучати: соціологів, які розробляють та проводять дослідження певних питань або тенденцій серед широкої аудиторії; фасилітаторів діалогів, які проводять опитування при аналізі та мапуванні стейкхолдерів; аналітиків, які збирають релевантну інформацію щодо певного питання, що є у фокусі діалогу, надають допомогу у ідентифікації стейкхолдерів та формують звіти за результатами окремих зустрічей або діалогового процесу.

Існують і певні виклики у використанні соціологічних досліджень при проведенні діалогів. Перш за все, соціологічні дослідження потребують суттєвих ресурсів, зокрема фінансових та часових, і на жаль, не завжди ми маємо можливість виділити їх у достатніх об'ємах.

Потенційним шляхом розвитку використання соціологічних інструментів в діалогах є опитування учасників до та після конкретних діалогів, що дало б можливість перевірити, як впливають окремі діалогові заходи чи весь процес на бачення та ставлення до питання конкретних учасників, а також взаємини між ними. Найближчим часом Координатор проектів ОБСЄ планує підтримати розробку та пілотування методології оцінки ефективності діалогів, використанню якої будуть навчені представники спільнот фасилітаторів діалогів та фахівців оцінки.

Література:

1. Діалог у реформах: інструкція з експлуатації. Алгоритм та посібник для публічних службовців / за ред. Д. Проценко. Київ: Ваїте, 2020. 70 с. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/481174>
2. Діалог у реформах. Пояснювальний мультимедіа / Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Київ, 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-NnWZUOCHfQ>
3. Навички діалогу та медіації для потреб публічної служби: онлайн курс / Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Київ: EdEra, 2020. URL: https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:OSCE_EDERA+Med_101+2020/about
4. Сприяння розвитку культури діалогу в Україні: брошура / Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Київ, 2018. 4 с. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/400832>
5. Як ефективно спланувати та провести діалог: онлайн-курс / Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Київ: Prometheus, 2016. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/OSCE/DIAL101/2017_T1/about
6. Гусєва К., Проценко Д. Як, коли, де працює діалог?: практичний посібник. Київ: Ваїте, 2019. 52 с. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/422831?download=true>.

ДІАЛОГ У РОБОТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: МОЖЛИВОСТІ ТА КОНТЕКСТ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕКСПЕРТНОГО ОПИТУВАННЯ)

Калениченко Тетяна

кандидатка філософських наук, фасилітаторка, дослідниця, організаторка та ведуча діалогів

Копіна Олена

соціологиня, медіаторка, організаторка та ведуча діалогів

Передісторією дослідження, результати якого представлені в цих тезах, став запит від працівників центральних органів виконавчої влади (далі – ЦОВВ), відповідальних за процеси впровадження реформ, до Координатора проектів Офісу ОБСЄ в Україні на створення посібника/алгоритму¹ про те, як і коли використовувати діалог, публічні консультації у діалоговому підході, медіацію чи сесію з пошуку рішення або інші формати роботи у впровадженні реформ.

Діалог тут розглядається як спеціально підготовлений груповий процес, який відбувається за допомогою ведучого – фасилітатора та має на меті покращення розуміння й стосунків між учасниками, а також може бути спрямований на прийняття рішень щодо спільних дій або вирішення конфлікту у спосіб, що передбачає рівну можливість учасників зустрічі висловлювати власні думки.

Створенню посібника передувало соціологічне дослідження, яке мало на меті знайти відповіді на наступні питання: в яких ситуаціях виникає напруження у комунікації, конфлікти, які методи вважають дієвими для вирішення таких ситуацій, яке місце займає діалог серед методів для роботи з поставленими завданнями та врегулювання конфліктів.

Методом досягнення цієї мети було обрано напівструктуроване інтерв'ю з експертами – представниками ЦОВВ та ІГС (інститутів громадянського суспільства), дотичних до процесів реформування, й у липні-серпні 2020 р. було проведено 19 інтерв'ю.

Звернення до методу інтерв'ю зі спеціалістами-експертами дозволило отримати дані, на основі яких був створений посібник, який відповідає реальним запитам державних службовців у поточній роботі.

Оримані протягом дослідження дані дали змогу виокремити ситуації та проблеми, в яких може бути використаний діалог, переваги та обмеження його застосування.

Ситуації, які викликають напруження, є конфліктними:

Для представників ЦОВВ є недоброчлива атмосфера в середовищі держслужбовців; відсутність навичок вирішувати конфлікти у працівників середньої ланки ЦОВВ. Для цієї категорії спеціалістів темами з «червоними лініями» є наступні: гроші, звільнення працівників, соціальні теми, теми, які стосуються окремих категорій громадян (наприклад, люди з інвалідністю, соціально незахищені та малозабезпечені категорії). Створюють напруження гендерна, вікова дискримінація, що проявляється на міжособистісному рівні у ставленні окремих чоловіків до жінок (не-сприйняття як рівного собі партнера), ставленні до молодих фахівців. Спричиняють напругу та провокують непорозуміння серед держслужбовців зміни пріоритетів в процесі впровадження реформи, відсутність спадкоємності у передачі напрацьованих матеріалів при зміні керівництва ЦОВВ (вищої та середньої ланок). Також експерти вказували в цьому контексті на відсутність підтримки та розуміння з боку керівництва у середовищі ЦОВВ, брак лідерських якостей у керівників ЦОВВ (стратегія керівництва переважно ґрунтується на формальному авторитеті), відсутність антикризової стратегії всередині відомств.

Для представників ІГС викликають напруження відсутність серед них комунікації та порозуміння. Помітною проблемою є відсутність ресурсів та дієвих механізмів контролю під час імплементації законодавчих змін у практичному житті, а також відсутність можливостей для комунікації з бенефіціарами реформ. Окремо експерти відмічали в даному контексті формальний характер заходів за участю представників ЦОВВ та представників ІГС, відсутність ставлення представників ЦОВВ до ІГС як до партнерів. Містом розгортання та ескалації конфліктів, на думку експертів є публічні протистояння представників різних сторін та «таборів» під час заходів, а також ситуації, коли на заходах лунає критика на адресу влади та відбуваються суперечки. Напруженню сприяє безоплатна форма співпраці ІГС з представниками держави, що не мотивує до якісної участі експертів, а ще й забирає чимало часу та ресурсів.

Елементами успіху в комунікації (всередині команд, у міжвідомчій комунікації та на зустрічах з представниками ІГС) експерти фактично визнавали основні умови та принципи діалогу, що є важливим результатом дослідження. Зокрема експерти стверджували наступні елементи успіху в комунікації: наявність комфортного неформального простору для спілкування та регулярність зустрічей; безпечний

¹ Посібник був виданий Координатором проектів ОБСЄ в Україні у 2020 р. та має назву «Діалог у реформах: інструкція з експлуатації. Алгоритм та посібник для публічних службовців». Він доступний за посиланням <https://www.osce.org/files/f/documents/9/e/481174.pdf>

простір (фізичний та комунікативний), коли кордони залучених до процесу людей чітко визначені. Іншим важливим елементом успіху є готовність учасників говорити про складні питання, спільні ціннісні орієнтири та схожий учасників, сфокусованість учасників на результаті і можливість тримати це за головний орієнтир під час зустрічі. Як підкреслили експерти, результативність заходів ґрунтується на ретельній підготовці, зокрема аналізі публічних висловлювань сторін-учасників заходу, розробці резолюції заходу, чіткому регламенті тощо.

Потреби у діалозі описані як додаткове навчання. Дослідження показало, що експерти обох досліджуваних категорій мають потребу у знаннях та навичках використання діалогового підходу для аналізу середовища чи попередження конфліктних ситуацій. Така потреба може бути реалізованою як додаткове навчання й особливо важливо доносити знання про діалог через практику у тренінгах та у заходах після них. Експерти стверджують, що надзвичайно важливим є навчання діалоговим навичкам керівників відомств, а також наявність у них досвіду діалогу, «щеплення» діалогом.

Сферою для застосування діалогових навичок є налагодження спілкування між відомствами та процедур обміну досвідом та інформацією.

Перешкодами для подальшого впровадження діалогових методів учасники дослідження вбачають брак часу, високу зайнятість представників відомств, недовіру чи «скепсис» стосовно діалогу (коли фасилітований діалог підміняється діалогом у повсякденному розумінні), а також страх підлеглих відкрито висловлювати свою думку перед керівництвом, відсутність традицій відкритого й безпечного простору для дискусій.

На думку експертів, діалогову методологію необхідно адаптувати під короткі ефективні зустрічі разом зі створенням безпечного майданчику для отримання іншого (діалогового) досвіду комунікації учасниками процесу реформування з боку держави та громадянського суспільства. Гнучкий підхід та розуміння типових робочих ситуацій та неузгодженостей між відомствами та різного рівня робочими групами дозволить ефективно використовувати розроблений та представлений в посібнику інструментарій. Саме тому досвід якісного моніторингу буденної діяльності та типових ситуацій, а також учасники, які готові впроваджувати запропоновані інструменти, дозволяє змінити звичні патерни для отримання кращих результатів та зміни у бажаному напрямку атмосфери загалом.

КОНФЛІКТИ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ МОЛОДІЖНИХ ОБМІНІВ: ПРИВОДИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ДІАЛОГУ

Овчаренко Олег Іванович

фасилітатор діалогів, тренер,
голова Міжнародної громадської організації «Основи свободи»

Останнім часом все більше стає можливостей для міжнародних обмінів і стажувань. Хоча карантинні обмеження змінили формати таких обмінів за останній рік, проте актуальність напруги та непорозумінь під час міжнародної взаємодії зберігається.

Ми спробували зібрати узагальнені дані з понад 50-ти міжнародних молодіжних обмінів (переважно програми Erasmus+) на предмет конфліктів та способів їх попередження та вирішення. Спосіб отримання первісних даних – досвід автора, інтерв'ю з молодіжними працівниками, які виступали організаторами молодіжних обмінів або адміністрували програми у громадських організаціях МГО «Основи свободи», ГО Кременчуцький інформаційно-просвітницький центр «Європейський клуб», ГО «МІКС», ГО Культурно-освітня платформа «Сенс».

Ми змогли систематизувати дані про конфлікти, спробували вивести закономірності їх перебігу і розв'язання.

Важливо акцентувати, що використання соціологічних методів збору інформації є вкоріненим у процес організації та проведення діалогових заходів. В нашому дослідженні це був метод інтерв'ю та спостереження. Вміння ставити питання є не тільки спільними для компетентностей фасилітатора та соціолога, але й відіграє важливу роль у процесі підготовки діалогів.

Середовище виникнення конфліктів

Як правило обмін організовується через відкритий конкурс з оголошенням теми та ключових кваліфікаційних вимог до віку, статі, знання мови, обмежень та залученості в тематику. Пройшовши відбір, потрапивши на першу орієнтаційну зустріч учасники часто в ейфорії перемоги і досягнення успіху. Оскільки це молоді люди, то вони часто відкриті до нових знайомств і пригод. Як правило на цьому етапі конфлікти вже існують, але не проявляються. Умовним середовищем конфлікту на цьому етапі є процеси побудови внутрішніх зв'язків у групі. Очікування подорожі і нових вражень є фоном за яким не помітні

суперечності між учасниками. Проте суперечності існують:

- у рівнях залучення та участі у процесі підготовки;
- у досвіді роботи з тематикою обміну;
- в організаційних компетентностях (*взяти квитки, спланувати подорож, домовитися про спільну роботу тощо*);
- у баченні ролі України і її представників в обміні (*чи брати вишиванки, сало, горілку, чи будемо готувати вареники, чи співаємо «червону руту» тощо*).

На цьому етапі конфліктні теми та приводи компенсуються емоційним піднесенням і очікуванням нових вражень.

Ескалація та місця проявлення конфліктів

Непорозуміння та ескалація відбувається всередині групи зі своєї країни. Закрита спільнота: учасники і учасниці на міжнародному молодіжному обміні потрапляють у закрите середовище з визначеною кількістю людей і невизначеними правилами і традиціями. Також у більшості відсутній навик усвідомлення власних потреб і визначення власних кордонів. В цих місцях відбуваються «прориви». Коли все ніби нормально і всіх влаштовує, але раптом, «на порожньому місці» з'являються непорозуміння і «неадекватна реакція». Місцем найпершого прояву конфлікту часто є етап перемовин під час формування програми та домовленостей про власну залученість (*хто що бере, хто що і коли робить*). Посилюють напругу також особисті внутрішні образи (персональні порушення кордонів) і непорозуміння. Ці речі з'являються часто в нашому житті. Проте під час міжнародних обмінів індивідуальні мотиви і стани резонують з невизначеністю і новизною. Нові люди, брак досвіду комунікації дають приводи для нових переживань та інтерпретацій вчинків інших. Так само до ескалації призводять різні очікування щодо побуту та реальність. В молодих людей перебування в іншій країні часто асоціюється з туристичною інфраструктурою «все включено», а реальні умови часто скромніші і ще й активності відбуваються у віддалених районах.

Непорозуміння та ескалація у стосунках з групами з інших країн можна систематизувати наступним чином.

Інтерпретація «добра і краси»: коли зусилля власної групи та естетика на презентації оцінюються вище, ніж презентація інших груп. На обміні кожна група готує презентацію своєї країни. Бачення краси і досконалості в усіх виявляється різним. Звучать розмови про те, що «наша презентація була краща». Це скоріше внутрішній бар'єр групової ідентичності на початку обміну, коли національна група намагається знайти власне місце серед інших груп. Цей процес молодим людям потрібно пройти відносно швидко і в незвичних умовах. Тож такою платформою, на яку можна спертися є власна ідентичність і відмінності від інших. Тому якийсь час групи зберігають і підкреслюють власну значимість та ідентичність аби мати внутрішню єдність. Це видиме місце напруги поступово зменшується в міру розбудови персональної та групової довіри.

Інші традиції і порядки в громадах, які приймають обміни: наприклад, в Іспанії є сієста і час роботи за програмою розподілений нерівномірно і несподівано. Здається, що все відбувається повільно. А наша традиція передбачає динаміку і швидкі помітні зміни. Тож, різне очікування змін і включень є джерелом конфліктів і непорозумінь. Так само традиції місцевих спільнот, їх уявлення про гендерні ролі, віддаленість від центру та досвід спілкування з іноземцями впливають на обміни. Наприклад, вираз почуттів та поцілунки між хлопцем і дівчиною є неприйнятними для мешканців гірських районів Грузії. Учасники, які так робили часто потрапляли під осуд місцевих спільнот і висловлювання агресії.

Розподіл задоволень (секс, алкоголь) та ресурсів (твоє і моє): це звичне місце, де «живе» конфлікт не лише в молодіжних обмінах та середовищах. Під час обмінів часто це місце де найшвидше конфлікт проявляється. Оскільки середовище відносно обмежене часом, простором і людьми, вибір задоволень теж обмежений. Часто на початку обмінів в учасників спостерігається ейфорія від нових вражень і знайомства з новими людьми. Інтерактивні методи, які використовуються для «ламання льоду» між учасниками в групах для інтеграції і швидкого просування в неформальному навчанні сприяють скороченню дистанції і побудові довіри. Прояв симпатії, створення і розпад пар під час обміну, спільні покупки продуктів і алкоголю на вечірки часто є звичною практикою. Часто ресурсів на всіх не вистачає, або вони розподіляються «несправедливо», і це, відповідно, стає звичними темами для напруги і конфліктів.

Конкуренція за увагу аудиторії та підтримку тренерів: приводи для цього з'являються протягом всього часу обміну, проте найяскравіше помітні на початку і в кінці. На початку це скоріше конкуренція за увагу аудиторії, а в кінці – за підтримку тренерів. На початку зустрічей, коли починається комунікація в групах, з'являються нові теми і навчальні практики, але мало міжособистісної комунікації учасники намагаються «показати» себе і «відвоювати» час і увагу в тренерів. У кінці обмінів, коли з'являються стосунки, протиріччя, інші приводи для непорозумінь учасники шукають вже підтримки своїх вчинків чи

слів у тренерів і групових лідерів, розповідають їм про проблеми і розраховують на втручання як «старших».

Місця для подолання конфліктів

Найчастіше конфлікти проходять непомітно через короткий термін обміну і брак часу на ескалацію. Якщо ж конфлікт стає помітним, то це розцінюється як подія і привід для розмов. Організаторами молодіжних обмінів, з якими ми спілкувалися протягом дослідження, були названі умови, при яких наслідки конфліктів не призводять до ескалації і менш травматичні для учасників.

Готовність учасників, їх мотивація до роботи за темою обміну та долучення до підготовки програми є найпершою умовою, при якій конфлікти не ведуть до ескалації. Важливо аби учасники розуміли власну мотивацію та усвідомлено ухвалювали рішення про участь у програмах. Це досягається через попередній відкритий конкурсний відбір учасників через мотиваційні анкети та співбесіди. Співбесіда і попередня побудова зв'язків допомагає виявити цінності та потреби учасників, а згодом впливати на ситуації непорозумінь.

Іншим інструментом роботи з конфліктами є щоденна евалюація та діалоги в групах. Наші респонденти виводили залежність між ескалацією конфлікту і навиками групового лідера проводити евалюаційні сесії, зустрічатися і проговорювати проблеми. Якщо групові лідери проводили зустрічі зі своїми групами після кожного дня, обговорювали навчальний процес та стосунки, конфлікти вдавалося трансформувати на початку. Якщо ж зустрічі не проводилися, чи груповий лідер не вбачав у них сенсу через недосвідченість – конфлікти були помітними і впливали на динаміку обміну.

Відповідно, важливо знати про місця конфліктів, розуміти обставини їх формування та ескалації. Враховувати особливості молодіжного та етнічного середовища під час обмінів у інших країнах на етапі планування та організації. Важливо аби групові лідери, тренери та організатори обмінів володіли основними навиками діагностики конфліктів та могли підібрати способи втручання. Окремо варто прикладати зусилля для набуття діалогових компетентностей лідерами молодіжних обмінів для проведення діалогів, евалюацій та фасилітацій у місцях, де є приводи для взаємодії між людьми. І цей напрямок підготовки може бути перспективним в університетах, оскільки тут є простір для практикування процесів взаємодії, організації обмінів і стажувань, здобування досвіду миротворчості і співпраці.

ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ В СУСПІЛЬСТВІ ЗА ДОПОМОГОЮ ДІАЛОГУ (НА ПРИКЛАДІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ПОЛЬЩІ, ЧЕХІЇ, РУМУНІЇ ТА УКРАЇНІ)

Кузіна Ірина Іванівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри методів соціологічних досліджень соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Діалог як соціальна технологія встановлення комунікації між різними групами суспільства відіграє значну роль у вирішенні соціально значущих питань. На жаль, історія свідчить про те, що діалог як соціальна технологія не завжди спрацьовує, та в деяких випадках насилля не вдається уникнути.

Наприкінці 80-х р. ХХ ст. радянські республіки потонули в широкомасштабних громадських заворушеннях. Ми будемо розглядати чотири кейси інституційних перетворень у деяких країнах Східної Європи – Польщі, Чеської Республіки, Румунії та України – крізь призму неоінституціонального підходу.

Неоінституціональний підхід, представлений такими вченими, як А. Алчіан, Дж. Б'юкенен, О. Вільямсон, Г. Демсец, П. Дімаджіо, Т. Еггертссон, Р. Коуз, Д. Марч, К. Менар, Д. Норт, Й. Олсен, М. Олсон, У. Паулло, С. Пейович, Р. Познер, Г. Саймон, Л. Тевено, Р. Тейлор, П. Холл, оперує поняттям інституту з нових, відмінних від старого інституціоналізму позицій. Джерелом відтворення інститутів визнається легітимність в масовій свідомості, а не правові норми. Акцент зміщується від аналізу організацій до дослідження спільнот і просторів (полів). В неоінституціональному підході враховується провідний параметр інститутів – їх здатність змінюватися в часі під впливом внутрішніх характеристик, а також зовнішніх умов і факторів суспільного середовища [1].

Розглянемо кейси чотирьох країн, що ілюструють зміну політичних інститутів від тоталітарних до демократичних.

Польща. Дисидентський рух сформувався в Польщі у 1970-х р. Значної підтримки отримав після обрання Івана Павла II, поляка за походженням, очільником римо-католицької церкви. 2 червня 1979 р., під час першого офіційного візиту до Польщі, Папа Іван Павло II заохотив тисячі людей, які відвідали його месу у Варшаві, захищати свободи й релігійні традиції. Історична промова Івана Павла II на Площі Перемоги у Варшаві та його дев'ятиденний візит до Польщі вважається духовною основою перетворень, результатом яких комплексна політична й соціальна трансформація. Далі була створена перша незалежна

профспілка, названа «Солідарність», на чолі з Лехом Валенсою. Після того, як піднялася хвиля масових збурень, польський комуністичний уряд запровадив воєнний стан, заарештував лідера руху Валенсу і заборонив «Солідарність». Після ще одного візиту Папи Івана Павла II до Польщі у 1983 р. комуністичний уряд скасував воєнний стан, легалізував «Солідарність» і звільнив Валенсу. Унаслідок зростання невдоволення громадян і громадської активності були проведені переговори у форматі круглого столу між комуністичним урядом і «Солідарністю», ініціатором і посередником на яких виступила Польська католицька церква. Церква користувалася великим впливом серед населення та відіграла вирішальну роль у мирному вирішенні ситуації між двома силами, що протистояли одна одній. Це зрештою сприяло проведенню незалежних виборів у 1990 р. Таким чином, в Польщі вдалося владнати конфлікт в мирний спосіб в першу чергу завдяки функції посередництва, яку взяла на себе церква.

Чеська Республіка. Події 1968 року відомі як «Празька весна» були зупинені танками, при чому загинуло близько 100 громадян Чехословаччини, а ще 500 було поранено. У 1980-ті р. громадянські заворушення в Чехословаччині відновилися. У відповідь на жорстокий розгін мирної демонстрації студентів 17 листопада 1989 р. та за ініціативою Вацлава Гавела був створений «Громадянський форум», який пізніше став на чолі найбільш масштабного руху за звільнення Чехословаччини від комуністичного режиму. Такі події, як «Оксамитова революція» – ненасильницька передача влади в тодішній Чехословаччині відбувалася із 17 листопада по 29 грудня 1989 р. Католицька церква брала активну участь у громадянському русі й однозначно стала на бік громадян, хоча в Чехословаччині вона не мала такого впливу, як у Польщі. Цей процес успішно завершився виборами у 1990 р., завдяки яким було скинуто комуністичну партію, а Вацлав Гавел прийшов до влади.

Румунія. Масовий громадянський рух у Румунії перетворився на масштабне і насильницьке повстання. Румунська революція почалася у грудні 1989 р. у м. Тімішоара, коли пастор Ласло Текеш, угорець за походженням, виступив проти політики режиму. За цим послідували військові репресії і насильство по відношенню до громадян. Громадськість відреагувала на протести, які швидко поширювалися. Чаушеску відмовився йти на будь-які поступки у відповідь на публічні демонстрації й наказав військовим вжити заходів, необхідних для зламу духу протестуючих. Військові загони відкрили вогонь по мирному населенню, і більше тисячі людей загинуло. Протестувальники не відступили, і багато військових перейшли від підтримки диктатора до підтримки протестів. Через втрату військової підтримки і активне повстання народу Ніколає Чаушеску разом із дружиною був змушений утекти. Проте незабаром він був затриманий і негайно засуджений військовим трибуналом. Ніколає Чаушеску і його дружина були засуджені до смертної кари і розстріляні. Це був єдиний випадок під час тодішніх східноєвропейських революцій, коли вищий представник комуністичного режиму був засуджений військовим трибуналом і страчений. Таким чином, кейс Румунії – той випадок, коли не вдалося уникнути кровопролиття.

Україна. Коли Радянський Союз почав руйнуватися, дисиденти, що змушені були до цього ховатися від уряду, відчували, що відтепер можуть вільно організовуватися в публічному просторі. У цій атмосфері в серпні 1989 р. було створено Українську Студентську Спілку. За цей час Комуністична партія втратила популярність в Україні; однак на виборах до Верховної Ради 1990 р. комуністам дісталось більшість місць, а демократичні сили отримали лише 126 місць. Багато молодих людей були незадоволені тим, що демократичні сили отримали лише третину місць у парламенті. Студентська Спілка активізувала свою роботу, та 2 жовтня студенти оголосили про голодування й зайняли площу, яку стали називати Майдан Незалежності. Так почався 16-денний протест, учасники якого висунули наступні вимоги: недопущення підписання нового Союзного договору, перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 р., повернення на територію УРСР українських солдатів, а також забезпечення проходження військової служби юнаками-українцями винятково на території республіки, націоналізація майна Комуністичної партії України та ЛКСМУ, відставка Голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола. Голодування тривало 16 днів і було представлено 298 учасниками з 24 міст. Через масштаби протесту влада офіційно розглянула всі вимоги учасників і задовольнила деякі з них. Голова Ради Міністрів УРСР Віталій Масол пішов у відставку, було внесено зміни до основних законодавчих документів, у тому числі Конституції.

Аналіз прикладів демократичних перетворень у країнах Східної Європи (Польщі, Чехії, Румунії та Україні) свідчить про те, що не завжди вдається вирішити конфлікти в суспільстві за допомогою діалогу в мирний спосіб. В Польщі, наприклад, вдалося завдяки ключовій ролі голови римо-католицької церкви Івана Павла II, поляка за походженням. Кейс Польщі продемонстрував роль медіатора (в ролі якого виступила римо-католицька церква) в суспільному діалозі. В Чеській Республіці та Україні також вдалося змінити політичні інститути мирним шляхом. В Румунії не вдалося уникнути кровопролиття – було страчено багато громадян та розстріляно лідера країни.

В контексті неоінституціонального підходу всі зазначені приклади продемонстрували, що джерелом зміни інститутів є легітимність в масовій свідомості, та аналіз інститутів слід починати з

дослідження спільнот та зовнішніх умов і факторів суспільного середовища, які сприяють трансформації інститутів.

Література:

1. Кузіна І. І. Довіра до політичних інститутів в Україні: концептуалізація феномену та фактори формування: дис. ... кандидата соціологічних наук. Харків, 2015. 196 с.

СЕКЦІЯ 13

ВІДПОВІДАЮЧИ НА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ РАЗОМ: СОЦІОЛОГІЯ ТА УКРАЇНСЬКІ СТУДІЇ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Впродовж 20-го століття зусиллями українських діячів науки, що перебували в еміграції, було створено численні інтелектуальні центри з вивчення України у різних частинах земної кулі. Гуманітарні дисципліни – історія, фольклористика, літературознавство, лінгвістика та інші – впродовж десятиліть були пріоритетними для більшості центрів українських студій, як, наприклад, Українського дослідницького інституту Гарвардського університету чи Канадського інституту українських студій. Це було зумовлено тим, що створення власного історіографічного канону, пошук етно-лінгвістичної самості та окреслення національних відмінностей мали надзвичайно важливу символічну роль у боротьбі за незалежність. Здобуття незалежності Україною не тільки об'єднало інтелектуальне поле з її вивчення, а й висвітлило важливість соціальних наук, особливо соціології, у розумінні викликів та розв'язанні нових проблем. З часів Євромайдану та початку агресії Російської федерації проти України складність цих проблем значно збільшилася. Особливий контекст цьому надають реалії інформаційного суспільства з його високою швидкістю поширення інформації, можливостями «низової» самоорганізації, новими способами самовираження, глобальними культурними трендами та епохою «пост-правди».

Беручи до уваги зазначену проблематику, запропонована секція зосередиться на пошуку відповідей на наступні питання:

1. Яке місце соціології в сучасних українських студіях?
2. Що привносить доробок традиційних дисциплін українських студій у галузь соціологічного знання?
3. Чи конструктивними є спроби подолання дисциплінарних меж у вивченні України та які результати таких спроб?
4. Які нові методології чи способи пізнання (візуальна та цифрова соціології, арт-інтервенції, партисіпативні дослідження, естетичні методології та ін.) можуть сприяти міждисциплінарності у вивченні України?
5. Що особливого надає вивчення України у розумінні інформаційного суспільства та глобальних викликів?

До участі у роботі секції запрошуюються дослідники зацікавлені у міждисциплінарних підходах у вивченні України.

СОЦІОЛОГІЯ ТА УКРАЇНСЬКІ СТУДІЇ: СПІВПРАЦЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Козаченко Іван Олексійович

PhD in Sociology, Postdoctoral Fellow at
the Taube Centre for Advanced Studies in the Social Sciences, Jagiellonian University in Krakow

Сорока Юлія Георгіївна

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Впродовж 20-го століття зусиллями українських діячів науки, що перебували в еміграції, було створено численні інтелектуальні центри з вивчення України у різних частинах земної кулі. Гуманітарні дисципліни – історія, фольклористика, літературознавство, лінгвістика та інші – впродовж десятиліть були пріоритетними для більшості центрів українських студій, як, наприклад, Українського дослідницького інституту Гарвардського університету чи Канадського інституту українських студій. Це було зумовлено тим, що створення власного історіографічного канону, пошук етно-лінгвістичної самості та окреслення національних відмінностей мали надзвичайно важливу символічну роль у боротьбі за незалежність. Здобуття незалежності Україною не тільки об'єднало інтелектуальне поле з її вивчення, а й висвітлило важливість соціальних наук, особливо соціології, у розумінні викликів та розв'язанні нових проблем. З часів Євромайдану та початку агресії Російської федерації проти України складність цих проблем значно збільшилася. Особливий контекст цьому надають реалії інформаційного суспільства з його високою швидкістю поширення інформації, можливостями «низової» самоорганізації, новими способами самовираження, глобальними культурними трендами та епохою «пост-правди».

Беручи до уваги зазначену проблематику, запропонована секція зосередиться на пошуку відповідей на наступні питання: Яке місце соціології в сучасних українських студіях? Що привносить доробок традиційних дисциплін українських студій у галузь соціологічного знання? Чи конструктивними є спроби подолання дисциплінарних меж у вивченні України та які результати таких спроб? Які нові методології чи способи пізнання (візуальна та цифрова соціології, арт-інтервенції, партисіпативні дослідження, естетичні методології та ін.) можуть сприяти міждисциплінарності у вивченні України? Що особливого надає вивчення України у розумінні інформаційного суспільства та глобальних викликів?

MOBILIZING UKRAINIAN STUDIES ACROSS BORDERS: CANADIAN INSTITUTE OF UKRAINIAN STUDIES FOR THE 21st CENTURY

Khanenko-Friesen Natalia

Doctor of Philosophy, Professor,

Director Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, Canada

The production of knowledge in the field of Ukrainian studies has become a global affair since the early 20th century, and therefore it should be seen as a long-standing sociocultural phenomenon of its own. This production relies on the work of scholars and researchers as its agents in Ukraine but also in various global settings. It continually generates significant body of work, and does so in response to various cultural values and ideological trends in the Ukrainian communities in which these scholarly pursuits are undertaken. Since 1991, with Ukraine's independence, new transnational vectors and trajectories evolved, ensuring the new, transnational and global nature of the Ukrainian studies. Utilizing the framework of transnational, global, and diaspora studies, in my presentation I revisit the production of knowledge in the field of Ukrainian studies since 1991, explore its vectors, trajectories, key characteristics and emerging priorities, while focusing on the role major Ukrainian studies centres outside of Ukraine, including the Canadian Institute of Ukrainian Studies, play in this dynamic field. Of importance to my discussion is the question what qualitative changes we may predict, or propose, in this highly interactive domain of knowledge production and mobilization as we face and explore new digital possibilities and informational trends in post-Covid world.

SOCIOLOGY AND UKRAINIAN STUDIES IN CANADA

Satzewich Victor

PhD, Sociology, Department of Sociology, McMaster University,

Professor and Past-President, Canadian Sociological Association

In this presentation, I first provide a broad overview of the sociology of race and ethnic relations and migration in Canada. I argue that over the past twenty years, issues of race and racism have supplanted the study of ethnicity and ethnic groups in Canada. This trend can be attributed to a number of developments, including changing immigration patterns to Canada, the Americanization of Canadian sociology, the increasingly blurry lines between sociological research and social justice activism, and the interest that budding sociologists have in studying 'themselves' (or their own ethnic and racialized community). Though studying issues of racism, racial inequality and racial justice are welcome, they have arguably come at the expense of the understanding the experiences and social position of longer settled European-origin ethnic groups, and the smaller yet still significant flows of migration from Europe. The lacuna of sociological research on European immigrant and ethnic groups is particularly evident in the case of Ukrainian immigration, and the Ukrainian-origin community in Canada. Though 'Ukrainian' is the eleventh largest ethnic origin in the Canadian census (combining both single and multiple origins), contemporary Ukrainians are a relatively understudied community in Canada. Though there seem to be relatively large numbers of sociologists who are of Ukrainian origin (mainly second and third generation), relatively few seem to be interested in contemporary Ukrainian-Canadian topics. I offer some speculative thoughts on why this is the case.

In the second part of my presentation, I will offer some thoughts on how Ukraine-related topics can potentially enrich the advancement of certain strands of sociological knowledge in Canada. I will focus on two themes. First, in Canada, existing data sources could be better mined to examine the Ukrainian-Canadian experience, and recent Ukrainian immigration to Canada. The post-1991 'wave' of migration from Ukraine to Canada is now larger in number than the post-war (1947-1955) third wave. Yet, surprisingly little is known about the experiences of recent (post-1991) immigrants from Ukraine in Canada. The Longitudinal Immigrant Data Base combines the landing

records of immigrants to Canada with tax records. This linked data set can provide a wealth of demographic information about immigrants from Ukraine to Canada, their economic status and accomplishments, and their settlement trajectories. This data also allows for comparisons of various immigrant groups in Canada, and enables sociologists who study immigration to trace and untangle what are 'generic' aspects of the overall immigrant experience in Canada and what is unique to immigrants from particular countries of origin, such as Ukraine.

Second, recent events in Ukraine, including Euromaidan and Russian-backed aggression in Ukraine, can provide potentially rich data for the study of the transnational ties and connections that various individuals and organizations in Canada maintain with Ukraine. The analysis of how these transnational ties extend beyond the immigrant generation into the second, third and beyond generations, can lead to the development of new insights into how longer settled members of ethnic communities interact with, and have an impact on economic, social and political developments in an ancestral homeland. Such studies will also help unpack the meaning of generational variations in transnational engagements.

УКРАЇНСЬКІ СТУДІЇ ПІСЛЯ ЄВРОМАЙДАНУ: ДОСЛІДНИЦЬКІ ВИКЛИКИ

Вікторія Серета

кандидатка соціологічних наук, доцент, старший науковий співробітник
Інститут народознавства НАНУ

I think scholars are confronted with a wide range of issues which require both an exchange of expert knowledge and a public debate. There is a tension between the protective reaction of some social groups to the ongoing war, which results in a demand to classify certain subjects as sensitive or potentially dangerous for people/state security, and the need for scholars to monitor the situation in all its complexity. In recent years, some Ukrainian sociologists suffered from labeling of certain questions or topics as «separatist», while their research programs became subjected to security service enquiry. In a sense, the field of what's possible for researchers has narrowed. On the other hand, one should notice that war-free societies also face similar challenges, but, perhaps, of a lower intensity. In addition, many western scholarly institutions have in-built mechanisms for research quality and sensitivity check (so-called ethics commissions), and do not entrust this function to external non-academic institutions.

The other challenge for me as for a sociologist is how to reconcile the scholarly need to hear different voices and later represent them (remembering that neither you yourself nor auditorium to which you are reporting your results are neutral) with your own sense of social responsibility. For me, very telling was an open discussion between the leading Ukrainian sociologist Volodymyr Paniotto and his Russian colleagues after he refused to participate in a joint research project. Paniotto argued that what was intended to be a liberal attempt at describing the current situation might in a way provide some legitimization to Putin's occupation of Crimea.

Another research dilemma which strongly comes to play in such situations is the problem of the insider/outsider position of the researcher. Research conducted by a scholar, who is external to the conflict, is often automatically more valued as being allegedly more neutral and, therefore, more trustful. However, if you do not understand local sensitivities you might overlook the biases your research is producing. Just to give an example, some Western colleagues think that there is no methodological difference between research conducted in a society which experiences war or foreign occupation and a «normal» one. But could it be the same if respondents and interviewers might be arrested/tortured/killed at any moment for asking/answering a particular question? And later, how could the media outcomes of such research be shared without reinforcing certain power relations or biases, and how could one make sure that the public takes into account all the nuances, sensitivities and circumstances under which the data was collected.

ПРОБЛЕМА ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПІДХОДІВ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЮ У ВИВЧЕННІ СУСПІЛЬСТВА, ТРАВМОВАНОГО ВІЙНОЮ

Міхесва Оксана Костянтинівна

доктор історичних наук, професор кафедри соціології,
Інститут Європейських студій, Європейський Університет Віадріна, Франкфурт (Одер), Німеччина;
Український католицький університет (Львів)

Початок російсько-українського збройного конфлікту поставив Україну в ряд країн, які безпосередньо працюють з суспільством, поставленим в екстремальні умови. Війна, збройний конфлікт

зачіпають життя усього суспільства, однак найбільшого загострення ситуація набуває безпосередньо в зоні збройного конфлікту. Отримання інформації про повсякденне життя людей в зоні конфлікту набуває статусу не лише дослідницького інтересу, а й політичного та безпекового. Все це породжує чимало питань щодо того, як проводити дослідження на непідконтрольних територіях, де і далі мешкають громадяни України; як опитувати людей там, де через страх та невизначеність діє «спіраль мовчання»; як шукати голос меншості, коли в силу соціального тиску та стигматизації певних груп останні починають грати в «соціальні піжмурки»; як говорити з людьми, травмованими війною, вимушеним переселенням; як знайти баланс між кількісними та якісними парадигмами дослідження і які кожна з них має переваги та обмеження.

Досліджуючи суспільство в екстремальних умовах війни, окупації, гострої фази соціального конфлікту, ми працюємо з унікальним контекстом, однак при цьому вагома складова суспільних реакцій, продукованих моделей поведінки, набір проблем, з якими зіштовхуються пересічні люди, має чимало спільних рис. Це універсалізує означені результати, дозволяє включити їх у спільне знання про подібні суспільні стани та ситуації.

Вивчення повсякденного життя в екстремальних умовах потребує пошуку нових гнучких методологій, а сам процес отримання знання від формулювання ідеї дослідження до оприлюднення результатів потребує нової якості міждисциплінарності. Спробуємо коротко означити ключові виклики, що постають на сьогодні перед дослідниками, які працюють в зоні збройного конфлікту або з групами людей, напругу травмованими війною.

Плануючи подібне дослідження ми повинні усвідомлювати, що стандартні методи опитування навряд чи будуть дієвими за таких умов. Опитування зазвичай дають нам розподіл відповідей на питання, з яким стоїть більш-менш усталена та сформована суспільна думка. Ситуація в зоні бойових дій, гострого конфлікту характеризується високою динамікою змін та значним рівнем невизначеності ситуації. Відтак, ані соціолог не може сформулювати та «закрити» питання, ані респонденти не здатні надавати чіткі відповіді з середини невизначеної ситуації. Більше того, наявність чіткої позиції за таких умов може створювати для людини пряму загрозу життю, відтак постає питання щодо етичності таких досліджень. Останнє зумовлює значну активізацію та запит на знання з царини етики.

Вибір на користь гнучких методологій також не позбавлений додаткових питань та викликів. Гнучкі методології дослідження дозволяють вносити зміни в інструментарій в процесі дослідження, «йти» за респондентом, однак при цьому ставлять чимало питань до безпеки дослідника/дослідниці та учасника/учасниці дослідження; підштовхують до рефлексій з приводу впливу дослідників (та того, як його/її ідентифікують) на результат дослідження; спонукають тверезо оцінювати труднощі, пов'язані з пошуком учасників дослідження, їх доступністю та причинами згоди на участь. Відповідно, значно більшої ваги набувають індивідуальні формати співпраці дослідників та учасників дослідження, оскільки це уможливило створення атмосфери довіри, дозволяє учасникам більш відверто та детально говорити про пережиті досвіди, нерідко персональні та психологічно важкі. Колективні форми гнучких методологій (наприклад, фокус-групи) є проблематичними для застосування у суспільствах, що формуються на окупованих чи уражених війною територіях, де люди можуть стикатися з доносами, живуть за умов високого рівню недовіри до будь-кого з оточення, кожен представник з якого сприймається як потенційна загроза. Все це спонукає дослідників до розробки сучасних механізмів передавання та захисту інформації (наприклад, записів глибинних інтерв'ю, під час яких ви гарантували вашим учасникам анонімність) та зумовлює ще один напрямок співпраці з фахівцями у сфері інформаційних технологій та збереження даних.

Перед дослідниками постають і питання іншого рівня, пов'язані із інфраструктурою, режимом дозволів та доступу до певних територій. Дослідження за умов війни – це дослідження на території із зруйнованою інфраструктурою, поганими дорогами, із різним ступенем безпеки та контрольованості. Зазвичай проведення такого дослідження потребує наявності вагомих дозвільних документів, які за потреби ви можете надати усім, хто контролює територію та виконує на ній функції влади. А безпечно пересування по території потребує прямого контакту з різноманітними міжнародними організаціями, які постійно моніторять ситуацію та можуть надати інформацію щодо рівню небезпеки.

Значною мірою дослідник залежить від знання контексту на досліджуваній території. Наявність персонального зв'язку з територією відкриває доступ до значно більших кіл суспільства, дозволяє активніше співпрацювати з потенційними «провідниками» у поле. Добре знання контексту також сприяє «налаштуванню» мови інтерв'ю, кращому розумінню думок та мотивації основних акторів, використанню правильної лексики. Однак ця залученість дослідника в контекст примушує до пошуків певного балансу між контекстуальністю та автономністю. Ця автономність дослідника мусить проявляти себе у дистанційованості від конфлікту, у незаангажованості в дискурсі ворогуючих сторін, збереженні нейтральності оцінок та адекватності лексики інструментарію, у роботі з феноменом співчуття тій чи іншій стороні конфлікту. Все це в цілому породжує складний внутрішній конфлікт для дослідника, який, наприклад, може проявлятися у рольовому конфлікті між «дослідником» і «громадянином». Не менш складною є ситуація, коли учасники дослідження сприймають дослідника або як медіатора, який може

проінформувати зацікавлені сторони про проблему інформанта, або як людину, яка може надати якусь допомогу. Це дуже важливі аспекти комунікації під час проведення дослідження, які набувають маніпулятивного характеру і можуть призвести до негативних реакцій учасників дослідження, які будуть відчувати себе обманутими у своїх очікуваннях щодо отримання реакції чи допомоги.

Дослідник повинен бути готовим до відмови з боку учасників дослідження давати відповіді на певні питання. Відсутність відповіді може бути пов'язана не лише з небажанням людини говорити на цю тему чи відчуттям страху, а й тим, що люди можуть бути травмовані, не здатні взагалі проговорювати свій досвід, в цілому не мати думки про щось, що вочевидь викликає сильні переживання, біль, страх тощо. В одному з наших досліджень категорично відмовлялися від інтерв'ю про свій досвід війни чоловіки, які втратили кінцівки. Ця відмова носила систематичний характер, що примушує замислитися над тим, що досліднику не будуть доступні усі досвіди війни, думки певних груп будуть випадати з різних причин і розуміння цього є важливим при інтерпретації результатів досліджень. Усе це підштовхує до доброго методичного та теоретичного союзу між соціологами та психологами при роботі в зоні конфлікту, оскільки емпіричного та інтерпретаційного інструментарію лише однієї з цих наук виявляється вочевидь недостатньо як для організації та проведення дослідження, так і для аналізу отриманих даних.

Особливість досвідів різних груп людей під час війни також попадає у поле уваги дослідників. Через значну різницю чоловічих та жіночих досвідів війни особливої ваги набуває гендерна чутливість. Наприклад, в українському контексті поширені патріархальні уявлення про традиційну чоловічу роль захисника викликали звинувачення у бік чоловіків, які відмовлялися від участі у збройному протистоянні. Має свою специфіку жіночий досвід війни, де відчуття небезпеки посилюється через загрозу звалтування, залежності, примусу тощо. Ще більшу дослідницьку проблему становить дитячий досвід війни, вивчення якого потребує ретельної підготовки та співпраці спеціалістів різного профілю, отримання батьківського дозволу, постійної етичної рефлексії, забезпечення дитини від ретравматизації тощо. Особливо складними є дослідження серед дітей, постраждалих від обстрілів, які отримали не лише психологічні травми, але й фізичні, мають інвалідність. Остання стає ще більшою проблемою, через відсутність в прифронтовій зоні відповідної інфраструктури для реабілітації, а одномоментна та систематична бідність в прифронтовій зоні обмежує доступ до медичної допомоги, пластичних операцій, протезування тощо. В даному випадку дослідник постає перед черговим етичним вибором – пошуку балансу між необхідністю інформувати суспільство про наявні проблеми з одного боку, та пошуком форми максимально обережної роботи з такою категорією учасників дослідження.

Подібні дослідження, які пов'язані із систематичною роботою з травматичним досвідом інших людей, їх переживанням війни, втрат, невизначеності, відсутності майбутніх перспектив тощо є травмуючими і для дослідника. В українських реаліях відсутні будь-які спеціальні програми для психологічної реабілітації дослідників, які працюють з подібною проблематикою. Питання психічного здоров'я повністю покладається на самого дослідника та зумовлюється його фінансовою спроможністю.

В цілому набір проблем і обмежень, з яким може зіштовхнутися дослідник/дослідниця, що працюють в зоні конфлікту, проявляють себе на рівні підготовки інструментарію, доступу до потенційних учасників дослідження та організації польового етапу, у процесі безпосереднього контакту з учасниками дослідження, а також при інтерпретації та оприлюдненні результатів дослідження. Значні викривлення на всіх цих етапах реалізації дослідницького процесу викликають питання до достовірності та доказовості отриманих результатів, а, відтак, і до питання щодо користі від цих даних чи, навпаки, шкоди. Весь цей набір обмежень не лише спонукає до пошуку гнучких методик дослідження, а й примушує поставити загальне питання щодо його доцільності. Означене питання є радше риторичним, оскільки людині властиве прагнення до розуміння навколишньої дійсності. Однак постановка подібних питань спонукає до рефлексії та глибшого розуміння ваги етичної складової будь-якого дослідження.

UKRAINIAN STUDIES IN SWEDEN AS A CASE STUDY

Dr. Alina Zubkovych

PhD, director Nordic Ukraine Forum

Ukraine celebrates its thirties independence anniversary in 2021. The turbulent political processes during the entire period worked as a trigger to learn more and understand better the context and the situation that was in focus. The protests and revolutions as a phenomenon per se, as well as the political, social and economic transformations or rapid changes to the political and value regimes serve as an example of the increasing international interest to the country. The Euromaidan and the aftermath such as the occupation of Crimea and the Russia-led war in Donbass played a crucial role in the expert knowledge on Ukraine.

Together with the macro-social changes, war, occupation, other global trends that are performed locally, such as the entertainization of the electoral campaigns, – all these bring further attention and international interest to Ukraine as well as request for the solid interpretations and prognosis.

In regard to the aforementioned, there arises a question of where the international professional institutions and individuals will find trusted expertise and knowledge on Ukraine? Of course, the answer grounds much on many details such as the specialization of the institution and the type of knowledge that it requires. Each countries' historical tradition should also be considered. The Swedish situation may comprise of the following options given with some examples:

- Specialized umbrella think tanks that tackle certain issues worldwide. (The Swedish Institute of International Affairs)
- University departments that cover certain regions (Center for Baltic and East European Studies (CBEES), Sodertorn university)
- Ukraine-oriented expert institutions (Nordic Ukraine Forum)
- Particular scholars, activists, other individuals whom the «knowledge searcher» trust and whose work monitor no matter how changes scholars' affiliation (the list of names depends).

In this session I would like to share some thoughts on the experience that I had both as a researcher with the sociological background at the multidisciplinary research center (CBEES), and a leader of Ukraine-oriented expert institution- all roles conducted in Sweden. The juxtaposition of these roles allows observing demand on the academic expertise on Ukraine, however certain efforts are required for spreading the knowledge to the target audience. The question on who is the target audience and how to reach it remains open.

«Ukrainian studies» is not a clearly defined category (though history, language and literature are perhaps the most often presented disciplines there) and its future image depends much on the current stake-holders, researchers and academic activists who are interested in developing studies on Ukraine.

The role of the interdisciplinary studies is playing the growing role and this is the niche where social science are being/and can be applied. According to my experience, it can be sometimes complicated to identify the boundaries of social studies and other disciplines. For instance, my research on IDPs from Crimea involved in-depth interviews and observation. Research of the similar methodological stylistics was available at the department of ethnography.

In order to discuss question of Ukrainian studies and involvement of social science therefore such questions should be taken into account:

1. What are the boundaries of social science especially considering the qualitative methods? Is there a clear border of being «social» and «non-social» qualitative and quantitative research?
2. What is the tradition of the country where Ukrainian studies are/ or to be developed? For example, Canada with the historical Ukrainian diaspora and Scandinavia at large with no historical migration and limited number of current Ukrainian inhabitants would have different opportunities, different target groups of supporters and may have different financial and institutional support and lobby.

Moreover, social knowledge might be more fragmentedly presented due to the limited studies on Ukraine in general, and sociological in particular.

1. What are global needs that the study center or Ukrainian program solves in the country? Is it part of the traditional preservation of Ukrainian culture or created recently to promote certain knowledge on Ukraine? What are the goals other than political in this matter that would be solved with having such center/program?
2. Who will be the main recipients and main supporters of the activities of the center/program so that it remains active, well-developing and not focused on survival?

In this presentation I intend to tackle aforementioned issues and concentrate on the Sweden as a case study. I will show the questions and problems that arise when there appears an initiative to develop a Ukrainian studies program. The question of involvement of social science will also be presented.

СЕКЦІЯ 14

МАЙБУТНЄ ВИЩОЇ ОСВІТИ: МОЖЛИВІ СЦЕНАРІЇ У СВІТОВОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

INTELLECTUAL PROPERTY IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATION
(CASE OF KHARKIV REGION UNIVERSITIES)*Valeriy Nikolayevskyy,*

Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University,

Viktoriia Omelchenko,

Department of Philosophy, Kharkiv National University of Radio Electronics

Actualization of intellectual property is due, first, to the fact, that this is an extremely important component of the innovation economy, the mechanism of its sustainability and development. The significance of this issue is growing in a chaotic atmosphere dominated by globalization and rapidly changing information technology, in the context of the technological revolution and digitalization of society. Also, the attention to the intellectual property depends on the state of development of certain areas of socio-humanitarian knowledge (for instance, the sociology of innovation, security studies), but in the case of sociology studies it seems rather that this subject is unexplored and marginalized.

The paper is structured in two parts. First, authors deal with the brief overview of some contradictions, as well as features, and characteristics of the process of reforming the institute of intellectual property in Ukraine. Also (second part) it proposes the analysis of data gathered in sociological survey «Intellectual property through the eyes of university lecturers and high school teachers» (leader of the team – V. Nikolayevskyy). Survey has been conducted in 2019-2020 in Kharkiv, Ukraine. In 2019 (first stage) 180 university lecturers were interviewed, including 4 different higher schools – classical university (V. N. Karazin Kharkiv National University, 10 faculties), IT university (National University of Radio Electronics, 3 faculties), engineering and pedagogical higher school (Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy, 4 faculties), medical school of postgraduate education (Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education, 1 faculty); social, natural and technical sciences are among them). At the second stage (2020) 512 university students from 7 different universities – classical university (V.N.Karazin Kharkiv National University, 7 faculties); three technical universities – IT university (National University of Radio Electronics, 3 faculties), National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», 2 faculties; National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», 1 faculty; Yaroslav Mudryi National Law University, 1 faculty; Kharkiv State Academy of Culture, 1 faculty; and Kharkiv Humanities University «People's Ukrainian Academy», 1 faculty). Students represented social sciences and humanities, natural and technical sciences, I-V years of study. Method – interview. Model of the sample – multistage, unique. In the last selection stage a solid survey of respondents was used. Students' opinions (2020) were obtained online. The purpose of the research was to study university lecturers' and students' attitudes to the intellectual property, the factors and mechanisms of protection of intellectual property rights. What are the attitudes towards violation of intellectual property rights in the field of education? How acute is the problem of intellectual property rights violation for the participants in the educational process? Is the impact of intellectual property rights violation noticeable on their (university lecturers) day-to-day activities? Who, what institution (organization) should make efforts to protect intellectual property rights? These and some other issues are analyzed in the paper.

It is found, that, in general, the problem of intellectual property rights violations perceived as quite acute for relative majority of university lecturers, the impact of this problem on respondents' daily activities is mostly negative. Authors clarified the opinions of respondents on the institution(s), which should make efforts to protect intellectual property rights. In the paper the analysis of inner and external factors, mechanisms to enhance the level of protection, public management of the protection process, as well as the development of a culture of intellectual property rights is presented also. The authors propose the possible ways (prospects) for further research of the intellectual property in the education area.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ В ОЦІНКАХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ БІЛОРУСІ*Курилович Наталя В'ячеславівна*кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Білоруського державного університету

Трансформація освіти, що розуміється як процес зміни системи освіти під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, знаходиться у фокусі пильної уваги не тільки вчених і представників державної влади, а й широкого кола громадськості в цілому. Такий інтерес до даного процесу обумовлений тим, що в сучасному світі, імперативом якого визнана безперервність освіти, кожна людина, в тій чи іншій мірі, практично протягом всього свого життя включена в освітню сферу.

У численних наукових публікаціях, як вітчизняних, так і зарубіжних, трансформація вищої освіти, як правило, розглядається дослідниками в контексті парадигмальних переходів, що відбуваються або вже відбулися у вищій школі. До числа найбільш значущих з них прийнято відносити перехід від парадигми «освіта на все життя» до парадигми «освіта протягом усього життя»; перехід від домінування в освітніх програмах змісту навчальних дисциплін до домінування пізнавальних потреб учнів; перехід викладача від ролі транслятора навчального матеріалу до ролі менеджера навчальної діяльності студентів; перехід від традиційних освітніх технологій до інноваційних технологій навчання; нарешті, перехід від «знаннєвого» підходу до компетентнісного підходу. Разом з тим в рамках розгляду явних і латентних тенденцій трансформації вищої освіти не можна забувати про ключових суб'єктів в цій сфері – викладачів. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває соціологічне вивчення думки самих викладачів про ті зміни, які відбуваються в сфері вищої освіти.

З метою вивчення думки викладачів про трансформацію вищої освіти в Республіці Білорусь в березні 2021 року за науковим керівництвом автора статті було проведено соціологічне дослідження з використанням сервісу для онлайн-опитувань Google Forms. В онлайн-опитуванні взяли участь 229 викладачів білоруських вищих навчальних закладів (155 жінок і 74 чоловіків). Опитані в віці до 30 років склали 10,5% від числа всіх респондентів, віком від 31-40 років – 31,4%, у віці від 41-50 років – 31,9%, у віці від 51-60 років – 17,5%, а у віковій групі від 61 року і старше – 8,7%. Половина опитаних викладачів мають ступінь кандидата наук і вчене звання доцента. Анкету заповнили представники професорсько-викладацького складу всіх столичних закладів вищої освіти, а також основних обласних ЗВО Білорусі.

Звернемося до результатів соціологічного дослідження. Індикаторами того, як викладачі вищої школи Білорусі оцінюють трансформацію освіти в республіці, стали питання про їхнє ставлення до змін, що відбуваються у сфері вищої освіти, в тому числі до вступу країни в Болонський процес і до дистанційного навчання, яке набуло активного поширення у зв'язку з пандемією COVID-19.

Ставлення викладачів до змін, що відбуваються у сфері вищої освіти

Результати проведеного дослідження показали, що менше третини викладачів (29,8%) не визначилися з відповіддю на питання «Як Ви в цілому ставитеся до змін, що відбуваються в сфері вітчизняної вищої освіти?». При цьому серед інших опитаних позитивно до змін у сфері вищої освіти Білорусі відносяться 31,2% викладачів, а негативно – 39%.

Викладачам було також запропоноване питання «Чи підтримуєте Ви зміни в освітньому процесі, які відбуваються у Вашому ВНЗ?». Відповіді на це питання розподілилися наступним чином: велика частина респондентів (41,5%) підтримує зміни в освітньому процесі в тому ЗВО, де вона працює; не підтримують зміни, що відбуваються в освітньому процесі в їхньому ЗВО – майже третина (31%); вагалися з відповіддю більше чверті опитаних викладачів (27,5%).

Ставлення викладачів до Болонського процесу

Як відомо, в 2015 році Республіка Білорусь офіційно приєдналася до Болонського процесу. Результати проведеного соціологічного дослідження показали, що майже 2/3 опитаних викладачів (63,7%) позитивно ставляться до вступу країни в Болонський процес. Негативно до цього факту ставляться всього 16,6% респондентів. При цьому не змогли відповісти на дане питання 19,7% респондентів. Слід також зазначити, що викладачі білоруських закладів вищої освіти в цілому позитивно ставляться до таких стандартів Болонського процесу, як система залікових одиниць (70,7% респондентів), рамка кваліфікацій вищої освіти (64,2% респондентів), дворівнева структура ступенів, тобто наявність бакалаврату та магістратури (76% респондентів).

Ставлення викладачів до дистанційного навчання у вищій школі

Відповіді викладачів на питання «Як Ви ставитеся до введення дистанційного навчання в сферу вищої освіти?» розподілилися наступним чином: майже 2/3 респондентів (65,1%) ставляться до введення дистанційного навчання позитивно, а менше третини респондентів (29,7%) – негативно. Вагалися з відповіддю 5,2% респондентів. При цьому на запитання «Чи готові Ви працювати в умовах дистанційного навчання?» переважна більшість викладачів (86,9%) відповіли «так» (42,8% респондентів) і «скоріше так»

(44,1% респондентів). Варіанти відповіді «ні» (0,9% респондентів) і «скоріше ні» (10,5% респондентів) на дане питання вибрали всього 11,4% викладачів. Вагалися з відповіддю на питання про свою готовність працювати в умовах дистанційного навчання лише 1,7% респондентів.

Таким чином, результати проведеного в березні 2021 року онлайн-опитування викладачів білоруських закладів вищої освіти дозволяють зробити наступні висновки. В цілому у викладацькому середовищі превалує (правда, в незначній мірі) негативне ставлення до змін, що відбуваються в сфері вищої освіти Білорусі. Крім того, важливо підкреслити, що майже третині викладачів важко дати оцінку трансформації вищої освіти в країні. При цьому, як показали результати опитування, викладачі більш лояльні до змін в освітньому процесі в тому ЗВО, де вони працюють, ніж до змін у сфері освіти в цілому. Разом з тим звертає на себе увагу той факт, що майже третина опитаних не підтримують трансформацію освітнього процесу в їхньому ЗВО. Майже 2/3 опитаних викладачів, як свідчать отримані в ході соціологічного дослідження дані, позитивно ставляться до вступу Білорусі до Болонського процесу, а також до введення дистанційного навчання у вищій школі.

DEGUMANIZATION AS A RESULT OF RATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION

Pokhomova Alesya Andreevna,

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor
of the Department of Sociology, Belarusian State University

The formation and development of competencies corresponding to the level of specialists wishing to be competitive in the labor market is determined by the «fluidity» of modern society. Now the mobility of specialists depend on their communication competencies and work skills in the Internet space. Informatization process transforms all spheres of social life, including the higher education system.

Currently, information and communication technologies are actively integrated into the educational environment. This process can be defined as the next step in the progressive rationalization of the higher education system.

A few decades ago the American sociologist George Ritzer demonstrated the attitude problem towards education and defined it as a consumption in the higher school. If we follow the logic of the Ritzer's arguments about McDonaldization of society we will discover the manifestations of such rationalization factors as effectiveness, calculation, predictability, and control in the higher education system.

As a result, the university has transformed into an organization providing educational services. According to this theory, educational services should cover the maximum number of subjects (students, undergraduates) and use fewer resources. The using of an electronic information and educational environment allows the simultaneous conduct of several streaming lectures without considering the classroom fund of the educational institution and the costs to maintain it in the proper condition (lighting, heating, cleaning, disinfection of the rooms, etc.).

The number of fee-paying students and undergraduates, the amount of funds attracted by research activities, the Science Citation Index, the number of scientific publications etc. are considered as quality markers in the American higher education system. Lecturers follow the job descriptions and the corporate norms, so that they behave in a predictable manner. Producers and consumers of educational services are monitored continuously. Control has increased with the introduction of information technology. For example, the policy of the Belarusian State University in the field of education quality is focused on strengthening the competitiveness of the university in the educational services market. The university has introduced a quality management system. This system is in accordance with the state standards of the Republic of Belarus and international standards.

In 2020 we faced with the forced changes in the educational process caused by the influence of an external uncontrollable factor in the spread of the coronavirus infection COVID-19. The teaching staff of Belarusian higher educational institutions had the opportunity to compare the results of direct and indirect interaction with students, define their advantages and disadvantages.

A wide range of information technologies allows to create a structured and accessible to students an information educational environment. Technologies make the process of evaluating student work more objective and clear; monitor the attendance and activity of students' work with educational and methodological materials on educational disciplines. These technologies allow to visualize lecture materials and accompany them with statistical and sociological information; so that the students' skills to independent searching for information from various sources and following analysis and synthesis have increased.

Taking into account all obvious advantages, it is focusing on dehumanization as not so obvious disadvantage of the using information and communication technologies in education. Dehumanization means a

decrease in the importance and role of the teacher's personality in the educational process in the context of his educational, research, and ideological-educational work.

According to George Ritzer, «the modern university has become ... «a place» where «the experience of education becomes a dehumanizing practice» [1, p. 388]. The teacher in higher education ceases to be a «mentor» and fulfills only the role of an employee; teaching is transformed from a vocation into a function of an element of the educational system.

The interaction between the teacher and students mediated by information technologies are characterized by limited visual contact, informal communication, non-verbal communication capabilities. The reasons for this are formed competencies of the teacher and the student, the organizational and technical capabilities of the workplaces, Internet connection speed, etc. In the same way the implementing the function of social control, the possibilities of ideological and educational work are difficult. Conducting of lectures and seminars in webinar format with the help of such services as Zoom, Discord, Skype involves the possibility of video communication, but students and teachers use it rarely.

Our own research made at the Belarusian State University confirmed the statements on dehumanization of education made by Ritzer. We found out that a mediated distance interaction creates the effect of the student's «invisibility» and the illusion of reduced responsibility because the teacher does not have the opportunity to check the «real presence» of the students at the lecture, he has only «digital shadow» of the student's actions, for example, on the educational portal of the university. Basically, the quality of the student's answer at a seminar is determined by her/his information competence and the speed of work in Internet search systems. Moreover, it is worth noting the objective difficulties in organizing small group work of students, in which the teacher can instill teamwork skills, collective responsibility for the results of work, and mutual assistance.

It is important to emphasize that in addition to creating a high level of information, educational and scientific environment, the quality education assurance in higher education system depends on the maintenance of creative cooperation between the teachers and the students. This statement is applicable to the Belarusian State University as well.

To summarize: the process of rationalization of the system of higher education enhances the dehumanization of mass higher education. In current conditions, interpersonal relations between the teachers and the students are changing. In the context of the use of information and communication technologies in the educational environment the image of a teacher-mentor and a reference personality is leaving the higher education.

Bibliography:

1. Ritzer G. The McDonaldization of Society 5. Moscow: Praxis, 2011.p.592.

DIGITALIZED HIGHER EDUCATION: DOES IT PROMISE NEW PERSPECTIVES?

Titarenko Larisa Grigor'evna,

Doctor of Science (Sociology), Professor,
Department of Sociology, Belarusian State University

The importance of the topic is determined by the new global situation that greatly stimulated distance forms of education. The pandemic of COVID-19 brought lots of changes in all the spheres of a society, including the sphere of higher education. From the first wave of COVID-19, consequences of coronavirus negatively affected educational activities, bringing inconsistencies in teaching and learning [1]. In most countries this institution had to practice remote or distance forms of teaching and learning, and in many countries distance education (DE) is still the case.

From the angle of isolation practice Belarus was different: total lockdown of a society has not been introduced, however, due to the recommendations of the Ministry of education, DE has become a reality in Belarus since spring 2020. Regardless the fact that DE was introduced as an «emergency tool», it goes in line with the state strategy of digitalization aimed at the sustainable development of the country, where digitalization of education is an important part. Therefore DE can be viewed as a tool to promote digitalized forms and methods in this sphere. The research problem of this paper is to find out whether DE increased the level of knowledge and information and communication competences (ICC) of Belarusian students, not damaging the quality of education.

Methods of research. The sociological research aimed to define the influence of digitalization of education through the introduction of DE on the level of knowledge and ICC of Belarusian students was organized in February-March of 2021. It was a part of a project on digitalization financed by the Belarusian Republican Foundation for Fundamental Research (grant № Г20P-109). The national poll was organized via Google forms and included 1733 students from all the regions of Belarus. They proportionally represented three major branches of education: technical, natural and social-humanitarian. More than 83% were younger than 21, and 63% were

women. Methods included analysis of statistical data, interviews, and survey. Our questionnaire consisted of 53 questions concerning the influence of digitalization of everyday life and education. Our hypothesis stated that the higher level of adjustment of the students to DE, the more positive this format of education and its further perspectives will be evaluated. The research showed that 22.3% of a sample did not use DE either in part or in total; therefore we did not include them in the evaluation of DE and used the reduced sample of 1347. In cases of digitalization of everyday life we used the sample of 1733.

Results and conclusions. The empirical data showed that the level of students' adjustment to the digitalized format of education was relatively high: more than a half of respondents agreed that this format is comfortable for them: it gives them new opportunities in education, provide good communication with teachers, and allowed to learn the discipline on a proper level. At the same time almost half worried on the technical malfunction in the work of the educational portal. This problem was selected as the most important among those that need improvement, along with low Internet speed, quality of chat and video communication (25-30% on each issue). However, only 11.3% stated that they met technical problems regularly, and 30% - never. The rest met these problems from time to time. Part of the students admitted lack of space for comfortable distance work at home or dormitory; some said that they did not have the proper technical equipment at their disposal. These latter problems of adjustment are significant; however, the institutions of higher education are not responsible for them.

The most important result is that regardless of the above-mentioned problems the most students assessed DE in positive. Only 10% of respondents reported that the quality of education decreased while 21.7% said it increased and 59.5% admitted that the quality of education partly increased and partly decreased. The objective data for winter semester of 2021 and interviews confirmed that the academic performance in general remained at the same level. It is interesting to note that students of the social and humanitarian orientation of education rated the quality of DE higher than others [2]. In our survey, as well as in Belarus, more than 50% of students studied social sciences. On the basis of these survey results supported by the interviews with the students we conclude that our hypothesis was correct. The students' motivation to learn the digitalized technology also supported our conclusion: 75.5% said that the driving force of learning ICC is their desire for self-development, 62% - that ICC will be useful for their future job, 45.7% admitted that they learn ICC to get better grades, and 41% wanted to make their life more interesting with ICC.

In regard to the digitalization of everyday life, the absolute majority of students said that during the last year they better learned how to use Internet, Microsoft Office, smartphone, email, Google and used them more often than earlier. Almost 95% started to use social networks and 76.6% - messengers every day. It is not a surprise that 93% agreed with the statement that digitalized technologies make their life and education easier, give a possibility to save time and better prepare for the future career. Overall, most students admitted that during the last year their level of ICC and knowledge increased.

As for the perspectives for the future, most students suggested to keep at least half of lectures and supervised independent work in the online format. They want the higher education to become more flexible and combine different methods of teaching to allow the students have a part-time job in parallel to their study. Students of medicine, biology, chemistry and other professions that have many practical classes in the labs argued for keeping this particular kind of study in traditional format, although they supported blended education. Only a small part of the students categorically rejected DE for the future. These results are in favor of the blend methods of teaching beyond the period of pandemic, and they open new perspectives for further digitalization of the higher education in Belarus. COVID-19 accelerated a shift to massive introduction of online learning and made this trend visible for all.

As for the world research on the educational perspectives in post-COVID era, such positive trends as improvement of teaching approaches, quick increase of varieties of online technological platforms, growth of blended learning are indicated as well as equal access to education for all youth both in time of emergency and beyond it [3]. These conclusions show that further digitalization of education in different format is inevitable in the future.

Bibliography:

1. Daniel J. Education and the COVID-19 pandemic. *Prospects*. 2020. № 49(1). P. 91-96.
2. Titarenko L.G. Specificity of using information and communication technologies in training students of humanitarian specialties in pandemic conditions. Heuristic forms of application of information and communication technologies in teaching social and humanitarian disciplines. Collection of XVIII scient.-method. mater. of the scient.-method. conf. Faculty of philosophy and social sciences, Belarusian State University (Minsk, 31 March 2021). Minsk, 2021. P.137-140 [in Russian]
3. COVID-19: Higher Education challenges and responses. A second global survey report. International Association of Universities (IAU), UNESCO. 2021. URL: <https://www.iau-aiu.net/Second-IAU-Global-Survey-on-the-Impact-of-COVID-19-on-Higher-Education> (access 13.5.2021).

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ДЛЯ ОРГАНІВ ВЛАДИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Блова Людмила Олександрівна

доктор соціологічних наук, професор, в.о. Директора ННІ «Інститут державного управління»
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Освітня та наукова діяльність у сфері професійної підготовки висококваліфікованих фахівців для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій має на меті набуття ними відповідних компетентностей для інтеграції в суспільство, творче й ефективне виконання управлінських функцій, професійне зростання, супровід управлінців упродовж подальшої кар'єри. Зазначена місія реалізується, насамперед, шляхом навчання користувачів освітніх послуг за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування», підвищення кваліфікації посадовців за обраними освітніми програмами, мотивації їх до самоосвіти.

Нормативно-правова база організації підготовки фахівців для органів влади включає як загальні законодавчі акти у сфері освіти, так і нормативно-правові акти, які визначають особливості системи професійного навчання посадовців органів влади. Починаючи з 2021 року, державне замовлення на цей вид освіти суттєво зменшено і здійснюється виключно Національним агентством України з питань державної служби.

Наприклад, у Харківському регіональному інституті державного управління Національної академії державного управління при Президенті України (нині ННІ «Інститут державного управління») державне замовлення у 2019 році складало 334 особи, а в 2021 році лише 46 осіб. Така ситуація ускладнює прийняття рішення здобувачами освіти щодо навчання переважно за системою платних послуг. Це підтверджують дані Держстату: у II кварталі 2021 року українці витрачали на освіту лише 1,1% власних грошей.

Безумовно сприяє підвищенню вимогливості до вступників та підвищенню рівня професійної компетентності управлінців затвердження нових критеріїв конкурсного відбору виконавців державного замовлення та введення для вступників, починаючи з 2019 року, Єдиного вступного іспиту (ЄВІ) з англійської мови. Так, поріг ЄВІ в Харківській області у 2021 році не подолали 27,7% учасників.

Профорієнтаційна робота щодо заохочення до вступу на навчання за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» для здобуття освітнього ступеня магістра зосереджена переважно в органах державної влади та місцевого самоврядування серед керівників і посадовців. З метою отримання інформації щодо покращення цієї роботи та вдосконалення освітніх програм магістрів публічного управління та адміністрування фахівцями Інституту щорічно проводиться опитування вступників та випускників магістратури. Як свідчать результати опитувань, найбільш вагомим аргументом при прийнятті рішення про вступ до Інституту впродовж усіх років є бажання підвищити свій освітній рівень, усвідомлення необхідності самовдосконалення (від 70% до 75%); прагнення отримати сучасні знання в галузі державного управління (від 60% до 69%). Поступово зменшується бажання в подальшому працювати на державній службі (42% – 39%). Разом з тим перспектива кар'єрного зростання приваблює більшу кількість респондентів (35% – 40%). Стабільність положення, престижність державної служби, повага до органів влади не є значимими при вступі на державну службу і подальшому виборі освітнього рівня.

Порівняння результатів опитувань вступників та випускників стосовно очікувань та результатів навчання свідчить про таке: серед очікуваних вмінь і навичок 54% респондентів зазначили управлінські (аналіз результатів діяльності організації; попередження конфліктів; навички стратегічного планування тощо). А серед інших навичок опитані найчастіше віддають перевагу оволодінню креативним мисленням, комунікативними здібностями та вміннями ефективною самоорганізації. Для переважної більшості випускників (94%) мета і отриманий результат співпадають. Однак випускники вважають за необхідне збільшення частини занять за спеціалізаціями, зменшення обсягу теоретичної підготовки, залучення до освітнього процесу управлінців, які мають відповідні наукові ступені та вчені звання, збільшення виїзних занять.

На думку респондентів, освітня програма підготовки магістрів сприяє формуванню таких загальнолюдських цінностей, як порядність, чесність, толерантність, справедливість, людяність, доброзичливість, гідність, комунікабельність, а також цінностей, які зазвичай називають європейськими (верховенство права, повага та захист прав та свобод людини, розвиток демократії, толерантність).

Аналіз вибору здобувачами програм спеціалізацій свідчить про їхнє прагнення до самореалізації, професійного та кар'єрного зростання. Вступники 2020 року віддавали перевагу таким спеціалізаціям: «Правове забезпечення діяльності органів публічної влади», «Політичні інститути та процеси», «Європейська інтеграція», «Управління органами публічної влади». У 2021 році серед лідерів залишилися: «Управління органами публічної влади» та «Правове забезпечення діяльності органів публічної влади». Більш затребуваними виявилися: «Управління у сфері охорони здоров'я» та «Публічне управління

проектною діяльністю». Серед програм професійного навчання управлінці частіше обирають такі: «Електронне врядування та електронна демократія», «Кібербезпека», «Державна політика цифрового розвитку».

Набуття певних компетентностей, які виділяють здобувачі освіти, дають гарантію кар'єрного зростання. До них, за думкою респондентів, відносяться ті, що були набуті у процесі навчання та професійної діяльності і стали основою для креативного мислення та інноваційної діяльності, вміння приймати виважені рішення у відповідь на виклики та загрози часу з урахуванням особистих здібностей управлінців та їхніх потенційних можливостей. У світовій практиці коефіцієнт IQ є вирішальним чинником у відборі претендентів на посаду. Якщо б в Україні до процесу конкурсного відбору на посади державної служби включили вимірювання IQ, то 36% респондентів вже готові пройти цю процедуру, а 38% бажають спробувати. Лише 14% опитаних не бачать у цьому необхідності.

Головними факторами, що заважають успішному опануванню освітніх програм та постійному професійному зростанню, на думку респондентів, є бюрократизм (30%), небажання слухачів вчитися (30%), низький рівень оплати праці та соціального захисту викладачів (23%), недостатнє фінансування освітньої галузі (19%).

Протягом останніх років в Україні прийнято низку законодавчих та нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію заходів з децентралізації, адміністративно-територіальної реформи, зміни територіальної організації влади. Усі вони покликані переформатувати стосунки між національним, регіональним та місцевим рівнями управління державою.

На Харківщині наприкінці минулого року утворено 7 нових укрупнених районів та 33 нових об'єднаних територіальних громад, в яких пройшли вибори до відповідних місцевих рад.

З огляду на нові важливі завдання, функції, фінансові та матеріальні ресурси, отримані органами місцевого самоврядування, на нашу думку, доцільно для супроводу та реалізації реформ запровадити навчально-консультативну допомогу новоутвореним районним радам та об'єднаним територіальним громадам Харківської області (професійне навчання, підвищення кваліфікації, експертна консультаційна підтримка, тренінги та інші допоміжні заходи, спрямовані на підвищення рівня професійної компетентності посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад).

Доцільно:

- організувати спільно з Харківською обласною радою та обласною адміністрацією на базі Інституту постійно діючу дискусійну платформу «Будуємо заможні громади»;
- забезпечити якісну комунікацію та обмін інформацією з усіма новоствореними районами (районними радами) та територіальними громадами Харківської області та надання їм необхідної підтримки;
- проводити анкетування працівників районних рад та територіальних громад щодо визначення рівня компетентності працівників та потреб у наданні експертно-навчально-консультативної допомоги громадянам;
- виявлення, аналіз та поширення інформації щодо найкращих практик та історій успіху територіальних громад.

Успіх державних реформ значною мірою залежить від рівня професійної компетентності усіх залучених до процесу їхньої реалізації на різних рівнях публічного управління. При цьому головна відповідальність за результат покладається саме на вищу освіту.

ДУАЛЬНА ОСВІТА В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ

Колісник Лариса Олексіївна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри історії та політичної теорії, завідувач відділу аспірантури і докторантури Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Пандемія коронавірусу, яка триває з березня 2020 року, відчутно впливає на усі сфери суспільства і викликає безліч соціальних змін. Чи не найбільші зміни прогнозуються в освіті і зайнятості.

В Україні пандемія та карантин уже стали каталізатором проблем та стрімких змін. На ринку праці спостерігаються коливання попиту на різні професії. Під впливом економічної кризи знизилась здатність батьків і студентів платити за навчання у ЗВО, а самі університети все частіше стикаються з фінансовими труднощами. В освіті бачимо багато нового і незвичного в організації та методах навчання. Заклади вищої освіти в умовах довготривалого карантину стали масово використовувати методи дистанційного і змішаного навчання, а студенти – змінювати свої орієнтації та практики. Вони, наприклад, почали масово працевлаштовуватись, відчувши переваги поєднання теоретичної підготовки і практичної роботи. Про це

свідчать, зокрема, дані нашого розвідувального дослідження, проведеного в кінці 2020 року в НТУ «Дніпровська політехніка». Методом онлайн-анкетування було опитано 566 студентів. Вибірка не є репрезентативною, але в ній пропорційно представлені основні групи студентів університету денної форми навчання. Майже половина респондентів, відповідаючи на питання: «Чи працюєте Ви зараз?», зазначила, що працює, щоб покращити своє матеріальне становище. У переважній більшості респонденти працюють не за обраною спеціальністю. Не дивно, що 45% в опитаних вказали, що відчули на собі негативний вплив коронавірусної пандемії та карантинних заходів саме через погіршення свого матеріального становища, 51% опитаних – через погіршення якості освіти, особливо практичної її складової.

Доречно сказати, що недостатність практичної підготовки випускників ЗВО, відірваність ринку освітніх послуг від ринку праці ще до пандемії стали гострими проблемами в Україні. Один з керівників Держслужби зайнятості України Валерій Ярошенко у цьому зв'язку зазначає: «Проблема полягає у професійно-кваліфікаційному дисбалансі на ринку праці України. У центрах зайнятості таких великих міст, як Київ, Одеса, Харків, Львів до 90% безробітних, які перебувають на обліку, мають вищу освіту. Тобто, сьогодні вища освіта не дає гарантій працевлаштування» [2]. Роботодавці при заповненні вакансій віддають перевагу тим, хто вже має досвід роботи у певній сфері. Вони не задоволені рівнем і якістю практичної підготовки випускників ЗВО [див.: 3; 6].

За даними загальнонаціонального соціологічного опитування «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів», що проводилось ще до початку пандемії, тільки 46% українських студентів впевнені, що у майбутньому працюватимуть за отриманою спеціальністю [4]. Серед опитаних нами в кінці 2020 року студентів НТУ «ДП» таких виявилось лише 38%. Однією з ключових проблем є те, в умовах довготривалого карантину університетам важче домовитись із підприємствами і організаціями про їхнє використання в якості бази виробничої практики.

Частково вирішити цю проблему може дуальна освіта, що органічно поєднує теоретичну і практичну підготовку. «Дуальна форма здобуття освіти – це спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти (в інших суб'єктів освітньої діяльності) з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору» – вказується в Законі України «Про освіту» [1]. Така освіта відбувається одразу на двох рівнях – в освітньому закладі та на підприємстві, де її організують підготовлені наставники-методисти.

З'явившись півстоліття тому в Німеччині, дуальна освіта розповсюдилась в інші країни Європи і світу. В Україні уже кілька років на неї звертають увагу, є позитивні приклади її експериментального впровадження [5]. Дуальна освіта прописана в Законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту». У вересні 2018 року Уряд затвердив «Концепцію дуальної освіти» та «План заходів» з її реалізації. «Положення про дуальну форму здобуття передвищої та вищої освіти нещодавно опубліковане для громадського обговорення.

Така форма освіти може стати ефективним засобом реагування на мінливі вимоги суспільства в умовах пандемії, інструментом пом'якшення проблеми відірваності вітчизняної вищої школи від ринку праці. До переваг дуальної освіти в цьому розумінні слід віднести такі:

- роботодавцям ця система дає можливість підготувати для себе кадри, які б відповідали їхнім конкретним вимогам;
- для студентів вона надає кращі шанси працевлаштування та подальшої кар'єри за отриманою спеціальністю;
- для ЗВО вона є чинником, що підвищує їх конкурентоспроможність;
- для держави дозволяє знижувати навантаження на бюджет, адже частину витрат на таку підготовку беруть на себе роботодавці.

Дуальну освіту не слід переоцінювати. Найбільш ефективним передбачається її використання для підготовки фахівців таких сфер, як інженерія, машинобудування, бізнес-адміністрування, ІТ сфера. Перспективним для впровадження є університети прикладних наук, натомість класичні університети для цього мають значно менші можливості. Слід також зауважити, що в розвитку дуальної освіти більше зацікавлені великі компанії. Представники малого та середнього бізнесу навряд чи зможуть вкладати кошти в підготовку необхідних їм фахівців, особливо в кризовий період. Вони таких фахівців швидше будуть шукати на ринку праці, та, в разі необхідності, здійснювати їх перепідготовку, що не потребує значних затрат ні часу, не коштів.

Не сприяє залученню роботодавців до участі в організації дуальної освіти і той факт, що держава не надає їм податкові пільги, певні преференції для компенсації витрат на створення умов для сучасного виробничого навчання та на оплату своїм студентам і їх наставникам. Не мотивує роботодавців вкладати кошти в українську вищу освіту і відсутність закріплених на законодавчому рівні гарантованих зобов'язань випускників університетів відпрацювати хоча б декілька років на підприємствах чи в організаціях, які фінансували їх підготовку.

Дуальна освіта викликає багато суперечок і у зв'язку з ще однією проблемою: ще до початку пандемії студенти денної форми навчання деяких університетів і інститутів стали масово влаштовуватись на роботу (частіше всього не за спеціальністю, за якою навчаються) і, природно, пропускали аудиторні заняття. Таких студентів не відраховували, адже від їхньої кількості залежало подальше фінансування вишу. Різноманітні відпрацювання пропущених студентами занять, частіше всього, не були ефективними. Нині ж, в умовах карантину, коли навчальні заклади вимушено переходять на тимчасове дистанційне навчання, та ситуації з неоднозначними тлумаченнями самої суті дистанційної та дуальної освіти навіть в нормативних документах, існує спокуса підміни денної форми здобуття освіти дистанційною, ототожнення дуальної освіти з дистанційною.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту»: станом на 7 квітня 2016 року. 3-19 Х.: Право, 2016. 106 с.
2. Керівник ДСЗ: вища освіта більше не гарантує працевлаштування. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/exclusive/1734746-kerivnik-dsz-vischa-osvita-bilshe-ne-garantuye-pratsevlashtuvannya> (дата звернення: 29.05.2021).
3. Кризис образования. Что делать? По материалам статьи Юлии Самаевой на ресурсе Зеркало недели. URL: https://www.startup.org.ua/2017/12/blog-post_5.html (дата звернення: 29.05.2021)
4. Майже половина серед безробітних – українці з вищою освітою. URL: <https://tsn.ua/groshi/mayzhe-polovina-sered-bezrobitnih-ukrayinci-z-vischoyu-osvitoyu-1093970.html> (дата звернення: 29.05.2021).
5. Українські вузи почали пілотні проекти по впровадженню дуальної форми здобуття освіти. *Маркетинг в Україні*. 2019. № 5. С.65-66.
6. Формальна освіта не має майже нічого спільного із знаннями людини. URL: <https://uainfo.org/blognews/1521675890-formalna-osvita-ne-mae-mayzhe-nichogo-spilnogo-iz-znannyami.html> (дата звернення: 29.05.2021).

ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19

Соболевська Марина Олександрівна

доктор соціологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Червінська Тетяна Григорівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії соціології Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

Виклики, які постали перед системою вищої освіти у зв'язку з пандемією COVID-19, актуалізують необхідність її адаптації до змін, гнучкість у відповідях на нові реалії, пов'язані із введенням карантинних заходів та переходом на дистанційне або змішане навчання. Вищі навчальні заклади в усьому світі вимушені змінювати способи та форми викладання, все частіше звертаючись до технічного опосередкування комунікаційних процесів та взаємодій. Експерти й дослідники констатують грандіозні зміни в системі освіти, обумовлені глобальною пандемією, та прогнозують домінування дистанційної та онлайн-форми навчання, що означає «радикальну зміну методик, дидактичних та психологічних моделей викладання та розвиток цифрової педагогіки» [5].

Для розуміння проблем в сфері вищої освіти, викликаних COVID-19, і визначення заходів, які були здійснені закладами вищої освіти по всьому світу, Міжнародною асоціацією університетів, Європейською асоціацією університетів та Європейською асоціацією міжнародної освіти була проведена низка досліджень [1, 2, 3]. Їхні результати свідчать, що COVID-19 вплинув на викладання та навчання, фінансове становище університетів, міжнародну мобільність викладацтва та студентства. Більшість ЗВО виявилися не готовими до дистанційного навчання, вимушений перехід на яке супроводжувався різноманітними труднощами. Основні проблеми, з якими зіткнулися заклади вищої освіти, були пов'язані з відсутністю технічної інфраструктури та засобів, необхідних для організації дистанційного навчання; складнощами адаптації до онлайн-викладання педагогічного персоналу; обмеженнями дистанційного навчання в певних галузях навчання. COVID-19 вплинув на міжнародну мобільність, скоротивши фізичну й одночасно збільшивши віртуальну мобільність студентства та викладацтва.

Результати опитувань засвідчують, що такий стрімкий та незапланований заздалегідь перехід на дистанційне або змішане навчання створює й нові продуктивні можливості та стимули розвитку, як-то розвиток інновацій у педагогіці викладання; апробування нових інструментів та засобів, що забезпечують онлайн-навчання; більшу гнучкість та доступність навчання, розширення можливостей навчання на відстані та впродовж життя.

Крім традиційних аспектів викладання в системі вищої освіти, пов'язаних із домінуванням дистанційного формату взаємодії між учасниками освітнього процесу, актуалізуються питання вміння та володіння цифровими навичками, цифрова компетентність як викладацтва, так і студентства. Так, за результатами дослідження «Цифрова грамотність населення України», проведеного Міністерством Цифрової трансформації України у 2019 році [6] майже 62% респондентів у віковій категорії від 10 до 17 років демонструють рівень володіння цифровими навичками вище середнього. Результати дослідження «Індекс медіаграмотності українців», проведеного у 2021 році на замовлення ГО «Детектор медіа» [4], вказують на те, що 96% представників вікової групи 18-25 років щодня або майже щодня користуються Інтернетом та демонструють найвищий рівень медіаграмотності (за рахунок цифрової компетентності) серед інших вікових груп: 15% та 52% – високий та вищий за середній рівень відповідно. Отже, дані досліджень указують на те, що молодіжна аудиторія загалом готова до викликів переходу на дистанційне навчання і подолання суто технічних труднощів опосередкованої цифровими засобами комунікації.

Для з'ясування проблем та викликів, з якими зіштовхнулися заклади вищої освіти України в умовах пандемії COVID-19, та їхнього порівняння з даними міжнародних асоціацій університетів, дослідницькою групою проекту «Фінансова стабілізація класичних університетів в умовах прояву глобальних наслідків пандемії COVID-19» в листопаді-грудні 2020 року було проведено онлайн-опитування викладацтва (N=269) та студентства (N=1023) закладів вищої освіти України.

Аналіз результатів опитування засвідчує низку проблем, спричинених переходом на онлайн чи/та змішаний формат навчання через пандемію COVID-19. Йдеться передусім про проблеми, пов'язані з технічною підтримкою (40,8% студентів та 42% викладачів), якістю навчання (35,7% студентів та 33,8% викладачів), зміною обсягів навчального навантаження (40,1% студентів та 32,3% викладачів) та організацією навчального процесу дистанційно (36,2% студентів та 31,2% викладачів).

Головним бар'єром технічного характеру як студентство (55%), так і викладацтво (43,5%) вважає проблеми з інтернет-з'єднанням – швидкість інтернету, слабкість та/або нестійкість сигналу тощо – котрі перешкоджають повноцінній участі у дистанційному навчанні. Серед основних проблем, які вплинули на якість навчання, викладацтво визначає ускладнення комунікації зі студентством (42,8%), погіршення рівня засвоєння матеріалу (36,4%), складнощі в оцінюванні (34,6%), недостатню адаптованість навчальних методик (32%) та певних дисциплін (29%) до дистанційного навчання. Студентство також відзначає погіршення рівня засвоєння матеріалу (43%) та проблеми з адаптацією певних галузей знань до дистанційного навчання (43,5%), і скаржиться на брак спілкування та уваги викладацтва до власних потреб (33,9%). Однією з проблем, на яку скаржаться переважна більшість опитаних викладачів (72,9%) та майже половина студентів (48,9%), є збільшення навчального навантаження в результаті переходу на дистанційне навчання, що ймовірно пов'язане з часовими, фізичними та емоційними витратами.

Серед можливостей та переваг, які створює формат дистанційного навчання, викладацтво передусім вказує на його стимулюючу функцію – необхідність оволодіння новими інструментами та засобами, які надають платформи дистанційного навчання (70,6%), більш широкі можливості для використання візуалізацій, котрі сприяють кращому засвоєнню матеріалу (48,7%) та повторення лекційних матеріалів в аудіо- чи відеозапису (46,5%). До переваг дистанційного навчання студентство, як і викладацтво, відносить наявність можливості, в тому числі повторної, прослухати лекційні матеріали в будь-який зручний час (50,3%), хоча більш пріоритетними для нього є економія часу та коштів (59%), а також можливість працювати в більш зручних умовах (57,9%) [7].

Як бачимо, основні суб'єкти освітнього процесу усвідомлюють проблеми і труднощі, які супроводжують дистанційне навчання і потребують вирішення, визнають нові продуктивні можливості, серед яких - опанування та випробування нових інструментів та засобів, що забезпечують навчальний процес, вимоги до цифрової грамотності суб'єктів освітнього процесу, більша гнучкість навчання, зростання інновацій у педагогіці викладання та розширення можливостей викладання та навчання на відстані.

Література:

1. Farnell, T., Skledar Matijević, A., Šćukanec Schmidt, N. (2021). 'The impact of COVID-19 on higher education: a review of emerging evidence', NESET report, Luxembourg: Publications Office of the European Union URL: https://en.iro.hr/wp-content/uploads/2021/04/NESET_Full-Report-1.pdf
2. IAU Global Survey on the Impact of COVID-19 on Higher Education around the World URL: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid19_and_he_survey_report_final_may_2020.pdf
3. Rumbley Laura. Coping with COVID-19: International higher education in Europe URL: <https://www.eaie.org/our-resources/library/publication/Research-and-trends/Coping-with-COVID-19--International-higher-education-in-Europe.html#>
4. Індекс медіаграмотності українців. Звіт за результатами дослідження, 2021 р. URL: https://detector.media/doc/images/news/archive/2021/186435/UA_REPORT_MEDIALITERA%D0%A1Y_INDE X-DM.pdf

5. Людина мережева і «закрите» майбутнє: соціологи про світ після пандемії. URL: <http://surl.li/mhct>
6. Цифрова грамотність населення України. Звіт за результатами дослідження, 2019 р. URL: <https://egap.in.ua/projects/doslidzhennia-tsyfrovoi-hramotnosti-ukraintsiiv/>
7. Червінська Т.Г., Петленко Ю.В. Проблеми та виклики дистанційного навчання у вищій освіті України під час пандемії COVID-19. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 27/2020. С.123-129.

ВПЛИВ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ПІД ЧАС КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ НА ВИКЛАДАЧА ЯК СУБ'ЄКТА НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Горбов Владислав Володимирович

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»

Горбова Юлія Сергіївна

кандидат соціологічних наук, директор науково-дослідного Інституту соціологічних досліджень
ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»

Тематика дослідження якості освіти, специфіки надання освітніх послуг та вивчення сутнісних характеристик функціонування освітнього середовища не є новою для світової та, зокрема, української соціології. У цілому, за рік виходить не менше 30 фахових робіт, присвячених означеній проблематиці. Серед найбільш ґрунтовних наукових публікацій слід визначити наукові пошуки В. Бакірова, В. Чепак, Л. Хижняк, О. Хомерікі, Л. Сокур'янської та інших. Дослідники акцентують увагу на багатогранності вивчення українського освітнього простору та різнорівневих тенденціях впливу соціальних факторів на розвиток вищої освіти. Окрему увагу слід звернути й на актуалізацію розвитку соціально-діагностичних процедур (соціального аудиту) вивчення стану надання освітніх послуг, яке здійснюють О. Мазурик, В. Горбов. Фрагментарною відповіддю на такі запити стає формування відповідних держаних установ або незалежних агентств. Утім, згідно зі світовими підходами до забезпечення якості надання освітніх послуг, діагностика повинна проводитись не тільки за ініціативою органів влади, а й переважно в рамках внутрішнього оцінювання (комплексу різнорівневих соціологічних досліджень), спрямованих на вивчення думки всіх учасників освітнього процесу. Дослідження такого спрямування починають впроваджуватись на постійній основі в університетах країни. Валідність отриманих результатів переважно залежить від наявності фахівців-соціологів, які проводять та аналізують результати опитувань.

Утім, постає проблемне завдання адаптації й удосконалення опитувального інструментарію й дослідних індикаторів з урахуванням викликів сучасності, особливо в умовах запровадження дистанційної освіти під час пандемії COVID 19. Для ілюстрації вирішення визначеної проблеми доцільно навести приклад удосконалення соціологічного моніторингу якості освітніх послуг у Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана. В освітньому закладі кожен рік проводиться комплексне моніторингове соціологічне дослідження якості освітньої діяльності. Опитування здійснюється з використанням методу SAWI. Посилання на опитувальний лист розміщене в «особистому кабінеті» викладача/студента, що нівелює можливість повторного заповнення анкети та залучення сторонніх осіб. Вибірка випадкова та формується апостеріорно.

У квітні 2021 року авторами до «традиційних» дослідницьких блоків інструментарію (загальна оцінка діяльності університету, навчальний процес, наукова робота, академічна мобільність, інфраструктура університету, самооцінювання та мотивація) був доданий блок питань стосовно оцінки організації роботи в змішаному/дистанційному режимі під час карантинних обмежень. Опитано 493 респонденти. Перейдемо до найбільш цікавих результатів, що ілюструють загальні проблеми, з якими стикалися/стикаються викладачі в умовах дистанційної роботи.

Респонденти зазначають суттєве підвищення часу, який витрачається на забезпечення освітнього процесу [1]. Особливо це стосується «класичних» форм викладацької діяльності – підготовки до проведення різних видів навчальних занять. Слід зазначити, що майже відсутні компенсаторні механізми вирішення проблеми підвищення навантаження як на рівні університету, так і на освітньо-інституційному рівні. Такі виклики, безумовно, мають значний вплив на якість надання освітніх послуг та їхнє спрямування. Утім, вкрай актуальною видається й соціальна діагностика проблем, з якими стикаються науково-педагогічні працівники під час викладання дисциплін із використанням дистанційних технологій. Такі елементи соціального аудиту надають змогу керівництву освітнього закладу адекватно та оперативно реагувати на вирішення потреб співробітників.

Таблиця 1

**Відповіді респондентів на питання
«Якщо Ви стикалися з труднощами під час викладання навчальних дисциплін з використанням
дистанційних технологій, зазначте з якими саме:» (у %)**

Збільшення фінансових витрат (оплата Інтернету, мобільного зв'язку, комунальних витрат, покупка апаратного чи програмного забезпечення)	49,9
Складність контролю самостійності виконання студентами поточних та контрольних завдань	44,4
Відсутність постійного доступу до мережі Інтернет (викладача та/або студентів)	36,3
Складність ідентифікації студента на занятті	33,1
Відсутність належного технічного обладнання (старий комп'ютер чи ноутбук, відсутність вебкамери тощо)	29,4
Неритмічність комунікації зі студентами	21,9
Відсутність відповідних стимулів для використання технологій дистанційного навчання	21,5
Складність адаптування навчальної дисципліни для викладання в дистанційному режимі	21,1

*сума перевищує 100%, оскільки респондент мав можливість обрати декілька варіантів відповіді

Труднощі, з якими стикаються викладачі, можна умовно поділити на три блоки: 1. Матеріально-технічні (збільшення фінансових витрат, забезпечення необхідного технічного та програмного забезпечення). 2. Освітні (складність контролю виконання навчальних завдань та неритмічність комунікації зі студентами). 3. Соціально-мотиваційні (відсутність стимулів та складність адаптації до дистанційних технологій). Окрему увагу привертає вже якісно нове явище для українського освітнього простору – складність ідентифікації студента. Виокремлені труднощі формують у цілому проблемне поле, у межах якого якість надання освітніх послуг має тенденцію до трансформації та зниження. Для більш детального вивчення обраної проблематики респондентам було запропоновано низку тверджень стосовно особливостей роботи в дистанційному режимі.

Таблиця 2

**Відповіді респондентів на питання
«Визначте ступінь Вашої згоди з наступними твердженнями:
Під час роботи в змішаному/дистанційному режимі організації навчального процесу Ви (Вам)....» (у%)**

	Цілком погоджуюсь Мабуть, погоджуюсь	Важко відповісти	Мабуть, не погоджуюсь/ Цілком не погоджуюсь
...більше часу витрачаєте на освітній процес?	83,0	8,9	8,1
...маєте більшу втомлюваність?	81,1	10,8	8,1
...маєте більше навантаження (розумове, психоемоційне тощо)?	81,1	12,6	6,3
...зручніше оперативно інформувати студентів про результати навчання?	68,0	21,5	10,5
...зручніше надавати студентам поточні та контрольні завдання?	54,4	22,9	22,7
...маєте більш зручний розклад?	45,4	29,2	25,4
...зручніше перевіряти виконані студентами поточні та контрольні завдання?	42,0	25,8	32,3
...маєте кращі умови для особистісного та професійного розвитку?	32,3	38,5	29,2
...зручніше контролювати самостійність виконання студентами поточних та контрольних завдань?	23,7	22,1	54,2
...маєте кращий стан психологічної комфортності?	18,7	35,1	46,2
...маєте більше вільного часу?	16,0	22,1	61,9

В умовах дистанційного надання освітніх послуг більшість респондентів зазначають суттєве підвищення навантаження (психологічного та розумового), втомлюваності та часових затрат при забезпеченні освітнього процесу. Такі показники свідчать про необхідність зміни управлінських підходів до стимулювання та оцінювання процесу надання освітніх послуг. Утім, виокремлюються й умовно позитивні показники та можливості, які відкриваються в умовах дистанційної освіти: більш зручний розклад, можливість оперативного інформування студентів та надання різного типу завдань. Виникає достатньо проблемне явище, що пов'язано не тільки з ідентифікацією студента на занятті, а і з визначенням самостійності виконання навчальних завдань.

Отже, слід зазначити, що дистанційне навчання суттєво впливає на викладача як суб'єкта надання освітніх послуг. Це ставить певні виклики перед дослідниками, оскільки в турбулентних/перехідних умовах необхідність соціологічної діагностики освітнього середовища вкрай зростає. Відповіддю на це повинно стати

не тільки суттєве вдосконалення дослідницького інструментарію опитувань у закладах вищої освіти, але й формування відповідних рекомендацій та змін управлінських підходів до функціонування освітніх установ. Також слід виокремити певні дослідницькі горизонти в запропонованій проблематиці. Привертає увагу необхідність подальшого дослідження впливу дистанційної освіти на психоемоційний стан науково-педагогічних працівників, особливостей ідентифікації та академічної доброчесності здобувачів вищої освіти, змінення та трансформації поведінкових й повсякденних соціальних практик усіх учасників освітнього процесу.

Література:

1. Горбова Ю. С., Горбов В. В. Загальний звіт-2021 н.р (університет). Якість освітньої діяльності в ДВНЗ КНЕУ (Опитування викладачів) 2021. URL: https://kneu.edu.ua/ua/science_kneu/ndi/inst_sociology/novv12/vik12021/ (дата звернення: 27.05.2021).

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: НОВІ ВИКЛИКИ

Рилова Ольга Юрївна

викладач, аспірантка кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету

Сьогодні, щоб залишатися конкурентоспроможними та забезпечити надання якісних освітніх послуг, університети повинні оперативного реагувати на глобальні виклики сучасності та пройти шлях радикальних трансформацій, обумовлених необхідністю цифровізації навчального процесу. Особливо актуальною ця проблема виявилася в контексті пандемії коронавірусу Covid-19.

Основними джерелами інформації для аналізу проблеми трансформації вищої освіти виступили відкриті бази даних Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та дослідження «Universities: perceptions, impacts and benefits. Higher education around the world», проведене у 2020 році.

Після Другої світової війни спостерігалось суттєве розширення вищої освіти. За визначенням американського соціолога Мартіна Троу відбувся перехід від елітної системи вищої освіти, яка охоплює менше 15% випускників шкіл, до масової системи, де рівень охоплення становить від 15% до 50%, або навіть до універсальної системи, в межах якої вищу освіту здобуває понад 50% молоді [1]. З 1970 по 2013 рік вища освіта зросла більше, ніж у 6 разів, в той час як населення збільшилося менше, ніж у 2 рази. У середньому у світі кожен третій представник молоді є студентом, у Європі цей показник складає три чверті. Найчастіше серед причин розширення вищої освіти називають ідею рівних можливостей, прагнення здобувачів до майбутнього економічного добробуту та інтернаціоналізацію галузі.

Проте, на думку деяких дослідників, епоха розширення вищої освіти добігає кінця. У 2019 році рівень охоплення населення вищою освітою сягнув 44,9% [2]. Унаслідок цього у деяких країнах спостерігається зниження заробітної плати серед людей з університетськими дипломами. За результатами опитування щодо ставлення до вищої освіти, проведеного у 2020 році в 11 країнах, 61% респондентів заявили, що сьогодні освітній ступінь є менш цінним, ніж 10 років тому. Лише 44% опитаних вважають, що витрати на здобуття вищої освіти компенсуються перевагами її наявності [3]. Згідно звіту ОЕСР, з 1995 по 2015 рік у 13 країнах плата за навчання подвоїлася [4], що ставить під сумнів аргумент про рівність можливостей, адже бідні студенти не здатні оплачувати рахунки. Також не слід забувати і про демографічну кризу. У деяких країнах спостерігається низький рівень народжуваності і високий коефіцієнт старіння населення. Через це в університетах зменшується кількість студентів в групах, як і кількість самих груп.

Свого часу розширення вищої освіти значною мірою сприяло формуванню національної та культурної ідентичності молоді, її соціальному та економічному добробуту, а також технічному прогресу. Сьогодні ж ми спостерігаємо незбалансованість між вищою освітою та професійною підготовкою. У багатьох країнах світу, включаючи Великобританію, Канаду, США, Німеччину, Іспанію, Австралію, відчувається гострий дефіцит таких фахівців як електрики, сантехніки, будівельники, механіки тощо. Крім того, роботодавці дедалі більше розчаровуються у випускниках закладів вищої освіти, оскільки їм потрібні фахівці, готові до роботи, а не такі, яких потрібно ще довчати на робочому місці. Вони цінують у випускниках насамперед так звані *soft skills*, уміння працювати в команді та управляти робочим часом, чому в університетах безпосередньо не навчають.

Незважаючи на все це, деякі країни продовжують підтримувати традиційну систему вищої освіти. Однак існують суттєві глобальні зміни, яких не може уникнути жодна інституція. Зокрема йдеться про четверту промислову революцію, що пропагує цифровізацію усіх сфер життя.

Кожна з попередніх промислових революцій супроводжувалася зміною методів навчання та установ, які їх реалізовували. Робітничі інститути, технологічні та дослідницькі університети відповідали на економічні та соціальні виклики свого часу. Сьогодні світ перебуває на етапі роздумів про необхідність

відповідних змін в сучасній системі вищої освіти. У майбутньому найважливішими умовами для розвитку університетів будуть їхня здатність до трансформації та оперативне реагування на мінливість світу.

З початку XXI століття між різними системами вищої освіти значно зросла конкуренція. Раніше абітурієнти часто не володіли інформацією про кращі альтернативи у сфері вищої освіти, були обмеженими у ресурсах та географічно, тому орієнтувалися на ті заклади, до яких мали безпосередній доступ. Сьогодні ж завдяки розвитку глобальної мережі Інтернет, великій кількості інформації та розширенню міжнародної мобільності ці бар'єри фактично подолані. Крім того, в епоху стрімкого розвитку цифрових технологій у традиційних університетах, які не можуть або не хочуть трансформуватися, з'являються нові конкуренти, зокрема йдеться про масові відкриті онлайн курси. Змінюється спосіб взаємодії між викладачами та студентами, тож експерти прогнозують, що незабаром відбудеться остаточний перехід від масового очного (face to face) до масового цифрового навчання.

Протягом останніх років було багато розмов про необхідність запровадження змішаного та гнучкого навчання (blended and flexible learning) в університетах. Традиційні методи викладання почали поступово доповнюватися використанням онлайн ресурсів, до письмових першоджерел додаються презентації, відеоогляди, студентам рекомендується використовувати різноманітні онлайн тренажери та стимулятори тощо.

Проте можна з упевненістю стверджувати, що через пандемію коронавірусу Covid-19 цей процес значно пришвидшився. Навесні 2020 року заклади освіти по всьому світі були змушені перейти на дистанційну форму навчання. Тож відтепер під час розробки університетських курсів акцент буде робитися на застосуванні цифрових технологій, спілкування з викладачами відбуватиметься за допомогою месенджерів та ботів, а безпосередній особистий контакт буде лише доповненням до нових методів викладання. І якщо студентам для того, щоб навчатися, буде не потрібно залишати дім або роботу, витратити час на дорогу, стояти в заторах, сидіти на лекціях, працювати у задушливих аудиторіях, складати письмові екзамени, а потім знову повертатися додому – вони із задоволенням підтримають такі трансформації.

Проте, можна припустити, що деякі університети будуть і надалі наполягати на необхідності фізичної присутності у кампусі і подаватимуть це як частину своїх переваг. Якщо вони матимуть гарну репутацію і зможуть утримати попит на свої послуги, то залишаться на плаву. Але таких закладів вищої освіти буде меншість.

Література:

1. Trow M. From Mass Higher Education to Universal Access: The American Advantage. *Minerva*. 1999. Vol. 37, №. 4. P. 303-328.
2. OECD (2021), Population with tertiary education (indicator). Doi: 10.1787/0b8f90e9-en (Accessed on 28 June 2021).
3. Ipsos, Fulbright Commission, University of California and King's College London. (2020 June). Universities: Perceptions Impacts and benefits – Higher Education around the world. <https://www.kcl.ac.uk/policy-institute/assets/fulbright-Survey-2020.pdf> (Accessed on 28 June 2021).
4. OECD (2020), Resourcing Higher Education: Challenges, Choices and Consequences, Higher Education, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/735e1f44-en> (Accessed on 28 June 2021).

СЕКЦІЯ 15

ПРАКТИКИ СПОЖИВАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

КАР'ЄРНІ ПРАКТИКИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОКОЛІННОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ В АКТУАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

Бойко Вікторія Анатоліївна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Склярєнко Катерина Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Глобальні зміни останніх десятиліть відбуваються в усіх сферах суспільного життя і не могли не торкнутися сфери соціально-трудових відносин. Дослідження соціально-трудових практик в широкому і вузькому сенсі припускає виявлення ролі нових і старих соціокультурних груп в процесах лібералізації і приватизації економіки; змін в рівні і якості життя соціально-професійних груп; особливостей соціальної стратифікації; стилів і результатів адаптації найнятих працівників до комплексу реформ, що проводяться. Для цього, на наш погляд, є найбільш доцільним застосування поколінного аналізу, так як виявлення особливостей диспозицій щодо трудової діяльності серед представників різних поколінь характеризуватиме систему соціально-трудових відносин, в тому числі і на сучасному етапі. Найбільш активних сьогодні на ринку праці є: «покоління X (яким зараз 60-40 років), «покоління Y» (зараз 40-25 років) і «покоління Z» (зараз близько 20 років). Унікальність ситуації полягає в тому, що вони представляють не тільки різні покоління, але й різні епохи. «X» переважно закінчують свій трудовий шлях, виходячи на пенсію. Вони активно соціалізували трудові практики планової радянської економіки, пік трудової діяльності яких припав ще на період СРСР. Представники «покоління Y» знаходяться в активному періоді своєї трудової діяльності, діставшись до піку своєї кар'єри через всі труднощі, пов'язані зі зміною економічної системи. «Покоління Z» тільки на початку свого трудового шляху, але вже зараз вони є яскравими представниками сучасних ринкових відносин.

Сучасні зарубіжні та вітчизняні дослідження в контексті теорії поколінь присвячені, в основному, колу питань, які мають практичне значення для бізнесу: як залучати, адаптувати, оцінювати, навчати, мотивувати співробітників різних поколінь. В США, наприклад, регулярно проводяться Міжнародні конференції Американського співтовариства з тренінгів і розвитку (ASTD) з проблем теорії поколінь, що привертають велику кількість учасників. Активне обговорення цієї теми ми зустрічаємо на вітчизняних PR – на форумах і семінарах, в спеціалізованих журналах з управління персоналом. У рекрутингових і консалтингових компаніях розробляються і проводяться різні спеціалізовані тренінги, наприклад, «Як не програти в управлінській війні поколінь?». Великий інтерес виявляють до цієї теорії також маркетологи, вивчаючи переваги покупців та потенційних споживачів різного віку. Досить докладно вивченими на сьогоднішній день є теми ставлення до кризи представників трьох (X і Y, Z) поколінь і конфліктів між поколіннями [1].

Хоча ці поколінні категорії є універсальними для західного світу в цілому, в українському контексті вони набувають додаткових значень – це і ровесники незалежності, й ті, хто на десятиліття від неї молодший; ті, хто брав участь або був свідком двох революцій української модерної історії (Помаранчевої і Революції гідності), і ті, хто під час обох подій був іще дитиною. Варто зауважити, що в цьому віковому діапазоні станом на 1 січня 2017 року опинилося майже 8 млн. осіб, а це фактично п'ята частина населення країни [2].

Представники покоління Z тільки починають своє трудове життя та являють основний інтерес для роботодавців. Тому більшість сучасних публікацій стосується саме молодого покоління: їх цінностей, очікувань, освіти, кар'єрних стратегій тощо. Представники ж інших поколінь також розглядаються в рамках емпіричних досліджень, але, переважно, для порівняння та отримання більш контрастних результатів.

Кар'єрні практики розглядаються нами як динамічна система розвитку професійних і особових навичок індивіда, з метою побудови успішної кар'єри, на основі визначення векторів майбутнього розвитку, етапів досягнення намічених цілей і просування по службі, які безпосередньо пов'язуються з цілями, стратегією, планом розвитку і вимогами організації.

Згідно з результатами авторського емпіричного дослідження (N=500, вересень-жовтень 2020) у м. Дніпро, на думку представників трьох зрілих поколінь успішність працевлаштування і подальшої кар'єри завжди залежали переважно від кількох основних факторів: освіти, досвіду роботи, зв'язків, особистих

якостей, а також від певної частки успіху і везіння. На перше місце представники всіх поколінь ставлять досвід; також завжди важливі були зв'язки, і лише потім освіту та особисті якості. Покоління Z віддає перевагу досвіду роботи та особистим зв'язкам більше, ніж вищій освіті. Це пояснюється тим, що представники покоління Z рано розпочинають своє трудове життя і не бояться поєднувати його з навчальною діяльністю, адже набуття професійного досвіду для них у пріоритеті. Також трудовий досвід допомагає розкриттю особистих якостей, значення яких оцінюється поколінням Z більш високо, в порівнянні з іншими поколіннями.

Найбільш значущими мотивами трудової діяльності для «покоління Z» є: заробітна плата і гнучкий робочий графік, отримання задоволення від роботи. Найменш значимий фактор – близькість місця роботи до будинку і дружні стосунки в колективі. Для «покоління Y» найбільш важливим є можливість кар'єрного росту, заробітна плата, набуття нового досвіду і можливість самореалізації, найменш важливі – стабільна, спокійна робота і близькість роботи до дому. Для «покоління X» важливими виявилися: близькість роботи до дому, заробітна плата і стабільна, спокійна робота; найменш значущі – самостійність у прийнятті рішень та набуття нового досвіду.

Із задоволенням пов'язане те, що показником успішної кар'єри виступає для молоді можливість урізноманітнити своє дозвілля, адже кар'єра не виступає для них як самоціль та бажання отримати професійне визнання. В людей більш старшого віку кар'єра асоціюється із владою, соціальним статусом, соціальним капіталом. Як ми бачимо, колишні соціальні установки радянських часів, за якими влада, соціальні зв'язки, соціально-професійний статус були визначальними, й досі зберігаються у представників старшого покоління. А нові тенденції – отримання різноманітного досвіду можливість подорожувати, урізноманітнити своє дозвілля – так і не стали актуальними для них при визначенні кар'єри. В той час як для покоління Z, ці показники мають суттєво більші значення, особливо можливість подорожувати – найбільша в вибірці саме молодого покоління.

При цьому покоління Z не чекає, що дорога до забезпеченості буде легкою. Вони готові здобувати додаткову освіту в гонитві за необхідною кваліфікацією, особливо якщо це обіцяє просування по кар'єрних сходах і принесе більше грошей. Опитування свідчить, що молоді люди хочуть дістати більше можливостей контролювати свою долю, удосконалювати свої навички і здібності та будувати власну фінансову незалежність. Цікавим є те, що представники покоління Y менше схильні до виділення в якості головного критерію успішної кар'єри саме грошову винагороду, а роблять наголос саме на факторі «можливість кар'єрного росту».

Представники покоління X найбільш не вибагливі до умов своєї роботи, для них головне своєчасне отримання заробітної платні, стабільність роботи, справедливий керівник, близькість місця роботи до будинку, спокійна атмосфера. Однак при цьому такі показники корелюють з віковими особливостями та станом здоров'я респондентів покоління X.

Якщо говорити про моделі кар'єри, притаманні представникам трьох поколінь, то можна зробити такі висновки.

✓ Для покоління X важливе поступове і стабільно гарантоване переміщення по кар'єрних сходах, тому найбільш характерні моделі – «Трамплін» і «Роздоріжжя».

✓ Для покоління Y важливе швидке переміщення задля досягнення кар'єрного зросту, тому вони вибирають модель «Драбина». Також вибирають модель «Трамплін» – так як для Y важливе професійне зростання.

✓ Для представників Z найбільш характерна модель «Змія». Згідно цієї моделі співробітник переміщається від посади до посади, приділяючи кожній з них незначний час. Підсумком стає заняття високої посади зі знанням усіх функцій управління. Тобто, для них не важливо затримуватися на одному місці протягом одного часу, адже якщо вони не отримали бажаного кар'єрного зросту на одній посаді, вони з легкістю, на кшталт «змії» змінюють своє місце роботи, не відчуваючи при цьому суттєвих проблем із адаптацією. Ця легкість у зміні місця роботи підтверджується відповідями на інші запитання 77 % покоління Z збираються змінити до 6-8 працедавців.

Атрибутивною характеристикою сучасних умов праці є відсутність стабільності. Так, для працівників покоління Z в меншій мірі важливі визначений чіткий графік роботи, чітко прописані посадові інструкції чи прикріпленість до основного місця роботи – вони можуть досить вдало виконувати свою роботу і віддалено; їх не лякає необхідність працювати у позанормовий час, але це повинно бути додатково оплачено. Проте для них досить важлива свобода дій в рамках досягнення мети і можливість самостійно визначати конкретні завдання та види робіт, які виконуються протягом дня.

Представники покоління X мають найбільш структуровані вимоги до умов роботи – чітко визначений, бажано фіксований робочий день з перервою на обід – це дисциплінує і дозволяє чітко спланувати свої вихідні та дозвілля. Вони віддають перевагу роботі в ієрархічній структурі з чітко прописаними посадовими обов'язками, інструкціями та жорстким графіком роботи, проте з визначеними шляхами кар'єрного росту або роботі, на якій майже відсутні перспективи кар'єрного росту, проте є досить визначене коло простих обов'язків та стабільний дохід. До необхідності працювати понаднормово ставляться негативно, але на це погоджуються,

щоб не втратити робоче місце. Отримання стабільної роботи з високою оплатою праці особисто для них означатиме можливість спокійно працювати і не займатися пошуком інших варіантів роботи.

Трудова мобільність в інше місто або країну найбільш притаманна молодому поколінню, тим більше, що у них для цього набагато більше можливостей, ніж у попередніх поколінь – вони є більш соціально вільними. В той час як переважна кількість представників попередніх поколінь Y та X вже встигли заробити капітал та майно. Для покоління X можливість переїзду для роботи в іншу країну була практично нульовою. Покоління Y також демонструє невелику можливість для роботи за кордоном, але в інше місто переїхати готові були багато (43 %), аби мати можливість заробити.

Отже, в українському суспільстві проявляються такі тенденції в трансформації кар'єри як її індивідуалізація, інтелектуалізація, віртуалізація та інтерактивний характер взаємодії в процесі соціально-трудоких відносин, також інформатизація трудового процесу.

Література:

1. X, Y і Z : Схожість і відмінності трьох поколінь відносно кар'єри і лідерства. Підсумки дослідження, що охопило 19 країн. URL: <http://womo.ua/generations-x-y-z>
2. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13874.pdf>

ЕКОНОМІЧНЕ САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (НА ОСНОВІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Варга Наталія Іллівна

доктор соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Проблема молоді є актуальною та важливою не лише в Україні, але й у світі. При дослідженні соціальної категорії – молоді варто враховувати: по-перше, глобальні цивілізаційні, інформатизаційні процеси; по-друге, історичні процеси, що приводять до культурної диференціації; по-третє, політичні та соціально-економічні зміни і процеси.

Молодь відзначається високою сприйнятливістю та чутливістю до суспільної ситуації – ця спільнота швидше та гостріше, аніж решта суспільства, реагує на усі суспільні події [4]. Нові цінності, цілі, життєві орієнтації молоді можуть як пришвидшувати суспільний розвиток, так і гальмувати звичне функціонування суспільної системи чи навіть ставати на заваді домінуючій культурі та соціальній системі загалом. Проблема виникає тоді, коли очікування є завищеними, а реалії створюють значні бар'єри у входженні у доросле життя через труднощі працевлаштування, досягнення вищого статусу, фінансове становище, тощо.

Для суспільств перехідного типу, які відзначаються своєю нестабільністю, характерні високі очікування, бажання, прагнення молоді [2]. Соціологічне трактування поняття очікування пов'язується з механізмами соціалізації, формування та прийняття нових соціокультурних норм, еталонів поведінки та цінностей. Польський соціолог П. Длугош пропонує розглядати «очікування», як сукупність прагнень особи, що стосуються її майбутнього, відображається на ієрархії цілей чи цінностей, які постають основою людських прагнень. Звідси, очікування розглядаються як сукупність прагнень, зумовлених ієрархією цілей особистості, які для неї є важливими і визначають її життєві плани [3].

Виникає *проблема, що полягає у протиріччі між сформованими життєвими орієнтаціями молоді, їх завищеними очікуваннями, прагненнями відносно отримання якісної освіти, працевлаштування, досягнення вищого статусу, підвищення фінансового становища, тощо та реаліями, які обмежують доступ до здобуття соціальних статусів і професійної реалізації.*

У 2018/2019 навчальному році у співпраці з Центром досліджень та розвитку вищої освіти університету Дебрецена (CHERD-Hungary) автор взяли участь у міжнародному соціологічному дослідженні «Роль соціальних і організаційних чинників у випадінні студентів з навчального процесу» у закладах вищої освіти Східного регіону Угорщини, Словаччини, Румунії, Сербії та Україні [1]. Результати дослідження отримані з великої вибіркової бази даних опитаних студентів у 2018/19 навчальному році (PERSIST 2019, n = 2315).

Результати

Можливість поєднувати навчання та роботу формує у студентів досвід незалежності та самостійності, що відбивається на подальшому формуванні життєвих орієнтацій молоді. Тимчасова зайнятість виступає одним із орієнтирів отримання освіти, визначення професії та сфери діяльності, розширюючи уявлення про сфери послуг на ринку праці, набуття навичок адаптації до трудового колективу та підвищення власної відповідальності. Підробіток та часткова зайнятість студентів розглядається, як елемент «дорослішання» – отримання власних грошей інтерпретується, як досвід адаптації до дорослого життя.

Відповідно до дослідження, то найчастіше працюють студенти з Угорщини та Словаччини. 19,8% угорських та 30,9% словацьких студентів щотижня працюють протягом семестру, одна десята частина щомісяця. Кількість студентів, які не мають досвіду роботи, є найвищою у Румунії (10,3%), Україні (2,3%) та Сербія (2,9%).

Це країни з різним економічним розвитком, тому ми виявили суттєві відмінності в мотивації до оплачуваної праці. Угорські студенти в основному мотивовані отриманням незалежності від батьків та отриманням власних коштів на проведення вільного часу, а румунські студенти мотивовані отриманням досвіду роботи та покриттям щоденних витрат. В Україні частка студентів, які працюють для того, щоб заробити на життя (7,8%) та для отримання знайомств (4,6%). Студенти в Словаччині в основному мотивовані фінансуванням дозвіллевих програм, а досвід роботи найчастіше зустрічається серед сербських студентів.

Досліджуючи матеріальне становище працюючих студентів, варто відмітити, що незалежно від країни немає суттєвої різниці між студентами, які працюють регулярно, і тими, хто працює періодично чи ніколи не працювали. Проте у всіх країнах в середньому 7,8% регулярно працюючих студентів вважають, що вони не можуть покрити свої щоденні витрати і часто мають фінансові проблеми.

Витрати студентів

Важливим є аналіз середньомісячних витрат студентів протягом навчального семестру, оскільки він віддзеркалює спосіб життя та орієнтації.

Згідно результатів опитування, п'ята частина студентів витрачає 30-50% прибутку на житло / оренду житла (див. табл. 1), а також на харчування та одяг (див. табл. 2). Окрім покриття витрат на проживання, студенти значну частину доходів витрачають на дозвілля (див. табл. 3) та транспорт (див. табл. 4), а найменше витрачають на навчання (оплата за навчання, придбання підручників, конспектів, друк тощо).

Таблиця 1

Який відсоток доходу ви витрачаєте на оренду/житло протягом семестру, в середньому місяці?, (%)*

	Угорщина	Румунія	Україна	Словаччина	Сербія
0%	28,1	28,0	32,6	42,7	37,1
1-30%	32,1	28,2	32,6	29,1	33,7
31-70%	34,0	35,7	24,7	26,5	18,0
71-100%	5,8	8,2	10,1	1,7	11,2

* Для підкреслених цифр абсолютне значення скоригованих залишків вище двох.

[Джерело: 1].

Таблиця 2.

Який відсоток доходу ви витрачаєте на їжу, одяг тощо протягом семестру, в середньому місяці? (%)*

	Угорщина	Румунія	Україна	Словаччина	Сербія
0%	2,4	2,4	5,0	5,1	3,5
1-30%	45,9	37,4	28,2	33,9	30,2
31-70%	42,8	50,9	51,4	54,2	52,3
71-100%	8,9	9,3	15,5	6,8	14,0

* Для підкреслених цифр абсолютне значення скоригованих залишків вище двох. [Джерело: 1].

Таблиця 3.

Який відсоток доходу ви витрачаєте на навчання (оплата за навчання, придбання підручників, конспектів, друк) протягом семестру, в середньому місяці? (%)*

	Угорщина	Румунія	Україна	Словаччина	Сербія
0%	23,8	14,8	16	19,1	12,6
1-30%	61,1	55,8	49,1	55,7	46
31-70%	12,6	24,4	26,3	23,5	34,5
71-100%	2,4	4,9	8,6	1,7	6,9

* Для підкреслених цифр абсолютне значення скоригованих залишків вище двох. [Джерело: 1].

Таблиця 4.

Який відсоток доходу ви витрачаєте на подорожі протягом семестру, в середньому місяці?, (%)*

	Угорщина	Румунія	Україна	Словаччина	Сербія
0	10,7	19	15	8,3	20,7
1-30	72,4	56	44,5	37,6	35,6
31-70	15,5	19,7	28,9	49,5	35,6
71-100	1,4	5,3	11,6	4,6	8

* Для підкреслених цифр абсолютне значення скоригованих залишків вище двох. [Джерело: 1].

Суттєвих відмінностей між витратами студентів в різних країнах протягом навчального семестру не спостерігається. Витрати студентів носять в основному споживацький характер, який спрямований на задоволення суто матеріальних потреб, лише незначний відсоток витрачається на рекреаційні програми, а найменше витрачають на навчання (оплата за навчання, придбання підручників, конспектів, друк тощо).

Висновки. Що до фінансової спроможності то ми побачили, що є певні відмінності в залежності від рівня економічного розвитку країни. Найчастіше працюють студенти з Угорщини та Словаччини. Кількість студентів, які не мають досвіду роботи, є найвищою у Румунії, Україні та Сербії. Так для угорських та словацьких студентів основним мотивом праці є незалежність від батьків та фінансування програм вільного часу, в той час як українські та румунські студенти мотивовані отримувати досвід роботи та покривати щоденні витрати.

Витрати студентів носять в основному споживацький характер, який спрямований на задоволення переважно матеріальних потреб, лише незначний відсоток витрачається на рекреаційні програми, а найменше витрачають на навчання.

Підсумовуючи вище викладене, можна зробити висновок, що сучасні студенти орієнтовані на отримання якісної освіти та спеціальності, на фінансову незалежність (хоча і отримують фінансову підтримку від батьків) та на економічну самостійність, однак економічний аспект суспільств перехідного типу, до якого належать студенти досліджуваних країн може виступає бар'єром у життєвих шансах.

Література:

1. Варга Н. І., Гвоздецька Б. Г., Нікон Н. О. Еміграційні настрої молоді Центрально-Східної Європи. *Габітус*. 2020. Вип. 12. Том 2. С. 92-97.
2. Щудло С. Спільне та відмінне у професійних очікуваннях української та польської молоді: соціологічний вимір пограниччя. *Вісник ХНУ імені ВН Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2014. С. 89-94.
3. Długosz P. Aspiracje życiowe młodzieży pogranicza. Kraków: Impuls. 2011. 186 s.
4. Wielecki K. Społeczne czynniki tożsamości pokoleniowej młodzieży. *Studia Socjologiczne*. 1990. № 1-2. S. 116-117.

ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО ЦИФРОВОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Дячук Ольга Антонівна,

аспірант кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Практики споживання у сучасних суспільствах трансформуються значною мірою під впливом електронної комерції. У загальних рисах електронну комерцію можна означити як сферу нової високотехнологічної економіки, що включає в себе всі фінансові та торговельні транзакції, здійснювані за допомогою комп'ютерних мереж, та бізнес-процеси, пов'язані з проведенням таких транзакцій [1, с. 171]. Електронна комерція є надбанням інформаційного суспільства, або третьої промислової революції, проте на сучасному етапі суспільного розвитку цей феномен набуває нових характеристик, особливо зважаючи на зростаючу роль цифрових технологій в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Як зазначає К. Шваб, розробник концепції четвертої промислової революції, цифрові технології, в основі яких лежить комп'ютерне обладнання, програмне забезпечення та мережі – не нові, однак, віддаляючись від третьої промислової революції, вони стають складнішими, вдосконаленими й можуть трансформувати цілі суспільства та глобальну економіку [2, с. 13]. Відтак електронну комерцію можна розглядати як технологію цифрової економіки, яка суттєво впливає на сучасні бізнес-моделі, організаційні процеси і сферу споживання, змінюючи існуючі і створюючи нові форми споживання і таким чином трансформуючи повсякденні споживчі практики.

Те, що К. Шваб називає четвертою промисловою революцією (особливості суспільного розвитку на сучасному етапі – з початку ХХІ ст.), іншими словами можна назвати формуванням цифрового суспільства. Як зазначає В. С. Бакіров, цифровий соціум – не технічний феномен. Це феномен соціокультурний, який наповнює життя сучасної людини, її мотивації, життєві плани, норми, цінності принципово новими можливостями, які створюються цифровими технологіями. Ці технології (Інтернет, соціальні мережі, онлайн-сервіси тощо) не просто посилюють наш комунікативний потенціал, вони створюють новий соціокультурний простір, нові середовища соціальної інтеракції, нові соціокультурні фрейми влади, домінування, нерівності, конфліктності, ставлять нові завдання перед соціологічною теорією [3]. Отож електронна комерція є проявом і засобом діджиталізації соціально-економічного розвитку на етапі становлення цифрового суспільства, важливим рушієм змін в економіці та інших сферах суспільного життя.

З огляду на процеси цифровізації в різних сферах суспільного життя постає необхідність говорити про сталий цифровий розвиток суспільства як траєкторію на ефективне впровадження інструментів

цифрового розвитку в різні сфери – політичну, економічну, соціальну, культурну – з метою покращення соціального й індивідуального благополуччя. Прикладом такої ефективної діджиталізації сфери державних послуг є процес реалізації стратегії Міністерства цифрової трансформації України на забезпечення 100 % доступу до публічних послуг онлайн для громадян та бізнесу, що планується досягти до 2024 р. [4]. Зусилля, які докладає держава у напрямі цифровізації, були найвище оцінені респондентами під час опитування у травні 2021 р. з нагоди другого року президенства В. Зеленського: найвищу оцінку серед 16 напрямів державної політики отримала програма «Держава в смартфоні», випередивши програму «Велике будівництво» та звільнення полонених і заручників [5]. Державні електронні послуги входять у структуру електронної комерції як сектори «G2B» (держава для бізнесу) та «G2C» (держава для громадян).

Хоча сталий цифровий розвиток не входить як окремий напрям у Цілі сталого розвитку, прийняті ООН у 2015 р. [6], актуальність концептуальних і прикладних досліджень у цьому напрямі підтверджує те, що науковці працюють над розробкою концепції економіки сталого цифрового розвитку [7] і формуванням діджитал-парадигми соціально-економічного розвитку [8]. К. Шваб зазначає, що загалом вплив четвертої промислової революції на бізнес сприймає як неминучий етап від простого переходу на цифрові технології (ознака третьої промислової революції) до значно складнішої форми новаторських рішень, яка ґрунтується на поєднанні численних технологій новітніми способами [2, с. 50]. Вже зараз електронна комерція є технологією, яка у різний спосіб впливає на діяльність компаній і бізнес-процеси, змушуючи створювати нові і трансформувати існуючі бізнес-моделі з метою підвищення ефективності економічної діяльності (наприклад, шляхом впровадження CRM – систем управління відносинами з клієнтами).

Одна з фундаментальних засад сталого розвитку – мінімізація ризиків і шкоди від людської діяльності і збереження надбань для прийдешніх поколінь. У контексті сталого цифрового розвитку це означає мінімізацію ризиків, які може нести інтенсивний поступ у сфері цифрових технологій (тотальний цифровий контроль, загрози для людини внаслідок некерованого розвитку штучного інтелекту тощо) і використання цифрових технологій для ефективного досягнення Цілей сталого розвитку. Низка досліджень засвідчує загалом позитивний вплив технології електронної комерції на забезпечення сталого розвитку різних сфер у різних країнах – як розвинених (наприклад, [9]), так і тих, що розвиваються, а отже можна стверджувати, що електронна комерція є одним з інструментів забезпечення сталого цифрового розвитку суспільства.

Література:

1. Пачковський Ю. Е-комерція // Соціологія: терміни і поняття. Навчальний словник-довідник / за заг. ред. В. М. Пічі [Ю. Ф. Пачковський, О. І. Пташник-Середюк, С. А. Щудло та ін.]. Львів: Новий Світ-2000, 2019. С. 171-172.
2. Шваб К. Четверта промислова революція. Формуючи четверту промислову революцію / пер. з англ. Климчук Н., Лебеденко Я. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 416 с.
3. Бакіров В. С. Цифрове суспільство: порядок денний для соціології. Доповідь на XII Львівському соціологічному форумі «Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації», м. Львів, 02 квітня 2021 р. (Відео). URL: <https://www.facebook.com/sociologyinLviv/videos/945948292899782> (дата звернення: 28.08.2021).
4. Цілі до 2024 року // Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/ministry> (дата звернення: 28.08.2021).
5. Два роки президента Зеленського: оцінки громадян // Соціологічна група «Рейтинг». 20.05.2021. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dva_goda_prezidenta_zelenskogo_ocenki_grazhdan.html (дата звернення: 28.08.2021).
6. Глобальні цілі сталого розвитку 2015–2030 // ПРООН в Україні. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> (дата звернення: 28.08.2021).
7. Nikitenko V., Andriukaitiene R., Puchenko O. Formation of sustainable digital economical concept: challenges, threats, priorities // Філософія економіки та управління. 2019. № 1 (78). С. 140-153.
8. Диба М. І., Гернего Ю. О. Формування діджитал-парадигми соціально-економічного розвитку // Фінанси України. 2018. № 8. С. 32-44.
9. Паламарчук Д. М., Тимошенко А. С. Електронна комерція як інструмент забезпечення сталого розвитку: досвід ЄС // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2018. № 49. С. 76-83.

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИК СПОЖИВАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Глебова Наталя Іванівна

доктор соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Цифровізація економіки, соціального управління, адміністрування, упровадження електронного урядування є відмінними ознаками змін у сьогоденних умовах трансформації економічної, політичної та правової систем кожної держави [5, с. 45-48; 7, с.29-36]. Економіку, що активно абсорбує і застосовує цифрові технології, називають «цифровою» і вона є найважливішим двигуном інновацій, конкурентоспроможності і економічного розвитку [3, с. 13]. Цифрова економіка базується на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях, стрімкий розвиток та поширення яких сьогодні впливає на традиційну економіку. Цифровізація всіх сфер життєдіяльності означає трансформацію соціально-економічного ладу від такого, що споживає ресурси, до економіки, що створює ресурси. Цифровізація економіки спричиняє використання у процесі виробництва штучного інтелекту, роботів, хмарних технологій, збільшує попит на ринку праці на працівників, які мають цифрові навички. Томас Месенбург ще у 2001 р. виділив такі основні складові концепції цифрової економіки [10]: 1) підтримуюча інфраструктура (апаратне забезпечення, програмне забезпечення, телекомунікації, мережі); 2) електронний бізнес (будь-які процеси, які організація проводить через комп'ютерні мережі); 3) електронна комерція (передача товарів онлайн).

Тому ще одне важливе завдання – формування мотивації для цифровізації суспільства, яке полягає у забезпеченні доступності цифрових технологій для споживачів, створенні умов у різних сферах життєдіяльності для формування потреб у громадян та бізнесу використовувати нові цифрові засоби замість звичних, традиційних. До них насамперед відносяться цифрові системи, що дедалі частіше використовуються для забезпечення переваг у сферах роздрібної торгівлі, електроенергетики, виробництва, охорони здоров'я та освіти для удосконалення прогнозування і пошуку, оптимізації та автоматизації операцій, здійсненні розробок у сфері цільового маркетингу та ціноутворення, а також вдосконалення досвіду користувачів [9, с. 40].

Якщо проблематика цифрової економіки та теоретико-методичні підходи до формування множини індикаторів безпеки споживання в контексті якості життя населення достатньо глибоко опрацьовані вітчизняними економістами [2, с. 266-267], то висока швидкість трансформаційних процесів, які відбуваються в сучасному світі, обумовлює стрімку зміну багатьох аспектів життєдіяльності самого суспільства, що потребує соціологічного наукового обґрунтування і проведення відповідних досліджень й обумовлює їх актуальність.

З одного боку, цифрова трансформація, як складова соціальної трансформації, що неминуче призводить до зміни змісту і складу системи суспільних відносин, ці зміни у значній мірі визначають сучасні парадигми функціонування держави, соціуму і його окремих сегментів. Оскільки концептуальним принципом сталого споживання є формування найбільш раціональних споживчих підходів, насамперед, щодо збереженні здоров'я, економії ресурсів та інших вагомих складників якості й безпеки життя людей, соціологічні дослідження практик споживання ще потребують певного переосмислення, зокрема в контексті поточення показників життєдіяльності суспільних групових суб'єктів в умовах цифровізації.

Дослідники завважають, що неминучий вплив цих змін – перш за все – на їх інноваційній основі, чиниться і на бізнес-процеси в будь-яких сферах функціонування суспільства: політиці, економіці, державному управлінні, військовій справі, освіті, культурі, охороні здоров'я, дозвіллі, особистому житті тощо [4, с. 10–20]. У публікаціях вітчизняних науковців системи індикаторів якості життя ґрунтуються основному на принципах рівноправної взаємодії економічної, політичної, соціальної, екологічної (природної) та інших сфер життєдіяльності людини а найбільш поширеною є методологія оцінювання якості життя за методикою Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи [6], згідно якого комплекс показників містить об'єктивні (за статистичними характеристиками суспільних процесів), який поділено на оцінювання: стану (характеризує становище природної підсистем, від функціонування якої залежить людський добробут), поточної ситуації (відображає ступінь досягнення бажаних параметрів якості людського життя), та суб'єктивні (оцінювання населення під час соціологічних опитувань). Хоча дана методологія передбачає виокремлення тридцять трьох структурних елементів (природного, соціального, економічного, суспільно-політичного середовища), як справедливо зазначає К. І. Антонюк, в науковій спільноті виникають дискусії щодо ступеня впливу певних показників, зокрема тих, що характеризують масштаби інноваційних практик споживання в контекстах різних аспектів людської життєдіяльності [1, с. 126-133].

Тому на часі актуальною є потреба залучення масиву цифрових характеристик функціонування окремих секторів соціальної сфери в контексті показників умов життя населення. Отже, соціологічні аспекти дослідження цих процесів потребують певних категоріальних уточнень для розробки категоріального апарату. З нашої точки зору найбільш адекватними їх масштабам і змістовному наповненню є соціологічні інтерпретації чинників впливу цифрових трансформацій – як соціальних трансформацій, що ґрунтуються на максимальному використанні цифрових технологій та соціологічній характеристиці самих соціальних трансформацій. Отже, з одного боку – потребується певна соціологічна систематизація якісних критеріїв цих перетворень – як змін або корекції мети функціонування, структури і функцій суспільства в епоху цифровізації. З іншого – існує невідкладна потреба обґрунтування параметрів сприяння реалізації позитивних функцій цифровізації та нейтралізації деструктивних чинників впливу різноманітних зовнішніх і внутрішніх дій на її подальший розвиток.

Література:

1. Антонюк К. І. Забезпечення безпеки споживання в Україні в процесі євроінтеграції: теоретико-методологічні основи та прикладні аспекти: монографія Запоріжжя: ФОП Мокшанов В. В., 2020. 450 с.
2. Антонюк К. І. Проблеми формування понятійного апарату споживання як категорії сталого розвитку. Problems and Prospects of Territories' Socio-Economic Development: Conference Proceedings of the 7th International Scientific Conference (4-7 April 2018, Opole, Poland). The Academy of Management and Administration in Opole, 2018. P. 266-267.
3. Апалькова В. В. Концепція розвитку цифрової економіки в Євросоюзі та перспективи України. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій. 2015. Вип. 4. С. 9-18.
4. Баранов О. А. Економіка результату, інтернет речей та право // Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання : матеріали науково-практичної конференції, 10 грудня 2020 р., м. Київ / упоряд.: О.А. Баранов, В. М. Фурашев, С. О. Дорогих. Київ: Фенікс, 2020. 272 с.
5. Богущкий П. П. цифрова трансформація соціальних комунікацій та національна безпека України / Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання: матеріали науково-практичної конференції, 10 грудня 2020 р., м. Київ / упоряд.: О. А. Баранов, В. М. Фурашев, С. О. Дорогих. Київ: Фенікс, 2020. 272 с. С. 45–48
6. Вимірювання якості життя в Україні : аналітична доповідь / Лібанова Е. М., Гладун О. М., Лісогор Л. С. та ін. К., 2013. 51 с.
7. Доронін І. М. Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем. Інформація і право. 2019. № 1. С. 29-36.
8. Резолюція Digital Education Action Plan (2021-2027). URL: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en .(дата звернення 24.06.2021).
9. Піщуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти: доповідь / Центр Разумкова. Київ, жовтень 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (дата звернення 07.02.2021)
10. Mesenbourg T. L. Measuring the Digital Economy / US Bureau of the Census, Suitland, MD. 2001. URL: <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/workingpapers/2001/econ/umdigital.pdf> (дата звернення 20.06.2021).

ОСОБЛИВОСТІ СПОЖИВАННЯ МЕДІА МОЛОДІЖНОЮ АУДИТОРІЄЮ У ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Зінюк Анна Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Змій Ліля Миколаївна

кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри прикладної соціології та соціальних
комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Сучасна молодь сприймає інформаційну реальність як органічне середовище. Постійні, безперервні та насичені відомостями різного роду інформаційні потоки є для молодих людей звичним явищем. Утім, здібність розібратися у суті подій, висвітленням яких продовжують опікуватися численні мас-медіа та соціальні мережі, притаманна далеко не всім. Процеси та характеристики медіаспоживання молодіжною аудиторією є великим простором для реалізації дослідницьких стратегій. Особливим сегментом у цьому може бути вивчення проблематики зменшення зацікавленості молоді у зверненні до медіа як джерела потрібної інформації порівняно із такими джерелами, як, наприклад, соціальні мережі.

Широкі дискусії точаться щодо рис медіаактивності молоді, утім поза фокусом дослідницької уваги

часто залишається питання відмови від споживання медіапродукту цієї важливою цільовою аудиторією. Загальне перенасичення аудиторії інформацією різного типу і характеру, низький рівень професіоналізму журналістів, нестійка соціальна позиція медіа стає чинниками зниження рівня довіри до медіа. За даними моніторингових досліджень, на першому плані джерелом для отримання інформації та новин для сучасної молоді є соціальні мережі. Відсоток тих, хто користується звичними медіа, наприклад, телебаченням, радіо, електронними медіа, постійно зменшується. Серед ключових причин такої ситуації – заангажованість і залежність від власників, низька оперативність, відсутність цікавих тем, недостатній рівень контенту в цілому, який цікавить аудиторію, невміння задовольнити інформаційні запити аудиторії своїм медіапродуктом тощо.

Чималу роль у відверненні молодіжної аудиторії від мас-медіа відіграє перевантаження останніх політичним контентом, який подається без належних пояснень і дещо фрагментарно, брак контенту конструктивного характеру тощо. Лідерами за зверненнями молодіжної аудиторії на сьогоднішній день є Telegram та Viber. Так, телебачення є лідером серед інших видів медіа за рахунок старшої аудиторії, людей старше 46 років, тоді як молодіжна аудиторія віддає перевагу веб-сайтам новин і соціальним мережам. Разом із тим, останні дослідження свідчать про приріст молодіжної аудиторії у телебачення, що спостерігається під час карантинних обмежень через вірус COVID-19 в нашій країні.

На нашу думку, дана проблема може мати шляхи вирішення через формування медіакомпетентності молоді, що також тісно пов'язана із професійною відповідальністю мас-медіа, а також якістю матеріалу, який вони продукують. Головною вимогою, яку висувають молоді українці сьогодні до мас-медіа, є повнота та достовірність інформації від них. Брак саме цих якостей стає підґрунтям для недовіри до медіа. Менш значущими критеріями є різноплановість тем, цікава подача інформації, кількість каналів отримання інформації від медіа. Основними чинниками недовіри до мас-медіа виявилися наступні: суб'єктивна оцінка стилю подання інформації, відсутність посилань на факти та необ'єктивність джерел, заголовки новин, які не відповідають змісту, мала деталізація, заангажованість тощо.

За даними дослідження компанії InMind, сьогодні молодіжна аудиторія у меншій мірі цікавиться політикою та реформами, наприклад медичною, а більше звертається до новин спорту та культури, життя зірок. Одним із аспектів, у якому дуже показово проявляють себе навички споживання і використання мас-медіа молоддю є прояви критичного споживання та здатність відрізнити правдиву інформацію від недостовірної.

Проблематикою відстеження та вивчення фейкової інформації глибоко займаються сьогодні у науковій практиці, зокрема фахівці з журналістики, політології, соціології. Існує ряд об'єднань, які визначають своєю місією нівелювання неправдивої інформації у масових джерелах, наприклад, громадська організація «Центр Медіареформи», яка запровадила в Україні рух «StopFake», численні проекти Internews Ukraine, Академії української преси та багатьох інших громадських і урядових структур. Протидія фейкам є особливим аспектом діяльності з формування інформаційної політики та безпеки на державному рівні. Разом із тим, розуміння, що саме представляють собою фейки та як розпізнати їх під час взаємодії з інформацією від мас-медіа, у молодіжному середовищі досить нечітке. Це, на нашу думку, може вважатися одним із індикаторів рівня медіакомпетентності сучасної молодіжної аудиторії. Аналіз споживання мас-медіа аудиторією дозволяє також зосередитися на такому показникові медіакомпетентності, як розуміння якості та характеру контенту від мас-медіа. Так, у 2018 році Knight Foundation спільно з Асоціацією коледжів та дослідницьких бібліотек провели опитування серед 6000 американських студентів щодо їх медіаспоживання [4]. 45% з опитаних респондентів визнали, що не завжди здатні відрізнити фейкові та правдиві новини. А 36% студентів через поширення фейків стали менше довіряти новинам та ЗМІ в цілому, 68% вказали на те, що щоденний потік новин надто великий. Дослідження ставлення різних категорій населення України до мас-медіа, реалізовані ще у 2018 році, свідчать про те, що 56% українців можуть відрізнити замовні медіа матеріали. 31% опитаних в межах дослідження «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів ЗМІ у 2018 році» відповіли, що взагалі не можуть відрізнити замовні матеріали, або зроблять це у меншості випадків.

Як висновок, можемо підкреслити, що сучасні тренди розвитку медіа можуть бути потенційно спрямованими на посилення контакту із молодіжною аудиторією. Зокрема, таким напрямком є становлення журналістики рішень. Під час пандемії одним із позитивних напрямків також стало звернення медіа у бік подання позитивних новин, контенту із позитивною тональністю (цікаве, корисне та пізнавальне).

Саме молодіжний сегмент аудиторії є для медіа потенційним джерелом розвитку. Тому шляхи подолання розривів між медіа та молодіжною аудиторією на основі вивчення стратегій споживання медіа стають пріоритетними як для дослідників, так і для практиків.

Література:

1. Крайнікова Т. ЗМІ в умовах глобальної трансформації медіаспоживання. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 6. С. 1-4.
2. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. М.: Когито-Центр, 2002. 396 с.

3. Голубева О. Є. Соціально-психологічне поле медіакомпетентності: спитай у Google // Наукові студії із соціальної та політичної психології. Вип. 29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2011_29_31(дата звернення 20.06.2021).
4. «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа» // URL: <https://detector.media/infospace/article/171769/2019-10-22-stavlennya-naselelnya-do-zmi-ta-spozhyvannya-riznikh-tipiv-media-u-2019-r/> (дата звернення 20.06.2021)
5. Драган Я. Зростання інтересу до новин і приріст молоді аудиторії: українське телебачення в період карантину // URL: <https://detector.media/rinok/article/176453/2020-04-17-zrostantnya-interesu-do-novin-i-pririst-molodoi-auditorii-ukrainske-telebachennya-v-period-karantynu/> (дата звернення 20.06.2021)

СЕГМЕНТУВАННЯ СПОЖИВАЧІВ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ БРЕНДІВ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ-2020

Зубченко Олександр Сергійович

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету

Стрімка маркетингізація української політики, мінливий характер партійної системи, постійні зміни складу електоральних акторів, регулярні трансформації виборчого законодавства та низька політична структурованість суспільства обумовлюють необхідність розробки сучасних дослідницьких підходів для ефективного електорального прогнозування.

Значний пізнавальний потенціал має маркетингова модель електоральної поведінки, основи якої заклав П. Бурд'є. Згідно з нею, електоральний вибір подібний до звичайної споживачької поведінки та детермінується перевагами й недоліками як самого електорального продукту, так і тих комунікативних засобів, із використанням яких він просувається [1].

У свою чергу політична маркетингова концепція дуже близька до прийомів та методів економічного брендингу. Можна визначити електоральний бренд як комплекс понять та уявлень виборців про певного політичного актора, які зумовлено соціальними, ідеологічними, соціально-психологічними та особистісними чинниками, а також особливостями політико-маркетингових кампаній.

Дж. Ліз-Маршмент розподіляє політичні суб'єкти на такі типи: 1. Ринково-орієнтовані – змінюють існуючий ідеологічний продукт до запитів ринку та інтересів виборців. 2. Орієнтовані на продаж – із самого початку розробляють свою електоральну пропозицію із урахуванням запитів споживачів. 3. Орієнтовані на продукт – намагаються просувати свій товар без змін та врахування потреб учасників ринку [5]. Саме таку класифікацію ми застосовували при дослідженні структури споживачів електоральних брендів на виборах до Запорізької обласної ради 2020 р. Було використано результати соціологічних досліджень, проведених компанією «IRG» за участі автора у серпні – вересні 2020 року (метод збору інформації – особисте інтерв'ю за місцем проживання, квотна вибірка із параметрами статі та віку, загальна кількість респондентів – 5500), а також регіонального екзит-поллу 25.10.2020.

Загалом, високі результати на виборах отримали 10 політичних сил, наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Результати виборів до Запорізької обласної ради 25.10.2020 р. (у % від тих, хто підтримав усі партії)

Політична партія	Відсоток голосів
Опозиційна платформа – За життя (ОПЗЖ)	23,2
Слуга народу	18,8
Європейська солідарність (ЄС)	9,4
Партія «Єднання» Володимира Буряка (Партія Буряка)	8,1
Опозиційний блок (Опоблок)	7,6
За майбутнє	7,0
Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» (Батьківщина)	5,8
Наш край	4,7
Нова політика	3,9
Партія Шарія	3,7

Серед партій-лідерів до першої групи можна віднести «Батьківщину», «Опоблок» та «ОПЗЖ», частково «Наш край». Найбільш яскраві представники другої групи – це «Партія Шарія», «Слуга народу», «За майбутнє», а також «Партія Буряка» і партія «Нова політика». Третю групу представляє «Європейська

солідарність», що робила ставку на консолідацію своїх прихильників навколо національно-культурного порядку денного.

Зазначимо, що профілі споживачів різних електоральних брендів від початку суттєво відрізнялися (табл. 2).

Таблиця 2

Соціально-демографічні характеристики прихильників різних політичних сил (у %)

№ з/п	Назви партій	Розподіл прихильників різних політичних сил за соціально-демографічними характеристиками					
		За статтю		За віком			
		Чоловіки	Жінки	18-29 р.	30-44 р.	45-54 р.	55+ р.
1	Партія						
2	Слуга народа	43	57	13	29	17	41
3	ОПЗЖ	45	55	4	14	13	69
4	ЄС	50	50	8	26	21	45
5	Опоблок	42	58	10	24	19	47
6	Партія Буряка	42	58	11	22	17	50
7	За майбутнє	41	59	14	33	16	37
8	Батьківщина	46	54	8	23	18	51
9	Партія Шарія	62	39	11	44	17	28
10	Наш край	34	66	11	33	15	40
11	Нова політика	44	56	9	30	20	41

Дані таблиці свідчать, що на старші вікові групи більшою мірою були орієнтовані на партії ОПЗЖ, «Батьківщина» та «Партія Буряка», у той час як «Партія Шарія» робила ставку на заборіжців середнього віку. Відчутні гендерні перекося серед симпатиків партій «Наш край» та «За майбутнє» пояснюються вищою підтримкою цих акторів у глибинці, де більша частка серед виборців жінок.

Спираючись на «радикальну» модель електоральної поведінки П. Данліві, можна стверджувати, що голосування відображає позицію особи в соціальній ієрархії [3, с. 116]. Емпіричними індикаторами тут можуть бути рівень освіти, професійна позиція та самооцінка матеріального становища.

Таблиця 3

Розподіл прихильників різних політичних сил за рівнем освіти та професійною позицією (у %)

№ з/п	Партія	Неповна середня та середня освіта	Середня спеціальна освіта	Неповна вища та вища освіта	Керівники та фахівці	Працівники та службовці нефізичної праці	Робітники
1	Слуга народа	15	29	56	25	25	8
2	ОПЗЖ	21	36	43	20	6	10
3	ЄС	12	18	70	32	20	8
4	Опоблок	18	33	49	27	17	12
5	Партія Буряка	13	28	59	26	15	8
6	За майбутнє	9	21	70	31	17	16
7	Батьківщина	12	33	55	32	12	9
8	Партія Шарія	7	30	63	35	30	11
9	Наш край	18	30	52	27	18	10
10	Нова політика	18	26	56	36	9	23

Найсуттєвіші відмінності за освітнім рівнем притаманні електоральним корпусам «ЄС» та «За майбутнє», з одного боку, та «ОПЗЖ» – з іншого. Більш складна диференціація за професійними ознаками. Найбільш нетипово виглядають «Партія Шарія», серед симпатиків якої найвища частка економічного активного населення, та ОПЗЖ, де переважають непрацюючі пенсіонери.

Із наведених у таблиці 4 даних бачимо певну закономірність – чим нижче респонденти оцінюють свої статки, тим вище вірогідність голосування за проросійські або лівопопулістські сили. Таким чином, можемо спостерігати прояви соціально-класового електорального розмежування, описаного у класичній моделі Ліпсета-Рокана [2].

Разом з тим суттєвий вплив на вибір певного електорального бренду мають оцінки споживачами власної ринкової ситуації та загальних тенденцій. Для емпіричної верифікації цих процесів ми поєднали теорії «виборця як споживача» Х. Хіммельвейт та «ретроспективного голосування» М. Файоріні [2, с. 62-63].

Дані таблиці 5 свідчать, що чим лояльніші були виборці до центральної влади, тим оптимістичніше вони оцінювали траєкторію розвитку країни та своє життя.

Таблиця 4

Самооцінка матеріального становища прихильників різних політичних сил (у %)

Партія	Дуже бідні та бідні	Нижче середнього	Середнє та вище середнього
Слуга народу	35	35	30
ОПЗЖ	60	27	13
ЄС	29	21	50
Опоблок	42	34	23
Партія Буряка	43	28	30
За майбутнє	34	36	30
Батьківщина	45	28	27
Партія Шарія	42	24	33
Наш край	45	31	23
Нова політика	41	30	29

Таблиця 5

Оцінки стану справ в Україні прихильниками різних політичних сил (у %)

Партія	Загальна оцінка розвитку		Оцінка діяльності Президента В. Зеленського		Зміна матеріального становища за останній рік	
	У правильному напрямку	У неправильному напрямку	Краща за попередника	Гірша за попередника	Покращилось	Погіршилось
Слуга народу	49	36	64	5	40	20
ОПЗЖ	38	40	35	15	20	39
ЄС	27	44	10	55	18	45
Батьківщина	43	33	26	18	16	40
Партія Буряка	49	37	23	18	17	37
Партія Шарія	46	41	18	21	8	41

Отже, можна зробити такі висновки:

1. На політичному полі Запорізького регіону присутні три нерівних за розміром групи електоральних брендів.
2. Споживачі електоральних брендів суттєво розрізняються за соціально-демографічними та психографічними характеристиками, що створює можливості для просування таргетованих виборчих продуктів.
3. Певний, емпірично підтверджений, потенціал для аналізу електорального простору регіону мають соціально-класова концепція електоральної поведінки та окремі методичні підходи теорії раціонального вибору.

Література:

1. Бурдые П. Социология политики: Пер. с фр. М.: Socio-Logos, 1993. 336 с.
2. Вітюк Надія. Соціально-психологічні особливості електорального вибору. *Вісник Прикарпатського національного університету Філософські і психологічні науки. Серія «Психологія»*. 2019. Вип. 22. С. 59-67.
3. Липсет С., Роккан С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания. *Политическая наука*. 2004. № 4. С. 204-234.
4. Мелешкина Е.Ю. Исследования электорального поведения: теоретические модели и проблемы их применения. *Партии и выборы: Хрестоматия*. М: ИНИОН РАН, 2004. С. 104-122.
5. Lees-Marshment. J. Political marketing theory and practice: a reply to Ormrod's Critique of the Lees-Marshment Market-Oriented Party Model. *Politics*. May 26(2). 2006 P. 119-125.

ПРАКТИКИ СПОЖИВАННЯ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД ЯК МАРКЕР СУСПІЛЬНИХ ЗМІН ЧИ ЛИШЕ АДЕКВАТНОГО СПОЖИВАННЯ?

Іващенко Ольга Василівна

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України

У 2020 році Україна увійшла в глобальну кризу, спричинену фактором пандемії, відреагувавши двомісячним локдауном і відповідно спадом економіки до 6-8% у другому і третьому кварталі, та осіннім

відновленням господарської діяльності, коли в країні намітилось певне економічне зростання до обережних 2 %. Незважаючи на різні експертні прогностичні моделі зі збереженням позитивної тенденції зростання економіки у 2021 р. на 4,6 %, ситуація невизначеності залишається, і важливо звернути увагу не лише на офіційні статистичні дані, а й на дані соціологічного опитування для розуміння того, як ця кризова ситуація позначилась на громадянах стосовно соціально-економічного становища. Згідно даних Соціального моніторингу ІС НАН України у 2020 р., наразі не відбулося суттєвого погіршення матеріального стану громадян, навіть проявилось деяке покращення, тому поки що можна висновувати, що перший весняний локдаун все ж був певною мірою фінансово компенсований адаптивним карантинном і на час опитування восени дані означилися цілком звичними і прийнятними значеннями. І тут варто звернути увагу на те, що за умов фінансової кризи й найгіршого падіння економіки 2008-2009 рр. оцінки респондентів змінилися тільки через два роки, тобто 2010 р., коли за незмінності відсоткової частки тих, кому вистачає загалом на прожиття, відбулося певне переструктурування: зросла частка тих, кому вистачає коштів лише на продукти й знизилась частка тих, кому вистачало на все необхідне, хоча й без заощаджень. Тема заощаджень взагалі цікава з огляду розгортання ринкових процесів в пострадянській країні, можливих інвестицій тощо, а радше стосовно того, що українцям, зважаючи на доходи, просто часто буває не до них, але в 2020 році зростання частки тих, хто робить заощадження, свідчить більше про відкладені покупки, чи *адекватне споживання*, статистичне зниження купівельної спроможності цьому доказ, в стані *невизначеності* перед вірусною загрозою глобального масштабу задля збереження коштів на випадок невиклати зарплати і пенсій. Проте, звично для періоду кризового стану економіки, рейтинг причин занепокоєння в 2020 р. очолив страх безробіття, сягнувши давно забутих 70,7%, навіть перевершивши страх від зростання цін, якого завжди у нас боялися до 70%, адже ще 2019 року безробіття боялися лише 52,6%.

За даними 2020 р. лише 3 % заявили, що були звільнені з роботи, коли 6,3% вказали на когось ще з сімейного кола, а от залишились без заробітку під час карантину вже значно більше людей, а саме: особисто такого зазнали 17,1% та хтось із сім'ї – 19,5%, що призвело до скорочення споживання продуктів харчування на 27%, ну і звісно покупок одягу, взуття чи інших товарів на 33,2%. У разі втрати основного джерела доходів 41,2% українців можуть прожити не більше місяця завдяки своїм заощадженням, і ця частка платоспроможних респондентів скорочується з кожною опцією: якщо до трьох місяців є можливий період виживання для 24,2%, то вже для 8,6% є можливість прожити на свої збережені кошти до пів року, коли рік і більше зможуть «протягнути» біля 2%.

Після карантину на роботу повернулася більшість, відклавши до кращих часів відпустку, проте умови адаптивного карантину все ж змусили багатьох роботодавців переглянути звичний робочий режим, змінивши його з офісного на переважно дистанційний. І дійсно, весь постіндустріальний світ переважно переходить на дистанційну форму роботи з гнучким графіком, а в переліку нестандартних форм зайнятості на ринку праці надовго, якщо не назавжди, займе своє вагоме місце зміна робочого режиму з офісної на дистанційну роботу чи з дому, чи зі спеціально облаштованих коворкінгових просторних приміщень. І ці зміни вже почали відображатись у масовій зміні споживчих пріоритетів, означивши нові тренди не лише споживання як такого, але й майбутніх трудових практик. Наприклад, засновник мережі ROZETKA В. Чечоткін на своїй ФБ сторінці Vladislav Chechotkin від 5 червня 2020 р. по закінченню першого локдауну зробив спеціальний пост з метою показати, як змінювались продажі в його найбільшій онлайнній торгівельній мережі, що працює з сервісом доставки, за час карантину: українці спершу скуповували крупи та туалетний папір, потім через місяць, – все для спорту та фітнесу, книжки та настільні ігри для дозвілля, далі літній одяг з примарною надією на відпустку і швидке закінчення карантину. Проте в літні місяці різко почав зростати продаж робочих столів, крісел та ноутбуків, як доказ того, що українці вже навчилися працювати вдома й надалі планують продовжувати дистанційну роботу. Як слушно зазначив сам власник мережі, рівень продажів на ROZETKA є кращим показником, ніж любі соціодослідження, котрий свідчить про те, що українці збагнули, «як раніше» вже не буде і треба при звичаюватися до нових умов життя, бо «коронавірусна історія» може розтягнутися на кілька років і швидко не закінчиться. Виникає ситуація, коли варто прийняти нову реальність і навчитися в ній жити. Зазначимо, що на початок 2021 р. покупки на платформі ROZETKA здебільшого повернулися до звичних продажів, насамперед у товарному сегменті побутової техніки (з різким зростанням сантехніки), ноутбуків, теплої одягу та взуття.

Свого часу класик соціології економіки Й. Шумпетер звернув увагу на конструктивну роль кризи в економічній сфері, яка спонукає до креативності, коли старі віджилі частини економіки руйнуються на користь появи нових, більш відповідних до вимог певного часопростору, історичного періоду. Конкретний випадок соціально-економічного кризового стану під час пандемії 2020-2021 років свідчить не лише про черговий виклик адаптивним здатностям громадян пострадянської країни, зведених до ощадливості в стані невизначеності, але й через зміну пріоритетів споживання про набуття нових трудових, професійних, підприємницьких практик задля соціальної адаптації та інтеграції.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАКТИК СПОЖИВАННЯ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ІНТЕГРАЛЬНОЇ СПІРАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ

Ізрушко Анастасія Юріївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Трансформація практик споживання у суспільстві є відображенням цілої низки соціальних процесів та динаміки соціальних змін. Споживацька поведінка визначається об'єктивними умовами соціального та природного середовища та суб'єктивними ознаками соціальної позиції особистості, що тісно взаємопов'язані між собою та відображають систему цінностей та спосіб сприйняття реальності.

У процесі розвитку й трансформації суспільства трансформується й система цінностей, що визначає мотиви діяльності та стратегії соціальної поведінки, спрямовані на задоволення особистісних потреб. Особистість і суспільство проходять етапи розвитку, що перетинаються між собою та включають спільні елементи і відповідні способи мислення, що зумовлюють стиль життя та поведінку. За визначенням засновника теорії інтегральної спіральної динаміки, К. Грейвза, яку він називав «подвійною спіраллю розвитку біопсихосоціальних систем» такі стани є «ціннісним мемом», або парадигмою мислення, властиві як окремій людині, так і різним за масштабом соціальним системам [1]. Кожен виток спіралі є базою для розвитку механізмів адаптації і здібностей, які, з'явившись одного разу, і в подальшому можуть переходити в активний режим. Початок досліджень еволюційного розвитку біопсихосоціальних систем в моделі спіральної динаміки почали ще з 60-х років ХХ ст., а наразі її успішно використовують в психологічних, соціальних, маркетингових дослідженнях, в освіті та менеджменті.

Теорія інтегральної спіральної динаміки на цей час відокремлює вісім взаємопов'язаних рівнів зрілості індивіда і суспільства, що циклічно розвиваються. Кожному рівню відповідає певний мем – набір культурних цінностей, свій колір, свої пріоритети, стратегії мислення, самоорганізації, що постають в основі індивідуального вибору та прийняття рішень, способу аналізувати та оцінювати інформацію.

На «бежевому» рівні виживання або пробудження, переважають інстинктивні, рефлексивні дії, спрямовані на прагнення зберегти життя, а отже стратегії споживання будуть залежати від особистісних, біологічних потреб (адекватна поведінка, соціальна дезадаптація, хвороба) та соціально-економічних умов, що визначатимуть соціальні дії індивіда. Практики споживання на цьому етапі будуть відображати досвідомий, фізіологічний аспект. Більшість дій відбувається на рівні рефлексів, спрямованих на ситуації сьогодення. Цей рівень також може проявлятися ситуативно (різка зміна сприйняття та поведінки при несподіваних життєвих обставинах).

Наступний рівень, «фіолетовий», характеризується пріоритетами соціальних (родинних) факторів – традицій, ритуалів, що відображають приналежність до певного соціуму. В аспекті трансформації практик споживання, на цьому етапі розвитку відповідно вони будуть направлені на прагнення утвердити позицію в певній соціальній групі (культура, мода) та відповідати на питання «Яким я повинен бути?» «Як я повинен виглядати?», «Що мені потрібно робити?», передусім щоб отримати ухвалення та статус в соціальній групі, субкультурі тощо. Таким чином споживацькі практики будуть мати більш референтний характер. Згідно положень П. Бурдье споживацькі практики в даному випадку будуть відтворенням стилю соціальної групи, що визначається перебуванням в певній соціальній позиції [2, с. 46].

З переходом на наступний, «червоний», етап спіралі розвитку на перший план постають індивідуалізовані цінності та потреби, в основі яких стоять протест, агресія, сила, хитрість тощо. Індивідуальні практики спрямовані на задоволення власних потреб, прагнення володіння не має конструктивного спрямування на основі свідомого вибору. Саме на цьому рівні найбільш яскраво виявляється поведінка «споживацтва», що заснована на прагненні домінування, отримання благ на основі сили. Слід зауважити, що культура сили часто мімікрує під культуру успіху, що знаходиться на більш високому циклі спіралі, що приводить до суперечливості споживацької поведінки та соціальної дезадаптації.

Розвиток соціальних та культурних норм суспільства, зумовлюють трансформацію парадигми мислення на рівень правил та ролей. На цьому, «синьому», рівні відбувається перехід від індивідуалізованих практик до загальних, дозволених, упорядкованих, консервативних, що відображають потреби стабільності, безпеки, порядку, освіти як соціальної норми. Споживацька поведінка характеризується накопиченням на благо майбутнього.

На наступному, «помаранчовому», рівні ключовим пріоритетом постають власна стратегія успіху, заснована на конкуренції, розвитку професіоналізму, узгодженні дій для досягнення власної мети. Нова парадигма мислення зумовлює споживання товарів та послуг, що забезпечують особистісний та професійний розвиток, успіх з довгостроковою перспективою (спорт, подорожі, бізнес). Споживання ґрунтується на усвідомленому виборі, стратегії, спрямованої покращити якість та рівень життя, проте може залежати від нерівномірності доходів та пов'язаних з цим ризиків. На цьому рівні пріоритетом постає не

тільки задоволення потреб, але й розвиток нових, отже можуть з'являтися необгрунтовані потреби, що сприяє розвитку ірраціональної споживчої поведінки.

Наступні рівні розвитку («зелений», «жовтий», «бірюзовий»), згідно теорії інтегральної спіральної динаміки, мають все більш конструктивний характер, в якому способи мислення та дії спрямовані на особистісний та соціальний розвиток, досягнення гармонії, екологічність, соціальне партнерство, розвиток духовних цінностей та свідоме споживання матеріальних цінностей. Людина прагне інтегрованого життя, намагаючись знайти баланс між своїми потребами і потребами інших.

Сучасне інформаційне суспільство постає з одного боку ресурсом для розвитку планування та свідомого індивідуального вибору життєвих стратегій, розвитку комунікації та партнерства, а з іншого боку розвиток цифрових технологій стимулює розвиток ірраціонального споживання на основі розширення спектру потреб. В основі теорії інтегральної спіральної динаміки постає теза про те, що кожен етап має ресурси для розвитку, одні і ті ж цінності можуть бути основою різної поведінки, з урахуванням соціальних та економічних умов, часу, обставин. Кожна чергова стадія розвитку задовольняє потреби, які не були задоволені (або придушувалися) попереднім рівнем розвитку.

Таким чином, теорія інтегральної спіральної динаміки може бути ресурсом для аналізу практик споживання в умовах сучасного інформаційного суспільства як основа дослідження способів активізації стимулів, що забезпечують функціонування рівней розвитку систем цінностей, пов'язаних з ускладненням моделей світу, а відповідно концептів споживання. Вона дозволяє відокремити індикатори змін та мотиваційні механізми споживацької поведінки, дослідити механізми адаптації до зовнішніх соціальних та культурних умов, має потенціал для розвитку інструментів управління перетвореннями на рівні особистості, організацій та суспільства.

Література:

1. Бек Д., Кован К. Спиральная динамика. Управляя ценностями, лидерством и изменениями в XXI веке. BestBusinessBooks, 2010. 424с.
2. Бурдые П. Практический смысл. Алетеия, М.: Ин-т экспериментальной социологии, 2001. 562 с.

СОЦІОКУЛЬТУРА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ПРОСТІР КОНСТРУЮВАННЯ КАР'ЄРНИХ СТРАТЕГІЙ

Кузьмін Віктор Володимирович

кандидат соціологічних наук, доцент, учений секретар
Національного університету «Запорізька політехніка»

Розвиток інформаційного суспільства суттєво видозмінив характер та основні вектори суспільних практик. Однією з соціальних практик, які зазнали суттєвих змін став вибір власного кар'єрного шляху. Однією з головних особливостей формування кар'єрних стратегій в рамках інформаційного суспільства є те, що вони втрачають тяглість і постійно видозмінюються. Через те, що процес формування кар'єрних стратегій є тривалим і особа не може змінювати власну кар'єрну траєкторію занадто часто так як за змінюю кар'єрних пріоритетів зазвичай повинні змінюватись і відповідні компетенції сього, то сьогодні ми спостерігаємо розбалансування кар'єрної структури осіб, які знаходяться в активній фазі реалізації власної кар'єрної стратегії так і осіб, що знаходяться в процесі планування власної кар'єри та не можуть за об'єктивних чи суб'єктивних причин перейти в активну її фазу. Головними факторами зазначеного стану речей стали процеси пришвидшення протікання соціальних процесів та розмивання процесу здійснення професійної діяльності як такого. Тому сьогодні для науковців дуже важливо віднайти нові підходи оцінки кар'єрних вподобань та механізми їх формувань.

Соціокультурні основи формування кар'єрних стратегій є одними з основних так як більшість дітей та підлітків вперше задумуються про власний кар'єрний шлях. Зазвичай початковий етап формування кар'єрної стратегії це є соціокультурна візуалізація вдалого кар'єрного досвіду окремої людини чи групи людей та його екстраполяція на власне майбутнє суспільне функціонування з деталізацією соціокультурних атрибутів власного образу. Тобто для особи, що вперше в житті робить спробу спланувати власний професійний шлях є важливим саме позитивний образ, який буде сформовано в процесі її професійної діяльності. В зазначений соціокультурний образ автоматично інтегрується і набір соціальних статусів, якими наділяються представники тих чи інших професій. В процесі свого дорослішання дитина змінює власний уявний кар'єрний шлях і лише під час освоєння та реалізації тих чи інших професійних компетенцій запускається кар'єрна траєкторія конкретної людини. Інформаційне суспільство з одного боку розширює кількість можливих кар'єрних сценаріїв для конкретної людини шляхом їх мультиплікації через інфраструктуру символічного споживання та в той же час через продукування негативних символів про

значну кількість видів діяльності цей список автоматично і зменшується. Тому сьогодні формування власних кар'єрних стратегій перетворюється процес споживання актуальних соціокультурних символів та їх адаптацію під власну соціальну реальність. Зазначений процес адаптації має актуальність через те, що трансляція соціокультурних символів сьогодні має глобальний характер і здебільшого орієнтований в першу чергу для жителів мегаполісів. В той же час до сих пір значна кількість населення продовжує проживати у великих промислових містах, невеликих містечка та сільській місцевості, де незважаючи на домінування повістки постіндустріального суспільства до сих пір важко реалізувати значну кількість кар'єрних сценаріїв. В цій ситуації у людини, що бажає реалізувати модний кар'єрний сценарій є два варіанти розвитку подій або змінити місце проживання або втілити в життя окремі елементи кар'єрного сценарію. Другий варіант і є адаптацією кар'єрного сценарію до умов власної соціальної реальності. За умови реалізації зазначеного кар'єрного сценарію у маленькому містечку навряд чи реально створити циркулюючу для тварин через відсутність попиту на подібний спектр послуг, але можна створювати зачіски для домашніх улюбленців вдома для друзів та знайомих і вести спеціалізований блог, де візуалізувати та монетизувати власні знання та здібності в сфері естетичного догляду за тваринами. Зазначені можливості є віянням саме інформаційного суспільства так як в саме цю епоху з'явився ефект подвоєного суспільства, коли поряд з реальним суспільством з його структурою та соціальними практиками, глобальною мережею інтернет створене альтернативне квазі суспільство з реальними соціальними практиками. І тому сьогодні будь-яка людина може жити в двох соціальних реальностях або їх синхронізувати в єдине соціокультурне поле, де кожна його частина взаємодоповнює одна одну.

Незважаючи на те, що сьогодні кожна людина отримала нові інструменти для конструювання власної соціальної реальності в тому числі і сфери професійного розвитку та реалізації кар'єрних сценаріїв, залишається реальний сектор економіки, критична державна інфраструктура та мережа силових відомств, які не можна перевести у віртуальний режим, хоча і процес віртуалізації зазначених відомств та органів набирає обертів. Тому для того щоб державі підтримувати у належному стані зазначену інфраструктуру державі в цілому та державним органам необхідно конкурувати на ринку праці з іншими професіями. Складність цього процесу для державних органів полягає в тому, що сьогодні вони не можуть просто запропонувати гарний «соціальний пакет» та зарплату в розмірі середнього рівня по промисловості і кращі молоді кадри захочуть реалізувати власні кар'єрні стратегії. Для того б державна служба як і інші необхідні для функціонування суспільства сфери мали необхідну кількість кваліфікованого персоналу вони повинні створювати привабливий і функціональний віртуальний образ професійної реалізації саме в цій сфері.

Безпосереднє конструювання кар'єрної стратегії в рамках інформаційного суспільства відбувається з урахуванням наступних факторів:

1. *Рівень оплати праці.* Зазначений фактор суттєво не видозмінюються порівняно з індустріальним та традиційним суспільствами. З іншого боку можна говорити про те, що сьогодні актуалізується проблема форми оплати праці. Так як в рамках сучасного українського суспільства існують практики як легального, нелегального так і змішаного формату оплати праці і в залежності від лояльності до однієї з цих форм можуть вибудовуватися кар'єрні пріоритети особи. Інформаційне суспільство розширило цей перелік за рахунок криптовалют та інших електронних інструментів. Тому будь-яка робота з високим рівнем оплати залишається популярним фактором для вибору кар'єрної стратегії саме в цьому напрямку.

2. *Популярність та схвальність в рамках референтних груп.* Популярність того чи іншого кар'єрного сценарію залежить від популярності тієї чи іншої форми професійного розвитку серед друзів та родичів. Саме тому у маленьких шахтарських містах до сих пір більшість молоді продовжує працювати в шахтах, а в промислових районах великих міст на заводах та фабриках. В той же час будь-яка дитина чи підліток користуючись соціальними мережами та месенджерами може сформувати власне референтне середовище, що може заохочувати до занять блогерством, Beauty та Fashion індустріях та інших атипових сферах професійного застосування для маленьких містечок та сіл.

3. *Гейміфікація кар'єрних стратегій.* За реаліями інформаційного суспільства більшість соціальних практики набувають ігрового характеру. Не оминула зазначена тенденція і сферу кар'єрних стратегій. Сьогодні більшість молоді вибирає професію яка пов'язана з розвагами та високим рівнем прояву емоційного інтелекту і це не зважаючи на потенційний рівень оплати.

Зважаючи на все вище перераховане можемо засвідчити, що соціокультурні фактори в рамках інформаційного суспільства значно більше впливають на процес формування та реалізації кар'єрної стратегії. В подальшому в процесі подальшого розвитку інформаційного суспільства значення цього фактору буде збільшуватись.

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАКТИК СПОЖИВАННЯ ТОВАРІВ ТА ПОСЛУГ СІМЕЙНОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Купалова Марина Михайлівна

аспірантка кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У сучасному світі цифровий розвиток впливає на соціально-економічне зростання показників багатьох сфер життєдіяльності людини. Адже цифровізація постійно застосовується в побуті, на виробництві, на роботі, в державних структурах та в бізнесі. Отже, в широкому сенсі, під цифровізацією ми розуміємо глобальний процес, який передбачає впровадження цифрових технологій у різні сфери життя: промисловість, економіку, освіту, культуру, обслуговування й т.ін.

Сімейний бізнес також піддається впливу процесу цифровізації суспільства. І, в залежності від цілей, можуть здійснюватися різні трансформації. Деякими з них є розробка нової цифрової бізнес-моделі, створення цифрових товарів і послуг, управління життєвим циклом продукту, автоматизований збір, зберігання і обробка інформації, управління виробничими процесами та мережами поставок, виконання адміністративних функцій, використання електронного документообігу та багато інших. Виходить, що «цифрова трансформація – це зміна форми діяльності, перебудова організаційної структури, застосування нових бізнес-моделей, нових джерел та форм отримання доходу, залучення ширшого кола споживачів, виведення обслуговування клієнтів на новий рівень, змішування сфер функціонування у нових форматах, в тому числі у вигляді цифрових платформ» [2, с. 284]. Зосереджуючись на питанні трансформації практик споживання товарів та послуг в умовах цифровізації суспільства саме сімейного бізнесу, важливо зрозуміти, чим такий вид бізнесу відрізняється від інших. Основними характеристиками сімейного бізнесу є такі: 1) сім'я володіє більшістю акцій компанії або ефективно контролює бізнес; 2) один або кілька членів сім'ї (або подружжя) беруть участь в управлінні бізнесом; 3) більше ніж одне покоління бере чи планує в майбутньому брати участь у розвитку та функціонуванні бізнесу [4, с. 13]. А загалом, поняття «сімейний бізнес» трактується як «ініціативна діяльність членів сім'ї та їхніх родичів, які є власниками і працівниками створеного або придбаного ними підприємства, діяльність якого спрямована на задоволення потреб суспільства шляхом організації виробництва і збуту товарів і послуг» [1, с. 128-129]. Відштовхуючись від вищесказаного розуміння, що являє собою сімейний бізнес, можна говорити про те що у світі налічується досить велика кількість саме сімейних підприємств і що важливо вони є тільки середніми та малими. Адже, для прикладу, сімейним бізнесом є такі світові фірми: Fiat Group в Італії; L'Oreal і Michelin у Франції; Samsung і LG Group в Південній Кореї; BMW і Siemens в Німеччині; Ford Motors Co і Wal-Mart Stores в США та інші. А отже, дивлячись на розвиток цих підприємств, можна стверджувати, що в умовах цифровізації суспільства, сімейний бізнес не може знаходитися осторонь цих важливих трансформацій та активно впроваджує цифрові технології у своє повсякденне функціонування.

Цифровізація допомагає розвитку та функціонуванню малого й середнього сімейного бізнесу. Адже тепер стали можливими онлайн-послуги; торгівля через інтернет; електронні платежі; реклама в інтернеті; електронний документообіг і тощо. І це спрощує життя не тільки бізнесу, а й споживачам, так як дозволяє громадянам отримувати доступ до послуг і товарів швидше і простіше. Таким чином трансформуються практики споживання товарів та послуг сімейного бізнесу. У сучасному світі можна продати та купити необхідний товар, або послугу не залежно від того, де конкретно знаходяться споживач та виробник та якою валютою користується. Це надає можливість сімейному бізнесу постійно збільшувати об'єми своїх продажів.

Все вищесказане також має й глобальні наслідки. Сучасний розвиток інформаційних технологій дозволяє як сімейному бізнесу бути поміченими на світовому ринку. Завдяки цьому відбувається інтернаціоналізація, яка є одним з основних трендів розвитку сімейних фірм у сучасному світі. Здійснюється ж інтернаціоналізація, в основному, через: експорт та імпорт товарів та послуг; ліцензування і франчайзинг; управлінські угоди; підряд і субпідряд на виконання робіт; створення дочірніх компаній та спільних підприємств; участь в альянсах [3, с. 89-90]. А все це, до речі, стає можливим тільки за умов активної цифровізації суспільства.

Зробимо висновок. Сімейний бізнес активно бере участь у трансформаціях, що викликані цифровізацією суспільства. Адже і великі, і середні, і малі підприємства впроваджують нові цифрові технології. Завдяки цьому сімейний бізнес має можливість швидко реагувати на постійні соціальні та економічні зміни, виходить на світовий ринок та підтримує сучасні світові тренди.

Література:

1. Баранец Н.И. Семейное предпринимательство как социально-экономическая проблема. *Ученые записки Российского государственного социального университета*. 2007. № 4. С. 124-131.
2. Дергачова Г.М., Колешня Я. О. Цифрова трансформація бізнесу: сутність, ознаки, вимоги та технології. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2020. № 17. С. 280-290.

3. Солоненко Ю. В. Інтернаціоналізація сімейного бізнесу: сутність процесу та чинники впливу. *Економіка і організація управління*. 2018. № 2 (30). С. 84-92.
4. Astrachan C. B., Astrachan J. H. Family Business Branding. Leveraging stakeholder trust. London: IFB Research Foundation, 2015. 46 p.

МІЖ ПОТРЕБОЮ І БАЖАННЯМ: СТИЛІ СПОЖИВАННЯ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Кухта Мирослава Павлівна

доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та політології
Київського національного торговельно-економічного університету

Стилі споживання постійно змінювалися протягом усієї історії розвитку людства, оскільки змінювалися потреби, а також можливості і способи їх задоволення. В доіндустріальному суспільстві значного асортименту товарів і послуг не було. Індустріалізм, з розширенням товарного виробництва, привніс також можливість накопичувати різноманітні речі та започаткував еру суспільства споживання. Постіндустріальне суспільство змістило акцент на споживання послуг. Р. Інглхарт, досліджуючи цінності у різних країнах світу, зрештою, поділив їх на матеріальні та постматеріальні, в залежності від того, що визначає статус та є більш важливим для його представників: речі чи інформація, послуги. Він же звернув увагу, що в періоди кризи постіндустріальні країни з постматеріальними цінностями цілком можуть повернутися до попереднього рівня ціннісних орієнтацій. Ці дані цілком співвідносяться з класичною пірамідою А. Маслоу, де фізіологічні потреби виступають більш важливими порівняно з іншими. Якщо ж говорити про сучасність та стилістику споживання в теперішніх умовах, то, звісно, найбільш вагомим характеристикою сучасності буде «карантинність». Саме остання задає своєрідну моду та провокує підвищення попиту на деякі товари, або ж майже повне припинення споживання інших. Пандемія COVID-19 революційно змінила розмірене життя людей у всьому світі, з відомими та звичними моделями задоволення основних потреб, проведення дозвілля, здійснення покупок. На фоні карантинних обмежень змінилися соціальні норми та соціальна взаємодія, зміни торкнулися усіх соціальних інститутів, відтак – можливостей і способів задоволення різного роду потреб.

Звідси постає **наукова проблема**: невизначеність форм споживання та способів задоволення споживачьких потреб в умовах раптових масштабних інституційних змін.

Методологія дослідження. Дослідження здійснювалося в межах феноменологічної парадигми А. Шюца та соціології повсякденності (зокрема, теорія І. Гоффмана; драматургічна теорія Г. Гарфінкеля), з використанням вторинного аналізу даних.

Основна частина. За даними ряду інформаційних джерел, статки найбагатших людей планети протягом кризи значно збільшилися [1], бідні ж, навпаки, стали ще біднішими. Схожу ситуацію можна спостерігати й в Україні, де малий та середній бізнес через карантинні обмеження постав перед загрозою зникнення. Через закриття ресторанів, розважальних та торгових центрів, перукарень, кінотеатрів тощо, мільйони людей у світі постали перед загрозою банкрутства. Скорочення робочих місць та боротьба за збереження матеріальних статків стали однією з ключових характеристик кризи, адже саме загроза економіці була основною причиною більш пізнього введення локдауну у деяких країнах [2]. Щодо українців, то за даними Центру соціального моніторингу, матеріальне становище 51,8 % наших громадян погіршилося протягом 2020 р. [3]. Зниження статків проявляється в пониженні рівня споживання. Так, за останній рік помітно збільшився попит на товари з «секонд-хенду» [4].

З іншого боку, закриття розважальних закладів та суттєве обмеження офлайн комунікацій мали наслідком переорієнтацію на проведення дозвілля в домашніх умовах в вузькому сімейному колі. Покупки статусних речей та статусне споживання в таких умовах втратили свою значимість.

Варто зауважити, що саме високі стандарти споживання, які відповідають західним зразкам, були однією з вагомих ціннісних орієнтацій населення та потужною спонукуючою силою до них під час різноманітних державних реформ. Світова криза змусила понизити рівень домагань людей та відмовитися від ряду звичних уже поведінкових практик. Зокрема, географічної мобільності (в ряді країн туристичні потоки знизилися майже до нульової відмітки). Таким чином, усталені практики споживання як організовані діяльності множини людей, що формуються під впливом задіяності у практики, у поєднанні із контекстом відповідних практик на сьогодні зазнали суттєвих трансформацій.

Стиль споживання значною мірою визначається способом життя. Протягом світового карантину освіта, робота та відпочинок суттєво віртуалізувалися, стали прив'язаними до дому та доступу до інтернету. Це зумовило, з одного боку, підвищення вимог до програмного забезпечення та наявності відповідної

техніки, з іншого – знизило якість праці, освіти та відпочинку. Так, деякі вчені звертають увагу на так звану «вірусну» цифровізацію [5] – попри відому шкоду для фізичного та психологічного здоров'я надмірного перебування за комп'ютером – останнє поки що не має альтернатив. Робота, покупки, розваги, навчання майже повністю перемістилися в інтернет-простір. За даними, 77% людей 16-64 років щомісяця уже роблять покупки в інтернеті. Електронна комерція продовжує стрімко розвиватися – лише за рік її дохідність збільшилася на 40% [6].

За даними дослідницької компанії GfK Ukraine, в Україні уже близько 7 млн. осіб регулярно здійснюють покупки через інтернет, причому розподіл чоловіків та жінок майже рівний 48 та 52% відповідно. Найчастіше це молодь віком 26-35 років з повною вищою освітою. Лідерами в цьому сегменті є торговельні площадки OLX та Aliexpress. Це й зрозуміло - вони є відносно бюджетними. За цими ж даними, жінки частіше купують одяг та взуття, косметику, товари для дітей, побутову хімію. У чоловіків на передніх позиціях техніка та автотовари [7].

Схожі тенденції до цифровізації та віртуалізації спостерігаються і в сфері освіти – різко збільшується попит на платформи дистанційного навчання. Класичні ж університети у ряді розвинених країн збільшують частку тьюторів (репетиторів, наставників), щоб допомогти студентам зорієнтуватися в нових умовах онлайн навчання. Так, один з найпрестижніших технічних університетів світу – Массачусетський, що оцифрував усі навчальні матеріали та відкрив до них доступ.

В нову епоху – соціальної дистанції, найбільш безпечним, а іноді єдиною можливим варіантом комунікації став цифровий. Загалом, кількість користувачів соціальних мереж за рік збільшилася аж на 13%, склавши майже півмільярда нових користувачів [6]. Також, за даними GWI, в середньому з мобільних пристроїв користувачі проводять в мережі майже 3 години 40 хвилин, а сукупний час онлайн становить, в середньому, майже 7 годин. Тобто за тиждень набігає близько 48 годин. Попри те, що щорічно час перебування людей в інтернеті збільшується, пандемія суттєво прискорила цей процес – лише за рік його частка збільшилася одразу на 4 % [8]. Важливо, що віковий зріз користувачів інтернету вказує на високу частку залучення старшої вікової аудиторії: понад 70% людей віком 55-64 роки користуються інтернетом [6].

Це має свої наслідки. Так, розхожі в інтернет-мережі мему про те, що на зум-конференції офісні працівники вдягають лише «верх», залишаючись у домашньому одязі «внизу», де не знімає камера, насправді мали серйозні наслідки в житті, коли цілий ряд дипломатів та журналістів опинився в центрі скандалів через неналежний зовнішній вигляд під час онлайн-зустрічей. Тим не менше, нова епоха цифрової комунікації зробила можливим послаблення офісних дрес-кодів та вимог до зовнішності співробітників. Звертаючись до теорії Г. Гарфінкеля, в цьому сенсі можна сказати, що відбулося змішування «сцен» приватного та соціального, робочого та дозвіллевого, коли робочі та відпочинкові антуражі настільки змішалися, що люди постали перед суттєвими труднощами, намагаючись відділити роботу від сім'ї.

Таким чином, соціальна взаємодія на усіх рівнях перемістилася у цифровий простір. Відповідно, змістилися й акценти у споживанні. І, ймовірно, навіть після закінчення усіх карантинних обмежень, значна кількість видів зайнятості та способів проведення дозвілля так і залишиться дистанційними.

Література:

1. Forbes, 2020. URL: <https://www.forbes.com/sites/chasewithorn/2020/12/16/the-worlds-billionaires-have-gotten-19-trillion-richer-in-2020/?sh=636c255a7386> (дата звернення 15.04.2021).
2. Швеція не ввела строгий карантин и опередила все страны по показателю смертности от Covid-19. URL: <https://glavcom.ua/ru/news/shveciya-ne-vvela-strogiy-karantin-i-operedila-vse-strany-po-pokazatelyu-smertnosti-ot-sovid-19-681362.html> (дата звернення 14.04.2021).
3. 2020 рік в оцінках населення України. URL: https://smc.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/TSSM_UISD_Novuj-rik-2021_pres-reliz.pdf (дата звернення 15.04.2021).
4. 24 канал. Заради дешевих речей: кияни влаштували жахливу тисняву біля секунд хенду: відео. URL: https://kyivnews.24tv.ua/kiyani-vlashtovali-zhahlivu-tisnyavu-abi-potrapiti-novini-kiyeva_n1567024 (дата звернення 30.05.2021).
5. Кузьминов Я. Вирусная революция: как пандемия изменит наш мир. URL: <https://www.rbc.ru/opinions/society/27/03/2020/5e7cd7799a79471ed230b774> (дата звернення 20.04.2021).
6. Осипов П. Н. «Вирусная» цифровизация и ее последствия // Профессиональное образование и рынок труда. 2020. № 2. С. 75-77. DOI 10.24411/2307-4264-2020-10225.
7. Z-Украина. Рынок интернет-торговли в Украине. URL: <https://zet.in.ua/statistika-2/rynok-it/rynok-internet-torgovli-v-ukraine/> (дата звернення 30.05.2021).
8. Global Digital 2021. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report#:~:text=Internet%3A%204.66%20billion%20people%20around,now%20stands%20at%2059.5%20percent> (дата звернення 30.05.2021).

СПОЖИВАННЯ В СТИЛІ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ СІЛ

Лінцова Надія Юріївна

кандидат соціологічних наук,
керівник дослідницької агенції Umbrella TOB Амрелла (м. Київ)

Динамічні соціальні перетворення всередині сільського соціального світу останніх десятиріч призвели до появи нових, зникнення старих та трансформації існуючих стилів споживання.

Традиційно сільський спосіб життя визначався дослідниками як монолітний з огляду на специфіку зайнятості у сільськогосподарському виробництві. На сучасному етапі відбувається перехід до багатоукладної сільської економіки. Внаслідок трансформацій виникає ситуація комбінованої зайнятості із застосуванням усіх доступних форм трудової поведінки. Заробітчанство і посилення маятникової трудової міграції, підприємницька діяльність, організація торгівлі і сфери сервісу на селі створюють нові смаки і практики і створюють основу для розвитку полістилізму на селі. Усе це безпосередньо впливає на зміни у споживанні мешканців села. Простір споживання розширюється як об'єктивно (завдяки розвитку сфер торгівлі і сервісу на селі), так і суб'єктивно через інтеріоризацію різноманітних зразків споживання та індивідуалізацію смаків і споживчих практик. Отже, зміни в сучасному сільському способі життя, потребують суттєвого переосмислення ключових дослідницьких категорій, зокрема уточнення змісту категорії сільського способу життя та опису сучасних тенденцій в стилях життя і стилях споживання.

Наразі в Україні накопичено невеликий досвід спеціалізованих емпіричних досліджень села й сільських спільнот і практично немає досвіду емпіричних досліджень сучасного стилю життя та стилів споживання мешканців сіл. Проблемна ситуація визначається наступним – мешканці ж сіл, хоча і становлять третину населення України, традиційно сприймаються як гомогенна група, зосереджена на проблемі виживання і позбавлена доступу до простору стилів. До того ж ця група є важкодоступною для вивчення інструментами прикладних соціологічних досліджень. Відповідно необхідна розробка концептуального апарату для аналізу стилів життя сільських мешканців в умовах сучасної України. Ключова дослідницька проблема полягає не в тому, щоб описати відмінність між стилями споживання міських і сільських мешканців, а в тому, як взагалі описати наявні стани сільського життя, адже стильова поведінка селян залишається прихованою від спостережень.

Мета дослідження полягала у визначенні теоретичних основ і емпіричних характеристик споживання у стилі життя мешканців сіл та розробленню конструкту стилю споживання як показника трансформації сучасного стилю життя сільських мешканців та емпіричній експлікації основних стилів споживання мешканців сіл.

Основне емпіричне дослідження стилю споживання і способу життя сільських мешканців із використанням якісної методології соціологічних досліджень тривало протягом п'яти років і складалося з трьох періодів/етапів збору даних. 2014, 2017, 2019-2020 рр. Останню ФГД провели в червні 2020 р. актуалізації даних про трансформації сільського споживання, зокрема у зв'язку з питанням про ставлення селян до зняття мораторію на продаж землі та вплив пандемії коронавірусу на споживчі практики.

Географія дослідження представляє п'ять регіонів України: Центр, Схід, Захід, Південь і Північ, а також різні типи сільських населених пунктів – від хутора до райцентру. У Центрі – це Полтавська область, на Сході – Запорізька, на Заході – Івано-Франківська, на Півночі – Житомирська й Чернігівська; на Півдні – Миколаївська.

У межах кожної області було відібрано кейси типових сіл і відібрано 10 сільських локацій для проведення фокус-групових дискусій. Відбір села враховував не тільки (і не стільки) розмір сільського населеного пункту, скільки його функціональне значення і специфіку зайнятості населення.

Загалом протягом 2014–2020 рр. зібрано кейси таких десяти сільських населених пунктів: 1) Центр, Полтавська область, Новосанжарський район, село Дубина (536 осіб), серпень 2017 р.; 2) Центр, Полтавська область, Новосанжарський район, село Ключівка (451 особа), лютий 2014 р.; 3) Центр, Вінницька область, Калинівський район, село Корделівка (2902 особи), червень 2017 р.; 4) Схід, Запорізька область, Мелітопольський район, село Мирне (2957 осіб), лютий 2014 р.; 5) Схід, Запорізька область, Мелітопольський район, село Терпіння (4854 особи), червень 2017 р.; 6) Захід, Івано-Франківська область, Тисменицький район, село Старий Лисець (3795 осіб), лютий 2014 р.; 7) Південь, Миколаївська область, Вознесенський район, село Олександрівка (6063 мешканці), лютий 2014 р.; 8) Північ, Житомирська область, Баранівський район, село Довбиш (4571 особа), 24 лютого 2014 р.; 9) Північ, Чернігівська область, Носівський район, село Ставок (247 мешканців), червень 2019 р.; 10) Північ, Чернігівська область, Носівський район, село Яблунівка (341 особа), серпень 2020 р.

Специфіка сільського споживання в межах кожного кейсу села розглянута з урахуванням ресурсу сільської спільноти, трудових практик і джерел доходів респондентів. Перед тим, як ухвалити остаточне рішення про включення села до переліку кейсів, з'ясувалися також такі чинники: віддаленість від

найближчого міста, наявність регулярного транспортного сполучення, наявність сільської ради, пошти, школи, фельдшерського пункту, уточнювалися кількість продуктових та господарчих магазинів, наявність речового ринку тощо. На основі зібраної інформації робився висновок стосовно типовості села як кейса.

Для того щоб мати можливість виявити співвідношення та взаємовпливи сільського способу життя зі специфічно сільським споживанням і спостерігати наслідкування, протидію і прийняття зразків міського споживання мешканцями сіл було здійснено типологізацію перехідних сільських стилів життя (стиль життя максимально віддалених сіл; стиль життя у приміських селах, стиль життя пересічних сіл). Конструкт стилю життя сільських мешканців концептуалізовано через категорію габітусу, що дало підстави обґрунтовувати взаємозв'язок між соціальною структурою суспільства, стилем життя і характером споживання. Виокремлено габітуальні основи сучасного стилю життя мешканців сіл та ідентифіковані відмінності стилів споживання сільських мешканців у межах виокремлених габітусів: на землі,

- **габітус «на землі»:** габітус постійного зв'язку з землею, характерний для селян, які залежать від результатів роботи на землі
- **габітус «біля землі»:** проміжний, комбінований габітус, що характерний для селян, які мають комбінації аграрного й неаграрного типу зайнятості
- **габітус «від землі»:** габітус розриву із землею, який характерний для маятникових трудових мігрантів до міст, заробітчан та сільської молоді, орієнтованої на виїзд із села. Розроблені габітуси охопили ті ознаки сільського способу життя, які конституують стиль життя і є системотворчими для стилю споживання. На перетині теоретичних моделей та практичних кейсів стилів розглянуті практики споживання в сучасному українському селі, як у контексті різних способів життя селян, так і в межах простору споживання села і міста.

Емпірична верифікація теоретичної моделі підтвердила можливість її застосування для опису стилів споживання сільських мешканців. Зокрема доведено що різні конфігурації ресурсів визначають стиль життя сільських спільнот. Також підтверджено існування специфічних конфігурацій споживчих орієнтацій і практик у межах різних форм зайнятості. Виявлено специфіку бюджету часу й ритму життя сільських мешканців та їхній вплив на споживання і виокремлено характерні ознаки споживчих практик селян у просторі міста й визначено характер і можливості розширення простору споживання. Показано, що для дослідження формування споживчих практик селян варто застосовувати на сучасному етапі аналіз споживчої поведінки в координатах «хочу» та «можу», адже стильові відмінності ще не виокремлюються чітко. Загалом підтверджено існування різних стилів споживання у представників різних груп сільської спільноти.

Література:

1. Лінцова Н.Ю. Споживання в стилі життя мешканців сіл: автореф. дис. ... канд. соц. наук. Київ, 2021. 16 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН СУБ'ЄКТІВ РИНКУ ПРАЦІ, ВИРОБНИКІВ ТА СПОЖИВАЧІВ В ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ ТА ПЛАТФОРМНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Панькова Оксана Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент, зав. сектором економічної соціології
Інституту економіки промисловості НАН України

Касперович Олександр Юрійович

молодший науковий співробітник Інституту економіки промисловості НАН України

Сучасний світ уже зробив перший крок до принципово нової технологічної, економічної та соціальної реальності. Інтернет і цифровізація формують суспільство нового типу, в якому, за М. Кастельсом, принципово інші – соціальна структура (мережева), економічна структура (глобальна інформаційна економіка), тип культури (культура мережевих відносин, «реальної віртуальності»), а влада концентрується в глобальних мережах фінансів, інформації і медіа. У політиці національна держава поступово замінюється державою мережевого типу, а в новому типі культури простір потоку розчиняє простір речей [1]. В умовах глобалізації, цифровізації економіки, індивідуалізації праці, поширенні цифрової зайнятості принципово іншою стає система соціально-трудова відносин, ідентифікація її суб'єктів, характер взаємодії між ними, що актуалізує запит на наукові дослідження відповідної тематики. Методологічним підґрунтям таких досліджень виступають роботи Д. Белла, М. Кастельса, Ян ван Дейка та ін.

Дані тези підготовлено авторами за проектом «Становлення нової якості трудового життя під впливом цифрових трансформацій» в межах виконання цільової програми наукових досліджень НАН України у 2021 р. «Становлення нової якості життя».

Голландський соціолог Ян ван Дейк, продовжуючи ідеї М. Кастельса, визначає ключову рису сучасного

інформаційного суспільства – заміна колективної системи відносин на індивідуалізовану. Основними структурними елементами суспільних відносин виступають не колективи, а індивіди, які пов'язані один з одним через мережі. Спільноти стають менш стійкими, віртуальними, взаємопроникливими, не мають чітких меж та ідентифікаційних ознак. Замість бюрократичного вертикального управління суспільством формується горизонтально-диференційована мережева громадська структура [2].

В новітніх умовах формується і зміцнюється принципово новий ринок праці - цифровий ринок, в межах якого взаємодія діючих суб'єктів відбувається через різні онлайн платформи. Виникнення та швидке поширення нових, нетрадиційних форм взаємодії виробників та споживачів (платформної, шерінгової та ін.) ставить цілу низку нових гострих питань у сфері трудових практик – прекарна зайнятість, фрілансерство, необхідність набуття нових навичок та ін. [3]. Зазначені процеси створюють потужний виклик традиційним механізмам регулювання соціально-трудова відносин (далі СТВ), традиційним системам захисту прав та представництва колективних інтересів суб'єктів СТВ, державній політиці соціально-економічного розвитку в традиційному розумінні, її регуляторним механізмам. Для України, як свідчать дослідження, ці проблеми є вельми актуальними [4].

Основним сутнісним протиріччям новітньої епохи виступає протиріччя між сталістю/довгостроковістю/формальністю таких відносин (що є характерною рисою традиційної економіки) та ситуативністю/короткостроковістю/неформальністю відносин, які виникають в «новій» економіці. Традиційні інститути захисту та представництва завжди спирались на визначені довготривалі формалізовані відносини. Але платформна економіка та взаємодія в її межах кидають виклик традиційній організації взаємодії суб'єктів, створюючи альтернативне середовище виробництва та споживання; а відносини суб'єктів взаємодії формуються як певне (та дуже варіативне) поєднання відносин робітників-роботодавців та виробник-споживач, адже у багатьох випадках відносини мають ознаки обох типів, тому спостерігається розмивання меж суб'єктності. Специфіка також полягає у тому, що значна кількість постачальників/робітників не формують професійну ідентичність як працівники платформи і не розглядають інших постачальників/робітників платформи як колег, з якими можна діяти солідарно [5].

Ключовими особливостями відносин в платформній економіці, в певному сенсі несумісними із традиційними інститутами та механізмами захисту, є наступні.

1. Розмивання, невизначеність/мінливість статусу виробників (робітників) та споживачів (роботодавців), перебування однієї і тієї ж самої особи одночасно в обох статусах.

2. Неусталеність, певна «одноразовість» відносин між виробниками (робітниками) та споживачами (роботодавцями) у платформній економіці, фактично не виникають довготривалі формалізовані та нормативно врегульовані відносини, на яких базуються традиційні інститути захисту прав.

3. Незалежність від географічного чинника – просторова локалізація вже не є обов'язковою умовою як для організації виробничих груп, так і для взаємодії виробників (робітників) та споживачів (роботодавців). Ця особливість має відразу кілька наслідків, критичних для ефективного функціонування традиційних інститутів захисту, зокрема: 1) відсутність особистих контактів в реальному соціально-економічному просторі, проблеми із солідаризацією, з представництвом колективних інтересів та здійсненням колективних дій; 2) невизначеність рівня реалізації захисту; суб'єктів та меж відповідальності тощо.

4. Надзвичайно низький рівень формалізації та регламентації виробничих, трудових відносин (правової, інституційної, організаційно-управлінської тощо).

5. Низький рівень солідарності платформних виробників (як роботодавців, так і робітників) та споживачів, що пов'язано із дуже високою конкурентністю платформного середовища. Наслідок – обмеження можливостей до колективної дії та колективного представництва спільних інтересів, що також не відповідає базовим засадам функціонування інститутів захисту прав та інтересів.

В новітніх умовах для традиційних державних інститутів (при формуванні та реалізації державної політики соціально-економічного розвитку й забезпечення захисту) єдиний варіант збереження впливу на процеси, що відбуваються – це стати повноправним гравцем на мінливому полі «нової» економіки, а не намагатись встановити формальний адміністративний контроль.

Хоча за певними параметрами цифровізації економіки Україна відстає від розвинених країн, все ж динаміка процесів цифрових трансформацій в Україні є високою, а їх зміст повністю відповідає загальносвітовим трендам. Тому питання забезпечення та захисту прав виробників та споживачів в умовах цифровізації є для України надзвичайно актуальним. Принципово важливо враховувати, що платформна економіка та інші новітні форми взаємодії між виробниками/роботодавцями, робітниками та споживачами, які стали можливими завдяки цифровим трансформаціям – це фундаментальний мегатренд сучасності, який принципово змінює систему соціально-трудова відносин, механізми представництва інтересів виробників та споживачів, форми колективної дії, системи соціального діалогу та соціального захисту тощо. Тому своєчасне реагування на цей мегатренд в системі державної, регіональної економічної та соціально-трудова політики – це необхідна передумова створення власної ефективної системи забезпечення прав виробників та споживачів в платформній економіці.

Література:

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. / пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
2. Jan A.G.M. van Dijk The Network Society Social Aspects of New Media. SAGE Publications. London Thousand Oaks. New Delhi, 2006. 301 p. URL: <https://old.amu.ac.in/emp/studym/99998428.pdf>
3. Хижняк Л. М., Хижняк О. В. Міжнародна організація праці в умовах трансформації трудових практик: нові виклики. *Матеріали Норвезько-Української конференції*. Харків, 2019. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/14977>
4. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Доповідь. Київ, 2020. 274 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf
5. Employment and Social Developments in Europe. Annual Review 2018. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8110>

РЕАЛІЇ СПОЖИВАННЯ НАСЕЛЕННЯ В «ЕПОХУ БІДНОСТІ» УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА*Петрушина Тетяна Олегівна*

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувачка відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України

Цифровізація суспільства суттєво вплинула на поведінкові практики населення, у тому числі в сфері споживання. Проте ці зміни стосуються скоріше форми, організаційно-технологічної сторони, ніж соціально-економічної сутності споживання як важливої стадії процесу відтворення суспільного виробництва. Крім того, що споживання залежить від загальної економічної ситуації в країні, досягнутого рівня виробництва і розподілу благ, воно завжди сприймається людьми як об'єктивний показник їх життєвого рівня, незалежно від ступеню цифровізації суспільства або декларативних заяв про покращення життя.

Наукова проблема досліджень споживання в сучасному українському суспільстві віддзеркалює гостру соціальну проблему збереження низького загального рівня споживання широких верств населення з тенденцією до його погіршення, і полягає як у чіткому з'ясуванні головних причин появи в Україні після її переходу на капіталістичні засади господарювання вже давно забутої «епохи бідності», так і в пошуку конструктивних шляхів зміни цієї ситуації на краще. Методологічно аналіз реальної картини споживання українських громадян проведено в межах економіко-соціологічного підходу і використання даних як багаторічного соціологічного моніторингу соціальних змін, так і статистичних показників.

Зрозуміло, що рівень і практики споживання залежать насамперед від рівня доходів населення. Соціологічні і статистичні індикатори свідчать, що після безпрецедентного обвалу у 90-ті роки ВВП України і катастрофічного падіння доходів громадян, обумовлених переходом до ринку, показники середньої заробітної плати та пенсій почали вперше зростати після певного поживлення економіки, розпочатою у 2000 році. Друге підвищення зарплат та пенсій відбулося у 2010-2013 рр., між глобальною фінансово-економічною кризою і внутрішньою кризою, що розпочалася після подій 2013-2014 рр. У 2018 і 2019 роках ми спостерігали третє за весь час капіталістичної трансформації української економіки невелике зростання зарплат та пенсій. Якщо середня зарплата у 2019-му майже досягла рівня 2013-го року, то пенсії наших співвітчизників стали після останнього економічного спаду і так званої пенсійної реформи набагато нижчими не лише щодо вже досягнутого впродовж останнього десятиріччя рівня 2013 року (61%), а й навіть щодо післякризового 2010-го року (84%).

При цьому рівень зарплат в сучасній Україні є найнижчим серед усіх європейських країн. Останнє місце Україна займає і за купівельною спроможністю на душу населення. Щодо споживчого кошику українського громадянина, то він за своєю структурою і вартістю є абсолютно незрівняним із споживчим кошиком громадянина європейських держав. На тлі вкрай низьких зарплат і пенсій постійне підвищення тарифів на послуги ЖКГ, запроваджене в Україні з 2014 р., стало непосильним тягарем для більшості населення. Вже сьогодні 65% українських сімей на задоволення своїх первинних потреб на харчування і житло витрачають від 75 % до 100 % сукупного місячного доходу.

З метою скорочення дефіциту бюджету, на чому постійно наполягає МВФ, в Україні поряд зі зведенням до мінімуму державної допомоги населенню в оплаті послуг ЖКГ проводилися так звані реформи в медичній і пенсійній сферах. Перша призвела до зменшення доступності медичних послуг (разом із падінням їхньої якості), особливо для соціально вразливих груп населення. Друга, націлена на підвищення пенсійного віку і перехід до накопичувальної пенсійної системи, за умов низьких зарплат більшості працівників, значної тіньової зайнятості та нестабільності банківської системи країни становить на даний момент радше механізм чергового вилучення грошей у населення обманним шляхом.

Для реалістичного оцінювання формату споживання, крім виявлення загальних трендів зростання/падіння доходів громадян, принципово важливо знати реальний розподіл зарплат і пенсій між різними верствами населення. За даними Пенсійного Фонду України, на початок 2019 року кожний другий український пенсіонер отримував пенсію розміром до 2000 грн і лише 1% – понад 10 тис. грн. Підкреслимо, що офіційно встановлені розміри прожиткового мінімуму й заробітної плати не відповідають ані реальній вартості життя, ані уявленням самих працівників про розмір необхідних для виживання коштів: середнє значення доходу, який би, на думку респондентів, відповідав прожитковому мінімуму, становило у 2019 році 8735 грн на особу на місяць. Загалом у сім'ях переважної більшості громадян (від 66% до 78% за 2013-2018 роки) цей показник сукупного доходу на одного члена сім'ї був меншим за подвійний розмір офіційно встановленого прожиткового мінімуму, а у понад третини (від 32% до 42%) – меншим за прожитковий мінімум.

Попри певні коливання впродовж 1994-2018 років і фіксацію як зростання, так і зниження відсотків громадян, що зазначали погіршення матеріальних умов своїх сімей, кумулятивне погіршення їх добробуту триває. Збідніння своїх сімей визнавали від чотирьох (у найбільш благополучні в країні роки) до восьми (у найбільш скрутні роки) з кожних десяти опитаних громадян. В умовах нинішньої пандемії й відсутності адекватної підтримки з боку держави громадян, які її потребують, доходи і можливості споживання населення ще більше скоротилися. Сьогодні більш ніж кожен четвертий респондент (28%) вказує на відсутність можливості купувати найнеобхідніші продукти. Робити заощадження можуть тільки 5% громадян. Загальний рівень споживання дуже низький, особливо у порівнянні з жителями інших європейських країн і за низкою важливих позицій не задовольняє потреб значної частки (від половини до третини) населення.

Негативні зміни наростають із року в рік зокрема і у вітчизняній системі медичного обслуговування. Співіснування вельми обмежених нині у своїх можливостях закладів державної медицини (із вкоріненою паралельною тіньовою системою розрахунків пацієнтів за медичні послуги) і розгалуженої мережі приватних медичних закладів (з добре організованою системою надання медичних послуг за високими комерційними цінами) робить якісну медицину за умов малозабезпеченості більшості громадян фактично недосяжною для них. За даними моніторингу 2020 р., необхідної медичної допомоги не вистачає майже половині населення (46%).

Що ж стало драйвером «епохи бідності» в країні, яка ще тридцять років тому була однією з найбільш розвинутих індустріально-аграрних країн Європи? Науковці, особливо представники соціальних наук, зокрема соціологи мають займати відповідальну громадянську і політичну позицію, не лише забезпечуючи владу і суспільство достовірними даними, необхідними для прийняття правильних рішень, а й даючи прямі чесні відповіді на гострі питання сьогодення. Численні соціологічні і статистичні дані свідчать про негативні наслідки майже 30-річної трансформації української економіки на неоліберальних засадах практично в усіх сферах життя нашого суспільства. Саме неоліберальний капіталістичний устрій спричинив дрейф України на узбіччя сучасного глобального світу, призвів до деградації національної економіки, появи олігархічних кланів, всеохоплюючої корупції, значного погіршення рівня життя людей, збідніння навіть працюючих громадян тощо. За таких умов безпідставно говорити про повноцінне та якісне споживання населення попри потенційні організаційно-технологічні можливості нових споживачьких практик, породжених цифровізацією суспільства. Для реальних змін на краще необхідно змінити існуючі правила життєдіяльності сучасного суспільства і будувати людську економіку, яка цінує те, що дійсно має значення для суспільства і слугує інтересам більшості населення України, а не інтересам невеликої кількості багатіїв.

ВПЛИВ РЕКЛАМИ НА ПОВЕДІНКУ СПОЖИВАЧІВ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Пилипенко Яна Сергіївна

кандидат соціологічних наук, викладач кафедри соціології
Запорізького національного університету

В умовах цифровізації українського суспільства реклама набуває нового значення. Змінюються канали її розповсюдження, а підхід до розробки стає більш науковим, що має ефективніший вплив на споживчу поведінку. Саме тому, особлива увага надається дослідженню форм і методів сучасної реклами та їх впливу на споживача. Результати таких досліджень, безумовно, користуються попитом серед рекламодавців та виробників, вони дають змогу краще зрозуміти потреби споживачів, специфіку різних сегментів ринку та в подальшому розробляти ефективні рекламні звернення. З іншого боку, результати досліджень впливу реклами становлять інтерес і серед споживачів, це пов'язано з тим, що вони представляють інформацію, яку можна використати задля запобігання впливу реклами на особистість.

При проведенні маркетингових соціологічних досліджень впливу реклами на споживачів, проблема складається в тому, щоб отримати результати, які дадуть змогу дізнатись особливості споживачів, їх потреби та розробити рекламу таким чином, щоб вона дійсно зацікавлювала та ознайомлювала з необхідними товарами чи послугами, а не просто здійснювала жорсткий сугестивний вплив.

В сучасному суспільстві реклама виконує важливу роль – вона є однією із форм масової комунікації. Реклама передає різноманітну інформацію, яка спрямована на досягнення порозуміння між продавцями і покупцями. Позитивний вплив реклами на споживачів виявляється в тому, що вона інформує про нову або кращу продукцію і навчає як її використовувати, саме реклама допомагає споживачам порівняти товари чи послуги, краще дізнатись про їх особливості, що в результаті дає можливість прийняти правильне рішення про покупку, будучи вже поінформованим. Окрім цього реклама віддзеркалює тенденції в моді та дизайні і вносить вклад в естетичні уявлення споживачів.

В той же час необмежена правовими та етичними нормами реклама здатна принести не лише користь підприємству, а й шкоду суспільним та державним інтересам. Така реклама в законодавстві України отримала назву недобросовісної реклами. В статті 1 Закону України «Про рекламу» визначено, що «недобросовісна реклама – реклама, яка вводить або може ввести в оману споживачів реклами, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо часу, місця і способу розповсюдження» [1]. Недобросовісна реклама не тільки шкодить суспільству, але і не є ефективною, адже вона може спрацювати лише один раз, повторно купувати неякісний товар споживач не буде.

Недобросовісна реклама включає в себе саме рекламне звернення, яке є неточним, недостовірним, двозначним, перебільшеним, в якому наявні чи відсутні ті чи інші відомості, які передбачені законодавством, вона також включає канали, місце та час розповсюдження цього рекламного звернення. В той же час, недобросовісна рекламна окрім змістової складової має ще наслідкову, а саме – негативний наслідок, який така реклама має для конкретних осіб, суспільства, держави в цілому.

В науковій літературі до недобросовісної реклами відносять рекламу, яка «за контекстом вводить в оману, є напівправдивою або приховує якісь важливі для споживачів факти, дозволяє двозначне тлумачення інформації, яка міститься в ній, і при цьому одне з таких тлумачень є помилковим, містить заяви суб'єктивного характеру, що, однак, створюють враження констатації фактів або належать до матеріальних предметів, якщо в рекламі подано макет, який неточно представляє рекламовану продукцію, містить такі обіцянки, які не можуть бути виконані, містить подання не всіх важливих характеристик продукції, а лише деяких із них (неповний опис), містить порівняння, що вводять в оману, у тому числі безглузді порівняння, які неможливо перевірити, містить помилкове підтвердження характеристик продукції, заявлене особами, які не є реальними споживачами продукції» [2, с. 157].

Вплив такої реклами на споживача є негативним, адже людина стає дезінформованою і купуючи товар чи послугу, яка представлена в рекламі, отримує не те, що очікувала. Відповідно недобросовісна реклама формує недовіру споживачів до реклами взагалі, що впливає на місце та роль реклами в суспільстві.

Недобросовісна реклама, окрім того, що несе шкоду суспільству, є неефективною для рекламодавців – на неякісний продукт чи послугу, на невиконанні в рекламі обіцянки, недостовірну інформацію споживач не зреагує двічі. Враховуючи популярність різноманітних платформ для відгуків на придбані товари, незадоволений споживач обов'язково залишить свій відгук, відповідно, кількість потенційних споживачів такого товару зменшиться.

Для того, щоб вплив реклами на споживачів був ефективний, а саме рекламне звернення при цьому не порушувало соціальні, етичні норми та законодавчі вимоги, необхідно врахувати деякі критерії при розробці реклами:

По-перше, чітко визначити цільову аудиторію, тобто на яку категорію споживачів буде орієнтовано конкретне рекламне звернення (за віком, статтю, соціальним статусом та ін.). По-друге, у доброякісній рекламі необхідно врахувати суспільні цінності, культурні особливості та звичаї, традиції, стиль спілкування і спосіб життя цільової аудиторії. По-третє – саме рекламне звернення повинно бути зрозумілим, доступним для конкретної цільової аудиторії. По-четверте, зміст рекламного звернення повинен відображати та враховувати психологічні й вікові особливості соціальної групи, на яку спрямовано рекламу. По-п'яте, сама реклама повинна мати приємний художній та ідейний зміст.

Слід зауважити, що реклама впливає не лише на споживчу поведінку, тобто придбання певних товарів чи послуг, а й на становлення стандартів мислення й соціальної поведінки різних верств населення. Реклама впливає на стиль життя людей, встановлення пріоритетів, моделей поведінки, смаків, вподобань. В сучасному суспільстві реклама скрізь: телебачення, радіо, преса, інтернет, соціальні мережі та ін., тобто реклама стала частиною соціального життя, а в певній мірі навіть відображенням суспільства. Саме тому, важливо досліджувати вплив реклами на споживачів, вирізняти ознаки недобросовісної реклами, сприяти створенню соціально корисної реклами.

Література:

1. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 № 271/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/271/96-80>.
2. Черненко О. А. Недобросовісна реклама в конкурентних правовідносинах. *Приватне право і підприємництво*. 2017. Вип. 17. С. 156-159.

СПОЖИВАННЯ ПРОПАГАНДИ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ПРОЦЕСІ ВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН

Полторак Володимир Абрамович

доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Зоська Яна Володимирівна

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Стадник Альона Георгіївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Проблеми пропаганди практично завжди на вістрі усіх дискусій, що велися та ведуться і зараз, коли йдеться про сутність та специфіку інформаційних процесів в суспільстві. Немає сумніву у тому, що пропаганда дійсно є дуже специфічною формою, засобом впливу на особливість, громадську думку у суспільствах різного типу.

З нашої думки, украй необхідно визначитися, що саме розуміють під пропагандою в структурі інформаційних війн та, відповідно, яким чином цей процес використовують. Тим більше, що існує чимало думок щодо цієї проблеми. Дехто навіть відокремлює інформаційні та пропагандистські війни. Так, в одній зі своїх праць Г. Почепцов стверджує: «В інформаційних війнах аудиторія індивідуальна; тип бажаної реакції аудиторії – раціональний, трансформація базової моделі світу, яку стимулюють інформаційні війни, мінімальна. Навпроти аудиторією пропагандистської війни виступає масова свідомість; реакція на неї аудиторії в основному емоційна; трансформація моделі світу максимальна, тобто може бути такою тому, що спрямована на утримання своєї моделі світу та руйнування чужої» [1].

Можна, напевно, приймати й подібний підхід до розподілу війн на суто інформаційні та пропагандистські. Однак зазначимо, що в такому разі дещо штучно змінюються акценти та виділяється із загального контексту один з ключових елементів інформаційних війн, а саме пропагандистський. Виокремлення пропагандистського різновиду таких війн нам видається недостатньо обґрунтованим.

Дійсно, чи можна, по-перше, припустити, що аудиторія інформаційних війн є суто індивідуальною, тобто, на відміну від пропагандистських, вплив у цьому випадку, буцімто, спрямований виключно на свідомість окремих індивідів, а не на масову свідомість? Це не одноразово зауважували та обґрунтовувалося в науковій літературі що особливістю інформаційних війн є саме той вплив, що вони здійснюють на масову свідомість і громадську думку. По-друге, чи можна вважати, що в процесі інформаційних війн вплив здійснюється лише на раціональні реакції? Здається, що подібна думка навіть не потребує спеціального спростування. По-третє, чи можна говорити про те, що тільки у війнах пропагандистських може цілком змінюватися картина світу? У такому разі потрібно взагалі розглядати інформаційні війни як такі, що не можуть впливати на зміни ментальності населення, існуючих у нього стереотипів, цінностей і настанов.

Виникнення пропаганди, як і відзначалося вище, офіційно датують 1633 р., коли папа Уран VIII заснував конгрегацію пропаганди як комітету кардиналів, відповідальних за іноземні місії церкви, хоча окремі приклади подібних дій простежуються набагато раніше в історії. Тоббі Кларк говорить, що пропаганда втрачає свій нейтральний відтінок за часів Першої світової війни: «Уряди під час війни розглядають громадську думку в аспекті національних інтересів і за допомогою розвиненої системи масових комунікацій, таких як дешеві газети, плакати і кіно, індивіди побачили, як на них щодня спрямовують інформаційні повідомлення державні інститути. Сприйняття пропаганди військових часів, пов'язане з цензурою і дезінформацією, з'єдналося з усе зростаючим застосуванням в якості психологічної війни проти бойового духу ворога» [цит. по: 2, с. 72].

Зрозуміло, що таке тлумачення можна вважати найбільш загальним, існує й багато інших. Але в принципі саме ті аспекти комунікації, які в ньому відображені, є найбільш важливими. Той же Г. Почепцов також вважає, що під пропагандою треба розуміти «інтенсивні комунікативні процеси, які мають на меті зміну поведінки аудиторії, на яку вони налаштовані» [3, с. 168]. При цьому потрібно ще раз пом'ятати, що, з одного боку, пропаганда є лише однією з форм політичної комунікації, інформаційної війни поряд з такими, як реклама та піар; з іншого – як методи, інструменти, технології подібного впливу виступають засоби масової інформації й усної пропаганд, Інтернет.

Розглядаючи проблеми політичних технологій, що використовуються у пропагандистській діяльності, треба безумовно сказати і про дуже цікавий підхід до цієї проблеми українського політолога Д. Видріна, який поділяє, у тому числі коли йдеться про проблеми пропаганди, використовувані засоби впливу на населення, громадську думку, на технології та анти технології. «На відміну від справжніх технологій, – підкреслює він, – як систем засобів та шляхів досягнення бажаного результату в політичних анти технологіях ставка робиться на досягнення часткового або найближчого результату при ігноруванні

загальних та довгострокових наслідків рішень, результату при ігноруванні загальних та довгострокових наслідків рішень, що приймаються» [4, с. 262]. З нашої точки зору, саме подібні анти технології використовуються в пропаганді в періоди, коли відбуваються інформаційні війни. Така пропаганда дійсно ведеться таким чином, щоб досягнути певних, найчастіше – короткострокових результатів. Так, вже через декілька років інформаційного протистояння російська пропаганда, яка жорстко стимулювала зростання у російського населення антиукраїнських настроїв, перейшла до більш «зважених» висловів, практично прибравши згадування «фашистів», «нацистів», «бандерівців» та «згадавши» про необхідність допомоги (газом та іншим) «братньому народу».

Повернемося до розгляду деяких інших важливих проблем пропаганди та її використання в інформаційних війнах. Однією з них, безумовно, є проблема можливого й імовірного рівня тенденційності пропаганди в умовах ведення інформаційних війн. Ця проблема має як би два аспекти. З одного боку, дійсно можливе тенденційне використання має як би два аспекти. З одного боку, дійсно можливе тенденційне використання пропагандистських повідомлень об'єктами ведення подібних війн і це має значне і багатократне підтвердження, зокрема коли йдеться про російсько-українську сучасну інформаційну війну (див. нижче). З іншого – це зовсім не свідчить про те, що пропаганда нібито – це завжди або найчастіше брехня і суцільне маніпулювання громадською думкою та поведінкою населення взагалі, що це «інструмент» виключно негативного впливу на масову свідомість та громадську думку.

Соціологічні енциклопедії тлумачать пропаганду як «необов'язково оцінений негативно або позитивно потік поширення інформації з метою впливу на масову свідомість, громадську думку, поведінку людей. Але тоді ж у чому відміна пропаганди від звичайного поширення, звичайної передачі інформації? Відмінність ця у тому, що у випадку із пропагандою ми маємо справу не із звичайним інформаційним, а з так званим «пропагандистським повідомленням», що реально містить не тільки саме «повідомлення» та «оцінку» викладених у ньому фактів, думок і таке інше, але й «заклик», певне призовання, тобто певні ціннісні ствердження, які покликані в чомусь переконати людину, вплинути на неї» [5, с. 197]. У найбільш простому та зрозумілому випадку пропагандистське повідомлення включає три складових: безпосереднє «повідомлення», тобто певну інформацію, далі – «оцінку», нарешті, «заклик». Подібний заклик завжди спрямований на те, щоб об'єднати людей навколо якоїсь ідеї або підходу до вирішення проблеми. Він майже завжди містить вказівку щодо того, які саме дії очікуються від тих, кому спрямоване пропагандистське повідомлення.

Проведений аналіз проблем сутності та специфіки використання пропаганди в процесі ведення інформаційних війн і, зокрема, сучасної інформаційної війни між Російською Федерацією та Україною, засвідчив, що пропаганда дійсно виступає у якості основної інформаційної зброї (більш значущої, ніж піар та політична реклама), що дозволяє суб'єктам пропаганди впливати на масову свідомість населення та формування громадської думки. Специфічними рисами пропаганди виступають, по-перше, саме можливість за її допомогою дійсно здійснювати серйозний вплив на масову свідомість населення та громадську думку. По-друге, використання різноманітних політичних пропагандистських технологій, що розроблені в Україні та за кордоном та дають значний ефект в ході ведення інформаційної війни.

Література:

1. Почепцов Г. Г. Распознавание пропаганды и языка ненависти. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/raspoznawanie_propagandy_i_yazyka_nenavisti/ (дата звернення: 14.07.2017).
2. Почепцов Г. Г. Як ведуться таємні війни. Психологічні операції в сучасному світі. Рівне: ППФ «Волинські береги», 1999. 304 с.
3. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.
4. Выдрин Д. И. Политика: история, технология, экзистенция Київ : Либідь, 2001. 432 с.
5. Полторац В. А. Социология общественного мнения. Киев; Днепропетровск: Центр «СОЦИОПОЛИС», 2000. 264 с.

ВПЛИВ РЕПУТАЦІЇ НА ПОВЕДІНКУ СПОЖИВАЧІВ В УМОВАХ НОВОЇ НОРМАЛЬНОСТІ

Соколовський Іван Вікторович

консультант компанії Reputation Capital Data (м. Київ)

Ситуація швидких та радикальних соціальних і суспільних змін завжди ставить науковців перед необхідністю переосмислення та рефлексії явищ та процесів, які здавались достатньо дослідженими та вивченими. Чим радикальніші зміни, тим більшої кількості сфер життя стосується така необхідність. Поняття «нова нормальність» (New Normal) описує стан суспільства та економіки після кризи, при якому відновлення до попереднього стану неможливе. І хоча це поняття використовувалось ще для опису суспільства після

першої світової війни [1], на сьогоднішній день воно набуло популярності саме в контексті пандемії коронавірусу у 2020 р. Аналізу того, як саме змінюються моделі поведінки споживачів в умовах нової нормальності, та чи залишається репутація одним із факторів, що впливає на вибір споживача, присвячено даний матеріал. Таким чином наукова проблема, що досліджується, полягає в необхідності рефлексії змін моделі поведінки споживачів в умовах нової нормальності та місця корпоративної репутації в цій моделі.

Впливу корпоративної репутації на успішність діяльності комерційних компаній на заході присвячена велика кількість робіт. Вже аксіоматичним стало визнання того, що висока репутація позитивно впливає на фінансові показники компанії і на вартість її акцій, дозволяє зменшувати транзакційні витрати та залучати талановитих співробітників. Клієнти будуть готові надати компанії з високою репутацією другий шанс, якщо вона припуститься помилки чи опиниться в кризі. Один з ефектів репутації – це вплив на поведінку споживачів, на вибір споживачем того чи іншого бренду чи товару, на готовність платити преміальну ціну. І хоча, як зазначає П. Берк, існують поодинокі дослідження, в яких не підтверджується вплив репутації на поведінку споживачів, більшість досліджень цей вплив підтверджують [2]. Підтвердження цього можна зустріти і в емпіричних даних, що публікуються компаніями, що спеціалізуються на дослідженні репутації. Так, за даними проекту Global RepTrak® 100, що щорічно проводиться компанією RepTrak, із збільшенням репутації зростає готовність купувати продукти та послуги компанії (табл. 1).

Таблиця 1

Зв'язок репутації із готовністю підтримувати компанію (у %) [3]

Варіанти підтримки компанії	Індекс репутації				
	0-39 (погана)	40-59 (слабка)	60-69 (середня)	70-79 (сильна)	80+ (відмінна)
Я би купував продукти / послуги компанії	9	16	34	55	83
Я би добре висловлювався про компанію	8	13	29	50	82
Я би рекомендував продукти / послуги компанії	8	13	30	50	82
Вірю, що компанія робить правильні речі	8	12	26	44	77
Був радий, якби компанія була в моєму населеному пункті	9	14	29	47	78
Працював би в компанії	11	17	31	48	73
Інвестував би в компанію	8	11	23	38	67

Відповідно до даних, зібраних компанією Ipsos в 2017 році, 87 % споживачів при виборі продуктів та послуг приймали до уваги репутацію компанії.

Таблиця 2

Вплив репутації на готовність купувати продукти та послуги компанії (%) [4]

Наскільки ймовірно, що Ви прийматимете до уваги репутацію компанії, що стоїть за брендом, при купівлі продуктів та послуг?	Регіон				
	APAC	Європа	LATAM	Середня Азія / Африка	Північна Америка
Дуже ймовірно	37	24	62	50	40
Скоріше ймовірно	52	55	29	41	47
Скоріше не ймовірно	8	16	6	7	9
Дуже не ймовірно	2	5	3	3	4

Зрозуміло, що розвиток цифрових технологій змінює як моделі споживацької поведінки, так і фактори, що на них впливають. Проте якщо ці зміни можна було охарактеризувати як еволюційні, то зміни за останні півтора роки під впливом пандемії коронавірусу можна назвати скоріше революційними, тому має сенс розглядати не вплив цифровізації суспільства, а фактично нові моделі і практики, що виникли в умовах «нovoї нормальності». За результатами дослідження споживацьких настроїв, проведеного в 2020 р. компанією McKinsey у 45 країнах, близько 60 % споживачів протягом пандемії пробували нові моделі споживання (New Shopping Behaviour) і переважна більшість планує використовувати їх і в подальшому [5]. В США, наприклад, частка таких споживачів сягає 73 % [6].

Таблиця 3

Зміна поведінки споживачів з початком пандемії COVID-19 (%)

Нові моделі поведінки, які пробували споживачі від початку пандемії COVID-19	Відсоток споживачів	Наміри використовувати їх в майбутньому
Новий спосіб здійснення покупки	40	73
Новий бренд	36	73
Новий продавець / магазин / сайт	33	79
Купівля власних торгових марок (Privat labels)	25	80
Новий цифровий метод здійснення покупки	20	80

Незважаючи на те, для деяких країн при виборі нового бренду для споживачів мають значення такі чинники, як корпоративна соціальна відповідальність компанії (CSR) [7] та призначення компанії (Purpose), результати вищезгаданого дослідження показують, що ключові чинники у виборі нового бренду – все-таки його наявність та ціна.

Таблиця 4

Причини вибору нового бренду за останні три місяці (%), наведено дані по США, респонденти могли обрати не більше трьох варіантів відповіді із запропонованого переліку) [6]

Причини вибору за категоріями		Питома вага (%)
Доступність	Продукція є в наявності	48
Зручність	Доступна тоді, коли я здійснюю покупки	34
Вартість	Краща ціна/знижки	30
	Краще співвідношення ціни та якості	25
	Краща ціна доставки	15
	Наявність упаковки більшого розміру	11
Якість / органічність	Краща якість	16
	Натуральність / органічність	8
Здоров'я / гігієна	Чистіше / більш гігієнічне	13
У компанії є мета (Purpose)	Компанія підтримує місцевий бізнес	11
	Компанія добре ставиться до своїх робітників	6

Таким чином можна зробити висновок, що як репутація в цілому, так і її драйвери, такі як CSR, ESG, Sustainability та Purpose в результаті зміни моделей споживчої поведінки в наслідок пандемії втратили свою значущість. Проте чи насправді це так? Одним із понять, увага до якого навпаки зросла під час пандемії – це так звана «онлайн репутація», або «управління он-лайн репутацією».

В своїй роботі «20 показників он-лайн репутації, які повинен знати кожен власник бізнесу» Р. Ерскін наводить наступну інформацію: 67,7% покупців зазначають, що он-лайн огляди впливають на їх рішення про покупку, 84% покупців довіряють оглядам в Інтернеті так само, як і особистим рекомендаціям, 65% споживачів розглядають пошук в Інтернеті як найбільш надійне джерело інформації, 57% роботодавців стверджують, що рідше беруть інтерв'ю у кандидатів, яких вони не можуть знайти в Інтернеті [8].

Проте що ми знаємо про онлайн репутацію? Як зазначає Т. Стенгер, з моменту появи соціальних медіа в академічній літературі більша увага приділяється зв'язку онлайн репутації та репутації, а також потенційним можливостям та ризикам, які породжують соціальні медіа. При цьому концептуалізація самого поняття онлайн репутації залишається поза увагою [9]. В ґрунтовній роботі П. Марковича, П. Дорчака та Ф. Поллака, присвяченій управлінню онлайн репутацією, вони визначають її як загальну присутність певного об'єкта в Інтернеті, зазначаючи, що репутація – це не лише результат використання соціальних платформ. Вона створюється насамперед користувачами, які діляться своїми поглядами та взаємодіють між собою за допомогою широкого переліку інструментів, таких як пошукові системи, каталоги, форуми, блоги тощо [10].

В свою чергу управління онлайн репутацією (Online Reputation Management, ORM) автори визначають як набір інструментів та заходів, що реалізуються з метою активного управління віртуальною репутацією суб'єкта. Управління репутацією в Інтернет середовищі також часто називають SERM (Search Engine Reputation Management). Як зазначає Т. Стенгер, управління репутацією в Інтернеті саме по собі є абсолютно новим, особливо в епоху соціальних мереж, і з практичної точки зору складається із трьох частин: моніторингу Web 2.0, участі у ньому та вимірювання впливу на репутацію та брендінг[9].

Питання зв'язку та диференціації репутації та онлайн репутації ще потребує подальшого дослідження та рефлексії з боку науковців, але незалежно від цього можна стверджувати, що поняття репутації залишається одним з ключових компонентів, що впливає на поведінку споживача, але в умовах нової нормальності аспекти та критерії оцінки та вимірювання репутації мають змінюватись, приділяючи більшу увагу саме онлайн репутації як важливому компоненту феномену репутації.

Література:

1. AbiNader J. The New Normal Is Nothing New [Electronic resource] / Jean AbiNader // Fair Observer. June 05, 2020. URL: <https://www.fairobserver.com/economics/jean-abinader-new-normal-global-economy-coronavirus-world-news-27814/> (дата звернення 20.06.2021).
2. Burke P., Dowling G., Wei E. The Relative Impact of Corporate Reputation on Consumer Choice: Beyond a Halo Effect // Journal of Marketing Management. January 2019. 34(3). URL: https://www.researchgate.net/publication/328813118_The_Relative_Impact_of_Corporate_Reputation_on_Consumer_Choice_Beyond_a_Halo_Effect (дата звернення 24.06.2021).
3. 2017 RepTrak® 100. The World's Most Reputable Companies. February 28, 2017. URL: <https://cupdf.com/document/2017-global-reptrak-100-ranking-the-brands-reptrak-100-report-2025-colgate->

[palmolive.html](#) (дата звернення 20.06.2021).

4. How reputation and trust affect purchase decisions and marketing efficiency. Ipsos Company official Web site. URL: <https://reputation.ipsos-mori.com/how-reputation-and-trust-affect-purchase-decisions-and-marketing-efficiency/> (дата звернення 22.06.2021).

5. Consumer sentiment and behavior continue to reflect the uncertainty of the COVID-19 crisis. October 26, 2020. McKinsey Company official Web site. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/marketing-and-sales/our-insights/a-global-view-of-how-consumer-behavior-is-changing-amid-covid-19> (дата звернення 20.06.2021).

6. Charm T., Coggins B., Robinson K., Wilkie J. The great consumer shift: Ten charts that show how US shopping behavior is changing // Marketing and Sales Practice. McKinsey company. August 2020. URL: <https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fwww.mckinsey.com%2F~%2Fmedia%2FMcKinsey%2FBusiness%2520Functions%2FMarketing%2520and%2520Sales%2FOur%2520Insights%2FThe%2520great%2520consumer%2520shift%2Ften-charts-show-how-us-shopping-behavior-is-changing.pdf%3Ffbclid%3DIwAR3-wXtp7S0G-r4ZWn4Oxm0BBXRfLE7Zdl-aiJK6wLlgp7jmzAXfPVO3ks&embedded=true&chrome=false&dov=1> (дата звернення 20.06.2021).

7. Василенко И. Трансформація потребления в эпоху Covid: что вернется на круги своя, а что изменилось безвозвратно // Marketing Media Review. 08 Октября 2020. URL: <https://mmr.ua/show/transmacziya-potrebleniya-v-epohu-covid>

8. Erskine R. 20 Online Reputation Statistics That Every Business Owner Needs To Know // Forbes. Sep 19, 2017. URL: <https://www.forbes.com/sites/ryanerskine/2017/09/19/20-online-reputation-statistics-that-every-business-owner-needs-to-know/?sh=481a886ccc5c> (дата звернення 20.06.2021).

9. Stenger T. Social Media and Online Reputation Management as Practice: First Steps Towards Social CRM? // International Journal of Technology and Human Interaction. 2014. № 10(4). P. 49-64.

10. Markovič P., Dorčák P., Pollak F. Online Reputation Management. Frantisek. Prague: Professional Publishing, 2019. 204 p.

ОСОБЛИВОСТІ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Толстих Наталія Вікторівна

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології Національної академії наук України (м. Київ)

Стрімка цифровізація вносить зміни в усі сфери життя сучасного суспільства. Але всупереч поширеній думці, що цифровізація призводить до формування принципово нової економіки спільного користування («sharing economy»), в якій поступово зникатимуть притаманні капіталістичній економіці протиріччя, сьогодні не спостерігається твердого підґрунтя для подібних сподівань. На фоні прискорення інформаційних і економічних обмінів не відбувається скорочення чисельності бідних і безробітних, а глобальна соціальна нерівність навіть має тенденцію до зростання та загострення.

Різні соціальні актори мають свої мотиви і можливості для участі в нових економічних процесах, обумовлених цифровізацією [1], а також необхідні для цього ресурси. Окремо зазначимо, що цифровізація обумовлює й особливості споживання населення з різним рівнем добробуту.

Традиційно населення з більш високим рівнем доходів має більш широкі можливості для споживання, особливо нових товарів та послуг, і отже може з більшою, ніж малозабезпечені верстви, вигодою для себе скористатися перевагами доступу до нових технологій. У порівняно забезпечених громадян, що найголовніше, є кошти для придбання та своєчасного оновлення сучасних технічних засобів, необхідних сьогодні для повноцінної участі в економічному і соціальному житті. Як і в реальній економіці, забезпечені громадяни можуть собі дозволити купувати через Інтернет якісні, а тому більш дорогі товари. Малозабезпечені покупці традиційно будуть орієнтуватися на більш дешевий сегмент пропозицій, в гонитві за знижками і низькими цінами вони нерідко стають жертвами шахраїв. Різниця в споживанні через Інтернет між багатими і бідними має ще один вимір: часто нав'язливе поширення глобальною мережею стандартів розкішного споживання ще сильніше пригнічує бідних, вони ще гостріше відчувають глибину прірви між власними можливостями і схваленими суспільством зразками. Крім того, малозабезпечені громадяни через обмежений доступ до Інтернет, який ще залишається платним і застарілі засоби зв'язку не можуть користуватися сучасними можливостями для самоосвіти і участі в культурному житті. Багаті можуть використовувати всі засоби для задоволення потреб як в реальному, так й у віртуальному світі, малозабезпеченим залишається обмежений вибір можливостей для існування в обох цих вимірах. Часто покупки і доступ до соціальних послуг (наприклад, нарахування субсидій, оплата платежів) через Інтернет стають для малозабезпечених громадян скоріше вимушеними, оскільки інші можливості їх отримання поступово зникають чи стають більш дорогими.

Все більшої популярності серед суспільствознавців набуває думка про розширення можностей

споживання для всіх верств населення через участь в спільному споживанні, яке стає доступнішим через цифрові платформи [2]. Основним аргументом на користь цього є відносно менша ціна товарів і послуг при спільному користуванні. Але такий вигравш нівелюється законодавчою неврегульованістю прав постачальників і споживачів. Зазначимо, що й для участі в спільному споживанні необхідно мати достатні кошти, які не завжди будуть в розпорядженні малозабезпечених громадян.

За даними опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України у вересні 2020 року [3], в ситуації ризику малозабезпеченості потрапляє значна частина населення України. Середнє значення подушних доходів в родинах респондентів, які дали відповідь на це питання (92,8%), становило 4821,7 грн і в 2,3 рази перевищувало законодавчо встановлений і закріплений в бюджеті України розмір прожиткового мінімуму (2118 грн на час проведення опитування). Але в той же час родини 22,4% опитаних знаходилися в крайній бідності, оскільки мали в своєму розпорядженні дохід нижче офіційного прожиткового мінімуму на особу. Малозабезпеченість, тобто щоденне балансування на межі необхідного споживання, характерна для значно більшої частини населення. На дохід, що коливається в межах від одного до двох законодавчо встановлених прожиткових мінімумів, виживають родини 32,0% респондентів. Отже, родини половини (54,4%) опитаних вимушені через нестачу коштів щоденно обмежувати невибагливе споживання, і вони фактично є бідними і малозабезпеченими. Додамо, що Міністерство соціальної політики України для аналізу рівня життя населення розраховує фактичний прожитковий мінімум, який на час проведення опитування дорівнював 3763 грн. За цим критерієм бідними вважатимуться родини 45,7% респондентів, оскільки подушні доходи в їхніх сім'ях не перевищують вказаного стандарту. Наведені дані свідчать, що половина населення України виживає в умовах малозабезпеченості, не має коштів для повноцінної участі в економічному житті і не може повною мірою скористатися можливостями, що надає цифрова економіка для споживання товарів та послуг.

Цифровізація економіки сприяє формуванню сучасної технічної бази для піднесення добробуту населення, вона є скоріше інструментом, необхідним, але не достатнім для подолання крайніх форм бідності і зниження ризиків малозабезпеченості. Тільки цілеспрямовані програми і дії з боку держави можуть гарантувати широкий доступ до сучасних технологій всім громадянам, і через таку політику забезпечити розвиток творчого і трудового потенціалу суспільства.

Література:

1. Bocker L., Meelen T. Sharing for people, planet or profit? Analyzing motivations for intended sharing economy participation // *Environmental Innovation and Societal Transition*. 23 (2017). P. 28-39.
2. Sharing economy, an opportunity for the poorest? An exploratory study. URL: <https://www.issuelab.org/resources/26382/26382.pdf> (дата звернення 22.06.2021).
3. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 7 (21) / под ред. В. Ворона, М. Шульга. Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. 546 с.

ОСОБЛИВОСТІ СПОЖИВАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ СТУДЕНТАМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Фудорова Олена Миколаївна

кандидат соціологічних наук, доцент
завідувач кафедри менеджменту організацій Херсонського інституту МАУП

Проблема соціалізації молоді з особливими потребами засобами вищої освіти вже давно знаходиться в центрі уваги багатьох українських та зарубіжних вчених. Серед вчених, роботи яких вплинули на рівень розвинутої зазначеної проблематики, – Г. Тард, Г. Гітінс, Г. Лебон. Але особливо гостро постає питання соціалізації особливих студентів в умовах цифровізації українського суспільства та системи вищої освіти зокрема. Слід зазначити, що даний аспект зазначеної проблеми вивчено не в повному обсязі.

Впровадження в життя будь-яких нових технологій, зокрема цифрових, процес тривалий та такий, що приводить до радикальних змін в процесі взаємодії між учасниками комунікації, зокрема освітньої комунікації. І, звичайно, даний процес не омине й таку соціально-вразливу верству населення, як студенти з обмеженими можливостями. Цифрові технології – це механізм, що призначений для швидкого розвитку сучасного закладу вищої освіти (ЗВО). Однією з властивостей цифрових технологій є можливість швидкого обміну досвідом і знаннями, адаптації онлайн-навчання, розвитку цифрових бібліотек, розширюється коло суб'єктів, які отримують унікальну інформацію, яка раніше була доступна тільки для вузького кола експертів і вчених. Завдяки цифровим технологіям впевнено можна говорити про глобалізацію наукового світу і активний розвиток академічної мобільності. Безумовно, в умовах безпрецедентної модернізації сучасний ЗВО зобов'язаний адаптуватися для збереження своїх унікальних якостей і конкурентних переваг, грамотно вибудувати стратегію свого розвитку, напрямків експертних

розробок та науково-дослідницької моделі розвитку [1]. Особливо ця стратегія стосується задоволення освітніх потреб студентів з обмеженими можливостями.

Цифрові освітні практики в межах вищого навчального закладу стають базою для розвитку інформаційних послуг в сфері освіти. При цьому варто звернути увагу, що особлива затребуваність в плані діджиталізації системи вищої освіти проявляється саме в системі онлайн-освіти або дистанційної освіти осіб з обмеженими можливостями.

Надзвичайно великими позитивним моментом цифровізації вищої освіти для студентів з особливими потребами, зокрема онлайн-освіти, є наступне: можливість самостійно розподіляти свій час студентами з обмеженими можливостями, враховуючи свої індивідуальні потреби; цифровий формат спілкування з одногрупниками та викладачами нібито полегшує особливими студентам комунікативний механізм їхньої взаємодії; можливість розвитку високої самодисципліни для розподілу навчальних годин для опрацювання лекційного матеріалу та завдань для самостійного виконання вдома.

Але з іншого боку, онлайн-освіта як один із механізмів цифровізації вищої освіти України не позбавлений й недоліків. Зокрема, це стосується проблеми цифрової грамотності як з боку студентів з обмеженими можливостями, так і з боку викладачів. Адже цифрова грамотність повинна бути однією з базових компетентностей серед всіх учасників освітнього процесу. І над цим необхідно працювати й надалі. Є необхідність створення нової моделі всебічної цифрової кооперації між студентами та викладачами в системі вищої освіти, в тому числі й зі студентами з обмеженими можливостями.

Враховуючи закордонний досвід нова модель вищої освіти в умовах цифровізації вищої освіти має включати [2]:

1. Цифровізацію внутрішніх процесів/сервісів університету: створення базових інформаційних сервісів, які використовуються у навчальному процесі (відеоекрани для навчальних занять, хмарні технології для зберігання та обміну даними тощо); створення цифрової бібліотеки (забезпечує доступ студента та викладача до наукової літератури з будь-яких пристроїв, незалежно від місця знаходження і часу доби) з інструментами наукометричного оцінювання показників наукової роботи та публікаційної активності викладачів і співробітників університету; цифровізацію процесів управління дослідницькими проектами, закупівлями, взаємодією з абітурієнтами та студентами тощо; створення цифрових кампусів (досвід США, європейських країн).

2. Створення системи цифрового маркетингу, яка б забезпечувала: організацію взаємодії Університету з абітурієнтами (в тому числі з обмеженими можливостями) та їхніми батьками, випускниками і роботодавцями; постійний моніторинг репутації університету та формування позитивного іміджу закладу освіти; стимулювання створення нових цифрових спільнот та інновацій на всіх етапах освітнього циклу та ін.

3. Створення системи цифрової взаємодії з абітурієнтами та студентами: використання цифрових технологій для інформування абітурієнтів із різних питань освітнього процесу, що важливо як для вітчизняних вступників, так і для потенційних закордонних абітурієнтів; використання аналітики для виявлення результатів навчання студентів та їх рейтингів; створення системи зворотного зв'язку зі студентами з особливими потребами, вивчення їх думок та пропозицій, оцінювання викладачів, якості навчального плану, необхідності тих чи інших освітньо-професійних програм тощо.

Література:

1. Плахотнюк І. М. Цифровізація в сучасному вищому навчальному закладі. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/158-1.pdf>.

2. Сидоров Г. Цифровой университет: применение цифровых технологий в современных образовательных учреждениях. URL: <https://www.itweek.ru/digitalization/article/detail.php?ID=192831>.

ПРАКТИКИ МЕДІАСПОЖИВАННЯ: ТРЕНДИ ЗМІН

Хижняк Лариса Михайлівна

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Соціологічні дослідження сучасних практик медіаспоживання базуються на різному розумінні масмедіа, а саме: як відображення, як репрезентації та інтерпретації соціальної дійсності; як знаряддя пануючих еліт; як засобу конструювання соціальної реальності.

Наразі відмічається вплив масмедіа на розвиток соціальних відносин насамперед в таких областях: зміцнення прав людини в якості універсальної міжнародно-правової та культурної норми для всієї світової спільноти; збереження і подальший розвиток культурної спадщини держав і народів; поглиблення контактів

між людьми і обмін культурними цінностями; забезпечення неконфліктної взаємодії між світовими релігіями. На практики медіаспоживання в сучасному світі суттєво впливає трансформація медіасистем. Так, політика багатьох демократичних держав підтримує на законодавчому рівні глобалізацію та трансформацію медіасистем через такі процеси: **комерціалізація медіа** – роздержавлення і розвиток як бізнесові проекти; **приватизація** – засновниками медіа можуть бути приватні особи; **лібералізація** – можливість розвиватися в бік створення плюралістичного конкурентноздатного медіа середовища; **інтернаціоналізація** – можливість об'єднуватися з медіа інших країн, держава впускає в свій медіапростір іноземний капітал. Держави переважно створюють такі умови розвитку медіа, аби вони були незалежними від держави, при цьому могли скористатися й державною підтримкою та захистом, а також слугувати державним цілям. Факторами, які змінили структуру медіаспоживання на початку ХХІ ст., насамперед є такі: загальна цифровізація медіа; поява персональних засобів і середовищ споживання; впровадження нових комунікаційних стратегій; зміни в економіці медіа; корінне зрушення в тематичній і форматній структурі попиту масового медіаспоживача на інформацію; зміни в розпорядку дня споживачів; поколінське зрушення [1].

Масмедіа розглядаються як природне середовище масифікації людей, тобто втягування їх у масову культуру через прищеплення певних стереотипів масової поведінки, формування масових настроїв; інститутам масової комунікації приписується функція масифікації: бути носієм масової свідомості, психології, настроїв, суспільної думки; маси розглядаються як активний соціально-психологічний суб'єкт, який у стані своєї активності здатний до різного роду поведінкових актів. в сферах економіки, політики, культури, в повсякденному житті. Через практики медіаспоживання мас-медійна реальність стає своєрідним заміником реальності дійсної, і вже дійсність медіаспоживачі починають сприймати за стереотипами, які виникли в результаті масовокомунікаційних взаємодій.

В практиках медіаспоживання актуаліється ідентифікація інтернет-аудиторії. По-перше, аудиторія фрагментарно розподіляється між медіа, мігруючи від традиційних медіа до нових платформ, і стає все більш невловимою для вимірювання. Якщо раніше панельні дослідження дозволяли оцінити вибір споживача з точки зору споживаного контенту, то зараз досить важко відстежити, який контент і де споживає один користувач. Якщо у вас є мобільний телефон з виходом в Інтернет, планшет і ноутбук, яким чином ви буде дивитися улюблений серіал, складно передбачити – чи почнете дивитися його вдома на ноутбуці, продовжите на планшеті в іншій кімнаті і завершите в метро з екрану мобільного телефону. По-друге, перехід на нові платформи пов'язаний зі складнощами вимірювання досить точні і надійні інформаційні системи для оцінки альтернативної аудиторії ще не повністю розроблені методики постійно розвиваються, і все більше пропонується методик підрахунку від-ділових каналів інтернет-комунікації (наприклад, все активніше пропонуються і розробляються альтернативні механізми для отримання точних і надійних показників щодо впливу онлайн-медіа). По-третє, автономність аудиторії – свобода вибору додатки, платформи, споживаних новин і постів у стрічці. Сьогодні у аудиторії є багато можливостей для налаштування під себе: переважання мобільного Інтернету, його активне зростання в останні три роки проводить до переміщення вимірювальних процедур в новий формат [2].

Існують різні підходи до взаємодії масмедіа і політики: 1) розподіл влади: масмедіа – четверта влада, яка протистоїть і контролює інші три гілки влади; 2) інструменталізація (може бути як всевладдя мас-медіа, так і всевладдя політики) 3) взаємозалежність і симбіоз – комплексна взаємодія політики і масмедіа (два підходи: а) спроби розглядати політику і мас-медіа як суперсистему, аргументуючи це тим, що медіа є для політики незамінним інструментом і відбувається медіатизація політики; б) пропонуються моделі взаємопроникнення, коли політична система функціонально залежить від медіа-системи. При цьому через медіатизацію політики та інструменталізацію масмедіа поля політики і масмедіа частково перекриваються [3].

В Україні відбувається формування на основі широких комунікаційних зв'язків доступності для громадян інформації про процеси прийняття управлінських рішень. Це дозволяє: в більшій мірі захистити суспільство від свавілля чиновників; розширити можливість громадян впливати на органи влади. У такому інформуванні довго домінували масмедіа, вибудовуючи систему комунікацій громадян-медіаспоживачів з владою. Однак залишаються такі проблемні питання щодо ролі масмедіа у відкритості влади: За яких умов у демократичному суспільстві влада за допомогою масмедіа набуває рис відкритості? Чому це можливо тільки при наявності суспільної потреби у відкритій владі, в інформованості громадян про процеси, що відбуваються у владних структурах? Чому в демократичному суспільстві громадяни відмовляються від сакралізації влади? Чи існує сакральність влади в сучасній Україні? Якщо так, то в чому вона виражається? А в чому полягає соціальна небезпека сакральної влади?

Література:

1. Кирия И., Новикова А. История и теория медиа. Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2017. 424 с.
2. Логунова О. С. Концепции определения и измерения интернет-аудитории. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2019. Том 22. № 2. С. 230-246.

3. Суходолов А. П., Рачков М. П., Бычкова А. М. Запретительная политика государства в сфере средств массовой информации: анализ законодательства и правоприменительной практики. М.: Издательский дом «Аргументы недели», 2018. 224 с.

РИЗИКИ СПОЖИВАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ СТУДЕНТАМИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Хміль Ярина Васиівна

асистент кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Пандемія, викликана вірусом Covid-19, уже більше року форматує соціальне життя індивідів по всьому світу на усіх рівнях його організації. Вона змусила піти в он-лайн цілі галузі економіки та сфери життя пересічних громадян, зокрема студентів. Сучасне суспільство ще називають суспільством споживання (Ж. Бодріяр, Е. Тоффлер), а внаслідок карантинних обмежень процес обміну товарами та послугами значною мірою перейшов у віртуальний світ [1]. Освітні послуги належать до основних, оскільки середня освіта є обов'язковою в Україні, а частка тих, хто має диплом ЗВО, або здобуває його у нашій державі становить – 79% [2]. Тому перехід цієї сфери в он-лайн є складним процесом, який безпосередньо впливає на все суспільство. Безумовно транзит цілої сфери суспільного життя є неоднозначним явищем, який має свої переваги та недоліки. Проте, з якими проблемами стикаються учасники освітнього процесу, наскільки їм вдається їх вирішити, а які недоліки дистанційного навчання все ж не вдається нейтралізувати – над цими питаннями ми і будемо розмірковувати у цій науковій розвідці.

Однією із перших проблем, яка не до кінця вирішена і до сьогодні, залишається брак технічного та програмного забезпечення навчального процесу в нових умовах. Стабільний та безкоштовний доступ до швидкісного Інтернету, який дозволить проводити десятки відеоконференцій паралельно є далеко не у всіх ЗВО. І не усі учасники навчального процесу можуть забезпечити його у місці свого проживання/перебування. А без доступу до якісного Інтернету жодне заняття у дистанційному форматі неможливе. Наступною проблемою, пов'язаною із попередньою є відсутність адекватних засобів перевірки рівня засвоєних студентами знань. Адже карантин обмежив засоби контролю самостійності виконання студентами поставлених завдань, а тому знизився рівень академічної доброчесності, який і до його початку не був високим [3]. Тому можливо варто розглянути можливість застосування спеціального програмного забезпечення, створеного для боротьби з плагіатом не лише для перевірки бакалаврських чи дипломних робіт, але й для адекватної оцінки поточних робіт, які студенти виконують протягом року.

Вимушений масовий перехід на дистанційне навчання виявив не лише проблему матеріально-технічної бази навчальних закладів, але й неготовність самих учасників навчального процесу працювати в нових умовах. Зокрема, викладацький склад українських вишів стикнувся із проблемою недостатнього оволодіння знаннями та навичками залучення новітніх технологій до навчального процесу. А оскільки ІКТ розвиваються дуже динамічно, то «підвищення кваліфікації» у колективах вишів у цій сфері доцільно проводити регулярно. У цьому випадку можуть допомогти тематичні вебінари, спеціальні он-лайн курси, які не лише підвищать рівень цифрової компетентності, тих, хто цього потребує, але й зміцнить соціальні зв'язки всередині колективу, допоможуть обмінятися досвідом та згуртують учасників навчального процесу.

Залучення технологій до процесу викладання (не лише у форматі відео зв'язку) допоможе підвищити та утримувати рівень зацікавленості студентів протягом заняття, а отже позитивно впливає на їхню мотивацію, яка суттєво знизилася за період карантину [6]. Падіння рівня навчальної мотивації, зокрема у студентів, спостерігалось і до введення карантинних обмежень, проте останні лише пришвидшили цей процес. Нерозривно пов'язана із мотиваційними чинниками особистості здобувача та позиція, яку він займає протягом заняття: пасивного спостерігача чи активного учасника. Треба зазначити, що фізична відокремленість від академічної групи, можливість виключити камеру, а, отже, не підтримувати двосторонній візуальний контакт з аудиторією, сприяє тому, що студент відсторонено сприймає заняття, особливо, якщо воно йому не цікаве з якихось причин. За таких обставин він перестає бути активним учасником навчальної взаємодії, а перетворюється на пасивного споживача відео-контенту. Якщо така ситуація триває довгий час, то це може призвести до знеохочення до навчання в цілому. Тому в умовах дистанційного навчання інтерактивні методи роботи з аудиторією є незамінним інструментом викладача більшою мірою ніж в ситуації традиційного навчального процесу. Паралельно потребують переосмислення та удосконалення самі інтерактивні методи навчання, адже залучення студентів до активної участі у заняттях, формування навичок групової взаємодії он-лайн у викладачів та студентів відрізняється від організації традиційних інтерактивних занять у вищій школі.

Важливим питанням, пов'язаним із масовим виходом у дистанційний формат навчання на тривалий час за мірками навчального процесу, залишається якість засвоєних знань, формування необхідних умінь та навичок. Сьогодні у нас бракує досліджень, які об'єктивно висвітлили би цю проблему. Так як перспективи повернення навчального процесу у ЗВО до офф-лайн залишаються невизначеними, тому питання якості отриманих знань залишається першочерговим. Якість отриманих знань є особливо важливою у контексті рішення прийнятого Урядом нашої держави, щодо дозволу іноземним університетам відкривати свої філії на українському ринку [4]. У цих обставинах вітчизняні виші мають бути конкурентоспроможними із своїми іноземними партнерами.

Для студентів як соціальної групи, представники якої проходять процес вторинної соціалізації, є дуже важливою думка оточуючих, самопрезентація, оцінка інших для знайомства та подальших соціальних контактів. Проте ізоляція на певному етапі зробила соціальні мережі чи не єдиним джерелом інформації про інших та майданчиком комунікації з ними. Із послабленням карантинних обмежень соціальні мережі залишаються популярними, особливо ті, що спрямовані на візуальний контент (Instagram). Паралельно виникають й нові ризики, до прикладу, такі як поява інста-хлопців та інста-дівчат. Деякі користувачі соцмереж розміщують зображення власних тіл, які після обробки фотошопом «прибирають» із фото всі «вади», які присутні у фізичного прототипа. Якщо такі блогери популярні, то у молодих людей виникає прагнення наслідувати цей недосяжний образ ідеального тіла, який створений ІКТ технологіями. Наголос на візуальності та тілесності, про який говорив П. Штомпка, як про одну із ознак соціології повсякденності, переводить акцент на сприйняття зовнішнього образу, а Інтернет дозволяє приховати «внутрішню» наповнення блогера [5]. Якщо спілкування у реальному житті швидше дозволяє пізнати особистість, до певної міри оцінити її, то спілкування в соцмережах значно ускладнює цей процес.

У підсумку варто зазначити, що карантинні обмеження та пов'язаний з ними раптовий і тотальний перехід на дистанційне навчання, звичайно, проявив багато проблемних моментів української вищої освіти. Проте, ці проблеми існували у державних ЗВО ще до карантину: матеріально-технічно база абсолютної більшості українських вишів потребує оновлення; підвищення цифрової компетенції студентів та викладачів; залучення інтерактивних методів до навчального процесу були актуальними і в до карантинний період, так само як і ризики комунікації та соціалізації в соціальних мережах. Дистанційне навчання та перехід навчального процесу в он-лайн не лише виявив проблеми сучасної вищої освіти, але й відкрив перед ними нові перспективи та можливості розвитку, які в майбутньому трансформують вітчизняну систему освіти.

Література:

1. Бодриар Ж. Общество потребления. Москва, 2006. 269 с.
2. Вища освіта в Україні. URL: <https://osvita.ua/vnz/56653/> (дата звернення: 25.05.2021)
3. Інна Совсун: шість проблем української вищої освіти, які виявив карантин. URL: <https://saiup.org.ua/novyny/inna-sovsun-shist-problem-ukrayinskoyi-vyshhoyi-osvity-yaki-vyavyyv-karantyn/> (дата звернення: 26.05.2021)
4. Найкращі іноземні заклади вищої освіти зможуть відкрити філії в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/najkrashi-inozemni-zakladi-vishoyi-osviti-zmozhut-vidkriti-filiyi-v-ukrayini-rishennya-uryadu> (дата звернення: 30.05.2021)
5. Штомпка П. Визуальная социология. Фотография как метод исследования. Москва, 2007. 168 с.
6. How Does Ukrainian Youth Live in the Times of COVID-19? Kyiv, 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1fdAXEkSSq6ChVzLc_LYGg8oypRsXB9um/view (дата звернення: 27.05.2021).

ПРАКТИКИ СПОЖИВАННЯ ЛЮКС-БРЕНДІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Чернявська Оксана Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Глобальна цифровізація – є результатом конвергенції двох явищ глобалізації та цифровізації. Під егідою першого пройшла друга половина ХХ ст. і яке в широкому сенсі пов'язане з інтеграцією, узагальненням («зближенням») культурних цінностей, економічних та політичних стандартів, руйнування кордонів й обмежень. Друге – розглядається як етап подальшого розвитку глобалізації й розвивається з початку ХХІ ст., але сам процес цифровізації набув глобальних масштабів і прискорився «завдяки» світові пандемії Covid-19. «Цифровізація (з англ. digitalization) – це впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо. ... Споживачами цифрових

технологій виступають усі – держава, бізнес, громадяни. ... Цифровізація – це один із головних факторів зростання світової економіки в найближчі 5-10 років. ... Цифровізація стане головним інструментом для досягнення стратегічної цілі України – збільшення ВВП у 8 разів, до 1 трлн дол. у 2030Е, та забезпечення добробуту, комфорту та якості життя українців на рівні, вищому за середній показник у Європі» [8].

Глобальна цифровізація означає постійні зміни, турбулентність, конвергенції теорій, концепцій, практик, стилів поведінки у т.ч. споживання. Зміни в поведінці споживачів впливають на тактику і стратегію взаємодії брендів із споживачами, розвиток брендів в цілому й не тільки. В той же час визнано, що споживчі практики є значною частиною повсякденних практик. «Практики споживання водночас конституують та репродукують ідентичності, розкривають основні зразки соціального існування, легітимізують існуючий соціальний порядок, можливий у цій культурі й у цей момент історії» [10].

Чому Luxury? 1. Сучасне розуміння розкоші відрізняється від класичних визначень, які були в свій час запропоновані Ш. Монтське, Г. Зімелем, В. Зомбартом, Т. Вебленом, Ж. Бодрійяром та іншими науковцям, але як соціальне явище і економічний феномен – залишається актуальним, не зважаючи на різні кризи та світову пандемію. В той же час треба визнати, що наразі «визначення розкоші сильно варіюється в залежності від того, з ким і в якому контексті ви його обговорюєте: у сутності, зараз воно повертається навколо критеріїв мислення, настрою – це є стиль життя» [3]. 2. Слід зазначити, що наразі одночасно спостерігають зниження демонстративного споживання, також товари преміум-категорії і елітної стають більш доступними, а преміум-аудиторія збільшується і молодшає [7]. 3. В індустрії розкоші виділяють 5 сегментів: автомобілі класу люкс, преміальний готельний сектор і персональні предмети розкоші, а також делікатеси і сектор елітних ресторанів, розваги/ подорожі класу люкс – в сукупності це значна частина світової економіки і ринку праці наразі і в майбутньому [1; 5]. 4. Падіння спричинене пандемією Covid-19 негативно вплинуло на більшість сфер життя і секторів економіки в світі, у т.ч. ринок розкоші, але на різні сегменти по-різному: більш радикально на розваг/ події, бізнес HoReCa та туризм, дещо менше – світовий ринок категорії «персональний люкс» (одягу, взуття, годинників і аксесуарів) [1; 9]. 5. Змістовні та якісні зміни в поведінці споживачів цього сегменту глобального ринку почалися напередодні пандемії Covid-19, але вона їх чітко виокремила, надала динаміки та креативних трендів, мотивуючи до більшої ефективності. 6. Для сучасних споживчих практик в люкс-сегментах характерні всі три способи змін: артикуляція, реконфігурація та запозичення. 7. Ринок товарів розкоші, як свідчить попередній досвід, завжди першим виходить з кризи і він потужно впливовий. В умовах глобальної цифровізації, застосування технологій цифрового маркетингу, популярності цифрових каналів комунікації (мереж, за стосунків тощо) розуміння практик споживання люкс-брендів, якісні та креативні технології комунікації із споживачами, які вони впроваджують, будуть цікавими і трендовими для споживачів та брендів й інших ринків в цілому.

Зазначимо основні міни та тренди в практиках споживання люксових брендів.

- *Споживачі розкоші змінюються – молодіють.* Дослідження експертів Bain & Company показало, що 44 % покупців люкс – це представники покоління Y і 33 % – покоління Z. Покоління Y і Z – джерело зростання, на ці два покоління доведеться 55 % ринку в 2025 році [3; 2].
- Міленіум витрачають менше, але ні в якому разі не є противниками розкоші, і це бренди з найкращим співвідношенням ціна-якість. Аналітики впевнені, що вже сьогодні люкс більше відповідає *концепції усвідомленого споживання*, ніж мас-маркет.
- Водночас за останні п'ять років кордони між товарами сегментів «преміум» і «люкс» в дещо стерлися, що пов'язано зі стилем життя, психологією сприйняття цінності й ціни, глобальною модою на *раціональне споживання*, з недавніх пір модно говорити про «нову розкіш» [3; 7].
- Через активне переосмислення цінностей людства в fashion-лінійках помітні *екотренд*, увага приділяється *балансу дизайну і зручності*; прагнення частини покупців до переходу до *здорового харчування*, перемикання на більш дорогу фермерську або органічну продукцію, веганство [7].
- Брендам доводиться враховувати тренд який набирає силу – *моди, що «прокинулася»* (woke або awake fashion), де міленіали й зумери задають тренди споживання. Luxury-бренди вже не можуть відмахуватися від питань *етичності виробництва* своїх товарів (використання дитячої праці, тестування продуктів на тваринах, використання екологічно шкідливих матеріалів і т.ін.).
- Це призвело до появи ще одного тренду споживання і, відповідно, продажу вживаних брендових товарів. Змінивши термін used goods на unlimited destination ринок *люксового секонд-хенду нарощує оборти* та стимулює попит на первинному ринку. Адже брендова річ дуже часто асоціюється з якістю і довговічністю, а мода на раціональне та відповідальне споживання лише підсилюють попит на такі речі. За прогнозами аналітиків зростання цього ринку з \$16,2 млрд у 2018 році до \$68,5 млрд у 2026-му [6].
- *«Культурний фактор»* – країни, що розвиваються, культури і субкультури (релігійні, етнічні) впливають та будуть впливати на політику і асортимент люксових брендів. Так індустрія розкоші *адаптувалася до культурних особливостей і нестандартних розмірів* своїх покупців (40% преміальної жіночого одягу – «скромна мода», в т.ч. предмети одягу для мусульман, 20% готового одягу – «інклюзивна

мода» для покупців великого розміру («плюс сайз») або з більш пишними формами) [2]. Також дуже популярні колекції одягу і взуття для спорту та активного способу життя.

- «Ринок одного» замість одного ринку – до 2025 року компанії будуть намагатися задовольняти унікальні потреби кожного конкретного споживача. Вважалося, що люкс-бренди не зможе існувати без офлайн. Проте досвід режиму самоізоляції показав, що покупці люксових брендів не готові відмовлятися від елітного споживання навіть під час кризи та карантину, а вважають за краще замовляти онлайн з доставкою [4].

- Наслідки пандемії коронавірусу прискорили перехід споживачів розкоші до покупок онлайн. В цілому по світу 48 % споживачів люкса повідомили, що будуть купувати більше онлайн, ніж раніше [5]. Але споживачі хочуть онлайн отримувати той же сервіс, як і при покупках в традиційних магазинах, а також щоб бренди підтримували з ними зв'язок не тільки за допомогою звичайних, а й більш персоналізованих інструментів.

- У покупців, що відносяться до цільової аудиторії даного сегменту, не стало менше грошей, а просто обмежилися пріоритетами потреби. Люди готові більше платити за товар та послугу, які надають позитивні емоції, а це не завжди речі, і тим більше не речі першої необхідності.

Таким чином, глобальна цифровізація – це наше теперішнє і майбутнє, але й умови, в яких світ стає більше пов'язаним і залежним. Споживання має провідну роль в соціальних відносинах та сприяє їх розвитку і трансформації, тому інтерес до проблем споживання зростає. Практики споживання, зокрема в люкс-сегменті, формуються, виходячи з культурних та соціальних умов як певного суспільства, так і під впливом процесів цифрової глобалізації.

Зміни та тренди в поведінці споживачів люксових брендів є впливовими і соціально значущими, що потребує більш детального наукового вивчення та подальших міждисциплінарних досліджень.

Література:

1. Аналітика Deloitte: глобальні тенденції ринку fashion та luxury. URL: <https://elnews.com.ua/uk/analityka-deloitte-globalni-tendenciyi-rynku-fashion-ta-luxury/> (дата звернення 20.06.2021).
2. Будущее роскоши: как изменится рынок товаров люкс к 2025 году. URL: <https://pro.rbc.ru/demo/5c6bfce09a79477119f8e4f6> (дата звернення 20.06.2021).
3. Виноградова Е. Люкс против премиума: что такое роскошь сегодня. URL: <https://www.vedomosti.ru/lifestyle/articles/2016/03/09/632873-lyuks-protiv-premiuma-chto-takoe-roskosh-segodnya> (дата звернення 20.06.2021).
4. Лабутина Д. Цифровые бутики: почему люксовые бренды переходят в онлайн. URL: https://www.gazeta.ru/lifestyle/style/2020/06/a_13129453.shtml (дата звернення 20.06.2021).
5. Левинская А. Коронавирус усилил онлайн-продажи на рынке роскоши. URL: <https://www.rbc.ru/business/14/08/2020/5f3540579a7947691ae3b1f8> (дата звернення 20.06.2021).
6. По итогам 2020 года падение продаж luxury-сегмента может составить 30%. URL: <https://rg.ru/2021/01/28/po-itogam-2020-goda-padenie-prodazh-luxury-segmenta-mozhet-sostavit-30.html> (дата звернення 20.06.2021).
7. Путькова П. Кризис не помеха. Продажи товаров класса «премиум» остаются стабильными. URL: <https://www.newsko.ru/articles/nk-5706357.html>. (дата звернення 20.06.2021).
8. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою / Український Інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>. (дата звернення 20.06.2021).
9. Шконда І. Теоретичні підходи до соціологічних досліджень практик споживання. *Соціологічні студії*. 2015. № 1. С. 34-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/socst_2015_1_8 (дата звернення 20.06.2021).
10. Юдін А. Світовий e-commerce і m-commerce – статистика і факти електронної комерції 2020. URL: <https://marketer.ua/ua/e-commerce-worldwide-statistics-facts/> (дата звернення 26.06.2021).

СПІЛЬНЕ ТВОРЕННЯ ЦІННОСТІ У ПРОЦЕСІ СПОЖИВАННЯ ПОСЛУГ

Широкова Маргарита Сергіївна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Відмітною рисою сучасного суспільства є перехід від індустріальної парадигми ведення бізнесу до сервісної, оскільки активно розвивається сектор нових послуг, які кореняться в технологічних та цифрових характеристиках виробництва. У сервісній економіці, на відміну від індустріальної, підприємці орієнтуються не на максимізацію випуску товарної маси, а на підвищення ефекту корисності для споживачів. Логіка, що домінує у сфері послуг, являє собою значний зсув у парадигмі мислення про

творення цінності та ринки, переходячи від товарно-продуктової логіки до логіки, яка розглядає процес надання послуг як основу будь-якого обміну, як комерційного, так і соціального.

Родоначальники сервіс-домінуючої логіки С. Варго і Р. Лаш підкреслюють, що марно намагатися зрозуміти економічну діяльність якимось інакше, ніж як «співтворення цінностей», оскільки вона є «масовою багатокористувацькою грою», в якій часто беруть участь сотні, якщо не мільйони акторів. Ця спільна діяльність вимагає створення та використання спільно створених координаційних механізмів – інститутів, таких як правила, соціальні норми, символи тощо [1, с. 41]. Мета роботи полягає у з'ясуванні вихідних положень сервіс-домінуючої логіки, пошуку розуміння процесу спільного творення цінності під час обслуговування, обговоренні контрверсійного питання про участь споживача послуги в її співвиробництві, розгляді типології послуг за критеріями «індивідуалізація-залученість».

Сьогодні ринок споживання характеризується надлишком пропозиції схожих послуг. Споживач у ситуації, що склалася, обирає не стільки послугу, скільки організацію, яка цю послугу надає. У світлі стрімкого зростання послуг у сучасному глобальному конкурентному середовищі керівництву сервісних організацій надзвичайно важливо приділяти достатню увагу всьому ланцюжку надання послуг та характеру відносин покупець-постачальник. Як дослідники, так і фахівці-практики сервісного маркетингу давно переконалися, що послуги не можуть просуватися на основі тих самих методів, що й товари. Спроби осмислити виклики, що пов'язані з цим, призвели їх до створення власного, досить авторитетного синтетичного підходу, відомого під назвою «сервіс-домінуюча логіка». Це спосіб мислення, що передбачає єдине розуміння ринкового обміну і характеру організацій, ринків та суспільства. Його основне твердження полягає у тому, що організації, ринки і суспільство докорінно пов'язані з обміном послугами, які розглядаються як застосування компетенцій (знань і навичок) на користь однієї зі сторін [2, с. 58]. Послуги можна розглядати як різновид соціальних або ринкових зв'язків – взаємини з замовником послуг (service relationships), сервісне обслуговування клієнтів (customer service), досвід користування послугами (service experience) тощо. Автори концепції стверджують, що всі підприємства знаходяться в бізнесі надання послуг, де ті, хто виробляють товари, роблять це тільки для того, щоб використати їх як засіб «передачі» своїх послуг клієнту.

Дійсно, послуги створюються і споживаються в процесі інтеракції між людьми, навіть якщо предмет їх обміну набуває предметної форми. З іншого боку, залучення як клієнтів, так і працівників до транзакції та результату обслуговування може закрити багато можливостей для масового виробництва послуг та контролю їх якості [3, с. 700], тобто завадити розгортанню процесу стандартизації. Але ж кожен контакт із клієнтом створює «момент істини», наскільки б стандартизованою послуга не була. Унікальні характеристики послуги передбачають, що оцінка якості є суб'єктивною та вимірюється шляхом порівняння уявлень клієнта про отриману послугу з його очікуваннями від бажаної послуги. Взаємозв'язок між стандартизацією/персоналізацією та взаємодією з клієнтами є потужною конструкцією для розуміння сервісизації, оскільки допомагає визначити, як компанії можуть керувати своїми послугами та по-різному взаємодіяти зі своїми клієнтами [4, с. 358]. Тому взаємини між організацією і замовником мають бути переосмислені з точки зору спільного виробництва вартості, під час якого споживач постійно спілкується з фірмою, яка використовує це для поліпшення якості пропозиції.

З природи процесу надання послуг як такого, де виробництво і споживання цінності збігаються, слідує, що користувач послуги отримує вигоду не тільки від кінцевого результату, але й безпосередньо від процесу. Під час обслуговування користувач є більш-менш активною стороною, а коопераційні відносини виділяються як фундаментальна характеристика послуг [5, с. 6]. Надавач послуг не може створювати цінність від імені користувача, оскільки цінність проявляється лише при використанні послуги. С. Варго і Р. Лаш підкреслюють, що надання послуги має розглядатися як процес, в якому актори взаємно використовують свої ресурси (наприклад, прикладні знання та навички) для взаємної користі – тобто для створення взаємної цінності [1, с. 4]. Однак різні види послуг можуть вимагати різного ступеня взаємодії з клієнтами.

Для пояснення різноманітності послуг, як правило, використовуються два виміри: ступінь індивідуалізації та ступінь залученості клієнтів у процес надання послуг. Ступінь індивідуалізації показує, наскільки надана послуга відповідає конкретним запитам клієнта або є стандартизованою без врахування особистих переваг. Ступінь залученості споживача показує характер послуги, наскільки вона є мінливою. У цьому ключі Р. Квалсхауген, К. Хідл та П. Брегмер виділяють чотири типи послуг: стандартизовані, стандартизовані зі спільним виробництвом, індивідуалізовані та індивідуалізовані зі спільним виробництвом [6, с. 163]. Загалом, більшість сучасних послуг передбачає високий ступінь взаємодії з клієнтами та персоналізації.

Результати дослідження фінських учених свідчать про те, що сфера послуг складається з п'яти вимірів: передпродажні послуги (демонстрація продуктів, семінари для клієнтів), науково-дослідні послуги (послуги з досліджень, проектування та розробки прототипів та техніко-економічні обґрунтування), експлуатаційні послуги (послуги з управління проектами, послуги з управління продуктом), супровід продуктів (гарантія, технічне навчання користувачів, телефонні консультації) та послуги протягом

життєвого циклу продукту (установка, ремонт, запасні частини та технічне обслуговування) [7, с. 305]. В результаті розмежування цих видів послуг згідно з типологією «індивідуалізація-залученість», отримуємо таку картину. Послуги з експлуатації, супроводу продуктів та життєвого циклу продукту створюються спільно зі споживачами і мають високий ступінь індивідуалізації. Взаємодія з клієнтами під час надання таких послуг є важливою, а рішення та результати адаптуються до конкретних потреб клієнтів. Передпродажні послуги є більш стандартизованими (тобто менш індивідуалізованими), але передбачають високий ступінь взаємодії з клієнтами. Більшість науково-дослідних розробок надаються індивідуально, хоча і характеризуються меншим ступенем взаємодії з клієнтами. Стандартизовано надаються лише підкатегорії послуг, що стосуються гарантій та запасних частин.

Таким чином, сервіс-домінуюча логіка спонукає дослідників переглянути уявлення про вкладені постачальником і споживачем у співвиробництво ресурси, вигоди, які обидві сторони отримують із процесу співвиробництва, а також дії і взаємини сторін у цьому процесі. Процес обслуговування вимагає спільного застосування знань і навичок задля творення цінності. Ступінь індивідуалізації та ступінь залученості клієнтів у процес надання послуг виступають критеріями розмежування послуг, які, однак, у будь-якому випадку приносять вигоди обом сторонам взаємодії.

Література:

1. Vargo S.L., Lusch R.F. (Eds.) *The SAGE Handbook of Service-Dominant Logic*. SAGE, 2018. 800 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9781526470355> (дата звернення 26.06.2021).
2. Aiello L. *Handbook of Research on Management of Cultural Products: E-Relationship Marketing and Accessibility Perspectives*. IGI Global, 2014. 486 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.4018/978-1-4666-5007-7.ch001> (дата звернення 21.06.2021).
3. Dahlgaard-Park S.M. (Ed.) *The SAGE Encyclopedia of Quality and the Service Economy*. SAGE Publications, 2015. 1008 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9781483346366.n90> (дата звернення 26.06.2021).
4. Kohtamäki M. *The Palgrave Handbook of Servitization*. Springer Nature, 2021. 552 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-75771-7> (дата звернення 20.06.2021).
5. Sundbo J., Toivonen M. *User-based Innovation in Services*. Edward Elgar Publishing, 2011. 432 p. DOI: <https://doi.org/10.4337/9780857931962> (дата звернення 21.06.2021).
6. Kvålshaugen R., Hydle K.M., Brehmer P.-O. Innovative capabilities in international professional service firms: Enabling trade-offs between past, present, and future service provision. *Journal of Professions and Organization*. 2015. № 2(2). P. 148-167. DOI: <https://doi.org/10.1093/jpo/jov005> (дата звернення 26.06.2021).
7. Partanen J., Kohtamäki M., Parida V., Wincent, J. Developing and validating a multi-dimensional scale for operationalizing industrial service offering. *Journal of Business & Industrial Marketing*. 2017. № 32(2). P. 295-309. DOI: <https://doi.org/10.1108/JBIM-08-2016-0178> (дата звернення 20.06.2021).

СЕКЦІЯ 16

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ

ПРОБЛЕМНІ ПОЛЯ В СОЦІОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

*Хижняк Олександр Володимирович*доктор соціологічних наук, доцент,
начальник Управління міжнародних відносин
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Соціологія міжнародних відносин – дослідницький напрямок, що виник на перетині соціології та міжнародно-політичної науки. У 1970 р. в рамках Міжнародної соціологічної асоціації створено дослідний комітет з соціології міжнародних відносин. Енциклопедичний довідник «Хто є хто в соціології міжнародних відносин» дає уявлення про витoki та роль соціології в системі наук про міжнародні відносини [1]. Міжнародні відносини – особливий тип суспільних стосунків; це система стосунків, що виникає та існує завдяки процесові взаємодій між державами, а також іншими учасниками (субнаціональними та наднаціональними). Стоїть завдання перегляду класичних концепцій і методів в дослідженнях міжнародних відносин і світової політики і пошук нових теоретичних концептів. Переосмислення класики теорії міжнародних відносин і світової політики актуалізує незавершена деколонізація, збереження нової колоніальності у сучасній світовій політиці; пошуки засобів реалізації цілей сталого розвитку в міжнародних відносинах і світовій політиці; підвищення світополітичної ролі інтернет-компаній. Криза теорії міжнародних відносин може бути подолана визнанням плюралізму теоретичних підходів до їх дослідження і розвитком соціології міжнародних відносин.

До проблемних полів в соціології міжнародних відносин ми відносимо такі.

По-перше, у центрі соціологічного вивчення міжнародних відносин залишається питання про їх соціальність. П. Циганков виділив чотири значення поняття «соціальне» в дослідженні міжнародних відносин, що значно поглиблює уявлення про стан і динаміку сучасних міжнародних відносин: «1) суспільні відносини, що обумовлюють залежність дій людей від суспільства і від поведінки інших людей; 2) нематеріальні феномени (норми, цінності, честь, відповідальність тощо), що впливають на міжнародну політику; 3) сукупність, єдність всіх видів суспільних відносин (економічних, політичних, культурних, правових тощо), що позначається поняттям «соцієтальне»; 4) взаємодія між людьми (групами, спільнотами тощо), де сторони володіють нерівними благами, обмінюються ними, спираючись на наявні в їх розпорядженні переваги і ресурси, або вступають в свого роду торг, що нагадує владні відносини» [2, с. 31]. По-друге, активізуються пошуки нового світоустрою: багатополарність, поліцентричність, глобальне управління. По-третє, продовжуються дискусії глобалістів і націоналістів про роль національних і цивілізаційних підходів в дослідженні міжнародних відносин. По-четверте, продуктивні також дискусії універсалістів і культурних релятивістів про роль цінностей у світовій політиці, вплив на міжнародні відносини глобалізації та інструменталізації цінностей в якості засобів політичної боротьби на світовій сцені.

У «міжнародних відносинах» тільки складається загально прийнята метамова, що дозволяє за допомогою системи загальноприйнятих термінів і методів описувати досліджувану міжнародну реальність. Однак головними для міжнародників все ще залишаються порівняльно-історичний і нормативний (документальний) методи. Емпіричне соціологічне дослідження міжнародних відносин, як правило, базується на отриманні, аналізі та узагальненні емпіричних даних про міжнародні соціальні феномени, воно безпосередньо спрямоване на об'єкт дослідження; дає конкретне знання про міжнародні соціальні явища і процеси; пов'язане з отриманням детальної, розгорнутої інформації щодо тих чи інших міжнародних соціальних явищ і процесів; орієнтоване на збір і аналіз первинних даних, проведений за певною програмою і з використанням правил наукового висновку; за ціллю воно може бути як фундаментальним, так і прикладним.

Таким чином, соціологія в системі наук про міжнародні відносини посідає особливе місце, адже соціологічний підхід розширює можливості дослідження міжнародних відносин, володіючи певними перевагами в порівнянні з іншими підходами. Формується нова культура одержання й аналізу соціальних, у тому числі соціологічних, емпіричних даних про міжнародні відносини. Наприклад, Л. Тернова пропонує розширити складові міжнародних відносин за рахунок таких понять, як національна мрія, щастя, чудо,

свобода, надія та ін. [3]. При цьому опитування і Великі Дані представляють собою комплементарні, а не конкуруючі джерела даних. Необхідні також відповідні стандарти застосування соціологічних даних у світовій політиці. Важливо навчання правилам використання Великих Даних соціологічних досліджень міжнародних відносин і через сучасні масмедіа інформувати міжнародну громадськість про ризики та переваги використання даних соціологічних досліджень міжнародних відносин і світової політики.

Література:

1. Арефьев А. Л., Баженов А. М. Кто есть кто в социологии международных отношений: Энциклопедический справочник для вузов. М.: Институт социально-политических исследований, 2016. 352 с.
2. Цыганков П. А. Социологические термины и подходы в анализе международных отношений. *Вестник Московского университета. Сер. 12. Политические науки*. 2016. № 4. С. 28-37.
3. Терновая Л. О. Социология воображения международных отношений: монография. М.: Инфра-М, 2017. 252 с.

КОНЦЕПТ «РАСИЗМ» У ДИСКУРСІ СОЦІОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Демичева Алла Валеріївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Доповідь, яку представив Генеральній Асамблеї експерт ООН у 2019 р., малює картину расизму, який проник в усі сфери життя: від щоденних проявів дискримінації до політичних заяв, від освіти до реклами. Расизм, що лежав в основі работоргівлі, як виявляється, не пішов у минуле. Расові стереотипи і забобони і сьогодні впливають на процес прийняття рішень, що призводить до систематичного обмеження прав громадян африканського походження в багатьох країнах [6]. Концептуалізувати расизм достатньо складно, і сьогодні в західному науковому дискурсі до цього концепту відносять найрізноманітніші ідеї та практики, засновані на виведенні соціальних характеристик людей з їх приналежності до груп, які виділяються за ознаками фізичного вигляду, походження і культури. Досліджуючи методологічні підходи до інтерпретації расизму, відзначимо ідеї А. Меммі, (широке та вузьке визначення расизму), К. Гийомена та Д. Клаусена (расизм як суміш псевдонаукових теорій, стереотипів, упереджень та ін.), Ф. Еседа (расизм як ідеологія, структура, процес; повсякденний расизм), Р. Майлза (расизм як ідеологія), Т. Ван Дейка (расизм як дискурс). В результаті «расизм» перетворився на «понятійний контейнер», тобто словесну форму, що наповнюється різним вмістом залежно від ситуації. Р. Майлз і М. Браун в роботі «Расизм» зазначали, що неможливо дати точне визначення расизму, є розширювальне (концептуальна інфляція) і виборче (концептуальна дефляція) застосування даного терміну [5]. А. де Бенуа у статті «Що таке расизм» теж відзначає, що «слово "расизм" стало лайкою, воно служить скоріше знаряддям боротьби, ніж визначенням, їм бруднять тих, до кого приклеюють цей ярлик», є стереотипом, готовою формулою [1]. П. Бурдье та Л. Вакан у роботі «Про хитрості імперіалістичного розуму» наголошують на важливості контексту та неможливості як створити універсальні схеми інтерпретації расизму, так і екстраполювати американський досвід на весь світ, тим більш Європу [2].

Расизм сприймається в першу чергу як приписування тих чи інших груп будь-яких біологічно заданих рис. Тим часом вже протягом кількох десятиліть в центрі уваги фахівців перебуває «новий» расизм, який використовує не фізичні, а культурні характеристики. Принципово важливу роль в цьому дискурсі відіграє протиставлення «корінних» народів «некорінним», яке спирається на культурні аргументи, тобто концепт «раса» заміщається «культурою», але всі інші складові расової теорії залишаються незмінними [7]. В. Шнирельман зауважує, що для «тонкого расизму» характерні наступні особливості. По-перше, він переносить акцент з біології на культурні цінності, по-друге, місце ієрархії тепер займають культурні відмінності, які перебільшуються, реіфікуються і декларуються як «культурна несумісність», по-третє, расистські настрої виражаються в прихованій формі і важко розпізнаються. Отже, «новий расизм» охоплює куди більш широке коло явищ, думок, висловлювань, ніж расизм традиційний [8, с.145]. Європейська комісія по боротьбі з расизмом та нетерпимістю у Загальнополітичній Рекомендації «Про боротьбу з мовою ненависті» (рудень 2015 р.) саме в такому дусі визначає расизм: «Расизм» означає переконання, що така ознака як раса, колір шкіри, мова, релігія, громадянство, національне або етнічне походження, виправдовує презирство до особи або групи осіб, або ідею переваги над особою або групою осіб [4]. Причому, в Рекомендації чітко підкреслюється, що всі люди належать до одного і того ж виду і Комісія відкидає теорії, засновані на існуванні різних рас, використовує термін «раса» для того, щоб ті люди, які помилково розглядаються як такі, що належать до іншої раси, не вилучалися б зі сфери захисту.

Отже, констатуємо превалювання культурного расизму чи розширеного його трактування як явища, пов'язаного з культурою, саме на рівні офіційних дискурсів. Складові сучасного расизму: расистська ідеологія, заснована на примордіалістських установах; «інституційний расизм» (освіта, поліція, управління та ін.); дискурс певних політичних партій/організацій; побутовий расизм. Отже, расизм існує як офіційний та побутовий дискурс, і як конкретні практики (безпосередня дискримінація чи бездіяльність акторів). Т. Ван Дейк у книзі «Дискурс та влада: Репрезентація домінування в мові та комунікації» вважає, що саме тексти та мова відіграють ключову роль у відтворенні сучасного расизму, а дискурс може бути формою вербальної дискримінації [3]. Головна роль тут належить расистському дискурсу еліт як носіїв соціокультурного капіталу та символічних ресурсів, які здійснюють контроль, конституують повсякденний фон сприйняття расизму. Цей дискурс виявляє себе через політичний, освітній, телевізійний (теленовини) дискурси. На рівні побутового дискурсу, расизм існує все ж таки як відсилання на природу людини, пояснення певних особливостей чи невдач саме природними особливостями.

У контексті соціології міжнародних відносин можна розглядати антирасистський рух та його актуалізацію в світі після вбивства неозброєного 46-річного афроамериканця Джорджа Флойда, який загинув від рук білошкірого поліцейського (травень 2020 р.). Обурення злочиним, в якому багато хто побачив расове підгрунтя, вилилося в масові протести по всій країні, що нині відомі як рух Black Lives Matter («Чорні життя мають значення»). Противники цього руху відкидають наявність у США інституційного расизму, в тому числі в поліції, та звинувачують афроамериканців у лінощах, девіаціях та ін. Однак аналіз рівня безробіття, смертності від COVIDу, ринку праці тощо свідчать про структурну нерівність та прихований системний расизм.

Таким чином, проблематика расизму є невід'ємною частиною соціології міжнародних відносин, оскільки расизм є причиною та наслідком упередженого ставлення та дискримінації, однією з проєкцій нерівності, практикою, укоріненою у повсякденному житті та на рівні інституцій. Сучасний расизм має нові форми, що відображено у міжнародних документах та науковому дискурсі.

Література:

1. Бенуа А. Что такое расизм? URL: https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/alaindebnoist/pdf/cho_takoye_rasizm.pdf
2. Бурдые П., Вакан Л. О хитрости империалистического разума. *Спільне*. 2011. URL: <https://commons.com.ua/uk/o-hitrosti-imperialistskogo-razuma/>
3. Ван Дейк Т. Дискурс и расизм. *Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации*. URL: <https://postnauka.ru/longreads/21573>
4. Загальнополітична рекомендація СКРН № 15. Боротьба з мовою ворожнечі. URL: <http://hudoc.ecri.coe.int/eng?i=REC-15-2016-015-ENG>
5. Райзигл М., Водак Р. «Раса», расизм и дискурс: междисциплинарный, исторический и методологический обзор. *Расизм: современные западные подходы*. М.: ИАЦ «Сова», 2010. С. 127-175.
6. Расизм в обществе становится нормой, предупреждают эксперты ООН. URL: <https://news.un.org/ru/story/2019/10/1366011>
7. Современный расизм. Или почему компромисс в международной политике уже не играет на стороне демократии.. Enclosed information material is submitted by European Center for Democracy Development. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/b/2/433481.pdf>
8. Шнирельман В. Порог толерантности»: Идеология и практика нового расизма. В 2-х тт. М.: Новое литературное обозрение, 2011. Т. 1. 552 с.

ПЕРЕКЛАД ЯК ЗАСІБ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Даніленко Анастасія Юрїївна

викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Сьогодні спостерігається тенденція до зміни ставлення до перекладу як особливого виду діяльності, а також ставлення до перекладача та вимог до професії. Перекладач розглядається як безпосередній учасник спілкування, який покликаний здійснювати комунікацію між індивідами та групами. Він потенційно здатний сприяти гармонізації відносин між різнорідними соціальними групами завдяки своїм навичкам та вмінням, від яких значною мірою залежить результат переговорів. Сьогодні переклад все частіше використовується не лише професійними перекладачами. Особи, що не мають спеціальної кваліфікації, часто виступають в ролі так званих «побутових перекладачів», які ситуативно сприяють

налагодженню міжмовної комунікації у різноманітних ситуаціях. Також маються на увазі «перекладачі у професії», які використовують переклад як один з інструментів в своїй професійній діяльності.

У сучасних дослідженнях професійна перекладацька діяльність часто розглядається як інституціоналізована [1, 2], відповідно визначаються певні етапи становлення інституту перекладу. Практика письмового та усного перекладу бере свій початок із давніх часів, але власне наукові публікації, присвячені перекладу, з'являються лише в 1950-х рр. Так, у 1950-х-на початку 1960-х рр. переклад все ще не визнавався окремою дисципліною в університетах, але він швидко розвивався поза академічними колами. Едвін Гентцлер виділяє декілька етапів у розвитку перекладознавства: Pre-Discipline (охоплює період після Другої світової війни і до 1960-х років); Discipline (період заснування перекладознавства наприкінці 1970-х-на початку 1980-х); Interdiscipline (період, за якого галузь розширювалася завдяки співпраці із зовнішніми групами в 1990-х та 2000-х); Post-Discipline (нова фаза, яка ще більше розширює визначення галузі) [1].

У 1959 р. була заснована American Translators Association, неакадемічна професійна організація. Вже у 1970-х і 1980-х рр. в різних частинах світу набуває все більшого значення нова дисципліна. У 1970 р. в Словаччині опубліковано «The Nature of Translation: Essays on the Theory and Practice of Literary Translation», матеріали конференції 1968 р. в Братиславі за редакцією Джеймса Голмса, Антона Поповича, та ін. У 1972 р. в Голландії Джеймс Голмс опублікував статтю «The name and nature of Translation Studies», яка вважається однією з основоположних робіт з перекладознавства та стала свого роду символічною віхою, що позначила початок становлення окремої дисципліни. У 1973 р. У Франції Анрі Мешоннік опублікував «Propositions pour une poétique de la traduction», систематизований набір основних принципів, що регулюють переклад. У 1976 р. у Бельгії відбулася історична конференція, на якій кілька піонерів галузі, серед яких Жозе Ламбер, Андре Лефевр та Ітамар Евен-Зоар, представили свої дослідження. У 1977 р. у Німеччині Вольфрам Вілсс видав «Übersetzungswissenschaft: Problema und Methode», роботу, що містила опис та пояснення процесу перекладу, а також спеціальні умови та закони перекладу. У 1978 р. Андре Лефевр публікує есе «Translation: The Focus of Growth of Literary Knowledge». У 1980 р. Гідеон Турі опублікував «Search of a Theory of Translation», а Сьюзен Баснет – перше видання «Translation Studies». Всі ці роботи сигналізували про формування перекладознавства як самостійної дисципліни, а зазначені події відбувалися практично одночасно, іноді внаслідок «академічних потрясінь» та зусиллями нового покоління допитливих вчених. Ці піонери в галузі розробили теоретичний апарат, організували конференції та розпочали навчання студентів [1].

Наприкінці 1960-х та в 1970-х рр. поступово почали з'являтися дослідницькі роботи з питань письмового та усного перекладу. Судячи з таких показників, як існування журналів, спеціальних академічних кафедр та посад, дослідницьких організацій, в 1970-х і 1980-х рр. було досягнуто відносного прогресу у напрямку загальної інституціоналізації перекладу. В той період були написані сотні статей, книг, досліджень та дисертацій, а інституціоналізація професійної практики перекладу в різних частинах світу відбувалася через навчальні програми, професійні асоціації та етичні кодекси.

У 1990-х рр. відбувся ряд подій, які мали важливі наслідки для розвитку перекладу. Зі зникненням бар'єрів між Сходом та Заходом у Європі вимоги до перекладу різко зросли, і було створено багато нових програм підготовки перекладачів, переважно в університетах; пов'язані з цим академічні вимоги природно призвели до збільшення обсягу досліджень. Більше того, потік інформації про такі дослідження більше не стримувався політичними бар'єрами, і відбулося багато міжнародних симпозумів та конференцій.

Також наприкінці 1980-х та в 1990-х рр. на місцях з'явилися важливі маркери інституціоналізації, включаючи нові журнали та публікації. У Трієсті у 1988 р. був заснований Інформаційний бюлетень перекладачів, «The Interpreters Newsletter». За рік, у 1989, був створений науковий журнал «Target: International Journal of Translation Studies» для публікації досліджень в галузі перекладу. На початку 1990-х було засновано «The Benjamins Translation Library», а в 1995 р. було створено видавництво «St Jerome», яке спеціалізується на публікації робіт, присвячених перекладу та міжкультурній комунікації. У 1995 р. був створений «The Translator», у 1996 р. – «Interpreting». У наступне десятиліття з'явилося багато інших журналів.

Паралельно з цим вражаючим розвитком можливостей для публікацій наукових праць з перекладу, почала організовуватися спільнота перекладачів. Однією зі значущих ініціатив Жозе Ламбера та Гідеона Турі було створення у 1989 р. дослідницької програми CERA (нині CETRA, Centre for Translation Studies), яка сприяла кристалізації спільноти перекладачів, а отже, й інституціоналізації перекладу. В 1993 р. у Відні за ініціативи Мері Снелл-Горнбі було засновано EST, European Society for Translation Studies. У 2004 р. було створено IATIS, The International Association for Translation and Intercultural Studies. Сьогодні існує велика кількість національних наукових товариств, присвячених перекладу, зокрема CATS, Canadian Association for Translation Studies, ATISA, American Translation and Interpreting Studies Association, AIETI, Asociación Ibérica de Estudios de Traducción e Interpretación, та багато інших [2]. Існування цих організацій значно

допомагає дослідникам, адже за допомогою конгресів, публікацій, комітетів, ці спільноти сприяють згуртованості дослідників в галузі перекладознавства як соціальної групи.

Даніель Жіль відзначає, що переклад як професійне заняття вже давно інституціоналізований у багатьох країнах та на міжнародному рівні за допомогою шкіл підготовки перекладачів, професійних асоціацій (зокрема Association Internationale des Interprètes de Conférence; Federation internationale des traducteurs; American Translators Association; Conseil Européen des Associations de Traducteurs; Bundesverband der Dolmetscher und Übersetzer; Українська асоціація перекладачів); етичних кодексів (Practical guide for professional conference interpreters; American Translators' Association Code of Professional Conduct and Business Practices; Association suisse des traducteurs, terminologues et interprètes Code de déontologie); стандартів, що регулюють надання послуг письмового перекладу (EN 15038: Translation Service – Service Requirements; ASTM F2575-06; CAN CGSB 131.10-2008 Canadian Standard for Translation Services); корпоративних департаментів, адміністративних департаментів урядів та міжнародних організацій (European Commission Directorate-General for Translation) [2; 3]. Свідченням важливості та визнання перекладацької праці є наявність спеціалізованих періодичних видань, присвячених питанням перекладознавства, практики перекладу та методики його викладання («Babel», «Meta», «Translation Journal», «The Interpreter and Translator Trainer» та інші) [4].

У сучасному суспільстві переклад як особливий вид діяльності необхідний для успішного здійснення комунікації. Відповідно, статус перекладача постійно підвищується. Виникають нові форми комунікації, відбуваються соціальні та геополітичні зміни, що сприяють значному переміщенню потоку людських мас по всьому світу, утворюються мультикультурні, мультиетнічні та мультилінгвальні спільноти. Все це сприяє затребуваності перекладацької діяльності на всіх рівнях. Отже, констатуємо, що протягом ХХ – початку ХХІ ст. відбувається процес народження нової соціальної інституції, яка грає виключно важливу роль у розширенні поля міжкультурних комунікацій та поліпшення якості взаєморозуміння представників різних народів та культурних традицій. Чи є завершеним процес інституціоналізації перекладу? Очевидно, що ні, бо цей інститут є гнучким й еволюціонує разом з розвитком міжнародних відносин, науки й техніки, освіти, економіки, торгівлі й бізнесу тощо.

Література:

1. Gentzler E. Translation Studies: Pre-Discipline, Discipline, Interdiscipline, and Post-Discipline. *International Journal of Society, Culture & Language*. 2014. 2 (2). P. 13-24.
2. Gile D. Institutionalization of Translation Studies. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam / Philadelphia, 2012. Volume 3. P. 72-80.
3. Drugan J. Translation ethics wikified: How far do professional codes of ethics and practice apply to non-professionally produced translation? *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies*. 2011. P. 111-127.
4. Ольховська А. С. Правові аспекти діяльності перекладача як об'єкт фахового навчання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 5. С. 131-144.

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ В ПОЛІТИЧНІЙ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СУТНІСТЬ, ПОРІВНЯЛЬНО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Шевель Інна Петрівна

кандидат соціологічних наук, доцент
доцент кафедри міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв

У складний глобалізаційний період трансформації багатьох країн світу вченими різних галузей приділяється велика увага дослідженню соціальної напруженості політичної модернізації, яка зароджується в міжнародних, політико-правових відносинах, які виникають з зовнішніми і також внутрішніми факторами в кожному суспільстві, саме через конфлікти, суперечки, протиріччя, напруги. Україна знаходиться в стані дестабілізації вже давно, і стикається з труднощами реформування в політичній системі, політична модернізація відбувається непослідовно, соціальні напруженості частіше торкаються соціально-економічного, соціально-політичного характеру. Науковою проблемою полягає у вивченні значущості наукового соціологічного вчення та підвищення розвитку політичної модернізації та регулювання і вирішення соціальної напруженості в суспільствах міжнародного простору.

Методології дослідження застосовується комплекс загальнонаукових методів наукового дослідження, порівняльний аналіз, який підпорядкований гуманітарній науці вивченню «політичної модернізації» та аналізу результатів розвитку модернізації в суспільстві різними вченими.

Актуальними завданнями, які стоять перед науковцями, політиками, міжнародними лідерами вміти знаходити та приймати нестандартних актуальні рішення на ситуацію, яка склалася в країні та світі.

На теперішній час дуже важливо знайти правильний шлях розвитку політичної модернізації і не легко зробити правильний вибір для суспільства перехідного етапу розвитку. Цей процес створює нові політичні інститути, зміна правління, які можуть впливати на населення держави під час прийняття рішень в розвитку країни.

На думку С. Гантінгтона, який вважав, що конфлікти серед населення, яке активно живе політичним життям спричиняє гальмуючі дії та проблеми в розвитку політичної модернізації. Вчений показує, що соціальні зміни до модернізації в суспільстві, спричиняють напруження, конфлікти і змушує пристосуватися до цих змін, для стабільності у розвитку політичної модернізації і організованості суспільства. Це багатогранний процес, який у всіх сферах суспільного життя проводить соціальні зміни [1].

За роки незалежності України процес політичної модернізації має великі можливості впроваджувати різні типи модернізації, політичної, економічної, демократичної, управлінської, політико-правової, соціальної, культурній і брати за основу розвитку приклади країн міжнародного співтовариства. Нашій державі найкращий і найближчий приклад до модернізації є досвід від Японії. В Японії відбулася модернізація з ідентифікації та приналежності себе до всієї держави, це ж саме пережила Україна в недавні часи свого розвитку, населення пройшло ідентифікацію по відношенню себе як українця, яке вдало поєдналося з процесом модернізації. Також в світовій спільноті почали цікавитися українською культурою і країною як такою. Самою розвиненою країною в політичній модернізації на міжнародній арені є Сполучені Штати Америки.

Стосовно України, то процес розвитку політичної модернізації має велику перспективу, це характеризується тим, що на сьогоднішній день в нашій країні відбуваються велику глобальні зміни, на які ми покладаємо надії на позитивний розвиток і науковці можуть розробити свою теорію моделі в процесі політичної модернізації.

На думку Р. Інглгарта, який пояснював, що поняття «модернізація» не може мати можливості для розвитку без економічної, політичної можливості. Суспільство може змінювати своє становище в політичному житті і мати переваги завдяки позитивної модернізації [2, с. 6-32].

На думку М. Вебера, що кожне суспільство має перехідні стани у всіх галузях суспільства, ці всі соціальні зміни відбуваються в культурі країни, торкаються традицій, звичаїв, цінностей, інтересів суспільного життя [3].

Як будь-який процес політична модернізація має свої недоліки в розвитку держави, до них ми можемо віднести:

1. Ігнорування владою на всіх рівнях соціально-економічних потреб в розвитку країни.
2. Популяризація.
3. Фейкова інформація, стосовно розвитку модернізації.
4. Не ефективна модернізація.

На думку І. Валерстайна, що в світі постійно відбуваються зміни у напрямку перенесення географічних центрів в політичному та економічному розвитку, цю позицію вчений висвітлює в своїй концепції «світ-система», яка має свою структуру світу (ядро, напівпериферія, периферія), завдяки цьому поділу відбувається конкуренція між державами за свої позиції в світі [4, с. 21-25].

Аналізуючи суспільно-політичну думку в світі, то можемо проаналізувати, що модернізаційні процеси у різних країн, відбуваються в розгорнутому політологічному вимірі. Український політолог В. Горбатенка, виділяє два компоненти до аналізу змін політичної модернізації до нових зразків, по-перше, це науково-методологічних засобів, які показують напрям демократичних, соціальних, політичних змін на різних цивілізаційних стадіях розвитку суспільства в міжнародній системі; по-друге, це з появою нової влади відбувається органічне поєднання завдань і практик перед народом країни в політичному, економічному і духовному напрямках соціального розвитку; політичної системи, які вдало адаптуються до нових зразків соціальних завдань, залучення населення до політичного життя суспільства [5, с. 219].

Україні постійно перебуває у розробленні проєктів для поліпшення як внутрішньої репутації та іміджу країни, так і у міжнародних відносинах, але це може відбутися без покращення ситуації в економічному так і в інноваційному розвитку країни і модернізації політичної системи, яка існує і налагодження соціальної рівноваги громадян в державі [5, с. 220].

Основні результати та висновки, що сформульовані за результатами дослідження показують, що будь-які реформи та модернізації не обійдуться без економічних змін, всі зміни і процеси повинні відбуватися в умовах ефективного управління, з розвиненим механізмом демократії в країні. Саме політичні інститути в державі можуть допомогти ефективній роботі політичної модернізації та розвитку інституціоналізації.

Література:

1. Гантінгтон С. *Політичний порядок в меняючомуся обществe*. М.: Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
2. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. *Полис*, 1997. № 4. С. 6-32.
3. Вебер М. *Политика как призвание и профессия*. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. С. 644-706.

4. Валлерстайн И. Модернизация, мир ее праху. *Социология: теория, методы, маркетинг*. Київ, 2008. № 2. С. 21-25.
5. Семченко О. А. Політична модернізація як фактор формування демократичного іміджу України. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* Вип. 48. ОНЮА ; Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса: Фенікс, 2009. С. 218-223.

BLINDED BY THE ARTS: UKRAINIANS SPEAKING ON MIGRANT CULTURES AND GRASS-ROOTS INTERNATIONAL RELATIONS

Tashchenko Anna Iuriivna

Candidate of Sociological Sciences, Assistant Professor, Social Structures and Social Relations Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Scientific problem under study. Social order emergence and maintenance are viewed as potentially initiated both at the «macro-» and «meso-» and «micro-» levels of society [1, p. 183-198]. So, ideas about current international relations as well as their implementation have their daily component, existing not only at the highest level of government. However, the practices of disagreement, denial and oppositioning attract more curiosity of researchers while being used during parliamentary debates, conflict resolution and negotiation in big politics [2, p. 228]. It strengthens the contrary research interest in how intercultural communication and international relations are connected, reflected and understood by ordinary citizens. I consider it relying on the attitudes of Ukrainians towards different migrant cultures and their media presentation.

Research methodologies: analysis of 3 focus group discussions with active media users in Kyiv, Kharkiv and L'viv conducted by Kyiv International Institute of Sociology, each of them included 8 participants of various ages, sexes, education levels and income statuses. Focus groups were held in late December 2019 within project «Migrants. Analysis of media discourse on migrants in Poland, the United Kingdom, Ukraine, Albania and the Czech Republic (MAD)» financed by the Polish National Agency for Academic Exchange.

Main results and conclusions formulated based on the results of the study. Reflection on the routine deployment of international relations in connection with intercultural communication was quite clearly articulated by Ukrainians in three sub-planes of cultural issues:

- religion:

- refugees from the Middle East are making Germany and France «*Muslim countries*», almost only Muslims live on the outskirts of Paris, also, in Paris (and generally in the world) Christians are losing ground, and Muslims are improving their position due to fertility («*If earlier they could simply conduct their own policies, the same Germany and France, now this is already one of the serious such contenders for Muslim religion. It is becoming quite common*» – man, 46 years old). There were also mentioned «*Muslim conflicts*» between Europe and immigrants from Arab countries and Africa, France «*national problem*» because they «*launched too many Muslims*» and religious changes in Europe («*It [immigration to Europe] leads to a change in the fundamental foundations of European civilization in general. That is, Europe has been Christian for at least many centuries, thanks to this it has made a leap forward, the development of Europe was based on Christian values. Now Christian values in Europe are dying, that is, churches are closing. People attend these worship services less and less, the wearing of crucifixes is now almost under ban in Europe. More and more people practice Islam in Europe*» – man, 60 years old);

- for Europe at all and for Germany in particular, Ukrainian immigrants are in a higher priority than ones from the Middle East due to the greater closeness of values, mentality and religion («*Now the Germans have opened [the borders] for Ukrainians to go to work there. Why? Because they do not have enough manpower. It is better to take the Caucasian race than to take the race that will come, the same Turks, Muslims, when we, as Christians, are a completely different company*» – woman, 53 years old);

- Azerbaijani, Arab and Chinese immigrants are a danger to Ukrainians because of different mentality, culture and self-identity, and Islam is spreading in Ukraine like «*everywhere in Europe*» which «*already has kilometers [of Islam]*», and Chinese immigrants also impose their cults («*L'viv has been celebrating the Chinese New Year for several years in a row, that is, it is already imposing the culture of another people. ... The Chinese in L'viv study and they unite. They imposed their culture on us – let's make the action with dragons happen*». That is, it is already a purposeful policy to introduce such a culture into these territories» – man, 39 years old);

- language:

- Ukrainian immigrants are excellent specialists and Ukrainian diplomas are valued in the world, but they may be hindered by the language barrier. They do not know languages of the host countries at the proper level

and feel the impact of it, in particular, in Poland. Communication problems of Ukrainian immigrants who travel to European or Asian countries are purely individual and depend on only someone's own solving them («*These are everyone's personal problems. Someone has no problems with this, someone has it. Language barrier, how to know English, French and so on. Well, who knows, that one communicates freely, that one has no problems*» – man, 32 years old). For Ukrainian immigrants, who do not know the host society language, it is easiest to stay in Moldova, Russia, Poland, in countries where English is spoken (one personal story emphasized that Ukrainian immigrants studied English to adapt in Spain), and it is most difficult to stay in Japan and China;

- there are media stories about successful Ukrainian immigrants preserving their native language («*...the family of our emigrants is in America, they have a daughter. She is studying and she came up with something there. How to fight cancer. And she is Ukrainian. Her parents speak Ukrainian*» – woman, 35 years old). But, e.g., Ukrainian women married abroad are forced to adjust to their husband's language. Anyway, the language preservation by Ukrainian immigrants is an individual matter («*It depends on the people themselves. There are people who go, for example, parents, children are born, parents teach the child both that language and that language in parallel. There are people who do not care so much*» – woman, 22 years old);

- immigrants coming to Ukraine are faced with such problems as surzhik, dialect (Polish-Ukrainian, Moldovan-Ukrainian), non-state languages (Russian, Hungarian, Romanian), lack of knowledge of English by Ukrainians, the complexity of Ukrainian and Russian languages. But these immigrants are not shy about supporting the Ukrainian culture (e.g., Africans recite Ukrainian poems). Also, Ukrainians have problems communicating with immigrants while immigrants themselves coming to Ukraine are well-prepared because of attending preparatory language courses, knowing English, learning Russian and Ukrainian step by step.

- cuisine & art:

- immigrants make countries interesting and diverse, bring them «*all of these khachapuri*». There were mentions of national cuisines (Asian all over the world – unlike Russian or Ukrainian as unpopular at this level, – and Georgian in Ukraine), technology, needlework, tailoring style. Festivals, film screenings and cuisines are the acceptable migrant culture (as well as, e.g., football);

- Ukrainians give the opportunity for immigrants to express themselves («*We have big festivals. Well, not big, small. I just remembered the festival «Sweden in Ukraine». That is, there were films and music. That is, we respect this country. Come and settle in, there will be a holiday for you. Also, American, English. Come, live, develop*» – man, 26 years old).

Thus, Ukrainians see and sharply evaluate different types of politically and economically colored confrontation in the fields of religion and language, but hardly notice the same in soft expansion.

References:

1. Reznik, V. (2015) «Social order theories: features of structuring and teaching according to J. Coleman's explanatory scheme», *Sociology: theory, methods, marketing*, (4), pp. 174-201 [in Russian].
2. Dibrova, V. and Likarchuk, D. (2019) «Discussion practices of interview in intercultural communication», *International Relations: Theory and Practical Aspects*, (4), pp. 223-230 [in Ukrainian].

СЕКЦІЯ 17

СОЦІАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ (САМО)ОПИСИ В ГЛОБАЛЬНІЙ КРИЗІ ПРАКСИСУ

СОЦІАЛЬНІСТЬ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА:
ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА АНАЛІЗУ*Кононов Ілля Федорович*доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ)

Успіхи тієї чи іншої науки багато в чому залежать від чіткості картини світу, яка склалася на її метатеоретичному рівні. Будь-яка наука зацікавлена, в свою чергу, у створенні особливої картини своєї предметної реальності. У суспільних науках в цьому відношенні особлива місія відводиться соціології. Вимоги тут ті ж, що стосовно загальної наукової картини світу сформулював В. С. Стьопін. Необхідно дати уявлення про 1) фундаментальні об'єкти, що є основою всіх інших досліджуваних предметностей і явищ; 2) типологію досліджуваних об'єктів; 3) загальні закони їх взаємодій; 4) просторово-часові характеристики досліджуваної реальності [1, с. 197].

Найбільш глибокі процеси суспільного життя, які формують його як особливу буттєву реальність, в своєму науковому осмисленні стягуються до проблеми соціальності. Соціологічне співтовариство інтуїтивно прийшло до її розуміння як інваріанта системи процесів, що лежать в основі будь-якої відносно автономної соціальної системи. Ясно, що, тільки зрозумівши їх, ми зрозуміємо суспільство як особливого роду реальність, «реальність sui generis, яка наділена своїми особливими властивостями» [2].

Термін «соціальність» в історії соціології змінював своє значення. Скажімо, в 1841 р. В. Г. Белінський писав: «Соціальність, соціальність – чи смерть! Ось девіз мій» [3, с. 173]. Мав він при цьому на увазі ситуацію домінування загальних інтересів в діяльності індивідів і соціальних груп. В даному контексті соціальність пов'язана із загальним благом, яке є колективним продуктом і одночасно умовою спільного життя.

Сучасна ситуація в світовій соціології в даній предметній сфері в основному була задана роботами Н. Лумана. Німецький соціолог вважав, що «починаючи з класиків, тобто ось вже, приблизно 100 років, в суспільній теорії соціологія не зробила ніяких успіхів, гідних згадки» [4, с. 18]. Його методологія вирішення проблеми соціальності передбачала пошук механізмів оперативної закритості соціальної системи, «що означає рекурсивну умову можливостей власних операцій виходячи з результатів власних операцій» [4, с. 101]. Синергією в своїх дослідженнях він зобов'язаний поняттю «аутопойезіз» У. Матурани і Ф. Варели [5]. Н. Луман обґрунтував розуміння соціальності як комунікативної реальності: «Комунікація, що припускає аутопойетичну операцію комунікації, породжує суспільство, проте з цього ще не випливає, яке саме це буде суспільство» [4, с. 69]. Останнє є наслідком внутрішньосистемних невизначеностей та історичного розвитку.

В сучасній українській соціології здійснюється критична рецепція ідей Н. Лумана [6, с. 192-193 та ін]. Критика в даному випадку полегшується тим, що сам німецький автор вказав на багато слабких місць своєї теоретичної системи. Це стосується аісторизму, необумовленості комунікації як смислової взаємодії.

Для сучасних досліджень соціальності можуть бути дуже корисними історико-соціологічні ресурси. Одна з найбільш цікавих спроб вирішити це коло проблем була зроблена в рамках школи російського марксизму і формувалася в 1920-і рр. в межах школи марксистської соціології в СРСР. У класичному марксизмі суспільство розглядається через категорію «суспільно-економічна формація», в основі якої знаходиться певний спосіб виробництва матеріальних благ. Основоположник російського марксизму Г. В. Плеханов писав: «Організація будь-якого даного суспільства визначається станом його продуктивних сил. Зі зміною цього стану повинна рано чи пізно змінитися і суспільна організація. Отже, вона знаходиться в нестійкій рівновазі всюди, де ростуть суспільні продуктивні сили» [7, с. 23]. Однак він рішуче виступав проти уявлення про економіку як окремий фактор суспільного життя: «Соціально-економічний фактор є абстракція, уявлення про нього виникає шляхом відволікання (абстрагування). Завдяки процесу абстрагування, різні сторони суспільного цілого приймають вид відокремлених категорій, а різні прояви і вираження діяльності суспільної людини – мораль, право, економічні форми та інше – перетворюються в нашому розумі в окремі сили, нібито викликають і обумовлюють цю діяльність, є її останніми причинами» [7, с. 8]. Виходячи з цього, теорія соціальності повинна бути системною і діяльнісною. Такою вона постає в роботах О. О. Богданова та М. І. Бухаріна. Для цих авторів суспільство в своїй основі є трудовим колективом, взаємодіючим з природним середовищем. Станові і класові поділу, війни і загроза

самознищення людства не скасовують цю реальність: «Боротьба між людьми, їх конкуренція, змагання – все це тільки похідні стимули розвитку, і за ними ховаються інші, які глибше їх лежать, – стимули первинні. Ці останні виникають там, де людина зустрічається віч-на-віч з природою, де в безпосередній боротьбі з нею вона сама виступає як продуктивна, як творча сила» [8, с. 86]. О. О. Богданов бачив соціальність діалектично багатовимірної: «Соціальні комплекси можуть бути дуже різного виду і складу, але зазвичай спільною рисою їх є відсутність просторової безперервності. Носієм соціального життя виступає людський організм; і елементи однієї і тієї ж соціальної форми звичайно входять до складу різних людських особин як їх психофізіологічні пристосування або прямо збігаються з цими особинами» [9, с. 255]. Такий підхід дозволяє зрозуміти комунікацію як обґрунтовану, а на соціальність подивитися як на багаторівневу, з іпостасями неорганічного тіла, соціальної системи, знакової системи і особистості [10].

Література:

1. Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы: учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук. Москва, 2006. 384 с.
2. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. Москва, 1995. 352 с. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1372596651.pdf>
3. Белинский В. Г. Избранные философские сочинения / Под общ. ред. и со вступительной статьей М. Т. Иовчука. Редакция текста и комментарии В. С. Спиридонова. Москва, 1941. 562 с.
4. Луман Н. Общество как социальная система. Общество общества I / перевел с нем. А. Антоновский. Москва, 2004. 232 с.
5. Магурана У., Варела Ф. Дерево познания: Биологические корни человеческого понимания / пер. с англ. Ю. А. Данилова. Москва, 2001. 224 с.
6. Голиков О. С. Фабрикация порядка. Знания в конституировании социального. Харків, 2018. 592 с.
7. Плеханов Г. В. О материалистическом понимании истории. Москва, 1941. 40 с.
8. Богданов А. А. Новый мир. Изд. 2-е. Москва, 1918. 120 с.
9. Богданов А. А. Эмпириомонизм. Статьи по философии / отв. ред. В. Н. Садовский. Москва, 2003. 400 с.
10. Кононов І. Ф. Проблема соціальності та предметна визначеність соціології // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. пр. Вип.17. ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 11-15.

СОЦІАЛЬНІСТЬ І СУБ'ЄКТИВНІСТЬ В ЕПОХУ ТОТАЛЬНОЇ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Ходус Олена Володимирівна

доктор філософських наук, доцент кафедри соціології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Ті специфічні соціокультурні виклики, з якими стикається наше переживання світу й самосприйняття, потребують серйозного соціологічного аналізу. В контексті «викликів» ідеться про антропологічні, аксіологічні, інституційні ефекти тотальної цифровізації, яка змінює саму суть (смисли, цілі, ідеї) актуальної онтології. Пояснюючи природу сучасних трансформацій і контекст, на тлі якого вони розгортаються, італійський письменник Алесандро Барікко справедливо зазначає: «Відбулась технологічна революція, викликана появою діджитального методу <...>, вона призвела до очевидної мутації у поведінці людей та їх образі думки». А отже ця революція це, передусім, «революція духовна» [1, с. 95], яка повністю перетворює життєвий ландшафт людини, ба більше, закінчує з головним міфом модерної культури про «людську винятковість» (оригінальний концепт Жана-Марі Шеффера [13]). Інакше кажучи, стає дедалі ясніше, що технологічно перенасичена дійсність утворюється не лише людською соціальністю, а також соціальністю не-людського, не-людськими (non-humans) об'єктами, які наділяються властивостями активної агентності, залучаються у виробництво реальності, тобто, перефразуючи Б. Латура, «стають товаришами, колегами, партнерами, співучасниками або союзниками в підтримці соціального життя» [7, с. 184]. Отже у якості таких об'єктів («розумних речей») визнаються «товари, машини, комунікаційні технології, продукти харчування, твори мистецтва, міські території», які утворюють новий «світ матеріальностей і об'єктностей» [3, с. 22]. У результаті отримуємо об'єкт-центровану (соціально-матеріальну) реальність, «змонтовану» множинністю не-людських й людських елементів, «спів-присутніх у соціальних стосунках» [7, с. 180] і оформлених у вигляді гібридних просторових конфігурацій, що виникають на перетині стійких потоків і мереж.

Так чи так, ті видимі зміни онтологічного статусу людини, ширше - самої парадигма сучасного, точніше (пост)сучасного життя, не залишають сумнівів у радикальному (пере)визначенні соціального/соціальності та суб'єктивності як квінтесенцій проекту «простої сучасності» (справжньої реальності). Одразу визначимось з базовими категоріями, які відображають різні модуси влаштування соціального світу і відтворюють наявний

соціальний порядок. А отже, говорячи про *соціальність*, ми маємо на увазі принципи організації системи соціальних інституцій, форми взаємодії (інтеграції, кооперації, співробітництва), соціальні відносини, соціальні зв'язки, практики залученості у різні світи, які усі разом утворюють структурований суспільний устрій. Відповідно, *суб'єктивність* виступає характеристикою прагматичної компетентності індивіда як суб'єкта перетворюючих і структуруючих практик (практик освоєння / проблематизації / використання оточуючого соціального середовища), які можуть мати різні формати і сценарії здійснення.

Отже, сучасні соціальність і суб'єктивність, опосередковані «розумними машинами», заявляють про себе у нових конфігураціях (просторових, онтологічних, феноменологічних, соціокультурних), які мають різні концептуальні визначення, на кшталт, «крихітної онтології» (І. Богост [14]), «масового індивідуалізму» (А. Барікко [1]), «етики самоздійснення» (Ч. Тейлор [11]), об'єкт-центрованої онтології (К. Кнорр-Цетіна [6]), «нових мобільностей» (Дж. Уррі [12]), *post-human studies* (Г. Гартман [15]), «плинності» (З. Бауман[2]), «різноманітності» (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі [4]) Вочевидь, наведені понятійно-категоріальні визначення є свідченням активної рефлексивної роботи з боку соціально-гуманітарних наук, які не просто прагнуть зрозуміти що, все ж таки, відбувається з суспільством зараз, але й прагнуть «нормалізувати» новий стан речей.

Уточними, що в контексті розмови про соціальність і суб'єктивність, які все більше занурюються у діджитальний формат, наш дослідницький фокус обмежується конкретним горизонтом подій, станів, речей, практик, «схоплених» у поняттях «публічне» і «приватне». Ми свідомо беремо відповідні терміни в лапки, оскільки в актуальних соціокультурних умовах вони, вочевидь, втрачають автентичний сенс свого вживання. Ідеться про те, що у нестабільній онтології цифрової (пост)сучасності публічність і приватність уявляються різновидом перформативної соціальної практики з рухливими, ситуативними, проникними межами між внутрішнім і зовнішнім, що призводить до безлічі перетинів і збігів їх образів. А отже, цифрова культура зробила можливим існування «гібридизованих» форм життя у вигляді різних проявів публізації приватності (приватного-в-суспільному) і де-приватизації (суспільного-у-приватному). Ці форми людського буття, що виникають у небачених раніше масштабах/модифікаціях/конфігураціях, відзначені гнучкістю, мінливістю, флюїдністю, рухливістю, плинністю, ситуативністю, а відтак, вони руйнують топологію суспільства «твердого модерну», конституївану бінарною логікою «приватного – публічного». Якщо загальна логіка бінарності будується за принципом «або-або», то специфічною рисою (пост)сучасної соціокультурної топології дедалі більше стає логіка *double bind* – «логіки здвоювання», як її визначає О. Петровська [9, с. 42]. На думку дослідниці, у загальних рисах суть логіки *double bind* полягає в деконструкції системи мислення, яка ґрунтується на бінаризмах. Характеризуючи природу нестабільних онтологій із притаманною їм логікою двоїстості, С. Жеребкін, зокрема, вказує на присутність як необхідних елементів у будь-якому сучасному дискурсивному порядку онтологічного «надлишку», «нестачі» і «відмінності», які забезпечують «неможливість для кожного цього дискурсу втілити в життя фінальний шов» [5, с. 55]. Іншими словами, сучасний ментальний і онтологічний ландшафт виявляють граничну плюралістичність і фрагментованість дискурсивних практик їх виробництва. При цьому жоден з наявних типів дискурсів більше не є достатнім, завершеним; навпаки, він є контингентним, частковим, випадковим, постійно змінюється і трансформується.

Отже можна заключити, що в контексті діджитальних «викликів», більш – менш постійна конфігурація приватних і публічних форм життя тепер не вкладається в класичну бінарну опозицію Публічне vs Приватне. Ба більше, життєва повсякденність цифрової культури (ширше – об'єкт-центрованого середовища) більш ніж насичена публічно-приватними трансферами. Чисельні прояви таких трансферів ми самі с(від)творюємо, будучи досі активно залученими у (пост)пандемічну реальність. Це означає, що людина бере участь у конституюванні двох просторів одночасно, що призводить до гібридних перехрещень на рівні «режимів залучення у реальність» (у термінології Л. Тевено [10]). Таким чином, ми визнаємо, що (пост)сучасна приватність і публічність більшою мірою ніж раніше є пластичними сутностями. Говорячи про *пластичність* у даному випадку, ми маємо на увазі варіабельність і мінливість конфігурації публічно-приватного досвіду, який заявляє про себе у різних проявах «нвої нормальності», «нвої уважності» [8, с. 3]. Серед найбільш характерних властивості таких конфігурації можна назвати *перформативність* і *ситуативність* як можливість людини вибирати й діяти в конкретних контекстах на власний розсуд, відповідно до особистих преференцій і бажань, мінімізуючи при цьому втручання Інших; *процесуальність* як відсутність заздалегідь заданої сталої суті, головним корелятом якої стає глобальна цифрова індустрія; *(де)локалізованість* як відсутність прив'язки приватного/публічного до певного місця і часу.

Таким чином, довільність існування приватних і публічних форм, їх мобільні переплетіння дають можливість говорити про гібридну – гетеротопну (у визначенні М. Фуко) природу (пост)сучасного людського життя з притаманними йому колізіями суб'єктивності.

Література:

1. Барікко А. The Gamt. Игра / пер. с ит. А. Миролюбова. Москва, 2019. 352 с.
2. Бауман З. Текучая современность / пер. с англ. под ред. Ю. Асочакова. Санкт-Петербург, 2006. 240 с.
3. Вахштайн В. Социология вещей и поворот к материальному в социальной теории. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. Москва, 2006. С. 7-43.

4. Делёз Ж., Гваттари Ф. Тысяча плато: капитализм и шизофрения / пер. с фр. Я. Свирский. Москва, 2010. 895 с.
5. Жеребкин С. Нестабильные онтологии в современной философии. Санкт-Петербург, 2013. 350 с.
6. Кнорр-Цетина К. Социальность и объекты. Социальные отношения в постсоциальных обществах знания. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. Москва, 2006. С. 267-307.
7. Латур Б. Об интеробъективности. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. Москва, 2006. С.169-199.
8. Мунк М., Гілен П. Близкість. Мистецтво та освіта після COVID-19 / пер. з англ. Стріх Я. Харків, 2020. 48 с.
9. Петровская Е. Безымянные сообщества. Москва, 2012. 384 с.
10. Тевено Л. Какой дорогой идти? Моральная сложность «обустроенного» человечества. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2000. Т. III. № 3. С. 84-111.
11. Тейлор Ч. Етика автентичності / пер. з англ. Київ, 2002. 128 с.
12. Урри Дж. Мобильности. Москва, 2012. 576 с.
13. Шеффер Ж.-М. Конец человеческой исключительности / пер. с фр. С. Н. Зенкина. Москва, 2010. 224 с.
14. Bogost Ian. Unit Operations: An Approach to Videogame Criticism. Cambridge, 2006.
15. Harman G. *Guerrilla Metaphysics: Phenomenology and the Carpentry of Things*. Illinois, 2005

РОЛЬ КОРДОНІВ В СОЦІАЛЬНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ НА КОРДОНИ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Хобта Світлана Вікторівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ)

Поняття «соціальність» належить до тих понять, які формують базове уявлення про суспільство та індивіда [1, 2, 3, 4], воно задає координати для соціальних наук в цілому і впливає на наповнення інших понять, які йдуть з ним у зв'язці, в тому числі і «соціальний кордон».

Фокусом нашої уваги є місце кордону в існуванні соціальності. Проблема полягає в тому, щоб зрозуміти, як підхід до тлумачення «соціального» впливає на розуміння соціальних кордонів.

У розгляді проблеми соціального існують різні методологічні підходи. Ми відштовхуємося від позиції І. Попової та її аналізу І. Кононовим. І. Попова виокремлює два підходи до розуміння соціальності: суб'єктивно-ціннісний, символічний і об'єктивно-предметним, матеріальний.

Перший підхід пов'язаний з розуміючою соціологією, коли соціальне – це змістовна, мотиваційна взаємоорієнтація індивідів; другий підхід – з марксизмом, тоді «соціальність означає спільний характер діяльності людей, різних груп, а також особистості і суспільства» [4]. І. Кононов звертає увагу на те, що ці підходи не враховують результатів семіологічної революції і важливість мови [3, с. 12]. Він розглядає соціальність як складне явище з кількома «іпостасями». Мова – одна з них. Соціальність І. Кононов визначає як «спільне у всіх суспільствах, це глибинна сутність суспільного життя як такого», механізми, які їх породжують, і які існували, існують і будуть існувати» [3, с. 14].

Розглянемо, яке місце займають соціальні кордони у контексті соціальності в означених підходах. Кордон – фундаментальна категорія опису дійсності. Ще Гегель вважав його визначенням будь-яких обмежених в часі і просторі речей чи процесів, адже обмеженість «полягає у відношенні до свого іншого, яке є його запереченням і являє собою його кордон» [5, с. 135]. Жодне явище фізичної та соціальної реальності не може існувати і мислитися поза кордонами. В соціології кордон – одна з ключових категорій просторового аналізу. За допомогою кордонів соціальні системи і розрізняють одна одну, і взаємодіють. Існує різноманітна класифікація кордонів. Н. Безпамятних звертає увагу на два значення кордону в соціологічній теорії: структурний і функціональний. У функціональному розкриваються механізми, що «упорядковують соціальні відносини і означають приналежність до спільноти», а структурне слугує для аналізу різних рівнів соціальної диференціації [6].

В традиції розуміючої соціології, привернувши увагу до простору, акцентував і значення кордонів Г. Зіммель. В інтерпретації О. Філіппова, для Г. Зіммеля «Соціальність неможлива без принципових взаємних типізацій індивідів; без взаємних уявлень про те, що у взаємодію вступають цілісні особистості, а не маріонетки соціальних сил; і принципової (ми б зараз сказали функціональної) гармонії людини і суспільства, міра якої і є показником усусупльнення» [7, с. 399-400]. Для німецького вченого «Людина як така – це ще оформлений комплекс змістів, сил, можливостей», який перетворюється в «диференційований, зі строго визначеними кордонами об'єкт» [8, с. 255] у ситуації взаємодії, спілкуванні, в умовах певного соціального середовища.

Г. Зіммелю належить класичний вислів, що «кордон – це не просторовий факт з соціологічний

ефектом, а соціологічний факт, який просторово оформлюється» [8, с. 406]. Справа в умовності і особливостях соціального сприйняття кордонів. Простір, який займає суспільна група, сприймається як єдність, причому єдність простору настільки ж виражає єдність групи, наскільки і, навпаки, єдність групи виявляється підставою єдності простору.

Отже, якщо соціальне – це змістовна, мотиваційна взаємоорієнтація індивідів, кордони визначають кордони груп і відіграють роль мостів, які створюють потенцію створення груп більшої єдності на основі певних змістів. Тут ключову роль відіграє функціональне значення кордонів, коли вони розрізняють групи, розкриваються механізми групової диференціації, критерії приналежності до групи, соціальні відмінності.

Якщо для розуміння соціальності в межах розуміючої соціології, за великим рахунком, достатньо розгляду зовнішніх і внутрішніх кордонів, то другий підхід, марксистська інтерпретація соціальності, вимагає розгляду кордонів на трьох рівнях: індивідуальному, національному, глобальному (світ-системному). Без поділу людства на центр і периферію важко зрозуміти процеси присвоєння предметно-речових, матеріальних умов життєдіяльності та розподіл праці в сучасному світі. Національні і світ-системні кордони зазнавали особливо динамічних змін у своєму розумінні.

Модерне суспільство формувалось за контейнерним принципом, кордони виконували функції рубежів інституціональних порядків націй і мали бути чітко демаркованими і контрольованими [9, с. 30]. Пізній модерн породив ідею зникнення кордонів, перетворення їх на гнучкі, пористі, методологічний дрейф від від ліній – до зон, від непроникних бар'єрів – до просторів взаємодій. Але скоро стало зрозуміло, що національні кордони не йдуть зі сцени, а концепція «світу без кордонів» пішла на спад.

В ситуації пандемії Covid-19 заговорили про зростання націоналізму і кризи глобалізації [10, с. 10], яка супроводжується різнобічним посиленням кордонів між центром і периферією та герметизацією країн, зумовлену практиками подолання пандемії. Експерти говорять, що націоналізація рішень щодо протидії вірусу не показує суттєвих проривів, з огляду на те, що в близькій перспективі вірус не зникне, потрібна міжнародна стратегія протидії вірусу. «Підкорення пандемії – це не лише гроші та ресурси; це також ідеї та стратегія» [12].

Кордон має фундаментальне значення для соціальності, бо структурує соціальну єдність. Різні методологічні підходи актуалізують різні значення соціального кордону. Розуміюча соціологія більше приділяє уваги функціональному значенню соціального кордону, тоді як марксистська традиція – структурному. Це не означає, що вони мають протистояти. Соціальність складне явище, яке включає кілька іпостасей, тому кожний підхід висвітлює тільки окрему з них.

Література:

1. Резник Ю. М. Понятие «социальное» в современной философии и науке. *Вопросы социальной теории*. 2008. Том II. Вып. 1(2). URL: <https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/vst/2008/reznik.pdf>
2. Шмерлина И. А. Социальность и проблема смысла: к выработке междисциплинарного понятия. *Эпистемология выработка междисциплинарного & философия науки*. Т. XXI, № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnost-i-problema-smysla-k-vyработке-mezhdistsiplinarnogo-ponyatiya> (Дата звернення: 27.06.2021).
3. Кононов І. Ф. Проблема соціальності та предметна визначеність соціології. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків, 2011. Вип. 17. С. 11-15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mtpsa_2011_17_3.
4. Попова І. «Социальное» («социальность») как базовая категория социологии. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Збірник наукових праць. Харків, 2001. URL: http://www.sociology.kharkov.ua/docs/chten_01/popova.doc. (Дата звернення: 27.06.2021).
5. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. I. Наука логики. Москва, 1974. 452 с.
6. Безпамятних Н. Н. Понятие границы в социологической теории. *Вестник Гродненского государственного университета имени Янки Купалы. Серия 5. Экономика. Социология. Биология* – 2012, №1 (125). С. 43-48. URL: <https://elib.grsu.by/doc/3891> (Дата звернення: 27.06.2021).
7. Филиппов А. Ф. Обоснование теоретической социологии: Введение в концепцию Георга Зиммеля. *Зиммель Г. Избранное. Проблемы социологии* / сост. С. Я. Левит. Москва; СПб, 2015. С. 383–408.
8. Зиммель Г. Избранное. Проблемы социологии / сост. С. Я. Левит. Москва; СПб, 2015. 416 с.
9. Сміт Е. Д. *Культурні основи націй*. Ієрархія, заповіт і республіка. Київ, 2009. 312 с.
10. Экономисты оценили последствия COVID-19 для глобализации и торговли. Какие два фактора способствуют устойчивости мировой торговли. URL: <https://www.rbc.ru/politics/02/12/2020/5fc50f349a79472fc507cd09> (Дата звернення: 08.05.2021).
11. Harold J. Globalization's Coming Golden Age. Why Crisis Ends in Connection. *Foreign Affairs*. May/June. 2021. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-04-20/globalizations-coming-golden-age> (Дата звернення: 08.05.2021).
12. Brilliant L., Danzig L., Oppenheimer K., Mondal A., Bright R., Lipkin W. I. The Forever Virus. A Strategy for the Long Fight Against COVID-19. *Foreign Affairs*. July/August 2021. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-06-08/coronavirus-strategy-forever-virus>. Read-012320 (Дата звернення: 26.06.2021).

ЕКОНОМІЧНА ПОВЕДІНКА В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ В РАМКАХ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОВЕДІНКОВИХ НАУК

Верховод Лілія Іванівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ)

Дослідження економічної поведінки має давні традиції. Воно бере свій початок ще з часів виникнення політичної економії. Згодом до її вивчення долучається і соціологія. На перший погляд, ми маємо достатньо теоретичного та емпіричного матеріалу, аби здійснювати ґрунтовний аналіз економічної поведінки різних соціальних суб'єктів у часі та просторі. Проте світ, який постійно та швидко змінюється (достатньо згадати відому метафору З. Баумана про плінну сучасність), вимагає перегляду методологічних принципів дослідження соціальних явищ. Як результат, до вивчення економічної поведінки долучаються не лише соціологи та економісти, а й представники інших соціальних та поведінкових наук.

Принцип міждисциплінарності є характерною рисою сучасної науки. Дослідження економічної поведінки з позиції різних галузей знання дозволяє глибше зрозуміти її особливості та чинники. Це, в свою чергу, не лише дає уявлення про специфіку соціальної системи, а й робить можливим визначення трендів розвитку суспільства у майбутньому. Відомий філософ В. Стьопін підкреслював, що внутрішньодисциплінарні та міждисциплінарні механізми породження знань в сучасній науці забезпечують її систематичні прориви в нові предметні світи, які відкривають нові можливості для техніко-технологічних інновацій в найрізноманітніших сферах людської життєдіяльності [4, с. 153].

Отже, ми маємо *на меті* дати короткий огляд тенденцій аналізу економічної поведінки в рамках різних соціальних та поведінкових наук, на основі чого визначити роль соціології в цих дослідженнях.

Економічна поведінка – невід'ємна складова дослідницького інтересу економістів. Висхідним пунктом її аналізу є загальновідома модель *Homoeconomicus*, де людина тлумачиться як незалежний, компетентний, егоїстичний оптимізатор та раціоналізатор. Довгий час вона була основою теоретичних конструктів в економічній теорії.

Економічна поведінка займає центральне місце в категоріальному апараті економічної соціології і відіграє ключову роль в її структуруванні як науки [5, с. 22]. У якості основи її вивчення пропонується модель «*Homosociologicus*». В соціології людина розглядається в першу чергу як носій соціальних ролей [1, с. 182]. *Homoeconomicus* та *psychological man* вважаються старшими братами *Homosociologicus* [1, с. 178]. Кожна з означених моделей акцентує увагу на різних аспектах соціального буття людини.

У другій половині ХХ ст. соціальні і поведінкові науки опинилися в ситуації кризи. Їх представники задалися питанням про можливість пояснення явищ за допомогою існуючої методології. Д. Хаусман зазначає, що у 1970-ті рр. з'явилися сумніви у цінності самої економічної науки: «Поки економісти голосно заявляли про важливість економічного підходу до людської поведінки, когнітивні психологи і економісти, натхненні роботою цих психологів, довели, що багато базових тверджень сучасної мейнстримівської економічної теорії спростовуються в ході економічних експериментів» [7, с. 9].

Вагомий внесок у вивчення економічної поведінки зробили ізраїльські психологи Д. Канеман та А. Тверські. У 2002 р. Д. Канеману була присуджена Нобелівська премія за інтеграцію психологічних досліджень в економіку. У працях Д. Канемана висхідним елементом аналізу є Система 1 та Система 2. Вони – головні «діючі суб'єкти» в процесі мислення. «Система 1 спрацьовує автоматично і дуже швидко, не вимагає або майже не вимагає зусиль і не дає відчуття навмисного контролю. Система 2 приділяє увагу, необхідну для свідомих розумових зусиль, в тому числі для складних обчислень. Дії Системи 2 часто пов'язані з суб'єктивним відчуттям діяльності, вибору і концентрації» [2, с. 38].

Економісти, будуючи класичну модель *Homoeconomicus*, впевнені в тому, що людина мислить суто раціонально. Але виявляється, що більшість повсякденних рішень приймається Системою 1.

Лауреат Нобелівської премії з економіки (2017) Р. Талер в своїх роботах доводить обмеженість конструкту *Homoeconomicus*, який підміняє людину розумну на людину раціональну. Дослідник підкреслює, «люди часто поведуться неправильно, а це означає, що економічні моделі дають помилкові прогнози» [6, с. 2]. Його вважають одним із засновників поведінкової економіки.

Р. Талер підкреслює, що «поведінкова економіка» – «це не нова дисципліна: це все та ж економіка, але значно збагачена знаннями з області психології та інших соціальних наук [6, с. 4]. Унікальність такої заяви полягає, з одного боку, у визнанні досягнень інших галузей знання, з другого боку, підкресленні доміанти саме економічної науки.

Ґрунтуючись на такій методології представникам даного напрямку вдалося зробити низку сміливих висновків про особливості прийняття рішень та поведінку людини в економічній підсистемі суспільства. Вони не просто створили теоретичну концепцію, а й показали можливості її застосування на практиці. Це дозволило вивести економічну науку на новий виток розвитку. Разом з тим, роблячи акцент на когнітивній

складовій економічній поведінки, поза увагою залишається здобутки соціологів у цьому напрямку досліджень. Принцип міждисциплінарності відстоював класик економічної науки Й. Шумпетер. Він підкреслює, що вивчаючи економічну поведінку до уваги слід брати не лише мотиви і схильності, а й суспільні інститути, що впливають на неї, наприклад державу, спадкове право, контракт і т. ін. [8, с. 324].

Представники нової економічної соціології включили модель Homo economicus до своїх теоретичних конструкцій. В рамках соціологічного підходу людина тлумачиться не як незалежний індивід, а як суб'єкт залучений в мережі соціальних взаємодій. Соціологи надають перевагу системно-інтегративному підходу, який передбачає пошук специфічного в економічній поведінці не в автономній сфері господарського життя суспільства, не за межами глибинних внутрішніх основ людської особистості, а саме в самих цих основах [6, с. 28]. Відомий російський соціолог В. Радаєв вважає, що Homo sociologicus знаходиться в континуумі між людиною економічною та людиною соціальною та може бути представлена цілою галереєю фігур, через низку типів дій [3, с. 57]. Цю ідею він висловив ще у 90-ті рр. XX ст., але вона й досі не втрачає своєї актуальності. Проблема полягає у розробці методології дослідження цієї галереї фігур.

Отже, економічна поведінка є усвідомленим актом діяльності з метою отримання соціально-економічної вигоди, який зумовлений особливостями когнітивної системи людини, а також її позицією та габітусом у соціальному просторі. Набір можливих варіантів економічної поведінки задається типом соціальної системи, тому саме соціології належить інтегруюча роль в цих дослідженнях. Найважливішого значення набуває дослідження інваріантів економічної поведінки в соціальних системах, що і виражається поняттям соціальності.

Література:

1. Дарендорф Р. Тропы из утопии / пер. с нем. Б. М. Скуратова» В. Л. Близнакова. Москва, 2002. 536 с.
2. Канеман Д. Думай медленно... Решай быстро. Москва, 2014. 656 с.
3. Радаев В. В. Экономическая социология. Курс лекций: учеб. пособие. Москва, 1998. 368 с.
4. Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы : учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук. Москва, 2006. 384 с.
5. Суименко Е. И., Ефременко Т. О. Homo economicus современной Украины. Поведенческий аспект. Киев, 2004. 294 с.
6. Галер Р. Новая поведенческая экономика. Почему люди нарушают правила традиционной экономики и как на этом заработать. Москва, 2017. 368 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=66293&p=1.
7. Философия экономики. Антология [Текст] / под ред. Д. Хаусмана; пер с англ. Москва, 2012. 520 с.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / пер. В. С. Автономов, М. С. Любский, А. Ю. Чепуренко. Москва, 1982. 456 с.

СЕПАРАТИЗМ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Журба Ігор Вячеславович

асистент кафедри філософії та соціології

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ)

В сучасному світі ми стали свідками широкого розповсюдження сепаратистських рухів. Мабуть, легковажно їх розуміти лише на рівні дії політичних агентів. Варто спробувати зрозуміти це явище через зміни форм соціальності.

Сепаратизм як суспільно-політичне явище неможливо розглядати без урахування комплексу проблем пов'язаних із історією становлення нації. Як відомо, ця категорія суспільного розвитку почала оформлюватись у провідних країнах світу наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у ході так званого національного відродження.

Згідно з поширеною в соціологічній науці громадянською трактовкою, «нація» (від. лат. – плем'я, народ) являє собою спільність людей незалежно від їхнього етнічного походження, об'єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками, культурою та традиціями. Визначальними чинниками нації є територія, держава (або прагнення і воля до неї), національна свідомість (усвідомлення ідентичності, соціальної, культурної окремішності, поліетнічної, як правило, спільноти)

Під сепаратизмом розуміють і спосіб розв'язання проблеми, і рух за територіальне відокремлення, і політику та практику діяльності суспільних та політичних рухів. Найчастіше сепаратизм визначають як політику, теорію та практику відокремлення, відділення частини території держави з метою створення нової самостійної держави або одержання статусу широкої автономії.

Сьогодні сепаратизм визначається як одна з загроз національній безпеці держави. Національна безпека – системна характеристика розвитку людини, суспільства, держави. Сьогодні фахівці сходяться на тому, що національна безпека – досить складне соціально-політичне явище, яке відображає наслідки багатогранної життєдіяльності, накопичений історичний досвід, уподобання й культуру кожної людини (індивіда), суспільства, держави, земної цивілізації, загалом.

З сепаратизмом пов'язані не лише практичні проблеми. Перед соціологією він ставить проблему кордонів суспільства. Цю проблему можна сформулювати у вигляді кількох питань. Наскільки нація співпадає з суспільством? Як суспільство може розділитися? Як з одного суспільства виникають декілька?

На ці запитання можна запропонувати наступну відповідь. Розповсюдження явища сепаратизму в сучасному світі свідчить про те, що нація втратила єдність з суспільством. Існування суспільства зараз забезпечується процесами соціальності, які полярно розійшлися на макрорівні і макрорівні. Мезарівень, на якому існує держава, багато в чому втратив фундаментальність у забезпеченні самого існування суспільного життя. Мабуть, в подальшому ми будемо свідками появи інших політичних рухів, коли особливих прав будуть вимагати світові міста, регіони будуть утворювати транскордонні союзи та ін. Основу ж розуміння цих змін варто в першу чергу шукати в зміні форм соціальності.

НЕМАТЕРІАЛЬНА ПРАЦЯ В УМОВАХ ПОСТСОЦІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ОБ'ЄКТ-ЦЕНТРИЧНІСТЬ ТА УВАГА

Тягло Владислав Ігорович

аспірант соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

В інформаційному суспільстві, як зазначає Мануель Кастельс, головними джерелами продуктивності та влади стають технологічно опосередковані процеси «генерування ідей, обробки інформації та символічної комунікації» [1, с. 39]. Природа сучасних економік є когнітивно-комунікативною, що проявляється в переважанні нематеріальної праці над матеріальною, у функціонуванні комунікацій як інфраструктури виробництва-споживання. Грань між виробниками та споживачами розмивається внаслідок активного залучення останніх до трьохетапного циклу нематеріального виробництва, який складається з власне нематеріальної праці, тиражування й рецепції її результатів – інформаційно-культурного контенту [2]. Споживачі в процесі (і після) споживання також генерують супровідний інформаційно-культурний контент (що осідає у лайках, репостах, відгуках та ін.), який може бути квантифікований і конвертований у різні форми капіталу. Споживачі за цих обставин стають аутсорс-співвиробниками, але майже ніколи – співвласниками продукту. Визначального значення набуває потенціал продукту ініціювати за принципом ланцюгової реакції все нові й нові цикли нематеріального виробництва, у яких консюмери виступають у ролі активних виробних суб'єктивностей (просюмерів, як пише Е. Тоффлер), а не пасивних реципієнтів.

Не останню роль в ініціації нематеріальної праці інших відіграють процеси управління увагою – ресурсом, дефіцитним за своєю природою та все більш цінним у суспільстві тотальної комунікації. Управління увагою як тріада процесів із її залучення, утримання та конвертації здійснюється з метою виробництва певної суб'єктності (і суб'єктивності) разом із простором умов для її реалізації. В умовах поширення об'єкт-центричної соціальності, коли соціальні відносини перестають бути виключно людськими, а партнерами й посередниками у взаємодії також виступають об'єкти [4], управління увагою рідко обходиться без участі нелюдських актантів. Акт управління увагою можна розглядати як акт перекладу (у термінології М. Каллона), який виробляє або відтворює деяку мережу відносин [5]. Дж. Ло, ще один представник акторно-мережевого підходу, пропонує займатися вивченням «конкретних стратегій, рекурсивно та продуктивно вбудованих у виробництво об'єктів, організацій, суб'єктів і т.п.» [6, с. 31]. Різні техніки управління увагою органічно вписуються в даний предмет, особливо якщо співвіднести їх із механізмами зацікавлення за М. Каллоном [5]. Як приклад техніки управління увагою хотілося б навести універсальний для сфери мистецтва засіб одивнення¹ (В. Шкловський) або очуження² (Б. Брехт). Сутність даного засобу полягає в «введенні речей з автоматизму сприйняття» [7, с. 13], коли об'єкт постає в дивному і несподіваному світлі. Близькою до ідеї одивнення у В. Шкловського нам бачиться ідея аварії або зламу речі в М. Каллона: «Злам виштовхує річ у центр уваги й пред'являє складність її будови, розкриваючи те, що раніше було спаковане до "чорного ящика"» [8, с. 25].

¹ Російською – остранение.

² Німецькою – Verfremdungseffekt.

Звернення до акторно-мережевого підходу як теоретико-методологічної дослідницької рамки для дослідження технік управління увагою не виключає залучення сторонніх концепцій, які пояснюють окремі аспекти постсоціальної трансформації. Акторно-мережева теорія дає можливість фіксувати та класифікувати емпірично вловлювані явища, проводити деконструкцію мереж, але не дозволяє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, характеризується досить обмеженим і водночас суперечливим тезаурусом. Крім цього, акторно-мережева теорія ігнорує важливу для природи й функціонування нематеріальної праці проблему ненадійності, для аналізу якої можна залучити концепцію негарантованості П. Бурдьє. Французький соціолог розумів під негарантованістю економічно й політично виправдану стратегію флексплататації, яка полягає в «деструктуванні життя, позбавленого, зокрема, своїх часових структур, і, що впливає звідси, – занепаді будь-яких зв'язків зі світом, простором і часом» [9]. Ненадійність нематеріальної праці та її суб'єктів обумовлюється, зокрема, детериторіалізацією, проектно орієнтованою специфікою нематеріальної праці, залежністю оцінки ефективності нематеріальної праці від уваги споживачів до її результатів на стадії рецепції, а також об'єктуалізацією, тобто витісненням і навіть вилученням людини з циклів нематеріального виробництва, перебиранням її функцій не-людьми та ін.

Підсумовуючи вищесказане, констатуємо, що в широку програму дослідження перерахованих проблем саме тому слід, на нашу думку, занести завдання з соціологічної концептуалізації та операціоналізації уваги як субстрату нематеріального виробництва в умовах когнітивно-комунікативної економіки з об'єкт-центричною соціальністю.

Література:

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
2. Лаццарато М. Нематериальный труд. Moscow Art Magazine. 2008. URL: <http://moscowartmagazine.com/issue/23/article/369> (Last accessed: 10.06.2021).
3. Dean J. Communicative Capitalism: Circulation and the Foreclosure of Politics. Cultural Politics: An International Journal. 2005. №1. С. 51-74.
4. Кнорр-Цетина К. Социальность и объекты. Социальные отношения в постсоциальных обществах знания. Социология вещей. Москва: ИД «Территория будущего», 2006. С. 267-306.
5. Каллон М. Некоторые элементы социологии перевода: одомашнивание морских гребешков и рыбаков залива Сен-Бриё. Социология власти. 2015. №1. Т. 27. С. 196-231.
6. Ло Дж. Объекты и пространства. Социологическое обозрение. 2006. № 1. Т. 5. С. 30-42.
7. Шкловский В. О теории прозы. Москва: Федерация, 1929. 265 с.
8. Писарев А., Астахов С., Гавриленко С. Акторно-сетевая теория: незавершенная сборка. Логос. 2017. №1. Т. 27. С. 1-40.
9. Бурдьє П. Негарантированность повсюду. Redflora. 2013. URL: http://www.redflora.org/2013/07/blog-post_23.html (Дата звернення: 10.06.21).

СЕКЦІЯ 18

ТРАНСФОРМАЦІЯ СІМ'Ї ЯК СКЛАДОВА СУСПІЛЬНИХ ЗМІН

ПЛЮРАЛІЗАЦІЯ ФОРМ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ В ПОСТМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Вакуленко Світлана Миколаївна

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Яковенко Тетяна Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

В останні декілька десятиліть статистичні дані й результати соціологічних досліджень фіксують суттєві зміни, що відбуваються із сім'єю як соціальним інститутом. Наразі в багатьох кранах світу спостерігається виникнення різноманітних форм організації приватного життя замість однієї, домінуючої моделі шлюбно-сімейних відносин, тобто плюралізація форм сімейного життя. Масштаби й причини такої плюралізації є предметом досліджень у соціології. Її пояснюють як безпосередньо техніко-економічними особливостями сучасного суспільства, так і більш глибокими причинами, пов'язаними із впливом цінностей на формування й життєдіяльність сімей.

В західноєвропейських суспільствах і США на стан і розвиток соціального інституту сім'ї, починаючи з 1960-х років, визначальний вплив здійснювали такі соціальні чинники, як: радикальні зміни ролі й місця жінок у соціально-економічному житті суспільства, потреба в самореалізації в позасімейних сферах діяльності (перш за все для жінок), лібералізація суспільної моралі, що стала толерувати розлучення, дошлюбні сексуальні стосунки, офіційно не зареєстровані шлюбні партнерства, позашлюбні народження. Ще донедавна нормативним типом сім'ї та домогосподарства визнавалася тільки традиційна сім'я – подружня пара з дітьми, а сім'ї інших типів або індивіди, що не мали сім'ї взагалі, вважалися порушниками соціальних норм.

Досвід розвинених країн Заходу демонструє, що розмивання традиційних форм сім'ї може розгортатися на тлі інтенсивного економічного зростання й підвищення рівня та якості життя населення. Ринкові відносини, притаманні виробничій і фінансовій сферам, проникають і в сферу шлюбно-сімейних відносин. У результаті при порівнянні ефективності двох сфер – зайнятості та сімейної – з точки зору отримання особистого доходу, виявляється, що інвестиції у власну освіту, здоров'я, кар'єрне зростання приносять у грошовому еквіваленті набагато більший дохід, є більш вигідними, ніж витрати часу та коштів на сім'ю й дітей. Інвестори-батьки опиняються в програвшій як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Адже догляд за дитиною вимагає значного скорочення робочого часу, аж до повного припинення роботи протягом низки років для одного з батьків і обмеження можливостей професійної та географічної мобільності для іншого. Тобто виходить, що задля раціонального функціонування на ринку праці слід максимально ефективно розподілити вільний час, виключивши його витрати на заняття, які не ведуть до збільшення грошового доходу, в тому числі на народження й виховання дітей.

За такого підходу традиційна сім'я неминуче програє іншим формам організації приватного життя, які здаються більш гнучкими й більш пристосованими до реалій постмодерного суспільства. У вкрай індивідуалізованому суспільстві традиційна сім'я виявляється нестійкою, а нетрадиційні форми організації домашнього життя, навпаки, демонструють високу життєздатність і перетворюються на звичні. Поширення таких форм пояснюється саме їхньою відповідністю потребам сучасного суспільства. Тому навряд чи правильно розглядати домогосподарства, що складаються з одного індивіда чи з монобатьківської сім'ї просто як результат кризи традиційної сім'ї, як якісь її уламки. Насправді це самостійні, стабільно існуючі форми організації приватного життя, що відповідають сучасним соціальним реаліям.

Для традиційної сім'ї важливою відмінною рисою є дотримання цінностей, які умовно можна назвати «сімейноцентрованими»: пріоритет проживання в рамках сім'ї, народження дітей і їхнє виховання обома батьками, стабільність сім'ї важливіша за особисте щастя, стабільність суспільства та інституту сім'ї важливіші за інтереси особистості. Багатоманітність моделей сімейного життя передбачає й перегляд зазначених цінностей, принаймні їхньої обов'язковості для всіх. У сучасному суспільстві кожен має право на вільний і соціально прийнятний вибір між офіційним шлюбом і партнерством, дітністю та бездітністю,

сімейним і позасімейним способами життя й все це безпосередньо стосується сфери прав людини. Так, цінність особистої автономії безпосередньо пов'язана із переважанням у західних суспільствах цінностей індивідуалізму та подальшим їхнім поширенням, визнанням права особистості на те, щоби мати інтереси поза межами сім'ї.

Багатогранне розуміння автономії є однією з центральних тем постмодерну. Сім'я більше не сприймається лише як джерело захисту від економічної нестабільності й перетворюється на джерело психологічної підтримки, способ організації дозвілля, реалізації емоційних потреб індивіда та потреби в близьких стосунках і особистому щасті. Подружні зв'язки поступово перетворюються перш за все на психологічну цінність, поширюється модель сім'ї, яка в соціологічній літературі отримала назву «подружньої». Описання основних її рис детально представлено в працях С. Голода [1, с. 117]:

- 1) обов'язкове планування дітонародження;
- 2) принципова малодітність;
- 3) подружжя надають перевагу цінностям особистості (автономія);
- 4) втрата інститутом шлюбу монопольного контролю за сексуальністю й прокреацією;
- 5) плюралізм сімейних і шлюбних моделей.

Така модель має свої безумовні переваги в порівнянні із традиційною моделлю сім'ї, але, в той же час, є набагато менш стабільною. З одного боку, така сім'я забезпечує умови для реалізації індивідуальних інтересів як чоловіками, так і жінками, як дорослими членами сім'ї, так і дітьми. З іншого – посилення особистісної автономії перетворює стосунки між представниками різних статей і поколінь на більш вразливі та емоційно залежні. До прикладу, особливого значення набуває співпадіння поглядів подружжя на межі автономії кожного з них.

Отже, якщо йдеться про довгострокові перспективи розвитку, слід визнати сімейний уклад базовим, фундаментальним для суспільства, бо якісні зрушення в усіх сферах його життєдіяльності забезпечуються індивідуумами, що дотримуються відповідних цінностей, мають певний рівень фізичного, інтелектуального та морального розвитку, а всі перераховані якості формуються, перш за все, і головним чином, сім'єю.

Література:

1. Голод С. И. Перспективы моногамной семьи: сравнительный межкультурный анализ. Журнал социологии и социальной антропологии. № 2, т. VI. С. 106–119.

МОНОБАТЬКІВСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА ПРАКТИКА СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Вакуленко Світлана Миколаївна

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,

Маслова Аміна Владиславівна

студентка 4-го курсу соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,

В останні кілька десятиліть спостерігаються суттєві зміни, що відбуваються із сім'єю як соціальним інститутом. Водночас деякі дослідники вказують на те, що трансформації, які переживають на сучасному етапі соціальні інститути шлюбу та сім'ї, сприяють поширенню таких типів сімей, які в певних соціально-економічних умовах можуть ставати вразливими. До прикладу, дослідження «Families and Societies», проведене в країнах Європейського Союзу, визначає такими моно батьківські; багатодітні; одностатеві сім'ї; сім'ї мігрантів; сім'ї, що складаються з однієї особи, а також сім'ї, створені на основі укладання повторного шлюбу [4].

Монобатьківські сім'ї (one parent families) традиційно поділяються на батьківські й материнські. Сім'ї з одним із батьків (хоча частіше дослідники пишуть про материнські сім'ї), з огляду на їхню генезу, – це сім'ї, що виникли внаслідок розлучення; смерті одного із подружжя (вдівство); народження поза шлюбом (з визнанням або невизнанням батьківством). В разі народження позашлюбної дитини та відмови від визнання батьківства юридично виникає так зване «самотнє материнство».

Свідомому вибору жінками самотнього материнства сприяє зміна ставлення суспільства до подібних соціальних феноменів. Якщо ще в минулому столітті народження дитини незаміжною жінкою вважалося таким, що не відповідає нормам моралі, і викликало осуд або співчуття з боку оточення, то зараз спостерігається тенденція до більшої толерантності й до визнання соціального статусу самотньої матері як цілком прийняттого сімейного стану. Очевидно, що більшість жінок не хочуть бути самотніми матерями, однак є й такі, що обирають цей шлях свідомо й досить успішно адаптуються до такого становища.

Історичні передумови та причини виникнення материнських монобатьківських сімей в Західній і Центральній Європі детально проаналізовані в роботі Р. Зідера [2]. Власні теорії й пояснення появи феномену самотнього материнства запропонували Г. Беккер (теорія шлюбного ринку) [1], Р. Поллак (транзакційний підхід) [3], Р. Хілл (теорія розвитку сім'ї) [5].

Р. Зідер зазначає, що кількість сімей самотніх матерів поступово збільшувалася у зв'язку зі зниженням рівня народжуваності. Цьому в свою чергу сприяла низка чинників:

- перехід до індустріального суспільства;
- зниження народжуваності під впливом економічної нестабільності;
- все більша кількість жінок не мають можливості, а головне – бажання, переривати економічну діяльність, йти в декретну відпустку, залишаючи тим самим своєрідну «зону комфорту». Це одна з найважливіших причин зниження народжуваності;
- діти в меркантильному сенсі «не потрібні» сучасним батькам – ні як робоча сила, ні як гарантія забезпечення в старості;
- урбанізація, умови життя в мегаполісах доповнили мрії про «сімейне щастя» різноманітністю творчих, професійних, рекреативних можливостей [2, с. 259-260].

Г. Беккер пропонує враховувати той факт, що на шлюбному моногамному ринку перебуває одночасно різна кількість потенційних партнерів з числа чоловіків і жінок. Цим можна пояснити, що частина учасників шлюбного ринку не вступають у шлюб або партнерство. Феномен монобатьківської сім'ї аналізується в його двох основних для сучасного суспільства різновидах: народження дитини поза партнерським союзом та утворення монобатьківської сім'ї в результаті розпаду шлюбного союзу. Якщо розглядати самотніх матерів, які народили дитину поза шлюбним або партнерським союзом, то сама держава стимулює появу таких сімей шляхом підвищення виплат при народженні нових дітей. Утворення монобатьківських сімей з повних є наслідком розлучень, що, своєю чергою, спричинені зниженням вигід від шлюбу. Оскільки індивіди укладають шлюб з метою збільшення своїх доходів, невелика різниця в доходах повної та монобатьківської сімей робить розлучення привабливим в очах жінки. Цей висновок Г. Беккер підкріплює кількома прикладами, які демонструють, що в регіонах, де жінки отримують в середньому більшу заробітну плату, ніж чоловіки, питома вага сімей, очолюваних незаміжніми жінками, є вищою [1, с. 426].

В транзакційному підході Р. Поллака сім'я розглядається як керована структура й акцентується на мотивації та контролі поведінки індивідів. Вихідне припущення полягає в такій тезі: індивіди прагнуть зберегти довготривалі сімейні відносини. Кожна сім'я має свою внутрішню організацію, що визначає її ефективність як структури. Кожна сім'я за час свого існування накопичує специфічний сімейний капітал. До сімейного капіталу можуть бути віднесені як спільні звички й моделі споживання, що дають змогу мінімізувати витрати, так і діти. Віднесення до сімейного капіталу дітей пояснюється тим, що діти збільшують вигоди від збереження шлюбу: як матеріальні (не треба платити аліменти), так і нематеріальні (можливість постійного спілкування з дитиною).

В той же час у кожного індивіда є свій ринковий людський капітал. Зважаючи на це, транзакційна теорія пояснює, чому одні сім'ї зберігаються, а інші розпадаються: кожен з подружжя постійно порівнює вигоди від специфічного сімейного капіталу й вигоди від особистого ринкового людського капіталу. Сім'я в особі кожного з індивідів у певний момент підходить до «точки загрози», коли вигіднішим стає розлучення, а не збереження сім'ї [3, с. 66-67].

Е. Дюваль і Р. Хілл запропонували концептуальну схему розвитку сім'ї в часі. В її основу покладені два поняття: життєвий цикл сім'ї (послідовність етапів, відповідно до яких сім'я розвивається протягом тривалого часу) та сімейна стадія (період проживання в сім'ї, якій притаманна певна структура).

Автори теорії виділяють вісім стадій життєвого циклу, що підходять для подружньої пари з дітьми, проте не можуть бути використані під час аналізу життєвого циклу сімей з одним із батьків. Врахувавши, що частка сімей з одним із батьків у США в 1970-ті рр. різко збільшилася, автори теорії розвитку сім'ї розробили типологію монобатьківських сімей, в основу якої була покладена демографічна подія – причина самотнього батьківства й тривалість статусу «самотня людина». Період самотнього батьківства розглядається в двох вимірах: як тимчасовий і постійний. В якості причин самотнього батьківства виступають розлучення, смерть партнера, сепарація подружжя через війну, народження поза шлюбом. Самотнє батьківство може бути або тимчасовим станом, або постійним. Укладання шлюбу (першого або повторного), а також возз'єднання сім'ї є подіями, що переривають перебування в стані самотнього батьківства.

Прихильники теорії розвитку сім'ї вважали народження дитини поза шлюбом подією, що порушує нормальну послідовність етапів життєвого циклу сім'ї. При цьому в аналізі вихідною точкою є не сам факт народження поза шлюбом, а його причина – дошлюбні сексуальні стосунки, що впливають на подальший вибір жінки: використання / невикористання контрацепції; рішення народити дитину поза шлюбом / зробити аборт / укласти шлюб; рішення укласти шлюб після народження дитини / не укласти його [5].

Виховання дітей у монобатьківській сім'ї має низку особливостей. Внаслідок відсутності одного з батьків тому, хто залишився з дитиною / дітьми доводиться брати на себе вирішення всіх матеріальних і побутових проблем сім'ї. При цьому йому необхідно також заповнювати дефіцит виховного впливу на дітей, що виникає за відсутності одного з батьків. Поєднання всіх цих завдань є досить складним. Тому більшість монобатьківських сімей відчують матеріально-побутові труднощі й стикаються з виховними проблемами.

В деяких сім'ях з матеріального боку не виникає великих проблем. В них частіше постають проблеми соціально-психологічного характеру, особливо в дітей. Виникненню образи на батьків сприяють ситуації, коли дорослій людині доводиться багато працювати, щоб відповідати статусу благополучної сім'ї, а часу на дітей залишається менше, і вони відчують брак уваги до себе.

Отже, зважаючи на те, що монобатьківські сім'ї поділяються на різні види, слід обирати різні форми роботи з ними. Існують не тільки монобатьківські сім'ї з однією дитиною, а й багатодітні сім'ї такого типу, вони також поділяються залежно від того, з ким залишаються діти (з батьком або матір'ю), і з якої причини це сталося: через розлучення, смерть одного з батьків або щось інше. Також слід враховувати, що монобатьківська сім'я, хоча й стикається з низкою об'єктивних труднощів, але, менше з тим, має достатній потенціал для повноцінного виховання дітей. Головне не допускати, щоб ці об'єктивні труднощі монобатьківських сімей призводили до негативних наслідків.

Література:

1. Беккер Г. Человеческое поведение. Экономический подход. Москва: ГУ-ВШЭ, 2003. 672 с.
2. Зидер Р. Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII–XX вв.) / пер. с нем. Л. А. Овчинцевой; науч. ред. М. Ю. Брандт. Москва: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1997. 302 с.
3. Поллак Р. Трансакционный подход к изучению семьи и домашнего хозяйства. *THESIS*. 1994. № 6. С. 50-76.
4. Policies and Diversity over the Life Course: Summary of Key Findings from WP 9. Families and Societies Working Paper 72. 2017. By Gerda Neyer. URL: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2017/02/WP72Neyer2017.pdf>.
5. Хилл Р. Современные тенденции в теории семьи. *Социальные исследования*. Вып. 4. Проблемы брака, семьи и демографии. Москва: Наука, 1970.

ФЕНОМЕН ЧАЙЛДФРІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Потапенко Марія Власівна

студентка 4-го курсу соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Під впливом глобалізаційних процесів відбулися певні соціальні, культурні та економічні зміни, що сприяли змінам батьківських практик у сучасних суспільствах. Одна з тенденцій сьогодення, що набуває широкого розповсюдження, – феномен «чайлдфрі», який передбачає свідому відмову як жінками, так і чоловіками від народження дітей. Феномен «чайлдфрі» є відносно новим соціальним явищем, тому немає чітко визначеного теоретико-методологічного апарату та великої кількості напрацювань в галузі дослідження «чайлдфрі». Так, «чайлдфрі» різними науковцями розглядається як рух, субкультура, спільнота, як соціальне явище та навіть як ідеологія.

В деяких наукових джерелах розглядають виникнення такого соціального феномену як «чайлдфрі» як найвищий прояв егоїзму, безвідповідальності та неприродності, а людей, що обирають стратегію добровільної бездітності, фізично та психологічно нездоровими людьми. Батьківство зазвичай розглядається як складова ідентичності особистості та соціально прийнятна норма, а відмова від народження дітей як невідповідність такій нормі.

Противники цього соціального явища також виходять з позиції, що особи, які ідентифікують себе як «чайлдфрі», руйнують інститут сім'ї, але, на нашу думку, це має мало спільного з реальністю.

По-перше, деякі американські дослідники поділяють «чайлдфрі» на тимчасово бездітних, добровільно бездітних та вимушено бездітних через певні природні причини і це слід враховувати в контексті неоднозначності аналізу феномену «чайлдфрі». Отже, належність до «чайлдфрі»-спільноти є дуже розмитою, оскільки бездітні жінки й чоловіки будь-яких вікових груп можуть бути тимчасово бездітними, тобто ідентифікувати себе як «чайлдфрі» лише протягом певного проміжку власного життя, а не назавжди. Згідно з результатами дослідження Національного розвитку сім'ї (2002 р.), що проводилося в США, серед 61,6 млн. жінок у віці 14–44 років лише 6,2% були добровільно бездітними (тобто «чайлдфрі»), 42% – взагалі бездітними та 33% тимчасово бездітними з наміром народити дітей у майбутньому [3, с. 42].

По-друге, особи, що свідомо відмовляються від народження дітей, можуть перебувати в шлюбі, та, якщо брати до уваги якісні характеристики їхніх шлюбно-сімейних відносин, то виявляється, що вони демонструють схильність до створення міцніших зв'язків. До речі, саме представники «чайлдфрі»-руху ставляться до народження дитини набагато відповідальніше й розуміють усі труднощі, що постають на шляху виховання здорової та повноцінної дитини, тому свідомо можуть обирати для себе такий стиль життя.

По-третє, небатьківство – це не завжди свідомий вибір, в таких випадках слід звертати увагу на те, що деякі подружні пари взагалі можуть не мати дітей через свої фізіологічні особливості, але це ніяк не підтверджує гіпотезу про руйнування сім'ї як соціального інституту.

По-четверте, деякі жінки не бажають реалізувати свій репродуктивний потенціал з низки причин, але виявляють бажання всиновити / в дочерити дитину. Дитина з дитячого закладу може виховуватися в повноцінній сім'ї, і це жодним чином не впливає на руйнування соціального інституту сім'ї.

Аргументи на користь тези про те, що ідеї «чайлдфрі» не руйнують інститут сім'ї, підкріплюють результати дослідження «Сім'я і діти», проведеного в Україні в 2008 році. Так, за результатами цього дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ, було виявлено, що лише 1,2% респондентів вважають найкращою сім'ю без дітей [3, с. 43]. Загальновизнано, що в сучасному суспільстві знаходять прояв певні тенденції щодо зміни життєвих цінностей і пріоритетів, та навіть наявність таких респондентів, що вважають сім'ю ідеальною без дітей, не може вважатися достатньою підставою для твердження про занепад інституту сім'ї в сучасному суспільстві, скоріше йдеться про його модернізацію.

На підставі всього вищезазначеного можна виокремити мотиви й переконання, якими керуються представники «чайлдфрі»: власна самореалізація, фізіологічні особливості людини, дитячий травматичний досвід, небажання змінювати уклад життя, розуміння відповідальності за народження дитини та неготовність прийняти її на себе, бажання жити для себе та своєї коханої людини. А. Шаповал у статті «Чайлдфрі: новітня загроза зниженню народжуваності» апелює до тези, що чайлдфрі – це жінки, які з певних фізіологічних причин не хочуть мати дітей або люди з певною психологічною травмою [4]. Так, у переважній більшості об'єктом звинувачень є жінки, але явище добровільної бездітності, насправді, є більш поширеним серед чоловічої статі, тому з такими твердженнями важко погодитися. До того ж жінки дотепер піддаються більшій дискримінації з боку суспільства за своє небажання народжувати дітей і навіть, як зазначають деякі науковці, вважаються неповноцінними.

Слід зазначити, що існує певна тенденція до стигматизування представників спільноти «чайлдфрі» як невідгідних державі членів суспільства, що не сприяють покращенню демографічної ситуації, а відтак – збільшенню кількості працездатного населення. В деяких країнах до осіб, що дотримуються ідеології «чайлдфрі», навіть застосовуються санкції, зокрема, додаткове оподаткування. Так, політична організація Kidding Aside, створена у Великій Британії, веде боротьбу за справедливе оподаткування, тому що з податків представників «чайлдфрі» фінансуються дитячі заклади, програми для багатодітних сімей. В той же час самі вони не мають жодної державної підтримки.

Дискримінація осіб, що сповідують погляди добровільної відмови від народження дітей, порушує конституційні права людини. Наприклад, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод проголошує, що кожна людина має право на повагу до приватного й сімейного життя (ст. 8), свободу думки, совісті та релігії (ст. 9), право на свободу висловлення своїх поглядів (ст. 10) та заборону будь-якої дискримінації (ст. 14) [1]. Таким чином, можна стверджувати, що кожна країна повинна дотримуватися цих непорушних, законодавчо затверджених істин, що сприятиме створенню всіх необхідних умов для вибору кожним індивідом свого комфортного стилю життя. При цьому відстоювання своїх поглядів та думок представниками «чайлдфрі» не порушує законів, тому не завдає шкоди суспільству.

Незважаючи на непорушність та недоторканість права особистості на свободу слів і дій, наприкінці 2020 року в Верховній Раді був зареєстрований законопроект «Про внесення змін до Кримінального Кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за публічні заклики та/або пропаганду відмови від народження дітей, руйнування інституту сім'ї, позашлюбних і протиприродних статевих відносин та розпусти» [2, с. 35]. Цей проект не був ухвалений. Його автори ніби то мали на меті захист інституту сім'ї та сімейних цінностей, але постають досить логічні запитання: «Чи сприйняття громадян лише як «інкубаторів» для відтворення населення не протирічить усім затвердженим правам людини? А як же право вибору?». Кожна людина має право розпоряджатися своїм життям, зокрема й своєю репродуктивною системою, як цього бажає тільки вона, а не держава й не суспільство.

Отже, наразі дійсно відбувається трансформація суспільної думки щодо народження дітей як особливої умови існування інституту сім'ї, зокрема, модернізується система батьківських практик. Нині для багатьох членів суспільства пріоритетом є індивідуалізм як стиль життя, що передбачає переважання автономного «Я» над суспільним «Ми». Поряд з цим, в соціумі набувають поширення ідеї представників «чайлдфрі»-спільноти, що обирають для себе власне фізичне та психологічне благополуччя та відстоюють

свої права й свободи, але часто піддаються дискримінації за свої бажання. В той час як добровільний вибір на користь небатьківства, на нашу думку, заслуговує на таку ж повагу, що і рішення народити дитину.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Слюсар К. С. Чайлдфрі як виклик емпіричному мисленню. *Науковий Вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3. С. 32-37.
3. Стрельник О. О (Не)батьківство як вибір: добровільна бездітність у наукових та суспільних дискусіях. *Вісник НГУУ «КПІ». Сер. Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. 2012. С. 41-45.
4. Шаповал А. «Чайлдфрі» – новітня загроза зниження народжуваності. *Віче*. 2010. № 6. С. 27-30.

УЯВЛЕННЯ МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ У ПОСТІЙНИХ СТОСУНКАХ, ПРО СІМ'Ю ТА ШЛЮБНІСТЬ

Коваленко Карина Володимирівна
аспірантка Інституту соціології НАН України

Сім'я в українському суспільстві є однією із найбільших цінностей для усього населення, в тому числі й для молодих людей. Незважаючи на те, що в цей же час в Україні спостерігаються досить стійкі тенденції до підвищення шлюбного віку [4]; зменшення кількості дітей у сім'ї; підвищення віку народження першої дитини [3], збільшується кількість громадян, що перебувають у цивільному шлюбі, так само як і тих, хто якщо не позитивно, то нейтрально ставиться до такого типу шлюбу [5]. Врешті, виникає необхідність осмислити таке, на перший погляд, протиріччя – висока цінність сім'ї, проте стабільне «відкладання» одруження та інших класичних її атрибутів. На наш погляд, дослідження інституту сім'ї, зокрема, вищеписаних тенденцій, потребують ґрунтовного перегляду. Нинішні стратегії дослідження сім'ї не дають нам змоги робити висновки про причини подібних тенденцій – переважна більшість науковців лише фіксують ситуацію. Зокрема, важливо розглянути, наскільки дефініції сім'ї, що використовуються в науковій літературі, відповідають тому, як визначають її для себе представники молодого покоління.

Зазвичай, загальновідомі поняття використовують у дослідженнях без їхньої концептуалізації та операціоналізації, адже є низка класичних визначень, що вичерпно характеризують певне поняття чи явище. З часом навіть найбільш сталі явища в суспільстві можуть набувати нових та/або втрачати властиві їм раніше характеристики та ознаки, тож відсутність періодичного перегляду визначень понять із врахуванням реальної ситуації в суспільстві може призводити до зміщення фокусу в дослідженнях, викривлення результатів тощо. Скажімо, поняття сім'ї українськими науковцями часто ототожнюється із шлюбністю [1; 2; 5]. Відповідно, вживаючи поняття «сім'я», дослідники мають на увазі одружену пару, натомість решта ознак сім'ї зображуються ними як менш значущі.

На наш погляд, тут доречним буде застосувати принципи культурного релятивізму, здійснити спробу осмислити тенденції в суспільстві, розглянувши їх зсередини – з перспективи молодих людей і того, які визначення безпосередньо вони надають сім'ї, шлюбності та іншим складовим сім'ї як етапу життєвого шляху.

Нами було проведене якісне дослідження про сприйняття молодими парами шлюбу та сім'ї в контексті їхнього життєвого шляху. Як інформантів ми обрали 16 молодих людей, що перебувають у постійних стосунках. З обраних 8 пар 4 перебували в офіційно зареєстрованому шлюбі, а 4 – у фактичному шлюбі (проживали разом не менше, ніж півроку). Респонденти обиралися за віком – від 18 до 35 років, адже саме у цей час найчастіше формуються сім'ї, а також за принципом перебування на різних етапах професійного становлення – від студентів до молодих людей, які вже відносно довго на ринку праці, мають певні професійні здобутки. Ми обирали молодих людей, щ перебувають у постійних стосунках, розраховуючи на те, що вони вже мають певний життєвий досвід і сформоване бачення власного сімейного життя. Різні етапи професійного становлення та різний шлюбний статус пар дозволили нам отримати різні погляди на шлюб і сім'ю. Із цими респондентами ми провели глибинні інтерв'ю тривалістю від 1,5 до 2,5 годин. Гайд був побудований послідовно – відповідно до стандартних етапів життєвого шляху: здобуття освіти, тривалі стосунки, співжиття із партнером/партнеркою, весілля (як перехідний етап до сімейного життя), подружнє життя, народження дітей, плани на майбутнє. Також, у гайді були враховані відмінності для молодих пар, що перебувають в офіційному та фактичному шлюбах, а також з дітьми та без дітей. Відповідно, запитання стосувалися або вже пережитого досвіду, або планів та очікувань на майбутнє стосовно окреслених питань.

Однією із важливих складових цього дослідження було саме визначення сім'ї молодими людьми. Нас цікавило, що сім'я означає для молодих людей, якими є її ознаки, в чому її цінність для конкретної людини, функції сім'ї як інституту. Також ми намагалися зрозуміти: коли молоді люди починають ідентифікувати себе та свого партнера / партнерку як сім'ю; що їх спонукає до цього; наскільки для молодих людей статус сім'ї або перехід до сімейного способу життя пов'язаний або не пов'язаний із реєстрацією стосунків; яке загалом значення шлюбності надають молоді люди, зокрема, чи це є важливою складовою для ідентифікації партнера / партнерки як члена сім'ї.

Важливо акцентувати увагу на тому, що для респондентів шлюбність і сім'я є окремими, практично не ототожнюваними поняттями. Якщо узагальнити – шлюб може виступати ознакою сім'ї, проте не є її обов'язковою складовою й укладання шлюбу не сприймалося респондентами безпосередньо як необхідний етап в процесі створення власної сім'ї. Натомість, усвідомлення себе та партнера / партнерки як членів однієї сім'ї – власної, нуклеарної – відбулося в респондентів після певного періоду спільного проживання, ведення спільного побуту. Це спонукало молодих людей задуматися над важливістю сім'ї та наявних стосунків як важливих безпосередньо для себе, а партнера / партнерку із початком спільного проживання респонденти починали розцінювати як людину, з огляду на цілі, цінності, плани тощо якої респонденти були готові будувати власне майбутнє і, разом з тим, відчувати себе сім'єю.

В такій перспективі підвищення шлюбного віку виглядає дещо інакше, ніж у традиційних дослідженнях сім'ї та початку сімейного життя. Адже фактичне створення сім'ї із майже усіма її класичними ознаками відбувається на етапі співжиття молодих людей, а не взяття шлюбу. Відповідно, висновки щодо наявної тенденції створення сім'ї у пізнішому віці можуть бути нерелевантними, адже ми не знаємо, коли насправді була створена сім'я, і можемо робити висновки лише коли її було офіційно зареєстровано й вона стала «видимою» для дослідників.

Література:

1. Балабух І. М. Трансформація сімейно-шлюбних орієнтацій сучасної української молоді. *Вісник НТУУ «КПІ». Сер. Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. 2009. № 4. С. 55–58.
2. Бацилева О., Астахов В., Пузь, І. Дослідження психологічних аспектів готовності до шлюбу сучасної молоді. *Psychological journal*, 2019. № 5 (10), С. 64–83.
3. Народжуваність і відтворення населення. Демографічні процеси і відтворення населення. Статистика населення України. Держстат України. 2009–2020. URL: <https://is.gd/KukV9L> (дата звернення: 30.05.2021).
4. Населення. Держкомстат України (1998–2020). URL: <https://is.gd/QueT7fF> (дата звернення: 30.05.2021).
5. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні. К.: АДЕФ-Україна, 2008. 256 с.

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ПАНДЕМІЇ

Рюль Вікторія Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Дослідження трудової міграції все ще залишаються надзвичайно актуальними як для всієї України, так і для регіонів, що виступають головними донорами робочої сили, до яких належить і Закарпаття. Для переважної більшості закарпатських родин трудова міграція є єдиним джерелом доходів, що може забезпечити гідний рівень життя. До зовнішніх трудових мігрантів ми відносимо громадян України працездатного віку, які займалися (-ються) оплачуваною економічною діяльністю на території інших країн постійно, сезонно або тимчасово (включно з тими, хто працював без офіційного статусу).

Актуальність теми дослідженні особливо гостро постає у світлі сьогоденних подій. Світова пандемія зачепила практично всі сфери життя людства, не стала виключенням і трудова міграція, що набула нових рис. Найгостріше та найболісніше криза позначилася на соціально-економічному становищі тих мігрантів, які були зайнятими у тіншовому секторі, працювали без належних документів, дозволів та без медичного страхування. Такі вразливі категорії мігрантів не могли розраховувати на соціальну допомогу й стали заручниками ситуації. В окремих країнах ЄС було оголошено міграційну амністію й надано доступ до медичної та соціальної допомоги, що і стало порятунком для цих незахищених категорій мігрантів. Так в Італії, наприклад, оголосили масову легалізацію мігрантів, зайнятих у сільському господарстві та в сфері домашніх послуг [1].

Загалом по Україні склалась така ситуація з трудовою міграцією у період карантину. Президент Всеукраїнської асоціації компаній з міжнародного працевлаштування Василь Воскобойник заявив, що дані НБУ свідчать, що за перші 5 місяців 2020 року розмір коштів від трудових мігрантів, які були перераховані в Україну, знизилася лише на 2,2%. В 2019 році було перераховано 4,64 млрд. доларів, в 2020 – 4,541 млрд.

Наведені дані свідчать, що трудова міграція не припинилася та не зменшилася. А дані Державної прикордонної служби свідчать, що українці масово виїжджали за межі країни й під час карантину [1].

Що стосується трудової міграції на Закарпатті, то вона завжди мала свої специфічні риси, оскільки прикордонні території завжди мали особливий статус. Вони займають особливе положення в ментально-географічній картографії: з одного боку, вони є периферією країни, але, з іншого, перетворюються на центр особливого регіону, процеси в якому визначаються чинником кордону [2]. Спосіб життя людей в прикордонній зоні, форма його прояву й здійснення демонструють особливості взаємодії країн, що мають спільний кордон. Пограниччя є не тільки чинником дистанціювання, але й чинником, що пов'язує ці країни.

Прикордонні території демонструють процес «нашарування» різних соціокультурних сенсів, що перетворює ці території на «привілейовану» зону розвитку, яка не тільки сприяє вирішенню проблем міждержавних відносин, але й створює нові проблеми. Цей процес, як правило, обумовлений різними рівнями розвитку країн, що мають спільний кордон. В прикордонних зонах відбувається накладення соціальних структур (просторів, вимірів) на географічний (фізичний) простір суспільства [1, с. 149]. Пограниччя, таким чином, виступає специфічним соціокультурним та етносоціальним простором, розташованим на межі культур, етносів, певних політичних утворень, що дає змогу трактувати його не тільки у територіальних, але й символічних рамках. Спільний кордон – це особливий простір, який не належить повністю ні до однієї з взаємодіючих країн. Але саме цей простір і забезпечує можливість різного роду комунікацій, як на рівні повсякденності, так і на рівні перспективного планування міждержавних відносин. Прикордонні території завжди характеризувались високим ступенем різного роду переміщень (міграцій), зазвичай в обох напрямках кордону.

Трудові мігранти із Закарпаття, завжди добре адаптувались за межами краю, характеризувались працелюбністю та могли мирно співіснувати та працювати з представниками різних етносів. Трудова міграція на Закарпатті завжди мала ланцюговий характер, тобто добре влаштований один заробітчанин тягнув за собою за кордон родичів, друзів, сусідів, земляків, формуючи, таким чином, соціальну спільноту (мережу) заробітчанин. Такі соціальні мережі ефективно сприяють та підтримують трудову міграцію закарпатців. Вони є самодостатніми й перебирають на себе багато функцій – від переміщення до працевлаштування та оформлення офіційних документів, а також забезпечення необхідною інформацією трудового мігранта.

Тому в умовах пандемії закарпатським трудовим мігрантам, які офіційно працевлаштовані, сплачують податки та мають медичну страховку в країнах ЄС не загрожувало скорочення та примусове повернення на батьківщину. Оскільки переважна більшість трудових мігрантів із Закарпаття задіяна в будівельній галузі або на великих підприємствах, що не закривалися на карантин, вони у звичному режимі продовжували працювати. Такі трудові мігранти під час пандемії зменшили кількість своїх поїздок додому, оскільки були не впевнені, що їх впустять назад до ЄС. В іншу ситуацію потрапили ті трудові мігранти, які були задіяні в сфері обслуговування та чий бізнес зачинився на карантин. Переважно в цій сфері працювали жінки та студенти, які навчалися в країнах ЄС. Вони були змушені повернутись додому, але це суттєво не вплинуло на фінансове становище їхніх родин, оскільки традиційно в закарпатських родинах головними годувальниками є чоловіки.

Загалом пандемія не зачепила закарпатських трудових мігрантів з подвійним (угорським, словацьким, чеським, румунським) громадянством, які в основному працюють в країнах – старих членах ЄС. Документи в таких мігрантів оформлені за правилами, в них є всі необхідні дозволи на роботу, пакети медичного та соціального страхування. Тому вони й надалі працюють за звичним для них графіком із дотриманням тих чи інших карантинних вимог, що є чинними в різних країнах ЄС.

Отже, трудова міграція закарпатців відбувається в нових умовах, а її масштаби й інтенсивність не зазнали скорочення. Трудові мігранти адаптувались і надалі працюють для забезпечення добробуту своїх родин.

Література:

1. Малиновська О. Міграція і коронавірус // Міграція. 2020. №(06)220
2. Бреский О., Бреска Щ. От транзитологии к теории Поргачичья. Очерки деконструкции концепта «восточная Европа». Вильнюс: ЕГУ, 2008. 336 с.
3. Кривицька О. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях: теоретико-методологічні аспекти. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_78/kryvytska_dyskurs.pdf Загол. з екрану. Мова укр.

СЕКЦІЯ 19

ТРАНСФОРМАЦІЯ МОЛОДІЖНИХ ПРАКТИК В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

YOUTH IN TIMES OF PANDEMIC. SARS-COV-2 AS A GENERATIONAL EXPERIENCE

Zielińska Maria
Uniwersytet Zielonogórski

The main aim of the article is to answer the question whether and to what extent the SARS-CoV-2 pandemic will become a generation experience for the generation of people born in 1995-2005. These are units that are in the youth phase in 2021. The consequences of a pandemic are felt and will be felt by all generations, but for people in the formative phase of life, they can be of a special nature. The article is part of the generation analysis, it is necessary to refer to the classic concepts of the generation of Karl Mannheim, Wilhelm Ditley or Samuel Eisenstadt, but also to the concepts of Ronald Inglehart and Ulrich Beck. A historical event is crucial for shaping generational awareness. I assume that the SARS-Cov-2 pandemic will become such a generational experience for the people born in 1995-2005. It appeared at a time when generation 2.0 (born at the turn of the millennium) was on the verge of adulthood, when it began to implement its life plans. Each generation relates to the events of their youth, but not every generation is a witness to such extraordinary event as a pandemic. The pandemic stopped young people «in the starting blocks», their life plans, plans and desires were stopped. Lectures studies must take on line, lecture halls and student campuses are empty, pubs, cafes, discos, clubs, gyms, swimming pools and all cultural institutions are closed for a long time. Life after graduation was not supposed to be like that. Planned removals, trips abroad, transfers had to be postponed indefinitely. Such an experience in the formative time of a generation may become not only a legend of a generation, a memory of youth, but also a real factor that changes not only the perception of reality and the value system, but also influences life plans and projects. The empirical base will be the results of sociological research conducted in 2021 among first year of study at the University of Zielona Góra.

WORK AS AN ELEMENT OF THE VALUE SYSTEM OF YOUTH IN BELARUS

Filinskaya Larisa
Ph.D. in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Chair of Sociology, Belarusian State University

The issues of employment, labour motivation, workplace quality, readiness for work and labor mobility are relevant in any society. The importance of research in this area increases when it comes to the involvement of young people in labour activities in the conditions of digitalization. The subject area of economic sociologists should include, among other things, the following areas of analysis:

- changes in work organization associated with a high rate of communications and the use of digital technologies at work, which contributes to the transition to flexible working arrangements, the development of remote work; the current phase of work organization is called «Work 4.0»;
- increased vulnerability of the worker due to the consolidation of non-standard and unstable forms of employment in the labor markets, the emergence of various forms of precarious employment
- the readiness of university graduates to the realities of the labor market, their employability and readiness for work.

What is the place of work in the structure of basic values of youths in Belarus? What characteristics of work are important for young males and females? As the results of the online survey conducted in the Republic of Belarus with the young people aged 18-27 demonstrate, work ranks second in the hierarchy of values (its value index is 0.64; family – 0.79; friends, acquaintances – 0.63; leisure – 0.55; politics – minus 0.11; religion – minus 0.36). Responding to the question «What characteristics of work are important for you?», year after year young people put high wages first – 77.2%. And the predominance of material interests is typical not only for youths, but also for the population of Belarus as a whole. As the European Values Study (EVS) shows, there is an inverse relationship between the level of the national GDP and the importance of earnings: the lower is the wealth index per capita, the higher is the importance of earnings. The so-called achievement value is in the second place – «the job where you feel you can achieve something» – 70.3%. Comfortable working conditions (62.3%) round up the

top three most important characteristics of work. Distant form of labour organization actualized this characteristic in the last year. More than a third of the respondents (37.3%) believe that work should provide «the opportunity to take initiative». The concepts of «a long leave» and «responsible work» are not significant for young people (15.3% and 8.4%, respectively).

The changes taking place in the world have a direct impact on the system of value orientations to work and attitude to it. In the course of the survey the respondents were asked to express their agreement or disagreement with a number of judgments characterizing the value of labor for a person:

- «You need to have a job to fully realize your abilities».
- «It's humiliating to receive the money you haven't earned».
- «The people who don't work become lazy».
- «Work is everyone's duty to society».
- «Work should always come first, even if there is less free time left».

Work is primarily associated with the realization of human abilities. Answering this question, the young people in the republic express not only their attitude to work as a value, but also think about the prospects of realization of their own talents, gained knowledge, abilities, skills. Slightly more than a half (52.1%) of the respondents agreed with the statement «you need to have a job to fully realize your abilities». The number of supporters of this judgment has been decreasing, as evidenced by the results of studies of previous years.

Young residents of Belarus are not very concerned about the moral aspect of the unearned income: only every third respondent (33.5%) agree with the statement «it is humiliating to receive the money that you have not earned», but 41.3% do not see anything humiliating about it.

More than a half (55.6%) of young males and females agree with the statement «The people who do not work become lazy». However, more than a quarter (26%) of the respondents do not agree that not working has a negative effect on people's personal characteristics, that they become lazy.

The last two statements have the least number of supporters. Only 23% of the respondents agree that work is everyone's duty to society. More than a half (53.7%) of Generation Y (Millennials) are not aware of the objective duties to the society.

On the one hand, the statement that work should always come first can act as an indicator of a terminal attitude and, on the other hand, as a mark of an instrumental attitude towards work. The majority (63.8%) of young people were against this statement. The growth of socio-economic resources, material well-being provides changes in the value consciousness, life priorities, stimulates an increase in the importance of leisure. In recent years, there has been increasing the talk about the need to reduce the workweek (from 5 days to 4) and the working day reduction. Currently the concept of downshifting as a socio-cultural phenomenon finds support not only among young people, but also among older people.

ЦІННОСТІ У ВІЗУАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ КОРИСТУВАЧІВ ІНСТАГРАМ

Батаєва Катерина Вікторівна

докторка філософських наук, професорка,
професорка кафедри соціології та гуманітарних дисциплін,
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»,

Чумакова-Серова Анастасія Сергіївна
магістр факультету «Соціальний менеджмент»,
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»,

У соціології ще з часів В. Парето стоїть проблема виявлення справжніх мотивів і установок соціальних акторів, які можуть бути ще не усвідомлені або можуть бути навмисно перевернуті з метою облагородження не дуже порядних вчинків, тобто які можуть не збігатися з вербальними інтерпретаціями реальності. В соціологічних дослідженнях використовують різноманітні вербальні методи з'ясування ступеня (не)щирості та суб'єктивної (не)надійності респондентів з метою виявлення глибинних рівнів правдивої інформації. Проте серед соціологів досі відсутній консенсус щодо того, чи знайдені абсолютно бездоганні способи перевірки щирості респондентів, чи можна за допомогою вербальних опитувань отримати повністю достовірну інформацію. Як і раніше, актуальними є методологічні спроби знайти нові способи виходу на більш глибокі рівні свідомості соціальних акторів з метою виявлення габітуальних установок, які можуть перебувати «нижче рівня свідомості та мови» (П. Бурдье). Одним з перспективних методів виявлення глибинних установок і преференцій соціальних акторів є аналіз візуальності (публічних образів, аматорських і професійних фото та відео, мас-медійного візуального контенту), яка через те, що є одночасно й знаковим й понадзнаковим феноменом, може виявляти контент, який ще не був

вербалізований та усвідомлений соціальними акторами, тобто який може бути пов'язаний з глибинними габітуальними контекстами людського існування. Оскільки цінності належать до категорії феноменів, які складно ідентифікуються, які можуть бути закамуфльовані в складних вербальних конструкціях, представляється доцільним здійснювати моніторинг їхнього змісту різними методами (як вербальними, так і візуальними) з метою отримання об'ємного, більш повного і точного їхнього опису. Тим більше, що в сучасному медіатизованому суспільстві з'явилися сприятливі можливості для вивчення візуального контенту завдяки популярним соціальним платформам (Facebook, Instagram, Snapchat тощо), на яких масово і регулярно виставляються аматорські фото і відео, що дозволяє здійснювати моніторинг великого обсягу візуальної інформації.

У сучасній візуальній соціології значну увагу приділяють вивченню візуалізації самодеструкції (self-harm) і харчових розладів (eating disorders), позитивного ставлення до тіла (body-positive movement), захопленості фітнесом (fitspiration), аналізу зв'язку між нарцисизмом і зростанням популярності соціальних мереж тощо. Однак, наскільки нам відомо, ще не було вивчено ціннісний зміст візуальних практик користувачів соціальних мережеских платформ.

Візуальні практики є предметом таких дисциплін, як «культурні дослідження», «візуальні дослідження», «візуальна соціологія», «соціальна візуалістика», «візуальна антропологія» та ін., яких об'єднує інтерес до різних візуальних форм (мистецтво, кіно, фотографія, візуальна повсякденність, візуальні медіа, Інстаграм тощо) [2]. В сучасному медіатизованому суспільстві візуальні практики соціальних акторів можна спостерігати в різних SNSs (social network sites), серед яких Інстаграм виділяється як образ-орієнтована (image-based) платформа, що спеціалізується на поширенні фото і коротких відео. Інстаграм є однією з найбільш популярних онлайн платформ в Україні, в якій «провідні позиції займають люди від 18 до 49 років» [5], а 60% аудиторії (6,8 млн) становлять жінки [4]. Вивчення візуальних практик соціальних акторів в Інстаграм може сприяти виявленню популярних у сучасному суспільстві моделей поведінки, пов'язаних з пріоритетними ціннісними патернами. Отже, цінності соціальних акторів можна вивчати не тільки за допомоги вербальних методів, але й засобом аналізу візуальних практик, що реалізуються через фото та відео.

Будемо розрізняти поняття цінностей та ціннісних орієнтацій соціальних акторів. Як підкреслює Ж. Тощенко, «якщо цінності – це матеріальні чи ідеальні предмети, які є значущими для всіх соціальних суб'єктів і задовольняють потреби суспільства, то похідні від них ціннісні орієнтації є установками особистості, груп, спільнот на обрані ними цінності» [7, с. 104]. Ціннісні орієнтації соціального актора можна інтерпретувати як засвоєні, інтеріоризовані цінності, які стали регуляторами його/її поведінки (в нашому випадку – регуляторами візуальних практик користувачів Інстаграм).

Вивчаючи непрофесійні, аматорські фотографії в Інстаграм, можна діагностувати приховані та явні соціальні трансформації, що відбуваються в повсякденному житті соціальних акторів. На думку П. Штомпки, вивчаючи фотографії, ми можемо «розкрити суттєві особливості суспільства за зовнішніми проявами та ...відкрити сутнісні закономірності суспільного життя» [8, с.29]. П. Бурдье підкреслює, що засобом фотографій можна вивчати «фотографічні практики» (photographic practices), реконструюючи габітус і соціальні установки їхніх творців. «Яким би гарячим не було бажання фотографа представити на фотографіях власне світобачення, свою оригінальну ідентичність або я-концепцію, в них будуть просвічувати типові соціальні характеристики тієї групи, до якої він належить» [1]. Візуальний контент в Інстаграм доцільно досліджувати, використовуючи постсеміологічний підхід, за яким образи слід одночасно вивчати як мовне та позамовне явище. Їх можна «читати» як текст та водночас сприймати цілісно, минаючи етап раціонального препарування їхнього змісту на смислові одиниці. Спостерігаючи зображення соціальних акторів/подій/проблем в Інстаграм, людина моментально «схоплює» основну ідею, загальний настрій, приховані мотиви, що просвічують крізь образ. При цьому не треба раціоналізувати або «додумувати», на що вказує образ чи які «об'єкти» він заміщує; навпаки, бачення образу є неусвідомленим (скоріше, понадсвідомим або понадрефлексивним) актом, який вимагає від людини лише погляду, лише фокусування зору.

Зробимо кілька теоретичних припущень, які обґрунтовують можливість вивчення ціннісного контенту за допомоги аналізу візуальності в Інстаграм.

1. На рівні вербальної артикуляції під впливом базового конформізму, по інерції або через неусвідомлення соціальний актор може вказувати на ті цінності, які для нього/неї не є особистісно пріоритетними. Наприклад, Л. Сокур'янська розрізняє декларовані, інтеріоризовані та реалізовані цінності [6, с.130], які на поведінковому рівні можуть не збігатися. Л. Бевзенко підкреслює, що існують глибинні ціннісні переваги особистості, які можуть бути неусвідомленими і, як наслідок, невербалізованими під час соціологічних опитувань, тоді як артикульовані цінності можуть в дійсності вже не відображати його/її ціннісні пріоритети. Глибинні цінності Л. Бевзенко називає «габітуалізованими цінностями, які не проявляються у вербальному поданні, але працюють як глибинна структура, що структурує соціальні практики» [3, с.146]. На її думку, глибинні неусвідомлені цінності можна вивчати, спостерігаючи

повсякденні соціальні практики і стиль життя соціального актора, на які вони можуть проектуватися. Беручи до уваги ці посилки, припустимо, що на фотографіях і відео можуть бути представлені 1) усвідомлені цінності соціальних акторів, які вони схильні візуалізувати внаслідок їхньої важливості та пріоритетності, та 2) неусвідомлені глибинні цінності, які мимоволі проєктуються на візуалізовану онлайн-поведінку людини.

2. Оскільки людина схильна пропонувати іншим ідеалізований образ самої себе (І. Гофман), можна припустити, що користувачі Інстаграм на фото і відео зображують як актуальні, так й ідеалізовані самообрази, на яких, саме внаслідок їхньої ідеалізованості, можуть бути представлені ціннісні пріоритети.

3. З огляду на той факт, що користувачі Інстаграм у своїх візуальних практиках можуть враховувати, копіювати і відтворювати цінності цільової аудиторії, то навіть якщо припустити, що це відтворення буде здійснюватися на поверхневому рівні, не зачіпаючи внутрішні переконання людини, його вивчення надасть інформацію про найбільш популярні в Інстаграм ціннісні зразки і моделі візуальної поведінки.

Отже, у візуальному полі Інстаграму представлені ціннісні преференції соціальних акторів, які можуть бути як усвідомленими, так й неусвідомленими. Вони можуть випереджати ціннісні зміни в реальному житті та латентно впливати на формування нових ціннісних патернів. Візуалізовані ціннісні практики користувачів українського Інстаграму можуть відбивати їхні глибинні габітуалізовані преференції, які виступають регуляторами соціальної поведінки. Можна припустити, що вивчення візуалізованих цінностей (зокрема в Інстаграмі) може сприяти виявленню латентних ціннісних трансформацій в соціальних практиках представників певних соціальних груп, у тому числі та перш за все молоді.

Література:

1. Bourdieu P. Photography: A Middle-Brow Art. Stanford University, 1996. 218 p.
2. Батаева Е. В. Видимое общество. Теория и практика социальной визуалистики. Харьков, 2013. 349 с.
3. Бевзенко Л. Жизненный успех, ценности, стили жизни. Социология: теория, методы, маркетинг. 2007. № 4. С. 132-151.
4. Как украинцы пользуются Facebook и Instagram. Киев, 2020. URL: <https://tech.liga.net/technology/novosti/kak-ukrainsy-polzuyutsya-facebook-i-instagram---issledovanie> (дата звернення: 02.04.2021).
5. Какие соцсети самые популярные в Украине и доверяют ли им. Киев, 2020. URL: <https://dengi.informator.ua/2020/02/27/kakie-sotsseti-samoe-populyarnye-v-ukraine-i-doverayut-li-im-opros> (дата звернення: 02.04.2021).
6. Сокурская Л. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. Харьков, 2006. 576 с.
7. Тощенко Ж. Ценности и ценностные ориентации. Тезаурус социологии: темат. слов.-справ. Москва, 2013. С. 103-107.
8. Штомпка П. Визуальная социология. Фотография как метод исследования. Москва, 2007. 168 с.

ГАДЖЕТИЗАЦІЯ МОЛОДІ & ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ

Романенко Світлана Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Інформаційне суспільство, про яке так багато говорили теоретики, відбулося! Або, принаймні, можна стверджувати, що процес інформатизації вступив до своєї завершальної фази. На це вказують й часові рамки [1], й статистичні показники [2], й тема IV Конгресу Соціологічної Асоціації України. Проте чи таким бачилося майбутнє інформаційне суспільство? Крім технологічної складової, що пов'язана з процесами комп'ютеризації та медіатизації, до процесу інформатизації було включено також дуже важливу складову – інтелектуалізацію, яка повинна була врешті-решт сформувати суспільство знання [3] або навіть цивілізацію мудрості.

Процес інтелектуалізації бачився цілком природним і невідворотним, оскільки людина, позбавлена розумною технікою від необхідності рутинної фізичної праці, повинна була спрямувати вивільнені розум та енергію на розвиток власних інтелектуальних здібностей, вдосконалення професійних навичок, вирішення глобальних проблем людства тощо. Істотні зміни повинні були відбуватися й у сфері управління, де влада, законодавчі та управлінські функції повинні були опинитися в руках найбільш освічених і компетентних [2]. І основою всього цього мав бути процес насичення нашого повсякденного побуту всілякою технікою і засобами зв'язку на основі ІТ, номінований комп'ютеризацією або (в сучасній версії) гаджетизацією.

І ось підходить до завершення 2021 рік. Насичення розумною технікою за всіма показниками відбулося, а де ж інтелектуалізація? Де та сама влада гідних? Можливо, ми, наше покоління, що отримало освіту далеко від засобів комп'ютеризації та медіатизації, не впоралися з цією задачею, але які шанси сьогоdnішнього підростаючого покоління завершити процес інформатизації побудовою суспільства знання? Актуальність дослідження цього питання не викликає сумнівів.

Щоб відповісти на нього, звернемося до результатів моніторингового дослідження «Старшокласник»¹ [4], в якому вимірюються деякі показники ступеня інформатизації українських, зокрема одеських, підлітків.

Почнемо з виміру рівня гаджетизації. Як виявилось, у вільному доступі наші старшокласники мали (див. табл. 1):

Таблиця 1

Динаміка рівня гаджетизації старшокласників (у %)

	2021 р., %	2016 р., %	2013 р., %	2010 р., %	2006 р., %
Комп'ютер/ноутбук	90,9	97,4	98,7	96,6	74,4
Планшет	61,3	70,5	-	-	-
Смартфон	98,0	95,3	-	-	-

Суб'єктивні оцінки рівня користування комп'ютером/ноутбуком старшокласниками пред'явлено в таблиці 2:

Таблиця 2

Самооцінки вміння користуватися комп'ютером/ноутбуком (у %)

Комп'ютер/ноутбук	2021 р., %	2016 р., %	2013 р., %
Можуть користуватися і навіть усунути проблеми, що виникають з ПК і програмним забезпеченням	59,2	59,2	64,6
Можуть користуватися, але обслуговування і установка програм викликають утруднення	40,8	38,7	34,4
Не вміють користуватися	0	0	0

При цьому ступінь володіння мобільними пристроями (планшетом і смартфоном) оцінюються нашими респондентами істотно вище: 85,1% – можуть користуватися і навіть усунути проблеми, що виникають з гаджетом і програмним забезпеченням; 14,9% – можуть користуватися, але обслуговування смартфона/планшета й установка програм викликають утруднення.

Як свідчать одержані нами дані, знижується рівень забезпеченості і ступінь володіння найбільш просунутими засобами інформатизації, що надають більш широкі можливості в плані інтелектуалізації. З іншого боку, зростає рівень користування мобільними пристроями, які швидше виконують функції комунікатора.

Вимір рівня медіатизації школярів, їхнього залучення до інтернету свідчить, що 86,7% з них постійно в мережі, 13,3% – користуються інтернетом час від часу. У 2016 році ці показники становили – 81,9% і 17,1%, відповідно.

Цікаво порівняти дані щодо часу, який протягом дня одеські школярі зазвичай проводять за різними гаджетами (див. табл. 3):

Таблиця 3

Динаміка тривалості перебування старнокласників в інтернет-просторі (у %)

	до 2 годин		2-4 години		більше 4 годин		не використовують	
	2021	2016	2021	2016	2021	2016	2021	2016
Комп'ютер/ноутбук	21,2%	37,9%	32,7%	32,0%	34,6%	24,4%	11,6%	5,7%
Смартфон/планшет	7,7%	16,3%	17,3%	22,2%	49,0%	36,2%	1%	2,1%

Зазначимо, що, за даними дослідження 2021 р., чверть опитаних використовує кожен вільну хвилину для спілкування зі смартфоном/планшетом; у 2016 році таким чином поводити себе 23,3% опитаних. Вже не секрет, що від комп'ютера старшокласники перейшли до ще жорсткішої форми занурення у віртуальний простір, яка дозволяє з нього не виходити навіть під час шкільних занять.

¹ Дослідження здійснюється кафедрою соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова з 2006 року серед старшокласників Одеси. У 2021 році проводиться черговий етап даного дослідження за оновленою методикою в масштабах всієї країни за підтримки САУ під керівництвом професора Л.Г. Сокурянської. Завершення дослідження планується восени 2021 року. В цих тезах за 2021 рік наведені дані пілотажного дослідження, проведеного в Одесі (N=127).

У виборі варіантів відповіді на питання «Що для Вас перш за все електронні гаджети (комп'ютер, смартфон, планшет)?» можна помітити тенденцію зниження рівня значущості раціонального («інтелектуалізуючого») ставлення до техніки (див. табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей на питання «Що для Вас перш за все електронні гаджети (комп'ютер, смартфон, планшет)?» (у %)

Електронні гаджети для Вас – це...	2021 р., %	2016 р., %	2013 р., %
джерело інформації	83,8	76,5	88,7
засіб спілкування	79,0	51,8	72,6
помічник у підготовці домашніх завдань	42,9	49,0	48,6
доступ до соціальної мережі	38,1	29,9	31,3
доступ до комп'ютерних ігор	19,0	19,7	19,2
засіб замовлення товарів і послуг	14,3	14,7	11,8
засіб додаткового заробітку	11,4	8,3	2,6
взагалі не потрібні	1,0	7,7	0,3
майбутня професія	9,5	5,9	5,1
доступ до віртуальних казино	2,9	2,4	-

Крім того, цього року додано нову позицію: «спосіб презентації себе в блозі», яку обрали 5,7% респондентів. Зазначимо, що рівень активності наших старшокласників у соціальних мережах зростає (див. табл. 5). Відповіді на питання про те, чи є вони користувачами соціальних мереж, свідчать про істотне збільшення числа активних користувачів. В той же час, якщо звернути увагу на те, які саме ці мережі, то стає ясно, що про інтелектуалізацію мова йти не може: 91,3% опитаних – це користувачі Instagram, 87,4% – Youtube, 61,2% – TikTok.

Таблиця 5

Розподіл відповідей на питання «Чи є ви користувачами соціальних мереж?» (у %)

Чи є Ви користувачем соціальних мереж в інтернеті?	2021 р., %	2016 р., %	2013 р., %
Активний користувач декількох соцмереж	69,6	54,1	34,4
Активний користувач однієї з них	14,3	35,8	49,0
Зареєстрований в одній, але користується рідко	4,8	5,4	6,9
Зареєстрований у декількох, але користується рідко	9,6	2,8	6,7
Ні, але планую	0	0,5	0,5
Ні і не планую	1,9	1	2

Рейтинг мотивів реєстрації в соцмережах також демонструє зниження раціональності:

Таблиця 6

Мотивація реєстрації в соцмережах (у %)

	2021 р., %	2016 р., %
Цікавість	54,8	31,4
Бажання спростити та урізноманітнити процес спілкування з друзями	49,0	59,4
Нудьга, бажання чимось зайняти вільний час	38,5	17,6
Там зареєстрована більшість Ваших друзів та знайомих	34,6	-
Бажання розширити коло знайомих	31,7	36,6
Бажання спростити обмін навчальною інформацією	13,5	30,2
Бажання заробити гроші	10,6	-

Висновки, які можна зробити з подібних спостережень та вимірів виходять невтішні. Сама по собі комп'ютеризація не є запорукою успішної інтелектуалізації. Гаджетизація молодого покоління, яка характеризується заміною повноцінних багатофункціональних електронних пристроїв по типу персонального комп'ютера, пристроями легкими, мобільними, але менш функціональними, може призвести до зниження рівня інтелектуалізації підрастаючого покоління і викликати небажані процеси інформатизації суспільства без перспектив подальшого переходу до суспільства знання.

Література:

1. Гоффлер Э. Третья волна. Москва, 2004. 781с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. М., 2004. 944с.
3. Общество знания. Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Общество_знания (дата звернення 29.06.2021)
4. Романенко С. Життєві плани старшокласників Одеси (за результатами моніторингового дослідження) // Український соціологічний журнал. №1-2 / 2016. Випуск 15-16. С. 58-65.

ЦИФРОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ЦИФРОВА РЕПУТАЦІЯ ЛЮДИНИ: ПИТАННЯ ПЕРЕТИНУ

Зінчина Олександра Борисівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії і політології
Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова.

Сучасний етап розвитку людства немислимий поза контекстом технологічного розвитку, ключовим вектором якого по праву виступають інформаційно-комунікативні технології. Модусами цивілізації нового інформаційного порядку є глобальний інформаційний простір, віртуалізація комунікації, медіатизація і цифровізація все більшого числа видів людської діяльності. Цифрове середовище виявилось здатним трансформувати не лише параметри соціокультурного розвитку, а й людську особистість. Новітні способи комунікації, «вплетені» в повсякденну буденність, безпосередньо і опосередковано задають нові моделі поведінки, формують інтереси і переваги, ціннісні і світоглядні установки, модифікуючи в кінцевому підсумку і саму людину, і її ідентичність [6].

Людина завжди була змушена адаптуватися до мінливих умов навколишньої дійсності, будь то природна, соціальна чи, як в нашому випадку, інформаційна (цифрова) реальність. Результатом подібної адаптації виступає новий вид ідентичності – цифрова. Цифрову ідентичність можна визначити як мережеву ідентичність, прийняту або заявлену в кіберпросторі особистістю. Індивід може формувати більше ніж одну цифрову ідентичність через декілька спільнот. Ключовими проблемами цифрової ідентичності є безпека, конфіденційність та вплив цифрового «Я» на реальне життя людини.

Цифрові технології в значній мірі розширили можливості для конструювання індивідом себе самого, власних образу, іміджу, біографії, ідентичності. Принциповими при цьому є плюралістичність, фрагментарність, децентрація, наповненість симулякрами сучасного інформаційного суспільства, які «розмивають», «розчиняють» ідентичність людини в безлічі смислів, заганняючи її у глухий кут нескінченної низки пошуку, набуття та втрати самості [6]. У цій поліструктурованій мережі індивід змушений постійно самоідентифікуватися, а встановлення ідентичності здійснюється через вибір і приналежність до певного дискурсу. Ф. Джеймісон називає суб'єкта, який перманентно самоідентифікується, «тілом», або поверхнею, що відбиває соціальні та культурні взаємозв'язки, а базова соціальна ідентичність в епоху тотальної комунікації і нестабільності ціннісного ландшафту не може бути стійкою, вона дрейфує і вислизає [7, р. 47-48].

Але тут і виникає глибинна проблема – антагоністичне протиріччя між динамічністю цифрової ідентичності і тим фактом, що власне ідентичність повинна надавати людині відчуття константності, того, що «Я» є стійким утворенням у вируючому потоці буття. Формування ідентичності особистості в мережевому просторі відбувається в умовах розмитості кордонів спілкування, коли людина одночасно контактує з великою кількістю людей і смислів. Проте профіцит спілкування викликає девальвацію близькості, адже так звана «дружба» у соціальних мережах і месенджерах, надаючи ілюзію безперервної участі у спілкуванні, не формує щирої прихильності і призводить до втрати справжньої близькості.

У процесі спілкування вільному конструюванню піддаються не тільки психологічні характеристики особистості, але і гендерна приналежність, сексуальна орієнтація, зовнішність. Особистість не відмовляється від гендеру або інших атрибутів, а грає з ними, відокремлює символи від референтів з плоті і крові і переносить значення цих символів на своїх віртуальних персонажів [5, с. 219]. Така гра з ідентичностями самими учасниками не сприймається як трагедія; користувачі мережі зовсім не переживають через власні розірваності, множинності в просторі і в часі. Більш того, такі традиційні характеристики особистості, як цілісність і єдність, у віртуальному світі втрачають статус цінності, індивідуальність як самовідчуття власної унікальності зникає. Цільова установка процесу конструювання ідентичності відсутня, індивід керується тільки бажанням і не прагне більш до певної, раз і назавжди заданої ідентичності [5].

Важливою стратегією формування цифрової ідентичності є «проектність». Формування ідентичності розглядається як проект або серія проектів, які реалізує особистість, просуваючи таким чином себе, свій особистий бренд у різних видах і формах діяльності. «Проектна ідентичність прагне перетворити себе на бренд, і до неї виявляються цілком прийнятними закони маркетингу – людина формує затребуваність, вона повинна «просувати» свій проект, що передбачає і вибір життєвої стратегії, формування, позиціонування і просування певного іміджу і репутації» [1, с. 18]. У зв'язку з цим, можна скористатися поняттям «подіумна свідомість», адже користувач мережі в особливий спосіб репрезентує свою ідентичність: демонструє себе та своє життя [3].

Наслідком процесу ідентифікації особистості в цифровому середовищі стає накопичення цифрового сліду, або формування цифрової репутації. Однак думка, що ми цілком свідомо працюємо над нею і маємо змогу контролювати її, є хибною. Дослідники відмічають, що наш цифровий слід умовно складається з трьох шарів [2, с. 210]. Перший шар становлять ті дані, які ми розміщуємо про себе і які можемо контролювати. Це дані, завантажені в соціальні мережі та мобільні додатки: інформація нашого профілю в соціальних мережах, наші

публічні і приватні повідомлення, пошукові запити, наші фотографії, веб-сайти, які ми відвідали, і інші результати свідомих взаємодій у мережі. Ми критичні і вибагливі щодо контенту, який нам подобається або яким ми ділимося, маємо змогу контролювати цей процес. Проблема полягає в тому, що дані, з якими ми взаємодіємо усвідомлено, – це тільки верхівка айсбергу. Ми не бачимо інше, що приховано. Найцінніші дані про нас потрапляють у мережу поза нашого контролю і без нашої згоди. Саме ці більш глибокі шари, які ми не можемо контролювати, визначають наше цифрове «Я» і впливають на нашу цифрову репутацію.

Другий шар складається з інформації про нашу поведінку в мережі. Це метадані, які задають контекст нашої медіаповедінки. Вони містять інформацію про контент, який ми переглянули, час, який ми витратили на його читання, динаміку натискання клавіш, швидкість набору тексту і руху пальців на екрані. Це стає підґрунтям для аналізу наших емоцій і виявлення психологічних особливостей.

Третій шар складається з інтерпретацій першого і другого, коли наші дані аналізуються різними алгоритмами і порівнюються з даними інших користувачів. Власне на цьому шарі й формуються висновки про те, хто ми такі є. Завдання цих алгоритмів – вгадати те, що ми навряд добровільно розкриємо. Це наші слабкості, психометричний профіль, рівень IQ, сімейна ситуація, залежності, хвороби, наміри, наші маленькі нав'язливі ідеї і наші серйозні зобов'язання.

Вже зараз деякі важливі рішення банків, страховиків, роботодавців приймаються на основі аналізу великих даних алгоритмами, а не людьми, і людина не в змозі вплинути, тим більше керувати своєю цифровою репутацією, яка може зовсім не збігатися з нашим реальним «Я». Звісно, результати такого аналізу є дуже цінними для рекламодавців і маркетологів. І штучний інтелект буде ставитися до нас саме так, як позиціонує себе наш цифровий двійник [2, с. 211].

Таким чином, можна стверджувати, що «Я» інформаційної доби тісно пов'язане зі своїми технологічним продовженням. Сучасні інформаційно-комунікативні технології надають майже безмежні можливості по конструюванню власної ідентичності. Цифрова ідентичність чинить все більш зростаючий вплив на життя кожної людини і суспільства в цілому. Але зростання інформаційних потоків, збільшення швидкостей передачі інформації, розширення комунікаційних мереж спровокували втрату соціумом усталених соціальних і психологічних зв'язків, породивши умови соціального, культурного і психологічного прикордоння, помістивши сучасну людину в ситуацію пошуку нового образу світу, нової соціальної реальності і нової ідентичності [5]. Спеціалісти попереджають, що наша репутація в інтернеті визначає і нашу репутацію поза віртуальної реальності [4]. Таку «прозорість» сучасного світу важливо вміти використовувати собі на користь.

Література:

1. Кадырова С. В., Немцева Е. А., Тульчинский Г. Л. Селфменеджмент. СПб.: Питер, 2013. 238 с. С. 18.
2. Кондаков А. М., Костылева А. А. Цифровая идентичность, цифровая самоидентификация, цифровой профиль: постановка проблемы. *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия: Информатизация образования. 2019. Т. 16. № 3. С. 207–218. URL: <http://dx.doi.org/10.22363/2312-8631-2019-16-3-207-218>
3. Конева А. В. «Подумное сознание» в эпоху культуры различия. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podiumnoe-soznanie-v-epohu-kultury-razlichiya-1>
4. Правила цифровой репутации. URL: <https://www.cossa.ru/152/71320/>
5. Рейд Э. Идентичность и кибернетическое тело. *Массовая культура: современные западные исследования*. М., 2005. С. 177–220.
6. Соловьева Л. Н. Цифровая идентичность как новый вид идентичности человека информационной эпохи. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-identichnost-kak-novyy-vid-identichnosti-cheloveka-informatsionnoy-epohi>
7. Jameson F. *Postmodernism, the Cultural Logic of Late Capitalism*. L., 1991.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ ТА ПРАКТИК ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ МОЛОДІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Крижанівська Вікторія Ігорівна

аспірантка кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
викладач кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій,
фахівець Центру зв'язків з громадськістю
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Розвиток інформаційного суспільства зумовлює появу нових практик взаємодії соціальних акторів, нових комунікативних технологій та нового комунікативного простору, зокрема віртуального. Поширення та

укорінення у повсякденному житті інформаційно-комунікативних технологій сприяє трансформації практик у всіх сферах суспільного життя, зокрема це стосується політичних комунікацій та політичної участі.

Так, в інформаційному суспільстві з'являються нові форми політичної участі та політичних комунікацій, нові агенти впливу та формування інформаційного порядку денного, комунікативні майданчики для демонстрації своєї політичної позиції, що стало можливим завдяки доступності різних форматів комунікацій та участі (як офлайн, так і онлайн), децентралізації та деієрархізації комунікацій, формуванню мережових відносин та суб'єкт-суб'єктних політичних комунікацій, спрощенню просторової комунікації та ілюзорній віртуальній рівності в соціальних медіа.

При наявності широкого спектру комунікативних можливостей залучення в суспільно-політичне життя парадоксом, характерним для молоді, зокрема для сучасних студентів, які в суспільній свідомості сприймаються як інтелектуальна, креативна і радикальна соціальна когорта, стає те, що у переважній більшості вони є політично пасивними та намагаються уникати участі у політичному житті суспільства, хоча готові захищати власні права шляхом протестів та мітингів. Так, значна частина студентів ухиляється від участі в традиційних, «ритуалізованих» політичних подіях, як-от вибори, та від політичних комунікацій, демонструючи політичний інфантилізм та політичну апатію, незначущість для них політики як такої. Проте водночас молодь вважає необхідним налагодження діалогу із владою, представлення та захист своїх інтересів у політиці. Як засвідчують дані соціологічних досліджень, 65% опитаних молодих людей вважають, що повинні отримати можливості, щоб їхній голос звучав у політиці, проте тільки 4% респондентів готові вести активну політичну діяльність [4].

З огляду на зазначене, науковий інтерес представляє дослідження практик політичної участі молоді, форми її політичної активності, що дозволить виявити рівень зацікавленості у політиці, рівень абсентеїзму молоді тощо. Саме це є метою даної публікації. Зокрема, аналіз трансформації практик політичної участі молоді дозволить визначити ефективні напрямки взаємодії суспільства з молоддю, налагодження комунікацій з нею та її включення в суспільно-політичне життя, поколінні відмінності форм та практик політичної участі.

Сьогодні ми можемо говорити про формування «електронної демократії», «цифрових громадян» та «цифрової громадянськості» [1, с. 67], що знаходить своє відображення у рівні інтегрованості технологій у забезпечення державного врядування та функціонування громадянського суспільства. Що стосується сучасного стану політичних комунікацій, то їх можна окреслити як «діджиталізація політичних комунікацій»: політична активність переважно відбувається в соціальних медіа, доповнює та в дечому заміщує політичну участь та активність офлайн [2, с. 145]. І хоча це відповідає духу часу, але найбільшою мірою цей процес характерний для молоді, представників покоління Z: адже 99,1% із них щодня користується смартфоном, 91% – інтернетом, 78,4% – комп'ютером чи ноутбуком [3, с. 25]. Відповідно, виникає новий простір політичних комунікацій, який трансформує політичну участь. Віртуальний політичний простір актуалізує комунікацію соціальних акторів: з'являються онлайн-майданчики для політичних комунікацій (групи та сторінки в соціальних мережах, канали та чати в месенджерах тощо), де відбуваються політичні дискусії; характерним є феномен медіаполітики та блогерства (перехід від поваги статусів до захоплення від медійної впливовості) тощо. У свою чергу, це породжує і нові онлайн-практики залучення у політику (e-participation): e-голосування, онлайн-послуги державного та громадянського сектору, подання та підпис електронних петицій, участь в онлайн-мітингах та флешмобах, критика в соціальних мережах, висміювання (тролінг у мережі) тощо.

Політичні комунікації мають свою поколінну відмінність: покоління Z (homelanders, або «цифрові люди», нинішні студенти, 1996 року народження), покоління Y («міленіали», 1981–1995 року народження) та покоління X (Gen-X, або «покоління MTV», 1960–1980 року народження) [5], які по-різному адаптуються до умов інформаційного суспільства та залучення до комунікацій.

Можна припустити, що для покоління X характерними рисами політичних комунікацій та політичної участі є прихильність до традиційних форм політичної участі (особисті зустрічі та реальне, «живе» спілкування), надання переваги текстовому або аудіовізуальному контенту (телебачення, газети, радіо), «звичка» щодо форм підтримки («йду на вибори, бо завжди ходив»), прихильність діям у реальному просторі (проголосував, прийшов на зустріч тощо) як форми вираження підтримки, вираження критики до влади чи подій шляхом обговорення в колі однодумців.

Дещо інакше політичні комунікації та участь виглядають у покоління Y, для якого характерно поєднання безпосередньої та технічно опосередкованої комунікації. Серед каналів комунікацій представники цього покоління віддають перевагу соціальним медіа та новинним сайтам, особисті зустрічі поступаються у них змістовним постам у соціальних медіа. У їхній політичній поведінці відбувається перехід від традиційної підтримки до прагматичної («йду на вибори, бо матиму з цього зиск») та демонстрація своєї політичної позиції у постах, вираження критики через публічне висловлення свого ставлення до влади, інтелектуальна дискусія чи участь в акціях протесту.

Трансформації зазнають політичні комунікації та політична участь покоління Z, на яке значний вплив мають цифрові технології та формування віртуального політичного простору. Зокрема, характерним є суцільний перехід комунікацій до соціальних медіа, надання переваги візуальному контенту та комунікаціям через соціальні мережі, емоційна прихильність та фан-формат підтримки (резонанс, хайп, розважальні пости – те, що може привернути увагу), демонстрація прихильності через підписки на сторінку та використання символіки, вираження критики через емоційну дискусію, ігнорування чи флейм та хейтинг у соціальних медіа.

Характерні риси політичних комунікацій та політичної участі різних поколінь є нашим авторським гіпотетичним припущенням, проте може мати подальший науковий доробок та стати основою для програми соціологічного дослідження у цьому напрямку.

Але наразі можна впевнено говорити про те, що саме для покоління Z характерна діджиталізація політичних комунікацій: політична активність переважно відбувається в соціальних медіа і заміщує участь та активність офлайн. Так, традиційна політична комунікація офлайн стає пасивною («не піду голосувати, але поставлю лайк під постом»), натомість з'являються нові форми політичних комунікацій онлайн (запуск флешмобів, використання рамок на аватарках з символікою, підпис електронних петицій тощо). Зазначимо, що від того дискурсу, який закладається у відповідних каналах комунікацій, залежить політична активність молоді. Це відбувається завдяки формуванню впізнаваного іміджу, використанню комунікативних трендів, які популярні серед молоді, формуванню ілюзорної спільної ідентичності (що характерно, наприклад, для блогерів чи шоуменів, які створюють уявлення про близькість інтересів зі своєю цільовою аудиторією та готовність їх відстоювати) тощо.

Таким чином, аналіз трансформації політичних комунікацій та політичних практик молоді, особливо у порівнянні з іншими поколіннями, дозволяє виявити специфіку політичної включеності молоді, затребуваних та використовуваних нею каналів та форм комунікації. Наші подальші дослідження обраної проблематики будуть спрямовані на визначення ефективних напрямків налагодження комунікацій різних соціальних структур з молоддю, а також комунікативних технологій донесення ідей, мобілізації чи мотивації цієї соціальної групи до участі в суспільно-політичному житті.

Література:

1. Бродовская Е.В. Цифровые граждане, цифровое гражданство и цифровая гражданственность *Власть*. 2019. № 27 (4). С. 65–69.
2. Крижанівська В. І. Абсентеїзм у цифрову епоху: онлайн- та офлайн-практики // XIII Міжнародна конференція студентів та молодих науковців «Соціологія та сучасні соціальні трансформації» (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 19–20 листопада 2020 року) / За ред. к. соц. н. Олени Вілкової, к. соц. н. Євгенії Мороз, к. соц. н. Анни Ташченко, к. соц. н. Людмили Юзви. К.: Видавництво «Наукова столиця», 2021. С. 144-147.
3. Молодь України – 2018. Результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ : ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України». 2018. 72 с.
4. Я-покоління. Коли українські міленіали стануть достатньо дорослими?...і яке майбутнє може бути в аполітичних руйнівників старих структур. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/1101-ya-pokolinnia-koly-ukrainski-milenialy-stanut-dostatno-doroslymy-i-ake-maibutnie-mozhe-butu-v-apolitychnykh-ruinivnykiv-starykh-struktur>
5. Howe N., Strauss W. *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069* William Strauss. New-York: HarperCollins. 1992. 544 p.

ФУНКЦІЇ ІГРОВИХ ОНЛАЙН ПРАКТИК МОЛОДІ У КОНТЕКСТІ ЖАНРУ MMORPG

Винник Ілля Вікторович
аспірант Інституту соціології НАН України

У наш час важко уявити існування цивілізації без можливостей Інтернету; віртуальний простір став вагомим частиною суспільного життя. Особливий вплив мережа має саме на молодь, більша частина якої навіть не пам'ятає часів без Інтернету. Мережа стає вже не просто майданчиком для комунікацій, а власним, частково незалежним простором зі своїми галузями та функціями, де кожна людина має рівні можливості для реалізації своїх амбіцій і потреб. Можливо, через це віртуальний простір і привертає до себе значну увагу молоді.

Частиною віртуального простору є ігрові онлайн-практики. Важливо зазначити, що, починаючи з 2013 року, а саме із визнанням кіберспорту, геймерів стали сприймати як нову субкультуру, що дає підстави розглядати ігрові онлайн-практики як особливий соціокультурний феномен. Сучасний науковий дискурс розглядає ігрові онлайн-практики переважно як нейтральну частину процесу діджиталізації [1; 2; 3;

4]. Превалює ракурс занепокоєння наслідками залучення молоді до ігрових онлайн-практик, що актуалізує необхідність їхнього наукового, зокрема соціологічного, аналізу.

Метою цієї публікації є визначення функцій ігрових онлайн-практик, зважаючи на можливості задоволення у грі тих або інших потреб індивіда, в тому числі у сфері дозвілля, освіти, комунікації та творчості.

Охопити весь спектр сучасної ігрової індустрії надзвичайно складно, кожен жанр має свої нюанси та правила взаємодії з віртуальним середовищем, окрім цього, задоволення наведених вище потреб також буде відрізнятися залежно від особливості жанрів. Для подальшого аналізу ми обрали жанр MMORPG.

Вибір цього жанру зумовлений декількома факторами: по-перше, він є одним із ключових у субкультурі геймерів, саме його популярність у двохтисячних роках зробила вагомий внесок у розвиток напряму; по-друге, сам жанр орієнтований на взаємодію великої кількості гравців; по-третє, основною аудиторією жанру є молодь, яка має тривалий досвід взаємодії з віртуальним світом; по-четверте, популярність жанру MMORPG (в рамках віртуальних ігрових практик він посідає впевнене друге місце за кількістю гравців). Важливою особливістю жанру є існування віртуального світу, котрий не «зав'язаний» на певного гравця і знаходиться онлайн незалежно від його виходу із гри. Також варто зазначити анонімність гравця. Інші гравці бачать лише його образ, створений у віртуальному середовищі. Залишатися анонімним чи розкрити своє інкогніто вирішує сам гравець під час комунікації з іншими учасниками гри.

У соціологічному дискурсі тема реалізації в онлайн-ігрових практиках комунікаційної, освітньої, розважальної та інших функцій вже розкривалася [5; 6]; окреслено також деякі особливості MMORPG [7; 8].

Як і в інших іграх, основною функцією жанру MMORPG є розважальна. Запускаючи гру, користувач перш за все зацікавлений саме у її реалізації. Віртуальні світи включають у себе величезну кількість можливостей для проведення в них часу, задоволення різних потреб індивіда. Саме широкий спектр можливостей у реалізації власного дозвілля у грі надав жанру MMORPG такої популярності серед молоді, і саме тому молодь залишається основною аудиторією жанру, адже кожен знаходить для себе те, що саме йому подобається.

Проте, щоб дослідити, що, крім розваг, дає участь в ігрових онлайн-практиках, наскільки і які функції реалізуються, задоволення яких потреб є найбільш важливими для гравців, бракує інструментарію. З огляду на це, ми спробуємо окреслити напрями створення системи індикаторів для подальшої емпіричної оцінки того, як саме впливає MMORPG на геймерів. Зробимо це на прикладі реалізації у грі комунікативної, освітньої та креативної функцій.

Комунікаційна функція в MMORPG реалізується за допомогою онлайн-чатів, які є частиною ігрового інтерфейсу, або за допомогою додаткового програмного забезпечення, котре, у свою чергу, надає можливість спілкуватися за допомогою голосу. Формат такого спілкування може включати в себе як спілкування тет-а-тет, так і розмову з більшою кількістю гравців. У рамках подібного роду комунікації й вік, й соціальний статус у реальному житті, й зовнішній вигляд набувають вторинної ролі. Значення мають або професійний рівень гравця, або його належність до певної ігрової групи в даний час. Отже, молодь, яка перебуває у подібному сценарії комунікації, отримує можливість з мінімальними для себе соціальними ризиками задовольнити або удосконалити власні комунікаційні потреби та отримує доступ до великого обсягу різногалузевої інформації. В якості індикаторів реалізації цієї функції можуть виступати, наприклад, такі: кількість активних комунікантів ігрової спільноти в чатах та форумах, інтенсивність спілкування в ігрових чатах, популярність ігрових груп у додатковому програмному забезпеченні.

Сучасні MMORPG-проекти потребують від гравців вміння аналізувати та сприймати достатньо великий обсяг інформації, враховувати особливості власного ігрового персонажу, виробляти тактику взаємодії з іншими гравцями під час проходження ігрового контенту та особливості ігрового світу. Реалізація зазначеної функції у рамках MMORPG надає молоді можливості застосувати теоретичне знання, набуте в грі, у практичних ситуаціях, більш того, отримати практичний результат у короткий проміжок часу.

Освітня функція в рамках обраного жанру так чи інакше реалізується всіма геймерами. В якості індикаторів тут можна застосувати використання гайдів (посібників), підготовлених іншими гравцями, вивчення основних ігрових механік, особливостей ігрового сеттингу, який безпосередньо впливає на кожного гравця, навчання інших гравців тощо.

Ігрові онлайн-практики виступають свого роду майданчиком для самореалізації користувача. MMORPG-проекти не є виключенням, і навіть більше того, творча спільнота гравців, яка формується навколо гри, всіляко підтримується самими розробниками проекту. Масштабні івенти та розіграші, презентації робіт в інформаційних ресурсах проекту та видання нагород є типовою практикою для всіх популярних MMORPG. Молодь, яка прагне до творчості, таким чином знаходить не лише аудиторію, котра може оцінити створений контент, а й реалізує власні амбіції у сприятливій для цього атмосфері. Оцінити це можна через застосування таких індикаторів, як інтенсивність проведення івентів та розіграшів розробниками проектів, зацікавленість ігрової спільноти, яка виражається в кількості учасників, вагомий

винагороди (наприклад, компанія Blizzard проводить щорічний конкурс арт-малюнків для студентів, головною нагородою за перемогу в якому є екскурсія по штаб-квартирі корпорації).

Отже, аналізуючи реалізацію функції ігрових онлайн-практик у контексті MMORPG, ми можемо оцінити їхній вплив на геймерів і отримати відповідь на запитання, чому молодь обирає своїм хобі саме онлайн-ігри. У свою чергу це надає імпульс для подальшого вивчення феномену віртуалізації дозвілля, який стає все більше популярним серед сучасної молоді. Дослідження цього феномену дозволить визначити як позитивні, так і негативні наслідки перебування молоді людини у віртуальному просторі.

Література:

1. Александрова О. Н. Влияние компьютерных видеоигр на формирование продуктивной деятельности студента. URL: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/spp/2018/2/psychology/aleksandrova-fatyanova.pdf (дата обращения 30.05.2021)
2. Голиков А. М. Маркова Т.В. Влияние компьютерных игр на развитие и деградацию социума. URL: https://interactive-science.media/ru/article/470548/discussion_platform (дата обращения 30.05.2021)
3. Кузьмина Г. П. Сидоров И. А. Компьютерные игры и их влияние на внутренний мир человека // Вестник Чувашского государственного педагогического университета имени И. Я. Яковлева 2012, №2(74). Ч.2. 2012. С. 78-84. URL: [http://vestnik.chgpu.edu.ru/upload/docs/2012/2\(74\)_2012_2.pdf](http://vestnik.chgpu.edu.ru/upload/docs/2012/2(74)_2012_2.pdf) (дата обращения 30.05.2021)
4. Степанцова О. А. «Социальный портрет» геймера. URL: [https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/6\(24\)/stepantseva_6_24_80_83.pdf](https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/6(24)/stepantseva_6_24_80_83.pdf) (дата обращения 30.05.2021)
5. Пожаров А. И. Многопользовательская ролевая онлайн-игра как новый вид культурной коммуникации. URL: <https://hist-edu.ru/index.php/hist/article/view/1308/1298> (дата обращения 30.05.2021)
6. Сергеева О. В., Царева А. В., Зиновьева Н. А. «Встретимся в дополненной реальности»: социальные компетенции игроков в многопользовательские онлайн-игры. URL: <https://www.proquest.com/openview/c4bfb02bc7cbf8de4df7326ca68fa350/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2049699> (дата обращения 30.05.2021)
7. Вахштайн В. С. Компьютерные игры: взгляд социолога. URL: <https://arzamas.academy/materials/947> (дата обращения 30.05.2021)
8. Савинская О. Б., Шоташвили В. А. Влияние увлеченности онлайн-играми на интенсивность коммуникаций и социальные навыки игроков. URL: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/zfhgpn5zrk/direct/101399962.pdf> (дата обращения 30.05.2021)

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДИСКОМФОРТУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Вербець Владислав Володимирович

доктор педагогічних наук,
незалежний дослідник (м. Рівне)

Дзюбишина Наталія

Кандидат педагогічних наук, ДОЦЕНТ
Декан художньо-педагогічного факультету РДГУ

Соціокультурна трансформація українського суспільства супроводжується глибокими соціальними суперечностями, що впливають на зміну нормативних уявлень домінуючої та інертної системи побутування в соціальних спільнотах стереотипів суспільно-політичного та морально-етичного характеру, зокрема в молодіжному, в тому числі студентському, середовищі. Перманентні політичні та економічні кризи формують депресивні настрої, що спрямовані у поле деструктивних відносин та соціально-психологічних надій і сподівань студентів. Зростання невпевненості в можливостях успішного працевлаштування, нагромадження власних очікувань щодо реалізації планів бути самодостатньою особистістю, сприяє нагромадженню негативної енергії та формує ескалацію соціально-психологічного напруження й відповідного дискомфорту студентської молоді (1, 160.). З огляду на зазначене вище, надзвичайно актуалізується необхідність соціологічного супроводу процесів, що відбуваються в молодіжному, зокрема студентському, середовищі.

Це тим більш важливо, що сьогодні як на макро-, так і на мікросоціальному рівні відбувається загострення та нагромадження потенціалу ворожості, підозрливості, несприйняття інших точок зору, ескалації агресивності в політичному, економічному, соціальному й особистісному житті молоді. На превеликий жаль, гальмуються очікування молоді в суспільних зрушеннях, особливо серед студентської молоді як найбільш динамічно рухливої в статусній ієрархії соціальної групи (6). Результати соціологічних досліджень свідчать про досить суперечливу побудову системи поглядів на життєві цінності, зрештою

досить саркастично налаштовану зневіру молоді до декларованих «досягнень» та настирних і невпинних обіцянок «кращого життя» державними інституціями упродовж багатьох років (див.: [2,3,4,5,6]).

Мета цієї публікації полягає у визначенні домінуючих настроїв та сподівань студентської молоді, а також чинників, що їх зумовлюють.

Теоретико-методологічною основою публікації є концептуальні напрацювання українських соціологів, що досліджують проблеми студентської молоді. Зокрема, це теоретичні доробки Балакіревої О. М., Зайцева М. О., Климанської Л. Д., Сокурянської Л.Г., Щудло С.А. та інших вітчизняних дослідників.

Емпіричною базою роботи є результати соціально-психологічного проєкту «Ескалація соціально-психологічного напруження в університеті: пошуки та перспективи розбудови позитивного морально-психологічного клімату колективу», здійсненого протягом 2017 року дослідницькою групою Інституту соціальних досліджень та Центру моніторингу якості освіти Рівненського державного гуманітарного університету.

Як з'ясувалось у ході зазначеного дослідження, серед молодого покоління внаслідок складнощів з реальним працевлаштуванням, браком належного соціального досвіду та високими очікуваннями у задоволенні життєвих потреб формується соціально-психологічна напруженість, яка має прояв у байдужості та інертності, з одного боку, агресивності суджень та поведінки – з іншого. До вибірки дослідження потрапили представники десяти факультетів університету. Всього було опитано 316 студентів різних факультетів, курсів та спеціальностей, а також 75 експертів з числа професорсько-викладацького складу університету.

Тим не менш, характеризуючи настрої, що домінують на погляд опитаних, у студентському середовищі, відносна більшість респондентів (близько третини – 31,9%) обрали варіант відповіді «надії на кращі зміни». В той же час відчуття впевненості в майбутньому притаманне лише кожному двадцятому з опитаних студентів (5,4%).

І все ж така ситуація, за якої 28,8% респондентів говорять про розчарування, а 25,6% – байдужість у студентському середовищі, свідчить про те, що більше половини опитаних студентів (54,4%) відчують «ментальний дисонанс», який породжує психологічний дискомфорт й продукує невпевненість та небажання збагнути вартість особистої відповідальності за стан справ у власному житті за своє професійне майбутнє.

Отже, потужними чинниками соціально-психологічної напруженості в середовищі сучасного студентства є не тільки такі макросоціальні фактори, як кризовий стан вітчизняної економіки в цілому та стан ринку праці, зокрема, але й мікросоціальні суб'єктивні фактори, а саме притаманні частині молодого покоління патерналістські настрої, не усвідомлення необхідності та небажання брати на себе відповідальність за власну долю та долю всієї країни. На цьому тлі цікавими та такими, що вселяють надію на покращення зазначеної вище ситуації, виявилися дані щодо самоідентифікації наших респондентів.

Більшість з них (59,4%) номінували себе як «комп'ютерне покоління», дещо менший відсоток опитаних (44,8%) віднесли себе до «покоління надії»; нарешті, третє місце посідає номінація «прагматичне покоління» (25,4%). Наступні чотири позиції у рейтингу номінацій займають такі: «агресивне покоління» (22,5%), «ошукане покоління» (22,2%), «налякане покоління» (21,08%), «розчароване покоління» (20,5%). Останні шість позицій посіли такі номінації: «втрачене покоління» (15,6%), «прогресивне покоління» (15,5%), «скептичне покоління» (14,6%), «телевізійне покоління» (8,6%), «цинічне покоління» (8,1%), «покоління примирення» (5,9%).

Таким чином, отримані нами дані дозволили дійти висновку, що, незважаючи на певну соціально-психологічну напруженість у студентському середовищі, спричинену низкою як об'єктивних так і суб'єктивних, переважна більшість сучасного студентства не вважає себе втраченим поколінням (як часто називають його представники старшого покоління, в тому числі деякі науковці), воно спрямовує свої зусилля на опанування новітніми інформаційними технологій (і успішно опановує їх). Значна частина студентської молоді, називаючи себе поколінням надії, сподівається на краще, докладаючи для досягнення цього власні зусилля. На жаль, деякі представники саме такої молоді, не маючи можливості само реалізуватися в Україні, виїжджають за кордон. З огляду на це перед нашим суспільством постає нагальне завдання кардинальної зміни державної молодіжної політики, в основі якої мають бути покладені не принципи патерналізму, а підтримка молодіжних ініціатив в економічній, політичній, освітній, науковій тощо сферах. Що стосується українських соціологів, то їхнім завданням є моніторинг молодіжних проблем, соціально-психологічного стану молодого покоління, його соціального самопочуття, трансформації ціннісних орієнтацій, реалізації життєвих стратегій тощо. Саме ці та багато інших питань молодіжної повсякденності мають встати предметом подальших досліджень вітчизняних науковців.

Література:

1. Дзюбишина Н. Б. Проблеми трансформації та регуляції соціально-психологічного дискомфорту студентської молоді // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: збірник наукових праць. Вип. 8 / ред. С. Щудло. Дрогобич – Зелена Гура: «Трек ЛТД», 2017. С.14-20.

2. Сокурянська Л. Г. Громадянська ідентичність сучасного українського студентства: чинники конструювання // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: збірник наукових праць. Вип. 2. / Наук. ред. С. А. Щудло. Дрогобич, 2011.
3. Сокурянська Л., Дейнеко О. Еміграційні настрої студентів пострадянських мегаполісів: досвід компаративної соціологічної розвідки / Молодіжна політика: проблеми та перспективи: збірник наукових праць. Вип. 3. / наук. ред. С. А. Щудло. Дрогобич, 2012. 424 с. Канигін Ю. М. Початок і кінець часів. Новий погляд на історію. К.: А.С.К., 2005. 448 с.)
4. Щудло С. А. Освітні реформи: небезпеки інституційних пасток // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: збірник наукових праць. Вип. 2. / Наук. ред. С. А. Щудло. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. С. 374-379.
5. Подгурецки Ю., Щудло С. А. Образование как информационно-коммуникативная система. М.: ООО «НИПКЦ Восход-А», 2010. С. 7.. С. 3.
6. Вербець В. В. Морально-етичні цінності в системі виховання студентської молоді / Християнські цінності: історія: Погляд у третє тисячоліття: наук. записки. Нац. ун-тет «Острозька академія». Т. V. Острог, 2020. С. 230-233.

PERSPECTIVE FOR THE TRANSFORMATION OF NUTRITION SYSTEMS AND PRACTICES THROUGH THE PRISM OF SCHOOL MEALS IN KHARKIV

Muradyan Olena

Candidate of Science in Sociology (Ph.D.),
Associate Professor (Docent) at Political Sociology Department,
School of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University

Khyzhniak Olekandr

Doctor of Sociological Sciences, Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University

Lytovchenko Artem

Candidate of Science in Sociology (Ph.D.),
Associate Professor (Docent) at Political Sociology Department,
School of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University

The thesis is devoted to the analysis of the prevailing systems, daily policies and practices of nutrition in Kharkov on the current example of school meals. The retrospective part contains an overview of the stereotypes of the food culture of mass consciousness. The area of school feeding was considered as the most sensitive to social changes and requires special attention, as it collides with elements of family food policies and state / municipal regulations. Sustainable nutritional practices of schoolchildren that deviate from a rational approach, combined with the factors of a protracted crisis of the school feeding system, create a problem that cannot be solved without the use of models of social cooperation. The experience of the Ukrainian megalopolis (Kharkiv) in the transformation of the school nutrition system by introducing additional elements into the catering management model is presented, among which a special place is occupied by the possibility of choosing a menu (while expanding its diversity) and the introduction of responsible partnership practices of all participants (city and school). administration, parents, suppliers, students). Taking into account the relatively low efficiency of formalized existing solutions, a model is proposed for creating a non-conflict-type communicative space in schools, including a research and monitoring level, an information and educational level, and a deliberative and managerial level. This review is implemented within the FUSILLI (Fostering the Urban food System Transformation through Innovative Living Labs Implementation) – a Food and Natural Resources project funded by the European Union's Horizon 2020 Research and Innovation Programme under Grant Agreement No.101000717.

Food Culture Stereotypes. The effectiveness of the inclusion of Kharkiv and Ukraine as a whole in the European processes of reforming nutrition policies directly depends both on the efforts undertaken in the future and on the understanding of a number of retrospective factors. These include few food culture stereotypes (the names of the stereotypes are the author's metaphors): 1) «mobilization»: it is necessary to eat densely, satisfyingly, gorge (to be full); this stereotype is based on the historical memory of the difficult years after the Second World War and the experience of the hungry 1990s of the 20th century after the collapse of the Soviet Union; it's common among a part of middle-aged and elderly residents; 2) «festive»: holidays (New Year, Christmas, Easter, birthdays, March 8, May 1 and 9) are accompanied by a plentiful and varied feast (with a significant list of heavy, poorly combined dishes with an abundance of salads, industrial juices, carbonated drinks and alcohol), which is considered as «holiday compensation» for uneven and sometimes poor food on weekdays; relatively versatile in distribution; 3)

«dietary»): dissatisfaction with one's own appearance («visual excess weight») stimulates attempts to lose weight at the expense of an independently prescribed «diet» – different versions of food restrictions, in most cases based on popular recommendations of non-specialists, as haphazard as they are strict; common among women, especially among girls of school and student age; 4) «complementary»: the process of eating is seen as in need of decoration (due to the use of mass, advertised products or food in popular establishments) or in addition to a parallel activity: reading books, surfing the Internet, watching movies and video materials; relatively universal in distribution, but especially typical for young people and active middle-aged people.

Transformation of the School Nutrition System: the Demand for Social Partnership. «Food», «eating», «nutrition», «menu» have become the object of interdisciplinary study, because experts in various sciences are involved in improving nutrition practices. This is facilitated by the recognition that in modern nutrition the material and social combine into a single system [1]. Here are the main directions of sociological research on nutrition in the European Union [RN05]: «routine daily practices of food consumption in circles of different social strata or in different countries; gender differences in eating behavior; family food consumption; food choices and nutritional benefits; changes in consumer behavior and consumer practices; diet and related topics of personal health, food safety in consumption practices; rejection of certain foods as a phenomenon of concern for the environment vegetarianism; new factors influencing food practices: advertising, magazines and even Internet bloggers» [2].

In Ukraine, with the participation of representatives of the Ministry of Health of Ukraine, the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Western NIS Enterprise Fund (WNISEF), the project «New School Nutrition» is being implemented since 2019. Its goal is to become the foundation of changes in the culture of nutrition through a new menu in school canteens across Ukraine [3]. At the same time, there is some experience in the organization of school meals in Kharkiv (Ukraine), which requires critical rethinking.

The transformation of the food system in schools in Kharkiv (Ukraine) touched upon two important points in the first place. First, *there was a rejection of the old model of control over the process of catering in schools.* Secondly, *the range of participants in food interactions is expanding, which requires a socially responsible partnership between them.*

The role of parents is increasing in the new school nutrition system. However, there is currently a discrepancy between the declared rights of parents in the field of school meals and the actual day-to-day practices of exercising these rights. In the cities of Ukraine, a legal framework has been created for parents to exercise control over the nutrition of their children in schools. Parents, in particular, can: «try the plate by hand: whether the food given to the child is hot or cold; check the cleanliness of the dining room and utensils in which food is served to children; buy a portion of food in the school cafeteria and taste it to make sure everything is fresh and cooked; weigh the portion to ensure that all components of the portion meet the approved weighting standards. ... Parents can create a commission on the organization of food in educational institutions, can participate in the brokerage commission, which carries out daily control over the quality of ready meals, create a board on nutrition. Parents can even delegate a representative of the parent community of the educational institution to inspect the food unit to find out in what condition and how the products are stored and prepared. To do this, the parent's representative must undergo a medical examination and obtain a personal medical record» [4].

Some Problem Areas in School Nutrition Practices. 1. In the cities of Ukraine, the economic aspect of school meals remains problematic, caused by the low standard of most of their residents' living (as evidenced by official state statistics) and lack of funds in local budgets for food subsidies in communal schools. From 2021, more than 50 thousand students of grades 1-4 eat for free in the amount of UAH 14 per child per day, and students of privileged categories, as well as children of ATO / OOS participants – in the amount of UAH 18 [5]. Currently, Ukrainian schools are implementing the New School Nutrition program, the menu of which was developed by Ukrainian chef Yevhen Klopotenko. There is a new school menu – 30 hryvnias for lunch for a child. 2. Nutrition in schools remains a marker of social inequality even when Ukrainian cities have moved from food shortages to food prosperity. This trend is typical of the post-Soviet space [6]. Meals for children of privileged categories are provided in accordance with the regulations of Ukraine. However, food standards are determined by local authorities. These norms are brought to the notice of the management of educational institutions, however there is a question concerning their scientific substantiation (both dietary, and social). 3. The topic of food safety has been updated, as in recent years in Ukraine in general the sanitary-epidemiological service, which included the relevant laboratories, has been liquidated. These laboratories work on request. In general, school principals and nurses are responsible for food security in schools. A new system of safe food in educational institutions is in its infancy. It is appropriate to base the idea of social partnership. Businessmen who win tenders cannot always guarantee a stable and diverse food supply to educational institutions (delays in holding tenders, delays in payment for deliveries). 4. In order to realize the rights of students and parents, it is important to disseminate the best practices of information support for nutrition improvement in the city's schools. In the conditions of quarantine restrictions related to the COVID-19 pandemic, such information support takes place, including online. This expands parents' understanding of the conditions and problems of their children's nutrition at school. The new school nutrition system can be

successful under certain conditions, namely: trust of participants in the field of nutrition to the proposed new models of food and products proposed by scientists and tested in practice; a combination of individualization of food with the existence of mass identical tastes, which are promoted through the mass media and are still enshrined in the typical stakeholder-developed menus. The right of students to quality and safe school meals should be the basis of a socially responsible partnership in the organization of school meals.

Solutions: perspective and proposals. The solution to the problem of school feeding within the framework of the logic of the Food2030 project and the Living Labs concept implies, in our opinion, action simultaneously in two planes – research and informational and educational, with special emphasis on the socio-psychological and, most importantly, communicative aspects of the problem: 1) sociological research (including time-series or trend) of stereotypes of mass consciousness, public opinion and public sentiments in relation to the problem of school meals and nutrition in general is needed. The most important elements of the research level are: fixing existing eating habits; analysis of the family food background; determining the level and quality of awareness of the principles of balanced nutrition; monitoring students' opinions about school canteens, including an assessment of the menu, service, atmosphere; 2) it is necessary to carry out a series of information and educational activities (probably, the creation of a permanent information network) aimed at correcting and developing the food culture of the population of the Kharkiv city, primarily family nutrition policies, since they play a fundamental role in the formation of children's food practices. In addition, a campaign to popularize school canteens is urgently needed to make them competitive with commercial catering establishments through a variety of menus, aestheticization of the assortment on the principle of restaurants and cafes, the use of advertising and PR technologies in the symbolic field of canteens, and the creation of «augmented» spaces in them according to the principle internet cafes and anti-cafes, etc.; 3) it is necessary to create a communicative educational space for rational nutrition in the school environment; this space should include school administration, teaching staff, catering workers, representatives of parent groups. This space should, on the one hand, introduce the logic of rational nutrition in the school environment through non-imperative explanatory strategies; on the other hand, it is in it that age-related deviations in nutritional practices should be monitored – the addiction of junior and middle schoolchildren to snacks, street food, «advertising» food, senior classes – to popular diets and manic weight restriction. This space should also include a system of direct consultations between parents and children (as consumers) with cooks and food suppliers (as producers), the organizational support of such consultations should be provided by school administrators or representatives of municipal authorities. An important difference between the described space and the existing practices of self-organization of parents and joint commissions of parents and school administration should be the partnership nature of its organization, as opposed to the conflictual nature of parental activism. Accordingly, the main function of this space will not be control and supervision, which existing parental organizations and movements claim, and not conflict publicity, which is carried out in the field of this issue by the media, but advisory consultations of interested participants in the processes in the field of school meals: city administration, school administration, parental committees, suppliers. It is also necessary to involve schoolchildren (relying on the existing mechanisms and practices of school self-government) and professional chefs in this communicative space (using the human resources of Kharkiv culinary universities of various levels of accreditation). In the light of these tasks, it is especially important to develop tools for attracting representatives of all the listed groups to a promising communicative space. At this point that Living Labs' tools seem to be effective as intermediary ecosystems that encourage users to collaborate socially. And this plan we will realize within FUSILLI Project till 2024.

References:

1. Веселов Ю. В. Современная социальная система питания. Журнал социологии и социальной антропологии. 2015. Том 18. № 1. С. 68-82
2. Antonina V. Noskova. Food as a Sociology Object and a Social Inequality Marker. Vestnik instituta sotziologii. 2015. Vol. 6. No. 3. P. 53
3. В Україні стартував проєкт «Нове шкільне харчування». <https://wnisef.org/uk/medias/v-ukrayini-startuvav-proekt-nove-shkilne-harchuvannya/>
4. Харчування у закладах освіти – права батьків. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/shkilne-harchuvannya/harchuvannya-u-zakladah-osviti-prava-batki>
5. У Харкові змінили розмір харчування школярів і зберегли всі пільги. <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/ukharkovi-zminili-rozmir-kharchuvannya-shkolyariv-i-zberegli-vsi-pilgi-46329.html>
6. Antonina V Noskova. Food as a Sociology Object and a Social Inequality Marker. Vestnik instituta sotziologii. 2015. Vol. 6. No. 3. P. 49-64

СЕСУАЛЬНІ ПРАКТИКИ ПІДЛІТКОВОЇ МОЛОДІ: АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ

Ніколаєвська Алла Михайлівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Статистика запитів у пошукових системах в Інтернеті свідчить про те, що сьогодні слово «секс» входить до трійки «лідерів» як за частотою запитів, так і частотою вживання. Ці тенденції, а також зміни у ставленні до сексуальної проблематики можна вважати наслідком «сексуальної революції» 60-х років минулого століття, оскільки навіть у західних суспільствах до цього моменту сексуальність була по суті закритою темою. Серед найбільш відомих публікацій західних авторів, які осмислювали сексуальність в історичному, соціокультурному, цивілізаційному аспектах, слід згадати роботи Е. Гідденса, М. Фуко та деяких інших науковців.

У Радянському Союзі осмислення питань сексуального життя не виходило за межі медичної, насамперед психіатричної, науки. Лише після публікації в 1989 р. монографії І. Кона «Вступ до сексології» [3] почали з'являтися роботи й інших радянських, а в подальшому й пострадянських науковців, присвячені аналізу сексуального життя (С. Голод, А. Вишневський, В. Танчер та ін.). Найбільш активно на теренах сучасної України емпіричні дослідження у цьому напрямі проводять науковці УІСД імені О. Яременка [2]. Проблеми, пов'язані з особливостями сексуального життя підлітків, аналізувалися й співробітниками кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.² Однак у цілому поки що йдеться про брак інформації щодо підліткової сексуальності, не існує консенсусних поглядів щодо самої ідеї та принципів сексуального виховання й сексуальної освіти, змісту освітніх програм для підлітків.

Сьогодні до проблем у сфері сексуального здоров'я належать такі явища, як зростання рівня поширеності ВІЛ та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом, небажані підліткові вагітності та сексуальне насильство. В умовах лібералізації статевої моралі й відсутності якісних освітньо-виховних програм з питань сексуальної поведінки статево-рольова соціалізація молоді перетворюється на стихійний процес, що й зумовлює актуальність звернення до проблематики сексуального виховання підліткової молоді [4]. Тому важливою складовою збереження сексуального здоров'я молоді стає сексуальна освіта й статево виховання, метою яких є формування статевої культури. Щодо доцільності таких форм роботи з молоддю точаться дискусії, зокрема пов'язані з тим, чи потрібне систематичне й організоване сексуальне виховання? В українських школах воно існує у вигляді складової предмету «Основи здоров'я». У країнах, де існують програми статевого виховання, збільшився вік «статевого дебюту», знизився рівень підліткової вагітності, абортів й захворювань, що передаються статевим шляхом. Молодь стає більш обережною, поміркованою у своєму сексуальному житті, більше уваги звертає на засоби захисту від небажаної вагітності й статевих інфекцій [1]. Досвід цих країн свідчить, що ризики сексуального насильства та домагань по відношенню до підлітків корелюють із низьким рівнем їхнього статевого виховання.

Хто має займатися цією діяльністю, бути її агентом (суб'єктом)? Інформація, яку надають ровесники, часто-густо є перекрученою, оскільки більшість «досвідчених» підлітків самі отримують інформацію завдяки сумнівним інтернет-джерелам. Батьки, навіть маючи певні компетенції, не завжди готові до відвертих розмов із дітьми. Для того, щоб батьки знали, про що говорити з дітьми, як і в якому обсязі пояснювати особливості сексуального розвитку, вони самі повинні мати можливості доступу до відповідних матеріалів [1].

На професійному рівні до процесів статевого виховання та освіти мають бути залучені медичні працівники, спеціально підготовлені вчителі, психологи та соціологи й, можливо, навіть релігійні діячі. Сьогодні сексуальна освіта не може обмежуватись інформацією заборонного характеру, а повинна ґрунтуватись на комплексних програмах, які б враховували особливості цільової аудиторії її впливу. Завдяки можливостям сучасних засобів поширення інформації, статево виховання стає доступним в усіх закладах освіти, тому наступне дискусійне питання – з якого віку доцільно починати формування сексуальної культури й у якому обсязі надавати відповідні знання різним віковим групам молоді? Оскільки вікова психологія (як галузь психологічної системи знань) свідчить, що діти народжуються як істоти, які наділені сексуальністю, що становлення сексуальності проходить різні етапи, то існує потреба в сексуальній освіті з дитинства, а відповідні теми необхідно вводити в навчальні курси до того, як дитина досягне відповідної стадії розвитку, щоб заздалегідь підготувати її до змін в організмі. Отримані знання

² У 1999 р. за репрезентативною вибіркою в Харкові було опитано 1272 підлітки у віці від 12 до 17 років, результати проаналізовані в монографії «Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації»; у 2013 р. серед підлітків м. Харкова та Харківської області за репрезентативною вибіркою опитано 986 школярів Харкова та 923 школяра в області

мають допомогти молодим людям у захисті від можливих ризиків, пов'язаних із їхньою сексуальністю й зберегти сексуальне та репродуктивне здоров'я.

Література:

1. Березовская Е. Кто и как должен заниматься сексуальным воспитанием детей. URL: <http://life.pravda.com.ua/columns/2016/12/26/221924/>.
2. Рівень поширення і тенденції вживання тютюну, алкогольних напоїв, наркотичних речовин серед учнівської молоді України / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. / Укр. ін.-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. К.: ТОВ ВПК «ОБНОВА», 2011. 142 с.
3. Кон И. С. Введение в сексологию. М.: Медицина, 1989. 336 с.
4. Ніколаєвська А. Актуальні проблеми та тенденції сексуального життя підлітків. *Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies*. 1 (9) /2018 С. 29-40. ISSN 2409-952X. URL: <http://youthjournal.eu/Youth%20Journal%209.pdf>.

ПРАКТИКИ ДЕЙТИНГУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: ЧИННИКИ (ДЕ)АКТУАЛІЗАЦІЇ

Яшкіна Дар'я Дмитрівна

аспірантка кафедри політичної соціології соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Актуальність обраної нами проблематики зумовлена зростанням кількості молодих людей, які свідомо або несвідомо не утворюють сім'ї. Так, за даними Аналітичного звіту за результатами репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді в Україні, проведеного в 2019 році, 65,4% опитаних у віці від 14 до 34 років вказали сімейний стан «неодружений/незаміжня» (52% у віковій категорії 30-34 роки)[1]. Станом на 2020 рік в Україні зареєстровано близько 168 тисяч шлюбів, що більш ніж у два рази менше за кількість зареєстрованих шлюбів у 1991 році та на 29% менше за 2019 рік [2]. У той же час саме сім'я посідає перше місце в системі цінностей українців. Зазначимо, що тенденція до зниження кількості шлюбів є загальносвітовою, спричиненою демографічним переходом, глобалізацією, індивідуалізацією життєвих шляхів тощо. Важливим питанням у контексті проблематики створення сімей (якщо користуватися традиційною термінологією й позиціонуванням сім'ї як первинної ланки суспільства) є питання того, яким чином відбувається пошук шлюбного/романтичного партнера/-ки.

Таке питання стає відносно новим викликом для сучасної молоді, оскільки воно є питанням пізнього модерну. З одного боку, шлюб завжди був союзом перш за все економічним, потім політичним. Індивід у процесі створення сім'ї майже ніколи не грав першої ролі: таку роль грали родичі та економіко-політичні обставини (наприклад, у сільських сім'ях доньку видавали за сусіда, оскільки так розширювалися можливості для виробництва, або за того, чий тип діяльності суміщувався з діяльністю сім'ї дівчини). З іншого боку, в традиційних суспільствах існували «місця», що виконували функцію шлюбного посередника: для буржуазних прошарків суспільства це салони, бали; для сіл це танці, сільські свята тощо [3]. Проте урбанізація та індустріалізація ХХ-го сторіччя змінили ці усталені структури, суспільство ставало все більш індивідуалізованим (за термінологією З. Баумана), відповідальність за власне майбутнє стала покладатися на індивіда. Обрання шлюбного партнера також все більше ставало справою самої людини. Із розвитком емансипаційних процесів та проривом фемінізму, коли жінка здобула право на працю, а отже, на економічну незалежність, а світ став капіталістичним, економічна складова стала менш значущою в процесі вибору партнера.

Результати дослідження «Why Are Young People Having So Little Sex?» свідчать про те, що «в сучасному світі молодим людям набагато важче вступити не лише в інтимні стосунки, але й взагалі в романтичні стосунки як такі. Якщо попереднє покоління не вбачало нічого поганого в знайомстві, наприклад, у ліфті з колегою з іншого поверху та в подальшому спілкуванні, то для сучасної молодої людини це є проблемою. Молоді люди, в яких брали інтерв'ю в рамках цього дослідження, говорили, що вони дуже бажали б знайомитись у кафе, кіно та ін., але, моделюючи таку ситуацію, вони зазначали, що таке знайомство здається їм неправильним, набагато легше скористатись мобільним додатком для знайомств, але й там досягти успіху не так просто» [4].

Зникають або слабшають старі канали пошуку партнера; на цьому тлі виникає індустрія дейтингу (чи практика побачень як така) [3]. Це зумовлює виникнення дейтингових платформ (особливої актуальності вони набули під час локдаунів та пандемії, проте їхня популярність почала зростати ще на початку ХХІ століття).

Переходячи до питання сучасного дейтингу, ми маємо підкреслити, що характерною рисою таких відносин є постійна готовність до розставання та практика розставання. Так, соціолог П. Аронсон пише про

те, що сучасні стосунки будуються за логікою «ніхто нікому нічого не винен», «не можна «заліпнути» – тобто прив'язатися – до людини повністю» [5]. За умов, коли індивід розуміє, що в будь-який момент він може залишитися сам на сам, він усвідомлює, що розраховувати можна лише на себе. Завдяки цьому усвідомленню людина стає ще більш індивідуалізованою. У цьому контексті підкреслимо, що зазначена ситуація може деактуалізувати пошуки шлюбного партнера.

Завдяки сучасній медицині відбуваються суттєві зміни в практиках реалізації функції материнства: новітні репродуктивні технології дозволяють народити дитину без фактичної присутності її батька. Звісно, що ці питання більш актуальні для жінок, але в цьому контексті важливим є те, що «розводяться» не тільки поняття кохання та статевих відносин, але й сім'ї, сексу та репродуктивної функції. Окрім того, сучасна система соціальної підтримки надає змогу всиновлення.

Що стосується інтимних стосунків та сім'ї, то тут великі зміни зумовлені сучасним медіаконтентом, що нормалізує та популяризує уявлення про сексуальне життя поза шлюбом, секс задля задоволення, а не для репродукції. Відкритість проблематики, яка ще донедавна була табуованою (одним з проявів цієї відкритості є масове виробництво порнографічної продукції), остаточно розділила соціальні уявлення про сім'ю та сексуальні стосунки. Порнографічні матеріали стали сьогодні частиною публічної сфери та споживчої культури [6] (за даними Digital-2021: Global Overview Report у 2020 році у ТОП-10 за відвідуваністю сайтів у світі входили 2 порносайти [7]). В сучасному світі сфера інтимного виходить за рамки приватного життя, ілюзія близькості створюється онлайн. Одним із наслідків зняття табу з проблематики сексу є трансформація ставлення до сексуальних стосунків як до форми соціального зв'язку, що має потенціал для розвитку інтимних романтичних стосунків. Тобто сама логіка створення сім'ї змінюється.

Таким чином, серед факторів актуалізації практик дейтингу сучасної молоді можна виокремити як об'єктивні («прорив» фемінізму, урбанізація, зміна економічного режиму тощо), так і суб'єктивні (свобода індивідуального вибору) чинники. Деактуалізують ці практики дейтингу такі феномени, як відсутність потреби у партнері завдяки новим можливостям сучасного життя. За перелічених умов питання щодо того, як сучасна, в тому числі українська, молодь знаходить романтичних/шлюбних партнерів, наскільки вона залучена в дейтингові практики, які наслідки це для неї має та як це впливає на створення сім'ї, стає все більш актуальним, оскільки неодруженої молоді стає все більше. Проте сучасна українська соціологія, акцентуючи науковий інтерес на молодій сім'ї, майже не приділяє уваги тому, як вона в сучасних умовах утворюється. Тому перспективою досліджень у контексті зазначеної тематики ми бачимо вивчення моделей поведінки сучасної молодої людини у процесі пошуку романтичного партнера, її переваги щодо обрання партнера та практики дейтингу сучасної, в тому числі української, молоді як такі.

Література:

1. Аналітичний звіт з проведення репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді в Україні (2019 рік). URL: https://sport.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_doslidzhennia/analitichnii-zvit-2019.pdf
2. Одружуватись чи жити на віру? В Україні змінюється ставлення до шлюбу. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sim-ya-odruzhennya-shlyub-rozluhennya-narodzhuvanist%CA%B9/31255313.html>
3. Гиперинфляция чувств: что происходит с эмоциями современного человека. URL: <https://theoryandpractice.ru/posts/18637-giperinflyatsiya-chuvstv-cto-proiskhodit-s-emotsiyami-sovremennogo-cheloveka>
4. Julian K. Why Are Young People Having So Little Sex? URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/12/the-sex-recession/573949/>
5. Аронсон П. Любовь. Сделай сам. Как мы стали менеджерами своих чувств. 2020. URL: https://lavkababuin.com/lyubovb-sdelay-sam-kak-my-stali-menedzherami-svoih-chuvstv-975079/?utm_source=google&utm_campaign=dsa-kiev&utm_medium=cpc&gclid=CjwKCAjwrPCGBhALEiwAUI9X02WWHasWBysIBhTay0RsObU0ybOuSu2XeCaXPMQbgbJSv_0hYi-ZJBoC75AQAvD_BwE
6. Kubatova H. Ways of Life in the Late Modernity. 2016. URL: <https://play.google.com/books/reader?id=RvD3DQAAQBAJ&pg=GBS.PA101&hl=ru&printsec=frontcover>
7. Digital 2021: Global Overview Report. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ (КЕЙС УКРАЇНИ)

Бєляєва Вікторія Олександрівна

студентка соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Однією з провідних тенденцій сучасного світу є індивідуалізація ціннісних орієнтацій особистості, зокрема її сімейних аксіопреференцій. Необхідність наукового, зокрема соціологічного, аналізу обраної нами проблеми актуалізується також з огляду на кризовий стан сучасного інституту сім'ї.

Теоретичною основою нашої роботи є концепції індивідуалізації З. Баумана та У. Бека.

Її емпіричною базою є результати міжнародного (українсько-білоруського) дослідження «Репродуктивні установки та сімейні цінності сучасної студентської молоді», здійсненого кафедрою соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (за безпосередньої участі студентів цього факультету) у 2019 році (науковий керівник – професор Сокурнянська Л. Г.). Українська підвибірка дослідження склала 673 студента, що представляють ЗВО різних регіонів нашої країни.

Перш ніж звернутися до результатів української частини дослідження, зазначимо, що важливо розмежовувати сім'ю як термінальну цінність, що завжди була та залишається однією з найважливіших цінностей людства, та сімейні цінності, тобто те, за що людина цінує сім'ю. Останні (сімейні цінності) змінюються під впливом різноманітних факторів. Одним з них у сучасних умовах є індивідуалізація ціннісної свідомості людини, зокрема молоді [2]. Як зазначає З. Бауман, людина повинна вдаватися до індивідуалізації, щоб вижити в сучасному світі. «Сенс «індивідуалізації» полягає у звільненні людини від приписаної, успадкованої і вродженої передвизначеності її соціальної ролі, що становить зміну, яку справедливо розглядають як найбільш помітну і засадничу рису епохи модерніти» [3]. Індивідуалізація не передбачає соціальну ізоляцію особистості, вона лише характеризує прагнення індивіда до досягання цілей, орієнтуючись тільки на себе, не перекладаючи відповідальність за свої рішення на інших та не очікуючи на допомогу від них.

У. Бек називає сучасне суспільство суспільством ризику. Вчений зазначає, що виробництво матеріальних благ супроводжується виробництвом суспільних ризиків. Ми не завжди усвідомлюємо це, але постійно стикаємося з ризиками та створюємо нові. Це сприяє індивідуалізації свідомості, адже чинити опір ризикам легше індивідуально [4, с. 23].

Подивимось, чи підтверджують емпіричні дані, отримані в межах зазначеного дослідження, положення концепції індивідуалізації, сформульовані З. Бауманом та У. Беком.

У першу чергу, проаналізуємо, яким сімейним цінностям віддають перевагу опитані українські студенти. Як з'ясувалось, для більшості респондентів (68% загалом по масиву) домінуючою сімейною цінністю є батьківство. Наступні місця в ієрархії сімейних цінностей посідають такі з них, як почуття потрібності комусь (45%), відсутність самотності (40%), піклування про когось (38%), затишний дім, облаштований побут (37%), постійний сексуальний партнер (17%), фінансова підтримка (7%).

Як бачимо, сімейні цінності студентської молоді є переважно традиціоналістськими. Більше того, самі студенти (56%) вважають, що сучасна сім'я існує в її традиційному вигляді та не зазнала значних змін порівняно з минулим.

Тим не менш результати дослідження засвідчили певні зсуви в сімейних цінностях сучасного студентства. Патріархальні погляди дещо поступаються сучасним (модерністським та постмодерністським), зокрема в питаннях розподілу сімейних обов'язків, які молодь вважає за потрібне порівну ділити між подружжям.

Прояви індивідуалізації ми також побачили у відповідях студентів на питання «Як Ви ставитесь до укладання шлюбного контракту?». 42% респондентів вважають укладання шлюбного договору прийнятним. Це може свідчити про їхнє прагнення застрахувати себе від потенційних ризиків, непередбачуваних ситуацій, судових рішень тощо, з якими людина може стикнутися в разі розлучення.

На нашу думку, ще одним показником тенденції індивідуалізації ціннісної свідомості сучасного українського студентства є те, що 79% респондентів серед можливих варіантів завершення твердження: «Думка батьків при прийнятті рішень є...» обрали варіант «значущою, дослухаюсь, проте не завжди дотримуюсь її». Тобто, приймаючи рішення, студенти покладаються на себе, не перекладаючи відповідальність за нього на батьків, чії поради, втім, вони беруть до уваги. Це є певним підтвердженням тези про те, що в індивідуалізованому суспільстві людина прагне бути самостійною, певною мірою незалежною навіть від найближчого оточення.

Витоки індивідуалізації ціннісної свідомості молоді ми вбачаємо в стилі виховання студентів, що був притаманний їхнім батькам. Так, 67% респондентів підкреслили, що родинам, в яких вони

виховувались, притаманна така модель поведінки, що передбачає співпрацю батьків та дитини: батьки направляють дитину, але при цьому дитина сама приймає рішення. Жорсткої регламентації своєї поведінки, застосування покарань, погроз тощо зазнали 16% опитаних. Цікаво, що у своїх власних родинх хотіли б використовувати жорсткі методи виховання менше 1% студентів. Абсолютна більшість респондентів (92%) сповідують принцип співпраці батьків та дітей і планують його використовувати для виховання своїх дітей.

Отже, здійснивши аналіз даних, отриманих у межах дослідження, присвяченого вивченню репродуктивних установок та сімейних цінностей сучасних українських студентів, ми дійшли висновку, що, попри певну індивідуалізацію їхньої ціннісної свідомості, в питаннях створення та організації сім'ї молодь все ще в основному дотримується традиціоналістських принципів, цінностей та установок. Однак ми зафіксували й деякі прояви індивідуалізації сімейних цінностей, зокрема підтримку студентами ідеї укладання шлюбного контракту, їхнє прагнення привчати своїх дітей до самостійності та відповідальності в прийнятті важливих життєвих рішень. Переважання традиціоналістської моделі поведінки в сім'ї, традиціоналістських сімейних цінностей ми вважаємо нормальним і можемо пояснити це тим, що люди одружуються на тих, кому вони довіряють, як собі, з ким відчувають духовну єдність. Так завжди було і, сподіваємось, буде і надалі. Водночас, з огляду на процеси модернізації та постматеріалізації ціннісної свідомості молоді, в тому числі та перш за все студентської, зокрема все більшу значущість для неї таких аксіофеноменів, як самореалізація, економічна незалежність, особиста свобода, самостійність у діях і судженнях, що стосуються й сімейної сфери, ми припускаємо, що в сучасних умовах відбувається перехід до змішаної (традиціоналістсько-модерністсько-постмодерністської) моделі сімейних цінностей.

До перевірки цього припущення ми плануємо звернутися в наших подальших наукових студіях.

Література:

1. Сокурьянская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. Харьков: Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. 576 с.
2. Беляева В. Индивидуализация как новый вимір ціннісних орієнтацій студентської молоді. Соціологія у (пост)сучасності. Збірник тез доповідей учасників XVII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених. Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2020. С. 30-32.
3. Zygmunt Bauman. The Individualized Society, 2001. Зигмунт Бауман: Индивидуализированное общество. Перевод на русский язык под редакцией В. Л. Иноземцева. М., 2005. Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. 16.05.2012. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4993> (дата звернення: 12.05.21.).
4. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; Послесл. А. Филиппова. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.

LIVING LAB ЯК ПАРТИСІПАТОРНІ ПРАКТИКИ ІННОВАЦІЙ

Мурадян Олена Сергіївна

кандидат соціологічних наук, доцент, декан соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Філіппова Ольга Аркадіївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Дейнеко Олександра Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Починаючи з 2000р., в європейських країнах набули широкого розповсюдження Living Lab (з англ. – «Лаборатории життя») як інноваційні платформи з вирішення різноманітних соціальних проблем з використанням партисіпаторних практик. Спочатку Living Lab було зосереджено на тестуванні нових технологій в побутовій сфері, але поступово сфери їхнього впровадження розширювались. Одночасно у самій концепції Living Labs як партисіпаторної практики затверджувались головні принципи та передумови їхньої діяльності, а саме ідея про те, що Living Labs виникають і діють у *реальному контексті*. У ході подальшого поширення даної платформи сформувались три основні напрямки концептуалізації: Living Lab визначається як середовище³, методологія⁴ та система⁵. Зауважимо, що ці три визначення не слід

³ Schaffers, H., et al., Exploring Business Models for Open Innovation in Rural Living Labs, in Proceedings of the 13th International Conference on Concurrent Enterprising. 2007: Sophia-Antipolis, France. p. pp\49-56.

⁴ Eriksson, M., et al. State-of-the-art and Good Practice in the Field of Living Labs. in in Proceedings of the 12th International Conference on Concurrent Enterprising: Innovative Products and Services through Collaborative Networks. 2006. Milan, Italy.

розглядати як суперечливі, а скоріше як взаємодоповнюючі перспективи в залежності від того, яка проблематика є в центрі уваги. Так, в ситуаціях, коли Living Lab визначається як середовище, на перший план виходять технологічні платформи та спільноти користувачів. При розгляді Living Lab як певної методології визначальним є процеси й, перш за все, передача даних та методи залучення користувачів. Системна перспектива зосереджує увагу на зв'язку взаємозалежних частин Living Lab як певної цілісної системи⁶.

Living Lab – це орієнтовані на користувача відкриті інноваційні екосистеми, засновані на систематичному підході до спільної творчості користувачів, що поєднує процеси досліджень та інновацій у реальних спільнотах і умовах. Вони діють як посередники між громадянами, дослідницькими організаціями, компаніями, містами і регіонами для спільного створення цінностей, швидкого прототипування або перевірки для розширення інновацій і бізнесу. З точки зору методологічної перспективи, концепцію Living Lab можна інтерпретувати і використовувати як людиноорієнтований підхід до досліджень і розробок, при якому інновації спільно створюються, тестуються та оцінюються у відкритих, спільних, багатоконтекстуальних умовах реального світу. Living Lab не лише зосереджується на залученні користувачів до процесів розробки, вона також сприяє взаємодії між зацікавленими сторонами, зокрема, такими як наукові та дослідницькі організації, бізнес-індустрія, громадянський сектор, малий бізнес, фахівці з інформаційно-комунікативних технологій та державні партнери.

Соціологічний факультет Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у 2020-2024 рр. реалізує міжнародний проєкт Горизонт 2020 «Сприяння трансформації міської системи харчування через впровадження інноваційних лабораторій життя» (Fostering the Urban Food System transformation through Innovative Living Labs Implementation – FUSILLI). Метою проєкту є розробка та реалізація комплексної системної продовольчої політики, що підтримуватиме перехід до стійких продовольчих систем. Одним із основних напрямків проєкту є *партисипаторна продовольча освіта*, реалізація якої здійснюється через започаткування та роботу *Харківської Дитячої Living Lab* на базі двох шкіл – приватної та муніципальної.

Впровадження продовольчих Living Lab базується на ідеях європейської програми «Продовольство 2030» та є платформою для відкритих і відповідальних інновацій, що заснована на широкій участі різних верств населення та створена для визначення та реалізації експериментального управління з метою прийняття інноваційних рішень і перетворення міст у провідників трансформації продовольчої системи. Продовольча Living Lab включає:

- *спільноту знань*: метод впровадження організаційних або процесних інновацій, відповідний для внесення змін у продовольчу систему, визначення, створення, подання та поширення даних, інформації та знань всередині і через міські громади та зацікавлені сторони;
- *планування політики та дій*: міське продовольче планування за допомогою процесу широкої участі різних верств населення;
- *реалізацію та валідизацію політик і дій*: створення прикладів передової практики, які оцінюються за допомогою гармонізованих процедур оцінки і ключові показники ефективності;
- *стратегію збільшення масштабу та тиражування*: розробка комплексного рішення, що дозволяє здійснювати інвестиції через нові бізнес-моделі, схеми інвестицій і новаторське використання державних коштів для сприяння ранньому розгортанню й тиражуванню дій, пов'язаних з політиками, які визначаються як міське планування продовольства в кожному місті.

Одна із основних ідей створення та впровадження Living Lab – *це активне залучення користувачів й експериментів у реальному житті з інноваційними рішеннями та багатосторонній підхід*.

Харківська дитяча Living Lab як частина проєкту FUSILLI є платформою для співпраці та спільного виробництва знань та рішень на основі спільного місцевого досвіду. Відкрита інноваційна методологія передбачає залучення до партнерства зацікавлених сторін та соціальних суб'єктів, що представлені різними групами/спільнотами громадян. Реалізація Living Lab складається з фаз спільного створення, дослідження, експериментування та оцінки.

Основними цільовими групами Харківської дитячої Living Lab є учні 7-9-х класів (13–15 років). Дітей даної вікової групи обрано саме тому, що вони ще тільки формують власні незалежні харчові звички; в той же час вони є особливо сприйнятливими до впливу реклами швидкого харчування, а отже, особливо потребують знайомства з моделями здорового харчування. У той же час діти у цьому віці психологічно

⁵ CoreLabs., Living Labs Roadmap 2007-2010: Recommendations on Networked Systems for Open User-Driven Research, Development and Innovation, in Open Document. 2007, Luleå University of Technology, Centrum for Distance Spanning Technology: Luleå. p. 1-61.

⁶ Bergvall-Kåreborn B., Holst M, Ståhlbröst A. Concept Design with a Living Lab Approach, in Proceedings of the 42nd Hawaii International Conference on System Sciences 2009 p. 1-2
<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1007868/FULLTEXT01.pdf> (останнє звернення 1.10.2021)

відкриті для колективних практик та спільної творчості. На базі шкіл Living Lab об'єднує молодше та старше покоління – учнів, їхніх батьків, вчителів, викладачів університету та представників міської ради.

Основна ідея Харківської дитячої лабораторії – це спільне створення та обмін знаннями та інноваційними цінностями щодо дитячого харчування. Це відбуватиметься через партіципаторну освіту, коли учні не тільки засвоюють знання, але й самі створюють нові знання та розповсюджують їх серед інших – інших учнів шкіл, батьків, друзів та ін.

У межах реалізації Living Lab вивчатимуться різні теоретичні та практичні аспекти харчування дітей, спрямовані на вирішення таких питань: виробництво та зберігання продуктів харчування; здорове харчування дітей у школі та сім'ї; безпека харчових продуктів та біозахисту; приватне та громадське святкове харчування; міська мережа харчування для дітей та сім'ї; політичні та нормативні рамки виробництва та розповсюдження продуктів харчування; колективна організація спільного життєвого простору.

Очікуванні результати. Досвід Харківської дитячої Living Lab сприятиме підвищенню обізнаності щодо виробництва та споживання продуктів харчування серед дітей та їхніх сімей, формуванню культури здорового харчування, а також поглибленню екологічних знань та уявлень про те, як харчова поведінка та методи сталого виробництва можуть надавати переваги дітям, сім'ям та громаді. Важливим ефектом функціонування Living Lab стане залучення дітей, їхніх сімей та вчителів до спільної комунікативної творчості задля соціального здоров'я та посилення соціальної згуртованості.

Харківська Дитяча Living Lab як пілотна платформа буде використовуватися для демонстрації позитивного впливу партіципаторних методів у формуванні інноваційних цінностей та створенні підґрунтя для інновацій у питаннях збалансованого та здорового харчування дітей.

Таким чином, спільно створенні знання та практика співтворчості будуть узагальнені в навчальній програмі «Лабораторія життя», щоб надати приклади та знання для шкіл у Харкові та інших містах України (буде запропоновано певні способи впровадження Living Lab з урахуванням різних типів шкіл). Результати та досвід Харківської дитячої Living Lab стануть підґрунтям для формування політики, що використовуватиметься Харківською міською радою при розробці інноваційних харчових програм, що ґрунтуватимуться на фактичних даних та залучатимуть широкі верстви суспільства.

СЕКЦІЯ 20

РЕКЛАМА ТА ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ У СФЕРІ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ

TOOLS FOR ENSURING CREATIVITY OF ADVERTISING CONTENT

*Nadiia Lysytsia*Doctor of Sociology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics*Yuliya Byelikova*Ph.D. in Sociology, Associate Professor,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Introduction. Creativity as a problem for analysis has always been of interest to sociologists, psychologists and economists. The experience economy has become popular and has been in demand in recent decades. The creative economy is viewed by scientists and practitioners as a worldwide reality. The new model of the economy combines culture, society, technology and economy - both at macro- and micro- levels. Central to this system is the recognition of creativity, knowledge and access to information. And here we have something new: creativity is finally appreciated. Improving things in the company can now depend on one creative idea.

Various aspects of creativity were studied by H. Joas, J. Salenbacher, J. Hawkins [1-3]. However, despite the active study of the problem of creativity by representatives of various sciences, some aspects of its use, for example, in advertising, are still insufficiently studied, which determines *the topicality* of the problem.

The main ideas. The aim of the work is to study the tools for creativity of advertising content, noting its features. Creativity as a non-standard form, ability to differ from others can be presented in advertising in two main dimensions: design creativity, contained in visual images and copywriting creativity, contained in a verbal message – slogans, appeals, accompanying the text. In our opinion, one could single out a third separate dimension – emotional creativity as the ability of an advertising product to evoke an emotional response in the audience. It is clear that emotions are closely related to both visual images and verbal advertising, but at the same time they are separate components of influence. Creativity, both design and copywriting one, does not guarantee a positive perception of the product and consumer actions.

There is a question about the effectiveness of advertising creativity. The most well-known formula for the influence of the advertising product AIDA provides answers to questions about the functions of creativity in advertising – to attract attention, create an emotional response, create a need, stimulate to action. AIDA also focuses on the emotional component, emphasizing that without emotion (it can be not only an emotion of interest, but any other), the chain of effectiveness of the advertising message will not work.

There is a question of the mechanism of creation of advertising creativity. American researcher J. Goldenberg analyzed more than 200 award-winning creative advertisements and discovered common structural patterns among almost 90% of them. The results of this research and, accordingly, 8 tools of advertising creativity are presented in the book «Cracking the Ad Code» [4]. Let's consider these tools and try to give relevant examples of Ukrainian and foreign advertising practices.

1. The unification tool: This refers to delivering the message using perhaps unconsidered existing elements of the medium or those indicated by the message. An example of this creative tool is a public PR campaign aimed at the problem of bad roads: when activists planted flowers in potholes on the roads, they posted photos of politicians in these potholes.

2. The activation tool: Here the viewer of the message is a necessary resource for proper delivery. Physical activation involves an immediate action by a viewer directly in front of the ad to release its message. Examples of this tool are scented pages in cosmetic catalogs, QR codes in flyers, brochures.

3. The metaphor tool: A single visual image is used to connect the message and product to known cultural symbols or cognitive frameworks. The symbol is visually manipulated in a way that subtly fuses it to the product and message. For example, tea «Lipton» is presented in the form of pyramids. Or the advertisement of the tourist complex: «I washed the sky, ironed the roads, warmed up the sea. I'm waiting. Odessa Mama».

4. The subtraction tool: Removing an essential element yet maintaining a strong message and product identification. Eliminating the text, image, or name of the product, with potentially varying emphases depending on the item removed, helps the message stand out. One instance could be the removal of a brand's labeled name from

an ad while displaying its visually familiar package shape. For example, in the Toyota «stay at home» ad, we see the separation of half the image of a car – a half-closed garage, which is used to enhance the advertising appeal.

5. The extreme consequence tool: The promise is replaced by the depiction of an often very negative or unexpected result of using the product and enjoying the benefit. For example, a promotional video for «Evian» mineral water under the slogan «live young» demonstrates the super properties of water due to the extreme consequence: excessive rejuvenation until childhood age, as a result of which only kids live on the island.

6. The absurd alternative tool: Highlights an obtainable yet clearly undesirable circumstance yielding a benefit that derives from a positive product attribute. For example, you can usually use a fan, but why when there is a refreshing chewing gum.

7. The inversion tool: in place of a focus on how great the world is due to a specific product, the message is inverted to instead show how bad it would be without. For example, advertising of «Diro!» «charge the summer»: without the advertised product, the summer will be gloomy and sad, but with the product it is colorful, funny, bright.

8. The extreme effort tool: The group's most common pattern, useful with unremarkable or generic products, it has two different categories of application. First, the company proffering the product makes absurd efforts to please the customer. Second, a customer irrationally seeks to get hold of or protect the advertised product. As in the «John West» fish advertisement, when a fisherman takes a fish from a bear so that it reaches the consumer.

Conclusions. Thus, the tools for ensuring the creativity of advertising content were considered and illustrated by Ukrainian and foreign advertising practices. The peculiarities of advertising creativity may include: 1) adaptation to the needs of consumers, namely: conformity with consumer values; 2) heterogeneity: the type of creativity may differ depending on the stage of the product life cycle and advertising message; 3) focus on ethical norms, as the line between creativity and images, discrimination can be sensitive; 4) emotionality of the perception – emotions are a key factor in the communicative effectiveness of the advertising message.

Further research will consider the problems connected with the conditions of functional and dysfunctional creativity.

References:

1. Йоас Х. Креативность действия. СПб.: Алетейя, 2005. 320 с.
2. Саленбахер Ю. Креативний особистий брендинг / пер. з англ. В Стельмах. Харків: Вид-во «Ранок»: Фабула, 2019. 224 с.
3. Howkins J. The Creative Economy. How people make money from ideas. Florida: The Penguin Press, 2001. 116p.
4. Goldenberg J., Levav A., Mazursky D., Solomon S. Cracking the Ad Code. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 168 p.

КОМУНІКАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

Солдатенко Ірина Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

Марковська Анна

професор кафедри гуманітарних та соціальних наук
Англія Раскін університету, Велика Британія

Вступ. Соціальне підприємництво є тією соціальною інновацією, яка служить механізмом соціальних перетворень і сталого розвитку в рамках неприбуткової або прибуткової підприємницької діяльності. Соціальних підприємців часто називають інноваторами, оскільки вони намагаються вирішувати «старі» соціальні проблеми «новими» підприємницькими підходами. Передумовами інноваційної діяльності у соціальній сфері України є наявність ресурсів, які не цікаві традиційному бізнесу і збільшення числа громадських організацій. У деяких країнах вже існують цілі екосистеми соціального підприємництва, що включають освітні та фінансові програми, широке коло експертів, спеціальне законодавче регулювання. Україна теж перебуває на шляху формування подібної екосистеми. В наявності численні міжнародні проекти підтримки соціального бізнесу, щораз більша кількість соціальних підприємств і популяризація програм формальної та неформальної освіти для майбутніх соціальних підприємців [1].

Актуальність. Розвиток соціального підприємництва, популяризація його місії зі створення соціальної цінності є актуальними в сучасному світі, але потребують спеціальних комунікативних підходів та методів. Зосередимося на виявленні необхідних умов для просування соціального підприємництва серед молоді та студентства. Філософія соціального підприємництва близька сучасній молоді, серед яких багато представників нового покоління Z – людей віком від 18 до 24 років. Покоління Z є соціально свідомим, це політично активна молодь. Їм не байдуже майбутнє країни, вони активні на мітингах, маршах, протестах. За результатами соціологічного дослідження, проведеного за участі авторів в травні 2020 року (412

студентів вищих навчальних закладів з різних міст України, метод експертного опитування) в рамках реалізації міжнародного проекту за програмою Британської ради Creative Spark виявилось, що студенти хотіли би впливати на покращення життя в суспільстві через соціальне підприємництво таким чином: привернути увагу людей до суспільних проблем – 12,2 %, змінити ставлення людей до суспільних проблем – 28,8%, змінити поведінку людей у контексті суспільних проблем – 27,5 %, долучитися до усього разом – 26,6,%. Не виявили інтересу до соціального підприємництва 5,3% опитаних. Результати демонструють активну позицію студентів щодо вирішення соціальних проблем і комунікативний характер завдань, які студенти вважають можливими у вирішенні соціальних проблем через соціальне підприємництво. Умови реалізації цих комунікативних завдань є темою подальшого дослідження. В рамках даного дослідження автори зосереджені на аналізі необхідних умов просування самої інновації – соціального підприємства.

Виклад основних ідей. Як сприймає інновації студентство і що їм треба пропонувати в стратегіях просування інновацій? За теорією дифузії інновацій Е. Роджерса [2] студентство і молодь відносимо до групи «ранньої більшості послідовників інновацій». Рання більшість – люди, які випробовують інновації раніше інших. Цей висновок зроблено на основі таких характеристик студентства, як соціальної групи – «молоді люди, а тим більше студенти, які вільно орієнтуються в потоці різноманітної інформації, здатні активніше моделювати ситуації, і більш адекватно сприймати сучасну ситуацію, ніж люди, що сформувалися в минулій історико-культурній реальності» [3]. За Е. Роджерсом, для цієї групи інноваторів важливо включати в інформаційні та комунікаційні програми «історії успіху», інші підтвердження ефективності інновації, особливо – лідерів думок молодіжної аудиторії. Молодь, як й інші соціальні групи, сприймає інформацію не прямо від мас-медіа, а опосередковано, через людей, які мають авторитет у тому чи іншому питанні – лідерів думок. Лідери думок не обов'язково мають високий соціальний статус. За соціально-економічними показниками вони належать до тієї самої групи, що й особи, на яких вони впливають. Лідери думок знаходяться на стику масової та міжособистісної комунікації й діють не у вертикальній, а в горизонтальній площині (впливають зсередини власної соціальної групи) [4].

Новий термін, яким позначають лідерів думок, блогерів, експертів, які мають власну активну аудиторію і є потужним впливовим джерелом інформації для покоління Z – «інфлюенсер» (від *англ. influence* – «впливати»). Ними можуть бути як «класичні» відомі особистості – співаки, актори, музиканти, спортсмени, так і ті, хто досягли визнання завдяки соцмережам та Youtube, будучи спеціалістом у певній сфері. Головна ознака інфлюенсера – наявність надійних та довірливих стосунків із власною аудиторією.

Для ефективного просування інновацій, до яких ми відносимо соціальний бізнес, необхідні відповідні інструменти їх соціально-психологічного і технологічного супроводу. Серед них – формування позитивного образу інновацій у свідомості адресатів та ефективне управління цим образом. У випадку просування соціального бізнесу необхідно сформувати ключові повідомлення за такими основними смисловими параметрами, запропонованими В. Петрунько [5]: «1) доцільність і актуальність інновації; 2) забезпечення її ресурсами, в т.ч. й організаційними; 3) її просоціальність, «екологічність», безпечність; 4) її прозорість, зрозумілість, прогнозованість; 5) сучасність інновації, узгодження зі світовими стандартами; 6) її здатність активувати в адресатів відчуття особистої причетності до інновації, включити їх в інноваційні зміни; 7) демократичність, неавторитарність, гуманістичне спрямування». Орієнтація на ці смислові параметри під час управління впровадженням інновацій послаблюють спротив інновації, оптимізують ставлення до неї, сприяють створенню позитивного образу інновацій.

Висновки. Підводячи підсумки акцентуємо увагу на тому, що сучасне студентство демонструє високий рівень зацікавленості в інноваційних практиках, які позитивно впливають на соціальні, економічні та політичні зміни, відповідаючи на нову задану сучасними умовами існування соціальну місію університету – працювати із соціальними перетвореннями певного регіону, його економічним розвитком, підтримкою малого і середнього бізнесу й відігравати роль інноваторів. Можливістю мотивування студентства до соціальних змін та інноваційних практик володіють інфлюенсери – лідери думок серед студентства, які здійснюють свій вплив через соціальні мережі та інтернет. Для ефективного просування інновацій, до яких відноситься соціальний бізнес, необхідні комунікативні програми із формування позитивного образу інновацій у свідомості адресатів та ефективне управління цим образом.

Література:

1. Корнецький А. Соціальне підприємництво: посібник для викладачів курсу. Київ, 2019. 160 с.
2. Rogers E. Diffusion of innovations. New York, 2003. 576 с.
3. Мид М. Культура и мир детства. Москва, 1998. 429 с.
4. Иванов В. Основи теорії масової комунікації і журналістики: Навчальний посібник. Київ, 2010. 258 с.
5. Петрунько О. В. Молодь та інноваційні технології: перспективи і ризики взаємодії. Київ, 2013. 80 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33688172.pdf>

INSIGHTS & INNOVATIONS IN CAMPAIGNS OF GLOBAL BRANDS

Manliherova Manuela Mironova

Associated professor of journalism, Department of Communion and audio-visual production,
faculty of journalism and mass communication at Sofia University
«St. Kliment Ohridski» (Bulgaria)

Introduction. Today we live in uncertain times and more than ever I think we need a motivation and something which could inspire us. People are overwhelmed with daily information about virus and pandemic. Everyone who is media literate person keeps a healthy diet about consuming information. Even professional journalists also keep it. I would like to focus your attention on no-news communication and to share with you some, in my opinion, very good examples for leading trends in the field. I chose tracks Cannes Lions Winners down last five years reflecting new language of effectiveness to expanding digital platforms. All they are a benchmark for creative excellence, honored as I mentioned at Cannes Lions festival. Cannes Lions has always been developed in partnership with the creative communications community. Their Awards Team carefully reviews and updates their Lions and categories in line with industry developments. What are the judging criteria? Several criteria are considered during judging and weighted as follows: 25% idea; 25% strategy; 50% impact and results. *But I put here my own criteria based on the one simple and very powerful word open-minded. Social Behavior and Cultural Insight are dominated in the examples below.*

Topicality. We live in a new age of quality content in direct response to the technology evolution. Audiences are consuming information in new ways from smaller more portable screens on mobile devices to third-party apps and discovery platforms. In this fast – changing world I think some global brands started to be more innovative during the last years. They initiated innovative campaigns showing better understanding of social, emotional, and behavioral needs of their audiences, inspire others with well-crafted narrative. These important cultural and future insights related to design thinking. Video content have become powerful tools for brands.

Ideas can come from anywhere. This belief is at the heart of design-thinking, a practice that combines creativity and structure to solve complex problems¹. There are three Es: Empathy, Expansive thinking, Experimentation. These three principles are found in the advertising messages chosen by me brands.

The main ideas. «Nothing is more efficient than creative advertising. The creative ads are more effective in inspiring people»². That is why the thought of Steven Vogel, Ogilvy and Mathew Germany's chief creative officer became a mantra. We see these principles in new advertising messages. «Creativity has the power to transform people, to change social behavior, to build business and to shape a society in a way nothing else can. It is insight and inspiration. It is encouragement and connection. Milestones and magic»³, says Tea Uglow for lionscreativity.com. Inspiration awakens us to new possibilities by allowing us to transcend our ordinary experiences and limitations. Some messages and slogans became motivational calls for people.

#Open World, Campaign of Heineken

Photo Heineken

<https://www.youtube.com/watch?v=dKggA9k8DKw>

Heineken, a brand with over 150 years history, released a social experiment, a campaign, promoting openness and exploring whether a common ground can unite the people. This social experiment is documented in a short film that challenges strangers with opposing beliefs on topics such as climate change, feminism to work in pairs. The brand

¹ Dr. Frederik G. Pfredt, Design-thinking in three steps: How to build a culture of innovation, [online]. Available at: <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/en-cee/future-of-marketing/creativity/design-thinking-in-three-steps-how-to-build-a-culture-of-innovation/p>. Oct.2018

² Reinatz W., Saffert P. Creativity in Advertising& When it Works and When it doesn't, Harvard Business Review, from June 2013 [online]. Available at: <https://hbr.org/2013/06/creativity-in-advertising-when-it-works-and-when-it-doesnt>

³ <https://www.lionscreativity.com/tea-uglow>

succeeds for three reasons: a clear link between the issues in question and the product (people often discuss their differences over a drink). The message is not absolutist and does not impose a predetermined result and radiates the confidence that people can be good and understand each other, although they look at the same problem from different points of view. In this way, the brand does not repel anyone from its public. And the very title of the campaign is: completely different.

Heineken's campaign also includes a fruitful collaboration with The Human Library, a non-profit organization that challenges prejudice and stereotypes through conversations with its «books» – real people with unusual stories (transsexuals, people with mental illness, refugees). The mission of the Human Library is to overcome the growing prejudices. Through talking and listening to each other, people can look beyond labels and find common ground. Listening to others redefines our identity and is a powerful tool for effective communication. At the same time, what we see around us is a world that is more divided than ever. This is combined with the understanding that we are probably not as open as we think. And listening itself is probably the most important part of the communication process.

«Whether it's 1950, 2017 or 2027, opening up allows us to get more out of life. This makes the world a more interesting place. And it makes every story worth listening to»⁴, concludes Cindy Tervoort, Head of Marketing at Heineken.

And the results are more than remarkable. The campaign generates widespread global participation in 150 countries. #Worlds Apart has become a topical topic on Twitter 22,000 social mentions. A number of celebrities took to Twitter to express their sympathy with the campaign. The Heineken campaign, created by Edelman and Publicis, London, grabbed a bronze lion in the Cyber category at the Cannes Lions Festival in 2017. The film Worlds Apart reached more than 40 million views on various social channels, mostly on YouTube.

One of the best examples of a platform that is gaining a lot of attention to provide a better video viewing experience is YouTube after Google. This topic covers the ways in which brands set new rules in the path of their strategy, not only with responsible business practices, but also with transparency, truth-telling, and empathy.

The Heineken short film shows the main leading trends in the creative communication of the brands.

CREATIVE storytelling. «Storytelling about brands is a great way to understand your ideas, differentiate your brand and develop new ideas. Today, if you want to succeed as an entrepreneur or a leader, you must also be a storyteller»⁵ – Richard Branson.

EMOTIONAL appeal

«The more emotional an event is, the less intelligent people are»,⁶ says Dr. Daniel Kahneman, a Nobel laureate in economics, 2002. It's no secret that emotions play an important role in successful advertising campaigns.

BRAND over the product.

The brand's connection is now authentic. Old-school advertising gimmicks do not work effectively because most brands become agents of social change. To this brands add the video as content for greater engagement. The visual aspect contributes to faster and easier information, therefore has a more convincing effect in the process of communication of the brand with the audience and therefore complements in the communication, an act of acquisition, purchase of the product or service. Many brand managers and marketers have realized that if video is on the marketing roadmap, especially in the current 2021 and last 2020, they can deliver more relevant and memorable content that is easier for consumers to perceive.

Uncensored playlist, campaign of Reporters without borders

⁴ <https://www.inside.beer/news/detail/uk-heinekens-sensitive-beer-ad-contrasts-pepsis-pr-disaster/>

⁵ Gallo C., Branson R. Explains Why Storytelling Is Your Competitive Advantage. Forbes. Oct. 17, 2017 [online]. Available at: <https://www.forbes.com/sites/carminegallo/2017/10/17/richard-branson-explains-why-storytelling-is-your-competitive-advantage/?sh=28852f8cdeed>

⁶ Frenay D. The Important of Emotions in Advertising, Emolytics, July 2016 [online]. Available at: <https://blog.emolytics.com/trends/importance-of-emotions-in-advertising/>

Photo, Reporters without borders, Germany

The Uncensored Playlist is an initiative for sharing news stories in censored countries through platforms like Spotify.

Reporters Without Borders works with the creative agency DDB Germany and the digital production company Media Monks. The uncensored playlist is an initiative for sharing news through the Spotify platform in countries where censorship prevails. The world's leading audio services company is not subject to active policing monitoring by authoritarian governments in these countries. In this case, journalism has been transformed into lyrics and uploaded as pop songs, free to listen to. This fact helps shape the idea that streaming pop music has become a tool that will allow the voice of journalists to be heard. According to Ahrens-Urbanek, DDB campaigns like these are extremely powerful. They pay attention to the work of journalists and the threats they face.

Here we see how the visual gives way to audio and the potential role of music playlists. The next step in this creative campaign is the opening of the «Uncensored Library» – the digital home of free speech, as it was called by DDB, as part of one of the most successful video games in the world, Minecraft. Existing censorship in countries such as Uzbekistan, Egypt, Vietnam does not allow many young people to understand what independent journalism is. Young people from mentioned countries grow up in a society with almost no access to independent speech, but music-like play is accessible. Thus, one of the most popular computer games in the world became a carrier of independent information. The Independent Digital Library opened on March 12, 2020.

I started with a mantra, and I finish with a famous slogan that became a motivational call, a mantra for generations: «Just do it». Nike has once again won the grand prize at the Cannes International Creative Festival. In early 2020, Nike moved forward emotionally despite criticism with emotional stories of several athletes who have woven themselves into the fabric of American popular culture by overcoming their respective individual circumstances. Nike has developed a special platform to talk about the brand's mission and to talk about equality of men and women. Nike figuratively that said, it strengthened its game and raised its brand to a higher level over the shoes and clothing, stating a position on social issues. With the «Dream Crazy» including performance of American football player Colin Kaepernick and «Dream Crazier» campaign, Nike ignites hopes and inspiration for millions reminded that anything is still possible. The spotlight of campaign «Dream Crazier», narrated by tennis player Serena Williams, is focused on female athletes who have broken barriers and brought people together through their performances. «A woman running a marathon was crazy. A woman boxing was crazy. A woman dunking. Crazy. Coaching an NBA team? Crazy. A woman competing in a hijab, changing her sport, landing a Frontside Double Cork 1080, or winning 23 Grand Slams, having a baby, and coming back for more? Crazy. Crazy. Crazy. Crazy. And Crazy»⁷

Nike Dream Crazy

Photo Nike

Conclusions. More brands understand that being innovative and being open let us get more out of life. Some of the brands have an opportunity to work on a project that can change lives for the better. They started to connect authentically their audiences. Old-school advertising tricks do not work anymore. Brand storytelling is a great way to differentiate every brand. Emotions play an important role. More and more we see brand over the product. Brands have become agents for social change. And business outcomes are remarkable.

References:

1. Ann Binlot, Nike And Serena Williams Inspire Women To 'Dream Crazier' With New Campaign, Forbes, Feb. 28 2019 [online]. Available at: <https://www.forbes.com/sites/abinlot/2019/02/28/nike-and-serena-williams-inspire-women-to-dream-crazier-with-new-campaign/?sh=4b6ea63f20a3>

⁷ Binlot A. Nike And Serena Williams Inspire Women To 'Dream Crazier' With New Campaign. Forbes. Feb. 28 2019 [online]. Available at: <https://www.forbes.com/sites/abinlot/2019/02/28/nike-and-serena-williams-inspire-women-to-dream-crazier-with-new-campaign/?sh=4b6ea63f20a3>

2. Carmine Gallo. Richard Branson Explains Why Storytelling Is Your Competitive Advantage. Forbes. Oct. 17, 2017 [online]. Available at: <https://www.forbes.com/sites/carminegallo/2017/10/17/richard-branson-explains-why-storytelling-is-your-competitive-advantage/?sh=28852f8cdee>
3. David Frenay. The Important of Emotions in Advertising, Emolytics, July 2016 [online]. Available at: <https://blog.emolytics.com/trends/importance-of-emotions-in-advertising/>
4. Dr. Frederik G. Pfreddt, Design-thinking in three steps: How to build a culture of innovation [online]. Available at: <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/en-cee/future-of-marketing/creativity/design-thinking-in-three-steps-how-to-build-a-culture-of-innovation>, Oct. 2019
5. Werner Reinatz, Peter Saffert., Creativity in Advertising& When it Works and When it doesn't, Harvard Business Review, from June 2013 [online]. Available at: <https://hbr.org/2013/06/creativity-in-advertising-when-it-works-and-when-it-doesnt>
6. Ram Nidumolu, C.K. Prahalad, M. R. Rangaswami. Why Sustainability is a Key Driver for Innovation, Harvard Business Review [online]. Available at: <https://hbr.org/2009/09/why-sustainability-is-now-the-key-driver-of-innovation>

ПОСЕРЕДНИЦТВО В ПОКУПКАХ ЯК ПРАКТИКА КРЕАТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ

Болотова Вікторія Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Байдак Тетяна Михайлівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Вступ. Останні п'ятнадцять років все більше розповсюдження в Україні набувають онлайн-покупки у закордонних магазинах за допомогою цифрових технологій. Це пов'язано, перш за все, з економічними чинниками: низький рівень заробітної платні у переважній більшості українців; неповна представленість відомих брендів в Україні або їх відсутність взагалі; завищені ціни на їхню продукцію в українських офлайн-магазинах та бідний асортимент; гірша якість аналогічних товарів ніж в закордонних магазинах. Проте процес онлайн-придбання товарів має певні особливості через які пересічній людині важко скористатися такою можливістю. До таких особливостей відносяться: відсутність прямої доставки в Україну майже у всіх закордонних ритейлерів; проблеми з оплатою банківською карткою не резидента країни, де здійснюється онлайн-покупка, доволі складна система логістики із необхідністю користування послугами мейл-форвардів, існування мінімальної доставки по країні магазину або доставки, яка є платною, що суттєво збільшує вартість придбаних речей; необхідність спілкування англійською мовою зі службою підтримки інтернет-магазину де здійснюється онлайн-покупка, вміння користуватися цифровими сервісами, які обслуговують покупку та доставку придбаних товарів, тощо. Тому виник запит на новий вид послуг, а саме на послуги з викупу товарів в невеликих обсягах (а частіше в одиничних екземплярах) в закордонних інтернет-магазинах, та з'явився особливий вид підприємницької діяльності.

Актуальність. Підприємницька діяльність, яка пов'язана з організацією спільних покупок може вважатись креативною, оскільки новаторською є не тільки сама ідея онлайн-посередництва між закордонними продавцями та роздрібними покупцями, але й засоби її здійснення, сам процес онлайн-покупки (який часто супроводжується «винайденням» механізму успішної покупки), просування послуг з викупу товарів, створення довірчих стосунків зі всіма учасниками цього процесу.

В основі такого виду посередництва лежить практика спільних покупок. Навіть на початку його виникнення об'єднання навколо посередника, що здійснював викуп товарів за кордоном, називали «СП» (спільні покупки), хоча «спільність» тут знаходиться на другому плані, на першому все ж таки – «покупка» та конкретна людина, що організовує та здійснює її.

Вивчення цього феномену почалося біля десяти років тому і було пов'язано саме з аналізом феномену об'єднання людей. Дослідженням спільних покупок весь цей час в основному займалися економісти та маркетологи, а розгляд соціальних аспектів цього питання був обмежений [1-3], хоча в контексті спільних покупок перспективним є вивчення найрізноманітніших аспектів соціальної реальності: довіри, професійної структури, самозайнятості, впровадження інновацій, особливостей їх реклами в інтернет-просторі тощо.

Виклад основних ідей. Сам феномен спільних покупок з'явився ще у XIX ст. у США. Його придумав засновник Great Atlantic & Pacific Tea Company, який запропонував своїм клієнтам створювати так звані «клуби покупок» та залучати туди своїх сусідів і знайомих, а за це отримувати знижку всім покупцям. Далі все більше

компаній заохочували покупців об'єднуватись для придбання товарів дрібним оптом. Найчастіше такі клуби формувалися сусідами по району для закупівлі продовольчих товарів. Обов'язки розподілялися між учасниками: хтось вів облік замовлень, хтось їздив до постачальника, хтось розвозив товари по домівках [1, 2].

З появою інтернету спільні покупки не тільки не зникли, а перейшли у нові форму. У США наприкінці 1990-х років почали з'являтися сайти з груповими покупками. Ці сайти були своєрідними посередниками, вони наймали організаторів «СП», які домовлялись з постачальниками, а відвідувачі сайтів об'єднувались в залежності від своїх потреб навколо тих чи інших організаторів.

На пострадянській простір практика спільних покупок прийшла у середині 2000 рр. Тут основною платформою виступили міські форуми та форуми мам, де було навіть створено окремі розділи, присвячені таким покупкам.

Перш за все, спільні покупки організовувались молодими матусями, які перебували у відпустці по догляду за дитиною (часто не першою), тому не мали достатньо грошей для придбання необхідних товарів, переважно дитячого асортименту. Вони організовувались одноразово та безкоштовно, а надалі вже переходили на постійну основу, коли всі учасники почали платити організаторам певний відсоток від вартості купленого товару за роботу по зв'язку з постачальником, викуп, роздачу придбаних речей тощо.

Саме те, що молоді або багатодітні мами найчастіше ставали як організаторами, так і учасниками подібних груп, практику соціальних покупок можна вважати прикладом соціального підприємництва. Вони давали змогу економити та допомагали оптимізувати сімейний бюджет у скрутні часи економічних криз. Згодом до таких покупок почали приєднуватись не тільки молоді мами і не тільки люди з обмеженими доходами, що зробили цей вид підприємництва не завжди соціальним.

Спочатку СП обмежувались національним ринком, але згодом вийшли за кордон, оскільки речі там були набагато якіснішими та суттєво дешевшими. Транспортні компанії почали надавати адреси для отримання посилок з інтернет-магазинів. Виникли сервіси для збору замовлень, що значно полегшило роботу організаторів СП. З форумів окремих міст СП закордонних покупок перемістились до спеціальних форумів, присвячених саме покупкам через інтернет. Покупки з інтернет-магазинів перетворились на бізнес, з'явилися сайти фірм, основною діяльністю яких стало саме посередництво в цій галузі.

Проте основними сервісами сучасних СП закордонних покупок є наразі месенджери, де існують відповідні канали, відкриті та закриті групи. Багато з них функціонують на впевненості в організаторі, який може бути абсолютно незнайомою людиною, але отримує певний кредит довіри за рахунок самого факту існування в нього певного кола постійних клієнтів. Їх приклад надання йому передоплати за речі (іноді доволі значної) слугує знаком надійності. Правила в групі встановлюються модератором-організатором покупок. Дуже часто для створення емоційної прив'язаності до групи не тільки не забороняється, але й заохочується спілкування її учасників на різні теми. Група починає виконувати не тільки прагматичні функції, але й функції радника з різних питань, психологічної підтримки, ідентифікації, статусну функцію, поділу цінностей та світосприйняття тощо.

Функціонування та поширення подібних груп призвело до виникнення і навіть початку інституціоналізації нових видів діяльності. Виникли такі професії, як байери, анонсери, фахівці з просування груп у месенджерах. Основним каналом просування груп стали спеціальні сайти з продажу речей (наприклад, Кідстафф), блоги та соціальні мережі – спочатку Фейсбук, а згодом Інстаграм. Саме останній грає зараз ключову роль. Непрямий поштовх до користування послугами байерів дають також блогери у сфері моди. Значну роль у поповненні груп поза інтернетом мають соціальні кола (наприклад, колеги, мами тощо).

Висновки. Майбутнє практик спільних покупок, розвиток нових професійних спільнот та інституціоналізація їх діяльності залежить, перш за все, від економічних чинників, митного та податкового законодавства. Але у перегонах з цифровим світом, який стирає відстань під час пошуку та придбання речей, надає доступ майже до будь-чого, економить час у процесі купівлі за допомогою цифрових сервісів у сукупності з підбором найдешевших трендових пропозицій, офлайн формат купівлі улюблених брендів вже починає програвати.

Література:

1. История совместных покупок. 06.02.2014. URL: <https://spark.ru/startup/repka/blog/2283/5-istoriya-sovmestnih-pokupok> (дата звернення: 29.06.2021).
2. Майорова-Щеглова С. Н. Совместные покупки как новая экономическая практика родительского сообщества // Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение». 2016. №2 (4). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovmestnye-pokupki-kak-novaya-ekonomicheskaya-praktika-roditelskogo-soobshchestva> (дата звернення: 29.06.2021).
3. Приходько К. А. Как реализовать синергию совместных закупок // Экономика и менеджмент инновационных технологий. 2014. № 7. URL: <https://ekonomika.snauka.ru/2014/07/5605> (дата звернення 24.06.2021).

ТИПОЛОГІЯ СПОЖИВАЧІВ ПРИ СПРИЙНЯТТІ КРЕАТИВНОЇ РЕКЛАМИ

*Скориніна-Погребна Ольга Володимирівна*доктор соціологічних наук, професор, професор
кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Вступ. Неможливо уявити сучасний світ без реклами. Реклама та рекламна діяльність є об'єктом дослідження в економіці, соціології, культурології, психології. На побутовому рівні поняття реклами є зрозумілим та усталеним, але при цьому слід зрозуміти наскільки неоднозначним є її визначення в різних наукових підходах. У сфері реклами закордонних науковців слід назвати дослідження Б. Кортленда, Ч. Г. Сендиджа, В. Фрайбургера, К. Ротцолла, А. Дейяна та ін. Рекламна діяльність вивчалась І. М. Волковим, Ю. Вольдманом, В. Л. Музикантом, Р. Титовим, І. Я. Рожковим, Л. К. Терещенко, К. Ю. Тотьєвим і т.д.

Актуальність. Звичне уявлення про рекламу є досить обширним, але при цьому дуже стандартним або навіть шаблонним. Багато людей щодня стикаються з різними рекламними різновидами. Останнім же часом все більшою популярністю користується креативна реклама, яка внесла щось нове в маркетингову область і зробила її більш цікавою і незвичною.

Креативність реклами можна представити як найважливішу складову маркетингової системи, головна функція якої полягає у забезпеченні впливу на споживачів. Креативна реклама стає все більш затребуваною, тому що завжди привертає увагу клієнтів і грає на їх почуттях і емоціях.

Виклад основних ідей. Креативні прийоми у розробленні рекламної концепції товару у своїй основі мають теоретичні моделі. Однією із найбільш розповсюджених є теорія неспростовних фактів.

Сутність теорії неспростовних фактів полягає у встановленні значущих характеристик товару, що рекламується, які впливають на споживчу поведінку. Це може бути ієрархія функціональних властивостей товару, які відповідають очікуванням споживачів; ієрархія проблем, які є у цільовій аудиторії, які можна розв'язати за допомогою рекламованого товару; ієрархія цінностей, пов'язаних з даним товаром, тощо. Впровадження даної теорії має ряд недоліків, які пов'язані із можливою недостовірністю інформації, отриманою в процесі дослідження цільової аудиторії та специфіки ринку. В першу чергу необхідно зрозуміти, кому саме потрібна запропонована продукція. Креативні пропозиції повинні ґрунтуватись на потребах споживачів та притягати погляд для швидкого повідомлення головної ідеї. Споживачі зазвичай не дивляються в рекламу занадто довго для розуміння її тонкої суті.

Ефективність рекламного звернення залежить від двох важливих передумов: по-перше, його необхідно довести до покупця, який, у свою чергу, мусить звернути на нього увагу; по-друге, покупець має його зрозуміти саме так, як цього бажає рекламодавець. Кожна з цих передумов є своєрідним бар'єром для сприйняття, що його багато рекламних звернень не можуть подолати. Деякі рекламні звернення не стимулюють органи чуття споживача до мінімального порогового рівня, деякі ж так перекручуються споживачем, що ефект рекламного звернення стає зовсім іншим, ніж те, на що сподівався рекламодавець.

Ключовим моментом у процесі збирання інформації виступає визначення провідної репрезентативної системи споживача, від якої залежить домінуючий спосіб отримання людиною інформації із зовнішнього світу. Це специфічна система збирання та опрацювання інформації, яка використовується для формування й репрезентації власного досвіду. Виходячи з цього, можна визначити, що репрезентативна система є ключовим фактором при сприйнятті креативної реклами та може бути критерієм для визначення типів споживачів.

Виділено 4 типи споживачів: візуальні, аудіальні, кінестетичні та дигітальні.

Споживачі, які мають добре розвинену візуальну систему, найчастіше осмислюють світ у зорових образах. У сприйнятті реклами вони акцентують увагу переважно на зорових деталях сприйняття реальності. Стосовно мовного супроводу реклами, то візуалам притаманне уживання таких предикатів: бачити, сфокусувати, помічати, ілюструвати; яскравий, темний, туманний; розпливчато, виразно тощо. Їх манера спілкування динамічна й емоційна: розмовляють швидко та голосно з численними паузами. Під час комунікативного акту візуали намагаються дотримуватися такої дистанції, з якої зручніше розгледіти партнера. Саме тому зазвичай візуал займає позицію на певній відстані, щоб розширити поле огляду й триматися дещо відсторонено, оцінювати все, що відбувається навколо, так, ніби це його не стосується. Візуал переконаний, що його сприймають «за одягом», і тому його одяг завжди ефектний та яскравий, навіть якщо незручний.

Специфіка аудіалів полягає в тому, що вони легко знаходять найтонші відмінності у звуках, але можуть не помічати кольорів і не відчувати жодної різниці в запахах. Представники цього типу найчастіше вживають такі типові предикати: говорити, слухати, звучати, кричати, шепотіти, замовкнути; тон, тональність, звук; тиша, дисонанс, резонанс; пронизливий, монотонний, гармонійний, голосний, тихий, дзвінкий.

Аудіал малорухливий, мало жестикулює і схильний відволікатися на навколишні звуки, оскільки його репрезентативна система налаштована передусім на слухання, а вже потім на спостереження й відчуття. Для аудіалів найважливішим є інтонація, гучність, тембр голосу співрозмовника. Саме тому аудіали здебільшого дуже контактні, адже для орієнтації в навколишньому світі та прийняття адекватних рішень їм надзвичайно потрібна звукова інформація. Вони самі схильні багато говорити, ніби перевіряючи в цьому аудійному каналі правильність своїх оцінок і відчуттів.

Аудіали переважно мають хороший музичний слух і виразний, глибокий, мелодійний голос. Однак їхнє мовлення демонстративно монотонне, очевидно для того, щоб «почути» всі тонкощі мовлення, тональності, інтонації співрозмовника.

Кінестетики у сприйнятті світу спираються на відчуття і водночас мають істотно приглушені здібності до того, щоб «побачити» й «почути». Фахівці розрізняють зовнішню та внутрішню кінестетику. В основі зовнішньої кінестетики лежать тактильні відчуття (дотик, температура, вологість), запах і смак. Внутрішня кінестетика охоплює емоції й внутрішні відчуття, усвідомлення стану тіла, які інформують людину про те, як вона рухається і що її оточує.

Кінестетики схильні уживати такі предикати: відчувати, хапати, контактувати, стискати, торкатися, пробувати; теплий, жорсткий, гладенький, твердий, холодний, важкий, смачний, прісний, гострий, ніжний, гіркий, свіжий, ароматний. Вони цінують комфорт та ретельно дбають про своє тіло. В одязі для них важлива зручність, а не зовнішній вигляд.

Репрезентативна система дигітала основана на внутрішньому аналізі та діалозі. Дигітали – раціоналісти. Представники цієї модальності мають своєрідну модель сприйняття світу, орієнтовану на сенс, зміст, важливість та функціональність, тому вони, наприклад, не стільки співчують людському горю, скільки розуміють масштаби трагедії, проблеми.

Дигітали здебільшого використовують такі предикати: усвідомлювати, думати, знати, вирішувати, розуміти, сприймати, помічати, нагадати, демонструвати, погоджуватися, пам'ятати, вірити.

Висновки. Таким чином, кожна репрезентативна система відображає один із ключових каналів орієнтації людини в навколишній дійсності й має свою специфіку реакцій, що позначається на особливостях сприйняття світу, поведінці, своєрідності аналізу інформації й прийняття рішень тощо. Етап збирання та опрацювання інформації створює умови для певної споживчої поведінки. У процесі мислення людина спирається на свій досвід, тобто використовує свої органи почуттів внутрішнім способом. Коли людина думає про те, що бачила, чула і відчувала, вона відтворює ці картини, звуки та відчуття всередині себе. Отже, кожна людина знов переживає інформацію тією ж самою сенсорною формою, якою спочатку її сприймала. Тому в створенні реклами важливо враховувати особливості всіх типів споживачів, для того щоб підвищити її ефективність.

Література.

1. Вікарчук О. І., Калініченко О. О., Ніколаєнко С. М., Пойта І. О. Рекламний креатив: навчальний посібник. Житомир, Видавець О. О. Євенок, 2018. 208 с.
2. Добрянська О. Методологічні засади формування пріоритетів у рекламній роботі // Соціально-економічні дослідження у перехідний період. Проблеми оцінки соціально-економічних процесів. Випуск XXX. Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2001. С. 184-199.
3. Рябова Т. А., Рябов І. Б. Роль креативу в рекламній діяльності. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». №6, 2019.

МАРКЕТИНГ ВРАЖЕНЬ В УМОВАХ КРЕАТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

Ус Марина Ігорівна

кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Вступ. Сучасність характеризується новими динамічними умовами функціонування всіх суб'єктів ринку. Постійні зміни, що відбуваються у всіх сферах життя та видів діяльності, чинять істотний вплив на споживачів і виробників товарів і послуг, що призводить до необхідності перегляду підходу та практики використання маркетингу. Впродовж останніх десятиріч маркетинг еволюціонував від верховенства продукту до надання пріоритету споживачеві. За таких умов відбувається пошук нових дієвих та креативних шляхів та стратегій рекламування й організації роботи з громадськістю.

Актуальність. Сьогодні, трансформуючись у відповідь на глобальні зміни середовища, маркетинг як один з ключових чинників успіху в багатьох індустріях, починає орієнтуватися не просто на споживача, але націлений безпосередньо на людину – індивіда з його думками, почуттями та емоціями. Втративши потенціал

концепції «відповідності потребам і переваги над конкурентами», маркетинг відроджується в новому форматі – маркетингу вражень. Однією з ключових умов реалізації маркетингу вражень виступає обов'язкове використання реклами та зв'язків з громадськістю (які є базовими інструментами маркетингових комунікацій). Вони створюють креативне поле і розширюють можливості забезпечення нових вражень споживачів.

Метою дослідження виступає визначення сутності маркетингу вражень та його особливостей в умовах креативної економіки. Основними методами дослідження є загальнонаукові – аналіз, синтез, порівняння, спостереження та узагальнення.

Виклад основних ідей. Ф. Котлер зазначав, що компанії приходять до розуміння того, що сучасні споживачі потребують не стільки товарів і послуг, чи навіть ідей, а в першу чергу вражень, які стосуються внутрішнього середовища – духовного світу особи [1].

Поняття маркетингу вражень не нове, так в 2001 році Б. Шмітт використовував його в своїй науковій праці «Емпіричний маркетинг: Як змусити клієнта відчувати, думати, діяти, а також співвідносити себе з вашою компанією», підкреслював, що потенціал традиційного маркетингу практично вичерпаний, його принципи та моделі є застарілими [2]. Причини цього науковець вбачає в глобальному поширенні інформаційних технологій, домінуванні брендів, розвитку інтегрованих маркетингових комунікацій та креативних індустрій.

Креативна економіка чи економіка знань – особливий сектор економіки, що базується на інтелектуальній діяльності. Основними характеристиками є: визначальна роль нових технологій, високий ступінь невизначеності, великий обсяг вже існуючих знань і гостра необхідність генерації нових знань та ідей.

В таких умовах, саме Experiential Marketing (з англ. емпіричний маркетинг або «маркетинг, заснований на досвіді») або у вітчизняній практиці «маркетинг вражень», здатний використовуючи враження і емоції, які отримує споживач після відвідування того чи іншого закладу, споживання продукту або отримання послуги, бути підґрунтям для розвитку бізнесу, особливо в креативних індустріях. До них належать: реклама, архітектура, ремесла, кінематографія, дизайн, створення моделей одягу, інтерактивні розважальні програми, музика, виконавчі мистецтва, преса, програмне забезпечення та обчислювальні системи, телебачення і радіо. Всі індустрії безпосередньо пов'язані з інтелектуальною власністю, специфічними знаннями.

Подальший розвиток маркетингу вражень отримав в роботі Дж. Б. Пайна і Дж. Х. Гілмора «Економіка вражень. Робота – це театр, а кожен бізнес – сцена» [3]. Вчені констатують зародження економіки вражень, орієнтованою на відчуття споживачів, і відзначають, що в умовах високої конкуренції на перенасиченому ринку товарів і послуг бренди, щоб виділитися на тлі конкурентів, повинні надавати споживачеві досвід, який буде запам'ятовуватися і забезпечить тісний емоційний зв'язок між покупцями і продуктом [3, с. 21].

На сучасному етапі маркетинг вражень є комплексним синтетичним поняттям, яке включає особливий вид маркетингової діяльності, заснований в першу чергу, на рекламі та брендингу. Найбільша увага приділяється забезпеченню можливостей для споживачів «відчутти» бренд. Традиційні форми реклами (друкована, радіо і телебачення) переслідують конкретні цілі – вербально і візуально передати всі переваги самого бренду та продукту. Проте вони є більш традиційними інструментами. В свою чергу, головна мета засобів маркетингу вражень полягає в захопленні споживачів продуктом, який просувається, використовуючи при цьому максимально можливу кількість каналів, зокрема комунікаційних, за допомогою яких сприймається інформація. Це можливо при використанні додаткових сучасних та штучних інструментів маркетингових комунікацій.

Необхідно враховувати, що маркетинг вражень використовує різноманітні емоції, які можуть мати як позитивний характер, так і негативний.

Як комплексне поняття маркетинг вражень також є видом стратегії, яка сприяє створенню унікальних заходів для брендів і дозволяє споживачам «відчутти» бренд, випробувати всі його цінності.

Призначенням маркетингу вражень є захоплення споживачів, підвищення залученості в процес покупки з використанням при цьому максимально можливої кількості маркетингових комунікацій і каналів, завдяки яким споживач (клієнт) отримує інформацію.

В системі маркетингу вражень слід виокремити два головних напрямки: самі враження, за допомогою яких можна впливати на споживача, а також методи, завдяки яким можливе створення вражень. Кожен з них може ефективно реалізовуватися тільки використовуючи високий півень креативності.

Сфера товарів і послуг має можливість застосовувати різного роду інструменти, які, в свою чергу, дозволяють працювати на враження. До них можна віднести: пробні сеанси; онлайн-курси; демонстрацію продукції в місці продажів; безкоштовні зразки товарів тощо.

Створюючи певний емоційний зв'язок між брендом і покупцем, виробник має можливість вийти за рамки властивостей покупки. У свою чергу, цільова аудиторія відчуває цю прихильність і робить замовлення чи споживає той чи інший продукт або послугу.

Серед основних переваг використання маркетингу вражень можна виділити наступні:

- побудова відносин зі споживачами;
- підвищення рівня поінформованості;
- підвищення ступеня лояльності до продукту, бренду;

- визначення актуальності напрямку діяльності;
- формування спогадів;
- змінювання свідомості незадоволених клієнтів;
- розширювання цільової аудиторії;
- використання реклами «із вуст в уста» тощо.

Для того щоб викликати у клієнтів враження, компанії та підприємства навмисне створюють пам'ятні події. У сучасному світі система продажу вражень присутні не тільки в світі кіно, театрів або розважальних парків. Новітні технології дають можливість отримувати абсолютно нові форми вражень, які, в свою чергу, відносяться до віртуальної реальності і різного роду симуляторів [4].

Участь клієнта у такій події може бути як пасивним, коли він просто спостерігає за дією, так і активним, коли він виступає в якості головної фігури в формуванні враження.

Висновки. Таким чином, маркетинг вражень може поєднувати велику різноманітність маркетингових інструментів, стратегій і прийомів, підвищуючи рівень їх креативності. Завдяки цьому споживачі краще запам'ятовують компанію і інформацію про товар на тлі яскравих вражень. Високий емоційний настрій сприяє довготривалому збереженню отриманого позитивного ефекту і в цілому сприяє підвищенню ефективності діяльності.

Література:

1. Котлер Ф., Картаджайя Х., Сетиаван А. Маркетинг 3.0: от продуктов к потребителям и далее – к человеческой душе / пер. с англ. А. Ю. Заякина. Москва: Эксмо, 2011. 119 с.
2. Шмитт Б. Эмпирический маркетинг: как заставить клиента чувствовать, думать, действовать, а также соотносить себя с вашей компанией / пер. с англ. К. Ткаченко. Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2001. 400 с.
3. Пайн Б. Дж. П., Гилмор Дж. Х. Экономика впечатлений. Работа – это театр, а каждый бизнес – сцена. М.: Вильямс, 2005. 304 с.
4. Очеретяна О.В. Маркетинг вражень: формування позитивних та негативних емоцій у споживача. XXXVIII економіко-правові дискусії: матеріали міжнародної науковопрактичної інтернет-конференції. Львів, 2019. С. 15-17. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-3011/> (дата звернення 27.06.2021)

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ КРЕАТИВНОСТІ РЕКЛАМИ

Полякова Яна Олександрівна

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності факультету міжнародних економічних відносин

Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Вступ. Більшість вітчизняних підприємств вперше розробляють структуру комунікативної політики та аналізують її сутність з метою формування маркетингової позиції у високо конкурентних нішах міжнародного бізнесу на основі пошуку унікальної конкурентної переваги.

Актуальність. Міжнародна комунікативна діяльність підприємств потребує подальшого удосконалення теоретико-методичного інструментарію на основі креативного підходу, що забезпечить формування унікальної конкурентної позиції у суб'єктивному інформаційному просторі споживача на визначеному сегменті міжнародного ринку. Питаннями формування комунікативної політики підприємства (КПП) займалися наступні іноземні вчені-економісти. Ф. Уебстер запропонував поетапну розробку програми комунікації в промисловому маркетингу, обґрунтував взаємозалежність між задачами та процесом оцінки рекламної кампанії [1, с. 370-371]. С. Мінетт розробив методику брендингу на промисловому ринку та вдосконалив методи управління комунікаційними каналами підприємства [2, с. 116]. Р. Райт приділив увагу формуванню стратегії управління маркетинговими комунікаціями підприємства [3, с. 318]. Однак теоретична спрямованість наукових досліджень у сфері міжнародних комунікацій, недостатність дослідження особливостей формування комунікативної політики, низький рівень адаптації визначених закономірностей маркетингового позиціонування до умов економічних систем, що знаходяться на ранній стадії свого розвитку у міжнародному бізнес середовищі, спричиняють необхідність розробки методики формування комунікаційної політики підприємства на засадах креативності. Це дозволить ефективно залучати інноваційні засоби маркетингових комунікацій на міжнародному ринку за умов обмежених внутрішніх резервів підприємства.

Виклад основних ідей. Відмінність міжнародного ринку, що полягає у масштабах ринку, функціональній взаємозалежності найбільш впливових операторів ринку, відповідності якості продукції

міжнародним стандартам, високій компетентності покупців, тривалості та багатофакторності прийняття маркетингових управлінських рішень потребують застосування інших засад формування комплексу КПП, вибір засобів маркетингових комунікацій якої доцільно здійснювати на основі запропонованої методики. Методика формування міжнародної комунікаційної політики підприємства на основі креативного підходу включає наступні етапи:

1. Аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства на міжнародному ринку із залученням методів портфельного, SWOT-аналізу, маркетингових досліджень, що дозволяє визначити маркетингову позицію, освідомити конкурентні переваги та проблеми розвитку на міжнародному ринку. Аналіз повинен залучати збір даних відносно моделей формування обізнаності та асоціативного ряду формування відношення до продукту/торгівельної марки визначеної цільової аудиторії.

2. Формування інформаційної системи здійснюється за умов використання баз даних, трендового та кореляційного аналізів, що дозволяє створити збалансовану систему показників комунікативної діяльності підприємства – джерело інформації як щодо внутрішніх процесів підприємства, так і зовнішніх наслідків комунікаційної діяльності, що здатне забезпечити формулювання у майбутньому стратегічних планів та заходів із їх реалізації. Інформаційна система визначає цілі, показники, завдання, заходи та оцінює взаємозв'язок, що дозволяє у подальшому визначити креативні методи формування маркетингових комунікацій.

3. Визначення комунікативної стратегії підприємства повинно базуватися на даних попереднього аналізу середовищ підприємства, а також загальної стратегії підприємства. Використання методів анкетування, опитування, бізнес-діагностики, мозкового штурму, проблемно-ділової гри, колективної роботи з експертами, експертні, мережеві методи, стохастичні граfi, інтуїція дозволяють окреслити коло креативних напрямів комунікативної діяльності та визначити вектор розвитку підприємства у зовнішньому інформаційному просторі.

4. Формулювання креативних цілей підприємства на міжнародному ринку являє собою побудову довгострокових та короткострокових цілей та передбачає створення системи якісних та кількісних показників підприємства, які повинні обиратися за даними інформаційної системи на основі аналізу діяльності. При побудові цілей важливо приділити уваги двом типам креативних завдань із формування унікальної конкурентної позиції у інформаційному просторі споживача, а саме: загальним завданням комунікативної стратегії (згідно з якою будуть визначені пріоритети у використанні медіаканалів) та завданням формування креативного змісту для кожного конкретного медіа каналу протягом певного періоду часу.

5. Вибір елементів комплексу маркетингових комунікацій передбачає вибір передпродажних засобів, засобів реклами та інтегрованих маркетингових комунікацій для місць прийняття рішень з урахуванням внутрішніх (бюджет, наявність кваліфікованого персоналу, ефективність корпоративних комунікацій) та зовнішніх (наявність постійних клієнтів, обізнаність (розпізнавання та пригадування) продукту, позитивне/негативне відношення – низький/високий рівень залучення, інформаційність / трансформаційність) ресурсів підприємства, а також масштабу ринку, географічної обмеженості, сегменту споживачів. Врахування таких зовнішніх даних, як обізнаність та відношення аудиторії дає можливість обрати креативний тип маркетингових комунікацій для кожного окремого підприємства та корегувати їх використання на основі соціально-економічних ефектів.

6. Розміщення комунікацій підприємства передбачає реалізацію всього комплексу на практиці, при цьому важливим є постійний моніторинг щодо придатності обраних комунікативних методів та їх соціально-психологічної складової для кожного окремого географічного ринку.

7. Оцінка соціологічної та економічної ефективності комунікацій, визначених на засадах креативного підходу передбачає розрахунок ефективності на основі системи кількісних показників (обсягу продажів, прибутковості, зміни в обізнаності та відношенні до продукту/торгової марки з боку цільової аудиторії). На даному етапі завершується формування комунікативної політики підприємства, можливе вдосконалення обраного комплексу креативних маркетингових комунікацій на основі зворотнього зв'язку.

Висновки. У даному дослідженні удосконалено методику формування комплексу комунікацій підприємства за рахунок поєднання основних методів аналізу внутрішньої та зовнішньої інформації та обґрунтованого вибору креативних засобів комунікацій, що надає можливість оптимізації соціально-економічних ефектів комунікативної діяльності підприємства залежно від стадії життєвого циклу на міжнародному ринку та формування інтегрованої системи маркетингових комунікацій за умов обмеженості внутрішніх резервів з метою формування унікальної конкурентної позиції.

Література:

1. Уэбстер Ф. младший Основы промышленного маркетинга. / пер. с англ. М.: ЗАО «Издательский дом Гребенникова», 2005. 415с.
2. Минетт С. Маркетинг В2В и промышленный брендинг. / пер. с англ. М.: ИД «Вильямс», 2008. 208с
3. Райт Р. В2В-Маркетинг. / пер. с англ. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2007. 624с.

КОМУНІКАТИВНА СПРОМОЖНІСТЬ УНІВЕРСИТЕТІВ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ: КРЕАТИВНІСТЬ У СИСТЕМНОСТІ

Фоломєєв Максим Анатолійович

кандидат політичних наук, доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
директор Центру зв'язків з громадськістю
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Вступ. У цифрову епоху трансформується та розширюється спектр комунікативних технологій для позиціонування та просування університетів. Сьогодні вже недостатньо бути лише присутнім в інформаційному просторі чи у порядку денному, потрібно бути на «крок попереду» та постійно вдосконалювати інструменти взаємодії з цільовою аудиторією, застосовувати креативні технології для привернення уваги стейкхолдерів, побудови комунікативної спроможності та для того, щоб бути конкурентоспроможними як на національному, так і на міжнародному освітньому рівні [1].

Цифрова епоха також привносить зміни у сферу креативних індустрій: традиційні форми та інструменти брендингу, реклами, PR, з одного боку, доповнюються, а подекуди навіть заміщаються онлайн-форматами, які стають не менш значущими та впливовими, ніж звичайний офлайн-формат [2]. У 2020–2021 році цьому особливо сприяла пандемія COVID-2019, в умовах якої бренди (як комерційні, так і ЗВО) вимушені були адаптуватися до нових викликів та вибудовувати комунікації з цільовими аудиторіями в тотальному онлайн-форматі [3].

Актуальність. Відповідно, побудова бренду ЗВО та його просування в умовах диджиталізації суспільних відносин та значної імплементації інформаційно-комунікативних технологій потребує окремого наукового дослідження з метою виокремлення найбільш ефективних комунікативних технологій, здійснення е-брендингу для забезпечення конкурентоспроможності ЗВО в новому комунікативному просторі. Метою даної роботи є окреслення форм та інструментів побудови комунікативної спроможності університетів в умовах диджиталізації та цифрового суспільства.

Виклад основних ідей. Методологія дослідження полягала у здійсненні кейс-стаді 19 переміщених ЗВО щодо аналізу побудови брендингу, рекрутингу абітурієнтів та налаштування комунікативних майданчиків (за участі автора в проєкті Програми імені Фулбрайта в Україні «Зміцнення переміщених українських університетів задля сталого розвитку» у 2020 році). На основі заповненої форми опитування, аналізу інформації з відкритих джерел (сайт, соціальні мережі) та індивідуальних консультацій було здійснено аналіз поточного стану переміщених ЗВО (у форматі SWOT-аналізу) та розроблено низку загальних та індивідуальних рекомендацій щодо побудови комунікативної спроможності ЗВО.

Повномасштабна комунікативна спроможність може бути оцінена крізь призму структурно-функціонального підходу, який передбачає системність та послідовне виконання (в дечому навіть формальне) кроків для успішного функціонування «системи», тобто існування ЗВО та рекрутингу абітурієнтів. Водночас, в умовах надвисокої конкуренції в освітньому середовищі та у цифрову епоху цього замало. Необхідно привносити креативний елемент для того, щоб виділитися серед конкурентів та привертати увагу в інформаційно перенасиченому просторі. Тобто формальних кроків недостатньо, аудиторія потребує того, що на практиці носить назву «вау-ефект» – креативні рішення, які посилюють позиціонування ЗВО, привертають увагу та виділять його серед інших в інформаційному шумі. Такий підхід передбачає не лише системність та комплексність побудови комунікативної спроможності, але і інновації, креативні рішення, які будуть запускатися у тестовому форматі із моніторингом ефективності (відслідковування реакції цільової аудиторії та досягнення поставлених цілей) та подальшою корекцією застосованих інструментів, за необхідності.

Перш за все, значущу роль для побудови комунікативної спроможності університету відіграє брендинг (е-брендинг). Брендинг університету передбачає: формування ядра бренду для ЗВО (змістовної основи для брендингу з візуальним оформленням); неймінг (обрання назви ЗВО для публічних комунікацій, яка б без штучних ускладнень та додаткових пояснень демонструвала цільовій аудиторії тип закладу та сферу діяльності (наприклад Каразінський університет, Сковородинівський університет тощо)); місія ЗВО (формулювання ідентичності ЗВО в нових умовах чи в новому середовищі); сторітелінг для ЗВО / розповідь історії бренду: створення історії ЗВО, яка ґрунтується на фактах та наочно розкриває місію та цінності ЗВО, його значення, конкурентні переваги, досвід освітньої та наукової діяльності; обіцянки бренду (формулювання конкурентних переваг ЗВО як набору беззаперечних, доведених аргументів, які б відповідали на питання «Чому варто обрати саме цей ЗВО»); пропозиції бренду (створення зручного для користувачів каталогу освітніх пропозицій (перелік та опис освітніх програм), написаного простою, зрозумілою для цільової аудиторії мовою); айдентика бренду (створення Brand book: створення та застосування в публічних комунікаціях візуального стилю ЗВО, стандартів та правил його використання в

різних умовах); цільова аудиторія (визначення та візуалізація цільової аудиторії для бренд-комунікацій є важливими з огляду на розуміння особливостей такої аудиторії, мови донесення інформації (у різних цільових аудиторіях вона може суттєво відрізнятися), здійснення таргетингу («націлювання») публічних комунікацій, обрання дієвих комунікативних технологій та майданчиків для зустрічі).

Другим важливим етапом, після побудови брендингу університету, є його просування – процес донесення ядра майбутнього бренду до цільової аудиторії, укорінення в свідомості та формування впізнаваності, лояльності та довіри до бренду з подальшою конвертацією у цільову дію (наприклад, для обрання ЗВО як місця навчання).

Просування бренду ЗВО як елементу побудови комунікативної спроможності передбачає наявність декількох складових.

По-перше, наявність промопродукції бренду: визначення переліку промопродукції, необхідної для просування бренду (прапор ЗВО та штандарти факультетів; книга з історії ЗВО; фільм про ЗВО (факультет, кафедру, освітню програму та ін.); медіапрезентація про ЗВО, факультет, освітню програму; буклет ЗВО, факультету, освітньої програми для абітурієнта; сувенірна продукція для студентів та випускників тощо).

По-друге, визначення носіїв бренду, тобто формування корпоративної лояльності до бренду, корпоративної культури. Важливо, що донесення бренду до зовнішньої громадськості розпочинається з внутрішньої згуртованості колективу навколо бренду ЗВО, з лояльності викладачів та студентів до бренду (що оцінюється через опитування студентів та викладачів), з корпоративних елементів (наприклад, брендова уніформа охоронців та прибиральників у ЗВО, брендуння простору в ЗВО, брендова, корпоративна пошта), корпоративна самоідентифікація (використання візитівок, брендової сувенірної продукції, брендіваних шаблонів медіапрезентацій), з корпоративних та іміджевих подій, які розкривають місію, цінності, конкурентні переваги, обіцянки та пропозиції бренду.

По-третє, важливу роль відіграє визначення з каналами комунікації та комунікативними майданчиками для просування бренду. Важливо розуміти, на яких комунікативних майданчиках можна зустрітися зі своєю цільовою аудиторією для безпосередньої чи опосередкованої розмови про ЗВО та правильно розставити пріоритети. Наприклад, збільшити кількість зацікавлених потенційних абітурієнтів можна за допомогою їх сформульованого закликів та привабливої пропозиції в Instagram, Telegram чи TikTok інструментами таргетованої реклами, розповсюдження постів у профільних для вашої цільової аудиторії групах («посів»), залучення рекомендацій від мережевих лідерів думок, у той час як вебсайт насамперед є ключовим першоджерелом корисної інформації для вже зацікавлених потенційних абітурієнтів, щодо яких треба працювати над збільшенням лояльності.

По-четверте, значущу роль для просування ядра бренду ЗВО відіграє обрання набору масмедійних, рекламних та PR-інструментів, формування сценаріїв їх застосування для бренд-комунікацій.

Масмедійні технології як технологія взаємодії зі своєю цільовою аудиторією через ЗМІ як посередника передбачають формування низки інформаційних приводів, які будуть цікаві для регіональної громадськості. Такі інформаційні приводи повинні розкривати ядро бренду в суспільній свідомості, формувати уявлення про ЗВО як експертного осередку. Водночас взаємодія зі ЗМІ демонструє відкритість бренду та вміння працювати із зауваженнями під час публічних скандалів.

Реклама як технологія, що безпосередньо закликає до здійснення цільової дії (наприклад вибору абітурієнтом конкретного ЗВО) необхідна для розповсюдження / просування ключової інформації, що складає ядро бренду. Вона працює на кількісне охоплення аудиторії, що якоюсь мірою може конвертуватися у певну кількість потенційно зацікавлених у взаємодії із брендом представників цільової аудиторії. Важливо розуміти, що реклама забезпечує насамперед впізнаваність бренду та супутньої інформації представниками цільової аудиторії. Ця впізнаваність може конвертуватися в потенційну зацікавленість перевагами та пропозиціями, з чим необхідно працювати для отримання бажаного кінцевого ефекту (наприклад обрання абітурієнтом ЗВО).

PR як технологія, що ґрунтується на турботливому ставленні до своєї цільової аудиторії, впливає на формування лояльності та довіри. Наприклад, якісно організований (цікавий за змістом, в доброзичливих форматах) День відкритих дверей, доброзичливе нагадування абітурієнтам про ключові дати вступної кампанії чи зрозумілий, інфографічно оформлений алгоритм вступу до ЗВО можуть бути сприйняті як турбота. У цьому ж контексті можна розглядати створення зручних сервісів для абітурієнтів з профорієнтації чи вибору освітньої програми для навчання, вдале (інтуїтивно зрозуміле) структурування необхідної інформації на сайті ЗВО (ступінь вдалості визначається відгуками користувачів).

По-п'яте, організація моніторингу ефективності просування ЗВО та відгуку від цільових аудиторій щодо взаємодії на комунікативних майданчиках з використанням комунікативних технологій. Реакція на критику чи зауваження, демонстрація кроків до вирішення, а не ігнорування чи замовчування проблем та перешкод.

Висновки. Таким чином, окреслені елементи дозволять сформувати комплексний підхід до побудови бренду університету та його просування з використанням різних комунікативних технологій, що

у комплексній та довгостроковій перспективі дозволять сформувати комунікативну спроможність ЗВО, з урахуванням особливостей цифрової епохи, каналів та форм комунікацій цільової аудиторії.

Література:

1. Фоломєєв М. А. Популяризація науки та освітні пропозиції: комунікативні практики українських університетів // Інноваційний університет і лідерство: проект і мікропроекти – IV. Варшава: Fundacja «Instytut Artes Liberales», 2020. С. 155-176.
2. Fussey P., Roth S. Digitizing sociology: Continuity and change in the internet era. *Sociology*. 2020. № 54 (4). P. 659-674. <https://doi.org/10.1177/0038038520918562>
2. Shao R., Shi Z., Zhang D. Social media and emotional burnout regulation during the COVID-19 pandemic: Multilevel approach // *Journal of Medical Internet Research*. 2021. № 23(3). URL: <https://www.jmir.org/2021/3/e27015>

УНІКАЛЬНИЙ КОМУНІКАТИВНИЙ ОБРАЗ НА СТОРІНКАХ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В КОНТЕКСТІ РЕКЛАМУВАННЯ ВЛАСНИХ ПРОФЕСІЙНИХ ПОСЛУГ

Удріс-Бородавко Наталя Сергіївна,

кандидат соціологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри графічного дизайну факультету дизайну і реклами
Київського національного університету культури і мистецтв

Вступ. Креативні індустрії як особливий сектор економіки, що заснований передусім, на інтелектуальній діяльності, відіграє специфічну і важливу роль у сучасних соціальних процесах. Виходячи з того, що економіка креативності базується на використанні таких трьох основних капіталів, як інноваційний, творчий та фінансовий, ми вважаємо сферу дизайну однією з найбільш відкритих до реалізації цієї концепції.

Актуальність. Дизайн поєднує усі визначальні для креативних індустрій компоненти – культуру, економіку, технології, створення і поширення інтелектуального капіталу, потенціал генерування прибутку, робочих місць та експортної продукції, соціальне включення, сприяння культурному розмаїттю та людському розвитку. Для забезпечення ефективного функціонування цієї галузі креативних індустрій, актуальним виступає визначення тих професійно-особистісних властивостей дизайнера, що відповідають запитам соціального сьогодення.

Виклад основних ідей. В контексті зазначеного вище ми звертаємо увагу на такий професійній властивості, як «середовище професійного та соціального орієнтування». У ХХІ столітті сутність середовища життєдіяльності людини полягає не лише у матеріально-об'єктивованому просторі, але й в інформаційному, де соціальний індивід проявляє себе системним поширенням інформації, створенням, розвитком та відтворенням взаємодій за допомогою інтернет-комунікацій. Будь-який професіонал, і дизайнер в тому числі, з одного боку повинен бути здатним до постійного аналізу власного «комунікативного сетингу», з іншого – продукувати власні комунікативні ініціативи задля розширення середовища професійної життєдіяльності.

Сутність останнього твердження розкривається у створенні, постійній підтримці і поширенні власного комунікативного образу, що відбувається найактивніше у соціальних мережах. Ми вважаємо комунікативні образи, представлені на сторінках соціальних мереж, синтезом презентаційного та репрезентаційного засобів. Презентаційний засіб створення образу полягає у веденні вербальної взаємодії з адресатами (добір власних постів, коментування підписників, ведення публічних діалогів). Репрезентаційний – у формуванні комплексу візуального контенту, що поширюється в часі і просторі поза присутності носія. Ефективність власного представлення в інформаційному просторі обов'язково повинно містити обидва компоненти.

Демонстрація людиною навмисно продукованого публічного образу виконує, окрім іншого, функцію рекламування власних професійних властивостей. Позиціонування себе у певному соціокультурному і професійному ракурсі стає невід'ємною складовою діяльності більшості фахівців. Це безпосередньо стосується дизайнерів. В їхній комунікативній практиці спостерігаємо два важливі прояви: по-перше, вони наслідують тенденції сучасної комунікації, по-друге, виступають носіями стилю у формуванні візуального контенту на сторінках соцмереж. Останній факт вельми важливий, оскільки для здійснення ефективної промоції власних послуг методом постійної трансляції свого унікального рекламного професійного образу необхідно враховувати багато складових, і дизайн сторінки в першу чергу.

На різних платформах здійснення інтернет-комунікацій можна проявити різні аспекти комунікативного образу. З точки зору дизайну найпоказовішою є платформа Instagram. Аналіз Instagram-

сторінок відомих та успішних дизайнерів різних країн надає цікаві висновки щодо можливих методів організації власного рекламного образу. Серед них можна назвати презентацію свого професійного повсякдення в стилістиці своєї манери в дизайн-проектванні, коучинговий підхід до комунікації з адресатами (корисні професійні поради, майстер-класи та просування початківців), демонстрація невимушеної історії свого життя з усіма емоційними забарвленнями. При цьому дизайн сторінок надає індивідуальні неповторні меседжі, завдяки чому забезпечується головне завдання реклами – донесення унікальної торгівельної пропозиції від дизайнера про свої послуги. Будь-який підхід обов'язково супроводжується застосуванням презентаційної компоненти – активної вербальної взаємодії з підписниками.

Висновки. Активне представлення себе на сторінках соціальних мереж за допомогою спеціально сконструйованих комунікативних образів сьогодні є необхідною складовою професійної майстерності та засобом рекламування людиною себе як фахівця. Це стосується всіх, і зокрема – дизайнерів. Порівняльний аналіз комунікативних образів в кореляції з їхньою популярністю свідчить про те, що грамотне ведення власних сторінок у соціальних мережах гарантує конкурентні переваги на ринку послуг і розширює перспективи соціокультурних взаємодій в сфері креативних індустрій. Одним з навчальних модулів підготовки дизайнерів як представників креативних індустрій, є тренінг з формування вербальної і візуальної концепції своєї власної професійної сторінки, розробка контент-плану різновекторної комунікації з потенційної цільовою групою.

СЕКЦІЯ 21

СОЦІОЛОГІЯ МЕДИЦИНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

ПАНДЕМІЯ COVID-19: МЕДИЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Белозьоров Ігор Вікторович

доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри оперативної хірургії та топографічної анатомії медичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Лядова Тетяна Іванівна

доктор медичних наук, професор, завідувачка кафедри інфекційних хвороб та клінічної імунології медичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Мищенко Тамара Сергіївна

доктор медичних наук, професор, завідувачка кафедри неврології, психіатрії, наркології та медичної психології медичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Актуальність наукового, зокрема соціологічного, аналізу причин та наслідків епідемічної ситуації, що була спричинена коронавірусною інфекцією SARS-CoV-2, не викликає сумнівів. Цей вірус представляє собою одноланцюговий РНК-вірус, що відноситься до лінії Beta-CoV В сімейства Coronaviridae; II група патогенності (як SARS-CoV і MERS-CoV). Вхідними воротами збудника є епітелій верхніх дихальних шляхів та епітеліоцити шлунка та кишечника. Тривалість і напруженість імунітету після перенесеної інфекції SARS-CoV-2 вивчається, але імунітет при інфекціях, викликаних іншими представниками сімейства коронавірусів, нестійкий і можливе повторне зараження. Шляхи передачі збудника реалізуються повітряно-краплинним способом (при кашлі, чханні, розмові), повітряно-пиловим, контактним, фекально-оральним. Факторами передачі є повітря, харчові продукти і предмети побуту, контаміновані вірусом.

Клінічні форми захворювання характеризуються широким спектром і поліморфією симптоматики, але більшість із них пов'язана з розвитком катарального та респіраторного синдрому та ураженням легень, яке характеризується розвитком вірусного інтерстиціального пневмоніту різного ступеню тяжкості. Більшість померлих (81,6%), безумовно, мали тяжкі серцево-судинні захворювання, цукровий діабет, новоутворення, хвороби нирок, печінки, легень, неврологічні хвороби, ожиріння. Слід зазначити, що призначення лікарських засобів при лікуванні коронавірусної інфекції має здійснюватися згідно особливостей перебігу захворювання, супутньої патології, наявності протипоказань та за умови отримання інформованої згоди від пацієнта на медичне втручання. Остаточне рішення стосовно вибору логістики діагностичного супроводу та конкретного плану лікування повинен приймати лікар з урахуванням клінічного стану пацієнта та можливостей для проведення діагностики та лікування в конкретному закладі охорони здоров'я.

Пріоритетними напрямками боротьби з коронавірусною інфекцією є специфічна та неспецифічна профілактика. Широкий спектр вакцин з різними механізмами їхньої дії, що представлені сьогодні в Україні, розширення переліку і кількості противірусних препаратів, сподіваємось, дозволить перевести сучасну епідситуацію в контрольоване русло. В якості профілактичних засобів рекомендовано використання вітаміну С 500 мг 2 рази на добу; кверцетину 250 мг 2 рази на добу; вітаміну D3 2000 МОд/добу; комплекс вітамінів групи В; цинку 75 мг/добу; мелатоніну 6 мг на ніч.

Щодо психологічних та неврологічних аспектів слід зазначити, що коронавірусна інфекція COVID-19 призводить до ушкоджень центральної, периферійної нервової та м'язової систем. Найбільш частими ускладненнями цієї інфекції є мозкові інсульти, енцефаліти, менінгоенцефаліти, енцефалопатії, ураження нюхового нерву та ін. Постковідні неврологічні ураження, які тривають більше 12 тижнів після появи перших скарг та симптомів захворювання, можуть проявлятися головним болем, головокружінням, порушенням нічного сну, зниженням пам'яті та уваги, підвищеною виснаженістю, зниженням працездатності, тривогою, зниженням нюху та смаку, що спостерігаються у 40-60% людей у постковідному періоді.

Патологічні зміни з боку серцево-судинної системи зумовлені різноманітними патогенетичними механізмами, які пов'язані з прямою токсичною дією вірусу, імунно-патологічними змінами, запальними пошкодженнями ендотелію та розвитком його дисфункції, підвищенням коагуляції та зниженням

фібринолітичної активності. Результати досліджень серця у хворих на COVID-19 свідчать, що більше половини хворих мають пошкодження, які умовно можливо розділити на декілька варіантів: міокардит, ішемія міокарду як на тлі атеросклеротично вражених, так і інтактних артерій, міокардитоподібні зміни та, нарешті, сполучення різних механізмів у одного хворого. Результати численних реєстрів (Шведський, Французький, Північно-Каліфорнійський), які охоплюють мільйони пацієнтів, свідчать, що за період пандемії дещо змінилася структура серцево-судинних ускладнень: частота інфарктів міокарду дещо знизилась, але перебіг захворювання став більш тяжким з підвищенням летальності. В то й же час на 27% зросла частота раптової серцевої смерті (можливо, і за рахунок смерті в ранній період інфаркту міокарда), а також частота тромбоемболії легеневих артерій на 6%.

Пандемія COVID-19, як будь-яка надзвичайна ситуація, породила хвилю психологічної напруги серед населення по всьому світу. Виникнення стресу в умовах пандемії є основною реакцією на надзвичайну подію. Постійний страх, занепокоєння, почуття невизначеності і чинники стресу під час спалаху COVID-19 призвели до довгострокових наслідків для населення, сімей та вразливих осіб. Це ставить перед фахівцями в області ментального здоров'я нові завдання відносно психопрофілактики та кризового консультування не тільки широкого кола пересічних громадян, а також і медичних працівників. Для останніх, окрім загальнолюдських ризиків, ситуація пандемії – це ситуація вираженого емоційного напруження у зв'язку з професійною діяльністю. Високий рівень потреби в психологічній допомозі пов'язаний з підвищеним рівнем стресу, посиленням психопатологічної симптоматики, зниженням можливості адекватно справлятися зі стресом. Тому наслідки постковідних психічних розладів є сучасною проблемою суспільства.

СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО КОРОНОВІРУСУ ТА ВАКЦИНАЦІЇ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Коваленко Наталія

студентка II курсу факультету початкового навчання
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Петінова Оксана Борисівна

доктор філософських наук, професор кафедри філософії,
соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Коронавірус – це тема, яка стосується кожної людини. Проблема пандемії та коронавірусу на сьогодні можна віднести до глобальних проблем сучасності. Коронавірусна інфекція – вірусне антропонозне захворювання з групи гострих респіраторних вірусних інфекцій, яке зустрічається в усі сезони року та характеризується ураженням верхніх відділів респіраторного тракту та незначно вираженою інтоксикацією із доброякісним прогнозом за винятком особливих варіантів – тяжкого гострого респіраторного синдрому, близькосхідного коронавірусного респіраторного синдрому та коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19), спалах якої йде з пандемічним поширенням з 2019 року [1]. Кожна країна стикнулася з цією проблемою. Всі люди різні, і у кожного ця хвороба буде проходити по-різному, але головне – налаштувати себе на позитивні думки. Коронавірус вплинув не тільки на конкретну людину, а на цілий світ, на його політичну, економічну та освітню систему.

З огляду на це, надзвичайну актуальність набувають соціологічні дослідження, спрямовані на вивчення громадської думки щодо сучасної ситуації та наслідків COVID-19.

Метою цієї публікації є виявлення ставлення українців до коронавірусної інфекції та методів боротьби з нею.

Реалізуючи цю мету, ми звернулись до результатів здійсненого нами розвідувального соціологічного дослідження, метою якого було з'ясування ставлення населення до коронавірусу та вакцинації в Україні. Серед задач були такі: визначити рівень поінформованості громадян щодо корона вірусу, їхньої обізнаності з цього питання; виявити настрої людей щодо вакцинації від корона вірусу та її наслідків; встановити, які засоби боротьби з коронавірусом найбільш прийнятні для населення; з'ясувати, чи задоволені громадяни України засобами та методами боротьби з коронавірусом, визначити їхню думку стосовно ефективності цих методів.

Методом нашого дослідження було анкетування, яке проводилось серед жителів селища Дачне Одеської області. У дослідженні взяли участь респонденти віком від 20 до 65 років. Нами було сформульовано такі гіпотези: оскільки громадяни не хочуть захворіти, то припускаємо, що вони обізнані з

питань захисту від коронавірусу; кожен респондент хоче обійти хворобу, значить респонденти будуть шукати додаткові шляхи захистити себе.

Звернемось до результатів аналізу отриманих нами емпіричних даних. Як виявилось, абсолютна більшість респондентів (70%), що не дивно, не хотіли б, щоб їх не торкнулась хвороба. Більше половини опитаних знають про неординарні методи захисту себе від коронавірусу. Отже, гіпотеза щодо поінформованості про методи захисту від коронавірусу однозначно підтверджується. Більше того, 90% опитаних не тільки знають, а й користуються засобами та методами боротьби з коронавірусом. Проте виявилось, що більшість респондентів (75%) погані думки стосовно вакцинації, яку вони вважають недієвою, оскільки майже всі вакцини низької якості. Як ми вважаємо, таке ставлення українців до вакцинації зумовлено впливом на них громадської думки, що транслюється численними ЗМІ та відрізняється переважно негативною оцінкою цього засобу боротьби з коронавірусом. Тим не менше, лише 7% опитаних вважають, що альтернативні методи боротьби з коронавірусом є більш ефективними, ніж державні.

Водночас, відповідаючи на питання-пастку «Чи чули Ви від лікарів, що можна захистити себе від коронавірусу, п'ючи 50 гр. горілки щодня?», 40% респондентів обрали варіант, що чули й використовують такий спосіб. Така відповідь довела, що респонденти не володіють повною інформацією щодо впливу алкоголю на коронавірус, тим більше, на дієвий захист від нього.

Отже, проведене дослідження дозволило нам дійти висновку, що більшість респондентів мають серйозне ставлення до захисту себе від коронавірусу. Незважаючи на те, що опитані нами українці мають достатній рівень знань стосовно коронавірусної інфекції, необхідна подальша робота держави та громадянського суспільства з підвищення знань населення з цього питання.

Опитані нами громадяни мають інформацію стосовно наслідків впливу коронавірусу на здоров'я людини. Тим не менш, більша частина респондентів не підтримує ідею вакцинації від цієї хвороби. У цьому контексті є парадоксальною позиція більшості громадян, які брали участь у опитуванні.

Тут також постає питання про необхідність поліпшення діяльності держави, зокрема Міністерства охорони здоров'я, щодо пропаганди вакцинації проти коронавірусу як найдієвішого засобу боротьби з цією надзвичайно небезпечною хворобою. Це особливо важливо, оскільки більша частина респондентів вважає, що подолати коронавірус допоможе лише глобальний карантин, але за умови, що всі будуть його дотримуватись.

Література:

1. Коронавірусна інфекція URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%80%D1%83%D1%81%D0%BD%D0%B0_%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Прохоренко Євгенія Яківна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

Пандемія COVID-19 – перший у новітній історії випадок, коли суто біологічний чинник набув практично самостійного життя в соціальній площині та виявив надпотужну впливовість на міждержавні стосунки, політико-правову, соціально-економічну та інші сфери людського життя. 11 березня 2020 р Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила, що епідемія вірусу COVID-19, який вперше був ідентифікований у грудні 2019 року в місті Ухань в Китаї, досягла рівня пандемії. Відзначивши «тривогу рівня поширеності і тяжкості», ВООЗ закликала держави вжити невідкладних і рішучих заходів, щоб приборкати поширення коронавірусу.

Молодь можна вважати рушійною силою у розвитку суспільства, оскільки внаслідок свого об'єктивного стану вона концентрує і виявляє у своїй свідомості та поведінці перспективні тенденції трансформації сучасного соціуму. Кожне покоління молоді, що вступає в самостійне життя, засвоює вже сформовані цінності, якими живе старше покоління. З часом вона формує і реалізує свою життєву програму, яка базується як на інтеріоризованих нею цінностях, так і на власних цінностях, які молодь пропонує суспільству. Саме молодь забезпечує трансформацію суспільних цінностей. І саме тому важливо розуміти, як трансформуються ціннісні орієнтації української молоді в умовах пандемії COVID – 19.

Аналіз ціннісних орієнтацій молоді має враховувати два важливі фактори, які переважно впливають на процес формування ціннісних орієнтацій: по-перше, соціокультурну ситуацію, яка склалась в сучасній Україні; по-друге, специфіку молоді як відносно самостійної соціально-демографічної групи. Складність аналізу специфіки молодіжного середовища, ролі й становища молоді в суспільстві, її життєвого світу і соціального самопочуття, характеру адаптації до соціокультурної системи зумовлена органічним взаємозв'язком ціннісних орієнтацій молоді та соціокультурних перетворень.

Цінність як наукова категорія є предметом досліджень багатьох соціогуманітарних дисциплін, адже відкриває шлях до розуміння природи людини, її дій та вчинків у соціально-культурному середовищі. У зв'язку з динамічністю суспільного розвитку та зміною ідеологічних засад функціонування пострадянських суспільств зростає актуальність вивчення ціннісних орієнтацій та життєвих позицій молодих поколінь українців. Адже саме вони в недалекому майбутньому відповідатимуть за відтворення не лише населення України, а й того соціокультурного контексту, в якому відбуватиметься життєдіяльність нашого суспільства.

Серед соціологів, які чи не першими звернули увагу на проблематику цінностей, були М. Вебер, Е. Дюркгайм, Ф. Знанецький, Т. Парсонс, П. Сорокін, В. Томас. Значний внесок до аналізу динаміки ціннісних систем в умовах постмодерного соціуму внесли праці Д. Белла, П. Блау, Ж. Бодрійєра, Р. Інглхарта, М. Кастельса, Дж. Рітцера, Н. Смелзера, Е. Тоффлера, Ф. Тромпенаарса, Ш. Шварца, П. Штомпки, Г. Хофстеде та ін. Їхні роботи поставили на порядок денний проблему нового погляду на ціннісні зміни в умовах глобалізації та соціально-економічного поступу, трансформації освітніх, професійних, політичних і культурних систем у напрямку ствердження демократичних свобод, нових моральних норм та цінностей.

Ціннісні орієнтації як одна із складових структури особистості вивчаються в рамках загальної психології, психології особистості, соціальної психології, соціології. Багато науковців (Б. Г. Ананьєв, Г. М. Андрєєва, Л. І. Божович, Б.С. Братусь, Л. С. Виготський, А. Здравомислов, А. Ф. Лазурський, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, В. М. М'ясищев, Г. Олпорт, С. Л. Рубінштейн, В. В. Столін, В. Франкл, В. О. Ядов) розглядають проблему цінностей у зв'язку з джерелами активності людини – потребами, предметами цієї активності – мотивами і механізмами регуляції активності. Великий внесок у дослідження ціннісних орієнтацій внесли А. В. Мудрик, І. С. Кон, В. М. Кузнецов, І. С. Артюхова, Є. К. Кіпріянова та ін.

В українській соціології основи дослідження цінностей були започатковані в роботах В. Бакірова, Є. Головахи, Н. Победи, А. Ручки, В. Танчера, Н. Черниш, О. Якуби та ін.

Період суспільної трансформації характеризується зміною ціннісних орієнтацій, їхньою нестабільністю та певною амбівалентністю. Визначальними у формуванні нової ціннісно-нормативної системи в нестабільному суспільстві виступають індивідуальні ціннісні орієнтації, які визначаються соціальним самопочуттям та психологічним здоров'ям особистості. Сучасне кризове суспільство знаходиться у точці бифуркації відносно формування ціннісних орієнтацій.

В умовах пандемії Covid-19 суспільства напрацьовують нові соціальні практики. Враховуючи той факт, що частина людства живе в постіндустріальному суспільстві, ціннісна матриця приблизно у всіх однакова. Але багато сучасних суспільств не перетнули межу індустріального суспільства та живуть в успадкованому ціннісному полі минулого. Сьогодні зрушення ціннісних пріоритетів відбуваються не тільки в постіндустріальному світі, але й в індустріальних суспільствах. При цьому напрямок цих зрушень задає постіндустріальне суспільство.

Найбільш значущими цінностями індустріального суспільства є універсалізм та утилітаризм. Як пише Ф. П. Власенко, «загальна віра в прогрес, характерна для ранніх етапів розвитку індустріалізму, спиралася на гасло: усе нове краще старого. І, відповідно, домінувала повага до науки й техніки, від яких очікували якнайшвидшого вирішення економічних, екологічних, соціальних проблем» [1]. Утилітаризм відіграв важливу роль у формуванні соціального типу особистості індустріального суспільства, акцентуючи увагу на ефективності діяльності. Людина мала досягати локального успіху, не звертаючи уваги на світ в цілому. Утилітаризм орієнтував людину на власну практичну діяльність, створення конкретного продукту та досягнення результату. Гроші є універсальним мірилом утилітаризму.

Сучасна людина посилює актуальність постматеріальних цінностей та обирає собі інші пріоритети в житті. В умовах пандемії актуалізується шведська філософія помірності – Лагом. Згідно з цією цій філософією, необхідно зменшити демонстративне вживання дорогих товарів, а, навпаки, цінувати екологічність, зручність, економічність. Набули особливого значення екологічні цінності та проблема відповідальності.

Великого значення під час пандемії набуває цінність «дружнього плеча», а саме – глобальна солідарність країн, солідарність людей, глобальна співпраця. Глобальна солідарність повинна переважати над національною ізоляцією. Пандемія також актуалізувала проблеми допомоги багатих країн біднішим: допомога обладнанням, медичним персоналом, співпраця на економічному фронті.

В умовах пандемії актуалізуються цінності природного права: право на життя, право на здоров'я, право на свободу, а також право вимагати від держави забезпечення своїх природних прав. В умовах пандемії забезпечити ці права демократичним шляхом вкрай важко. «Між модерними державами і громадянами існує негласний контракт, заснований на здатності держави гарантувати безпеку і фізичне здоров'я громадян» [2].

Зараз відчувається загострення екзистенційних проблем людини, які призведуть до переоцінки власного життя, смислів, які раніше були провідними в житті. Пандемія є тим чинником, який змінить ціннісні настанови і окремої особистості, і всього людства. Головною цінністю вважається (і буде вважатися) людське життя та здоров'я, що його уможлиблює. Враховуючи кількість смертей під час пандемії, люди перестали необачно ставитись до свого здоров'я та здоров'я інших. Також особливою цінністю набуде свобода людини. Ціннісна матриця в постпандемічний період суттєво зміниться в бік домінування постматеріальних цінностей: цінності особистої самореалізації, цінності сім'ї, любові, дружби, знання, взаємодопомоги, людяності та толерантності.

Література:

1. Власенко Ф. П. Цінності інформаційного суспільства й розвиток сучасної особистості // Гуманітарний часопис. 2013. № 4. С. 56-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2013_4_9
2. Сва Іллуз. Яким буде світ після пандемії? Нестерпна легкість капіталізму щодо нашого здоров'я. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2020/nesterpna-lehkist-kapitalizmu-schodo-nashoho-zdorov'ya.htm>

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ В СИСТЕМІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Сокурянська Людмила Георгіївна

докторка соціологічних наук, професорка,
в.о. завідувачки кафедри соціології соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Однією з найактуальніших проблем сучасного українського суспільства є корупція, що суттєво гальмує його інтеграцію до європейської спільноти, розбудову в Україні правової держави. Сьогодні на рівні масової свідомості побутує думка про те, що найбільші корупційні ризики спіткають українців у спілкуванні з чиновниками державної та місцевої влади, а також у сфері освіти та медицини.

Щоб підтвердити або спростувати цю думку, звернемося до результатів загальнонаціонального дослідження «Корупційні ризики в системі медичної освіти в Україні», що було проведено в травні- липні 2019 року Соціологічною асоціацією України та Київською школою економіки в межах проекту «Підтримка реформ охорони здоров'я» USAID. Дослідження здійснено за допомоги таких якісних методів, як фокусовані групові дискусії (всього було проведено 42 фокус-групи) та індивідуальні інтерв'ю (18 глибинних та 30 експертних інтерв'ю). Групові та індивідуальні інтерв'ю були проведені з такими категоріями респондентів, як студенти (вітчизняні та іноземні), інтерни, викладачі та представники адміністрації ЗВО I-II та III-IV рівнів акредитації. Експертні інтерв'ю проводились також із співробітниками органів управління освітньою та медичною сферами.

Отже, звертаємось до деяких результатів дослідження, зокрема щодо його центральної проблеми – корупції в системі медичної освіти в Україні. Його обговорення в межах нашої соціологічної розвідки важко назвати жвавим. Українські студенти, викладачі і представники адміністрації (останні особливо) намагалися будь-яким чином обійти цю проблематику. Заперечуючи існування корупції у власному виші, всі вони досить активно обговорювали питання про те, що, власне, вважати корупцією, що є корупцією в освіті, зокрема медичній, які форми взаємодії між студентами та викладачами можна назвати корупційними тощо.

Дискутуючи з цього приводу, іноземні студенти були більш відвертими, підкреслюючи, що проблема корупції в медичних ЗВО є. Апелюючи до універсальної природи цього явища, зазначаючи, що корупція, в тому числі в освіті, є в будь-якому суспільстві, студенти-іноземці визначали її як взаємовигоду, але взаємовигоду вимушену, негативну, оскільки вона виникає в ситуації безвиході.

На відміну від викладачів та адміністраторів, деякі студенти медуніверситетів та коледжів все ж таки говорили (звичайно, не про себе особисто), що випадки корупції у їхньому ЗВО є. При цьому вони розуміли під корупцією грошову або іншу форму винагороди викладача (перш за все за оцінку на іспиті/заліку) за умови попередньої домовленості з ним студента. Якщо ж такої домовленості немає і викладач отримує подарунок (у будь-якій формі) від студента вже після складання іспиту чи заліку, то це, на думку студентів, не корупція (не хабар), а просто вдячність.

Отже, вже на студентській лаві у майбутніх медичних працівників формується ставлення до зазначених вище форм корупції, які вони номінують вдячністю, як до абсолютно нормальних явищ.

Важливо зазначити, що, на думку студентів, страждають від корупції в медичній освіті всі, все суспільство, проте найбільш вразливою групою є пацієнти, які «розплачуються» за корупційні дії в системі медичної освіти своїм здоров'ям, а іноді й життям, а найбільшу користь отримують «посередники», тобто ті, хто береться за «вирішення всіх питань».

Підкреслимо, що, з погляду викладачів та адміністраторів, сприйняття масовою свідомістю медичної сфери, зокрема медичної освіти, як найбільш корумпованої є результатом діяльності мас-медіа. Наші респонденти неодноразово говорили про те, що в Україні, як і в інших пострадянських суспільствах, корумпованими є всі сфери життя населення. Корупція у нас є системним явищем, таким собі соціальним інститутом (як вважав відомий російський соціолог В. Ядов), породженим тими нормами та практиками, які укорінювались протягом багатьох століть, стаючи невід'ємною складовою свідомості та поведінки практично кожної людини. З огляду на це, боротися з корупцією надзвичайно важко, а повністю подолати її практично неможливо. Зауважимо, що найбільш скептично щодо боротьби з корупцією висловлювалися студенти.

На думку викладачів та студентів, у боротьбі з корупцією велику (якщо не головну) роль має відігравати законодавство. По-перше, вважають наші респонденти, на законодавчому рівні необхідно ввести більш жорстке покарання за корупційні дії. По-друге, закони мають діяти, і кожен корупціонер має понести покарання.

У цьому контексті цікавою є думка деяких експертів, з огляду яких корупцією є створення корупціогенних умов, що роблять корупцію безальтернативною. Коли медична освіта стає бізнесом, коли у процес втручаються високопосадовці із особистим інтересом, корупція є неминучою. Тобто для експертів головним у корупції є не самий факт використання корупційних практик, а їхнє створення та стимулювання. Головною проблемою, що ускладнює боротьбу із корупцією, на думку опитаних експертів, є взаємовідність корупційних відносин, зацікавленість у них усіх сторін та вбудованість корупції до культурних норм. Саме тому антикорупційні реформи є переважно декларативними, а більшість антикорупційних заходів – недовірими. Надважливою, на наш погляд, є думка експертів про те, що сама по собі корупція є лише наслідком, симптомом соціальної хвороби; і треба не тільки карати за корупцію, але перш за все усувати її причини. Запропоновані експертами рекомендації щодо антикорупційної боротьби найчастіше зводилися до використання автоматизованого, деперсоналізованого та зовнішнього контролю знань майбутніх медичних працівників.

Цікавим результатом нашого дослідження ми вважаємо те, що як учасники фокусованих групових інтерв'ю, так і експерти підкреслювали важливість та необхідність соціологічного супроводу процесів, що відбуваються в медичній освіті та в цілому в медичній сфері. Мова йшла про актуальну потребу в соціологічному моніторингу реформування медичної галузі, в тому числі її освітнього сектору, а також про необхідність продовження досліджень щодо корупції в нашій країні.

НАДАННЯ ФІЗИОТЕРАПЕВТИЧНИХ ПОСЛУГ ЗАКЛАДАМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ПІД ЧАС ЕПІДЕМІЇ COVID-19 (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Неймет Олександр Іванович

аспірант кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Епідемія коронавірусу зачіпила всі країни світу. В Україні її наслідки відчули як великі адміністративні центри, так і маленькі міста. Зокрема, наслідки змін у роботі служби охорони здоров'я відчули співробітники та пацієнти фізіотерапевтичних відділень, роботу яких призупинили ще на початку карантину в березні 2020 року. Акцентуючи увагу на роботі цих відділень, ми виходимо з того, що фізіотерапевтичні послуги дають змогу кращого відновлення організму після перенесеної хвороби або травми. Проте зміни в умовах прийому пацієнтів закладами охорони здоров'я внаслідок запровадження карантинних обмежень зробили ці послуги майже недоступними. Разом з тим, пацієнти, які перенесли ковід, також потребували курсу фізіопроцедур. Отримати ці послуги в комунальних закладах переважно неможливо.

Надання медичних та реабілітаційних послуг важкохворим пацієнтам, людям з інвалідністю, людям похилого віку вкрай обмежене в районних лікарнях Закарпатської області, адже на першому місці стала боротьба з пандемією та її наслідками.

Коронавірус 2019 року (SARS-CoV-2, або 2019-nCoV) — це новий вірус, який спричиняє розвиток респіраторних захворювань у людей та може передаватися від людини до людини. Цей вірус уперше був

ідентифікований під час розслідування спалаху в м. Ухань (Китай) у грудні 2019 року.

У людини, інфікованої SARS-CoV-2, розвивається респіраторне захворювання різної тяжкості з такими симптомами:

- гарячка;
- кашель;
- задишка (ускладнене дихання).

Симптоми можуть проявитися через 2–14 днів після зараження. У багатьох пацієнтів SARS-CoV-2 спричиняє запалення обох легень.

Як зазначалося вище, які перехворіли повідом, потребують фізіотерапевтичних процедур.

Під фізіотерапією розуміють застосування фізичних чинників з лікувальною і профілактичною метою. Основу фізіотерапії складають природні чинники (сонце, клімат, мінеральні і прісні води, купання в ріках, морях, грязі, глина, нафталан, озокерит, пісок) і переформовані чинники (апарати, які генерують різноманітні види енергії). З урахуванням використання енергії, методи фізіотерапії діляться на електролікування, світлолікування, теплолікування, механолікування (масаж), застосування ультразвука і радіоактивного випромінювання.

Основні функції (задачі) фізіотерапевтичного відділення:

1. Забезпечення виконання хворим призначених лікуючими лікарями фізіотерапевтичних процедур, масажу, лікувальної фізкультури, електропроцедур.
2. Проведення лікування, профілактичних заходів та протирецидивного лікування диспансерним групам хворих, ветеранам війни та інвалідам з активним використанням фізичних факторів, лікувального масажу та лікувальної фізкультури з метою їх реабілітації.
3. Надання консультативно-методичної допомоги лікарям, сестрам медичним стаціонарних відділень, хворим з питань фізіотерапевтичного лікування, фізіопротекції та реабілітації.
4. Проведення санітарно-освітньої роботи з пацієнтами відділення з питань фізіопротекції захворювань, ведення здорового способу життя.

У зв'язку із закриттям або переведенням цих відділень в інший режим роботи виникло ряд проблем.

По-перше, важкохворі, які проходили лікування в інших відділеннях, зокрема пульмонології, травматології, судинній неврології, кардіології та ін., не мали змогу дістати фізіотерапевтичне лікування, а тільки медикаментозне. Були обмежені в плановому лікуванні літні люди, для яких планове лікування – це можливість продовжити своє життя. Не отримали планового лікування та фізіопротекції і люди з інвалідністю, для більшості з яких це можливість зберегти здоров'я на прийнятному рівні.

Згідно з дослідженням, в якому була проаналізована робота дев'яти районних лікарень у Закарпатській області, за перші три місяці від початку карантину робота фізіотерапевтичних відділень скоротилась на 80-90%. У подальшому робота відбувалась з суттєвими обмеженнями і не перевищувала 40-50% від звичного режиму. Така ситуація призвела до того, що впродовж року щонайменше 10-15 тисяч хворих не змогли скористатись можливістю отримати лікування чи пройти повноцінну реабілітацію.

У червні 2021 р., коли Закарпатська область перейшла в зелену зону, розпочалось відкриття допоміжних відділень, зокрема відділень фізіотерапії. У лікарнях Закарпатської області змогли приступити до роботи медичний персонал фізіотерапевтичних відділень, а пацієнти можливість лікування та профілактики. Лікарі різних відділень, зокрема пульмонології, відзначають, що при процедурах інгаляції та масажу було покращення стану у близько 15-20 % пацієнтів. Травматологи зазначили, що при травмах з переломом покращення настає на 20% швидше, ніж тільки на ліках, а у відділенні судинної неврології підкреслили, що їхні пацієнти після ішемічних та геморогічних інсультів швидше одужують на 10%. Але для більшості лікарів важливо те, що потрібно менше ліків на лікування, що, у свою чергу, не так псує такі важливі органи, як печінку, підшлункову залозу, нирки. Пацієнти, для яких потрібна профілактика чи підтримуюча терапія, можуть отримати лікування та зібрати необхідні документи для отримання (вразі необхідності) групи інвалідності.

Користуючись методом телефонного опитування, нами було опитано 101 людину в дев'яти районах Закарпатської області. Серед них 55 респондентів – це люди похилого віку, 46 опитаних мають інвалідність.

Переважна більшість опитаних (85%) зазначили, що отримували медикаментозне лікування, але фізіопротекції не змогли отримати.

Більшості (78%) опитаних пропонували приватні медичні заклади для отримання фізіотерапевтичних процедур. Скористались послугами приватних медичних центрів тільки 3 опитаних. Переважна більшість зазначила, що для них лікування в приватних медичних центрах є недоступним через високу вартість. 98 осіб зазначили, що розмір пенсії чи виплат по інвалідності складає від 2000 до 3500 грн. Окрім того, 71 респондент через впровадження карантинних обмежень залишився без роботи чи додаткового заробітку, а це той дохід, який був більшим за зазначені виплати.

Таким чином, можна зробити висновок, що через карантин переважна більшість людей була

позбавлена можливості підтримувати своє здоров'я в належному стані, а в ряді випадків і погіршуючи його, приймаючи надмірну кількість ліків. Окрім медикаментозного лікування, яке хоч і є основним, але не єдиним способом реабілітації після хвороби чи підтримки організму, фізіотерапевтичні процедури є не менш важливими. Саме фізіотерапевтичні процедури зменшують медикаментозне навантаження на людину та допомагають швидше і, що найголовніше, без медикаментів відновити здоров'я. Особливо це позначилося на пацієнтах, які потребують постійного або періодичного лікування, а також на тих, хто перехворів на ковід та потребує відновлення, наприклад функцій органів дихання. Результати проведеного дослідження показали, що відсутність можливості отримати фізіотерапевтичні послуги на базі комунальних закладів охорони здоров'я мали негативні наслідки для таких пацієнтів.

Література:

1. Андрейчин М. А., Ничик Н. А., Завіднюк Н. Г., Йосик Я.І., Іщук І. С., Івахів О. Л. COVID-19: епідеміологія, клініка, діагностика, лікування та профілактика. Інфекційні хвороби. 2020. №2. С. 41-55.
2. Богдан Олена. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? Посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених. URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/7700>.
3. Постанова Кабінету Міністрів України №211 від 11 березня 2020 р. «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>.
4. Постанова Кабінету Міністрів України №215 від 16 березня 2020 р. «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211» URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2020-%D0%BF#Text>.
5. Сиволап В.Д., Каленський В.Х. Фізіотерапія: підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів. Запоріжжя: ЗДМУ, 2014. 196 с.

СЕКЦІЯ 22

СОЦІАЛЬНА РОБОТА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

МАЙБУТНЄ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ: СПРОБА СОЦІАЛЬНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Євдокимова Ірина Анатоліївна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент, в.о. завідувача кафедри соціології управління та соціальної роботи
соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

В умовах трансформації суспільства, його переходу до постіндустріальної, інформаційної стадії або «третьої хвилі», одне з питань, яке цікавить всіх, чия професійна діяльність пов'язана з соціальною роботою: чи буде ця професія існувати й надалі? В арсеналі сучасної прогностики існує досить багато методів, які можуть застосовуватися для розробки соціальних прогнозів. Найчастіше говорять про методи опитування, моделювання та екстраполяції. Спробуємо застосувати деякі з них для визначення майбутнього соціальної роботи в Україні.

Для визначення статусу соціальної роботи в інформаційному суспільстві проаналізуємо думки окремих науковців. Попередній аналіз опублікованих в україномовному, російськомовному та англійськомовному сегментах мережі інтернет переліків професій майбутнього дозволяє висловити припущення, що соціальна робота в них не займає провідних позицій, але в той же час її не відносять й до «зникаючих» професій. Досить часто до цього переліку автори включають професії, які пов'язані з використанням інформаційних технологій (веб-дизайнер, програміст, дизайнер віртуальної реальності, віртуальний екскурсовод, куратор персональних даних тощо). З іншого боку, до перспективних (через 15-20 років) професій соціальної сфери все ж таки відносять ті, які дозволяють спростити комунікацію людей з новими інформаційними технологіями, а також з «продвинутими» сучасниками та представниками інших культур, та є досить близькими сучасній соціальній роботі, а саме: соціальні модератори, медіатори соціальних конфліктів, спеціалісти з адаптації до роботи в інтернет, спеціалісти з адаптації мігрантів, спеціалісти з краудсорсингу для розв'язання суспільних проблем тощо. До цього слід також додати те, що в суспільстві майбутнього безперечно залишаться галузі та види професійної діяльності, в яких роботи або інформаційні технології не зможуть повністю замінити людину та спілкування з нею, та які спрямовані на вирішення проблем, що постійно супроводжують людство (проблеми соціальної нерівності, ізоляції, виключення тощо). До таких видів професійної діяльності слід безперечно віднести й соціальну роботу.

Застосування методу кількісної екстраполяції для визначення тенденцій розвитку соціальної роботи є доволі проблематичним, адже дані щодо, наприклад, кількості власне фахівців із соціальної роботи в Україні не надаються у відкритих базах даних, наприклад, Державної служби статистики, Міністерства соціальної політики тощо, або надаються в прихованому вигляді – як такі, що містяться в інших категоріях. Тому аналіз таких даних для встановлення тенденцій розвитку власне соціальної роботи слід доповнювати застосуванням інших методів, зокрема, методів якісної екстраполяції, в тому числі методу історичної аналогії, коли здійснюється порівняння двох аналогічних за природою аналітичних рядів, між якими є певний часовий проміжок.

За даними Державної служби статистики, динаміка чисельності зайнятих в Україні в галузі охорони здоров'я та соціальної допомоги, до складу яких входять й фахівці з соціальної роботи, свідчить про наявність тенденції скорочення таких працівників до 2019 року включно. З іншого боку, аналіз державних нормативно-правових документів свідчить про появу з 2019 року тенденції щодо цілеспрямованого збільшення кількості соціальних працівників в Україні під впливом принаймні двох головних чинників: реформи з децентралізації та COVID-19.

Застосування методу історичної аналогії на основі порівняння України з Польщею, дозволяє дійти висновку, що особливостями розвитку соціальної роботи в Україні в майбутньому ймовірно стануть: збереження браку кадрів для соціальних служб; продовження розвитку інтегрованих соціальних служб; суттєвою стане роль соціальних працівників не тільки в діагностиці проблем, виявленні потреб та наданні допомоги населенню, але й у активізації та організації місцевих громад; важливим стане використання в практиці соціальної роботи різних інновацій, зокрема, соціальних контрактів із клієнтами; збережеться низький рівень престижу та заробітних плат у соціальних працівників, порівняно з представниками інших професій; збережеться також відставання формальних систем освіти від потреб професійної діяльності тощо.

Таким чином, соціальна робота не зникає в умовах переходу до інформаційного суспільства, але

окремі її напрями, скоріше за все, певним чином трансформуються під впливом розвитку інформаційних технологій та особливостей країни. Власне цей висновок може слугувати певним позитивним сигналом для активного розвитку цього виду професійної діяльності надалі, а також для здійснення певних коригувальних заходів із боку суспільства та уряду.

Література:

1. Вишне夫斯基 С. Ю., Вишне夫斯基 Ю. Р. Опыт реформирования социальной работы в Польше. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. Серия: Социальные науки, 2016, №1 (41). С. 97-103. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-reformirovaniya-sistemy-sotsialnoy-raboty-v-polshe>
2. Впереди 20 век: перспективы, прогнозы, футурологи. Антология современной классической прогностики. 1952-1999. Редактор-составитель и автор предисловия академик РАО И. В. Бестужев-Лада. Москва: Academia, 2000. 480 с.
3. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2019 роках (КВЕД-2010) / Державна служба статистики. URL: <http://csrv2.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 30.05.2021)
4. Профессии будущего: ТОП-20 новых и перспективных. URL: <https://info-profi.net/professii-budushhego/> (дата звернення 30.05.2021)
5. Социальное прогнозирование: Учебное пособие / П. В. Агапов, В. В. Афанасьев, Г. Н. Качура. М.: «Канон» РООО «РЕАБИЛИТАЦИЯ», 2009. 272 с.
6. Стратегічний план діяльності Міністерства соціальної політики України на 2020 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2021-2022 роки). Затверджено Наказом Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 № 97. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5641.html> (дата звернення 30.05.2021)
7. Указ Президента України Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави від 08.11.2019 № 837. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text> (дата звернення 30.05.2021)

НАСЛІДКИ ПАНДЕМІЇ У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ: ГЛОБЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Садрицька Світлана Валеріївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Протягом останніх років стан пандемії виступив у ролі каталізатора соціальних процесів у сфері зайнятості населення в усьому світі. Через об'єктивні відмінності стану та специфіки ринків праці окремих країн вони по-різному реагують на виклики пандемії. В Україні проблема зайнятості населення та безробіття крім того, що перешкоджає економічному розвитку, ризикує спровокувати зростання рівня напруження у суспільстві. За даними соціологічного дослідження «Українське суспільство-2020» (моніторинг проведено Інститутом соціології у жовтні 2020 року) [1] безробіття та зростання цін лякає українців навіть більше (65% опитаних), ніж пандемія вірусу (43%) та загроза нападу зовнішнього ворога (43%), для порівняння – захворіти при цьому бояться 28% опитаних українців. Чи дійсно є реальні підстави для страхів українців і як з найменшими втратами працездатного населення України вийти з постковідної кризи? Пошуку відповідей на це питання необхідно присвятити ґрунтовне міждисциплінарне дослідження. Ми ж, спираючись на результати власного кабінетного дослідження, спробуємо окреслити ключові результати аналізу, які дозволяє обраний нами метод.

Соціальна робота у сфері зайнятості разом із державним регулюванням зайнятості населення є показником як економічного розвитку країни так і показником дотримання суспільством норм соціальної справедливості. Особливої актуальності цей аспект набуває у зв'язку з глобальними процесами, що відбуваються на світовому ринку праці. Так за результатами прогнозу МОП (тут і далі – Міжнародна Організація Праці) пандемія спричинить значне зростання кількості безробітних у світі. Залежно від різних за масштабом впливу епідемії на зміни світового ВВП Маккібіном та Фернандо (2020) [2] сформульовано декілька варіантів сценаріїв. За цими сценаріями безробіття у світі може зрости від 5,3 мільйонів осіб за так званним «м'яким сценарієм» до 24,7 мільйонів осіб за «жорстким сценарієм» – якщо зниження росту ВВП наблизиться до 8% (нагадаємо, що у 2019 році у світі налічувалося 188 мільйонів безробітних). Наступною тенденцією через введення карантину стало зменшення економічної активності і, відповідно, зменшення пропозицій на робочі місця. Крім того відбувається значне зростання кількості працюючих бідних, адже епідемія викликає збідніння робітників, що живуть за межею бідності або близько до неї. За прогнозами МОП певні категорії населення потерпають від наслідків епідемії значно більше ніж інші, що сприятиме поглибленню соціальної нерівності. Спираючись на досвід попередніх криз, МОП виокремлює декілька груп, що у першу чергу потребуватимуть

соціальної підтримки та допомоги найближчим часом: 1) існує більший ризик для здоров'я тих, хто вже має проблеми медичного характеру, а також літніх людей; 2) під час зниження попиту на робочу силу страждає молодь, серед якої показники безробіття є і так досить високими; 3) особливу увагу необхідно звернути на захист жінок, не лише через те, що саме жінки більш задіяні у тих сферах, що страждають найбільше (сфера послуг, а також медична сфера), а ще й через те, що у світі жінки не мають рівного доступу до соціального захисту, крім того, як ми знаємо, у разі закриття навчальних закладів на жінок тисне навантаження пов'язане із доглядом за дітьми; 4) у групі ризику опиняються самозайняті та частково зайняті, адже вони не мають можливості скористатися відпустками, лікарняними або іншими формами соціального захисту; 5) особливо вразливими у складних умовах пандемії та закриття кордонів стають трудові мігранти, в теперішніх умовах вони не можуть дістатися до місця роботи, і так само мають проблеми з поверненням до дому.

Крім окреслених глобальних тенденцій в Україні спостерігаються окремі специфічні явища. Сьогодні існує гостра проблема відповідності вітчизняного законодавства у сфері праці міжнародним нормам, адже у стані кризи міжнародні трудові норми слугують надійною основою для необхідних політичних рішень. Тим більше, що подібні зобов'язання Україна взяла на себе 2014 року ратифікувавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Відповідно до статті 424 цієї Угоди, Україна зобов'язана забезпечити наближення до правових норм ЄС, а також забезпечити європейські стандарти і практики у сфері зайнятості та соціальної політики, а також створити рівні можливості у сфері праці [3].

Важливою проблемою, що потребує уваги дослідників та безпосереднього державного врегулювання є розходження вітчизняного ринку праці з ринком праці ЄС. Науковці Бурлай Т. В. та Костриця В. І. виокремлюють певні дисбаланси: у Євросоюзі є попит на робочу силу, що значно перевищує український, показники зайнятості молодого населення, як і населення в цілому також значно вищі (незважаючи на відчутну різницю в різних країнах) та продовжують зростати; зайнятість жінок в Європі зростає, так само як і зайнятість молоді (15-25 років), а от в Україні відчувається тенденції протилежні європейським. Автори наголошують, що державна політика у сфері зайнятості потребує осмислення та адаптації іноземного досвіду, адже в останні роки спостерігаються значні концептуальні відмінності підходів до розвитку сфери праці та соціально-трудова відносин, які ми можемо спостерігати в Україні та в Євросоюзі [4].

Особливістю ситуації в Україні є масштабність трудової міграція, яка за різними оцінками експертів, сягає від 4 до 10 мільйонів українців, які працюють за кордоном. За даними Державної служби статистики України на грудень 2020 року це становить від 23% до 57% чисельності робочої сили в Україні. Загостренню проблеми сприяло не лише зупинка виробництва та закриття сфери послуг у Європі, але й закриття кордонів, що змусило повернутися до України десятки або, навіть тисячі трудових мігрантів. Українцям, які тимчасово або цілком втратили роботу в Європі український ринок праці не може запропонувати робочі місця. Самі ж заробітчани не поспішають шукати роботу в Україні, адже рівень запропонованого заробітку істотно відрізняється від європейського. Крім того держави Європейського Союзу через значний дефіцит робочих ресурсів планують залучати трудових мігрантів у тому числі й із України. Тобто можна прогнозувати лише збільшення в країні кількості трудових мігрантів. Ускладнюють ситуацію в Україні негативні демографічні тенденції: так сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні у 2019 році склав 1,2%, що нижче критичних 2,1%; коефіцієнт смертності в Україні 1055,8 на 100 тис населення. Це лише справджує прогнози ООН, в яких Україну віднесено до країн, що до 2050 року скоротять чисельність населення майже на 20%.

У результаті аналізу та порівняння статистичних даних щодо європейського та українського ринків праці слід відзначити, що кризовий стан у сфері зайнятості у нашій країні є не лише наслідком епідемії COVID-19, але й подовженням раніш закладених тенденцій. Так, скорочення чисельності населення в Україні разом з поширенням трудової міграції означає неминуче загострення проблеми відтворення трудових ресурсів, значну втрату робочої сили та потенційного ВВП, внутрішню кризу на ринку праці.

Зараз відбувається активізація співпраці між громадськими організаціями, Державною службою зайнятості України та міжнародними організаціями у сфері зайнятості та соціального захисту населення, результатом якої є реалізація різноманітних програм з метою сприяння зайнятості населення в Україні. На відміну від країн Євросоюзу на сьогодні це не вплинуло істотно на зайнятість осіб з інвалідністю, молодих людей та жінок. При вирішенні складної ситуації, що склалася важливо не втратити головного орієнтуру – зменшення негативних наслідків епідемії COVID-19 для усіх верств населення.

Найближчим часом Україна потребує економічного дива, або, якнайменше, зваженої політики та регулювання у сфері праці. Ідеальною моделлю ринку праці та політики зайнятості для України ми бачимо побудовану на соціальних домовленостях та діалозі модель високого рівню соціального захисту, що спиратиметься на соціально орієнтовану ринкову економіку з високими темпами росту. Така модель може бути побудована лише шляхом цілеспрямованої тісної співпраці органів влади, роботодавців, організацій, що представляють інтереси працівників, самих працюючих, а також закладів освіти. При цьому важливим є недопущення стратегічної помилки з поступової переорієнтації системи вищої освіти в Україні на потреби європейських ринків праці, певні зрушення у цьому напрямку можна відстежити вже зараз.

Література:

1. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 6 (20). Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 517 с.
2. McKibbin, W. & R. Fernando (2020). The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios. URL: <https://www.brookings.edu/research/the-global-macroeconomic-impacts-of-covid-19-seven-scenarios/> (дата звернення 26.05.2021).
3. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18> (дата звернення 26.05.2021).
4. Костиця В. І., Бурлай Т. В. Дисбаланси та дивергенція у сфері зайнятості: підходи ЄС та України до їх подолання. *Український соціум*, 2020, № 1 (72): 83-107.

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМКИ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ДОСВІД ПАРТНЕРСТВА У ВИРІШЕННІ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Солнишкіна Аліна Анатоліївна

кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціальної роботи факультету медичних технологій діагностики та реабілітації Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Актуальні проблеми соціального захисту та соціального супроводу учасників бойових дій, соціальної адаптації та соціальної реабілітації внутрішньо-переміщених осіб, пошуку ефективних методів запобігання емоційного та професійного вигорання працівників соціальної сфери потребують нових методик та технологій соціальної роботи із залученням професійних фахівців у складі мультидисциплінарних команд.

Метою даної публікації є узагальнення досвіду практичної соціальної роботи з 2014 року із залученням партнерських організацій, асоціацій волонтерів, фахівців соціальної сфери.

Соціальна адаптація учасників бойових дій під час здійснення ООС є найактуальнішою проблемою сьогодення. Після повернення із зони бойових дій ветерани зіштовхуються із проблемами працевлаштування, питаннями юридичного захисту. Розв'язання соціально-психологічних проблем, пов'язаних із профілактикою та лікуванням посттравматичного стресового розладу, стає актуальним напрямком діяльності сучасного соціального працівника.

Авторка публікації протягом 2015-2016 років приймала участь у наступних волонтерських ініціативах:

1. Проведення тренінгів із подолання стресових ситуацій та психодіагностичного тестування в Соборному районному територіальному центрі комплектування та соціальної підтримки.
2. Проведення тренінгів із написання резюме та працевлаштування для учасників бойових дій, які були зареєстровані як безробітні, в Лівобережному районному центрі зайнятості міста Дніпра.
3. Участь у волонтерському проєкті «Нові житлові утворення в ситуації кризи».

Цей проєкт сприяв інтеграції учасників бойових дій у цивільне життя після повернення зі Сходу України. У проєкті приймали участь психологи, юристи, архітектори, соціологи. Ветеранам ООС надавалися практичні поради із проєктного менеджменту, бізнес-планування, юридичні послуги із впорядкування земельних ділянок. У межах проєкту проводилося організаційно-ділове планування проєктів, які розробляли ветерани та будувалася модель подальшого життя учасників.

Соціально-психологічна адаптація внутрішньо переміщених осіб є гострою проблемою сьогодення. Ефективні інструменти соціальної адаптації осіб цієї категорії полягають не тільки в наданні інформаційних послуг щодо працевлаштування, але й допомозі в перепідготовці, кар'єрному супроводженні, знаходженні альтернативних шляхів зайнятості.

Ізоляція, безробіття, неможливість професійного зростання призводять до тривалих стресів, підвищення рівня тривожності та агресивності. У межах проєкту «Швидке реагування на соціальні та економічні проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні» проводилися Ярмарки вакансій у таких містах Дніпропетровської області, як Кривий Ріг, Нікополь, Павлоград, Кам'янське.

Під час інформаційних зустрічей авторка публікації надавала клієнтам поради із проєктного менеджменту, розробки проєктних пропозицій. Для всіх учасників проєкту були організовані інформативні зустрічі зі спеціалістами-психологами, HR-фахівцями, з роботодавцями, тренерами із етикету та створення ефективного резюме.

Найбільшу тривогу у спеціалістів соціальної сфери викликають діти, які виїхали із зони бойових

дій. Для соціальної адаптації та реабілітації були залучені фахівці соціальної роботи, представники органів місцевого самоврядування, лікарі, психологи та волонтери.

Одним із ефективних інструментів соціальної роботи із дітьми, які переїхали із окупованих територій, є арт-терапія та заняття із елементами соціально-психологічного тренінгу. У 2015 році для дітей із зони бойових дій проводилися такі благодійні соціальні, психологічні та мистецькі проекти.

1) Постійні чергування психологів, соціальних педагогів та соціальних працівників (які були волонтерами) в Центрі допомоги переселенцям «Допомога Дніпра». Постійний супровід спеціалістів Української асоціації фахівців із подолання наслідків психотравмуючих подій, тренінги та ігротерапія позитивно впливали на дітей.

2) Організація Дня Лялькаря місцевим театром ляльок. Адміністрація та дирекція театру із радістю долучилися до допомоги та провели виставу, солодкий стіл та майстер-клас із створення ляльок. Усі охочі мали можливість виступити із ляльками на сцені разом із професійними акторами.

3) Для дітей із Авдіївки та Дебальцевого волонтерами були проведені майстер-класи із створення анімаційних фільмів. Соціокультурна анімація – це не тільки дієвий інструмент для привернення уваги до актуальних проблем, але й ефективний метод подолання стресів. Волонтери, психологи, педагоги, культурні діячі розробляли сценарії та створювали анімаційні фільми разом із двома командами підопічних. У підсумку з'явилися дві анімаційні роботи із пластиліну на таку тематику: «Футбольний матч» та «День закоханих».

Наслідками благодійних проектів соціальної спрямованості із залученням широкого кола фахівців є наступні позитивні відгуки:

«Наш хлопчик почав посміхатися після вистави в ляльковому театрі. Запрошуйте нас ще».

«Діти після анімаційного уроку стали частіше посміхатися, обговорюють процес створення мультфільмів. Настрій покращився». За допомогою методів арт-терапії вдалося досягти поліпшення психологічного стану, зниження рівня тривоги.

Сучасні методи соціальної роботи передбачають надання практичних навичок, які можна застосовувати у побуті. Наприклад, у данській Школі Кофоеда представники вразливих верств населення навчаються професійній майстерності по «соціально-педагогічному принципу» соціальної роботи. Це дуже дієвий механізм, коли людина отримує технології, які вона може застосувати в реальному житті. Людина може не тільки навчатися сама певній майстерності, але й навчати інших тому, що добре вміє це робити.

В англійських технологіях розбудови сталого розвитку громад також використовується ефективний принцип «Краще навчити людину рибалити, а не давати їй постійно рибу на сніданок». Соціальні працівники англійських community-центрів навчають людей самоорганізації, самозайнятості та навичкам ефективного розв'язання складних життєвих ситуацій, методам захисту прав. Таким чином, практичне навчання людей, які опинилися в складних життєвих ситуаціях та залучення кваліфікованих спеціалістів до спільного вирішення їх проблем – це реалії сучасної соціальної роботи.

У «допандемічні» часи в місті Дніпро активно діяв профорієнтаційний проєкт DREAM PRO – волонтерська ініціатива із залученням представників бізнесу, місцевого самоврядування, творчої інтелігенції. Цільовою аудиторією проєкту були діти учасників бойових дій, діти внутрішньо переміщених осіб, вихованці прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Для дітей щомісяця влаштовувалися екскурсії, присвячені конкретній професії із ознайомленням із виробництвом та розв'язуванням практичних кейсів або із проведенням майстер-класів. У 2018 році авторкою було проведено низку занять, на яких мова йшла про роботу соціолога. Діти навчалися основам проєктного менеджменту та практикувалися у вмінні ставити запитання.

Сьогодні значна увага приділяється підготовці фахівців соціальної сфери нової генерації згідно вимог сучасності та застосування проєктних технологій, тренінгів із ненасильницького спілкування, мистецтва діалогів, розвитку громад. Отже, у практичній діяльності соціального працівника все частіше акцент робиться на навичках застосування методів подолання стресових ситуацій, емоційного вигорання та розв'язання конфліктних ситуацій.

КОНЦЕПЦІЯ РЕЗИЛІЄНС ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ НАПРЯМ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Плахова Олена Миколаївна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Однією із задач соціальної роботи є підвищення здатності клієнта долати складні життєві обставини, кризові ситуації самостійно за допомогою власних ресурсів. Традиційний підхід у соціальній роботі щодо подолання складних життєвих обставин ґрунтується на дефіцитній моделі, яка фокусується

переважно на потребах і проблемах клієнтів «тут і зараз» або допомагає людям уникнути ризиків, пов'язаних з негативними наслідками. Така допомога спрямована на розв'язання проблеми в той момент, коли вона вже існує, а не на профілактичну роботу. В цьому підході клієнт (громада, сім'я, індивід) відіграють пасивну роль і повністю залежать від зовнішніх чинників та ресурсів. Інший підхід ґрунтується на розумінні того, що відновлення, підтримка та зміцнення особистого і соціального функціонування індивідів має відбуватись шляхом мобілізації сильних сторін; підтримки копінгових стратегій; підвищення самооцінки; зміни дисфункціональних моделей мислення і стосунків із іншими; орієнтування людей на необхідні їм ресурси тощо. Такий підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів ґрунтується на концепції резилієнс, яка останнім часом набуває все більшої актуальності як в теоретичному, так і в практичному аспекті соціальної роботи [3].

Поняття резилієнс (resilience) досліджується у межах багатьох дисциплін, у тому числі біології, медицини, психології, але для соціальної роботи це нове поняття, яке розглядають у контексті впливу на людину несприятливих (екстремальних, загрозливих, стресових) умов і здатності до нормального (здорового) функціонування людини, соціальної системи (сім'ї, громади, організації) [2, с. 24]. Оскільки цей термін для вітчизняної соціальної роботи не є усталеним, немає його загальноприйнятого визначення в україномовній літературі. Зазвичай термін «resilience» використовується поряд з такими поняттями як «стресостійкість», «життестійкість», «життєздатність», «стійкість до травми», «психологічна стійкість», «копінг», «посттравматичне зростання» або отожднюється з ними [1]. Найбільш узагальнене визначення пропонує ВООЗ: «резилієнс – це здатність відносно добре справлятися з важкими ситуаціями та особиста ресурсність, що може розвиватися завдяки захисним факторам (наприклад, сприятливе зовнішнє середовище та вироблення адаптивних механізмів копіngu)» [2, с. 26]. Виходячи з цього визначення, резилієнс відноситься до категорії адаптації, йому передують травматична подія або стресовий вплив, він поєднує в собі два аспекти: статичний (особистісні риси клієнта соціальної роботи) та динамічний (подолання стресової ситуації, відновлення ресурсів). Резилієнс можна розглядати як здатність особи чи соціальної групи зберігати рівновагу, психологічну стійкість у складній ситуації, вирішувати не тільки завдання адаптації до умов, що змінюються, а й завдання розвитку своїх ресурсів.

Концепція резилієнс у контексті соціальної роботи дає можливість переглянути традиційний дефіцитний підхід до розв'язання проблем клієнта, де професіонал сприймається більше як «обізнана» сторона, а клієнт – як та, яка очікує поради та допомоги. Замість того, щоб зосередитися на проблемах клієнтів, концепція резилієнс сфокусована на розкритті здібностей, талантів і ресурсів клієнтів, допомозі клієнтам у досягненні своїх цілей. При цьому йдеться не лише про внутрішньоособистісні та міжособистісні якості людини, а й ресурси у її оточенні.

Підхід, заснований на концепції резилієнс, що орієнтований на мобілізацію та розвиток сильних сторін клієнта, ресурсів та можливостей, може бути ефективний для роботи з дітьми та підлітками, сім'ями в цілому; для роботи з особами з аддиктивною поведінкою; особами, що мають певні проблеми психічного здоров'я, зокрема, для учасників бойових дій і тих, хто пережив збройний конфлікт, вимушених переселенців тощо. Адже цей підхід пов'язаний з розвитком людини, родини, громади, залученням ресурсів для посилення резилієнс тощо, тобто орієнтується більшою мірою на соціальні та психологічні аспекти, не виключаючи фізичні та матеріальні. Відновлення життя окремого індивіда чи громади після надзвичайної ситуації може відбуватися завдяки тим ресурсам і здатностям, які в них добре розвинені (наприклад, гнучкість мислення, спритність, винахідливість та міцність характеру, соціально-психологічний досвід, а також здатність адаптуватися до різних зовнішніх умов). Відтак концепція резилієнс дозволяє посилити акценти на такі види втручань як: кейс-менеджмент на основі сильних сторін клієнта; терапія, зосереджена на рішенні (фокусується на тому, чого людина хоче досягти, а не на проблемі); нарративні втручання (відокремлення людини, її характеру, історії життя від проблеми); підтримане працевлаштування, розвиток громади тощо [3, с. 100].

Дослідження доводять, що люди швидше відновлюються після стресу, який спричиняється важкою життєвою ситуацією, тоді, коли почуваються в безпеці, мають соціально корисні зв'язки; мають доступ до соціальної, фізичної та емоційної підтримки, а також знаходять способи самопомоги. Основними чинниками ризику, що зумовлюють дезадаптацію та стрес, є ті несприятливі умови навколишнього середовища, в які потрапляють люди, та брак підтримки в цьому середовищі. Адекватне реагування на соціальні проблеми, стрес, полегшує деякі психологічні проблеми і запобігає розвитку деяких психічних захворювань. Тому є доцільним у практичній соціальній роботі дедалі більше уваги приділяти психологічним та соціальним процесам та їхньому взаємозв'язку, а не фокусувати увагу лише на нестачі чогось (наприклад, слабких сторонах клієнта, стражданнях, патології, травми, дефіциті тощо).

Отже, концепція резилієнсу робить акцент на вивченні динамічних процесів, які сприяють успішному подоланню стресової ситуації та відновленню ресурсів клієнта, допомагає відповісти на питання, як саме люди успішно адаптуються в умовах стресової ситуації та які механізми лежать в основі цих процесів. Важливим питанням для подальших досліджень залишається визначення «траєкторії резилієнсу», що дає розуміння того, який результат клієнт отримує в процесі подолання складних життєвих обставин та опанування адаптивних

стратегій: це може бути, по-перше, стабільність, підтримання нормального функціонування в умовах психотравмуючого впливу; по-друге, повернення до попереднього рівня функціонування, швидке відновлення; по-третє, здобуття нових адаптивних рис та характеристик, захисних ресурсів.

Реалізація в Україні підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, поки видається проблематичною з огляду на відсутність відпрацьованих компетенцій, технологій та досвіду у соціальних працівників. Адже у соціальних службах, переважно у державних, здебільшого дотримуються дефіцитного підходу, який інституціоналізовано державними стандартами надання послуг та посадовими обов'язками.

Література:

1. Асонов Д., Хаустова О. Розвиток концепції резилієнсу в науковій літературі протягом останніх років. 2019. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/219> (дата звернення 23.05.2021).
2. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс: навч.-метод. посіб. / Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко; за заг. ред. Н.Гусак; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ : НаУКМА, 2017. 92 с.
3. Семигіна Т. Розвиток у сучасній соціальній роботі підходів, орієнтованих на сильні сторони клієнтів. URL: https://www.researchgate.net/publication/338084241_ROZVITOK_U_SUCASNIJ_SOCIALNIJ_ROBOTI_PIDHO_DIV_ORIENTOvaniH_NA_SILNI_STORONI_KLIENTIV (дата звернення 21.05.2021)

НАПРЯМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ПЕРСОНАЛУ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

Бутиліна Олена Вікторівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Сучасна організація постає як система, що має внутрішню структуру, цілі, технології, людські ресурси, які є носіями фахових знань та професіоналізму та підтримує тісні зв'язки із зовнішнім середовищем, що певним чином впливає на її ефективність. Соціальна служба є організацією, що здійснює соціальну роботу згідно визначеного об'єкта, ступеню спеціалізації, джерела фінансування чи проблеми, на розв'язання якої спрямована її діяльність. Споживачами послуг соціальних служб виступають індивіди, що перебувають у складних життєвих обставинах. Робота фахівців із клієнтами цих організацій базується на комплексі професійно-етичних принципів і передбачає занурення у проблеми осіб, що звертаються по допомогу, прояв емпатії до них, здатність швидко реагувати та знаходити влучні рішення. Така специфіка роботи вимагає не тільки ґрунтовних знань у галузі методів і технологій соціальної роботи, але й значної самовіддачі, стресостійкості, емоційної врівноваженості. Відтак, керівництво соціальних служб має здійснювати комплекс компенсуючих заходів, спрямованих на відновлення й збереження особистісних ресурсів соціальних працівників та підвищення рівня їх професіоналізму. Це обумовлює актуальність розвитку менеджменту персоналу у визначеному типі організацій.

Ми розуміємо соціальний менеджмент як управління соціальним розвитком організації та персоналу шляхом визначення й задоволення інтересів і потреб працівників, налагодження ефективної взаємодії всередині організації та формування її здатності реагувати й адаптуватись до вимог зовнішнього оточення. Зважаючи на це, наголошуємо, що робота з персоналом у соціальних службах має бути органічною складовою системи управління і виступати одним з ключових завдань (напрямів роботи) соціального менеджера.

Які ж складові повинні міститись у стратегії кадрової роботи менеджера соціальної служби? Еволюція практик менеджменту персоналу дає уявлення як про традиційні (ті, що не втрачають актуальності протягом десятиліть) напрями роботи з працівниками й нові, затребувані часом і обумовлені викликами зовнішнього середовища (зокрема, карантинними обмеженнями, пов'язаними із пандемією COVID-19, технологічним прогресом, геополітичними процесами, економічною кризою тощо). Отже, відповідно до специфіки і складності роботи фахівців, що надають соціальну допомогу, доречно говорити про декілька напрямів менеджменту і відповідних завдань менеджера.

Перший напрям умовно можна визначити як традиційний кадровий менеджмент. Його основи закладені ще фундаторами менеджменту Ф. Тейлором, А. Файоном, М.-П. Фоллетт та ін. Основна мета менеджера тут – максимально узгодити потреби та інтереси працівника й організації. Цей напрям містить роботу з якісного підбору кадрів, адаптації новачків, ефективної оцінки та атестації працівників, мотивації й стимулювання, підвищення кваліфікації співробітників тощо. Слід зазначити, що це складний спектр завдань для менеджера, адже об'єктивно виникають обмеження, які необхідно враховувати. Приміром, непривабливість професії соціального працівника (особливо серед молоді) внаслідок невисокого рівня оплати цієї складної праці, що часто породжує дефіцит кадрів та високу їх плинність; неможливість

застосування матеріальних стимулів; бюрократизм та закостенілість методів управління тощо.

Другим напрямом має стати комплексна робота зі збереження й розвитку особистісних якостей фахівців і примноження їх професіоналізму. Це вкрай актуальний напрям діяльності менеджера, мета якого забезпечити соціальних працівників від негативних наслідків професійних ризиків, оптимізувати їх професійну діяльність, забезпечити особистісний ріст. До заходів із реалізації цього напрямку менеджменту належать: по-перше, програма з розвитку навичок самоменеджменту фахівців (зокрема, навички тайм-менеджменту; вміння встановлювати пріоритети в роботі; вмотивованість до навчання й професійного просування кар'єрними сходами; навички контролю стресових ситуацій, стресостійкість та відновлення сил і здатностей після стресу; розвиток емоційного інтелекту тощо); розвиток soft skills соціальних працівників – комплексу неспеціалізованих, надпрофесійних навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі, високу продуктивність і, на відміну від спеціалізованих навичок, не пов'язані з конкретною сферою (насамперед, це комунікативні навички, вміння працювати в команді, здатність сприймати критику, гнучкість і вміння адаптуватись до обставин тощо). Як управлінське завдання, розвиток «м'яких» компетенцій соціального працівника обумовлюється необхідністю постійного активного контактування фахівця з різними групами клієнтів, колегами, представниками організацій та важливістю раціонального використання та розподілу часу і особистісних ресурсів фахівців і потребою у відновленні й підтримці їх позитивного емоційно-психологічного стану. Не менш важливою у цьому напрямку також є робота з підвищення рівня лояльності та залученості співробітників соціальних служб. Для соціальних працівників є характерним такий тип лояльності, як лояльність до професії – занурення, ідентифікація та солідарність із нею.

Універсальними менеджерськими прийомами, що дозволяють досягти визначених цілей за цими напрямами роботи є: ефективна супервізія; застосування активних методів навчання, зокрема, тренінгів; створення реальних умов для професійного росту та кар'єрного просування шляхом проведення об'єктивної оцінки й атестації; налагодження системи комунікації, інформування й постійного обміну досвідом, як між колегами в середині колективу, так із зовнішнім оточенням; зворотній зв'язок, як спосіб залучення персоналу до управління соціальною службою; засоби позитивного підкріплення, що демонструють визнання успіхів працівника, гордість та повагу до нього. Додатком до зазначених управлінських інструментів мають стати заходи медичного та психологічного характеру.

Отже, ефективна кадрова робота в соціальних службах передбачає якісний підбір кадрів для того, щоб виключити можливість потрапляння в такі установи осіб із недостатньою професійною підготовкою чи нездатних до емпатії, байдужих, агресивних; розробку комплексної (гнучкої, диференційованої, своєчасної) системи мотивації і стимулювання праці співробітників; реалізацію сукупності дій, спрямованих на підвищення рівня лояльності персоналу, розвитку навичок самоменеджменту й soft skills фахівців, які спрямовані на попередження виникнення й розвитку професійних та кадрових ризиків.

ОСОБЛИВОСТІ КОНСУЛЬТУВАННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Вітковська Інна Миколаївна

старший викладач кафедри соціології управління та соціальної роботи соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У сучасному українському суспільстві актуалізується потреба у всебічній підтримці соціально незахищених верств населення та комплексній програмі надання соціальних послуг особам та/або сім'ям, які потрапили до складної життєвої ситуації та не можуть самотійно її подолати. Консультування клієнтів є одним з видів соціальних послуг у соціальній роботі. На практиці консультування проводить практично кожен фахівець соціальної сфери, працюючи з людьми, що знаходяться в кризовій ситуації та/або які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Слово «консультування» походить від лат. «consultare», що означає радитись, піклуватись. В українській мові це слово означає порада, роз'яснення спеціаліста з будь-якого питання. На основі аналізу наукових джерел встановлено, що термін консультування науковці визначають по-різному. Наприклад, Є. Холостова консультування в соціальній сфері визначає як «кваліфіковану пораду, допомогу особам, що мають певні проблеми, спрямовану на відновлення та оптимізацію їх соціальних функцій з метою сприяння соціалізації особистості, вироблення соціальних норм спілкування» [5, с. 489]. Т. Алексєнко вважає, що консультування – це «процес взаємодії між двома або кількома людьми, в ході якої певні знання консультанта використовуються для надання допомоги тим, хто отримує консультацію» [3, с. 231]. Важливо наголосити, що специфіка консультування в соціальній роботі полягає в тому, що «консультант намагається поліпшити життєву ситуацію іншого, не керуючи ним і його потенційними діями й вчинками, а показуючи їх можливі наслідки, допомагаючи клієнту зробити самотійний правильний висновок на основі чітко усвідомлених

причинно-наслідкових зв'язків». Узагальнивши різноманітні визначення консультування дозволило нам встановити, що його розглядають як: різновид соціальної послуги; кваліфіковану пораду; технологію надання соціальної допомоги; окремий вид соціально-психологічної діяльності; напрям соціальної допомоги; процес і засіб втручання спрямований на допомогу клієнту у вирішенні складних життєвих обставин.

Таким чином, ми визначаємо поняття консультування в соціальній роботі як процес взаємодії між фахівцем та отримувачем консультації, спрямований на підвищення рівня соціальної компетентності клієнта, подолання труднощів, пов'язаних із соціальним функціонуванням, розвиток здатності до опанування нових моделей поведінки для поліпшення якості життя.

Зазначимо, що консультування – це вид соціальної послуги, надання якої регулюється Законом України «Про соціальні послуги» [2] та Державним стандартом соціальної послуги консультування [1]. Закон України «Про соціальні послуги» визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Основними засадами надання послуги консультування є: сприяння особам, що перебувають у складних життєвих обставинах, які вони не в змозі подолати за допомогою наявних засобів і можливостей; запобігання виникненню складних життєвих обставин; створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають.

Надання послуги консультування ґрунтується на принципах: адресності та індивідуального підходу; доступності та відкритості; добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг; гуманності; комплексності; законності; соціальної справедливості; забезпечення конфіденційності суб'єктами, що надають соціальні послуги; дотримання суб'єктами, що надають соціальні послуги, державних стандартів соціальних послуг, етичних норм і правил.

Таким чином, консультування в соціальній роботі є процесом взаємодії соціального працівника та клієнта, що спрямований на допомогу у вирішенні різного типу проблем клієнта, зумовлює використання його особистісних і соціальних ресурсів та передбачає встановлення запиту, з'ясування причин виникнення проблеми, оптимізацію можливостей клієнта в пошуку шляхів її розв'язання.

Література:

1. Державний стандарт соціальної послуги консультування від 02.07.2015 р. № 678. *Наказ Міністерства соціальної політики України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15#n13> (дата звернення 27.05.2021).
2. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення 27.05.2021).
3. Соціальна педагогіка : словник довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. Вінниця: Планер, 2009. 548 с.
4. Соціальна робота: словник основних термінів / уклад. О. М. Плахова, І. А. Євдокимова, В. В. Сичова, С. В. Садрицька та ін. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. 104 с.
5. Холостова Е. И. Социальная работа : учеб. пособ. Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2015. 612 с.

«ВІН ВИБАЧИВСЯ ПЕРЕДІ МНОЮ У СНІ»: НАСИЛЬСТВО І ЗЛОВЖИВАННЯ ЩОДО ЛЮДЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Заремба-Косович Ганна Романівна

кандидатка соціологічних наук, наукова співробітниця відділу соціальної антропології
Інституту народознавства НАН України

Відповідно до міжнародних досліджень, від 80 до 90% випадків насильства чи зловживання щодо людей з інвалідністю є незареєстровані [5]. Причиною цього є відсутність чи недосконалість системи фіксації випадків насильства, недостатня обізнаність жертв щодо способів повідомлення про випадки насильства чи зловживання, або ж страх відплати, повторення отриманого досвіду. Бо найчастіше кривдниками є люди з близького кола особи з інвалідністю – члени сім'ї, товариші, колеги, опікуни, надавачі соціальних послуг.

Чи не найбільш уразливими щодо насильства та зловживання в загальній уразливій групі людей з інвалідністю є люди з інтелектуальною інвалідністю. Особливості інтелектуального розвитку не завжди дають їм змогу усвідомити свої фізичні, тілесні та психологічні межі, зловживання й насильство, яке чиниться щодо них та повідомити про ці випадки тим, хто їм допоможе та захистить.

Окрім цього, в Україні не існує системи запобігання, протидії та фіксації насильства та зловживання щодо людей з інвалідністю, з урахуванням особливостей нозологій інвалідності. Відтак, про кількісні показники випадків насильства та зловживання щодо людей з інтелектуальною інвалідністю в Україні говорити не можна.

Якщо й випадки насильства та зловживання щодо людей з інтелектуальною інвалідністю виявлені,

то представники Національної поліції та соціальних служб вельми неохоче їх фіксують. Обумовлено це тим, що вони не можуть забезпечити системність захисту й безпечності жертв, та покарання кривдників.

Єдиним способом, яким можна побачити на цей момент широту й глибину проблеми насильства та зловживання над людьми з інтелектуальною інвалідністю є їхнє інтерв'ювання, інтерв'ювання опікунів/-ок людей з інтелектуальною інвалідністю та експертів й експерток, які працюють у цій сфері (громадських активістів/-ок, психологів, юристів, соціальних працівників та інших).

З огляду на це, важливим є вивчення досвідів людей з інтелектуальною інвалідністю, які зазнали зловживання та/чи насильства (фізичного, сексуального, економічного, психологічного).

Точних статистичних даних щодо кількості людей з інтелектуальною інвалідністю в Україні немає. В Україні застосовують медичну модель інвалідності, та об'єднують людей з інтелектуальними та психічними порушеннями в одну групу. В опублікованих проєктах плану заходів з виконання «Концепції розвитку психічного здоров'я», використовують термін – «особи з розладами психіки та поведінки», і їхня загальна кількість становить понад 261 тисячу осіб, із яких – 8,5% – діти, від 0 до 17 років [2].

Згідно із визначенням Американської Асоціації інтелектуальної та пов'язаної із розвитком інвалідності (2010), *інтелектуальна інвалідність* характеризується обмеженнями як в інтелектуальному функціонуванні, так і в адаптивній поведінці, що виражається в концептуальних, соціальних та практичних адаптаційних навичках [4, р. 13].

Наші дослідження ґрунтуються на теоретико-методологічних засадах соціального конструктивізму [1] та теорії принципів соціальної справедливості Д. Міллера [3]. Емпірична база власного дослідження, яке проводиться методом глибинних напівструктурованих інтерв'ю та методом включеного спостереження, протягом 2019 року і до тепер у Львові, Львівській області та Києві є матеріали бесід із:

1. Повнолітніми людьми з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень.
2. Опікунами (найчастіше батьками) людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень.
3. Експертами, які працюють із людьми з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень (соціальні працівники/-ці, лікарі, громадські активісти/-ки).

Люди з інтелектуальною інвалідністю стикаються з фізичним, сексуальним, економічним та психологічним насильством. У залежності від ступеня інтелектуальної неповносправності, вони (не)можуть оцінити насильство та/чи зловживання щодо себе. Найчастіше їхніми кривдниками ставали чи стають члени сім'ї, або люди з якими вони проживають, шкільне, робоче оточення.

Нами проаналізовані уявлення людей з інтелектуальною інвалідністю щодо насильства, особливості (само)сприйняття себе, як жертви насильства та/чи зловживання, їхнє розуміння та оцінка кривдника/-ці, способи подолання отриманої травми.

Доповідь стане першим кроком до подальшої актуалізації й вирішення проблеми насильства над людьми з (інтелектуальною) інвалідністю в українському суспільстві.

Література:

1. Бергер П., Лукман Т. [Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания](#) / пер. с англ. Е. Руткевич; Моск. филос. фонд. Москва, Academia-Центр; Медиум, 1995. 323 с.
2. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 №1018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 27.05.2021).
3. Miller D. Principles of Social Justice. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 1999. 352 p.
4. Whitaker S. Intellectual Disability. An Inability to Cope with an Intellectually Demanding World. London: Palgrave Macmillan, 2013. 199 p.
5. Willott S., Badger W. and Evans V. People with an intellectual disability: under-reporting sexual violence. The Journal of Adult Protection, Vol. 22, No. 2, 2020, pp. 75-86.

ЗАЛУЧЕННЯ ДО ЦИФРОВОГО ПРОСТОРУ ЛІТНІХ СЛУХАЧІВ УНІВЕРСИТЕТУ ТРЕТЬОГО ВІКУ

Каркач Андрій Володимирович

старший викладач кафедри соціальної роботи і спеціальної освіти
Полтавського інституту економіки і права Університету «Україна»

У XXI столітті людство зіткнулося з проблемою збільшення тривалості життя людей літнього віку, частка яких у складі населення як розвинених зарубіжних країн, так і України вже складає понад 20% [3]. Виникла необхідність якісного переосмислення поняття «третього віку», що пов'язано з активною інтеграцією

літніх людей у суспільне життя [2, с. 64-71].

Актуальність соціально-педагогічних досліджень проблеми залучення літніх людей у цифровий простір очевидна [5]. Існують протиріччя між тими перевагами, які можуть надати літній людині сучасні цифрові технології, і відсутністю соціально-педагогічних умов, що сприяють залученню представників третього віку до цифрового середовища – виникає так званий цифровий розрив (англ. – digital divide) [7].

Стрімкий розвиток цифрових технологій призвів до швидкого поширення різних форм навчання літніх людей. Дослідники підкреслюють позитивний вплив цифрових технологій на особистісний та соціальний розвиток літніх людей [6, с. 786-795].

Однією з найпоширеніших форм ресоціалізації літніх людей в умовах інформаційного суспільства натепер є соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку» [1].

З метою виявлення типових складностей у літніх людей при взаємодії з «цифрою» і визначення індивідуальних характеристик, що виступають фасилітаторами у цій взаємодії, нами було проведено пілотажне соціологічне дослідження в межах факультету інформаційних технологій Університету третього віку територіального центру соціального обслуговування Подільського району міста Полтави. Загальна кількість респондентів дослідження – 219 осіб, з них: 60 – 65 річних – 48%, у віці 66 – 70 років – 41%, 71 – 75 річних – 9% і 76 – 82 років – 2% респондентів. Слухачі Університету третього віку належать до літнього населення, через що є репрезентативною вибіркою для визначеного дослідження як потенційно вразливі з точки зору цифрової нерівності (англ. – digital inequality) [4, с. 111-127].

Метод дослідження – напівструктуроване інтерв'ю, що містить питання про ступінь залученості людей літнього віку до цифрового простору. Мета опитування – дізнатися, якою мірою люди похилого віку знайомі з різними видами сучасних цифрових технологій, можливостями мережі Інтернет, наскільки вміють ними користуватися. Як літні люди різних вікових груп оцінюють свої можливості в освоєнні цифрових технологій? Кожен учасник опитаний індивідуально, відповіді фіксувалися в спеціальних бланках. Польовий етап дослідження проходив у червні – вересні 2020 року. Отримані дані з бланків інтерв'ю конвертувались у базу MSExcel.

Аналіз фактичного використання літніми людьми цифрових технологій і можливостей глобальної мережі Інтернет показав, що 100% опитаних мають мобільний телефон, переважна більшість респондентів (86,5%) активно користуються ним щодня, 13,2% – 2-3 рази на день, а 0,3% респондентів – декілька разів на тиждень.

У використанні додаткових можливостей мобільного телефону, крім розмов з рідними і близькими, між респондентами існують відмінності. У групі респондентів 60-64 років близько половини опитаних обмінюються смс-повідомленнями, трохи більше третини (36,4%) – роблять і відсилають фото, виходять в Інтернет для пошуку інформації (27,3%) і спілкування в соцмережах (18,2%). З підвищенням віку респондентів використання телефону для обміну смс і фото знижується приблизно на 10% у кожній наступній віковій групі і значно зменшується використання мобільного Інтернету. Однак у нашій вибірці навіть у старших вікових групах досить активно використовуються можливості гаджета, не пов'язані з Інтернетом: більше третини респондентів 64-70 років і майже п'ята частина респондентів старше 70 років обмінюються смс: 21,4% опитаних 76-80 років і 11,1% опитаних старше 80 років фотографують і обмінюються фото.

На думку респондентів, основною причиною, яка спонукала їх звернутися до Інтернету, найчастіше є спілкування з родичами, друзями, знайомими (32,4%), на другому місці – можливість самоосвіти (29,4%), далі – читання новин (22,1%). Значно менше респондентів указали на необхідність оплачувати рахунки (8,8%), а також можливість відчувати себе незалежним (4,4%) і менш самотнім, тому що є зв'язок з іншими людьми (2,9%).

Аналіз сприйняття людьми літнього віку своїх можливостей в освоєнні цифрових технологій показав, що їх уявлення неоднозначні. Так, 16,8% опитаних вважають, що серед їхніх однолітків користується Інтернетом «мало людей літнього віку, не більше 15-20%», близько третини респондентів (29,4%) вважають, що користуються Інтернетом «від 20% до 40% літніх людей», переконлива більшість респондентів (53,8%) відповіли, що таких досить багато, «від 40% до 60%».

Літні люди оцінюють власні потенційні можливості в освоєнні цифрових технологій досить оптимістично. В цілому, переважна більшість респондентів (76,7%) вважають, що «могли б більше користуватися сучасними можливостями цифрового простору, якби хтось допомагав у його освоєнні», при цьому третина з них (38,4%) дали однозначну позитивну відповідь.

Допомогти людям літнього віку в освоєнні цифрових технологій можуть, на їхню думку, перш за все їхні діти й онуки (69,1%), при цьому в групі 60-70 років допомога очікується як від дітей, інших родичів, так і від онуків, а в наступній віковій групі (71-82 років) найбільші надії покладаються саме на онуків. Університет третього віку для навчання інформаційним технологіям вказали 60,3% опитаних, при цьому найбільш популярна ця відповідь у 65-75 річних, допомога оточуючих більш молодих людей найбільш прийнятна для групи 60-65-річних (18,2%), а допомогу волонтерських об'єднань (22,2%)

найбільш часто згадували представники найстаршої групи (76 – 82 років).

Таким чином, в результаті проведеного нами пілотажного дослідження можна говорити про те, що серед опитаних літніх респондентів різних вікових груп усі користуються різними видами цифрових технологій. Причини залучення в цифровий світ розрізняються: провідними виступають прагнення до спілкування з родичами, друзями і можливість самоосвіти. Люди літнього віку відчувають суперечливі переживання при взаємодії з цифровою технікою. Більшість респондентів оптимістично оцінюють власні можливості в освоєнні цифрових технологій. У якості помічників називають найчастіше дітей, онуків, інших родичів та Університет третього віку.

Отримані дані дозволяють зробити висновок про затребуваність розробок науково обґрунтованих програм навчання літніх людей цифровим технологіям і необхідності коригування наявних програм із урахуванням психолого-педагогічного чинника, включати у навчання психологічний супровід, що сприяє залученню людей літнього віку до цифрового простору із урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей.

Література:

1. Каркач А. В. Університет третього віку: соціокультурні детермінанти споживання освітніх послуг літніми людьми. *Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. Запоріжжя: Класичний приватний університет*. 2016. Вип. 71. С. 76-90.
2. Коленіченко Т. І. Особливості адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*. 2013. Вип. 16, ч.1. С. 64-71.
3. Населення України за 2020 рік. *Демографічний щорічник*. Київ, Державна служба статистики України. 2021.
4. Hchavarría L. M. S. E-Inclusion and Public Libraries: A Literature Review. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries*. 2017. Vol. 1. P. 111-127.
5. Heinz, M., Martin, P., Margrett, J.A. et al. Perception of technology among older adults. *Journal Gerontol Nurs*. 2013. Vol. 39(1). P. 42-51.
6. Lee E.-K. O., Kim D.-H. Bridging the Digital Divide for Older Adults via Intergenerational Mentor-Up. *Research on Social Work Practice*. 2019. Vol. 29(7). P. 786-795.
7. López Seguí, F. et al. An Intergenerational Information and Communications Technology Learning Project to Improve Digital Skills: User Satisfaction Evaluation. *JMIR Aging*, 2(2). 2019. Retrieved from: <https://aging.jmir.org/2019/2/e13939>

ЧИННИКИ ПРОЯВУ «ПРИХОВАНИХ» ПРОФЕСІЙНИХ РИЗИКІВ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ РОЛЕЙ

Малишева Анастасія Вадимівна

студентка 1 курсу магістратури ОПП «Соціальний менеджмент»
соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Ефективне управління персоналом неможливе без урахування феномену професійних ризиків. Задля належного функціонування організації керівники повинні приділяти багато уваги тим небезпекам, які спіткають їхніх працівників, адже, не зважаючи на технологічний розвиток, люди й надалі залишаються важливим ресурсом організації, який забезпечує досягнення визначених цілей. Очевидно, що дослідження проблеми професійних ризиків науковцями є доволі актуальним, особливо з огляду на те, що на сучасному етапі розвитку суспільства до прав людини на безпечну працю та можливість професійної реалізації ставляться з повагою та серйозністю.

Під поняттям «професійні ризики» ми розуміємо специфічні небезпеки, які спіткають працівників на робочому місці та мають негативний вплив на їхній фізичний, психологічний стан та здоров'я. У науковій літературі професійні ризики в більшості своїй розглядаються з позиції захворювань та травматизму на робочому місці, хоча насправді лише ними цей феномен не обмежується. Серед професійних ризиків існує низка тих, які науковцями розглядаються окремо, але які тягнуть за собою не менш негативні наслідки, ніж захворювання чи травми. Мова йде про «приховані ризики», до яких належать синдром емоційного вигорання, професійні деформації та професійна втома [3].

На наше переконання, «приховані» професійні ризики спричиняють на людину переважно емоційно-психологічний вплив. Їх можна пояснити, ґрунтуючись на концептуальних положеннях теорії ролей та символічного інтеракціонізму.

З позиції інтеракціонізму поведінка людини відповідає вимогам та нормам, приписаним соціальним ролям та соціальним статусам, які приймає на себе людина. Особа має в суспільстві певний статус і програє

відповідні ролі. Тобто роль виступає як типова модель поведінки, обумовлена конкретним статусом. Причому жодна людина не є носієм лише однієї ролі. Так, чоловік може програвати роль сина, чоловіка, батька, колеги, вчителя тощо.

Конкретна роль висуває до людини певні вимоги та правила. Вони можуть бути прописаними, а можуть формуватися на основі прийнятих у суспільстві норм та цінностей, що відображається в очікуваннях суспільства чи представників певної групи [2].

Проте такі правила гри можуть тягнути за собою низку негативних наслідків, пов'язаних здебільшого саме із зазначеними вимогами та правилами програвання людиною конкретної ролі. Отже, намагаючись відповідати вимогам однієї ролі, людина може нехтувати своїми обов'язками та правилами поведінки відносно іншої ролі. У результаті чого виникає конфлікт ролей через нерівномірність їх виконання та «поглинання» однієї ролі іншою. Внаслідок цього може страждати ефективність програвання обох ролей, адже невиправдані очікування викликають стрес та втому, що може призвести до повного виснаження та зриву. В такому разі людина буде вимушена вирішити, від якої ролі їй доведеться відмовитися. Тим більше, що за неналежне виконання кожної з ролей на людину накладається низка відповідних санкцій (формальних чи неформальних), які також негативно впливають на її емоційний стан [6].

Розглядаючи професійні ризики в контексті теорії ролей, бачимо що синдром емоційного вигорання, професійна втома та професійні деформації можуть виникати саме через особливості програвання людиною своїх соціальних (професійних) ролей. Отже, ці ризики можуть виникати через надмірну кількість вимог до людини щодо виконання нею своєї професійної ролі. Іншою причиною можуть виступати завищені очікування до індивіда з боку організації чи суспільства в цілому стосовно того, як вона повинна виконувати свою професійну роль та які результати від цього мають бути. Як наслідок – людина перенавантажується, намагаючись догодити оточуючим чи просто дотримуватися накладених на неї вимог, або нехтує цими очікуваннями та вимогами через неспроможність їх виконати. Це негативно відбивається на емоційному та фізичному здоров'ї індивіда, а також на якості виконання ним своїх професійних обов'язків.

Соціальні працівники схильні стикатися із зазначеними вище професійними ризиками через специфіку своєї професії. Не дивлячись на те, що синдром емоційного вигорання, професійна втома та професійні деформації можуть проявлятися у будь-яких сферах, все ж таки найчастіше вони виникають у групі професій типу «людина-людина».

До фахівця висувається досить велика кількість професійних вимог та очікувань через специфіку його діяльності. Робота соціального працівника пов'язана із допомогою людям, які опинилися в складних життєвих обставинах та не мають можливості впоратися із ними самостійно. Підтримуючи таких людей, соціальні працівники також піклуються про загальний добробут суспільства, не даючи людям опинитися за межею бідності [4].

Так, попри високий професіоналізм та міждисциплінарність знань, соціальні працівники мають ще володіти низкою особистісних якостей, які відіграють важливу роль у якісному виконанні ними професійних обов'язків. До таких якостей належать високий рівень емпатії, чуйність, тактовність тощо [5].

Однак, враховуючи особливості професії, стає зрозуміло, що до соціальних працівників суспільство висуває досить серйозні вимоги, адже від якісного виконання ними своїх обов'язків залежить і суспільний добробут. У результаті чого, таке серйозне ставлення та накладання певних надій на професію стає причиною надмірного перенавантаження працівників соціальної сфери, що провокує соціальні ризики.

Професійні деформації також можуть призводити до того, що одна роль (професійна) заміщуватиме іншу. Так, наприклад, соціальний працівник намагатиметься допомогти розв'язати проблеми своїх друзів та близьких навіть у тому випадку, коли ці люди допомоги не потребують. У результаті така поведінка може призвести до погіршення стосунків між індивідом та його близькими [1].

Синдром емоційного вигорання та професійної втоми соціального працівника також можна легко пояснити за допомогою теорії ролей. Намагаючись відповідати вимогам професії та очікуванням суспільства, людина виснажується та втрачає жагу до праці, а іноді й життя. Адже того, як вона виконує власну професійну роль, не буває достатньо — надто високі експектації. Як наслідок — розчарування у власних силах, занепад емоційного стану та виникнення проблем зі здоров'ям через психосоматику, нестаток сну, неправильне харчування тощо.

Отже, розглядаючи «приховані» професійні ризики в межах професії соціального працівника, бачимо, як сильно соціальна (професійна) роль може впливати на життя та здоров'я індивіда. Враховуючи це, можемо зробити висновок, що поява професійних ризиків не обов'язково може бути пов'язана з безпекою на робочому місці, що вочевидь доводить актуальність та необхідність вивчення цієї проблеми в контексті соціології та класичних соціологічних теорій.

Література:

1. Євдокимова І. А. Бутиліна О. В. Професійні та кадрові ризики в соціальній роботі. *ГРАНИ*. 2019. Т. 22, №2. С. 23-31.
2. Макеев С. О. Соціологія: Навчальний посібник. Київ: Українська енциклопедія, 1999. 344 с.

3. Маслова В.М. Економіка і соціологія праці. Теорія та практика. Підручник для бакалаврів. Москва: Юрайт, 2014. 539 с.
4. Овод Ю. В. Особливості професійної діяльності соціального працівника в системі соціального забезпечення. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2013. №1 (7). С. 167-170.
5. Платонова Н. М., Келасьев В. Н., Смирнова А. Н. Современная социальная работа. Введение в теорию и практику. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный институт психологии и социальной работы. 2016. 222 с.
6. Семигіна Т. В., Мигович І. І., Грига І. М., Кабаченко Н. В., Савчук О. М. Теорії і методи соціальної роботи: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Академвидав, 2005. 328 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН МАЙБУТНІМ СОЦІАЛЬНИМ ПРАЦІВНИКАМ

Сорока Юлія Георгіївна

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології
соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Борисов Роман Ігорович

кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У нашій роботі мова йде про викладання соціологічних дисциплін студентам спеціальності «Соціальна робота». Втілення принципів студентоцентричної організації навчального процесу передбачає формування освітньої мотивації до самостійного вивчення навчальних дисциплін. На нашу думку, використання проблемно-орієнтованого підходу до викладання дисципліни призводить до посилення прагнення до освітньої діяльності, особливо з дисциплін, які не є профільними для студентів.

Специфічна оптика соціології допомагає комплексно досягнути закономірності формування та розвитку соціальних процесів, що можуть призводити до появи соціальних проблем. Навички прогнозування та діагностики соціальних проблем, яка набувається внаслідок вивчення соціологічних дисциплін стають основою базової компетенції для студентів ОПП «Соціальна робота».

Комплекс соціологічних знань неможливо досягнути без вивчення низки парадигм, що складають теоретичну спадщину соціології. Розуміння сучасних соціологічних концепцій не може бути повним без визначення особливостей їхнього формування у зв'язку із вивченням причин та наслідків соціальних проблем, які з'являються у певному соціокультурному просторі за певних історичних обставин. Викладання історико-соціологічних дисциплін актуалізується у зв'язку з необхідністю формування в студентів специфічної концептуальної мови, за допомогою якої стає можливим досягнення різноманітних аспектів соціальної проблематики.

З метою підготовки студентів до засвоєння компетентностей з Соціології пропонується використання концептуальної схеми, запропонованої Р. Коллінзом, що включає 4 соціологічні традиції: порядку, конфлікту, утилітаризму та мікроінтеракціонізму. Коротко розглянемо особливості кожної з виокремлених традицій.

Традиція порядку формується з концепції позитивізму. До неї дослідник відносить напрацювання Ш. Монтеск'є, О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, М. Мосса. Ця традиція спрямована на дослідження питання встановлення соціального порядку у суспільстві та тих процесів, які призводять до його порушення. Аномія та різноманітні види девіації є соціальною проблемою, яка знаходиться у фокусі досліджень цього напрямку. **Традиція конфлікту** в якості теоретичних джерел має одразу декілька соціологічних напрямків: марксизм, формальна соціологія та соціологія розуміння. Ця традиція займається вивченням конфлікту як джерела соціальних змін, які прискорюються, починаючи з XIX століття. Серед соціальних проблем досліджуються різноманітні соціальні нерівності, питання розподілу (у тому числі на мікрорівні) та встановлення легітимності влади. **Утилітарна традиція** базується на філософії прагматизму як теоретичному джерелі, та включає напрацювання Дж. Локка, Дж. Мілля, Д. Хоманса, П. Блау. Ключовий предмет аналізу цієї традиції складає формування мотивацій індивідів, які призводять до виникнення емерджентних соціальних порядків у вигляді ринку, а соціальна проблема – наслідки (не)встановлення ринкових відносин у різних сферах суспільства. **Традиція мікроінтеракціонізму**, маючи в основі те ж джерело, що і утилітарна традиція, зосереджується на вивченні проявів соціального в різноманітних інтеракціях. До цього напрямку відносять Ч. Кулі, Дж. Міда, І. Гофмана та багатьох інших інтеракціоністів та феноменологів. Ключові соціальні проблеми, що стають фокусом аналізу – механізми

збільшення соціальної дистанції, формування стигматизованих соціальних груп, конструювання маргінальності як прояву взаємодії культур.

Навантаженість навчальних дисциплін ґрунтовними теоретичними викладками вимагає застосування інтерактивних методів викладання. Окрім традиційних *дискусій щодо першоджерел* пропонується застосування *аналізу сучасних культурних продуктів*, що, з одного боку, привертає увагу студентів, з іншого - сприяє формуванню навички застосування категоріального апарату соціології до вивчення соціальних процесів, що є основою соціологічної уяви як однієї з базових компетентностей сучасного фахівця у галузі соціальної роботи. Ґрунтовна робота з понятійним апаратом соціології передбачає проведення *групової роботи* по формуванню *схеми-конспекту* соціологічної концепції. Застосування рольових ігор відповідає завдання зануренню студентів до соціокультурного контексту, в якому були сформовані та вперше застосовані соціологічні концепти для осягнення проблематики соціальної реальності.

СЕКЦІЯ 23

АКОМОДАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗМАЇТТЯ В УКРАЇНІ

FEDERALISM, FEDERAL SOCIETY AND REGIONAL DIVERSITY

Holm-Hansen Jørn

PhD, Senior researcher, The Norwegian Institute for Urban and Regional Research, Oslo Metropolitan University

Kropp Sabine

PhD, Chair of German Politics at the Otto Suhr Institute of Political Science Freie Universität Berlin

Implicit in the concept of ‘federal society’ is the belief that societies characterized by diversity will gradually adapt their institutional make-up so as to achieve congruence between the societal and the political structures. In the current Ukrainian debate, however, a unitary understanding of national statehood remains dominant, further reinforced as a response to Russia’s use of culture, language and history in its policies towards Ukraine.

This study discusses obstacles to the introduction of federal institutions in Ukraine – such as the fact that the party system does not peripheralize politics, the striking securitization of federalism as a contested issue, the complicated geopolitical situation with Russia as ‘motherland’ interfering with ‘nested’ identities, and that there is little to indicate a path-dependent federal development in the case of Ukraine. Analysis of the Ukrainian discourse on federalism and unitarianism reveals that most political actors regard these concepts as mutually exclusive. Conceiving of federalization as a dynamic and often unfinished process, however, this paper concludes that individual quasi-federal elements may nevertheless evolve.

EDUCATIONAL REFORM AND LANGUAGE POLICY IN UKRAINE:
IMPLEMENTATION IN THE BORDER REGIONS*Myhre Marthe Handå*

PhD, Postdoc, Oslo Metropolitan University

*Olena Muradyan*PhD, Associate professor, Dean of School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University*Oksana Nekhaienko*PhD student, School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University

In September 2017 Ukraine adopted a new education act that due to a paragraph on the language of instruction created dissatisfaction among ethnocultural groups (Hungarians, Russians, Romanians, Moldavians) and state leaders in their “external homelands”. Since the Soviet era there had been minority-oriented schools in Ukraine where all or most subjects were taught in locality-specific minority languages. The new law, however, limited the amount of instruction allowed in these languages in favor of the state language.

Based on focus groups with parents and teachers, as well as interviews with other local experts, this paper examines how the language paragraph is perceived in two very different regions, Chernivtsi bordering EU member Romania with a large Romanian minority, and Kharkiv at the border with Russia with a significant Russian/Russian speaking population. The article discusses the reception of the aforementioned legal provision in light of Roger Brubaker’s triadic nexus theory hypothesizing that the law is perceived by national minorities as a nationalizing policy, and as part of a broader project of nation building.

The study finds that the idea of one official state language common for all enjoyed firm support in both regions. The Ukrainian language has gained a high status in society and, more importantly, it affects life opportunities. A good command of Ukrainian allows for higher education, careers. Thus, good skills in Ukrainian was seen by parents as important for their children to prosper in Ukraine and many parents choose for their children

to be instructed in Ukrainian. In both Kharkiv and Chernivtsi region parents' increased demand for instruction in Ukrainian had started before the 2017 Education Act was adopted.

While some parents in Kharkiv region would have wanted their children to learn Russian at least as a subject, several school heads said there was no demand for Russian. In Chernivtsi region, there was also a tendency that many Romanian speaking parents choose for their children to enroll in classes with instruction in Ukrainian. However, among the Romanians there were cultural organizations concerned with preserving their Romanian linguistic and cultural heritage, and even among Romanian teachers and head teachers, there were those who voiced concerns about the ongoing 'ukrainization'.

While both Russians/Russian speakers and Romanians see the language provision of the education act as part of the Ukrainian state's ongoing nationalizing efforts, Russians and Russian speakers in Kharkiv seem to accept it to a larger extent than Romanians in Chernivtsi, among whom there are those defending their rights as an ethnocultural minority. The unequal treatment of EU-languages (Romanian) and non-EU languages (Russian) in the law did not go unnoticed and was seen by some of the Russian as well as the Romanian speakers as discrimination.

СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ У ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНІЙ УКРАЇНІ: ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ПІДХОДУ ДЖ. ЧАНА В ЯКІСНІЙ СОЦІОЛОГІЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Дейнеко Олександра Олександрівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Політичні реформи останніх років, а також інтенсивні законодавчі новели як індикатори макросоціальних трансформацій українського суспільства суттєво вплинули на зміни діяльнісного потенціалу соціальних суб'єктів та їхній життєвий світ. Таке відоме, проте до 2014 року доволі повсякденнісне поняття «громада», набуло нового звучання у зв'язку із запровадженням реформи децентралізації, що визнана як експертами, так і українцями однією з найбільш прогресивних реформ в Україні за останні роки [1]. І хоча підсумки цієї реформи поки що підбивати зарано, створення об'єднаних територіальних громад, що здійснювалось на добровільних засадах та на основі вільного волевиявлення мешканців сільських та міських територій, сприяло активізації різних соціальних процесів та появи нових соціальних феноменів, що становлять дослідницький інтерес. Як засвідчили наші попередні розвідки [2, 3], консенсуально-реципрокна процедура об'єднання територіальних громад активізувала формування соціального капіталу (інтенсифікувавши горизонтальні та вертикальні соціальні зв'язки), що разом з усвідомленням місцевими мешканцями «спільної мети» (збільшених можливостей для місцевого розвитку) сприяли виникненню соціальної згуртованості на громадівському (мезосоціальному) рівні.

Феномен соціальної згуртованості є широко дослідженим у світових соціологічних студіях і як категорія соціальної політики [4, 5], і як науковий концепт [6], у той же час, ця соціологічна категорія поки що не набула належної уваги українських науковців. Дане дослідження покликано компенсувати таке «дослідницьке відставання», спираючись на якісну соціологічну перспективу. В емпіричній площині ми спираємось на результати українсько-норвезького дослідницького проекту ARDU «Акомодація регіонального різноманіття в Україні», основним завданням якого було вивчення впливу реформи децентралізації на соціальну згуртованість в етнічно гетерогенних об'єднаних територіальних громадах двох прикордонних регіонів України – Харківській та Чернівецькій областях. На основі аналізу 26 напівструктурованих інтерв'ю, проведених у жовтні-листопаді 2019 року з представниками адміністрацій об'єднаних громад, депутатами місцевих рад та громадськими активістами з обох областей, нами здійснено спробу (ре)конструювання вимірів та компонентів соціальної згуртованості за моделлю її вимірювання, запропонованою Дж. Чаном. Саме Дж. Чан в межах емпіричної операціоналізації соціальної згуртованості чи не вперше розмежував складники та чинники останньої, запропонувавши «вузьке» визначення соціальної згуртованості як «стану справ, що стосуються як вертикальних, так і горизонтальних взаємодій між членами суспільства, що характеризується набором установок та норм, включаючи довіру, почуття приналежності і готовність допомагати, а також поведінкові прояви членів суспільства» [6, р. 290]. Виміри соціальної згуртованості за Дж. Чаном характеризують тип соціальних зв'язків (горизонтальний чи вертикальний); її компоненти розкривають соціальну природу феноменів: рівень практик (об'єктивний компонент) та рівень установок (довіра, приналежність, готовності діяти – суб'єктивний компонент). Компоненти та виміри соціальної згуртованості об'єднуються у тематичні вісі (приміром, об'єктивно-вертикальна та суб'єктивно-горизонтальна). Новацією даної розвідки є спроба застосування емпіричної моделі Дж. Чана, розробленої на підставі кількісної методології, для аналізу якісних даних.

Проведене дослідження дало можливість визначити ймовірну хронологію конструювання компонентів соціальної згуртованості в ході об'єднання територіальних громад. На підставі аналізу наративів учасників інтерв'ю можна дійти висновку, що практики політичної та громадської участі, що супроводжують процедуру об'єднання громад, конструюють об'єктивно-вертикальну та об'єктивно-горизонтальну вісі соціальної згуртованості на локальному рівні. Культурні практики та новостворені традиції мешканців об'єднаних громад інтенсифікують взаємодії, зумовлюючи конструювання соціальної згуртованості на ідентифікаційному рівні.

Вплив соціально-економічних чинників на формування соціальної згуртованості на рівні об'єднаних територіальних громад засвідчив амбівалентний характер. З одного боку, нові економічні можливості розвитку громад сприяли посиленню волонтерства та донацій (як компонентів соціальної згуртованості за Дж. Чаном). Це створило підстави для зменшення соціально-економічних диспропорцій між міськими та сільськими територіями в об'єднаних територіальних громадах. З іншого боку, йдеться і про виникнення певних міжгрупових союзів та розколів (що, за Дж. Чаном, послаблюють соціальну згуртованість) у зв'язку із «закріпленням» соціально-економічної нерівності між «бідними» та «багатими» громадами, що пов'язано з відмінністю відповідних умов до старту реформи.

В межах дослідження було ідентифіковано наявність ще двох осей міжгрупових союзів та розколів в об'єднаних громадах, що постають як такі, що послаблюють соціальну згуртованість. Це: 1) опозиція між «попередньою владою» (управлінський рівень району, місцеві державні адміністрації) та «нвою владою» (громада як новий орган місцевої влади); 2) розкол за віссю «центр» громади та «периферія». Ці опозиції є потенційно загрозливими щодо перспектив виникнення міжгрупових конфліктів як між територіями всередині громади, так і між різними громадами.

Дослідження засвідчило формування дискурсу децентралізації як переходу від «старих практик» до «нового порядку». «Старі практики» у сприйнятті учасників інтерв'ю поставали як: а) концентрація ресурсів в адміністративному центрі «громади»; б) неможливість почути «голос» маленьких сіл; с) поширеність патерналістських очікувань; г) розрив між центром і периферією. Ми підсумовуємо, що децентралізація, у такий спосіб, сприймається як оновлений соціальний порядок з акцентом на посиленні демократичних засад управління, зростанні місцевого активізму, зменшенні розриву між центром та периферією, єдності сільських та міських територій та формуванні спільного соціокультурного простору.

Література:

1. Звіт «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати п'ятої хвилі соціологічного дослідження серед населення України» (2020). URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/633/2020Report_UKR_ukr.pdf (дата звернення 01.02.2021).
2. Дейнеко О. О. Об'єднані територіальні громади як нові локальні спільноти в Україні: механізми формування соціальної згуртованості. *Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 1(49). 2021. С. 14-22.
3. Дейнеко О. О. Локальний громадський активізм як компонент соціальної згуртованості в об'єднаних громадах: особливості, прояви, агенти. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Випуск 26 (2020). С. 51-52.
4. Berger-Schmitt R. Considering social cohesion in quality of life assessments: Concept and measurement. *Social Indicators Research*. 2002. №58. P. 403–428.
5. Jenson Jane. Defining and measuring social cohesion. Commonwealth Secretariat : UNRISD, November 2011. 34 p.
6. Chan J., To H. and Chan E. Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social indicators research*. 2006. 75(2). P. 273-302.

РЕФОРМА ОСВІТИ ТА ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ В ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Філіппова Ольга Аркадіївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Політика ідентичності займає центральне місце в етнічно та культурно різноманітних суспільствах та має особливе значення в прикордонних регіонах, що складаються з етно та культурно різнорідних спільнот. Оскільки прикордонні регіони зазнають значного впливу з боку сусідніх держав, політика ідентичності часто стає вагомим елементом геополітики.

Більшість досліджень з проблематики політик ідентичності з'явилась як певний аналіз політичних дій та соціальних рухів, які започатковано різними соціальними групами, що відчували пригноблення у

суспільстві. Низка досліджень присвячено дослідженням громадянства, націотворенню, регіональним та мовним відмінностям, меншинам. Однак, практично не існує досліджень, що зосереджуються на тому, як і в яких формах політика ідентичності проявляється у повсякденних практиках на місцевому рівні як рефлексія/відповідь на реформи, що здійснено на національному рівні.

Дане дослідження присвячено аналізу політик ідентичності в етно та культурно різноманітних прикордонних регіонах України як відповідь на освітню реформу, важливою складовою якої є Закон України «Про освіту» та Закон про мову «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Освіта та законодавство є важливими каналами реалізації «офіційної версії» політики ідентичності, яка відповідно може породжувати численні моделі її сприйняття, а отже, й різні стратегії соціальних акторів, що до неї залучені, – прийняття, опір чи проектування.

Теоретичною основою даного дослідження є концепт «політика ідентичності» та концептуалізація ідентичності за М. Кастельсом. Емпіричну базу становлять дані, що отримано в результаті проведення українсько-норвезького дослідницького проекту ARDU «Акомодація регіонального різноманіття в Україні» (2019-2021)¹ в етнічно гетерогенних об'єднаних територіальних громадах двох прикордонних регіонів України – Харківській та Чернівецькій областях. Основний дослідницький фокус сформульовано у двох питаннях: Як етнокультурно неоднорідні громади сприймають реформи в Україні (новий закон про мову та, зокрема, українську мову як мову навчання в школі), завдяки яким впроваджується легітимізуюча політика ідентичності у прикордонних регіонах? Яким чином етнокультурні групи як неінституціоналізовані суб'єкти беруть участь у політиці ідентичності, відображаючи повсякденні освітні практики на місцевому рівні та захищаючи власні значення ідентичності та своє право на визнання?

Основний метод дослідження – фокус-групові інтерв'ю (11)², які було проведено в Харківській та Чернівецькій областях окремо з батьками та вчителями з кількох шкіл міст Харків та Чернівці та в територіальних громадах відповідних областей. Залучаючи батьків і вчителів, ми прагнули включити різні типи шкіл, класи та мовні профілі, щоб виявити можливі моделі сприйняття та дій.

Емпіричні результати даного дослідження зафіксували різні способи реалізації трьох типів ідентичності – легітимізуючої ідентичності, ідентичності опору та проективної ідентичності. Легітимуюча політика ідентичності, що імплементується державою, відтворюється через різні моделі ідентичності на рівні сприйняття та на рівні дій відповідно до двох осей змісту: прийняття–опір/проекція та адміністративна жорсткість–гнучкість.

Модель «прийняття» базується на прагматичних мотивах, пов'язаних з потребами дітей з етнічно гетерогенних спільнот у складанні випускних шкільних іспитів; більший підхід у рамках цієї моделі пов'язаний з уявленнями про націотворення. Дослідження показує важливість гнучкої тактики – «тягнути, а не натискати» – для впровадження української мови як мови навчання у школах. Цю точку зору поділяють вчителі та батьки у Харківській та Чернівецькій областях. Ця ідея про гнучкість визначає позицію на осі «прийняття–опір» у суспільному сприйнятті легітимізуючої ідентичності, що імплементується державою. Гнучкість проявляється у загальному прийнятті структурного компонента (української мови як мови шкільного навчання), але з можливістю контекстуально пов'язаної варіації (перехід від української до російської чи румунської та навпаки – відповідно до регіонів).

Проектна модель реалізації ідентичності базується на зміцненні гнучких позицій у моделі сприйняття. Реалізація проектного типу створення ідентичності стає зрозумілою з дискурсу вчителів, а також батьків про важливість участі в законодавчих змінах. Цей тип реалізації політики ідентичності служить для посилення формування соціальної згуртованості. Наше дослідження не виявило істотних відмінностей між думками батьків та вчителів. З одного боку, з огляду на особливу структурну роль вчителів як суб'єктів суспільства, які керують освітніми та мовними реформами, можна очікувати, що вчителі будуть керувати та впроваджувати легітимізуючу модель ідентичності. З іншого боку, вчителі також є соціальними акторами в місцевих громадах, і вони чітко ідентифікують себе як членів громад з етнокультурними особливостями, які вони хочуть зберегти. Таким чином, структурна приналежність вчителя не обов'язково передбачає або гарантує, що вони будуть дотримуватися легітимізуючої моделі ідентичності: бути вчителем передбачає багато ідентифікаційних рамок – професійних та особистих як членів місцевих громад та як батьків. Такі моделі ідентифікації впливають на способи та форми, в яких політика ідентичності стає повсякденною практикою на місцевому рівні як рефлексія/відповідь на реформу, що здійснюється на національному рівні. Позиції батьків та вчителів у Харківській та Чернівецькій областях були досить схожими, незважаючи на історичні та етнокультурні відмінності. Таку подібність

¹ Проект фінансується Дослідницькою радою Норвегії (програма NORRUS Plus, проект № 287620).

² Фокус-групи проводились мовою, якою бажали учасники (у тих фокус-групах, в яких брали участь норвезькі дослідники, за їхнім проханням інтерв'ю проводилися російською мовою, оскільки мінімальний рівень володіння українською мовою не дозволяв їм брати участь у повному обсязі). Усі інтерв'ю були закодовані в програмі Nvivo Pro12.

можна пояснити тим, що впроваджувана легітимізуюча політика ідентичності в Україні не відповідає належним чином інтересам етнокультурно гетерогенних спільнот, які бажають зберегти своє різноманіття.

Сучасні реформи в Україні сприяли імплементації легітимізуючої політики ідентичності, яка відображається у повсякденній практиці на місцевому рівні серед різних соціальних суб'єктів. Це ми бачили на всіх рівнях – мікро- (батьки, діти), мезо- (вчителі, адміністрації шкіл, громади), макро- (національна політика, законодавство, засоби масової інформації) та мегарівні (прикордонні держави), на якому важливим є роль прикордонних держав (зокрема, Румунії) як зовнішніх акторів у політиці ідентичності. Дослідження показало дві стратегії реалізації політики ідентичності в умовах прикордоння (коли є чинник «держава, з якою межують»): розвиток факторів привабливості та породження «дискурсу порівняння». Це передбачає, що нинішня українська влада має зміцнити свої позиції у «дискурсі порівняння», наголошуючи на державних діях, що спрямовано на комплексну підтримку етнокультурних груп у прикордонних регіонах України. У Чернівецькій та Харківській областях сприйняття румунської та російської мов значно різняться. На відміну від румунської, російська сприймається амбівалентно: й як «мова ворога», й як «мова, яка несправедливо дискримінується». Наші емпіричні дані показують, як мешканці обох прикордонних регіонів чітко відрізняють сучасну російську владу та російські етнокультурні групи, які проживають в Україні. Це дає підстави для оптимізму щодо зміцнення соціальної згуртованості серед неоднорідних етнокультурних спільнот, які проживають у прикордонних регіонах України. Більш того, дослідження виявило, що здатність звичайних людей – представників етнокультурно різноманітних громад – інтерпретувати та пов'язувати ідеї ідентичності, безпеки та влади демонструє, що політика ідентичності передбачає *численні значення та контексти*.

CITIZENS' PERSPECTIVES: REFORM AND SOCIAL COHESION IN UKRAINE'S BORDER REGIONS

Aadne Aasland

PhD, Senior researcher, The Norwegian Institute for Urban
and Regional Research, Oslo Metropolitan University

Oleksandra Deineko

PhD, Associate Professor, School of Sociology,
V.N. Karazin Kharkiv National University

Olga Filippova

PhD, Associate Professor, School of Sociology,
V.N. Karazin Kharkiv National University

Sabine Kropp

PhD, Chair of German Politics at the Otto Suhr
Institute of Political Science Freie Universität Berlin

The paper examines how two Ukrainian reform processes – the ongoing education reform (its language implications) and the decentralization reform (in particular, the amalgamation of territories) – affect social cohesion at the local level in two border regions of Ukraine: Chernivtsi and Kharkiv. Drawing on Chan's et al.'s (2007) model of social cohesion, the analysis measures two general components of social cohesion – people's mindsets (subjective component) on the one hand and behavioural manifestations (objective component) on the other. Each component is investigated in its horizontal dimension (cohesion within the civil society) and its vertical dimension (state–citizen cohesion). Treated as contrasting cases due to their differences in historical background, socio-demographic characteristics and geopolitical outlooks (Aasland et al. 2020) citizens' perspectives and attitudes in the two regions are compared.

Chan et al.'s framework has mostly been used to measure social cohesion at the state level and to compare levels of social cohesion between different countries. Chan et al. acknowledge, however, that social cohesion within the state, which is their main concern, is not the only possible level at which social cohesion is relevant. However, measuring social cohesion at lower levels of scale, where people live their everyday lives, is equally relevant (Rajulton 2007). In this paper we analyse social cohesion in Ukraine's border regions at different levels of scale, with the main emphasis on the local community level.

The analysis is based on data from a population survey conducted by *Operativna Sociologiya* (Dnipro) in December 2020 as part of the Norwegian-Ukrainian ARDU project (Accommodation of Regional Diversity in Ukraine) (Aasland and Kropp eds. forthcoming). Just over 600 respondents were randomly selected in each of the two survey regions.

Multiple correspondence analysis is applied to give a visual impression of how the social cohesion indicators cluster in a two-dimensional plot. A typology distinguishing among four groups of respondents –

included and excluded, as well as active and passive (all in relative terms) – and examine how people with different ethno-cultural identities, living in different types of settlement and with variations in attitudes towards the two above-mentioned reforms, are positioned in relation to these ideal-type characteristics.

As for individual social cohesion indicators, the study displays low levels of trust in institutions (though higher in local than in national institutions) and intermediate levels of interpersonal trust. Willingness to help others was more pronounced in Chernivtsi than in Kharkiv – which can be associated with greater religiosity – whereas group accordance was reported to be higher in Kharkiv than in Chernivtsi, where people were more likely to report disunity between groups at local level. Our survey found that disunity between rich and poor in the community was felt to be more widespread than disunity between ethnic groups, internally displaced (IDPs) and the local population, and different language groups, and in general the sense of disunity was quite moderate. Furthermore, respondents in both Kharkiv and Chernivtsi report a strong sense of belonging to their place of living at different levels of scale, from the local community to the Ukrainian state, and belonging to one level reinforces other types of belonging. Active civic participation, however, appears to be quite modest in both regions, though somewhat higher in Chernivtsi than in Kharkiv.

The survey results reveal that reform policies in Ukraine have affected the various dimensions of social cohesion in different ways. The correspondence analysis shows that both reform packages – education (the language of instruction at school) as well as the decentralization reform – are predominantly linked to the inclusion/exclusion axis. The voluntary amalgamation of formerly independent territories, with public hearings, meetings and voting practices, seems to result in increased levels of local participation, as the comparison with administratively formed rural communities indicates. The higher level of participation can partially be explained by the specifics of the amalgamation procedure in Ukraine, which itself requires local activism and involves multiple interactions among social actors, thereby promoting the social capital in the newly created hromadas.

The education reform on language of instruction in schools, on the other hand, seems to produce more ‘excluding’ effects. That reform tends to be more divisive and polarizing, because ethnicity is the major factor involved. Thus, while the decentralization reform tends to strengthen social cohesion, the language reform seems to have the opposite effect.

References:

1. Aasland, A., Filippova, O., Deineko O. & Zaporozhenko, R. (forthcoming) ‘Decentralization, social cohesion and ethno-cultural diversity in Ukraine’s border regions’. In Aasland, A. & Kropp S. (eds) *Accommodation of regional and ethno-cultural diversity in Ukraine* (Cham, Palgrave Macmillan).
2. Aasland, A. & Kropp S. (eds) *Accommodation of regional and ethno-cultural diversity in Ukraine* (Cham, Palgrave Macmillan).
3. Joseph Chan, Ho-Pong To, and Elaine Chan, Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research, *Social Indicators Research* 75 (2006): 273-302.
4. Fernando Rajulton, Zenaida R. Ravanera and Roderic. Beaujot, Measuring social cohesion: An experiment using the Canadian national survey of giving, volunteering, and participating. *Social Indicators Research*, 80 (2007). 461-492.

THE METHODOLOGY OF DISCOURSE ANALYSIS IN THE EXAMINATION OF SOCIAL INEQUALITIES AND CONFLICTS: CONCEPTUAL, PROCEDURAL, IDEOLOGICAL DIFFICULTIES

Lytovchenko Artem

PhD, Associate professor, department of political sociology,
School of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

The discourse analysis methodology has been in demand in Sociology for a long time. It is quite naturally that this demand gives rise to many difficulties. Some of them related to the superficial and contradictory perception of discourse analysis by the sociological community. Thus, those who use discourse analysis often do so because of its "armchair" nature. Discourse analysis does not require going out into the field; information array for analysis in modern conditions is typed quite easily; the researcher has a much wider access to social material than when using mass (quantitative) methodologies; this material is obviously more saturated sociologically than, for example, public opinion. On the other hand, those who do not resort to discourse analysis are often convinced of its almost absolute subjectivity. In most cases, this is due to the extremely low level of awareness of non-specialists about the conceptual foundation and methodological validity of discourse analysis procedures. However, one cannot fail to mention the extreme procedural complexity of discourse analysis: this methodology requires unusually deep work with rich information arrays. At the same time, the work lends itself poorly to algorithmization and implies a high interpretive load on the researcher. For a person who does not own at least the beginnings of discourse-analytical methodology, the results of its application

sometimes look completely magical – not because they captivate with their magical harmony, but due to external (imaginary, of course) esoteric irrationality.

However, today it is necessary to consider other, much more specific difficulties in the sociological use of discourse analysis. Including those that lie outside the conceptual foundations and procedural mechanisms. We are talking about the difficulties of ideological researcher's position and ideological kinds of discourse, which are most clearly manifested in the application of the methodology of discourse analysis for the study of social conflicts and the so-called "acute" problematic issues. The author encountered these difficulties to a sufficient extent when he conducted a discourse analysis of the 2019 election discourse in Ukraine with colleagues in the research team within the framework of the joint Norwegian-Ukrainian project ARDU.

The point is that discourse analysis initially cannot be carried out impartially in the Weberian sense. The initial frame of research ideas in discourse-analytical sociological research is always an ideological frame. We can talk about different degrees, depths of ideological saturation of the framework in different versions of discourse analysis. However, it is impossible to imagine this frame outside the ideological content. Discourse analysis is not focused on performing descriptive tasks. Its tasks include, first of all, the extraction of non-obvious, disguised information. The very process of uncovering this disguise implies that one must first acknowledge its existence. And this recognition becomes the initial ideological position. In the discourse analysis of the pre-election discourse of Ukraine in 2019 within the framework of the ARDU project, we needed to record the features of the display of macro-social splits and rifts (cleavages) in the discourse of the parliamentary election campaign. The goal was not the fixation itself, but the determination of the potential for the development of social cohesion in the Ukrainian political field. It is quite obvious that the very fact of the initial recognition of the existence of schisms and faults in Ukrainian society, and the search for the foundation for the development of cohesion, are ideological positions. Both proceed from a critical appraisal of the status quo; the first – regardless of its scientific validity - rigidly opposes the researcher to the ideological mainstream, the establishment; the second relies on socio-engineering functions and the interests of sociology, leading it to the field of political governance on a competitive basis - and what could be more ideological than competing with political governance?

However, is discourse analysis possible without such ideologization? No. The use of various tricks to mask this ideologization also does not add to the results of the analysis of reliability. In our opinion, the only working option is a research reflection of one's own ideological engagement with a subsequent declaration: this will work both as a warning to the audience that it is necessary to correct for a hypothetical ideological distortion, and as a control frame for the researcher.

In our research, ideological difficulties also arose at the content level. Since the analysis was carried out on highly conflicting discourse in a specific context and tightly controlled circumstances, the interpretation of individual discourse elements acquired a very high degree of ambiguity. For example: the use of the nomination "Ukrainians" by itself, out of context, cannot be interpreted as an element of national-patriotic discourse. However, in the case of electoral discourse and in the presence of specific oppositions, such as "Moscs (Muscovites)", "Hohly" (opposed to "Ukrainians" as irresponsible), "Donetsk-root", "Vatniks", etc. the nomination "Ukrainians" acquires an absolutely undoubted national-patriotic sound; undoubted, yes – but not for a person holding national-patriotic positions. Researchers find themselves in a provocative situation when, within the framework of the argumentation of the analysis, they unwittingly have to argue also the ideological position.

Such problems invariably arise in the discourse analysis of acute problematic and conflicting topics - for example, in the study of social schisms and cleavages. Attempts to avoid them seem as naive as attempts to avoid conflicts and divisions itself; the results of attempts to disguise Weberian impartiality have been discussed above. Apart from the variant with the research declaration, we see no other solutions.

ПРОБЛЕМАТИКА ВИВЧЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ НЕРІВНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ: ВІД СТИЛІВ ЖИТТЯ ДО МІЛЬЙО

Мурадян Олена Сергіївна

кандидат соціологічних наук, доцент, декан соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Диференціація соціокультурних груп як «стриманий», м'який варіант соціокультурної нерівності, викликає увагу соціологів ще із часів М. Вебера та Г. Зімеля. Саме з їхніми розробками понять культури та стилю життя пов'язують початок соціологічного вивчення соціокультурних нерівностей, пізніше втіленого в триаді П. Сорокіна «особистість-культура-суспільство». Вітчизняні соціологи зверталися до вивчення соціокультурних нерівностей в рамках досліджень стратифікаційного розподілу та його динаміки з дев'яностих років ХХ століття. Найбільш цікавим чином, з нашої точки зору, цю тематику було

актуалізовано в межах вивчення нових соціальних нерівностей, які нерідко майже ототожнювалися із нерівностями соціокультурними. Так, монографія «Нові соціальні нерівності», що була видана 2006-го року Інститутом соціології НАНУ за редакцією С. Макеєва і певною мірою залишається найбільш масштабною роботою за цією проблематикою: якщо узагальнити, то ці матеріали розкривали та емпірично ілюстрували тезу про певне зміщення в системах нерівностей від класових до соціокультурних – при тому, що йшлося саме про зміщення, а не про заміщення. Відповідно, було запропоновано таке розуміння соціокультурних нерівностей, що надає достатньо можливостей для побудови теоретичних моделей із подальшою емпіричною перевіркою.

Поміж соціологічних гіпотез, що різним чином пояснюють витoki та тенденції розвитку соціокультурних нерівностей, наприклад, О. Куценко вважає найбільш впливовою концепцію культурного відтворення П. Бурдье та Ж. Пассерона, яка спирається на уявлення про інкорпорований, об'єктивований та інституціоналізований стани культурного капіталу як про головні чинники різниці в соціальних можливостях. Органічними елементами цієї концепції є поняття культурного дефіциту та культурної гегемонії, що дозволяють встановити прозорий зв'язок між соціокультурними нерівностями та класовою боротьбою і символічним насиллям. В якості не стільки альтернативи, скільки доповнення та розширення концепції культурного відтворення розвивається концепція «соціального середовища» або «соціальних мільйо» (Е. Дюркгейм, П. Бурдье, М. Фестер). Поняття соціального середовища позначає великі сукупності людей, що мають близькі умови і стилі життя; найбільш активне використання цього поняття пов'язане із дослідженнями освітніх нерівностей. Одночасне застосування концепцій культурного відтворення та мільйо надає особливого значення стилям та стилізації життя як центральним ознакам розрізнення груп в просторі соціокультурних нерівностей.

Мільйо як об'єкт соціологічного аналізу потребують розгортання дослідження максимального масштабу, поєднання якісної та кількісної методології. В той же час поняття соціального середовища має слабкі риси: від певної аморфності³ та апологетичності (за рахунок маскувального ефекту щодо конфліктності соціального структурування) до надмірної статичності, спроби подолання якої свого часу втілились у введенні до соціологічного апарату терміну «соціальні континууми» (найбільш ефективного використання цей термін отримав у своїй «ціннісній» версії, тобто як «ціннісні континууми»). Отже, на мій погляд, завдання вивчення соціальних середовищ неодмінно веде нас до вивчення соціальних континуумів, і обидва ці завдання передбачають значно більші масштаби дослідження, як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях, ніж ті, що адекватні цим тезам. Тому доречно буде звернутися до простішого та менш масштабного поняття «соціокультурні групи». Воно є конкретнішим за мільйо і не потребує обов'язкового аналітичного переходу до континуумів: це поняття є теоретичним інструментом, свідомо зосередженим на структурно-елементному рівні, що штучно, у дослідних цілях, відділяється від рівня процесуального, рівня змін. Оскільки ця обмеженість є усвідомленою і цілеспрямованою, вона не створює нездоланих «кабінетних» артефактів апологетичного чи маскувального характеру. Проте і в поняття «соціокультурні групи» також є помітні «слабкі риси». По-перше, групи, хоча й не є надмірно статичними, як середовища⁴, але за визначенням визначаються усталеністю, стійкістю. Чи є підстави постулювати таку ж усталеність у випадку із спільнотами, належність до яких визначається досить мінливою ознакою спільності стилів життя? Якщо й є, то неочевидні. По-друге, слабким місцем є сам термін «соціокультурні» – внаслідок ефектів розширювального трактування, що вказувалися вище. Якщо із «культурними» групами визначитися не складно (за рахунок можливості обмежитись виключно «мистецьким» розумінням культури), то «соціокультурні» вказують на широке розуміння культури. А за такого розуміння які соціальні групи не є «соціокультурними»? Про ці «слабкі риси» якнайменше необхідно пам'ятати, та за належної можливості зменшувати їхній вплив на результати застосування терміну «соціокультурні групи». Як вже зазначалося, звуження меж трактування «соціокультурності» є в цьому контексті одним з ефективних засобів подолання «слабких рис». Саме тому в цьому тексті **пропонується розглядати соціокультурні групи як такі, чия гіпотетично мінлива єдність спирається на збіг практик, що втілюють певний відносно самостійний вибір акторів.** Жорстке виділення «фіксованих» соціокультурних груп (наприклад, молодь, студенти, мовні чи релігійні групи, пенсіонери) видається нам досить суперечливим, адже за такого виділення збіг практик виступає не в якості критерія, а, скоріше, заздалегідь визначеним результатом емпіричного пошуку «проявів єдності» виділеної групи. Наведені приклади начебто соціокультурних груп насправді виділені за незалежними критеріями віку, зайнятості (професії чи навчання), релігії тощо; і ті практики, збіг яких підтверджується емпіричним аналізом⁵ діяльності зазначених груп, втілюють вибір, що є не самостійним, а зумовленим саме незалежним критерієм виділення групи. Себто про соціокультурну групу ми можемо

³ Термін «мільйо» є не тільки «кабінетним», але в той же час дуже розширювальним: його можна застосувати майже до всієї сукупності соціальних груп, до яких належить особистість

⁴ Динамічність груп витікає якнайменше і з розведення груп із соціальними інститутами, і з концептуального знання про етапи становлення груп (формування, зрілість тощо)

⁵ Певною мірою упередженим, подібним до самоздійснюваного пророцтва за Р. Мертоном

говорити тоді, коли вона є результатом відносно самостійного вибору практик акторами; якщо ж вибір практик є результатом належності до певної групи, то чи є вона соціокультурною, чи ні, – питання відкрите. Можна обрати шлях виділення соціокультурних груп за вузькокультурним (художньо-мистецькі вподобання) або субкультурним критерієм, і тоді в нас з'являться соціокультурні групи нумізматів та філателістів, байкарів та ролерів, панків та металістів; але цей шлях, з одного боку, потребує дрібно деталізованих даних за вказаними уподобаннями (далеко не всі емпіричні бази такі дані містять), а з іншого боку, редукує проблематику до соціології культури чи взагалі культурної антропології й позбавляє нас можливості виходу на бажані соціологічні узагальнення щодо гіпотетичного стратифікаційного, «нерівнісного» виміру розподілу стилів життя. Тому пропонується виділяти групи, що підлягають подальшому аналізу, на підставі саме критерію практик, що можуть розглядатися (хоча б на рівні вихідного припущення) як втілення самостійного вибору. В дослідженні «**Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством**» 2017 року⁶ це практики дозвілля та культурного споживання. Аналізуючи ці дані, а також виходячи із значущості для соціокультурних процесів й взаємодій ціннісних аспектів життя людини, треба приділяти увагу взаємозв'язку цінностей й ціннісних орієнтацій із ресурсними можливостями. Причому, якщо виходити із вже згаданої роботи «Нові соціальні нерівності», життєві стандарти, орієнтації й диспозиції складають одну із сфер практик, що втілюють стильову диференціацію. Ця частково парадоксальна теза (адже зазвичай орієнтації й диспозиції як елементи аксіологічної сфери протиставляються практиці), не потребує механічного прийняття, але вказує на гіпотетично неоднозначну роль цінностей й ціннісних орієнтацій у стилізації життя та соціокультурній диференціації суспільства. Адже елементом стилю життя може бути практика артикуляції певних цінностей або ціннісних орієнтацій, за якої кордон між власне цінністю та практикою, що її втілює, стає прозорим аж до зникнення.

Зважаючи на вищезазначені слабкі риси поняття «соціокультурні групи» та виходячи з багатомірності поняття «стилі життя» і складного, якщо не суперечливого, характеру їхньої стійкості (адже йдеться про *стійке* відтворення відносно *нестійких* характеристик поведінки), вважаю за доцільне ставити в дослідний фокус не нерівність, а саме диференціацію соціокультурних груп. Я не бачу підстав погоджуватися із постульованою деякими дослідниками неієрархічністю соціальних середовищ, що їх породжують культурні розрізнення, внаслідок чого і відмовляюся однозначно використовувати поняття «мільйон» в своїх текстах; але й постулювати в такий же спосіб існування саме соціокультурної нерівності також видається поки що недостатньо обґрунтованим. Отже, поняття «диференціація» є необхідним компромісом.

Щодо **ресурсних можливостей**⁷ як фактору диференціації соціокультурних груп, то пропонуємо звернутися до наступного переліку специфічних ресурсів, які О. Куценко [1] вважає такими, що мають особливе значення у формуванні культурних нерівностей: ресурси знання, освіти, кваліфікації, цінностей, мови, манер, естетичних смаків, інформаційних компетенцій (з урахуванням невизначеного гіпотетичного впливу індивідуальних здібностей і талантів). З цих ресурсів найважливішими дослідниця вважає освіту й знання, зазначаючи також, що їхній вплив на вибір стилів життя опосередкований рівнем життя та добробуту. Окрім індикаторів, що прямо вказують на ці ресурси, також є потреба звертатися до опосередкованої індикації через самооцінку власних можливостей забезпечити майбутнє своїх дітей, а також до таких показників, як стан здоров'я і вік (гіпотетично значущі для вибору дозвілних практик, а також особливо значущих в умовах пандемії), тип населеного пункту (що, з одного боку, впливає на рівень життя і добробут, а з іншого боку, вказує на особливі ресурсні можливості вибору стилю життя, якщо розрізняти міста обласного, районного значення, селища міського типу, села тощо), мовний вибір, трудова кваліфікація тощо.

Література:

1. Новые социальные неравенства / под ред. С. Макеева К.: Институт социологии НАН Украины, 2006. 355 с.

⁶ Національне опитування дорослого населення в межах зазначеного дослідження, що проведено ВГО «Соціологічна асоціація України» у вересні 2017 року за підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

⁷ Мова буде йти саме про ресурсні можливості, а не про ресурси, по-перше, аби запобігти множенню артефактів, що породжуються метафоричною основою переносу поняття, яке описує об'єктивну дійсність (фізичну чи економічну), до сфери відносин та взаємодій не ідентичних, а лише удавано подібних до фізичних і економічних; по-друге, аби підкреслити, що характеристики, які піддано розгляду, лише потенційно є ресурсами.

ЛОКАЛЬНО-ГРОМАДСЬКІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В РОЗКОЛОТОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ДИСКУРС ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ УКРАЇНИ, 2019

Бойко Дмитро Миколайович

кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри політичної соціології,
соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Запорожченко Руслан Олександрович

аспірант кафедри політології, філософського факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Парламентські вибори в Україні, що відбувалися восени 2019 року, можна охарактеризувати як протистояння «старих» та «нових» політичних сил. Окрім вже існуючих політичних проектів, таких як «ВО Батьківщина», «Європейська Солідарність» (ЄС), «Радикальна партія Олега Ляшка», «Самопоміч» чи «Громадянська позиція Анатолія Гриценка», в електоральній компанії взяли участь і нові політичні сили – «Слуга Народу» (СН), «Голос», «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ), «Партія Шарія». Окрім традиційних інструментів електоральної боротьби парламентські вибори 2019 року характеризуються значним посиленням альтернативних майданчиків «Facebook», «Instagram», «Telegram», онлайн-платформи You Tube тощо.

Мета нашого дослідження – охарактеризувати інструментальні функції групових номінацій в електоральній боротьбі на прикладі парламентських виборів в Україні в 2019 році. Емпірична основа нашого дослідження складається з:

1. Двоетапного опитування населення України методом телефонного інтерв'ю, проведеного компанією «Оперативна соціологія» в грудні 2020 року в рамках проекту ARDU (Акомодація регіонального розмаїття в Україні), що впроваджується університетом OsloMet (м. Осло, Норвегія) спільно з Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна. Перший етап – опитування населення Харківської (n = 606) та Чернівецької (n = 600) областей. Другий етап – Всеукраїнський (n = 2106). В обох випадках застосовувалася імовірнісна вибірка, похибка не перевищує 4%.

2. Дискурс-аналізу (n=1636), що був проведений у період із 23 червня по 28 липня 2019 року та включав наступні структури: офіційну владу (персональний і структурний вимір Верховної Ради, Кабінету міністрів, Офісу Президента), політичні партії та їхніх лідерів, які брали участь в електоральній кампанії, представників кандидатів та партій (у тому числі потенційних депутатів), медіа (телеканали «Інтер», «ICTV», «1+1», «NewsOne», «112 телеканал», соціальні мережі, онлайн-майданчики), етнічні, етнополітичні та мовні групи.

Теоретико-методологічним підґрунтям нашого дослідження є три концептуальні підходи, а саме: *критичний дискурс-аналіз* (в інтерпретації Нормана Феркло), *теорія соціальних розколів* (Сеймур Ліпсет і Стейн Роккан) та *конструктивістський підхід щодо (само)ідентифікації* (Роджерс Брубейкер). Норман Феркло пропонує розглядати дискурс як структурну одиницю будь-якої соціальної практики, яку відтворює індивід під впливом соціальних, культурних, політичних та інших процесів. Головними аналітичними формами КДА є мовні тексти і дискурсивні практики, які змінюються під впливом соціально-культурної кон'юнктури. Дискурс не просто впливає на соціальну практику або відображається в ній, а функціонально може: (1) бути змістовною частиною соціальної практики, (2) сприяти процесам індивідуальної / колективної репрезентації і рефлексії, (3) бути або частиною ідентичності, або механізмом ідентифікації [1].

Стейн Роккан і Сеймур Ліпсет [2], визначаючи виняткову роль політичних партій у створенні і підтримці соціальних розколів, пропонують наступні їхні функції: (1) кристалізація латентних протиріч між соціальними групами, (2) артикуляція і відтворення таких протиріч в (не)офіційному політичному дискурсі, (3) акумуляція соціального тиску і перетворення його в політичні дії, (4) трансляція і підтримання суперечностей як на дискурсивному, так і на електоральному рівнях. Особливу увагу необхідно звернути на запропоновані авторами антагоністичні категорії: Центр–Периферія, Держава–Церква, Село–Місто, Робочі–Власники.

У такому контексті ми припускаємо використовувати конструктивістський погляд на (само)ідентифікацію у дусі Роджера Брубейкера [3]: індивід співвідносить себе не стільки з реальною, об'єктивною соціальною групою, скільки з певною соціальною категорією, яка описує її. Ми визнаємо соціальну онтологію груп, але процес (само)ідентифікації не розглядаємо як такий, що має простий, лінійний і категоричний характер. Ми бачимо в ньому безперервну дискурсивну боротьбу за конкретну номінацію або групи номінацій. Такий ракурс значно краще пояснює як мінливість електорального поля України у прив'язці «партія–група», так і стабільність факторизації розколів під час виборів.

Проведений дискурс-аналіз, тобто спілкування політичних партій з виборцями, дав нам можливість сформулювати групи номінацій, якими і до яких найчастіше зверталися політичні партії. Для «СН»: українці–громадяни, люди–народ, стара влада–технократи; для «ЄС»: українці–український народ, європейські

партнери–Європейський Союз, проросійські сили–країна-агресор; для «ВО Батьківщина»: люди–народ, команда–професіонали, стара влада–нова влада; для «ОПЗЖ»: виборці–громадяни–жителі, націоналісти–фашисти, проросійські сили–порохоботи; для «Голосу»: українець–європеєць, герої–зрадники, європейські союзники–партнери. Наступним нашим кроком стала типологізація груп номінацій для того, аби виявити якими типами користувались партії і як ці типи співвідносяться між партіями. Громадянський тип – «СН», «ВО Батьківщина», «ОПЗЖ», етнічний тип – «ЄС», «Голос», локальний тип – «ЄС» та «ОПЗЖ», конфліктний-внутрішній – «СН», «ВО Батьківщина», «ОПЗЖ», «Голос», конфліктний-зовнішній – «ЄС».

Попередня кількісна оцінка актуальності зазначених вище групових номінацій проводилась за допомогою індикаторів локально-громадянської (само)ідентифікації, для аналізу закономірностей розподілу яких було використано багатомірне шкалювання (ALSCAL, міра – евклідова відстань):

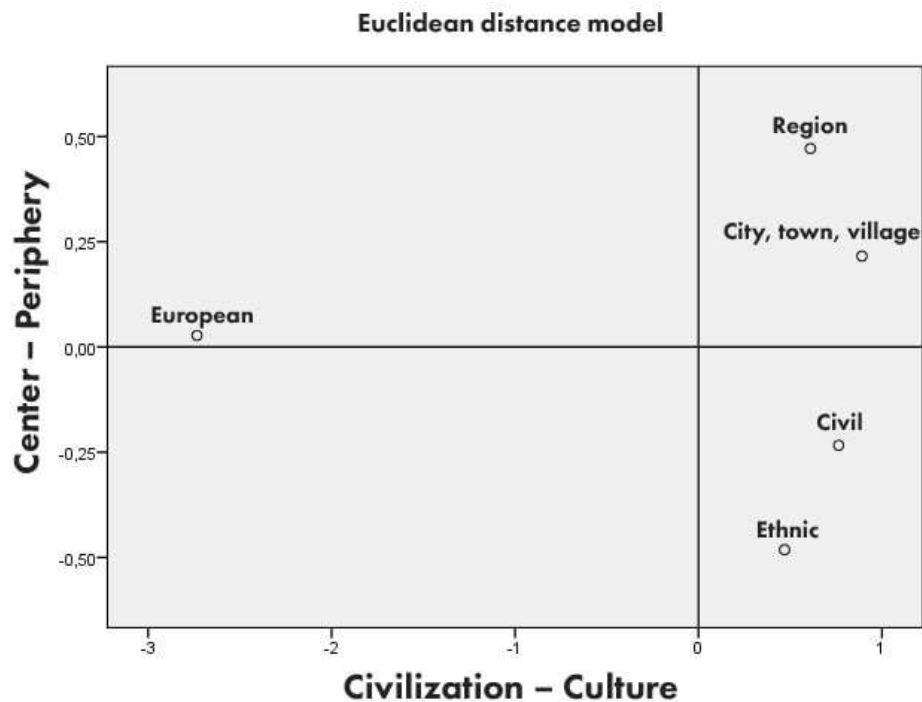

Рисунок 1. Моделювання розподілу локально-громадських (само)ідентифікацій дорослого населення України

Горизонтальна вісь однозначно відокремлює (само)ідентифікацію категорією «європеєць» від інших: можна цього дати умовну інтерпретацію в категоріях розколу «Цивілізація–Культура» (в традиціях О. Шпенглера і його послідовників), проте в рамках цього дослідження ця гілка виглядає безперспективною. Куди більш цікавий поділ дає вертикальна вісь, яку ми пропонуємо інтерпретувати через розкол Центр–Периферія: дуже показовим є те, що діаметральною протилежністю регіональній ідентифікації виступає не громадянська, а етнічна; тобто навіть на цих даних оголюється радикально-етнічна модель громадянства в Україні, що нав'язується Центром. При цьому не можна сказати, що в місцева і громадянська ідентифікації демонструють сильний розкол (як це, наприклад, між регіональною і етнічною), тобто етноідеологічна складова розколу носить, скоріше, оболонковий, а не структурний характер.

Підводячи підсумки, зазначимо, що (само)ідентифікації, побудовані на розколі Центр-Периферія, активно артикулювались в електоральному дискурсі 2019 року, проте оформлювались саме в вигляді етнічних і регіональних ідентифікацій. Дослідження інших закономірностей функціонування групових номінацій / ідентифікацій як засобу електоральної боротьби планується в майбутніх публікаціях.

Література:

1. Fairclough N. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London, 2003. 279 p.
2. Lipset S., Rokkan S. *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives*. New York, 1967. 554 p.
3. Брубейкер, Р. *Етничність без груп*. Москва, 2012. 408 с.

ARTICULATION OF SPLITS IN THE ELECTION DISCOURSE OF UKRAINE

*Oksana Nekhaienko*PhD student, department of political sociology
V. N. Karazin Kharkiv National University*Daria Yashkina*PhD student, department of political sociology
V. N. Karazin Kharkiv National University

The first three decades of Ukraine's independence were marked by a high level of turbulence, which at different stages of the state's formation led to open conflicts; one conflict largely determines the state of Ukrainian society today.

Within the framework of the ARDU project "Accommodation of Regional Diversity in Ukraine"⁸, the research group examined the phenomenon of cohesion: an analysis of the growth of conflict and its key manifestations and consequences through the prism of the concept of deeply divided societies was carried out. To achieve this goal, discourse analysis was chosen as the main method; this text reveals one of its possible models.

A divided society is understood as the division of social groups, which can be based on political, ethnic, national, or religious factors; such a split can provoke a high level of violence in the state, including attempts to challenge statehood itself. At the same time, the existence of a conflict in an open stage is not an obligatory element. Since 2014, we can observe the processes of the transition of a latent conflict into an open phase. In this case, it is proposed to focus on the discursive aspect of this conflict. This angle of view makes it possible to analyze the articulations of the split by various discursive groups, which will make it possible to conclude the depth of the division of Ukrainian society.

Discourse analysis with elements of frame analysis was chosen as the main research method. An analysis of the pre-election discourse in Ukraine will allow not only to illustrate the presence of splits (or to reveal their absence) but also to reveal in which categories these splits are most often articulated. The pre-election period is very indicative since within the framework of the electoral race, not only political contradictions are aggravated, but also these contradictions are reflected in political discourse and are relatively easier to register.

The period for monitoring the pre-election political discourse in Ukraine is 06/23/2019 – 07/28/2019. The discourse was analyzed, starting a month before the elections, since at the level of the hypothesis the authors proceeded from the fact that closer to the moment of the elections the rhetoric will change and the discourse will acquire a brighter emotional coloring.

Accordingly, the number of articulated oppositions will increase by the time of the elections. In addition, this period also included a week after the election results were announced: this made it possible to form an idea of how the discourse is changing already in the context of the distribution of political powers and opportunities while reducing the electoral and technological factors proper.

1317 materials were selected for discourse analysis, of which 242 were TV plots, 137 newspaper articles, 938 Internet publications. In each material, in addition to the source of discourse, the main actors and group nominations were determined, which can be considered as opposing.

The most rated TV channels were selected for monitoring (based on data published by the National Council and Big Data Ua in 2019), as well as official media, political forces and leaders, the following sources were analyzed:

I) Evening news broadcasts on 1+1 TV channels (TSN, 19.30)⁹, NewsOne (TOPNEWS News, 19.00)¹⁰, Inter (Details, 20.00)¹¹. The channels were selected according to the principle of presentation of national-patriotic discourse (1+1), relatively neutral discourse (Inter), opposition discourse (NewsOne).

II) Press (printed versions): "Uryadoviy Kur'er" – the official printed edition of the Cabinet of Ministers of Ukraine¹². "Golos of Ukraine" – the official printed publication of the Supreme Council of Ukraine¹³.

III) Official Facebook pages of political parties/leaders of political parties/statesmen:

A) Political parties that occupy high positions in the electoral ratings: "Sluha Narodu"¹⁴, "Za Zhittya"¹⁵, "Yevropeys'ka Solidarnist"¹⁶, "Golos"¹⁷, "Batktivshchyna"¹⁸, "Partiya Shariya"¹⁹.

⁸ The project is funded by the Research Council of Norway and is carried out in cooperation with the School of Sociology of V.N. Karazin Kharkiv National University and the Center for Social Research of the Oslo Metropolitan University.

⁹ Official page <https://ru.tsn.ua/>

¹⁰ Official page <https://newsone.ua/tags/>

¹¹ Official page <https://inter.ua/ru/>

¹² Official page <https://ukurier.gov.ua>

¹³ Official page <http://www.golos.com.ua>

¹⁴ Official page <https://www.facebook.com/slugarodu.Official/>

¹⁵ Official page <https://www.facebook.com/OppositionPlatformForLife>

¹⁶ Official page <https://www.facebook.com/EuropeanSolidarity.Official/>

B) Personal Facebook pages of political leaders of the mentioned parties and official representatives of the current government: P. Poroshenko²⁰, S. Vakarchuk²¹, Y. Tymoshenko²², D. Razumkov²³, V. Rabinovich²⁴, A. Shariy²⁵, G. Kernes²⁶, E. Muraev²⁷, V. Zelensky²⁸, V. Groisman²⁹, A. Parubii³⁰.

Materials were selected that correspond to the following topics: 1) elections-2019 (preparation, course, participants, ratings, CEC); 2) decentralization; 3) the conflict in Donbas (hostilities, performances by the command or soldiers); 4) ethnopolitical relations (national minorities, Ukrainianization, language issue); 5) education; 6) religion (Tomos); 7) foreign policy conflicts.

In our opinion, each of these topics is potentially saturated with categories that discursively reinforce the social split. In the analysis, the research group proceeded from the thematic block (selected all the materials of the source for the specified period that were relevant to the topic), and not on the presence of articulations of schisms, divisions, oppositions and conflicts in the material. This made it possible to determine which topics of the Ukrainian electoral discourse are the most problematized and “split”. The result, at first glance, is paradoxical: some of the topics, according to preliminary expert assessment, which had the greatest potential for conflict, were practically not raised. For example, the language issue was practically ignored, although at the field stage of research work in the regions (Kharkiv and Chernivtsi regions) this issue was assessed as an acute problem [1].

However, the fact that within the framework of the pre-election discourse the most controversial, divisive topics were omitted, fits well into the logic of the electoral discourse as masking complex (to the point of insolubility) problems by exacerbating simpler problems. The masking of themes that address us to schisms is also fully explained by this logic (what could be more complicated and “insoluble” to a topic that deeply splits society?). How purposeful these camouflage processes were, or whether a certain political technological reflex was at work, we can only assume. At the same time, the topic of the largest split – the topic of the conflict in Donbas – was presented in the electoral discourse on a more than large scale, and, quite possibly, absorbed a significant part of the splitting potential of other topics.

At the second stage of discourse analysis, materials were selected in a separate array, in the headings, or in the content of which there were articulations of oppositions, splits and divisions. In total, the selected array included 269 materials, which is 20% of the total array. At the same time, most of the materials are articles in newspapers (59), as well as Facebook posts by A. Shariy (51) and the European Solidarity party (46). If we consider the distribution by topic, then the conditional rating may look as follows: 1) military operations in the east of Ukraine; 2) election campaign; 3) foreign policy; 4) ethnopolitical issues; 5) religion and Tomos. Against this background, oppositions of “ours” and “foes” are most often mentioned, and the most frequent nominations are “enemy”, “aggressor”, “occupier”, “militants”, “opponents” – on the one hand; “Our guys”, “defenders”, “servicemen”, “Ukrainians” – on the other.

At the same time, there is a more vivid emotional coloring of the nominations that are used concerning external forces, which has negative connotations. Based on a detailed examination of how the (dis)positioning of groups is carried out within the framework of the pre-election discourse, we can draw a conclusion not only about the high emotional burden but also about the disguise of intrastate divisions by a foreign policy conflict. All discovered articulations can be distributed in two main directions, which consolidate the split, but not intrastate, as was supposed, but interethnic, specifically here we are talking about maintaining the image of an external enemy in the person of Russia (and its internal accomplices). Thus, within the framework of the preliminary analysis, the absence of an internal split is noted, which can partly be explained by the imposed lack of ideological diversity in the Ukrainian political landscape. The need to maintain the image of an external enemy, which is designed to maintain a certain level of stability and cohesion. The presence of external forces and regular appeal to them can be considered as the basis for the lack of ideological diversity in the Ukrainian political space.

References:

1. Нехаєнко, О., Яшкіна, Д. (2019). Реформа образования в предвыборном дискурсе Украины. Социологические студии, 2 (15), 82–89. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-02-82-89>

¹⁷ Official page <https://www.facebook.com/GolosZmin/>

¹⁸ Official page <https://www.facebook.com/Batkivshchyna/>

¹⁹ Official page <https://www.facebook.com/sharij2019/>

²⁰ Official page <https://www.facebook.com/petroporoshenko?ref=fs>

²¹ Official page <https://ru-ru.facebook.com/sviatoslav.vakarchuk/>

²² Official page <https://uk-ua.facebook.com/YuliaTymoshenko>

²³ Official page <https://www.facebook.com/profile.php?id=100005939985790>

²⁴ Official page <https://www.facebook.com/vadim.rabinovich.39>

²⁵ Official page <https://www.youtube.com/user/SuperSharij>

²⁶ Official page <https://ru-ru.facebook.com/gennadykernes/>

²⁷ Official page <https://ru-ru.facebook.com/e.murayev/>

²⁸ Official page <https://www.facebook.com/zelenskiy95>

²⁹ Official page <https://ru-ru.facebook.com/volodymyrgroisman/>

³⁰ Official page <https://uk-ua.facebook.com/andriy.parubiy>

СЕКЦІЯ 24

ОНЛАЙН-ДОСЛІДЖЕННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД ТА СТАВЛЕННЯ УЧАСНИКІВ

ОНЛАЙНОВЫЕ ОПРОСЫ – ЛИЦО ПОСТГЭЛЛАПОВСКОГО ЭТАПА ПЕРВОЙ ТРЕТИ XXI В.

Борис Докторов

независимый исследователь

24 июля 1824 г. газета «Harrisburg Pennsylvanian» опубликовала результаты опроса жителей городка Wilmington, штат Делавер, где зафиксировала лидерство Эндрю Джексона, значительно опережавшего Джона Адамса и других кандидатов. Задумаемся, в России декабристы еще не вышли на Сенатскую площадь в Петербурге, а в Америке начали изучать установки электората. Скоро подобным исследованиям – 200 лет. Не знаю, получится ли у меня написать к этой значительной дате что-либо обстоятельное, но почему не начать здесь и сейчас?

1. В течение всего этого времени приемы изучения общественного мнения (ОМ) постоянно модифицировались, на смену одних доминирующих методов сбора информации приходили другие, менялись представления о качестве информации и т.д. Каждая новая измерительная технология отражала определенные перемены в общественной жизни, была следствием более глубокого понимания свойств массового сознания и базировалась на достижениях в конструировании измерительного инструментария социальных наук. При этом, новые технологии не заменяли ранее существовавших методов, не отменяли их полностью. Для «старых» технологий находились специальные сферы применения и одновременно обнаруживались возможности для совершенствования инструментария прошлых лет. Так, ошибки в почтовом опросе, допущенные «Литерари Дайджест» в 1936 г., лишь на два-три десятилетия приостановили активное использование этого приема сбора первичной информации. В конце 1960-х г. были найдены эффективные приемы проведения почтовых опросов, а на рубеже веков возникли онлайн-опросы – тоже своего рода «почтовые».

Тема настоящего сообщения находится в точке пересечения двух моих многолетних исследовательских направлений. В 2000 г. в петербургском журнале «Телескоп» была опубликована статья «Онлайновые опросы: обыденность наступившего столетия», а в 2003 г. в том же журнале увидела свет статья «Из XVII столетия в наступивший век: к становлению пост-гэллаповских опросных технологий». В первой статье кратко рассматривались только нарождавшиеся в США технология и методология онлайн-опросов. Во второй – делалась попытка описания процесса возникновения интереса новоселов Нового Света к тому, что думают поселенцы о том или ином важном аспекте своей жизни и как это трансформировалось в институты власти и в практику измерения ОМ. Подчеркну, что именно анализ онлайн-опросов стал импульсом для конструирования нового, постгэллаповского этапа в развитии технологии и культуры изучения ОМ.

2. Первый онлайн-опрос в США был проведен в 1994 году, в 1997 г. известный американский маркетолог Филип Котлер сказал: «Не ранее чем два – три года назад небольшое число компаний, чутко чувствующих новое, начали проведение сетевых опросов». Но уже в следующем году на форуме аналитиков рынка он сделал доклад «Скептики, поберегитесь! Сетевое интервьюирование завоевывает свои права». До начала нового века отношение американских исследователей рынка к онлайн-опросам оставалось скептическим, но опыт их проведения достаточно быстро накапливался, их финансовая сторона оказалась привлекательной, и они быстро становились популярными.

Много осторожнее к этой опросной новинке относились полстеры, особенно участвовавшие в мониторинге выборов – общенациональных и на уровне штатов. Их оптимизм усиливался по мере роста доступности компьютеров и освоения разными группами населения интернета. Появлялась возможность для репрезентации электората, и по итогам выборов можно было проверить правильность получаемой полстерами информации.

В целом, в статье делался вывод об обыденности онлайн-опроса в XXI веке. Он уже сейчас вошел в повседневность США и России.

3. В 1936 году молодой исследователь эффективности рекламы Джордж Гэллап успешно предсказал переизбрание президента Франклина Рузвельта на новый срок и одновременно задолго до выборов он показал, что предсказание «Литерари Дайджест» будет ошибочным. Это была революция: на смену более ста лет существовавших соломенных опросов приходили научные методы выявления мнений. В моем понимании методология, технология и культура догэллаповского этапа изучения ОМ сменялась

геллаповским, научными правилами анализа сознания. В ходе их полувекового использования многое в них менялось, но неизменным оставался принцип комплектования выборки и присутствие личного интервью как приема выявления мнений респондентов.

Появление онлайн-процедур опроса устранило участие интервьюера в сборе данных и в первые годы XXI века породило становление постгеллаповского этапа изучения ОМ. К настоящему времени развитие IT-технологий, методология и практика Big Data и другие новации коренным образом усовершенствовали *постгеллаповскую практику* изучения ОМ. Более того, обоснованно говорить о *постгеллаповской культуре*, т.е. комплексе многообразных видов деятельности социальных институтов и организаций, участвующих в формировании ОМ, его исследовании и использовании получаемых результатов.

Сейчас – начало третьей декады XXI века. Онлайн-опрос занимает одно из ведущих мест в обиходе методов, используемых полстерами США и ряда других стран. И пока не видно обстоятельств, снижающих его эффективность, полезность.

ЦИФРОВІ МЕТОДИ В СОЦІОЛОГІЇ VS ЦИФРОВА СОЦІОЛОГІЯ

Кислова Ольга Миколаївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри методів соціологічних досліджень,
соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Цифровізація – суспільства, поява та стрімке поширення великих даних (Big Data) змінюють як соціальну дійсність, так й засоби її пізнання. У відповідь на ці зміни виникають нові галузі соціологічної науки: цифрова соціологія, що покликана досліджувати закономірності соціального життя сучасної людини, інтегрованої у цифровий простір [3; 5]; цифрові методи, що сприятимуть застосуванню великих даних як емпіричної бази соціологічних досліджень. Проте у вітчизняному соціологічному дискурсі ця проблематика майже не порушується, що й зумовлює необхідність її висвітлення, зокрема обговорення сутності названих напрямків розвитку соціологічної науки, а також критичних питань їхнього розвитку та застосування в соціологічних дослідженнях.

Термін «цифрові методи» введено в науковий обіг амстердамським соціологом Р. Роджерсом з метою виокремлення новітньої галузі соціологічного знання, призначеної доповнити та збагатити арсенал методів соціологічного аналізу сучасного суспільства, де цифрові технології відіграють найважливішу роль та генерують великий обсяг даних, що може бути використаний завдяки застосуванню особливих «природно цифрових» інструментів [7; 8]. Цифрові методи ґрунтуються на використанні сучасних цифрових технологій та вважаються новітньою методологією проведення соціологічних досліджень на основі великих даних [9; 12]. Сила цих методів полягає в їх здатності скористатися даними та обчислювальними можливостями онлайн-платформ; їх слабкість зумовлена труднощами відокремлення досліджуваних явищ від особливостей медіа-середовища, в якому вони проявляються [13].

Цифрові методи є специфічним різновидом методів, що виокремився в процесі розвитку методів онлайн-досліджень. Історичну ретроспективу їх виникнення можна приблизно окреслити наступними віхами:

1. *1994-2000 р.р.* Інтернет розглядається як кіберпростір, що штучно створений інтернетом. При цьому спостерігається жорстке розмежування реального (фізичного) та віртуального. Розвиваються та дискутуються евристичні можливості кіберметодів та кіберсоціології (див., наприклад, [11]).

2. *2000-2008 р.р.* Інтернет постає як віртуальний онлайн-простір, водночас віртуальне уявляється частиною реального, де офлайн розглядається як базовий рівень. Дискутуються концепції віртуального суспільства. Поступово розмови про «кіберпростір» перетікають у русло аналізу властивостей віртуального світу та пошуку адекватних методів його дослідження. При цьому методи інтернет-досліджень умовно поділяються на дві категорії: 1) *інтернет-опосередковані методи* – методи проведення соціологічних досліджень за допомогою інтернету (інтернет виступає у ролі інструменту доступу до респондентів): онлайн-опитування (через електронну пошту, онлайн-додатки чи на веб-сторінках); онлайн-інтерв'ю, у тому числі глибинні та фокусовані; 2) *віртуальні методи* – методи дослідження особливостей «віртуального життя», соціальних взаємодій і комунікацій у віртуальному просторі, що створений інтернетом, вивчення мереж та спільнот, організацій та інститутів, наративів людей і світових культур.

3. *2008-2018 р.р.* Інтернет мислиться як джерело соціальних даних, онлайн виступає базовим рівнем. Постулюється «кінець віртуального» [7]. Соціальна реальність починає розумітися як «доповнена», тобто така, де «реальні» (матеріальні, офлайн) та «віртуальні» (онлайн) події взаємопов'язані.

Найцікавіші відкриття здійснюються в галузі аналізу соціальних мереж, відповідно, активно розвиваються методи аналізу соціальних мереж.

4. *2018 р.-донепер.* Інтернет виступає інструментом аналізу Великих даних, відбувається перехід від аналізу до аналітики, актуалізуються питання контролю цифрового контенту: відбір, збереження, технічне обслуговування, збір і архівування, блокування та утримання інформації двигунами і платформами. Розвиваються цифрові методи як засіб аналізу великих даних з метою дослідження сучасного суспільства; лідером у цій галузі є провідна європейська дослідницька група «The Digital Methods Initiative» (DMI), яка складається з соціологів та дослідників нових медіа.

Слід зауважити, що у деяких дослідників виникає питання щодо необхідності введення терміну «цифрові методи», коли більш звичними є «методи інтернет-досліджень», «онлайн методи», «комп'ютерно-опосередковані методи» та «віртуальні методи» (див., наприклад, [6; 10]). Проте цифрові методи мають певну специфіку, яка безумовно дозволяє виділити їх як новий тип методів веб-досліджень: цифрові методи – це методи дослідження цифрових даних (пошукових запитів, хештегів, IP-адрес тощо) за допомогою цифрових інструментів (див. табл. 1 та публікації [7; 8; 13]).

Таблиця 1

Класифікація основних підходів до вивчення цифрового середовища відповідно до переважних типів даних та методів їх аналізу

		Методи	
		Оцифровані	Природно цифрові
Дані	Оцифровані	<i>Культурна аналітика</i> (Cultural analytics) <i>Культуроміка</i> (Culturomics)	–
	Природно цифрові	<i>Вебометрика</i> (Webometrics) <i>Альтметрики</i> (Altmetrics)	<i>Цифрові методи</i> (Digital Methods)

Відрізнення цифрових методів від інших методів онлайн-досліджень:

- цифрові методи ґрунтуються на застосуванні інструментів, що вбудовані в онлайн-пристрої (Google, Facebook, Twitter та ін.) і здатні використовувати як дані, так й обчислювальні можливості онлайн-платформ;
- інтернет розглядається не тільки як джерело даних, а й як інструмент їхнього аналізу;
- нівелюються розбіжності між якісними та кількісними дослідженнями, оскільки дані, що аналізуються за допомогою цифрових методів є даніфікованою (переведеною у кількісний формат) інформацією (див. [2, с. 62]);
- аналіз результатів емпіричних досліджень уступає місце аналітиці великих даних[2; 14];
- цифрові методи передбачають наявність навичок як використання програмного забезпечення, так й втручання в роботу його певних алгоритмів;
- головна проблема, що виникає при застосуванні цифрових методів у контексті дослідження суспільства, визначається складністю відокремлення досліджуваних соціальних феноменів від специфіки медіа, в яких містяться «цифрові сліди» їхнього існування та розвитку [8].

Цифрові методи є невіддільною частиною цифрової соціології. Цифрова соціологія виникла як відповідь на необхідність осмислення того, як «великі дані» трансформують епістемологічні засоби пізнання сучасного суспільства [5]. Критики схильні ототожнювати цифрову соціологію з певною формою аналізу даних. Проте апологети цифрової соціології підкреслюють, що ця гілка соціологічного знання покликана досліджувати закономірності соціального життя сучасної людини, інтегрованої у цифровий простір, та зрозуміти специфіку цифрового суспільства, що виникає на перетині соціального та цифрового. Специфічні, у тому числі й цифрові, методи застосовуються цифровими соціологами не як самоціль, а як засіб, що дозволяє отримати доступ та здійснити аналіз великих даних, що накопичуються у надрах інтернету без зусиль дослідників, усуваючи трудомістку процедуру збору соціологічної інформації. «Специфіка соціологічних методів цифрової соціології проявляється в розмаїтті нових назв для їх відмінності від традиційних прототипів: сторітеллінг, наративний фреймворк, кіберметрія, інтернет-серфінг» [1]. Проте, за нашою думкою, після буму навколо «цифрових питань» проблематика цифрової соціології розчиниться в питаннях методів соціологічних досліджень, а цифрові методи, втративши ореол новизни, згодом стануть звичними інструментами в арсеналі методів соціологічного аналізу.

Література:

1. Василенко, Л. А. Социология цифрового общества как отрасль социологического знания. *Социология и общество: традиции и инновации в социальном развитии регионов: сборник докладов VI Всероссийского социологического конгресса (Тюмень, 14-16 октября 2020 г.) / отв. ред. В. А. Мансуров; ред. Е. Ю. Иванова.* М.: РОС; ФНИСЦ РАН. URL: <https://www.ssa-rss.ru/files/File/Conference/VSK-VI/Sbornik/VasilenkoLA.pdf>

2. Кислова О. М. Великі дані в контексті дослідження проблем сучасного суспільства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2019. Випуск 42. С. 59-68. URL: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2019-42-06>.
3. Кислова О. Н. Быть или не быть цифровой социологии? *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2013. № 1045. С. 9-15.
4. Halford S., & Savage M. Speaking sociologically with big data: Symphonic social science and the future for big data research. *Sociology*. 2017. №51 (6). P. 1132-1148. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0038038517698639>
5. Marres N. *Digital Sociology The Reinvention of Social Research*. 2017. Cambridge: Polity Press.
6. Raunig M., & Höfler E. Digitale Methoden? Über begriffliche Wirrungen und vermeintliche Innovationen. *Digital Classics Online*. 2018. P. 12-22. URL: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/dco/article/view/47289>
7. Rogers R. A. *The End of the Virtual: Digital Methods*. 2009. Amsterdam: Amsterdam University Press.
8. Rogers R. *Digital Methods*. 2013. Cambridge, MA: MIT Press.
9. Ruppert E., Law J., & Savage M. Reassembling social science methods: The challenge of digital devices. *Theory, culture & society*. 2013. № 30(4). P. 22-46. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0263276413484941>
10. Digital Methods in the Humanities: Challenges, Ideas, Perspectives. *Digital Humanities Research*. Bielefeld University. In Schwandt S. editions. 2021. URL: <https://pub.uni-bielefeld.de/download/2949410/2949411/oa9783839454190.pdf>
11. Sigmund K., & Nowak M. A. Cyber-sociology. *Nature*. 1998. № 392 (6675). P. 457.
12. Snee H., Hine C., Morey Y., Roberts S., & Watson H. Digital methods as mainstream methodology: An introduction. *Digital Methods for Social Science*. 2016. Palgrave Macmillan, London. P. 1-11. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137453662_1
13. Venturini T., Bounegru L., Gray J., & Rogers R. A reality check(list) for digital methods. *New Media & Society*, (forthcoming). 2018. URL: <http://doi.org/10.1177/1461444818769236>
14. What's the Difference Between Data Analytics and Data Analysis? URL: <https://www.getsmarter.com/blog/career-advice/difference-data-analytics-data-analysis/>

SEARCHING FOR DIGITAL TRACES OF SUBJECTIVE WELL-BEING

Kuchenkova Anna Vladimirovna

Candidate of Sociology, Senior Researcher,
Institute of Sociology of Federal Center of

Theoretical and Applied Sociology of the Russian Academy of Sciences

The accumulation of a large amount of data on online behavior, as well as the development of information technologies for collecting and processing such data, allow for the implementation of the so-called «nonobtrusive» observation, expanding the «methodological arsenal» of researchers through «non-reactive» methods of online research. «The Internet has become ... an electronic data bank about social life in its various manifestations» [1], and Big Online Data is one of the sources of information for research in the social sciences.

Attempts are being made to use digital traces (the results of various Internet activities of users: posts, comments, «likes», search queries, etc.) to measure and predict opinions, values, and psychological characteristics of a person. Such methodological innovations are also being tested for the study of *subjective well-being*. This actualizes the need for systematization, critical methodological reflection of the accumulated experience.

Subjective well-being is an integral emotional-rational evaluation of the quality of life, reflecting the degree of satisfaction of the individual's needs (not only basic, universal, but also individual, subjectively significant) on the way to achieving their own hierarchically organized goals in different spheres of life. The traditional way of measuring it is self-reports of respondents, answers to the questions about life satisfaction and happiness.

At the same time there is a process of searching digital traces of subjective well-being, reliable indicators and predictors of this phenomenon, in order to measure it without communicating with respondents. Reviews of such studies [2; 3; 4] show that various sources of information are used:

1) *Social media texts* (posts, statuses)

a. Calculating volumes of positive and negative emotive vocabulary (from the lists of closed dictionaries like LIWC) in posts and statuses in social networks (for example, the Gross National Happiness Index for Facebook);

b. Finding and counting the frequency of phrases synonymous with the expressions «I am (not) satisfied with life»; phrases and words that reflect psychological well-being (involvement, meaning in life, achieving meaningful goals, etc.)

c. Calculating the average sentiment level (a happiness score) of the words in posts and statuses (from the list of the most frequently used nearly 10 000 words, which were preliminary scored on a nine point scale of happiness: (1) sad to (9) happy, using Amazon's Mechanical Turk service «Hedonometer» for Twitter));

d. Identifying the topics, the use of which correlates with the level of life satisfaction, measured on the basis of a questionnaire survey.

2) *Social media activity* as a predictor of responses to traditional questionnaire questions about life satisfaction

a. Frequency, number, length, tone of posts and comments;

b. Topics of content that get more «likes».

3) *Photos* posted by users of social networks (smiles in photos as an indicator of subjective well-being)

4) *Search queries in the Internet browser* (identification of words and topics, which frequency dynamics correlates with the dynamics of subjective well-being indicators according to public opinion polls);

5) *Practices of using mobile devices* (number and duration of calls, SMS messages, etc.), geolocation as predictors of subjective well-being, measured on the basis of self-reports of respondents.

At the *individual level* the correlation between indicators of subjective well-being based on the respondent's online behavior and his answers to traditional questionnaire questions (about life satisfaction) turns out to be rather weak (as a rule, does not exceed 0,2-0,3). This is due not only to the imperfection of the analysis algorithms, but also to the effects of self-presentation in social media, strategies of users' publication activity (many leave a small and insufficient number of digital traces); beliefs about normative online behavior (sharing emotions is more «natural» than judgments about satisfaction with life in general or its specific aspects).

At the *regional and country level*, prediction of subjective well-being based on digital footprints gives more accurate results. For example, tweets were used to predict the level of life satisfaction (based on public opinion polls) in US counties [5] using the frequency of emotive words (LIWC), words reflecting psychological well-being (PERMA) and topics (LDA algorithm). The correlation between the predicted (based on tweets) and actual (according to questionnaire survey) level of life satisfaction was 0,31, and reached 0,54, when taking into account the socio-demographic characteristics of the counties. In another study [6], indicators of personal, social, work-related subjective well-being were constructed by coding the tweets. These indicators correlated with the data of mass surveys at the level of 0,45 (in some macro regions it reached 0,97).

Using data on online behavior for studying subjective well-being raises methodological questions. What do indicators, constructed on the base of digital footprint, measure: «real» subjective well-being or «artificial sociality», the result of social construction of one's own image in a virtual environment? Most of the indicators based on online behavior relate to psychological well-being and mood. For the purposes of sociological research, it is not momentary emotions that are of greater interest, but satisfaction with life and happiness as a general assessment, a rational-emotional perception of life.

Research using digital traces does not yet allow replacing traditional questionnaires, but supplements them with important information about the manifestations and correlates of subjective well-being in the online environment.

References:

1. Korytnikova N. V. Online Big Data as a source of analytic information in online research. *Sotsiologicheskie issledovaniya* [Sociological Studies]. 2015. No 8. P. 14-24.
2. Bellet C., Frijters P. Big Data and Well-being. In *World Happiness Report 2019*. Eds. J.F. Helliwell et al. 2019. New York: Sustainable Development Solutions Network. P. 97-122.
3. Scollon C. N. Non-traditional measures of subjective well-being and their validity: A review. In Diener E., Oishi S., Tay L. (Eds.), *Handbook of well-being*. 2018. Salt Lake City: DEF Publishers. P. 69-79.
4. Kuchenkova A. V. Measuring subjective well-being based on social media texts. Overview of modern practices. *Vestnik RGGU Seriya «Filosofiya. Sotsiologiya. Iskusstvovedeniye»* [RSUH/RGGU Bulletin. Series Philosophy. Social Studies. Art Studies]. 2020. No 4. P. 92-101. (In Russ.)
5. Schwartz H. A., Eichstaedt J. C., Lucas R. E., Park G. J., Jha S. et al. Characterizing geographic variation in well-being using tweets. In *Proceedings of the 7th International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*. 2013. pp. 583-591.
6. Iacus S., Porro G., Salini S., Siletti E. An Italian Composite Subjective Well-Being Index: The Voice of Twitter Users from 2012 to 2017. *Social Indicators Research*. 2020. DOI: 10.1007/s11205-020-02319-6

ОНЛАЙН-ДОСЛІДЖЕННЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: СОЦІОЛОГИ НА КОНІ АБО НА МЕЖІ*Коритнікова Надія Володимирівна*

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри методів соціологічних досліджень соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Метою даних тез є окреслити ті проблемні напрямки в дослідницькій індустрії, які стали більш опуклими в період карантинних умов і обмежень, пов'язаних з поширенням COVID-19.

Після введення обмежень по фізичній мобільності довелося проявляти гнучкість в застосовуваних дослідних підходах і активно освоювати нові форми збору соціологічної інформації. Наприклад, з'явилася гостра необхідність отримання доступу до респондентів через безконтактні способи взаємодії. Починають з'являтися нові вимоги до проведення фокус-груп (зменшення кількості учасників, збільшення дистанції між ними за столом, на підході QR-коди вакцинованих), перехід до опитувань по відеозв'язку, що поєднує очні та заочні методики. Дослідники ринку і громадської думки (ОПІОМ) в червні 2021 року опублікували заяву «Профілактика поширення вірусу COVID-19 при проведенні соціологічних і маркетингових досліджень» [1]. У документі підкреслюється, що «пандемія COVID-19 серйозно вплинула на індустрію досліджень в Росії і по всьому світу, продемонструвавши значимість досліджень як джерела інформації про події в суспільстві процесах і сприяло швидкій діджиталізації досліджень, масовий перехід на онлайн-методи збору інформації».

Як відомо, віддалена робота інтерв'юєрів дає можливість працювати з будь-якого місця і в зручний час, можливість задати питання необмеженому колу осіб доступна абсолютно всім бажаючим і без спеціального навчання. Удавана легкість проведення онлайн-опитувань приваблює багатьох полстерів, маркетологів, політологів, журналістів, а також державних службовців до використання в своїй діяльності отриманих результатів. Наприклад, директор Департаменту освіти і науки Одеської міської ради Олена Буйневіч розповіла, що провели онлайн-опитування про нове меню для батьків учнів початкової школи, в якому взяли участь близько 16 тисяч осіб. Розтиражований в медіа висновок полягав в наступному: «Серед непопулярних страв перше місце займають – риба, її відмовляються їсти майже половина дітей молодших класів. Більше 30% школярів не люблять каші, 20% не їдять запіканки» [2]. Вихідних даних по цьому дослідженню на офіційному сайті департаменту знайти не вдалося [3]. Сліди аналітики настільки об'ємного опитування залишилися тільки в медіапублікаціях як вказівку на необхідність змін в політиці шкільного харчування. Швидкість і масштабність онлайн-опитування стають необхідними елементами для обґрунтування будь-яких управлінських рішень або доповнення журналістських матеріалів в якості авторитетної ілюстрації та достовірного аргументу. Як правило, якість таких даних найчастіше низька, а процедури отримання інформації залишаються загадкою.

Перехід на онлайн-методику не повинен бути спонтанним через жорстких умов карантинних обмежень, а повинен будуватися на логічних, послідовних і переконливих процедурах. Вдалим прикладом є плавний перехід до суто інтернет-опитувань, здійснений в 2020 році в рамках соціологічного дослідження «Публічна безпека і довіру до правоохоронних органів». Даний моніторинг проводиться на регулярній основі з 2013 року Харківським національним університетом внутрішніх справ (науково-дослідною лабораторією з проблем протидії злочинності) спільно з Соціологічною асоціацією України та Головним управлінням Національної поліції в Харківській області за підтримки Консультативної місії Європейського Союзу. З 2018 року використовувалися паралельно два методи збору первинної інформації: face-to-face інтерв'ю і веб-опитування. За трирічний період вдалося з'ясувати, що «результати відрізняються, але зміни основних показників відбуваються синхронно», тобто «незалежно від способу збору дані показують однакову динаміку» [4]. Аргументом на користь онлайн-методики послужило порівняння з загальнонаціональними опитуваннями, їх порівнянність дає впевненість в отриманні валідної інформації шляхом веб-анкети.

В умовах карантинних заходів, що тягнуть за собою обмеження фізичної взаємодії і зниження соціальної залученості, респонденти так чи інакше відчують емоційне напруження, яке, безумовно, позначається на їх бажання брати участь в опитуваннях. З одного боку, для респондентів стає більш затребуваним бажання бути почутим з боку суспільства, тому що залишаються обговорені повсякденні тривоги, не обговорюються соціально значущі і масштабні зміни у всіх сферах суспільної діяльності, виключається відчуття стійкості і правильності прийнятих установок і рішень. За даними Digital Society Index 2020 [5] майже третина (29%) «респондентів зізналися, що саме технології дозволили їм не втратити зв'язок з родиною, друзями та навколишнім світом під час карантину; ще стільки ж відзначили, що цифрові сервіси допомагали розслабитися і відпочити, а також набути нових навичок і знання». З іншого боку, повний перехід на інтернет-взаємодії і віртуальні транзакції змушують дотримуватися цифрової гігієни і зупиняють користувачів відповідати на питання онлайн-анкети через небезпеки, пов'язані з фішингом, витоком персональних даних, дезінформацією і т.д. Дослідження dentsu [5] показує, що «35% людей, як і в

минулому році, відзначають негативний вплив цифрових технологій на здоров'я і благополуччя. Респонденти вказують, що технології змушують їх відчувати себе більш напруженими, їм стає важче «відключитися» від digital». Таким чином, загальна втома від тривожності з приводу здоров'я, додаткові турботи про сімейне благополуччя і підвищені ризики поведінки в Інтернеті не дозволяють відверто і чесно висловлювати свою думку соціологам.

Загальна концепція турботи про респондентів, яка зазвичай зміщала в сторону зручності і швидкості заповнення, тепер розширилася і включила в себе компоненти привабливості змісту і краси форми її подачі. Зокрема, серед мотивуючих факторів з'являються не тільки розіграші та подарунки, а й доступ до інтернет-контенту, освітнім проектам, психологічного тестування, підписки на канали, установка і обслуговування додатків, передача ліцензій на програмне забезпечення та інші приємні і корисні стимули. Варто зазначити, що для залучення потенційного респондента, який побажав щиро відповісти на питання соціолога, має сенс підключати віртуальну реальність, а анкету формувати у вигляді комп'ютерної умовної гри. Наприклад, для залучення людей до вакцинації проти COVID-19 співробітники Копенгагенського університету провели експеримент – придумали гру, де учасник одягав VR-окуляри і зображував літньої людини, якій потрібно було уникнути порушення соціальної дистанції з «зараженими перехожими», одягненими в червоні одягу. При цьому можна було остерегатися «щеплених» героїв, одягнених в одяг синього кольору. «З подібних досліджень ми знаємо, що після того, як люди пережили такий досвід віртуальної реальності, їх наміри щодо щеплення ростуть», – підсумував професор психології з Університету Копенгагена Роберт Бом, посилаючись на попередні онлайн-дослідження [6]. Такого роду експерименти можуть бути затребувані і соціологами, які працюють з високим рівнем відмов від участі в опитуваннях і стикаються з фальсифікаціями в традиційних формах збору інформації. У програму дослідження доцільно включати форми комунікації, що поєднують в собі елементи гри, змагання, інтерактивності, отримання особливого досвіду і збереження досягнутого результату.

Висновок. Після оптимізації до онлайн-середовищі опитувальних технологій дослідницька індустрія виявилася не готова до їх застосування на різних об'єктах і для різних завдань. Як правило, отриманий масив даних з гугл-форми (або онлайн-анкети, оформленої на платформах для інтернет-голосувань) рідко може достовірно охарактеризувати досліджувану вибірку: отримані цифри не описують якусь реальну сукупність людей, не відображають будь-яких реальних закономірностей і кореляцій, а результати часом взаємовиключають одне одного. Пандемія тільки розкрила існуючі проблеми в зборі соціологічної інформації. Час первинного знайомства з методиками онлайн-опитувань пройшло, перехід до активного їх застосування привів до необхідності контролю за якістю аналітичних матеріалів. Сьогодні вкрай необхідно організувати ґрунтовне обговорення онлайн-методик опитувальних технологій і на основі ретельної методологічної рефлексії вийти на стандарти щодо їх проведення.

Література:

1. Заявление Объединения исследователей рынка и общественного мнения (ОИРОМ) «Профилактика распространения вируса COVID-19 при проведении социологических и маркетинговых исследований», 21 июня 2021 г. URL: http://st.oirom.ru/documents/OIROM_Statement_Covid_210621.pdf (дата звернення: 25.06.21).
2. Гречневая каша и овощи: в Одесском горсовете рассказали, какие блюда любят школьники // 048.ua. – сайт города Одесса. URL: <https://www.048.ua/news/3129186/grecnevaa-kasa-i-ovosi-v-odesskom-gorsovete-rasskazali-kakie-bluda-lubat-skolniki> (дата звернення: 25.06.21).
3. Департамент освіти і науки Одеської міської ради // Офіційний сайт міста Одеса. URL: <https://omr.gov.ua/ru/city/departments/deposvita/> (дата звернення: 25.06.21)
4. Публічна безпека та довіра до правоохоронних органів 2020: за результатами досліджень 2013-2020 років, проведених у Харківській області : монографія / [Сердюк О. О., Бобро Н. В., Щербакова І. В. та ін.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Голов. управління Нац. поліції в Харків. обл. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 346 с. DOI: <https://doi.org/10.32631/sf2020>
5. Опитування проводилося комунікаційною групою dentsu в березні-квітні, на які припав пік пандемії і обмежувальних заходів по всьому світу, серед 32 тисяч осіб в 22 країнах. URL: https://www.dentsu.com/ru/ru/reports/digital_society_index_2020 (дата звернення: 26.06.21).
6. Barsoe T. Denmark trial uses virtual reality game to boost COVID vaccinations. Healthcare & Pharmaceuticals June 8, 2021. URL: <https://www.reuters.com/business/healthcare-pharmaceuticals/denmark-trial-uses-virtual-reality-game-boost-covid-vaccinations-2021-06-07/> (дата звернення: 26.06.21).

НЕМОЖЛИВІСТЬ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ СУЧАСНИХ ОНЛАЙН ОПИТУВАНЬ В УКРАЇНІ*Дембіцький Сергій Сергійович*доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник
відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України

На сучасному ринку маркетингових досліджень в Україні все більшого поширення набувають послуги з онлайн опитувань. Не заперечуючи корисності даних, що отримуються завдяки таким опитуванням, необхідно акцентувати увагу відповідних компаній, їх клієнтів, а також усіх соціологів та маркетологів на тому, що результати онлайн опитувань не є репрезентативними в будь-якому звичному для нас розумінні.

Аргументація дослідницьких компаній будується на тому, що переважна частина населення України є користувачами мережі Інтернет, отже онлайн опитування можуть бути репрезентативними для цієї цільової групи. Часто цю генеральну сукупність обмежують також мешканцями міст, представники яких переважно формують онлайн панелі компаній. Головною ж технікою, що забезпечує так звану «репрезентативність» є пропорційна відповідність розміру квот онлайн опитувань часткам відповідних соціально-демографічних груп у заявлених в дослідженнях генеральних сукупностях.

Для невідготовленого читача це може прозвучати правдоподібно, але насправді є дуже далеким від істини. Причинами хибності таких міркувань щодо репрезентативності онлайн опитувань є наступне:

1. Респонденти, що формують онлайн панелі, є специфічною групою, яку неможливо співставити з усіма Інтернет користувачами. Вони послуговуються іншою мотивацією (інакше усі б були учасниками онлайн панелей) та є професійними респондентами (що накладає відповідний зсув на їх відповіді). Так само представників онлайн панелей некоректно пов'язувати з усім населенням міст (часто можна зустріти саме такі формулювання).

2. Репрезентативність базується зовсім не на забезпеченні квотного принципу, а на можливості забезпечення у дослідженні ймовірності (в ідеалі однакової) добору до вибірки для кожного представника генеральної сукупності. Останнє (якщо ми говоримо про Україну) реалізується за допомогою багаторівневих ймовірнісних вибірок, що включають принципи стратифікації та кластеризації. Квотний відбір використовується на останньому щаблі відбору не як бажана техніка, а як методичний компроміс через неможливість суворого дотримання ймовірнісних принципів добору респондентів. Про багаторівневий відбір в онлайн опитуваннях годі й казати. Тут застосовується масова розсилка з метою якомога скорішого закриття квот. Нічого спільного з репрезентативністю у такої техніки нема.

3. Очевидно, що генеральною сукупністю таких досліджень можуть бути лише учасники онлайн панелей, що співпрацюють з компанією. Статистичне розповсюдження відповідних результатів на тих, хто не входить до відповідної панелі, є досить безглуздою ідеєю.

З власного досвіду використання онлайн опитувань можна стверджувати наступне: результати таких опитувань характеризуються значно більшим соціально-політичним негативізмом, ніж справжні репрезентативні опитування; в таких опитуваннях спостерігається зсув за важливими індивідуальними характеристиками (зокрема освітою та рівнем доходу), що здебільшого не контролюються стандартними квотами (та й взагалі є проблематичним через відсутність достовірних даних державної статистики); такі дослідження стикаються із значними труднощами, коли виникає необхідність «заглибитися» у конкретну область або іншу адміністративну одиницю (так, великою проблемою в одному з моїх проєктів стала реалізація вибірки у 720 респондентів, що мешкають у містах Київської області).

Таким чином, будь-які узагальнення результатів онлайн опитувань на існуючі соціо-географічні спільноти є або небажанням заглиблюватися у принципи побудови репрезентативних вибірок, або ж бажанням вигідніше продати свої послуги для вирішення тих завдань, для яких вони не призначені.

Хибний опис компаніями можливостей онлайн опитувань тягне за собою більш серйозні проблеми:

1. Зниження методологічної культури, що пов'язано з відсутністю розуміння принципів та технік реалізації репрезентативних вибірок та закріплення хибних стандартів як таких, що дозволяють вирішувати складні дослідницькі завдання.

2. Презентації пошукових та попередніх (тобто таких, що потребують додаткового підтвердження) результатів в якості емпіричних фактів, що заслуговують на цілковиту довіру. Фактично, введення в оману споживачів соціологічної інформації.

3. Неетичне поводження із замовником, який не отримує тих результатів, на які він розраховує.

Отже, висвітлення онлайн опитувань, що базується на онлайн панелях, як репрезентативних досліджень є дією безграмотною, неетичною та соціально деструктивною.

ПРОБЛЕМА ОЦІНКИ ПОХИБКИ ВИБІРКИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОНЛАЙН ОПИТУВАНЬ: КЛАСИЧНИЙ І БАЄСОВИЙ ПІДХОДИ

Савельєв Юрій

доктор соціологічних наук, доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень
факультету соціології Київського національного університету імені Тараса

При поширенні онлайн опитувань, як методу збору даних, все гостріше постає проблема коректної інтерпретації отриманих результатів. Побудова вибірок при онлайн опитуванні відрізняється від методу особистого інтерв'ю (face-to-face interview), який встиг стати «золотим стандартом» дослідницької індустрії в Україні. Проте в багатьох країнах цей метод через високу вартість і логістичну складність використовується доволі рідко і його майже повністю замінили телефонні опитування та онлайн панелі.

Українські дослідники також йдуть подібним шляхом, а пандемія значно прискорила цей процес. Водночас, зі змісту професійних дискусій можна побачити, що вітчизняні фахівці не завжди розуміють специфіку проблеми інтерпретації отриманих результатів, зокрема, поширення їх на генеральну сукупність, не визначились з вибором методів для її розв'язання та часто не знайомі з відповідною методологією. Тому українським соціологам варто звернути увагу і використовувати ті методологічні здобутки, які вже напрацьовані в світі.

Метою цієї доповіді є представлення основних наявних підходів до вирішення проблеми оцінки похибки вибірки при проведенні онлайн опитувань. Серед таких підходів можна виділити класичний підхід створення онлайн панелі на основі імовірнісної вибірки і підхід застосування імовірних інтервалів баєсової статистики (замість традиційних довірчих інтервалів для оцінки похибки вибірки).

Якщо перший підхід залишається в межах загальноприйнятої в Україні парадигми частотницького висновування (frequentist inference) при статистичній оцінці похибки вибірки, то у іншому застосовуються принципи баєсової оцінки, що наразі, як правило, не викладається українським студентам-соціологам. Перевагою першого підходу є можливість традиційної інтерпретації похибки вибірки через апріорне визначення довірчого інтервалу.

Це забезпечить комфортність використання вказаного методу для онлайн опитувань вітчизняними фахівцями, які мають навички побудови імовірнісних вибірок для особистих і телефонних інтерв'ю. Проте він є дорогим та відносно складним у реалізації.

Альтернативний підхід є значно дешевшим. Разом з тим, його впровадження потребуватиме зміни парадигми частотницької статистики і перепідготовки українських соціологів, які мають вийти із зони комфорту і навчитись розраховувати апостеріорні імовірні інтервали цільових параметрів. Іншою проблемою може бути спрощене сприйняття оцінки похибки вибірки та інтерференція обох підходів, коли як фахівці, так й аудиторія (медіа, громадянське суспільство, політики, тощо) невірною розумітимуть результати досліджень і формуватимуть хибну суспільну думку.

ПЛАНУВАННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ОПИТУВАННЯ ОНЛАЙН (НА ПРИКЛАДІ МОНІТОРИНГУ UNIDOS У КНУ ІМЕНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

Сидоров Микола Володимир-Станіславович

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
завідувач кафедри методології та методів соціологічних досліджень
факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Середа Олексій Сергійович

асистент кафедри методології та методів соціологічних досліджень
факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У КНУ імені Тараса Шевченка у 2009 року започатковане моніторингове опитування студентів денної форми щодо аналізу різних сторін студентського життя: від мотивації до вступу, оцінки якості навчання та дозвілля до планів на майбутнє. Вибірка планувалась багаторівневою стратифікованою з випадковим відбором груп на курсі та студентів у групі.

З вересня 2011 року опитування проводиться за двома анкетами: суцільне опитування першокурсників та вибіркоче – студентів бакалаврату 2-4 курсів та магістратури. У анкеті для першокурсників головними темами виступають питання вступу (мотиви вибору ЗВО, спеціальності, факультету), комунікації (участь у соціальних мережах, засоби комунікації), причини отримання вищої освіти, плани на майбутнє тощо. Анкета для 2+ курсів є більш об'ємною і увага акцентується на якості навчання, ставлення до академічної доброчесності, дозвілля, участі у науковому житті факультетів та ін.

До 2020 року опитування проводилось методом самозаповнення паперових анкет під час занять за

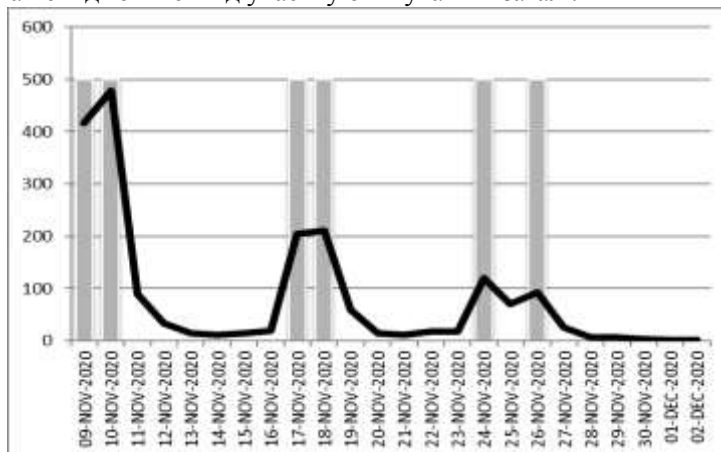
спланованою вибіркою. Поширення пандемії COVID 19 зробило опитування у контактній формі неможливим як через відсутність аудиторних занять, так і через зростання небезпеки персонального контакту з респондентами, тому ми застосували метод онлайн опитування для проведення цього дослідження. Але під час проведення опитувань онлайн виникає низка проблем, пов'язаних з, порівняно з паперовим, низьким рівнем відгуку респондентів, специфікою побудови вибірки та конструкції самої анкети.

Насправді, при проведенні опитування у контактній формі існує позитивний ефект інтерв'юера (респондент більш схильний пройти опитування у присутності інтерв'юера у фіксовані рамки часу під час заняття разом з іншими студентами, маючи бланк запитальника на руках, соромлячись здати порожній, ніж коли він може відкласти участь у опитуванні або взагалі ігнорувати його. Виникає запитання: як спланувати проведення опитування, щоб досягти максимального відклику респондента?

Для проведення опитування ми використали безкоштовну платформу LimeSurvey, розгорнуту на серверах університету. Однією з чисельних можливостей цієї платформи є адресна розсилка запрошень з унікальним ключем та анонімизатором. Кожному респонденту надсилався унікальний ключ з лінком до опитування, який можна використати лише один раз. Це означає, що можна контролювати участь респондентів у опитуванні (сторонні респонденти не можуть брати участь, видно хто з респондентів не починав, хто почав і не закінчив, а хто закінчив), не порушуючи анонімності з іншого боку. Крім того, адресна розсилка дає можливість оцінювати залученість студентів, стимулювати їх участь через нагадування, які розсилаються у автоматичному режимі.

З попередніх досліджень нами було з'ясовано, що найкращим часом для розсилки запрошень є друга половина дня понеділка та ранок вівторка. Це пов'язано з тим, що протягом вихідних днів на електронну пошту студентів може приходити багато листів і наше запрошення до опитування банально загубиться серед них.

Отже, розсилка запрошень була почата у понеділок 9 листопада 2020 року та продовжена зранку 10 листопада на всі адреси студентів – першокурсників, надані офіційними вповноваженими на факультетах. 17-18 листопада та 24 і 26 листопада були надіслані повторні запрошення тим респондентам, хто не завершив або не почав та не відмовився від участі у опитуванні взагалі.

Розподіл інтенсивності відповідей першокурсників. Чорна лінія – абсолютні частоти отриманих відповідей. Сірі зони – дні надсилання запрошень або нагадувань

Таким чином, на графіку видно інтенсивність надходження відповідей (заповнених анкет) респондентів, які мають пікові зони активності у дні розсилки та затухають протягом 4-5 діб. Розсилка запрошень збільшує інтенсивність відповідей респондентів. Протягом 1 хвили надсилання запрошень та 2х хвиля надсилання нагадувань з 4754 наданих електронних адрес студентів 1 курсу денної форми навчання україномовних освітніх програм ми отримали 2442 заповнених анкети. Тобто рівень відклику (Response Rate) складає 51,37%.

Тепер щодо конструкції самої анкети. Очевидно, що анкета не має бути великою, інакше великий відсоток респондентів просто не завершить її і кине на півдорозі. Особливих мотиваційних важелів у нас нема, крім заохочення через розсилку нагадувань та оголошення про проведення такого дослідження через соціальні групи. У нашому дослідженні у анкеті було 124 моно запитання, з яких були сформовані запитання з однією відповіддю, запитання з сумісними альтернативами (кожна альтернатива враховується як моно запитання) та табличні запитання (як і у випадку з запитаннями з сумісними альтернативами, вони містили низку моно запитань).

У LimeSurvey є можливість будувати архітектуру анкети у 3х форматах: всі запитання на одній сторінці (є можливість повертатись до відповіді на попередні запитання, сторінка дуже переобтяжена), кожне запитання на окремій сторінці (після кожного запитання потрібно натискати перехід на наступну сторінку-запитання, тобто вагомо збільшується кількість неінформативних кліків, і зростає сукупний час завантаження сторінок, але з іншого боку, можна фіксувати час відповіді на кожне запитання) і, як

поміркована альтернатива, коли запитання розбиваються на логічні групи так, щоб весь цей блок можна було розташувати на видимій частині екрану браузера при перегляді з комп'ютера (платформа має також повну адаптацію для доступу з планшетів та смартфонів). Саме такий варіант, група за групою, і був обраний нами для реалізації опитування.

Якщо проаналізувати сторінки, які були пройдені респондентами (заповнені), то матимемо таку картину:

<i>Номер завершеної сторінки</i>	<i>Valid Percent</i>	<i>Cumulative Percent</i>
0	3,7	3,7
1	4,8	8,5
2	10,8	19,3
3	5,0	24,3
4	,6	24,8
5	2,0	26,8
6	,6	27,4
7	72,6	100,0
Total	100,0	

72,6 % респондентів повністю заповнили анкету, 10,8% – залишили опитування після 2-ї сторінки. Респондентів, які залишили опитування після 1-ї сторінки, тобто заповнили лише відомості про факультет, курс, освітню програму тощо є 3,7%, а тих, хто покинув опитування щойно увійшовши – 3,7%. 4 та 6 сторінки містили порівняно масивні табличні запитання, тому можна вважати їх частково термінальними для певної категорії респондентів.

Отже досить високий, як для онлайн опитувань, рівень відповідей у 51,37% та прийнятний розподіл кількості сторінок, на яких респонденти полишали заповнення анкети, крім інших показників, може свідчити про вірно організований процес збору інформації та обраний формат анкети. Надзвичайно важливо мати на самому початку коректну множину дійсних електронних адрес. Розсилку запрошень доцільно робити у понеділок – вівторок, нагадування – за 7-8 днів.

ОНЛАЙН-ДОСЛІДЖЕННЯ: ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ

Брік Тимофій Дмитрович

PhD, доцент, керівник напрямку соціологічних досліджень Київської школи економіки

Онлайн-дослідження стали дуже популярними в сучасній соціології. Одночасно ці дослідження не є стандартизовані (ні методи, ні способи публікації), а сам процес дослідження рідко проговорюється відкрито. Мета цієї доповіді обговорити ці виклики та запропонувати можливі стратегії їх подолання. У своїй доповіді я буду спиратись на досвід роботи в міжнародних та українських проектах: робота з онлайн панелями (опитування), онлайн рекрутингом (психологічні тести), мережевим аналізом текстів та публічних профайлів онлайн соціальних мереж.

Соціологи та інші дослідники все частіше звертаються до онлайн інструментів. Деякі соціологи звертаються до рекрутингу онлайн як альтернативи особистим (віч-на-віч) інтерв'ю [1; 2]. Інші дослідники працюють з напрямком *computational social science* (обчислювальні методи в соціальних науках), який передбачає аналіз текстів онлайн публікацій та онлайн поведінки [3]. Ці напрямки розвиваються і в Україні, де працюють дослідницькі компанії Youscan, Semantrum, Artelligence; неприбуткові дослідницькі центри Vox Ukraine, Chesno, Texty.org.ua; розвивається магістратури з аналізу даних УКУ та KSE, де вивчають методи *computational social science*. Одночасно з цим дослідження споживачів або громадської думки все частіше спираються на онлайн панелі (Gradus, Lemur). Незважаючи на стрімкий розвиток цього напрямку, до сих пір відсутні загальноприйняті стандарти публікації та обговорення результатів. Якщо у випадку з класичними опитуваннями, компанії звикли посилатись на стандарти ESOMAR, то стандартів як варто публікувати результати аналізу алгоритмами машинного навчання (наприклад, LDA) просто немає.

Варто звернути увагу на наступні питання.

1. З якою мотивацією починається дослідження?

- академічною (розвідувальне або тестування гіпотез)
- прикладною (моніторинг, слухання мереж)

Критерії щодо оцінки майбутньої публікації (яка там має бути вибірка, чи достатньо цієї вибірки, які є очікувані результати – моніторинг показника, вироблення теоретичної моделі, тест гіпотези) впливають на те, як мають бути подані результати. Замість обмежень досліджень варто говорити про

контекст, в якому його варто інтерпретувати.

2. Який процес нас цікавить?

- рекрутування респондентів
- анкетування онлайн
- експерименти
- слухання соціальних мереж
- computational social science

Самі процедури можуть мати свої критерії, які визначають критерії якості фінальної вибірки (наприклад, вибірка для експерименту не така сама як вибірка для слухання соціальних мереж).

3. Хто є кінцевим споживачем отриманих даних?

- науковці (журнали чи монографії)
- замовники
- медіа (блоги)

Фінальна комунікація результатів може виходити з того, ким є споживач і якою є платформа. Наприклад, публікації таблиць на сайті новини непотрібні у випадку гіперлінків.

4. Які статистичні процедури плануються?

- описові статистики
- моделювання
- контроль якості даних
- скринінгові питання
- надійність
- ваги

Якість дослідження має оцінюватись відповідно до запланованих процедур (які процедури типово мають робитись у таких випадках, що було зроблено, як результати представлені).

Ці питання розглядаються на прикладі декількох досліджень. Перше дослідження стосується того, як віра конспіративні теорії впливають на скептицизм до епідеміологічних заходів [4]. Це дослідження мало протестувати теоретичну модель, відповідно його головна задача була оцінити інструмент (чи він вимірює теоретично виведені параметри), оцінити саму модель (чи її окремі елементи дійсно поєднані як було очікувано). Даний приклад демонструє різницю між parameter estimation and effect estimation (оцінка середнього в популяції та оцінка сили ефекту). Також даний приклад демонструє, що по духу «якісні» дослідження потребують кількісних процедур, але все одно мають бути оцінені за критерієм «якісних» методів (лапки залишені спеціально, оскільки доречність цих термінів також буде обговорена).

Інший приклад базується на моделюванні в панельних даних, зібраних через застосунок Gradus [5]. Це приклад демонструє, що дані не є репрезентативними для країни, але результати моделювання корисні для тестування теорії.

Останній приклад спирається на дані досліджень проекту «Медійна екосистема» Вокс України. Ці дослідження спираються на алгоритми машинного навчання в аналізі текстів. Вибіркові процедури та презентація таких досліджень суттєво відрізняються від звичних опитувань.

Висновки. Більшість сучасних соціологічних досліджень потребують (1) більшої уваги до генералізації, а не репрезентативності і (2) моделювання, а не описової статистики.

Література:

1. Duffy, B., Smith, K., Terhanian, G., & Bremer, J. (2005). Comparing data from online and face-to-face surveys. *International Journal of Market Research*, 47(6), 615-639.
2. Kennedy, C., Hatley, N., Lau, A., Mercer, A., Keeter, S., Ferno, J., & Asare-Marfo, D. (2020). Assessing the risks to online polls from bogus respondents. *Pew Research Center*.
3. Edelman, A., Wolff, T., Montagne, D., & Bail, C. A. (2020). Computational social science and sociology. *Annual Review of Sociology*, 46, 61-81.
4. Chayinska, M., Uluğ, Ö. M., Ayanian, A. H., Gratzel, J. C., Brik, T., Kende, A., & McGarty, C. (2021). Coronavirus conspiracy beliefs and distrust of science predict risky public health behaviours through optimistically biased risk perceptions in Ukraine, Turkey, and Germany. *Group Processes & Intergroup Relations*, 1368430220978278.
5. Brik, T., & Obrizan, M. (2020). Job market effects of COVID-19 on urban Ukrainian households. arXiv preprint arXiv:2007.15704.

Список компаній:

<https://youscan.io>

<https://semantrum.ligazakon.net/uk/>

<http://artellence.com>

<https://voxukraine.org>

<https://www.chesno.org>

<https://texty.org.ua>

<http://gradus.app>

<https://lemur.ua>

ОНЛАЙН ФОКУСОВАНІ ГРУПОВІ ІНТЕРВ'Ю: НОВІ СТАРІ МЕТОДИ ЯКІСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.**Буданова Олександра Борисівна**кандидат соціологічних наук, доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Сінергія сукупності факторів, основними з яких виступають постійний розвиток і вдосконалення нових інформаційних технологій, нові глобальні ризики (в першу чергу пандемія COVID 19), зростання контингентності соціуму, сприяла формуванню нових підходів до проведення якісних досліджень. Нові підходи якісних досліджень, в основі яких закладені класичні дослідницькі методики – онлайн інтерв'ю (в основі глибинні інтерв'ю), онлайн фокусовані групові інтерв'ю (в основі фокусовані групові інтерв'ю) в умовах пандемії фактично стали основними, а не допоміжними методами отримання первинної якісної маркетингової і соціологічної інформації.

Ключові актуальні тренди розвитку нових підходів в якісних методах дослідження базуються на:

1) постійному зростанні кількості користувачів мережі Інтернет в Україні, що сприяє мінімізації відмінностей між онлайн та офлайн аудиторією.

2) появі та сталому розвитку технічних можливостей організації дослідницького процесу з мінімальними ресурсними витратами як для дослідників так і для респондентів:

2.1. дослідники отримують можливість спілкуватися з респондентами в стилі, від самого початку характерному для класичних ФГД: можливість говорити і можливість бачити.

2.2. максимальна інтерактивність: можливість в ході ФГД обмінюватися фото / відео / текстовими матеріалами.

2.3. можливість розділяти учасників ФГД на мікрогрупи, яку надають програми, які використовуються для проведення ФГД (наприклад, ZOOM).

2.4. можливість здійснювати якісні дослідження як в синхронному так і в асинхронному режимах.

2.5. можливість проводити онлайн ФГД з аудиторіями різних просторових конфігурацій: дослідник отримує можливість зібрати в рамках однієї ФГД респондентів з різних регіонів, різних типів населених пунктів, що в умовах офлайн ФГД супроводжується значними часовими та іншими ресурсними витратами.

2.6. можливість залучити респондентів, які не приймають участь в офлайн ФГД через великі часові витрати (час на дорогу до місця проведення ФГД, час на участь у ФГД, час на дорогу додому), але в онлайн форматі вони значно мінімізуються – виключно час на участь в онлайн ФГД.

Нові можливості онлайн сфокусованих групових інтерв'ю, актуалізують ряд нових ризиків, які можуть обмежити або знизити ефективність застосування методу. Накопичений практичний досвід дозволяє дослідникам не тільки чітко ідентифікувати ризики, але і розробити механізми їх усунення або мінімізації:

РИЗИКИ	МЕХАНІЗМИ УСУНЕННЯ АБО МІНІМІЗАЦІЇ
Ризики здатності респондентів вербалізувати власну думку.	1. Попередня 3-5 хвилинна сесія з кожним з потенційних респондентів для розуміння наявності soft skills.
Ризики підтримки необхідного рівня групової динаміки: відсутність «ефекту соприсутності»; зміщення уваги респондентів з теми дискусії на фактори навколишнього фізичного середовища (відволікання членами сім'ї, домашніми тваринами тощо).	1. Попередній інструктаж потенційних учасників щодо необхідності організації простору під час участі у ФГД: знаходитись в окремому приміщенні (без присутності будь-кого з рідних/ близьких), зручні умови участі. 2. Високий рівень професійної підготовки модератора: дуже актуалізується вступна частина як інструмент «криголама». 3. Пояснення правил участі (наприклад, акцент на необхідності обов'язково під час ФГД сидіти, для можливості максимальної підтримки зорового контакту з модератором та іншими учасниками ФГД), регламент висловлювання думок (піднята рука, використання реакцій в ZOOM, тощо), максимальний акцент на можливості висловлювання власної думки у всіх учасників. 4. Наявність асистента модератора, який стежить за виконанням респондентами правил участі у дискусії та у разі потреби звертається особисто до респондентів, які порушують правила з нагадуванням/ проханням дотримуватись встановлених правил ФГД. 5. Постійний моніторинг активності респондентів: в разі, коли модератор фіксує у респондента зниження активності/втрату інтересу використовуються прийоми підвищення значущості думки респондента. 6. Використання «домашніх завдань» як інструменту «занурення» респондентів в тему ФГД, створення результатів, якими є бажання поділитися з іншими учасниками. 7. Використання чату під час онлайн ФГД для коментарів, можливості

	висловлювання думки яку респондент не готовий озвучити вголос.
Технічні ризики: якість інтернет-з'єднання, рівень технічної грамотності респондентів.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Попередня сесія з кожним з потенційних респондентів. Для перевірки зв'язку та тестування альтернативних можливостей участі у ФГД. 2. Наявність у потенційного учасника онлайн ФГД альтернативних можливостей підключення до мережі Інтернет (провідний інтернет + мобільний інтернет) з різних типів пристроїв (ноутбук / стаціонарний комп'ютер, планшет, мобільний телефон). 3. Максимально гомогенний склад ФГД за рівнем технічних навичок володіння програмами/ додатками, що використовуються для проведення онлайн ФГД.
Ризики «втоми» респондента (необхідність прислухатися через різну якість звуку у учасників ФГД, фрагментарність відеозображення учасників) і як наслідок – припинення участі в онлайн ФГД до її фактичного завершення.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зменшення кількості учасників ФГД порівняно з офлайн ФГД (з 8-10 до 5-6 учасників). 2. Онлайн ФГД вимагає дуже чіткої регламентації і часової обмеженості тривалості: виходячи з досвіду оптимальним для онлайн ФГД таймингом є тривалість не більше 90 хвилин. 3. Гайд ФГД повинен мати чіткий хронометраж(скільки часу виділяється на кожен блок запитань) та в ньому обов'язково повинні бути виділені запитання, без відповіді на які модератор не може рухатись далі, а які питання можна пропустити.

Врахування під час підготовки та проведення онлайн ФГД можливих ризиків та використання механізмів їх усунення або мінімізації суттєво впливає на якість отриманої вербальної та невербальної інформації.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ОНЛАЙН ФОКУС-ГРУП

Олійник Оксана Валеріївна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Всесвітній карантин збільшив попит на використання заочних форм опитування, зокрема, методу онлайн фокус-груп (ОФГ). Використання цього методу до карантину було обумовлено ще й дещо нижчою собівартістю – в основному за рахунок відряджень модераторів й оренди приміщень, а також можливістю суттєво економити час, витрачаний на територіальні переміщення. До цих переваг можна додати зняття територіальних обмежень аудиторії, залучуваної до участі в одні фокус-групі. Проте, як доводить досвід, організація та проведення ОФГ вимагають залучення інших ресурсів.

В цілому можливості та обмеження методу онлайн фокус-груп можна перелічити за наступними критеріями: часові витрати, фінансові витрати, доступність та охоплення цільової аудиторії, групова динаміка, відкритість респондентів, емоційна складова, технічна складова.

Очевидно, що для проведення онлайн фокус-групи потрібно відповідне програмне забезпечення та стабільне підключення до інтернету (технічна складова), що, на перший погляд, виглядає досить вигідно. Проте, слід враховувати також, по-перше, наявність відповідних технічних можливостей у респондентів (а це вже звужує коло пошуку), і, по-друге, наявність в потенційних учасників навичок роботи як з інтернетом в цілому, так і зі специфічними платформами й, у деяких випадках, додатками (це ще більше звужує коло потенційних учасників).

На користь онлайн фокус-груп говорить і той факт, що вони сприяють більш оперативному збору даних та залученню більшої кількості респондентів. Ця оперативність, здебільшого пов'язана із економією часу на переміщеннях, проте, як показує досвід, тривалість самих фокус-груп в онлайн-форматі, як правило, збільшується. Відбувається це, зазвичай, за рахунок слабких навичок використання інтернет-платформ респондентами (модератор та його помічник витрачають час на відповідні інструкції), через переривання з'єднання тощо. Вихід — провести відповідний інструктаж із респондентом до початку фокус-групи.

Не можна не віднести до технічної складової особливості вимоги до побудови гайду. В онлайн-форматі він завжди більший – за рахунок максимальної деталізації, лінків, роз'яснень, вказівок модератору, врахування різних реакцій на запитання тощо.

Затягування фокус-групи, та ще й в дистанційному режимі, втомлює респондентів і модератора сильніше, ніж у традиційних ФГ, і, як наслідок, послаблює активність учасників. В умовах відсутності безпосереднього контакту втрачається не тільки можливість фіксувати невербальні реакції учасників, але й групова динаміка (емоційна складова). В якості порад дослідники пропонують: 1) надавати більше різних

творчих і групових завдань, урізноманітнити запитання; 2) використовувати вербальний круглий стіл (деякі платформи це дозволяють зробити), або під час ice-breaking попросити учасників уявити, що всі вони знаходяться за одним столом тощо; також вони відмічають, що проєктивні методика у ОФГ досить добре працюють.

Аби максимально уникнути зайвого затягування тривалості ОФГ бажано завдання, пов'язані із переглядом відео, тестуванням сайтів чи продуктів, надавати заздалегідь – за день-два до запланованої групи. Онлайн-формат в цьому контексті робить доступними велику кількість методик і прийомів.

Також на онлайн фокус-групи зазвичай запрошується менше учасників, ніж на аналогічні групи у форматі офлайн, оптимальна кількість – 4-5 учасників, тоді як у офлайн форматі – в середньому 6-8.

Ще однією відмінністю між двома форматами є властиве традиційним ФГ таке явище, як більш активний та наполегливий учасник, що може впливати на думки інших та робити цих людей менш схильним до висловлювання своїх реальних позицій. А от онлайн-групи значно мінімізують такі старання «альфа-респондента». Як результат, упередженість респондентів значно знижується [1].

Рекрутинг учасників. У випадку з класичним форматом дослідник майже завжди стикається з проблемою географічної недоступності певних цільових груп, яких в ідеалі хотілося б долучити до ФГ (наприклад, якщо цільову аудиторію складають жителі розкиданих у просторі населених пунктів), і тоді доводиться організувати групи в різних населених пунктах, навіть, якщо аудиторія досить однорідна і не вимагає сегрегації. В онлайн форматі дослідник може легко провести географічне структурування своєї ФГ, об'єднавши в онлайн-конференції учасників з різних міст, регіонів, штатів чи навіть континентів. Потрібно лише швидке синхронне підключення за наданим посиланням. Звісно, не можна гарантувати, що формат онлайн абсолютно вирішує цю ситуацію, однак можливість реалізувати даний пункт рекрутингу, включаючи важкодоступні цільові аудиторії значно зростає при використанні методу ОФГ [2].

Проте, рекрутинг вимагає дещо більших зусиль, порівняно із традиційними фокус-групами, щодо мотивування потенційних учасників. Тут довів свою ефективність прийом «foot-in-the-door», коли дослідник спочатку встановлює контакт із респондентом, а через декілька днів вже запрошує його до участі.

До програтних відмінностей онлайн дискусій можна віднести: ігнорування учасниками певних питань та складність залучення всіх без виключення респондентів до обговорення встановлених тем (вкрай нестабільна групова динаміка), втрата візуального контакту (респондент вирішує проводити бесіду з вимкненою камерою) чи інтернет зв'язку у будь-який момент (якщо у респондента виникають проблеми з підключенням до інтернету, модератор, скоріш за все, втратить даного учасника на певний час або навіть до кінця фокус-групи). Аби мінімізувати ці втрати, одні дослідницькі компанії вимагають від модераторів встановлення жорстких правил (обов'язковість для учасників під час групи знаходитися в ізольованому від сторонніх осіб приміщенні, включення камери, підключення до конференції завчасно тощо), інші ж дозволяють м'якший формат (особливо, якщо респонденти неохоче погоджувалися на участь), вказують на те, що респонденти іноді виходять на зв'язок з авто, магазину, робочого місця, де неможливо усамітнитися – і тоді їхнє відео є навіть небажаним, оскільки відволікає увагу інших учасників.

Від модератора, окрім професійної майстерності, вимагається висока технічна грамотність, творчість, здатність до імпровізацій, терпіння та швидка реакція на складнощі та проблеми відповідного характеру [3].

Специфіка ОФГ всіляко вказує на те, що найбільш актуальним даний метод буде при дослідженнях, де цільовою аудиторією виступає студентство, учнівська молодь, професійні групи, які активно використовують інтернет, а також більш закриті групи, представники яких уникають безпосередніх контактів або відносяться до експертів, високоприбуткових респондентів; респондентів, які займають високе соціальне становище.

Не зважаючи на технічні можливості швидкого проведення онлайн фокус-груп, їхня підготовка вимагає значно більших часових та людських ресурсів порівняно із традиційним (офлайн) форматом.

Отже, онлайн-фокус-групи, можуть стати цінним дослідницьким інструментом, позаяк не тільки надають доступ до респондентів в умовах дотримання карантинних умов, а також і до специфічних, недостатньо вивчених або маргіналізованих груп населення, які раніше було важко включити. Проте, слід пам'ятати про обмеження цього методу та особливості його застосування, а також надавати більшої уваги етапу підготовки.

Література:

1. Tates K. Online focus groups as a tool to collect data in hard-to-include populations: examples from paediatric oncology. *BMC Med Res Methodol* 9. 2009. №15.
2. Лебедев П. А. Интернет в России: динамика проникновения. Москва, Федеральное агентство по печати и массовым коммуникациям, 2010. С. 13–16.
3. Даудрих Н. И. Онлайн фокус-группы: Мифология и практика // *Всероссийский центр изучения общественного мнения*. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=N1rJPktOseI> (Last accessed: 26.05.2021).

СЕКЦІЯ 25

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА У КОНТЕКСТІ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

*Карпенко Катерина Іванівна*доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії
Харківського національного медичного університету

Сьогодні очевидним стає факт, що фокусування уваги в гендерних дослідженнях на статі, сексуальності, відтворенні материнства ігнорує ті сфери людського життя, в яких здійснюються інші види утилізації й експлуатації, особливо, виробництво й споживання. Акцент на сексуальності й вихованні дітей характеризує упередженість сучасної сексуалізованої культури, що розділяє суспільне і приватне життя й обмежує роль жінки тільки сферою домашнього господарства й материнства. Головне джерело проблеми у розподілі праці за ознакою статі, тому що суспільство намагається відокремити себе від природи, виділитися з неї за допомогою системи виробництва. Чоловіки переважають у сфері виробництва засобів виробництва, у той час як сфера домашнього життя обслуговується жіночою неоплачуваною працею. У результаті жінки й чоловіки стають відчуженими один від одного і від результатів їхньої праці. Отже, необхідним є багаторівневий структурний аналіз гендерної політики у контексті публічної сфери.

Публічна сфера пов'язує культуру, економіку та політику і тим самим створює простір, що поєднує її з цими сферами. Ж. Бодріяр справедливо відзначав: «Будь-яке суспільство, якщо воно хоче зберегтися, змушене змінюватися в нових умовах. Визнаючи Інше поза собою, воно може відкрити нові можливості усередині себе» [2, с. 64]. Публічна сфера політики визначає можливість різних аспектів спільної інтерпретації політичних реалій та можливостей появи політичних учасників гендерної політики. З іншого боку, слід пам'ятати застереження У. Бека про те, що протиріччя між жіночими очікуваннями рівноправності й нерівноправною реальністю, між «чоловічими словесами про спільність і чіплянням за колишні канони загострюються і всім суперечливим різноманіттям своїх буденних форм у приватному й політичному житті визначають майбутній розвиток» [1, с. 148].

Деліберативний процес – це область політичного аналізу, яка стосується вдосконалення колективного прийняття рішень. Його відрізняє спосіб, яким відбувається спілкування (або обговорення), а саме: відсутність будь-якого примусу, здатність стимулювати власні роздуми, прагнення пов'язати особисті погляди з більш масштабними принципами, намагання зрозуміти інших, хто не поділяє думки доповідача. У багатьох демократіях вже існують механізми для реалізації зазначених завдань: листи до місцевих членів парламенту, участь у громадських консультаціях, громадський Парламент, акції протесту та ін. Передбачається, що обмірковування проблеми має змінити позицію щодо неї – не у кожному випадку, але принаймні має виникнути певне взаємне пристосування. Фактичні спостереження підтверджують, що відбувається значна зміна індивідуальних позицій людей. Більше того, спостерігається майже загальне збільшення задоволення з боку учасників як відносно процесу, так і результату. Деліберативний процес стосується не лише того, як повинен діяти комунікатор. Також важливо, щоб слухач виявляв готовність взаємодіяти з альтернативними позиціями, намагаючись зрозуміти можливі переваги або недоліки.

Деліберативна модель демократії прояснює логіку і принципи демократичних практик, що вже імпліцитно існують. Але вона не може ініціювати їх, якщо для цього немає достатніх передумов, не може також забезпечити конкретними технологіями створення таких умов. Публічна сфера, де розгортаються дебати щодо гендерної рівності, з причини свого неформалізованого характеру не відділена від приватної сфери, де гендерні проблеми перехрещуються найбільш очевидно, а тому вона є більш чутливою до них, ніж інституалізована політична система. Вона такі проблеми «діагностує», привертає до них увагу, драматизує їх таким чином, щоб їх вирішенням почали займатися органи влади.

З огляду на визначені вище методологічні підходи до деліберативної моделі демократії, зазначимо, що гендерний дискурс не лише поширює інформацію про стан і перспективи гендерної політики, а й змінюється сам під впливом переконливих контраргументів з боку опонентів. Публічне обговорення гендерних проблемі забезпечує підвищення якості суджень учасників, бо передбачає вільний обмін думками між чоловіками та жінками, а точніше, між поборниками гендерного і патріархального підходів до соціальної комунікації. Спільно прояснюючи можливі наслідки й порівнюючи переваги різних варіантів вибору, учасники дискурсу можуть прийти до таких рішень, що раніше не передбачалися. Дискурс, що

передусє колективному вибору, і який позбавлений ознак патріархального домінування, робить можливим не просто більш раціональне, але часом і непередбачене, новаторське рішення, що не є результатом політичного, економічного чи будь-якого іншого тиску з боку патріархальної влади. Тут, дійсно, досягається консенсус, а не компроміс, бо за таких умов обговорення проблем чоловіки вже позбавлені передумов стати «інтелектуальними фірерами слова» [3, с.67], а жінки ще не мають, а точніше, за цих умов і не можуть мати нагоди стати ними.

Таким чином, «резонуючу громадськість», що реалізувалася в активності жінок щодо обговорення гендерної комунікації, а також «практичний дискурс» з цих проблем, що охопив різні сфери суспільного життя, слід визнати двома найважливішими «метаституціями» (Апель), які сприяють взаємному порозумінню і взаємному визнанню ролі чоловіків і жінок у з'ясуванні перспектив вирішення різноманітних соціальних проблем і реалізації гендерної політики, що відповідає зазначеним цілям.

Література:

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. Москва, 2000. 384 с.
2. Бодрийяр Ж. Америка. Санкт-Петербург, 2000. 210 с.
3. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. Москва, 1995. 251 с.

ГЕНДЕРНО ОРІЄНТОВАНЕ ВРЯДУВАННЯ

Гонюкова Лілія Василівна

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічної політики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Трендом сучасного світового розвитку є імплементація гендерних підходів в усі сфери життя суспільства. Про це свідчать, зокрема, Цілі сталого розвитку (Ціль 5), Резолюція РБ ООН 1325 «Жінки. Мир. Безпека», Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки, Європейська Хартія рівності жінок та чоловіків у житті місцевих громад, партнерство Біарріц тощо. Це не простий розподіл суспільства на жінок і чоловіків, а врахування потреб і інтересів жінок і чоловіків. Це їхні можливості, доступ до ресурсів, до розподілу суспільних благ і, зрештою, відповідальність. Це інша філософія суспільного життя, де рівні права і можливості гарантовані усім. Саме тому Україна зараз переходить до інтеграції гендерних підходів в усі сфери і всі політики, тобто, до гендерно орієнтованого урядування.

Значний внесок у дослідження проблем гендерного бюджетування державних програм зробила О. Кисельова, Т. Іванина. У сфері розвитку гендерних підходів до місцевих проблем працює Г. Фесенко. Гендерні підходи до політичної сфери застосовує В. Сичова. Окрім того, важливі праці з гендеру, які мають непересічне прикладне значення публікують Н. Богданова, Г. Жуковська, Н. Карбовська, Л. Кобилянська, К. Левченко, Т. Марценюк, Т. Мельник, О. Сулова та ін. Разом з тим, перехід до комплексного гендерно орієнтованого публічного урядування не достатньо досліджено.

Асоціація міст України, як повноважний представник інтересів місцевих громад, визнає пріоритетність питання гендерної рівності. У 2013 році АМУ схвалила Стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, яка стала частиною Стратегії розвитку АМУ. Допомогти органам місцевого самоврядування досягати рівності у громадах покликана Європейська хартія рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад. Європейську хартію рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад прийняли практично усі міста Європи [1]. В Україні на запрошення Асоціації міст України до Хартії долучилася 81 місцева рада [2].

В Україні розроблена й упроваджується Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Пріоритетом Програми є удосконалення нормативно-правової бази, удосконалення механізму проведення гендерно-правової експертизи та впровадження статистичних показників у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Так, у 2018 році до Порядку проведення гендерно-правової експертизи додано Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів, затверджені Міністерством соціальної політики, відповідно до яких розробник зобов'язаний дотримуватися принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час розроблення проектів нормативно-правових актів та вимог [3].

Розроблена та затверджена Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року, яка передбачає комплексні дії, спрямовані на зменшення масштабу домашнього насильства. Розроблено та затверджено Національний план дій з виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». На виконання цього Плану були

розроблені та прийняті відомчі плани, розроблено та внесено зміни до нормативно-правових актів, які були дискримінаційними щодо жінок, – розпочався реальний та швидкий процес гендерної інтеграції в усі сфери суспільного життя.

Всього протягом 2017-2020 років Урядом України було прийнято близько 30 нормативно-правових актів, що регулюють і регламентують впровадження принципу гендерної рівності і недискримінації у повсякденне життя українців.

Було зроблено спробу посилити національний механізм гендерної рівності, його координацію поклали на Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. У Секретаріаті Кабінету Міністрів України створено допоміжну структуру – апарат Урядового уповноваженого з гендерної політики. Налагоджено системну роботу з уповноваженими особами (координаторами), якими є заступники міністрів чи керівників відомств та заступники голів обласних державних адміністрацій. Створено Комісію з питань координації взаємодії органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Було проведено оцінку гендерного впливу на сектор безпеки та оборони України (2017 р.) [4].

Урядом у грудні 2020 р. був схвалений План заходів з реалізації зобов'язань України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності [5]. Визначено завдання у п'яти напрямках, це – розвиток інклюзивного та гендерно чутливого публічного простору, дружнього до сімей з дітьми та маломобільних груп населення; забезпечення наскрізності принципів гендерної рівності в освіті; протидія домашньому та гендерно обумовленому насильству; зменшення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків; реформування законодавства у сфері соціальних відпусток, пов'язаних із народженням дитини та доглядом за нею.

В Уряді також розробляються секторальні документи. Міністерство фінансів України розробило та схвалило Методичні рекомендації щодо застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі. У 2021 році Уряд почав розробляти Гендерну стратегію з метою досягнення ефективної реалізації державної політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків шляхом створення умов для зменшення фактичної нерівності жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства та забезпечення впровадження європейських стандартів рівності. Стратегія сприятиме інтеграції гендерних підходів в усі сфери суспільного життя.

Урядом і громадянським суспільством України багато зроблено для забезпечення гендерної рівності. Ухвалено Закони, видано накази і розпорядження, внесені зміни у нормативно-правові акти. Запроваджена гендерно-правова експертиза, гендерне бюджетування. Підготовлені Методичні матеріали по проведенню гендерного аудиту. Затверджено Методичні рекомендації щодо оцінювання гендерного впливу галузевих реформ. Створені гендерні портрети всіх областей України і м. Києва. Розроблено Методологію інтеграції гендерного підходу в роботу Центрів надання адміністративних послуг. Запроваджено позитивні дії у політичній сфері. Гендерні підходи використовуються і в роботі силових структур. Активно запроваджуються програми, спрямовані на зменшення ризику вчинення насильства у сім'ях та близькому оточенні осіб, які безпосередньо зазнали травматичного впливу військового конфлікту. Створено інституційний механізм забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в Україні. Отже, відбувається процес упорядкування, формалізації та стандартизації суспільних зв'язків на основі гендерних підходів, а це дає підстави говорити про перехід до гендерно орієнтованого врядування.

Під врядуванням (governance) розуміють вироблення та реалізацію публічної політики на засадах партнерської взаємодії державної влади, місцевого самоврядування, які створюють сприятливі політико-правові і фінансові передумови з приватним сектором, що генерує робочі місця і забезпечує доходи, та громадянським суспільством, яке мобілізує внутрішні ресурси для досягнення пріоритетних цілей суспільного розвитку [6, с.103]. Виходячи з вищезазначеного, гендерно орієнтоване врядування – це вироблення та реалізація публічної політики з врахуванням потреб і можливостей жінок і чоловіків. Ми можемо впевнено стверджувати, що Україна переходить до гендерно орієнтованого врядування.

Література:

1. Європейська хартія рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад. URL: <https://gender.auc.org.ua/?p=90> (дата звернення: 22.06.2021)
2. Гендерна рівність в місцевому самоврядуванні та громадах. URL: <https://gender.auc.org.ua/> (дата звернення: 22.06.2021)
3. Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів: Наказ Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 № 86, зареєстрований в Міністерстві Юстиції України 27.02.2020 за № 211/34494 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20> (дата звернення: 23.06.2021)
4. Звіт про діяльність Віцепрем'єрки з питань Європейської та Євроатлантичної інтеграції Івони Климпуш-Цинцадзе з реалізації політики гендерної рівності за 2017 р. – I півріччя 2019 р. URL: https://ngu.gov.ua/sites/default/files/gender_assessment_report_ua_final_26_oct_2017_0.pdf (дата звернення: 23.06.2021)

5. Про затвердження плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2020 р. № 1578-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1578-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 24.06.2021).
6. Балабаєва З.В., Надолішній П.І. Врядкування. *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. С. 103.

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ

Сичова Вікторія Вікторівна

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри соціології управління та соціальної роботи
соціологічного факультету Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

На сучасному етапі інформаційні технології все частіше використовуються в публічному управлінні. Вони забезпечують високу швидкість обробки даних, пошук інформації та доступ до неї, незалежно від місця її розташування, що покращує якість надання адміністративних і соціальних послуг. «Жахливий глобальний сплеск» насильства за гендерною ознакою обумовив підтримку Україною (поряд із 123 країнами) заклику *генерального секретаря* ООН А. Гутерріша протидіяти насильству [6]. Це актуалізує необхідність використання інформаційних технологій у системі протидії гендерно зумовленому насильству в Україні.

Через пандемію COVID-19 в Україні з 12.03.2020 р. до теперішнього часу неодноразово вводилися жорсткі карантинні обмеження. Тривале перебування сімей вдома, стреси через безробіття, емоційне вигорання через роботу у віддаленому режимі призвели до збільшення проявів домашнього та гендерно зумовленого насильства. Під гендерно зумовленим насильством розуміється «насильство стосовно жінок за гендерною ознакою», тобто насильство, яке спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або яке зачіпає жінок непропорційно [2, ст. 3, п. d)]. В Україні за 2020 р. органи та установи, задіяні в системі протидії домашньому насильству зафіксували 211 362 звернення з приводу вчинення насильства в сім'ї, більшість із яких – від жінок (180 921) [4]. За 2020 р. за домашнє насильство засуджено 921 особу, що вчетверо більше, ніж у 2019 р. (225 осіб) [3].

Система протидії домашньому та гендерно зумовленому насильству представлена органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, громадянами України та іншими особами, які перебувають в Україні на законних підставах, діяльність яких спрямована на припинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків насильства, притягнення до відповідальності кривдників [8, ст. 1, п. 12]. Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачається створення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі (далі – Реєстр) – автоматизованої інформаційно-телекомунікаційної системи, призначеної для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення, знеособлення і знищення визначених законом відповідних даних [8, ст. 16, п. 1]. У Національній економічній стратегії на період до 2030 року уперше в українських нормативних документах використовується словосполучення «гендерно зумовлена дискримінація та насильство» [5]. Тож можна передбачити поступове введення його в нормативно-правову базу України замість усталеного поняття «насильство за ознакою статі».

Реєстр містить короткий опис кожного окремого випадку домашнього насильства та гендерно зумовленого насильства, персональні дані кривдника, відомості про характер відносин між кривдником і постраждалою особою, перелік суб'єктів, що здійснюють заходи в сфері запобігання та протидії відповідних видів насильства; відповідні заходи та їх результат тощо. Персональні дані кривдника зберігаються від одного року (за відсутності кримінального провадження) до 10 років (у залежності від важкості вчинених насильницьких дій). Так, якщо рішення суду про застосування обмежувального припису або накладення адміністративного стягнення набрало законної сили, інформація про кривдника зберігається в Реєстрі протягом трьох років. Якщо за рішенням суду кривдник має відбувати покарання, або кривдник визнаний винуватим без відбування покарання, інформація про нього зберігається 10 років [8, ст. 16, п. 5]. Разом із тим, доступ до Реєстру обмежений, надається лише суб'єктам запобігання та протидії зазначених

видів насильства, здійснюється з використанням електронного цифрового підпису, сумісного з програмним забезпеченням цього Реєстру [8, ст. 16, п. 7].

О. Постол пропонує застосовувати в Україні такі засоби інформаційних технологій, як електронні GPS браслети. Останні використовуються в Австралії у випадках підвищеного ризику для життя постраждалих осіб, які також мають окремий прилад, що попереджає сигналом тривоги про наближення кривдника [7, с. 166].

Державною соціальною програмою запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року передбачено застосування скоординованих національних, регіональних та місцевих інформаційно-комунікаційних кампаній. Їхнє завдання – підвищення рівня поінформованості населення про сутність, ознаки, причини та наслідки домашнього та гендерно зумовленого насильства [1, п. 2].

Таким чином, застосування інформаційних технологій в системі протидії гендерно зумовленому насильству в Україні сприяє усвідомленню масштабів проблеми; попередженню повторних випадків вчинення насильства; прискоренню здійснення заходів у сфері протидії насильству; удосконаленню планування видатків із бюджетів всіх рівнів на забезпечення захисту життєво важливих інтересів постраждалих осіб; покращенню якості надання соціальних послуг постраждалим особам.

Література:

1. Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#n16>
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: офіційний переклад. URL: <https://rm.coe.int/1680462546>
3. Крамар О. У 2020 році в Україні за домашнє насильство засудили 921 людину. Це вчетверо більше, ніж у 2019-му. *Громадське*. 2021. 15 берез. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-2020-roci-v-ukrayini-za-domashnyue-nasilstvo-zasudili-921-lyudinu-ce-vchetvero-bilshe-nizh-u-2019-mu>
4. Луценко Є. В Україні зафіксували понад 200 тисяч звернень про домашнє насильство у 2020 році. *Громадське*. 2021. 10 берез. URL: <https://hromadske.ua/posts/v-ukrayini-zafiksuvali-ponad-200-tisyach-zvernenn-pro-domashnyue-nasilstvo-u-2020-roci>
5. Національна економічна стратегія на період до 2030 року: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>
6. ООН занепокоєна сплеском домашнього насильства в період пандемії. *Укрінформ*. 2020, 9 квітн. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3002481-oon-zanepokoena-spleskom-domashnogo-nasilstva-v-period-pandemii.html>
7. Постол О. І. Сучасні інформаційні технології як засіб учинення домашнього насильства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 163-168.
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

ГЕНДЕРМЕЙНСТРІМІНГ ЯК ВИМОГА УПРАВЛІННЯ ПРОГРАМАМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Фесенко Тетяна Григорівна

доктор технічних наук, професор,
професор кафедри автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих технологій
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка

Відомо, що гендерно-орієнтовані стратегії сталого розвитку актуалізовані глобальними цілями (Sustainable Development Goals, SDGs) як у площині спеціально окресленої цілі (SDG:5 – забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат), так і окремих гендерно-сенситивних завдань у всіх інших цілях (SDG:1-4, 6-17). Зокрема, ціль SDG: 1 – подолання бідності – окреслена завданнями: «скоротити вдвічі частку бідних чоловіків, жінок та дітей різного віку» (1.2), «забезпечити для усіх чоловіків та жінок, особливо незаможних та вразливих категорій, рівні права на економічні ресурси, а також доступ до базових послуг, володіння і розпорядження землею та іншими формами власності, успадкованого майна, новітніх технологій і фінансових послуг (1.4). Гендерний контекст цілі SDG:2 «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства» міститься у завданні 2.2 («...забезпечити харчування

дівчат підліткового віку, вагітних жінок», 2.3 (збільшити доходи малих виробників продуктів харчування, у т.ч. жінок, фермерських сімейних господарств шляхом безпечного та рівного доступу до землі, інших виробничих ресурсів сільськогосподарського виробництва, знань, фінансових послуг, ринків». Результативність виконання завдань цілі SDG:3 (забезпечення здорового способу життя) визначається, зокрема, гендерно-сенситивними показниками «охоплення базовими послугами з охорони репродуктивного, материнського, дитячого здоров'я»: знизити глобальний коефіцієнт *материнської смертності* (3.1); зменшити смертність серед новонароджених і дітей віком до 5 років (3.2). Також необхідним завданням оголошено: «забезпечити загальний доступ до послуг з охорони репродуктивного здоров'я, планування сім'ї (3.7).

Оскільки завдання з досягнення гендерної рівності містяться не тільки в рамках SDG:5, а й наскрізно в усіх глобальних цілях сталого розвитку, у національних стратегіях та програмах сталого розвитку важливо враховувати кроссекторальність гендерної проблематики. Моніторинг стратегій сталого розвитку, оцінку результативності національних програм у досягненні SDGs здійснює Комісія ООН зі сталого розвитку, визначаючи індекс сталого розвитку (Index Sustainable Development, ISD). ISD складається з низки показників, що відображають й гендерну статистику (доходи, бідність, тривалість життя та ін.): індекс гендерного розвитку (Gender Development Index, GDI) [1], індекс гендерної нерівності (Gender Inequality Index, GII) [2].

Зусилля країн щодо досягнення цілей сталого розвитку, визначених ООН на період 2015-2030 рр., зумовлюють необхідність вироблення гендерно-орієнтованого управління програмами, спроможного відслідковувати кореляції із завданнями за 17 SDGs [3, р. 7]. Це, зі свого боку, скеровує публічне управління на застосування гендермейнстрімінгового (gender mainstreaming) підходу. Такий підхід Економічна та соціальна рада ООН (ECOSOC) рекомендує застосовувати в управлінні програмами сталого розвитку з метою оцінки програмних заходів, їх значущості з погляду зменшення гендерних розривів у становищі (економічному, соціальному тощо) жінок і чоловіків. Стандартом сталого управління проектами (The GPM Global P5 Standard for Sustainability in Project Management) [3, р. 5] також передбачено необхідність відстеження гендерних індикаторів для отримання кращого результату. Зазначається, що в глобальних умовах обмежених ресурсів, в управлінні програмами важливо фокусуватися на «прискорювачах» політики сталого розвитку, якими можуть бути й гендерно-орієнтовані програмні заходи. За оцінками експертів, вирішення гендерно-чутливих завдань глобальних цілей (SDGs) може спричинити синергетичний ефект для досягнення, як цілі щодо гендерної рівності (SDG 5), так і інших 16 цілей [4].

Отже, глобальна ситуація вимагає від управлінських структур здатності враховувати гендерні особливості стейкхолдерів та вирішувати гендерно-чутливі програмні завдання. Через це в архітектурі програмного управління «гендерні вставки» мають бути передбачені на всіх етапах: від формулювання місії до кінцевих результатів. На стадії ініціації програми варто передбачити гендерний аналіз потреб стейкхолдерів, на стадії планування – гендерне бюджетування програмних заходів. Водночас експертами зазначається, що питання моніторингу та оцінки запланованих програмних заходів/результатів з погляду того, як вони впливають на життєдіяльність жінок та чоловіків, часто залишаються неартикульованими. В управлінні програмами сталого розвитку застосування принципів гендерного бюджетування дозволяє забезпечувати баланс інтересів жінок і чоловіків у програмних діях. Гендерний аналіз програм дозволяє критично оцінювати досягнення, як кількісних показників, так і якісних («позитивних соціальних змін»).

«Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей жінок і дівчат» (Sustainable Development Goals, SDG:5) передбачає вирішення наступних завдань: ліквідувати усі форми гендерно обумовленої дискримінації (5.1); ліквідувати всі форми насильства щодо жінок та дівчат як у публічній, так і приватній сферах, у тому числі торгівлю людьми та інші види експлуатації (5.2); визнавати і цінувати неоплачувану працю з догляду й роботу з ведення домашнього господарства, надаючи комунальні послуги, інфраструктуру та систему соціального захисту і заохочуючи принцип спільної відповідальності у веденні господарства і в сім'ї (5.4); забезпечити всебічну і реальну участь жінок, а також рівні можливості для лідерства на всіх рівнях прийняття рішень у політичному, економічному та суспільному житті (5.5); забезпечити доступ до послуг у галузі охорони репродуктивного здоров'я та до реалізації репродуктивних прав (5.6). Важливо також зазначити, що досягнення гендерних цілей має здійснюватися шляхом «активного використання високоефективних технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій» (5.b) [5].

Залежно від рівня імплементації принципів гендерної рівності в систему програмного управління, спроможності застосовувати спеціальні методики та інструменти (такі, як формування гендерної статистики, гендерний аудит, гендерне бюджетування, гендерна експертиза тощо), пропонується оцінювати управління програмами сталого розвитку за 8 рівнями гендерної зрілості [6-7].

Отже, імплементація гендерно-орієнтованого підходу в програми сталого розвитку має вибудовуватися шляхом «перезавантаження» інформаційно-комунікаційної структури управління у напрямку гендерно-відповідального виконання програмних заходів.

Література:

1. Human Development Reports: Gender Development Index (GDI). URL: <http://hdr.undp.org/en/content/gender-development-index-gdi>.
2. Human Development Reports: Table 4: Gender Development Index (GDI). 2017. URL: <http://hdr.undp.org/en/composite/GDI>.
3. Fesenko T., Fesenko G. Developing gender maturity models to project and programme management. *Eastern-European Journal of Interiorise Technologies*. 2017. № 1/3(85). P. 46–55. doi: 10.15587/1729-4061.2017.28031.
4. Цілі сталого розвитку 2016-2030. United Nations Ukraine. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
5. Фесенко Т. Г. Офіс гендерно-орієнтованого управління проектами: принципи моделювання. *Управління розвитком складних систем*. 2017. № 29. С. 86-94.
6. Fesenko T., Shakhov A., Fesenko G. Modeling of maturity of gender-oriented project management office. *Eastern-European Journal of Interiorise Technologies*. 2017. Vol. 5. № 3(89). P. 30–38. doi: 10.15587/1729-4061.2017.110286.

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «МОЛОДЬ УКРАЇНИ»

Фесенко Галина Григорівна

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри історії і культурології Харківського національного
університету міського господарства імені О. М. Бекетова

У сучасних контекстах соціальних програм гендерно-сенситивні індикатори стають невід’ємним компонентом. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» (далі – Програма) є важливим «практичним полем» для впровадження гендерної політики. Прикметно, що процес реалізації Програми на 2016-2020 роки передбачав застосування гендерного підходу для «здійснення комплексу експертно-аналітичних, організаційних, впроваджувальних і підсумкових оціночних заходів». Загальновідомо, що інтеграція гендерного підходу є глобально прийнятою стратегією для просування гендерної рівності та передбачає оцінку впливу будь-якої запланованої дії на жінок і чоловіків, включаючи законодавство, стратегії або програми, в усіх сферах і на всіх рівнях. Ця стратегія створена, щоб жіночі, так само як і чоловічі, потреби у рівній мірі були складовою усіх програм сталого розвитку [1].

У новій Програмі на 2021-2025 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 р. № 579) гендерний підхід для здійснення оціночних заходів не зазначений, а передбачено застосування лише одного інструменту гендерного підходу – гендерно-сегрегованої статистики. В частині «шляхів і способів розв’язання проблеми» новою Програмою передбачено «здійснення комплексу експертно-аналітичних, організаційних, впроваджувальних і підсумкових оціночних заходів, які базуються на основі даних, структурованих за статтю, віком, місцем проживання та іншими ознаками, що передбачає проведення аналізу становища дівчат, жінок, хлопчиків та чоловіків у суспільстві» [2]. Також у Програмі висвітлена наступна гендерна перспектива: «сприяти розвитку молоді та усуненню бар’єрів, щоб жодна з її груп, незалежно від статі, віку, місця проживання, психологічних і фізичних здібностей, інвалідності та інших ознак у всіх сферах життєдіяльності, не була прямо чи опосередковано виключена із суспільства та мала можливість реалізувати в Україні свій потенціал». Отже, Програмою концептуально окреслено коло необхідних заходів, спрямованих на усунення бар’єрів для самореалізації молоді, у тому числі гендерно обумовлених.

Така гендерна перспектива Програми дещо відрізняється від глобальної гендерної політики, що оперує передусім «гендерними розривами» у соціальному, економічному політичному становищі жінок та чоловіків. Світовий Економічний Форум рекомендує вимірювати гендерний прогрес субіндексами гендерних розривів (Global Gender Gap Index, GGGI): 1) економічні можливості (розрив в оплаті праці за аналогічну роботу, а також співвідношення жінок і чоловіків у законодавчій владі, топ-менеджменті і серед технічних і професійних працівників); 2) рівень освіти (розрив між жінками і чоловіками у доступі до початкової, середньої (професійно-технічної) і вищої освіти); 3) здоров’я і тривалість/якість життя жінок і чоловіків; 4) розширення політичних прав та можливостей (розрив між чоловіками та жінками у залученні до прийняття політичних рішень на рівні посад у публічному управлінні) [3].

За рейтингом 2021 року, Україна має максимальний субіндекс «рівня освіти» – 1,000, досить високий показник «здоров’я» – 0,978, а рівень «політичних прав» (0,147) є низьким, так само, як і гендерні розриви в економічних можливостях (0,732) [4]. Враховуючи зобов’язання України щодо зменшення гендерних розривів, можна припустити, що гендерна компонента державної цільової соціальної програми

«Молодь України» на 2021-2025 роки має бути зорієнтована на здійснення програмних заходів на зменшення гендерної нерівності серед молоді в соціально-економічній та політичній сферах буття. Втім аналіз змісту пріоритетних напрямків Програми на 2021-2025 роки засвідчив відсутність програмних цілей, завдань, дотичних до розширення економічних можливостей молоді. Для досягнення поставленої мети у Програмі пріоритетними визначені такі напрямки: 1) підвищення рівня компетентностей молоді, у тому числі громадянських; 2) підвищення рівня культури волонтерства серед молоді; 3) активізація залучення молоді до процесів ухвалення рішень; 4) зміцнення соціальної згуртованості молоді; 5) виконання програм для підготовки фахівців, які працюють з молоддю, у тому числі програми «Молодіжний працівник»; 6) забезпечення функціонування молодіжних центрів; 7) сприяння створенню умов для розвитку спроможності інститутів громадянського суспільства; 8) здійснення експертно-аналітичних, інформаційних та підсумкових оціночних заходів; 9) забезпечення міжнародного молодіжного співробітництва. Прикметно, що у попередній Програмі на 2016-2020 роки серед 9 пріоритетних були визначені соціально-економічні напрямки: «створення умов для працевлаштування молоді (забезпечення первинної і вторинної зайнятості та самозайнятості молоді)» (4), «створення умов для забезпечення молоді житлом» (5) [5].

«Гендерна сліпота» нової Програми до соціально-економічного становища молоді, на думку гендерних експертів, є не виправданою. Звертається увага, що відсутність доступного житла, безробіття та низька заробітна плата стають вагомими причинами для молоді для трудової міграції за межами України. Численні соціологічні дослідження потреб і проблем української молоді виявляють, що біля 50 % респондентів вважають пріоритетним питанням – зайнятість і самозайнятість молоді. До того ж відзначається, що безробіття у більшій мірі має «феміністичне обличчя». Менш сприятливе становище жінок на ринку праці пояснюється виконанням репродуктивних ролей і зайнятстю у сферах економіки з рівнем заробітної плати нижче середньої (соціальне забезпечення, освіта, охорона здоров'я, побутове обслуговування, культура). Актуалізується ідея, що жіноче підприємництво має стати предметом особливої уваги в молодіжній політиці [6].

Таким чином, виявлена гендерна компонента державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки недостатньо корелюється із загальною гендерною політикою України. Поза увагою розробників Програми залишилися актуальні питання наявних гендерних розривів щодо соціально-економічного становища молоді. Саме тому подальше удосконалення молодіжної політики має здійснюватися, зокрема, шляхом інтеграції індексів гендерних розривів у систему планування та виконання програмних заходів.

Література:

1. Fesenko T., Fesenko G. Developing gender maturity models to project and programme management. *Eastern-European Journal of Interiorise Technologies*. 2017. № 1/3(85). P. 46–55. doi: 10.15587/1729-4061.2017.28031.
2. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2021-%D0%BF#Text>.
3. Шахов А. В., Фесенко Т. Г. Global Gender Gap Index: презентативність України у досягненні гендерної рівності. *Гендерна політика міст: історія та сучасність*: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 15-16 березня 2018 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків, 2018. Вип. 6. С. 110-205.
4. The Global Gender Gap Report 2021. Geneva: World Economic Forum, 2021. 405 p.
5. Фесенко Т. Г., Фесенко Г. Г. Управління архітектурою проектних дій державної програми (на прикладі цільової програми «Молодь України»). *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2016. № 1(57). С. 96-106.
6. Гребенець К. М. Підтримка молодіжного підприємництва: пошук інструментів гендернозбалансованого управління міськими програмами (на прикладі м. Харкова). *Гендерна політика очима української молоді*: матеріали підсумк. конф. X Регіон. конк. молод. вчених. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. С.289-296.

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Шестаковська Тетяна Леонідівна

доктор наук з державного управління,
доцент кафедри публічного управління та менеджменту організацій
Національного університету «Чернігівська політехніка»

Розвинене громадянське суспільство одна з умов демократії. Для функціонування громадянського суспільства необхідна наявність його суб'єктів, автономних акторів, тобто структур, інституцій, за допомогою яких людина без участі держави розпочинає суспільно значущі дії. Важливим акторами суспільного життя є громадські об'єднання, які включаються у політичну діяльність. Для успішного

розвитку гендерного руху в Україні необхідна підтримка широкого загалу. Якісна просвітницька гендерна політика, вірне розуміння суспільством гендерних проблем здатні посилити вплив громадських організацій на публічну політику та призвести до позитивних зрушень у гендерних відносинах. Нині існує проблема збільшення відповідного впливу громадських організацій, але не збільшення кількості їх членів. Разом із тим, потрібно відзначити, що вплив цих інституцій у цілому ще не великий. Надзвичайно важливим для авторитету об'єднань є їх позитивне сприйняття суспільством. Лише в разі позитивного ставлення широкої громадськості до громадських об'єднань діяльність останніх буде успішною.

У ході дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: теоретичне узагальнення, порівняння та морфологічний аналіз; системний аналіз.

На сьогодні прийнято низку правових актів, що унормовують участь громадськості у формуванні та реалізації публічної політики, містять механізм проведення постійних публічних консультацій. Зокрема, в обов'язковому порядку мають проводитися консультації з громадськістю щодо проектів державних і регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку, рішень щодо їх виконання; заслуховування звітів розпорядників коштів бюджету, інформації про роботу місцевих органів виконавчої влади тощо. Публічні консультації з громадськістю перед прийняттям державних рішень мають супроводжуватися чітко унормованою обов'язковою процедурою [1].

Найважливішим механізмом удосконалення публічної політики гендерної рівності є налагодження тісної співпраці державних, самоврядних структур та громадських об'єднань. Завдяки цьому можна розраховувати на помітні зрушення у гендерних перетвореннях. Громадські організації можуть впливати на політику лише через солідарні дії. Механізм впливу громадських організацій можна розглядати крізь різні форми участі громадськості у прийнятті рішень органами влади: консультації з громадськістю, громадські слухання та громадські ради.

Без громадських об'єднань гендерні перетворення у демократичній країні неможливі. Вони виконують функцію як основного рушія, так і контролера за реалізацією публічної політики гендерної рівності. А ефективна політика може здійснюватися лише в результаті постійного моніторингу. Проблеми існування та розвитку громадянського суспільства характеризують з точки зору ролі і ступеню впливовості його інститутів на процеси прийняття управлінських рішень.

Суспільство гендерної рівності – це суспільство, в якому чоловікам і жінкам надаються рівні можливості і шанси для добровільної участі в усіх видах діяльності як рівноправним партнерам. У такому суспільстві чоловіки та жінки користуються рівними політичними, економічними, соціальними та культурними правами і свободами, а також виконують обов'язки і несуть однакову відповідальність. Громадські організації поміж інших звертають свою увагу на розвиток гендерної рівності у сфері сім'ї, оскільки це база для розвитку свободи і політичної рівності в Україні [2].

У сучасному інформаційному суспільстві освіта має надавати людині нові життєві стратегії, життєву компетентність, сприяти мобільності її соціальної поведінки. Гендерна освіта – це оволодіння учнями гендерною компетентністю, набуття ними вмій і навичок, врахування гендерних особливостей у процесі їх реалізації. Впровадження гендерної освіти і просвіти в навчальних закладах має відбуватися за допомогою цікавих інтерактивних навчальних методів, зокрема, з навчальними іграми, наочністю, дискусіями. У поширенні інформації і отримання знань важливий не лише зміст, а й форма її подачі. Отже, розвиток гендерної освіти та просвіти проходить процес розвитку. Поняття традиційної чоловічої та жіночої гендерної ролі викликають гендерний поділ праці, тобто виробнича і домашня діяльність розподіляється в залежності від статі людини: як правило, чоловіки займають більш престижні й високооплачувані посади; як правило, жінки виконують хатню роботу; як правило, жінкам і чоловікам існує негласна заборона на деякі професії. Тобто, одні професії вважаються «чоловічими», інші – «жіночими». Суспільство негативно ставиться до жінки, яка обрала «чоловічий» фах, і, відповідно, до чоловіка, який займається «жіночою» діяльністю. Суттєво зростає роль жіночих громадських організацій, які виступають носіями теоретичних і практичних ініціатив у галузі гендерної політики в Україні. Вони роблять великий внесок у формування громадської думки [3; 4] і налаштовують громадян на подолання гендерних стереотипів та гендерного дисбалансу в суспільстві.

Громадські організації, які займаються правами та інтересами жінок, почали створюватися на початку минулого століття на основі жіночих благодійних організацій [5], що активно діяли ще на початку ХХ ст. У радянський період жіночі організації функціонували, однак знаходилися під суворим контролем Комуністичної партії Радянського Союзу. Сьогодні в Україні на національному рівні діють понад 30 жіночих громадських організацій. Сотні таких організацій працюють на місцевому рівні. Розширення можливостей у громадянському суспільстві передбачає розширення можливостей громадян [4; 5]. Найбільш ефективними структурами реалізації можливостей є організації громадянського суспільства, через які громадяни можуть брати участь у процесі належного управління. Для розширення можливостей організацій громадянського суспільства в Україні потрібно передусім визначити юридичний статус таких

організацій, організувати навчання проведенню громадських слухань та інших засідань, сприяти формуванню коаліцій та розбудові партнерства з іншими головними складовими суспільства [2; 5].

Розроблені програми щодо участі жінок у державотворенні є невід'ємною складовою сучасних процесів становлення демократичної, правової, соціальної держави, розвитку засад громадянського суспільства, інтеграції України в Європейське співтовариство, проведення адміністративної реформи, зокрема реформування державної служби, спрямованого на вдосконалення державного управління. Але відсутність гендерної перспективи у зазначених документах або їх декларативний характер стосовно участі жінок стримує зміни даної ситуації на краще.

Тому, дослідження проблем становлення громадянського суспільства важливо розглядати як комплексну систему інститутів та структур, які функціонують у концепті «особа – суспільство – держава». Проблема взаємовідносин «жінка, чоловік, держава», «жінка, чоловік, суспільство» є комплексною і багатогранною. З одного боку, жінки та чоловіки є членами соціальних груп і інституцій у структурі держави та учасниками соціально-політичних процесів. З іншого боку, увага сфокусована на жінках і чоловіках як на особливій соціальній категорії зі специфічною роллю в суспільстві і функцією відтворення населення [1;5].

Нинішній період у нашому суспільстві характерний погіршенням фактичного стану жінок. І справа не лише в економічній кризі. Вона у самій суті нинішніх гендерних відносин. Поява середнього класу власників, орієнтованого на чоловічу зайнятість і реалізацію патріархальної ідеології «жіночого призначення», зв'язаність жінки тільки з сім'єю, домашніми справами виключає її з інших сфер соціальної активності. Повернути жінкам «істинне призначення» значно простіше і дешевше для суспільства, ніж створити дійсно рівні можливості для вільної реалізації сутності жінок і чоловіків.

Саме шляхом створення спільних інституцій, громадські організації беруть участь у розробці та реалізації публічної політики гендерної рівності, враховуючи, насамперед, інтереси та цінності громади, а також здійснюючи громадський контроль за державою із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Держава, в свою чергу, бере участь у формуванні громадянського суспільства, впливаючи на структурування відносин між різними громадськими інституціями та забезпечуючи захист прав та інтересів громадян.

Література:

1. Саєнко Ю., Амджадін Л., Васильчук М., Герасименко Г. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві Київ: Основи, 2010. С. 142.
2. Карчевська О.В., Літвін Л.А. Гендерний паритет у політиці як чинник консолідації демократії: досвід держав Європи. *Гілея: наук. вісник*. 2018. №128. С. 320-324.
3. Філіпс С.Д. Дискурс, ідентичність і думка: внесок фемінізму до політичних студій. *Гендер і державна політика* / упоряд. П. Ренкін; пер. з англ. Київ: Основи, 2004. С. 97-130.
4. Цікул І. Проблеми інтеграції жінок в органи влади України. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. ст. Сер.: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Чернівці: Рута, 2007. Вип. 325-326. С. 168-173.
5. Шведова Н. А. Механізми гендерного рівенства в Канаде. Гендерное равенство в современном мире: роль национальных механизмов. Москва: МАКС Пресс, 2008.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖІНОЧОГО ЛІДЕРСТВА НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ

Лихач Юлія Юрївна,

кандидат наук з державного управління,
перший заступник директора Центру адаптації
державної служби до стандартів Європейського Союзу

Розбудова України як європейської держави передбачає побудову нового світогляду і демократичних цінностей, що базуються на верховенстві права та правах людини. Саме ці цінності мають бути покладені в основу системи державного управління, особливо в такій ключовій сьогодні для українського суспільства сфері як державна служба. Становлення демократичного суспільства передбачає забезпечення рівних можливостей для самореалізації незалежно від статі, віку, національності тощо.

У політиках Європейського Союзу (далі – ЄС) питання гендерної рівності трансформувалося з проблеми залучення жінок до ринку праці та розподілу праці до гендерного паритету при прийнятті рішень. Починаючи з 2000-х років, забезпечення гендерного балансу на рівні прийняття рішень визнано ЄС як одне із пріоритетних питань. Для збільшення кількості жінок на керівних посадах це питання вноситься Європейською Комісією на постійній основі до політичного порядку денного; забезпечується співпраця з іншими зацікавленими інституціями (урядами, громадськими організаціями, бізнесом, медіа тощо);

збираються та розповсюджуються статистичні дані, прогнози; підвищується рівень обізнаності про проблематику та пропагується співпраця та обмін кращими практиками тощо [1; 2].

Одним із ефективних інструментів реалізації політики гендерної рівності є збір статистичних даних і цільових показників для оцінки прогресу в збільшенні репрезентативності жінок у політичних та публічних інститутах. У контексті цього у 2020 році наказом Національного агентства України з питань державної служби (далі – НАДС) передбачено удосконалення процедури збору та обробки інформації щодо чисельності державних службовців за статтю та віковою групою, за категоріями та підкатегоріями посад державної служби тощо (далі – КСДС) [3]. Відповідно до статистичних даних КСДС станом на 30.06.2021 року серед державних службовців (табл.1):

Таблиця 1

Кількість державних службовців станом на II квартал 2021 року

Категорії посад державної служби	Чоловіки		Жінки	
	Осіб	%	Осіб	%
Категорія «А»	142	73	53	27
Категорія «Б»	13594	33	27466	67
Категорія «В»	28857	23	94024	77

Восени 2020 року було удосконалено процедуру проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, зокрема категорії «А», в частині урахування конкурсною комісією вміння претендента на посаду здійснювати оцінку гендерного впливу під час формування, впровадження та оцінювання державної політики [4]. Разом із тим, внесені зміни до Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, серед іншого, передбачають уточнення професійно-етичних вимог щодо правил поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Було також включено норми стосовно протидії дискримінації, сексуальним домаганням та забезпечення гендерної рівності серед державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [5].

Підвищення кваліфікації з основ гендерної рівності є важливим елементом формування професійних компетентностей державних службовців. Тому важливо проводити підвищення кваліфікації публічних службовців із питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків з урахуванням сучасних міжнародних документів і рекомендацій міжнародних моніторингових органів. Останні варто включати до професійних, короткострокових програм підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування з подальшою організацією відповідного навчання.

Загалом у 2020 році за рахунок коштів місцевого та державного бюджетів у 18 регіональних центрах підвищення кваліфікації та Дніпропетровському, Одеському, Харківському регіональних інститутах державного управління Національної академії державного управління при Президенті України підвищили кваліфікацію з питань гендерної рівності 8 179 державних службовців і 1 912 посадових осіб місцевого самоврядування, 27 голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників.

Зокрема, протягом 2019-2021 років НАДС було забезпечено:

- Розробку та започаткування *тренінгового курсу «Школа тренерів/ок з проведення гендерно-правової експертизи»*, в рамках якого розроблено 3 тренінгові програми з підвищення кваліфікації державних службовців, які займають посади державної служби категорій «А», «Б» та «В», а також керівників та спеціалістів юридичних служб з питань реалізації державної гендерної політики.

- Розробку загальної короткострокової програми підвищення кваліфікації *«Інтеграція гендерного підходу під час розроблення нормативно-правових актів»* для державних службовців центральних органів виконавчої влади, які займають посади державної служби категорій «Б», «В», за якою проведено навчання для 350 державних службовців.

- Розробку загальної короткострокової програми підвищення кваліфікації *«Гендерний підхід в управлінні людськими ресурсами на державній службі»* та, відповідно, проведено навчання 425 державних службовців.

Структура ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок та НАДС продовжують роботу над підготовкою онлайн-курсу для державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування з питань запобігання і протидії сексуальним домаганням на робочому місці.

Наразі завершується підготовка масштабного соціологічного дослідження «Формування позитивного іміджу жінки-керівника на державній службі», метою якого є аналіз сучасного стану ставлення різних соціальних груп до збалансованого представництва жінок і чоловіків на керівних посадах державної служби, а також виявлення гендерних стереотипів та уявлень про гендерну дискримінацію, участь у якому станом на серпень 2021 року вже взяло майже 23 000 державних службовців з усієї України.

Таким чином, упровадження політики гендерної рівності в системі публічної служби в цілому сприятиме збільшенню кількості жінок на керівних посадах державної служби. Забезпечення жіночого лідерства на державній службі залежить від подальших зусиль органів державного управління в процесах планування, розробки та реалізації гендерної політики. Водночас досягнення збалансованої участі жінок і чоловіків у процесі прийняття державних рішень є важливою запорукою сталого розвитку України та сприятиме утвердженню гендерної рівності в суспільстві.

Література:

1. Gender Equality in the European Union. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. P. 4.
2. European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality. URL: <http://www.europarl.europa.eu/committees/en/femm/home.html>
3. Про затвердження форми звітності «Звіт про кількісний та якісний склад державних службовців та Інструкції щодо її заповнення»: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 10 березня 2021 р. № 45-21, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 1 квітня 2021 року за № 419/36041. URL: <https://nads.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-formi-zvitnosti-zvit-pro-kilkisnij-ta-yakisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv-ta-instrukciyi-shchodo-yi-zapovnennya-zareyestrovaniy-u-ministerstvi-yusticiyi-ukrayini-1-kvit>
4. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 246 і від 22 липня 2016 р. № 448: Постанова КМУ від 18 листопада 2020 року № 1139. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1139-2020-%D0%BF#Text>
5. Про внесення змін до Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 28 квітня 2021 р. № 72-21. URL: <https://nads.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-zagalnih-pravil-etichnoyi-povedinki-derzhavnih-sluzhbovciv-ta-posadovih-osib-miscevogo-samovryaduvannya>

ГЕНДЕРНИЙ МЕЙСТРИМІНГ У СТРАТЕГІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СУЧАСНИМ МІСТОМ

Комих Наталія Григорівна

кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри
гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

На сьогодні гендерна політика є невід'ємною частиною соціальної політики в Україні. Досягнення гендерної рівності є однією з позитивних норм для українського суспільства, яка має бути реалізована сучасною системою публічного управління. Відтак, гендерна проблематика не нова для сфери державного управління. В напрямку встановлення гендерної рівності маємо суттєві досягнення на законодавчо-правовому рівні, а також з гендерного інтегрування – впровадження гендерного підходу у діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування. Гендерна складова присутня в програмах соціально-економічного розвитку регіонів, галузей. Відбувається формування кадрової політики у центральних та міських органах влади на засадах гендерної рівності. Створено інституційні механізми забезпечення рівних прав і можливостей індивідів у суспільстві не залежно від їх статі. Здійснюється потужна адвокаційна робота на рівні публічного дискурсу представників державного управління, правоохоронної системи та громадянського суспільства з формування гендерної культури, подолання усталених стереотипів щодо соціальної ролі жінок і чоловіків у структурі соціальних відносин.

У сфері публічного управління базовим інституційним механізмом запровадження політики гендерної рівності, особливо в контексті децентралізації, є взаємодія органів місцевого самоврядування та громадських організацій. Адже, завдяки реформі децентралізації місцеві громади отримали більш широкі повноваження і вже мають механізми самостійного визначення напрямів економічного, соціального розвитку громади, облаштування міського середовища з урахуванням потреб різних гендерних груп міста. Досвід низки держав показав, що застосування базового гендерного аналізу міської території сприяє впровадженню конструктивних та ефективних дій задля подолання гендерних нерівностей та дискримінації. Сучасні міста модернізуються, достатньо швидко змінюються. На жаль, органи місцевого самоврядування та органи державної влади в межах своїх компетенцій не завжди в повній мірі застосовують гендерно-чутливий підхід до формування міського публічного простору.

Гендерний мейнстрімінг є сучасною, достатньо популярною світовою стратегією. Термін «гендерний мейнстрімінг» означає комплексний підхід, обов'язкову інтеграцію принципів гендерної рівності в діяльність органів публічного управління (органи державної влади та місцевого самоврядування) та в процесі прийняття політичних рішень [1, с. 49].

Гендерний мейнстрімінг – стратегія облаштування, планування міста, яка ставить у пріоритет особливі потреби соціальних груп, особливо уразливих із увагою до їх статі, віку, фізичного стану. Гендерний мейнстрімінг орієнтований на все суспільство в цілому. Поняття мейнстрімінгу використовується для підкреслення, що потреби гендерних груп мають стати частиною планувальної та будівельної культури [3, с. 265].

Теоретико-методологічним підґрунтям стратегії гендерного мейнстрімінгу вважаємо структурно-конструктивістський підхід, запропонований Р. Коннеллом. У рамках запропонованої ним теоретичної конструкції гендерні стосунки – це взаємодія соціальних структур та агентів, де структура формується в процесі історичного розвитку, а отже і уявлення про фемініність та маскулініність є ідентичностями, що не є соціально статичними, а постійно створюються. У цьому процесі історичного онтогенезу гендерної ідентичності головну роль відіграє влада, її розподіл. Влада є виміром гендерних стосунків та основою політики, що обмежує діяльність агента соціальними структурами. Діяльність агентів, своєю чергою, призводить до змін відповідних структур. Тож Р. Коннелл прагнув довести, що гендерних груп у суспільстві може бути більше, ніж паспортних статей (жіночої та чоловічої) і склад їх різний у різних суспільствах. Звичайно найбільш поширеною гендерною системою вважається та, до якої входять дві гендерні групи: чоловіки, жінки. Інші гендерні групи заявляють про своє існування по мірі формування соціальних і правових норм активності цих груп у кожному окремому суспільстві [4].

Стосовно нашого наукового пошуку запропонований підхід є евристично цікавим з огляду на те, що акцентує увагу на множинності ідентичностей та особливостях інституціональних структур. У розумінні міського простору стверджуємо про різноманітність соціального досвіду проживання повсякденних практик індивідами з урахуванням соціокультурних особливостей інституціональних структур.

У контексті ефективної стратегії гендерного мейнстрімінгу набуває значення розуміння її суб'єктами просторової парадигми. Сутність просторової теорії полягає в тому, що міський простір є конструктом, який створюється містянами в результаті економічної та соціокультурної діяльності, в процесі повсякденних соціальних практик агентів поля міста. В основі міста знаходиться фізична просторова організація, яка утворює специфічні соціальні практики, що певним чином засвоюють та перетворюють «тіло» міста. Отже, в результаті такого перетворення створюються нові соціальні практики, форми та значення в просторі міста. Так міста змінюються. Всі види просторів гендерезовані як публічні, так і приватні. Вони змінюються, втрачають або набувають значення для містян, з'являються нові локації більш значущі та комфортні [3, с. 261].

Сучасне місто, на перший погляд, є гендерно нейтральним. Проте, якщо поглянути більш детально, то маємо простори, де закріплена гендерна сегрегація, є прояви гендерної нерівності. Наприклад, соціологиня Л. Малес, за результатами дослідження міського середовища, відкрила таке явище, як геттоїзація материнством: міське середовище є поділеним на чоловіче та жіноче [5]. За результатами дослідження міста Києва, дослідниця М. Домащенко виявила, що міський простір спрямований на потреби здорової людини, що працює, водночас, є небезпечним для жінок, особливо жінок із дітьми [2]. Наведені приклади за результатами досліджень доводять необхідність застосування гендерного мейнстрімінгу в розбудові сучасного міста. Стратегії розвитку міст мають містити гендерний компонент до стратегій розвитку всіх без виключення сфер міського середовища. Сучасне українське місто є гендерно сегрегованим, з ознаками небезпеки для певних гендерних груп. Дієвим механізмом покращення ситуації є запровадження гендерного моніторингу міського середовища для отримання емпіричної інформації про стан міста та використання її в формуванні гендерної стратегії.

Важливо враховувати, що українське суспільство поступово набуває ознак інформаційного, а ситуація пандемії Covid-19 суттєво прискорила цей процес. Відбувається інформатизації більшості соціальних сфер, зокрема управлінської. Інформаційні технології вже використовуються в публічному управлінні, наприклад електронне місто, електронне міське урядування, що забезпечує ефективну взаємодію громадян з державною владою та потребує врахування питань гендерної рівності.

Отже, зазначені теоретичні підходи є суттєвим підґрунтям для розробки стратегії гендерного мейнстрімінгу міського середовища органами місцевого самоврядування із залученням громадських організацій та містян. По суті, стратегія має містити механізми організації, удосконалення та оцінки гендерного порядку в облаштуванні міського середовища на засадах гендерної рівності.

Базовими положеннями стратегії гендерного мейнстрімінгу міста мають бути:

- можливість ухвалення рішень, рівний розподіл влади та здійснення впливу як чоловіками, так і жінками (активними громадянами) на формування гендерно нейтрального міського простору;
- врахування гендерних відмінностей і нерівностей під час планування соціально-економічного розвитку міста (гендерне бюджетування, гендерно-чутливе стратегічне планування);
- врахування гендерних особливостей організації системи охорони здоров'я містян та системи рекреації, дозвілля;

- врахування потреб гендерних груп при організації та облаштуванні навчально-виховних закладів, що надають освітні послуги;
- можливості надання містянам правових послуг із питань гендерної рівності та гендерно зумовленого насильства;
- можливості здійснення правоохоронної діяльності із запобігання насильству за ознакою статі з дотриманням принципів гендерної рівності;
- створення міських локацій із урахуванням потреб гендерних груп міста.

Література:

1. Гендерна політика в системі державного управління: підручник. / за заг.ред. М Білінської. Запоріжжя: Друкарський світ. 2011. 132 с.
2. Домашенко М. Сприйняття міського простору матерями: уявлення, переживання та проблеми. *Гендерний журнал «Я»*. 2015. № 2 (38). С. 18-19.
3. Комих Н. Гендероване місто: спроба соціологічної інтерпретації. *Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро*: монографія: в 2-х т. /за заг. ред. професора В. В. Кривошеїна. Том 1. Дніпро, 2018. С. 257-271.
4. Коннелл Р. Современные подходы к рассмотрению гендера. *Хрестоматия феминистских текстов: переводы* / под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. СПб: Д. Буланин, 2000. С. 251-280.
5. Малес Л. Геттоізація материнством. *Гендерний журнал «Я»*. 2015. № 2 (38). с. 14-17.

ГЕНДЕРНА СТАТИСТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Безбородова Олена Леонідівна

здобувачка кафедри соціальної та гуманітарної політики
навчально-наукового інституту «Інститут державного управління»
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
керівник апарату Ленінського районного суду м. Харкова

В Україні стрімко формуються інформаційне середовище, нові моделі інформаційного споживання, соціальної та політичної активності. Гендерна статистика вказує на соціально-демографічні особливості жінок і чоловіків, демонструючи реальне становище їх у суспільстві. Показники гендерної статистики є інформаційним джерелом для забезпечення моніторингу становища жінок і чоловіків у країні. Вони допомагають забезпечити вироблення управлінських рішень при формуванні, зокрема, гендерної політики для реалізації принципу рівноправності в суспільстві. Гендерна статистика сприяє досягненню прогнозованих результатів при розробленні соціальних програм. У зв'язку з цим органам державної влади в межах їх компетенції необхідно удосконалювати систему та методику формування індикаторів розвитку суспільства в Україні, узгоджених із світовими аналогами, та систему гендерної статистики.

Окремі напрями методології формування гендерної статистики розробляються Н. Грицяк, О. Кулачек, Л. Литвиною, Є. Ярошенко [4, 5, 9]. Систему гендерної статистики та методи збирання даних із метою її вдосконалення аналізували Ю. Галустян, Г. Герасименко, О. Макарова [1].

Гендерний розвиток – це досить повільний процес, що радикально змінює суспільство як на макро, так і на мікро рівнях. Одним із можливих інструментів формування гендерної політики є статистика, уніфікована система звітності з урахуванням гендерних відмінностей [4]. Гендерна статистика не є абстрактною або ізольованою областю, а навпаки, пов'язана з усіма областями статистики. При її виробництві істотним є визначення даних, диференційованих за ознакою статі, з метою розроблення політики, спрямованої на вирішення гендерних проблем. Це є ключовим завданням гендерної статистики.

Одним із інструментів упровадження гендерного підходу в державне управління є статистичні дані про суспільно-політичне та соціально-економічне становище жінок і чоловіків у країні, використання гендерних індикаторів [9]. Гендерно розділена статистика відбиває реальний соціально-економічний стан, наслідки реалізації політик, програм для різних соціальних груп населення. Без використання гендерної статистики неможливо визначити пріоритети формування та реалізації гендерної політики; стратегії та програми національного / регіонального / місцевого розвитку не відповідають реальним інтересам жінок і чоловіків.

Удосконалення процесів збору, обробки та поширення даних для вимірювання наявних гендерних показників не можливе без застосування новітніх інформаційних технологій. Інформаційні технології істотно полегшують отримання та управління інформацією, оперативну передачу її до органів державного управління та місцевого самоврядування; порівняльний аналіз статистичних даних за регіонами.

Інформація про галузі державної статистики, кількість форм державних статистичних спостережень та наявність у них показників із розподілом за статтю публікується на сайті Державного комітету статистики України [6]. Сформований на державному рівні перелік звітних одиниць передається в електронному вигляді на регіональний рівень. Державний комітет статистики України на постійній основі використовує адміністративні дані міністерств і відомств у роботі з формування зведених статистичних даних.

У 2020 році згідно з Планом державних статистичних спостережень Державна служба статистики здійснила 97 спостережень. З них лише одна десята показників (11 державних статистичних спостереженнях) містять розподіл за статтю. Державна служба статистики співпрацює з понад 30 міністерствами та відомствами й отримує від них інформацію приблизно за 200 формами звітності. З них лише 48 показників (24%) містять розподіл за статтю. Основні постачальники інформації – Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство соціальної політики, Міністерство молоді і спорту та інші [2]. Така кількість показників із розподілом за статтю не достатня для формування адекватної гендерної політики з метою досягнення гендерної рівності в суспільстві.

В епоху інформаційних технологій використання чинних реєстрів та баз даних: реєстрів населення, внутрішньо переміщених осіб, освіти, судових рішень, злочинів щодо торгівлі людьми, випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі тощо, – сприятиме формуванню дієвої гендерної політики.

Офісом віце-прем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України за підтримки проекту ООН Жінки «Гендерна рівність у центрі реформ, миру та безпеки» були підготовлені гендерні профілі 24 областей України та м. Києва [3]. Представлені статистичні дані про реалізацію гендерної політики в Україні на національному та регіональному рівнях на цьому інформаційному ресурсі є гендерно дезагрегованими за різними сферами діяльності. Гендерна статистика дозволяє здійснювати стратегічне планування, інформаційні кампанії у сфері забезпечення гендерної рівності, моніторинг. Тож гендерна статистика в умовах інформаційного суспільства стає дієвим інструментом гендерної політики.

Таким чином, застосування інформаційних технологій сприяє удосконаленню формування системи статистичних даних із розподілом за статтю, полегшенню доступу до неї та оперативному використанню її органами державного управління та місцевого самоврядування з метою вирішенню гендерних проблем на національному, регіональному та місцевому рівнях, а також перетворенню гендерної статистики на важливий інформаційний інструмент формування дієвої гендерної політики.

Література:

1. Галустьян Ю. М., Герасименко Г. В., Макарева О. В. Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення: монографія. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. 250 с.
2. Гендерний аналіз та його методологія. Гендерна статистика. *Київський міський центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ, організацій*: веб сайт. URL: <https://cutt.ly/FjRuXUO> (дата звернення 30.06.2021).
3. Гендерна рівність. Гендерні профілі 24 областей України та м. Києва. *Децентралізація дає можливість*: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/GmFPFхr> (дата звернення 30.06.2021).
4. Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики: монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2004. 384 с.
5. Державне управління в умовах розвитку інформаційного суспільства: навч. посіб. / Н. В. Грицяк, Л. В. Литвинова; за заг. ред. д. держ. упр., проф. Н. В. Грицяк. Київ: Вид-во К.І.С., 2015. 108 с.
6. Зайняте населення за професійними групами та статтю у 2010-2020 роках. *Державна служба статистики*: веб сайт. URL: <https://cutt.ly/ZjRuCO3> (дата звернення 30.06.2021).
7. Кулачек О.І. Гендерна паритетність у державному управлінні: становлення та тенденції розвитку в Україні: автореф. дис...канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2003. 20 с.
8. Питання збору даних для моніторингу гендерної рівності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1517-р. URL: <https://cutt.ly/KjRouv2> (дата звернення 30.06.2021).
9. Ярошенко Є.В. Формування та реалізація державної політики з гендерної паритетності у сфері публічного управління: дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2020. 242 с.

STATE GENDER POLICY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE CRITICAL PARADIGM

Seleverstova Julia

4th year student V. N. Karazin Kharkiv National University

In the course of modern liberalization and value relativization of the space of mass culture, the sphere of public administration, etc., gender issues are becoming increasingly relevant. The specificity of gender research lies in their «mainstream» character, in the view of which scientific research on this issue is lost in the general flow of

popular information. If we talk about gender sensitivity, it is designed to take into account socio-cultural aspects of public life in order to reduce gender inequality and discrimination.

This theses are an theoretical reflection of modern processes in Ukrainian politics related to gender equality. The latter is enshrined in the Constitution of Ukraine. However, this does not guarantee compliance. Therefore, from time to time gender amendments are made to existing legislation on various issues.

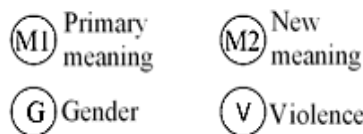
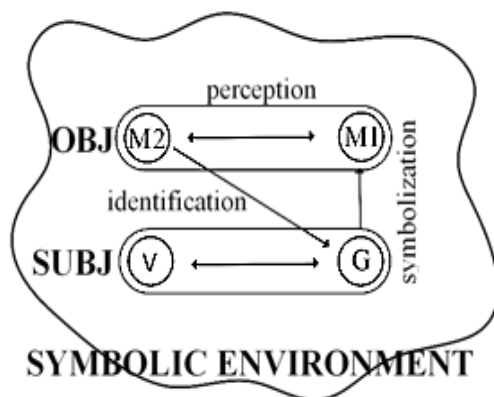
One of the current examples of gender-sensitive policy is the gender quotas applied in the Ukrainian Electoral Code, according to which party lists were to be formed last year [1]. These quotas are expected to set the female representation in parliament at about 40%.

We will consider this innovation through the prism of the critical paradigm and the understanding of violence presented in it. In general, violence can be defined as a forced change in social reality. The situation with gender-based violence is more complicated, as its definition often does contractual. Thus, the United Nations Economic Commission for Europe provides a tautological definition of gender-based violence, which implies that it is «any act of gender-based violence that leads to the suffering of women» [2]. We will define gender-based violence as violence, the condition of which is the relationship between the gender of its participants.

Following S. Zysek, we distinguish objective, symbolic and subjective violence [3]. Symbolic violence can be defined as the legitimation or imposition of symbols and meanings (the ability to «impose meanings and recognize them as legitimate, hiding the power relations underlying...» according to Bourdieu [4, p.39]). Subjective violence is violence that is directly observed. Objective violence is violence produced by the social system itself. However, it should be emphasized that this division is purely laboratory, and all three levels of violence are involved in the reproduction of practices. Based on the conceptual positions of Zysek and Bourdieu, we have drawn up the following scheme (Figure. 1) for the reproduction of gender-based violence [5, p.49]:

Here, the symbolic dimension is represented as an environment that includes two other dimensions (objective and subjective); thus the dual nature of gender is satisfied, on which I emphasize P. Bourdieu [9], where gender, being formed on a subjective level, simultaneously acquires a symbolic meaning. The subjective dimension is the dimension of the reproduction of violent practices, the objective dimension is the measurement of actions aimed at forming a specific perception of gender phenomena.

Thus, the chosen case with the introduction of gender quotas in the Electoral Code can be considered as an example of the implementation of objective violence (violence by the state) for certain categories of perception for the population.

Gender legislation of Ukraine is often an expression of the policy of European orientation and compliance with international obligations [7]. At the same time, according to a study by Sociological group «Rating»: for Ukrainians, firstly, the gender issue is not relevant, especially in the political sphere (political sphere is of little interest to Ukrainians in general if we refer to the 7th wave of global values), and secondly More than half Ukrainians agree that women are less interested in political positions than men "[8]. Thus, we can hardly talk about the legislative consolidation of relevant norms to the existing society. On the contrary, there is the planting of norms that the state considers important (as the holder of the right of official nomination). That is, we are really dealing with a forced change of social reality at the objective state level – we are dealing with objective violence.

Instead of a summary, let's answer the question: what is the practical significance of this work? Every sociologist knows that one of the functions of his chosen science is counseling: a function that provides sociological assistance to government agencies, primarily through information about the specifics of the current social situation.

The analysis of the legislation in our chosen version helps to understand that the whole system of its reproduction is hidden behind the symptomatic visible practices of gender violence. It seems that the results of the implementation of gender policy can be interpreted in a broader social context. Often the solution to the problem is to formally eliminate its symptoms, but in reality it does not solve the problem.

References:

1. Куницький О. Гендерні квоти: як партії в Україні втілюють цю вимогу. *Deutsche Welle (DW)*. 2020, 2 окт. URL: <https://www.dw.com/uk/henderni-kvoty-yak-partii-v-ukraini-vtliuiut-tsiu-vymohu/a-55132594>

2. Гендерное насилие. UNECE. URL: www.unece.org/ru/stats/video/violence_russ.html (дата обращения: 27.05.2020)
3. Жижек С. О насилии /перевод А. Смирнов, Е.Лямина. 2010. Сер.: Политучеба. URL: www.rulit.me/books/o-nasilii-read-249273-1.html (дата обращения: 27.05.2020).
4. Бурдые П., Пассрон Ж.-К. Основы теории символического насилия *Теоретические и прикладные исследования*, 2010. С. 39-60. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/12/19/1214862350/06bur.pdf>
5. Селевёрстова Ю. А., Бойко Д. Н., Литовченко А. Д. Гендерно обусловленное насилие в семье: критико-социологический взгляд. *Habitus*. 2020. № 13(1). С. 45-52. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-1.6>
6. Пішуліна О. В Україні існує дискримінація і жінки, і чоловіка, — соціологиня. *Разумков центр*. 2020, 21 жовт. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/v-ukraini-isnuie-dyskryminatsiia-i-zhinky-i-cholovika-sotsiolohynia>
7. Беловольченко А. Гендер и выборы. Рассказываем, почему в Украине так мало женщин-политиков. *Заборона*. 2020, 25 сент. URL: <https://zaborona.com/ru/gender-i-vybory/>
8. Bourdieu P. La domination masculine. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*. 1990. Vol. 84. P. 2-31. URL: https://www.persee.fr/doc/arss_03355322_1990_num_84_1_2947 (date of access: 27.05.2020).

СЕКЦІЯ 26

АРХЕТИПІКА СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ АРХЕТИПІВ КОЛЕКТИВНОГО НЕСВІДОМОГО В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ЖІЛЬБЕРА ДЮРАНА

Афонін Едуард Андрійович

доктор соціологічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри публічної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мартинів Андрій Юрійович

доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Відділу історії міжнародних відносин та зовнішньої політики України, Інститут історії України НАН України

Культурно-історична концепція соціального розвитку має давні традиції. Так, в парадигмі історичної соціології соціальний розвиток досліджували німецький філософ Макс Вебер (1864-1920) і російський філософ Микола Данілевський (1822-1885). В цей же період заявила про себе культурно-історична школа психології, в межах якої постала психологічна теорія діяльності, що її заснував білоруський психолог Лев Виготський (1896-1934). Логічною в контексті культурно-історичного генезису стала ідея взаємозв'язку психічного та соціального, на якій акцентували свою увагу французький психолог Серж Московічі (1925-2014), радянський психолог і філософ Сергій Рубінштейн (1889-1960) і російський психолог Андрій Брушлінський (1933-2002). Своєрідним заглибленням цієї проблематики стали дослідження швейцарського психоаналітика Карла Густава Юнга (1875-1961) і його послідовника французького соціолога Жільбера Дюрана (1921-2012). Зокрема, Ж. Дюран у своїй роботі «Антропологічні структури уявного» (1960) [1] класифікував архетипи колективного несвідомого, виділивши два їх різновиди – логос і міфос. Спираючись на цю класифікацію і результати моніторингових досліджень Української школи архетипіки [2, с. 239-273] можливо побудувати цілком узгоджену і несуперечливу культурно-історичну концепцію функціонування та розвитку архетипів колективного несвідомого.

В основу авторської концепції покладено психосоціальні типологічні особливості («емоційно-чутливої» і «раціональної») людей, більшість яких визначає відповідно властивості і поведінку суспільних систем культурно-історичних епох Модерну і Постмодерну та співзвучних (за словами Освальда Шпенглера) епох Відродження і Просвітництва, Грецької і Римської античності.

За даними авторських моніторингових досліджень в Україні (1992-2020), Росії (2010, 2011) і Білорусі (2010, 2011, 2013) [2, с. 239-273] виділеним психосоціальним типам людей властиві відповідно соціальний і соціетальний модули ідентичностей [2, с. 239; 3] і відповідно наступні психосоціальні властивості: емоційно-чутливого типу людини – екстраверсія, емоційність, ірраціональність, інтуїтивність, екстернальність, ексекутивність; раціональної людини – інтроверсія, прагматичність, раціональність, сенсорність, інтернальність, інтенціональність [2, с. 240-241; 3].

В наслідок сутнісних відмінностей домінуючих в суспільно-історичних системах психосоціальних типів людей останні формують відповідно модерну (гомогенну) і постмодерну (гетерогенну) природи суспільств. Ці природні відмінності суспільно-історичних систем, власне, й породжують особливості модерного і постмодерного повсякденного життя, коли: мораль стверджується, а раціональність занепадає, або, навпаки, раціональне стає метою розвитку, а мораль з мети перетворюється на засіб; публічності набуває приватне життя або, навпаки, приватне пильнується наче документ з найвищим грифом конфіденційності. Даються знаки «однорідність» або «неоднорідність» суспільної структури, її «закритість» або «відкритість» для інновацій, а державні інституції та їх представники демонструють зверхність та безкомпромісність до загалу або, навпаки, підпорядкованість різноманітним суспільним інтересам. Громадяни та спільноти слугують інтересам держави чи виявляють свою автономію тощо.

Цілком імовірно, що домінуюча «емоційно-чутлива» людська психіка Модерної доби сприяє розвитку архетипу-логосу в той час, як домінуюча раціональна психіка людей Постмодерну «харчується» цим архетипом у формі ідей-новацій, генеруючи тим самим інноваційний процес. Алгоритм дії цього механізму цілком несуперечливо можна пояснити «теорією поетапного формування розумових дій» [4] українського психолога Петра Гальперіна, зокрема через описану ним генезу п'яти форм дії (матеріальної, матеріалізованої, перцептивної, зовнішньої-речової, внутрішньої-речової) та структуру дії, що складається з ООД (орієнтовної основи дії – знань) та операцій.

Дзеркальним в цілому відображенням ситуації з архетипом-логосом є «механізм» функціонування та розвитку архетипу-міфосу, який, навпаки, розвивається в час Постмодерну і використовується людською психікою під час Модерну з домінуючим в ньому психотипом «емоційно-чутливої людини». Останній, маючи чутливу до емоцій психіку, схильний «споживати» символи, що є найпридатнішими регуляторами суспільної діяльності універсальної особистості та однорідного соціального середовища. Не випадково цей період історії пов'язаний з «матеріалізацією символічного світу з боку символічної людини, яка бере під свій контроль всесвіт». Протягом же Постмодерної суспільної епохи з домінуючим в ній «раціональним» психосоціотипом людини та притаманним їй механізмом інтуїції не лише породили інноваційний процес, що «живиться» архетипом-логосом («з поля несвідомого»), а й актуалізує почуття комплементарної частки суспільства («емоційно-чутливої людини»), включаючи її у процес смислотворення. Усуспільненим результатом цього процесу стають нові міфи й розвиток архетипів-міфосів в «полі колективного несвідомого».

Література:

1. Жільбер Дюран. Антропологічні структури уявного / пер. з фр. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2021.
2. Афонін Е., Мартинов А. Українське диво: від депресії до соціального оптимізму. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 296 с. (Серія «Відкрита дослідницька концепція». Вип. 18).
3. Афонін Е. А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління // Концептуальні засади взаємодії політики й управління: навч. посіб. / авт. кол.: Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валецький та ін.; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова; Нац. ак. держ. упр. при Президентові України. Київ: НАДУ, 2010. С. 265-289.
4. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. Исследования мышления в советской психологии. Москва, 1966 // Введение в психологию. Москва, 1976.

АРХЕТИПКА УКРАЇНСЬКОЇ ЯЗИЧНИЦЬКОЇ МІФОЛОГІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЗА МЕТОДОЛОГІЄЮ Ж. ДЮРАНА

Гордієнко Наталія Миколаївна

доктор соціологічних наук, доцент, проректор з наукової роботи, комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради

Відзначення у 2021 р. 30-річчя незалежності України актуалізує наукові і громадські дискусії навколо ключових проблем державотворення, однією з яких є пошук національної ідентичності та самобутності українського суспільства, що є необхідною передумовою формування громадянської свідомості кожного українця. У цьому контексті гострим і потенційно небезпечним залишається протиріччя між державним і суспільним вимірами національної ідентичності. З одного боку, на нормативно-правовому чи офіційно задекларованому рівні цілісність і завершеність національної ідентичності українського народу не викликає сумніву. Натомість на рівні суспільної свідомості значна частина українського суспільства (передусім, у східних і південних регіонах України) навіть на 30-му році незалежності України має досить аморфну, не завершену у своєму становленні національну ідентичність. Тож, часто-густо орієнтуючись у власній суспільно-політичній і соціокультурній активності опозиційні до центральної влади сили беруть курс не стільки на державницьку позицію української влади, скільки на проросійські ідеологеми окремих політичних сил, які позиціонують себе захисниками російськомовних громадян України. Потенційна небезпека цього суперечливого явища полягає у ризику актуалізації у південно-східних регіонах тих сепаратистських тенденцій, які в 2014 р. призвели до анексії Криму і початку бойових дій на Донбасі. Для унеможливлення повторення деструктивних сценаріїв розвитку України державотворча позиція має бути фундаментальною не тільки для всіх гілок влади та офіційних структур (передусім – силового блоку), а й для громадянського суспільства, ступінь національної єдності якого є вирішальним чинником активної протидії спробам сепаратизації держави у критичні періоди, яких за останні 7 років було надто багато.

Серед ключових чинників формування української ментальності на засадах національної ідентичності ми у цій публікації звернемося до впливу етнопсихологічного чинника, первинні витоки якого сягають емоційно заряджених архетипно-міфологічних детермінант суспільної свідомості. При розшифровці й аналізі архетипів-міфосів вчені, які спираються на методологію глибинної психології (соціології уяви), намагаються інтерпретувати історичну долю нації, виходячи з експлікацій внутрішніх властивостей етносу, країни, народу, щоб. Звернення соціологів до аналітико-інтерпретаційного потенціалу архетипової методології пояснюється

не стільки академічними інтересами, скільки прагненням результативності, а отже, дотримання міждисциплінарних засад і технологій політичного, соціального, економічного та стратегічного консалтингу.

До категорії архетипів у сучасному психоаналітичному дискурсі відносять не тільки певні персонажі, які символізують базові – екзистенційно значущі прототипи особистості (архетипи немовляти, матері тощо), а й моральні норми, окремі почуття і якості особистості та соціуму (архетипи страху, влади тощо), закладені в колективному несвідомому спільноти. Інваріантними властивостями архетипів є їхня стійкість, латентний характер, приналежність до колективного несвідомого, що незримо впливає на масову поведінку, ментальність, культуру спільноти.

Згідно з психоаналітичною методологією К. Юнга, архетипи колективного несвідомого виявляють себе у снах, маячних висловлюваннях людей з порушеною психікою, дитячих малюнках, а також у міфах, казках, переказах, релігійних віруваннях народу [1]. Чим більш стародавнім є психосоціальний контент, тим виразніше і глибше він характеризує архетипи етносу. Тому особливий інтерес викликають міфологія і вірування етносу дохристиянської доби. Певну архайку зберігає феномен двовір'я, що поєднує цінності християнства зі стародавніми уявленнями народу. Саме тому впродовж періоду незалежності України ми спостерігаємо зростаючий інтерес до неоязичництва як одного з духовно-релігійних векторів «ad fontes».

Дослідження архетипів української ментальності і культури мають вже сформовану методологічну традицію, що започаткована С. Кримським [2; 3] і розвивається Е. Афоніним, О. Донченко, А. Мартиновим, Ю. Романенком, які є ініціаторами створення Української школи архетипіки [4; 5; 6]. Разом із тим теоретико-методологічний аналіз архетипових засад української ментальності буде більш науково об'єктивованим за умови звернення до методологічного арсеналу зарубіжних дослідників архетипіки соціальних інститутів.

Одним із найавторитетніших вчених у цій галузі є сьогодні Ж. Дюран, який сформував цілісну «теорію загальної архетипології» [7] та запропонував відповідну методологію міфоаналізу і критики [8]. В його теоретичній системі центральне місце займає поняття «імажинер», яке долає перешкоди на шляху традиційного суб'єкт-об'єктного сприйняття реальності. Зокрема, спираючись на ідеї К. Юнга, він запропонував своє трактування міфології. На його думку, система міфів, як продукт уяви, відображає певну початково-пізнавальну матрицю – міфос, який, у свою чергу, обумовлює основні константи системи раціонально-пізнавальної матриці – логосу. Тож, міфи задають базові цінності раціонального пізнання, продукують його наскрізні смисли, обумовлюють норми соціальної дії, формують систему ідентичності (насамперед етнічну, завдяки чому забезпечується єдність соціуму), надають сакральність повсякденному життю, розкриваючи його вищі смисли.

Ж. Дюран запропонував класифікувати міфи, щоб більш цілеспрямовано трактувати раціональне пізнання, обумовлене міфосом. Критерієм для класифікації міфів він позначив ставлення до смерті, яке відображене в тому чи іншому міфі. Вчений розрізняв денні (діурн) і нічні (ноктюрн) інтенції міфів. При цьому міфи діурну відображають заперечення смерті і пафос життя. Персонажі цих міфів – міфічні герої, що уособлюють світло, сонце, боротьбу за утвердження позитивних, стрижневих цінностей соціуму, а також міфічні персонажі немовлят, які потім виростають у героїв. Натомість у нічних міфах відбивається або лейтмотив фатальної неминучості смерті (містичний ноктюрн), або певний компроміс з нею (драматичний ноктюрн).

Смислова поляризація концептів діурну і ноктюрну може бути однією з інтерпретаційних схем аналізу міфології пантеону слов'янських (зокрема, українських) язичницьких богів, центральне місце в якому займає Даждбог – бог світла і сонця. Використовуючи інтерпретацію символів Ж. Дюрана Даждбога можна віднести до діурну, а відтак українську міфологію і колективну ментальність українського етносу – до діурничної. Останній притаманне прагнення етносу до розвитку, подолання різних викликів, що заважають досягненню позитивних цілей. Провідне місце у цій ментальності займає утвердження величчя героїв, її самовідданості і жертвовності задля захисту цінностей українського етносу. Ця теза підтверджується як історичним минулим українського народу, так і драматичними подіями останнього семиріччя, яке стало особливим періодом новітньої історії України.

Отже, перспективи теоретичного аналізу архетипіки української язичницької міфології за методологією Ж. Дюрана пояснюються необхідністю пошуку релевантного методологічного інструментарію для вивчення такої специфічної наукової проблеми, як архетипові детермінанти самобутності українського етносу. Сутність архетипів як міфологізованих, емоційно й образно навантажених структур, які протягом тисячоліть формувалися у полі колективного несвідомого людства, вимагає готовності дослідника до методологічного синтезу, з одного боку, засобів виключно раціонального наукового пізнання, а з іншого, – варіантів альтернативного сприйняття архетипової феноменології з активізацією механізмів уяви та емоційного відгуку. У цих спробах наблизитися до зразків прадавнього світорозуміння з одночасним збереженням раціональної наукової позиції сучасному досліднику може допомогти звернення до механізму імажинеру, обґрунтованого Ж. Дюраном, а також запропонованих вченим інтерпретаційних рамок, зокрема, концептуальної трихотомії «діурн – драматичний ноктюрн – містичний ноктюрн». Таке збагачення методологічного арсеналу досліджень української язичницької

міфології може сприяти подоланню периферійного статусу цього архаїчного пласту української ментальності і, в кінцевому рахунку, позитивно позначитися на формуванні більш цілісної і стійкої моделі національної ідентичності, яка стане етносоціальною системою координат для ідейно-ціннісної консолідації сучасного громадянського суспільства.

Література:

1. Jung C. Symbols of Transformation. London: Routledge, 1956. 664 p.
2. Кримський С. Архетипи української культури. Феномен української культури: методологічні засади осмислення. Київ: Фенікс, 1996. С. 91-112.
3. Кримський С. Архетипи української ментальності. Проблеми теорії ментальності / відп. ред. М. В. Попович. Київ: Наукова думка, 2006. С. 273-301.
4. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія. Київ: Либідь, 2001. 334 с.
5. Afonin E. A., Martynov A. Y. Archetypes of individual and collective in the model of the universal social cycle. Public management. 2018. № 4. С. 18-33.
6. Afonin E. A., Martynov A. Y. Archetype as a source of innovation process. Public management. 2019. № 3. С. 28-42.
7. Durand G. Les Structures anthropologiques de l'Imaginaire: introduction à l'archétypologie générale. Paris: P.U.F., 1960. 512 p.
8. Durand G. Figures mythiques et visages de l'œuvre: de la mythocritique à la mythanalyse. Paris: Berg international, 1979. 327 p.

АРХЕТИПИ КОЛЕКТИВНОГО НЕВІДОМОГО: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Гранатирко Богдан Віталійович

аспірант кафедри політичної філософії Черкаського державного технологічного університету

Кожна суспільно-історична епоха базується на типових константах, які є основою духовного життя людської цивілізації. У різних філософських концепціях вони отримують різні назви: «архетипи», «праобрази», «універсалії», «інваріанти», «форми без змісту». Інваріантність простежується в тих сферах духовного життя людини, де є прототипи та повторюваність, зокрема в міфології, фольклорі, мистецтві, культурі загалом. Досить часто термін «архетип» вживають для позначення висхідних начал уявлень: загальнолюдських міфологічних мотивів та праобразів.

У західній філософії ідею праобразів-архетипів висловив ще Платон. Він називав первинний світ ідей світом вічних праобразів, які шляхом еманції втілюються в матеріальному світі, де володіють несправжнім буттям.

Значний внесок у вироблення поняття «архетипу» через аналіз співвідношення міфологічного і типового у культурі зробив Т. Манн. На думку німецького мислителя, у процесі вивчення минулого на перший план виходить інтерес до типового, загальнолюдського, того, що вічно повторюється і є позачасовим.

Тісно пов'язана з науковою спадщиною теорії архетипів творчість швейцарця К. Юнга. Вивчаючи духовний стан західного Модерного суспільства дослідник не раз вказував на його хворобливий стан, перебільшену увагу до матеріальної, раціональної сторони життя. Своєрідною «компенсаторною реакцією на цей недолік» стала увага К. Юнга і виокремлення ним феномену колективного несвідомого людства (1919), яке ретранслюється у формі архетипів. Колективне несвідоме є відображенням досвіду минулих поколінь. Цей досвід зберігається у культурних архетипах, які знаходять своє вираження в міфах, віруваннях, легендах, творах літератури, постаючи споконвічним уявленням про світ і психічним засновком мистецтва та багатьох інших галузей духовного життя людини.

Певною методологічною настановою для авторського дослідження стала думка Карла Густава Юнга, який у своїй знаменитій роботі «Архетип і символ» пояснює це поняття так: «Під архетипом я розумію колективні по своїй природі форми і образи, які зустрічаються практично у всьому світі, як елементи міфів і в той же час вони є автохтонними індивідуальними продуктами несвідомого походження. Архетипічні мотиви беруть свій початок від архетипових образів у людському розумі, які передаються не тільки за допомогою традицій та міграцій, але також і за допомогою спадковості. Ця гіпотеза необхідна, оскільки найскладніші архетипові зразки можуть спонтанно відтворюватись без будь-якої традиції. Прообраз або архетип є сформованим підсумком величезного технічного досвіду предків. Це так би мовити психічний залишок незлічених переживань того ж типу» [1].

Культурними архетипами називають елементи культури, які формують константні моделі духовного життя. Формування культурних архетипів відбувається на рівні культури всього людства і

культури великих історичних спільностей у процесі систематизації та схематизації культурного досвіду. Культурні архетипи розкривають свій зміст через образи, базові поняття і дискурс. У кожній національній культурі домінують свої етнокультурні архетипи, які істотним чином визначають особливості світогляду, характеру, художньої творчості та історичної долі народу. У німецькій духовності Юнг виділяє архетипний образ Вотана – як «належність першорядної важливості є найбільш істинним вираженням і неперевершеним уособленням тієї фундаментальної якості, яка особливо притаманна німцям» [2]. В етнокультурних архетипах представлений колективний досвід народу. Актуалізація етнокультурних архетипів означає включення цього досвіду в новий історичний контекст. Юнг вважає, що актуалізація архетипу є «кроком в минуле», тобто поверненням до архаїчних якостей духовності, проте посилення архетипу може бути і проєкцією в майбутнє, бо етнокультурні архетипи виражають не тільки досвід минулого, а й майбутнє, яке виражається у сподіваннях і мріях народу. Активна присутність етнокультурних архетипів є важливою умовою збереження самобутності і цінності національної культури.

«Колективне несвідоме» та «архетипи» є важливими для розуміння історичної своєрідності окремих народів. За допомогою цих понять можна пояснити, наприклад, такий феномен, як «вроджена» релігійність українського народу, що пройшов через нав'язане йому випробовування безбожества, однак у цілому архетип зберіг своїх глибоко релігійних предків. «Як у окремих індивідів, у народів і епох є властива їм спрямованість духу або життєва настанова» – писав Юнг [3]. Саме слово «настанова» вже фіксує односторонність, пов'язану з визначеною спрямованістю. Настанова розуміється як психологічний стан схильності суб'єкта до певної активності в певній ситуації. Між тим, за Юнгом, зміст і значення образів, пов'язаних з архетипами, «виявляються тільки в ході їх інтеграції в особистість як ціле». Тільки тоді втілення символічного образу зможе бути переконливим на всіх рівнях сприйняття – свідомому, емоційному, інтуїтивному.

Відтак, функціонування архетипів є закріпленням ідеальних моделей поведінки, ритуалів, дій, образів, які сприяють формуванню категорій мислення, символічному утриманню/фіксації реальності. Вони стають ретранслятором людського досвіду та здобутків цивілізації за відсутності надійних матеріальних носіїв інформації. Водночас архетипові форми міфологічного минулого є як ціннісно-ієрархічними формами, так і позбавленими релятивності формоутвореннями. Архетип втілює дійсність у процесі змін. Він є потенційно досягненим у діалектично відкритому просторово-часовому континуумі майбутнього.

Література:

1. Юнг К. Г. Архетип и символ. М.: Renaissance, 1991. 306 с.
2. Юнг К. Г. Человек и его символы / Юнг К. Г.; пер. с англ. СПб.: Б.С.К., 1996. 646 с.
3. Юнг К. Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству / Феномен духа в искусстве и науке. М.: Ренессанс, 1992. 320 с.

АРХЕТИПНЕ ПІДґРУНТЯ МЕДІАДОВІРИ: КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Кожем'якіна Оксана Миколаївна

доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету

Суттєве зростання наукового інтересу до глибинних джерел довіри в сучасному суспільстві зумовлене значними змінами механізмів та способів соціальних комунікацій доби глобалізації та інформатизації. Насамперед варто звернути увагу на трансформації джерел інформації та способів впливу (зокрема, маніпулятивного) на індивідуальну та колективну свідомість у смислових, контекстуальних, інструментальних аспектах. Дослідження особливостей функціонування медіадовіри і появи нових конфігурацій комунікативних взаємовпливів знаходять вираження у працях Е. Гіденса, Н. Лумана, Г. М. Маклюєна, Г. Дженкінса, Р. Стултса, Ж. Бодрійяра, С. Харрісона, В. Ліпмана, В. Беньяміна, Р. Барта та ін., які під медіа розуміють не лише засіб ретрансляції та кодування інформації, а й виявляють численні медіаефекти – від розширення людських властивостей (Г. М. Маклюєн) до подвоєння реальності (Н. Луман) та віддалення соціальної дійсності (Ж. Бодрійяр). Серед дослідників проблематики архетипного підґрунтя та глибинних засад соціальної та політичної дійсності варто виокремити К. Г. Юнга, М. Еліаде, А. Аугустинавічуте, С. Кримського, Е. Афоніна, О. Донченко та ін., у працях яких здійснюються наукові розвідки щодо специфіки соціокультурних впливів пракультурних інваріантів соціальності та універсальних моделей несвідомої психічної енергії, зокрема, на рівні соціальної ідентичності. Архетипна методологія отримала широке визнання в різноманітних сферах діяльності, набуваючи особливих конотацій символічності та мотиваційних тенденцій в сфері медіакомунікацій.

Збільшення центрів та вдосконалення технологій збору, інтерпретації, обробки і трансляції інформації спричиняють неоднозначність та невизначеність комунікативних практик інформаційної

взаємодії, провокуючи як нові виклики (перш за все, в сфері інформаційної безпеки та численних маніпуляцій і таргетованих впливів), так і можливості нових конфігурацій соціальності та громадянської активності. Трансформуються і ціннісно-сміслові засади довіри, руйнуючи узвичаєні простори надійності та достовірності, що зумовлене падінням довіри до традиційних медіа та розпадом традиційних норм і ролей. Як влучно зауважує Н. Луман, ми, усвідомлюючи значення медіа у представленні та формуванні знань про світ, водночас не довіряємо мас-медіа, захищаючись та звинувачуючи їх в маніпуляціях, проте «ці звинувачення не мають значних наслідків, оскільки знання, запозичене у медіа, неначе саме по собі утворює замкнену, саму себе підтримуючу структуру» [1, с. 8]. Відтак довіра до мас-медіа, попри сумніви, все ж існує, реалізуючи вимушений вибір серед наявних альтернатив.

В цілому концепт медіадовіри позначає міру готовності прийняття нової інформаційної реальності в умовах зниження можливостей перевірки та контролю в опосередкованому комунікативними технологіями соціокультурному просторі. Архетипи, задаючи колективні схеми інтерпретації образів, подій, явищ навколишнього світу, впливають на сприйняття цих образів, подій та явищ, активізуючи неусвідомлені контексти ціннісних форматів довіри чи недовіри у соціальних взаємодіях. В юнгіанській традиції архетип розуміється як інстинктивний вектор, спрямований тренд, позаісторична смислоутворювальна форма, що є важливим складником ментального устрою людини та виявляє свою присутність шляхом породження символічних образів [2]. Зумовлюючи глибинні закономірності психічних реакцій у репрезентаціях колективного досвіду, медійно конструйовані архетипні образи створюють світоглядні контексти знайомого та безпечного світу, що й викликає ефект довіри до інформації за умови органічності представлення архетипних образів в медіакомунікаціях.

Медіатизація архетипних структур (яскраво відображена, наприклад, у вигляді тиражування рекламних образів, архетипування «мови» соціальних медіа, трансляції та продукування інтернет-мемів тощо) є вираженням інтерактивності та зміщення локусів контролю в процесі темпорального конструювання смислових контекстів соціальних взаємодій, емоційних вражень та домінуючих переконань. Зокрема, поширеними практиками політичних комунікацій стають різноманітні модифікації архетипних детермінант «Друг – Ворог», актуалізуючи ціннісні спрямованості архетипів Героя, Трікстера, Батька, Матері тощо. Особливої уваги заслуговує фреймування архетипних образів в медійних потоках, що тематизує подальшу комунікацію, спрощує смисли, закріплює стереотипність реакцій.

Відбувається прихована реалізація виразу певної настановчої чи ціннісної позиції, яка увиразнюється, уточнюється, тиражується медійними засобами, які посилюють символічну значимість архетипних образів відповідно до актуалізаційних ефектів медіалогіки. Відтак інформаційні трансформації сучасного суспільства в напрямі його тотальної медіатизації сприяють концептуалізації сучасних медійних платформ в якості повноцінних дівців впливу на повсякденне життя та суспільну свідомість, ілюструючи процеси взаємопроникнення медійних та немедійних систем, водночас значно проблематизуючи формування критичних засад медіакультури.

Література:

1. Луман Н. Реальность массмедиа / пер. с нем. А.Ю. Антоновского. М.: Праксис, 2005. 256 с.
2. Юнг К. Г. Архетип и символ. Москва: Канон, 2016. 336 с.

АРХЕТИП СПОЖИВАННЯ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ ЙОГО ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІ В СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Ланіна Вікторія Вікторівна

кандидат соціологічних наук, завідувач навчальної лабораторії соціологічних та освітніх досліджень, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Відомо, що серед актуальних питань, на дослідження яких спрямовані зусилля соціологів є питання споживання, споживчої поведінки та культури споживання. Вочевидь, що на сучасному етапі суспільних трансформацій споживання відіграє все більш важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій населення і стає предметом наукових дискусій як в Україні та і за її межами. У суспільній свідомості зміцнюється уявлення про споживання як одного з найважливіших ідентифікаційних критеріїв соціальної диференціації суспільства. Чисельні наукові соціологічні та економічні дослідження підтверджують тісну залежність сучасних стратифікаційних процесів від певних усталених стилів споживання та фіксують значущість споживчих практик для стабільного відтворення соціальних відносин. Сам процес споживання є одним із найважливіших універсальних процесів організації суспільного життя та основоположним елементом економічних взаємодій між людьми. Тому споживання доцільно визнати як цивілізаційний транскультурний архетип забезпечення ресурсного обміну у будь-якому суспільстві.

Серед сучасних науковців, які вивчали проблеми споживання в Україні в 60-80-ті роки ХХ ст., був відомий український соціолог В.Тарасенко, який у монографії «Соціологія споживання» обґрунтував

наукові можливості соціологічного підходу до вивчення споживання [1, с. 14-33]. Наукові спроби з'ясування специфіки організаційних засад та тенденцій функціональних змін інституціональних систем споживання в постсучасних «суспільствах споживання характерні для праць Ж. Бодрійєра, П. Бурдьо, З. Баумана, Е. Гіденса, Д. Ліона, С. Майлза, М. Фезерстоуна та ін. [див.: 2]. У своїх працях вчені вказують на суперечливий характер тенденції посилення інституціональної автономності процесу споживання і його відриву від систем виробництва. Більшість авторів відзначають також, що в постсучасному суспільстві підсилюється символічна функція споживання.

В сучасних наукових доробках Ф. Джеймісона [3], М. Маклюєна [4] та ін. визначається, що суттєвий вплив на споживача здійснюють засоби масової інформації. Можна відзначити, що важливим стимулюючим механізмом у трансформації інституціональних систем споживання сучасних соціумів є реклама. У процесі рекламних розповсюджень нав'язаних зовні смаків, думок, настроїв виникають все нові технологічні способи підштовхування людей до нескінченної погоні за новим «життєвим стандартом», роблять їх фанатичними прихильниками моди. Реклама, як доводить Чудовська-Кандиба [5], сприяє формуванню споживання не «того що», а «для того щоб», не як трата, витрата, засіб для виживання, а як напрямок розвитку людини, конструювання його ідентичності.

Реклама намагається не просто задовольнити поточні потреби, а викликати до життя довгострокові, «укорінені» потреби в товарах та послугах, пропонованих рекламою. У такий спосіб досягається схильність адресатів реклами до придбання певного блага, а це створює можливість довгострокової видозміни структури споживання в напрямку, бажаному для виробників товарів і послуг. Водночас варто також звернути увагу на ту важливу обставину, що в сучасних умовах віртуалізованої та насиченої інформаційними технологіями глобалізованої ринкової економіки реклама постає не як локальний, зовнішньо привнесений елемент системи споживчих відносин, а як знання. Таким чином, соціальна роль реклами чітко виявляється в зміні структури переваг у споживчому попиті. Нерідко тільки реклама здатна перемістити ті чи інші блага на більш високий щабель споживчих переваг, тому що лише вона здатна надати цим благам такого привабливого іміджу.

Архетипні рекламні символи породжують у споживача ілюзію, що у випадку споживання (використання) пропонованого блага він зможе підвищити свій особистий престиж і домогтися підвищення соціального статусу. У соціальній ситуації, коли існує нерівність у суспільному становищі (соціальному статусі), люди, що перебувають на різних рівнях суспільної ієрархії, мають досить різний соціальний «ранг». У таких умовах спробу людей «вирівняти» свій соціальний статус, домогтися його підвищення психологічно цілком можна пояснити. Засобом досягнення цієї мети є споживання, воно відіграє в цьому процесі важливу роль. Цю обставину враховують творці реклами, що адресують рекламні заклики підрастаючому поколінню, молоді; адже вони прекрасно розуміють, що споживчі смаки й переваги у цієї вікової категорії формуються під впливом навколишнього середовища, і в першу чергу груп ровесників.

Література:

1. Тарасенко В. І. Соціологія споживання: методологічні проблеми Київ, 1993. 165 с.
2. The consumer society / edited by Neva R. Goodwin, Frank Ackerman, David Kiron. Washington, D. C.: Island Press, 1997. 385 p.
3. Джеймісон Ф. Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму / пер. з англ. П. Дениска. К.: Вид-во «Курс», 2008. 504 с.
4. Маклюєн М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / пер. с англ. В. Николаева; закл. ст. М. Вавилова. М.; Жуковский: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. 464 с.
5. Чудовська-Кандиба І. А. Соціокультурні виміри рекламних практик. К.: Вид-во «КІС», 2010. 446с.

АРХЕТИПИ ЕТАПІВ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Марченко Володимир Юрійович

аспірант Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування,
Національна академія правових наук України,
провідний юрисконсульт Державного підприємства «Завод імені В.О. Малишева»

Сучасна демократична, соціальна, правова держава та суспільство не можуть повноцінно функціонувати без розвиненої системи місцевого самоврядування. Проведення в Україні реформи децентралізації влади має забезпечити побудову нових форм та змісту муніципальних відносин, забезпечити створення нової збалансованої моделі організації влади, зокрема і місцевої, в країні. Один із аспектів проведення подібних змін – це врахування звичаїв та традицій, що склалися на теренах України протягом багатьох років.

У процесі проведення дослідження застосовувалися такі загальнонаукові та специфічні методи: історичний метод – застосовується для дослідження етапів розвитку місцевого самоврядування; абстрактно-логічний метод – використовується для формулювання узагальненого визначення поняття «архетип», висновків і рекомендацій за результатами проведеного дослідження; метод синтезу – формулювання висновків за результатами дослідження.

Архетип (з грецької – «першообраз») – первісний образ, який визначає подальший розвиток явища. Тобто це певна несвідома основа, яка й детермінує можливі напрями розвитку. З позиції архетипного аналізу можна розглянути й основні засади розвитку місцевого самоврядування на теренах України від давніх часів до сучасності. На мою думку, доцільним є виділення восьми основних етапів розвитку місцевого самоврядування на території України.

Перший етап – це місцеве самоврядування часів «Трипільської цивілізації». І. Дробот та М. Смаровайло, спираючись на працю археолога Відейка «Трипільська цивілізація» стверджують, що демократія була добре відомою трипільцям. Найважливіші рішення вони приймали на загальних зборах, а організацією внутрішнього життя займалися старійшинами [1, с. 248-249]. Для цього часу були притаманні архетипи: «особистої свободи», «землі», «матері» [2; 3]. Для кожного наступного етапу розвитку місцевого самоврядування на теренах України характерні всі наведені архетипи, крім архетипу «особиста свобода», вага якого постійно зменшувалась, проте з часом набували значення й нові архетипи, які то зникали, то з'являлися знову.

Другий етап розвитку місцевого самоврядування – часи слов'янських племен та існування Київської Русі. В цей час набуває вагомого значення архетип «обрядовості». Всі основні питання життєдіяльності громади вирішувались на віче, що мало необмежені повноваження (зокрема князі обиралися на 1 рік [4]).

Наступним етапом розвитку стало місцеве самоврядування часів занепаду Київської Русі за татаро-монгольської навали з повною втратою архетипу «особистої свободи» та набуттям особливого значення архетипом «бідності», який буде мати провідне значення аж до років незалежності. Селянські зібрання процедурно ще нагадували віче, проте не мали такої широти повноважень, як у минулому [5, с. 30-31].

Четвертий етап – литовсько-польський період, у який активно розвивалося магдебурзьке право. Магдебурзьке право означало відміну дії звичаєвих норм, а отже і применшення архетипу «обрядовості», запровадження міського самоврядування у вигляді частини державної влади [6, с. 578].

Поява військової демократії часів Козаччини ознаменувала перехід до п'ятого етапу розвитку місцевого самоврядування. Це був період відродження українських традицій врядування. Відроджені були й усі архетипи в житті людей. Основним органом управління того часу була рада. Разом із тим В. Антонович, інтерпретуючи сутність козацької ради наголошував, що: «... рада була відгуком старого вічевого ладу» [7, с. 167].

Шостий етап – це занепад місцевого самоврядування за часів Російської та Австро-Угорської імперій. Органи місцевого самоврядування мали формальний характер. Як зазначає Я. Черниш, місцеве самоврядування «не може сформуватися зверху, через децентралізацію. Неможливо штучно створити будь-який компонент громадянського суспільства» [8].

Після занепаду місцевого самоврядування за часів Російської та Австро-Угорської імперій, на початку ХХ ст. була спроба відновити місцеве самоврядування. На розвиток місцевого самоврядування мали значний вплив розроблений Центральною Радою проект закону «Про владу на місцях і місцеве самоврядування» та Конституція УНР, що закріплювала державний лад на засадах децентралізації (стаття 5 Конституції УНР надавала землям, волостям і громадам права широкого самоврядування) [9].

Сьомим етапом став остаточний занепад системи місцевого самоврядування за часів Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР). Згідно з Конституцією УРСР 1937 року ради виступали представницько-розпорядними органами державної влади всіх рівнів [10], а в нормах Конституції 1978 р., були закріплені як складові єдиної системи представницьких органів державної влади України [11].

Останнім етапом розвитку є побудова системи місцевого самоврядування в незалежній Україні. На початку незалежності відродилися всі архетипи, що були присутні в місцевому самоврядуванні часів трипільців та козацької доби. Проте, відповідно до останніх тенденцій, особливого значення знову набуває архетип «бідності».

На підставі викладеного, слід зазначити, що нашій державі терміново необхідно почати формувати професійний апарат державного управління, дотримуватись усталених основних архетипів при проведенні реформ, а особливо реформи децентралізації влади. Історичний досвід розвитку місцевого самоврядування, розглянутий в даному дослідженні дозволяє однозначно стверджувати, що як тільки починав набирати вагу архетип «бідності», а інші архетипи втрачали свої позиції, українці втрачали навіть ті крихти місцевого самоврядування та державності, які мали. Вважаю, що поглиблене вивчення причинного зв'язку архетипу «бідності» та інших архетипів із тенденціями розвитком місцевого самоврядування потребує додаткового наукового вивчення.

Література:

1. Дробот І., Смаровайло М. Передумови виникнення місцевого самоврядування. Актуальні проблеми

- державного управління: зб. наук. праць. ОРІДУ, 2004. Вип. 2 (18). 324 с.
2. Стражний О. С. Український менталітет: ілюзії, міфи, реальність. Київ : Книга, 2008. 368 с.
  3. Юрій М. Ф. Етногенез та менталітет українського народу. Київ: Таксон, 1997. 237 с.
  4. Верв. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. При Президентові України ; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т.5: Територіальне управління / наук.-ред. колегія: О. Ю. Амосов (співголова), О. С. Ігнатенко(співголова) та ін. / за ред. О. Ю. Амосова, О. С. Ігнатенка, А. О. Кузнецова. Харків: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2011. 408 с.
  5. Швидько Г., Романов В. Державне управління і місцеве самоврядування в Україні: історичний нарис. Київ: Вид-во УАДУ, 1997. Ч. 1. 140 с.
  6. Брущенко Є. Національний підхід при формуванні територіальних громад в контексті зарубіжного досвіду. *Актуальні проблеми європейської інтеграції*. Одеса: Фенікс, 2008. Вип. 3. С. 577–580.
  7. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні. Київ: Дніпро, 1991. 238 с.
  8. Черниш Я. Співвідношення місцевого самоврядування та демократії: основні підходи. URL: <http://intkonf.org/chernish-yav-spivvidnoshennya-mistseвого-samovryaduvannya-ta-demokratiyi-osnovni-pidhodi/> (дата звернення: 20.06.2021).
  9. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (дата звернення: 20.06.2021).
  10. Конституція УРСР від 30 січ. 1937 року. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата звернення: 20.06.2021).
  11. Конституція УРСР від 20 квіт. 1978 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/888-09> (дата звернення: 20.06.2021).

АРХЕТИПНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Недюха Микола Петрович

доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри публічного та приватного права, Навчально-науковий гуманітарний інститут
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Сутність архетипів як спадкових, притаманних етносу змістових структур колективного несвідомого та особливості його впливу на життєдіяльність суспільства досліджували, як відомо, Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, К.-Г. Юнг, Е. Фромм, а також Ж. Дюран, М. Маффесолі, Р. Барт як представники Паризького Центру досліджень уявного та «філософії міфічної повсякденності та буденності». Загальновідомо, що колективна свідомість не може не бути відображенням соціальних станів суспільства, уособлюючи певний рівень його розвитку та потенціал змін, спроможність до соціальної організації та правопорядку, самоорганізації/самоврядування територіальних громад тощо. Відповідно архетипи як засіб соціологічного пізнання та складова наукового інструментарію соціолога цілком слушно можуть розглядатися як своєрідна мітологія дослідження суспільства. Так, приміром, науковий інструментарій засновника французької школи архетипіки Ж. Дюрана полягає в обґрунтуванні проблематики функціонування постмодерного суспільства концептуальними вимірами Логоса та Міфу [1]. Натомість дослідницький потенціал архетипної мітології пізнання постмодерної сучасності видатного французького соціолога М. Маффесолі визначається постулатами політичної антропології [2], релятивізму [3], занепаду індивідуалізму в масовому суспільстві [4] тощо. Зворотний вплив суспільства на змістовне наповнення та функціональну спроможність архетипів, їхню здатність до формування глибинних суб'єкт-об'єктних залежностей у соціальному просторі і часі поставали предметом дослідження Ж. Коен-Сеа та Люсьєна Сева.

Архетипічна складова вітчизняної соціологічної науки в частині змістовного та функціонального втілення архетипів Логосу та Міфу дозволяє стверджувати, що суб'єкт української державності – нація, що дала назву країні, в частині утвердження соціального порядку постає як єдність волі і дії, врівноваженості і напруженості, внутрішньої концентрації та динамічної спрямованості, розуміння доцільності поєднання характеру історичних завдань та адекватних засобів їх досягнення (архетипи землі, території, матері, окремішності, особистої свободи, обрядовості, самодостатності тощо). При цьому архетипний образ «Антропос», постаючи як колективне «Ми», знаходить своє втілення у функції інтеграції, консолідації українського суспільства, а у кризових ситуаціях може набувати деструктивних форм масової поведінки.

Архетипи Хаосу і Порядку, зважаючи на їх глибинну багатовікову укоріненість, спроможність до формування соціальної тканини суспільства через т. зв. невірні стани «хаотичного порядку» та «впорядкованого хаосу», утвердження «порядку» та «хаосу» як стабільних соціальних станів

обумовлюють необхідність формування світоглядних наративів цілеорієнтовального, адаптаційного, інтегративного та мобілізаційного типу, одним з яких може розглядатися теоретико-методологічний потенціал правової ідеології сучасного українського суспільства [5]. Трансформація на теренах України несвідомого у свідоме, його легітимізація як процесу і результату є довготривалим актом сходження нації до модерної держави та пов'язується, за влучним висловом Ж. Дюрана, «із випробуваннями, злетами і падіннями, воскресіннями та спокутою» [1, 209].

Амбівалентність впливу архетипу Тіні на життєдіяльність українського суспільства породжує, з одного боку, раціоналізм, солідарну соціальну дію, а з другого боку, формує середовище протистояння, демагогію й обман, звернення до масових практик маніпулювання громадською думкою.

Архетипний потенціал українського етносу репрезентується героїчною багатовіковою боротьбою і матеріалізується у загальновідомих шести історичних формах української держави, які ідентифікуються як українська державність: 1) держава Київської Русі (VIII – XIII ст.), яка еволюціонувала, як відомо, від одноосібної монархії до федерації та конфедерації, чим продемонструвала у ті далекі часи зразки державного управління, які сьогодні вважаються цивілізаційними; 2) Галицько-Волинська держава; 3) Козацька держава; 4) Західно-українська народна республіка і 5) Українська народна республіка (7 листопада 1917 – листопад 1920). Здобуття Україною Незалежності перетворює архетипний потенціал українського етносу із державотворчого у країнотворчий. Не випадково більшість населення ідентифікує себе, за результатами соціологічних досліджень, з Україною як країною, що важливо врахувати законодавцю, адже згідно з чинною конституційною нормою народ є єдиним джерелом влади в Україні (ст. 5 Конституції України). Зазначене дозволяє констатувати, що для українця національна ідентичність в умовах сьогодення пов'язується з локальною територією та спробами її самоорганізувати, місцевістю, природним і культурним ландшафтом, їх сакралізацією та ритуалізацією, укоріненістю у соціальному часі та просторі, буттєвою прив'язкою до місця походження, проживання, що набуває не лише символічного чи психологічного значення, а й країнотворчого: люди і територія формують країну.

Таким чином, архетипні конструкції колективного несвідомого українського народу мають розглядатися як своєрідна пізнавальна парадигма і спосіб унормування соціальної дії відповідно до морально-етичних і правових настанов, універсальний критерій і, водночас, індикатор міри успішності процесу державотворення, впорядкування соціального та політико-правового простору. Приміром, архетипні засади буття українського етносу дозволяють розглянути правову ідеологію як системну єдність двох нерозривно пов'язаних між собою складових – масових настроїв, емоцій, очікувань і переживань та сукупності правових ідей, теорій, поглядів і норм як відповідне відображення та змістовне втілення архетипів Свободи та Блага. Зазначене обумовлює необхідність формування правової ідеології цивілізаційного типу.

Виходячи з цивілізаційної місії українського народу як державотворчого, маємо наголосити на важливості підпорядкування потенціалу держави завданням утвердження України як демократичної країни рівних можливостей – в соціальному, правовому та людському вимірах. Цього можна досягти лише розвиваючи суспільство як систему в частині забезпечення його базових функцій – ціледосягання, адаптації, інтеграції, відтворення структури та зняття напруги, а також утвердження самодостатності людини [5, с. 20-84] як результату усвідомленого втілення архетипних засад національного буття.

Як свідчать українські реалії, саме з процесом формування людини як особистості, громадянина і працівника, утвердження гідних стандартів рівня й якості життя в частині їх обумовленості діяльністю держави полягають основні проблеми взаємодії держави і суспільства, влади і громадянина, проблеми, які до того ж посилюються конституційною невизначеністю механізмів правового регулювання – у Конституції України відсутні терміни «суспільство» та «країна».

Показово, що Всеукраїнський референдум 1991 року, продемонструвавши понад 90 % підтримки населенням незалежності та суверенності розвитку України, послугував своєрідним компромісом між прихильниками соціального тренду на Сході та національного – на Заході країни, що засвідчило, зокрема, архетипну усталеність до подолання розколотості українського суспільства, розуміння – свідомого чи несвідомого – етнічної укоріненості, державотворчої спроможності та самоорганізаційної достатності. Так само як і усвідомлення наявних для реалізації архетипів самодостатності та самоврядування, які пов'язуються, за А. Смітом, з низкою необхідних і достатніх умов: 1) соціальним миром і спокоєм, що відповідає ментальним характеристикам українця з його традиційним дистанціюванням від влади та зосередженням на власній трудовій діяльності; 2) можливістю кожному зайнятися своєю легітимною справою, передусім, підприємницькою; 3) порівняно невисокими податками.

Архетипні засади розуміння процесу розвитку українського суспільства дозволяють поєднати самоорганізаційний потенціал українського етносу з пріоритетними, визначеними Конституцією України, можливостями держави, передусім, у частині накопичення та соціально справедливого забезпечення винагороди/оплати праці як засобу наближення до цивілізованих стандартів рівня й якості життя на засадах

самоорганізації територіальних громад, формування сприятливого підприємницького клімату, передусім, для малого та середнього бізнесу тощо.

Самоорганізаційні механізми буття українського етносу в їх архетипічному вимірі дозволяють диференціювати українське суспільство, структурувати його за ознаками характеру трудової діяльності, підприємницької активності, типу поселення, легітимного трудового доходу, самоврядування тощо, чим посприяти активізації соціальних зв'язків, усталених у часі та просторі, посиленню динаміки процесів вертикальної та горизонтальної мобільності тощо. Суспільство має функціонувати як живий самодостатній соціальний організм, а не бути «тінню» держави, цілком залежною структурою від волі правлячого класу.

Архетипні засади буття українського етносу як колективного несвідомого працюють на благо України як демократичної країни рівних можливостей, де потенціал українського етносу як державотворця є визначальним, що й обумовлює цивілізаційний вибір як спрямованість процесу модернізаційних змін. Останній формується відповідно до архетипних засад буття етносу, який дав їй назву, та має ідентифікуватися, за С. Гантінгтоном, за ознаками: 1) дієвість представницьких органів, які уособлюють суверенність вибору народу та верховенство права; 2) поділ влади на світську та духовну; 3) соціальний та політичний плюралізм; 4) індивідуалізм, самодостатність; 5) поліконфесійність (католицизм, протестантизм та християнство) [6, с. 97-101]. Обраний Україною європейський шлях розвитку постає своєрідним, виходячи з мітології Ж. Дюрана, «місцем спільного вибору» [1, 207], узасадниченим одвічністю буття українського етносу у соціальному просторі та часі.

Література:

1. Durand Gilbert. Introduction a la mythodologie. Mythes et societe / Preface de Michel Cazenave. Paris: Editions Albin Michel, 1996.
2. Maffesoli M. La violence totalitaire. Essai d'anthropologie politique. Paris: Méridiens-Klincksieck, 1979. 310 p.
3. Маффесоли М. Хвала релятивізму. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2017. № 3. С. 37–47.
4. Maffesoli M. Le Temps des tribus, le déclin de l'individualisme dans les sociétés de masse. Paris: Méridiens-Klincksieck, 1988. 226 p.
5. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: монографія. К.: «МП "Леся"», 2012. 400 с.
6. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. М.: Litres, 2005. 530 с.

АРХЕТИП КУЛЬТУРИ ТА ЙОГО ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ В ПІДТРИМЦІ МІЖІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ВЗАЄМОДІЙ

Судаков Володимир Іванович

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В умовах новітніх соціальних трансформацій, які обумовлені зростаючим впливом інноваційних тенденцій глобалізації, віртуалізації та індивідуалізації суспільного життя актуальним напрямком розвитку теоретичної соціології стали фундаментальні та прикладні дослідження, пов'язані з вивченням тенденцій соціокультурних змін, культурної диференціації та технологічного потенціалу культури. Вочевидь, інноваційні процеси глобалізації культури суттєво ускладнюють завдання наукового розуміння як самого феномену культури, так і її функціональної та технологічної специфіки. Тому переважна більшість науковців підкреслює важливість уточнення соціологічного змісту категорії «культура» як фундаментальної категорії сучасного суспільствознавства, оскільки усталене загальне розуміння культури як комплексу досягнень людства за весь період свого історичного розвитку [1] є надмірно абстрактним і не вказує: по-перше, на універсальні структурні характеристики культури та особливості динаміки її соціально-історичних змін; по-друге, не дає чітких уявлень про характерні особливості формування та розвитку спеціалізованої інституціональної системи культури, яка чинить прямий або опосередкований функціональний вплив на інші інститути суспільства, сприяючи усталеності їх взаємодій.

Вочевидь, слід підтримати позицію соціологів, які у своїх працях виявляють критичне ставлення до традиційного розуміння поняття «культура» культури як наукової абстракції, яка слугує пізнавальним засобом ідентифікації найважливіших ознак якості, що притаманні суспільному життю та людській поведінці. Тому результати аналізу інтелектуальних пропозицій сучасних соціологів загалом засвідчують про спроби визначення нової системи координат соціологічного розуміння культури. Так, Кр. Келхоун, Д. Лайт та С. Келер пропонують більш «вузьке» загальне визначення культури, шляхом ідентифікації її атрибутивних соціальних складових як культурних універсалій: «Культура – це мова, норми, цінності знання та символи, які формують певний спосіб життя. Культура є розумінням дій окремих людей, які поділяються з іншими людьми заради забезпечення стабільного самовідтворення певної групи» [2, р. 7].

Близьку точку зору формулює і Г. Бехман, який визначає культуру як рефлексивну форму людського досвіду. Цей вчений стверджує, що сучасне поняття культури має рефлексивне значення та базується на порівнянні. «Культура як рефлексивна форма створює дистанцію до усього чужого, проте водночас дозволяє ще доволі далекому та відстороненому наблизитись до суспільства у якості чужої культури» [3, с. 111]. Загалом такий підхід, як вважає соціолог, дає можливість уникнути поширеного суто формального опису соціальних функцій сучасної культури та визначити її єдину функціональну спрямованість у трьох вимірах: 1) культура має особливе значення для формування та розвитку людини як особистості, вона є системою загальноприйнятих звичаїв в певному суспільстві, які відрізняються від звичаїв інших суспільств та культур; 2) культура є значущою чеснотою, що фіксує відмінність між культурою та простим буденним існуванням людей; у такому виразі культура виступає як очищення життя та позначає їх соціальний розподіл на «високу культуру» та «масову культуру»; 3) культура поділяє суспільство на історичні епохи – вона дозволяє людям, кинувши погляд на минуле визначити чинники прогресу в ставленні до природи та здійснити оцінку прогресивних змін в існуючій системі суспільних відносин [3, с. 111-112]. Слід вказати, що таке розуміння функціональної спрямованості сучасної культури вказує на таку її атрибутивну властивість як змагальний характер. Відомо, що в умовах глобалізації суттєво посилюється конкуренція між культурами, прояви якої різним чином пояснюються в соціологічних теоріях глобальної модернізації та глобальної залежності.

Доцільно звернути увагу, що представлені по суті дві концептуальні позиції відображують та підкреслюють онтологічний архетипний статус культури у якості основоположного чинника людського розвитку та суспільних змін. Однак, наш погляд, формуючи свою аргументацію вчені недооцінюють ту важливу обставину, що культура, як втілення результативних тенденцій суспільно-історичної практики, є значущим ресурсним фактором легітимації і технологізації соціальних дій та соціальних претензій індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя, що забезпечується специфічним впливом різноманітних організацій інституціональної системи суспільства, важливим компонентом якої є також і спеціалізовані інститути культури. Вочевидь, що певна складність концептуального тлумачення даного питання обмовлена тим, що, власне, «культурною» реально може бути позначена будь-яка соціальна дія в інституціональних сферах економіки, політики, права, комунікацій, а також у різних вимірах ставлення людей до природи, до свого здоров'я, до організації власного домогосподарства, до місця проживання. Певним парадоксом є також і та обставина, що навіть здійснена кримінальна дія дисфункціонального характеру, наприклад, у сфері економічних відносин може визнаватись «культурною» у разі її виправдання судовими інституціями. Саме тому перспективний інноваційний напрямок досліджень в новітній соціології може бути пов'язаний зі спеціалізованим вивченням прямої та опосередкованої функціональної ролі архетипу культури в підтримці стабільності міжінституційних взаємодій та комунікацій.

Література:

1. Culture // Abercombe N., Hill St, Turner Br. The Pinguine Dictionary of Sociology. Third ed. London: Pinguine books Ltd., 1994 P. 99.
2. Kelhoun Cr., Light D., Keller S. Sociology. 6th ed. New York: McGraw Hill, 2006. 651 p.
3. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / пер. с нем. А. Ю. Антокольского, Г. В. Гороховой, Д. В. Ефременко, В. В. Каганчук, С. В. Месяц. 2-е изд. М. : Логос, 2012, 248 с.

ВИТОКИ ПОПУЛІЗМУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Сушич Олена Володимирівна

доктор наук з державного управління, доцент, завідувач лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень ІСПП НАПН України

Незважаючи на існуюче різноманіття визначень популізму, в науковому середовищі не вщухають дискусії навколо питань його генезису та причин розквіту цього феномену на різних етапах суспільного розвитку.

З одного боку, при визначенні популізму, як у випадку з будь-яким іншим поняттям, утвореним за допомогою суфіксу «-ізм», маємо справу зі значеннями, спорідненими до ідейних течій чи рухів, назв вчень чи стилів, станів чи характеру діяльності, які до того ж не завжди мають схвальну конотацію. Дійсно, у загальному вжитку явище популізму набуло негативного значення, як політика або риторика, що пропонує прості рішення складних проблем, простіше – оманливих обіцянок та марнослів'я.

З іншого боку, як популізм означають й історично сформований перехідний тип політичної свідомості, адже цей феномен не з'являється на пустому місці й стає найбільш затребуваний у складні періоди суспільного розвитку, особливо під час різноманітних соціальних криз. За останні 20 років

популістські партії потроїли свою підтримку в Європі, при цьому особливо помітне їх зростання спостерігається після світової економічної кризи 2008 р. [1].

Зважаючи на поширене визначення сучасного етапу розвитку українського суспільства і держави як кризового стану у політичній, соціально-економічній, культурній та духовній сферах суспільства, пропоную подивитись на феномен популізму крізь фокус соціетальної кризи в Україні.

Наш час називають ерою криз. Кризи різних масштабів, рівнів та порядків стали невід'ємною складовою сучасного світу, який пристосовується до існування в кризових умовах. І це завдання стає дедалі складнішим, оскільки на відміну від своїх, так би мовити, класичних аналогів у минулому сучасні кризи відбуваються у формі спонтанного мутагенезу. Саме тому правильніше буде сказати, що ми існуємо в добу соціетальних криз [детальніше див.: 2]. Мутація криз, утворення нових складних форм за рахунок комбінацій кризових елементів, перетворення криз у «самопідживлюваний процес» шляхом відтворення або перетікання в нові форми – такою є нова реальність соціетальної кризи. Кризу саме такого масштабу спостерігаємо нині в Україні.

Глибока соціетальна криза в Україні є надзвичайно складним явищем. По суті, ми маємо справу одразу з кількома кризами, що охопили всі рівні соціального: від особистісного до соціетального. Одні з них виникли майже одночасно, інші, як наслідок, були породжені причинами і наслідками раніше посталих, але незавершених криз.

Архітектоніка соціетальної кризи складна і багатогранна, але, водночас, доволі природно структурується в кількох залежних системах координат, що оприявнюють відповідні зрізи соціетальної кризи в Україні. Ідеться про такі координати:

- системні координати, унааявлені кризою основних сфер соціальної системи: політико-правової, економічної, соціальної, духовної;
- структурні координати, полюсами якої є криза інституцій, криза інтересів та цілей, криза цінностей, криза ідентичностей;
- темпоральні координати, що відтворюють кризові цикли у розвитку суспільства та держави;
- соціально-психологічні координати, що відображають проблему кризової (масової) свідомості на рівні соціально-психологічних феноменів.

Кожен із кризових зрізів характеризує цілком конкретний аспект соціетальної кризи, який можна розглядати як у відносній автономності, так і в щільній взаємозалежності з іншими її аспектами. У своєму поєднанні в кожному новому зрізі компоненти соціетальної кризи відтворюють її нову якість. Відповідно, у своїй сукупності вони формують складну (багатофакторну), суперечливу (різновекторну) та динамічну архітектоніку соціетальної кризи в Україні, де кожне явище (компонент її структури) можна розглядати і як причину, і як наслідок суперечливих тенденцій національно-державного розвитку України.

Відповідно, у зазначених координатах вибудовується багатофакторна модель соціетальної кризи в Україні, яка розкриває діалектику консолідаційності та конфронтаційності в українському сьогоденні, і яка структурується низкою похідних моделей, що унааявлюють її кризові зрізи, зокрема такі, як:

– *контурна двовимірна модель соціетальної кризи* (системно-структурні координати) поєднує взаємопов'язані та взаємозалежні прояви системної та структурної криз, які утворюють сплетіння системних дисфункцій, що переходять з однієї площини в іншу: одні виникають у ході безпосередніх змін в основних сферах суспільної життєдіяльності, інші – постають унаслідок диспропорції в розвитку її сегментів у ході структурних змін і трансформацій;

– *циклічна модель соціетальної кризи* (темпоральні координати) дає змогу систематизувати часові ритми та періоди соціетальної кризи в Україні, які фактично збігаються з термінами президентських каденцій та виявляють хвилеподібну динаміку змін у тенденціях «демократичного просування» та «авторитарного відкочування», що характеризує нинішній загальносистемний кризовий стан розвитку суспільства і держави;

– *соціально-психологічна модель соціетальної кризи* (соціально-психологічні координати) дає змогу поринути в більш широкий психосоціальний і соціокультурний контекст соціальних явищ і процесів, що гальмують перебіг українського націе- та державотворення, та здійснити його «архетипну реконструкцію» на рівні соціально-психологічних феноменів (за домінуючим типом соціальних переживань та формами соціально-психологічного мислення).

За браком обсягу тексту не маю можливості надати детальний опис кожного з проявів соціетальної кризи в Україні, але допитливий читач може з ним ознайомитися у раніше згадуваній [2] та інших [3; 4; 5] моїх публікаціях. Однак зазначу, що погляд на феномен популізму¹ крізь фокус моделі соціетальної кризи дає цілком чіткі відповіді на причини поширення популістських практик у суспільно-політичному житті в Україні, зокрема в діяльності інститутів державної влади.

¹ І не тільки його, оскільки запропонована модель може слугувати фокусом для розгляду будь-якого соціального явища чи процесу.

Як було вже сказано, ми живемо в епоху криз. Перефразовуючи цю тезу у контексті винесеної у заголовок теми, цілком впевнено можна стверджувати, що ми живимо в епоху популізму. Й для процвітання цього явища в Україні склалися надзвичайно сприятливі умови, враховуючи контекст соціетальної кризи, що наразі є провідним трендом перебігу націє- та державотворчих процесів у найширшому розумінні цього слова. Проте, не варто забувати, що популізм панує до того часу, допоки не починаються дії. Коли ж справи зрушують з місця стає вже не до порожніх балачок. Питання в тому, хто виступить рушієм цих процесів. Однак це вже тема для іншої розмови.

Література:

1. Что такое популизм и почему мы на него ведемся // 24 канал. – 25.04.2019. URL: https://24tv.ua/ru/chto_takoe_populizm_i_pochemu_my_na_nego_vedemsja_n1145959
2. Суший О. В. Націєтворчий процес у координатах соціетальної кризи в Україні. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2019. Вип. 43 (46). С. 83-109. URL: <http://ssppj.org/index.php/ssj/article/view/19>
3. Суший О. В. Консолідаційно-деконсолідаційна поліритмія українського націєтворення. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2018. Вип. (11). С. 209-237.
4. Суший О. В. Глибинні рифи українського націєтворення: архетипна програма конфлікту. *Проблеми політичної психології*. 2017. Вип. 5 (19). С. 103-121.
5. Афонін Е., Суший О. Закономірності та особливості української суспільної трансформації. *Стратегічна панорама: науково-практичний журнал*. 2015. Вип.1. С. 94-108.

САМІСТЬ ЯК АРХЕТИП КОЛЕКТИВНОГО НЕСВІДОМОГО В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУСПІЛЬСТВ

Черних Геннадій Андрійович

кандидат соціологічних наук, асистент кафедри галузевої соціології факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В умовах розвитку сучасних суспільств, впливу глобалізації, демократизації, індивідуалізації та інших наслідків суспільно-трансформаційних процесів, і особливо під час спалаху пандемії COVID-2019 актуалізується проблема становлення та розвитку індивіда, його самості як архетипу колективного несвідомого, що його ввів 1919 року у науковий оберт швейцарець К. Г. Юнг. Термін «самість» найбільш повно розкривається у міждисциплінарній дослідницькій площині – філософії, психології, соціології як архетип психологічної цілісності індивіда, в єдності його свідомого й несвідомого, осердя особистісної неповторності.

Тож, постає наукова проблема, яка полягає у плюралізмі поглядів та думок щодо тлумачення архетипу самості, що створює наукову суперечність інтерпретації та обґрунтування даного поняття як теоретичного конструкту, та можливості використання його в дослідницькому полі соціології. Методологічно дану проблему можна дослідити за допомогою загальнонаукових методів теоретичного дослідження: аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування.

Однак існують складності можливого використання поняття «самість» у соціологічних дослідженнях, адже поруч з цим поняття соціологи та соціальні психологи широко використовують й такі терміни, як: «ідентичність», «самоідентичність», «індивідуалізм», «індивідуалізація», «індивідуалізація», «self» тощо. Передусім постає низка проблем для соціолога-дослідника: по-перше, як операціоналізувати дане поняття, не заплутавшись в системі наявних значень; по-друге, як донести його зміст до респондента, не вдаючись до складних соціально-філософських та психоаналітичних пояснень та тлумачень; й нарешті, як інтерпретувати результати досліджень самості, уникнувши суб'єктивного погляду дослідника на змістовне розуміння даного конструкту. Спробуємо виокремити основні смисли й інтерпретації та обґрунтувати сутність використання даного конструкту в соціологічних дослідженнях.

У соціології та соціальної філософії до робіт, що розкривають питання організації внутрішнього світу індивіда, інтерпретують соціальну реальність та конструюють індивідуальні смисли і практики, відносяться праці таких дослідників, як: П. Бергер, А. Бергсон, М. Вебер, Е. Гуссерль, А. Камю, Т. Лукман, Дж. Г. Мід, Ж. П. Сартр, М. Шеллер, А. Шюц та інші. У вітчизняній соціології дану проблему розглядають в своїх працях Б. Ананьєв, Є. Андрієнко, Ю. Гіллер, О. Гуменюк, Є. Ісаєв, І. Кон та інші.

Безперечно, що «самість» є одним з центральних понять аналітичної психології К. Г. Юнга. Він розглядає самість як своєрідний центр цілісності людини, що об'єднує свідому і несвідому сфери його психіки. Самість, на думку К. Г. Юнга, – «образ життєвої мети», незалежний від бажань і страхів свідомості. «У цьому образі представлена мета повної людини – реалізація нею своєї цілісності та індивідуальності, по своїй волі або проти неї» [1, с. 221-222]. Реалізація самості відбувається в процесі

індивідуалізації (самоздійснення).

Також К. Г. Юнг зазначав, що: «З інтелектуальної точки зору самість – не що інше, як психологічне поняття, конструкція, яка повинна виражати невиразну нами сутність, саму по собі для нас незбагненну ... З таким же успіхом її можна назвати «Богом в нас». Початки всього нашого душевного життя, здається, розуму незбагненим способом зароджуються в цій точці, і все вище і останні цілі, здається, сходяться на ній» [2, с. 219].

Слід також зазначити, що «самість», за К. Г. Юнгом, неможливо виявити емпірично. Це поняття використовується ним для обґрунтування самореалізації індивіда. Остання ж відбувається шляхом занурення у глибини колективного несвідомого і її кінцевою метою є досягнення особистісної неповторності.

В соціологічному словнику можна знайти й більш «об'єктивоване» визначення самості, як «здатності людини уявляти себе об'єктом власної думки, а також узагальнених уявлень оточуючих» [3, с. 244].

Можемо зазначити, що феномен самості знаходиться у площині макро-, мезо- та мікросоціологічного аналізу, тобто у системі пояснення індивід-суспільство, індивід-спільнота (соціальна група), індивід-індивід. Тим самим вигострюється й фокус соціологічного аналізу дослідника, який може надати різні інтерпретації розвитку самості в залежності від об'єкт-предметного розкриття проблеми. Адже, на нашу думку, самість постає у суспільному ракурсі – як пояснення людської зацікавленості проявом своєї активності, самореалізацією в суспільному розвитку так само, як й її взаємодією з соціальною групою (організацією) та відношенням останньої до себе – це по суті стає проявом характеру людських інтенцій, амбіцій та самореалізації.

Як бачимо, «Я-ідентичність» має важливе значення у формуванні самості людини. Вона виявляється у сукупності уявлень про себе, які дають можливість відчувати власну унікальність та автентичність. Але в той же час, особистість може зазнати краху самості у процесі деіндивідуалізації – втрати самооцінки, небажання самовизначатися, розчиняючись у масі. К. Г. Юнг використовує поняття «самості» для обґрунтування самореалізації індивіда. Самореалізація й відбувається шляхом занурення у глибини колективного несвідомого. Кінцевою метою індивідуального розвитку є досягнення особистісної неповторності.

Як підкреслює І. Кон, «Я» – самість..., на основі якої індивід відрізняє себе від зовнішнього світу та інших людей. Самість – єдність «реальної ідентичності» індивіда та його самосвідомості» [4, с. 25-38]. Однак, слід ще зазначити, що процес розвитку самості проходить, згідно Дж. Міда, дві стадії. На першій стадії самість індивіда конструюється через організацію приватних уявлень (аттитюдів), так би мовити опосередковано через уявлення інших індивідів, що в них складаються під час спільної соціальної дії, в якій індивід бере з ними участь. На другій стадії розвитку самість конституюється не тільки «приватними аттитюдами», а й через організацію соціальних уявлень узагальненого іншого, або соціальної групи – цілого, до якого належить даний індивід [5, р. 158]. Тобто можна прослідкувати невід'ємну інтеграцію самості на усіх рівнях її становлення та розвитку.

Отже, можемо зробити висновок, що архетип самості – це складний конструкт в якому відображається організуючий принцип, функція якого – інтегрувати, об'єднувати, адаптувати індивіда до стану психологічної цілісності в соціальному несвідомому. Згідно з теорією архетипів, архетип самості включає в себе і протилежний полюс: схильність психічних одиниць до дезінтеграції, протиборства або стагнації. Тобто, даний конструкт можна використовувати в дослідженні як позитивних чинників розвитку особистості в умовах сучасних трансформацій так і в негативному контексті. Базова складова формування та розвитку самості – це чітка система цінностей, потреб та інтересів індивіда, які формують певну мотивацію до самореалізації, що потребує окремого соціологічного дослідження.

Література:

1. Юнг К. Г. Ответы Иову. Москва, Канон, 1995. 352 с.
2. Юнг К. Г. Аналитическая психология: Прошлое и настоящее. Москва, 1995. 320 с.
3. Соціологія: словник термінів і понять / За ред. Біленького Є. А., Козловця М. А. Кондор, Київ, 2006. 236 с.
4. Кон И. С. Категория «Я» в психологии. Социологический журнал. М.: Наука, 1981. Т. 2. № 3. С. 25-38.
5. Mead G. H. Mind, Self, and Society. From the Standpoint of a Social Behaviorist. Chicago: The University of Chicago Press, 1934. 536 p.

СЕКЦІЯ 27

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ РЕЛІГІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

СХІДНІ ДУХОВНІ ПРАКТИКИ В ЖИТТЄВОМУ СВІТІ ОСОБИСТОСТІ:
ТРАНСПЕРСОНАЛЬНИЙ ДОСВІД ТА ПРОБЛЕМА ЙОГО ОСМИСЛЕННЯ*Зубарев Олександр Сергійович*кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У сучасному індивідуалізованому суспільстві людині все більше доводиться думати про те, ким бути, до чого прагнути, які цінності та ідеї реалізовувати у своєму житті [1]. Духовна ситуація сучасності, визначена релігійним та ідейним плюралізмом, значно в меншій мірі передбачає заданість релігійної приналежності соціальною системою, ніж це було в традиційному суспільстві. Як результат, індивід опиняється перед вибором власного життєвого шляху в аспекті культури, віри, духовних практик, обираючи, зокрема, альтернативні традиційним способи смислородження [2, 3]. Так, за даними опитування студентів, що було проведено кафедрою соціології ХНУ імені В.Н. Каразіна в 2009 році на запитання «Чи сповідуєте Ви яке-небудь релігійне віровчення?» «Так» відповіли 48 % опитаних, «Ні» – 35 %, «Ні, але займаюсь духовними практиками» – 17 %.¹ У дослідженні 2015 року було виявлено, що 18,7 % студентів ХНУ імені В.Н. Каразіна та 20,5% студентів Білоруського державного університету практикують східні духовні практики².

У фокусі нашої уваги життєві світи індивідів, що практикують східні духовні практики в сучасному українському суспільстві. Особливістю східних духовних практик як культурних форм є те, що вони беруть початок від релігій чистого досвіду (індуїзму, буддизму, даосизму), а відтак є трансляторами різного роду психотехнік, що активно інкорпуються в життєвих світах наших сучасників. Предметом нашого дослідження є осмислення індивідами своїх трансперсональних переживань, методи досягнення яких надають їм східні духовні практики (йога, цигун, рейкі тощо). Базуючись на результатах якісного соціологічного дослідження, в якому була реалізована тактика історії життя та використаний метод нарративного інтерв'ювання (загалом проведено 29 нарративних інтерв'ю), можна виокремити ідеально-типові моделі смислових контекстів, у яких осмислюють свої трансперсональні переживання ті, хто практикує східні духовні практики: аргументаційний смисловий контекст; пригодницький смисловий контекст; пізнавальний смисловий контекст; евдеймонічний смисловий контекст; смисловий контекст неможливості артикуляції отриманого досвіду; епіфеноменальний смисловий контекст; смисловий контекст дару; компенсаторний смисловий контекст.

П. Бергер у своїх роботах із феноменології релігії проводить думку, що досвід переживання надприродного є «радикально інакшим», а тому світ надприродного на відміну від інших кінцевих областей значень має здатність з анклаву у межах повсякденного світу перетворюватися в реальність *par excellence*, в порівнянні з якою всі турботи повсякденного життя втрачають свою значимість. Оскільки релігійний досвід переживання надприродного несе певну загрозу стабільності повсякденного життя, то виникає релігійна традиція, яка «привчає» такого роду досвід, захищаючи тим самим повсякденну реальність від неконтрольованого вторгнення надприродного [6, с. 221]. П. Бергер відмічав зниження авторитету релігійної традиції у сучасному суспільстві й пов'язану з цим зростаючу увагу до безпосереднього релігійного досвіду. У цілому, результати нашого дослідження свідчать на користь думки П. Бергера про зростаючу увагу сучасної людини до отримання особистого досвіду переживання надприродного, а от тезу про те, що світ надприродного стає для особистості, яка має до нього доступ, реальністю *par excellence*, здається, можна піддати сумніву. Ми не виокремили смислового контексту осмислення трансперсонального досвіду, в якому би цей досвід розглядався індивідом як дещо, що чітко поділяє його життя на «до» та «після» трансперсонального переживання.

Таким чином, запропонована типологія дозволяє більш глибокого зрозуміти причини популярності східних духовних практик в українському суспільстві. Східні духовні практики можна розглядати як

¹ У межах цього дослідження, було опитано 3058 студентів українських вишів (вибірка репрезентативна), 628 російських та 300 білоруських студентів (вибірка нерепрезентативна) [4, с. 252-253].

² Дослідження проведено спільно Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна, Білоруським державним університетом (Мінськ) та Університетом імені Олександра Ступльгінкіса (Литва). У рамках дослідження було опитано 621 студент ХНУ імені Каразіна та 600 студентів БГУ другого та четвертого курсів [5].

джерело неінституціалізованого трансперсонального досвіду, отримання якого жорстко не регламентоване релігією та психіатрією – основними соціальними інституціями, які за це відповідають. Дослідження показало, що трансперсональні переживання поступово стають частиною повсякдення індивідів, що практикують східні духовні практики, втрачаючи риси радикальної інакшості. Все це створює підґрунтя для розробки нової соціологічної теорії трансперсонального.

Література:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Логос, 2005. 390 с.
2. Бевзенко Л. Стили жизни переходного общества. К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2008. 144 с.
3. Бурлачук В. Ф. Символ и власть: Роль символических структур в построении картины социального мира. К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. 266 с.
4. Ніколаєвська А.М. Релігійні ідентичності в системі соціальних ідентичностей українського студентства. *Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія* / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 520 с.
5. Зубарев О. С. Східні духовні практики як феномен життєвого світу особистості в полікультурному суспільстві: монографія. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 312 с.
6. Бергер П. Религиозный опыт и традиция. *Религия и общество. Хрестоматия по социологии религии* / сост. В. И. Гараджа, Е. Д. Руткевич. М.: Аспект Пресс, 1996. С. 212-228.

РЕЛІГІЯ ЛЮДСТВА ОГЮСТА КОНТА І СУЧАСНИЙ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

Лініч Людмила Михайлівна

кандидат філософських наук, доцент,
Національний транспортний університет

Уніфікація культури і стандартизація всіх сфер суспільного життя за західноєвропейськими та американськими зразками, створення відповідних до них моделей соціальних практик, соціальних структур і соціальних інститутів, що відбуваються під впливом глобалізації неоліберального типу, ознаменували початок третього тисячоліття. Поглиблення трансформації традиційного типу суспільства в модерне визначило багатоаспектні проблеми сучасності.

Одним із таких аспектів, що опинився у фокусі досліджень науковців, стали проблеми релігії, задіяної у процес інституціоналізації глобального світоустрою.

Чи не найбільше уваги перебрали на себе процеси десекуляризації та деприватизації, формування нових релігійних рухів та організацій; глобальної імміграції, в контексті релігійно-конфесійної ідентифікації та змін в географії релігій; дослідження релігійності, її рівня, характеру, динаміки, трансформації сучасних практик традиційних релігій; прояви релігійного фундаменталізму і екстремізму, тощо.

Поряд з таким широким полем досліджень інтерес до формування моделі нової релігії, що має легітимізувати процеси, що протікають у глобалізованому світі, досі залишається поза систематичним осмисленням.

Методологію дослідження складають загальнонаукові принципи соціологічного аналізу, зокрема, порівняльний аналіз теорій, в яких інтерпретуються моделі нової релігії на основі діалектичного та структурно-функціонального підходів.

Уже в XIX столітті родоначальник позитивізму Огюст Конт і його послідовники в своїх вченнях, значної ваги почали надавати питанням: а) пристосування релігій до *нового* (капіталістичного) *соціуму* і особливо до *нової* політичної сфери; б) можливості прогнозування значущих для *нового соціального ладу* способів участі релігії в його стабілізації.

Так, Огюст Конт порушує зазначені проблеми в роботі «Система позитивної політики, або Соціологічний трактат про основи релігії людства», де презентує власну модель нової релігії – позитивної. Під релігією він розуміє те, завдяки чому можна впорядкувати та систематизувати як соціальне, так і особисте людське життя на основі принципу альтруїзму. Альтруїстична, якщо так можна сказати, релігія зосереджує в собі всі прагнення нашої природи – діяльність, любов і думку – і керує політикою, мистецтвом і філософією [1, с. 8-9]. Огюст Конт відкидає головну для традиційних релігій ідею бога, на місце якого має прийти ідея людства при тому, що соціальна сутність і функції релігії залишаються незмінними.

Відзначимо, що Римський католицизм, як соціально-політична система, вважається Контом і досі найбільш досконалим створенням людської мудрості [5], а тому і не дивно, що модель запропонованої ним *нової* релігії дуже схожа з католицизмом.

Релігія в очах Конта – визначальний поліфункціональний соціальний інститут. Він забезпечує регулювання соціальних відносин завдяки здійсненню особливих культових практик, переплетених з політикою.

Релігію О. Конт поділяє на два види: приватна (особистісна, домашня) і суспільна. Практиками особистісного культу є молитви, які дозволяється вигадувати на власний розсуд. Культ суспільної релігії складається із релігійних церемоній, урочистостей і свят, що присвячені вшануванню людства, згадкам про славні події в його історії, різним політичним союзам.

Контівська релігія ідейно близька з основними положеннями громадянської релігії автора філософського трактату «Про суспільну угоду, або принципи політичного права» Жан-Жака Руссо [4, 151-164]. Однак, Конт називає свою концепцію релігією людства. Незважаючи на відмінність смислових меж в названих концепціях, вони за своєю суттю єдині:

– французький мислитель ставить політичні і соціальні перетворення в залежність від релігії, бо саме успішність цих перетворень і потребує, на його думку, реінституціалізації релігії та становлення нових форм віровчення, що ґрунтуються на основі громадянських символів і цінностей, які набувають релігійного статусу;

– Конт же, ставить питання про таку освіту, яка б сприяла витісненню: культу бога культом *Людства* як *Великої Істоти*; теології – соціологією; богослужіння (теолатрії) – соціолатрією і так далі. Визнання зовнішньої єдності світового порядку та підкорення йому, за Контом і складає позитивну віру [5].

Не буде перебільшенням стверджувати, що тут ми стикаємося з двома варіантами проєктів громадянської релігії, які змістовно доповнюють один одного.

Нагадаємо, що глобалізація (франц. global – всесвітній, загальний, від лат. globus – куля), – процес (або комплекс процесів), який вкладає соціальну трансформацію в межі просторової організації соціальних відносин та компромісів, котрі характеризуються поширеністю, інтенсивністю швидкістю і впливом, генеруючи трансконтинентальні чи межрегіональні потоки на низку діяльностей, взаємодії і способів реалізації влади (Д. Гелд) [6, с.83]. За останні десятиліття глобалізація стала ключовим фактором соціальних змін в світі, кінцева мета яких – поява глобального суспільства. Іншими словами, в такому контексті глобалізація може розумітися як процес глобальної перебудови уже складених економічних, політичних, соціальних, культурних систем і структур, зокрема і релігійних.

Це означає, що в релігійних сферах різних країн з'явилися явища запущені в контексті глобалізації. Слід відзначити, що дані явища мають як відміни так і загальні риси, властиві як окремим країнам, так і світу в цілому.

Так, в пострадянських країнах – це пов'язано з процесами формування образу релігії в якості такого інституту, який міг би виступати єдиним виразником національної самосвідомості та захисника традицій, духовного і національного відродження суспільства; поверненням релігії в політику, економіку, культуру, інформаційний, публічний та інтернет простори; зростанням релігійності, зокрема, нетрадиційної.

В західних країнах – процеси ісламізації і прояви релігійного фундаменталізму та екстремізму, «звернення до релігії – чи йде мова про так звані іудео-християнські цінності або про використання фундаменталізму американських церков, – свідчить не стільки про повернення релігійності, скільки про протилежне – про застосування релігії. Таке застосування затребувано необхідністю надати лиск легітимності політичним актам, які, з точки зору класичних критеріїв новочасового гуманізму, сформованого під впливом філософії Просвітництва та Французької революції, представлялися абсолютно нелегітимними [2].

Глобалізація призводить до радикальних змін в релігійній структурі населення світу, географії релігій і територіально-конфесійній структурі сучасних суспільств; поширення ідентифікацій не за культурною, а конфесійною або етноконфесійною ознаками; поширення нетрадиційних релігій та нових культів і вірувань; інституціоналізації нових форм релігії та формування незвичних релігійних структур.

Французький філософ, економіст Жорж Корм описав становлення «феномену релігійності» за останнє тридцятиліття і перетворення його в головне світове питання. При цьому зауважив, що найбільш дивною видається, можливо, не стільки радикальна природа цієї зміни, скільки та прихованість, з якої вона сталася – за нашими спинами, так що ми її навіть не помітили [2].

Поряд із процесами в релігійному житті країн, відбуваються зміни і у ставленні церков до глобалізаційних процесів. Так, наприклад, папа Римський Іоанн Павло II проголосив початок «цивілізаційної любові» і «нової євангелізації», Далай-лама XIV закликає не боротися з глобалізацією, а пристосовуватися до неї, установлювати взаєморозуміння між людьми [3]. Одні мусульманські автори вважають глобалізацію новою колоніальною політикою Заходу, ідеологічним продуктом, що не дає уяви про справжню сутність ісламу. Інші – об'єктивним феноменом, якого неможливо запобігти, внаслідок чого необхідно нею скористуватися для отримання найбільших дивідендів.

Існують ще й треті, які пропонують встановлення світового порядку, заснованого на ісламських цінностях, тому що ісламський світ не сприймає західні ліберальні стандарти, зведені в ранг загальнолюдських цінностей [3].

Слід відзначити, що питання зв'язку релігійних та глобалізаційних процесів не таке однозначне. Але з великою впевненістю можна сказати, що зміни в сучасних релігіях відбуваються не самі по собі: вони результат цілераціональних дій, спрямованих на інструменталізацію релігійних уяв, інститутів та організацій, адже релігія – одне з найбільш консервативних соціальних утворень. Кожна релігія, окрім вже

інституціоналізованої в деяких країнах громадянської, чинить шалений опір глобалізаційним процесам, зокрема властивий їй глобальній уніфікації, стандартизації та калькуляції. Але громадянська релігія сприяє цим властивостям глобалізації, надає їм культового значення.

Громадянська релігія – важливіший інститут так званого громадянського суспільства: атомізованого і тому прилаштованого до того, щоб можна було здійснювати будь які структурні реформи на догоду пануючого класу.

Література:

1. Comte A. *Système de politique positive ou Traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité.* // Т. 2, *Statique sociale ou Le traité abstrait de l'ordre humain* Osnabrück: Zeller, 1967. 472 p. URL: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-54687-2>
2. Корм Ж. Религиозный вопрос в XXI веке. Геополитика и кризис постмодерна / пер. с англ. Д. Ю. Кралечкин. Москва: Институт Общегуманитарных Исследований, 2016. 290 с. URL: <http://loveread.ec/contents.php?id=73131>
3. Религия в глобальных процессах. URL: <https://carnegieendowment.org/2013/09/30/ru-pub-53152>
4. Руссо Ж-Ж Про суспільну угоду, або принципи політичного права / пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.
5. Соловьев В. С. Биография и философия Огюста Конта. URL: <https://kzref.org/auguste-comte--osnovatelepozitivizma-rodilsya-19-go-yanvarya.html>
6. Соціологічна енциклопедія / укладач: В. Г. Городяненко Київ: Академвидав, 2008. 456 с.

ПОСТСЕКУЛЯРНІСТЬ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ

Ніколаско Володимир Леонідович

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та політології факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету (м. Київ)

Соціологічний аналіз процесу секуляризації все частіше доходить висновку про те, що цей процес надто суперечливий, адже є результатом двох взаємовиключних тенденцій: об'єктивно існуючої секуляризації як фактору інституціональних трансформацій в суспільстві, та системою соціальних дій, спрямованих на конструювання та впровадження в суспільне життя нової структури сакральностей, яка отримала назву постсекулярної і яка перебирає на себе функції соціального контролю, що раніше виконувалися традиційними релігіями.

Зважаючи на вище вказану суперечність процесу конструювання постсекулярного світу методологією дослідження була обрана діалектика як логіка, як теорія пізнання та як теорія розвитку в її триєдності. Саме діалектика дозволяє подивитися на інституціональні зміни як на історію складної взаємодії соціальних суб'єктів з соціальними структурами, в яких вони перебувають. А становлення постсекулярного світу, як далі і буде показано, один з таких процесів.

Треба зазначити, що поняття сакралізації має тривалу історію і зустрічається вже в працях Аврелія Августина (354 – 430 р.р.), де означає проміжок часу між нинішнім часом та часом пришествя, в якому язичники та християни могли б жити разом і в мирі. А от поняття постсекулярного світу або постсекулярного суспільства з'явилося лише після гучного теракту 2001 року і, як вважається, належить двом авторам, а саме німцю Юргену Габермасу та канадцю Чарльзу Тейлору. Попри тривалі зміни в змісті поняття сакралізації, яке насамкінець почало означати десакралізацію (позбавлення святості) усього того, що пов'язане з релігією, поняття постсекуляризму фактично означало повернення до Аврелія Августина, але вже в нових історичних обставинах. Воно почало означати:

- і заклик до миру між представниками різних конфесій та вірянами і невірними;
- і віру в практичну можливість становлення такого миру;
- і систему ціле-раціональних дій, спрямованих на конструювання такої віри, інституціоналізація якої й призведе до формування *нової сакральності*.

Щоб більш детально пояснити, що мається на увазі під новою сакральністю, нагадаємо, що вже Конт в своїй теорії позитивного мислення та позитивної релігії закладає підвалини для десакралізації (секуляризації) традиційних релігій. Він пише, що позитивна релігія – це не що інше, як позитивне мислення, яке має «закінчити тепер при належних умовах практичне і теоретичне завоювання області моралі, – області, яка й без того все більш і більш переходить під контроль людського розуму» [2, с. 167]. І додає, що це й буде той «прийдешній релігійний переворот», зумовлений загрозливою аморальністю, який

«проорокували декілька філософів або язичницьких юристів». Але це вже буде не зловісний переворот, а позитивний [2, с. 166-167].

М. Вебер в своїй праці «Протестантська етика» цю думку висловив дещо у інший спосіб: він вказав на головне джерело «секуляризації всього змісту життя» [1], яким є «секуляризуючий вплив власності», боротьба з яким виявляється у формі релігійної аскези [1].

В нинішній термінології цей переворот може бути описаний як секуляризація традиційної релігії, яка супроводжується сакралізацією позарелігійних явищ. Нинішня громадянська релігія та так зване New Age тому приклад.

Іншими словами, постсакральність, а вона ж і постсекулярність – результат такого перевороту, що здійснюється на наших очах.

З питань постсекуляризму написано вже досить велику кількість праць і тут є вже свої класики. Серед них у першу чергу треба відмітити німця Юргена Габермаса, австро-американця і соціального конструктивіста Пітера Бергера, іспано-американського соціолога Хосе Казанову та багато інших. Однак у всіх їх працях можна відмітити декілька спільних рис:

- їх праці написані в дусі своєрідного поєднання постпозитивізму та соціального конструктивізму;
- спрямовані на доведення ідеї неспроможності об'єктивно існуючою тенденцією до сакралізації суспільного життя здолати наявний в суспільстві потяг до тих чи інших вірувань, що мають релігійне забарвлення;

- спрямовані на конструювання віри в нормальність постсекулярної реальності, в якій має знайтися місце і традиційним релігіям, і протестантським, які теж вже набули статусу традиційних, і нетрадиційним або новітнім (включаючи постпротестантські), серед яких перш за все є громадянська релігія, квінтесенцією якої є віра в святість держави, державницьких символів, харизматичних політичних лідерів тощо, а також різного роду містичних вірувань окультного, езотеричного характеру тощо.

Тут треба зазначити ще дві взаємовиключні тенденції: секуляризуючій функції власності протистоїть воля власників, адже остаточна секуляризація релігії ніколи не була у волі буржуа, тому що він знав «часто цитований вислів» Кальвіна, «що "народ", тобто робітники і ремісники, покірні волі Божій лише доти, доки бідні» [1].

Як стверджує Хосе Казанова, **постсекуляризм** – нова течія в релігієзнавстві та соціології релігії, а також нова тенденція у стосунках держави і церкви [4], яку ми й називаємо новою сакральністю.

З огляду на все сказане вище, можна зробити висновок, що секуляризація як соціальний процес:

- більше не є стихійною, бо вона поставлена під політико-ідеологічний контроль;
- є системою цілераціональних дій, легалізованих інститутом права;
- результатом цих дій є постсекулярна реальність, яка поступово набуває інституціональних ознак і яку можна вважати процесом незавершеної секуляризації всіх сфер суспільного життя: моралі, політики, науки, освіти, свідомості, культури і таке інше.

І хоча з 80-х років ХХ століття секуляризаційна парадигма дійсно почала слабнути, а рівень релігійності населення, наприклад, в Україні, значно зріс, це не свідчить про вразливість теорій секуляризації, як вважає значна кількість сучасних авторів, зокрема, Кудряшова І. В. [3], яка досліджує взаємодію релігії та політики і все ж не помітила, що змінилася і сама політика ставлення до релігії з негативної на *позитивну*, чому все повернулося до навпаки. Теперішня політика базується на теоріях конструювання нової сакральності та відповідну інституціоналізацію постсекулярної реальності. Іншими словами, вразливими виявилися не теорії секуляризації, а суспільна свідомість, яка стала предметом інтенсивних маніпулювань за допомогою *інформаційних* технологій на догоду можновладцям, що, у свою чергу, почало негативно позначатися на науці, освіті, культурі тощо.

Секуляризуюча функція власності нікуди не поділася, але в сучасній функціоналістській теорії відома ще й так звана анулююча функція, властива пануючій політичній волі, спрямованій на контрольоване врівноваження між секуляризацією та сакралізацією, результатом чого й стала постсекулярна реальність та теорії, що *обґрунтовують її закономірність*.

«Бог помер» – стверджував Ф. Ніцше, маючи на увазі незупинне розгортання секуляризуючого світ процесу. Але він же, стверджуючи, що людське занадто людське, натякав на те, що в хибній свідомості місце бога часто посідають дияволи.

Література:

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму.

URL: http://lib.sumdu.edu.ua/library/docs/Materiali_do_kyrsiv/Veber.pdf

2. Конт О. Дух позитивної філософії (Слово о положительном мышлении). Ростов н/Д: «Феникс», 2003. 256 с.

3. Кудряшова І. В. Как изучать взаимодействие религии и политики.

URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/161/161ea39d436304c6652fa7b07949268e.pdf>

4. Casanova J. Rethinking Secularization: A Global Comparative Perspective. URL:

https://www.researchgate.net/publication/265540966_Rethinking_Secularization_A_Global_Comparative_Perspective

МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ РЕЛІГІЇ З МЕТОЮ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНОЦЕНТРИЗМУ ПРАВОСЛАВНИХ УКРАЇНЦІВ ЛУГАНСЬКОЇ І ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ. НОВИЙ КУРС ПЦУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

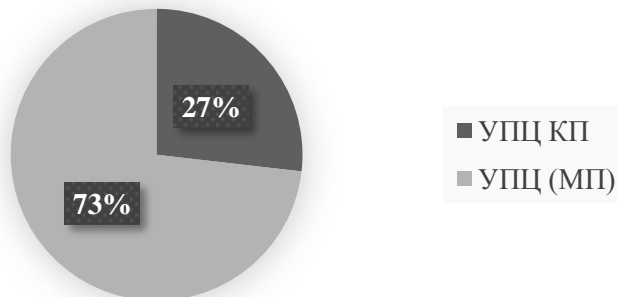
Проценко Павло Вадимович

аспірант Школи журналістики Національного університету «Києво-Могилянська академія»

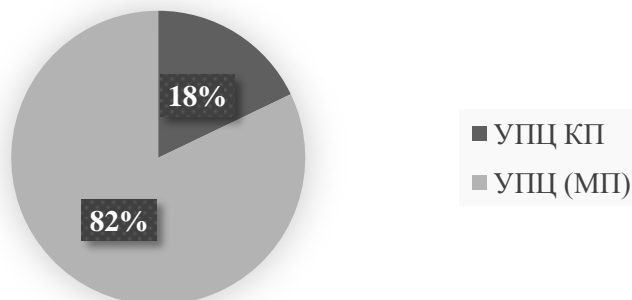
Поступова ізоляція населення Луганської і Донецької областей в інформаційно-культурній сфері від основної частини України бере свій початок в кінці 90-х років ХХ століття [2]: інформаційний, культурний, релігійний вплив Росії на українське прикордоння виявився неспівставним з можливостями і ресурсами для опору з боку України [4]. Складна економічна ситуація, масовий виїзд місцевого населення на заробітки в РФ, закріплення олігархічних кланів при владі і, як наслідок, створення і діяльність однієї політичної партії - всі ці чинники призвели до посилення відцентрових тенденцій у настроях місцевих громадян цих областей України. Обласна і місцева влада номінально вважалася українською.

Подібний стан суспільства відобразився і в релігійній царині. Російська Федерація використовуючи свою провладну конфесію РПЦ, а через неї УПЦ МП за допомогою економічних важелів, через залежний бізнес, олігархів максимально швидко наповнила Луганську і Донецьку області власними парафіями [6].

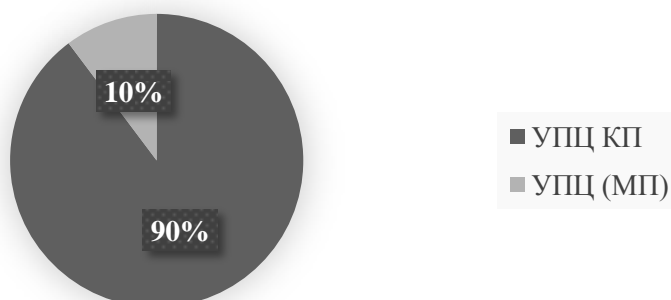
**Кількість парафій в Україні
станом на 2014 р.**

**Кількість парафій в Україні
станом на 1997 р.**

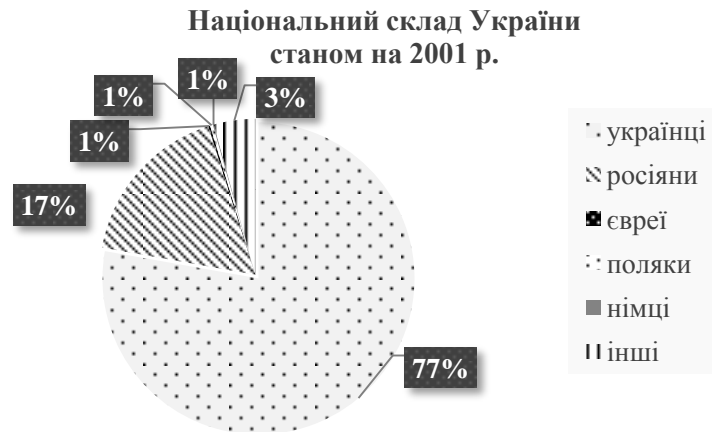

**Кількість парафій в Луганській області
станом на 2011-2013 рр.**

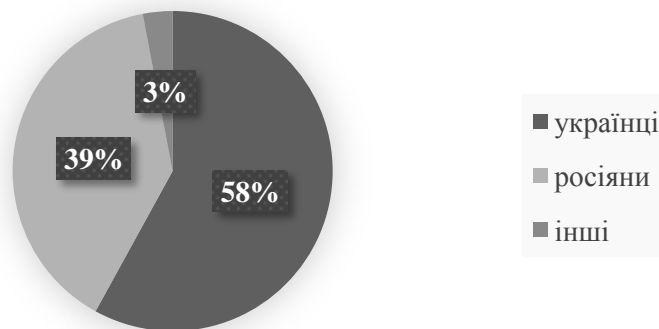

Діяльність РПЦ – УПЦ МП слугувала потужною пропагандистською силою, на яку спиралась Росія в своїй інформаційній присутності. Штучні обмеження в інформаційному, культурному, релігійному і політичному просторі, які створила місцева влада, керована олігархами, і яким ніяк не протистояла влада центрального уряду, - вели до неминучого розквіту сепаратизму [7].

Не допомогло подолати тенденції до сепаратизму і те, що більшість населення Луганської і Донецької областей до 2014 року – українці [6].

Національний склад Луганської області станом на 2001 р.

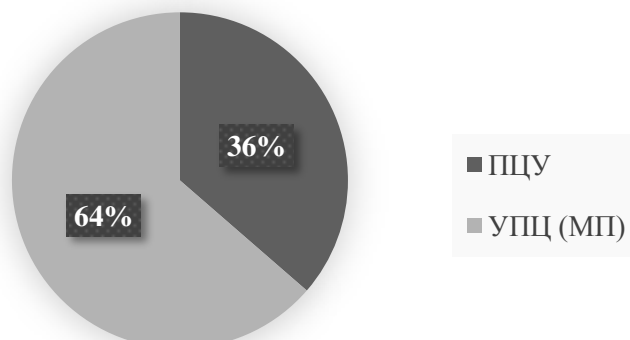

Події 2014 року, водночас з початковим етапом військової кампанії Російської Федерації на Сході України доводять досконалу стратегічну підготовленість агресора [3].

Плани по дезорієнтації місцевого українського населення в культурній, релігійній та інформаційній площині, місцевий сепаратизм, заледве не призвели до катастрофи на кшталт миттєвої втрати Криму. Важливо відзначити, що саме ці три напрямки ворожої діяльності (у культурній, релігійній та інформаційній площині) є основними опорами ідеології «русского міра» [8].

Сучасна ситуація на Сході України кардинально змінилася за роки війни: реалізовано нагальні заходи по створенню нового інформаційного, культурного, політичного простору. Наступним кроком ми бачимо повернення на ці терени релігійної свободи, привласненої раніше РПЦ – УПЦ МП [6].

Кількість парафій в Україні станом на 2021 р.

Потреба забезпечення миру на Сході України вимагає рішучих кроків зі сторони уряду, за обов'язкової умови: не залишити поза увагою зняття, які були використані агресором для дестабілізації, в тому числі і православну релігію.

Православне християнство – націєутворююча релігія для українців. Це опосередковано підтверджується і деструктивними діями Росії по використанню потенціалу православ'я у підготовці до війни з Україною на Сході; в ідеології «русского міра». Підміна чистого релігійного складника гібридною боротьбою відбувалася спершу приховано, але тільки до часу надання Томосу про автокефалію ПЦУ. Відбулася подія, що потенційно сприяє піднесенню релігійного життя православного українця, - надання автокефалії ПЦУ. Відбулася поразка політики Росії, спрямованої на дискредитацію української держави у сфері спроможності досягнення єдності і канонічного статусу для Православної церкви українського народу (за моделлю Вселенського патріархату) [1]. По факту надання Томосу, ПЦУ отримала рівні канонічні права з РПЦ – УПЦ МП. Це створило можливість для чесної та відкритої релігійної конкуренції на Сході України [5]. Без політичного тиску, адмінресурсу, інформаційних війн – забезпечивши свободу віросповідання, рівні умови для всіх конфесій.

Задля цього необхідно привернути увагу керівництва ПЦУ до єпархій Луганської та Донецької областей:

– взяти до розгляду, як першочергову історичну місію по поверненню своєї канонічної території на Сході України, та поверненню православних українців до лона власної канонічної церкви України (обов'язково в присутності легатів Вселенського патріарха Варфоломія);

– зобов'язати всі єпархії ПЦУ, що мають власні духовні навчальні заклади, в обов'язковому порядку сприяти щорічному відкриттю у прифронтових єпархіях не менше п'яти парафій з повним фінансовим забезпеченням призначених туди священників, які мають бути призначені безпосередньо з цих єпархій (випускників духовних навчальних закладів);

– зобов'язати всі єпархії ПЦУ обумовити виконання положення про ліцензування або надання дозволу на служіння військовим капеланом попередньою службою парафіяльним священником у Луганській та Донецькій єпархіях на протязі 3-ох років.

2. Звернутися з офіційним листом до керівництва всіх організацій діаспори українців у США та інших країн з метою прямого узалежнення розгляду можливості надання будь-якої фінансової допомоги структурам ПЦУ лише у зв'язку з їх успіхами в просуванні експансії ПЦУ в єпархіях Сходу України.

На нашу думку, дотримання таких дій зі сторони керівництва ПЦУ водночас із підтримкою громадянського суспільства - призведуть до безповоротної консолідації української нації та стануть вагомим аргументом на користь значущості релігії в сучасному українському суспільстві.

Література:

1. Labour migration from Ukraine: Changing destinations, growing macroeconomic impact. URL: <https://www.german-economic-team.com/ukraine/en/policy-study-02-2019-2/>
2. Ветринський, І. М. Геополітичні передумови російської агресії проти України: Науковий вісник Гівея, 2015. №99. С. 316-320.
3. Захист культурних цінностей під час збройного конфлікту на Сході України URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7456>
4. Коваль Д. О., Коваль Д. А., Бусол К. І., & Бусол Е. І. Захист культурних цінностей під час збройного конфлікту на Сході України: КІС. Київ, 2014.
5. Погляд збоку: релігійна система України нагадує американську URL: https://risu.ua/poglyad-zboku-religiyna-sistema-ukrajini-nagadyue-amerikansku_n63702/amp
6. Скіяр В. Чисельність та етновний склад населення не підпорядкованих Україні територій Донецької та Луганської областей: Наукові записки. Випуск 5-6(85-86). К: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. С. 254-278.
7. У Сєверодонецьку відбувся «з'їзд регіонів» URL: https://www.bbc.com/ukrainian/domestic/story/2004/11/041128_severodoneck
8. Черенков, М. Виклик релігійній свободі та духовно-конфесійному плюралізму України: ідеологія та терор русского міра. Схід, 2015. №2. С. 30-34.

RELIGIOUS TRANSITIONS IN UKRAINE: POLITICAL SUPPORT, TOMOS AND ATTITUDES TOWARDS IT

Salnikova Svitlana

PhD in Sociology, Associate Professor
at the Department of Methodology and Methods of Sociological Research,
Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

The issue of religion in Ukraine appeared in the scientific focus of international research for the first time due to the events on the Maidan in 2013-2014 [7] and intensified due to the receipt of autocephaly by the Ukrainian church in 2019 [4; 8], researchers have not overlooked the role of religion in condition of military conflict in

Eastern Ukraine as well [3; 6; 10]. The creation of the Orthodox Church of Ukraine has provoked empirical studies on religious topics within the country [13], and it keeps attention to this topic during the pandemic. Qualitative changes in the religious field of Ukraine began long before the receipt of autocephaly [1], and their understanding makes it possible to predict further events related to religious transitions of communities and church politics.

The study of schisms in some countries (Ukraine, Moldova, Bulgaria, Serbia and Georgia) has shown their clear political support [8; 9], so the issue of religious transitions in Ukraine can not ignore the policy factor. In another study, the theory of social capital was the theoretical framework in which, researchers found that the relationship between church and society is determined by the state of the community [12], so religious transitions should be considered in separate cases through the prism of how consistent or resonant they were. If all religious transitions are recorded by statistics, their process is usually covered in the media. The policy factor can also be fixed as follows.

This study analyzed religious transitions according to statistics [11], sociological research of The Laboratory of Sociological Research of the Lesya Ukrainka EENU and an expert survey of the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation [13]. Taking into account the quantitative parameters of the network of religious organizations in Ukraine [5] and the specifics of religious transitions, the Volyn was chosen as the most Orthodox region of Ukraine. In order to demonstrate the coverage of religious issues in the media, content-analytical studies of top local (Volyn online, Concurrent, Lutsk district) and national media [14] were conducted.

The results of sociological research show individual transitions from the UOC-MP to the UOC-KP [1] before the hostilities in Eastern Ukraine. The transition of communities from one jurisdiction to another became massive at the end of 2018 (35 communities transferred from the UOC-MP to the OCU) due to political support to the receipt of autocephaly by the Ukrainian church. Indeed, with the receipt of the Tomos, the number of such transitions has increased significantly to 530 communities as of April 2019 [11], but with declining support after the presidential election the process stopped.

Volyn is the fourth in the list of regions with the largest number of parishes of the UOC-MP (regions: Khmelnytsky – 998, Vinnytsia – 943, Zhytomyr – 687, Volyn – 669) and the first in the number of transitions 123 (18.36%) as of September 2019, while other leaders have the following indicators: 63 (6.31%), 90 (9.54%) and 48 (6.99%), respectively. The analysis of local media showed the confrontation in the communities during the active transitions: manipulation of the lists of support for the transition, protests of parishioners, criminal acts of both parishioners and priests, and so on. Despite legal decisions, some communities are still unable to enter the church building peacefully; and communities of different jurisdictions coexist peacefully in one locality. Therefore, today the conflict between the UOC-MP and the OCU is a conflict not only between communities, and it is in an unfinished state due to lack of political support. Analysis of national media shows coverage of religious issues through the prism of a pandemic, in which the positive / negative tone depends on the source of information: some institutions broadcast mostly positive news (such as the President of Ukraine: 66% (27) of the total number of messages by the President and 48% of the total number of positive messages), others, on the contrary, are mainly negative (e.g. the Minister of Internal Affairs A. Avakov: negative messages 55% (22) and 35% respectively); no reference to the State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience.

The Tomos was a socially significant event, but attitudes toward it vary at different levels. T. Bremer believes the autocephaly of the Ukrainian church will cause a schism in Orthodoxy in the world [7], but by 2020 his negative predictions focused on the MP [2]. He concludes that for Ukrainian parishioners the issue of belonging to the UOC-MP is a matter of the canonicity of the church, for the rest – a political or patriotic matter. Experts believe «receiving of the Tomos of autocephaly by Ukraine is mostly a political and geopolitical issue», and only a few of them believe «it is issue a national dignity and security» [13]. The inhabitants of the region with the highest level of Orthodox identification and the largest number of religious transitions consider the Tomos an event of historical and national character; the level of his support exceeds 56%.

Thus, the process of religious transitions is not complete and religious discourse in the media is dictated mainly by the presence or absence of its political support.

References:

1. Bilous L., Martynyuk Yu. Level and Character of Religiosity of Lutsk Inhabitants. *Sociological Studios*. 2015. Vol. 6. No. 1. pp. 84-89. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2015-01-84-89>
2. Bremer T. Shoulda, coulda, woulda – missed opportunities, lost chances, bad options for the Moscow Patriarchate. *Canadian Slavonic Papers*. 2020. Vol. 62. No. 3-4. pp. 443-451. <https://doi.org/10.1080/00085006.2020.1834718>
3. Church and Religion in Ukraine The Religious Dimension of the current Conflict. Report 2 (September 2016). The Institute of Eastern Christian Studies, Nijmegen. URL: <https://www.ru.nl/publish/pages/799401/iecs-report2.pdf> (Last accessed: 19.04.2021)
4. Coleman H. J. Orthodoxy and autocephaly in Ukraine: editor's introduction. *Canadian Slavonic Papers*. 2020. Vol. 62. No. 3-4. pp. 421-425. <https://doi.org/10.1080/00085006.2020.1841415>
5. Iaremchuk S. Regional Specificity of Religious Institutions of the Ukrainian Society. *Sociological Studios*. 2016. Vol. 9, No. 2. pp. 60-66. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2016-02-60-66>

6. Kalenychenko T. Orthodoxy on the ground: how to deal with religion in conditions of armed conflict. *Canadian Slavonic Papers*. 2020. Vol. 62. No. 3-4. pp. 497-507. <https://doi.org/10.1080/00085006.2020.1838728>
7. Krawchuk A., Bremer T. Churches in the Ukrainian Crisis. Palgrave Macmillan, Cham, 2016. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-34144-6>
8. Metreveli T. Orthodox Christianity and the Politics of Transition: Ukraine, Serbia and Georgia. London: Routledge, 2020, 196 p.
9. Myronovych D., Reshetnyak O., Salnikova S. Religious Capital and Religious Participation in Countries of New Eastern Europe. *Bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko University. Sociology*. 2013. Vol. 4. pp. 16–27.
10. Religion during Russian Ukrainian conflict. Elizabeth A. Clark, Dmytro Vovk (ed.) Routledge, 2019. 248 p. <https://www.routledge.com/Religion-During-the-Russian-Ukrainian-Conflict/Clark-Vovk/p/book/9780367255756#> (Last accessed: 20.04.2021)
11. Religious Information Service of Ukraine, Statistics of Religious Organizations in Ukraine, <http://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/> (Last accessed: 01.10.2019)
12. Salnikova S., Myronovych D. Religious participation and civil society: the case of post-communist countries. *Ukrainian Sociological Journal*. 2013. Vol. 9–10. No. 1–2. pp. 36–46.
13. Tomos for Ukraine – expert opinion. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, 2018. <https://dif.org.ua/article/tomos-dlya-ukraini-ekspertna-dumka> (Last accessed: 20.04.2021)
14. 10 online editions that produce high quality news – IMI list. Institute Mass Information. URL: <https://imi.org.ua/news/imi-sklav-spysok-10-sajtiv-z-yakisnoyu-informatsiyeyu-i37201> (Last accessed: 21.01.2021)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Христокін Геннадій Володимирович

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії та політології
Університету державної фіскальної служби України

Сучасний світ переживає бурхливе *відродження релігії* (ревівалізм). Песимістичні прогнози, що передрікали зникнення релігій до кінця ХХ ст. не виправдалися. Навпаки, після двох світових воєн, розпаду СРСР, зміни двополосної моделі світу на багатополосну, посилення глобальної інтеграції, загальна кількість віруючих у світі збільшується. Дослідники загалом фіксують *прискорений розвиток релігійних процесів* в світі. Не лише відтворюються традиційні релігії, але з'являються нові форми релігійних вірувань, які виникають в умовах глобалізації. У ХХІ ст. світ постає надзвичайно релігійним і багатоманітним у своїх релігійних проявах. Зменшення кількості вірних характерно лише для деяких традиційних релігій (зокрема православ'я), але загальна кількість віруючих в світі зростає. Зокрема збільшується кількість католиків, протестантів, мусульман, індуїстів, а також швидко ростуть общини неохристиян та різних форм неорелігій. Загалом більшість населення планети відносить себе до певної релігійної конфесії (таких біля 5 млрд.), біля 1 млрд. не належать до жодної релігії, але при цьому вірять в надприродне та періодично моляться. І лише біля 150 млн. вважають себе атеїстами. Наведені цифри свідчать, що на сьогодні не дивлячись на високий рівень науково-технічного прогресу рівень релігії та релігійності надзвичайно високий.

Тенденції розвитку релігії в сучасному світі в різних аспектах досліджували В. Єленський, Х. Казанова, А. Колодний, А. Марчишак, С. Яремчук та інші. Метою нашої роботи є дослідження ролі релігії в сучасних глобалізаційних процесах суспільства.

Важливим чинником зростання політичної ролі релігій стали *світові глобальні інтеграційні процеси*. Окрім значних зрушень в науково-технічній та економічній галузях глобалізація прискорила формування нової картини світу, сучасної ідеології та світогляду, вона суттєво змінила релігійну ситуацію в світі. Глобалізація охопила усі країни світу, вона перетворює світ на єдине ціле і робить діалог культур і релігій незворотним. Проте глобалізація і загострює міждержавні, міжетнічні та національні конфлікти в яких значну роль відіграє релігія.

Відродження релігії, яке відбулося в останній третині ХХ ст., не є однозначним, поряд з процесами ревалізму активно *продовжуються процеси секуляризації* – втрати релігією свого положення в суспільстві. Між цими тенденціями існує відчутний конфлікт, характерний для усіх країн, він має свої неповторні форми і приводить до різних результатів. З одного боку релігійні потреби у вірі в надприродне, молитві, релігійному переживанні присутності Абсолютного зростають. З іншого боку все більша кількість вірних звільняється з під впливу своїх конфесій та церков. Віруючі або взагалі відмовляються

ідентифікувати себе з якоюсь релігійною течією, або, залишаючись в певній релігійній спільноті, проявляють все менше активності та сумлінності у виконанні її приписів [2].

Активний ріст релігій проявляється, як у формах *релігійного фундаменталізму*, так і *релігійного модернізму*. Релігійний фундаменталізм найяскравіше виразився в стрімкому розвитку політичного ісламу, прикладом якого була ісламська революція 1978-1979 рр., а також у сплеску протестантського фундаменталізму в США та Європі та народного католицизму в Латинській Америці, Філіппінах та південній Африці. Поширення релігійного фундаменталізму характерне також для індуїзму та православ'я. *Релігійний модернізм* знайшов свій відчутний вияв у оновленні католицької церкви на II Ватиканському соборі 1962-1965 рр. та у стрімкому поширенні новітніх релігійних рухів [2].

Варто підкреслити *роль релігії в суспільно-політичних процесах*. Очевидно, що за останній час релігія з приватної сфери, в яку вона потрапила в XIX-XX ст., активно переходить у сферу великої політики. Релігії інтенсивно використовуються для пошуку, підтвердження чи захисту національних та державних ідентичностей. Глобалізація актуалізує потребу осіб, націй та спільнот в самоідентифікації. Тут релігія відіграє надзвичайно важливу роль. За виключенням деяких найбільш секуляризованих країн Європи, більшість народів та культур не прагнуть відмовитися від своїх релігій, бо вони допомагають зберегти культуру і встояти в умовах глобалізаційних процесів.

Роль релігії в суспільстві та політиці *символічна*. Релігія не має таких глобальних інституційних чи організаційних сил, які б мали серйозний вплив в міжнародній політиці. Вплив релігії на політику визначається головним чином тим, що релігія має справу з фінальними проблемами і створює важливі граничні значення. Як зазначає В. Єленський, релігія наділяє людські спільноти та їх дії могутнім символізмом, а також здатна зводити між народами великі мури. Найбільш драматичні конфлікти сучасності відбуваються під релігійними гаслами. Проте, що навколо релігійних цінностей виникають серйозні конфлікти свідчить ситуація у Франції, парламент якої в 2004 р. прийняв закон про обмеження використання релігійної символіки в громадських місцях [1].

В сучасному глобалізованому світі релігія постає не лише інтегратором суспільних процесів, навпаки, вона є чинником суспільних конфліктів. Взагалі дослідники вважають, що роль релігії в конфліктах буде зростати. З кінця 70-х рр. XX ст. свій початок бере нове суспільне явище – *релігійний тероризм*, який проявляє себе в найрізноманітніших ситуаціях. Причому релігійний тероризм використовується не лише в міжрелігійних, але й як засіб вирішення міждержавних, політичних конфліктів. Майже усі найпомітніші терористичні акти у Іраці, Чечні, Росії, Афганістані здійснювалися під релігійними гаслами боротьби з невірними. Дехто говорить про панування зараз ери релігійного тероризму, яка змінила тероризм анархістський та колоніальний.

Можна з великою долею ймовірності припустити, що в подальшому кількість релігій буде лише зростати. Буде відбуватися постійна їх, як внутрішня, так і зовнішня незупинна диференціація. Причиною цього процесу буде все більша *дезінтеграція релігійних процесів*, яка пов'язана з багатовекторністю суспільно-політичних процесів, поступовим розмиванням впливу єдиних центрів релігійного авторитету (Рим, Москва, Константинополь). Можна прогнозувати посилення процесів адаптації релігії до сучасного світу. Насамперед зростатиме ідеологічний, йдейно-політичний, культурно-ціннісний аспект релігійних відносин. Буде зростати роль релігійних символів в суспільно-політичній сфері. Релігія продовжить інтенсивно синтезуватися с політикою. Політики часто використовують релігійну риторичку та символіку, а релігія намагається провадити власну політику.

Отже, релігія у XXI ст. активно відроджується, набуваючи нових форм та тенденцій розвитку. Ці процеси викликані, перш за все, глобалізацією релігійних процесів, значним демографічним зростанням населення, переходом центру релігійних процесів з Старої Європи та північної Америки до країн Східної Європи, Африки, Азії, Латинської Америки. В той же час, відродження релігій не позбавлене внутрішніх проблем та суперечностей, конфліктів між релігіями та цивілізаціями. Тому найактуальнішим тепер є досягнення мирного співіснування між представниками різних вірувань та народів. Раніше таке завдання виникало лише для тих місць в яких відбувався активний перетин релігійних інтересів, а тепер весь світ став простором єдиного життя.

Література:

1. Єленський В. Глобальні тенденції релігійного розвитку у XXI столітті. URL: https://risu.ua/globalni-tendenciji-religiynogo-rozvitku-u-hhi-stolitti_n32230
2. Казанова Х. Релігія в сучасному світі: плюралізм, секуляризація, глобалізація. Львів: Видавництво УКУ, 2019. 348 с.
3. Марчишак А. Релігія на тлі загальних глобалізаційних процесів. *Релігія та Соціум*. 2012. №2 (8).
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
5. Яремчук С. Основні тенденції сучасних релігійних процесів у глобалізованому світі. *Релігія та Соціум*. 2012. №1 (7). С. 56-66.

ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНФЕСІЙНИХ ПРАКТИК В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ**Яремчук Сергій Степанович**доктор соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Глобальні трансформації, що відбуваються в різних сферах життєдіяльності сучасного українського суспільства, зокрема в релігійній, не тільки помітно змінюють звичні уявлення людей про релігію, її місце та роль у публічному просторі, а й суттєво впливають на формування релігійного світогляду індивідів і соціальних груп у залученні останніх до релігійних практик. Виходячи із цього, особливого значення на сучасному етапі суспільних перетворень набуває проблема вивчення трансформацій конфесійних практик як форм соціальної взаємодії, які забезпечують взаємоузгоджений соціально-духовний взаємозв'язок не лише всередині будь-якої конфесії та між різними конфесіями, а також між релігією як важливим соціальним інститутом і суспільством як соціетальною системою в цілому. Можна констатувати наявність важливої наукової проблеми, сутність якої полягає у гносеологічній невідповідності між наявними теоретичними підходами в соціології релігії щодо розуміння та інтерпретації феномену конфесійних практик, які характеризуються теоретико-методологічною фрагментарністю та відсутністю системно-узагальненого бачення в аспекті їх взаємної логічної пов'язаності та взаємозумовленості, і нагальною суспільною потребою у визначенні концептуального ресурсу конструкту конфесійних практик для пояснення засад трансформації останніх як соціальних форм релігійно-конфесійної взаємодії індивідів і соціальних груп у умовах релігійного життя сучасного соціуму.

Теоретичною основою дослідження [1] слугували фундаментальні положення загальної та галузевої соціології, а емпіричну базу дослідження становлять результати зарубіжних і вітчизняних соціологічних досліджень релігійного життя сучасного суспільства (зокрема, міжнародних, загальнонаціональних і регіональних), а також дані державної та церковної статистики щодо кількісних показників релігійних організацій. Методологічне забезпечення цього дослідження ґрунтувалось на використанні загальнонаукових методів пізнання соціальних явищ і процесів, а також соціологічних методів отримання та опрацювання емпіричних даних.

Довгий час провідною соціальною теорією аналізу релігії та її складових була теорія секуляризації. Але сучасні трансформаційні процеси, що відбуваються в релігійній сфері, істотно актуалізували необхідність вироблення нових теоретичних підходів. Сучасна соціологія релігії, після невеликого періоду начебто визначеності щодо глобальних питань місця релігії в сучасних суспільствах, знову повернулася до стану невизначеності, постсекулярності, коли «великі» теорії, як-от теорії модернізації і секуляризації, виявляються неспроможними підтримати свої глобалістські претензії, а нове теоретизування констатує, радше, невизначеність як поточного стану, так і майбутнього. При цьому постсекулярний підхід не став повноцінною теорією, а сприймається здебільшого як програма того, на що варто звернути увагу, як певна корекція секуляризаційного підходу. Щоб заглибитись у розуміння сучасних процесів, треба зважати на історичні, соціально-культурні, інституційні та інші контексти окремих суспільств, а також практико-орієнтовані підходи, пов'язані з пошуками концептуальних інструментів, які здатні краще пояснити рухливі і одночасно стабільно-відтворювані реалії повсякденного життя, актуальність яких значно посилилась на початку XXI ст.

У дослідженні [1] здійснено соціологічну експлікацію поняття конфесійних практик, які за своїм змістом є різновидом релігійних практик як форм соціальної взаємодії суб'єктів релігійного життя задля реалізації своїх релігійних інтересів, якому притаманна свідомо, добровільна та взаємоузгоджена за цілями, часом, місцем і ресурсами духовно-практична, соціально-гуманістична й моральна діяльність індивідів і соціальних груп у межах певної конфесійної громади з метою формування конфесійної свідомості та поведінки. Сформовано типологічну матрицю конфесійних практик, притаманних сучасному соціуму та визначено механізми їх формування, відтворення і трансформації тощо.

Процес зміни конфесійних практик відбувається за аналогічною схемою, що й процес їх інституціоналізації, але на відміну від останнього він забезпечує не створення, а зміну та перетворення засад конфесійних практик. Зауважимо, що ці зміни не можна трактувати як спричинені певним суб'єктом, наприклад державою, але водночас вони не є стихійними; в них задіяна низка різних чинників. Результативність процесу трансформації конфесійних практик істотно залежить від соціально-культурної спрямованості конфесійної діяльності, яка забезпечує ідентичність, солідарність, довіру та впорядкованість останньої в її розгортанні в просторі та часі. Причому впорядкованість конфесійної діяльності, як показує аналіз, утримується завдяки таким культурним універсаліям, як символи, ідеологія, міфи, норми, ритуали, мова тощо, які в сукупності утворюють і відтворюють зміст релігійно-конфесійної культури, головної

функцією котрої в даному контексті виступає мобілізація релігійної свідомості членів конфесійної спільноти на досягнення загально-релігійних цілей.

У сучасному суспільстві відбувається трансформація релігійних практик як прагнення до «ідеального типу» - євангельського способу життя, де суттєво зменшується роль релігійних організацій за принципом – мінімум форми, максимум змісту. Відтак, нині посилюються релігійні практики, які здійснюються поза церквою (як культовою будівлею), як позаконфесійні («віра без належності», коли люди шукають шлях до сакрального без участі релігійних організацій), так і конфесійні (культові і позакультові). Основними тенденціями трансформації конфесійних практик є посилення ваги позакультових (передусім харитативних; в Україні це найбільше стосується протестантів і католиків), позаінституціональних (нерегламентованих; в Україні це найбільше стосується православних), інноваційних (нових; коли релігійні організації ширше використовують інформаційні технології) та індивідуальних (відбувається т.зв. «приватизація» віри). Ці тенденції зумовлені суспільними викликами в умовах свободи і плюралізму та інституційними змінами в самих релігійних організаціях. Адже такі практики стають вагомим чинником «виживання» релігійних організацій, які дозволяють їм бути конкурентоспроможними. Зокрема, завдяки практикам соціального служіння спостерігається посилення ролі релігії в публічній сфері суспільства. Унаслідок цих змін посилюється роль мирян у церкві, які виступають ініціаторами багатьох релігійних практик; вищевказані практики є по-суті мирянськими і виражають турботу мирян про оновлення церкви. Варто зазначити, що сучасні науковці розглядають секуляризацію, передусім, як зміну форм релігійного життя, їх адаптацію до потреб і звичок сучасної людини, а не як втрату релігійними інститутами своїх позицій у суспільстві. При цьому, якщо в традиційному суспільстві конфесійні практики переважно стосувались культових практик, то в сучасному – акцент конфесійних практик зміщується на позакультові, зокрема освітні і харитативні.

Література:

1. Яремчук С. С. Організаційні та інституційні трансформації конфесійних практик у сучасному українському соціумі. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. Київ, 2021. 506 с.

СЕКЦІЯ 28

РОЛЬ ЦІННОСТЕЙ У ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

СОЦІОЛОГІЯ ДОБИ КОРОНАВІРУСУ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

*Черниш Наталія Йосипівна*доктор соціологічних наук, професор
професор кафедри соціології історичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

Одним з головних принципів соціологічної науки є подвійна контекстуалізація, в найбільш загальному вигляді сформульована М. Буравим в одній із своїх статей, присвячених аналізу характеру розвитку національних шкіл соціології [1]. На його думку, є дві максимально широкі сутності – реальний світ і науки, які його вивчають. В нашому випадку це суспільство та соціологія. У цьому зв'язку соціологія переважно відстає від соціальних змін, темп яких невинно зростає, до того ж експоненційно [2]. Ідеальним для соціології був би врівноважений варіант цієї взаємодії та випереджаючий сценарій на майбутнє. Проте в ситуації з пандемією COVID-19 наявний дисбаланс у цьому взаємозв'язку з таким його наслідком, як однобічна концептуалізація. Йдеться про те, що в певній національній школі соціології домінує або опис того, що несе за собою ця пандемія та пов'язані з нею явища й процеси, або відірвані від дійсності кабінетні умовиводи соціологів абстрактно-теоретичного характеру, намагання розглянути пандемію в рамках більш звичних для соціологів концептів кризи, небезпеки, нестабільності тощо. Щодо української соціології можна припустити, що в ній процеси, пов'язані з цією пандемією COVID-19, піддаються переважно простій дескрипції з наведенням цифр і подій, до того ж у здебільшого алармістській конотації. Лише останнім часом почали з'являтися публікації українських соціологів як теоретичного, так і прикладного характеру, де робляться спроби соціологічного осмислення перебігу і соціальних наслідків пандемії та вміщено звіти про результати емпіричних досліджень деяких аспектів, пов'язаних з нею. Найпрезентативнішими в теоретичному плані можна вважати матеріали круглого столу «Соціальний досвід пандемії COVID-19 в Україні: соціологічний вимір», розміщені у часописі «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» [3]. Проте і у цих матеріалах говориться, насамперед, про соціальні наслідки пандемії, такі як згортання соціальних інтеракцій, особливості коронавірусної кризи в країні, вплив пандемії на довіру як до владних інституцій, так і на довірчі відносини в середовищі пересічних громадян, флуктуації соціальної нерівності в умовах COVID-19 з особливим наголосом на освітню нерівність, поширеність патерналістських і авторитарних настроїв серед українців тощо. Водночас з цих важливих соціологічних спостережень ще не виникає соціологічної концептуалізації нового загрозливого феномену та його безпосередніх впливів на соціологію як науку, на зміни її предметного поля та появу нових використовуваних методологій. Щодо емпіричних досліджень у площині вивчення пандемії, то їх кількість постійно зростає, але нині також стосується фрагментів загальної проблеми, таких як стан психологічного дистресу серед різних соціальних груп в Україні [4] або дистанційне навчання та робота під час пандемії COVID-19 [5]. До досягнення стану подвійної контекстуалізації стосовно цієї пандемії у вітчизняній соціології ще існує певний лаг відставання в часі.

Зазначене спричиняє потребу більш широкого розуміння взаємопов'язаності пандемії коронавірусу та стану соціологічних рефлексій стосовно неї. На мою думку, для цього слід враховувати загальну ситуацію у світі, прямо залежну від появи та стрімкого поширення пандемії коронавірусу COVID-19, запровадження локдаунів та інших карантинних обмежень. До таких проявів належать:

- спричинене цією пандемією подвоєння соціальної реальності з виникненням такого її різновиду, як віртуальна реальність;
- реінкарнація національних держав і сили національних суверенітетів;
- редукція ролі наднаціональних утворень і міжнародних акторів;
- повернення кордонів і зростання питомої ваги їхнього значення тощо.

На моє переконання, у цьому переліку найважливіше місце повинна займати триваюча перебудова аксіологічного простору всіх соціальних акторів, якими вони керуються у своїй життєдіяльності, – від транснаціональних корпорацій до окремих персоналій. А це вимагає рефлексій соціологів стосовно напрямків цієї перебудови та її змісту як в глобальному масштабі, так і у її локальних чи регіональних виявах.

З огляду на це, доцільно виокремити новий, п'ятий за моїми пропозиціями [6] етап розвитку соціології, а саме етап соціології доби коронавірусу. Аргументую це ситуацією, коли кардинально змінюється як традиційний (суспільство), так і новий (людство) предмет цієї науки: соціологія нині – це, мабуть, наука про дуальність соціальних зв'язків і соціальних відносин, які тепер існують у двох різновидах – об'єктивно наявному в реальному світі та у віртуальному просторі. Відповідно, слід піддати ревізії увесь понятійно-категоріальний апарат і головні сегменти соціологічної науки як на рівні теорій, так і на рівні методик емпіричних досліджень. Особливої уваги впродовж цього нового етапу розвитку соціологічної думки сучасності заслуговує тренд переконфігурації усього аксіологічного простору, в якому аналітики виокремлюють перехід від традиційних, переважно прагматичних цінностей до таких суспільних цінностей і нормативних регуляцій, як цінності безпеки, суспільного виживання в умовах пандемії, толерантності, соціальної відповідальності, солідарності, зміцнення соціальних відносин широкого кола (з командою, партнерами по роботі, клієнтами і сім'єю), підтримка оптимальної екосистеми тощо. Цей тренд повинен стати провідним для вітчизняних соціологів і визначати напрям їхньої професійної діяльності сьогодні і на перспективу.

Література:

1. Буравой М. Коментарий: за глобальную социологию низших слоев? *Социологические исследования*. 2009. № 4. С. 14–20. URL: https://www.isras.ru/files/File/Socis/2009-04/Buravoy_2.pdf
2. Черниш Н. Й. Соціологічні аспекти вивчення взаємозв'язків між глобалізацією та пандемією COVID-19. *Український соціум*. 2020. № 4 (75). С. 9-16. <https://doi.org/10.15407/socium2020.04.009>
3. Круглий стіл «Соціальний досвід пандемії COVID-19 в Україні: соціологічний вимір». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. № 1. С. 160-171.
4. Дембіцький С. С., Злобіна О. Г., Сидоров М. В.-С., Мамонова Г. А. Стан психологічного дистресу серед різних соціальних груп в Україні під час пандемії COVID-19. *Український соціум*. 2020. № 2 (73). С. 74-92. <https://doi.org/10.15407/socium2020.02.074>
5. Нестеренко Є. О., Людоговська К. В. Дайджест опитувань U-Report: III квартал 2020 р. (турбота молоді про здоров'я, дистанційне навчання та робота під час пандемії, волонтерство під час карантину, участь молоді у місцевих виборах). *Український соціум*. 2020. № 3 (74). С. 157–170. <https://doi.org/10.15407/socium2020.03.157>
6. Chernysh N. Present-day sociology: tendencies and prospects of development. *Ukrainian Sociology in the 21st century. Theory, methods, research results* / ed. by V. Bakirov, Ye. Golovakha. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University; Institute of Sociology; SAU, 2018. P. 9-26. URL: <https://sau.in.ua/app/uploads/2019/06/Ukrainian-Sociology-in-the-21th-Century.pdf>

СОЦІАЛЬНИЙ ВЕКТОР СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ ПЕРІОД

Бурлай Тетяна Вікторівна

доктор економічних наук,
провідний науковий співробітник відділу економічної теорії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Соціальні пріоритети – головний компонент стратегії розвитку для всіх стійких європейських суспільств, які демонструють економічний прогрес, високий рівень добробуту й якості життя своїх громадян.

Для України, яка декларує бажання в перспективі увійти до складу об'єднаної Європи, вважаємо за доцільне запозичити такий підхід і сфокусувати посилену увагу на соціальній складовій державної політики. Особливо з огляду на те, що саме із соціальною проблематикою пов'язані серйозні виклики довгострокового розвитку країни. У схваленій у березні поточного року Національній економічній стратегії на період до 2030 року об'єктивно визнається, що «Україна є однією з найбільших за територією та чисельністю населення держав Європи, але також однією з найбідніших» [1].

Важливість соціальної домінанти стратегій суспільного розвитку відстоює і вітчизняна академічна наука, підкреслюючи провідну роль держави в забезпеченні соціальної якості та соціальної справедливості як складових сучасної архітектоніки безпечного економічного розвитку України [2].

Сучасні реалії показують, що ефективність державного регулювання соціальної динаміки залежить від цілого арсеналу факторів, серед яких істотну вагу мають глобальні зміни (економічні, демографічні, кліматичні, технологічні тощо) і породжувані ними (і/або іншими тригерами, прикладом яких є пандемія COVID-19) глобальні виклики. Адекватне врахування цих факторів у державному управлінні має

визначальний вплив на можливість досягати поставлених цілей соціальної політики країни в сучасних умовах.

Пандемія коронавірусу, з огляду на її системний і надзвичайно масштабний негативний вплив, сьогодні є головним глобальним викликом, який вже спричиняє трансформації світового розвитку і ще навесні 2020 р. вийшов на першу позицію загальносвітового порядку денного. Особливу важливість в контексті суспільних трансформацій мають довгострокові соціальні наслідки COVID-19. Так, Всесвітній економічний форум акцентує увагу на глобальній небезпеці стрімко зростаючої під впливом «коронакризи» соціальної фрагментації суспільства, яка проявляється в посиленні епідеміологічних загроз, зростанні безробіття, розширенні цифрових розривів, а також повсюдному розчаруванні молоді щодо власних перспектив [3, р. 5]. Ця небезпека характеризує складний взаємозв'язок наявних глобальних ризиків і їх множинність.

Міжнародна організація праці зазначає, що постпандемічне відновлення сфери зайнятості та ринків праці має тісно пов'язуватись зі скороченням бідності та захистом соціальних прав людей і здійснюватися за принципом «зробити краще, ніж було».

Аналіз експертних публікацій і тематичних міжнародних звітів дозволяє дійти висновку, що сьогодні характерними підходами до подолання безпрецедентного виклику пандемії COVID-19 в системі глобального управління є: формування соціально-орієнтованого порядку денного, концентрація зусиль на відновленні соціального прогресу, мінімізація негативних ефектів реструктуризації ринків праці, захист (через інститути права та соціального діалогу) соціально-трудова відносин у період їх видозмін, що зумовлені цифровізацією та прискорені «коронакризою». Саме це дозволяє вченим прогнозувати, що в посткоронавірусну епоху характерним для довгострокової трансформації світу буде зміщення в площину високої соціальної відповідальності суспільства та кожного громадянина за своє майбутнє [4, с. 15].

У цьому контексті актуальним завданням для Уряду України є значне посилення соціального вектора державної політики, що дозволить уникнути руйнівних наслідків пандемії COVID-19 для розвитку соціальної сфери країни, більш адекватно реагувати на сучасні глобальні виклики, а також «тримати руку на пульсі» внутрішніх суспільних трансформацій в постпандемічний період.

Література:

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>
2. Гриценко А. А. Соціальна справедливість як складова архітектоники безпечного економічного розвитку. *Український соціум*. 2017. № 4 (63). С. 9–21. <https://doi.org/10.15407/socium2017.04.009>
3. The Global Risks Report 2021. World Economic Forum, 2021. 96 р.
4. Дынкин А., Телегина Е. Шок пандемии и посткризисный мир. *Мировая экономика и международные отношения*. 2020. Т. 64. № 8. С. 5–16.

МІСЦЕ СІМ'Ї В ІЄРАРХІЇ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Павлова Дарина Михайлівна

кандидат соціологічних наук, доцент

завідувач відділом моніторингу та оцінки соціальних проєктів

ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка»

У сучасній Україні рівень довіри різноманітним суспільним і державним інституціям є дуже низьким. Сьогодні найбільше люди довіряють тільки найближчому (родинному) оточенню. Не випадково, що саме сімейний бізнес (насамперед, малий і середній) сьогодні є досить поширеним. Таким чином, до сім'ї певною мірою повертається одна з її первісних функцій – економічна функція.

Проте в умовах нашого мінливого світу з його ризиками та невизначеністю навіть найближчих перспектив розвитку посилюється значущість соціально-психологічних функцій сім'ї, оскільки саме у родинному колі у людини виникає «відчуття себе як вдома». Використовуючи цей вислів, А. Шюц мав на увазі надзвичайно високий ступінь близькості міжособистісних стосунків, їх інтимності. «Домашнє життя, – писав А. Шюц, – дотримується організованих рутинних взірців, воно має чітко визначену мету та апробовані засоби, які складаються з набору традицій, звичок, інститутів, розпорядку дня всіх видів діяльності. Більшість проблем повсякденного життя може бути вирішена шляхом дотримання взірців. Тут не виникає потреби визначати та перевизначати ситуації, які раніше багаторазово зустрічались, або давати нові рішення старим проблемам, що вже одержали задовільне вирішення. Способом життя дому керує не тільки моя власна схема виявів та інтерпретацій, вона є загальною для всіх членів групи, до якої я належу. Я можу бути впевненим у тому, що, застосовуючи цю схему, зрозумію інших, а вони – мене...» [1].

На мою думку, поясненням сімейної близькості, довіри у стосунках між членами родини може бути наступна теза А. Шюца. Аналізуючи повсякденне мислення як систему типів, що конструюються завдяки інтерсуб'єктивній взаємодії, зокрема у найближчому оточенні, він підкреслював, що «кожен партнер¹ є співучасником у безпосередньо поточному попиту іншого, що він може схоплювати у живому теперішньому думки іншого крок за кроком, за мірою їх зміни. Відбуваються події. Будуються плани на майбутнє, виникають надії, хвилювання. Коротко кажучи, кожен з партнерів включається в біографію іншого; вони разом дорослішають, старіють; вони живуть у чистих «ми-стосунках»» [2].

Мабуть, розуміння того, що саме сім'я забезпечує людині найбільший психологічний комфорт, зумовлює високу значущість родини у системі життєвих цінностей сучасної особистості. Про це свідчать результати численних соціологічних досліджень як в Україні, так і в інших країнах світу. Так, згідно з результатами останньої хвилі Світового дослідження цінностей (2017–2020) відомого американського соціолога Р. Інглхарта, здійсненого у 80 країнах світу, саме приватне, насамперед, сімейне життя, є надзвичайно важливим для наших сучасників. Відповіді респондентів 80 країн на запитання про те, яка сфера життя для них є найважливішою, були такими: сім'я – 98,6%, робота – 89,4%, друзі – 88,5%, дозволя – 84,9%, релігія – 62%, політика – 42,6% [3].

За даними Європейського дослідження цінностей, що проводиться з 1978 р.², сім'я залишається найважливішою цінністю особистості. Так, за результатами європейського дослідження, здійсненого у 1990–1993 рр., 97,4% респондентів, які представляли 32 країни Європи, зокрема Україну, зазначили, що сім'я для них є дуже та досить важливою. Таку ж значущість роботи підкреслили 91,3% опитаних, друзів – 86,9%, вільного часу – 82,4%, релігії – 49,8%, політики – 36,5% [4]. При цьому в усіх країнах, де проводилось дослідження, сім'я посідала перше місце у ціннісній ієрархії респондентів.

Якщо порівнювати результати дослідження, здійсненого в країнах Європи та в Україні, то для респондентів нашої країни цінність сім'ї залишалася високою роками. Так, у 1999 р. 97% респондентів зазначили сім'ю як найважливішу цінність, у 2008 р. – 98,2%, а в 2020 р. таких було 94,8% респондентів. Таку ж значущість мала робота – 84,2%, 80,9% і 86,9% респондентів, відповідно за роками [4].

Сім'я залишається головним соціальним інститутом у формуванні та розвитку соціально вагомих цінностей і установок особистості, соціалізації підростаючого покоління. Важливим є розуміння того, що у дітей менше проблем з фізичним і психічним здоров'ям, коли батьки проживають щасливе, здорове та успішне життя, пропонуючи членам своєї сім'ї певний рівень безпеки та стабільності. Проте трансформація інституту сім'ї неминуче впливатиме на трансформацію окремих громад і суспільства в цілому, на що має спрямовуватися сімейна політика кожної країни, яка намагається досягти цілей сталого розвитку, з врахуванням національних і регіональних особливостей моделей родини та форм сімейної поведінки, спрямованих на задоволення духовних, культурних потреб населення країни, збереження та розвиток їх традицій, специфічних рис життя.

Література:

1. Шюц А. Возвращение домой / пер. с нем. В. Г. Николаева, С. В. Ромашко, Н. М. Смирновой. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2004. С. 550-556.
2. Шюц А. Структура повседневного мышления. *Социологические исследования*. 1988. № 2. С. 129-137.
3. Haerpfer C., Inglehart R., Moreno A., Welzel C., Kizilova K., Diez-Medrano J., Lagos M., Norris P., Ponarin E., Puranen B. et al. (eds.). World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat, 2020. URL: <https://doi.org/10.14281/18241.1>
4. EVS Trend File 1981–2017. GESIS Data Archive, Cologne. ZA7503 Data file Version 1.0.0. 2021. <https://doi.org/10.4232/1.13093>

¹ Партнерами А. Шюц називає сучасників, з якими індивід поділяє не тільки час, але й простір. Стосунки між партнерами він визначає як безпосередні (прямі) міжособистісні стосунки [2]. На мою думку, партнерами у шюцевському розумінні можна, насамперед, назвати членів родини.

² Згідно з ініціативою вчених, у 1978 р. сформовано групу Дослідження європейських цінностей (ДЄЦ), метою якої було виявити, які цінності домінують серед громадян європейських країн. У 1990 р. це дослідження було проведено повторно в багатьох країнах Європи. У цілому у країнах Європи було опитано 223 000 респондентів. Україна увійшла до складу країн-учасниць опитування щодо цінностей у 1996 р. і сьогодні має три хвилі опитування (національні опитування дорослого населення віком від 18 років і старше).

НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ**Балакірева Ольга Миколаївна**кандидат соціологічних наук
завідувач відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»**Левін Роман Якович**кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Наукова проблема. Явище навчання впродовж життя (НВЖ) традиційно прийнято розглядати як ефективний спосіб набуття нових знань, умінь і навичок, необхідних окремій людині для успішного життя й усьому суспільству для нагромадження людського капіталу нації, сприяння соціальної згуртованості, зменшенню нерівності [1, С. 8-26; 2]. І хоча ці практично-прикладні властивості НВЖ потрібні Україні через низький рівень соціально-економічного розвитку, поки бракує цільової політики сприяння залученню до НВЖ якомога ширших верств населення (за відповідним показником Україна ще у відносно економічно благополучному 2012 р. посідала лише 28-ме місце серед 29-ти країн Європи [3]).

Водночас, за даними наших досліджень, НВЖ має властивість впливати на систему цінностей людини. Це мало вивчений аспект тематики НВЖ, який є дуже важливим, оскільки переважно саме цінності визначають поведінку [4] в головних сферах людської діяльності, і за такого погляду потреба державної політики сприяння НВЖ населення сприймається по-новому, набуваючи ваги необхідного акселератора соціально-економічного розвитку суспільства до рівня розвинутих країн.

Емпіричне підтвердження факту близькості цінностей українських учасників НВЖ до цінностей населення країн кластеру «Протестантська Європа», відповідно до культурної мапи світу Інглхарта-Вельцеля [5, с. 99], зокрема найсприятливіших для людського життя країн (наприклад: Данії, Ісландії, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Фінляндії, Швейцарії, Швеції), які є економічно розвинутими (усі вони в межах останнього п'ятиліття посідали місця серед перших 12-ти з 29-ти країн Європи за показниками подушного ВВП [6]) й водночас соціально орієнтованими (усі в той самий час посідали місця серед перших 10-ти за показниками рівня щастя [7]), має важливе не лише академічно-теоретичне, але й практичне значення. Адже таке підтвердження обґрунтовує *гіпотезу*, що посилення участі населення України в процесі НВЖ сприятиме збільшенню в суспільстві питомої ваги сучасних західних і зменшенню архаїчних пострадянських цінностей.

Методологія дослідження. З метою показати значні відмінності в цінностях вітчизняних учасників і неучасників НВЖ й довести, що цінності учасників НВЖ є більшими, ніж у решті українців, наближені до властивих населенню передових країн, як головний інструмент аналізу використано сучасну версію теорії модернізації Р. Інглхарта й К. Вельцеля, яка доводить, що головні цінності більшості населення передових країн радикально відрізняються від таких, що притаманні жителям менш розвинутих; що в процесі соціально-економічного розвитку цінності змінюються; що прогресивна зміна цінностей сприяє утвердженню демократії та вдосконаленню державного управління [5, с. 10]. Відмінності в цінностях українських учасників і неучасників НВЖ вимірювалися під час соціологічного моніторингу ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка»/ГО «Центр «Соціальний моніторинг» за участю відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» за даними репрезентативного опитування населення України, яке проводилося 9–16 травня 2019 р. в 24-х областях та м. Києві (всього було опитано 2100 респондентів методом індивідуального інтерв'ю «віч-на-віч» за місцем проживання; стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять 1,31–2,18%). Інструментарій опитування дозволяв виокремити соціально-демографічні характеристики українських учасників і неучасників НВЖ для аналізу ціннісних акцентуацій у координатах двох вимірів кроскультурних розбіжностей Інглхарта-Вельцеля (опозицій традиційних проти секулярно-раціональних цінностей та цінностей самовираження проти цінностей виживання). Вимірювання було зосереджене на п'яти соціально-демографічних характеристиках (віці, статі, сімейному стані, релігійності, довірі до інститутів), аналіз яких у представлених аспектах дозволяє судити про схожість або розбіжність цінностей вітчизняних учасників і неучасників НВЖ із цінностями більшості населення країн протестантської Європи.

Основні результати та висновки. Вимірювання показало суттєві відмінності в ціннісних орієнтаціях українських учасників і неучасників НВЖ. Характер цих відмінностей дозволяє припускати, що цінності учасників НВЖ на противагу решті населення набагато більше схожі з властивими жителям країн,

які найбільше прогресували в русі до постіндустріального, багатого, демократичного суспільства (вони є також світовими лідерами за показниками залучення населення до НВЖ).

Серед найхарактерніших відмінностей від решти населення серед українських учасників НВЖ спостерігалось: відчутно менше релігійних осіб, натомість більше атеїстів (одна з ознак переважання в цьому середовищі секулярно-раціональних цінностей над традиційними); переважання представництва жінок, відповідно природно більше гендерної толерантності (однієї з ознак акцентуації цінностей самовираження проти цінностей виживання); істотно менше сімейних осіб, що дозволяє припускати меншу схильність до сприйняття родини як гетеросексуальної та повної (також одна з ознак переважання цінностей самовираження над цінностями виживання); значно більше довіри до недержавних організацій (співтовариства людей, менш обмежених конформізмом державних ієрархічних структур) на фоні малої довіри до інститутів державної ієрархічної системи української влади (одна з типових ознак більшої прихильності до цінностей демократичної свободи вибору, тобто цінностей самовираження на протигагу цінностям виживання).

Питома вага українських учасників НВЖ серед молоді була вдвічі більшою, ніж серед решти населення. При цьому відмінності від неучасників у проаналізованих аспектах ставлення до релігійності, гендерної рівності, сім'ї та довіри до інституцій найпомітніше проявляються саме в наймолодшій віковій когорті учасників НВЖ (у старших вікових когортах відмінності є меншими або відсутні, показники ближче до таких серед неучасників НВЖ). Це відповідає визначеній теорією Інглхарта-Вельцеля закономірності зміни цінностей поколінь у розвинутих країнах, де молодь надає більшого значення секулярно-раціональним цінностям і цінностям самовираження, ніж старші покоління.

На нашу думку, отримані емпіричні дані достатньо обґрунтовують гіпотезу, що посилення участі населення України в процесі НВЖ сприятиме збільшенню в суспільстві питомої ваги сучасних західних і зменшенню архаїчних пострадянських цінностей, прискорюватиме транзит до демократії та стимулюватиме соціально-економічне зростання. Таке розуміння наслідків НВЖ спричиняє потребу реалізації державної політики сприяння навчанню населення не просто як бажаної й доцільної, а як неодмінної умови подальшого розвитку.

Література:

1. Обучение на протяжении жизни в условиях новой экономики. Серия «Актуальные вопросы развития образования». Москва: Алекс, 2006. 264 с.
2. Ключевые компетенции для обучения в течение всей жизни. Рекомендации Парламента и Совета Европы от 18 декабря 2006 г. о ключевых компетенциях обучения в течение жизни (2006/962/EC). URL: <https://adukatar.net/klyuchevy-e-kompetentsii-dlya-obucheniya-v-techenie-vsej-zhizni/>
3. ESS-2012. URL: www.europeansocialsurvey.org
4. Легостаева И. В. Социокультурное содержание дефиниции «ценности». *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 2 (3). URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23901> (дата звернення: 13.01.2021).
5. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. Москва: Новое издательство, 2011. 464 с.
6. Список країн за ВВП (ПКС) на душу населення. Станом на 2016 рік за даними ЦРУ. *MERKATOR. Географічний довідник*. URL: <http://merkator.org.ua/dovidnyk/spysok-krajn-za-vvp-pks-na-dushu-naselenna/>
7. World Happiness Report 2017. URL: <http://worldhappiness.report/ed/2017/>

ЦІННІСТЬ ДОВКІЛЛЯ В СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ТА ЇХ УЧАСТЬ В ЕКОЛОГІЧНО ДРУЖНІХ ПРАКТИКАХ

Максименко Ольга Олександрівна

магістр психології

провідний соціолог відділу методології та методів соціології

Інституту соціології НАН України

Напевне, ні в кого не викликає подиву бажання людини жити в чистому, комфортному та безпечному середовищі. Це спонукає нас регулярно прибирати власне помешкання. А якщо йдеться про планету³ – нашу спільну домівку? Що ми готові зробити (або від чого відмовитися) для того, щоб вона

³ Мимоволі згадуються слова головного героя казки Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц»: «Прибрався сам уранці – ретельно прибери і свою планету».

стала чистішою, комфортнішою та безпечнішою? Якою мірою ми переймаємося долею інших живих істот? Наскільки цінною є для нас природа у цілому?

Відповіді на ці запитання можна знайти, проаналізувавши результати наявних соціологічних досліджень на екологічну тематику або ж виконавши власні.

Зокрема, за даними опитування, проведеного в травні 2018 р. соціологічною агенцією «Фама» на замовлення Ресурсно-аналітичного центру «Суспільство і довкілля»⁴, практично для кожного українця охорона навколишнього природного середовища є важливою [1]. Четверо з п'яти опитаних погодилися (повністю або частково) з твердженням, що «екологічні проблеми потребують негайного вирішення, оскільки від них залежить існування людства», згідно з результатами дослідження “Kantar TNS Online Track”⁵ [2]. Про участь респондентів у практиках, спрямованих на поліпшення стану довкілля (або на мінімізацію можливої шкоди), йшлося в опитуваннях дослідницької компанії “GfK Ukraine” та Центру соціальних та маркетингових досліджень «SOCIS»⁶ [3, с. 41; 4, с. 34]. У 2017 р. найпоширенішими практиками були: прибирання території біля будинку респондентів (62,1% відповідей), обмеження використання електроенергії (53,3% проти 38,2% у 2014 р.) та зменшення щоденного споживання води (43,1% проти 27,6% у 2014 р.)⁷. Крім того, 42% опитаних робили зауваження особам, які завдавали природі збитків (доволі відрадний факт, оскільки свідчить про небайдужість наших громадян до стану довкілля), і понад третину (36,8%) не купували дезодорантів та аерозолів, що містять фреон. Серед найменш популярних практик – інформування громадськості через ЗМІ про відомі респондентові випадки забруднення довкілля (6,6%), матеріальна підтримка природоохоронних заходів (7,3%) та звернення із заявою або листом про забруднення навколишнього природного середовища до органів державного управління (7,8%).

Наведені цифри стосуються дорослого населення України. Проте цікаво було б дізнатися про ставлення молоді (зокрема, учнів старших класів) щодо проблем довкілля. Адже нинішні школярі, без перебільшення, формуватимуть майбутнє нашої країни.

З цією метою розроблено методіку «Переважаючий тип ставлення до природи» [5]. Вона складається з 30 блоків тверджень (по три в кожному). Будь-яке твердження відповідає одному з трьох типів екологічної свідомості (ЕС) особистості: а) *антропоцентричному* (згідно з яким найвищою цінністю є людина, а все інше в довкіллі цінне настільки, наскільки корисне їй); б) *природо-* або *біоцентричному* (для носія цього типу ЕС найвищою цінністю є природа, яка має бути збережена в усьому розмаїтті форм і видів, навіть тих, які шкодять людству); в) *екоцентричному* (передбачає максимальне задоволення потреб як самої людини, так і всієї природної спільноти). Екоцентричний тип розташовується посередині на відріжку між антропоцентричним і природоцентричним [6, с. 130-151; 7, с. 3-12].

Респондент має вибрати лише один варіант відповіді. Подано три блоки тверджень для прикладу.

Блок тверджень № 12

А. Виробництво сільськогосподарської продукції, її переробка – це все для людей. Продукти харчування для того й виробляються, щоб ми їх споживали.

Б. Навіщо розвивати сільське господарство, якщо імпортні продукти харчування бувають дешевшими, ніж вітчизняні? Краще зберегти природу в її первісному стані.

В. Раціональним є лише екологічно чисте сільське господарство. Інакше ерозія ґрунтів і пилові бурі є неминучими.

Блок тверджень № 23

А. Сучасні хижацькі засоби для полювання та риболовства завдають величезної шкоди навколишньому природному середовищу, значно порушують екологічний баланс.

Б. Полювання приносить людині задоволення, адже при цьому відчуваєш зв'язок з предками.

В. Заради збереження земної фауни слід обмежити полювання навіть тим народам, які живуть завдяки йому.

Блок тверджень № 28

А. Потрібно суворо обмежити використання пластику в побуті. Лише зовсім невелика частка його (близько 9%) переробляється. Решта ж або спалюється, забруднюючи атмосферу, або лежить на звалищах, а

⁴ Це опитування здійснювалося в межах проекту «Екологічно свідомий громадянин – запорука успішного виконання Угоди про асоціацію» за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження» в рамках грантового компонента проекту «Громадська синергія». У цілому було опитано 2000 жителів України віком від 15 років. Дослідження проводилося на всій території України, крім непідконтрольних Уряду України територій Донецької та Луганської областей і АР Крим.

⁵ Обсяг вибірки становить 1000 осіб.

⁶ Опитування проводилися в жовтні 2014 р. та лютому – березні 2017 р. в межах реалізації проекту Програми розвитку ООН та Глобального екологічного фонду «Інтеграція положень Конвенцій Ріо у національну політику України». В кожному дослідженні взяло участь 1200 осіб.

⁷ Щодо обмеження використання електроенергії та зменшення споживання води, то ці практики можуть бути зумовлені скоріше економічними мотивами, ніж екологічними.

також потрапляє у водойми, що призводить до загибелі багатьох мешканців морів і океанів. Страждає природа – страждаємо й ми.

Б. Не просто обмежити, а повністю відмовитися, а також закрити підприємства, які його виробляють. Світовий океан щороку поповнюють 8(!) млн т пластику. Ми вже перетворили Землю на смітник. Що далі?

В. Не бачу сенсу в тому, щоб відмовитися від використання пластику. Це звично й зручно. Потрібно просто навчитися його переробляти. А закриття підприємств призведе до втрати великої кількості робочих місць.

Правила підрахунку балів: спочатку підраховуються бали, що відображають сумарну оцінку 30 тверджень для кожного типу екологічної свідомості, потім знаходять їх відсоткове співвідношення для визначення ступеня вияву кожного з трьох типів ЕС в її загальній структурі:

$$(\Sigma A / \Sigma A + P + E) \times 100\%;$$

$$(\Sigma P / \Sigma A + P + E) \times 100\%;$$

$$(\Sigma E / \Sigma A + P + E) \times 100\%.$$

У нашому прикладі антропоцентричному типу ЕС відповідають варіанти 12а, 23б та 28в, природоцентричному – 12б, 23в та 28б, екоцентричному – 12в, 23а та 28а.

Методику можна застосовувати як на уроках біології та екології в класі, так і он-лайн. Нині здійснюється опитування учнів середніх і старших класів Базилівщинської гімназії Машівської селищної ради Полтавської області під керівництвом педагога-організатора Н.О. Марчук. Попередні результати вказують на переважання екоцентричного типу екологічної свідомості, особливо серед старшокласників.

Література:

1. Андрусевич Н. Екологічна свідомість в Україні та в ЄС: топ-5 подібностей та відмінностей. *Європейська правда*. 2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/09/24/7087297> (дата звернення: 25.04.2021).
2. Жиленко Д. Екологічна свідомість українців. *Kantar Україна*. URL: <https://tns-ua.com/news/ekologichna-svidomist-ukrayintsiv> (дата звернення: 25.04.2021).
3. Принципи сталого розвитку: що про них знає населення та державні службовці України? Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, Глобальний екологічний фонд, 2014. 90 с.
4. Уявлення населення України про сталий розвиток. Аналітичний звіт за результатами національного соціологічного опитування. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, Глобальний екологічний фонд, 2017. 56 с.
5. Максименко О. О. Методика «Переважний тип ставлення до природи. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/library/metodika-perevaznij-tip-stavlenna-doprirodi-129737.html> (дата звернення: 25.04.2021).
6. Дерябо С. Д. Экологическая психология: диагностика экологического сознания. Москва: Московский психолого-социальный институт, 1999. 310 с.
7. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. 480 с.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ІНДИКАТОР ВЕКТОРА ЗМІН ЕКОНОМІКИ

Дмитрук Дмитро Анатолійович

кандидат соціологічних наук,

старший науковий співробітник

відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Розуміння ціннісних установок є необхідним не тільки для моніторингу життєдіяльності людини, але й для визначення характеру суспільно-політичних змін в економіці. Зміни в сфері культури та мислення позначаються на змінах ціннісних орієнтирів і виробленні нових форм соціальних відносин. Саме в цій взаємодії формується система головних життєвих орієнтацій, яка дозволяє встановити середовище самоідентифікації та соціалізації. Виявлення поведінкових орієнтирів населення посідає важливе місце для вирішення завдань соціально-економічних реформ у сучасних умовах.

Сьогодні загальновідомими та поширеними є декілька підходів до вивчення ціннісних орієнтацій. Перший підхід – концепція термінальних та інструментальних цінностей, запропонована М. Рокічем [1]. Сутність цієї концепції полягає в тому, що цінності поділяються на два класи: термінальні, що відображають фундаментальні життєві цілі індивідів, та інструментальні, що відображають уявлення людей про схвалювані засоби досягнення цих життєвих цілей, які утворюють ієрархію цінностей. Інший відомий

підхід пов'язаний з Г. Хофстедом [2], який розробив систему ціннісних координат, що відображають культурні відмінності; вона представлена дихотоміями («індивідуалізм – колективізм», «маскулінність – фемінність», «велика – мала дистанція влади» тощо). Вимірювання під час масових опитувань схильності людей до певного полюса в кожній такій дихотомії дозволяє дати комплексну характеристику тому суспільству та культурі. Такий підхід також зазнає критики через набір ціннісних дихотомій, обраних як фундаментальні принципи для характеристики різних культур. Поширеною є і концепція Р. Інглхарта і К. Вельцеля, що лежить в основі багаторічного проекту міждержавних досліджень цінностей WVS. Р. Інглхарт [3] побудував двовимірну систему координат за допомогою двох шкал вимірювання цінностей: «традиційні цінності – секулярно-раціональні цінності» і шкалу «цінності виживання (survival values) – цінності самовираження (self-expression values)».

Особлива цінність останнього підходу пов'язана з ідеєю, що міжпоколінні зміни в системах цінностей (від традиціоналістських до сучасних і постсучасних) зумовлені соціально-економічними зрушеннями, які впливають на динаміку змін повсякденних економічних практик індивідів. Сам підхід успадковує традиції, закладені ще М. Вебером [4], який писав про важливу роль культурних особливостей, зокрема специфічних систем цінностей для реалізації економічного потенціалу суспільства. Цінності та установки, зумовлені соціалізацією в конкретному культурному середовищі, формують конфігурації певних очікувань, мотивів, патернів поведінки, що впливають на показники більшої чи меншої схильності до підприємництва, трудової мобільності, вибір інвестиційних і накопичувальних стратегій.

Серед сучасних теорій, які підкріплюють такий погляд, слід вказати на теорії, що розвинуті в руслі поведінкової економіки Д. Канемана [5]. Хоча основна увага в них приділяється універсальним когнітивним схемам, покладених в основу економічної поведінки людей, проте така точка зору не виключає культурної варіативності цих схем і припускає введення додаткових змінних (зокрема, ціннісні орієнтації) для пояснення відмінностей в економічній поведінці. Запропонований підхід має доповнити прогностичні сценарії, засновані переважно на динаміці економічних показників, низкою показників, які відображатимуть зміни людського потенціалу, зумовлені поколінними зсувами ціннісних орієнтацій. Найочевидніші прикладні результати пов'язані з прогнозуванням міграцій випускників шкіл і закладів вищої освіти, траєкторіями професійного розвитку і трудової мобільності населення, змінами частки населення, орієнтованого на підприємницьку діяльність тощо.

Література:

1. Рокич М. Природа человеческих ценностей. *Свободная пресса*. 1973. № 5. С. 20-28.
2. Hofstede G. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. 2nd Edition. Thousand Oaks CA: Sage Publications, 2001. 616 p.
3. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: последовательность человеческого развития. Москва: Новое издательство, 2011. 464 с.
4. Вебер М. *Избранные произведения*. Москва: Прогресс, 1990. 804 с.
5. Канеман Д., Словик П., Тверски А. *Принятие решений в неопределенности: правила и предубеждения*. Харьков: Гуманитарный центр, 2005. 632 с.

ЦІННІСНІ ПОГЛЯДИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Балакірева Ольга Миколаївна

кандидат соціологічних наук

завідувач відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Серед сучасних соціально-економічних викликів (макроекономічний, технологічний, соціальний, інституційний, культурно-ціннісний, екологічний, інтеграційний тощо) саме культурно-ціннісний доцільно вважати детермінантним, з огляду на Цілі сталого розвитку. До основних функцій культурно-ціннісних орієнтацій у процесах життєдіяльності соціуму слід відносити: орієнтаційну, мотиваційну, визначення цілей, оціночну, інтеграційну, регулятивну та соціокультурну. Ціннісні погляди в економічній сфері впливають на ставлення до праці, бачення механізмів забезпечення матеріального добробуту, на формування особистості та набуття професійних компетенцій, сприйняття соціальної диференціації, системи оплати праці, розподілу власності, ставлення до соціальних гарантій, конкуренції тощо. Під впливом соціальних змін, процесів трансформації українського соціуму та економіки змінюються ціннісні орієнтації в економічній сфері, ставлення населення до роботи у цілому та окремих її аспектів зокрема. Крос-культурні дослідження ціннісних орієнтацій (WVS та EVS) [1; 2] надають досить ґрунтовні та комплексні емпіричні виміри у динаміці як на рівні окремих країн, так і можливість міжкраїнових порівнянь.

Відхід від зрівняльного підходу формування розміру оплати праці, який був характерним за радянських часів, виявився у зростанні частки українців, які підтримували підхід, що дохід повинен бути значно вищим у випадку більш істотних індивідуальних зусиль. За результатами опитування 2008 р., певною мірою таку точку зору підтримували 70% респондентів (сума відповідей від 7 до 10 балів), при цьому повну згоду (10 балів за 10-бальною шкалою) обрали 41%. У 2020 р. 45% підтримали таку точку зору, з них останню позицію на шкалі обрали 17%. Близько 37% українців схильні підтримати точку зору, що частка державної власності в бізнесі та виробництві повинна бути збільшена (сума відповідей від 7 до 10 балів). З протилежною точкою зору, що повинна бути збільшена частка приватної власності у бізнесі та виробництві, погодилися 19% опитаних (сума відповідей від 1 до 4 балів). Порівняно з іншими країнами, українці найбільшою мірою підтримують державну власність у бізнесі та виробництві. Результати підтверджують високий рівень патерналістських установок, який зменшується дуже повільно – майже половина (48%) певною мірою поділяють точку зору, що держава повинна нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені. Натомість 22% респондентів підтримали думку, що люди самі повинні нести більше відповідальності за те, щоб себе забезпечити. Аналіз динаміки дозволяє дійти висновку, що в період посилення соціально-економічної кризи відбувається суттєве зростання патерналістських орієнтацій. Дані також свідчать про переважно позитивне сприйняття конкуренції. Відносно низький рівень підтримки населенням конкуренції (порівняно з країнами ЄС) після ще більшого зниження під час кризи 2008 р. повернувся до показників 1996 р. Визнання того, що наполеглива праця забезпечує успіх є неоднозначним: у 2011 р. з цим твердженням погоджувалися 50% респондентів, а у 2020 р. – лише 40%. Частка опитаних, які вважають, що до успіху приводять удача та зв'язки істотно не змінилася 30% у 2011 р., і 31% у 2020 р. (Див. таблицю).

Таблиця

**Узагальнення відповідей на запитання: «Як Ви визначили б Вашу точку зору за шкалою від 1 до 10, де «1» означає, що Ви повністю згодні з твердженням А, «10» – Ви повністю згодні з твердженням Б?»,
% у динаміці**

Роки досліджень WVS/EVS	2020	2011	2008	2006	1999	1996
А. Різниця в доходах не повинна бути дуже великою	25	15	15	15	19	18
Б. Той, хто більше працює, повинен отримувати більше	45	67	70	72	64	50
А. Частка приватної власності у бізнесі та виробництві повинна бути збільшена	19	23	16	23	31	29
Б. Частка державної власності в бізнесі та виробництві повинна бути збільшена	37	55	49	48	32	38
А. Держава повинна нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені	48	75	42	61	46	65
Б. Люди самі повинні нести більше відповідальності за те, щоб себе забезпечити	22	12	29	19	31	14
А. Конкуренція – це добре. Вона стимулює людей напружено працювати та розвивати нові ідеї	54	50	43	55	58	55
Б. Конкуренція шкідлива. Вона пробуджує в людях їхні найгірші якості	18	21	24	20	19	13
А. З часом важка праця забезпечує краще життя	40	50	–*	24	–	38
Б. Важка праця зазвичай не приносить успіху – це більше питання щастя та зв'язків	31	30	–	52	–	31

Примітка: для А – наведена сума відповідей від «1» до «4»; для Б – наведена сума відповідей від «7» до «10»; відповіді з показниками «5» та «6» розглядаються як позиція невизначеності та не представлені; невелика частка опитаних обрали варіант «важко відповісти», який також не наведено.

* Запитання не ставилося.

Проблеми навколишнього природного середовища, навіть екологічна криза вимагають від всіх країн світу зміни підходів до господарювання, цілеспрямованої політики не лише захисту, але й відновлення навколишнього природного середовища. Обираючи пріоритет подальшого розвитку, майже однакові частки українців обрали захист навколишнього природного середовища, навіть за умов затримки економічного зростання (44,1%), та економічне зростання й створення нових робочих місць, навіть якщо це

завдаватиме шкоди навколишньому природному середовищу (43,9% – це істотна зміна порівняно з 29% у 1996 р.). Кожен десятий респондент не визначився. Порівняння результатів різних країн свідчить, що переважна більшість країн надала перевагу збереженню навколишнього природного середовища (найбільше на користь збереження екосистеми висловились жителі Швеції, Данії, Угорщині, Німеччині, Фінляндії, Естонії, Словенії та Словаччині), хоча окремі країни віддали перевагу економічному зростанню (Литва, Польща та Румунія). Україна є єдиною країною, де думки розділились практично навпіл.

За результатами наведених вимірів й інших досліджень, соціально-економічні цінності (робота як така, трудова поведінка, ініціативність, інноваційність, навчання впродовж життя тощо) є доволі чутливими до змін соціально-економічної ситуації та мають суперечливі динамічні тренди. З одного боку, цінність роботи сприймається як важлива майже всім населенням України на рівні не нижчому за розвинуті країни ЄС, і її підтримка продовжує зростати. З іншого боку, переконання й установки, пов'язані з робочою етикою та ініціативою, задоволеність роботою не спонукають до підвищення якості людського капіталу, інноваційності й не відповідають потребам економіки. Серед економічно активного населення переважають переконання щодо відсутності зв'язку між ефективністю праці та її справедливою оплатою, підвищенням соціально-економічної активності та покращенням добробуту, а також щодо неможливості заробляти в Україні на гідне життя чесним шляхом. У структурі трудової мотивації домінує оплата праці, а не її зміст і умови. Розмір доходу є найважливішою ознакою вибору робочого місця. В умовах соціально-економічної кризи поширеність орієнтації на підприємництво зменшується, зростають орієнтації на збереження будь-якого робочого місця. У кризових умовах починає переважати стратегія – мати невелику, але гарантовану заробітну плату. Економічно активне населення України не відчуває потребу у навчанні впродовж життя, не впевнене, що набуті професійні знання та компетенції їм знадобляться для кар'єрного зростання та збільшення доходів.

Література:

1. Haerpffer C., Inglehart R., Moreno A., Welzel C., Kizilova K., Diez-Medrano J., Lagos M., Norris P., Ponarin E., Puranen B. et al. (eds.). World Values Survey: Round Seven–Country-Pooled Datafile. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WWSA Secretariat, 2021. <https://doi.org/10.14281/18241.13>
2. Акуленко Л., Балакірева О., Волосевич І., Дмитрук Д., Костюченко Т., Лациба І., Павлова Д., Шуренкова А. Світові дослідження цінностей 2020 в Україні. Київ: Український центр європейської політики, 2020. URL: http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA_2020_report_WEB.pdf

ЕКОНОМІЧНА ЦІННІСТЬ ЯК ІЄРАРХІЧНА ТА МЕРЕЖЕВА СТРУКТУРА

Артёмова Тетяна Іванівна

доктор економічних наук,
головний науковий співробітник відділу економічної теорії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Інституційний зміст зв'язків і відносин економічної цінності зумовлюється її визначенням як економічного блага – умови та/або результату людської господарської діяльності, що має певну корисну форму і в процесі суспільного обміну проявляється в троїстій визначеності граничної корисності, вартості й ціни [1, с. 7-11].

У загальному розумінні під структурою (лат. «structura» – будова, розташування, порядок) розуміється сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах. Якщо розглядати господарську систему суспільства як універсум – складний соціально-економічний організм, що функціонує за законами біогеохімії, як буття соціально-економічного простору-часу, то економічна цінність представляє генетичний код (образ) господарського буття світу. При такому підході розгортання генетичного коду (генезис) господарської системи постає результатом взаємодії її ціннісної спадковості та мінливості, традицій і новацій. Воно здійснюється за допомогою взаємоперетворення економічних зв'язків і відносин – трансформ економічної цінності, що відображають взаємне перетікання буття економічного простору (граничної корисності) і часу (вартості), що забезпечує нерозривну єдність буття минулого, сьогодення та майбутнього (цілісність і тотожність) господарської системи-універсуму за допомогою постійного відтворення механізмів транскрипції й трансляції соціально-економічної інформації.

Гармонійність функціонування та розвитку господарського соціуму досягається на шляху оптимального поєднання самоорганізації й організації його складових елементів – інститутів, найважливішим з яких є людина, творча особистість, яка духовно відображає і діяльно відтворює органічну єдність природного та соціального життєвих витоків. При цьому процеси господарської самоорганізації

відтворюють сукупність ціннісних установок, що відображають закономірності функціонування буття економічного простору, які мають прообразом закони самоорганізації природних систем і притаманні будь-яким формам життєдіяльності. Ієрархія ранжує зазначену сукупність цінностей у напрямі реалізації основної цільової функції, перетворюючи всю різноманітність форм самоорганізації у власне систему – органічну упорядковану цілісність, що розвивається в часі.

Проте форми владної ієрархії господарських зв'язків і відносин лише тоді забезпечують цілісність та гармонійність економічної системи, коли відповідають їх природі, ґрунтуються на такій ієрархії цінностей, яка спрямовує зусилля всіх господарюючих суб'єктів на реалізацію суспільного блага. Саме такі ієрархічні форми відповідають істинній природі соціально-економічних інститутів. У перекладі з давньогрецької ієрархія трактується як «священна влада», що забезпечує розташування частин або елементів цілого в порядку від вищого до нижчого; тобто господарська ієрархія у згорнутому вигляді містить в собі як власне організацію, так і самоорганізацію суспільної системи.

Традиційно вважається, що ієрархія як форма організації вертикальних відносин панування-підпорядкування та мережеві структури як спосіб самоорганізації горизонтальних зв'язків господарського обміну є невід'ємними атрибутами соціальних систем і еволюціонують, видозмінюючись одночасно з ними. У широкому сенсі такий підхід може бути використаний при дослідженні відносин натуральної й товарної форм організації суспільного господарства, простого та розширеного відтворення, планових і ринкових підстав економічної діяльності, ієрархії зв'язків і відносин вартості та власності тощо. Поняття мережевої економіки, мережевих структур в економіці стали найчастіше вживатися в наукових і громадських колах з другої половини 1990-х років внаслідок зростання значущості інформації як специфічного економічного ресурсу.

Мережа є узагальненим поняттям, яке було сприйняте економічною наукою від математики, матричної алгебри, теорії систем, теорії мережевого планування і управління, геодезії, картографії та інших наук. Незважаючи на суперечливість трактувань цього поняття в сучасній мовній культурі, в цілому воно відображає той факт, що система суспільного господарства зазнає другу (після формування буття ринкового простору) глобальну модифікацію. Кризовий стан економічної теорії є основною причиною її неувagi до стрімких змін, що намітилися в розвитку господарюючого соціуму на рубежі століть і тисячоліть. Як зазначає Ж. Сапір, поняття інформації в «мейнстрімі», якщо не ігнорується, то відтиснуто на периферію; і такий стан справ методологічно зумовлений базовими гіпотезами неокласичної теорії [2, с. 4]. Інформаційна економіка отримала визнання в економічній науці, про що свідчать Нобелівські премії з економіки у 1982 р. Дж. Стіглеру, у 2001 р. Дж. Стігліцу, Дж. Акерлофу, А. Спенсу. Проте і сьогодні актуальним залишається емоційний вислів Дж. Стіглера, що «інформація займає лише жалюгідну халупу в місті економічної науки» [2, с. 4].

Реальність мережевої економіки формується протягом останніх 30–40 років і закономірності її буття досліджують сьогодні переважно представники соціології, історії, психології, фахівці з комп'ютерних технологій та інших сфер знання. Вони переважно не володіють інструментарієм ціннісного економічного аналізу та не в змозі забезпечити адекватні економічні узагальнення. Проте їх напрацювання яскраво свідчать про те, що сьогодні людство стоїть на порозі глобального історичного суспільного вибору.

К. Келлі стверджує, що царство мережевої економіки формується комп'ютерними комунікаціями, які забезпечують не тільки повсюдне поширення інформації, але й пов'язують життя в єдине ціле. Мережева економіка знаменує глобальну перебудову нашого життя на засадах розкриття унікальних можливостей і формування принципово нових правил. Слідування таким правилам, веде до процвітання, а їх ігнорування – до занепаду [3].

Накопичена сьогодні інформація про соціальні мережі є досить суперечливою. Так, з кінця 1990-х років психологія оперує поняттям «перманентна часткова увага», що характеризує спосіб життя людини, яка є постійно залученою до виконання десятків справ у різних мережевих спільнотах. «Скануючи» навколишнє середовище в «пошуках нових можливостей», такий суб'єкт відчуває себе живим, лише будучи вузлом певної мережі (матриці). Отже, механізми мережевих алгоритмів здатні повністю поглинути людину, коли відчуття природної реальності поступово втрачає свою значущість – розвивається, а зв'язаність з мережею стає важливішою за предмет такого зв'язку [4; 5].

Фахівці відзначають, що в мережевому суспільстві:

- у явному вигляді відсутня ієрархія;
- учасники об'єднані не лише предметом загального інтересу, але й самими зв'язками, прямими та опосередкованими;

- актори формують свої віртуальні образи відповідно до актуальних соціальних зв'язків.

З одного боку, з поширенням мережевої економіки зв'язки й відносини реального ринку «йдуть у небуття» – переміщуються на різні рівні віртуального простору; з іншого, – віртуальні відносини стають реальними, набувають політико-економічної сили через технології інформаційного впливу на суспільну поведінку. Так, на думку фахівців, хвиля глобальних фінансових потрясінь кінця ХХ – початку ХХІ ст. стала результатом ланцюгової реакції фондових ринків на дії брокерів і споживачів, які керувалися стандартним поведінковим алгоритмом інформаційно-технологічного протоколу [6, с. 6].

Мережеве інформаційне суспільство називають аттенціональним (від англійської «attention» – увага) за його внутрішню сутність – характером відбору інформації, що створює знання. Тут увага стає головним економічним ресурсом. Проте виробництво нового знання не завжди є запорукою благополуччя: часто маніпулювання «порожньою» інформацією стає підставою вигідного бізнесу [7, с. 212–215; 8, с. 32–42; 9]. Незважаючи на те, що в явному вигляді ієрархія в мережевій економіці не присутня, вона нікуди не зникає. Так, на глобальному й локальному рівнях фахівці виокремлюють [8, с. 82–90]:

I. Мережі нетократії – представників нової суспільної еліти.

II. Мережі буржуазії та консюмерів.

III. Мережі нижчого порядку, які об'єднують переважну більшість населення планети.

Отже, далеко не повна характеристика мережевого суспільства свідчить про суттєві зміни підвалин людського буття і необхідність формування нової парадигми світоустрою. Проте організація господарської діяльності сьогодні, незважаючи на зовнішню новизну, здійснюється цілком традиційними методами.

Суспільство постмодерну не знає соціальної рівності, при цьому його нерівність, яка покликана забезпечити недоторканість верств нетократії, має природні (генетичні) підстави. І вже сьогодні набувають поширення практики відбору кандидатів до нетократії на основі поєднання генетики й евгеніки. При цьому членство у вищих прошарках нетократичних мереж одночасно слугує перепусткою до ексклюзивного споживання всіх видів економічних ресурсів. Життєдіяльність суб'єктів у мережах нижчого порядку організовується за законами представницької демократії, коли формально їх свобода не обмежується, але стратегічні рішення приймаються в мережах нетократії, «закритих від натовпу» [6, с. 10–11].

Зазначене змушує активізувати зусилля економічної науки в напрямі дослідження глибинних засад і законів мережевої економіки. Теоретичний аналіз покликаний прояснити закономірності співвідношення віртуального та реального, абсолютного й відносного на новому рівні економічної організації, позначити шляхи формування господарських «порядків з хаосу», обґрунтувати засади адекватної сучасним реаліям політико-економічної ієрархії. Така ієрархія повинна підпорядковуватися творчому розвитку особистості та базуватися на системі економічних цінностей, що відображають розгортання зв'язків і відносин економічного блага на всіх рівнях господарської системи суспільства.

Література:

1. Артемова Т. И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формообразования. Киев: Основа, 2006. 444 с.
2. Сапир Ж. Экономика информации: новая парадигма и ее границы. *Вопросы экономики*. 2005. № 10. С. 4–24.
3. Kelly K. *New Rules for the New Economy: 10 Radical Strategies for a Connected World*. New York: Penguin Books, October 1999. URL: <https://kk.org/mt-files/books-mt/KevinKelly-NewRules-withads.pdf>
4. Стоун М., Вудкок Н., Мэтчингер Л. Маркетинг, ориентированный на потребителя / пер. с англ. Москва: Фаир, 2003. 336 с.
5. Гембл П., Тапп А., Энтони М., Стоун М. Маркетинговая революция / пер. с англ. Москва: Баланс Бизнес Букс, 2007. 428 с.
6. Мясникова Л. Смена парадигмы. Новый глобальный проект. *Мировая экономика и международные отношения*. 2006. № 6. С. 5–11.
7. Нордстрем. К. А., Риддерстрале Й. Бизнес в стиле фанк. Санкт-Петербург: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2003. 279 с.
8. Бард О., Зодерквист Я. НЕТОкратия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. Санкт-Петербург: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004.
9. Макаров А. Хулиномика. Хулиганская экономика. Москва: АСТ, 2017. 448 с.

ІНСТИТУЦІЙНА ДОВІРА ЯК СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ІНКЛЮЗИВНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Бобух Ірина Миколаївна

доктор економічних наук, старший науковий співробітник
в.о. завідувача відділу економічного зростання та структурних змін в економіці
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Найактуальнішим і найпроблемнішим питанням трансформації українського суспільства на сучасному етапі є формування такої системи економічних інститутів держави, яка створить сприятливі умови для залучення максимально широких верств суспільства до участі у створенні та розподілі результатів економічної діяльності господарського комплексу. Згідно з досвідом країн з високими показниками сталого, інклюзивного та розумного розвитку, цією системою є інклюзивні економічні інститути, які діють на основі беззаперечного захисту права приватної власності, неупередженої системи

правосуддя, дотримання рівних можливостей для участі всіх громадян в економічній активності, забезпечення вільного входу на ринок для нових компаній, допомагають створити інклюзивні ринки, які не лише дають людям можливість вільно обрати професію, що найбільше відповідає їх здібностям і талантам, але й надають рівні можливості оволодіти нею. Одним з найважливіших питань на цьому шляху є формування довіри у суспільстві до інститутів, які представляють органи влади, розробляють і впроваджують важливі реформи та політичні рішення як однієї з найважливіших соціальних цінностей інклюзивного економічного розвитку.

Останнім часом, особливо внаслідок зростання кількості та глибини проявів поліпандемії, дедалі нагальним стає посилення ролі держави в процесах структурної трансформації економіки. Проте набагато важливішим у цьому контексті є питання не збільшення розміру перерозподілу ВВП через бюджет або кількості регуляторних заходів, а їх якості та інституційної спроможності, й, насамперед, довіри до інститутів держави у суспільстві, переважно у висококорумпованому суспільстві, яким наразі є українське суспільство, оскільки за Індексом сприйняття корупції [1] Україна перебуває на 117-му місці зі 180 країн світу, на одному рівні із Замбією, Єгиптом і Непалом. За ступенем розвитку ключових інститутів⁸ ситуація є ще гіршою: зокрема, за правами власності – 128-ме місце зі 141 країни світу, за незалежністю судів – 105-те місце, ефективністю законодавчої бази – 95-те місце зі 141. Понині, як наголошується у журналі «The Economist», в Україні реформа правосуддя та прав власності так і не відбулася, верховенство закону є нерівним як ніколи, реформи відбуваються дуже повільно, а їх результати є змішаними [4]. І це стало передумовою формування довготривалого тренду недовіри до інститутів держави в Україні, посилюючи й без того гострі виклики для економіки та суспільства: за рівнем інституційної довіри як складової соціального капіталу, в 2020 р. Україна посідає 162-ге місце зі 167 країн світу впродовж тривалого часу, перебуваючи на останніх сходинках цього рейтингу (рис. 1).

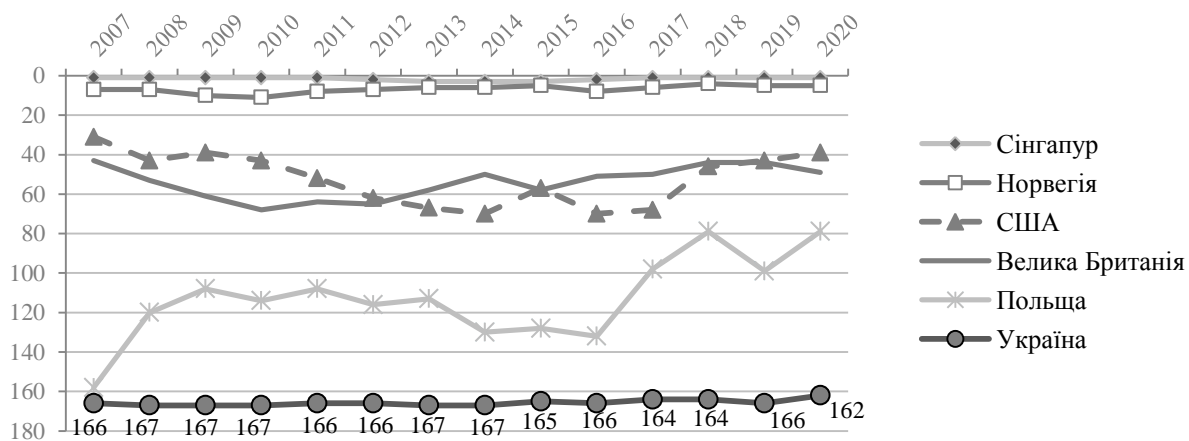

Рисунок 1. Динаміка ранжування країн за рівнем інституційної довіри у 2007–2020 рр., місце в рейтингу

Джерело: складено автором за: [The Legatum Prosperity Index 2020](https://www.prosperity.com). URL: www.prosperity.com (дата звернення: 30.06.2021).

Найгіршою в Україні є ситуація із судовою системою, рівень довіри до якої в нашій державі є найнижчим у світі (167-ме місце серед 167 країн світу). Низьким є також рівень довіри до поліції та фінансових інститутів і банків: 164-те й 154-те місце відповідно (рис. 2).

⁸ Складові Глобального індексу конкурентоспроможності, що вимірює національну конкурентоспроможність, яка визначається як сукупність інститутів, політики та факторів, що виявляють рівень продуктивності, – на 85-му місці зі 141 країни [2; 3].

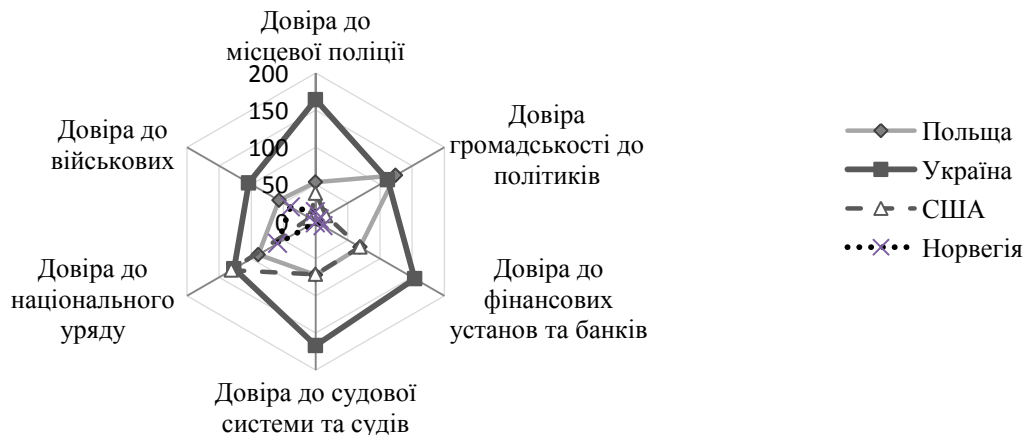

Рисунок 2. Ранжування країн за показниками, що характеризують рівень інституційної довіри, у 2020 р., місце в рейтингу за рівнем довіри до поліції та фінансових інститутів і банків

Джерело: складено автором за: [The Legatum Prosperity Index](https://www.prosperity.com) 2020. [The Legatum Prosperity Index](https://www.prosperity.com). URL: www.prosperity.com (дата звернення: 30.06.2021).

Відносна кількість людей, які зовсім не довіряють Національному банку України, протягом останніх тринадцяти років зменшилася майже вдвічі – з 53,3% до 26,9% (рис. 3).

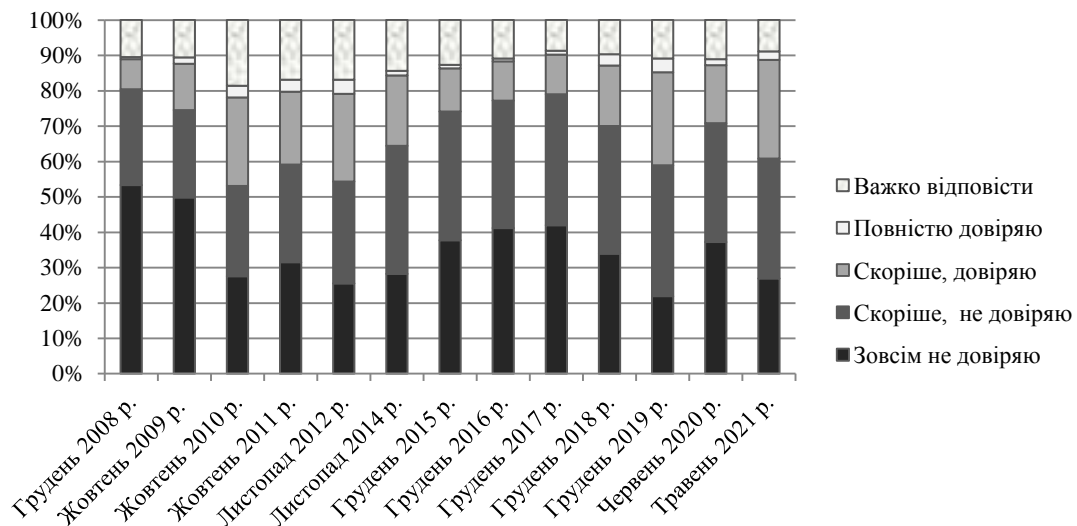

Рисунок 3. Динаміка рівня довіри Національному банку України, %

Примітка: Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Якою мірою Ви довіряєте Національному банку України?».

Джерело: складено автором за: [Оцінка громадянами України ситуації в економічній сфері, дій влади та ролі держави в житті суспільства \(травень 2021 р.\)](https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-ukrainy-sytuatsii-v-ekonomichnii-sferi-dii-vlady-ta-rol-i-derzhavi-v-zhytti-suspilstva). Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-ukrainy-sytuatsii-v-ekonomichnii-sferi-dii-vlady-ta-rol-i-derzhavi-v-zhytti-suspilstva> (дата звернення: 29.06.2021).

Далеко не в останню чергу таке зростання довіри до головного фінансового інституту нашої держави пов'язано з послідовним впровадженням політики інформаційної відкритості, проведення широкої роз'яснювальної політики для населення, підвищення рівнів прозорості, деталізації та доступності статистичних даних. Адже налагодженість діалогу й інформаційна відкритість є ключовими стовпами довіри до державних органів влади, роблячи істотний внесок до формування міцного соціального ціннісного базису, що водночас є запорукою успішного запровадження політичних рішень в інформаційному суспільстві, особливо під час криз.

Серед найважливіших умов запровадження ліберальних цінностей в Україні є розбудова міцного інституційного каркасу інклюзивного розвитку економіки. Одним з основних напрямів державної політики формування довіри до інститутів держави як важливої соціальної цінності з метою досягнення цілей інклюзивного економічного розвитку має стати структурне реформування інститутів статистики, інформації та діджиталізації у напрямі налагодження повномасштабного прозорого детального узагальнення інформації за ключовими показниками та забезпечення доступу широких верств населення до первинних знеособлених даних для формування об'єктивних висновків і розробки обґрунтованих стратегій,

що створить основу для успішної роботи двигунів економічного зростання та процвітання в інформаційному суспільстві.

Література:

1. Corruption Perception Index. Index 2020. *Transparency International*. 2021. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl> (дата звернення: 29.06.2021).
2. The Global Competitiveness Report 2019. *World Economic Forum* / Ed. by K. Schwab. Geneva, 2019. xiii p. 650 p.
3. The GCR 2020. Special edition: How Countries are Performing on the Road to Recovery. *World Economic Forum* / Ed. by K. Schwab, S. Zahidi. Geneva, 2020. 95 p.
4. Lazarenko M. The comedian gets serious. *The Economist*. 2021. June 5th–11th. P. 26.

ФОРМУВАННЯ МОДЕЛЕЙ ЗВ'ЯЗКУ ЦІННОСТЕЙ ІНДИВІДА В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСУ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇХ ОЦІНЮВАННЯ

Білоус Євгеній В'ячеславович

кандидат соціологічних наук

науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Цінності є орієнтиром розвитку, вектором, який вказує напрям руху фізичних, інтелектуальних і моральних зусиль особистості. Саме тому цінності відіграють значну роль у процесі отримання інформації про економічні процеси та забезпечують подальше оцінювання відомостей. Так, цінності не лише визначають ціль отримання та використання інформації щодо економічних процесів, але й пріоритезують задані цілі, виявляють їх значущість. Цінності як структура складаються зі смислу, значущості та переживання, де первинним є переживання суб'єктом взаємин із зовнішнім світом, що спричиняє формування матеріальних або духовних потреб. Ті об'єкти, які найбільше пов'язані із задоволенням цих потреб, набувають своєї значущості. Проте специфіка нашого часу, коли інформаційні потоки постійно збільшуються, вимагає трансформацій. Змінюються як поведінка, так і цінності, які є рушійною силою поведінки та спонукають людину до певної дії. Все це зумовлює доцільність перегляду усталених точок зору на питання економічної поведінки людини. З огляду на сучасний стан речей, людина живе у світі, який постійно змінюється. На думку деяких фахівців, обсяг інформації, який сьогодні потрібно обробити людському мозку, подвоюється кожні тринадцять місяців. Світова глобалізація, поширення комунікаційних технологій є процесами сучасного світу, що мають вплив на більшість сфер життя суспільства та економічну сферу зокрема [1, с. 62].

У цьому контексті говорять про суб'єктивний підхід (вроджена ціннісна система індивіда проявляється через взаємодію із суб'єктивними ціннісними орієнтирами інших, або закладена спочатку), об'єктивний (цінності присутні у бутті та сприймаються кожним індивідуально) та суб'єктивно-об'єктивний (цінності виникають внаслідок взаємодії суб'єкта й об'єктивного буття). Якщо взяти за основу третій, суб'єктивно-об'єктивний підхід, то тут можливими є основні 3 типи взаємодій суб'єкта й об'єкта:

- 1) «гармонія» суб'єктивного у складі об'єктивного;
- 2) «несвобода» як переважання зовнішньої детермінації, залежність суб'єктивного від об'єктивного, переважання фізичних потреб над духовними (моральними, інтелектуальними, естетичними);
- 3) «свобода» як суб'єктивна детермінація, коли духовне зумовлює об'єктивні потреби та впливає на зовнішні рівні буття [2, с. 106].

При розгляді моделей механізму виникнення цінностей гармонійної взаємодії суб'єктивного й об'єктивного виявляється переживання задоволення існування (цінності гармонії, рівноваги, цілісності), звідси – цінності збереження наявного стану речей (прагнення до консерватизму, колективізму, ненасилля тощо).

Взаємодія несвободи передбачає: 1) відчуття певних потреб у зовнішніх благах, за допомогою яких індивідуальне існування суб'єкта було б повним і продуктивним; 2) відчуття залежностей від зовнішнього буття та власних обмежених можливостей потенційно можуть формувати страх і агресію. Отже, цінністю наділяються об'єкти, які відповідають потребам та інтересам суб'єкта, сприяють його звільненню від зовнішніх залежностей і зумовленості. Модель формування цінностей у цьому випадку – несвобода суб'єкта відносно об'єкта – негативне переживання цієї залежності – прагнення змін зовнішнього буття (або зміна власних можливостей) – цінність суб'єкта і цінність зовнішнього світу, що відповідає потребам суб'єктивного існування та самоствердження. Внаслідок цього формується ряд матеріальних (природні багатства, праця, економічне зростання, прибуток), соціальних (законодавство, право) і духовних цінностей (розум, душа).

Взаємодія свободи у суб'єктно-об'єктних відносинах передбачає опору на себе, свої можливості й творчі здібності та є можливою: 1) для суб'єкта, який орієнтований на власні духовні цілі (цінності: Творчість, Знання, Гуманізм); 2) для того, хто орієнтований на об'єктивні духовні ідеали (цінності: Справедливість, Рівність, політичні системи, які їх забезпечують). Модель формування цінностей для взаємодії «свобода»: високий рівень духовного розвитку суб'єкта – незалежність від матеріальної детермінації – ідеї, духовні прагнення – свобода у взаємодії суб'єкта й об'єкта [2].

При розгляді моделей зв'язку цінностей індивіда в контексті процесу отримання інформації щодо економічних процесів слід зазначити, що залежно від інтенцій суб'єкта діяльності (індивіда – окремого ідеолога чи інституції), ця суб'єкт-об'єктна взаємодія може бути свідомою та несвідомою. Свідомі ідеологічна діяльність за своєю сутністю є ідеологічною працею, яка реалізується систематично та спрямована на формування думок, установок і переконань об'єктів впливу. Несвідомі ідеологічна діяльність властива окремим індивідам, які виражають свою думку, внаслідок чого впливають на інших індивідів, зокрема на їх переконання. Несвідомі ідеологічна діяльність має спорадичний характер і є засобом формування повсякденної свідомості [3, с. 34].

Література:

1. Сомик О. М. Роль ціннісних орієнтацій у формуванні економічної активності в контексті поведінкової економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36 (2). С. 61–65.
2. Баева Л. Ценностные основания индивидуального бытия: опыт экзистенциальной аксиологии. Москва: Прометей; МПГУ, 2003. 240 с.
3. Білоус Є. В. До питання про сутність повсякденних ідеологічних уявлень. *Український соціум*. 2017. № 3 (62). С. 33-44. <https://doi.org/10.15407/socium2017.03.033>

СЕКЦІЯ 29

СОЦІОЛОГІЯ ГЕНДЕРУ В УКРАЇНІ: ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ, ОСВІТА

СОЦІОЛОГІЯ ГЕНДЕРУ: ДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ

Бабенко Світлана Сергіївна

кандидатка соціологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин,
гарантка магістерської програми «Гендерні студії»
факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Інституціоналізація соціології гендеру в Україні відбувається останні три десятиліття під впливом різноспрямованих тенденцій світового та локального порядку. З одного боку, світові дискусії щодо формування дисциплінарного поля соціології гендеру кінця 1980х-1990х років формують три напрямки дискурсивного та дослідницького поля, які представлені в перших підручниках з соціології гендеру: соціологія гендеру як спеціальна соціологічна теорія [див. наприклад, 5; 10], феміністична перспектива соціології [див. наприклад, 1] та соціологічні дослідження гендерної проблематики, систематизовані в перших Handbook of the Sociology of Gender за редакцією Д. Шафец [3] та за редакцією Б. Рісман [4]. Ці три напрямки розвитку та інституалізації соціології гендеру спрямовують дискусії щодо формування дисциплінарного поля, епістемології та методології досліджень як симбіозу комплексного соціологічного підходу до аналізу гендерного порядку чи гендерованого суспільства М. Кімел [15] та міждисциплінарного виміру гендерних студій, який залучає в процес аналізу гендерних нерівностей, дискримінаційних структур та практик науковий апарат різних соціогуманітарних дисциплін, роботи на перетині концепцій постколоніальної теорії та соціокультурної локалізації гендерних ролей та практик.

З іншого боку, локальний вимір інституціоналізації соціології гендеру в Україні пов'язаний із етапами інституціоналізації соціології як науки з фокусом на дисциплінарні відмінності соціології як науки та відмежування від інших наук у вибудовуванні пострадянського шляху методології та наздоганяючого розвитку у 1990-х- початку 2000х. Це відбивається на етапах розвитку соціології гендеру від розвідок в міждисциплінарному полі «гендерних досліджень» [13], Основи теорії гендеру [17], її пострадянського трактування як «соціо-статевого» підходу, наприклад, «Соціологія статі та родини» [20] та опису розподілів відповідей респондентів за статтю [див. наприклад 16], аналізу гендерного порядку з позицій соціологічної перспективи [14] до інтегративного міждисциплінарного, що розвивається у спеціальну соціологічну теорію під назвою «Гендерна соціологія» [18; 19] та «Соціологія гендеру» [12].

Як у міжнародному контексті, так і у вітчизняному академічному середовищі триває розвиток соціології гендеру як у контексті національних \ регіональних шкіл соціології, так і у напрямку розширення соціологічного аналізу гендерної проблематики у формат міждисциплінарності. Виклики «деколонізації методології» [9; 2] поставили питання щодо не тільки феміністичної критики підвалин класичної соціологічної теорії, але й практики проведення досліджень через предиспозиції уявлень про суспільство з позицій представників освіченого вищого та середнього класу «глобальної півночі» (наприклад, функціональна концепція гендерного розподілу сімейних ролей Т. Парсонса) та нехтуванням досвідом, поглядами, позиціями, соціальним буттям жінок в цілому, та «глобально півдня» зокрема в термінології Р. Коннелл [2], що результує у закріпленні та поглибленні гендерних нерівностей через механізми прийняття рішень (представниками вищих та середніх класів, переважно чоловіків, які мають такі ж самі предиспозиції та досвід, що й автори функціоналістського дискурсу), зокрема спрямованість соціальної політики на «підтримку існуючого порядку та боротьбу з дисфункціями», апеляції до традицій, в яких жіночого голосу та досвіду не було представлено.

Соціологія гендеру складається з трьох перспектив, які відображають особливості дисциплінарного розвитку і представлені у всіх доступних (за 1990-2020 рік) проаналізованих підручниках з назвою Соціологія гендеру \ гендерна соціологія \ Гендер: соціологічна перспектива (20 підручникових видань українською, російською та англійською). Поширений у пострадянському російськомовному академічному середовищі підхід визначає соціологію гендеру як спеціальну соціологічну теорію, яка використовує соціологічні методи аналізу гендерної проблематики, а гендер є предметом соціологічного теоретизування та дослідження [18; 19]. Другий, більше представлений в англійській традиції, пропонує переосмислення соціології з феміністичної перспективи, пропонуючи критичну ревізію базових концептів, епістемології та методів дослідження гендерованого суспільства [1; 4; 10]. Третій вимір, також більш оприявлений в сучасних соціологічних

гендерних дослідженнях англомовного сегменту міжнародних публікацій, фокусуються на інтерсекційному підході та увагою до міждисциплінарних перетинів аналізу гендерної проблематики на різних рівнях: локальний, регіональний, глобальний або індивідуальний, груповий, суспільний [6].

Тож, у полі дискурсів соціології гендеру помітні відмінності між баченням соціології гендеру як спеціальної соціологічної теорії, або теорії середнього рівня в класифікації Р. Мертона, із застосуванням соціологічних методів аналізу до гендерної проблематики як певної сфери соціальної проблематики, та визначенням засад соціології гендеру в межах якісної методології, «обґрунтованої теорії» (ground theory) та феміністичної оптики рефлексивного аналізу дискурсів та предиспозицій щодо тематики досліджень від тілесності до структурних нерівностей, застосування методології інтерсекційного аналізу [7, 8] з увагою до привілеїв та дискримінації, суб'єктності у прийнятті рішень, особливостями гендерного порядку та його втілення у конкретному соціокультурному середовищі. Цей підхід виростає з міждисциплінарного гендерного аналізу, базованого на взаємодії соціальних наук «на перетині», як от соціолінгвістика, усна жіноча історія, феміністичне правознавство (feminist legal studies), тощо, який за принципом комплексного системного підходу є сутнісно соціологічним фокусом на зв'язках соціальних явищ між собою та взаємних впливах структурного порядку, культурних систем та соціальної дії.

Таким чином, з одного боку, міждисциплінарність розмиває межі соціології гендеру як тематично, так і методологічно, розкриває можливості застосування комбінації методів та стратегій різних соціальних та поведінкових наук на шляху до інтегративного знання особливостей гендерного порядку з усіма супровідними ускладненнями методологічного характеру. З іншого боку, міждисциплінарність дослідження гендерної проблематики кристалізує дисциплінарні особливості соціології гендеру як системного комплексного підходу, в якому інтегруються особливості соціокультурного, соціокультурного та інтерсекційного аналізу сучасних суспільств.

Література:

1. Abbott P., Wallace C., Tylor M. An Introduction to sociology. A Feminist Perspective. Springer 2005
2. Connell Raewyn Gender: in world perspective. Polity Press. 2009. 192 p
3. Handbook of the Sociology of Gender \ ed. by Janet Saltzman Shafetz. Spriner 1999. 622 p.
4. Risman B.J., Froyum C.M., Scraborough W.J.(Eds) Handbook of the Sociology of Gender Springer 2017, 458 p.
5. Kramer Laura Sociology of Gender. St. Martin's Press. 1991. 518 p.
6. Lindsey Linda Gender. Sociological Perspectives. Routledge. 2020. 785 p.
7. Lykke Nina Feminist Studies. A Guide to Intersectional theory. Methodology and writing. Routledge. 2010. 258 p.
8. May Vivian Pursuing Intersectionality. Unsettling Dominant Imaginaries. Routledge, 2015, 301 p.
9. Smith Linda Tuhiwai Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples. Zed Books London, 1999. 304 p.
10. Walby Silvia Gender Transformations. Routledge, 1997. Pp.77-96, 133-150, 191-206
11. Warton Amy S. Sociology of Gender. An introduction to Theory and Research. Blackwell Publishing Ltd. 2005. 261 p.
12. Бабенко С.С. Соціологія гендеру: Навчально-методичний посібник для студентів. Х.: Вид. Центр Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, 2008. 44 с.
13. Введение в гендерные исследования. Ч. 1: учеб. Пособие; Ч2: Хрестоматия / под ред. И. Жеребкиной. Харьков; СПб., 2001.
14. Здравомыслова Е. А, Темкина А. А (ред.) Российский гендерный порядок: социологический подход. Европейский университет в Санкт-Петербурге, 2007. 305 с.
15. Кімел М. Гендероване суспільство / переклад з англ. С. Альошкіної. Київ: Сфера, 2003. 490 с.
16. Лавриненко Н. Динаміка гендерного нерівності в постсоветській Україні // Новые социальные неравенства / Под ред. С.Макеева. К: ИС НАНУ, 2006. С. 225-253.
17. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. 536 с
18. Силласте Г. Г. Гендерная социология: от идеи и дискуссий к научной школе // Гуманитарий Юга России. 2016. Том 19. № 3. С. 15-30.
19. Тартаковская И.Н. Гендерная социология. М.: Вариант; Невский Простор, 2005. 368 с.
20. Тартаковская И.Н. Социология пола и семьи. Курс лекций. Самара, 1997, 132 с.

КРИТИКА «ГЕНДЕРНОЇ ІДЕОЛОГІЇ» В УКРАЇНСЬКОМУ АКАДЕМІЧНОМУ ПОЛІ

Рябчук Анастасія Миколаївна

кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціології
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Протидія запровадженню принципів гендерної рівності (gender backlash) окрім активістського компоненту (антигендерні групи та ініціативи) має також дискурсивний компонент (формування своєрідної

логіки аргументації з залученням науковців і громадських діячів для озвучення основних тез антигендерної позиції). Антигендерні ініціативи опираються на авторитет науковців, відтворюють сформовані в академічному середовищі аргументи, і навіть замовляють у наукових підрозділів і окремих експертів професійні коментарі і аналіз. Тому дане дослідження мало на меті виявити основні аргументи експертів з академічного поля, які займають антигендерні позиції, а також прослідкувати походження і основні засади їхньої позиції.

Для досягнення поставленої мети було проведено 8 експертних інтерв'ю з представниками і представницями академічного поля в Україні, які займають антигендерну позицію. Критеріями відбору експертів були 1) посада в академічних установах – закладах вищої освіти і науково-дослідних інститутах 2) їхня попередня присутність у публічному просторі у ролі експертів, які критично висловлювались щодо так званої «гендерної ідеології». Окрім інтерв'ю, проведених авторкою дослідження, для аналізу використовувались тексти висловлювань цих експертів, які можна було відшукати у відкритому доступі в мережі інтернет. З метою забезпечення конфіденційності відповідей респондентів, усі їхні відповіді представлені лише в узагальненому вигляді без згадки імен, а прямі цитати взято лише з відкритих джерел з мережі інтернет.

Респонденти були занепокоєні, що поняття гендер ніби-то вводиться на заміну поняттю статі і заперечує статевої відмінності між чоловіками і жінками, а також, що гендер пропонує людям самостійно обирати сексуальні ідентичності, яких може бути безліч. Їхнє визначення гендеру відрізнялося від загальноприйнятих у суспільних науках [див. 9, 10 та ін.]. З проведеного дослідження складається враження, що респонденти знають загальноприйняті визначення, але хочуть відмежуватись від поля гендерних студій і дискредитувати його, бо початково стоять на інших епістемологічних засадах і мають інші політичні погляди. Їхнє рішення змістити акценти з гендерної рівності на питання сексуальності чи «вільного вибору» множинних ідентичностей є свідомим і відображає їхню світоглядну позицію щодо бажаного соціального устрою. Ці тенденції соціологи відзначають також і в глобальному контексті [див. 2] щодо глобальної прависи, [1] щодо Аргентини і [3] щодо Угорщини.

Перше, від чого критики так званої «гендерної ідеології» в академічному полі хочуть відмежуватись – це принципи соціального конструктивізму. Критики стоять на засадах есенціалізму, вбачають у суспільному устрої природний або Божий задум, який необхідно відстоювати як єдино можливий і єдино правильний (спроби щось змінити, згідно з цим підходом, ведуть до руйнування суспільства і його загибелі). Представники УКУ Іван Бойко [5] зі Школи біоетики і Петро Гусак [6] з Інституту родини і подружнього життя посилаються зокрема на Послання Синоду Єпископів УГКЦ «Стосовно небезпеки гендерної ідеології» від 1 грудня 2016 року [11]. Вони не готові прийняти тезу про те, що соціальний світ, у якому ми живемо, сконструйований нами, і що ми постійно залучені або до його відтворення, або до змін. Особливо їх непокоїть можливість «вибору» людиною своєї ідентичності.

Друге, чого бояться критики – це зміни в суспільному сприйнятті гендерних ролей і гендерних ідентичностей (особливо тих, що пов'язані зі сферою сексуальності). Тоді як політичні сили ліберального спрямування назагал заохочують вільне самовираження громадян і розробляють законодавчу базу, щоб закріпити захист їхніх прав і свобод, консервативні сили вбачають своїм обов'язком захист традицій та «кращих практик минулого» (звідси акцент на «традиційних цінностях» і на потребі «охороняти» сім'ю, освіту дітей, тощо). Для них різноманіття є ознакою релятивізму, розхитуванню фундаменту під ногами, відсутності чітких моральних орієнтирів, наданих «згори» (Богом) або «з минулого» (предками). Недарма, такі політичні і релігійні сили нерідко називають «фундаменталістами» – вони прагнуть міцного фундаменту і однозначних моральних орієнтирів. Прикладом подібної критики «гендерної ідеології» на Заході є праці німецької соціологині Габрієли Кубі [7; 8].

Таким чином, аналіз інтерв'ю з критиками «гендерної ідеології» в академічному полі виявив, що основний акцент у цій критиці переміщується з поля наукових дискусій у політичне поле, з чітким оціночним судженням про бажаність того чи іншого суспільного устрою. Небажаними для представників антигендерних кіл є, по-перше, заперечення визначальної ролі біологічної статі у формуванні гендерних відмінностей, а по-друге, прийнятність як рівноцінних усіх гендерних ідентичностей, сексуальних практик та моделей сім'ї і співжиття.

Література:

1. Faundes, J.M.M. (2019) The geopolitics of moral panic: The influence of Argentinian neo-conservatism in the genesis of the discourse of 'gender ideology'. In: *International Sociology*. Vol.34. No.4, July 2019. P.402-417.
2. Graff, A., R. Kuper and S. D. Walters (2019). Introduction: Gender and the Rise of the Global Right. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 44(3):541-560.
3. Pehe, V. (2019) Women are not afraid of gender ideology, but of exploitation at work. http://www.criticatac.ro/lefteast/interview-women-exploitation-at-work/?fbclid=IwAR1dLy1YArT9osRclsZFqChf2P_5EDfA8V0HkArxIQwLc8vDwZQBZoBw4qo
4. Бойко, І. (2018) Позиція Церкви щодо гендерної рівності. <http://bioethics.ucu.edu.ua/pozytsiya-tserkvy-shhodo-gendernoyi-rivnosti/>
5. Гусак П (2015) Гендерна політика сьогодні: що це? <http://catholicnews.org.ua/genderna-politika-sogodni-shcho-ce>

6. Кубі, Г. (2016). Гендер: нова ідеологія руйнує сім'ю. Тернопіль: Мандрівець.
7. Кубі, Г. (2018) Глобальна сексуальна революція: руйнування свободи в ім'я свободи. Тернопіль: Мандрівець.
8. Левченко, К. (2019) Гендерне тяжіння. Харків: Фоліо.
9. Марценюк, Т. (2017) Гендер для всіх: виклик стереотипам. Київ: Основи.
10. Послання Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архієпископства УГКЦ стосовно небезпеки гендерної ідеології від 1 грудня 2016 року http://news.ugcc.ua/documents/poslannya_sinodu_yepiskop%D1%96v_kiievogalitskogo_verhovnogo_arhiiepiskopstva_ugktsstosovno_nebezpeki_gendernoi_%D1%96deolog%D1%96i_78209.html

ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ ДЛЯ АНАЛІЗУ ОНЛАЙН-МЕДІАДИСКУРСУ ЩОДО СТАМБУЛЬСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

Юзва Людмила Леонідівна

кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Захарченко Артем Петрович

кандидат соціологічних наук, докторант Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доцент, директор з досліджень консалтингової компанії «Центр контент-аналізу»

Незважаючи на обраний Україною європейський вектор зовнішньої політики, для якого питання гендерної рівності є гіперактуальними, проблема насильства стосовно жінок зберігає актуальність. Пандемічний період надав виразності цій важливій суспільній проблемі, зокрема в контексті різкого зростанні кількості випадків домашнього насильства в умовах карантинних обмежень. Одним із ключових документів, спрямованих на формування дієвого механізму протидії насильству стосовно жінок, є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству, що в широких колах відома як «Стамбульська конвенція». Улітку 2019 р. після парламентських виборів у партії «Слуга народу» заявляли, що ратифікація Стамбульської конвенції про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству буде одним із перших законопроектів, які розгляне парламент. Однак, станом на сьогодні цього досі не сталося.

У той же час, останніми роками українська громадськість активно цікавиться проблемою протидії насильству щодо жінок, основні принципи якої закладені в Стамбульській конвенції. Зазначений інтерес обумовлюється природнім зацікавленням з боку прихильників ратифікації, а також інформаційними кампаніями, які запускаються різними групами інтересів для просування, або ж навпаки, дискредитації відповідної ідеї.

На сьогодні в Україні, фактично, відсутні прикладні дослідження, що орієнтовані на емпіричну оцінку рівня сприйняття проблеми насильства проти жінок в контексті ратифікації Стамбульської конвенції. В Україні проводилося багато досліджень проблем насильства щодо жінок. Однак, жодних досліджень, які б присвячувалися проблемі комунікації щодо Стамбульської конвенції та громадської думки відносно насильства щодо жінок, досі не було реалізовано. Існують журналістські огляди, була подана петиція Президенту України, проте ґрунтовних аналітичних досліджень даної проблематики так і нема. Водночас, зазначене питання активно вивчається за кордоном. Зокрема, Марі Віттеніус у 2020 дослідила проблему протидії насильству щодо жінок у контексті ратифікації Фінляндією Стамбульської конвенції [4]. У 2018 р. було опубліковано подібне дослідження стосовно Греції, Болгарії та Хорватії [3].

Таким чином, дослідження суспільного дискурсу проблеми запобігання насильству щодо жінок в Україні становить актуальне питання, вирішення якого сприятиме захисту жертв домашнього насилля. Вивчення суспільного дискурсу з цієї теми, ключових комунікаторів та меседжів, що просуваються лідерами думок і медіа, може допомогти належним чином скомунікувати проблему насильства щодо жінок в Україні, пояснити її зміст широким верствам та розробити рекомендації органам державної влади щодо удосконалення комунікаційної політики у галузі протидії насильству щодо жінок.

Вагомим етапом є розробка дизайну дослідження. Метою такого дослідження вбачається розробка рекомендацій щодо формування ефективної комунікаційної політики органів державної влади та медійних каналів в напрямку активної протидії насильству щодо жінок в Україні шляхом з'ясування особливостей вітчизняного медіадискурсу щодо Стамбульської конвенції.

Основні завдання дослідження включатимуть:

– комплексний аналіз медіадискурсу щодо гендерного насильства в Україні;

– дослідження дискурсу соціальних мереж щодо насильства по відношенню до жінок та ратифікації Стамбульської конвенції, виділення вагомих меседжів, нарративів та інших аналітичних категорій, що стосуються гендерного насильства;

– виявлення фейків, дезінформації, стереотипів, упередження в межах дискурсу щодо насильства по відношенню до жінок та ратифікації Стамбульської конвенції в цілому;

– розробка рекомендацій щодо удосконалення комунікаційної політики органів державної влади та медійних каналів в напрямку активної протидії насильству щодо жінок в Україні та підтримки ратифікації Стамбульської конвенції.

Методологію такого дослідження релевантно реалізувати на основі застосування кількісно-якісного методу соціологічних досліджень – контент-аналізу. Якісна складова може бути представлена виключно на етапі кодування змісту медіа документів. Кількісний підхід варто реалізувати шляхом фіксації частот появи відповідних меседжів і нарративів. Отримані результати, таким чином, будуть представлені у вигляді частот та у відсоткових розподілах.

Дизайн такого дослідження ґрунтуватиметься на принципах, викладених у працях Дональда Матисона та Олів'є Сібоні щодо медіа-дискурсу та його аналізу [1; 2]. Основними складовими дизайну дослідження будуть: 1) формування гіпотези щодо ступеню сприйняття українським суспільством проблеми насильства щодо жінок у контексті ратифікації Стамбульської конвенції; 2) експлікація (емпірична інтерпретація) гіпотези; 3) аналіз тональностей та частот; 4) формування змістовних висновків; 5) розробка рекомендацій.

Методологічні принципи Дональда Матисона щодо того як ЗМІ формують соціальну думку більшості (в нашому випадку щодо Стамбульської конвенції) в методології такого дослідження є основою для формування аналітичних категорій в дослідженні, а також можуть перевірятись на етапі аналізу. Напрацювання Олів'є Сібоні можуть реалізовуватись на етапі встановлення комунікаційних вад, які було допущено ЗМІ дотепер, та на етапі формування рекомендацій щодо комунікаційних стратегій задля імплементації Стамбульської конвенції.

Вибірку дослідження варто конструювати на основі автоматизованої форми із застосуванням інструментів Mediateka та YouScan. Досліджуваний період – 12 місяців від моменту початку аналізу (класичний тип поточного періоду для контент-аналітичних досліджень). Вибірка дописів медіа, таким чином, складатиметься з повідомлень центральних українських телеканалів, друкованих медіа, а також з повного переліку онлайн-медіа, доступних у моніторинговій базі «Медіатеки» (<http://mediateka.com.ua/>). Вибірка дописів у соціальних мережах формуватиметься пропорційно з усіх згадувань запобігання насильству щодо жінок та Стамбульської конвенції у Facebook, Instagram, Telegram, YouTube, TikTok та ін.

У ситуації надвеликої кількості повідомлень варто буде розрахувати просту випадкову вибірку з використанням формули для обґрунтування кроку. Інструментарієм дослідження виступатиме кодифікатор, розроблений пошуковим шляхом для врахування повноти предметного поля. Тобто, в дослідженні буде представлено всі можливі категорії аналізу, які міститимуться у дискурсі. Генеральна сукупність формуватиметься з використанням пошукового запиту. На основі отриманих абсолютних частот в кодувальних матрицях буде проведено аналіз первинних даних. Емпіричним матеріалом виступатимуть медіадокументи. Для обґрунтування висновків та рекомендацій буде використано кількісний аналіз первинних даних, отриманих за результатами контент-аналізу.

Звіт за результатами дослідження, що реалізуватиметься за таким дизайном, міститиме детальний аналіз:

– розподілів наповнення дискурсів (медійного та соцмереж) за аналітичними категоріями в контексті насильства щодо жінок і ратифікації Стамбульської конвенції;

– розподілів тональності дискурсів, як в цілому, так і за окремими аналітичними категоріями в сфері ставлення до насильства щодо жінок;

– виявлених часток фейків, дезінформації, стереотипів, упередження щодо насильства по відношенню до жінок та ратифікації Стамбульської конвенції в цілому;

– рекомендацій щодо удосконалення комунікаційної політики органів державної влади та медійних каналів в напрямку активної протидії насильству щодо жінок в Україні та підтримки ратифікації Стамбульської конвенції.

Ці результати дозволять сконструювати бачення щодо дискурсу довкола проблематики запобігання насильству щодо жінок та ратифікації Стамбульської конвенції, як гарантії легітимізації такого запобігання. Будуть виявлені основні комунікаційні проблеми, на основі чого можливим стане побудова релевантних рекомендацій, що допоможуть належним чином комунікувати проблему насильства щодо жінок в Україні, пояснити її зміст широким верствам та розробити рекомендації органам державної влади щодо удосконалення комунікаційної політики у галузі протидії насильству щодо жінок.

Література:

1. Матисон Д. Медіа-дискурс. Аналіз медіа-текстів. Харьков, 2017. 264 с.

2. Сібоні О. Досить уже помилок. Як наші упередження впливають на наші рішення. Київ, 2021. 240 с.
3. Lessenska T. (2018) The Istanbul Convention domesticated. Explaining the outcome – a comparative study of Bulgaria, Croatia and Greece.
URL: https://www.researchgate.net/publication/328928561_The_Istanbul_Convention_domesticated_Explaining_the_outcome_-_a_comparative_study_of_Bulgaria_Croatia_and_Greece (Last accessed: 10.06.2021).
DOI:10.13140/RG.2.2.34759.96166
4. Wittenius M. (2020) Violence against Women. On the implementation of the Istanbul Convention in Finland. *Observatory for Sociopolitical Developments in Europe*. URL: <https://beobachtungsstelle-gesellschaftspolitik.de/f/962c660e40.pdf> (Last accessed: 13.06.2021).

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ І ПОСТУП ДО ЕГАЛІТАРНОСТІ: ПОРІВНЯННЯ УКРАЇНИ І МОЛДОВИ

Костюченко Тетяна Сергіївна

кандидатка соціологічних наук, старша викладачка кафедри соціології
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Марценюк Тамара Олегівна

кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціології
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Онищенко Анна Володимирівна

директорка консалтингової практики, PwC Україна

Осауленко Ольга

програмна менеджерка, ООН Жінки

Актуальність дослідження. Дослідження гендерних стереотипів та оцінка поступу до утвердження егалітарних цінностей в Україні та інших країнах Східного Партнерства, зокрема Молдови, демонструють полярні настрої та переваги. З одного боку, за останнє десятиліття чимало законодавчих змін сприяли формуванню більш позитивного ставлення до жінок у політиці найвищого рівня. Набув публічної підтримки рух із протидії гендерно обумовленому насильству, який привернув увагу до проблема покладання провини на постраждалих та поставив питання попередження насилля через подолання гендерних стереотипів. Однак, з іншого боку, у питаннях економічного характеру – хто у сім'ї має заробляти більше, жінка чи чоловік, або ж чи жінка має у пріоритеті ставити дітей і сім'ю, а не кар'єрне зростання – суспільні настрої характеризуються значною присутністю патріархатних рис [1], а горизонтальна і вертикальна гендерна сегрегація на ринку праці сприяє відтворенню стереотипів [2]. Посилення навантаження на жінок відбулося і через пандемію COVID-19 (напр., вимушені скорочення торкнулися в першу чергу жінок). Тож це дослідження має на меті виявити і охарактеризувати в порівняльній перспективі ступінь поширеності різних патріархатних поглядів та егалітарних настроїв серед населення двох країн – України і Молдови, адже обидві країни, з одного боку, мають спільне радянське минуле, а з іншого – відмінну траєкторію розвитку стосовно інтеграції з ЄС.

Методологія дослідження. Дослідження ґрунтується на порівнянні результатів опитування дорослого населення України та Молдови щодо гендерних стереотипів, реалізованого у листопаді-грудні 2020 року методом комп'ютеризованих телефонних інтерв'ю за загальнонаціональними вибірками, по 1000 опитаних у кожній країні. Тематика опитування охоплює як питання сприйняття посилення участі жінок у таких сферах суспільного життя як політика та економіка і загалом продуктивну діяльність, так і ставлення до збільшення залучення чоловіків у доглядову та неоплачувану репродуктивну працю. Середня тривалість інтерв'ю – 30 хв, відбір телефонних номерів відбувався випадковим чином (після автоматичного генерування випадкового мобільного номера телефону і у разі підтвердження, що номер є активним, оператори студії САТІ запрошували потенційних респондентів/ок взяти участь в опитуванні). На етапі аналізу сконструйовано статистичні ваги, які коригують вибірку по кожній країні відповідно до статево-вікової структури дорослого населення (18 років і старше) та відповідно до пропорційного розподілу за макрорегіоном, розміром і типом населеного пункту.

Основні результати та висновки. Загалом, як в Україні, так і в Молдові присутня поляризація поглядів: як егалітарні, так і патріархатні уявлення щодо окремих питань співіснують різною мірою. Зокрема, те, що ключова риса їх особистості як чоловіка/жінки респонденти-чоловіки в обох країнах частіше, ніж жінки, зазначили забезпечення родини. Однак у Молдові частки тих, хто з цим погодився повністю або частково, склали 86% серед жінок та 96% серед чоловіків, тоді як в Україні – 55% та 96%, відповідно. Тим не менш, із важливістю для них як для чоловіка/жінки мати роботу погодився (повністю

чи частково) переважна більшість жінок і чоловіків в обох країнах, однак для чоловіків таке бачення важливості роботи більш характерне (у Молдові повністю або частково погодилися, що робота для них важлива, 92% жінок та 97% чоловіків, в Україні – 83% та 95%, відповідно). Це ставить питання про те, наскільки для жінок в кожній із досліджуваних країн є відкритим шлях кар'єрного зростання із відповідною вищою заробітною платою, а отже і вагомим внеском до сімейного бюджету. І тут одним із гендерних стереотипів, які можуть слугувати бар'єром при подоланні скляної стелі та розриву в оплаті праці може бути уявлення саме про чоловіка як про «годувальника» у родині. Згідно з відповідями, для майже половини опитаних в кожній країні основною особою, яка заробляє в родині (є «годувальником»), є чоловік (47% у Молдові, 45% в Україні зазначили цей варіант відповіді), хоча відповідь «жінка і чоловік рівною мірою» зазначили понад третина опитаних в кожній країні.

Як показали результати Світового дослідження цінностей у хвилі 5 за 2005-2009 роки, із твердженням, що чоловіки є кращими керівниками у бізнесі, аніж жінки, не погодилися повністю або частково понад половина опитаних в Молдові (55%) у порівнянні з 44% в Україні [3]. Уже в 2020 році питання щодо більшої важливості для чоловіків, аніж для жінок, просування кар'єрою драбиною році виявило, що в Україні та Молдові жінки і чоловіки з цим не погоджуються майже однаково часто (по 38% в Україні, у Молдові 39% жінок та 42% чоловіків), але майже стільки ж із такою думкою погоджуються. Тобто, можна чітко бачити поляризацію патріархатних та егалітарних поглядів на кар'єру як важливу складову життя і жінки, і чоловіка. Водночас, у Молдові можемо бачити більшу відкритість і схвалення ідеї щодо жінки на посаді прямої керівниці респондента/ки – підтримали би таке більшість опитаних в Молдові (61%), і більшою мірою це є жінки, аніж чоловіки (64% та 57%, відповідно); однак в Україні з таким погодилися би лише третина опитаних (37%), без суттєвої різниці за статтю. Дослідження пропонує також і інші цікаві емпіричні знахідки, частина з яких підтверджує поширеність окремих гендерних стереотипів у Молдові та Україні, а інша частина дає підстави сподіватися на подальший поступ егалітарних поглядів в обох країнах. Зокрема, понад третина опитаних в кожній країні зазначає, що питаннями виховання дітей і побутовими питаннями (прибирання, готування їжі) у їхній родині опікуються у рівній мірі жінки і чоловіки, однак досі наявна значна частка відповідей про відповідальність жінок за ці питання.

Загалом, якщо брати до уваги контекст (членство в ЄС у випадку Молдови, підписану Угоду про Асоціацію з ЄС та курс на євроінтеграцію для України, посилення за останнє десятиліття феміністичного руху), слід звернути увагу на різноманітні бар'єри для поступу егалітарних поглядів в обох країнах.

Література:

1. Костюченко Т. *Гендерованість ринку праці: порівняння кейсів України і Литви*. Київ : ГО «Український центр європейської політики», 2019 http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/gender_survey_SUPERFINAL_UPD.pdf?fbclid=IwAR1McTuaWAXBPJ9oEtuU3AeT4TnwsPVe9A9pEc7wRIPbb0cCENKgiarVf8 (дата звернення 27.09.2021)
2. Костюченко Т. Гендерна (не)рівність за результатами опитувань громадської думки: крок до егалітарності чи закріплення стереотипів? / Тетяна Костюченко // *Інша оптика : гендерні виклики сучасності* / упоряд. В. Агєва, Т. Марценюк. Київ: Смолоскип, 2019. С. 117-128. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16115/Kostiuchenko_Henderna_nerivnist_za_rezultatamy.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 27.09.2021)
3. World Values Survey, wave 5, 2005-2009 <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> (дата звернення 27.09.2021)

ДЕФОРМАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО АКАДЕМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА В STEM-НАУКАХ

Медіна Тетяна Вячеславна

кандидатка соціологічних наук, доцентка,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Заболотна Оксана Адольфівна

докторка педагогічних наук, професорка,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Щудло Світлана Андріївна

докторка соціологічних наук, професорка,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Загоруйко Людмила Олексіївна

кандидатка педагогічних наук, доцентка, Національний авіаційний університет (м. Київ)

Наукова проблема. Питання гендерної рівності є пріоритетним напрямом соціального розвитку. Так, п'ята ціль Стратегії сталого розвитку містить положення про те, що «...гендерна рівність є не лише основним правом людини, але необхідною основою для мирного, процвітаючого та стабільного світу» [3, с. 15]. Це стосується всіх сфер функціонування соціуму. Статус жінок у наукових дослідженнях визначають два основні чинники: «(1). Участь і просування жінок у складі науково-дослідних кадрів. Це включає домінування певної статі в деяких академічних галузях та історичні перешкоди для їх участі в певних дисциплінах і галузях. (2). Інтеграція гендерного виміру в розробку досліджень та аналіз результатів досліджень [5, р. 1].

Аналіз гендерної статистики щодо представленості жінок у різних наукових галузях свідчить про нерівний розподіл жінок і чоловіків в європейських країнах. Дослідження UNESCO Institute for Statistics (UIS) містить таку інформацію щодо частки жінок-дослідниць: Нідерланди – 25,8 %, Франція – 27,0%, Німеччина – 28,0%, Австрія – 29,5%, Бельгія – 34,1%, Італія – 35,2%, Польща – 36,4%, Норвегія – 37,6%, Велика Британія – 38,7%, Словачія – 41,4%, Естонія – 43,6%, Україна – 44,7%, Хорватія – 47,7%, Болгарія – 49,1%, Латвія – 52,2%, Північна Македонія – 52,3% [6]. Як бачимо, у країнах «Старої Європи» диспропорції за ознакою статі серед дослідників виражені набагато сильніше (в бік більшого представництва науковців чоловічої статі), ніж в країнах Східної та Південної Європи. Але якщо взяти до уваги гендерне представництво науковців у STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics), то відсоток чоловіків буде значно вищим. Зокрема, «...у Європі чоловіків, які проводять дослідження, пов'язаних з інженерно-комп'ютерними технологіями, у чотири рази більше, ніж жінок» [4]. У свою чергу, в Україні кількість жінок у галузі технічних наук складає 34,1% [2, с. 2]. Саме тому гендерний дисбаланс у дисциплінах, пов'язаних зі STEM, залишається проблемою, яка привертає увагу не лише науковців, але й політиків та громадських діячів.

Актуальність теми зумовила участь авторів цього дослідження – членів Української асоціації дослідників освіти – в проєкті «Коли наука – жінка: фактори, що визначають наукову кар'єру жінок у Польщі та Україні» (реалізується за підтримки Паризького університету Дофіна (Франція)). Його метою є проведення порівняльного аналізу гендерних особливостей STEM-факультетів та політик двох університетів – у Польщі (на прикладі Університету Адама Міцкевича) та в Україні (на прикладі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича). Це дасть можливість визначити схожість та відмінність кар'єрних шляхів жінок у науці, а також проаналізувати гендерні особливості наукового шляху. Підсумком проєкту стане розробка гендерної стратегії для обох університетів та рекомендацій для ширшої академічної спільноти. .

Методологія дослідження. Вивчення наукової проблеми реалізується за допомогою поєднання різних методів – аналізу документів, опитування (у вигляді онлайн-анкетування), а також глибинних інтерв'ю. Дослідження ґрунтується на статистичному аналізі представництва жінок і чоловіків, які працюють на математичному факультеті та в Інституті фізико-технічних і комп'ютерних наук у Чернівецькому національному університеті. Статистичні дані були люб'язно надані співробітниками цього університету. Аналіз статистичних даних свідчить про те, що існує помітна відмінність у кількісному представництві чоловіків і жінок як в Україні, так і в Польщі.

Основні результати дослідження. Для порівняльного аналізу було підсумовано кількість викладачів усіх аналізованих кафедр університету, а відсоток чоловіків та жінок розраховано з отриманої суми. Інформація представлена за науковими ступенями (див. Рисунки 1, 2, 3).

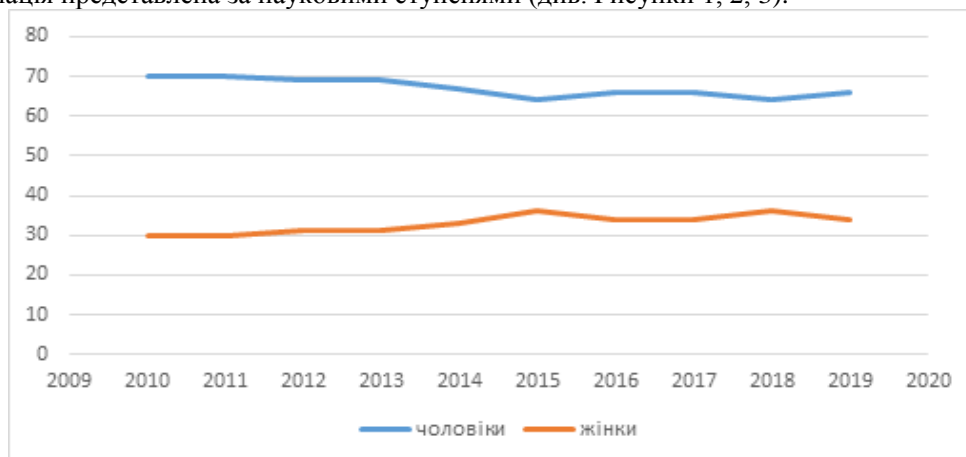

Рисунок 1. Розподіл за статтю (у %) серед кандидатів наук за період 2010-2019 рр.

Як бачимо з рисунку 1, серед співробітників з науковим ступенем кандидата наук існує гендерний розрив у вигляді майже подвійного переважання представників чоловічої статі. Тим не менш, є за аналізований

період помітна тенденція до незначного зростання кількості жінок-кандидатів наук у сферах, пов'язаних зі STEM (у межах 4-5%). Проте в середньому за 10 років кількість жінок-кандидаток наук сягала 33%.

Що стосується кількісного представництва жінок-докторок наук, то впродовж 10 років воно зросло на 10%. У 2010 р. У Чернівецькому університеті була лише одна жінка з вченим званням доктора зі STEM (див. Рисунок 2).

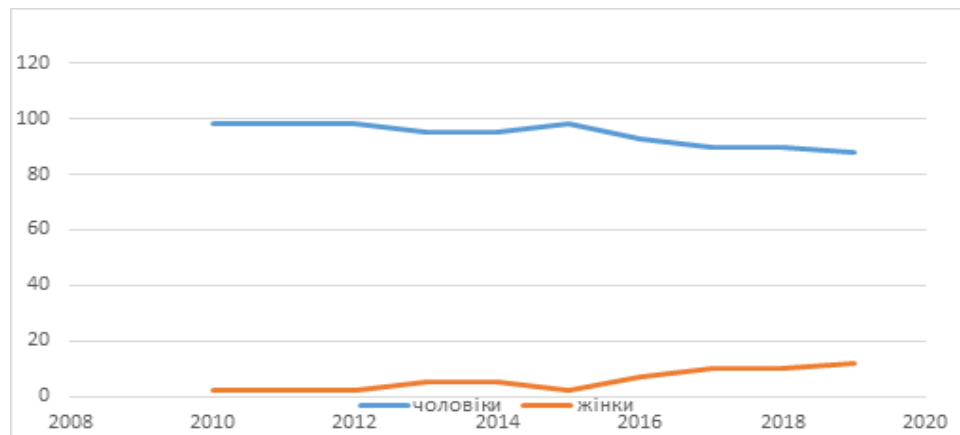

Рисунок 2. Розподіл за статтю (у %) серед докторів наук за період 2010-2019 рр.

Разом з цим, ускладнення процедури отримання вченого звання професора, а також той факт, що науковий ступінь доктора наук більшість жінок отримали відносно недавно, зумовлює вкрай низьке їх представництво серед професорського складу аналізованих факультетів (див. Рисунок 3). Воно коливається в межах 3 %.

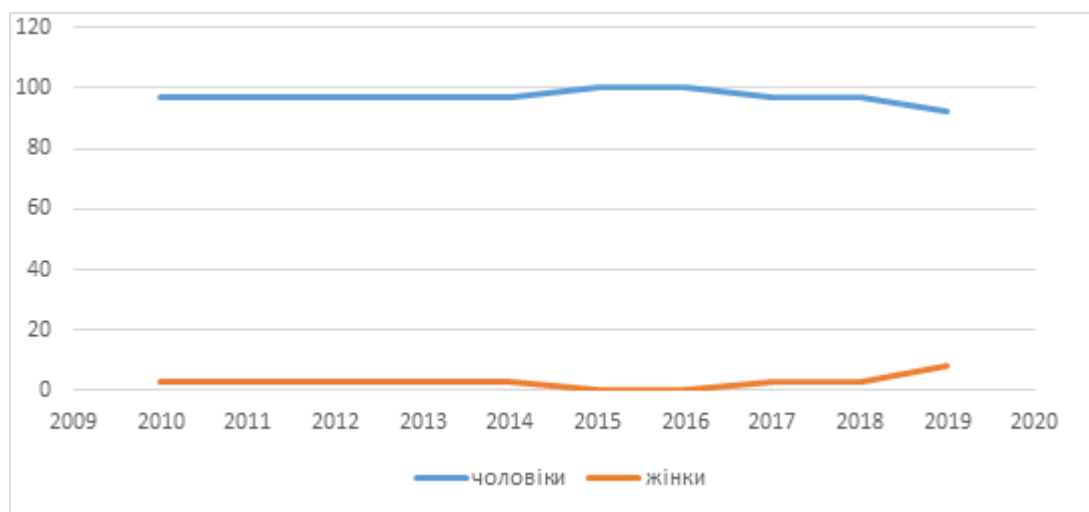

Рисунок 3. Розподіл за статтю (у %) серед професорів за період 2010-2019 рр.

Наведені дані відповідають тим, які стосуються європейських країн. Загальною практикою є ситуація, коли на старті наукової кар'єри однакова кількість чоловіків і жінок, а із зростанням статусу жінок стає значно менше. Припускаємо, що впродовж ближчих 10-20 років ситуація в Україні може змінитися внаслідок недостатньої оплати праці в галузі науки та вищої освіти. Вже сьогодні поширеною є практика відтоку чоловіків (особливо молодшого і середнього покоління) із закладів вищої освіти, охарактеризована українським дослідником І. А. Булкіним як «демаскулізація» [1, с. 75].

Зауважимо, що вивчення причин ситуації, яка склалася в гендерній структурі професорсько-викладацького складу українських закладів вищої освіти (на прикладі Чернівецького університету) буде реалізовано за допомогою додаткових методів збору інформації – онлайн-опитування та глибинних інтерв'ю.

Отже, аналіз гендерної структури колективів STEM-факультетів Чернівецького університету свідчить про те, що на нижчому рівні наукової кар'єри жінки складають лише третину їхнього складу, а на вищій сходинці (рівні доктора наук, професора) їх кількість зменшується в 10 разів. Це дає підстави оцінювати дану ситуацію як яскраво виражену вертикальну гендерну сегрегацію в українських STEM-науках.

Література:

1. Булкин И. А. Изменения в структуре исследователей НАН Украины: гендерный аспект. Часть 1. Наука та наукознавство. 2017. № 3. С. 74-86. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/132359> (Last accessed: 29.05.2021)
2. Наукові дослідження і розробки у 2018 році. Держава служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Last accessed: 29.05.2021)
3. Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року: Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html> (Last accessed: 29.05.2021)
4. More women in the Digital sector: a key to Europe's successful digital future | International Womens Day 2018. Shaping Europe's digital future - European Commission (en). <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/more-women-digital-sector-key-europes-successful-digital-future-international-womens-day-2018> (Last accessed: 29.05.2021).
5. Statement of Principles and Actions Promoting the Equality and Status of Women in Research. The Global Research Council (2016). https://www.globalresearchcouncil.org/fileadmin/documents/GRC_Publications/Statement_of_Principles_and_Actions_Promoting_the_Equality_and_Status_of_Women_in_Research.pdf (Last accessed: 29.05.2021)
6. Women in Science. The UNESCO Institute for Statistics (UIS). Fact Sheet No. 55 June, 2019. URL: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/fs55-women-in-science-2019-en.pdf> (Last accessed: 29.05.2021)

**ПОЛІТИКИ УНІВЕРСИТЕТІВ З ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ І СЕКСУАЛЬНИМ ДОМАГАННЯМ
В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА
АКАДЕМІЯ»): УСПІХИ І ВИКЛИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ**

Марценюк Тамара Олегівна

кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціології
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Політика попередження і боротьби із сексуальними домаганнями в НаУКМА (далі – Політика) була прийнята у кінці 2018 року, а склад Комітету з попередження і боротьби із сексуальними домаганнями (далі – Комітет) був затверджений на початку 2019 року [2]. НаУКМА – один з перших ЗВО в Україні, який запровадив подібну політику. Її мета – передовсім просвітницька та інформаційна, спрямована на упередження можливих проявів сексуальних домагань серед членів академічної спільноти, виховання нульової толерантності до цих явищ.

Комітет відповідає за поширення інформації про Політику попередження і боротьби із сексуальними домаганнями в НаУКМА, проводить навчання трудового колективу та студентства щодо попередження сексуальних домагань, надає інформаційну та консультативну підтримку керівництву структурних підрозділів щодо попередження сексуальних домагань, отримує і розглядає скарги щодо порушення відпо відної Політики. Тобто, передбачається, що протягом роботи Комітету чимала увага приділятиметься освітній (просвітницькій) складовій, аби попередити сексизм і гендерне насильство у стінах університету.

25 січня 2019 року відбулася перша зустріч Комітету, у результаті якої у рамках проведення просвітницьких заходів було визначено три цільові аудиторії, з якими працює Комітет: студентство, викладачі та викладачки НаУКМА, адміністрація. Просвітницька діяльність із студентством здійснюється шляхом співпраці та поширення інформації через студентські організації, які діють в НаУКМА, Студентську Колегію НаУКМА та Спудейський Вісник.

Взимку-восени 2020 року студентство кафедри соціології у рамках курсу «Вступ до гендерних студій» (під керівництвом Тамари Марценюк) провели соціологічне дослідження «Гендерний портрет НаУКМА» [1]. Серед завдань дослідження були такі:

1. Виявити стан гендерних відносин у НаУКМА.
2. З'ясувати ознайомленість студентів, викладачів та співробітників університету з Політикою протидії дискримінації і сексуальним домаганням в НаУКМА.
3. З'ясувати ставлення до Політики протидії дискримінації і сексуальним домаганням в НаУКМА.
4. Розробити поради для поліпшення Політики та методів її поширення.

Соціологічне дослідження включало використання кількісних і якісних методів: аналіз статистичної інформації про спільноту НаУКМА (викладацький склад і студентство), опитування

студентства (з використанням гуглформи), проведення фокус групи з викладачами і викладачками НаУКМА та головами Студентських організацій, глибинні інтерв'ю з представниками і представницями адміністрації.

Серед основних висновків і рекомендацій дослідження варто зазначити про такі. У результаті аналізу статистичних даних про НаУКМА спільноту виявлено тенденції вертикальної і горизонтальної гендерної сегрегації вищої освіти в Україні. Йдеться про розмежування на традиційно «жіночі» і «чоловічі» напрямки освіти, тобто на гуманітарних спеціальностях навчається більше жінок, на відміну від спеціальностей інформаційних технологій, де більше чоловіків. Дослідження показало, що гендерна сегрегація стосується як адміністративної, так і науково-викладацької сфер. Жінки-викладачки здебільшого працюють у соціальних, гуманітарних науках, а чоловіки-викладачі – у інженерних спеціальностях. Гендерна сегрегація присутня і в розподілі вчених звань – професори переважають над професорками у кількості (111 проти 18), а доценти над доцентками (171 проти 97).

Незважаючи на це, НаУКМА оцінюють як спільноту, де існує гендерна рівність. Проте проведені дослідження показали, що в НаУКМА трапляються випадки сексистських жартів, дискримінаційних висловлювань та упередженого ставлення до жінок.

Ознайомленість з Політикою попередження і боротьби із сексуальними домаганнями в НаУКМА серед студентів низька – лише 23% знають про неї, проте не всі обізнані з основними положеннями. Серед викладачів та адміністрації ситуація краща: майже всі опитані зазначити про обізнаність щодо її існування, проте з основними положеннями ознайомлені переважно ті, хто брали участь у її створенні.

Ставлення до Політики позитивне: респонденти зазначали, що вона обов'язково повинна існувати та слугувати певним «оберегом» як для викладачів (-ок), так і для студентства, а також виконувати профілактичну функцію. Після ознайомлення з короткою версією Політики, респонденти фокус груп дійшли висновку, що Політика потребує доопрацювання. Загалом варто додати та прописати механізм захисту як позивача, так і відповідача, механізм підтримки анонімності та конфіденційності, допрацювати дефініції, а також можливість співпрацювати з Центром оцінювання якості освіти НаУКМА.

Як методи поширення обізнаності стосовно політики, всі респонденти пропонують включення Політики у робочий тематичний план курсу «Вступ до Могилянських студій», проведення лекцій для викладачів, поширення «простими» словами та зрозумілою інфографікою за допомогою соціальних мереж та постерів на території НаУКМА.

На Вченій Раді НаУКМА 29 жовтня 2020 року [3] було прийнято рішення змінити назву Політики попередження і боротьби із сексуальними домаганнями в НаУКМА на Політику протидії дискримінації і сексуальним домаганням в НаУКМА, а Комітет з попередження і боротьби із сексуальними домаганнями в НаУКМА на Комітет протидії дискримінації і сексуальним домаганням в НаУКМА. З метою ліквідації прогалини у тексті Політики щодо порядку розгляду скарг з питань недискримінації додати речення: «Скарги щодо питань недискримінації розглядаються за процедурою, передбаченою для скарг щодо сексуальних домагань».

У 2020 році налагоджено співпрацю університетської спільноти з міжнародними ініціативами з метою просування ідей гендерної рівності та протидії дискримінації. Зокрема, 7 вересня 2020 року Ольга Дячук, координаторка руху HeForShe в Україні, ООН Жінки звернулася до НаУКМА з пропозицією співпраці у рамках проекту «HeForShe University Tour». Ініціатива має на меті створити діалог між студентством та адміністрацією університетів про потреби молоді, дискримінацію, інклюзивність, рівність. Інформацію було передано до Студентської Колегії та ініціативу підтримано з боку Відділу по роботі зі студентами. Через карантинні обмеження в країні та закладах вищої освіти не вдалося розпочати реалізацію проекту, але це заплановано на 2021 рік.

Література:

1. Дослідницька робота з теми «Гендерний портрет Наукма». Виконана у рамках курсу «Вступ до гендерних студій», 2020 рік <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/18073>
2. У Могилянці вводиться в дію Політика попередження і боротьби із сексуальними домаганнями, 28 січня 2019 року <https://www.ukma.edu.ua/index.php/news/4041-u-mohyliantsi-uvodytsia-v-diiu-polityka-poperedzhennia-i-borotby-iz-seksualnymy-domahanniamy>
3. Ухвала Вченої ради НаУКМА протокол № 18 від 29 жовтня 2020 року https://www.ukma.edu.ua/images/docs/vchenarada/2020/uhvaly_VR_29.10.2020.pdf

ДО ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВИМІРЮВАНЬ НЕРІВНОСТЕЙ ЗА СТАТТЮ

*Краснікова Катерина Вадимівна*магістр соціології, аналітикиня комунікацій,
БО БТ «Київський інститут гендерних досліджень»

Постановка проблеми. В Україні вимірювання гендерних нерівностей все ще не у мейнстрімі досліджень та політики, а відповідні наукові роботи лишаються поодинокими [1; 2]. З цих питань писали Ю. Галустьян, Г. Герасименко, О. Макарова, Н. Грицяк, М. Наумова, М. Скорик, К. Акбаш [2, с. 1].

Натомість в світі питання гендерної статистики, вимірювання, показників набагато більше представлено у сфері гендерних досліджень. Вони наявні як у вигляді авторських розробок гендерних індексів та їх обґрунтування, рецензій, оглядів, критики щодо представлених глобальних індексів, їх групування, порівняння, валідизації; так і у вигляді посібників з гендерного вимірювання, підготованих міжнародними організаціями.

Виклад основного матеріалу. Історично першою розробницею першого гендерного індексу стала американська соціологиня Йоло Керсті (1984). Вона запропонувала Індекс статусу жінок (англ. the Status of Women Index, SWI), що мав фіксувати гендерну нерівність через її структурний вплив на домашнє насильство, і був розрахований на застосування в масштабах США [3].

Хронологічно наступну спробу зробили ще двоє теж американських дослідників, психолог Девід Б. Шугарман і соціолог Мюррей А. Штраус (1988). Вони розробили власний Індекс гендерної рівності (англ. Gender Equality Index, GEI) задля вимірювання рівня соціального статусу жінок порівняно з чоловіками у 50 штатах США [4]. Цей індекс оновила у 2002 році соціологиня Дженіфер ді Нойя [5]. Наступний, Індекс гендерної рівності (англ. Gender Equality Index, GEI) запропонували 1990 року Едвард Харві, Джон Блеклі та Лорн Тепперменом. Їх індекс базувався на методології Індексу споживчих цін (англ. Consumer Price Index, CPI) та був розроблений для оцінки динаміки гендерної рівності у період з 1975 по 1984 роки у Онтаріо, Канада [6].

Ці дослідницькі розробки започаткували хвилю індексування гендерних нерівностей в світі, і вже з боку міжнародних інституцій. Вже 1995 року у Звіті про людський розвиток ООН з'явилися два гендерних індекси від Програми розвитку ООН (ПРООН): Міра гендерного уповноваження (англ. Gender Empowerment Measure, GEM) та Індекс гендерного розвитку (англ. Gender-related Development Index, GDI) [7].

Фактично, саме з цього часу індексування й систематичне вимірювання рівня гендерної нерівності в країнах світу почало застосовуватись на регулярній основі як глобальний інструмент, вийшовши за межі академічного середовища та за межі однієї-двох країн-лідерок.

Тим не менше майже відразу по їх появі обидва розроблені ПРООН глобальних індекси стали предметом дебатів та зазнали критики за притаманні їм методологічні й концептуальні обмеження. Зокрема, економісти Дана Шулер (2006), Стефан Класен (2006) та демограф Іньякі Перманер (2010) взагалі не вважали ці індекси за такі, що вимірюють гендерну нерівність, та піддавали їх критиці [8; 9; 10]. С. Класен вказував, що вони надто спеціалізовані та складні для інтерпретації, та мало відповідають заявленій вимозі щодо доступності й зрозумілості міжкраїнових порівнянь [9, с. 244].

Відома економістка й фахівчиня з глобального розвитку Геске Дейкстра часто оцінювала обидва індекси як «помилковий старт» у вимірюваннях гендерної рівності [11, с. 275]. Після детального аналізу вона дійшла висновку, що GDI і GEM вимірюють не відносне становище жінки по відношенню до чоловіка, а лише абсолютний рівень доходу на душу населення (GEM) або людський розвиток (GDI). Дана Шулер (2006) вказувала на дуже обмежені субпоказники обох індексів як на причину того, чому їх не можна вважати такими, що вимірюють гендерну рівність [8]. Своєю чергою І. Перманер вказував, що Індекс гендерного розвитку фіксує лише рівень розвитку в певній країні, що лише корегується гендерною нерівністю [10].

І обидва глобальні індекси ПРООН, і дебати щодо їх структури й побудови живили дальші спроби міжнародних інституцій та окремих вчених створювати нові, кращі гендерні індекси, що мали заповнити виявлені прогалини. Серед них, Індекс відносного стану жінок Геске Дейкстри та Люсії Ханмер (2000) [12], Стандартизований індекс гендерної рівності Геске Дейкстри (2002) [13], Індекс гендерної рівності від неурядової організації Social Watch (2005) [14], Індекс гендерного розриву від Всесвітнього економічного форуму (2005) [15], Індекс соціальних інститутів та гендеру, розроблений Центром розвитку Організації економічного співробітництва та розвитку (2007) [16], Індекс гендерної нерівності від ПРООН (2010) [17], Базовий індикатор гендерної нерівності Г. Стоета та Д. К. Гірі (2019) [18] тощо.

Крім них, та у зв'язку з накопиченим досвідом вимірювання нерівностей за статтю за допомогою цих глобальних та локальних індексів, почали з'являтися систематизуючі праці та праці, спрямовані на порівняння різних гендерних індексів. Так, 2010 року таку роботу виконала соціологиня Мелінда Міллс. Вона порівняла шість наявних на цей час глобальних гендерних індексів: Індекс гендерного розвитку (GDI),

Міру гендерного уповноваження (GEM), Індекс гендерного розриву (GGI), Індекс гендерної рівності (GEI), Індекс гендерної рівності Європейського Союзу (EU-GEI) та Індекс соціальних інститутів та гендеру (SIGI). За результатами порівняння вона визначила «вузькі місця» гендерного вимірювання за допомоги глобальних індексів через плутанину в тому, що саме вони вимірюють, як зважуються та застосовуються. Також, не всі країни індексуються ними, цими індексами, що робить неможливим порівняння за допомогою декількох індексів [19, с. 466]. Мелінда Міллс критикувала GDI за спрощеність та надмірну включеність компоненту доходу; GEM за обмеженість компонентів, що вимірюють охорону здоров'я та знання, та бачила цей індекс більше як додатковий показник; GGI за те, що він мало підходить розвиненим країнам; EU-GEI за обмеженість вимірювання лише для країн ЄС. Вона вказала як на недолік SIGI (як і GEM) - його конкретну спрямованість на соціальні інститути, що робить його більше додатковим показником, ніж індексом; а також те, що його не можуть застосувати розвинені країни [19, с. 453-456]

2012 року статистикі Фульвія Мекатті, Патріція Фаріна та психологиня Кріпа Франка виконали огляд походження й історичного розвитку гендерної статистики, включно з наявними на цей час гендерними індексами. Зокрема, Міра гендерного уповноваження (GEM), Індекс гендерного розвитку (GDI), Індекс гендерної рівності (GEI), Індекс гендерного розриву (GGI), Індекс соціальних інститутів та гендеру (SIGI), Індекс гендерної нерівності (GII). Ці вчені зокрема вказали як на обмеження GDI і GEM те, що вони вимагають роз'єднаних за статтю даних, малодоступних у країнах, що розвиваються; й котрі в подальшому замінюються 'грубими' статистичними оцінками. Вони вказали й на інші обмеження щодо цих популярних індексів. Зокрема, що дослідницькі канали не надають зрозумілої інформації щодо обчислень розривів в GEI; що в GGI нерівність укорінена у сферах політичного представництва та економічної участі й будь-які зміни в системі показників можуть вплинути на сформований остаточний рейтинг [20, с. 456-459].

Як бачимо, міжнародний досвід вимірювань гендерної нерівності, й побудови глобальних та локальних індексів на сьогодні мають власну історію та винесені уроки, котрі без сумніву складають значний інтерес для українських гендерних досліджень в галузях соціології, статистики, економіки та політичних наук. Утім, деталізоване вивчення досвіду гендерних вимірювань в Україні, незважаючи на окремі проекти експертних організацій [21], все ще лишається перспективою.

Література:

1. Сальникова А., Скорик М., Краснікова К. Світовий досвід вимірювати гендерну нерівність: інформаційно аналітичний огляд. Київ: БО БТ «Київський інститут гендерних досліджень», 2020. 65 с. (В друці) / Salnykova A., Skoryk M., Krasnikova K. 2020. *Svitovyi dosvid vymiriuvaty hendernu nerivnist: informatsiino analitychnyi ohliad [World experience in measuring gender inequality: an information-analytical review]*. Kyiv: Kyiv Institute of Gender Studies, 65p. (In print) [In Ukrainian]
2. Краснікова К., Скорик М. Україна в міжнародних системах вимірювання гендерної нерівності. *Статистика України*. 2021. No 1. (в друці) / Krasnikova K.V., Skoryk M.M. 2021. *Ukraine v mizhnarodnykh systemakh vymiriuvannia hendernoї nerivnosti [Ukraine in international systems for measuring gender inequality]*. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine, 1* (In print)
3. Yllo, K. 1984. The status of women, marital equality, and violence against wives. A contextual analysis. *Journal of Family Issues*, 5(3), pp. 307-320, Available at: DOI/10.1177/019251384005003002 (Accessed: 01 June 2021)
4. Sugarman, D. B., & Straus, M. A. 1988. Indicators of gender equality for American states and regions. *Social Indicators Research*, 20(3), pp.229-270.
5. Di Noia, J. 2002. Indicators of gender equality for American states and regions: An update. *Social Indicators Research*, 59(1), pp. 35-77.
6. Harvey, E. B., Blakely, J. H., & Tepperman, L. 1990. Toward an index of gender equality. *Social Indicators Research*, 22, pp. 299-317.
7. United Nations Development Programme 1995. *Human Development Report*, Oxford University Press, New York.
8. Schüler, D. 2006. The Uses and Misuses of the Gender-related Development Index and Gender Empowerment Measures: A Review of the Literature. *Journal of Human Development: Vol. 7*, pp. 161-181.
9. Klasen, S. 2006. UNDP's gender-related measures: Some conceptual problems and possible solutions. *Journal of Human Development*, 7(2), pp. 243-274.
10. Permanyer, I. 2010. The measurement of multidimensional gender inequality: Continuing the debate. *Social Indicators Research*, 95(2), pp. 181-198.
11. Dijkstra, A. G. (2006). Towards a fresh start in measuring gender inequality: A contribution to the debate. *Journal of Human Development*, 7(2), pp.275-283.
12. Dijkstra, A. G., & Hanmer, L. C. 2000. Measuring socio-economic gender inequality: Toward an alternative to the UNDP gender-related development index. *Feminist economics*, 6(2), pp.41-75.
13. Dijkstra, A. G. (2002). Revisiting UNDP's GDI and GEM: Towards an alternative. *Social Indicators Research*, 57, pp.301-338.
14. Social Watch. 2005. *Gender Equity Index 2005* [online]. Available at: <https://www.socialwatch.org/taxonomy/term/527> [Accessed 20 May 2021].

15. Global Gender Gap Report 2018. 2018. *Measuring the Global Gender Gap*. [online] Available at: <<http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2018/measuring-the-global-gender-gap/>> [Accessed 20 May 2021].
16. Genderindex.org. 2007. *About the SIGI*. [online] Available at: <<https://www.genderindex.org/sigi/>> [Accessed 15 May 2021]
17. Hdr.undp.org. 2010. *Gender Inequality Index (GII) | Human Development Reports*. [online] Available at: <http://hdr.undp.org/en/content/gender-inequality-index-gii> [Accessed 15 May 2021].
18. Stoet, G. and Geary, D., 2019. *A simplified approach to measuring national gender inequality*. [online] Plos ONE. Available at: <<https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0205349>> [Accessed 21 May 2021].
19. Mills, M. 2010. Gender roles, gender (in) equality and fertility: An empirical test of five gender equity indices. *Canadian Studies in Population*, 37(3-4), pp.445-474.
20. Mecatti, F., Crippa, F., & Farina, P. 2012. A special gen(d)re of statistics: Roots, development and methodological prospects of gender statistics. *International Statistical Review*, 80(3), pp.452-467.
21. «Жіноча правозахисна моніторингова ініціатива»: громадська розробка системи моніторингових показників // Київський інститут гендерних досліджень, 2020. URL: <https://kgsi.org.ua/pro-institut/projects/zhinocha-pravozakhisna-monitoringova-iniciativa-gromadska-rozrobka-sistemi> (viewed on: 20.05.2021) / «Zhinocha pravozakhysna monitorynhova initsiatyva»: hromadska rozrobka systemy monitorynhovykh pokaznykiv [“Women’s Human Rights Monitoring Initiative”: public development of a system of monitoring indicators](2020). Kyiv Institute of Gender Studies. Available at: <https://kgsi.org.ua/pro-institut/projects/zhinocha-pravozakhisna-monitoringova-iniciativa-gromadska-rozrobka-sistemi> (Accessed: 20 May 2021) [in Ukrainian]

АКТУАЛЬНІСТЬ ГЕНДЕРНОГО АНАЛІЗУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Вілкова Олена Юрївна

кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри галузевої соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Соціальною проблемою, що спричинює актуальність обраної теми є невідповідність масштабів гендерних наслідків пандемії COVID-19, які фіксують соціологічні дослідження та статистичні обстеження, реалізованим заходам щодо подолання наявних наслідків. **Науковою проблемою** є брак науково обґрунтованих соціологічних знань щодо можливостей застосування гендерного аналізу для вирішення означеної соціальної проблеми. На основі вторинного соціологічного аналізу була здійснена спроба окреслити особливості гендерного аналізу, як практично орієнтованої діяльності, та актуальність його застосування у подоланні, висвітлених у тезах доповіді, соціальних проблем, які спричинені пандемією COVID-19 та мають гендерне забарвлення.

Гендерний аналіз – це процес оцінки різного впливу, спричиненого на жінок і чоловіків існуючими державними та соціальними програмами, законодавством, державним політичним курсом – у всіх сферах життєдіяльності суспільства і держави. Гендерний аналіз – це також збір якісної інформації і розуміння гендерних тенденцій в економіці, політиці суспільстві в цілому, використання цих знань для виявлення потенційних проблем і пошуку рішень задля подолання гендерних розривів. Одночасно це інструмент для розуміння соціальних процесів. Він дозволяє побачити і порівняти: яким чином і чому політичні, економічні, соціальні та інші фактори впливають на жінок та чоловіків. Суть гендерного аналізу – у виявленню будь яких наслідків для обох статей.

Метою гендерного аналізу є виявлення та вирішення гендерної нерівності шляхом [1]:

- визнання відмінностей між жінками та чоловіками на основі аналізу нерівного розподілу ресурсів, можливостей, обмежень та влади;
- забезпечення чіткого виявлення та вирішення різних потреб жінок і чоловіків на всіх етапах політичного циклу;
- визнання, того, що політика, програми та проекти можуть по-різному впливати на жінок та чоловіків;
- пошук та узагальнення поглядів жінок і чоловіків та залучення їхнього внеску в розробку політики, програм та проектів спрямованих на подолання нерівностей;
- сприяння участі та залученню жінок до громадського, політичного та економічного життя;
- сприяння кращому інформуванню, реалізації ефективних гендерних заходів.

Гендерний аналіз включає [1]:

- визначення проблемних груп;
- розмежування всередині групи за ступенем наслідків від проблеми;

- аналіз і визначення факторів впливу на проблемну ситуацією в розрізі досвіду різних соціальних груп;
- визначення наявності ресурсів та інституційних змін і стратегій, необхідних для вирішення проблеми.

Існує декілька методик реалізації гендерного аналізу [3, с. 20-22]. «Гарвардський метод аналізу», який складається з трьох основних компонентів: аналіз видів діяльності, що базується на гендерному розподілі праці, аналіз доступу і контролю, що включає перелік ресурсів, необхідних для виконання цих робіт і оцінку їх практичної користі, аналіз факторів, що впливають на розподіл праці, доступ і контроль в місцевій громаді. «Ієрархія потреб Лонгве», тут становище чоловіків і жінок розглядається стосовно наступних ключових індикаторів розвитку: контроль над ресурсами, участь в прийнятті рішень, справедливість/рівність жінок, чоловіків, доступ до ресурсів, матеріальний добробут. Картування (Mapping) – жителі однієї і тієї ж місцевості малюють карту. Важливі об'єкти малюють більшими за розміром. Порівняння карт дає можливість виявити різні пріоритети чоловіків та жінок, відмінності у робочому навантаженні і способі життя. Методика «ЗР», що була розроблена у Швеції, групою «Svenska Kommunförbundet», в рамках проекту «Jämkom», для того щоб впроваджувати гендерний мейнстрімінг у шведських муніципалітетах. Перше «Р»: репрезентація – досліджується як представлені чоловіки і жінки в політичній сфері. Друге «Р»: ресурси – кількісне дослідження того, яким чином розподіляються та використовуються ресурси муніципалітету. Третє «Р»: реалії, остання частина методу «ЗР» є якісною, фокусом її є культура. Метою цього етапу є спроба пояснити проблеми, які були виявлені під час проведення перших етапів аналізу.

Якими б не були інструменти гендерного аналізу, майже всі вони містять наступні елементи: виявлення дійсного внеску жінок та чоловіків в усі сфери життя суспільства; дисегрегація за статтю; визнання існування проблеми розподілу праці; визнання проблеми недооцінки тієї чи іншої статі та їхнього внеску в суспільний розвиток.

Особливої актуальності гендерний аналіз набуває в часи пандемії, оскільки, саме жінки в кризові часи зазнають найбільшого впливу через те, що задіяні в професійній медичній діяльності, тож мають більший ризик захворіти на коронавірус (в сфері охорони здоров'я в Україні біля 80 % жінок), значні жіночі трудові ресурси зосереджені на середніх щаблях в сфері послуг, яка досить суттєво страждає від наслідків пандемії. Жінки сконцентровані у галузях, які найперші зазнали негативного впливу від скорочення фінансування з державного бюджету та запровадження карантинних заходів: культура і мистецтво, освіта, торгівля нехарчовими продуктами, готельно-туристичний сектор, перукарський бізнес тощо.

За даними Міністерства фінансів в 2020 року рівень безробіття зріс більше ніж на 10% у порівнянні із 2019 роком (з 8,6% – у 2019 до 9,8 – у 2020). Серед зареєстрованих безробітних, жінки становлять 57,0%, в той час як серед працевлаштованих – лише 25,0%.

Констатуємо також наявний гендерний розрив в заробітній платі, відповідно набагато менший, ніж у чоловіків, обсяг заощаджень жінок, який дозволив би їм гідно пережити кризу. Окрім того, за час карантину в світі загалом та в Україні зокрема зростає рівень домашнього фізичного насильства щодо жінок, поглиблюється гуманітарна криза на окупованих територіях. Результати соціологічних досліджень свідчать про зростання завантаженості жінок домашніми побутовими справами, які в періоди локдаунів, доводилось поєднувати із дистанційною роботою і відповідальністю за процес навчання дітей. Україна загалом є лідером серед європейських країн щодо залученості переважно жінок до неоплачуваної хатньої роботи. Окрім того жінки в Україні традиційно здійснюють основну доглядову роботу за хворими родичами та людьми старшого покоління.

Деструктивний економічний та соціальний вплив пандемії відчувають й чоловіки, які посідають переважну більшість посадових місць (в т.ч. керівних) у транспортній та туристичній сферах, які з початком карантину почали зазнавати кризи у зв'язку з обмеженням внутрішнього та зовнішнього переміщення громадян.

Крім того, як свідчить попередній досвід глобальних економічних криз та структурних трансформацій пострадянських часів, чоловіки мають нижчу спроможність до соціальної адаптації: вони болісніше переживають втрату роботи, зниження рівня доходів та соціального статусу. Реакцією чоловіків часто є депресія, прояви неконтрольованої агресії та асоціальна поведінка, що є наслідками, в тому числі, «традиційного» гендерно маркованого виховання.

Всі зазначені виклики підвищують нагальну необхідність застосування гендерного аналізу при створенні державного бюджету, формуванні регіональних соціальних програм, програм підтримки бізнесу, багатодітних сімей, родин, які потребують допомоги щодо піклування за родичами похилого віку тощо. Гендерний аналіз дає змогу оцінити існуючі проблеми, ризики, гендерні особливості впливу пандемії COVID-19 та вчасно і адекватно відреагувати на них як на загальнодержавному рівні, так і на місцевому через реалізацію гендерного бюджетування, запровадження соціальних та економічних програм розвитку.

В інакшому випадку Україна ризикує знов відкотитися на декілька кроків назад щодо забезпечення гендерного паритету та рівності в оплаті праці жінок та чоловіків, представництві жінок на вищих шаблях різних професійних сфер, залученості жінок до політичної діяльності, подолання проблем гендерно означеного насильства.

Література:

1. Gender analysis/Gender mainstreaming tool. 2018. URL:<https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/methods-tools/gender-analysis> (дата звернення: 24.05.2021).
2. Оксана Кисельова. Гендерний вимір пандемії COVID-19. 2020. URL: file:///D:/S%20gender/covid_final.pdf (дата звернення: 24.05.2021).
3. Впровадження комплексного гендерного підходу в роботу органів місцевого самоврядування. Методичні рекомендації. 2018. URL:http://pleddg.org.ua/wpcontent/uploads/2019/06/Gender_approach_Zytomyr.pdf (дата звернення: 24.05.2021).

ВПЛИВ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ У ЗВ'ЯЗКУ З COVID-19 НА РОЗПОДІЛ РЕПРОДУКТИВНОЇ ПРАЦІ В СІМ'ЯХ ТА РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ ЖІНОК В УКРАЇНІ

Стрельник Олена Олександрівна
докторка соціологічних наук, доцентка

Науково-практична проблема, яка є фокусом дослідження, стосується нестачі гендерночутливої статистики та досліджень про вплив карантинних обмежень на економічну активність та зайнятість жінок, що мають стати основою гендерночутливих політик та рішень, а також моніторингу реалізації політики гендерної рівності.

Методологія дослідження базується на феміністських підходах, що, серед іншого, передбачають дослідницькі питання, що стосуються досвідів жінок та гендерної нерівності в суспільстві. Емпіричною базою дослідження став вторинний аналіз даних опитувань, у тому числі тих, у проведенні яких брала участь авторка.

Збільшення навантаження з репродуктивної праці. Низка опитувань, проведених в Україні під час першого загальнонаціонального карантину з березня по травень 2020 року та пізніше показали збільшення навантаження на жінок із усього спектру репродуктивної праці, а також у поєднанні хатніх та робочих обов'язків [4; 5]. Поряд зі збільшенням навантаження на жінок у хатній і доглядовій праці, спостерігалися певні позитивні зміни участі інших членів домогосподарства в цій праці [4]. Важко відстежити сталість таких змін у розподілі репродуктивної праці, адже подібне питання не ставилося у ході подальших опитувань.

Економічна активність жінок у 2020-2021 роках. Статистичні розрахунки про вплив COVID-19 на рівень економічної активності жінок та, особливо, матерів дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, неможливі через обмеження національних статистичних показників. Єдиний шлях отримання таких даних – це репрезентативні загальнонаціональні опитування. Втім, ймовірно фактичне зниження економічної активності жінок внаслідок ускладнення поєднання професійних та сімейних обов'язків через карантинні обмеження, не було фокусом жодного репрезентативного соціологічного опитування в Україні, а доступні відкриті дані не завжди дезагрегуються за статтю. Наприклад, 1 квітня 2020 року Соціологічна група «Рейтинг» опублікувала результати опитування «Україна на карантині: моніторинг суспільних настроїв». Дослідження показало, що майже 2/3 жінок (71%) та кожен другий чоловік (53%) зазначили, що у разі втрати доходу, їх заощаджень вистачить на період менше 1 місяця, що свідчить про більшу вразливість жінок у ситуації економічної кризи. Поряд із цим, дані відкритого звіту про зміну формату зайнятості чи втрати роботи з початку карантину, не були розподілені за статтю [6]. Низка відкритих звітів із досліджень присвячених впливу пандемії, у тому числі на зайнятість населення, не містять даних, дезагрегованих за статтю [1; 2]. Вторинний аналіз даних опитування Info Sapience здійснила економістка Дарія Михайлишина. І хоча цей аналіз також не містить даних, дезагрегованих за статтю, дослідниця проаналізувала вплив карантину на батьків неповнолітніх дітей [3].

Виклики закриття дитсадків та дистанційної освіти молодших школярів. Дитсадки були повністю закриті під час загальнонаціонального карантину з 10 березня по 25 травня 2020 року. Пізніше, карантинні обмеження вводилися на регіональному та місцевому рівні відповідно: у регіонах, де встановлено так званий «червоний рівень» епідемічної небезпеки, постановою КМУ було заборонено відвідування закладів освіти здобувачами освіти (у тому числі дитсадків та початкової школи). Пізніше було внесено зміни: ця заборона не поширюється на заклади дошкільної освіти, спеціальних закладів освіти

та учнів 1-4 класів закладів загальної середньої освіти (Постанова КМУ від 9 грудня 2020 р. № 1236). Втім, за органами місцевого самоврядування залишено право впровадження додаткових обмежень.

Можемо припустити, що у ситуації закриття дитсадків догляд за дитиною забезпечується за рахунок зниження економічної активності матері може, враховуючи, що гендерний розрив в оплаті праці у 2020 році становив близько 20% та для багатьох сімей економічно вигідніше, що за дитиною доглядала мати за відсутністю інших альтернатив.

З початку карантину у березні 2020 року було проведене єдине дослідження, яке стосувалося теми стратегії подолання ситуації, що склалася, та ресурсів, на які спираються сім'ї з дітьми дошкільного віку та молодшого шкільного віку у ситуації карантинних обмежень. Це вже згадане опитування, проведене структурою ООН Жінки у березні-квітні 2020 року [4]. Воно показало, що основним ресурсом підтримки матерів, що продовжували працювати, у контексті карантину в навчальних закладах традиційно залишалася допомога старших родичів.. Опитані матері, які працювали удома та мали дітей дошкільного й молодшого шкільного віку, зазнавали подвійного навантаження у зв'язку з поєднанням оплачуваної та доглядової праці. Дослідження підтвердило тенденцію – у сім'ях з дітьми шкільного віку саме жінки переважно опікуються організацією навчання дітей під час карантину [4].

Ситуацію ускладнили проблеми з організацією дистанційного навчання школярів, що спричиняє додаткове навантаження на сім'ї з дітьми та, передусім, на матерів, які мусять їх компенсувати ресурсом власного часу [7].

Вразливі групи сімей та жінок. Занепокоєння викликають окремі вразливі групи сімей та жінок. Кількісні дослідження не можуть надати інформацію про становище цих груп, наприклад, матерів та батьків, які самотужки виховують дітей, матерів, які виховують дітей з інвалідністю, одиноких матерів, які працюють та не можуть перейти на дистанційну роботу тощо.

Висновки та рекомендації:

1. доцільно провести комплексну гендерну оцінку впливу національних та регіональних політик протидії поширенню ковід-19, а також соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби на становище жінок та чоловіків, у тому числі із числа вразливих груп, сформулювати відповідні рекомендації для органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

2. ініціювати проекти технічної допомоги в галузі державної статистики в частині удосконалення збору та опрацювання даних, дезагегованих за статтю. Розглянути можливість включити в національну систему статистики та вибіркового обстеження робочої сили та домогосподарств показники та індикатори, що використовуються у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку, країнах ЄС, зокрема: 1) рівень зайнятості матерів дітей віком до 14 років, дані дезагеговані за кількістю дітей (одна дитина, двоє дітей, троє та більше дітей) та віком дітей (0-2 роки; 3-5 років, 6-14 років), 2) середньомісячний розмір заробітної плати жінок та чоловіків з дезагегациєю за наявністю та кількістю у них дітей віком до 14 років для ідентифікації так званого «штрафу за материнство»; 3) доступність інструментів підтримки працівниць та працівників з сімейними обов'язками (за звітами роботодавців), зокрема, гнучкого режиму організації праці, віддаленої праці; 4) патерни зайнятості батьків у сім'ях з дітьми (повна та часткова зайнятість);

3. внести змін до системи збору даних та звітності Міністерства соціальної політики або до системи регулярних статистичних спостережень індикатор частки чоловіків серед тих батьків, які користуються правом відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею 3-х років для відстеження прогресу у досягненні Цілі 5 «Гендерна рівність» Цілей Сталого розвитку;

4. провести загальнонаціональні репрезентативні обстеження бюджетів часу, соціологічних опитувань або інших форм досліджень розподілу часових витрат жінок та чоловіків на репродуктивну працю як індикатора досягнення Цілі 5 «Гендерна рівність» Цілей сталого розвитку;

5. включити в загальнонаціональні репрезентативні опитування питання про вплив сімейних обов'язків на економічну активність та зайнятість матерів дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, про ресурси, на які покладаються сім'ї з дітьми в умовах карантинних обмежень, про потребу у відповідних послугах, про доступність дружніх до сім'ї робочих місць

Цей текст є частиною аналітичного дослідження, проведеного спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва за підтримки посольства Великобританії в Україні.

Література:

1. Info Sapience. 2020. Дослідження громадської думки щодо ситуації у країні під час пандемії COVID-19. URL: https://sapiens.com.ua/publications/socpol-research/114/IS_Coronavirus_31.03.pdf
2. Київський міжнародний інститут соціології. 2020. Оцінка успішності влади та реакція суспільства на епідемію коронавірусу та політичні події в країні, 4 квітня. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=930&page=1>
3. Михайлишина Дарія. Сім'ї з дітьми під час карантину: найбільший удар – не від вірусу // УП. Життя, 8 квітня 2020 року. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/04/8/7246893/>

4. ООН Жінки. 2020. Оперативна гендерна оцінка становища та потреб жінок у контексті ситуації з COVID-19 в Україні». URL: <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/05/rapid-gender-assessment-of-the-situation-and-needs-of-women>
5. Соціологічна група «Рейтинг». 2020 (а). Емоції і поведінка українців на карантині: спеціальний проект. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/emocii_i_povedenie_ukraincev_na_karantine_specialnyy_proekt.html
6. Соціологічна група «Рейтинг». 2020(б). Україна на карантині: моніторинг суспільних настроїв. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraina_na_karantine_monitoring_obschestvennyh_nastroeniy.html
7. Центр прав людини ZMINA. 2020. Жінки в умовах пандемії та їхні потреби. Аналітичний звіт за результатами онлайн опитування. Режим доступу: <https://zmina.info/articles/pravo-dytny-na-osvitu-pidsumky-navchalnogo-roku-z-karantynnymy-osoblyvostyamy/>

СЕКЦІЯ 30

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ ТОРГІВЛІ ТА БРЕНДИНГУ

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМКИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТОРГІВЛІ ТА БРЕНДИНГУ

*Шуст Наталія Борисівна*доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри філософії, соціології та політології
Київського національного торговельно-економічного університету

Вступ. Digital-маркетинг, високий рівень конкуренції, докорінні зміни в суспільному середовищі – це вже звичайна складова функціонування соціальної реальності, торгівля і бренди стали невід'ємною рисою нашого життя і пропонують якісно нові моделі світового співіснування. Ще 125 років тому – 8 травня 1886 року в США винайшли кока-колу, на сьогодні це чи не найвідоміший бренд у світі. Також першим німецьким брендом був порошок для випічки від компанії Dr. Oetker, якому понад 100 років. Сучасні компанії все частіше використовують бренди для успішного просування та реалізації своєї продукції на світовому ринку.

Актуальність. У сучасному світі бурхливо розвивається споживчий потенціал, товар сам по собі з його функціональними і якісними характеристиками стає другорядним фактором споживчих переваг. Для того, щоб виділитися з натовпу, ми усіма можливими способами намагаємося продемонструвати індивідуальність, харизму, неперевершений стиль, унікальність, непересічні навички тощо. Зокрема, Україні для успішної конкуренції у світі необхідний свій бренд сучасного формату, і він повинен отримати суспільне визнання як загальнонаціональна гордість.

Виклад основних ідей. Створення, управління та торгівля брендом – складне завдання в умовах глобальної конкуренції й нестабільної економіки. В умовах однотипних товарних пропозицій глобальна конкуренція вимагає від власників брендів нових технологічних підходів і методів впливу на покупця. Так, набуває популярності digital –маркетинг, який включає в себе й інтернет-маркетинг (SEO-просування сайту, контекст, вебінари тощо – всі канали, що доступні користувачу лише в інтернеті) плюс реклама й просування на будь-яких цифрових носіях поза мережі [1]. Тобто, він передбачає цифрову комунікацію, яка відбувається як в онлайн, так і офлайн форматах, це комплексна пропозиція.

На сьогодні в тренді відео та месенджери. Вони дуже затребувані, але мало хто уміє з ними повноцінно працювати. Також трендом залишається «Я-бренд» – просування компанії через впізнаваність харизматичної особистості. Наприклад, стріми в Facebook допомагають популяризувати бренд і викликати зростання трафіка з пошукових систем [2].

У цих умовах особливого значення набуває соціологічна аналітика, яка дозволяє зрозуміти найрезультативніші методи та вивчати популярність різних каналів просування товарів, послуг тощо, одночасно досліджувати методологічний потенціал абсолютно нового напрямку в соціології - цифрову комунікацію. Традиційно цифрову комунікацію розглядали в галузі ІТ-технологій, не торкаючись соціального потенціалу, який, по суті, зможе стати інструментарієм для моделювання соціальної реальності і конструювання майбутнього в галузі соціології торгівлі та брендингу.

Так, спеціалісти агентства Promodo [3] вивчали, які канали digital-маркетинга використовують 93 потужних інтернет-магазинів з Центральної і Східної Європи. З'ясувалось, що більше всього трафіка приносять пошукова оптимізація і контекстна реклама, відповідно 37% та 33%.

Робота в inhouse-команді передбачає, що людина працює маркетологом в штаті компанії і займається лише її популяризацією. Такі спеціалісти розуміють специфіку компанії, в якій працюють та більше удосконалюють необхідні для неї навички, ніж універсальні. Важливого значення набуває підготовка кадрів та формування soft-skills у майбутніх соціологів-аналітиків відділу продажу, які займаються оцінкою попиту на товари, аналізують ринок та допомагають визначити сезонні коливання попиту і вчасно скоригувати асортимент магазину в будь-якій сфері. А на основі звітів аналітиків компанія формує асортимент та готується до закупок.

Одночасно змінився і сам покупець. Споживачі у виборі між різними торговими марками покладаються на свої внутрішні цінності, уподобання чи інтереси і керуються довірою до свого найближчого соціального оточення. Сучасні трансформації визначили певні тенденції до прояву індивідуалізації життєвих пріоритетів, у тому числі і в питаннях споживання, а також тенденцією до зміни самого поняття «ідентичність». Раніше ідентичність пов'язувалась з приналежністю до соціальної групи та відповідно певним соціальним статусом. Сьогодні мова йде про «індивідуалізоване статусне споживання»,

в якому людина виражає себе як унікальна особистість, при цьому відбувається ослаблення соціальної детермінанти споживання.

Основний вплив на споживачів бізнес здійснює через маркетингові комунікації[4]. В процесі рекламних кампаній відбувається зміна і налаштування образу бренду у свідомості цільової аудиторії. При цьому соціологи-аналітики відділу продажу користуються механізмами, які спрощують споживачам процес обробки інформації щодо продукту і пов'язаної з ним торгової марки. Сенс цього в тому, щоб закласти в пам'ять людей образ, який відповідає затвердженню в компанії установкам при створенні бренду. Функціональність бренду змінюється, а саме – стає більш об'ємним: бренд виступає не тільки як інструмент ідентифікації товару, його виробника, країни виробництва, або, можливо, продавця, але й як засіб ідентифікації самого споживача.

Доречно звернути увагу, що 52% споживачів погодились з тим, що коли б бренди робили підбір релевантного контенту, це допомагало б швидше проходити стадію пошуку рішень. Такий відсоток говорить про те, що контент повинен більше фокусуватися на цінності продукту для клієнта, а не на його специфіці[5]. Першою такою характеристикою є унікальність, що відображена в одиничності цих об'єктів, існування в єдиному екземплярі.

Але 64% покупців заявляють, що більше довіряють експертним оглядам, відгукам користувачів, стороннім публікаціям і аналітикам, ніж брендам[5]. Тому брендінг продукту вимагає привнесення додаткового соціально ціннісного змісту, з яким у свідомості споживача повинні бути пов'язані позитивні особистісні уявлення щодо цього продукту.

Global Content Survey of Brand Marketers and their B2B Audiences [6] визначило, що 71% споживачів/читачів визнають, що їх відштовхнув контент, який виглядав як заклик, опосередковане примушування до купівлі.

Висновки. У сучасному світу відбувається удосконалення наукових підходів шляхом об'єднання різних шкіл. Соціологічне знання торгівлі та брендінгу дозволяє більш системно та логічно вивчати фактори, що впливають на вироблення економічних рішень, з одного боку, соціальну діяльність та соціальну взаємодію суб'єктів економіки та торгівлі, з іншого, а також бути в синергії з соціальною реальністю.

Література:

1. Ringostat Blog URL: <https://www.blog.ringostat.com/ru/digital-marketing-chto-eto/>
2. I-Marketing.ua. URL: <https://www.i-marketing.ua/>
3. Ecommerce report 2017. Focus on Central&Eastern Europe. URL: <https://www.promodo.com/download-guide/?guide=14403>
4. Nikolaiets K., Umantsiv I., Lebedeva L., Shust N. Business education in the globalized world. 2nd Eastern European Conference of Management and Economics (EECE 2020) 29 травня 2020 року, Вища Школа Бізнесу в Любляні (м. Любляна, Словенія).
5. Demand Gen Report. URL: <https://www.demandgenreport.com/>
6. Global Content Survey of Brand Marketers and their B2B Audiences. URL: <https://www.slideshare.net/LeanBack1/contentmarketingstudy>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО БРЕНДИНГУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Морозов Андрій Юрійович

доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, соціології та політології
Київського національного торговельно-економічного університету

Вступ. Сучасний мультикультурний світ характеризується тенденцією «глокалізації» (У. Бек, Р. Робертсон). На фоні глобалізаційних процесів, коли відбувається розмиття національних кордонів, часткова чи повна втрата політичних та економічних суверенітетів, де все фактично поглинає глобальний світовий ринок та транснаціональні корпорації, водночас в культурному плані, замість очікуваного стирання регіональних відмінностей у т.зв. «плавильному котлі» («melting pot»), спостерігається зворотна тенденція до їх збереження і посилення.

Актуальність. Світ стрімко децентралізується. Це виражається зокрема і в конкуренції між окремими регіонами та містами. Кожен регіон, провінція, місто прагнуть зміцнити свою «суб'єктність», або (якщо перевести цей філософський термін у економічну площину) підвищити конкурентоспроможність і отримати максимальний прибуток, використовуючи власні культурні особливості. Не в останню чергу в цьому процесі відіграє роль «територіальний брендінг» (англ. «place branding») – комплекс заходів, спрямованих на створення і покращення іміджу окремого взятого регіону[1].

Виклад основних ідей. Успішний, грамотно створений бренд може привабити не лише інвесторів чи туристів, але також змінити психологічні установки місцевих мешканців, що з тих чи інших причин налаштовані на еміграцію. Якщо Україна хоче зупинити тотальний відтік працездатного населення, передусім науковців, інтелектуалів, вчених, то нашим можновладцям слід замислитися над проблемою територіального брендингу чи ре-брендингу. Він би дозволив створити загальний оптимістичний психологічний фон, відкрити нові, неочікувані сторони батьківщини, посилити почуття патріотизму у втомленої і розчарованої частини населення. Привабливість – це по суті основний елемент стратегії м'якої сили (Дж. Най), за допомогою якої потужні держави і над-держави ведуть і виграють свої інформаційні війни в епоху пост-правди. Територіальний брендинг – одна з тактик в контексті цієї стратегії, що допомагає показати унікальність міста/району/країни, «субстанцію місця» (С. Анхольт) та розвинути їх туристичний потенціал.

Глобалізація і відкриті кордони дозволили людям подорожувати. І в цьому розмаїтті, яке Ж. Бодріяр називав «проміскуїтетом форм», кожен повинен мати свій «хук» (від англ. hook – гачок), щоб спокушати туристів, котрі стають дедалі більш вибагливими. Тому туристичний маршрут повинен мати свою родзинку і відокремлюватися від інших. Це комплексна, міждисциплінарна проблема, що потребує спільних зусиль фахівців різних галузей – соціології, психології, нейро-маркетингу тощо. Взагалі, територіальний брендинг проходить в кілька кроків. Методологія наступна. Спочатку треба дослідити цільову аудиторію, з'ясувати, для яких груп населення те чи інше місце стане привабливим. Далі відбувається пошук образу міста через історичні, географічні та кліматичні відмінності. Наступним кроком є розробка символу міста. До речі, перспективним, з нашої точки зору, є залучення юнганського підходу щодо виявлення глибинних архетипів колективного безсвідомого[2]. Потім залишається розкрутка-просунення (promotion) цього символу через рекламу, відео-роліки, створення сувенірної продукції тощо. Маркетинг територій (як окремого міста, так і країни в цілому) можна планувати, спираючись на пам'ятки культури та архітектури, діяльність історичних особистостей, товарні бренди, особливості ландшафту і клімату, місцеві звичаї і традиції.

Якщо говорити про Україну в цілому, то, на наш погляд, її територіальний брендинг доцільно будувати на історико-культурних традиціях минулого, а саме – на історичних пам'ятках сивої давнини. Адже багато українських міст є «туристичними магнітами» завдяки своїм стародавнім церквам та монастирям, урочистим палацам і могутнім фортецям. Сюди залюбки їдуть романтичні любителі «духу старовини». Більш того, Київ, Чернігів, Умань, Чернівці та Львів з історичної точки зору були (і певною мірою залишаються) паломницькими центрами, де окрім релігійних святинь розташовані ще й заклади духовної освіти. Відповідно можна припустити, що сюди приїжджають люди із традиційно-консервативним світоглядом, а також ті, що цікавляться історією. Це означає, що значну частину інвестицій слід вкладати у реставрацію культурної спадщини, у підтримання в належному стані тих пам'яток історії та архітектури, заради яких, власне, і приїжджають туристи з усього світу.

На жаль, слід відзначити, що минуле як ресурс не використовується на повну силу. Стара забудова українських міст безжалісно руйнується, а на місці старовинних будиночків, що мають свій неповторний шарм, з'являються багатоповерхові офісні центри, банки, торговельні центри, що з художньо-естетичної точки зору не несуть жодного навантаження. Безперечно, це вносить корективи у образ і символіку міста, негативно впливає на туристичний потенціал. Особливо гостро ця проблема відчувається у столиці України. Протягом багатьох років м. Київ був славетним завдяки неповторному поєднанню природніх ландшафтів та історико-культурної спадщини. Це робило його одним з найкрасивіших місць на планеті. Традиційно образ і своєрідний бренд Києва – це місто-сад. Разом з тим сьогодні цей образ знаходиться під загрозою. І справа не лише у незадовільному екологічному стані. Як підкреслює відомий фахівець з містобудівництва, доктор географічних наук, академік Володимир Нудельман, у брендингу Києва є ціла низка проблем антропогенного характеру: «Особенно негативно для настоящего и будущего столицы есть то, что главной движущей силой изменения уникального облика города стали обладающие высокими капиталами и связями застройщики, озобоченные получением сверх-прибыли. *Здесь проявляется и отрицательное влияние глобализации, которая подталкивает к тиражированию единообразных типов освоения пространства, нивелируя его национально-культурную самобытность.* В результате в историческом центре, в охранных зонах памятников архитектуры мирового значения Софии Киевской и Киево-Печерской Лавры возводят визуально доминирующие, огромные многоэтажные здания, деформирующие облик города и создавая угрозы потери им яркого своеобразия как важнейшего ресурса будущего развития. Вместе с огромным количеством припаркованных автомобилей и стихийных рынков разрушается публичное пространство как основа городского способа жизни» [3].

Сьогодні Київ – місто не для людей, а для машин. Тому нарізла потреба у ре-брендингу міста, де головний акцент, на думку академіка В. Нудельмана, повинен був зроблений, по-перше, на людино-центризмі, створенні публічного простору для неформального спілкування. А це означає вивільнення місць для нових парків, скверів, книгарень, театрів і кінотеатрів, побудова розгалуженої системи підземних

паркінгів, розвантаження центру міста від машин, в тому числі й за рахунок перенесення адміністративних міністерських будівель на Лівий берег Дніпра. По-друге, потрібно максимально використовувати унікальність геополітичного розташування нашої країни.

Висновки. Київ як столиця – зв'язуюча ланка не лише між Європою і Азією, але й між Заходом і Сходом, Півднем і Північчю самої Європи. Вміла культурна дипломатія, м'яка сила, виважена екологічна політика та повага до історичного минулого – все це дозволить зайняти Києву свою власну нішу в конкурентному середовищі європейських столиць, відігравати роль не лише адміністративного і промислового, але й міжнародного центру культури, університетської освіти і різнопрофільного туризму – міста, кули хочеться повернутися.

Література:

1. Brands and branding. (The economist series). In Rita Clifton and John Simmons editions. Bloomberg press. 2011. 288 p.
2. Марк М., Пирсон К. Герой и бунтарь. Создание брендов с помощью архетипов. СПб: Питер, 2005. 336 с.
3. Мудрак Л. Несправедливість простору. Біографія Володимира Нудельмана в розмові з Ларисою Мудрак. К., 2015. 160 с.

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ

Федоришина Ірина Леонідівна

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу
Київського торговельно-економічного університету

Вступ. Класична концепція маркетингу потерпає суттєвих змін з огляду на революційні зрушення, що відбуваються, з одного боку – в економічній теорії як такій, з іншого – в організації способу життя сучасного людства. Не дивлячись на те, що маркетинг завжди проголошував орієнтацію на споживача як основний принцип, зміст його напрямів здебільшого фокусувався на товарі та його продажах, в той час як споживачу відводилась дещо пасивна, вторинна роль.

Актуальність. З того часу, як були сформульовані, розвинені та оцінені науковою спільнотою (нобелівські премії з економіки 2003 та 2016 рр.) теоретичні положення поведінкової економіки, погляд на людину як на пасивний об'єкт певних економічних та маркетингових впливів більш не задовольняє як маркетингову галузеву науку так і практику[1]. Сучасний маркетинг повинен як починатись так і закінчуватись споживачем. Споживач повинен розглядатись як активний суб'єкт власної життєдіяльності – яким він і є за поглядом будь-яких сучасних матеріалістичних теорій про людину та закони її існування.

Виклад основних ідей. Одним з проявів активності людини в світі та суспільстві є споживацька поведінка, метою якої є вибір, отримання та використання продуктів для задоволення своїх власних потреб. Ця поведінка відбувається в контексті та під безпосереднім впливом соціального способу життя людини, є його похідною та фактором, що змінює сам цей контекст. Прикладом впливу споживання на соціальний контекст людство спостерігає останні 70 років у феномені суспільства споживання, що розвинувся як наслідок наповнення ринку після Другої світової війни безпрецедентною кількістю доступних товарів та послуг. Це насичення призвело до того, що змінились не тільки спосіб самого споживання як такого, а й глибинні регулюючі соціальні конструкції – такі, як установки, цінності, стереотипи, ідеали, ритуали, еталони оцінки тощо[2]. Описаний свого часу Жаном Бордіяром та викладений у вигляді концептуальної теорії феномен суспільства споживання повинен бути розвинений та доповнений сучасними тенденціями. А це потребує окремих сучасних досліджень з метою накопичення актуальних фактів та даних.

Основою методології таких досліджень повинен бути принцип детермінізму та теорія віддзеркалення, відповідно до яких будь-які психологічні утворення людини є похідними від соціального та природного середовища її існування. Матеріальний світ сам по собі уявляє собою гомогенну субстанцію, яка внаслідок практики людини отримує смисли і значення та впорядковується. Процеси соціалізації формують (тобто, спливають на набуття форми) в людини тих психологічних конструкцій, які забезпечують її адекватну поведінку в суспільстві. Щоби зрозуміти споживацьку поведінку індивіда або сегменту (економічне та маркетингове поняття цільової групи споживачів), необхідно зрозуміти зміст середовища, в якому живе людина, та яке надає йому «будівельний матеріал» для створення його суб'єктивного світу, який в свою чергу детермінує його споживацьку поведінку.

Таким виглядає в загальному вигляді принципівий методологічний підхід до побудови системи досліджень соціального контексту споживацької поведінки людини. Детермінанти споживацької поведінки останньої – це поведінкові та матеріальні елементи культури, до якої індивід належить або відносить себе. Це соціальні групи, які виступають референтами для індивіда загалом й щодо його споживання – окремо.

Це особливості сімейної поведінки щодо споживання як такого і сім'ї як мікро культури. Всі ці соціальні осередки «викривляють» та ускладнюють природний простий механізм «спожити щоби задовольнити активовану потребу» й повинні бути дослідженні не тільки як такі, а й в динаміці процесів пливу та змін.

Щодо зміни умов життєдіяльності сучасної людини, які тягнуть за собою зміни споживання необхідно звернути увагу на наступне: це в першу чергу спостережувана транспарентність сучасного світу – прозорість усіх кордонів, які тільки можна собі уявити – що відбувається внаслідок народженню та стрімкому розвитку технологій – в тому числі цифрових. Якщо ще 50 років тому індивід здійснював свій споживацький вибір в межах своєї країни – в кращому випадку, а частіше за все – місця свого проживання, то сьогодні він може обирати пропозиції всього світу. Те ж саме стосується й ускладнення системи детермінант його споживацької поведінки. Сучасна людина сама обирає, яку саме культуру вона бажає наслідувати. Те ж саме можна сказати про ідеали, референтні групи, ритуали тощо. Навіть сім'я втрачає свою першочергову роль у формуванні споживацького вибору внаслідок руйнування її традиційного патріархального устрою та гетерохронності змін в соціальних орієнтаціях нових поколінь та представників поколінь більш старших.

Висновки. Всі викладенні положення наочно демонструють, що соціальний контекст процесів споживання та споживацької поведінки представників певного суспільства потерпає суттєвих змін та потребує вивчення. Без отримання конкретних сучасних даних щодо цього не можливе у сучасних умовах ані соціальне, ані економічне прогнозування, не говорячи вже про розробку релевантних маркетингових програм з конкретною практичною метою. Адже всі ці завдання без такого накопичення фактів будуть вирішуватись наосліп.

Література:

1. Галер Р. Н. Новая поведенческая экономика. М., 2017. 229с.
2. Бодрийар Ж. Общество потребления. М., 2016. 384 с. https://www.platona.net/load/knigi_po_filosofii/postmodernizm/bodrijjar_zhan_obshestvo_potreblenija_ego_mify_i_strukturny_la_societe_de_consommation/54-1-0-333

ДЕТЕРМІНАЦІЯ СТИЛЮ ЖИТТЯ БРЕНДОВИМИ ПРОПОЗИЦІЯМИ

Кухта Мирослава Павлівна

доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри філософії, соціології та політології
Київського національного торговельно-економічного університету

Вступ. Дослідження соціальних практик – актуальний напрям соціологічних розвідок, що стрімко розвивається. В його межах важливо виділити аналіз брендів виборів. Бренди можуть вказувати на стиль життя, систему цінностей та, по суті, сприяти формуванню новітніх субкультур, що об'єднують поціновувачів певної продукції.

Зазвичай система соціальної взаємодії включає соціальні очікування щодо імовірної поведінки соціальних акторів. Представники теорії обміну вважають, що соціальна взаємодія може зберігатися лише за наявності рівноцінної винагороди за затрачені акторами зусилля. Це значить, що система експектацій має підкріплюватися відповідними діями акторів у реальному житті – останнє закріплюється у формі різноманітних санкцій. Тим не менше, в ряді ситуацій частина соціальних обмінів здійснюється ніби «у кредит», тож є ризикованою (наприклад, коли актор взаємодіє з новим для нього соціальним суб'єктом, а санкції за невідповідність очікуванням надто низькі). В такому випадку бренд виступає гарантом виправдання довіри, адже відомі бренди тривалі в часі та виходять за межі дискретних взаємодій між окремими акторами. Санкцією для бренду буде втрата довіри та низька оцінка з боку споживача. Уникаючи цього, бренди дають гарантію від різних видів ризику, яких споживачі остерігаються. Тобто інституціоналізація брендів в постмодерному суспільстві є цілком виправданою та вказує на виконання ними низки важливих соціальних функцій. Тим не менше, соціальна взаємодія як система взаємообумовлених дій, завжди включає взаємні очікування та санкції. І якщо очікування та санкції по відношенню до брендів досить зрозумілі, то система санкцій щодо їх споживачів розкрита недостатньо.

Актуальність: невизначеність форм соціальних санкцій по відношенню до споживачів брендової продукції. Теоретичні розвідки здійснювалися в межах теорії обміну, теорії постмодерного суспільства, соціології повсякденності, з використанням вторинного аналізу даних.

Основна частина. Суспільство постмодерну, поряд зі зміною цінностей (перехід до постматеріальних цінностей, за Р.Інглхартом) зміщує акцент в сторону дедалі більшої символізації соціальної взаємодії (виникнення симулякрів, за Ж. Бодрийаром). Вчені вказують, що сьогодні відбувається розпад єдиної структури цінностей: суспільство розколюється на окремі фрагменти, кожен з яких утворює

особливий світ зі своєю ієрархією цінностей, стилем та способом життя, символікою, уподобаннями, правилами і заборонами, місцями зустрічей що породжує відчуття самотності, розгубленості, відчуженості. На фоні глобалізаційних процесів, що розмивають традиційні культурні межі, а також цифровізації відбувається втрата чи розмивання раніше значимих культурних, гендерних, професійних, релігійних ідентичностей. Сама модифікація традиційної соціальної структури значною мірою пов'язана з кризою макроідентичності. Ще Е. Тоффлер зафіксував та охарактеризував в зв'язку з глобальними трансформаційними процесами виникнення поліваріантності життєвих стилів, в зв'язку з чим виникає велика кількість субкультур, що виконують компенсаторну роль, відновлюючи душевну рівновагу в умовах різноманіття життєвих цінностей, пропонують нові способи досягнення стабільності, надають можливість зберегти почуття ідентичності та налагодити взаємодію з суб'єктивно значущими спільнотами. Стильове різноманіття стимулює підвищення освітнього та життєвого рівнів, а також лібералізацію культури, яка розширює свободу вибору форм та способів самовираження.

Соціальна детермінація стилю життя найбільш тісно пов'язана з соціальним статусом його носія. Одним з перших на це вказав М. Вебер – він розводив поняття «соціальний клас» і «соціальний статус», вважаючи, що статус – ширше поняття, пов'язане не лише з економічною, але і культурною диференціацією. Стратифікація суспільства по статусних групах, за Вебером, тісно пов'язана з відповідними для цих груп стилями життя. І. Гофман вважав, що стилізація не змінює характеру самої діяльності та її наслідків, тобто стиль – варіант адаптації соціальної ролі до індивідуальності. За ним, стилеутворюючі чинники не можуть фундаментально визначати систему соціальних ролей та соціальних ідентифікацій, хоча мають на них значний вплив. Таким чином, стильове різноманіття виникає в умовах диференціації суспільства заради попередження значних соціоструктурних змін і є, по суті, поліваріантністю трактування соціальних ролей.

В цьому плані відомі бренди цілком можна розглядати як новітній спосіб віднаходження ідентичності та соціальної диференціації – адже вони виступають символами споживчої культури, інструментом демонстрації ідентичності, часто – маркерами соціального успіху та дзеркалом соціальної реальності (демонстративне споживання, за Т. Вебленом). З цієї позиції сучасні бренди можна розглядати як культурно-символічні форми стилю життя.

Механізм символічного споживання, що є основним в епоху постматеріальних цінностей та цифрової взаємодії, нав'язує такий процес, як брендове споживання. В таких умовах задоволення потреб остаточно відривається від свого змісту, власної онтологічної основи, адже споживається уже не стільки сама продукція як засіб задоволенням базових потреб, скільки її символ, втілений у бренді. Відбувається конструювання новітніх потреб-симулякрів. Все це вимагає від актора постійного включення в інформаційне поле бренду (слідкування за новинами, випуском нової лінії товару тощо) та готовності до постійного споживання. Споживання втрачає первісний зміст - бути засобом відтворення людських потенцій для здійснення цілей, властивих тільки людській істоті. Воно перетворюється в споживання як самоціль. Р. Йенсен вважає, що сучасне суспільство стає суспільством мрії, коли асортименту і продукції настільки багато, що уже оцінюється не вона сама і не інформація про неї, скільки історія, пов'язана з продукцією (це підтверджують також «теорія марок любові» К. Робертса та теорія «економіки вражень» Дж. Пайна та Дж. Гілмора). Тобто товар повинен апелювати до емоцій і чим дорожчим він є, тим позитивніші емоції пропонується пережити споживачу. Так, ряд досліджень показує, що чим нижчим є соціальний статус, тим вищу суму готовий віддати актор за товар – щоб подолати відчуття неповноцінності через дефіцит престижу та відчуття своєї приналежності до високорангової спільноти [1]. В англійській мові навіть існує стійкий вираз «To keep up with the Johnson's», суть якого виражається в прагненні слідувати споживчим практикам своїх сусідів або знайомих, керуючись механізмами захисного або конкурентного споживання.

Висновки. В постмодерному суспільстві дедалі збільшується роль брендів та їх вплив на процеси соціальної взаємодії. Якщо початково вони виступали в ролі гарантів високої якості товарів, то на сьогодні стають суттєвими детермінантами формування споживчої культури та стилю життя цільових аудиторій. Дослідження взаємовпливу споживачів брендової продукції та брендів є важливою передумовою до розуміння процесів формування новітніх ідентичностей, виникнення субкультур, диференціації суспільства за новими ознаками.

Література:

1. Чунакова В. Е. Референтный образ бренда как ресурс индивидуализации стиля жизни // Современные проблемы науки и образования. 2014.

СОЦІОЛОГІЯ ТОРГІВЛІ: ВИКЛИК ЦИФРИ

*Лисенко Тетяна Олександрівна*кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії, соціології та політології
Київського національного торговельно-економічного університету

Вступ. Вже не перший рік представники різних наукових сфер відзначають перехід до так званої «цифрової епохи». Суттєві зміни відбуваються у всіх аспектах соціального життя. Не оминули вони й торгівлю. У світі та Україні зокрема постійно з'являються нові торговельні майданчики, інтернет-магазини, сервіси та додатки. Але особливої інтенсифікації ця сфера зазнала в останні роки. Впровадження соціального дистанціювання, ізоляції та інших заходів у відповідь на пандемію COVID-19 привели до того, що споживачі стали частіше здійснювати покупки в онлайн магазинах, користуватися для цього соціальними мережами та мобільними додатками. Для забезпечення своєї рентабельності підприємства були змушені в надшвидкі темпи забезпечити умови для онлайн торгівлі, які подекуди є зручнішими з огляду на витрату часових ресурсів та зручності проведення фінансових транзакцій для користувачів. Тому можна стверджувати про первинно вимушену зміну масової споживацької поведінки, яка згодом може перерости у постійні поведінкові моделі.

Ця ситуація породила багато викликів як для належного забезпечення проведення транзакцій, так і відкрила нове поле для наукових розвідок. При чому традиційні форми кількісних та якісних досліджень в багатьох ситуаціях вже не є актуальними, а подекуди їх застосування є просто неможливим.

Актуальність: необхідність трансформації підходів до дослідження та осмислення нової соціально-економічної реальності, що можуть бути впроваджені на перетині цифрової економіки та цифрової соціології. Теоретичними передумовами є положення соціального біхевіоризму, використано вторинний аналіз даних.

Основна частина. Вже з кінця ХХ ст. в наукових колах широко використовується поняття «електронна комерція» (e-commerce), тобто всі фінансові та торгові транзакції, що проводяться за допомогою комп'ютерних мереж. Об'єм світових продажів, що припадав на електронну комерцію збільшувався впевненими темпами з року в рік, але без статистично відмінних стрибків. Проте останні кілька років внесли суттєві корективи в динаміку цього процесу, особливо в сфері роздрібною торгівлі. Згідно з дослідженнями Internet Retailer, обсяг глобального ринку електронної комерції у 2019 році досяг 3,5 трильйонів доларів США і зростав у середньому на 20% протягом усього року. У свою чергу, 2020 рік ознаменувався пандемією COVID-19, яка вплинула не тільки на життя людей, але і на комерційну діяльність бізнесу, якому довелося швидко пристосуватися та здійснювати продажі через Інтернет у суворих умовах карантину. В наслідок цього, згідно зі звітом eMarketer Global E-Commerce Recovery 2021, обсяг роздрібною електронної комерції у всьому світі у 2020 році збільшився на 27,6% (4,3 трлн. доларів США) [1].

Стрибокподібним було збільшення онлайн продажів в українському економічному секторі. Відтак за даними Асоціації ритейлерів України об'єм онлайн ринку збільшився на 41% у порівнянні з 2019-м, за рік кількість замовлень на маркетплейсах Prom.ua, Bigl.ua, Crafta.ua, Shafa.ua, IZL.ua та сайтах компаній Prom.ua зросла на 42%. Серед товарів, на які значно виріс попит у порівнянні з 2019 р. були: медичні товари (225% або 844 тис. замовлень), сільгосптовари (83%, 547 тис. замовлень), товари для домашніх тварин (69%, 510 тис. замовлень), продукти харчування (49%, 1,3 млн. замовлень). Загалом найчастіше купували у 2020 р.: одяг, взуття та аксесуари (4,6 млн. замовлень, приріст на 13% у порівнянні з 2019 р.), техніку й електроніку (4,4 млн. замовлень, приріст на 28%), товари щоденного вжитку (4,1 млн. замовлень, +18%), товари для дому та саду (4 млн. замовлень, +43%), косметика та парфумерія (2,8 млн., + 34%) [3].

При тому, що прослідковуються суттєві зрушення споживацької поведінки громадян, у світлі останніх подій значно ускладнився доступ дослідника до сукупності досліджуваних осіб. Відтак карантинні обмеження є й певним викликом для традиційної методології соціологічного дослідження. Такий популярний раніше метод анкетування виявляється нерелевантним в ситуації соціальної ізоляції та дистанціювання. Фокус-групові дослідження, що також дуже часто використовуються в соціальних і, особливо маркетингових дослідженнях, модифікуються в онлайн конференції посередництвом Zoom, Skype чи інших технічних засобів. Переваги та недоліки трансформації цього методу є наразі питанням дискусійним. Водночас досить інтенсивно розвиваються нові аналітичні інструменти, особливо актуальні для відстеження патернів поведінки у всесвітній мережі, що поступово формують нову субдисципліну – цифрову соціологію.

Вважається, що вперше цей термін був вжитий ще в 2009 році, зараз же цією проблематикою займається низка вчених (Д. Луптон, К. Ортон-Джонсон, Н. Пріор, Н. Селвін та ін). Поступово зацікавлює ця сфера досліджень і вітчизняних науковців. Методи цифрової соціології є досить обширними. По-перше, це сервіси Google: від Google trends до багатоцільової Google Analytics. Крім того, інтерес для дослідників,

а одними з перших зацікавились цим маркетологи, складає інформаційний слід, що лишає по собі людина, відвідуючи різноманітні сайти. За залишковою інформацією («digital by-product data») від відвідування соціальних мереж, тематичних сайтів, онлайн магазинів та пошукових запитів можна скласти достовірний портрет споживача. Власне, такі алгоритми використовуються для створення контекстної реклами. Соціологи можуть використовувати ряд легкодоступних інструментів для дещо трансформованого контент-аналізу. До них належать MentionMapp (показує, наскільки популярним є хештег) або Twitter Streamgraph (показує, як часто певні слова поєднуються і як ця колокація змінюється з плином часу) [2]. Цікавими для дослідника можуть бути сервіси YouScan (аналізує блоги, форуми, соціальні мережі, сайти з відгуками, онлайн-ЗМІ), IQBuzz (працює з базами даних соцмереж), Brand Analytics (аналіз вподобань як у YouScan + месенджери). В поле дослідників соціальної сфери потрапили і так звані «великі дані» (Big Data), що в свою чергу мають специфічні інструменти, програмне забезпечення для аналітики. Однак, при цьому розмаїті технік та підходів, жодна з них не пройшла достовірної апробації, немає достовірних методологічних вказівок щодо релевантності застосування їх у конкретних дослідженнях. Тому отриманні результати можуть бути поставлені під сумнів і не визнаватися науковою спільнотою.

Висновки. Хоча досить послідовним видається дослідження процесів, що відбуваються в мережі Інтернет (в тому числі й е-торгівлі) засобами цифрової соціології, це твердження викликає ряд питань. Складається цікава ситуація методологічного та теоретичного вакууму, коли через низку факторів підходи до збору та аналізу емпіричних даних почали випереджати фундаментальні позиції. З великою вірогідністю можна стверджувати, що повного повороту до традиційних соціологічних методів вже не відбудеться. Тому надзвичайно актуальним є подальше осмислення технік, що пропонує цифрова соціологія, перевірка їх на репрезентативність, валідність та надійність. Важливим є і оновлення теоретичних підходів, адаптація вже існуючих та створення нових, що відповідатимуть переходу у нову, цифрову епоху.

Література:

1. Global Ecommerce Update 2021 URL: <https://www.emarketer.com/content/global-ecommerce-update-2021>.
2. Marres N., Gerlitz C. Interface Methods: Renegotiating Relations between Digital Social Research, STS and Sociology. URL: <https://www.journals.sagepub.com/doi/10.1111/1467-954X.12314>
3. Нагорський В. Ринок e-commerce в Україні в 2020 році зріс на 40% – до 107 млрд грн (+інфографіка) URL: <https://www.rau.ua/novyni/e-commerce-v-ukrayini-2020/>

COVID-НІГІЛІЗМ ЯК НЕГАТИВНИЙ ФАКТОР ТЕРИТОРІАЛЬНОГО БРЕНДИНГУ

Барабаш Р.Я.

аспірант кафедри філософії, соціології та політології
Київського національного торговельно-економічного університету

Вступ. У нашому розумінні COVID-нігілізм – це сучасна тенденція ігнорування та неприйняття загрози пандемії COVID-19, обмежувальних заходів, кампанії вакцинації, за якої люди не визнають небезпеки або вважають її незначною, що підсилюються негативними коментарями у ЗМІ, соціальних мережах та працях деяких науковців. Такий настрій населення перейняв форму протестного руху, що набувало та набуває активної форми. Для нас важливо виявлення факторів появи COVID-нігілізму, зазначення можливих причин та наслідків епідеміологічних обмежень для протестних настроїв у суспільстві.

Актуальність. Ідеї заперечення і применшення проблеми поширення пандемії COVID-19 набули достатньо широкого розповсюдження серед населення України та багатьох інших країн світу. Серед причин їх появи виділяємо наступні:

- по-перше, вагомого значення набув COVID-нігілізм серед молоді. Ймовірно, причини варто шукати у твердженні, яке набуло популярності на початку пандемії, стосовно того, що «молодь легше переносить хворобу або взагалі не хворіє». Як наслідок, в різних регіонах України мали місце несанкціоновані масові зібрання серед молоді. Відповідно до статистики опублікованої на сайті Державної судової влади, найбільше порушень самоізоляції було зафіксовано серед молоді та громадян середнього віку, що, відповідно, призвело до частих випадків виписаних штрафів [3].

- по-друге, ще одним фактором зневажання загрозою пандемії стали особливості соціальної поведінки деяких категорій населення. До підстав нехтування загрози пандемії належать, зокрема, традиційний уклад життя сільського населення, котрий передбачає наявність великих сімей, а, отже, багаточисельних сімейних зав'язків та традицій гостинності. Крім того, нехтування протиепідемічними заходами зумовлене також і високим рівнем переміщень населення в межах регіонів України, що пов'язане з навчанням та працею жителів держави. Запровадження дистанційного режиму у закладах освіти, а також в

деяких місцях роботи, закриття багатьох підприємств, закриття кордонів, мало своїм наслідком повернення великої кількості населення в свої домівки. Проте після повернення вони не пішли на самоізоляцію, а продовжили підтримувати численні соціальні контакти. Ситуація погіршувалась високим рівнем недовіри до карантинних обмежень, запроваджених регіональною владою, оскільки заклики до обмежень соціальних контактів та самоізоляції не сприймалися населенням країни всерйоз;

- по-третє, економічні мотиви, а саме суттєве зниження доходів в період самоізоляції, стала ще одним серйозним фактором прояву COVID-нігілізму.

Виклад основних ідей. Проблема COVID-нігілізму є актуальною не лише для України, але і в глобальному масштабі, що прямим чином впливає на сприйняття країни в геополітичному контексті та на територіальний брендинг в цілому. Брендинг територій ми розглядаємо з позицій Саймона Анхольта та визначаємо його як стратегічне просування міста або міського району з метою сприяння його розвитку. Це відносно новий термін, який включає в себе поняття національного брендингу, регіонального маркетингу і міського маркетингу. На відміну від брендингу товарів та послуг, брендинг міст має більш багатовимірний характер, оскільки місто за своєю суттю закріплене в історії, культурі, екосистемі, яке потім включається у мережу асоціацій, що пов'язують продукти, простори, організації та людей [5, с.144].

Перераховані вище випадки заперечення та недовіри до хвороби та відповідних карантинних обмежень піднімають ряд важливих питань: про недовіру громадян до влади та категоричного несприйняття населенням необхідних протиепідеміологічних заходів, про взаємозв'язок заперечення очевидної небезпеки з потенціалом протесту. Ті країни, де були впроваджені більш суворі обмеження та мало місце розуміння значимості цих обмежень громадянами, значно швидше виходили з ситуації з коронавірусною хворобою (наприклад, Китай, Японія, Південна Корея) що позитивно повпливало на їх територіальний брендинг. Натомість досвід країн, котрі обрали більш м'який підхід до запровадження обмежень показує, що пізніше їм довелося зіштовхнутися із серйозними ускладненнями (наприклад, Франція, Італія, Великобританія), що у свою чергу призвело до негативного усвідомлення бренду цих країн на світовій арені. Пандемія поставила перед нами вибір між свободою, вільним переміщенням, наявністю соціальних контактів та безпекою. Через вибір на користь безпеки всерйоз постало питання удару по демократії, що, за деякими твердженнями, може привести нас до автократії, де приватність та свобода будуть поступатись безпеці та стабільності.

Зовсім іншу ситуацію демонструють нам США, де культура політичної свідомості громадян є надзвичайно високою, а ідеали свободи носять пріоритетний характер. Цікавим є те, що праймеріз для виборів Президента США збігся з введенням режиму самоізоляції. Деякі штати у зв'язку з цим провели вибори у дистанційній (поштової та електронній) формі або перенесли дату виборів. Натомість штат Вісконсин залишив дату проведення виборів без змін (7 квітня). Прикметно, що явка виборців (34,3%) складала таку саму кількість, як і в 2016 році, що яскраво демонструє факт того, що для них право на участь у виборах було понад особисту безпеку [4]. Ситуацію із повсюдним нехтуванням карантинних обмежень ускладнювала лише хвиля протестів на фоні расового питання, що розпочалась вкінці травня. Тому, на нашу думку, вибір між безпекою та свободою повинен бути зорієнтований на збереження життів людей.

Схожих прикладів ситуацій, що склалась сьогодні у світі, історія не знає. Зважаючи на це, державна влада опинилась у складній ситуації, адже, з одного боку, наявність протиепідемічних заходів мають своєю метою зниження розповсюдженості епідемії, а з іншого боку, рівень обурення, пов'язаний з такими заходами, може спричинити зниження рівня довіри до рішень держави. Такі протиепідемічні обмеження призвели до масових протестів, наприклад, в Ізраїлі. Протилежною є ситуація, що склалась у Швеції, де не було впроваджено суворих обмежень. Наслідком стало обурення населення з приводу високої смертності від COVID-19. Усі ці кейси стратегій різних держав світу безпосередньо впливають на те як сприймають їх у геополітичному просторі, що у свою чергу впливає на політичні, економічні, соціальні, культурні та інші виміри суспільного життя.

Згідно з ЮНІСЕФ, в Україні пандемія COVID-19 стала реальним викликом не лише як криза в галузі здоров'я населення, а й як соціально-економічна криза через її вплив на бідність, зокрема бідність дітей. COVID-19 загрожує також здатності України досягти сталого розвитку. Для того, щоб забезпечити використання дефіцитних ресурсів із найбільшою користю та охопити нужденних, дуже важливо мати дані про те, як COVID-19, за очікуваннями, вплине на бідність і які групи населення будуть найбільш уразливими [1].

Висновки. Таким чином, неефективна державна політика у системі взаємовідносин «державо-суспільство» при котрій посилюються протестні настрої, COVID-нігілізм може привести до значних проблем у соціальній, економічній, туристичній та інших сферах що посилять формування бренду України у негативному контексті. Тому, варто змінити вектор державної політики де верховними будуть права людини та моральні принципи, адже німецький філософ І. Кант вважав, що людина повинна дотримуватись моральних принципів (у тому числі категоричного імперативу) незалежно від того, яке місце в соціальній

ієрархії займає [2]. Це надзвичайно значимо з боку політики, оскільки за допомогою моралі влада реалізовує багато функцій (до прикладу, законодавчу).

Література:

1. Боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/5811/file/COVID%20impact%20on%20poverty%20ukr.pdf> (дата звернення 10.09.2021).
2. Кант Иммануил. Основы метафизики нравственности: Сочинения в шести томах. М.: «Мысль». Т. 4. Ч. I. С. 211-310.
3. Оперативна інформація щодо розгляду справ за статтею 44-3 «Порушення правил щодо карантину людей» станом на 01.12.2020. URL: <https://www.court.gov.ua/press/news/1033088/> (дата звернення 10.09.2021).
4. How COVID-19 is changing primary voting –and the November election // USA Facts. 2020. URL: <https://www.usafacts.org/articles/2020-election-primary-vote-covid-19-mail/> (Last accessed: 16.08.2021)
5. Simon A. Competitive identity: the new brand management for nations, cities and regions. New York: Basingstoke, 2007. 245p.

СЕКЦІЯ 31

АГЕНТИ ЗМІН В СУСПІЛЬСТВІ НЕСТІЙКОЇ ІНСТИТУЦІЙНОСТІ

СОЦІОЛОГІЯ У ПОШУКАХ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН І МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕНЬ

Савельєв Юрій Борисович

доктор соціологічних наук, доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Соціальні зміни є невід'ємною складовою життя суспільства і тому поняття «соціальні зміни», «соціальна динаміка», «суспільний розвиток», «еволюція» були ключовими в суспільних науках протягом ХІХ – ХХІ ст.. Разом з тим, теоретичні інтерпретації соціальних змін суттєво відрізняються і є відбитком різних наукових парадигм та ідеологічних систем.

До Нового часу домінувало уявлення про циклічність змін у суспільстві (Полібій, ібн Хальдун, Жан Боден). В межах міфологічних та релігійних вчень існували есхатологічні погляди на людську історію. На основі змін у повсякденному сприйнятті часу та співвідношенні між традицією і сучасністю у середньовічній Європі почало формуватись уявлення про модерн, як «актуальність духу часу, що спонтанно оновлюється» [2]. Таке бачення акумуляції наукового знання, людського досвіду і лінійного поступу суспільства знайшло відображення в ідеї соціального прогресу доби Просвітництва і, згодом, філософії історії Г. В. Ф. Гегеля.

Підходи до вивчення соціальних змін сформовано під час становлення соціології як науки у 19 – 20 ст. під впливом концепції прогресу та еволюційної парадигми.

Т. Парсонс, поєднавши еволюційну парадигму і системний підхід, розумів суспільний розвиток як спрямовані і послідовні еволюційні зміни в соціальній системі та її підсистемах, результатом яких було підвищення адаптивної спроможності. Такий системно-еволюціоністський підхід не залишав в розумінні суспільного розвитку місця для людини як актора і був телеологічним.

Для подолання цих обмежень Р. Дарендорф, Д. Локвуд та ін. розглядали зміни і процеси диференціації в контексті конфлікту, а не лише інтеграції, в той час, як Н. Смелзер, Н. Луман, Ш. Ейзенштадт та ін. поставили під сумнів направленість соціальних змін. Д. Макадам, С. Тарроу, Ч. Тіллі та ін. продемонстрували, що ключовим моментом у соціальних змінах є суспільні рухи, а також визначили репертуари і цикли колективної дії.

У сучасній соціології та політичних науках соціальні зміни вивчаються на різних рівнях: мікро-рівні особистих зв'язків, сім'ї, громади та індивідуальних практик, мезо-рівні соціальних груп, організацій і суспільних рухів, макро-рівні національних і міжнародних соціальних систем.

На індивідуальному рівні зміни є результатом діяльності індивідуальних акторів, які намагаються розв'язати існуючі конфлікти, пристосовуються, продукують інновації та змінюють свій соціальний статус; важливу роль у виникненні змін на цьому рівні відіграють реактивні дії акторів (інновація і бунт на відміну від конформізму, ритуалізму та ретритизму) у ситуації аномії – протиріч між культурними цілями та інституціоналізованими засобами та нормами (Р. Мертон).

Соціальні зміни на рівні соціальних груп і колективної дії є наслідком виникнення, успіху або невдачі соціальних рухів, взаємодії між груповими політичними акторами, що приводять до трансформації режимів (Д. Макадам), а також відображають варіації форм, способів і репертуарів дій, «колективні девіації», поширення інновацій в організаціях та мережах (М. Грановеттер).

На макrorівні суспільства, соціальні зміни охоплюють структурні та інституціональні перетворення «норм, цінностей, ролей, інститутів, інституціональних комплексів», «морфогенезу культури» або культурного розпаду (П. Штомпка), трансформації інституціонального порядку суспільства (Д. Локвуд), структури політичних можливостей, класової структури і соціальних відносин, які відбуваються через суперечності в системі виробничих відносин (К. Маркс), структур домінування й легітимності (М. Вебер, П. Бурдьє), патернах соціальної організації та механізмах контролю насильства (Д. Норт).

Для дослідження соціальних змін використовують порівняльний аналіз, який спрямований на виявлення унікального та подій, що повторюються, і побудову типології на основі емпіричних даних. Дослідження змін мають бути лонгітюдними за дизайном і поділяються на:

- трендові дослідження (моніторинг показників і виявлення тенденцій на різних вибірках);

- панельні дослідження (вивчення однієї вибірки);
- когортні дослідження (моніторинг певних груп на різних вибірках);
- вивчення випадку (case study) або етнографічне дослідження (глибинне і, часто, тривале дослідження із зануренням у контекст);
- історико-соціологічні дослідження (порівняльний історичний аналіз).

В історико-соціологічних дослідженнях аналіз соціальних змін ґрунтується на принципах, закладених К. Марксом і М. Вебером, і полягає у детальному порівнянні окремих випадків і виявленні структурних особливостей трансформацій (Б. Мур, Ч. Тіллі, Т. Скорчол, М. Манн, Р. Лахман та ін.).

Для виявлення причинно-наслідкових зв'язків у соціальних змінах оптимальним є експериментальний дизайн дослідження зі стохастичним поділом на групи. За відсутності такої можливості рекомендованим є дизайн «природнього експерименту» зі застосуванням методів інструментальних змінних (instrumental variables), різниці-різниць (difference in differences) або дизайну розриву (regression-discontinuity design).

Такі методи дозволяють виявити напрями суспільного розвитку, інваріантні структури, роль соціальних інститутів та оцінити масштаб трансформацій. Зокрема, було оцінено значення інклюзивних інститутів для економічного зростання (Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон). Також застосування когортного аналізу даних лонгitudних соціологічних опитувань Європейського та Світового дослідження цінностей (EVS/WVS) у період 1995–2009 років виявило існування латентного зсуву між поколіннями від традиційних матеріалістичних цінностей до емансипаційних постматеріалістичних цінностей в Україні та інших постсоціалістичних суспільствах Центральної і Східної Європи і надало можливість припустити, що українське суспільство має потенціал для модернізації шляхом західноєвропейських країн.

Література:

1. Савельєв Ю. Б. Багатовимірна сучасність: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку. Київ, 2017. 448 с.
2. Хабермас Ю. Модерн – незавершений проект. *Вопросы философии*. 1992. № 4. С. 40–52.
3. Social change and modernity / Haferkamp H., Smelser N., ed. Berkeley, 1992. 444 p.
4. Sztompka P. The sociology of social change. Oxford, 1994. 368 p.

СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗМІН КІБЕРВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ: АГЕНТИ, РЕЧІ ТА ПОТОКИ

Петренко-Лисак Алла Олександрівна,

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри галузевої соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Поняттями, які описують сучасний світ є плинність, мінливість, нестійкість, нестабільність, антикрихкість, невизначеність, гнучкість, вологість, пласкість, мережевість, номадичність, позаструктурність. Всіх їх єднають такі риси, як багатовимірність, неоднозначність і множинність перспектив та означень. Те, що свого часу позначалося як узгоджене та аксіоматичне, піддалося сумнівам та критиці. З. Бауман, Р. Сеннет, М. Кастельс, У. Бек, Е. Гіденс, Дж. Уррі, М. Шелер, Т. Кресвел, Б. Латур, П. Гілен та чимало інших авторів заговорили про ідеї світу, який знаходиться в стані постійної рухливості, змінності та перетворення. Така, здавалося б досить стійка соціальна форма як соціальні інститути, сьогодні демонструє повсякчасні трансформації: чи це держава, сім'я, освіта, інформація чи здоров'я, – як змістовні, так і по формі. На додачу до базових інституціоналізувався Інтернет.

В 2007 році нами було захищено дисертацію на тему «Соціальні детермінанти кібервіртуального простору» [1], поставлену наукову проблему в межах дисертаційного дослідження було вирішено. Та час йде, предметне поле нашого дослідження – кібервіртуальний простір розкрився надалі в сотнях інших дисертацій та окремих досліджень, щоправда під більш поширеним поняттям Інтернет-простору, або віртуального простору. Але ми продовжуємо наголошувати на специфікації цих понять і потребі розрізняти їх в контекстуальній та засадничій основі методології досліджень. З плином часу, наша особиста наукова увага завершила вектор інтересу на конкретний сектор кібервіртуального простору – мобільний Інтернет, а зрештою на мобілізм, як на предметне поле соціології, ідею чого «проголосив» Джон Уррі [3], а ми пристали до неї, як до такої, що здатна постати теоретико-методологічною основою наших подальших розвідок. Предметом аналізу став мобільний телефон – як річ, що по суті є символом мобільності. Сьогодні – це вже смартфон. Навіть планшети та ноутбуки (як портативні гаджети) не набули такого символізму в мобілізмі, як мобільний телефон. Ще однією річчю, яка символізує мобільність є автомобіль. І якщо вести мову, про інституційний

фон, то і смартфон, і автомобіль – це комунікація, адже і телефон, і транспорт є водночас і речами, і каналами потоків сучасного руху інформації. Власне руху людей, речей, ідей/смыслів, – того, що Джон Уррі зазначив в переліку мобільних компонент соціального світу (і предмету соціології мобільностей) [3]. Отже, люди, речі, канали є тим, що рухається саме і рухає інше. Навіть простір стає рухомим. Наприклад, для розрізнення руху та мобільності (movement and mobility) Тімоті Кресвел пропонує використовувати змістовну відмінність між такими просторовими поняттями як локус та місце. Тож, рух подібний до локусу і виражений абстрактною, абсолютною категорією, яка передає лише ідею переміщення з точки А в точку Б, власне фізіологічну здатність людей до мобільності. Тому рух є динамічним еквівалентом локусу в абстрактному просторі – природному, полишеному змістовності, сенсів, історії, ідеологій. На відміну від руху мобільність є динамічним еквівалентом місця, яке виступає сегментом простору і є насиченим змістовністю, є носієм значень та містить потенціал влади. Тобто мобільність є соціальним продуктом [5].

Портрет людини мобільної – Homo mobilis, з обов'язковістю містить такий атрибут як мобільний телефон, сьогодні вірнішим буде зазначити все ж таки смартфон. Метафоризуючи його роль можна впевнено надавати йому роль «протезу», який підтримує мобільність сучасного індивіда, іноді виступаючи його тілесно-ментальним «продовженням» для цілісності образу. Якщо визначати поведінковий «статус» такого соціального індивіда, то ми цілком підтримуємо означення його агентом чи актором. По суті обидва поняття: і «агент», і «актор» виражають ідею незалежної, вмотивованої, рухомої конкретною метою особи, носія певної ціннісно-нормативної системи, тих чи тих феноменів соціального, яка чинить вплив на інших людей, є активним учасником/джерелом перетворень, урухомлювана власними мотивами, метою, інтересами, відносно автономний раціональний індивід, що вступає в кооперацію з іншими, реалізуючи власні стратегії поведінки.

В сучасному науковому аналізі для того, щоб здійснити широку оцінку соціальної мобільності недостатньо класичних сорокінських параметрів соціальних переміщень. Вартими уваги постають сценарії мобільності, а також канали, якими відбувається рух (і мова не тільки про ліфти вертикальної мобільності), цінними є маршрути та речі, що супроводжують рух, а також зміни світоглядних та ціннісних матриць, які репрезентують агентів.

Мобільний агент – а сьогодні його називають і цифровий номад (digital nomad – Ц. Макімото (Т. Makimoto) та Д. Меннерс (D. Manners) [6]), і но(у)мад (knowmad – Дж. Моравец (John W. Moravec) [7]), і фрілансер, шлеш-людина чи мультипотенціал [4], і об'єднують в цілісний класовий формат прекаріату (Г. Стендинг [2]), Все розмаїття образів мобільної людини досить логічно вкладається в концепцію та методологію номадології, запропоновану Дельозом та Гватарі, розгорнутої Т. Кресвелом, який ввів поняття номадизму або номадистської метафізики, як методологічної основи для вивчення динамічних практик на противагу седентаризму. Одне з ключових положень номадичної методології полягає в переведенні мобільності з наслідку в причину.

Простір сучасної мобільності – кібервіртуальний – це функціонуючий та організований як невпинно рухливе різномірне ризоматичне переплетіння соціальних шарів, зв'язків (локусів транзиту) – вузлів, множини місць та агентів. Платформою, яка тримає і на яку покладається чи не увесь трафік і механізм рухливості є мережа Інтернет. Саме Інтернет є середовищем та інструментом руху фінансів, капіталів (від контролю над матеріальними до соціального, символічного капіталу), руху речей, керованим сигналами, які передаються дротовими та бездротовими каналами поширення зв'язку. Кібервіртуальний простір є каналом (scare, за означенням Уррі [3]) – структурованим утворенням, що містить потоки (flows), що сформовані людьми, інформацією, образами, грошима, які рухаються. Взаємна детермінованість є тим вічним двигуном, що рухає ці дві рухливості. Детермінантою каналу є трафік і сповненість, іманентність мінливості як характеристики ідей, людей, речей; детермінантами потоків є можливості каналів, їхня пропускна можливість, властивості рівня якості та досконалості з надання можливостей швидкості та збереження (безпеки), а також влади (права доступу та контролю).

Література:

1. Петренко-Лисак А. О. Соціальні детермінанти кібервіртуального простору : дис... канд. соціол. наук: спец. 22.00.04. Київ, 2007. 201 с.
2. Стэндинг Г. Прекариат: новый опасный класс. Москва, 2014. 328 с.
3. Урри Дж. Социология за пределами обществ. Виды мобильности для XXI столетия. Москва, 2012. 336 с.
4. Alboher M. One Person/Multiple Careers: A New Model for Work/Life Success. New York, 2007. 272 p.
5. Cresswell T. On the Move: Mobility in the Modern Western World. New York, 2006. 340 p.
6. Makimoto T., Manners D. Digital Nomad. New York, 1997. 256 p.
7. Knowmad Society / Moravec J. W., ed. Minneapolis, 2013. 272 p.

СУЧАСНІ СТИЛІ ЖИТТЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Настояща Катерина Василівна,

кандидатка соціологічних наук, доцентка
завідувачка відділу філософії і геополітики Інституту українознавства МОН України

Стиль життя актора стає все більш важливим центром сенсу, адже саме створення певного стилю життя є трудомісткою діяльністю з великими інвестиціями. У цьому контексті сучасне значення стилю життя може сприйматись як вирішення екзистенційних проблем нудьги, безглуздості та відсутності контролю, проблем, що створюються внаслідок злиття багатства та руйнування традиційних центрів смислу, релігії, праці, сім'ї, громади тощо [1]. Відтак, те, що донедавна було традиційною нормою, обов'язковою практикою, потребою виживання, стало лише одним із можливих варіантів, сценаріїв життя, яке людина може обирати. Як-от: одружуватися чи ні, працювати чи ні, здобувати освіту чи ні. Межі соціальних інститутів стали гнучкими, суспільна цензура і мораль вже не зобов'язує, не наполягає, хоча і пропонує, заохочує. Все це змінює, трансформує і стилі життя сучасної людини.

Спробуємо типологізувати ті стилі життя, які, на нашу думку, стають дедалі все більш актуальними, поширеними. Одразу зазначимо, що нас цікавитимуть нові типи, які утворюються під впливом глобальних змін. У цьому сенсі ми оминемо увагою один із найпоширеніших типів стилю життя, який, водночас, є і обов'язково наявним в абсолютно всіх типологіях, – традиційний (конвенціоналісти, за Г. Клагесом). Наше ставлення до нього легко пояснити тим, що він найменше схильний до трансформацій і комплектується традиційними типовими практиками.

Всі ж інші типи, на нашу думку, можна узагальнити в трьох, кожен з яких утворюється внаслідок домінуючого впливу глобальних трендів, які змінюють повсякденні практики, а відтак впливають на стиль життя. Кожен нижче описаний нами тип стилю життя в основі має домінуючі цінності, перший – самопізнання і самореалізацію, другий – якість життя і задоволення, третій – рівність прав, екологію і соціальну справедливість. Розглянемо їх детальніше:

1. Тип ціннісно-пізнавальний (самоорієнтований)

Перефразовуючи Ж. Бодрійяра, вивільнення надзвичайно великої кількості вільного часу – зростання добробуту населення (є можливість витратити більше грошей на споживчі товари, дозвілля й відпустки) і зниження тривалості робочого часу (більше часу для дозвілля) змусило людство вигадати парадигму саморозвитку, без чого величезна кількість людей просто не знала б як себе зайняти [2]. Навпаки, таке припущення пояснює, чому сучасні практики формування життєвого стилю орієнтовані у своїй масі на самозайнятість, не стільки в контексті професійної самореалізації, з метою отримання доходу, скільки у сенсі займання себе різноманітними цікавими заняттями: майстер-класами, тренінгами, подорожами, клубами за інтересами, що більше, однак, має дозвіллевий і розвивальний характер, ніж прикладний [3]. Освіта протягом життя, безперервна освіта, популярність нескінченних тематичних майстер-класів, щорічне зростання тематично освітньо-культурних туристичних пропозицій – емпіричні маркери цих тенденцій. Популярність цих практик відстежується зростанням кількості дауншифтерів, що сформували окремий життєвий стиль, інтересом широких кіл населення до різних шкіл саморозвитку, медитаційних практик, розвитку екстрасенсорних здібностей і перетворення руху нью-ейдж на соціальне коло, ледь не планетарного масштабу, в зв'язку з чим ми можемо говорити навіть про процес ньюейджизації світової культури [3]. Якщо ринкова орієнтація (за Е. Фроммом) зробила людину прагматичною, цинічною і комерціалізувала всі сфери життя, то індивідуалізація як глобальний тренд змінила вектор на індивідуальну, особистісну раціоналізацію як рефлексію над екзистенційними питаннями буття. Все це формує певний стиль життя, орієнтований на саморозвиток, самовдосконалення, самореалізацію.

Щоправда, на нашу думку, ця орієнтованість має дві форми: ендогенну (зовнішню) й екзогенну (внутрішню). Обидва типи дуже різняться між собою, хоча в їхній основі й лежить одна спільна цінність – вектор, спрямований на знання, саморозвиток, автономію, свободу. Перший тип орієнтований на саморозвиток як пізнання, освіту протягом життя, різноманітні тренінги, майстер-класи, культурно-пізнавальний туризм. Ідея цього стилю життя в пізнанні і самореалізації в соціальній сфері, структурі, статусі, в підвищенні таким чином якості свого життя, його наповнення соціально схваленими і престижними смислами тощо. На противагу першому, другий стиль життя позиціонує саморозвиток як внутрішню якість, духовну цінність, звідси і дистанціювання від соціальної сфери, соціальної активності. Його поява є наслідком «надлишкового вибору», який ще називають «перевантаження вибору» що породжує «парадокс максимізації», або «парадокс вибору» [4]. Цей парадокс виникає через неспроможність людини орієнтуватися у надмірних масивах інформації (з'являється так зване «інформаційне отруєння», або «інтоксикація»), що, у свою чергу, викликає втому від повсякденного ритму життя і створює негативний емоційний фон. Реагуючи на це, індивіди змушені формувати власні опозиційні стратегії, до числа яких можна віднести «рішення другого порядку» – використання створених, раніше звичних, норм, що полегшує той чи інший вибір, а також мінімалістичні культурно-соціальні практики дауншифтингу, зниження вертикальної мобільності, так званого «повільного життя» [4].

На нашу думку, поява цих практик і відповідного їм стилю життя обумовлена не тільки антитезою надлишковості альтернатив вибору, а і іншими факторами, зокрема, поглибленням екзистенційної проблематики як для сучасної людини, так і гуманітарного мислення в цілому, що, в свою чергу, видається вже захисним трендом – антитезою надмірної технологізації науки і життя в цілому.

2. Тип гедоністсько-споживацький

Сучасна потреба в безпеці трансформувалась у потребу збереження тотального комфорту, який неможливий без комфорту душевного, відсутності деприваційної емоційної атмосфери. Концентрація на зручності, як комфорті, легкості, задоволеності і є цінністю боротьби за якість життя як задоволення, насолоди, тут і зараз, у будь-якій країні, у різних культурних умовах, що особливо актуалізується за умови всезростаючої мобільності. Якщо особистість орієнтована на творчий синтез, то маємо творчість, науку, відкриття й здобутки, якщо ж навпаки – то маємо накопичення, споживання. Так, з часів класичної праці Е. Фрома «Мати чи бути», де він поділив людей на два мало, що змінилося [5]. Просто накопичення і привласнення тепер триває під гаслами саморозвитку, самовдосконалення, життя для життя, де людина, як і раніше, найперше шукає насолоду, і лише в останню чергу здатна до постійної роботи над собою.

Тому, конструюючи власне життя, сучасна пересічна людина тепер переважно накопичує не машини, нерухомість і грошові знаки, а враження, почуття, досвід, емоції, ідеї, спілкування. У цьому вбачається смисл життя, це розуміють як саморозвиток, і шлях вирішення екзистенційних питань. Подібне накопичення, звісно, є якісно іншим, адже здатне змінити людину, однак це відбувається не завжди через те, що далеко не кожна людина прагне змінитися, переосмислюючи новий досвід. До того ж, переважання враженнями, постійний пошук інформації і спілкування часто є нічим іншим, як тією самою втечею від власної внутрішньої порожнечі. Так вектор на саморозвиток захоплює в свою орбіту і людей, принципово до саморозвитку не здатних, які мають іншу головну цінність – високу якість життя, комфорт і насолоду. Саме ці цінності є головними для такого стилю життя, який у типології Г. Клагеса позначений як «гедоністичний матеріалізм».

3. Тип соціально-екологічний

Основною цінністю цього стилю життя є соціальна справедливість, боротьба за рівність прав, права меншин і екологію. Можна назвати цей тип соціально відповідальним, екологічним, або ж інклюзивним. За типологією Г. Клагеса, це є тип активних реалістів. Може здаватися, що боротьба за справедливість детермінується суто психологічними чинниками на кшталт характеру, темпераменту тощо. Однак це не пояснює те, що таких людей стає дедалі більше, переважно вони є представниками середнього класу, утворюючи собою його активний прошарок – креативний клас. І вони не обов'язково запальні революціонери, готові ламати старе й будувати нове, а часто звичайні люди, які просто поділяють певні цінності, певну ідеологію і готові її захищати.

Неважливо, які соціальні або екологічні проблеми на озброєнні таких людей, головне – що люди цього типу готові такі проблеми вирішувати, зокрема, й починаючи з себе. Важливим поняттям у зв'язку з цим стилем життя є соціальна інклюзія, соціальна включеність. Соціальна інклюзія стає актуальною тенденцією тренду гібридизації мультикультурних суспільств. Важливим фактором у розвитку цієї тенденції є те саме зникнення трудового суспільства й вивільнення великої кількості вільного часу. Іншим безумовним фактором актуалізації такого стилю життя є активізація проблем міжкультурного діалогу внаслідок гіперміграції і загострення екологічних проблем на планеті. Третій фактор психологічний пов'язаний, на нашу думку, з темою онтологічної незахищеності сучасної людини перед глобальним майбутнім. Туга, тривога, незахищеність породжують різні захисні стратегії, різні практики. Якщо люди першого типу «ховаються в себе» чи концентруються на собі, а другі намагаються отримати найбільше задоволення тут і зараз, то цей стиль життя скеровує його власника на зовнішню гіперактивність.

Отже, можна виокремити чотири великі типи, кожному з яких притаманні свої основні цінності. Найстабільніший тип – так званих «традиціоналістів», людей, що найбільше дотримуються традицій, консерваторів, або конвенціоналістів, другий – ціннісно-пізнавальний (самоорієнтований), третій – гедоністсько-споживацький, четвертий – соціально-екологічний (інклюзивний). Перший тип орієнтований на стабільність, порядок, другий – на саморозвиток як самореалізацію, самоствердження, третій – на комфорт, насолоду, задоволення, споживання і четвертий – на захист прав, соціальну справедливість, екологію.

Ці типи у певних формах існували й раніше, при цьому особливо незмінним лишається перший тип – традиціоналістів. Всі ж інші підпадають під трансформацію, яка, зокрема, здійснюється через зміни утворюючих їх практик. Так, ціннісно-пізнавальний тип формують переважно практики зайнятості й освіти. Для типу гедоністсько-споживацького надважливі практики дозвілля, споживання й самопрезентації. Для типу соціально-екологічного (інклюзивного) надактуальними є громадянські практики.

Література:

1. Sobel M. E. *Lifestyle and Social Structure: Concepts, definitions, analyses*. New York, 1981. 240 p.
2. Бодрийар Ж. Система вещей. Москва, 2001. 222 с.
3. Настояща К. В. Сучасні практики життєконструювання: вектори трансформацій у фокусі глобалізаційних трендів. *Грані*. 2018. № 21 (11). С. 31-39.
4. Мельников А. С. Экзистенциальная социология: проблема идентификации парадигмальной специфики. Киев, 2018. 376 с.
5. Фромм Э. *Иметь или быть*. Москва, 2009. 444с.

УКРАЇНСЬКЕ ВОЛОНТЕРСТВО – АГЕНТНИЙ ВПЛИВ НА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ В СИТУАЦІЇ ВИСОКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Бевзенко Любов Дмитрівна,

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник Інституту соціології НАНУ

Вже стало звичним для різних дискурсивних практик позначати стан сучасного світу як нестабільний, складний, невизначений та мінливий. Про це говорять в різних інтонаціях філософи і журналісти, психологи і соціологи. З'явилася навіть відповідна аббревіатура VUCA-світ, що складається з перших літер англійських слів «нестабільність», «невизначеність», «складність», «неоднозначність». Проте не так часто можна зустріти справді наукові концептуалізації, які б конструктивно, а не лише констатуючи, працювали з цим явищем. Актуальним тут є питання, як відбуваються соціальні зміни за умов такої нестабільності і рухливості. Де знаходяться точки росту цих змін, в який бік вони йдуть і кого можна вважати їх агентами. І, зрештою, якою є анатомія і соціальна технологія цієї агентності.

В якості методологічного підґрунтя пошуку відповідей на ці питання логічно обрати парадигму складності [1]. Нелінійний погляд на усі суспільні процеси, що продукується в рамках цього парадигмального поля, концептуалізує соціальні зміни саме в термінах невизначеності, мінливості, непередбачуваності та складності. Цей підхід змушує нас виділяти два механізми соціальних змін – організаційний та само організаційний [2]. І, відповідно, розглядати особливості агентної дії в рамках таких механізмів. Більше того – актуальним є питання, чи залежить ефективність цих двох типів агентності (в рамках названих організаційного та самоорганізаційного механізмів соціальних змін) від того стану, в якому актуально перебуває суспільство. Перш за все від показників його стабільності – нестабільності.

Конкретизуємо нашу проблемну розглядом тих соціальних змін, що відбулися в нашій країні після революції Гідності, анексії Криму та початку бойових дій на Сході країни навесні 2014 року. Загальне визначення тогочасної ситуації в країні як нестабільної і кризової вимагає уточнення. На наш погляд, міру нестабільності можна визначити через міру соціальної напруженості, для якої об'ємним і добре працюючим виявляється поняття *соціальної тканини* [3]. Від простої метафори до поняття ми тут можемо перейти шляхом визначення соціальної тканини як міри щільності соціальних мереж (наявних соціальних спільнот), стійкості мережевих взаємодій і наявності можливості для членів суспільства шляхом цих взаємодій задовольняти свої потреби. Перебуваючи в таких мережевих спільнотах (реальних або уявних), людина відчуває солідарну підтримку цих спільнот, наявність того, що можна позначити як її «соціальне тіло». Міра щільності цих спільнот і надійності «соціального тіла» і є мірою щільності соціальної тканини, що, своєю чергою, визначає міру соціальної напруженості. Ситуація в країні після 2014 року характеризувалася суттєвою руйнацією картини цих мережених взаємодій і появою розривів в соціальній тканині. Для частини населення ця руйнація була зумовленою різними політичними і ідеологічними поглядами, для іншої – просто вимушеним фізичним переміщенням з місць постійного проживання і перехід в соціальну категорію переселенців, що суттєво змінило структурний ландшафт країни.

В разі, якщо та чи інша країна опиняється в подібній ситуації високої соціальної напруженості і, відповідно, високих соціальних викликів, основним механізмом виходу з ситуації стають відповідні соціальні інститути. Агентність в напрямку змін в бік стабілізації ситуації домінантно знаходиться на формальному боці інституційних утворень, в організаціях, що його представляють. Звичайно, ситуація вимагає конкретної агентної дії від конкретних соціальних акторів, але стійка інституційна конструкція дає змогу таким агентам справді добитися позитивних результатів. В рамках обраного методологічного підходу ми можемо сказати – в даному разі агентна ініціатива реалізується за рахунок дієвості *організаційних механізмів соціальних змін*. Так, в різних інституційних полях це можуть бути очільники відповідних міністерств, ініціатори певних заходів від представників влади, радники, консультанти та т.і. Відносна стійкість і дієвість інституційних правил дає надію на успішність такої агентності. Зовсім по-іншому виглядає ситуація, яка склалася в нашій країні на момент весни 2014 року. Після революційної зміни влади практично усі інститути в країні були паралізовані. Дехто з очільників відповідних організацій просто полишив країну, десь інституційні правила були налаштовані на мирний час і не пристосовані до часу воєнного. Корупція, що пронизувала усю владу, робила можливість системного переналаштування ще більш проблематичною. І тому закономірно на перший план виходить та агентність, яка має самоорганізаційну природу і спирається на актуалізацію самоорганізаційних механізмів соціальних змін.

Активізація волонтерського руху в постмайданні часи і після початку військових дій на Сході країни початково була неочікуваною для багатьох навіть суспільствознавців. Дехто говорив, що в цьому немає нічого незвичайного, так відбувалося завжди в важкі часи в різних країнах. Але насправді незвичайним і навіть безпрецедентним в нашому випадку було саме те, що волонтери та утворювані ними спільноти не були допоміжною силою в інституційній агентності. Вони замінили собою недієздатні

інститути і навіть іноді діяли всупереч застарілим інституційним правилам. І саме вони стають потужною силою, де народжуються агентні поштовхи до інституційних трансформацій.

В моніторинговому опитуванні Інституту соціології НАНУ, що було проведено в 2020 році, нами ставилося питання про те, кого наші громадяни вважають головною силою, що змінює країну. Як виявилось, саме волонтери там опинилися на чолі списку. За ними йдуть учасники АТО, громадські організації, журналісти-розслідувачі. Замикають список з 14 позицій політики, що давно при владі.

Що є принципово відмінним в тих механізмах агентного впливу на соціальні зміни, що іде під дією механізмів соціальної самоорганізації, конкретно представлені у нас у формі волонтерської діяльності? Це перш за все відсутність формальних правил, за якими діють волонтери, оперативна реакція на події, швидке вирішення проблеми з залученням відповідної волонтерської спільноти. Варіанти вирішення, ресурси (людські, технічні, фінансові) знаходяться саме в режимі активної мережевої взаємодії в рамках спільноти.

Тими інституційними полями, в яких утворилися провалля функційної спроможності після 2014 року, виявилися армія, армійське забезпечення, медицина – військова і цивільна, соціальна допомога (перш за все переселенцям, що взагалі ніякими інституційними нормами не передбачалося). Серед імен волонтерів, яких можна було б для прикладу назвати в якості агентів відповідних змін, варто згадати Романа Доника, Віталія Дейнегу (допомога армії), Яну Зінкевич (армійська медицина), Наталію Юсупову (госпітальна допомога), Лесю Литвинову (допомога переселенцям). Звичайно, це лише мала частина того списку, який тут має бути. Грунтовне дослідження волонтерського руху ще чекає на своїх дослідників. В даному разі нас цікавлять ті соціальні важелі, завдяки яким це відбувалося і відбувається, і що робить цю агентність ефективною.

Основна теза, яка впливає з запропонованого концептуального підходу – волонтери діють шляхом активізації процесів соціальної самоорганізації. Самоорганізацію за визначенням не можна організувати, але її можна ініціювати в суспільстві, де є висока напруженість, слабкість організаційної складової інституційного ладу, і на цьому фоні готовність людей до самоорганізації. Відбувається це шляхом утворення самоорганізаційних спільнот, що діють злагоджено в напрямку цілей, які задаються лідерами – агентами змін.

Самоорганізаційні спільноти, що стають соціальною потугою для реалізації агентних змін, в рамках обраного підходу, носять назву атрактивних соціальних структур. В цьому слові закодована основна суть цих утворень – вони мають силу тяжіння для тих, хто до них долучається. Це особлива форма долучення, яка тримається перш за все на емоційній єдності. Це не обов'язок, а поклик, не раціональний вибір, а глибинно зумовлена неможливість чинити інакше.

Ці атрактивні спільноти – в нашому разі йдеться про волонтерські – мають особливий устрій, що складається зі сталого центру і досить мінливої периферії. Це безумовно процесуальні утворення, які існують лише в процесі внутрішньо мережевих взаємодій. Як будь-який процес, вони повинні мати джерело енергії, що його утримує і діє неперервно.

Тут ми можемо побачити ту виключно важливу роль *он-лайн комунікації*, яка стала потужним ресурсом підтримання життєдіяльності волонтерських спільнот. Усі згадані вище агенти-волонтери діяли перш за все за допомогою активізації своїх однодумців через он-лайн мережі, переважно це був Фейсбук, де вони регулярно розміщували повідомлення на своїх сторінках. Коло підписників і складало ту периферію, яка утворювала відповідну волонтерську спільноту. Реальна комунікація у лідера-агента була з дуже невеликою кількістю членів цих спільнот. Більшість надавала свою підтримку через віртуальні залучення. Енергія, на якій трималася їхня єдність, переважно виходила з того нарративу ситуації, який пропонував на своїй сторінці лідер. Залежно від напрямку діяльності, складові цього нарративу були різними. Але загальна конструкція, що і лежала в основі відповідного конструювання сегмента реальності, на якому працювала спільнота, була спільною – є виклик (ворог) і ми з вами маємо його подолати. В якості виклику міг виступати реально ворог, неповороткі державні структури, відсутність ресурсів для підтримки відповідного напрямку суспільного життя (армія, медицина, соціальна допомога). Емоція нарративу активізувала спільноту, що давало волонтерам можливість отримувати необхідні ресурси – фінансові, технічні, речові (для переселенців), фізичну допомогу (в госпіталях, з переселенцями). Це робила волонтерський рух потужним і дієвим, а он-лайн ресурс небаченим раніше засобом посилення цієї дієвості.

Література:

1. Cleveland J. Complexity theory. Basic concepts and application to systems thinking. Innovation For Communities. 1994. URL: <https://www.slideshare.net/johncleveland/complexity-theory-basic-concepts> (дата звернення: 25.05.21)
2. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. Киев, 2002. 437 с.
3. Бевзенко Л. Интегративна концепція соціальної напруженості – методологія, концептуальна схема, прагматика. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. №3. С. 43-74. (Частина 1); 2018. №4. С. 73-104 (Частина 2).

МЕДІАЦІЯ МІЖ СТРУКТУРОЮ ТА АГЕНТНІСТЮ ЗА М. АРЧЕР: ВАЖЛИВІСТЬ ПЕРСОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА РЕФЛЕКСИВНОСТІ

*Гуменюк Вікторія Вікторівна,
аспірантка Докторської школи*

Національного Університету «Києво-Могилянська академія»,

Теорія соціального морфогенезу британської соціологині Маргарет Арчер являє собою динамічне пояснення взаємодії відразу за двома вимірами: структури – агентності та культури – агентності. Саме в результаті цієї взаємодії має місце або соціальна трансформація або соціальна репродукція. Наукова точка зору Арчер, базуючись на позиціях реалізму Бхаскара, дозволяє нівелювати недоліки як методологічного колективізму, що недостатньо враховує вплив агентності, так і методологічного індивідуалізму, який дещо недооцінює роль структури. Важливими принципами методології Арчер є відмова від конфляції (або злиття (elision)) та аналітичний дуалізм. Авторка стоїть на позиції обов'язкового аналітичного розрізнення «частин» (parts), тобто соціальних утворень та «людей» (people), які в них вбудовані, аналогічно розрізненню системної та соціальної інтеграції у Д. Локвуда.

Теоретична перспективна соціального реалізму передбачає стратифіковану соціальну онтологію, що пояснює процес медіації через взаємодію між двома наборами емерджентних властивостей: структурних (structural emergent powers (SEPs)) / культурних (cultural emergent powers (CEPs)) та персональних (personal emergent powers (PEPs)). Відтак, у випадку, коли йдеться про взаємодію структури й агентності (або культури й агентності), неминуче виринає взаємодія їхніх казуальних властивостей, й роль саме персональних емерджентних властивостей в процесі медіації варта підвищеної уваги. Адже саме агентські PEPs рефлексивності означають, що люди можуть здійснювати моніторинг свого оточення, контролювати себе та визначати, який стратегічний курс дії обрати, оскільки саме агентські рішення впливають на те, як «каузальні властивості соціальних форм опосередковуються через соціальну агентність» [Bhaskar, цит. з 5, р. 3]. Більше того, Арчер зазначає, що ці рішення не призводитимуть до стандартизованих результатів, а демонструватимуть персональну варіативність [5, р. 3-4].

Персональна та соціальна ідентичності, постійна внутрішня розмова

У відповідності до положень реалізму, агенти та актори виникають завдяки таким людським емерджентним властивостям (на які, безумовно, впливають структурні (SEPs) та культурні (CEPs)) як *самосвідомість* (selfhood) та *персональна ідентичність*.

Агенти для Арчер – це колективності, які мають однакові шанси на життя. Виходячи з такого розуміння, агентом є кожен, оскільки бути агентом означає займати певну позицію в розподілі обмежених суспільних ресурсів. Очевидно, що саме по собі знаходження на певній позиції не передбачає індивідуальної ідентичності, саме тому Арчер вживає поняття «агентність» тільки в множині, а у випадку, коли зустрічається поняття «агент», йдеться про групу або організацію. Лише соціальний актор, на думку авторки, «існує в однині, та єдиний відповідає жорстким критеріям, аби мати унікальну ідентичність» [2, р. 261]. Стати соціальним актором означає для індивіда «знайти свою роль/ролі, в які він/вона готова вкладатися, а супроводження соціальної ідентичності яскраво виражає те, хто він/вона є в суспільстві» [2, р. 261]. В часовому вимірі самосвідомість є матір'ю агента, агент (в множині) є батьком актора (в однині) та сприяє набуттю актором соціальної ідентичності.

Шлях розвитку індивіда до рівня актора, або стратифікованого соціального суб'єкта починається з самості, яка в ранньому дитячому віці трансформується в самосвідомість. Арчер стверджує, що людина – «це дещо більше, ніж біологічний набір молекул плюс смисли розмов суспільства» [2, р. 189] очевидно, сперечаючись в цій фразі з відомим твердженням Харе (Hare) про те, що «нічого не може бути в голові, що раніше не було в розмові» [2, р. 188]. Поміж біологічним та соціальним у людини з'являються найважливіші людські властивості та здібності – самосвідомість, рефлексивність та знання про світ, що є необхідними для процвітання в ньому. Морфогенез персони та персональної й соціальної ідентичностей мають однакову схему та складається з таких етапів: 1) самість, 2) первинний агент, 3) корпоративний агент, 4) соціальний актор. Персональна ідентичність формується в рамках постійного внутрішнього діалогу, в якому емоції є коментаторами значимих для людини речей. Арчер стверджує, що появі соціальної істоти логічно та онтологічно передуює саме людська істота. Й роль персональної ідентичності тут критично важлива. Етап появи соціальної ідентичності відбувається шляхом персоніфікації соціальної ролі корпоративного агента. Й тут суттєвим є «такий синтез персональної та соціальної ідентичностей, що є емерджентними та відмінними, хоча вони роблять внесок як в появу так і у відмінність одна від одної» [2, р. 288]. Позиція соціального актора – не кінець циклу розвитку людини від народження до зрілості, коли він/вона набуває повний набір персональних здібностей – відчуття самого себе (self), агента, актора та особливої (particular) людини. Історія довжиною в життя триває, оскільки емерджентні властивості людини не залишаються постійними, вони змінюються самі та чинять вплив на свої оточення.

Медіація між структурою та агентністю

Арчер вважає, що структура та агентність з'єднуються за допомогою «внутрішньої розмови» (inner conversation) [3, pp. 1-52], саме між subject-self та object-self [3, p. 103]. Авторка вибудовує діалогічну схему «внутрішньої розмови», що складається з трьох етапів: розпізнавання (discernment), обмірковування (deliberation) та посвяти (dedication). Розпізнавання передбачає, що subject-self оцінює елементи в трьох порядках реальності, на які звертає увагу в частині їх цінності та привабливості. Тут проекти кристалізуються в ясні концепції, важливі для життя. Обмірковування передбачає те, що object-self репрезентує враження в зібрані сценарії, які тепер subject-self збагатило деталями, що підкреслюють позитивні та негативні наслідки для інших важливих речей (concern) та інтересів суб'єкта. На стадії посвяти object-self підводить психологічний баланс, який бере участь в прийнятті рішення найбільшої важливості «ultimate concern» [1, pp. 102-103].

Процес медіації між структурою та агентністю Арчер описує за допомогою траєкторії курсів діяльності: «важливі речі (concerns) – проекти (projects) – практики (practices)» [2, p. 133] за таким зразком [2, pp. 135-148]:

1. Структурні та культурні властивості об'єктивно формують ситуації, яким агенти мимовільно протистоять, ці властивості мають формуючу владу (generative powers) обмеження або уможливлення по відношенню до суб'єктивно визначених агентів.

2. Обмеження та уможливлення активуються в асоціації з особистісними важливими речами агентів, як суб'єктивно визначених до трьох порядків реальності – природи, практики та суспільства.

3. Курс дії відбувається через рефлексивні обмірковування агентів, які суб'єктивно детермінують їхні практичні проекти та взаємодію з їхніми об'єктивними обставинами.

Арчер вирізняє чотири типи рефлексивності (комунікативну [3, pp. 167-209], автономну [3, pp. 210-254], метарефлексивність [3, pp. 255-297] та зламану рефлексивність [3, pp. 298-341]), й у відповідності до типу рефлексивності вирізняє різні моделі медіації структури – ухильний (evasive), стратегічний та підривну (subverse) [3, pp. 353-356]. Саме люди, що характеризуються метарефлексивністю, на думку Арчер, схильні проявлятися в третьому секторі, маючи діяльність з просування змін як кар'єрну затребуваність [4, p. 293, 316].

Висновки. Теоретична позиція реалізму розглядає процес медіації між структурою та агентністю в спосіб, що передбачає прийняття, з одного боку, незменшуваної *об'єктивності* соціальних форм та, з другого, – неунікненої *суб'єктивності* соціальних агентів, та теоретизування на предмет їхньої взаємодії. Й роль людини тут неможливо переоцінити, адже саме «індивід, представлений тут в її/його визначеній сингулярності, має здібності постійного рефлексивного моніторингу себе та суспільства, що уможливило цей суб'єкт брати на себе зобов'язання як істинний акт солідарності» [2, p. 295].

Література:

1. Archer M. Realist social theory: The Morphogenetic approach. Cambridge, 1995. VII+354 p.
2. Archer M. Being human: The problem of agency. Cambridge, 2000. X+323 p.
3. Archer M. Structure, agency and the internal conversation. Cambridge, 2003. X+370 p.
4. Archer M. Making our way through the world: Human reflexivity and social mobility. Cambridge, 2007. VII + 343 p.
5. Archer M. Realism and the problem of mediation between structure and agency. URL: http://www.criticalrealism.com/archive/iacr_conference_2001/marcher_rpmsa.pdf (дата звернення : 29.05.2021)

САМОДЕТЕРМІНАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ: ДО ДИСКУСІЇ ПРО АГЕНТНІСТЬ У СОЦІОЛОГІЇ

Подшивалкіна Валентина Іванівна,

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної і прикладної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

В доповіді підкреслено, що у громадянському суспільстві яке базується на активності громадян суттєве значення набуває розвиток нового понятійного апарату. Поширення постнекласичної методології в соціогуманітарному знанні сприяло поверненню інтересу до унікального нетипового, конструктивістського у соціальному житті, а також до детермінації соціальної поведінки не тільки минулим, тобто до каузальної детермінації, але й до телеологічної детермінації або детермінації майбутнім – програмами, проектами, технологіями. У сучасній соціогуманітаристиці поряд с номотетичним підходом, спрямованим на пошук законів та закономірностей соціального розвитку, активно використовується ідеографічний підхід, що звертає увагу на унікальність досвіду особистості, на розвиток новітніх феноменів та явищ, на приховану приватну сферу життя, на суб'єкту активність та самодетермінованість.

Саме інтерес до суб'єкту та його творчої участі у соціальному житті сприяв поширенню використання таких понять, як актор та агент. Дуже часто ці поняття використовуються як синоніми, але й

все ж більш конструктивним уявляється виявлення їхніх особливостей [1].

В доповіді пропонується декілька рівнів їхнього аналізу. Рольовий підхід до соціального суб'єкту дозволяє звернути увагу на особливості рольової поведінки, що пов'язана з виконанням деяких соціальних функцій особистості у певному статусі. Перш за все, йдеться про статуси керівників та підлеглих, якщо йдеться про організаційну поведінку. Саме соціальний статус надає особливі можливості для прояву суб'єктності людини, тобто для активності у розробці новітніх проектів та програм у лінійних за своєю структурою організаціях. Разом з тим з розповсюдженням новітніх організаційних структур, зокрема матричних, суб'єктність перестає бути прерогативою більш високих статусів та приводить до того, що приймаючи участь в різних проектах людина має можливість проявляти різний рівень суб'єктності, тобто виступати і як ініціатор або новатор, і як послідовник чийось ідей, і як простий виконавець обмеженого кола конкретних функцій у будь-якому проекті, тобто як суб'єкт, актор або агент.

Сутнісною ознакою суб'єктності виступає її самодетермінованість. За Е. Л. Десі та Р. М. Райаном [2] самодетермінованість складається з автономності, компетентності та взаємодії з іншими. Суб'єкт будь-якої діяльності демонструє готовність до автономії та до самостійності як у постановці проблеми, так й у виборі засобів її вирішення, маючи відповідний рівень компетентності та впливу на інших при відсутності сталих соціальних норм та практик. Позиція актора дозволяє проявляти суб'єктність в межах запропонованих програм або проектів во взаємодії з іншими та в межах своєї компетентності та готовності до автономії. Прояв суб'єктності в позиції агента, на нашу думку, ґрунтується на існуючих практиках та нормах. Приклад таких практик яскраво наводиться в соціологічних анкетах [3, с.11]

Тобто виступаючи суб'єктом соціальної діяльності людина має можливість відстоювати свою унікальну природу, свою індивідуальність, свою мудрість, тобто бачити майбутнє та мати способи та сили його побудувати. Позиція актора дозволяє людині реалізувати особистісні здібності і соціальні навички. Позиція агента пов'язана з соціальною включеністю людини та її готовністю співпрацювати у вирішенні будь-яких проблем певним засобом та впливати разом з іншими на суспільне життя.

Інакше кажучи, соціальний суб'єкт – це особа, соціальна група або ціле суспільство, що ініціюють і здійснюють соціальні дії, діяльність, поведінку і так далі. Поняття актора відбиває ті характеристики суб'єкта діяльності, які пов'язані з його участю в соціальній взаємодії, з заняттям певної позиції в соціальній структурі та зі здатність актора діяти і змінювати навколишню реальність своєю поведінкою. Агент проявляє себе як посередник чийсь волі або як реалізатор яких-небудь змін, що відбуваються в тій або іншій сфері життя. У понятті агент робиться акцент на тому, що індивід (чи група) є лише свого роду провідником ціннісно-нормативної системи або яких-небудь інших феноменів соціального. Перетворюючий потенціал агента спирається на можливості вибирати певний вид перетворюючої практики з наявних традиційних або спеціально розроблених, але досить уніфікованих практик для досягнення певної мети. Рівень самодетермінації агента досить обмежений. Таким чином, агентом в цьому випадку є суб'єкт, що виконує задану системою функцію. Його дії не просто детерміновані зовнішніми умовами, вони жорстко визначені інструкцією, схемою або стандартом, які приписують певну послідовність кроків. Агент – це виразник, провідник (вільний або мимовільний) тих або інших норм і цінностей певної соціальної системи, логіка якої визначає логіку його поведінки в тій або іншій ситуації. Інакше кажучи, в понятті соціального агента відбивається соціальний і культурний контроль системи над індивідами і/або та роль, яку вони прагнуть (свідомо або несвідомо) грати відповідно до певного соціального статусу [4].

Таким чином, суб'єктність – це здатність до прояву активності, що детермінується самою людиною. Суб'єктністю з практикоорієнтованих позицій є деякий комплекс характеристик, що дозволяють особі в конкретний момент діяльності раціонально усвідомлювати, внутрішньо приймати обрану позицію і позиціонувати себе в суспільстві як або суб'єкта, або суб'єкта-актора або суб'єкта-агента.

Суб'єкти, актори та агенти мають вплив на суспільство на індивідуальному або масовидному рівнях. Цей розподіл має особливе значення оскільки дозволяє виокремити специфіку морфології дії або діяльності з точки зору її структурних складових, праксіологію участі у суспільних процесах, аксіологічну складову будь-якої діяльності через особливості мотивів та цінностей та онтологічну складову реальних соціальних практик.

Література:

1. Круглий стіл «Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституціональності: особистості, ідеї, соціальні рухи» *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2020, № 2. С. 123-162.
2. Deci E. L., Ryan R. M. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health . *Canadian Psychology*. 2008. Т. 49. С. 182-185.
3. Резнік О. Суб'єкти громадянських практик як підґрунтя демократичного транзиту України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2020, № 1, С. 5-22.
4. Подшивалкина В. И., Бирюкова М. В. Полисубъектность как социальный феномен. *Праксиологический дискурс. Социологические исследования*. 2014. № 4. С. 13-19

АКТИВНА САМОСТІЙНІСТЬ АГЕНТІВ ЗМІН В УМОВАХ НЕСТІЙКОГО СУСПІЛЬСТВА*Шульга Микола Олександрович,*доктор соціологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
заступник директора Інституту соціології НАН України

В соціології активність, дії суб'єктів розглядаються у єдності з інститутами і структурою, оскільки будь-яка активність відбувається у певних умовах і обставинах. Саме останні багатьма дослідниками і розглядаються як визначники дії. Об'єктивно дії протистоять структура (формальні організації) і інститути (усталені моделі дії). А активним началом виступає, в залежності від завдань аналізу, суб'єкт, актор, учасник або агент. Як правило, «дійовими особами» постають особистості або соціальні групи. Проте дослідницькі завдання можуть бути сформульовані таким чином і в такій площині, що організації самі постають перед дослідником як діючі начала.

У даному випадку саме у такій ролі ми розглядаємо владні інститути. Втім їхня суб'єктність, тобто активно-дійова самостійність, у певному аспекті є ще більш складною, ніж традиційні суб'єкти дії – особистості і колективи.

За допомогою якого поняття у такому разі слід вивчати владні структури – суб'єкта, актора чи агента? Мабуть у такій абстрактній постановці не можна дати одну правильну відповідь. Лише конкретний об'єкт та мета дослідження можуть дозволити знайти коректну відповідь. У даному разі для аналізу владних структур обрано поняття агента змін. Це дає можливість звузити розуміння об'єкта аналізу до тих меж, де він виступає, як провідник інтересів держави, що визначені в її законах.

У демократичній державі існує значна кількість політичних інститутів. Серед них особливу роль відіграють ті, що функціонують як органи влади. Останні визначаються в Конституції країни і представлені як виконавча, законодавча і судова гілки влади. Основний Закон визначає повноваження і функції кожного із владних інститутів. У подібному соціальному середовищі поняття агента означає того, хто виконує функції, що задані державною системою, або того посередника, що виконує рішення і завдання актора. До речі, і словники української мови дають тлумачення агента, як представника, довіреної особи, що діє за дорученням когось, служить чийось інтересам. У нашому випадку ми розглядаємо владні структури як агентів, як учасників соціальних змін.

Взявши владний інститут за об'єкт дослідження, розглядаючи його як агента дій щодо змін, необхідно визначитись з тим, які суспільні умови постають для нього у якості структури, що детермінує його дії. Адже структура і дія є нерозривними складовими у процесі соціальних змін (втім, як і в суспільному процесі відтворення). Такою структурою у даному разі є суспільство як ціле та держава. У цій системі відносин задача агента полягає у строгому втіленні в життя інтересів держави. Ці інтереси визначені в Конституції та законах України. Проте навіть у цих досить чітко визначених межах дій агентів залишається поле для прояву активної самостійності.

Саме активна самостійність агентів змін в умовах нестійкого суспільства є одним із малодосліджених феноменів. Хоча для українського суспільства вона є надзвичайно актуальною. Адже спрямовані зусилля на суспільні зміни, що вже тридцять років робляться різними владними командами виявилися малоефективними. Все більш зростаюча в українському суспільстві структурна нестабільність та аномія визначають специфіку діяльності владних структур як агентів. На жаль, закони та норми управління державою, що склалися в останні десятиріччя, є недосконалими і суперечливими. У такому правовому полі чиновники можуть легітимно підпорядковувати державні і суспільні інтереси власним, ставити останні на перше місце у процесі здійснення посадових функцій. Подібні обставини сприяють тому, що в умовах нестабільного суспільства бюрократичні структури починають діяти за моделлю не свободи, а волі. Як відомо, свобода передбачає послідовне дотримання законності і порядку, слідування приписам і статутам. Вона визнає, як необхідні, обмеження, пов'язані з правами інших. Воля ж означає відсутність будь-яких обмежень, втручань в дію, поведінку. Вона ні з ким не рахується, вона ігнорує правила, що стримують у певних рамках. Смысл волі включає в себе навіть свавілля.

Отже, владні структури як агенти змін перебирають на себе ролі і функції актора, тобто того начала, яке дає власне тлумачення конституційним засадам країни, смысл якого прозоро прочитується громадянами як використання інститутів держави у власних цілях. Причому по великому рахунку всі владні команди у цьому аспекті невиразні. І всі вони в решті решт через недовгий час після приходу до влади втрачають свою легітимність у суспільстві. Кожна з команд, що стояла біля керма управління державою, мала різні причини втрати авторитету в суспільстві, розриву зв'язків з громадянами. Вони потребують професійного дослідження. В даній доробці звернемо увагу лише на ситуацію останніх років.

Владні інститути стрімко втрачають свою суспільну легітимність. В останні роки це пов'язано з тим, що повсюдно не виконуються основні вимоги, які передбачені законом про державну службу. Законом передбачено, що посади в державних інститутах і органах самоуправління можуть займати особи, які

мають певний рівень освіти, кваліфікації, досвіду і навіть віку. Проте практика державного життя в нашій країні показує, що цим критеріям відповідає лише незначна частина тих осіб, що займають вищі посади в структурі державних органів і органів самоуправління. Їх діяльність у кращому випадку відповідає лише формальній стороні закону. Однак відсутність навіть однієї з названих ознак може паралізувати, знизити майже до нуля ефективність функціонування державних інститутів. Подібна ситуація вкрай негативно впливає на рівень і якість керованості державою. В результаті авторитет владних структур у суспільстві падає.

Складність і заплутаність ситуації в українському суспільстві полягає у тому, що нелегітимні владні структури вдаються до непрозорих, сумнівних дій, що подаються для суспільства, як легальні, законні. Крім того, задля зміцнення свого становища в суспільстві, задля досягнення своїх цілей, владні інститути в окремих випадках потаємно вдаються до послуг незаконних формувань, інколи навіть і збройних.

Ще однією детермінантою, що визначає девіантну специфіку поведінки владних структур як соціальних агентів у наших умовах, є розбалансованість функцій державних органів. Можливо однією з причин такої неузгодженості є надлишок інститутів, що покликані виконувати одні й ті ж функції. Особливо це кидається в очі у сфері боротьби з корупцією. Кількість державних органів, що борються з нею поступово збільшується і, здається, що вже недалекий той час, коли їх кількість наблизиться до десяти. Хоча рівень корупції не тільки не зменшується, а й зростає.

Отже, результати дій владних структур як агентів змін виявилися дуже далекими від тих, що декларувались як шлях до інтеграції суспільства, нарощування економічного потенціалу, зміцнення державних інститутів, вдосконалення способу життя громадян.

РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОВІДНОЇ АГЕНТНОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЕТАПУ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Бойко Наталія Леонідівна,

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Сучасний курс української держави на активний розвиток інтернет-технологій, як одного з важливих засобів поглиблення демократичних трансформацій суспільства, пов'язаний із розвитком електронних ресурсів (*e*-ресурсів) соціально-громадянської активності та взаємодії. Означений курс держави сьогодні реалізується в цілому ряді законодавчих актів і постанов, урядових програм тощо. Наразі в Україні активно впроваджуються елементи *e*-уряду, *e*-демократії – електронні програми «Держава в смартфоні», «ДіЯ», «Відкриті дані», «Трембіта», електронні системи ProZogto й DoZogto, «електронні петиції», «електронні запити», «електронні консультації», «місцеві громадські бюджети» тощо.

Слід зазначити, що демократична трансформація з залученням інтернет-можливостей з необхідністю потребує *електронної демократизації* суспільства, яка представляє складний соціально-технічний процес інституціоналізації. Інституціоналізація процесу електронної демократизації передбачає впровадження підготовчих політичних, технологічних, організаційних, законодавчих, суспільних змін; відтворення сталих соціально-громадянських *e*-практик; інтеріоризацію демократичних ціннісно-нормативних засад суспільної *e*-активності та *e*-взаємодії, які легітимізують *e*-демократизаційні трансформації суспільства. Процес електронної демократизації суспільства обумовлений дієвістю його компонентів (способи реалізації, агенти, ресурси), які детермінують ефективність такої трансформації [1]. Наше дослідження дозволило виділити основних агентів та виокремити певні етапи процесу електронної демократизації.

Наразі агентами електронної демократизації в українському суспільстві виступають: знизу – активна *e*-громадськість, ІТ-спільнота; згори – владні структури; ззовні – міжнародні організації. Причому провідна агентність варіює на різних етапах процесу електронної демократизації в Україні. Ми визначаємо три основних етапи, а саме: *самоорганізаційний* етап, де активними виступають ІТ-активісти, громадянські активісти; *міжнародний* етап – *e*-активісти, міжнародні організації, що їх підтримують; *інституційний* етап (етап впровадження) на якому провідна агентність надається владним структурам та установам.

Інституційний етап впровадження *e*-демократизаційних трансформацій українського суспільства пов'язаний з активною розбудовою та ефективним функціонуванням державних органів, покликаних відповідати за діджиталізацію країни. Задля проведення системної політики у сферах інформатизації суспільства, розробки системи *e*-урядування (елементів *e*-демократії та *e*-уряду), формування державних *e*-інформаційних ресурсів, діджиталізації органів та структур державної влади тощо у жовтні 2014 року було сформовано Державне агентство з питань електронного урядування України, яке акумулювало дії держави

в цьому процесі. З вересня 2019 року статус державної установи, що детермінує дії держави щодо розвитку діджиталізаційних процесів в країні, було підвищено та сформовано нове міністерство – Міністерство цифрової трансформації України. Також на початку 2020 року був створений новий комітет Верховної Ради – Комітет цифрової трансформації. Зважаючи на відносну молодість означених державних установ, зарано оцінювати глобальні наслідки діяльності законодавчих та виконавчих структур. Проте з 2014 року можна констатувати початок інституційного етапу активних дієвих діджиталізаційних трансформацій в країні. Наразі Міністерство є активним агентом *e*-демократизаційного процесу. Серед вагомих останніх дій установи – призначення заступників з цифрової трансформації при всіх державних виконавчих органах (міністерствах); нарощування *e*-інструментарію соціально-громадянської активності та взаємодії суспільства з державою; акумуляція державних *e*-ресурсів соціально-громадянської взаємодії на єдиному державному *e*-порталі Дія; державна програма діджиталізації країни, схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації.

Аналіз розвитку *e*-демократизаційних процесів засвідчує, що для України як країни, що перебуває в стані демократичного транзиту, більш актуальним є позитивний вплив Інтернету на процеси демократизації суспільства, що змінює обсяг і діапазон інформації, доступної громадянам; розширює можливості громадянської взаємодії; підвищує можливості міжнародної солідаризації; оптимізує діяльність урядових структур і установ; розширює можливості взаємодії владних структур з різними соціальними суб'єктами; допомагає мотивувати політичну діяльність; стимулює участь в громадській сфері; розширює можливості громадського контролю; підвищує громадянську культуру; розширює можливості впливати на прийняття суспільно важливих рішень; робить діяльність влади більш прозорою; збільшує можливості протидіяти корупції та зловживанням влади тощо. Сьогодні для України Інтернет, це в першу чергу ресурс, який може підвищити рівень демократичності країни, проте він продукує і ризики, пов'язані зокрема з розширенням можливостей кібернагляду та контролю за суспільством; цілеспрямованим маніпулюванням свідомістю, що може сприяти поглибленню політико-громадянської поляризації суспільства, стимулювати дезінтеграційні процеси в суспільстві тощо. Серед механізмів зменшення таких загроз можна означити як просвітницькі заходи, зокрема формування достатніх цифрових компетенцій користувача, підвищення його медійно-інформаційної грамотності, так і формування відповідної законодавчої бази, здатної захистити громадянина від проявів втручання в особистісний простір, приватне життя, обмеження можливостей висловлювання своїх поглядів та переконань. Важливою ознакою сьогодення також стає діяльність кіберполіції, яка має сприяти зменшенню та протидії сучасним кіберзагрозам, які продукує Інтернет.

Сьогодні позитивними перспективними кроками *e*-демократизації є те, що держава врешті рещт чітко означила себе як основного агента діджиталізаційних трансформацій суспільства, сформувавши нові (окремі) законодавчі та виконавчі державні установи, які несуть повну відповідальність за ефективну діджиталізацію країни, впровадження та реалізацію інструментів електронного урядування, електронної демократії. Актуальним кроком в цьому напрямку, з огляду на загальну забюрократизованість державного управління в країні та результати нашого дослідження, яке демонструє великий розрив між кількістю формально зrealізованих інструментів, зокрема *e*-демократії та кількістю реально підтриманих рішеннями владних органів громадських ініціатив, на наш погляд, може стати подальша законодавча еволюція, що має рухатися від продукування глобальних загальних концепцій до законодавчого забезпечення чітких механізмів реалізації всього процесу запровадження *e*-інструментарію задля підвищення його ефективності. Також мають бути встановлені специфічні сполучники у вигляді взаємодії різних агентів процесу електронної демократизації в частині забезпечення сукупної дії *e*-ресурсів різного роду. Конкретне наповнення такої взаємодії буде різним на різних етапах впровадження *e*-демократизації, проте сам принцип має бути концептуально закріпленим у формі необхідного супроводу агентами ресурсного забезпечення процесу. Тож на даному етапі конкретними кроками у процесі супроводу агентами *e*-демократизації потрібні наступні зміни: налагодження більш чітких та ефективних інституційних механізмів ведення онлайн-діалогу «держава (влада) – громадянин»; забезпечення прозорості таких процедур та підзвітності владних структур щодо реалізації *e*-запитів і *e*-пропозицій громадян при вирішенні важливих для суспільства питань; просвітницька та мотивуюча активність щодо заохочення громадськості використовувати нові *e*-можливості соціально-громадянської активності та взаємодії із владою.

Література:

1. Бойко Н. Інтернет як соціальний ресурс демократизації сучасного українського суспільства. Київ, 2020. 256 с.

АНАЛІТИЧНІ ЦЕНТРИ ЯК АГЕНТИ ЗМІН: ВИЗНАЧЕННЯ «ВПЛИВУ» ТА ФАКТОРІВ, ЯКІ ЙОМУ СПРИЯЮТЬ

Зарембо Катерина Валеріївна,

кандидат політичних наук, старша викладачка кафедри міжнародних відносин факультету соціальних наук та соціальних технологій Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Постановка проблеми. Термін «аналітичний центр» (think tank) є парасольковою концепцією, під яку можуть підпадати організації, цілком відмінні за своєю юридичною формою, структурою, способами фінансування, способом та модальністю співпраці із владними інститутами, тощо – прикладом цього є рейтинг аналітичних центрів Пенсильванського університету, який об'єднує під визначенням аналітичного центру цілком відмінні організації [2]. Для цих тез я використовую широке визначення аналітичного центру як організації, ціль якої – вплинути на прийняття політичних рішень через вироблення суспільного аналізу [1, р. 2]. Це визначення дозволяє зробити наголос на «змінотворчій» ролі аналітичного центру – або ж на ролі аналітичного центру як агента змін.

У дискурсі аналітичних центрів зміну політики (де під політикою розуміється процедура прийняття рішень, а не боротьба за владу) також називають впливом. В англійській мові на позначення цього поняття існує низка синонімів – «impact», «influence», «effectiveness» тощо. Серед дослідників також немає єдиного визначення щодо того, що вважати впливом. Так, наприклад, Жезерська та Джусті визначають вплив як континуум, від власне зміни політики до усього лише донесення свого повідомлення до осіб, відповідальних за прийняття рішень, та/чи громадськості [1, р. 2]. Огеменг натомість визначає вплив як «здатність започатковувати чи вносити ідеї, які змінюють результат політики чи напрямок дій, до якого вдається уряд» [3, р. 670]. При цьому Огеменг відзначає, що чітко визначити вплив на політику (зокрема, його обсяг та міру) узагалі не є можливим, оскільки у політичному процесі існує велика кількість змінних та акторів, які на нього впливають [там само].

Метою цього дослідження було визначити, як самі аналітичні центри визначають свій вплив, а також які фактори сприяють цьому впливу. В основі теоретичного підходу цього дослідження лежить теорія організацій, а у її межах – підхід щодо досягнення цілей (goal-attainment approach) як один із підходів оцінки впливовості організації [4, р. 193]. При цьому важливо підкреслити, що йдеться тільки про одну з можливих перспектив (аналітичного центру як надавача послуги), тоді як перспектива клієнта (органу влади) у цьому дослідженні не береться до уваги.

Методологія дослідження. Дослідження було індуктивним, тобто не спиралося на наперед визначену дефініцію поняття «вплив». Даними для дослідження були напівструктуровані глибинні інтерв'ю з представниками семи аналітичних центрів, які працюють у сфері зовнішньої політики, економічної політики, місцевого самоврядування та у сфері протидії корупції. П'ять зазначених аналітичних центрів працює у Києві, один – у Полтаві та один – у Львові (на момент проведення інтерв'ю центр припинив свою діяльність). Інтерв'ю відбувалися у 2019 та 2020 роках. Інформантів запитували про приклади їхнього впливу на політику та фактори, які, на їхню думку, йому сприяли. На підставі їхніх відповідей були сформовані визначення впливу та перелік факторів, які йому сприяли.

Результати та висновки. Опитані аналітичні центри надали низку прикладів (кейсів) для ілюстрації свого впливу. Зокрема, до таких кейсів належать:

- впровадження зонування областей під час пандемії Covid-19;
- зміна позиції України у переговорному процесі щодо впровадження Комплексу заходів щодо виконання Мінських домовленостей;
- розробка (та прийняття місцевою владою) програми запобігання корупції на 2015-2016 роки для Полтавської обласної державної адміністрації;
- розробка (та прийняття місцевою владою) стратегії розвитку Львова;
- використання підготовленого дослідження на дебатах у Європейському Парламенті, щоб довести причетність Росії до незаконних утворень «ДНР» та «ЛНР»;
- спрощення валютно-обмінних операцій;
- пайова участь підприємств для розвитку інфраструктури Києва

Аналіз даних засвідчив, що аналітичні центри тлумачать поняття «впливу» досить широко, від конкретних змін у політиці до донесення ідей до осіб, що ухвалюють рішення, та/або озвучування цих ідей з боку осіб, що ухвалюють рішення, у публічному просторі. Наприклад, тоді як деякі аналітичні центри описали свій вплив на прикладі конкретних змін у політиці (наприклад, впровадження зонування областей під час пандемії Covid-19, зміна позиції України у переговорному процесі щодо впровадження Комплексу заходів щодо виконання Мінських домовленостей), інші навели як приклад використання своїх

напрацювань під час дебатів у Європейському Парламенті. Відтак, можемо говорити про мінімум два виміри впливу з перспективи аналітичних центрів: *вплив на дії* та *вплив на дискурс*.

Щодо факторів, які сприяли впливу аналітичних центрів у запропонованих ними кейсах, то можна визначити такі:

- потреба у рішенні (органи влади із більшою готовністю дослухаються до пропозицій аналітичних центрів, якщо вони пропонують рішення проблем, актуальних для органів влади);
- зміна влади (рішення може бути легше запропонувати особам, які щойно заступили на посади і потребують готових рішень);
- запропоноване рішення як «спільний знаменник» інтересів стейкхолдерів (коли більшою чи меншою мірою враховані інтереси усіх стейкхолдерів);
- «надбудова, а не перебудова» (ситуація, за якої запропоноване рішення не суперечить попереднім, а доповнює їх);
- співпраця із активним стейкхолдером у владі за нейтральної позиції стейкхолдерів з вирішальним голосом (представник органу влади як «точка входу» для рішень аналітичного центру).

Результати цього дослідження можуть бути цінними як для розуміння теоретичних засад діяльності агентів змін, так і як емпіричні рекомендації для збільшення впливовості аналітичних центрів.

Література:

1. Jezierska K., Giusti S., Introduction: Travelling from West to East: Think Tank Model Adaptation to Central and Eastern Europe. *East European Politics and Societies: and Cultures*. September 2020. <https://doi.org/10.1177/0888325420946831> (дата звернення: 30.05.2021)
2. Global Go To Think Tank Index Reports. Think Tanks and Civil Society's Program. University of Pennsylvania. <https://www.gotothinktank.com/global-goto-think-tank-index> (дата звернення: 30.05.2021)
3. Ohemeng F. L. K. Civil Society and Policy Making in Developing Countries: Assessing the Impact of Think Tanks on Policy Outcomes in Ghana. *Journal of Asian and African Studies* 2015, Vol. 50(6), P. 667–682.
4. Zarembo K. Perceptions of CSDP effectiveness in Ukraine: a host state perspective. *European Security*. 2017. Vol.26. Issue 2. P. 190-206.

СУБ'ЄКТИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПРАКТИК ЯК АГЕНТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Резнік Олександр Станіславович,

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу соціально-політичних процесів Інституту соціології НАН України

За умов слабкості державних інститутів активна меншість може задавати спрямованість суспільного розвитку, перехопюючи та дублюючи функції держави у багатьох сферах. Це і вирізняє європейську цивілізацію з поміж інших, коли автономні від держави суб'єкти здійснювали вирішальну роль у модернізації суспільства, його демократизації та формуванні національної ідентичності. Разом з цим, будь-яка активність може бути конструктивною або деструктивною стосовно модернізації суспільства. Лише демократичні, проринкові та проєвропейські орієнтації громадянських активістів дозволяють охарактеризувати їх як агентів модернізації.

Відтак, сутність аналізу полягала у припущенні, що суб'єктів громадянських практик вирізняє від пасивного населення більша зорієнтованість на модернізаційні орієнтації. Для виявлення типів громадянських практик в рамках моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України, яке було проведене у 2020 році, респондентам пропонувалася низка громадсько-політичних заходів, які є актуальними на теперішній час. Послідовність варіантів відповідей в анкеті була представлена для респондента за мірою складності реалізації кожної дії (табл. 1).

Якщо брати загалом участь у громадсько-політичних заходах, то виявилось, що кількість залучених хоча б один тип громадянських практик сягає близько 35%. Це начебто досить велика кількість. Однак здебільшого населення здійснює дискусійні практики, участь у яких не вимагає особливих організаційних чи психологічних зусиль, а застосування Інтернет-технологій здешевлюють витрати та зменшують перешкоди для менш заможних та активних громадян. Дещо меншої поширеності набули громадянські практики, пов'язані з економічними способами просування своєї позиції. Бойкот певних товарів з політичних міркувань вимагає певних ціннісних та етичних передумов, оскільки такі люди здійснюють т.з. «етичне споживання» навіть всупереч раціональній вигоді щодо придбання дешевшого, але «неприємного» з політичної точки зору товару. Переказ грошей волонтерам, армії, благодійним організаціям, забезпечення необхідними матеріалами, препаратами або приладами медиків та хворих на

коронавірус COVID-19, участь у добродійних акціях знову ж таки потребують як фінансової спроможності, так і відповідних етичних переконань делегувати свою волю фахівцям. І нарешті, значно менше українських громадян залучені в заходи, які потребують організаційних або колективних зусиль.

Таблиця 1

Відповіді населення України на запитання «У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто брали участь упродовж останніх 12 місяців?», 2020 р.

Громадсько-політичні заходи	N	%
Переконував друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів	320	17,8
Обговорював громадські та політичні проблеми в соціальних мережах	161	8,9
Носив символіку політичного характеру	32	1,8
Не купував певні товари з політичних міркувань	144	8,0
Перераховував гроші волонтерам, армії, благодійним організаціям	150	8,3
Забезпечував необхідними матеріалами, препаратами або приладами медиків та хворих на коронавірус COVID-19	25	1,4
Брав участь у добродійних акціях	104	5,8
Збирав підписи під колективними зверненнями, у тому числі в Інтернеті	56	3,1
Брав участь у громадських слуханнях, консультаціях з органами влади	39	2,2
Вступав у контакт з громадськими активістами, представниками політичних сил	47	2,6
Брав участь у протестних акціях	32	1,8
Брав участь у роботі громадських організацій, соціальних рухів, партій	34	1,9
Займався волонтерською роботою, лікуванням та забезпеченням воїнів ООС (АТО), допомагав медикам та хворим під час пандемії	22	1,2
Інше	38	2,1
У жодному із таких заходів участі не брав	1174	65,2

Примітка. Сума відсотків перевищує 100 %, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Аналіз економічних, політичних та геополітичних орієнтацій громадських активістів показав, що залучені у різного роду громадсько-політичні заходи демонструють як подібність, так і відмінність своїх поглядів від поглядів пасивного населення [1]. Подібними до населення загалом є економічні орієнтації громадських активістів. Зокрема, як і населення, громадянські активісти здебільшого налаштовані на поєднання ринкових та адміністративних методів регулювання економіки. Дещо більша частка прихильників ліберальної економіки простежується серед респондентів, які практикували обговорення громадсько-політичних проблем в соціальних мережах, бойкотували товари з політичних міркувань та брали участь у добродійних акціях. Натомість серед людей, які здійснювали дискусійні практики, простежується вагома частка (32,2%) підтримки планової економіки. Розподіл відповідей тих, перераховував гроші волонтерам, армії, благодійним організаціям не відрізняється від розподілу відповідей усього населення.

Так само, на відміну від пасивного населення, серед суб'єктів громадянських практик частка підтримки багатопартійної системи переважає частку несподіванки. Відмінності між населенням та громадянськими активістами спостерігаються у тому, що суб'єкти громадянських практик більшою мірою, ніж населення, орієнтуються на військово-співробітництво України з НАТО і засуджують ідею військового співробітництва з Російською Федерацією. Особливо відчутна підтримка багатопартійної системи та співпраці з НАТО і водночас категоричне заперечення військової співпраці з РФ простежується серед людей, які здійснюють економічні практики просування своєї громадянської позиції (бойкот певних товарів, добродійність, благодійність, фінансування армії та волонтерів).

Подібні результати були отримані за даними загальнонаціонального, репрезентативного дослідження, яке було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 11 грудня 2019 року. Зокрема, переконання про демократію як найбажаніший устрій для України, сповідування ліберальної ідеології щодо ролі держави, вибір особистої відповідальності, а не патерналістських очікувань, та пріоритет свободи, а не добробуту простежувалися насамперед серед суб'єктів етичного споживання, добродійності та фінансової підтримки волонтерів, армії та благодійних організацій [2].

Таким чином, однозначно можна констатувати, що цілковиту спроможність стати суб'єктом у відстоюванні демократизації та євроатлантичної політики України демонструють люди, які готові до фінансових витрат чи вибіркового споживання. Натомість щодо проведення радикальних економічних реформ можна розраховувати лише на незначну частину громадянських активістів, які є прихильниками ліберального типу економіки.

Література:

1. Резнік О. Чи спроможне громадянське суспільство стати соціальною основою модернізації України? Сайт Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 23 березня 2021 р. URL:

<https://dif.org.ua/article/chi-spromozhne-gromadyanske-suspilstvo-stati-sotsialnoyu-osnovoyu-modernizatsii-ukraini> (дата звернення: 25.05.2021)

2. Резнік О. Суб'єкти громадянських практик як підґрунтя демократичного транзиту України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2020. № 1. С. 5-22.

ЦІННІСНИЙ ВИМІР ПРОТЕСТНОЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА

Безрукова Ольга Анатоліївна,

доктор соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри галузевої соціології факультету соціології
Київського національного університету ім.Тараса Шевченка

Боровський Олексій Олександрович,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри галузевої соціології факультету
соціології Київського національного університету ім.Тараса Шевченка

Українські соціологи у своїх наукових пошуках час від часу звертаються до проблематики дослідження протестної поведінки, зосереджуючись в більшості випадків при цьому виключно на вимірі участі / не участі індивідів у протестних рухах, а також готовності взяти у них участь [1]. Іншими словами, дослідники переважно фіксують виключно формальний аспект протестної поведінки, який проявляється в участі чи готовності взяти участь у протестних практиках в цілому чи за певних обставин.

Неможливість задовольнити власні потреби, які формується під впливом інкорпорованих у свідомість індивіда внутрішніх цінностей, стає драйвером для накопичення соціального невдоволення. Довготривале незадоволення відповідно призводить до ситуації, коли індивіди вдаються до протестних дій з метою відновлення порушеного статус-кво, або ж, навпаки, для досягнення бажаних цілей [2]. Відтак при дослідженні протестної поведінки досить важливим аспектом виступає вивчення зв'язку цінностей та ціннісних орієнтацій із поведінковою складовою. Вплив ціннісного виміру на протестну поведінку в більшій мірі здійснюється опосередковано через посередництво соціальних установок та зокрема із урахуванням соціального контексту [3].

В ході проведення дослідження нами було здійснено апробацію застосування методики ціннісних орієнтацій Ш. Шварца до дослідження протестної поведінки та сформульовано особливості протестної поведінки студентів факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка в залежності від домінуючої ціннісної орієнтації (за методикою Ш. Шварца).

Отже за результатами нашого дослідження ціннісна орієнтація «Самостійність» є найбільш поширеною ціннісною орієнтацією серед студентів факультету соціології – вона наявна у 64% опитаних студентів. Водночас також досить поширеними ціннісними орієнтаціями є «Досягнення» та «Універсалізм» – вони присутні у 58% та 55% відповідно. Найменш поширеними ціннісними орієнтаціями, в свою чергу, є «Влада+Багатство» (40%), «Конформізм» (20%) та «Традиційність» (18%). Якщо розглянути метацинністі, то ціннісна орієнтація «Індивідуалізм» переважає у 52% опитаних студентів, тоді як «Колективізм» лише у 39%.

Індекси Громадянської залученості до подій місцевого та національного рівнів (складаються з індексів Громадської відповідальності та Громадської спроможності впливати) мають помірні показники – 1,89 та 1,71. Дані показники означають, що опитані студенти відчують себе до певної міри відповідальними та спроможними впливати на стан справ у власному місці проживання та країні в цілому.

При цьому, розглядаючи протестну поведінку студентів, не можна оминати той факт, що студенти віддають перевагу конвенційним протестним практикам порівняно з неконвенційними. Так, 78% опитаних студентів хоча б раз за останні 12 місяців брали участь у конвенційних протестних практиках, тоді як у неконвенційних – лише 8% із загальної кількості опитаних.

Водночас позитивно до учасників конвенційних протестів ставляться 66% опитаних студентів, а до учасників неконвенційних протестів – лише 13%. Опитані студенти в цілому вважають себе спроможними впливати на рішення влади, в тому випадку, коли вони утискають їх законні права та інтереси, – про це зазначили 62% опитаних. Стосовно найбільш ефективних засобів впливу на владу, то, на думку опитаних студентів, ними є: опитування громадян для врахування їх думки при прийнятті рішень (56%), розповсюдження публікацій у соціальних мережах (55%), офіційні звернення до владних органів (54%), проведення мирних демонстрацій та мітингів (51%), разом із зверненням до правотворчих ініціатив громадян (51%) та ін. Проте враховуючи, що не всі студенти готові особисто виходити на акцію протесту, ми розглянули заради чого вони готові (повністю або скоріше готові) на протест. Відтак, найбільш вагомими причинами для готовності взяти участь в протестних акціях є захист прав і свобод близьких людей, про це зазначило 80% опитаних.

Водночас студенти-соціологи готові використовувати широкий перелік інструментів: підписання петицій (86%), звернення до органів влади (75%), правоохоронців (72%) та до громадських організацій (70%) тощо. Враховуючи наявність зв'язку між ціннісним світоглядом індивіда та його поведінкою, ми виявили шляхом проведення кореляційного аналізу, існування помірного зв'язку між домінуючими ціннісними орієнтаціями та протестною поведінкою студентів. Так, ціннісна орієнтація «Самостійність» корелює майже зі всіма громадсько-політичними заходами, в яких студенти брали участь протягом останніх 12 місяців, окрім висловлення думок в блогах чи сайтах, бойкотування товарів/ послуг, а також підтримки/ініціювання протестних заходів. В свою чергу ціннісна орієнтація «Гедонізм» має негативну кореляцію із висловленням думок в блогах чи сайтах та із підтримкою/ ініціюванням протестних заходів та дій протягом останні 12 місяців.

Якщо розглянути виключно участь у протестних заходах, то участь у конвенційних протестних практиках протягом останнього року корелює із ціннісними орієнтаціями «Самостійність», «Доброзичливість» та «Універсалізм».

В свою чергу, вивчаючи зв'язок ціннісних орієнтацій з оцінкою ефективності засобів впливу на владу, виявлено наявність позитивного кореляційного зв'язку ціннісної орієнтації «Універсалізм» із визначенням мирних протестних акцій як ефективних засобів впливу; ціннісна орієнтація «Доброзичливість» корелює із таким засобом впливу як опитування громадян при прийнятті владних рішень; ціннісні орієнтації «Універсалізм», «Доброзичливість» та «Конформізм» мають негативний кореляційний зв'язок із неконвенційними протестами як ефективний засіб впливу (теж саме стосується і ставлення до учасників неконвенційних протестів).

Існує позитивний кореляційний зв'язок ціннісної орієнтації «Самостійність» майже із всіма причинами, заради яких студенти погодились би особисто вийти на акцію протесту. Ціннісна орієнтація «Універсалізм» корелює із готовністю до протестів заради незнайомих людей, збереження демократії чи екології, ціннісні орієнтації «Традиціоналізм» та «Доброзичливість» – із протестами у випадку загрози соціальних заворушень та заради вшанування пам'ятних дат, а ціннісна орієнтація «Гедонізм» загалом має негативну кореляцію із цілим рядом причин протестної участі.

Водночас ціннісні орієнтації «Самостійність», «Універсалізм» та «Доброзичливість» корелюють із готовністю використовувати виключно конвенційні протестні практики для захисту власних прав. Цікавим є також те, що показники протестної поведінки опитаних студентів найбільше корелюють із метацінністю «Коллективізм», попри те, що серед ціннісної структури студентів переважає метацінність «Індивідуалізм».

Отже, протестна поведінка індивідів в політичній сфері не виникає поза межами аксіологічного контексту, тобто без врахування цінностей та ціннісних орієнтацій. А ціннісні орієнтації виступають єднаним ланцюгом між тими установками, які безпосередньо впливають на поведінку індивідів, та цінностями, які виступають об'єктом їх поведінки. Відтак протестна поведінка індивідів стає одним із способів досягнення суб'єктивно значущих для них речей, в тому випадку, коли за допомогою традиційних механізмів через різні обставини цього здійснити не вдається.

Література:

1. Берестова Г. І. Основні концепції політичного протесту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2015. Вип. 16. С. 44-49
2. Жванія Т. В. Протестна політична поведінка: реальна та віртуальна. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 2. С. 55-67.
3. Шайгородський Ю. Цінності як детермінанти суспільного розвитку. *Сучасна українська політика*. Вип. 26. 2012. С. 219-228.

СОЦІАЛЬНИЙ АКТИВІЗМ В РОЛЬОВОМУ ВИМІРІ - ВОЛОНТЕРИ, АКТИВІСТИ, АГЕНТИ ЗМІН

Злобіна Олена Геннадіївна

доктор соціологічних наук, професор
завідувач відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України

Поняття агентів соціальних змін досить широке, до кола агентів можуть бути віднесені як індивідуальні, так і колективні актори – окремі індивіди, колективи, спільноти та співтовариства, різні соціальні групи, інституціоналізовані та неінституціоналізовані організації та структури, громадські рухи, що впливають на процеси соціальних перетворень.

Оскільки соціальні зміни потребують об'єднаних зусиль, і зустрічають як правило або масову підтримку, або масовий спротив, в соціологічному дискурсі відбувається поступове розширення теоретичної бази для аналізу агентної активності. Навколо добре відомих і достатньо розроблених

концептів колективної поведінки та соціальної дії формуються нові спроби теоретичного осмислення соціальних рухів, які спочатку фактично ототожнюються з протестними діями. Теорія нових соціальних рухів і теорія мобілізації ресурсів стали відправною точкою переосмислення ролі соціального активізму, який почали розглядати не стільки як протест, скільки як форму вияву суспільної стурбованості тими чи іншими сторонами життя. За допомогою соціального активізму громадськість намагається просувати бажані або блокувати небажані дії та рішення з метою реалізації соціальних змін, спрямованих на покращення стану справ у суспільстві.

В соціологічному дискурсі соціальний активізм частіше ототожнюється з соціальними рухами і досліджується з точки зору різних теоретичних перспектив. Функціоналісти зосереджують увагу на розгляді соціальних рухів як реакції на дисфункції у взаєминах між різними елементами соціальної системи, їх цікавить чому соціальні рухи постають, чому вони продовжують існувати, яких цілей намагаються досягти. З позицій критичного підходу соціальні рухи постійно відтворюються через існування нерівності, а конфлікт фактично лежить в основі соціальних змін. Інтеракціоністська перспектива більше уваги приділяє повсякденному перебігу соціальних рухів, тому чому люди стають їхніми учасниками, яке значення надають своїм діям, тобто дивиться на соціальний активізм з позицій конкретного актора.

Слід зазначити, що значення ролі індивідів в соціальних рухах оцінюється в різних теоретичних підходах по-різному. Теорія нових соціальних рухів робить наголос на тому, що участь у них стає для людей інструментом боротьби за вивільнення від соціального контролю та маніпулювання тих сфер життя, що належить до приватного (тіло чи сексуальність), суб'єктивного (бажання чи мотиви), суспільного (природа чи міський простір) [1]. Натомість в теорії мобілізації роль індивіда вважається другорядною, а Ч. Тіллі навіть критикує теорію нових соціальних рухів за надмірну увагу до свідомості і мотивації окремих акторів [2].

Проте увага до акторів зростає у нових підходах. Зокрема продуктивним є підхід „багатоінституціональної політики”, який розглядає суспільство як сукупність різних, часто суперечливих інститутів. За таких умов, вважають автори підходу, практично кожен потенційно є учасником громадського руху, оскільки більшість людей може створити правдоподібні підстави для того, щоб протистояти інститутам. Ця теоретична перспектива звертає увагу на необхідність не лише пояснити, як діючі суб'єкти переходять від атитюдів до дії, але й дослідити процес створення суб'єктів активізму та формування колективної ідентичності [3].

Люди доєднуються до соціальних рухів з різних причин, однак в якості головних найчастіше виділяють три ключові мотиви –інструментальність, коли участь у русі є спробою вплинути на соціальне та політичне середовище; ідентичність, коли в основі участі прагнення ототожнення з групою; та ідеологія, коли участь в русі пов'язана з пошуком сенсу та вираженням власних поглядів [4]. Спробі зрозуміти як пов'язані між собою участь в активізмі та становлення власної ідентичності, як конструюються смисли того, заради чого ця активність здійснюється присвячено наше дослідження. Емпіричну базу становлять 72 глибинних інтерв'ю з учасниками різних видів активізму (соціального, політичного, екологічного), які знаходяться на різних стадіях залученості – від спорадичної участі в акціях до допрофесійної діяльності в сфері політичної чи соціальної активності. В ході інтерв'ю визначалася зокрема громадянська позиція респондентів, особливості сприйняття ними навколишнього середовища з позицій його бажаного покращення, самоідентифікація, мотивація та особливості реалізації активістської діяльності. Тут буде представлено фрагмент дослідження, який дає можливість показати внутрішню структурованість активізму. Попри те, що соціальний активізм не впорядкований ієрархічно, його можна спробувати структурувати через сукупність різних ролей учасників, які змінюються мірою розширення ареалу агентності. Розглянемо це на прикладі кейсів, що презентують екологічний активізм в контексті боротьби за покращення екології навколишнього середовища.

Індивідуальні практики. Кейс – чоловік, 22 роки, практикує zero-waste (життя без відходів), активістом себе не вважає, бо це той, хто поширює і транслює досвід, однак збирається цим зайнятися. Найближчі плани розширити поле активізму до організації сортування в будинку, в якому проживає.

Систематичне волонтерство. Кейс – дівчина 19 років, учасниця міжнародного кліматичного руху, ідентифікує себе як волонтера. Практикування екозвичок після входження до організації зменшилося, вважає що активізмом вона зможе досягти більшого, ніж екозвичками («багато мороки, а толку мало»). Не впевнена стосовно своєї подальшої участі у екоактивізмі але поки що планує продовжувати цим займатися.

Систематичний активізм. Кейс – чоловік, 20 років, учасник міжнародного кліматичного руху. Самоідентифікує себе як активіста з моменту коли почав організовувати заходи. Перехід від волонтерства до активізму добре відрефлексований («до активіста я сам доріс, а волонтером я став зовсім випадково»). Вважає, що активіст має не підтримувати зміни, а їх спричиняти. Чітко сформована колективна ідентичність. Говорячи про діяльність організації постійно вживає займенник «ми». Планує створити організацію на регіональному рівні.

Лідерство регіонального рівня. Кейс – дівчина 22 роки, засновниця громадської організації «ДІЛІ» у м. Вінниця. Самоідентифікація – громадська активістка. Роль активістської діяльності – об'єднати сили

різних структур задля вирішення проблеми, надважлива цінність команди. Візія – зробити власне місто найекологічнішим в Україні.

Лідерство національного рівня. Кейс – жінка 43 роки, засновниця ГО та ТОВ «Україна без сміття». Самоідентифікація – агент змін, інноватор. Поштовх до активізму – Революція Гідності. Втілення нової моделі поведінки з відходами в підприємницькій діяльності. Прагне залучення Opinion-leaders в різних сферах, які б ставали їх агентами. Перспективи – стати новатором, в сміттевій сфері не тільки в Україні, але й в СНД, в розвинутих країнах.

В усіх кейсах екологічних активістів цього напрямку на початковому етапі присутні індивідуальні еко-практики, однак характерно, що агентність на національному рівні не відривається від індивідуального рівня, а навпаки повертається до нього. Як зазначив носій індивідуальних практик відповідаючи на питання про те, які організації чи люди є для нього прикладом активістської діяльності: «Перше що спадає на думку – це «Україна без сміття», про них знають навіть ті хто поза еко-бульбашкою» (кейс 1, чоловік, 22 роки).

Таким чином, можна представити певну логіку розгортання агентної активності як поступовий перехід від індивідуальних практик змін власного життєвого простору до участі в командній роботі та зрештою створення власних команд, які поступово розширюють ареал змін, застосовуючи різноманітні практики та інструменти впливу.

Література :

1. Melucci A. A Strange Kind of Newness: What's "new" in new social movements? in Enrique Larana, Hank Johnston, and Joseph Gusfield (eds). *New Social Movements*. Philadelphia, 1994. P. 101-130.
2. Mische A. and Tilly C. Interventions: Dynamics of Contention. *Social Movement Studies*. 2003. Vol.2, № 1. P. 85-96. doi.org/10.1080/1474283032000062576
3. Armstrong E. A. & Bernstein M. Culture, power, and institutions: a multi-institutional politics approach to social movements. *Sociological Theory*. 2008. Vol. 26. №1. P. 74–99. DOI:10.1111/j.1467-9558.2008.00319.x
4. Klandermans B. The Demand and Supply of Participation: Social-Psychological Correlates of Participation in Social Movements. *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden MA, 2004. P. 360-379.

ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ВОЛОНТЕРСЬКИХ ПРАКТИКАХ (НА ПРИКЛАДІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ)

Проценко Ольга Олександрівна,

кандидат соціологічних наук, старший лаборант кафедри соціології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Проблематика суб'єкта та його сутнісної якості – соціальної суб'єктності сьогодні привертає увагу науковців різних галузей соціогуманітарного знання. Одні науковці наголошують на «смерті суб'єкта» (М. Фуко, Р. Барт), інші концептуалізують феномен так званої «нovoї суб'єктності» у контексті глобалізаційних процесів (О. Балакірева, Р. Левін), досліджують ролі концептів «суб'єкт» і «соціальна суб'єктність» в пізнанні процесів посткомуністичних трансформацій (Л. Сокурянська). В умовах соціокультурних змін, у яких зараз перебуває сучасне українське суспільство дослідження соціальної суб'єктності вбачається актуальним. У зв'язку з активізацією громадянського сектору (волонтерства, благодійності тощо) в останні роки суб'єктів слід шукати саме серед представників цієї категорії громадян. Євромайдан, анексія Криму, вимушена міграція та інші події сформували особливий соціокультурний контекст активізації волонтерства. Актуальність досліджень цього феномену значно посилюється в зв'язку з поширеністю волонтерства [1] та довірою до волонтерів близько двох третин громадян країни [2; 3].

З огляду на недостатню кількість досліджень присвячених актуалізації волонтерства у сучасній Україні в цілому, та на відсутність досліджень соціальної суб'єктності волонтерів зокрема, набуває актуальності вивчення волонтерських практик у контексті формування соціальної суб'єктності особистості.

Задля дослідження основних проявів соціальної суб'єктності у волонтерських практик ми обрали таку соціальну групу як внутрішньо переміщені особи (ВПО). Дана група представляє інтерес через те, що завдяки участі в реалізації волонтерських практик вона переходить з позиції об'єкта у позицію суб'єкта цих практик. Так як соціальна суб'єктність є найважливішою атрибутивною властивістю суб'єкта, ми припускаємо, що залученість переселенців до волонтерства сприяє розвитку в її (суб'єктності)¹ потенціалу.

Емпіричним фундаментом є 21 інтерв'ю з волонтерами-переселенцями проведені протягом 2017–

¹ Зазначимо, що у своєму розумінні соціальної суб'єктності ми виходимо з її визначення, запропонованого Л. Сокурянською. Дослідниця розуміє суб'єктність як сутнісну якість суб'єкта (індивіда, групи і т. д.), яка передусім проявляється у його ціннісних орієнтаціях, стратегічному життєвому виборі, соціально творчій самодіяльності, цілеспрямованій активності [4, с. 155].

2018 років у Харкові. З них 5 респондентів діють самостійно та не є членами жодної з волонтерських організацій або ініціатив, а 16 опитаних є або були членами певної волонтерської організації. Відбір респондентів здійснювався методом «снігової кулі». Інтерв'ю проводилося з внутрішньо переміщеними особами з Донбасу та Криму, які не брали участь у волонтерських практиках до переїзду. Аналіз текстів інтерв'ю здійснювався за допомогою щільного опису та концептуалізації даних.

Ми виявили, що волонтерські практики мають великий суб'єктний потенціал, який визначається як актуалізація суб'єктних якостей особистості (прагнення до самореалізації, самостійності, активної участі у вирішенні як власних, так і суспільних проблем тощо) в процесі реалізації волонтерських практик. На прикладі внутрішньо переміщених осіб нами було виявлено, основні прояви соціальної суб'єктності особистості у волонтерських практиках на диспозиційному та актуалізованому рівнях (використовуючи типологію Л. Сокурянської).

На диспозиційному рівні соціальній суб'єктності притаманні такі характеристики:

- наявність певних мотивів особистості, орієнтованих на здійснення волонтерської діяльності (одним з домінуючих мотивів серед волонтерів-переселенців є альтруїстичні мотиви та адаптаційні мотиви);
- ціннісні орієнтації особистості (згідно нашого дослідження постматеріалістичні цінності найвиразніше демонструють волонтери, що не асоціюють себе з певною організацією);
- здатність корегування життєвих стратегій під впливом зовнішнього середовища (стикаючись з упередженим ставленням певної частини громади, проблемами різного рівня під час адаптації та інтеграції, переселенці намагаються задовольнити свої потреби, подолати стан культурної травми (за П. Штомпкою), використовуючи різні ресурси, одним з яких є залучення до волонтерських практик);
- орієнтація на результат;
- баченні своїх проблем та можливостей їхнього вирішення (мається на увазі адаптація та інтеграція в приймаючі громади);
- громадянська відповідальність (переселенці відчувають розчарування діями влади, пасивністю громади, мають бажання не допустити того, що сталося у них вдома, на новому місці проживання, що проявляється в т. ч. у мотивах обов'язку);

До характеристик соціальної суб'єктності на актуалізованому рівні відносяться:

- створення або приєднання до волонтерських організацій, ініціатив (переселенці можуть залучаються до волонтерських практик у чотирьох модусах: (1) індивідуальне волонтерство, (2) волонтерство у складі спільнот самопомоги ВПО, (3) у складі організацій, що опікуються проблемами ВПО, (4) у складі інших організацій та ініціатив);
- формування та інкорпорація соціального капіталу (у волонтерських організаціях формуються тісні соціальні зв'язки, що ґрунтуються на довірі та є важливим чинником їхньої адаптації до нових умов);
- формування та інкорпорація культурного капіталу (завдяки волонтерству у ВПО формується низка професійних навичок, наприклад таких, як навички взаємодії з особливими категоріями населення, публічних виступів, комунікаційні навички, навички організації заходів, надання долікарняної допомоги тощо);
- самотрансцендентність (здатність виходити за власні межі, прориватися через труднощі за допомогою навчання, тренувань і т. ін.);
- здатність впливати на інших суб'єктів (не тільки вплив у результаті волонтерської діяльності, а й залучення до волонтерських практик близьких, рідних та інших людей);
- встановлення соціальних зв'язків з владою (за допомогою вертикальних соціальних зв'язків формується контактний (linking) соціальний капітал, що допомагає переселенцям в реалізації їхніх волонтерських практик).

Отже, у ситуації ризику, невизначеності, саме волонтерські практики та сформована завдяки ним соціальна суб'єктність, допомагають внутрішньо переміщеним особам краще адаптуватися до нового соціокультурного середовища та подолати стан травми.

Література:

1. Постмайданна благодійність і волонтерство-2015: результати соцдослідження. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». URL: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/postmaidannazhennja-htm> (дата звернення: 24.05.2016)
2. Довіра соціальним інституціям та партіям, грудень 2020 р. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1005&page=1&t=1> (дата звернення: 04.01.2021)
3. Довіра соціальним інститутам, грудень 2018 р. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=1> (дата звернення: 31.08.2020)
4. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. Харьков, 2006. 576 с.

МІКРОРІВНЕВІ (НЕ)ПОТРІБНІ АГЕНТИ ЗМІН (НА ПРИКЛАДІ «ГРОМАДСЬКОГО БЮДЖЕТУ М.КИЄВА»)*Щиголь Ірина Василівна,*кандидатка соціологічних наук, фахівчиня 1 категорії
лабораторії прикладних досліджень факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Українське суспільство після набуття незалежності перебуває в стані тривалих трансформацій – в напрямку переходу від «закритого» до «відкритого» типу суспільства (К. Поппер), в термінах відходу від суспільства пасивного споглядання (що притаманно більшості колоніалізованих народів) до соціально-активного суспільства (демократичне суспільство). Актуальність дослідження полягає в тому, що на мікрорівні Україна стоїть ще на початку, на етапі становлення соціально-активних громадян (маються на увазі не окремі яскраві особистості, а системна участь в житті свого населеного пункту) як соціальної групи.

Серед актуальних проблемних питань, які ставлять перед собою суспільствознавці-дослідники агентів змін, значне місце займають дослідження цього соціального явища на макрорівні або мезорівні. В цьому сенсі дана розвідка є окресленням напрямку розв'язання наукової проблеми вивчення соціальних змін та суб'єктів цих змін на мікрорівні.

Агентами змін зазвичай вважають публічних людей, які вплинули на націєтворчий розвиток України, адже їхню діяльність і життєвий шлях можна прослідкувати та відповідно проаналізувати. Агенти змін на мезо- та макрорівнях мають спільну інтенцію щодо якісної трансформації свого культурного (в широкому сенсі) та професійного/експертного капіталу в довготерміновий соціальний та частково економічний (інколи – з акцентом саме на фінансово-економічний), маючи при цьому належні шанси на «вертикальне» кар'єрне зростання, інколи навіть стрибкоподібне.

Агенти змін на мезорівнях та мікрорівнях (останніх ще можна назвати громадськими активістами), на відміну від лідерів макрорівня, є менш публічними людьми (в залежності від масштабу проекту), – їхнє керівництво (лідерство) є переважно ситуативним та погано конвертованим в соціальний чи символічний капітал довготривалого характеру, економічна складова зазвичай мінімальна (отримання прибутку від подібного роду діяльності зазвичай є мінімальним чи нульовим; інколи відповідна громадська активність вимагає пошуку зовнішнього фінансування, а часом навіть вкладення власних матеріальних ресурсів та грошових коштів в розвиток громадських проєктів). Тим не менше, більшість мікрорівневих агентів змін отримують свій символічний капітал, зазвичай в межах своєї локації, і роблять своєрідну «горизонтальну кар'єру» – до них звертаються мешканці зі своїми соціально-комунальними проблемами, тобто, в них бачать інколи альтернативу колл-центрів комунальних служб, суб'єктивно вважаючи, що на звернення громадських активістів влада відреагує швидше, аніж на звернення звичайних громадян.

Стосовно запиту суспільства на нові обличчя та спроможності трансформації агентів змін з мікрорівневих до мезорівневих було проведено авторське дослідження щодо активістів (лідерів команд) Громадського бюджету м. Києва 2016-2020 рр. Ці персоналії цілком підпадають під категорію агентів змін, оскільки їхня діяльність мала вплив на розвиток місцевих громад і сприяла отриманню символічного капіталу активістами. Підтвердженням отримання символічного капіталу є продовження їхньої активної діяльності в межах своєї локації, звернення до них мешканців з пропозиціями та проблемами, а також активна участь в громадському житті Києва.

Основним методом збору інформації виступив метод теоретичної вибірки. Емпіричною базою обрано: 1) база даних Громадського бюджету м. Києва 2017-2021 (подача проєктів відбувалася протягом 2016-2020 років); 2) списку кандидатів в депутати Київської міської ради (2196 кандидатів) та 3) списку чинних депутатів Київської міської ради (120 осіб).

Від початку заснування (з 2016 року) до проведення місцевих виборів (2020 рік) в Києві було проведено 4 конкурси проєктів Громадського бюджету, на який подавався 6281 проєкт (2263 автори).

Як було сказано вище, участь в Громадському бюджеті лише киян зумовила вибір його як основної бази даних для побудови моделі. Серед авторів, які подавали проєкти протягом 2016-2020 року (до 25 квітня 2020 року, тобто, до початку проведення виборчої кампанії на місцевих виборах 2020 року), були відібрані ті, хто балотувався на виборах у Київську міську раду в жовтні 2020 року (43 особи), наступним етапом – хто отримав депутатський мандат (12 осіб).

На основі аналізу даних були отримані наступні результати. Серед авторів проєктів 1,9% спробували свої сили в змаганнях за депутатське крісло, приблизно такий же відсоток вони зайняли серед тих, хто взагалі балотувався в Київську міську раду (2,0%). Серед тих, хто отримав депутатський мандат, ГБ-активісти зайняли 10,0% місць, тобто майже кожен третій (27,9%) від кандидатів-активістів Громадського бюджету.

Здавалося б, що такий результат свідчить якраз про те, що в Києві вже сформувався соціальний прошарок агентів змін, який зміг розширити свій вплив з мікрорівня на мезорівень, і котрий в змозі зламати стару систему влади й внести в життя міста позитивні зміни на рівні місцевої виконавчої влади. Але, на жаль, поглиблений аналіз відкритих біографічних даних депутатів, які брали участь в Громадському бюджеті, показує, що кожен(на) четвертий(а) з них вже мав(ла) досвід перебування у владних структурах міста і на різних етапах громадського бюджету та в період передвиборчої кампанії мали змогу використовувати адміністративний ресурс; двоє пройшло за Єдиним виборчим списком (що говорить про відсутність активної підтримки виборців на місцях).

Враховуючи вищевикладене, можна говорити, що про повноцінну зацікавленість місцевої громади в переході агентів змін мікрорівня на мезорівень (як представників місцевої влади) говорити зарано (цікавим вбачається повторне дослідження у 2025 році, за результатами наступних місцевих виборів). Тим не менше, вже можна впевнено та аргументовано стверджувати, що тенденція до використання суспільних проєктів на кшталт Громадського бюджету як стартової чи чергової сходинки трансформації символічного капіталу в соціальний (соціально-політичний) присутня серед агентів змін. Оскільки Громадський бюджет наразі реалізується в різних містах (Києві, Львові, Запоріжжі, Кропивницькому та ін.), то також можна говорити щодо подальшого можливого розширення кредиту довіри до громадських активістів та якісного оновлення місцевих виконавчих владних структур за рахунок агентів змін мікрорівня.

СПРИЙНЯТТЯ НАСЕЛЕННЯМ УКРАЇНИ ВКЛЮЧЕНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ ДО ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

Парацевін Максим Анатолійович,

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

З огляду на весь шлях історичного розвитку людства та окремих суспільств релігія нерідко вважається потенційним чинником соціальних змін. З минулих часів можна згадати, як християнство змінювало характер Римської імперії та варварських королівств, що поставали на її уламках, як поява ісламу змінила суспільний устрій на величезній території Близького Сходу, Середньої Азії та Північної Африки, як протестантизм вплинув на зміни в багатьох країнах Європи на початку Нового часу. Модернізація Європи синхронізувалася із масштабною секуляризацією суспільних відносин, і в суспільній думці з часів епохи Просвітництва релігія почала ототожнюватися з консерватизмом; тобто її вважали силою, яка, навпаки, намагається не допускати змін. В ХХ столітті її взагалі стали вважати певним пережитком, чия суспільна роль наближається до нуля. Проте остання чверть ХХ – початок ХХІ століть продемонстрували перебільшеність подібних оцінок. І християнство і іслам виявилися здатними включатися до сучасного порядку денного і як сила, що підтримує існуючий соціальний лад, і як чинник соціальних змін. С. Гантінгтон [1] та Х. Казанова [2] демонстрували, як діяльність різних Церков сприяла демократичним змінам в різних частинах світу (в Латинській Америці, Європі, Далекому Сході). З іншого боку, радикальний іслам в різних країнах Близького Сходу намагається сформувати інший, відмінний від модернізації за західними зразками, шлях для країн Близького Сходу, а путінська Росія використовує російське православ'я як інструмент відродження авторитарного режиму та архаїзації суспільства.

Таким чином релігія зберігає потенціал для того, аби бути вагомим чинником соціальних змін (хоча варто пам'ятати, що це може відбуватися як у формі сприяння цим змінам, так і у формі створення перешкод для них). Проте подібний потенціал має чималу варіацію в різних країнах. Це залежить і від історичних традицій, і від конкретних поточних обставин в тій чи іншій країні, від наявного співвідношення сил різних суспільно-політичних гравців, та від характеру самих релігійних вірувань та характеристик пов'язаних з цими віруваннями організацій. Відповідно виникає потреба відходу від абстрактних узагальнень та зосередження на оцінці конкретних ситуацій в конкретних країнах (або й частинах однієї країни).

Одним з можливих показників релігійного впливу на соціальні процеси є громадська думка з цього приводу. Звісно, така думка не може однозначно підтверджувати чи спростовувати потенціал тих чи тих соціальних суб'єктів, адже маси населення можуть просто не цікавитися діяльністю певного суб'єкта, або не знати про ті чи ті його дії. Проте часткову інформацію масові опитування все ж дають, оскільки коли йдеться про тих суб'єктів, які самі є масовими, з якими широкий загал має частий особистий контакт, та які помітно присутні у публічному полі, навряд чи можна не помічати їхніх дій, які мають значимий суспільний ефект.

В даному випадку ми скористаємося результатами моніторингового опитування Інституту соціології, здійсненого в 2019 році [інформацію про характеристики цього опитування та аналіз його результатів див. 3]. Серед інших запитань в зазначеному опитуванні ставилися два запитання, де респондентам пропонувалося визначити, які суб'єкти позитивно, а які негативно впливають на зміни, що відбуваються в країні. Серед інших можливих суб'єктів були релігійні діячі. І цих діячів серед суб'єктів змін (чи позитивних чи негативних) зазначили трохи менше третини опитаних (близько 32%), натомість переважна більшість (близько 68%) не побачили якогось зв'язку між релігійними суб'єктами та соціальними змінами. Проте третина тих, хто подібний зв'язок таки підтверджує, є досить помітною часткою, і це можна вважати підтвердженням наявності хоча й не масштабного, але впливу релігії на зміни, що відбуваються.

Те, що на думку нашого населення релігійні суб'єкти мають лише обмежений вплив на зміни, можна побачити й якщо порівняти оцінки значущості цих суб'єктів та оцінки інших суб'єктів. В аналізованих запитаннях респондентам пропонувалося обирати з 14-и різних суб'єктів (груп суб'єктів). В результаті, за частотою згадувань релігійні діячі посіли лише 10-те місце, поступившись досвідченим та молодим політикам, волонтерам, представникам великого бізнесу, представникам місцевої влади, журналістам-розслідувачам, керівникам міжнародних фінансових організацій, і опинившись на одному рівні з неурядовими громадськими організаціями та громадськими активістами, представниками середнього та малого бізнесу, іноземними радниками та дипломатами, учасниками АТО. Випередили ж вони лише учасників протестних акцій та членів недержавних воєнізованих формувань.

Щодо сприйняття населенням релігійних діячів як агентів змін є кілька цікавих моментів. По-перше, не фіксувалося відмінностей між релігійними та нерелігійними особами – в обох групах частка згадок про релігійних діячів була приблизно однаковою. А це дає підстави вважати, що в даних оцінках немає значного впливу упередженості, яка могла бути наслідком некритичного ставлення релігійних осіб до своїх релігійних організацій та церковних функціонерів.

По-друге, практично не було відмінностей між представниками основних Церков нашої країни. Зокрема серед представників Православної Церкви України (ПЦУ) вплив на зміни релігійних діячів відзначили близько 32%, серед представників Української Православної Церкви (УПЦ) – близько 37%, а серед представників греко-католицької Церкви (УГКЦ) – також близько 37%.

По-третє, спостерігалось досить мало відмінностей між мешканцями різних регіонів. Зазвичай в масових опитуваннях за багатьма індикаторами, пов'язаними з релігією, вибудовується доволі чітка та стабільна ієрархія, коли найкращі для релігії показники фіксуються в західному регіоні, менші – в центральному регіоні, а найгірші – на Півдні та Сході. Проте за оцінкою впливу релігійних діячів на зміни в країні нічого подібного не спостерігається. Зокрема, доволі близькі показники продемонстрували всі регіони, крім Центру. На Заході серед суб'єктів, значимих для змін, релігійних діячів відзначили близько 36% опитаних, на Півдні – близько 38%, на Сході – 33%; найменшим (близько 27%) зазначений показник виявився в Центральному регіоні.

Вищевказані розподіли стосувалися загального враження про наявність чи відсутність впливу на зміни, незалежно від того, якою саме респонденти вважали модальність впливу. Але якщо поглянути на цю модальність, то виявиться, що дещо частіше відзначався саме негативний вплив. Зокрема, серед тих, хто відмічав існування впливу з боку релігійних діячів, 57% вважали, що ця група негативно впливає на зміни, натомість про позитивний вплив говорили 42%. Певною мірою подібне співвідношення формується нерелігійними респондентами, оскільки серед них близько 78% віднесли релігійних діячів саме до тих груп, чий вплив є негативним. Проте навіть серед релігійних респондентів негативна модальність переважає (близько 54% в цій групі оцінили вплив саме в негативному ключі). Таке співвідношення оцінок виявилось притаманним вірянам і ПЦУ і УПЦ, натомість віряни УГКЦ дали зовсім іншу оцінку – серед них близько 79% згадували релігійних лідерів саме в позитивному для соціальних змін ключі.

Перевагу негативних оцінок можна побачити й за результатами моніторингового опитування Інституту соціології 2020 року, в якому було застосовано модифіковану шкалу оцінки впливу різних груп на соціальні зміни. Зокрема, респондентам пропонувалося оцінити характер впливу кожної із запропонованих в анкеті груп з використанням п'ятибальної порядкової шкали, в якій 1 означало дуже негативний вплив, а 5 – дуже позитивний вплив. В результаті загалом по всьому масиву близько третини опитаних (36%) відзначили наявність негативного впливу, близько 1/5 (21%) вважали цей вплив позитивним, а найбільша частка (42%) обрала середню оцінку.

Література :

1. Хантингтон С. Третя волна. Демократизация в конце XX века. Москва, 2003. 368 с.
2. Casanova J. Public Religions in the Modern World. Chicago, 1994. 330 p.
3. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ, 2019. Випуск 6 (20). 517 с.

ПИТАННЯ ЕТИКИ КОМУНІКАЦІЙ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЧНОЇ КРИЗИ В АГЕНТНОМУ «ПОЛІ ЖУРНАЛІСТИКИ» (В РАМКАХ ДІАДИ «ЖУРНАЛІСТИ – ГРОМАДСЬКІСТЬ»)

Суська Ольга Олександрівна,

доктор соціологічних наук, професор кафедри зв'язків з громадськістю
Національного університету «Киево-Могилянська академія»

Протягом останнього десятиліття набуває поширеності новий інструмент інтернет-комунікацій EGC (employee generated content), що становить новий об'єкт досліджень і соціології, і наук комунікативного циклу. Також це відкриває певне поле дискусій щодо його агентності, тобто участі в ньому як представників професіональних спільнот (наприклад, журналістів), так і корпоративної участі (співробітників різних компаній, організацій, тощо), а також пересічних громадян.

Соціальне підпорядкування (згідно Н. Костенко), «створює й розподіляє ролі та функції, культивує соціальний вимір, просуває нас в індивідуалі, наділяючи суб'єктністю <...> і діючи на молярному рівні індивіда, колективних домовленостей, які перебувають всередині нас і які ми транслюємо в мові і комунікації» [1, с. 13]. Аналогічно, у праці «Соціологія за межами суспільства» Дж. Уррі говорить про те, що вивчення статичного суспільства зараз не є актуальним, натомість краще досліджувати його динамічні складові, такі як «мережі», «потокі», «рухи» [2]. Комунікативні практики в соціальних мережах – це те, що наרוшує обсяги рухів, трансформуючи комунікативний простір суспільства загалом.

Актуальність EGC (employee generated content) зумовлена експансією цифрових технологій у систему внутрішніх комунікацій, а також роллю внутрішнього комунікаційного процесу в ефективному функціонуванні організації, компанії, підприємства. Особливу увагу привертають EGC під час пандемічної кризи 2020-2021рр., коли крім медіа, що були носіями офіційної та новинної інформації, стали широко розповсюдженими такі форми, як обговорення, чати, повідомлення і суб'єкт-суб'єктні контакти, корпоративні переговори тощо. До усталеної структури внутрішніх комунікацій (комунікації між різними підрозділами, між керівниками та підлеглими, в межах підрозділу, ін.) додалися міжрівневі та неформальні комунікації, що стали відображенням у системі внутрішніх комунікацій реакцій працівників на впливи зовнішнього середовища. Під впливом внутрішніх комунікацій змінюються і покращуються погляди на формування та існування організаційної культури, засвоєння та пропагування корпоративних ідей і цінностей, професійної етики і розкриття ділових якостей співробітників, розвиток їхнього творчого потенціалу задля створення додаткових цінностей і отримання результату. У структурі комунікацій також відбуваються зміни; зокрема:

- у цільових спільнотах та їхній структурі;
- у функціях комунікацій;
- у засобах комунікаційного процесу;
- у меті комунікацій.

Соціальні мережі активізують своє призначення для забезпечення також і горизонтального спілкування зацікавлених у ньому абонентів. Як демонструє авторське дослідження [3], серед журналістів та піар-спеціалістів найбільш затребуваними продовжують залишатись Facebook та You Tube (табл. 1):

Таблиця 1

Періодичність перебування під час пандемічного карантину в Instagram, Facebook, Twitter, YouTube, Tik Tok (% , N= 205)¹

	Instagram	Facebook	Twitter	YouTube	TikTok
Кожен день	35,6	39,0	3,4	40,0	1,0
Декілька разів на тиждень	10,7	15,6	9,3	22,4	6,3
Декілька разів на місяць	6,3	6,8	6,3	4,4	3,9
Маю тільки аккаунт	3,9	3,4	7,3	0,5	2,4
Не використовую	12,2	4,4	42,9	1,5	54,1
Планую почати використовувати	0	0	0	0,5	0
Не відповіли	29,7	30,7	30,7	30,7	32,2

На думку журналістів головними питаннями, які виникають у зв'язку з поширенням інформації в мережах, є: поширення загальноприйнятих правил етики ділових відносин, дотримання кодексу журналіста; окремо встановлених етичних правил у межах конкретної організації (медіакомпанії, редакції тощо). У період

¹ Експертне онлайн-опитування користувачів мереж за допомогою цифрової платформи Anketa.in.ua; травень-червень 2020р.

пандемічної кризи загострились питання існування місцевих медіа (це обговорювалось під час наради-семінару керівників і журналістів регіональних медіа 27 травня 2021р.), де зазначалось, що «в Україні на місцевому рівні відсутній соціально – відповідальний бізнес, не виріс ще як клас, на жаль, а виключувати копійку на прожиття для медіа – важко. Прямої вигоди тут не отримаєш, а що таке створення інформаційного фону багатьом з тих, у кого є фінансовий ресурс, важко зрозуміти» [4]. Завдяки соціальним мережам не тільки вдається налагоджувати внутрішні комунікації журналістів, але й використовувати блогосферу як сукупність блогів; мікроблогінг як засіб оперативного спілкування, гібридну форму медіа, що поєднує властивості служби миттєвих повідомлень, блогів, електронної пошти та соціальних мереж; відеохостинги, користувачі яких можуть додавати, продивлятися і коментувати відеозаписи та інші сервіси мережі. Проте, у полі інформації в мережах соціологи спостерігають обтяження гібридністю впливів, а у традиційних медіа – формальне виконання «завдань системи», причому не тільки з боку інституціалізованого «комунікатора», але й «вільних журналістів» [5, с.153].

Сьогодні далеко не всі журналісти усвідомлюють себе як «агентів змін» і не звикли за всіма інструментами і методами впливу на аудиторію помічати участь людини – суб'єкта комунікації [6]. Проте, очевидним для соціологів є те, що «групи людей, що перебувають у «замирених колах», творять соціальне життя, дотримуючись певних ідей щодо цінності тих чи інших речей з арсеналу соціальних відносин, соціальних структур, соціальних інституцій, традицій, вірувань тощо» [7, с. 75]. На цьому тлі можна зробити висновок, що «агентність» як усвідомлена поведінка є ознакою не тільки виконання журналістами своєї інституціональної ролі в суспільстві, але (саме завдяки усвідомленню і слідуванню етичним засадам професії та коригуючи свої дії відповідно існуванню в рамках діади «журналісти – громадськість»), насамперед, є втіленням комунікаційних преференцій суб'єктності як у внутрішніх комунікаціях в середовищі професійних спільнот, так й зовні – у професійній діяльності з використанням всіх можливостей сучасного медіапростору, де можливості мереж суттєво змінюють, поглиблюють і урізноманітнюють втілення журналістами свого власного бачення світу, трансляції смислів та суб'єктного ставлення до подій та явищ дійсності.

Література:

1. Костенко Н. Мережева комунікація: алгоритмічний і ризикований зв'язок. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. № 2. С.5-23.
2. Urry John. *Sociology beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century*. London and New York : Routledge, 2000. 255 p.
3. Susska, O. O., Pashchenko, H. P. Socio-communicative and cultural practices during the pandemic period. *European Political and Law Discourse*. 2021. Vol. 8. Issue 2. P. 123-128.
4. Берднікова О. Як зберегти голос держави? Сайт НСЖУ. Рубрика: Місцеві медіа. 18.05.2021. URL: <http://nsju.org/misczevi-media/yak-zberegty-golos-derzhavy-decentralizacziya-provokuye-poglyblennya-kryzy-misczevogo-movlennya/> (дата звернення: 25.05.2020)
5. Сууська О. Агентність ЗМІ: про взаємодію журналістики з різними соціальними полями. *Круглий стіл «Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституціональності: особистості, ідеї, соціальні рухи»*. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. № 2. С.153-155.
6. Susska O. Modern Approaches to the Evolution of Communication Processes in the Context of Transformation of Medisystems. *European Political and Law Discourse*. 2017. Vol. 4. Issue 2. P. 195-201.
7. Рущенко І. Цивілізаційні цінності країн ЄС, Росії, України (на підставі експертного опитування). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. № 2. С. 72-89.

ЗМІНИ МЕДІА-ЛАНДШАФТУ ТА ІННОВАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ: ВІД АНАЛІЗУ ІНСТИТУЦІЇ ДО АНАЛІЗУ ЕКСПЕРТИЗИ

Солодько Сергій Юрійович,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник Інституту соціології НАНУ

Суттєві зміни в професійній парадигмі журналістики привертають все більше уваги з боку медіа-дослідників. В ситуації, коли відбувається технологічна революція в засобах передачі інформації, журналісти втратили інституційну монополію на збір та передачу інформації, зіткнувшись із викликами, які напряму загрожують їхньому професійному та фінансовому становищу.

Соціальні мережі, мобільні месенджери та інтернет-блоги створили поле нових можливостей для передачі новин та їх інтерпретації, з якими зіткнулись і самі журналісти, чия професійна ідеологія була розроблена ще за часів безальтернативного домінування газетної шпальти, радіо та телевізійних новин.

В результаті все більше дослідників говорить про «фрагментаризацію та поляризацію інформаційного поля», його перенасичення та токсичність, вульгаризацію та примітивізацію ЗМІ,

порушення журналістських стандартів об'єктивності та нейтральності.

Втім, професійна журналістика продовжує існувати, трансформуючись та підлаштовуючись до змін. Актуальним є розроблення методологічного інструментарію, що буде чутливим до цих перетворень та зможе не лише критично задекларувати «кризу» цього інституту, але й пролити світло на те, чим стає журналістика, як на практиці змінюється її суспільна роль, рамки професійної компетенції та ціннісні орієнтири.

Хрестоматійним теоретико-методологічним підходом до інституційного аналізу журналістики є підхід П'єра Бурдьє, який артикулював механізм суспільного впливу медіа через механізм формування громадської думки. Втім, Бурдьє розглядав символічну владу медіа в ситуації її стійкої інституційності, де масштабні медіа-актори, в першу чергу телебачення, є свого роду монополістами на конструювання спільної для всіх, загальної реальності [1].

Якщо дивитись на теперішні зміни з перспективи Бурдьє, ми можемо діагностувати те, що професійні журналісти втрачають свою символічну владу, і те, що їхня монополія на трансляцію інформацію в маси значно зменшується. Відповідно, крах ціннісних засад об'єктивної журналістики, за підходом Бурдьє, буде супутнім наслідком краху журналістики як інституалізованого поля.

В такій перспективі в поле аналізу потрапляють ті агенти поля журналістики, що, мобілізуючи свій символічний капітал, змінюють своє поле діяльності: журналісти стають політиками, PR-фахівцями чи держслужбовцями.

Втім цей підхід є нечутливим до безпосередніх змін та інновацій, які відбуваються всередині поля журналістики.

Для дослідження сучасної ситуації динамічної, поліфонічної та горизонтально-мережевої медіареальності, позбавленої виразних ознак структурної стійкості та універсальності, доречним буде змінити теоретичну оптику на більш чутливу до різномасштабності медіа-акторів та їх впливу, в розумінні не лише реалізації своєї символічної влади, як у Бурдьє, а і загалом продукування колективних зв'язків та відносин.

Таким інструментарієм є акторно-мережева теорія Бруно Латура, яка пропонує недUALістичний релятивістський підхід до розуміння агентності [2].

Медіа-актор, зокрема журналіст, як і будь який інший актор, є включеним у широке розмаїття практик та взаємозв'язків з іншими акторами, що здійснюють формоутворюючий на нього вплив. Таким чином, відмовляючись від заданого наперед ідеального уявлення про агентність в медіасфері, ми досліджуємо як ця агентність постає та реалізується в практиках та взаємозв'язках з іншими акторами.

Для дослідження та осмислення природи журналістської практики акторно-мережева теорія має великий евристично потенціал в її інтерпретації американським дослідником Гілом Еялом. Соціологія експертизи Еяла дозволяє розглянути журналістів не лише як статичних інституалізованих експертів, що володіють юрисдикцією на виробництво певного знання, а і як динамічних виробників цього знання – експертизи, що включає домовленості, пристрої, концепції та учасників необхідних для того, щоб твердження були сформульовані, відтворені та поширені як незмінні мобільні (*immutable mobile*) [3], форма та функції яких залишаються стабільними в різних контекстах та місцях.

Аналізуючи експертів, як це пропонує Бурдьє, можна побачити, як виробляються межі їх юрисдикції на виконання певних завдань. Натомість аналіз того, як виробляється експертиза, артикулює особливості виробництва експертних суджень, ідентифікуючи ті елементи всередині і зовні професійного поля, що підвищують спроможність оптимізувати виробництво експертизи [3].

Таким чином підхід Латура та Еяла дає змогу простежити як самі журналісти в своїй практиці інтерпретують загрози своїй професійній діяльності, та які інноваційні соціотехнічні агенти вони мобілізують для протидії цим загрозам та збереження мереж виробництва та поширення свого експертного знання.

Література:

1. Бурдьє П. О телевидении и журналистике. Москва, 2002. 160 с.
2. Latour B. Reassembling the social: an Introduction to actor-network theory. Oxford, 2005. 301 с.
3. Eyal G. For a Sociology of Expertise: The Social origins of the autism pandemic. *American Journal of Sociology*. 2013. Vol. 118, №4. P. 863-907.

АГЕНТИ ЗМІН В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІ ОСВІТИ – ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИКЛИКИ

Шевченко Світлана Леонідівна,

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник
Інституту соціології НАН України

Постановка проблеми. Станом на останній до-карантинний 2019-ий рік можна було казати про певні зміни, які відбуваються в полі освіти в Україні в напрямку зростання ролі громадянського

суспільства, гуманізації, євроінтеграції. Втім, політичні пертурбації з одного боку та карантинні обмеження, спричинені пандемією, з іншого – вимагають відрефлексувати поточний стан та напрямок змін, що відбуваються, та їхніх агентів.

Методологія дослідження. В 2019 р. була зроблена спроба окреслити важливі зміни в полі освіти, в тому числі такі як реформа НУШ, зростання приватного освітнього сектору, онлайн-освіта, безпечне шкільне середовище тощо [1]. Для соціологічного аналізу освітнього поля в Україні варто зафіксувати поточний стан цих показників та окреслити тенденції подальших змін.

Основні результати та висновки. Хоча приватні заклади середньої освіти все ще складають малу частку від усіх закладів (2,4%, з яких третина – у м. Києві), зберігається описана в 2019 р. тенденція розширення приватного сектору. Кількість учнів приватних шкіл зросла на 174,5% порівняно з 2014/15 н.р., вчителів – на 89,6%.

Нерідкою є ситуація, при якій діти ходять до безкоштовної державної школи, а в другу половину дня займаються з репетиторами, тобто, власне, отримують приватну освіту за індивідуальним планом. Ця ситуація потребує подальшого вивчення для оцінки кількості таких учнів та надавачів освітніх послуг.

Зростання запиту на продуману та якісну дистанційну освіту породжує сплеск пропозиції такого формату в приватному секторі. Для сімей, незадоволених якістю навчання у державних закладах та ціною – у приватних, приватна дистанційна освіта може стати прийнятним компромісним варіантом.

Важливо відзначити, що платоспроможність батьків не означає автоматично високої мотивації дітей до навчання. Таким чином, приватні школи на сьогодні поки що не є гарантом якісної освіти, вони, скоріше, виконують роль першопрохідців у розширенні можливостей для всього освітнього поля. І чим більше варіантів буде доступно родині для вибору (державна освіта, приватна, дистанційна, домашня із репетиторами, приватна із стипендією для обдарованих дітей тощо) освіти, тим краще.

Не всі власники дипломів педагога залишаються працювати в системі освіти. Як і в 2019 р., популярний у абітурієнтів напрям «освіта, педагогіка» є не покликанням або планом на подальшу роботу в державній освіті. Водночас, диплом педагога допоможе людині влаштуватися на роботу в приватний сектор, займатися репетиторством або доглядати за дитиною. Оскільки сектор приватної освіти розширюється (це також стосується дошкільної та позашкільної освіти), то попит на дипломованих педагогів, зростатиме, втім, в державних школах можна прогнозувати подальший дефіцит молодих викладачів. При цьому середній конкурсний бал на педагогічні спеціальності у ЗВО в 2020 р. нижче за загальний середній бал поданих заяв. Статистика вступу свідчить про те, що педагогічні спеціальності не завжди є вибором найкращих випускників шкіл.

Бурхливо розвивається сектор онлайн-освіти. Головним гравцем на полі української онлайн-освіти залишається проєкт Прометеус (Prometheus), який звітує про 1,5 млн слухачів, більше 200 курсів та 800 тис. виданих сертифікатів станом на травень 2021 р. Крім того, якщо раніше проєкт був повністю безкоштовним, то зараз там запроваджено деякі платні курси та корпоративне навчання.

Не можна оминати увагою такий ресурс як Youtube-канали («Цікава наука», «Клятий раціоналіст», «Твоя підпільна гуманітарка»). Автори цих каналів, безумовно, яскравий приклад агентів змін, чия завзятість не тільки сприяє зацікавленості школярів у науці, а й надихає інших на створення важливих освітніх проєктів, що загалом створює сприятливе середовище для розвитку освітніх інновацій.

Карантинні обмеження сприяли пошуку цифрових рішень для забезпечення доступу школярів до освіти. В грудні 2020р. МОН спільно з Мінцифри запустили платформу для дистанційного та змішаного навчання учнів 5-11 класів «Всеукраїнська школа онлайн» (ВШО). До створення платформи долучилися ГС «Освіторія», Фонд «Відродження», ЮНІСЕФ та інші партнери. Навесні 2021 р. було представлено мобільний застосунок ВШО для завантаження на смартфони.

Велика та довготривала реформа НУШ (Нова українська школа) була в пілотному режимі запроваджена в 2018 р. Випускник НУШ має бути, з точки зору авторів концепції, особистістю, патріотом та інноватором. Базисом для досягнення цієї мети є ключові компетентності та наскрізні вміння [2]. Контент-аналіз свідчить про гуманістичну спрямованість концепції. Комплексне моніторингове дослідження ефективності впровадження реформи НУШ, до якого було залучено учнів третіх класів загальноосвітніх, спеціалізованих та пілотних шкіл показало, що, по-перше, реформування шкільної освіти в бік її більшої гуманістичності, дитиноцентрованості та розвитку soft skills – справа не кількох років, це тривалий проєкт, який, втім, може давати деякі реальні результати вже за рік-два; по-друге, саме soft skills виявилися найбільш успішними вміннями учнів пілотних шкіл порівняно з не-пілотними, тоді як hard skills поки що більш успішно розвиваються в спеціалізованих школах. Є також структурні перешкоди впровадженню НУШ, як-от: наповнюваність класів або затримки із фінансуванням та надходженням обладнання [3].

Суперечливі уявлення батьків про реформу НУШ свідчать про те, що ймовірним є як підтримка, так і відторгнення її з боку батьків – залежно від пропагандистських зусиль влади. Загалом готовність батьків сприймати принципи НУШ (такі як педагогіка партнерства та повага до дитини) потребує подальшого уважного вивчення. В 2020-2021 рр. пандемія та карантинні обмеження, через які школярі змушені були

вчитися вдома, посунули НУШ в списку актуальних проблем, а це означає, що впровадження реформи зіткнеться із додатковими ризиками – в умовах пандемії та карантинних обмежень лобіювати принципи дитиноцентризму будуть лише поодинокі агенти.

Очевидно, що у вітчизняному полі освіти діє багато різних агентів, що, в умовах нестійкої інституційності та політичної нестабільності, дає можливості як для впровадження інновацій, так і до гальмування змін.

Література:

1. Шевченко С. Агенти змін у полі освіти: український вимір. *Соціальні виміри суспільства*. 2019. Випуск 11(22). С. 148-157.
2. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 25.05.2021)
3. Моніторинг НУШ. Результати та рекомендації. Перший етап, 2019-2020 рр. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/2021/Monitorynh/Monitorynh_vprovadzhennya_reformy_NUSH_rezultaty_ta_rekomendatsiyi_26_02.pdf (дата звернення: 25.05.2021)

АГЕНТНІСТЬ В ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОМУ ПОЛІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

Соболєва Наталя Іванівна,

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Інститутами інновацій в суспільстві виступають наука, ринок і освіта. Сучасне суспільство може розвиватися тільки тоді, коли в ньому створюються достатні умови для розвитку самої науки як найважливішої складової суспільної культури, оскільки рівень розвитку науки багато в чому визначає рівень розвитку суспільства в цілому. Наука пронизує всі сфери людської життєдіяльності, а ступінь її реального впливу на суспільне життя забезпечує або суспільний прогрес і провідне місце тієї чи іншої держави на світовій арені, або, навпаки, соціальну деградацію та перехід в розряд відсталих країн, що залежать від більш сильних суб'єктів глобальних світових процесів.

Думка щодо визнання жалюгідного стану української науки і її нездатності повноцінно виконати завдання, які стоять перед нею в справі державного будівництва та економічного підйому країни, вирішення найскладніших проблем, з якими зіткнулося наше суспільство, стало вже загальноприйнятним в громадському дискурсі. Критичні стріли і інвективи на адресу українських вчених і самого інституту науки в Україні – неефективність, відставання від західної науки і одночасно звинувачення в переважному слідуванні її ідеям і некритичному запозиченні технологій, наздоганяльна стратегія розвитку, слабкість соціально-інноваційного впроваджувального компоненту і т.ін. – не завжди справедливі. Проблема полягає не тільки в стані сьогоденної української науки, а ще й в тому, як саме суспільство, еліти і політики сприймають наукове знання і наскільки вони готові і здатні ефективно працювати з ним.

Соціальні очікування більшості населення зорієнтовані на безпосередні та негайні результати і практичні рекомендації, які самі ж вчені і повинні здійснювати. А політика держави і загальне ставлення суспільства до науки і вчених, що виразилося у відсутності належних інвестицій в науку, недостатньому матеріальному забезпеченні розвитку наукомістких технологій, орієнтації науки переважно на економіку, не уважності і недооцінки фундаментальних досліджень, низькому престижі професії вченого, відсутності гідного матеріальної винагороди за наукову працю, девальвації наукових звань – все це призвело до занепаду науки в Україні, відтоку багатьох видатних представників української науки і наукової молоді з країни.

При цьому оцінки наукових результатів, отриманих в різних галузях науки, і відповідно сприйняття представників цих галузей в суспільстві істотно відрізняється. До фахівців в галузі точних, природничих і технічних наук (біологія, хімія, фізика та ін.) ставлення в суспільстві набагато більш поважне, оскільки повсякденних знань у більшості пересічних людей недостатньо, щоб реально оцінити безпосередню цінність і ефективність нових результатів, отриманих на цих напрямках наукової діяльності. Вчені соціально-гуманітарного профілю, навпаки, часто сприймаються як соціальні базиски і нікчемні «нахлібники», від яких немає ніякої користі народному господарству. В силу цих обставин соціальні науки піддаються нещадній і найчастіше необгрунтованій критиці навіть з боку колег – «технарів».

Агенти змін в науці – наукові персони, групи, колективи, організації, інститути можуть брати як безпосередню участь в практиках перетворень (повноцінні учасники прийняття управлінських рішень на рівні суспільства), так і опосередковану участь (консультативна, експертна тощо), де вони виступають

скоріше як агенти впливу.

Головна функція вченого як агента соціальних змін полягає у виробленні спеціалізованого знання з урахуванням наукового розуміння соціальної реальності, обґрунтуванні цінностей, смислів і цілей розвитку і вдосконалення соціального порядку, тобто у творчій, концептуальній, світоглядній роботі, соціальному проектуванні, результатом якого є вироблення сценарних прогнозів розвитку та аналіз ризиків, створення національної моделі розвитку суспільства і ідеального образу майбутнього в чітко визначеному історичному і соціальному контексті і на довгострокову перспективу. Тому сфера відповідальності вченого в суспільстві – не виробництво матеріальних та інших благ, підвищення ефективності виробництва і технічне оновлення, і навіть не результат застосування своїх концепцій, відкриттів (цей результат залежить від багатьох інших людей, інституцій, суспільства в цілому), а теоретична обґрунтованість цілей і напрямів поступу суспільного розвитку, доповнена відповідальною оцінкою умов реалізації, відповідності технічним, економічним, соціальним, культурним можливостям застосування.

Науковці прагнуть максимально пропагувати і популяризувати роль науки в сучасному суспільстві, створюють масову наукову картину світу і розвивають інформаційно-технологічну культуру населення, однак при цьому часто роблячи ухил в бік формування технократичних ціннісних установок. У зв'язку з цим актуалізуються світоглядні питання гуманізації суспільства в цілому, що в свою чергу тягне за собою необхідність соціогуманітарної діагностики та експертизи технологічних проєктів. Відповідно, соціальні науки (як фундаментальні, так і прикладні) набувають все більшої значущості для вироблення науково-технологічної політики держави.

Соціальні науки, які продукують концепції сучасного суспільствознавства, грають найважливішу роль в практиці соціально-політичного проектування і управління, виконуючи не тільки традиційні для науки пізнавальні та світоглядні функції, а й інноваційно-проєктні. Успішні соціальні проєкти реформування в окремих країнах, що забезпечили в них не тільки економічний підйом, а й розвиток усіх сфер соціального буття, були підготовлені фахівцями в області саме соціальних наук, зокрема соціологів (післявоєнна Німеччина, «азійські тигри», сучасні скандинавські країни тощо). І навпаки, невдачі в реформуванні України і більшості інших пострадянських країн пояснюються насамперед слабо підготовленими, концептуально необґрунтованими проєктами перетворень, в яких не були опрацьовані різноманітні соціальні наслідки та ризики тих чи інших управлінських рішень, не враховано гуманітарну специфіку, особливості національної самосвідомості і менталітету, провідні чинники культури і мотивація поведінки людей конкретного суспільства, готовність населення до змін, а, значить, були обрані невірні цілі і неправильно розраховані стратегії вирішення суспільних проблем.

У числі пріоритетних напрямів науково-технічного розвитку та програм модернізації України, покликаних забезпечити нашій країні можливість трансферу з кола країн «третього світу» до клубу розвинених країн, гравців глобального рівня, практично не знаходиться місця наукам про суспільство. Крім цього слід зазначити такі фактори, що перешкоджають реалізації агентної функції соціальних наук, як ідеологічний сервілізм і затребуваність науки виключно у функції легітимації влади, а не власне в розкритті соціальної природи конфліктів і способів їх регулювання, орієнтація на владу як єдиного замовника наукових досліджень, незадіяність вчених в безпосередній підготовці соціальних проєктів розвитку суспільства та прийнятті відповідних управлінських рішень, відсутність інституційного запиту на соціальні дослідження, роз'єднаність і слабка консолідованість вчених-гуманітаріїв і загалом наукових співтовариств в Україні, низький рівень соціальної відповідальності перед суспільством. Кардинальні рішення, які визначають долю всього суспільства и держави, мають прийматися за участю науковців та представників багатьох інших спеціальностей, влади, політиків, чиновників та інших фахівців, покликаних забезпечити консенсус влади, бізнесу та суспільства з приводу базових інтересів в процесі вирішення проблем.

СЕКЦІЯ 32

БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА АДАПТАЦІЯ ПІДЛІТКІВ І МОЛОДІ В СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ

**БЕЗПЕКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА УБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ
ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ: ЕМПІРИЧНА ВЕРИФІКАЦІЯ ПОВСЯКДЕННИХ ПРАКТИК ТА
СТРАТЕГІЙ**

Калашнікова Людмила Володимирівна

доктор соціологічних наук, доцент, в/о професора кафедри соціології
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Для транзитивного суспільства характерні різноманітні зрушення, унаслідок яких постійно змінюються межі й форми безпечної життєдіяльності. Ці трансформації детермінують зміни суб'єктивних уявлень людей про безпеку/небезпеку життя, подекуди на протилежно діаметральні щодо тих, які існували на попередніх етапах. Іншими словами, особистість є відкритою системою щодо забезпечення своєї життєдіяльності, яка самостійно підтримує обмін енергією, інформацією в середовищі існування для підтримки своєї цілісності. Тому особливій актуальності набуває вивчення особливостей функціонування особистісної системи в точках біфуркації (небезпечні, надзвичайні чи екстремально-критичні ситуації, воєнні дії, катастрофи, пандемії тощо), коли за конкретних умов навіть незначний зовнішній вплив призводить до порушення стану ціннісно-орієнтаційної рівноваги й, як результат, до непередбачуваних наслідків особистісної поведінки.

Рівень безпеки життєдіяльності визначається як зовнішніми об'єктивними чинниками, так і внутрішніми характеристиками особистості (стать, вік, освіченість, досвід, вплив соціального оточення), які неоднаково корелюють із зовнішніми впливами й потребою забезпечення життя. Нано- і мікрорівні безпеки життєдіяльності регулюються екзистенційними потребами, які є основою резерву безпеки в тих ситуаціях, за яких суспільно прийнятні способи її досягнення недоступні. Тим самим, надаючи змогу особистості одночасно виступати як об'єктом, так і суб'єктом безпеки життєдіяльності. Особистість здатна виявляти свій безпековий потенціал на всіх рівнях забезпечення життєдіяльності, використовуючи його лише у власних егоїстичних намірах, на благо або ж усупереч іншим. Основою безпекового потенціалу є суб'єктивність – ставлення особистості до самої себе як до суб'єкта, що активно діє. Суб'єктивна оцінка рівня безпеки життєвого простору є необхідною, проте недостатньою, адже, крім рівня тривожності, соціального самопочуття, настроїв, доречно вивчати готовність особистості до конкретних дій в умовах відносної депривації життєвих потреб.

У межах опитування громадської думки «Функціонування безпекового середовища міст Півдня України», що було реалізовано Миколаївським центром соціологічних досліджень в обласних центрах Південного регіону (з 24 вересня до 6 жовтня 2018 р.; вибіркова сукупність – 801 особа, вибірка багатоступенева, районована, квотна з неповторним випадковим відбором респондентів). За результатами дослідження з'ясовано, що 44,5% опитаних покладають відповідальність за забезпечення власного життя на інших. У містян доволі високі очікування від інших: соціальних інституцій, організацій, груп, конкретних осіб, – на кого вони перекладають відповідальність (табл. 1). Поведінкові реакції на виклики й загрози безпеці життєдіяльності виражені переважно як пасивність, апатичність.

Таблиця 1

**Розподіл відповідей респондентів на питання «На Вашу думку, від чого, у першу чергу, залежить
убезпечення Вашої життєдіяльності?», % від загального числа опитаних**

<i>Варіанти відповідей</i>	<i>%</i>
Здебільшого від інших людей	15,3
Деякою мірою від мене, але більшою мірою від інших людей	29,2
Однаковою мірою від мене й від інших людей	30,1
Більшою мірою від мене, ніж від інших людей	13,8
Здебільшого від мене	11,5
Важко відповісти	0,1

Використання проективних питань надало змогу визначити, наскільки усвідомлено особистість сприймає все те, що з нею відбувається, має можливість переносити свій життєвий досвід на спроектовані ситуації. У цьому випадку проективна методика орієнтована на визначення безпекового потенціалу для його подальшої корекції шляхом розвитку значущих компетенцій.

Таблиця 2

**Розподіл відповідей респондентів за віком на питання «Якими будуть Ваші перші дії, у разі реальної загрози Вашому життю і здоров'ю?»,
% від загального числа опитаних у соціальних групах**

Варіанти відповідей	Вік респондентів				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старше
Буду вирішувати проблему сам(а), іншого виходу немає	19,4	17,3	16,6	8,7	6,4
Звернусь по допомогу до родичів, друзів, знайомих, які зможуть мене захистити	30,8	22,4	19,9	18,2	13,3
Звернусь до відповідних державних органів, що забезпечують безпеку	48,4	58,8	61,8	71,1	74,0
Важко відповісти	1,4	1,5	1,7	2,0	2,7

Більшість опитаних виявляють поміркований фаталізм, який посилюється з віком. Якщо в молодіжній когорті кількість занепокоєних (44,2%) і тих, хто має намір активно діяти (48,1%), майже однакова, то з-поміж людей похилого віку число тих, хто готовий активно протистояти небезпекам (25,9%), утричі менше, ніж тих, хто вважає що від них у цьому житті нічого не залежить (70,1%). Так само, як і віра у власні сили, з віком згасають й оптимістичні сподівання щодо можливості отримати допомогу з боку родичів, друзів, знайомих, усе більше сподівань на відповідні державні інституції, що забезпечують безпеку. Кількість молодих людей віком 18-29 років, що здатні вирішувати проблеми самостійно, становить 19,4%, тоді як у групі 60+ із такою самою життєвою позицією вже втричі менше (табл. 2).

Якщо ж говорити про конкретні напрями взаємодії, що спрямовані на запобігання загрозам та мінімізацію їх наслідків, більшість респондентів готова виявляти активність, насамперед, у тих сферах повсякденного життя, де вони в змозі здійснювати контроль. Крім того, сумарно кількість тих містян, для яких прийнятні форми індивідуальної участі (поширення інформації про явні загрози, надзвичайні ситуації, безпосередня добровільна участь у роботі державних органів із забезпечення безпеки життєдіяльності на волонтерських засадах) більша, ніж тих, хто покладає надії на колективні заходи (табл. 3).

Таблиця 3

**Розподіл відповідей респондентів на питання «Які форми співучасті у діяльності співробітників державних органів, що забезпечують безпеку життєдіяльності, для Вас є найбільш прийнятними?»,
% від загального числа обраних варіантів відповідей**

Варіанти відповідей	%
Поширення інформації про явні загрози, надзвичайні ситуації	28,1
Безпосередня добровільна участь у роботі державних органів із забезпечення безпеки життєдіяльності на волонтерських засадах	13,6
Розробка й реалізація соціальних проєктів з актуальних питань безпеки міського простору	19,3
Участь у громадській експертизі проєктів з питань безпеки життєдіяльності	18,5
Інше (вказіть)	3,1
Не бажаю брати участі в діяльності державних органів, що забезпечують безпеку життєдіяльності	13,5
Важко відповісти	3,9

Таблиця 4

Розподіл відповідей респондентів на питання «На що Ви готові заради того, щоб убезпечити себе від найбільш імовірних загроз?», % від загальної кількості опитаних

Варіанти відповідей	Вже це роблю	Я маю намір це робити	Ні, не готовий(а) до таких дій	Важко відповісти
Готовий(а) взяти всіх необхідних заходів, щоб уберегти власне життя і здоров'я	41,4	24,1	28,0	6,5
Готовий(а) взяти всіх необхідних заходів, щоб уберегти своїх близьких, знайомих, друзів	38,3	30,8	24,4	6,5
Готовий(а) взяти всіх необхідних заходів, щоб уберегти населення міста, в якому живу	5,3	22,8	65,3	6,6
Не готовий(а) діяти самостійно, проте приєднаюсь до «команди рятівників»	8,1	21,0	64,2	6,7
Не бачу сенсу щось робити, варто перечекати до кращих часів	21,3	9,7	62,6	6,4

Ситуація пояснюється, з одного боку, низьким рівнем як горизонтальної, так і вертикальної довіри, з іншого – невпевненістю у власних силах протистояти зовнішнім щодо конкретної особистості загрозам (безробіття, зубожіння, злочинність, забруднення навколишнього середовища тощо). Відносно високий рівень безпекового потенціалу виявляють 41,4% опитаних, які вже вживають усіх необхідних заходів, щоб уберегти власне життя й здоров'я, ще 24,1% мають наміри це зробити. Більше ніж третина опитаних (38,3%) вживають усіх необхідних заходів, щоб уберегти життя своїх близьких, знайомих, друзів, і ще майже скільки ж респондентів (30,8%) готові до реалізації активних дій у цьому напрямі (табл. 4).

Щодо оцінки готовності до конкретних дій захисту від загроз зауважимо, що кожен другий інформант намагається уникати небезпечних місць, кожен десятий респондент застосовує активні способи самозахисту (володіє навичками самозахисту чи має із собою засоби самозахисту). Проте спостерігаються певні гендерні відмінності, адже чоловіки вважають себе більш захищеними, ніж жінки. Як бачимо, суб'єктивний рівень безпеки актуалізується в соціальному просторі в ході різних форм активності особистості. Убезпечуючи власне життя, людина планує стратегії поведінки, організовує свої бажання, почуття й розум, активно діє, перетворюючи небезпеки на чинники розвитку.

Аналіз емпіричних даних засвідчує наявність високого рівня поінформованості, комунікабельності й освіченості як базових складових безпекового потенціалу, який властивий 2/3 опитаних. Лише третина містять здатна приймати ситуативні проміжні рішення, активно діяти заради інших, володіючи такими складовими, як інтелектуальність та самоорганізація. Ці властивості особистості як системи забезпечення життєдіяльності тісно взаємопов'язані й можуть бути використані для обґрунтування напрямів удосконалення механізмів саморегуляції.

Таким чином, безпека життєдіяльності особистості визначається, з одного боку, здатністю протидіяти загрозам, небезпекам, з іншого – умінням не створювати невизначеності й уникати її. Прагнення особистості проявити для себе цю ситуацію, зробити її більш зрозумілою, передбачуваною пов'язане з ризиком. Адже в разі обмеження свободи, здійснення вибору фактично зводиться до особливого процесу самопізнання. Оцінювання людиною власної здатності до реалізації вольового акту є своєрідною спробою випробувати себе ризикованою дією. Тим самим схильність до ризику (ризикованість) у її позитивному прояві можна розглядати як таку субвластивість безпекового потенціалу, як життєорганізованість.

ОСВІТНІ РИЗИКИ У КОНТЕКСТІ ПАНДЕМІЇ COVID-19: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

Грбовець Ірина Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціології та масових комунікацій Криворізького державного педагогічного університету

Черноус Людмила Сергіївна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та масових комунікацій Криворізького державного педагогічного університету

В сучасному суспільстві неможливо дистанціюватися від ризиків, зокрема і в сфері освіти, оскільки саме суспільство є генератором ризиків. Специфіка сучасного ризику полягає в тому, що «небезпечна реальність прихована від сприйняття», оскільки на рівні буденної свідомості небезпека може не сприйматися [1, с. 101]. Тому, розглядаючи ризикогенні освітні процеси неможливо не враховувати положення теорії «суспільства ризику» та «цивілізації ризику». Розробка підходів до ідентифікації освітніх ризиків людського розвитку та їх класифікація вимагає, насамперед, усвідомлення значущості соціального інституту освіти, що нерозривно пов'язаний із ключовими сферами життєдіяльності суспільства та, одночасно, є провідним фактором соціального прогресу. На глобальному рівні здобуття освіти визнано фундаментальним правом людини [2], одним із основних засобів утвердження глибшої та більш гармонійної форми людського розвитку, що сприяє зменшенню бідності, соціального виключення, необізнаності, утисків та ворожнечі [3, с. 11].

У контексті людського розвитку освіта – його базовий елемент. Окремі освітні характеристики населення країн світу є постійними складовими Індексу людського розвитку, незважаючи на його неодноразову модифікацію упродовж 1991–2020 років. Разом із цим, концепція людського розвитку зміст поняття «освіта» трактує набагато ширше, ніж «грамотність», «освітній рівень» чи «тривалість навчання». У Доповідях про людський розвиток (1991–2020) зазначено, що освіта збільшує багатство, цінність та гідність людського життя, найбільшою мірою формує суспільство знань, зміцнює соціальну, культурну та духовну згуртованість людей, зменшує прояви дискримінації та небезпеки, посилює конкурентоспроможність тощо, отже – розглядається як основний засіб розширення можливостей і вибору людини [7].

Право на освіту є одним із основоположних прав, яке забезпечується та регламентується всіма державами. Але в умовах пандемії Covid-19 з оголошенням карантину реалізація цього права опинилася під загрозою у всьому світі. За словами генеральної директорки ЮНЕСКО Одрі Азулай (березень 2020 року),

масштаби нинішніх обмежень у галузі освіти у всьому світі є безпрецедентними, і їхнє збереження загрожуватиме забезпеченню права на освіту [4]. За даними ЮНЕСКО, станом на початок квітня 2020 року всі школи було закрито у 191 країні світу, де мешкають понад 90% усіх учнів/учениць планети [5]. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 211 від 11 березня 2020 року на всій території країни впроваджувався карантин і з 12 березня 2020 року закрилися всі заклади освіти [6].

Міністерство освіти і науки України виявилось неготовим до викликів, пов'язаних з карантинними обмеженнями, та організацією дистанційного навчання. Про це неодноразово з'являлися повідомлення у медіа усіх рівнів: починаючи від загальнонаціональних і закінчуючи групами у соціальних мережах. Головними темами таких публікацій у квітні-травні 2020 року були скарги батьків на відсутність онлайн-уроків, неадекватні вимоги вчителів щодо швидкості виконання завдань, відсутність доступу до інтернету та засобів навчання (комп'ютерів, ноутбуків, планшетів, мобільних телефонів) у деяких учнів, особливо коли у сім'ї кілька дітей шкільного віку, сім'я знаходиться у складних життєвих обставинах, в тому числі через втрату батьками роботи або постійного доходу, що критично обмежило ресурси для забезпечення потреб дітей в таких родинах.

На неналежні умови організації праці в умовах карантину скаржилися і вчителі: вони не були забезпечені ані засобами для облаштування робочого місця вчителя в умовах дистанційного та змішаного навчання, ані методиками такого навчання, що опосередковано стало причиною неналежного рівня надання освітніх послуг чим порушувалися права дитини на освіту.

Початок нового 2020-2021 навчального року не приніс очікуваних змін в організацію освітнього процесу. Лише з 16 жовтня 2021 р. набуло чинності розроблене в МОН Положення про оновлені умови організації дистанційного навчання [8]. «Цей документ був радше запізнілим реагуванням, адже був випущений більш ніж через місяць після початку нового навчального року і містив короткі пояснення організаційних процесів дистанційної освіти. Натомість в ньому, на думку аналітиків центру «Cedos», бракувало методичних рекомендацій щодо проведення дистанційної освіти для різних типів закладів [9]. Відтак, результати опитувань, проведених Державною службою якості освіти [10] та освітнім омбудсменом [11], виявили наступні найважливіші проблеми, пов'язані з порушенням права дитини на освіту (організаційні, навчальні, психоемоційні, технічні):

- не завжди якісну організацію дистанційного навчання (часто завдання просто розміщуються на сайті або надсилаються, написані від руки, без жодної комунікації з вчителем, відсутність завдань узагалі, велика частка навчального матеріалу, винесена на самостійне опрацювання, неузгодженість телеуроків з навчальною програмою);
- низьку мотивацію до навчання та невміння частини школярів навчатися самостійно, брак спілкування з ровесниками та вчителями;
- часткову або повну відсутність належного технічного обладнання для навчання, відсутність чи застарілість необхідного програмного забезпечення;
- боротьбу між членами родини за доступ до технічного обладнання, що призвело серед іншого до підвищення психоемоційної напруженості та зростання насилля у сім'ях;
- відсутність інтернет-зв'язку або його неналежний рівень якості.

Часто, посилаючись на статтю 55 Закону України «Про освіту», на батьків покладається відповідальність за реалізацію права на освіту, адже вони повинні «сприяти виконанню дитиною освітньої програми та досягненню дитиною передбачених нею результатів навчання» [12], проте там не зазначено обсяги такого «сприяння». Тож, на нашу думку, обов'язок з забезпечення технічними засобами навчання, як і якісним інтернет-зв'язком як умовами реалізації права на освіту не можна перекладати на батьків, особливо в умовах погіршення матеріального стану багатьох сімей через Covid-19. Показовим тут видається випадок притягнення до адміністративної відповідальності матері за неналежне виконання батьківських обов'язків (ч. 2 ст.184 КУпАП), тому що її син не відвідував дистанційних уроків через відсутність удома інтернету [13]. Разом з тим, держава не передбачає можливості надання у безоплатну оренду відповідної техніки, безкоштовного або пільгового підключення до мережі Інтернет.

Нагадаємо, що сучасне тлумачення людського розвитку спирається на такі три його компоненти [7]:

- 1) добробут (розширення реальних свобод людини);
- 2) розширення прав та можливостей, агентність (можливість дій та отримання цінних результатів задля «створення» власної долі, зміцнення можливостей вибору, розширення психологічної суб'єктності людей, сприяння соціальним компетенціям);
- 3) справедливість (підвищення соціальної справедливості, забезпечення сталості результатів, повага до прав людини, досягнення інших цілей суспільства, зокрема збереження обмежених ресурсів планети для прийдешніх поколінь).

Також варто зазначити, що концепція людського розвитку:

- 1) постійно акцентує увагу на значущості освіти та цінності знань для сучасної людини, оскільки освіта визнається одним із базових елементів людського розвитку і залишається однією з констант його вимірювання;

2) пропонує розширити функції освіти з метою більш повної реалізації свобод та можливостей людей, забезпечення сталості та життєстійкості розвитку [14].

Таким чином, в умовах пандемії Covid-19 було порушено основне право людини – право на освіту, що критично позначилося на Індексі людського розвитку і привело до посилення ризикогенних освітніх процесів. Індивідуалізація відповідальності за ризик, яку запровадили під час пандемії, означає, що проблема виживання в умовах нових ризиків і розплата за їх наслідки набувають на даному етапі яскраво виражений індивідуально-особистісний характер, що виключає прояв усякої колективності. Під впливом ідеологій індивідуалізму держава відмовляється брати на себе відповідальність за контроль і регулювання ризиків, зокрема і в системі освіти. В умовах глобалізації руйнуються соціальні зв'язки, які в традиційних і індустріальних суспільствах виконували функції формування соціального порядку: надавали людині стабільність, почуття надійності буття, впевненості в майбутньому і захищеності, разом з тим сковуючи її ініціативу та обмежуючи свободу.

Література:

1. Горбняк О. Політичний ризик та його фактори. *Політологічні студії: зб. наук. пр.* 2010. С. 101-106.
2. The Universal Declaration of Human Rights / United Nations General Assembly, 1948. URL: <http://www.un.org/en/universal-declaration-humanrights/index.html> (accessed: 25 May 2021).
3. Delors J. Learning: The Treasure Within / Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century (highlights), 1996. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001095/109590eo.pdf> (accessed: 21 May 2021).
4. Из-за коронавируса у более 290 миллионов учеников нет доступа к образованию – ЮНЕСКО. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-society/2890477-izzakoronavirusa-u-bolee-290-millionov-ucenikov-net-dostupa-k-obrazovanuu-unesko.html> (дата обращения: 19.05.2021).
5. COVID-19 Education Response Preparing the reopening of schools. Resource paper. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373401?web=1> (accessed: 21 May 2021).
6. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Постанова Кабінету Міністрів (КМУ) № 211 від 11 березня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.05.2021).
7. United Nations Development Programme: Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org/en/reports> (accessed: 21 May 2021).
8. Деякі питання організації дистанційного навчання. Наказ МОН України №941/35224 від 8 вересня 2020 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyakipitannya-organizaciyi-distancijnogo-navchannya-zareyestrovano-v-ministerstviyusticiyi-ukrayini-94735224-vid-28-veresnya-2020-roku> (дата звернення: 20.05.2021).
9. Назаренко Ю., Сирбу О., Когут І. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії. URL: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii/> (дата звернення: 20.05.2021).
10. Аналітична довідка щодо організації дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти в умовах карантину (за результатами онлайн-анкетування учасників освітнього процесу). URL: <https://cutt.ly/ybzN5ke> (дата звернення: 21.05.2021).
11. Результати опитування батьків «Навчання дітей під час карантину». URL: https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannia22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf?fbclid=IwAR0BgrSNMqPNlnklz7L9shTfYVNtTNUQ80gTcUIOdGnPa_btyzdKLICFvHw (дата звернення: 21.05.2021).
12. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.05.2021).
13. У Шумській судили маму, яка не підключила інтернет і син пропустив дистанційне навчання. URL: <https://cutt.ly/0bz8syW> (дата звернення: 22.05.2021).
14. Хмелевська О. М. Освітні ризики у контексті людського розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3 (28). С. 145-157.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ КИЇВСЬКИХ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

Бова Андрій Андрійович

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідного відділу
Державного науково-дослідного інституту МВС України

Беленок Олексій Андрійович

науковий співробітник відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України

Пандемія COVID-19 кинула виклик звичному способу життя мільйонів людей, змусила українців, як і громадян усього світу, радикально змінити свої повсякденні практики. Нова ковід-реальність посилює

необхідність вивчення змісту та структури повсякденної діяльності населення та характеру її змін у різних сферах буття. Інтернет-опитування «Студентська молодь міста Києва в умовах коронакризи» було проведене з 24 лютого по 18 квітня 2021 року колективом авторів у складі О. Беленка, А. Бови, Т. Коломієць та І. Мацко-Демиденко. Його учасниками стали 253 студенти (48,2% – юнаків та 51,8% – дівчат) Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Час проведення опитування повністю збігся з адаптивним карантинном, до якого Україна повернулася з 24.02.2021 через третю хвилю епідемії, а також частково – з жорстким локдауном за вимогами карантину «червоної зони» у м. Києві із закриттям метрополітену (з 5 по 30 квітня 2020).

Зміни в повсякденному житті студентів ми поділили на позитивні та негативні, їм відповідали два окремих запитання в анкеті.

Загальний розподіл відповідей респондентів на запитання «Яким чином змінилося Ваше повсякденне життя в період епідемії в позитивних аспектах?», а також розподіл залежно від статі та віку респондентів наведений у табл. 1.

Таблиця 1

Позитивні зміни в повсякденному житті студентів за їхніми самооцінками в період пандемії, %

Варіанти відповідей	Стать		Вік		Загалом
	чол.	жін.	<17-18 років	19-24> років	
став/ла досхочу висипатися	54,9	46,6	46,2	56,5	50,6
опанував/ла у карантин додаткові професійні навички	39,3	31,3	32,4	38,9	35,2
передивився/лася купу серіалів	24,6	44,3	33,8	36,1	34,8
прочитав/ла книжки, на які раніше не вистачало часу	30,3	37,4	37,9	28,7	34,0
стало відчутно легше навчатися завдяки дистанційній формі	51,6	48,9	54,5	44,4	50,2
регулярно займався/лася фізкультурою, зміцнив(ла) здоров'я	31,1	29,8	31,0	29,6	30,4
став/ла частіше вживати вітаміни	20,5	21,4	15,9	27,8	20,9
суттєво зекономив/ла на транспортних витратах	54,1	57,3	55,9	55,6	55,7
став/ла значно більше ходити пішки	16,4	26,0	20,7	22,2	21,3
кардинально змінив/ла зовнішній вигляд	8,2	18,3	14,5	12,0	13,4
став/ла більше цінувати людські стосунки, взаємодопомогу	36,9	50,4	40,7	48,1	43,9
<i>n</i>	122	131	145	108	253

З табл. 1 вбачається, що до трійки позитивів карантину, за відповідями студентів, потрапили суттєва економія на транспортних витратах (55,7%), нелімітований сон (50,6%), полегшення в навчанні, завдяки дистанційній формі (50,2%). Зафіксовано деякі гендерні та вікові відмінності повсякденних практик у період карантинних обмежень. Наприклад, дівчата частіше, ніж юнаки, зізнавалися, що приборкати тривожні думки під час вимушеного усамітнення допомагали: перегляд серіалів (44,3% і 24,6% відповідно), а також читання книжок, на які раніше не вистачало часу (37,4% і 30,3% відповідно). Про те, що стали досхочу висипатися, йшлося в 56,5% анкет 19-24-річних респондентів і 46,2% – 17-18-річних.

Між позитивними оцінками студентів університету змін, що відбулися в повсякденному житті під час епідемії, виявлені такі кореляційні закономірності.

Особи, які зазначили, що їм стало відчутно легше навчатися завдяки дистанційній формі, часто досхочу висипалися ($r=0,296$, $p<0,001$), опанували додаткові професійні навички ($r=0,154$, $p=0,014$), регулярно займалися фізкультурою, зміцнили здоров'я ($r=0,126$, $p=0,045$). Своєю чергою, індивіди, котрі більш, ніж в доковідний період займалися фізкультурою, частіше відмічали, що стали значно більше ходити пішки ($r=0,138$, $p=0,029$), більше цінувати людські стосунки, взаємовідносини ($r=0,194$, $p=0,002$).

Варто зазначити, що оволодіння в карантин додатковими професійними навичками залежало від локусу контролю індивідів, що фіксувався за допомогою запитання «Як Ви вважаєте, від чого здебільшого залежить те, як складається Ваше життя?» ($n=248$). Так, серед екстерналів (респондентів, які обрали альтернативи «здебільшого від зовнішніх обставин» або «деякою мірою від мене, але більше від зовнішніх обставин» ($n=32$)), використали час із користю для професійного саморозвитку – 28,1%, серед проміжної категорії («однаковою мірою від мене і від зовнішніх обставин» ($n=98$)) – 27,6%, а серед інтерналів (альтернативи «більшою мірою від мене, ніж від зовнішніх обставин» або «здебільшого від мене» ($n=118$)) – 35,1%.

Серед осіб, котрі мешкали в гуртожитку ($n=32$), 68,8% відмітили, що їм стало легше навчатися, завдяки дистанційній формі, серед тих респондентів, котрі проживали в іншому місці ($n=221$), аналогічної думки дотримувалося 47,5%.

Опанування додаткових навичок, чому, як було зазначено вище, посприяв перехід на дистанційну форму навчання, також пов'язане з регулярним заняттям фізкультурою, зміцненням здоров'я ($r=0,268$, $p<0,001$) та значно більшим пересуванням пішки ($r=0,182$, $p=0,004$).

Збільшення часу на читання книжок прямо пов'язане з переглядом серіалів ($r=0,212$, $p=0,001$) та

зворотно – із повноцінним сном ($r=-0,175$, $p=0,005$). Любителі книгочитання частіше відмічали, що стали більше ходити пішки ($r=0,156$, $p=0,013$).

Загальний розподіл відповідей студентів на запитання «Яким чином змінилося Ваше повсякденне життя в період епідемії в негативних аспектах?», а також розподіл залежно від статі та віку респондентів наведений у табл. 2.

З табл. 2 вбачається, що серед відповідей, які зустрічалися частіше, фігурують такі: «втомився/лася від карантинних обмежень» (62,5%) і «стало менше цікавого дозвілля» (61,7%). Про втому від карантинних обмежень частіше йшлося в анкетах дівчат, ніж юнаків (69,5% і 54,9% відповідно). Дівчата також частіше за юнаків відмічали неможливість виїхати за кордон як ваду ковідного способу життя (47,3% і 32,8% відповідно).

Таблиця 2

Негативно зміни в повсякденному житті студентів за їхніми самооцінками в період пандемії, %

Варіанти відповідей	Стать		Вік		Загалом
	чол.	жін.	<17-18 років	19-24> років	
істотно погіршилося матеріальне становище	8,2	11,5	9,0	11,1	9,9
стало важко ділити житловий простір з іншими особами	27,9	35,9	35,2	27,8	32,0
стало менше цікавого дозвілля	59,8	63,4	63,4	59,3	61,7
дещо запустив(ла) здоров'я через побоювання звертатися до лікарів	14,8	8,4	9,0	14,8	11,5
стало важче познайомитися з особою протилежної статі	34,4	23,7	32,4	24,1	28,9
став/ла більше вживати алкогольні напої	11,5	13,0	13,8	10,2	12,3
не мав/ла змоги виїхати за кордон	32,8	47,3	35,2	47,2	40,3
втратив/ла додатковий підробіток	5,7	12,2	8,3	10,2	9,1
з'явилася зайва вага	24,6	30,5	22,1	35,2	27,7
втомився/лася від карантинних обмежень	54,9	69,5	64,8	59,3	62,5
з'явилися страхи, тривожність, хронічне безсоння	18,9	29,0	29,0	17,6	24,1
не мав/ла повноцінного літнього відпочинку	28,7	34,4	34,5	27,8	31,6
<i>n</i>	122	131	145	108	253

Натомість юнаки частіше констатували, що під час карантину стало важче познайомитися з особою протилежної статі (34,4% проти 23,7% відповідно). Зайва вага з'явилася в 35,2% старшокурсників і 22,1% першокурсників, однак новачки частіше, ніж бувалі студенти, фіксували в себе появу страхів, тривожності, хронічного безсоння (29% проти 17,6% відповідно).

Між негативними аспектами зміни повсякденного життя студентів виявлено, зокрема, такі кореляційні взаємозв'язки:

Респонденти, котрі відмітили істотне погіршення матеріального становища, очікувано частіше скаржилися на втрату додаткового підробітку ($r=0,310$, $p<0,001$). Зменшення матеріального рівня статистично значущо було пов'язане з тим, що індивіди також запустили своє здоров'я ($r=0,172$, $p=0,006$) та набрали зайву вагу ($r=0,15$, $p=0,017$). Втрата додаткового підробітку студентської молоді взаємопов'язана зі зменшенням цікавого дозвілля ($r=0,165$, $p=0,009$).

Особи, котрі втомився від карантинних обмежень, відмітили також зменшення цікавого дозвілля ($r=0,312$, $p<0,001$), брак повноцінного літнього відпочинку ($r=0,159$, $p=0,011$), появу страхів, тривожності, хронічного безсоння ($r=0,170$, $p=0,007$). Останній прояв емоційної нестабільності був пов'язаний зі складністю знайомств з особами протилежної статі ($r=0,192$, $p=0,002$) та більшим порівняно з доковідним періодом вживанням алкогольних напоїв ($r=0,128$, $p=0,043$).

Характерно, що серед осіб, які проживали в гуртожитку ($n=32$), 25% відмітили збільшення вживання алкоголю. Серед тих, хто мешкав в іншому місці ($n=221$), таких виявилось лише 10,4%.

Вибір альтернативи щодо браку повноцінного літнього відпочинку взаємопов'язаний із вибором альтернативи щодо відсутності змоги виїхати за кордон ($r=0,221$, $p<0,001$) та зменшенням цікавого дозвілля ($r=0,134$, $p=0,033$).

Певні негативи від обмежень, спричинених епідемією коронавірусу, взаємопов'язані з позитивними оцінками певних змін повсякденного буття.

Так, зокрема, особи, котрі стали досхочу висипатися, меншою мірою зазначали, що вони втомився від карантинних обмежень ($r=-0,162$, $p=0,01$), та вказували на появу симптомів страху, тривожності, безсоння ($r=-0,256$, $p<0,001$). Своєю чергою зафіксовано, що більш виражена емоційна нестабільність має прямий кореляційний зв'язок із більшим цінуванням людських стосунків ($r=0,172$, $p=0,006$), зміною зовнішнього вигляду ($r=0,130$, $p=0,039$) та зворотній – з опануванням відповідних професійних навичок ($r=-0,125$, $p=0,047$). На фоні втоми від карантинних обмежень студенти стали більше цінувати людські стосунки ($r=0,159$, $p=0,011$).

Попри те, що деякі молоді люди не змогли виїхати за кордон, вони в той самий час знайшли прийнятні заняття і вдома: опанували додаткові професійні навички ($r=0,255$, $p<0,001$), передивилися купу серіалів ($r=0,127$, $p=0,043$), прочитали книжки ($r=0,159$, $p=0,011$), стали більше ходити пішки ($r=0,181$, $p=0,004$).

Істотне погіршення матеріального становища студентів, радше за все, дало змогу їм знайти час для перегляду низки серіалів ($r=0,148$, $p=0,019$), відволіктися у такий спосіб від переживань і негараздів.

Деяким студентам у період карантинних обмежень стало легше навчатися та в умовах форс-мажору їм не складало проблеми познайомитися з однолітками протилежної статі ($r=-0,133$, $p=0,034$). При дистанційній формі навчання не виникало також особливих побоювань звертатися до лікаря ($r=-0,138$, $p=0,028$).

Особи, які регулярно займалися фізкультурою та зміцнили здоров'я в період карантину, не були схильні обирати альтернативи щодо нехтування своїм здоров'ям ($r=-0,157$, $p=0,012$) та щодо браку літнього відпочинку ($r=-0,136$, $p=0,031$). Активне ходіння пішки сприяло тому, що студенти не набирали в період карантину зайвої ваги ($r=-0,128$, $p=0,042$).

Київські студенти, яким було важче познайомитися з особами протилежної статі, стали більше цінувати людські стосунки ($r=0,158$, $p=0,012$).

Таким чином, в екстремальній ситуації коронакризи, до закінчення якої ще далеко, існування людини виходить за межі звичного повсякденного життя, на очах формується нова соціальна реальність. На соціетальному рівні пандемія COVID-19 змушує переосмислити панівну модель неолібералізму та спроектувати контури нового суспільного устрою. На індивідуальному рівні підступна хвороба актуалізує запит на вміння перебудувати свій спосіб життя, діяльність, поведінку, спілкування без шкоди для психічного та фізичного здоров'я, структурувати по-новому свій робочий та вільний час.

БУЛІНГ – СТРУКТУРА: СПРОБА АНАЛІЗУ ПОВЕДІНКОВИХ МОДЕЛЕЙ

Дікова-Фаворська Олена Михайлівна

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
КЗ «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради

Однією з головних вимог в організації сучасного формату освітнього процесу є забезпечення безпечного освітнього середовища. Відповідно до статті 53 Закону України «Про освіту» окреслено право здобувачів освіти на:

- безпечні та нешкідливі умови навчання, утримання і праці,
- повагу людської гідності,
- захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти [1].

Законодавчо підтверджено державні гарантії на гідне життя, повагу, можливості для самореалізації, рівність усіх суб'єктів освітнього процесу у доступі до якісної освіти, що має надаватися у безпечний спосіб. Проте, результати дослідження «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді (НБSC)», що представлені ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» у 2018 та 2021 роках, свідчать про тенденції щодо поглиблення та поширення явища булінгу в закладах освіти [2, 3].

Булінг, зазвичай розглядається як фізична та психологічна (в усіх її різновидах) форми знущання, цькування та переслідування, проте в сучасному світі він набуває нових форм прояву. Зокрема розвиток технологій, їх доступність формує умови для кібербулінгу, який розглядається як сплановані агресивні дії, що систематично здійснюються індивідом, рідше групою, протягом певного часу з використанням цифрових технологій. Зазвичай кібербулера важко персонізувати, тому що він діє або анонімно, або під вигаданим ніком (псевдонімом). Кібербулінг – проблема, що охопила світ. Він може мати руйнівні наслідки для дітей та молоді, призводити до негативних наслідків, включаючи суїцидальні прояви.

Досліджуючи феномен булінгу та кібербулінгу необхідно розуміти структуру цього соціального явища, природу її формування, мотивацію долучення до агресивних дій щодо «жертви» цькування, передумови створення «мішені» булінгу, фігури кривдника (агресора) та «жертви» тощо.

З метою дослідження поведінкових моделей булінг-структури було проведено 4 фокусовані групові дискусії з керівниками-директорами та заступниками директорів з виховної роботи закладів середньої освіти Житомирської та Одеської областей (N=42) в термін з квітня по червень 2021 року. На обговорення учасникам фокус-групи було запропоновано блоки запитань, пов'язаних з вивченням характеристик

агресора (ініціатора), мішені булінгу (жертви), групи супроводження.

Агресор відрізняється потужною потребою у владі, бажанням мати вплив на інших, відчувати підкорення слабших. Серед інших характерних рис маємо відзначити його імпульсивність, низький поріг емпатії. У агресорів простежується схильність до провокаційної, агресивної поведінки, яка не обмежується ставленням до однолітків, вона поширюється на дорослих, зокрема на батьків та вчителів [6].

Вивчаючи фігуру ініціатора переслідування та знущань, учасники фокусованої групової дискусії висловили свої спостереження.

1. Агресор виховується в родині, де панує агресія та диктат. Перебуваючи в атмосфері тиску, приниження та страху, кривдник наслідує агресивну модель взаємодії та переносить її в освітнє середовище задля досягнення впливу та певного рівня влади. Часто така особа в родині сама є жертвою домашнього насильства.

2. Агресор представляє родину з моделлю «емоційного відчуження». Згадана модель означена певною байдужістю батьків до життя дитини, її проблем та хвилювань. В такій родині відсутні сімейні традиції, ритуали, що мають формувати поле довіри, захищеності та стабільності. Батьки, навіть за спільною трапезою, занурені у власні гаджети, спільна розмова не підтримується, події дня не обговорюються. У дитини формується відчуття самотності в оточенні рідних людей.

3. Агресор входить до референтної групи, яка має достатньо жорсткий кодекс поведінки. Зазвичай таке угруповання є небезпечним для місцевих мешканців та навчального закладу.

Розглядаючи категорію потерпілих – «жертв» булінгу нам вдалося окреслити декілька категорій:

1. *Вразливі* – особи, що мають глибокі вади здоров'я, представники закритих етнічних груп, релігійних меншин, родин, що перебувають в складних життєвих обставинах, новачки в класі.

2. *Провокаційні* – особи, які мають труднощі в навчанні, діти, які не відвідували закладів освіти, а виховувалися в родині в атмосфері гіперопіки та агресивного дітоцентризму, що не сформувало певного рівня самостійності, організованості та відповідальності, наклепники тощо.

3. *Ситуаційні* – особи, які опинилися в «мішені» булінгу після певної події або стали жертвами після несвідомого поштовху, що був здійснений вчителем у формі нетактовного жарту, коментаря, роздратованого зауваження тощо.

Особливої уваги потребувало вивчення структури групи супроводження агресора. Склад групи супроводження неоднорідний – від активних учасників агресивних дій, підбурювачів та прихильників кривдника – до пасивних свідків. Якщо перша група активних учасників злочину, мало відрізняється в своїх характеристиках від агресора, то пасивні свідки – це особи, фігури яких викликали гостре обговорення під час дискусії. Переважна більшість респондентів висловили думку, що приєднання до групи агресора в якості пасивного учасника, свідка зумовлено страхом стати жертвою кривдника і, через входження до супроводу забезпечується певна гарантія щодо уникнення цькування та переслідування. 5 респондентів висловили думку, що входження до групи супроводу агресора – це форма квазі-ствердження, квазі-самореалізації, бажання та прагнення влади та визнання. 2 учасника обговорення висловили припущення, що «цікавість» штовхає на долучення до знущання над іншим і це, на думку респондентів, вплив засобів масової комунікації, зокрема телебачення, відеоряд якого сповнений сценами насильства.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можемо зробити висновки, явище булінгу – поширене, має різні форми прояву – від фізичної, психологічної (у всіх її різновидах) до інформаційної (кібербулінгу), що створює нові ризики безпеки в освітньому середовищі. В цьому контексті надзвичайно важливо розуміння булінг-структури, її природи, характеристик всіх учасників агресивних дій. Загострюється питання розробки превентивних програм з булінгу та системної, глибокої роботи з потенційними агресорами-членами групи супроводження, формування усвідомлення власної позиції, навіть в якості пасивного свідка, як учасника злочину проти гідності іншої людини.

Об'єднання зусиль органів місцевого самоврядування, громадськості, всіх суб'єктів освітнього процесу у відмові від хибної корпоративної солідарності щодо замовчування проявів приниження, цькування та знущання у всіх його формах допоможе забезпеченню кожній особі права на якісну освіту в безпечному освітньому середовищі.

Література:

1. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної ради України. 2019. №2657-VIII. 2661 – VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Показники та соціальний контекст формування здоров'я підлітків: моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Д. М. Павлова та ін.; наук. ред. О. М. Балакірева. Київ: ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2014. 156 с.
3. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін.; наук. ред. О. М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.

СПІВЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК РИЗИК ДЛЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Лобанова Алла Степанівна

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та масових комунікацій
Криворізького державного педагогічного університету

Розвиток сучасного українського суспільства характеризується неоднозначними за своїми наслідками явищами і процесами, які відбуваються в різних сферах його життєдіяльності та в різних соціально-демографічних та професійних групах. Війна на сході України (з березня 2014 р.), кризові явища в економічній сфері, відсутність порозуміння в політичній сфері, нескінченні реформи в освіті, медицині і т. д. віддзеркалюються негативними та деструктивними явищами в підлітковому та молодіжному середовищах. Поширення девіантних форм поведінки, зокрема наркоманії, пияцтва, правопорушень, розбоїв, злочинів, булінгу, а також суїциду серед підлітків та молоді, яке останніми роками набуває загрозливого характеру, несе суттєву небезпеку перш за все для них самих, їх розвитку та становлення, а також для суспільства в цілому, оскільки формується покоління занадто агресивних та асоціальних молодих людей. Причин, як свідчать, соціологи, існує немало, а саме: соціально-психологічні особливості підлітків, які знаходяться в стадії своєї соціалізації; їх внутрішній стан конфліктності, прагнення до самостійності та відсутності ідеалів; недостатня увага до їх проблем з боку батьків; негативний вплив соціального середовища, однолітків, мас-медіа і т. п. Ці причини можуть мати спільне коріння і спільний наслідок, які виражається в у такому соціальному явищі як *співзалежність*.

Тому, наукова проблема полягає у недостатності соціологічних обґрунтувань співзалежності як соціального явища та впливу його на життя підлітків та молоді у суспільстві ризику. У широкому розумінні, співзалежність розглядається як залежність однієї людини від іншої, яка виражається у підпорядкованні її інтересам та підкоренні її вимогам. Зазвичай співзалежними вважаються члени родини і/або друзі девіантів та делінквентів. Між тим, співзалежність є вкрай небезпечним явищем, яке має глибокі психологічні та соціальні деструкції як в психіці людини, так і в її поведінці. Тому метою цієї наукової розвідки є з'ясування особливостей співзалежності та шляхів нейтралізації її негативного впливу на життя і поведінку підлітків і молоді.

Аналітичний огляд наукової літератури дає підстави розглядати співзалежність як: а) «специфічний стан, що характеризується неусвідомленою ірраціональною поведінкою, низькою самооцінкою, оманною, хронічними стресами, порушенням здоров'я (Ш. Круз); б) дзеркальне відображення залежності (В. Москаленко); в) емоційний, психологічний та поведінковий стан, що розвивається внаслідок наявності тривалого стресу й таких правил поведінки, які не дозволяють людині відверто висловлювати свої відчуття, а також прямо обговорювати особистісні та міжособистісні проблеми (R. Subby) [1, с. 192-194]. Як бачимо, співзалежність розглядається як підпорядкування і підкорення однієї людини іншій або іншим. Між тим, співзалежний стан є значно складнішим і більш небезпечним для особистості, ніж можна собі уявити на підставі цих визначень.

По-перше, мова йде не тільки про підкорення, але й про прихованість своїх відчуттів, думок, а відтак про наявність мімікріювання, тобто імітації своїх ціннісно-нормативних поглядів чи особистісних норм. Людина, якій властива соціальна мімікрія, хитрує, маніпулює, грає не свою, а чужу гру, яка деформує її психіку і поведінку. Нерідко підлітки, які залучаються до девіантної групи, підпадають під її психологічний тиск, а відтак стають нездатними демонструвати особистісну позицію і виявляють удавану солідарність з цілями і псевдоцінностями цієї групи, стаючи *співзалежними* від її лідерів. Тобто співзалежність виявляється як процес «огруповання мислення», симптомами чого є самовиправдовування, схильність на користь самих себе і конформізм» [2, с. 390].

По-друге, співзалежність небезпечна втратою людиною своєї життєвої мети, інтересу до життя, до саморозвитку, оскільки вона повністю віддається інтересам іншої людини і/або групи, підпорядковуючи своє життя їм і, врешті-решт, втрачає свою самоідентичність. Особливо це небезпечно для підлітків і молоді, оскільки вони знаходяться на важливій стадії своєї самоідентифікації і тому формування особистості у цей час може бути значно загальмованим. Відтак у подальшому дорослому житті у них буде заниженою відповідальність, відсутня впевненість у собі, втрачена віра в свої сили і виникнуть значні проблеми з психічним і фізичним здоров'ям.

По-третє, співзалежність, як правило, унеможлиблює реалізацію підлітком чи молодою людиною процесу формування власного набору соціальних ролей для повноцінної соціалізації, оскільки у них втрачається розуміння того, які ролі для них мають бути найбільш суспільно-значущими. У свідомості співзалежних підлітків домінують становище посідають атитюди на пошук своєї ролі у діаді співзалежності: чи-то рятівника, чи-то жертви, чи-то переслідувача («трикутник влади» С. Карпмана), а відтак втрачається здатність формувати інші важливі для власного розвитку соціальні ролі, наприклад,

приятеля, надійного друга, відповідального працівника тощо. Як правило, співзалежний насамперед формує роль рятівника, не помічаючи, коли сам перетворюється на жертву. Переформатувати соціальний набір без зовнішньої допомоги підлітку дуже складно, оскільки у нього не вистачає психологічної стійкості і соціально-життєвого досвіду. І тому співзалежність не тільки не зникає, а навпаки – посилюється, втрачається самоконтроль над власним життям, що призводить до агресивної та делінквентної поведінки.

По-четверте, аналіз динамічного стану співзалежності свідчить про те, що вона має певні етапи свого формування. Так, наприклад, Ц. П. Короленко виокремлює такі етапи формування співзалежності, ототожнюючи її з хімічною залежністю: 1) переживання інтенсивної гострої зміни психічного стану у вигляді підвищеного настрою, почуття радості, екстазу, незвичайного підйому, відчуття драматизму, ризику у зв'язку з певними діями і фіксація у свідомості цього зв'язку; 2) формування певної послідовності вдавання до засобів залежності; 3) кореляція ритму залежності з життєвими труднощами, залежність стає «стереотипним, звичним типом реагування»; 4) домінування залежної (співзалежної) поведінки, відбувається повне занурення в іншого, залежність, остаточне відчуження та ізоляція від суспільства; 5) залежність набуває характеру катастрофи, руйнує і психіку, і біологічні процеси [3].

І нарешті, *по-п'яте*, співзалежність, може перерости у залежність (наркоманію, алкоголізм, суїцидальні наміри і т. п.) за тих умов, коли підліток не може самостійно вирішити проблему своєї співзалежності з кимось або чимось.

Між тим, як зазначає М. О. Мілушина, навіть у людини, яка внаслідок глибокого стану співзалежності втратила своє власне «Я», залишається шанс збалансувати свої емоційні стани і змінити свою рольову поведінку, вона може почати оперативну і правильно реагувати на різноманітні події, у неї може відновитися здатність до спостереження та інтеграції нового досвіду [4, с. 140]. Однак для підлітка чи молоді людини у кризовому суспільстві самостійно без допомоги близьких людей чи фахівців зробити нелегко, тому до їх поведінки має бути постійно прикута увага дорослих, членів родини, вчителів, мас-медіа.

Таким чином, проблема співзалежності підлітків і молоді, яка носить гострий характер в українському суспільстві, потребує соціально-психологічного, ціннісно-нормативного та діяльнісно-комунікативного підходів для свого осмислення і пошуку адекватних шляхів її вирішення для збереження здорового молодого покоління українців.

Література:

1. Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Каравела, 2017. 470 с.
2. Майерс Д. Социальная психология. Санкт-Петербург: Питер, 1996. 688 с.
3. Короленко Ц. П. Аддиктивное поведение. Общая характеристика и закономерности развития. *Обзорные психиатрии и медицинской психологии*. 1991. № 1. С. 8-15.
4. Мілушина М. О. Специфіка динамічних проявів розвитку співзалежності. URL: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v7/i37/17.pdf> (дата звернення: 29.06.2021).

«КРУГЛИЙ СТИЛ» 1

ПОЛІТИКИ І ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОБУДОВИ ВЗАЄМВІДНОСИН ІЗ
ВНУТРІШНІМИ СТЕЙКХОЛДЕРАМИ ОСВІТНІХ ІНСТИТУЦІЙ В УМОВАХ
«ЗМІШАНИХ РЕАЛЬНОСТЕЙ»*Астахова Катерина Вікторівна*доктор історичних наук, професор,
ректор Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Сучасні умови розвитку цивілізації вже досить традиційно називають такими, що постійно змінюються. Усі соціальні інститути та процеси повинні тим чи іншим чином налаштовуватися саме на такі «правила гри». Відомо, що соціальні системи не можуть змінюватися без кінця. Існує своєрідна межа, за якою перманентні зміни система вже не в змозі адаптувати та прийняти. За такою межею соціальні інституції або об'єктивно «ігнорують» зміни, або не можуть до них пристосуватися і зовсім руйнуються.

При всій відносності аналогій, подібні процеси відбуваються з людиною, яка психологічно і фізіологічно не може «вписатися» в нові правила, темпи, швидкість змін. І, як наслідок, виникає несприйняття дійсності, незрозуміння вимог, стрес.

Процеси, про які йдеться, повною мірою торкаються інституту освіти, який достатньо консервативний за своєю сутністю, не встигає за темпами змін. «Пропускає удар» і звичайний викладач, що сформувався та почав професійну діяльність у принципово інших умовах.

Все це диктує необхідність ретельного вивчення ситуації, що склалася, та побудови принципово інших моделей управління навчальними закладами, взаємовідносинами із викладацьким складом. Зміни, що відбуваються, вимагають іншої системи організації діяльності внутрішніх стейкхолдерів університету, перш за все, професорів.

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В ОСВІТІ У ФОКУСІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ
ДОВІРИ Й РИЗИКУ*Топчій Тетяна Василівна*кандидат соціологічних наук, доцент,
голова адміністрації Немишлянського району Харківської міської ради

Звернення до аналізу соціального партнерства в освіті дає нам уявлення про сконцентрованість цієї проблеми у сучасному науковому дискурсі на контекст довіри до освіти.

Одночасно слід зауважити, що сама проблема довіри часто досліджується в рамках ризикологічної парадигми. Увага акцентується на тому, що в сучасному суспільстві в результаті накладання соціальних ризиків підвищується значущість соціальної довіри. Це зумовлено тим, що вона виступає механізмом захисту в умовах невизначеності, контраверсійності соціального розвитку. Цю тезу підтверджують теоретичні напрацювання Е. Гідденса, А. Селігмена, Н. Лумана, У Бека, в яких розкриваються питання взаємозв'язку довіри та ризику.

Розглядаючи цю проблему в площині освітньої сфери, слід сфокусуватися на ролі суб'єкта освіти у вибудовуванні індивідуальної траєкторії та управлінні нею. В такому ракурсі, очевидно, особливої значущості набуває проактивна модель поведінки, яка виступає як ризик-стратегія, що розвивається за сценарієм успішності. Безумовно, тут мова йтиметься про довіру як реакцію на ризик у конструктивній формі.

Освітня практика свідчить, що довіра до освіти як ризик-стратегія вмикає non-stop для мобільності, орієнтованості на розвиток, вибудовування індивідуальної освітньої траєкторії, професійного розвитку та самореалізації. Можна символічно назвати таку стратегію «освіта без меж», адже вектори її розвитку безмежні в ситуації невизначеності, орієнтують на постійний пошук і самовизначення в освітньому просторі. В цьому сенсі можуть виправдовуватися/не виправдовуватися очікування щодо системи освіти.

Безумовно, в сучасних умовах мають місце/конструюються і контраверсійні форми довіри, які, з одного боку, вибудовані на соціальних ризиках, а з іншого – на соціально очікуваних настановах (включаючи й особистісні проєкції) на навчання.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПОКОЛІНЬ

Гога Наталія Павлівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціології і гуманітарних дисциплін
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Аналізуючи засади соціального партнерства, ми повинні розуміти, що вони ґрунтуються, перш за все, на специфіці взаємодії, яка, в свою чергу, має і особливий психологічний ракурс.

Цікавим підґрунтям щодо розуміння особливостей взаємодії різних груп є теорія поколінь. Ця теорія стала поширеною у дослідницькому полі на початку 90-х років минулого століття, коли її автори В. Штраус і Н. Хоув, проаналізувавши широкий масив даних про особливості людей, що народилися в різний час, прийшли до висновку, що люди певного вікового діапазону володіють схожими ціннісними орієнтаціями, Я-концепцією і соціальним мисленням.

У. Штраус і Н. Хоув визначають покоління як сукупність всіх людей, народжених в проміжок часу, що становить приблизно 20 років, або одну фазу життя: дитинство, молодість, середній вік і старість. Був виявлений чотириступеневий цикл соціальних перетворень, який в сумі складає близько 80 років і включає наступні стадії: 1. Підйом (посткризовий період з визначальним впливом соціальних норм та інститутів, духом колективізму); 2. Пробудження (період, пов'язаний з проявами індивідуалізму, руйнуванням суспільної моралі, пошуками ідентичності); 3. Спад (роз'єднаність суспільства, переважання матеріальних цінностей над духовними, споживчий бум); 4. Криза (руйнування інституціональних структур, їх трансформація, активізація цінностей, об'єднання людей).

У кожному з періодів формується свій особливий архетип людей, який визначає не тільки місце в історії, але й базові відносини до сім'ї, до ризику, культури й громадянської активності. Покоління, що мають однаковий історичний досвід на початку життя, формують колективний портрет і живуть за схожим життєвим сценарієм.

Теорія поколінь виступає фундаментом для розуміння залежності міжпоколінних зв'язків, у тому числі в освітньому просторі, у взаємодії викладач – студент. Залежно від ситуації відбувається відповідне змістовне наповнення такого партнерства. Отже, його можна конструювати з урахуванням очікуваного результату, стратегічних завдань, пріоритетів розвитку особистості, її мотивації на успішну, ефективну взаємодію.

БАТЬКИ ЯК СТЕЙКХОЛДЕРИ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Чибісова Наталія Григорівна

кандидат філософських наук, доцент, проректор з гуманітарно-педагогічної роботи та виховання
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Сфера освіти за своєю суттю є локомотивом соціального, економічного розвитку, оскільки саме вона створює умови плідного впливу на розвиток всіх суб'єктів освітнього процесу. Але освіта повинна базуватися на системі високоморальних цінностей. В її основі покликаний лежати принцип гуманізації, що дозволяє формувати творчих, відповідальних, інтелектуально розвинених особистостей. Важливо, щоб ця система цінностей перебувала і в основі державної діяльності, і була базисом для розвитку всього соціуму. І тоді заклади освіти – школа, виші – транслюватимуть єдині цінності своїм учням. Але досягти позитивного результату навчальний заклад може тільки в разі плідної співпраці з родиною: формування дитини – справа спільна.

Питання взаємодії родини і навчального закладу входять у сферу інтересів багатьох українських і зарубіжних учених [1]. Але до цього часу залишаються не дослідженими найважливіші аспекти даної взаємодії. Сучасні реалії дозволяють навчальному закладу активно співпрацювати з батьками. Сьогодні можливо виробити загальні напрямки діяльності, знайти єдині форми, які впливатиме на духовне становлення особистості дитини. І така співпраця буде важливою і значущою, як для батьків, так і для навчального закладу: батьки спільно з навчальними закладами будуть вирішувати питання інтелектуального і морального розвитку дитини, її ціннісної системи, а навчальний заклад, розглядаючи батьків в якості учасників єдиного освітнього процесу, буде вирішувати завдання навчально-виховного характеру.

В сучасних умовах батьки учнів виступають стейкхолдерами навчального закладу, чії дії, поведінка або рішення здатні вплинути на навчально-виховний процес, на досягнення і вирішення освітніх завдань, що стоять перед закладом освіти.

Українське суспільство перебуває на стадії змін. Кардинальні соціально-економічні, політичні та духовно-моральні зміни все більш наполегливо підтверджують думку про те, що суспільство вступило в якісно новий етап розвитку. Динамічно мінливий світ потребує особистості, яка готова постійно оновлювати свої знання, змінювати їх на ті, які необхідні для подальшого науково-технічного і соціального розвитку суспільства. У даних умовах зміни покликані охопити всі соціальні інститути, включаючи і інститут освіти, і інститут сім'ї. На наших очах формується нова освітня парадигма, яка передбачає, з одного боку, постійне підвищення і вдосконалення рівня професійної підготовки педагогів, а з іншого – підвищення педагогічної культури сім'ї; розвиток її комунікативної активності – міжособистісної, внутрішньої родинної, між викладачами й батьками тощо.

Ефективна взаємодія навчального закладу і батьків можлива при наявності наступних умов:

- активної взаємодії батьків і навчального закладу в процесі освітньої діяльності учнів;
- відповідного культурно-освітнього середовища, як в навчальному закладі, так і в сім'ї, що спирається на єдину систему цінностей, які дозволяють реалізувати спільні проекти освітньої діяльності;
- інноваційних технологій взаємодії (методів, форм) та ін.

Взаємодія навчального закладу з сім'ями учнів дозволяє розробити спільні напрямки діяльності й використовувати конкретні форми взаємодії.

До таких форм можна віднести як традиційні форми, так і інноваційні, наприклад: спільні дитячо-батьківські семінари, спільні активні заняття з розвитку навичок взаємодії, спільні форми проектної діяльності та ін. [2].

У Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» значна увага приділяється взаємодії навчального закладу з батьками, теоретичні напрацювання активно впроваджуються в практичну діяльність. Так, даний аспект знайшов відбиття в академічних програмах: «Здоров'я», «Батьки», «Дозвілля» та ін., які дозволяють вибудовувати позитивну взаємодію навчального закладу з батьками на всіх освітніх ступенях навчального комплексу ХГУ «НУА»: в дитячій школі раннього розвитку, спеціалізованій економіко-правовій школі, гуманітарному університеті.

Вивчення процесу взаємодії навчального закладу і сім'ї дозволяє підкреслити, що обидва суб'єкта потребують перетворення. Хоча більш слабкою ланкою в цій взаємодії виступає родина. Духовні традиції, які раніше передавалися з покоління в покоління, багато в чому в родині втрачені; а якщо і збереглися, то під впливом зовнішніх чинників значно змінилися. Сьогодні молодим сім'ям властиве почуття розгубленості, безпорадності; родина потребує підтримки, допомоги. Значну роль у цьому процесі може відіграти навчальний заклад, який здатний надати допомогу сім'ям у питаннях духовного становлення, розвитку та виховання дитини. Навчальні заклади можуть запропонувати молодим сім'ям навчальні курси, психолого-педагогічні тренінги, консультації, які підвищать їх педагогічну культуру. Але, на жаль, у сучасних умовах і навчальні заклади не повною мірою готові до активної взаємодії з батьками: не вистачає високопрофесійних кадрів, відсутня необхідна матеріальна база, не готові навчальні заклади і психологічно до організації роботи з родинами.

Батьки і навчальний заклад виступають соціальними партнерами, які здійснюють значний виховний вплив на індивіда. І ефективність цього впливу буде залежати від суб'єктів взаємодії, їхньої професійної та педагогічної культури, від бажання і вміння спільно вирішувати важливі завдання соціалізації особистості дитини, формування її моральної культури, громадянських позицій.

Література:

1. Буковський А. Й. Сім'я як соціальний феномен в Україні. URL: <http://mydisser.com/ru/catalog/view/315/324/14796.html> (дата звернення: 28.06.2021).
2. Патрушева И. Н. Роль семьи в формировании духовно-нравственной личности URL: <http://www.moluch.ru/conf/ped/archive/99/4718//> (дата звернення: 29.06.2021).

«ШКОЛА ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА» ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В ОСВІТІ

Шкурапет Наталія Іванівна

кандидат соціологічних наук, директор Харківської гімназії №14

Сучасні зміни у характері суспільних взаємозв'язків відбиваються на всіх соціальних інститутах, серед яких важливе місце посідає сім'я. В ньому поширюється поява різних нетрадиційних форм

організації сімейного життя, збільшується кількість розлучень, спостерігається послаблення батьківського авторитету, емоційне відчуження дітей та батьків, поширюється соціальне сирітство та дистанційне батьківство тощо. Ці зміни свідчать про необхідність вирішення цілого кола проблем задля підвищення ефективності виконання сім'єю її функцій.

Значний потенціал в цьому нами вбачається у партнерській взаємодії інституту сім'ї та освіти. Але, попри значну кількість спроб встановити партнерську взаємодію з різними соціальними інститутами задля підвищення рівня батьківської компетентності, дана взаємодія носить епізодичний, безсистемний характер, який є наслідком домінування лінійної моделі соціальної взаємодії. Саме тому виникає потреба у побудові більш ефективної моделі, яка б сприяла продуктивній взаємодії освітніх інституцій та сім'ї. Однією з форм такого партнерства є «Школа відповідального батьківства».

Як продемонстрував досвід Харківської гімназії №14, реалізація проекту з формування батьківської компетентності у сфері здорового способу життя «Школа відповідального батьківства» потребує залучення кадрових ресурсів ІОЗДП, ХНУ імені В. Н. Каразіна, ХМАПО та коучів за програмою ICDP. До проведення моніторингових досліджень, скринінгів, соціологічних досліджень бажана участь спеціалістів ІОЗДП, ХНУ імені В. Н. Каразіна, ХГУ «НУА». До мережевих науково-дослідницьких та соціальних проектів варто залучати співробітників не тільки зазначених установ, а й медичного коледжу ХМАПО, Інституту неврології, психіатрії та наркології АМН України, Харківського обласного центру профілактики та боротьби зі СНІДом.

Опитування групи батьків, учасників проекту «Відповідальне батьківство»¹ свідчить про суттєві зміни у виховних стратегіях батьків після участі у роботі «Школи». Аналіз відповідей на запитання «Як змінилася ваша позиція в стосунках з дитиною?» виявив позитивні тенденції поведінки в конфліктних ситуаціях, в психологічному кліматі взаємовідносин взагалі: 74% зазначили, що стали більше розмовляти з сином/донькою, разом аналізувати ситуацію; 45% пропонують різного роду спільні форми дозвілля у вихідні дні; 91% стали більше приділяти уваги особистому здоров'ю та здоров'ю дитини; 63,9% запропонували організувати клуб сімейного дозвілля в освітньому закладі тощо.

Таким чином, «Школа відповідального батьківства» має значний потенціал у питаннях підвищення ефективності та результативності соціального партнерства в освіті.

КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ ШКОЛИ ТА БАТЬКІВ

Булак Наталія Петрівна

аспірантка кафедри соціології і гуманітарних дисциплін
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

В освітній практиці все більше актуалізується питання взаємодії закладу освіти з батьками учнів. Це цілком логічно, адже саме сім'я, як і заклад освіти, є суб'єктом формування особистісних якостей індивіда. Тому вибудовування партнерських стосунків, співробітництво з сім'єю, безумовно, виступають одним із головних чинників забезпечення успішної реалізації освітнього процесу.

В сучасному науковому дискурсі ця тема достатньо популярна на міждисциплінарному рівні. Причому представлені різні її аспекти.

На наш погляд, важливе розуміння того, що результат співробітництва залежить від уміння організувати партнерські взаємовідносини, створити поле «зустрічних зусиль». Це потребує ефективної комунікації між школою та батьками.

Аналіз комунікативних практик, здійснений нами на основі результатів опитування, проведеного Лабораторією проблем вищої школи Народної української академії у 2019 році², показав, що батьки активно здійснюють комунікацію зі школою. 86% опитаних часто отримують інформацію про життя закладу освіти. Причому ця комунікація є двобічною, що є позитивним фактом: 58% батьків зауважують, що ініціаторами цього часто виступають класні керівники, а 51% – самі батьки.

Найбільш поширеними формами комунікації з представниками школи, на думку батьків, є особисті зустрічі (66%), переписка з учителями (50%), телефонне спілкування (45%). Третина респондентів вважає

¹ Авторське он-лайн опитування батьків, учасників проекту «Відповідальне батьківство» щодо реалізації ними поведінкових стратегій здоров'язбережувальної спрямованості та здорового способу життя (2018 р., опитано 144 респондента. Із них 30 % чоловіків, 70 % жінок)

² Результати опитування учасників батьківського форуму, проведеного Лабораторією проблем вищої школи Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» у 2019 році. Опитано 97 батьків учнів Спеціалізованої економіко-правової школи.

важливим участь у святах, конференціях, форумах, консультації вчителів. Серед менш значущих форм комунікації вказані: участь у спортивних змаганнях (12%), відвідування занять (9%), реалізація спільних проєктів (8%). Отже, наведені дані можуть свідчити, з одного боку, про активне використання різних форм комунікації школи з батьками, а з іншого – стати підставою для активізації інноваційних форм.

Серед пропозицій щодо покращання комунікації школи з батьками було відзначено наступне: необхідність залучення батьків до освітнього процесу (32%), до обговорення питань щодо розвитку школи (27%), створення єдиного дискусійного онлайн майданчика (25%) тощо.

На нашу думку, отримані результати опитування повинні стати тими регуляторами комунікаційного процесу, які будуть супроводжувати взаємодію школи з батьками.

ПЕРЕДУМОВИ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА ШКОЛИ ТА ЗВО З МЕТОЮ ПРАВИЛЬНОГО ВИБОРУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ ЗДОБУВАЧЕМ ОСВІТИ

Дорошенко Ганна Олександрівна

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та менеджменту
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Головним принципом організації взаємодії «школа – ЗВО» виступає особистісно-орієнтований підхід, спрямований на розвиток особистості в цілому і формуванні компетентностей як умови успішності соціально-професійної адаптації; надання психологічної допомоги абітурієнту, який прагне до професійного навчання на рівні вищої освіти. Основними факторами, що обґрунтовують доцільність проведення спільної роботи з підготовки учнівської молоді до вибору спеціальності та професійної освіти є: зменшення числа учнів, які прагнуть здобувати вищу освіту в ЗВО України; зростаючі вимоги до рівня спеціалізації, збільшення кількості нових професій, складність орієнтування учнів на ринку праці; необхідність більш повного задоволення потреб національної економіки в кадрах високої кваліфікації; недостатня підготовка школярів до вибору професії, неповне знання власних психологічних і фізичних можливостей і вимог майбутньої професії.

Тому управляти професійним самовизначенням школяра означає здійснювати консультування відповідно до психологічного портрету, схильностей та потреб майбутнього абітурієнта. Таким чином, необхідність надання допомоги учням у підготовці до свідомого вибору професії заснована на тому, що абітурієнти не завжди можуть об'єктивно оцінити свої моральні, психічні та фізіологічні можливості.

Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові методи: аналіз та синтез, порівняння, групування, абстрагування та інші. Теоретичною основою стали роботи, присвячені взаємодії закладів вищої та середньої освіти як інструменту професійної орієнтації школярів.

Сучасні дослідження вказують на те, що багато абітурієнтів, які вступають до закладів вищої освіти, керуються при виборі професії не інтересом до конкретної спеціальності, а зовсім випадковими мотивами і за час навчання не опановують у належному ступені компетентності, що необхідні для успішної професійної діяльності. Причини цього можна шукати у шкільній освіті, яка не спонукає школяра до самоусвідомлення інтересів, схильностей та вмінь, а також у сфері університетської освіти, яка не може прищепити здобувачам вищої освіти любов до обраної професії. Звідси випливає, що спільна робота з удосконалення підготовки учнівської молоді до професійної діяльності, ефективна взаємодія школи і ЗВО можуть привести до позитивного результату.

Спільна робота шкільних вчителів і викладачів має на меті формування готовності абітурієнта до вступу в ЗВО, успішне навчання у вищій школі, формування соціальної та професійної компетентності, створення дієвих освітніх механізмів з урахуванням індивідуальної освітньої траєкторії здобувача вищої освіти.

На сьогоднішній день у сфері підготовки молоді до професійної діяльності назріло ряд протиріч: по-перше, між потребою учнів і роботодавців в отриманні якісної освіти і недостатньою розробленістю науково-методичного забезпечення освітнього процесу, неузгодженістю бази шкільних знань та потреби в них для отримання вищої освіти; по-друге, між зростаючим обсягом професійної інформації і застарілими способами її передачі у процесі навчання; по-третє, між вимогами до підвищення професійної майстерності викладачів та відсутністю мотивації; по-четверте, між наявним забезпеченням навчального процесу в школі та ЗВО й сучасним рівнем розвитку техніки та технології.

Основними умовами успішної підготовки учнів до вибору спеціальності та підготовки до професійної освіти є: наявність позитивної мотивації при виборі професії; прагнення до самоосвіти та вдосконалення; моральна зрілість особистості старшокласника; популярність вищої освіти та роботи за

фахом серед молоді; формування потреби в певному виді діяльності; врахування та стимулювання розвитку індивідуально-психологічних особливостей.

Співпраця шкільних вчителів і викладачів закладу вищої освіти має на меті досягнення готовності абітурієнта до вступу в ЗВО, успішне навчання у вищій школі, формування соціальної та професійної компетентності, створення дієвих освітніх механізмів, що функціонують на основі знань і враховують закономірності та способи розвитку особистості учнів і сучасних технологій навчання.

Література:

1. Щербаков Ю. И. Взаимодействие ВУЗа и школы в современных условиях. *Мир науки, культуры, образования*. 2014. № 1 (44). С. 105-107.
2. Илюхина Н. А. Профориентационная работа ВУЗов со школьниками: новые возможности традиционных форм. *Вестник РГГУ. Серия: Философия. Социология, Искусствоведение*. 2016. № 4 (6). С. 83-88.
3. Королёва М. Н., Маркова Е. В. День открытых дверей средних специальных заведений как инструмент профессиональной ориентации школьников. *Архивариус*. 2017. Т. 1. № 4 (19). С. 58-61.

СТЕЙКХОЛДЕР-МЕНЕДЖМЕНТ ЗВО В УМОВАХ РОЗВИТКУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Бочарнікова Тетяна Федорівна

кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету «Референт-перекладач»
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Сьогодні суспільство переживає епоху соціально-економічних трансформацій, які мають місце в ситуації ринкових відносин. В умовах згортання діяльності багатьох підприємств, організацій та установ відбувається зниження чисельності робочих місць. Серед груп, найбільш уражених безробіттям, слід виділити молодь, рівень освітньо-професійної підготовки якої може стати її перевагою на ринку праці.

Вища освіта вважається найбільш важливим фактором економічного і соціального розвитку держави. Тому людина, її знання та здатність приймати нестандартні рішення в мінливих економічних умовах стають головною цінністю суспільства. Зважаючи на те, що сучасний ринок праці потребує скорочення термінів набуття молодим фахівцем професійних навичок і доведення їх до необхідного роботодавцеві професіоналізму, ефективність освітньої організації багато в чому залежить від грамотної взаємодії із зовнішнім середовищем, яке є джерелом ресурсів і формує соціальне замовлення.

Одночасно в умовах боротьби за студента на ринку освітніх послуг заклади вищої освіти намагаються зайняти своє місце в освітньому бізнесі. Демографічна ситуація в Україні дозволяє прогнозувати кількість вступників до закладів вищої освіти, для яких при виборі того чи іншого навчального закладу вирішальним фактором є не тільки ціна, але й якість освітніх послуг. Зазначене підкреслює необхідність проведення оцінки рівня конкурентоспроможності, розробки стратегії її підвищення, а це вимагає постійного моніторингу зовнішнього середовища в частині змісту і структури освітніх послуг. Такий моніторинг і є базою підвищення конкурентоспроможності ЗВО і основою стратегічного управління ними. Тому обов'язковою умовою сталого розвитку освітньої організації в сучасних умовах є правильне розуміння інтересів і потреб зовнішнього середовища, в основу якого виступає ефективний менеджмент.

У своїй роботі А. І. Патрахін [3] стверджує, що в теорії і практиці управління склалися дві концепції: управління з позиції засновників (акціонерів) та управління з позиції стейкхолдерів. Дані концепції істотно розрізняються розумінням цілей і методів управління: якщо в першому випадку максимально задовольняються інтереси засновників, то в другій концепції велика роль відводиться вивченню і задоволенню інтересів більш широкого кола – зацікавлених цільових груп (стейкхолдерів). Партнерські відносини стали основою теорії стейкхолдерів, а їх головна роль – формування і спільне використання актуальних цінностей з кожною заінтересованою цільовою групою з орієнтацією на довгострокові партнерські відносини [5, с. 8]. Поняття «стейкхолдер» (від англ. «stakeholder») в першоджерелах трактується як особа або компанія, яка інвестувала в бізнес і володіє його частиною. Крім того, під стейкхолдером розуміють «особу, зацікавлену в результатах діяльності компанії або організації». Як видно з наведених визначень, велику роль в англійських джерелах займають позиції зацікавленості представників як зовнішнього, так і внутрішнього середовища [3]. У вітчизняній практиці більшість дослідників визначає стейкхолдерів як будь-яку групу або індивіда, які можуть впливати на діяльність освітнього закладу як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Сучасні дослідження виділяють дві групи стейкхолдерів – зовнішні та внутрішні. До зовнішніх стейкхолдерів відносяться: держава (нормативно-правове регулювання); органи влади та самоврядування регіону; роботодавці; абітурієнти та їхні батьки; освітні організації; громадські організації, зацікавлені у

соціальному партнерстві. Внутрішніми стейкхолдерами ЗВО є: науково-педагогічні працівники; адміністративно-управлінський апарат освітньої організації; студенти та їхні батьки. Для більшості керівників підприємств «престижність» освіти молодого фахівця має менше значення в порівнянні з іншими характеристиками, такими як: наявність професійно важливих якостей (системність і фундаментальність знань, дисциплінованість, відповідальність, зацікавлене ставлення до результатів своєї роботи); готовність до постійної самоосвіти і підвищення своєї професійної кваліфікації; здатність до аналізу процесу та результатів своєї трудової діяльності; особисті якості (наполегливість, енергійність, активність, відповідальність); уміння і навички роботи в команді; організаторські здібності; вміння здійснювати пошук за допомогою різних джерел інформації.

Таким чином, можна констатувати, що наявність ефективного стейкхолдер-менеджменту дозволяє освітнім організаціям оптимізувати навчальний процес з метою підвищення рівня своєї репутації та конкурентоспроможності в підготовці затребуваних фахівців відповідно до запитів споживачів і замовників. Зазначене спонукає враховувати інтереси обох зацікавлених сторін, контролювати ступінь задоволеності кожної групи стейкхолдерів і своєчасно коригувати планування освітнього процесу.

Література:

1. Аушева Н. Н. Выявление ключевых направлений формирования и развития рынка образовательных услуг. *Инженерный вестник Дона*. 2012. № 3. URL: <http://www.ivdon.ru/ru/magazine/archive/n3y2012/1054> (дата звернення: 09.07.21).
2. Булатов А. Р. Эдвард Фриман. Люди. URL: http://www.peoples.ru/science/philosophy/r__edward_freeman (дата звернення: 09.07.21).
3. Патрахин А. И. Стейкхолдер-менеджмент современной образовательной организации. *Молодой ученый*. 2016. № 22. С. 184-186.
4. Саприкіна М., Каба Д. Діалог зі стейкхолдерами: рекомендації компаніям. Київ, 2011. 475 с.
5. Якубов Б. А. Совершенствование организации взаимодействия предпринимательских структур в рамках концепции стейкхолдер-менеджмента: дис. ... канд. экономических наук. Великий Новгород, 2014. 180 с.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ ЯМИ

Тимохова Галина Борисівна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та права Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Система підготовки та управління кадрами, закладена в ХХ столітті і заснована на принципах стандартизації навчання і централізованого управління, погано працює в умовах високої невизначеності, яку привносять нові мегатренди, що впливають на ринок праці. Робочий процес в більшості компаній стає все більш цифровізованим. Співробітникам, незалежно від посади, яку вони займають, все частіше не вистачає знань для використання можливостей, які надають нові технології. Таку ситуацію дослідники позначають як кадровий розрив [1].

Кадровий розрив – ситуація, коли людина з достатнім досвідом роботи може зіткнутися з тим, що її вміння і навички втратили актуальність і більше не потрібні ринку, а придбати нові, більш затребувані навички вона не може або не хоче. Ця проблема є в кожній країні. Вона обговорюється і контролюється на різних рівнях і за допомогою великої кількості показників: рівня безробіття, кількості відкритих вакансій, заповнюваності вакансій тощо. Пандемія 2020 року розкрила не тільки кадрові розриви в окремих професійних областях, наприклад, в області ІТ та охорони здоров'я, але і диференціацію за рівнем володіння навичками. Особливо помітно зріс запит на загальні компетенції, в тому числі соціально-емоційні, значущість яких в умовах турбулентності та загальної невизначеності зросла багаторазово.

Виявляється, подолати невідповідність навичок складніше, ніж впоратися з нестачею навичок. На сьогоднішньому неспокійному ринку талантів роботодавці щосили намагаються знайти людей, які володіють необхідними навичками та досвідом. В результаті вони наймають недостатньо кваліфікованих або надмірно кваліфікованих людей, а потім перенавчають їх. Проблема невідповідності згодом виросла. Один переконливий показник: дані показали, що навіть до початку пандемії COVID-19 кожна третя людина в країнах ОЕСР працювала за фахом, абсолютно не пов'язаним з її областю навчання, і не за власним вибором.

В умовах кадрового розриву роботодавці часто змушені наймати співробітників, навіть якщо їхні компетенції лише приблизно відповідають необхідним вимогам, при цьому стикаючись з необхідністю інвестувати ресурси в перенавчання кандидатів. Подібна ситуація з боку пропозиції на ринку праці можлива, коли людина через відсутність вакансій, відповідних її кваліфікації, погоджується на будь-яку

роботу. При цьому накопичені знання і вміння залишаються незатребуваними, а значить, застарівають, тоді як сама вона займає робоче місце кандидата з більш відповідними навичками і досвідом. Ця проблема – так звана кваліфікаційна яма – набагато менш очевидна, ніж кадровий розрив, оскільки її приховання стимулює появу ілюзії зайнятості та економічної і соціальної стабільності.

За оцінками VCG, сьогодні кваліфікаційна яма зачіпає 1,3 млрд людей, що обходиться світовій економіці в 6% прихованого податку у вигляді втраченої продуктивності праці [2].

В результаті розбіжності потреб і можливостей ринку праці та працівників виникають сім викликів, без відповіді на які неможливо реалізувати весь потенціал людського капіталу і впоратися з проблемою кваліфікаційної ями: недостатній рівень підготовки до ще не існуючих видів діяльності; відсутність культури постійного розвитку та перепідготовки протягом усього життя; низький рівень внутрішньої мотивації і почуття відповідальності за свій розвиток у співробітників; обмежений доступ до можливостей ринку праці; нерівномірний географічний розподіл людського капіталу; нерозкритий потенціал окремих груп працездатного населення; зміна цінностей і потреб працівників.

Перехід на дистанційний режим роботи затребував нових методів управління персоналом, способів комунікації в команді та міжкультурної взаємодії, а значить здатності співробітників швидко реагувати на зміни. В умовах різких змін у соціальному та професійному житті, втрати зайнятості і доходів особливо актуальними стали навички резилієнтності і селф-менеджменту, в результаті чого підвищився попит на курси психології, психічного здоров'я, емоційного благополуччя [3]. У березні на платформі Coursera було зафіксовано збільшення числа учнів на курсах з усвідомленості та управління стресом на 1200% в порівнянні з тим же періодом минулого року [3]. На другу сходинку найнеобхідніших навичок до 2025 р піднявся навик активного навчання [4].

Невідповідність навичок особливо помітна в технологіях, передовому виробництві й охороні здоров'я, хоча це також виявляється в таких несумісних галузях, як будівництво та фінансові послуги. Наприклад, у сфері охорони здоров'я є безліч робочих місць, але професіоналам усе частіше потрібне вміння працювати з передовими технологіями, такими як штучний інтелект і машинне навчання.

З огляду на потребу поліпшення підготовки в школі та на робочому місці, ми бачимо величезну можливість для освітніх установ вийти на передній план, не тільки виконуючи свою передбачувану суспільну роль, але й підвищуючи рівень працевлаштування учнів і початкових зарплат. Поступаючи так, вони можуть генерувати додаткові доходи, знизити роль приватних компаній з найму і навчання на ринку освіти, а також підвищити рейтинг і престиж своїх навчальних закладів.

За словами Джона Фаррара, лідера галузі освіти в Google, «COVID-19 спонукав установи позбутися інерції, підвищивши їхню здатність до інновацій та експериментів. Укладання облікових даних стане валютою майбутнього для учнів протягом усього життя. Ця перевага першопрохідника, і в вашому арсеналі є всі інструменти, щоб витягти з цього вигоду» [5]. Щоб домогтися успіху, вони повинні співпрацювати з потенційними роботодавцями протягом усього циклу навчання своїх співробітників.

Дослідження VCG показує, що 81% респондентів вважають, що краще узгодження освітніх програм з відкритими вакансіями та прогалинами в навичках може вирішити проблему невідповідності навичок, з якою стикається їхній бізнес. Викладачі вищої школи повинні тісно співпрацювати з корпоративними партнерами, щоб пропонувати орієнтовані на роботу короткі курси на заключних етапах навчання, спільно розробляючи навчальну програму і матеріали та погоджуючи ці курси безпосередньо з корпоративними потребами. Їм також слід тісніше взаємодіяти з підприємствами в сфері працевлаштування та покращення кар'єрних послуг.

Відносно української системи освіти. З 2016 року стандарти вищої освіти не містять обов'язкових навчальних дисциплін для опанування за спеціальностями – це автономність ЗВО. Від структурної схеми освітньої програми, педагогічного складу та їхньої спільної роботи на результат залежать досягнення програмних результатів навчання здобувачами вищої освіти. Підвищення унікальності освітньої програми, рівня компетентностей випускників та досягнення результатів навчання за освітньою програмою відбувається за рахунок: використання міждисциплінарних наукових досліджень в освітньому процесі; включення дисциплін (освітніх компонент), які формують навички, та реалізації права здобувачів на реальний вибір дисциплін з метою формування їх індивідуальної траєкторії (ці дисципліни, як правило, найчастіше додають міждисциплінарності) [6].

Література:

1. Тимохова Г. Б. Соціальний капітал як фактор економічного зростання суспільства: інституційний аспект аналізу. Харків, 2019. 180 с.
2. K-12-education. URL: <http://www.bcg.com/industries/education/k-12-education> (дата звернення: 1.05.2021).
3. Тенденции, формирующие образование. URL: <https://www.oecd.org/education/singapore-tops-latest-oecd-pisa-global-education-survey.htm> <http://www.oecd.org/education/trends-shaping-education->

22187049.htm?fbclid=IwAR2KnePtfEus0QAjJ78DVbZhlL3c10MORMOg34aTHeCZWdPXo9Fwmz7x3wo (дата звернення: 21.04.2021).

4. The Future of Jobs Report 2020. The World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020/in-full/executive-summary#executive-summary> (дата звернення: 21.04.2021).

5. Digital Marketing in Higher Education. URL: [https:// https://evollution.com/attracting-students/marketing_branding/digital-marketing-in-higher-education/](https://evollution.com/attracting-students/marketing_branding/digital-marketing-in-higher-education/) (дата звернення: 24.06.2021).

6. Філіпенко А. С. Міждисциплінарна методологія: базові принципи. URL: [http://www.iir.edu.ua/uploads/files/tezi%20seminar%20synthesis%205%2012%202017%20final%20\(1\).pdf](http://www.iir.edu.ua/uploads/files/tezi%20seminar%20synthesis%205%2012%202017%20final%20(1).pdf) (дата звернення: 08.07.2021).

ВЗАЄМОДІЯ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН У СФЕРІ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Войно-Данчишина Ольга Леонідівна

кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету післядипломної освіти
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Останнім часом спостерігається зростання активності освітніх установ, посилення їх позиціонування на регіональному та загальнодержавному рівнях як центрів розвитку, в зв'язку з чим відзначається активізація співпраці вишів із зовнішнім оточенням. Тому питання соціального партнерства стають усе більш актуальними. Його кінцева мета полягає в правильному виборі напрямку стратегічного розвитку ЗВО і шляхів удосконалення його діяльності, в сприянні у досягненні такого рівня сталого розвитку, від якого виграють усі: і заклад освіти, і його партнери, і суспільство [2]. Отже, нагальною стає проблема взаємодії закладу освіти з різними групами впливу, деякі з яких, на перший погляд, не є очевидними.

Передусім це стосується освіти дорослих. В даному випадку мова піде про програми навчання людей третього віку (від 55 років і старше – прим. авт.). Цей освітній напрямок інтенсивно розвивається як у нашій країні, так і за кордоном, що викликано, в першу чергу, демографічними змінами в сучасному суспільстві. У вишах з'являються так звані школи/університети третього віку.

Однією з основних проблем освіти людей третього віку є неспроможність оплачувати свою участь в освітніх програмах. У зв'язку з цим у ЗВО виникає необхідність залучення додаткових ресурсів, як наприклад, коштів бізнесу, місцевих органів влади, громадських та благодійних організацій. Всі зазначені суб'єкти стають стейкхолдерами або зацікавленими сторонами навчання дорослих.

Вибудовування взаємин з організаціями, які виступають в якості партнерів (донорів) освітніх проєктів, є непростим і досить тривалим процесом – від моменту подачі проєкту на отримання гранту до його завершення. Це потребує налагодження діалогу, зворотного зв'язку та аналізу очікувань стейкхолдерів, без чого успішна реалізація освітньої програми навряд чи можлива.

Проєкти з навчання людей третього віку, безсумнівно, мають соціальний характер. Коли інвестор вкладає кошти в соціальний проєкт, він не сподівається повернути свої інвестиції, а прагне допомогти тій цільовій групі, яку хоче підтримати. В такому контексті прагнення навчального закладу, який буде здійснювати освітню програму для літніх людей, і зацікавленої сторони повністю збігаються. Їхня спільна мета – змінити життя людей на краще.

Заклад освіти, який реалізує програми для людей третього віку, як правило, приймає на себе основні обов'язки з обґрунтування необхідності таких програм, установлення контактів з цільовою аудиторією, визначення найбільш актуальних напрямків навчання, підбору викладацьких кадрів, які мають спеціальну підготовку та досвід роботи з людьми похилого віку. Саме навчальний заклад формує в очах громадськості імідж як самої програми, так і партнерів-спонсорів. У зв'язку з цим останнім з особливою ретельністю слід підходити до підбору партнера (ЗВО), який буде реалізовувати соціальний проєкт для людей третього віку.

В цілому відносини закладів вищої освіти з такими зацікавленими сторонами, як грантодавці, є важливою складовою спільної діяльності. Налагодження соціального діалогу дає можливість створювати спільні цінності, визначати напрямки розвитку, що позитивно позначається на репутації закладу вищої освіти [2]. Взаємодія зі стейкхолдерами є основним елементом соціальної відповідальності навчального закладу [1].

Література:

1. Міжнародний стандарт «Керівництво з соціальної відповідальності» URL: http://www.nornik.ru/_upload/editor_files/file1756.pdf

2. Стандарт взаємодії із зацікавленими сторонами URL: https://dl.dropboxusercontent.com/u/4477147/espur/biblio/AA1000SES/143_122_AA%201000%20SES%20RUS.pdf

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК УНІВЕРСИТЕТІВ ТА БІЗНЕСУ ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ВИПУСКНИКА

Іванова Ольга Анатоліївна

кандидат економічних наук, доцент, проректор з науково-дослідної роботи
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Постійний і неперервний розвиток освіти зумовлений соціальними, економічними, інформаційними, технічними й технологічними процесами. Усе це в комплексі передбачає в системі освітніх відносин послідовність важливих проблем теоретичного та прикладного характеру. Кожна з них є сукупністю завдань, розв'язання яких пов'язане як із підвищенням якості підготовки фахівців освітніми закладами, так і з загальним розвитком інтелектуального потенціалу суспільства. Більшу частину завдань такого плану можливо вирішити при вибудовуванні ефективних взаємовідносин між закладом вищої освіти та представниками бізнес-середовища.

Аналізуючи досвід партнерства освітніх закладів (особливо університетів) і бізнесу, можна відзначити, що дана проблема не є новою. Водночас, досліджуючи її, коректніше говорити про існуючі форми взаємодії, оцінку їх ефективності, а також пошук нових напрямів взаємодії, вектори розвитку партнерства, про сучасні особливості даного процесу і, звичайно ж, безпосередньо про його учасників, пошук ефективного алгоритму реалізації такого партнерства на взаємовигідних умовах [1].

Система підготовки фахівців у ЗВО має відповідати виробничим і суспільним відносинам, що складаються, формувати в студентів здатність адаптації до сучасних економічних виробничих й інформаційних процесів, самостійно й творчо вирішувати професійні та соціальні завдання. Проте проблему підвищення якості підготовки фахівців неможливо розв'язати без стратегічного партнерства університетів і бізнес-спільноти.

Відособлене існування освітніх структур і бізнес-процесів знижує потенціал їхнього розвитку, зменшує їхній внесок у перетворення економіки й суспільства, перешкоджає повноцінному входженню у світовий науково-освітній простір. Усе це потребує побудови ефективного механізму взаємодії. Процеси успішної інтеграції виявляються у різних формах і видах, мають різний характер, зокрема програмний, інституційний, кластерний. Можна говорити також про повну, часткову інтеграцію або ж «м'яку» (договірну) інтеграцію наукових, освітніх і комерційних структур [2].

Успішний симбіоз університетів і бізнесу стимулює розвиток нових освітніх технологій та інструментарію оцінки якості навчання [3] змушує заклади вищої освіти виробляти в абітурієнтів пізнавальну активність і практикоорієнтовану спрямованість підготовки. Особливий інтерес у пошуку форм партнерства з бізнес-середовищем виникає в навчальних закладах нового типу, інноваційних комплексах неперервної освіти в умовах інтеграції школи, університету, післядипломної освіти. Ступінь орієнтованості освітніх програм на ринок праці стає одним з ключових показників ефективності вищої освіти і якості підготовки. Створення інтегрованих структур і перехід на нову організацію освітнього процесу дозволять застосовувати накопичений досвід ЗВО, здійснювати підготовку компетентних фахівців, ураховуючи запити бізнес-середовища, орієнтуючись на наукові дослідження, спрямовуючи увагу на формування вимог до фахівця нового покоління.

Література:

1. Іванова О. А. Інтеграція вуза и бізнесу при підготовке студента-економіста. Вчені зап. Харк. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.», 2016. Т. 22. С. 258-264.
2. Іванова О. А. Інтеграція вуза и бізнесу: способ підвищення конкурентоспособности випускника. Взаимодействие образовательных учреждений со стейкхолдерами: веление времени: Матеріали междунар. науч.-практ. конф. (16 февр. 2017 г.). Харьков, 2017. С. 107-110.
3. Непрерывное образование как принцип функционирования современных образовательных систем: монография/под общ. ред. В. И. Астаховой. Харьков, 2011. 216 с.

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ОДИН З МЕХАНІЗМІВ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Майборода Роман Вадимович

директор компанії «Хорика Консалтинг», голова Асоціації випускників
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Проблема соціального партнерства як одного з механізмів інноваційної діяльності сучасного закладу вищої освіти (ЗВО) актуалізована необхідністю пошуку нових технологій інтеграції ЗВО та бізнес-структур.

Практика взаємодії бізнесу й закладу освіти демонструє їхній спільний рух у «полі зустрічних зусиль», що передбачає конструктивний соціальний діалог. З одного боку, це надає можливість швидкого реагування вишу на необхідність змін у змісті професійної підготовки, її корегування, а з іншого – здійснювати пряму участь бізнес-структур в освітньому процесі, впливати на програмні результати навчання.

Аналіз досвіду цієї співпраці та емпіричні дані¹ свідчать, що така взаємодія сприяє підвищенню якості підготовки випускників вишів; реалізації концепції навчання протягом життя (lifelong learning); розвитку прикладних досліджень і розробок.

Співпраця з бізнесом стала одним із важливих напрямків у роботі харківських ЗВО. Це передусім консультування, тренінги, кар'єрний тьюторинг, спеціальні дослідження, аудит освітніх програм, програми додаткової професійної освіти тощо. Так, 63% опитаних роботодавця вважають доцільним мати прямі зв'язки з вишами у таких напрямках: організація стажування студентів; участь в освітньому процесі (участь у проведенні лекцій, практичних занять); організація виробничої практики; надання інформації за тематикою студентських дослідницьких проєктів і кваліфікаційних робіт. В результатах дослідження простежується готовність роботодавців до співпраці з вишами у проведенні практики, стажування – 52%; практичних занять – 28,6%, участь в оцінюванні якості освіти – 26,8%. Хоча такі важливі для освітнього процесу форми інтеграції з бізнесом, як підготовка та реалізація спільних науково-дослідницьких проєктів, участь у створенні навчально-науково-виробничих комплексів, виявилися привабливими тільки для 7% опитаних. Це націлює на відпрацювання механізмів стимулювання бізнесу до адекватного діалогу з вишами.

Отже, інноваційна діяльність закладу вищої освіти може удосконалюватися за умов налагодження більш тісних зв'язків вищої школи та бізнес-структур, що стає механізмом якісних змін учасників цього процесу.

EMPOWERING UNIVERSITIES WITH SOCIAL PARTNERSHIPS

Natalia Molodcha

PhD, associate professor, Foreign Languages department,
Kharkov University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

The main task of higher education today is to generate an individual fully equipped with professional, ethical competences who is able to produce new knowledge meaningful for the society [2]. Full scale individual development strategy ensured by the cooperation of the university and its social partners interested in professional and ethical individuals in the society defines the relevance of the current study [1].

Kharkov University of Humanities «People's Ukrainian Academy» (KhH «PUA») has accumulated large experience of partnership with business and humanities organizations to sustain whole individual development approach in its system of education. Cultural and ethical development of an individual in the system of university additionally is enhanced within collaborations with organizations such as museums, art galleries, environmental initiatives, theaters, organ and orchestra halls, university church, city charities where humanities and universal human values are emphasized. University social partners share commitment to humanities values, lifelong learning, inclusion and mobility.

A case study of university partnership with different social and business actors implemented in the academic events called the «Intensive Week of English learning», «One Day in Profession», «Tandem teaching» describes the main features and results of such cooperation [3].

The complex task for the Week of the Intensive English Course (established in 2016) organized for the undergraduates of the Business and Social Management schools is to intensify English communication and professional skills based on problem-solving activities engaging interactive business games, cross culture communication discussions and projects, virtual journey from Kharkov to Vienna, SWOT-analysis of the leading companies, interactive moviesclubs, which have been identified in the final questionnaire as highly useful and enjoyable.

Along with that, educational excursions in English to the leading enterprises of Kharkov appeared to be an innovative form of the English training engaging employers, the alumni of the People' Ukrainian Academy. Hosting companies such as «Premier Palace Hotel Kharkiv» and the manufacturer of food industry refrigeration

¹Результати соціологічного дослідження з питань якості професійної підготовки випускників харківських ЗВО (за оцінками роботодавців), проведеного лабораторією проблем вищої школи Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» у 2019 р. Опитані керівники (заступники керівників) підприємств, структурних підрозділів, кадрових служб 105 підприємств м. Харкова.

systems (UBC group holding), Plarium Kharkiv offered guided field trips in English explaining the company structure, its corporate culture, personnel reward system, responsibilities of different company departments, potential career trajectories.

The project One Day in Profession (est. in 2020), when a student spends the whole working day with an alumna-employer shadowing the mentor in all the activities s/he is engaged having immediate on-field instant internship that help a student to grasp the job in a nutshell, has become a recent hit with students at PUA.

The purpose of the teacher-employer tandem in the learning environment is to deepen learners' communicative and professional competences. During the class hour, the employer shares in English his/her experience, speaks about trends in the profession, participates in the discussion offering professional insight while discussing specific issues.

Study results prove that individual wholistic development including professional and ethical competences is ensured by the partnerships that contemporary educational complex sustains with social, business, humanities organizations sharing resources, risks, responsibilities as well as the vision of empowering communities engaging best practices.

References:

1. Тимошенко І. В., Нащекіна О. М. Суб'єкти, агенти, актори і стейкхолдери в економічних дослідженнях освіти. *Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.»*. 2012. Т. 18. Кн. 1: Освіта: традиції та інновації в умовах соціальних змін. С. 167-176.
2. Хто зможе вступити до президентського університету: «офіціальний розговор» із Сергієм Шкарлетом. 2012. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/hto-zmozhe-vstupiti-do-prezidentskogo-universitetu-oficialnyj-razgovor-iz-sergiyem-shkarletom> (дата звернення: 29.06.21).
3. Молодчая Н.С. Основные формы взаимодействия вузов и ключевых «групп влияния». *Взаимодействие образовательных учреждений со стейкхолдерами: веление времени*. Материалы XV междунар. науч.-практ. конф., Харьков, 16 февр. 2017 г. Харьков, 2017. С. 158-161. URL: <https://nua.kharkov.ua/wp-content/uploads/2020/08/fevral-2017.pdf> (дата звернення: 29.06.21).

РОЛЬ ГРУП ВПЛИВУ В ОСВІТНЬОМУ ПОЛІ «ЗАГАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ»

Зверко Тамара Василівна

кандидат соціологічних наук, доцент, декан факультету «Соціальний менеджмент»
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Важливу роль у розвитку освітньої сфери мають так звані «групи впливу». Для їх аналізу в сучасному науковому дискурсі все частіше використовується концепція стейкхолдерів, яка переросла в більш загальну теорію управління – концепцію загальних цінностей, які пов'язують успіх організації, в тому числі й освітньої, з успішним сценарієм розвитку соціуму.

Ґрунтуючись на концептуальних засадах цієї теорії, розробленої М. Портером та М. Креймером (*Creating Shared Value: How to Reinvent Capitalism –and Unleasha Wave of Innovation and Growth*, 2011), можна сказати, що загальні цінності орієнтують заклад освіти на подальший розвиток.

В рамках цього підходу вважаємо за доцільне розглянути такий суб'єкт освітньої сфери, як опікунська рада закладу освіти, хоча б з тієї точки зору, що вона надає ще одну можливість створити новий канал конструктивного діалогу в полі «загальних цінностей».

Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду показує, що інститут опікунських рад у різних країнах динамічно розвивається – від консультування й допомоги до прийняття рішень. Про це свідчить нове наповнення їхніх пріоритетних функцій: здійснення освітньої політики; оцінки й контролю роботи закладу освіти, що дозволяє на сьогоднішній день виокремити важливі сфери діяльності опікунських рад, серед яких: відпрацювання місії і стратегії вишу, визначення загальних для всіх суб'єктів освітнього процесу правил; управління матеріальними ресурсами; просування інформації про заклад освіти, вплив на його імідж тощо.

Позитивну оцінку опікунських рад у системі освіти підтверджують і результати опитування експертів¹: більшість респондентів (89%) упевнені в необхідності існування опікунських рад у закладах освіти, вважають цю форму громадського управління перспективною. 41% опитаних керівників висловлюють думку, що гіпотетично завданням опікунської ради є вироблення стратегічних цілей і завдань закладу освіти, контроль його діяльності щодо відповідності цим цілям і завданням. Приблизно половина

¹Результати соціологічного опитування експертів «Ставлення до діяльності стейкхолдерів», проведеного лабораторією проблем вищої школи ХГУ «НУА» в рамках експерименту з соціального партнерства (2017 р.) – (n=66).

експертів (47%) вважають за необхідне для опікунської ради брати участь в оцінці якості освіти. Безумовно, в такому тандемі є і свої проблемні зони. Проте в цілому наведені дані відповідають існуючій практиці діяльності опікунських рад.

Отже, наш аналіз продемонстрував, що опікунська рада виступає групою впливу, яка зацікавлена в діалозі в освітньому просторі.

РЕСУРСИ ВПЛИВУ ВИПУСКНИКІВ ЯК СТЕЙКХОЛДЕРІВ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Бірченко Олена Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та гуманітарних наук Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Стейкхолдер-менеджмент як механізм соціального партнерства зацікавлених сторін в умовах посилення конкуренції на ринку освітніх послуг стає вкоріненою практикою у функціонуванні закладу вищої освіти. Соціальне партнерство дозволяє зберігати стабільний розвиток соціальної організації завдяки досягненню балансу інтересів усіх зацікавлених у взаємодії сторін. Відбувається свого роду ресурсний обмін, що сприяє задоволенню запитів у партнерстві. Заклад вищої освіти належить до того типу організацій, освітня діяльність яких, їхні конкурентні переваги багато в чому визначаються взаємовідносинами із зовнішніми стейкхолдерами. До них належать, як відомо, батьки студентів, випускники, організації-партнери, школи, інвестори, засоби масової інформації та ін. Ресурсний внесок кожного з них становить основу успіху вишів.

У системі соціального партнерства вишів носіями одного з найпотужніших ресурсів впливу, що включає соціальний і економічний капітал, виступають такі стейкхолдери, як випускники. Вони мають високий потенціал впливу на підвищення конкурентоспроможності ЗВО, його поступальний розвиток, збереження і примноження цінностей соціокультурного середовища і традицій. При цьому взаємність інтересів виступає необхідною умовою ефективності такої співпраці.

В даному контексті ЗВО зацікавлений у використанні/залученні соціального капіталу випускників, їхніх бізнес-зв'язків, професійного досвіду, актуальних знань сучасних реалій життєдіяльності суспільства. Разом з економічним капіталом випускників він відіграє роль важливої складової реалізації проєктів розвитку вишів.

У свою чергу, заклад вищої освіти створює можливості для постійної підтримки конкурентного потенціалу випускників на ринку праці, пропонуючи їм різноманітні програми безперервної освіти, підвищення кваліфікації.

Сьогодні, коли стає домінуючою концепція університету, залежного від ресурсів зовнішнього середовища, актуалізується проблема пошуку найбільш ефективних засобів регулювання взаємодії з випускниками, впровадження різних організаційних форм, стимулів, що дозволяють досягати поставлених цілей.

З точки зору стейкхолдер-менеджменту в роботі з випускниками можна фіксувати напрацьований досить ефективний комплекс організаційних форм взаємодії, різноманітність напрямків співпраці.

Апробованою, досить ефективною і вкоріненою в повсякденних практиках організаційною формою взаємодії університетів з випускниками стали асоціації випускників, які орієнтовані на комплексні, всебічні та зацікавлені відносини. Вони передбачають розвиток спадкоємності корпоративних цінностей, практик зміцнення контактів і взаємодопомоги, а також участь випускників у проєктах розвитку університетів. До найбільш вагомих і адаптованих напрямків їхньої діяльності можна віднести: розвиток культури побудови професійних, наукових, творчих зв'язків у співтоваристві випускників; підтримка традицій університету, зміцнення іміджу та підвищення престижу в освітньому, науковому та професійно-трудовому середовищі; сприяння в підвищенні якості освітніх програм через апробацію та адаптацію навчальних планів до реальних вимог роботодавців; розширення формальних та неформальних спільнот випускників (групи в соціальних мережах, клуби за інтересами, інші об'єднання); залучення пожертвувань випускників у ендаумент-фонд університету; проведення заходів в області професійного розвитку та працевлаштування студентів і випускників та ін.

Зміцнюють соціальне партнерство з випускниками також такі організаційні форми, як включення їх до складу опікунських рад вишів, консультативних рад. Для вишів характерно нарощення «вторинних продажів» (підвищення кваліфікації; вивчення іноземних мов; консультування, online курси, навчання в аспірантурі та ін.). У той же час склад викладачів-практиків багато в чому поповнюється за рахунок залучення до викладацької діяльності випускників, що розглядаються як кадровий резерв викладацького корпусу.

Безумовно, аналіз реальної ситуації партнерських відносин з випускниками виявляє безліч проблем: неузгодженості інтересів, слабкості організаційних форм, застарілості змістовного поля співробітництва. Однак вони не применшують важливість стратегічної місії закладу вищої освіти – підвищувати ефективність взаємного співробітництва з метою забезпечення якості підготовки очікуваних суспільством і ринком праці висококваліфікованих фахівців.

Література:

1. Бирченко Е. «Система супроводження випускників» в вищому навчальному закладі. Saarbrücken, 2016. 77 с.
2. Нащекіна О. Н., Тимошенко І. В. О применении теории стейкхолдеров к анализу деятельности высших учебных заведений. *Вест. нац. техн. ун-та «ХПИ»*. 2011. № 61. С. 92-99.

ЗАКЛАД ОСВІТИ ТА ВИПУСКНИКИ: ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА (ДОСВІД НАРОДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ)

Новикова Ольга Володимирівна

керівник лабораторії планування кар'єри

Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Взаємодія з випускниками, організація асоціацій і клубів уже давно стали звичайною практикою в багатьох вузах України і за кордоном. Така взаємодія, з одного боку дає можливість випускникам організувати і використовувати свої професійні та соціальні зв'язки, розвивати контакти, з іншого боку, досвід показує, що імідж навчального закладу безпосередньо залежить від відгуків випускників і є дієвим інструментом для залучення абітурієнтів, розвитку наукової, матеріально технічної бази тощо.

У сучасних дослідженнях досвід взаємодії ЗВО і випускників представлений досить фрагментарно. Інформацію про це можна отримати, відштовхуючись від змісту сайтів асоціацій, клубів випускників, публікацій, пов'язаних з дослідженням діяльності університетів.

Така практика роботи активно розвивається і в Народній українській академії. 30-річний досвід розвитку комплексного підходу до взаємодії з випускниками свідчить, що робота в цьому напрямку здійснюється в рамках концепції стейкхолдерства та соціального партнерства. Це дозволяє констатувати, що в закладі освіти в цілому сформовані і є результативними важливі ланки системи співпраці з випускниками.

Основними завданнями та напрямками такої взаємодії сьогодні стали:

- збереження і примноження наукових і культурних традицій НУА;
- встановлення та розширення контактів між випускниками, формування духу корпоративності, взаємодопомоги і співробітництва;
- участь випускників у програмах розвитку вишу, зміцненні його матеріально-технічної бази, підтримки наукових досліджень;
- сприяння успішному працевлаштуванню випускників, їхньому кар'єрному зростанню;
- зміцнення і розвиток лояльності до своєї Alma Mater, активна участь у підвищенні її престижу;
- забезпечення наступності ціннісних орієнтирів, що склалися у вищій школі, в системі взаємодії «студенти – випускники – студенти».

Цілісність корпоративно-освітньої системи взаємодії вишу з випускниками отримала в Народній українській академії закінчені риси в Програмі забезпечення системи взаємодії з випускниками НУА.

Отже, багаторічний досвід розвитку зв'язків з випускниками Народної української академії як стейкхолдерами довів їхню безперечну соціальну значущість і актуальність для процесів інтелектуального, духовного, професійного взаємозбагачення. Вони мають складну, багатовекторну спрямованість. А тому вимагають системного підходу, регулярного моніторингу та критичної, креативної рефлексії учасників взаємодії – усіх навчальних, наукових і допоміжних структур освітнього комплексу НУА, самодіяльних організацій випускників, ініціативних індивідів. Тому цілком логічно, що Асоціація випускників сьогодні вже стала ефективним координатором цих процесів.

ПОБУДОВА СУЧАСНОГО ЦЕНТРУ КАР'ЄРИ У ЗВО

Тимофєєва Ірина Володимирівна

кар'єрний консультант та бізнес-тренер Центру управлінського консалтингу
«Софія» (соціальний партнер
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»)

За офіційною статистикою, понад 50% випускників університетів працюють не за фахом. Реально цей показник сягає до 70% [1]. Якщо говорити про свідомий вибір, то варто починати з абітурієнтів, а далі – студентів. Вони повинні мати інформацію про ринок праці, про те, кого сьогодні потребують роботодавці, та вміти вибудувувати власну стратегію працевлаштування. В нинішній ситуації ми спостерігаємо, що знання студентів та випускників ЗВО стосовно пошуку роботи та позиціонування себе як фахівців ідуть не відповідають викликам ринку праці. Останнім часом спеціалісти сфери управління персоналом планомірно підвищують свої компетенції щодо оцінки кандидатів, зростають вимоги компаній до потенційних співробітників (як до їхніх професійних, так і до технічних навичок (незалежно від фаху). Процес пошуку роботи для обох учасників процесу стає складною «роботою», перемовинами, до чого кандидатам потрібно ретельно готуватися. Проблема полягає в тому, що більшість знань пошукачів (тим більше, студентів) в області працевлаштування застаріли або зовсім відсутні.

Працюючи більше 20 років у сфері управління персоналом та кар'єрного консультування, ми стикаємося з кандидатами, які не підготовлені до самостійного працевлаштування. У них відсутні релевантні резюме, вони мають серйозні труднощі зі знанням своїх професійних та особистісних компетенцій, з самопрезентацією і загалом не володіють повним арсеналом класичних та альтернативних каналів пошуку роботи. Ці дані базуються на результатах проведення співбесід та опитувань молодих кандидатів рекрутерами та HR-спеціалістами Центру управлінського консалтингу «Софія». А це – більше 700 співбесід на рік на одного спеціаліста з персоналу Центру. На жаль, в Україні не ведеться повноцінний статистичний облік за даним напрямком.

Спираючись на емпіричні дані, з метою вирішення даної проблеми ми бачимо перспективу в побудові сучасних центрів кар'єри при університетах. Більш того, вже виступаємо соціальними партнерами в даному напрямку для окремих ЗВО.

Які ж цілі та завдання вирішує сучасний Центр кар'єри? По-перше, перепідготовка внутрішніх фахівців на сучасних кар'єрних консультантів за новітніми програмами. Нами створена така перша українська програма навчання «Кар'єрний консультант», яку вже успішно проходять фахівці з різних міст України.

По-друге, навчання студентів побудові індивідуальних кар'єрних маршрутів, планова та цілеспрямована реалізація яких дозволить їм стати конкурентоспроможними фахівцями.

По-третє, організація тренінгів з навчання студентів роботі з класичними та альтернативними каналами пошуку роботи (наприклад, Telegram, Instagram, професійні спільноти в Facebook, месенджери, використання хештегів та ін.).

По-четверте, складання релевантних резюме та написання персоналізованих супровідних листів потенційному роботодавцю; проведення тренінгів, спрямованих на допомогу в оцінці власного особистісного та професійного капіталу та побудову стратегії подальшого розвитку (маршрутів, планів). Окремо варто виділити напрямок знайомства студентів з законодавством України в області праці, з їхніми правами та обов'язками як працівників та кандидатів.

Також вважаємо за важливе навчати студентів грамотному позиціонуванню себе як фахівців у соціальних мережах та культурі оформлення / ведення власних акаунтів.

Отже, цілком логічно постає питання щодо набору компетенцій, якими повинен володіти кар'єрний консультант Центру кар'єри при ЗВО. Спираючись на 20-річний досвід взаємодії з кандидатами, можемо визначити наступні:

- знання технологій управління кар'єрою;
- вміння аналізувати динаміку трансформації ринку праці, галузевої специфіки професій та навичок майбутнього;
- володіння інструментами оцінки професійних та особистісних компетенцій;
- вміння будувати освітні треки;
- знання маркетингових інструментів та професійного бренду/

Безумовно, це передбачає важливу роль кар'єрного консультанта як експерта. Тому результатом співпраці з таким консультантом мають бути:

- екологічність (відсутність побічних проблем, ризиків);
- завершеність (повна відповідність очікуванням студента);
- етичність (відповідність цінностям студента) [2].

Таким чином, ми дійшли висновку про беззаперечну актуальність «реформи» кар'єрних центрів у ЗВО, що визначається у «свіжому», такому, що відповідає сучасним вимогам, погляді на побудову кар'єри молодого спеціаліста, потребує удосконалення, з одного боку, консультативної роботи, а з іншого – проактивної поведінки студента/молодого спеціаліста.

Література:

1. Система інтерактивного моніторингу працевлаштування випускників. URL: <http://сімт.рф> (дата звернення: 02.06.2021).
2. Career Center Universität Bonn. URL: <https://www.uni-bonn.de/einrichtungen/careercenter> (дата звернення: 18.09.2017).

«КРУГЛИЙ СТІЛ» 2

ВРАЗЛИВІ КАТЕГОРІЇ СТУДЕНТСТВА В МЕДІАТИЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Я-КОНЦЕПЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ У СТУДЕНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я

Гуляєва Олена Володимирівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Богдановський Сергій Олегович

студент 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

На сучасному етапі розвитку українського суспільстві проблема соціально-психологічної адаптації студентів з обмеженими можливостями здоров'я все більше звертає на себе увагу й не лише психологів, педагогів, соціальних працівників тощо. По-перше, це пов'язане з кардинальною зміною ставлення суспільства до людей цієї категорії, а по-друге – з відсутністю багатого досвіду роботи з такими людьми. Особливої актуальності набуває питання соціально-психологічної адаптації студентів з обмеженими можливостями здоров'я до навчання у закладах вищої освіти, оскільки їх успішна адаптація сприяє гармонізації особистості в цілому та більш ефективному оволодінню ними навичок професійної діяльності. Поява ж дезадаптивних тенденцій у поведінці студента з обмеженими можливостями здоров'я супроводжується соціальною ізоляцією, нездатністю до самовираження та самореалізації, виникненням негативних емоційних станів, що призводять до дестабілізації особистості, спотвореного самосприйняття, дезорганізації та відчуття, що людина ніколи не зможе стати повноцінним членом суспільства.

Термін «Я -концепція» з'явився в науковій термінології на межі XIX-XX століть у зв'язку з уявленнями про дуальну природу людини як суб'єкта, що пізнає і пізнаваного об'єкта. Аналіз сучасної психологічної літератури дозволяє визначити наступні трактування цього поняття:

1. Я-концепція – стійка, динамічна система уявлень особистості про саму себе, усвідомлювана, рефлексивна частина особистості. Ці уявлення в більшій чи меншій мірі усвідомлюються людиною і мають відносно стійкий характер [1].

2. Я-концепція – це сукупність установок, які спрямовані на самого себе. Установка в свою чергу складається з переконань (когнітивна складова), емоційного ставлення (афективна складова) та відповідної реакції (поведінкова складова) [3].

На думку К. Роджерса формування «Я-концепції» відбувається завдяки особистісним характеристикам і здібностям індивіда, його можливостям взаємодіяти з іншими людьми, позитивним/негативним цілям та ідеям, а також – цілісним уявленням, що пов'язані з об'єктами та діями [4].

Освітнє середовище для студентів з обмеженими можливостями здоров'я являє собою важливий чинник соціалізації особистості та надає широкі можливості для формування позитивної «Я-концепції». Як свідчать дослідження процес адаптації студентів з обмеженими можливостями здоров'я залежить від цілої низки факторів: важкості захворювання, мотивації навчально-професійної діяльності, статусної категорії в академічній групі, активної життєвої позиції [2]. Нажаль, студенти даної категорії демонструють пасивні форми поведінки, низький рівень залученості до життя групи, орієнтацію на допомогу й опіку тощо.

Мета роботи полягала в дослідженні взаємозв'язку Я-концепції та соціально-психологічної адаптації у студентів з обмеженими можливостями здоров'я до навчання у закладі вищої освіти.

У дослідженні взяли участь 32 студенти, які мають I, II та III групи інвалідності, а також студенти з інвалідністю до 18 років. Усі досліджувані є студентами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Середній вік досліджуваних становив 20 років.

У результаті проведеного емпіричного дослідження було встановлено, що Я-концепція студентів з обмеженими можливостями здоров'я характеризується усвідомленням свого неповторного внутрішнього світу, індивідуальності власної особистості та уявленням цілісності про себе. Студентам з інвалідністю притаманні прийняття своєї зовнішності, особливостей свого тіла, опанування нової соціальної ролі – студент. Усвідомлення індивідуальності власної особистості дає підґрунтя для розвитку самоконтролю, самовладання відповідальності за вчинки, які спричинені певними переживаннями. Для студентів з

інвалідністю віком до 18 років більш притаманна внутрішня конфліктність, що говорить про нестійкість їхньої Я-концепції.

В ході дослідження було визначено, що соціально-психологічна адаптація студентів з обмеженими можливостями здоров'я характеризується високими показниками за шкалами «Самосприйняття» та «Прийняття інших». Власне позитивне ставлення до себе та відчуття цього ставлення від оточуючих, прийняття допомоги від інших і сприйняття їх особистості у цілому зумовлює успішний рівень соціально-психологічної адаптації. За шкалою «Прагнення до домінування» визначено найнижчі показники, що вказує на підпорядкованість у міжособистісному спілкуванні.

Під час адаптації студенти з обмеженими можливостями здоров'я у складних життєвих ситуаціях використовують дві основні копінг-стратегії, а саме – «Пошук соціальної підтримки» та «Позитивну переоцінку». При чому пошук соціальної підтримки проявляється як в системі міжособистісних відносин, так й за рахунок залучення зовнішніх ресурсів (підтримка держави, університету, факультету тощо). Позитивна переоцінка є конструктивною копінг-стратегією, що передбачає спроби подолання негативних переживань завдяки позитивному переосмисленню проблеми, з якими стикається студент під час навчання.

Аналіз отриманих результатів дозволяє стверджувати, що взаємозв'язок Я-концепції та соціально-психологічною адаптації в студентів з обмеженими можливостями здоров'я характеризується неузгодженістю позитивних уявлень щодо себе та пасивних форм пристосування до нової ситуації. У таких студентів досить гарно розвинені захисні механізми, що сприяють формуванню саме пасивних форм поведінки.

Перспектива подальшого дослідження полягає у визначенні факторної структури соціально-психологічної адаптації в студентів з обмеженими можливостями здоров'я.

Література:

1. Бёрнс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / пер. с англ. М. Гнедовского, М. Ковальчук. Москва: Прогресс, 1989. 274 с.
2. Гребенюк Т. М. Соціально-психологічна адаптація інвалідів з вадами зору до навчання у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.08.Київ, 2008. 28 с.
3. Столин В. В. Самосознание личности. Москва : МГУ, 1983. 149 с.
4. Холл К. С., Линдсей Г. Теории личности / пер. с англ. И. Б. Гриншпун. Москва: КСП, 1997. 163 с.

СТУДЕНТИ-ВЕТЕРАНИ АТО/ООС: ОСВІТНІ ЦІННОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ДО УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Сокурянська Людмила Георгіївна

докторка соціологічних наук, професорка,
в.о. завідувачки кафедри соціології соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Голіков Олександр Сергійович

доктор соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Збройний конфлікт на сході України актуалізував появу в сучасних українських ЗВО нової категорії студентів – студентів-ветеранів АТО/ООС. Деякі сучасні дослідники відносять студентів-ветеранів до категорії вразливих груп студентів. При цьому джерелом їхньої вразливості вважається психологічна травма, спричинена травматичним досвідом перебування в зоні бойових дій. З огляду на це, актуалізується необхідність вивчення умов навчання ветеранів в українських закладах вищої освіти з метою виявлення проблем, пов'язаних з їхньою академічною адаптацією.

У березні-квітні 2019 року співробітниками кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна було проведено соціологічне дослідження «Українські ветерани в університеті», в межах якого було використано метод напівструктурованого глибинного інтерв'ю. Всього було опитано п'ять студентів-ветеранів, які навчалися в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна, Харківському національному технічному університеті сільського господарства імені Петра Василенка, Харківському національному університеті внутрішніх справ, Харківському національному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди.

У дослідженні значну увагу було приділено вивченню мотиваційних патернів українських студентів-ветеранів. Аналіз відповідей респондентів на запитання про те, чому вони вирішили отримати вищу освіту, показав, що освітня мотивація цієї специфічної групи студентів практично не відрізняється від

мотивації основної маси студентства. Як свідчать результати численних досліджень, у тому числі проведених кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, студентська молодь перших двох десятиліть ХХ століття сприймає вищу освіту і як термінальну (прагнення стати культурною, освіченою людиною, самореалізуватися), і як інструментальну (добре заробляти, зробити кар'єру, зайняти більш високу статусну позицію в суспільстві) цінність. Таку ж тенденцію ми зафіксували в інтерв'ю зі студентами-ветеранами АТО/ООС. На їхню думку, вища освіта потрібна, «щоб розвиватися» (термінальна цінність), але і щоб «просуватися далі по життю, займатися бізнесом» (інструментальна цінність).

Що стосується тенденції, яка отримала останнім часом досить широкого поширення, а саме формального ставлення до вищої освіти (щоб був диплом, все одно який), то в рамках проведених нами інтерв'ю ми її не виявили. З одного боку, це може пояснюватися нечисленністю опитаних, з іншого – досить чітко вираженою у них професійною спрямованістю. Більшість опитаних (чотири учасники) здобувають освіту в галузі правових наук, що відповідає як їхнім освітнім інтересам, так і (прямо або опосередковано) отриманому армійському досвіду або тій діяльності, якою вони займалися на час опитування (наприклад, службі в поліції).

Зауважимо, що це значною мірою контрастує з усталеністю професійного вибору «звичайних» студентів, які продемонстрували в ході наших досліджень набагато меншу гомогенність у цьому питанні.

Навряд чи можна говорити про те, що студенти-ветерани АТО/ООС стають в Україні масовим явищем. Як відзначали наші респонденти, більшість їхніх товаришів по службі, демобілізувавшись, йдуть працювати, тим більше, що серед них чимало тих, кому вже за 30, а то і за 50 років. Мабуть, виходячи, в тому числі, з цієї обставини, практично всі опитані не бачать необхідності в тому, щоб агітувати своїх товаришів по службі, які не мають вищої освіти, вступати до ЗВО: це питання людина повинна вирішувати сама.

Ставлення самих студентів-ветеранів до свого вступу до університету цілком спокійне, вони не сприймають це як визначну подію у своєму житті. Проте деякі з них вважають, що після вступу до ЗВО їхнє життя стало більш осмисленим.

Характерною є також їхня рефлексія щодо співвідношення цивільної та військової частин життя: зокрема, відповідаючи на питання про те, чи допомагає військовий досвід досягати кращих результатів у навчанні, більшість респондентів відзначили, що армійське життя привчило їх до дисципліни, пунктуальності, зробило більш впевненими у собі, допомогло позбавитися почуття страху, який вони раніше відчували, приміром, перед іспитом (сьогодні – «менше нервів»).

В цілому наші респонденти задоволені своїм навчанням у ЗВО. Хоча щось у студентському житті їм подобається, щось не подобається, але, як відзначали практично всі опитані, особливих проблем з навчанням у них немає.

Наші респонденти не продемонстрували жодної напруженості і з приводу своєї «окремішності»; з їхнього боку не було жодних нарікань щодо свого особливого статусу чи проблем, пов'язаних з ним.

Такий емоційний фон інтерв'ю може бути поясненим або тим, що респонденти «витісняють» свою власну специфіку, несвідомо бажаючи інтегруватися у «нормальне» суспільне життя (і в силу цього готові «не помічати» певних проблем), або ж тим, що соціальні інститути та норми українського суспільства на мікро- та мезорівні (тобто рівні соціального інституту освіти) ефективно працюють у напрямку інтеграції студентів-ветеранів до академічного середовища. Контрольною ознакою тут є готовність кинути навчання. Респонденти дуже цінують можливість навчатися, принаймні, на рівні маніфестацій і декларацій.

Можливо, цьому сприяло і те, що респонденти не відчували (знову-таки, принаймні декларативно) відставання від інших студентів. Чим це пояснити – чи специфічним ставленням до них з боку викладачів, чи їхнім рівнем підготовки, чи рівнем вимог сучасної системи освіти – це інше питання, однак факт залишається фактом: студенти не відчували дискомфорту відставання.

Можливо, саме тому конфігурація реадптації наших респондентів не містила або майже не містила апеляцій до морально-етичних зобов'язань «цивільних» студентів перед респондентами нашого дослідження. При цьому, зауважимо, вони постійно апелюють до ліберальних доксичних норм «кожен сам за себе», «плати податки – і маєш права», «кожен має свій вибір», «армія – це робота» (зауважимо, не «обов'язок», не «борг», а саме робота). Навіть проєктивний варіант позитивної відповіді супроводжувався апеляцією до загальноприйнятності та того, що «майже всі ветерани так роблять».

Отже, в цілому соціально-емоційний фон наших респондентів в системі освіти можна визначити як позитивний, без травмуючих чи відштовхуючих, відчужуючих чи фруструючих чинників. Однак є дрібний штрих, який примушує нас дещо проблематизувати цю нібито достатньо комфортну та оптимістичну ситуацію. Це мікропрактики дружби, як їх описують самі респонденти.

Респонденти маніфестують потребу у дружбі, готовність спілкуватися, відкритість до дружньої комунікації та практик, однак при цьому жоден (!) респондент не заявив про те, що серед одногрупників або однокурсників у нього є друг або друзі. Така ситуація може мати знов-таки декілька пояснень. З одного

боку, ми можемо допустити, що повсякденність в армійських структурах встановляє специфічні вимоги до дружньої комунікації та практик, внаслідок чого в цивільному оточенні виникають складнощі з адаптацією. З іншого боку, можна припустити, що «простір дружби» у респондентів, які в цілому є більш зрілими та дорослими, аніж студенти, вже був зайнятий на момент інтеграції до освітніх інститутів і практик. З третього боку, можна шукати причини у поколінських відмінностях (хоча самі респонденти зауважували, що вони не є критичними) або у різниці соціального досвіду (яка, безумовно, є більш наочною, аніж поколінські відмінності).

Отже, можна дійти висновку, що інтеграції наших респондентів до студентських спільнот в повному обсязі не відбувається. По-перше, вони демонструють певну відстороненість, чому сприяє багатство їхнього життєвого досвіду. По-друге, наявність «альтернативних систем дружби» заважає їхній неформальній інтеграції до спільнот студентства. По-третє, наявність досвіду функціонування у формальних та дисциплінарних структурах штабу армії дозволяє їм співпрацювати з колегами без створення неформальних структур, які для цивільних студентів, які ще не володіють багатьма видами досвіду, є зручним пристосуванням до умов освітніх соціальних систем.

Таким чином, не можна вважати, що армійські неформальні структури володіють монополією на встановлення постармійської повсякденності та практики для наших респондентів, однак і повсякденність освітня для них реалізується перш за все на суто формальному, діяльнісно-когнітивному (але не емоційному) рівнях.

«КРУГЛИЙ СТИЛ» 3

МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ: НОВІ ТЕХНОЛОГІЇ, НОВІ ДЖЕРЕЛА ДАНИХ,
НОВІ ДОСЛІДНИЦЬКІ МЕТОДИ

РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ЕМПІРИЧНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

*Горбачик Андрій Петрович*кандидат фізико-математичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри методології та методів соціологічних досліджень
факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В сучасному світі ми спостерігаємо вибух технологій, зокрема цифрових інформаційних технологій (ІТ). ІТ впливають на всі сфери життя суспільства. Особливо яскравим є приклад експансії ІТ саме зараз, під час та після карантину. Інформаційні технології, їх розвиток, наслідки впровадження стали темою багатьох соціологічних досліджень. В той же час і самі ІТ сильно вплинули і продовжують впливати на дослідницький процес, на всі етапи дослідження. Саме розгляду того як цифровізація, що набуває обертів, впливає на процес дослідження, впливає на всі етапи процесу дослідження присвячений виступ.

Цифровізація нерозривно пов'язана із Інтернет. По суті, мережа Інтернет це ядро цифровізації, як системного впливу ІТ на суспільство. Саме за останні 30 років створена фантастична інфраструктура, фантастичне середовище, що об'єднало світ та має вплив практично на всі сфери життя людини.

Використання Інтернет в світі та в Україні зростає. Доступ до Інтернет вже розглядається як базова потреба людини. Зараз приблизно 60% жителів землі є користувачами Інтернет. В Україні приблизно 70% дорослого населення користуються Інтернет. Звичайно, цю групу треба більш щільно вивчати – демографічні характеристики, уподобання, активність тощо. Це важливо, адже є певні групи населення (і ці групи весь час змінюються), що слабо охоплені інтернетом. Це може виступати джерелом систематичного зсуву в даних при проведенні вибіркового дослідження за вибіркою, що орієнтується саме на користувачів Інтернет.

Соціологія є поведінковою наукою і соціологи вивчають діяльність людей, взаємодію людей, результати цієї взаємодії.

Що сучасні люди роблять в Інтернет?

- **працюють**, а отже в Інтернет можуть знайти для своїх досліджень інформацію ті, хто займаються економічною соціологією, соціологією праці, хто вивчає трудові ресурси, безробіття, форми зайнятості;
- **відпочивають**, що може зацікавити дослідників, хто працює в рамках соціології вільного часу, соціології культури, хто вивчає відповідні ринки;
- **купуєть** різні товари та нерухомість, що може стати предметом вивчення фахівців з економічної соціології, хто вивчає споживчі настрої, структуру доходів та витрат тощо;
- **навчаються**, що може стати предметом вивчення в рамках соціологія освіти, освітніх досліджень (educational research) тощо;
- вирішують **повсякденні проблеми** (сплата комунальних послуг, організація ремонту, пошук няні, пошук житла ...), що може дати інформацію не тільки для тих, хто займається соціологією повсякдення, але й фахівців з економічної соціології (мікрорівень);
- **шукають різну інформацію та новини** (не тільки політичні), що складає інтерес для фахівців з соціології ЗМІ (медіа), політичної соціології;
- **знайомляться** (предмет для соціології сім'ї), шукають різні способи **самореалізації** тощо.

Отже, всі ці різновиди діяльності потенційно можуть стати об'єктом вивчення відповідних галузевих соціологій, галузей поведінкових наук. Потрібно тільки навчитись збирати відповідні дані про таку діяльність. І в той же час Інтернет є новим важливим джерелом даних для вторинного аналізу (secondary data analysis).

Частково стихійним еволюційним шляхом, а частково абсолютно цілеспрямовано, в Інтернеті формується середовище для роботи та співпраці науковців. В зв'язку із цим неможливо не згадати про проєкт розробки відкритої Європейської хмари науки (European Open Science Cloud - EOSC).

Нові джерела інформації, нові постановки задач вимагають і іншої методологічної дослідницької культури. Зокрема, потрібно вміти оцінювати якість інформації, отриманої з інтернет – надійність, валідність; оцінювати **репрезентативність** вибірки. Особливо гостро проблема репрезентативності вибірки постає в описових дослідженнях, в той час як кореляції/коваріації є менш чутливими до особливостей

вибірки. Використання даних з відкритих джерел (зокрема мова йде про відкриті дані, open data), з доступних електронних дослідницьких архівів актуалізує ще дві великі проблеми – конфіденційність та право власності/володіння даними. Пов'язані із цими проблемами питання носять як юридичний, так і етичний характер.

Отже, нові ІТ змінюють основні базові елементи емпіричного дослідження. Мова йде про постановку задач та вибір теми, встановлення контексту дослідження (робота з літературою), визначення теоретичного базису, формулювання дослідницьких питань, розробку дизайну дослідження, збирання інформації, аналіз даних та формулювання висновків, поширення результатів дослідження. Для всіх етапів вже тією чи іншою мірою сформований дослідницький інструментарій. Звичайно, дуже часто такий інструментарій є культурно залежним. Тому актуальним залишається як вивчення світового досвіду та його адаптація до соціокультурних реалій України, так і розробка власних ідей, власних моделей. Нові виклики стоять перед соціологічною освітою. І мова йде не тільки про університетську освіту в класичному розумінні. Отже, виступ спрямований на стимулювання дискусії про роль соціологічної наукової академічної спільноти у запровадженні в загальну дослідницьку практику цифрових технологій.

Висновки

- потенціал можливостей використання нових інформаційних технологій для соціальних дослідників не тільки не вичерпаний, але й навіть добре не окреслений;
- потрібні нові підходи – до пошуку інформації, до вибірки та вибіркового методу, до оцінки надійності/валідності інформації, до об'єднання інформації з різних джерел для аналізу
- потрібні нові постановки задач, що орієнтуються на доступні дані нового типу;
- є нагальна необхідність у нових компетенціях для соціальних дослідників, аналітиків – зокрема компетенції володіння базовими навичками програмування, навичками аналізу даних різного типу (кількісних, якісних, мережевих ...), базові навички data science.

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ НА ЯКІСТЬ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ

Паніотто Володимир Ілліч

доктор філософських наук, професор,

генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології,

професор кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська Академія»

Пандемія Covid-19 суттєво вплинула на багато аспектів нашого життя, в тому числі і на методологію проведення соціологічних досліджень. Змінилося співвідношення методів збору інформації, які потребують особистого контакту «обличчям до обличчя» інтерв'юера з респондентом, і дистанційних методів опитування і фокус-груп, які не потребують такого контакту. Чи погіршилася якість соціологічних даних через пандемію? І якщо так, то наскільки це критично? Чи можемо ми довіряти даним, які отримуємо зараз? Відповідь на ці запитання є зараз, на мій погляд, дуже актуальною.

Як показує порівняння результатів останніх передвиборчих досліджень з результатами виборів, у 2019 р. якість F2F інтерв'ю була досить високою і, ймовірно, вищою, ніж якість САТІ. Див. <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=849&page=9>

Табл.1. Максимальні і середні відхилення від результатів виборів в останніх передвиборчих опитуваннях 1 туру президентських виборів 2019 р., % (компанії впорядковані за збільшенням максимального відхилення)

	Максимальне відхилення	Середнє відхилення
КМІС + Демініціативи	2,6	1,2
СОЦІС	2,7	1,5
Greenberg Quinlan Rosner та InfoSapiens	3,2	2,3
Соціальний моніторинг	3,3	2,1
Група «Рейтинг»	3,6	2,1
Центр Разумкова	6,2	2,4
Телефонне опитування КМІС	6,7	2,1

Але після початку пандемії і першого карантину в Україні ситуація змінилася. Спочатку F2F інтерв'ю повністю припинилися, а коли вони відновилися, то виникли сумніви в їх якості. По-перше, в таких інтерв'ю response rate залежить від ситуації з Covid-19 в регіоні, тому співвідношення регіонів може змінюватися. По-друге, згода відповідати залежить від оцінки респондентами ймовірності захворіти, а це може залежати від довіри до влади, до уряду, до рекомендацій медичних працівників. Все це збільшує похибку дослідження.

Методологія телефонних опитувань за останні роки теж змінилася. Ця зміна пов'язана зі зменшенням відсотку стаціонарних телефонів з 55% до 7%. Як наслідок, опитування за стаціонарними телефонами стало занадто вартісним. До того ж відсоток мобільних телефонів збільшився до 96%. Тому dual frame метод змінився на опитування суто за мобільними телефонами.

У доповіді порівнюються результати декількох досліджень, що проведені Київським міжнародним інститутом соціології методом F2F інтерв'ю та методом CATI у 2020-2021 рр. Порівняння демонструє помітну різницю у рейтингах політичних партій і кандидатів в президенти. Наприклад, в телефонних опитуваннях вище рейтинг ЄС, а в F2F інтерв'ю вищим є рейтинг Батьківщини та ОПЗЖ. З чим це може бути пов'язано?

У грудні 2020 р. КМІС провів два опитування різними методами. Обидва опитування були однаковими за обсягом вибірки (2000 респондентів), використовували однакове формулювання запитання і однаковий список партій

Таблиця 2

Порівняння профілів респондентів опитувань, проведених методом особистих і телефонних інтерв'ю, грудень 2020 р.

	Особисті інтерв'ю	Телефонні інтерв'ю CATI	Різниця
Освіта			
Не вища	65.7	53.5	+12.3
Вища	34.1	44.5	-10.4
Матеріальне становище родини			
Нам не вистачає грошей навіть на їжу	11.7	7.5	+4.2
Нам вистачає грошей на їжу, але купити одяг вже важко	43.7	35.6	+8.1
Ми можемо дозволити собі купувати деякі дорогі речі (такі як телевізор або холодильник)	5.5	16.2	-10.7

Аналіз результатів демонструє, що в телефонних опитуваннях більше освічених і більше заможних людей, тому партії, електорат яких є більш освіченим і заможним, отримують вищий рейтинг.

Який метод є більш надійним? На жаль, перепис в Україні не проводиться практично вже 20 років, тому на це запитання важко відповісти напевно. Можливо, до майбутнього перепису чи виборів найбільш обережною оцінкою була б середня двох еквівалентних підвбірок, одна з яких проведена методом F2F інтерв'ю, а інша методом CATI.

**МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ
ДЛЯ АНАЛІЗУ ЯКІСНИХ ДАНИХ**

Профатілова Людмила Геннадіївна

старший викладач кафедри методів соціологічних досліджень
соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Будь-яке соціологічне емпіричне дослідження передбачає збір даних та їх аналіз для отримання відповіді на головне дослідницьке питання. В рамках якісного дослідження такими даними можуть бути тексти глибинних інтерв'ю, спостережень, фокус-груп, різноманітних документів. Крім таких традиційних джерел даних, що потребують «якісного» аналізу, колосальні об'єми інформації сконцентровані в мережі Інтернет. Сучасний розвиток комунікативних та інформаційних технологій, проникнення їх у всі сфери людського життя та вільний доступ до них має наслідком продукування, здебільше, інформації у вигляді текстів, зображень, відео, тобто у формі «якісного» контенту. Мова йде, перш за все, про дані із соціальних мереж, медіа, веб-сторінок. Ці дані потребують осмислення, структурування та аналізу не тільки

кількісними методами, які з успіхом застосовуються для аналізу однотипних текстових даних в рамках контент-аналізу, але і якісними методами. Якісний підхід базується не на репрезентативному відборі даних, а на теоретичній вибірці та на аналітичних інструментах, що відрізняються від кількісних та спираються на систематизований підхід до даних і на процедурах кодування контенту. Осмислити, проаналізувати дані із застосуванням якісних методів, це означає проінтерпретувати дані, добути сенс з них, прояснити, як саме відбувається той чи інший процес, виявити певні типи поведінки або мотивів.

Весь хід якісного дослідження є ітеративним. Тобто всі процедури тут, а саме, збір даних, долучення їх до аналізу, систематизація та структурування, кодування, написання заміток та можливе залучення нових даних, написання кінцевого звіту, проходять паралельно. А отже, дослідник в такому проекті має справу не тільки з великими інтелектуальними затратами, але і з рутинною роботою по збереженню інформації та її структуруванню. Новітні комп'ютерні технології дають можливість автоматизувати більшість процедур якісного дослідження. Найбільш відомі програмні продукти для якісного аналізу даних це The Ethnograph, NVIVO, MAXQDA, QDA MINER та інші.

Так програма NVIVO для аналізу якісних даних є найбільш потужною та такою, що найчастіше цитується, надає дослідникам широкий спектр аналітичних процедур, забезпечує оптимальні умови для системного аналізу якісних даних, має зручний та зрозумілий інтерфейс.

З огляду на те, що якісне дослідження носить інтерпретативний, неструктурований характер, дуже важливим є системний підхід до даних дослідження. Це означає, що вся інформація, яка долучається до аналізу, повинна мати відношення до теми дослідження та для аналізу мають застосовуватися однакові аналітичні процедури. Крім цього, весь дослідницький процес має бути прозорим і зрозумілим. Важливим також є забезпечення інтерсуб'єктивності аналізу, тобто досягнення узагальнених результатів кількома дослідниками. Завдяки застосуванню NVIVO вимоги для системного аналізу якісних даних забезпечуються такими функціями програми, як *Текстові запити*, що дозволяють відбирати потрібний контент, який відповідає темі дослідження. Модуль *Collaboration Cloud* надає доступ до даних конкретного проекту кільком дослідникам, а, отже, з усіма даними може працювати команда. Всі процедури і функції в NVIVO є наочними та зрозумілими, що забезпечує прозорість всього шляху дослідження та однаковість аналітичних процедур.

Дуже важливою в якісному дослідженні є процедура транскрипції аудіо-файлів. В NVIVO ця функція вбудована як окремий модуль, де файли після розшифровки можна відразу завантажити для аналізу, а у разі потреби зберігати окремо.

Завантажені до програми файли даних можуть доповнюватися додатковою інформацією. Це можуть бути, наприклад, демографічні відомості про учасників глибинних інтерв'ю. Або назва географічних місць, де збиралась інформація, чи вихідні дані про видання, що підлягають аналізу, тощо. На основі таких даних є можливість створювати *Таблиці класифікації* в яких початкові дані згруповані за певними критеріями, що в свою чергу дозволяє аналізувати вже згруповані фрагменти текстів. Також є можливість дані класифікаційних таблиць експортувати, наприклад, в SPSS для подальшого кількісного аналізу.

Як відомо, ключову роль в якісному аналізі даних відіграють коди та кодування текстів. Процес кодування означає присвоєння категорії (коду) текстовому фрагменту. Такі фрагменти можуть бути різного розміру від одного слова чи речення до цілих абзаців чи навіть файлів. Коди використовуються для класифікації, скорочення, абстрагування та приписування значення фрагментам текстів. Коди зазвичай складаються з одного або двох-трьох слів та можуть відображати події, що описані в даних, позначати різні теми в текстах, можуть бути теоретичними, тобто спиратися на відповідні теорії або бути природними, сформованими зі слів респондентів.

Процес присвоєння кодів може бути трирівневим, як це пропонується в Обґрунтованій Теорії, або багаторівневим з виділенням категорій та субкатегорій і щільним описом закодованих фрагментів. NVIVO пропонує декілька способів кодування контенту. Коди можуть бути сформовані заздалегідь на основі існуючих теорій або після першого перегляду даних. У цьому випадку виділені фрагменти текстів, зображень чи фрагментів таблиць можна зв'язати за допомогою миші із певним кодом із списку. Коди можливо створювати одночасно із читанням тексту – відповідний фрагмент виділяється, а потім у вільному полі надається йому назва (код). У разі необхідності кодування слів респондентів, тобто введення природних кодів, доступна функція *In vivo*. Така функція може стати в нагоді, наприклад, в культурологічних дослідженнях, де природна мова чи жаргон респондентів має значення.

Всі закодовані фрагменти позначаються кольоровими смугами, що дає візуальне уявлення про структуру контенту. Кожному коду відповідає свій колір. У окремому вікні розміщується список кодів і у разі відкриття кожного з них можна побачити всі фрагменти, що зберігаються під одним кодом. Це дозволяє досліднику порівнювати дані, розвивати ідеї, розмірковувати над темою та виявляти закономірності в даних. А організація списків кодів є також важливою частиною аналітичного процесу. Так, створення ієрархічних каталогів із кодів дозволяє встановлювати зв'язки між темами, уточнювати гіпотези.

Важливою процедурою в аналітичному процесі якісних даних є створення матриць кодів, в яких збираються найважливіші теми чи висловлювання респондентів за певними кодами. Її реалізація в NVIVO забезпечена функцією *Запити крос-таблиць (Crosstab query)*. Запити крос-таблиць - це зручний та швидкий спосіб перевірити розподіл певного коду по кейсах або за демографічними змінними. Наприклад, можна застосувати запит крос-таблиці для з'ясування того, як часто респонденти згадують ту чи іншу тему, або як посилення на певні події розподілені по демографічних групах. Тобто це корисний спосіб визначити домінуючі теми в дослідженні.

Але найбільш вагомим властивістю запитів крос-таблиць є можливість побачити в одній клітині таблиці всі фрагменти позначені одним кодом. Для цього достатньо подвійного клацання в певній клітині і у робоче вікно завантажуються всі фрагменти, що відповідають даному коду та кейсу.

Не менш важливим у якісному аналізі даних є створення пам'яток (memos) дослідника, де відтворюються думки дослідника про задану тему, вихідні теорії, або розмірковування по створенню кодів. Ведення таких записів допомагає виявляти можливі прогалини в початкових даних, допомагає у створенні та комбінуванні кодів, а на заключному етапі відіграють важливу роль у плануванні кінцевого звіту про дослідження. Описана процедура реалізується в NVIVO за допомогою функції *Інтелектуальної карти (Mind Map)*, яка дозволяє зберігати всі пам'ятки дослідника компактно в одному місці.

Отже, описані вище процедури, що доступні в NVIVO, доводять, що цей програмний продукт є зручним інструментом в якісному аналізі даних. А джерелом таких даних може бути будь-який контент, в тому числі і той, що розміщений в мережі Інтернет. І на останок, слід зауважити, що NVIVO – це лише інструмент, який полегшує процес аналізу, а основна інтелектуальна робота, безумовно, залишається за дослідником.

Література:

1. Страусс А., Корбин Дж. Основы качественного исследования. Обоснованная теория. Процедуры и техники. Перевод с английского Т.С. Васильевой. Москва, 2001. 254 с.
2. Семенова В.В. Качественные методы: введение в гуманистическую социологию. Москва, 1998. 289 с.
3. Kuckartz Udo. Qualitative Text Analysis: A Systematic Approach. *ICME-13 Monographs. Compendium for Early Career Researchers in Mathematics Education*. Hamburg, 2016. P.181-199.

«КРУГЛИЙ СТІЛ» 4

МІСТА НА ЛІНІЇ ГЕОПОЛІТИЧНОГО РОЗЛОМУ

МІСТО, ЩО СПРИЙМАЄТЬСЯ, РУХАЄТЬСЯ Й СПОЖИВАЄТЬСЯ: ЩОДО ФРАНЦУЗЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ТЕОРЕТИЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ПОВСЯКДЕННОЇ МОБІЛЬНОСТІ

*Личковська-Небо Оксана Рейнгольдівна*кандидатка соціологічних наук, доцентка,
голова асоціації «Міжкультурні простори Східної та Західної Європи: центр міжкультурних студій та дослідницька мережа», Париж, Франція

Речі й соціальні практики. Будь-яке сучасне теоретизування у французькому соціальному дискурсі з необхідністю починається з осмислення того, що є речі. Бо саме речі й об'єкти завжди конституювали повсякденну реальність, завжди виступали атрибутами повсякденних соціальних практик, незалежно від того, були чи не були самі речі предметом соціологічної концептуалізації. Саме завдяки наявності речей і матеріальних об'єктів повсякденний світ був і є непроблематичними й звичним. Саме завдяки речам і формуються соціальні фонові практики, коли «тіла здатні рухатися, з об'єктами вміють поводитися, суб'єкти можуть бути понятими, речі стають описаними, а навколишній світ зрозумілим» [1, р. 250]. Уся французька соціологічна традиція концептуалізації речей від Е. Дюркгейма до Б. Латура припускає їх розгляд як об'єктів, що протистояють зусиллям суб'єкта, як медіаторів, що поєднують й розділяють нас із іншими людьми, як акторів або агентів соціальної взаємодії, настільки ж обов'язкових як і суб'єкти-люди. Соціологічне теоретизування із приводу речей рухається від наділення речей смыслом, їх антропоморфізації, перетворення речей на знак, від редукування матеріально-тілесного до соціального, до повернення речам їх справжньої функції впливу на суб'єкт.

В обмежених рамках тез не можливо розглянути всю еволюцію підходів, отже нам здається логічним приділити увагу деяким, найбільш впливовим й значущим з точки зору цілей нашого дослідження. Перший – це прагматичний поворот у французькому теоретизуванні, зумовлений роботами Л. Тевено. Так, у своїй знаковій праці 1994 року «Режим близькості. Від речей до людей» Лоран Тевено звертає увагу на необхідність осмислення того, в який саме спосіб ми взаємодіємо з повсякденними речами й технічними об'єктами, які типи агентності «об'єкт-суб'єкту» від цього виникають, як змінюються речі й об'єкти в процесі їх використання [2]. В цьому сенсі можливо згадати феномен «доместикації» речей або ж різне використання нових й вже гарно освоєних речей. Деякі звичні речі, що давно нами використовуються, поступово втрачають свою первинну функціональність, сакралізуються, зберігають для нас емоції, пробуджують спогади. Саме завдяки таким речам виникає наш повсякденний світ, він стає зрозумілим і комфортним, наше повсякденне життя і соціальні повсякденні практики хабітуалізуються й приймають непроблематичний, фоновий характер.

Саме таким чином відбувається наша адаптація не тільки до відокремлених речей, але й до комплексних матеріальних об'єктів, яким, наприклад є місто. В цьому сенсі дуже цікаво порівняти, наприклад, як різні «режими знайомства» з містом у туриста й місцевого жителя впливають на повсякденні практики мобільності (порівняємо, наприклад, різні повсякденні практики пересування містом у «*flâneur*», туриста-гульця, й місцевого пішохода, які, навіть, і зовні різні й, звісно, мають різну функціональність). Але саме «хабітуалізація» у споживанні міста сприяє практикам «його сакралізації й збереження», й це ми можемо спостерігати наочно у французькому концепті «*patrimoine*», який у французькій мові має подвійне значення – це не тільки загальна культурна спадщина, але й водночас – персональний родинний спадок.

Другий – це онтологічний поворот у французькому теоретизуванні речей й практик, що пов'язан, безсумнівно, з ім'ям одного з найоригінальніших сучасних соціологів – Брюно Латура. Онтологічна модель Б. Латура є моделлю «актор-мережа», де мережа – це ланцюги зав'язків і відносин між «суб'єктами дії» (акторами), тоді як самі актори – сутності, конституївані цими відносинами. При цьому мова не йде про те, що «актори» – це обов'язково люди, так само акторами можуть стати й матеріальні об'єкти. «У наше колективне життя, – каже Б. Латур, – втрутилось безліч *nonhumans*, що володіють історією та мають чуйність, культуру й темперамент – коротше кажучи, всі ті якості, в яких їм традиційно відмовляли гуманісти» [3, р.3]. З іншого боку, відмінності між суб'єктами і об'єктами – це відмінності між «фактами» і «фетишами», тобто світом, який може бути як об'єктивним, так і суб'єктивним, і якимось конструктом. Таким чином, ні «світи-факти», ні «конструкти-фетиші», згідно думки Б. Латура, не абсолютні і не задані а ргіогі; вони – вторинні по відношенню до первинної реальності – простору, населеному гібридами

(«фактішамі») і що є результатом придбаної їм мережевої позиції – місця в ряду зв'язків і відносин комунікаційної системи. Використовуючи метафору Б. Латура, мова йде про «незмінну мобільність» [4] – тобто, будь-які об'єкти залишаються незмінними поки вони не втрачають свою форму як мережеві єдності, але при цьому вони завжди переміщуються по більш глобальних мережах акторів, об'єктів і відносин – і в цьому сенсі і є «мобільними».

Концепції мобільності й соціальна антропологія міста. Коли мова йде про вивчення повсякденних практик опанування й споживання міського простору не можливо оминати творчість Мішеля Серто та його двохтомник «Винайдення повсякденного. 1. Мистецтво робити. 2. Жити, куховарити» («L'invention du quotidien. 1. Arts de faire. 2. Habiter, cuisiner»). Усі ці просторові практики розглядаються Серто у 2 розрізах – як операційні практики, або ж «практики дії» і як практики відчуття, або «антропологічні, поетичні й метафоричні практики» [5, р. 142]. Отже, опанування міста починається для кожного з нас «з прокладання маршруту», який залишає нібито «за кадром», у підсвідомості, як саме ми складаємо той чи інший шлях, чому саме його вибираємо або як саме ми його проходимо. М. Серто пропонує теорію «актів ходіння», з яких складається антропологія міста, так само як речова поведінка, в певний спосіб, складається з «актів мовлення». «Акти ходіння» мають певну структуру, що складається з «актів опанування топографічної системи», «просторового розуміння міста» та, власне, «контрактів», або дій, або мовою лінгвістики – прагматичних актів ходіння, використання фізичних рухів для досягнення певної не фізичної мети. Серто також описує своєрідну риторику «ходіння», яка, як і мовлення, передбачає використання різних реєстрів: наприклад, використання рідкісних або вишуканих способів дістатися певного місця, або використання абияких, випадкових маршрутів, або ж недотримання правил і використання заборонених шляхів [5, р. 148-149]. М. Серто також обмірковує й розрізняє «просторові стратегії», що пов'язані з конвенційним й легітимним використанням простору й «просторові тактики», які полягають у застосуванні всіх щохвилиних можливостей та/або неконвенційних способів дістатися місця чи просуватися містом. Останні складно передбачити або ж прийнято скривати. Париж в цьому сенсі – це дуже показове місто, де стратегії працюють для туристів, а використання тактик – є невід'ємним маркером парижанина. Також слід згадати розмежування між «місцем» й «простором». Перше завжди конвенційне й статичне, а друге – відбиває стратегії й тактики міської мобільності.

І в завершенні, логічним здається звернуть увагу ще на одного сучасного дослідника міських практик – Жіля Ліповецькі, якій в своїй відомій роботі «Естетизація світу», пропонує концепцію міста, що споживається, й магазина, як медіа. В цьому сенсі дуже цікавим постає аналіз французьких «grands magasins», суто французького міського феномену, що значно відрізняється від комерційних центрів в інших країнах та також складає точку тяжіння міського простору й віддзеркалює особливості міської мобільності [6, р. 217-225].

Література:

1. Reckwitz, A. (2002). 'Toward a Theory of Social Practices. A Development in Cultural Theorizing', European Journal of Social Theory, N. 5(2), p. 243-263.
2. Thévenot, L. (1994). 'Le régime de familiarité: Des choses en personnes', Genèses, N° 17, p. 72-101.
3. Latour, B. (1999) Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies. Cambridge
4. Latour, B. (Eds. M. Lynch & S. Woolgar) (1990) 'Drawing Things Together'. Representation in Scientific Practice, Cambridge, MA: MIT Press, p. 19-68.
5. Michel de Certeau (1990). L'intervention du quotidien. 1. Arts de faire. Paris : Gallimard.
6. Gilles Lipovetsky, Jean Serroy (2013). L'estétisation du monde. Vivre à l'âge du capitalisme artiste. Paris: Gallimard.

ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР МІСТА В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ЗАЛОМЛЕННІ

Сенюра Оксана Володимирівна

кандидатка соціологічних наук, доцентка, викладачка

ВСП Технологічний фаховий коледж Національного університету «Львівська політехніка»

Сучасне суспільство переживає складні процеси постійних соціальних трансформацій. Ці зміни породжують нові виклики для суспільства та для дослідників, які їх вивчають. Особливого загострення набувають вивчення сучасного простору, його сприйняття, використання в умовах глобалізаційних змін. Дослідження проблематики простору є актуальним та необхідним для аналізу соціальної реальності та прогнозування тенденцій змін.

Розглядаючи простір у соціологічному тлумаченні, можна навести декілька близьких, проте нетотожних понять: соціальний простір, публічний простір, громадський простір. В нашому аналізі,

найбільш актуальним є розгляд публічного простору, як доступного, відкритого міського простору – місця, доступного для всіх, або широких, різноманітних соціальних груп, що базуються на основі соціальної свободи пересування та анонімності контактів [1].

На думку американської дослідниці публічних просторів Л. Лофланд, «міське життя стало можливим завдяки впорядкуванню міського населення на вигляд і розташуванню в просторі таким чином, що люди у місті можуть дізнатися про навколишніх, просто дивлячись один на одного» [3]. І відбуватися все це може передусім у загальнодоступних суспільних місцях міста.

Отже, під публічним простором можна розуміти відкритий та напіввідкритий публічний простір, що передбачений для перебування людей, їх пересування, для «комунікації незнайомих», анонімних зустрічей міщан (вулиці, площі, парки, ресторани, магазини, громадські місця та ін.). Щодо вживання поняття публічного простору – то він має свої витоки з європейської традиції міських досліджень і розглядається в трьох основних аспектах: 1) як відкритий простір для відпочинку, рекреації, охорони здоров'я; 2) як простір дебатів; 3) як доступний, відкритий простір – місця, доступні для всіх, або для різноманітних груп осіб, що базуються на основі соціальної свободи пересування та анонімності [2].

Коло наших зацікавлень – це розгляд публічного простору, як доступного, відкритого міського простору – місця, доступного для всіх, або широких, різноманітних соціальних груп, що базуються на основі соціальної свободи пересування та анонімності контактів. Для соціологів предметом уваги, в першу чергу, виступають ті соціальні відносини, які складаються в публічному просторі; також важливими є аспекти просторового обумовлення цієї взаємодії; особливості процесу надання символічних значень та сенсів простору; вплив особливостей відносин в просторі його структурування, розбудови та трансформації; соціальні практики споживання та конструювання простору; особливості реалізації владних відносин в публічному просторі міста; прояв соціальної структури в просторі та ін. [3]

В цілому, публічний простір має два виміри – фізичний та соціальний. Соціальний аспект публічного простору полягає в тому, що він обумовлює взаємодію між соціальними суб'єктами, де, в свою чергу, соціальне виступає об'єктивованим, вписаним у просторове. Проте, з іншої сторони, під фізичними аспектами публічного простору розуміють набір територіально обмежених матеріальних одиниць (споруд, рослин, майданчиків, тротуарів, лавок для сидіння тощо), що розміщені в даному просторі, які створюються за допомогою діяльності соціальних суб'єктів (владні структури, планувальники, архітектори, девелопери, зацікавлені особи та пересічні громадяни).

Відзначимо, що публічний простір, на думку низки дослідників, повинен володіти відкритістю та доступністю як найважливішими складовими міського життя. Отже, звернемо увагу на доступність фізичного публічного простору. Поняття доступність є дуже широким поняттям, що охоплює такі сфери, як освіта (інклюзивний простір), транспорт, працевлаштування, будівлі та громадські місця тощо. Багато з цих сфер перебувають у взаємній залежності, що в кінцевому результаті впливає на включення особистості в суспільство. Доступність включає забезпечення безперешкодного пересування у просторі і можливості користуватися суспільними надбаннями та благами. Стандарти доступності дещо різні у різних країнах. Багато країн вже виробили свої стандарти доступності, взявши до уваги кращий практичний досвід інших країн. Останні дослідження показали, що доступність повинна означати щось більше, ніж безпосередній доступ до будівлі або приміщення за допомогою допоміжних або спеціальних засобів.

Забезпечення доступності простору може відбуватися тільки шляхом проведення конкретних заходів, що дозволяють пристосувати простір до потреб людей з урахуванням індивідуальних особливостей фізичного обмеження і специфіки нозологій. Забезпечення таких потреб досягається через дотримання будівельних норм.

Дотичним поняттям щодо доступності в науковій літературі вживається поняття безбар'єрність для маломобільних осіб, до переліку яких належать: вагітні жінки; діти до 7 років та особи, які їх супроводжують; люди літнього віку; особи з інвалідністю (з фізичними, сенсорними, психічними чи розумовими порушеннями); особи з тимчасовими порушеннями, спричиненими травмами або захворюваннями; особи з нестандартними розмірами тіла – з надмірною чи меншою за середню масою тіла, низького чи занадто високого зросту [4]. Проте, кожна особа незалежно від її фізичних, сенсорних чи інших можливостей повинна мати вільний доступ до всіх благ публічного простору. Тому, безбар'єрний простір може бути актуальним для кожного, адже, як зазначалося, публічний простір обумовлює взаємодію між соціальними суб'єктами, де, в свою чергу, соціальне є вписаним у просторове.

Таким чином, публічність – це феномен соціального життя, який не завжди присутній в ньому, тобто публічність далека від натурального стану речей, вона – символічно заданий та опосередкований «уявними соціальними значеннями» феномен. Публічні простори – простори, де формою соціальної присутності є публіка: велика кількість людей, які виконують конкретні соціальні ролі (споживацькі, буденні, керівні, сімейні тощо), також це люди-незнайомці, що знаходяться «на виду» один у одного й або мимоволі спостерігають один за одним, або ж уникають цього. В публічному просторі в соціологічному ракурсі можна виокремити узагальнюючі характеристики, такі як доступність, комфорт, функціональність,

наповненість діяльністю, рівність учасників, вільний доступ до простору тощо. Власне, публічний простір є постачальником унікальної інформації для соціологів про соціальні відносини, притаманні конкретному осередку, в конкретній ситуації взаємодії, більш того, на суспільному рівні загалом.

Література:

1. Грищенко М. Публічний простір міста як об'єкт соціологічного дослідження // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. 2016. Вип. 1. С. 31-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_soc_2016_1_8
2. Жулькевська О., Грищенко М. Суспільний простір міста як об'єкт соціологічного вивчення та емпіричний референт соціальних змін // Соціологічні студії. 2012. №1. С. 61-66.
3. Публичное пространство в социологии города. Проблемы публичного пространства в Петербурге. Лекция. URL: http://les-urbanistes.blogspot.com/2009/03/blog-post_02.html
4. Кушніренко О., Петренко-Лисак А., Шутюк О. Як досліджувати публічні простори в Україні: напрями і методи: практичний посібник. К.: ВАДЕКС, 2020. 38 с. URL: <https://ua.boell.org/sites/default/files/202007/Як%20досліджувати%20публічні%20простори%20в%20Україні.pdf>

«КРУГЛИЙ СТІЛ» 5

ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ГРОМАДАХ ПІД ВПЛИВОМ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Шатохін Анатолій Миколайович

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного університету садівництва

Вуйченко Марина Анатоліївна

доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту
Уманського національного університету садівництва

Реформа адміністративно-територіального устрою України, про яку вели дискусії протягом усіх років Незалежності, набула конкретних характеристик. Визначені не лише основні напрями і принципи реформи, але й здійснена кардинальна трансформація районного рівня адміністративного устрою України, що залишилася незмінною з радянських часів, та запроваджений рівень об'єднаних територіальних громад.

Необхідність реформи місцевого самоврядування, підкреслюється в Концепції реформи місцевого самоврядування, викликана тим, що починаючи з 1991 року чисельність сільського населення зменшилася на 2,5 млн. осіб, а кількість сільських населених пунктів – на 348 одиниць. В Україні утворено близько 12 тис. територіальних громад, але у більшості з них не утворено виконавчі органи відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Органи місцевого самоврядування таких громад практично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження [2].

Новий адміністративно-територіальний устрій України, як стверджується в Концепції адміністративно-територіальної реформи, має відображати сучасні потреби людей і бути вибудованим під повноваження сучасних органів влади. Метою реформи адміністративно-територіального устрою, визначають автори реформи, є визначення раціональної просторової основи організації публічної влади для забезпечення доступності та якості надання соціальних та адміністративних послуг, ефективного використання публічних ресурсів, сталого розвитку територій, здатності адекватно реагувати на соціальні та економічні виклики та реалізації державної регіональної політики [1].

Цей процес називають *децентралізацією* – передачею повноважень та фінансів від державної влади якнайближче до людей – органам місцевого самоврядування. У квітні 2014 року Уряд схвалив основний концептуальний документ – Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. За Планом заходів були внесені зміни до Конституції України, Бюджетного і Податкового кодексів, прийняті закони «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про співробітництво територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики» тощо. Протягом 2014-2019 років місцеві бюджети зросли на 206,4 млрд. грн: з 68,6 млрд. в 2014 до 275 млрд грн в 2019 році. За 2015-2019 роки в Україні створено 982 об'єднані територіальні громади (ОТГ). До складу цих ОТГ увійшли близько 4500 колишніх місцевих рад (з майже 12 тисяч). Такі темпи міжмуниципальної консолідації міжнародні експерти назвали дуже високими [3]. У 2018 році об'єднані громади отримали у комунальну власність майже 1,5 млн га земель сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів.

На другому етапі реформи Кабінет Міністрів України 12 червня 2020 року затвердив новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня. Відповідно до розпорядження Уряду, в Україні сформовано 1469 територіальних громад, які покриватимуть усю територію країни.

Наступним кроком адміністративно-територіальної реформи стало значне скорочення кількості районів. В Україні загалом було 490 районів. Проте є 6 районів з населенням до 10 тисяч людей, у 9 районах проживає більше 100 тисяч людей, у 3 районах – понад 150 тисяч. Функції однакові, а масштаб послуг – різний [3]. Окрім того деякі райони повністю або в значній мірі покриті громадами. Тому, на думку реформаторів, настав час оптимізувати органи влади на районному рівні. 17 липня Верховна Рада України прийняла Постанову № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів». Тепер в Україні 136 (126) районів.

Само по собі скорочення чисельності районів явище зрозуміле й позитивне. Реально скорочується й бюрократичний апарат районних адміністрацій, районних рад та інших установ. Стара модель вже не відповідає дійсному стану сільської поселенської мережі. Проте, з іншого боку, кількість одержувачів адміністративних, соціальних, культурних послуг залишається такою ж самою. Немає сумніву, що дуже швидко адміністративний апарат поверне втрачені позиції. Але якою ціною? За чий рахунок?

Невизначеним є й майбутнє невеликих містечок і селищ. Кількість районів скоротилася майже у чотири рази (3,9 рази). Проте є помітні регіональні розбіжності: у Закарпатській області кількість районів зменшилося лише вдвічі, у Львівській, Дніпропетровській, Запорізькій – у тричі, в той час, як у Хмельницькій області майже у сім разів. Полтавській, Тернопільській, Житомирській – у шість разів, а у Черкаській, Кіровоградській і Миколаївській областях – у п'ять разів.

В кордонах колишніх районів утворилося майже півтори тисячі об'єднаних територіальних громад: міських, селищних і сільських. У середньому на район припадає 10-12 громад. Серед лідерів тут Хмельницька область (20 громад), Тернопільська, Чернівецька (по 18), Рівненська, Черкаська, Житомирська (по 16). Натомість аутсайдерами є Івано-Франківська, Харківська, а також, зрозуміло, області Донбасу.

Адміністративно-територіальна реформа наносить сильний удар по селах та селищах міського типу, що були районними центрами: зі 194 залишаються лише 4! Зрозуміло, частина з них стали центрами об'єднаних територіальних громад, проте це далеко не рівноцінні статуси. Нескладно уявити, яка доля очікує селища і містечка, які втратять можливість надавати адміністративні, правоохоронні, медичні, освітні, культурні та інші послуги через зміну напрямів грошових потоків.

Таким чином, можна зробити наступні висновки.

По-перше, не викликає заперечення необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні. В принципі можна вести мову про те, що структура управління територіями, що склалася ще у 30-х роках минулого століття, себе вичерпала.

По друге, на наш погляд, практично відсутня цілісна концепція реформування адміністративно-територіального устрою в Україні. Офіційна Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади носить доволі декларативний характер через те, що над її принципами і задачами працювали різні робочі групи.

Успіх реформи місцевого самоврядування, по-третє, напряму буде залежати від розв'язання фінансових проблем, перш за все між державою і громадами.

По-четверте, важливо зберігти комплекс адміністративних і соціальних послуг, які надавалися населенню адміністраціями районів. Від цього, зокрема, залежить доля селищ міського типу, які втратили статус райцентрів.

По-п'яте, слід посилити громадський контроль за здійсненням реформи. Звичайно скорочення чиновників звійди вітається населенням, але це не повинно бути самоціллю.

Література

1. Концепція реформи адміністративно-територіального устрою України.
URL: <https://www.csi.org.ua/activity/kontseptsiya-reformy-administratyvno-t/#:~:text>. (дата звернення 03.05.2021)
2. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>. (дата звернення 03.05.2021)
3. Децентралізація. – URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11833>. (дата звернення 03.05.2021)
4. Адміністративно-територіальний устрій України.
URL: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html>. (дата звернення 03.05.2021)
5. Регіони України. 2019: Статистичний збірник. Частина 1 / Державна служба статистики України. К., 2019. 309 с.
6. Населення України. 2018: Статистичний щорічник / Державна служба статистики України. К., 2019. 188 с.

СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕВАГИ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Ашурбеков Аскад Аскадович,

кандидат соціологічних наук, директор
Агенції регіонального розвитку Запорізької області

Децентралізація є важливим напрямом реформування системи управління у державі. Децентралізація має не тільки значні економічні та організаційні вигоди, а й соціальні. Тож актуальним є виявлення соціальних переваг реформи децентралізації.

До позитивних соціальних наслідків децентралізації відноситься підвищення рівня взаємодії соціальних акторів, що приймають участь в соціальному управлінні регіоном; поліпшення роботи з кадрами; покращення кооперації та зміцнення консолідація членів громад; детінізація бізнесу та зміцнення його соціальної відповідальності; покращення взаємодії між владою та громадянами. Слід нейтралізувати негативні міфи щодо наслідків децентралізації.

Громади, у більшості випадків, не мають виконавчих органів у сільських радах, бюджетних установ чи комунальних підприємств, тобто органи місцевого самоврядування практично не мають змоги реалізовувати надані законом повноваження. Також слід зазначити високий рівень дотаційності значної кількості бюджетів

сільських громад, що утримуються за рахунок коштів державного бюджету. Здійснення постійної фінансової підтримки через районні бюджети малочисельних територіальних громад з використанням системи дотацій вирівнювання є обтяжливим для державного бюджету та стримує розвиток малих міст і великих селищ.

Задля формування потужного ресурсного потенціалу та дієздатної адміністративно-територіальної одиниці дані громади укрупнюються з урахуванням критеріїв чисельності населення, площі, бюджетних показників та інших характеристик. В результаті об'єднані громади отримують повноваження на рівні міст обласного значення, таким чином формується абсолютна рівність між органами місцевого самоврядування різних рівнів.

Мета реформи – формування механізмів місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Реформа децентралізації є складною комплексною, всеосяжною та домінуючою з точки зору управління державою та регіонального розвитку. У результаті управління потрапляють у такі ситуації, в яких не знають як діяти, що може призвести до негативних наслідків як в незначних речах, так і під час прийняття ключових управлінських рішень. Основною причиною невдалої управлінської діяльності є помилкове мислення, пов'язане з хибними рішеннями, які не відповідають сучасним викликам. Управлінці часто покладаються на стиснуті моделі, які фіксують лише частину процесу. В запорізькому регіону нами були проаналізовані економічні, політичні та соціальні аспекти децентралізації в їх комплексі.

Соціальним аспектом децентралізації є підвищення рівня взаємодії соціальних акторів, що приймають участь в соціальному управлінні регіоном.

За допомогою чіткої структурованості можна підвищити рівень співробітництва між різними органами влади, що в свою чергу дасть можливість досягати поставлених цілей якісніше та впевненіше. Співробітництво між різними гілками влади – це не тільки контроль та чітка регламентація, а й допомога та взаємопідтримка.

З огляду на структурний підхід, можна казати, що зміни, які відбуваються завдяки децентралізації, є більш раціональними та зручними в першу чергу для мешканців населених пунктів. Громада має більше повноважень та можливостей для впровадження нових ідей, проектів. Це суттєво підвищує можливість кожного громадянина приймати участь в житті своєї території.

Важливим соціальним аспектом децентралізації є проблема кадрів. Кадровий фактор акцентує увагу на ролі людей в організації, на сприйнятті людей реформи як такої, розумінні людьми їх сильних сторін, фобій, емоцій, бажань та страхів.

Децентралізація відкриває нові можливості для людей завдяки наступним змінам.

- збільшення впливу на процес прийняття рішень та розвиток територій;
- доступ до ресурсів громади;
- можливості самореалізації в управлінській та політичній сферах;
- створення сприятливих умов для участі в громадському житті;
- сприятливе середовище для розвитку та реалізації професійного потенціалу.

Децентралізація створює сприятливі умови для залучення до роботи кожного активного, ініціативного, ідейного громадянина. Наразі з'являється можливість реалізації проектних ідей за рахунок залучення інвестицій, грантів, субвенцій, інших джерел фінансування. Але для цього необхідно мати певні компетенції, за рахунок яких дана робота й буде реалізовуватися. Успіх реформи залежить від максимальної участі в її впровадженні усіх сторін та від розуміння істинних цілей, які закладені у цей процес.

Є різні варіації ставлення політиків до реформи:

- повна підтримка децентралізації,
- сприяння цьому процесу;
- ситуативна підтримка, в залежності від конкретних умов;
- заперечення децентралізації,
- саботування реформи.

На місцях важелями впливу володіють представники аграрного бізнесу, які мають авторитет серед місцевих жителів та займають значиме місце у розвитку окремої території. Відношення впливових представників аграрного сектору може докорінно вплинути на процес децентралізації.

Соціальними аспектами вигоди від децентралізації є покращення кооперації та зміцнення консолідація членів громад. У разі конструктивного підходу до реформи кожна зі сторін може задовольнити свої інтереси, примножуючи суспільне благо. Орієнтація на загальний результат дає набагато більші плоди для кожного її учасника. Кооперація різних політичних сил та груп впливу (в тому числі і бізнесу) відбувається у тому разі, коли вигоди від неї настільки очевидні, що вигоди жодної групи впливу окремо не можуть бути їм протиставлені

Децентралізація передбачає відкритість всіх процесів, що відбуваються, закріплює можливість суспільного діалогу, прозорості дій влади. Реформа закріплює взаємодію між владою та громадянами у такому вигляді, в якому вона першочергово була задумана: демократичні інститути з площини декларованих переходять у реально діючі. Тепер процедури, що носили формальний характер, на кшталт публічних обговорень, слухань, зборів, починають бути важливим інструментом, який не залишається без уваги.

Таким чином можна зазначити, що соціальним аспектом децентралізації є її спрямованість на задоволення потреби людей. Реформа спрямована в першу чергу на людину. Влада розробляє та реалізує проекти, кінцевим споживачем якого є люди. Принцип укрупнення громад потрібен для того, щоб була можливість більш ефективно вирішувати галузеві завдання. Усі реформаторські активності розробляються та впроваджуються задля покращення якості життя людей, підвищення рівня надання послуг сільським жителям, покращення рівня освіченості в сільських територіях тощо. Тож, люди отримують можливість скористатися розвитком території в економічній сфері, в сфері культури та спорту, ЖКГ, громадській безпеці, освіті, охороні здоров'я, соціальній допомозі та ін.

СОЦІОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ ЩОДО РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Хрустальов Фелікс Сергійович,

кандидат соціологічних наук, доцент Енергодарського інституту державного та муніципального управління імені Р. Г. Хеноха Класичного приватного університету

Децентралізація є одним із опорних стовпів для реформування системи управління у державі. Актуальним є для більш ефективного управління реформою постійно простежувати її впровадження, налагодити зворотній зв'язок суб'єкту управління та громад. Соціологічні дослідження процесу реформування необхідні для постійного моніторингу ефективності управлінських рішень, вистежування реакції мешканців громад на зміни.

Нами було здійснене соціологічне дослідження стану децентралізації у Запорізькій області. Були застосовані наступні методи дослідження.

1. Анкетування керівників і працівників адміністрацій новостворених територіальних громад області (в тому числі старостів відповідних територій). Опитано 100 осіб.

2. Телефонне опитування / анкетування населення новоутворених громад за квотною вибіркою, що репрезентативна статовіковій структурі жителів громад. Опитано 150 осіб старше 18 років з 6 громад.

3. Експертне опитування фахівців, що реалізують реформу децентралізації в Запорізькій області. Опитано 16 осіб.

Дослідження показало, що існують відмінності у оцінці змін у соціально-економічній ситуації за минулий рік населенням громад та владою. Населення применшує, а представники влади прибільшують значення реформи для покращення життя в громадах.

Так, покращення соціально-економічній ситуації в громаді відмітило 28,3% населення громад, а серед представників владних структурі таке покращення відмітило 69,8%, тобто в 2,5 рази частіше, ніж серед населення. Ці данні показують наявність слабких зворотних зв'язків влади та населення. Це дезорієнтує владу у оцінці впливу реформ на настрої населення. Існує недооцінка владою протестних настроїв у населення та рівня опору реформам з боку рядових громадян.

Ці висновки підтверджують також данні щодо оцінки впливу об'єднання на якість життя населення. Серед населення громад покращення життя людей відмітило в цілому 27,5% респондентів, а серед представників влади покращення життя людей відмітило 61,5%, тобто ніж у 2 рази більше. Показово, що пункт «без змін» щодо впливу об'єднання на якість життя населення відмітило майже однаковий відсоток представників влади і населення (відповідно 30,8% та 47,5%). Різниця є, але значно менша, ніж по іншим пунктам. Іронія ситуації полягає в тому, що значна частина як представників влади, так і населення поки що не відчують істотних змін у своєму житті в результаті реформи децентралізації.

Згідно з опитування експертів на даному етапі існують наступні загальні проблеми впровадження реформи:

- Недосконалість секторального законодавства.
- Низький рівень висвітлення реформи в ЗМІ.
- Слабке кадрове забезпечення органів управління громадою.
- Політизованість процесу об'єднання громад на території області.
- Відсутність розуміння щодо комплексного нормативного забезпечення секторального просування реформи.

- Політична нестабільність, безсистемність законотворчої роботи.
- На рівні новостворених громад існують наступні проблеми:
- Брак кадрів відповідної кваліфікації в сільських та селищних ОТГ.
  - Проблема фінансування, проблема комунікацій та встановлення нових взаємовідносин з владними інституціями.
  - Низький рівень компетентності кадрів в новостворених громадах.
  - Відсутність досвіду планування, бюджетування та звітування про витрачені кошти.
  - Відсутність досвіду складання інвестиційних паспортів громади, написання грантових заявок.
  - Відсутність права розпоряджатися землями, які розташовані поза межами населених пунктів.
  - Зміна правил, які були встановлені на початку реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади (зміни до фінансування освітніх закладів).
- Експерти вважають, що на рівні громад, що планують об'єднання, існують наступні проблеми.
- Відсутність чіткого розуміння з ким об'єднуватися.
  - Конфлікти навколо формату об'єднання та складу новостворених громад.
  - Вплив політичних та фінансово-промислових груп на реалізацію реформи.
  - Пасивність райдержадміністрацій та районних рад щодо впровадження реформи.
  - Підконтрольність районних ЗМІ районним адміністраціям та радам, що обумовлює в окремих випадках викривлення інформації щодо реформи.
  - Низька активність населення.
  - Низький рівень розуміння самої реформи і небажання розуміти.
  - Відсутність у чинному законодавстві права переходу на прямі міжбюджетні відносини з державою протягом поточного фінансового року.
  - Ризики створення фінансово неспроможних територіальних громад, що відхилилися від перспективного плану.
  - Саботаж з боку окремих сільських голів, які переслідують власні корисні інтереси.

Згідно з думки експертів, необхідне своєчасне інформування організацій, щодо стратегії реалізації реформи на державному рівні.

Експерти вважають, що в організаціях, які впроваджують реформу в регіоні, існують проблемиз координацією діяльності та комунікацією між організаціями, що займаються впровадженням реформи в регіоні. Відмічається також недостатність матеріально-технічних ресурсів в підрозділах обласної ради та обласної державної адміністрації для ефективної роботи на місцях.

Експерти зазначили, що на сьогоднішній день, є багато можливостей співпраці з міжнародними організаціями-донорами, але об'єднанні громади роблять тільки перші кроки співпраці з ними.

Експерти звертають увагу на те, що рівень підготовки кадрів в новоутворених громадах суттєво відрізняється від «історичної» якості кадрів на території. В великих громадах – якість вище, в маленьких – якість нижче. Поточні тенденції в цілому характеризуються низьким управлінським рівнем районної ланки влади.

Ключові напрямки підвищення компетентності кадрів, на думку експертів є:

- Фінансово-бюджетний напрямок.
- Господарський напрямок.
- Напрямок соціальних комунікацій з іншими владними інституціями та донорами.
- Навички публічного менеджменту.
- Розвиток лідерських якостей у керівників громад.

Таким чином, аналіз результатів соціологічного дослідження результатів децентралізації в запорізькому регіоні показує, що існують міфи та стереотипи, які супроводжують реформу. У частини населення переважає бажання стабільності та збереження існуючого способу життя. Ці суб'єктивні фактори можуть призвести до саботування реформ та їх штучного затримання.

УЯВЛЕННЯ ЧЛЕНІВ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЩОДО ВЛАДНОЇ СТРУКТУРИ ГРОМАДИ

Катаєв Станіслав Львович

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету м. Запоріжжя

Подібно до того, як розрізняють наукове і буденне пізнання, можна розрізнати наукову і повсякденну соціологію політики. Якщо наукова соціологія політики спирається на об'єктивне вивчення соціальних аспектів політики, використовуючи науковий інструментарій, то суб'єктивна або феноменологічна соціологія політики спирається на досвід повсякденного життя в тих його проявах, які

стосуються проблем влади. Ці судження не наукові, але мають значення, так як дають інформацію не стільки про реальність, скільки про саму людину, її світогляд, погляди, думки. В якійсь мірі ці думки все ж відображають дійсність, але потрібно додатково вивчення вже науковими методами ті погляди, які поділяє звичайна людина в своєму розумінні влади в суспільстві. Повсякденна або суб'єктивна соціологія політики сама є об'єктом вивчення, оскільки дає уявлення про правосвідомість громадян. Суб'єктивна (феноменологічна) соціологія політики включає розгляд влади в уяві пересічних громадян.

Згідно загального визначення, що політика – це стосунки людей з приводу влади в суспільстві, відповідно публічна політика в громаді – це стосунки з приводу здійснення влади в громаді. Актуальним для практики соціального управління, внутрішньої політики є дослідження того, як уявляється структура влади в свідомості громадян. Уявлення людей щодо структури влади, владну ієрархію – це уявлення того, хто кому підпорядковується, від кого що залежить, хто впливає на рішення в громаді. В Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплені повноваження органів місцевого самоврядування в громаді, визначено компетенцію сільських рад, їх виконавчих органів та посадових осіб, зокрема сільського голови, сільської ради та виконкому. Але у селян своє уявлення про структуру влади в громаді, яке викликано різними причинами: низьким рівнем правосвідомості, хибними уявленнями про реалізацію влади в громаді, а також практикою відносин с представниками влади в громаді.

Навряд чи більшість рядових селян знайомі з положенням законів щодо структури влади в громаді, але це не означає, що вони не мають ніяких уявлень щодо цієї структури.

Для виявлення уявлень селян щодо структури влади в громаді були використані дані емпіричного дослідження соціальних проблем сільських громад, що здійснювалось за науковим керівництвом автора. Опитування жителів сіл Запорізької області здійснила у 2019 р Л. Зеленкевіч. Опитано 778 членів об'єднаних територіальних громад. Вибірка випадкова, репрезентативна для дорослого населення об'єднаних територіальних громад області, контрольована за статтю.

Серед низки запитань анкети соціологічного дослідження респондентам було запропоновано обрати з переліку з 9 владних інституцій ОТГ чотири найбільш впливові. Перелік містив наступних суб'єктів влади: 1. Голова ОТГ. 2. Власники великих господарських організацій на території громади, представники аграрного бізнесу. 3. Старости. 4. Депутати ОТГ. 5. Виконком ОТГ. 6. Жителі громади. 7. Невідомі особи, тіньові структури (мафія). 8. Районна влада. 9. Міська влада. Під міською владою розуміються інституції обласного центру, влада яких поширюється і на сільську місцевість.

Наявність в переліку нелегітимних суб'єктів влади: аграрних бізнесменів та тіньових структур обумовлена попередніми результатами проблемно-пошукового етапу дослідження, де виявилось можлива наявність цих суб'єктів.

Відповідне запитання було сформульовано наступним чином: «Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ?».

В середньому по вибірці, до п'ятірки найбільш впливових суб'єктів влади в громаді ОТГ увійшли наступні інституції (відповідно до ієрархії): голова ОТГ (60%), депутати ОТГ (42%), міська влада (25%), районна влада (18,2%). П'яте місце з майже рівними відсотками визнання їх значення займають нелегітимні суб'єкти: аграрні бізнесмени (В анкеті «Власники великих господарських організацій на території громади, представники аграрного бізнесу») (17,7%) та тіньові структури (В анкеті: «Невідомі особи, тіньові структури (мафія)» (17,5%). Далі йдуть виконком ОТГ, жителі громади, старости.

Емпіричні дані переконливо показують, що уявлення членів громади про ієрархію влади в ОТГ відрізняються від юридичних норм. Причина того, що члени громади включають в структуру влади тих суб'єктів, які ні за яким законом не можуть бути суб'єктами влади (аграрні бізнесмени і тіньові структури) не в тому, що люди мають низьку юридичну культуру, нерозвинену правосвідомість, а в тому, що ці суб'єкти в уяві людей більше впливають на рішення, ніж законні представники влади. Тож реальна структура влади в громаді інша, ніж та, що вказана в законах. Або, принаймні, є певні відмінності.

Реальна структура влади багато в чому залежить від особистостей владної субеліти ОТГ, від того, хто як себе поставить у певній громаді. Може бути слабкий голова, тоді на нього впливають сторонні суб'єкти. А на сильного голову мало хто може вплинути, він сам може в реальності направляти рішення законодавчих органів ради та виконкому.

Багато також залежить від активності людей, від рівня суб'єктності членів громади, в якій мірі вони здатні заявити про свої права та потреби, так, щоб це було враховано владою.

Цілком можливо, що та частина громади, яка відмовляє голові в його владних повноваженнях, помиляється. Просто вони не знають реального стану справ, до них не доходить владний вплив голови. Громадяни просто не знають реальної структури влади в силу свого малого включення в процес прийняття і вироблення рішень. Можливо, уявлення людей про значимість тіньових структур є помилковими, не відповідають дійсності. Але ці уявлення є і їх треба враховувати, домагатися знання реальності. Значущість активної публічної політики на рівні громади сприяє налагодженню зворотних зв'язків влади в громаді та її рядових членів, що посилить ефективність управління громадою.

РЕСУРСИ ГІЛОК ВЛАДИ В ГРОМАДІ ТА СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАДНИХ ІНСТИТУЦІЙ РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП СЕЛЯН

Зеленкевич Ліана Павлівна

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету

Реформа децентралізації призвела до змін у повноваженнях різних регіональних інституцій. Але залишаються певні інерційні явища у розподілу влади між гілками місцевої влади. Тут діє не тільки фактор законодавчих положень, але і суб'єктивні аспекти, що пов'язані зі місцевою специфікою та характером особистостей суб'єктів влади. Тож актуальним є виявлення реального становища у владній структурі нових територіально-адміністративних утвореннях, зокрема у об'єднаних територіальних громадах (ОТГ).

Можна позначити наступні ресурси влади у різних владних інституцій ОТГ:

- соціальні ресурси більше у голови, виконкому ОТГ з його апаратом та у старост;
- адміністративні ресурси у районній та обласній (державній) владі;
- економічний ресурс крім голови також і у великих аграрних підприємств;
- соціальний капітал (довіра, взаємодопомога) у жителів громади.

А у тінювих владних структур найменування джерел, ресурсів влади складно позначити однозначно: це інтегральна влада невідомих сил, що впливає на все, використовує всі ресурси влади (аналогічно владі в конспірологічних теоріях змови).

Різні ресурси мають значення для тих чи інших соціальних груп селян в залежності від потреб цих соціальних груп. Потреби в цих ресурсах визначають сприйняття владних інституцій. Згідно опитувань членів об'єднаних територіальних громад виявилось наступне ставлення до владних інституцій різних соціальних груп селян. (Опитування жителів сіл Запорізької області здійснила у 2019 р Л. Зеленкевич. Опитано 778 членів об'єднаних територіальних громад. Вибірка випадкова, репрезентативна для дорослого населення об'єднаних територіальних громад області, контрольована за статтю).

Найбільше визнають легітимність влади в громаді люди зрілого віку (45-59 років). В силу свого віку, це часто люди самі відповідальні за життєдіяльність громади, з високою соціальною суб'єктивністю. Люди цього віку частіше за всіх допускають залежність влади в громаді від тінювих структур. А ось залежність від аграрних бізнесменів люди цієї вікової когорти відзначають менше всіх. Тоді як більш молоді і більш старші члени громади частіше допускають залежність голови від аграрних бізнесменів. На наш погляд, найстарші вже відійшли від активної діяльності в громаді, а наймолодші ще не включились повністю в цю діяльність. Найактивніші і компетентні члени громади віддають перевагу частіше тінювим структурам, ніж аграрним бізнесменам в їх впливі на владу в громаді.

В уяві самих заможних селян (які відзначили пункт в анкеті: «Вистачає грошей на їжу, одяг і на відносно великі покупки») наступна структура влади в ОТГ (за ієрархією): голова, депутати, районна влада, міська (обласна) влада, виконком. Можна звернути увагу, що заможні селяни не включають нелегітимні суб'єкти влади в найвпливовішу групу.

Для людей з середнім для села статком (найбільш поширена група в громаді, члени якої відмітили пункт в анкеті: «Вистачає грошей на нормальне харчування і на невеликі покупки») наступна ієрархія: голова, депутати, міська (обласна) влада, тінюві структури, аграрні бізнесмени. На найнижчому рівні ієрархії – члени громади, тобто за юридичним нормами – найбільш впливові особи. Тут емпіричне підтвердження того, що влада членів громади – це пусте поняття для самих членів громади. Вони не відчувають своєї влади і не вважають, що впливають на рішення влади громади.

Для найбільш освічених членів громади, людей з вищою освітою, серед яких найбільший відсоток робітників з розумовою працею, ієрархія влади в громаді виглядає наступним чином: голова, депутати, тінюві структури, аграрні бізнесмени, міська влада. Парадокс, що освічені селяни по-іншому, ніж закон, уявляють структуру влади в ОТГ.

Для найбільш поширеної на селі освітньої категорії (люди з середньою освітою) ієрархія влади наступна: голова, депутати, міська (обласна) влада, виконком, районна влада.

Найвищі показники визнання влади голови ОТГ у фермерів (78,6%), найнижчі – у працівників ручної праці та механізаторів, тобто у простих, рядових робітників, що складають більшість працездатних селян (відповідно 54%-56%). У пенсіонерів ще нижче (40,8%). Таким чином, значний відсоток членів громади не визнає голову громади головним джерелом влади в ОТГ.

Невизнання голови може бути викликано автономністю суб'єктів висловлювання, тобто пересічних селян, членів громади, які відносно незалежні від нього. Це стосується і пенсіонерів, джерело доходів, яких не залежить від голови.

Частина селян повністю зайняті на індивідуальній ділянці землі, тому самодостатні і не розраховують на допомогу, сприяння з боку влади для забезпечення своєї життєдіяльності. Швидше вони

дуже зацікавлені в тому, щоб їм не заважали, ніж їм допомагали. Ця частина селян дистанціюється від будь-якої влади, в тому числі і від голови ОТГ, який часто знаходиться за десятки кілометрів, в іншому селі.

Визнання голови владою в певній мірі означає залежність від нього. Так, фермер, який виробляє продукцію на ринок, не може бути автономним, на відміну від селянина, що має відносно невелику ділянку, яку він сам зі своєю сім'єю обробляє, ведучи практично натуральне господарство.

Ієрархія влади в уяві фермерів наступна: голова, депутати, однаково районна та міська влада, тіньові структури та аграрні бізнесмени.

Ієрархія влади в уяві працівників ручної праці: голова, депутати, тіньові структури, виконком, міська влада.

В уяві механізаторів: голова, жителі громади, аграрні бізнесмени, депутати, однаково районна та міська влада.

В уяві працівників розумової праці: голова, депутати, міська та районна влада, тіньові структури, аграрні бізнесмени.

У різних за характером праці селян схоже уявлення про структуру влади в ОТГ, що свідчить про універсальність цих поглядів.

Можна звернути увагу, що міська (обласна) та районна влади відмічаються респондентами майже однаково. Вочевидь селяни не дуже розрізняють ці дві гілки влади, розуміючи їх як узагальнююча зовнішня адміністративна влада зверху.

В гендерному аспекті наступні уявлення щодо структури влади в ОТГ.

Жінки більше, ніж чоловіки, схильні визнавати легітимність голови (відповідно 66% і 54%). Але не цілком довіряють йому в рівній мірі чоловіки і жінки: 29% і 28%.

Ієрархія влади в уяві жінок і чоловіків різна. У чоловіків у відповідності з ієрархією: голова, депутати, міська (обласна), районна влада, виконком,

У жінок: голова, депутати, міська (обласна) влада, тіньові структури, районна влада, виконком. Для жінок нелегітимні тіньові структури на три ранги більш значущі, ніж для чоловіків (відповідно 3 і 6 місця ієрархії). Для жінок влада менш прозора і зрозуміла. Вони часто не знають, від кого виходить те чи інше рішення, вважаючи, що законна влада часто залежить від якихось невідомих сил.

Існують також клієнталістські джерела влади, коли навколо людини, що мають адміністративну владу, яка дозволяє їй розподіляти ресурси, формується група, коло людей («клієнти»), близьких до цієї впливової людини з різних причин: родич, сусід, хороший знайомий, від кого голова, у чомусь залежить чи може контролювати будь-якій ресурс. Підтримка голови громади з боку заможної верстви громади може свідчити про клієнталізм, як рису влади в громаді. Члени клієнталістські групи в обмін на підтримку впливової особи можуть розраховувати на доступ до дефіцитних ресурсів, на переваги в конкурентному суперництві, отримати позаринкові переваги.

Таким чином, можна зазначити наявність суперечливих явищ у розподілу реальної влади в громадах. Соціологічні дослідження в цій сфері дозволяють краще розуміти характер функціонування публічної влади та адекватно реагувати на управлінські проблеми в регіонах.

СТРУКТУРНІ ЕФЕКТИ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ-2020

Зубченко Олександр Сергійович,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету

Поглиблення децентралізації в Україні ознаменувало зміщення епіцентрів суспільно-політичного життя на локальний рівень. Саме у ОТГ відтепер зосереджено основні владні повноваження та фінансові ресурси. У той же час пропорційна виборча система з відкритими списками виявилась дуже складною для розуміння як звичайними громадянами, так і більшістю партійного активу.

Актуальним є виявлення значення структурних ефектів виборчої системи – сукупності чинників, які визначають, наскільки реальний розподіл депутатських мандатів у представницьких органах відповідає волевиявленню людей. Саме цій проблематиці присвячене дане дослідження.

Емпіричною базою дослідження визначено результати виборів до Запорізької обласної ради 25.10.2020. Також автором було введено три коефіцієнти - регіоналізації (показує, якою мірою спрацювала регіональна складова партійних списків), внутрішньої конкуренції (демонструє, скільки кандидатів змогли подолати виборчу квоту) та цілісності вибору (описує персоналістську або ідеологічну орієнтацію партійного електорату).

Ефект регіоналізації вказує на частку депутатів, які отримали мандати у територіальних округах. На

попередніх місцевих виборах через особливості виборчої формули гостро стояла проблема нерівномірного представництва територій. Наприклад, по виборчому округу № 15 депутатом став Сергій Заруба від Радикальної партії (9,2% голосів), у той час як опоблоківець Анатолій Блоха (32,2%) в окрузі № 56 не зміг отримати мандат.

Таблиця 1

Прояви ефекту регіоналізації

Партія	Загальна кількість депутатів, обраних до обласної ради (Nзаг)	Кількість депутатів, яких обрано у територіальних округах (Nтер)	Коефіцієнт регіоналізації (Nзаг/ Nтер)	Кількість голосів за виборчий список партії
Опозиційна платформа «За життя» (ОПЗЖ)	23	17	0,74	96726
Слуга народу	19	14	0,74	78395
Європейська солідарність (ЄС)	10	5	0,50	39192
Опозиційний блок (Опоблок)	9	4	0,44	31538
Партія В.Буряка «Єднання»	9	4	0,44	33661
«За майбутнє»	8	2	0,25	29051
«Батьківщина»	8	2	0,25	24342

Із таблиці бачимо залежність між кількістю голосів за електорального актора та регіоналізацією його підтримки. Априорі кращі стартові позиції – у інкубентів за рахунок вищої популярності, досвіду роботи в окрузі, наявності усталених патрон-клієнтних мереж тощо [1]. Всі депутати-«територіали», обрані від Опоблоку, «За майбутнє», «Батьківщини» та партії В. Буряка, мали досвід участі та перемог на виборах різного рівня. У «ОПЗЖ» таких було 14 із 17 осіб, а у «Слуг народу» – 8 із 23. Таким чином, чим масштабнішим був партійний проект, тим більшою ставала частка людей, що отримали мандати за рахунок розподілу залишків голосів із територій.

Стимулювання внутрішньої конкуренції було однією із основних новацій Виборчого кодексу. Понад чверть виборчої квоти змогли набрати 74 кандидати від різних партій (в тому числі – 42 «перших номери» територіальних списків), зокрема, і представники «Нашого краю», партії Шарія, Партії зелених та «Нової політики», що не отримали мандатів.

Таблиця 2

Прояви ефекту внутрішньої конкуренції

Партія	Загальна кількість кандидатів (Nзаг)	Кількість кандидатів, які набрали понад 25% від виборчої квоти (Nконк.)	Коефіцієнт внутрішньої конкуренції (Nзаг/ Nконк.)	Кількість перших місць серед кандидатів, що набрали понад 25% від виборчої квоти
ОПЗЖ	82	19	0,23	8
Слуга народу	84	20	0,24	8
ЄС	48	6	0,13	6
Партія В. Буряка «Єднання»	48	8	0,17	4
Опоблок	45	6	0,13	5
«За майбутнє»	84	3	0,04	3
«Батьківщина»	83	3	0,04	1

Голосування за лідерів мало механічний характер та пояснюється теорією «обмеженої раціональності» [2]. Не до кінця розуміючи нові правила, виборці ставили відмітку, «щоб голос не пропав». Найзапекліша конкуренція серед «Слуг народу» спостерігалася в окрузі № 4, де 25% квоти набрали одразу шість претендентів. У ОПЗЖ аналогічна картина мала місце в округах № 5 та 7, де визначились по 4 переможці. Загалом, лише 36% складу обласної ради було обрано власне за моделлю внутрішньопартійної конкуренції.

На цю проблему можна поглянути і з іншого боку, адже закон давав можливість не обирати жодного кандидата, а підтримати виборчий список в цілому. Дослідження вітчизняних фахівців підтверджують важливу роль соціально-психологічних механізмів електоральної поведінки [3]. Проте за умов атомізованості партійної системи ключову роль грає орієнтація на особистість або загальний ідеологічний вектор («за Зеленського», «армія, мова, віра»).

Таблиця 3.

Прояви ефекту «цілісності» вибору

Партія	Загальна кількість голосів (N заг.)	Кількість голосів за усіх кандидатів в усіх округах (N канд.)	Коефіцієнт «цілісності вибору» ($K_{цв.} = N_{канд.} / N_{заг.}$)
ОПЗЖ	96726	76288	0,79
Слуга народу	78395	64688	0,83
ЄС	39192	33475	0,85
Партія В. Буряка «Єднання»	33661	25920	0,77
Опоблок	31538	23588	0,75
«За майбутнє»	29051	24913	0,86
«Батьківщина»	24342	20432	0,84

Таким чином, «Опоблок» уособлював силу проросійського електорального кластеру п'ять років тому, а ОПЗЖ посіла цю нішу сьогодні. Цим пояснюються близькі показники політичних сил. Низькі значення коефіцієнту по партії «Єднання» свідчать про персоналістську орієнтацію електорату на запорізького мера В. Буряка. Найбільш цільним був вибір прихильників новачка виборів – партії «За майбутнє», які майже повністю орієнтувалися на популярні імена, не звертаючи уваги на партійні прапори.

Отже, ми дійшли таких висновків. По-перше, структурні ефекти виборчої системи демонструють, як норми виборчого законодавства впливають на розподіл мандатів всередині виборчих списків та наскільки адекватно підсумки виборів відображають думку людей. По-друге, перевагами нової виборчої системи поки що змогли скористатись лише великі електоральні актори. Розвиток внутрішньопартійної конкуренції лишається справою майбутнього. По-третє, чим потужнішим є партійний бренд, тим більше виборців, що орієнтуються саме на нього, а не на конкретних партійних висуванців.

Література:

1. Гайворонський Ю. Эффекты взаимовлияния в условиях смешанной избирательной системы на федеральных парламентских выборах в России. – URL: <http://press.psu.ru/index.php/polit/article/view/3098> (дата обращения 03.05.2021)
2. Голосов Г.В. Сфабрикованное большинство: конверсия голосов в места на думских выборах 2003 г. // Полис. 2005, № 1. С.108-109
3. Старовойтенко Р. В. Імідж політичної партії як чинник електорального вибору: автореф. дис... канд. політ. наук. Київ, 2003. 19 с.
4. Umeda M. Myth of the Contamination Effect? Small parties' survival under the mixed-member majoritarian electoral system in Japan
URL: <http://sitemaker.umich.edu/comparative.speaker.series/files/michiocpwwfeb20edited.pdf> (Last accessed: 04.05.2021)

ДИСКУСІЙНА ПАНЕЛЬ 1

ШКІЛЬНА ОСВІТА ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ

ОСВІТА В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ДУМКИ КЛАСИКІВ

Гуменюк Вікторія Вікторівна

аспірантка 3 року навчання Докторської школи імені родини Юхименків
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Мета реформи шкільної освіти, яка нині відбувається в Україні – перетворити навчання в школі на інструмент гармонійного розвитку та успішної соціалізації учнів, аби по закінченню школи вони були готові до самореалізації та свідомого життєвого вибору. Попри розроблену низку нормативних документів та наявність Концептуальних засад реформування середньої школи «Нова українська школа», відкритими залишаються питання про суспільні умови, в яких функціонує сучасна школа, та соціальні зміни, що формують запит на зміну суті, ролі, та змісту освіти. Тому важливо підтримувати дискусію щодо суспільних вимог, яким повинна відповідати шкільна освіта, аби бути сучасним інструментом розвитку та соціалізації.

Тези присвячені опису суспільних змін, які мають місце у зв'язку з постіндустріальною суспільною трансформацією, та узагальненню вимог, яке ставить перед шкільною освітою інформаційне/постіндустріальне суспільство на основі праць Деніела Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального передбачення», Пітера Дракера «Пост-капіталістичне суспільство» та Елвіна Тоффлера «Зміна влади: знання, багатство та насилля на порозі ХХІ століття».

Суть змін на тлі труднощів визначення «постіндустріального» суспільства

Попри подекуди діаметрально різні оцінки теоретиків інформаційного/постіндустріального суспільства в частині його революційності, або, навпаки, еволюційності, у поєднанні з розмаїттям критеріїв оцінки, беззаперечними є власне зміни, що формують новий, відмінний від індустріального, тип суспільства, адже «змінене під впливом нових технологій суспільство вже ніколи не буде таким, як було» [1, с. 203].

Задля подальшого розуміння контексту творення сучасного суспільства важливо перерахувати низку ключових змін, і це в своїй книзі «Теорії інформаційного суспільства» робить британський соціолог Френк Вебстер [5, р. 9-21]. Вони такі:

- злиття інформаційних та комунікаційних технологій;
- домінування інформаційного сектору економіки;
- інформація, дані, знання, людський ресурс стають основним виробничим ресурсом для розвитку;
- найбільша доля зайнятих припадає на інформаційну діяльність та сектор обслуговування,
- значний ріст потреби у високо кваліфікованій робочій силі;
- «стирання» часових та просторових меж;
- індивідуалізація інформаційного середовища в залежності від уподобань та смаків конкретного споживача;
- перехід влади з інституційної в символічну площину,
- збільшення значимості ролі індивіда, взаємодія тяжіє до рівня індивідів;
- набуття теоретичним знанням першочергової, критично важливої значимості для розвитку;
- монополізація знань та їх доступність.

Постіндустріальна освіта: заковдані вимоги класиків

Описуючи школу, яка відповідатиме викликам посткапіталістичного суспільства або суспільства знань, Пітер Дракер виокремлює низку особливостей: [3, р. 198-209]

- традиційне поняття грамотності еволюціонуватиме, окрім звичних читання, писання, рахування необхідним буде вміння працювати з числами, розумітися на науковому знанні та динаміці розвитку технологій, володіти іноземними мовами;

- школа має перетворитися у відкриту систему, яка буде доступна для людей з різним рівнем освіти, основним завданням якої є наповнювати останніх мотивацією вчитися та підтримувати дисципліну сталого безперервного навчання;

- освітній процес виходить за межі освітніх установ для людей певного віку, навчатися потрібно буде протягом усього життя, вміння вчитися стає одним з базових;

- школа втрачатиме монополію на навчання, різні інституції – бізнесові, урядові, неурядові – муситимуть одночасно вчитися на навчати. Процес навчання стане невід'ємною частиною розвитку,

школам необхідно буде працювати в партнерствах;

- основна роль вчителя змінюється, рутинні функції зможуть виконувати автоматизовані алгоритми, натомість вчителям залишатиметься більше часу на те, аби працювати індивідуалізовано: визначати сильні сторони учнів, фокусуватися на них та вести учнів до їхніх найвищих досягнень.

Перехід до постіндустріального суспільства, в якому знання відіграють ледь не найважливішу роль, робить центральним саме індивіда, а центральність індивіда вимагає індивідуалізації освітнього процесу. Більше того, знання залишатимуться знаннями тільки я разі, якщо вони практичні: «Те, що ми нині називаємо знаннями, щогодини доводить свою значимість та перевіряється на практиці. Знання сьогодні – це інформація, що має практичну цінність, та слугує для отримання конкретних результатів» [3, р. 46].

Тема центральності знань та, як наслідок, освітніх інституцій, повсякчас виринає в роботі Белла. Це виглядає логічним, беручи до уваги «нового героя» суспільства, що ґрунтується на знаннях. Ним стає високоосвічений професіонал, технічний спеціаліст, науковець.

Знання завжди були необхідними для функціонування будь-якого суспільства. Проте саме зміна характеру знань, пояснює Белл, вирізняє постіндустріальне суспільство: «Що стало вирішальним для організації прийняття рішень та напрямку змін так це центральність *теоретичного* знання – пріоритетність теорії над емпірикою, та кодифікація знань в абстрактні системи символів, ... які можуть використовуватися задля висвітлення численних різноманітних сфер досвіду» [2, р. 20].

Фактично, з огляду на високі вимоги технічних знань та професійних навичок, освіта стає «умовою вступу» [2, р. 128] в постіндустріальне суспільство.

Потреба розширення горизонту системи цінностей постіндустріального суспільства, який би враховував цілісну картину суспільного добробуту, а не вимірювався виключно у форматі максимізації прибутків, ставить перед освітою завдання системного бачення картини суспільства, в якому все взаємопов'язано.

Загалом, готовність реалізуватися в постіндустріальному суспільстві за Беллом – це:

- інноваційність і здатність продукувати нові знання;
- системне мислення заради суспільного блага, аби мати змогу враховувати взаємозв'язки між суперечливими логікою й позиціями в довготривалій та короткостроковій перспективах;
- ефективні навички міжособистісної комунікації та співпраці, аби перемагати в «грі між людьми» [2, р. 127]

В продовження ідей Белла, Тоффлер описує революційну зміну в системі (від)творення багатства, підкреслюючи центральність знань, як нової сутності влади, що «...більше не є додатком до влади грошей та влади мускулів» [4, р. 18].

В контексті необхідних змін цивілізації третьої хвилі індустріальна система освіти є, на думку Тоффлера, застарілою. Вона «так само, як і ЗМІ, потребуватиме запровадження нових каналів та значне збільшення різноманітності програм. Система, яка дозволить *широкий вибір*, має замінити систему, що цього вибору позбавляє, якщо школи мають за завдання готувати до пристойного життя в суспільстві третьої хвилі, не кажучи вже про економічно продуктивні ролі» [4, р. 369]. Більше того, автор звертає увагу на потребу досліджувати зв'язки між освітою та шістьма принципами нових ЗМІ («інтерактивність, мобільність, конвертованість, підключеність, повсюдність та глобалізованість» [4, р. 369]), оскільки обидві системи – освіти та ЗМІ – формуватимуть тих, хто навчатиметься.

Більше того, освіта мусить переміститися з вузького кола зацікавлених, що складалося переважно з батьків, вчителів та тих, хто займався реформою освіти, до більш широкого, в яке увійдуть прогресивні представники бізнесу, які все більше розумітимуть важливість зв'язку між освітою та інноваціями й світовою конкурентоздатністю.

Висновки

З огляду на комплексність питання розглядати вимоги до освіти постіндустріального суспільства варто за умовними напрямками.

Зміст освіти: йдеться, передовсім, про необхідність визначення нового поняття грамотності, нового набору компетенцій, обов'язкових до набуття, серед яких ключовими мають бути здатність до інновацій та готовність брати на себе відповідальність й діяти, системне мислення, розвинуті комунікаційні вміння, тощо. Знання залишаються знаннями, якщо вони здатні призвести до конкретного результату, відтак, аспект придатності застосування знань на практиці є ознакою їх життєздатності.

Формат освіти: освітня система повинна передбачати індивідуальний підхід в навчанні, який би спирався на визначення та розвиток сильних сторін учнів, бути високотехнологічною та такою, що відповідає сучасним форматам нових ЗМІ.

Системні принципи: відкритість за термінами навчання і за доступом, реалізація підходу «навчання протягом життя», втрата школи монопольної ролі на навчання, де-формалізація, функціонування в режимі постійної співпраці з різними не-освітніми інституціями.

Роль вчителя: основна зміна ролі вчителя полягає у необхідності зміни фокусу уваги з

«підтягування слабших» та вирівнювання середнього рівня знань на визначення та розвиток сильних сторін та талантів кожного учня. Такий підхід спрямований на максимізацію наукових досягнень кожної дитини, а не на мінімізацію неуспішного навчання колективу учнів.

Формат вироблення освітньої політики. Адекватна сучасним вимогам освітня політика вимагає формату відкритої міжсекторальної співпраці, в рамках якої представники бізнесу, науковці, неурядових та урядових інституцій повинні визначати освітню політику.

Література:

1. Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд. Київ, 2004. 220 с.
2. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture of Social Forecasting. New York, 1973. 507 p.
3. Drucker P. Post-capitalist society. New York, 1993. 232 p.
4. Toffler A. Powershift: knowledge, wealth and violence at the edge of the 21st century. New York, 1990. 585 p.
5. Webster F. Theories of the Information Society. London and New York, 2006. 314 p.

СПРИЙНЯТТЯ УЧНЯМИ СВОЄЇ ШКОЛИ: ВИКЛИКИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Щудло Світлана Андріївна

доктор соціологічних наук, професор

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Мірчук Ірина Леонідівна

кандидат філософських наук, доцент

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Зелена Оксана Ярославівна

кандидат політичних наук, доцент,

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Наукова проблема. Вже більше року Україна, як і весь світ, дізналася, що таке локдаун, соціальна дистанція, карантин, самоізоляція. Пандемія змінила умови праці, навчання і, навіть, дозвілля. Школа та інші заклади освіти як важливі соціальні агенти змушені були перелаштовуватись на дистанційну, або ж змішану, форму навчання. Відтак, онлайн навчання вплинуло не лише на навчальний процес, але й на процеси взаємодії суб'єктів шкільної освіти.

Значимість шкільної соціалізації учнів, занурення у шкільну атмосферу чи шкільне середовище ніколи не виходила на другий план. Однак у даний час вона суттєво актуалізується, оскільки учні тривалий час позбавлені звичного для них соціального середовища, в якому проводили значну частину свого часу. Водночас, учні залишилися поза звичним живим спілкуванням, комунікацією з однолітками, друзями, вчителями, залишившись сам на сам перед монітором комп'ютера. Така ситуація дає змогу переоцінити чи під іншим кутом глянути на значимість та цінність школи, друзів, вчителів, а також на відчуття зв'язку зі школою.

У нашій розвідці ми спираємось на доробок та методологічний підхід польських науковців, які мають чималий досвід дослідження учнівської молоді та діагностування можливих ризиків у поведінці цієї групи. Суттєвим у цій царині є науковий доробок польських дослідників, а саме: К. Осташевського, К. Бобровського, К. Окуліч-Козарин [1, 2, 3]. Автори даної розвідки теж мають напрацювання у дослідженні психічного здоров'я та профілактики ризикованої поведінки шкільної молоді Львівщини [4, 5, 6].

Метою даної розвідки є емпірико-соціологічний аналіз сприйняття учнями школи в умовах карантину, зокрема виявлення відмінностей між дівчатами та хлопцями, між учнями різних типів поселень задля осмислення можливих зон ризику.

Методологія дослідження. Емпіричний аналіз здійснено на основі результатів українсько-польського соціологічного проекту «Соціальне здоров'я та ризику стилю життя учнівської молоді Львівщини», проведеного у листопаді – грудні 2020 р. за участі авторів цієї розвідки. Ініціатором дослідження та організаційну підтримку забезпечили Інститут психіатрії та неврології (Варшава, Польща) та Державна агенція розв'язання алкогольних проблем (PARPA, Польща). З українського боку дослідження проведене групою соціологів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка та Національного університету «Львівська політехніка» (координатор проекту з українського боку проф. С. Щудло). Опитування проводилося методом групового аудиторного анонімного анкетування учнів 9-х класів загальноосвітніх шкіл Львівщини (Львова, Дрогобича та сіл Дрогобицького району). Вибірка формувалася як двошаблева випадкова, обсяг вибірки у 2020 р. становив 2038 учнів (у Львові опитано 1085 респондентів, у Дрогобичі – 499, у селах Дрогобицького району – 454). Науковий аналіз побудовано на низці питань, які дозволяють з'ясувати відчуття безпеки, прив'язаності та позитивних взаємовідносин у школі. У нашому дослідженні ми зосередилися на обласному і районному типах міст, містах Львів та Дрогобич.

Основні результати. Емпіричний аналіз розпочинаємо з питання, яке дає змогу з'ясувати ставлення учнів Львова та Дрогобича до своєї школи (див. Табл. 1). Учня запропоновано низку тверджень про школу, з якими потрібно було висловити ступінь згоди за чотирибальною шкалою, а саме: «цілком неправдиво», «швидше неправдиво», «швидше правдиво», «цілком правдиво». У таблиці ми відобразили суму позитивних відповідей – «цілком правдиве + швидше правдиве».

Таблиця 1

**Ступінь згоди учнів з твердженнями про зв'язок зі школою
(«цілком правдиве + швидше правдиве»,%)**

	Львів			Дрогобич		
	Хлопці	Дівчата	Разом	Хлопці	Дівчата	Разом
Мені подобаються вчителі, які вчать мене цього року	71,6	67,9	69,5	69,9	77,9	77,6
Мені подобається моя школа	70,4	76,2	73,6	76,9	73,1	75,0
Зазвичай охоче ходжу до школи	49,7	47,0	48,2	49,2	41,5	45,5
Мені подобаються предмети, які я вивчаю цього року	59,3	56,6	57,8	56,9	48,6	52,7
Звертаюсь до класного керівника, коли маю проблеми	57,3	57,5	57,4	48,0	52,2	50,1
Остерігаюсь, що в школі мене хтось може скривдити, налякати, чи щось відібрати	17,5	19,1	18,6	11,0	23,3	17,2

Джерело: укладено авторами

Результати опитувань показують, що в основному школярам Львова (73,6%) та Дрогобича (75,0%) подобається школа. Ступінь симпатії до вчителів більший у дрогобицьких школярів – 77,6%, тоді як у львівських учнів цей показник становить 69,5%. Твердження «Мені подобається моя школа» теж отримало більшу підтримку серед учнів Дрогобича – 75%, і 73,6% серед школярів Львова. Трохи менше половини школярів охоче відвідують школу. Проте у львівських школярів цей показник вищий і становить 48,2%, відповідно у дрогобицьких – 45,5%. На користь львівських шкіл зіграли відповіді щодо оцінки предметів. Так, 57,8% львівських дев'ятикласників відповіли позитивно оцінили предмети, які вони вивчають цього року. Натомість такий відсоток у дрогобицьких учнів становить 52,7%. Також учні Львова частіше звертаються до класного керівника – 57,4%, а у Дрогобичі – 50,1%. Дуже мала різниця між відповідями учнів двох міст щодо відчуття страху, що хтось може скривдити школярів у школі. У Львові таких 18,6%, а у Дрогобичі – 17,2%.

Порівнюючи показники у розрізі статі, відповідь «мені подобаються вчителі, які вчать мене цього року» має вищий відсоток у дрогобицьких школярок (77,9%), але серед хлопців більше симпатизують вчителі у львівських школах (71,6%). Цікавим є факт, що хлопці зі шкіл обидвох міст охочіше йдуть до школи, аніж львівські та дрогобицькі школярки. Майже однаковий відсоток хлопців (57,3%) та дівчат (57,5%) з львівських шкіл звертаються до класного керівника, а у Дрогобичі цією можливістю користується більше дівчат (52,2%), і 48,0% хлопців. Дівчата більше остерігаються того, що їх хтось може скривдити у школі. У малому місті відсоток таких школярок 23,3%, а у Львові – 19,1%.

Звичний ритм життя і взаємовідносин змінився під впливом карантину, зумовленого пандемією. Як сприйняли учні вимушені інновації в освітньому процесі, чи спостерігаються відмінності між учнями різних за розміром типів міст відображено у таблиці 2. До таблиці ми включили суму двох позитивних відповідей «дуже задоволений/а» + «задоволений/а».

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання «Наскільки Ти був/ла задоволений/а чи незадоволений/а змінами у Вашому житті, спричиненими обмеженнями протягом карантинного періоду з березня по червень 2020 року?»,%

	Дрогобич	Львів
Призупинення уроків у школах	54,6	50,5
Шкільні уроки онлайн	38,4	47,8
Обмеження очних (реальних) зустрічей з однолітками	22,2	19,6

Джерело: укладено авторами

Припинення уроків сприйнялося учнями більш позитивно, ніж реалії відновлення освітнього процесу у дистанційному форматі. Учні Львова, можливо, мали більше досвіду та можливостей для навчання онлайн, оскільки вони більш позитивно відгукнулися на навчання у медійних системах. Обмеження очних зустрічей з однолітками, однокласниками більш болісно сприймалося, ніж відсутність

звичного освітнього процесу.

Висновки

Отже, за результатами дослідження ми виявили, що пандемія, яка зумовила трансформацію освітнього процесу в дистанційний формат, веде до порушення усталених відносин між учнями, між учнями та вчителями. Ми спостерігаємо певні відмінності між учнями різних за розміром типів міст, між хлопцями та дівчатами. Більш чутливими до порушень усталеного порядку в освітньому процесі є учні меншого за розміром міста, а також дівчата. Подальшого аналізу вимагає комплекс чинників, які зумовлюють таке сприйняття.

Література:

1. Ostaszewski K. (red.), Monitorowanie zachowań ryzykownych, zachowań nałogowych i problemów zdrowia psychicznego 15-letniej młodzieży. Badania Mokotowskie 2004–2016. Badania ukraińskie, obwód lwowski 2016. Warszawa, 2017. 158 s.
2. Ostaszewski K. Pojęcie klimatu szkoły w badaniach zachowań ryzykownych młodzieży. *Edukacja* 2012. №4(120). S. 22-38. URL: https://www.cen.lomza.pl/files/badania_raporty/36300417/lib/Pojecie-klimatu-szkoly.pdf (дата звернення: 17.06.2021).
3. Ostaszewski, K., Bobrowski, K., Okulicz Kozaryn, i in. Monitorowanie zachowań ryzykownych i problemów zdrowia psychicznego młodzieży. *Badania mokotowskie* 2012. Warszawa, 2013. 140 s.
4. Shchudlo S. Mental Health of Adolescents in Ukraine and Poland: Comparative Analysis of Internalizing and Externalizing Disorders. *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy*. 2019. № 31 (2). S. 209-222.
5. Щудло С. Психічне здоров'я та ризикована поведінка 15-літньої молоді Львівщини. *Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies*. 2017. №2 (8). С. 7-26.
6. Shchudlo S., Mirchuk I., Zelena O. Mental health at schools: between safety and risk. *Educational Insights: Theory and Practice*. 2020. №1. P. 1-13. URL: <http://ei.udpu.edu.ua/article/view/21663> (дата звернення: 02.09.2021)
7. Shchudlo S., Mirchuk I. School environment as a factor of actualization/minimization of adolescents' risky behaviour (according to the survey of Lviv region students). *Visnyk V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods»*. 2020. №44. P. 59-65.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Ляпіна Людмила Анатоліївна

кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Цифрова трансформація процесів і технологій в економіці, в суспільстві і, звичайно, в освіті – факт, що вже відбувся. Нова реальність невблаганно завойовує цілі області життя, робить приватність примарою минулого, абсолютно розмиває статуси, кордони і відстані між людьми, «стискає» час, робить доступною практично будь-яку інформацію для навчання, роботи, відпочинку.

Цифрова трансформація освітнього процесу неймовірно загострює питання й про впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в управління закладами шкільної освіти, що сприятиме моделюванню високоорганізованого інформаційного освітнього середовища і впливатиме на всі сторони життєдіяльності сучасного українського суспільства.

Японський соціолог і футуролог Йошио Масуда, один з авторів «Інформаційного суспільства», в 1972 році представив «План для інформаційного суспільства – національна мета до 2000», який пізніше був розширений і вийшов у 1980 році у вигляді книги «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство». Вчений зазначає, що «інформація – це, по-перше, знання відносно нового типу, придатне для подальшого використання, а по-друге, знання, виробництво, зберігання і застосування якого дійсно стає все більш важливою для суспільства діяльністю, породжує відповідні йому техніко-організаційні структури» [1, с. 47].

Нині певним чином сформований і формується надалі для закладів середньої освіти ринок готових інформаційних технологій. Зупинимось на деяких програмних продуктах для автоматизації управління закладами середньої освіти на різних рівнях.

Спочатку відмітимо, що для України завдання ефективної організації навчання учнів у системі освіти, що трансформується, є актуальним. Таке інформаційне забезпечення здійснюють інформаційні системи управління освітою (Education Management Information System (EMIS)) що використовують сучасні країни. EMIS виконують функції збору, інтеграції, зберігання, обробки статистики та освітніх даних із використанням сучасного програмного забезпечення.

В нашій країні є певні інформаційні освітні системи, які подібні до EMIS. Найвідомішими є такі, як ІСУО – інформаційна система управління освітою, ДІСО – державна інформаційна система освіти, АС «Школа» тощо.

Так, ІСУО – це програма, яка приймає і консолідує інформацію від закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), генерує статистичні дані тощо. У місті Києві використовується АС «Школа», яка призначена для автоматизації управління ЗЗСО. Завдяки цій системі весь документообіг школи переноситься в електронний формат, передаються статистичні звіти, забезпечується підтримка організації навчального процесу – навчальні плани, розклад, рейтинги учнів тощо.

З 2016 року, за наказом МОН України № 1054 від 31.08.2016 почала функціонувати «Державна інформаційна система освіти» (ІТС ДІСО) - інформаційно-телекомунікаційна система, що призначена для збору й опрацювання у цифровому форматі даних закладів освіти, у тому числі для створення архіву даних, контролю виконавської дисципліни, автоматизованого управління процесом збору та опрацювання інформації.

У процесі модернізації ІТС ДІСО була створена програма Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту (АІКОМ), яка забезпечує збір даних, зберігання та управління ними, працює на будь-якому підключеному до Інтернету комп'ютері, без спеціального програмного забезпечення.

Система управління освітою АІКОМ створена задля покращення якості освітнього процесу, формування компетентностей та оновлення змісту освіти, приведення вітчизняної освітньої галузі у відповідність до міжнародних стандартів тощо. Ця система збирає дані про освітній процес, бюджет школи, відвідуваність учнів, ефективність діяльності вчителів, рівень оплати праці тощо [2, с. 32-37].

Також в управлінні закладами середньої освіти використовуються такі програми, як: «Дієз-продукт», «Річний план роботи загальноосвітнього навчального закладу»; автоматизований розклад уроків «Автор-Школа»; «UNIS School» забезпечення за допомогою електронних засобів зв'язку інформаційної взаємодії між рівнями системи освіти; «Net Школа Україна» для автоматизації функцій всіх учасників навчально-виховного процесу; діагностично-проектуючий комплекс «Універсал»; «ПЕРСОНАЛ» – діагностично-аналітична програма.

Також АСК «КУРС: Школа» є інформаційною спеціалізованою системою, що працює з базами даних особистих справ учнів, співробітників школи, результатів навчання, і ця інформація дає можливість адміністрації навчального закладу організувати навчальний процес. Метою розробки даної програми було створення єдиного інформаційного освітнього середовища і підвищення якості і ефективності керування на основі сучасних інформаційних технологій.

Хмарні технології – це електронне сховище даних в мережі Інтернет, де може зберігатися, редагуватися, а також поширюватися інформація серед друзів та колег. Про такі технології уперше заговорили у 2008р. Хмарні технології – це технології обробки даних, в яких комп'ютерні ресурси як онлайн-сервіси надаються інтернет-користувачу. По суті, хмарні технології сьогодні – це одна велика концепція, що включає і програмне забезпечення, й інфраструктуру, платформу, робоче місце, дані тощо. Найголовніше призначення хмарних технологій полягає у задоволенні потреб користувачів, які віддалено займаються обробкою даних.

Приклади хмарних технологій сьогодні вже є: електронні журнали, щоденники, інтерактивні приймальні, особисті кабінети для вчителів та учнів, навчальні тематичні форуми для учнів, пошук інформації тощо.

За допомогою сервісів Google суб'єкти управління можуть ефективно взаємодіяти між собою, здійснювати аналіз та контроль. Зокрема, друге покоління мережевих сервісів Інтернету дозволяє користувачам обмінюватися інформацією, створювати та редагувати публікації, зберігати мультимедійні документи та посилання, тобто відбувається налагодження соціальної взаємодії. Тому технології веб 2.0 ще називають соціальними сервісами Інтернету. До них відносять: wiki, блоги, засоби обміну відеофайлами і фотографіями, засоби збереження закладок, соціальні мережі, технології спільної роботи з документами та інші.

Таким чином, упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процес управління школою дозволяє гнучко і вчасно забезпечувати управління розвитком системи освіти в школі і цілеспрямовано підвищувати її якість. Особливо це стосується оброблення, обліку інформації. Її аналізу всіма суб'єктами управління.

Крім того, створення інформаційних технологій нового покоління для управління закладами середньої освіти є необхідною умовою формування нової парадигми конкурентоздатності країни та особи в умовах інформаційної цивілізації, адже мова йде про соціальні кардинальні трансформації, що зумовлені змінами в ієрархії ідентичностей, життєвих цінностей, у способах сприйняття світу, формах комунікацій і людської взаємодії.

Література:

1. Биков В. Ю. Автоматизовані інформаційні системи єдиного інформаційного простору освіти і науки. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини*. 2018. Ч. 2. С.47-56.
2. «Про введення в дослідну експлуатацію інформаційно-телекомунікаційної системи державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики» «Державна інформаційна система освіти». Наказ МОН України від 31.08.2016№1054. URL: https://diso.gov.ua/upload/Nakaz_1054.PDF (дата звернення: 28.08.2021)

3. Розвиток інформаційних систем управління освітою як інструмент реалізації державної освітньої політики: монографія. / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2020. 258 с

ДОСЛІДНИЦЬКІ ПРОЄКТИ УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ ДОСЛІДНИКІВ ОСВІТИ ДЛЯ РЕФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД, МЕТОДИ, ВИКЛИКИ

Щудло Світлана Андріївна

доктор соціологічних наук, професор

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Заболотна Оксана Адольфівна

доктор педагогічних наук, професор

Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини

Медіна Тетяна Вячеславна

кандидат соціологічних наук, доцент

Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича

Свою місію Українська асоціація дослідників освіти вбачає у сприянні розвитку наукової компетентності дослідників у галузі освіти, а також підвищенні якості освітніх досліджень для впливу на освіту та суспільство. Упродовж усього періоду діяльності Асоціації (з 2015 року) в фокусі уваги дослідників, які об'єдналися у складі цієї організації, були проблеми наукового супроводу шкільної реформи. Серед дослідницьких проєктів з цієї тематики були як і грантові, так й такі, що проводилися за ініціативи дослідників асоціації. Ми хочемо наголосити на чотирьох із них, а саме: «Ефективність впровадження діяльнісних та ігрових методів навчання в освітній процес Нової української школи», «На освітніх перехрестях: науково обґрунтований діалог із національними меншинами у Чернівецькій та Закарпатській областях» («Навчаємося разом», Фінська підтримка української шкільної реформи), «Всеукраїнське опитування серед директорів та вчителів за методологією TALIS», «Сприяння міжкультурному діалогу щодо реформування освіти в Чернівецькій області» (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Проєкти Української асоціації дослідників освіти у 2017 – 2021 рр.

№	Назва	Замовник / джерело фінансування та період реалізації	Методи дослідження	Кількість респондентів
1.	«Всеукраїнське опитування серед директорів та вчителів за методологією TALIS»	2017, Міністерство освіти і науки України	Анкетування вчителів, директорів	3600/ 200
2.	«Сприяння міжкультурному діалогу щодо реформування освіти в Чернівецькій області»	2018, «Просування реформ в регіони» (Інститут економічних досліджень та політичних консультацій та «Європейська правда» за сприяння Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження»)	Глибинні інтерв'ю, анкетування учнів, батьків та студентів	70
100/100/50				
3.	«На освітніх перехрестях: науково обґрунтований діалог із національними меншинами у Чернівецькій та Закарпатській областях»	2019, «Навчаємося разом», Фінська підтримка української шкільної реформи	Фокусовані групові інтерв'ю, медіа аналіз регіональних ЗМІ	80
4.	«Ефективність впровадження діяльнісних та ігрових методів навчання в освітній процес Нової української школи»	2020 – 2023, The LEGO Foundation International	Оцінювальні інтерв'ю першокласників	1500
Анкетування батьків першокласників			1500	
Анкетування вчителів			60	
Глибинні інтерв'ю з директорами шкіл			10	
Глибинні інтерв'ю з вчителями			30	

Метою Всеукраїнського опитування серед директорів та вчителів за методологією TALIS (2017) було дослідження особливостей професійної діяльності вчителів та керівників шкіл, виявлення та аналіз на основі надійних порівнюваних показників соціально-демографічних та професійних характеристик українських вчителів і навчального середовища шкіл. Дослідницькими завданнями опитування були: з'ясування соціально-демографічного та професійного профілю українських вчителів і директорів шкіл; аналіз шкільного лідерства, підходів до шкільного управління та адміністрування; вивчення рівня підготовки та професійного розвитку вчителів; вивчення форм і ефективності оцінювання діяльності вчителів; виявлення характеру шкільної культури; з'ясування методів та засобів викладання; аналіз цінностей та професійних уявлень вчительської спільноти, оцінка рівня самоефективності та задоволеності роботою вчителів і директорів шкіл тощо. Міжнародне дослідження навчання та викладання (TALIS – Teaching and Learning International Survey), яке проводиться науковим консорціумом під егідою Організації економічного співробітництва та розвитку, є першою і унікальною міжнародною програмою, спрямованою на дослідження навчального середовища та умов праці учителів. Отже, в результаті дослідження було отримано цінну інформацію щодо розуміння місця України у світовому освітньому просторі, а також достовірну порівнювану інформацію для самооцінки та формування освітньої політики, яка сприятиме підвищенню якості вчительських кадрів. Звітні та аналітичні матеріали лягли в основу низки публікацій, виданих членами Української асоціації дослідників освіти, а саме: «Українські вчителі та навчальне середовище. За результатами Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS)» [4], «Учителі та освітнє середовище: крос-культурна перспектива» [1].

Метою проєкту «Сприяння міжкультурному діалогу щодо реформування освіти в Чернівецькій області» було проведення емпірико-соціологічного та аналітичного дослідження з розробкою рекомендацій для налагодження діалогу між суб'єктами освіти та усіма зацікавленими сторонами (представниками національних громад Чернівецької області, керівниками місцевої влади, освітянами, учнями та їхніми батьками та ін.) щодо ефективної реалізації ст. 7 Закону України «Про освіту» з урахуванням зауважень Венеціанської комісії. У ході реалізації проєкту було проведено 70 глибинних інтерв'ю з представниками органів управління освітою, педагогами, учнями, батьками, студентами, роботодавцями, представниками національно-культурних товариств, а також проведено анкетування учнів, батьків та студентів. З результатами дослідження можна ознайомитися в публікації «Соціокультурний дискурс щодо мови навчання національних меншин у Чернівецькій області» [5].

Метою проєкту «На освітніх перехрестях: науково обґрунтований діалог із національними меншинами у Чернівецькій та Закарпатській областях» було підвищення обізнаності представників національних меншин України про реформу шкільної освіти та формування позитивного ставлення до неї в Чернівецькій та Закарпатській областях. У межах проєкту до фокусованих групових інтерв'ю було залучено 80 працівників органів управління освітою, учителів, учнів закладів загальної середньої освіти з українською, румунською і угорською мовами навчання та їхніх батьків. Крім того, було проведено медіа аналіз регіональних засобів масової інформації і публікацій у соціальних мережах. Результати дослідження лягли в основу публікації «На освітніх перехрестях: діалог із національними меншинами у Чернівецькій і Закарпатській областях» [3].

Згідно Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством освіти і науки України та The LEGO Foundation від 20.06.2019 року, з метою ефективної імплементації діяльнісних та ігрових методів навчання в освітній процес Нової української школи державній установі «Український інститут розвитку освіти» доручено забезпечити реалізацію дослідження моніторингу якості початкової освіти «Ефективність впровадження діяльнісних та ігрових методів навчання в освітній процес Нової української школи» у закладах загальної середньої освіти [2]. Метою цього проєкту є з'ясування ефективності впровадження діяльнісних та ігрових методів навчання в освітній процес Нової української школи та виявлення їхнього впливу на формування ключових компетентностей учнів початкової школи, зокрема читацької та соціально-емоційної. У ході дослідження у п'яти областях (Київській, Полтавській, Харківській, Запорізькій і Дніпропетровській) щорічно проводяться оцінювальні інтерв'ю з першокласниками, анкетування батьків і вчителів.

Українська асоціація дослідників освіти є співвиконавцем, партнером у проведенні дослідження, Lego Foundation Ukraine є партнером у проведенні навчання, Австралійська рада дослідників освіти є основним виконавцем. Мета співпраці – проведення дослідження та підтримка навчання в Україні. Проєкт об'єднав соціологів, педагогів, філологів з таких міст України як Дніпро, Дрогобич, Київ, Запоріжжя, Ніжин, Полтава, Умань, Харків, Чернівці та ін.

Реалізація дослідницьких проєктів сприяє виконанню Українською асоціацією дослідників освіти поставлених перед собою завдань, серед яких головними є ті, що пов'язані з розбудовою міцної дослідницької організації всеукраїнського рівня зусиллями її членів задля розширення дослідницького потенціалу усіх членів організації, а також покращення якості емпіричних досліджень в галузі освіти в

Україні. Адже реформування освіти і підвищення її якості неможливі без міцного наукового підґрунтя.

До викликів можна віднести скорочення кількості наукових досліджень, викликане наслідками пандемії. Також вкрай необхідним вбачається включення України як офіційного члена до наступної хвилі міжнародного проекту TALIS, проте його якісна реалізація може бути ускладнена посиленням карантинних вимог. Вважаємо, що попереду ще глибинний аналіз й інтерпретація даних, які покажуть цілісну картину української школи, вчителя та адміністратора.

Входження України до міжнародних освітніх досліджень розглядаємо як механізм підвищення якості освітніх досліджень в Україні та підвищення дослідницької компетенції науковців, інструмент підвищення якості вітчизняної освіти та інтеграції України до європейського та світового освітнього простору.

Література:

1. Заболотна О., Щудло С., Лісова Т., Ковальчук О., Горук Н., Медіна Т. Учителі та освітнє середовище: крос-культурна перспектива. 2020. URL : <http://uera.org.ua/sites/default/files/2020-09/Teachers%20and%20the%20Learning%20Environment%202020.pdf> (дата звернення: 28.08.2021)
2. Про затвердження Програми моніторингу якості початкової освіти «Ефективність впровадження діяльнісних та ігрових методів навчання в освітній процес Нової української школи»: Наказ Міністерства освіти і науки України № 202 від 16.02.2021 URL: <https://drive.google.com/file/d/1sgUuI9SBOFrz6tbuad813CxJGWI1XjGU/view> (дата звернення: 28.08.2021)
3. Варга Н., Герман М., Заболотна О., Медіна Т., Фатула Р., Щудло С. На освітніх перехрестях: діалог із національними меншинами у Чернівецькій і Закарпатській областях. Дрогобич, 2020. 262 с.
4. Щудло С., Заболотна О., Лісова Т. Українські вчителі та навчальне середовище. За результатами Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS). Дрогобич, 2018. 300 с.
5. Щудло С., Заболотна О., Медіна Т. Соціокультурний дискурс щодо мови навчання національних меншин у Чернівецькій області. Дрогобич, 2019. 205 с.

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС ЯК ЗАСІБ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ПОНЯТТЯ, ФУНКЦІЇ, ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Нечітайло Ірина Сергіївна

доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ

Ідея дискурсивності лежить в основі ціннісно-цільового призначення освіти [1; 2; 3; 7; 9]. Процес трансляції знання, а також пізнавальні (когнітивні) процеси, що відбуваються в освіті, невідривно пов'язані з процесами спілкування, засобом яких є мова. Л. Науменко розглядає мовні системи, як структурні складові більшої системи людського спілкування, яка наповнює мову сутнісним, смисловим змістом [4]. Мова відтворює соціальну реальність, «в знятому вигляді» містить всі її основні характеристики та особливості. В той же час, мова є засобом структурування цієї реальності, інструментом, за допомогою якого реальність наділяється смислом, упорядковується.

Дискурс можна розглядати як «активний» аспект мови. Як пише французький філософ, історик М. Фуко в своїй роботі «Археологія знання»: «Кожен дискурс приховує в собі здатність сказати щось інше, ніж те, про що він говорить» [8, с. 15]. Вчений визначає дискурс як сукупність висловлювань і структурований спосіб говоріння на ту чи іншу тему, про той чи інший об'єкт. Він стверджує, що дискурси певним чином упорядковують соціальну реальність.

На думку радянського психолога, засновника культурно-історичної школи в психології, Л. Виготського, дискурс – це таке оформлення тексту, що передає ті чи інші події, описує ті чи інші об'єкти та/або феномени, за допомогою якого реальний зміст того, що відбувається може бути не тільки спотворений до невпізнання, але й знищений, про що писав Л. Виготський [3, с. 146].

В цілому, на теоретико-методологічному рівні, проблематика, пов'язана з дискурсом, є досить глибоко опрацьованою. У соціології, філософії, політології, соціальній семіотиці поняття дискурсу використовується для характеристики особливої (дискурсивної) форми спілкування, взаємодії, комунікації, яка реалізується за допомогою певних практик використання мови.

В цілому всі наукові трактовки дискурсу пропонуємо розмежувати наступним чином: а) дискурс як ресурс влади – «ідеологічна зброя», за допомогою якої зі сторони можновладців (в їхніх владних інтересах) здійснюється маніпулювання свідомістю та діями людей, нав'язування певних поглядів; б) дискурс як владний ресурс, за допомогою якого можна ефективно керувати людьми, в тому числі задля їхньої власної

користі або на користь тієї чи іншої організації, суспільства в цілому.

Що стосується освітнього (аудиторного, дисциплінарного, педагогічного) дискурсу, то з позиції сучасних соціальних та поведінкових наук він розглядається як контекст освітньої комунікації, що має певну професійну специфіку. У соціології до освітнього (зокрема педагогічного) дискурсу привертаять увагу роботи Б. Бернстайна, П. Бурдье, М. Янга та ін. [1; 2; 10]. Аналіз цих робіт дозволяє виявити тенденцію переходу від вузького розуміння дискурсу як особливої форми мовної взаємодії між тими, хто навчає, і тими, хто навчається, – до більш широкого його розуміння в контексті ціннісно-сміслові комунікації між суб'єктами освітнього процесу.

Таким чином, освітній дискурс розглядається нами, перш за все, як соціально-комунікативна подія, що відбувається у процесі взаємодії того, хто навчає, і того (тих), хто навчається, у результаті їх взаємно спрямованих комунікативних дій та уможлиблюється в умовах певного соціального контексту – спеціально організованої освітньої, навчально-педагогічної ситуації (урок, лекція, семінарське чи практичне заняття, тренінг тощо), за допомогою освітніх текстів та інших знакових комплексів, особливим чином оформлених і структурованих [5, с. 80; 6, с. 179]. Освітній дискурс є засобом реалізації педагогічного впливу, за допомогою якого, через формування чи зміну певних логічних диспозицій, здійснюється трансляція смислів і установок на розуміння соціальної реальності, ціннісних установок, картин індивідуального та соціального майбутнього.

На наш погляд, забезпечення умов активації внутрішніх резервів особистості, її творчого (перетворювального), діяльнісного потенціалу, саморозвитку, успішного соціально-професійного становлення багато в чому залежить від специфіки освітнього дискурсу. Його вивчення є необхідним для удосконалення освітніх, педагогічних практик, операцій і прийомів, для забезпечення високої якості освіти.

Власне педагогічний дискурс (як різновид освітнього) може розглядатися не тільки як засіб конструювання ідентичностей, але і як ресурс влади – засіб насадження влади та ідеології, а також як засіб артикуляції упереджень (соціально-класових, статусних, національних, гендерних, професійних та ін.); трансляції та конструювання культурних смислів, прищеплення норм і цінностей.

Зміст знання, що транслюється в освіті, відображає певний рівень, ступінь його мовної опрацьованості. Отже педагогічний дискурс – це форма роботи зі знанням, відповідно до якої до змісту пред'являються певні вимоги, задається специфічна дискурсивна практика верифікації освітньої цінності знання, а також тих чи інших образів, що містяться у цьому знанні. Те, «що» сказане, не можна відмежувати від того, «як саме» це зроблено, оскільки саме «як» конституює зміст [7, с. 7].

На основі викладеного вище, виведемо соціально значущі функції освітнього дискурсу: 1) культурно-символічної репрезентації та конструювання реальності; 2) смислоутворення; 3) конструювання ідентичностей; 4) комунікативного домінування; 5) літофанічна функція.

Останню ми визначаємо як специфічну функцію власне педагогічного дискурсу, за допомогою якої уможлиблюється реалізація всіх попередніх функцій. Літофанічна функція педагогічного дискурсу полягає в тому, що за його допомогою знання немов «оживає», а досліджуваний об'єкт стає «об'ємним». Весь механізм літофанії працює тільки при наявності джерела світла, оскільки комбінація світлих і темних відтінків відіграє ключову роль. Без освітлення «знаннява картина» втрачає вигляд, а досліджувані об'єкти виглядають плоскими й однобокими. Джерелом світла в даному випадку є вчитель або викладач. Літофанічна функція педагогічного дискурсу полягає в підсвічуванні важливих, центральних моментів в освітніх текстах. За допомогою такого «підсвічування» задається певна спрямованість мислення тих, хто навчається.

Незважаючи на те, що педагогічний дискурс (як і будь-який інший) є інструментом впливу, роль суб'єкта в «ідеальній» освітній комунікації відводиться, як тому, хто навчає, так і тому, хто навчається. Ця роль зводиться до того, щоб оперувати значеннями дискурсивного змісту, актуалізувати їх у процесі роботи з ними – задавати логіку дискурсивній практиці. Одним із найважливіших завдань освіти є надання тому, хто навчає, можливості повноцінного виконання цієї ролі, можливості бути повноцінним суб'єктом дискурсу. Залучення тих, хто навчається, в роботу з мовою «на території» тих чи інших навчальних предметів, дисциплін створює дискурсивну практику, ситуацію авторефлексії. Не менш важливим і необхідним є полідискурсивне наповнення освітньої програми. В результаті, когнітивне поле того, хто навчається, ускладнюється, розширюється, перетворюється на «мозаїку» потрібних знань, що відображає багатогранність, багатоаспектність та, в той же час, цілісність соціальної реальності.

У якості висновку сформулюємо принципи організації освітнього дискурсу, спрямованого на розвиток особистості, її творчого і діяльнісного потенціалу: 1) демократичність, гуманістичність і діалогічність дискурсу, відмова від авторитарної моделі; 2) «проблемність» дискурсу; 3) динамічність, гнучкість дискурсу; 4) трансгресивність – організація за принципом гіпертексту.

Література:

1. Бернстайн Б. Класс, коды и контроль: структура педагогического дискурса. Москва. 2008. 272 с.
2. Бурдье П. Начала : пер. с фр. Москва. 1994. 288 с.

3. Выготский Л. Психология искусства. Москва. 1986. 573 с.
4. Науменко Л. К. Монизм как принцип диалектической логики. URL: <https://www.you-books.com/book/L-K-Naumenko/Monizm-Kak-Princzip-Dialekticheskoy-Logiki> (дата звернення: 07.09.2021).
5. Нечитайло І. С. Освітній простір вищого навчального закладу: особливості організації з позиції соціології. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2012. Вип. 6. С. 73-83.
6. Нечитайло І. С. Поняття прихованої навчальної програми: актуалізація і концептуалізація у проблемному полі соціології освіти. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2012. № 993. С. 176-180.
7. Университет как центр культуропорождающего образования. Изменение форм коммуникации в учебном процессе / М. А. Гусаковский, Л. А. Яценко, С. В. Костюкевич и др. / под ред. М. А. Гусаковского. Минск. 2004. 279 с.
8. Фуко М. Археология знания / пер. с фр. Киев. 1996. 208 с.
9. Van Dijk Teun A. Discourse and Context. A sociocognitive approach. Cambridge. 2008. P. 22-72.
10. Young M. From a constructivism to realism in sociology of curriculum. *Review of Research in Education*. 2008. Vol. 32. P. 3-28.

ДИСКУСІЙНА ПАНЕЛЬ 2**АБИТУРІЄНТСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНИХ ЗМІН УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА****АБИТУРІЄНТСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ**

Михайльова Катерина Геннадіївна

доктор соціологічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Сучасне суспільство характеризується станом невизначеності, який стає детермінантою більшості соціальних процесів. Більш того, тривале перебування соціальних суб'єктів у середовищі невизначеності формує сукупність нових для них якостей, які межують з адаптивним потенціалом, але не тотожні йому.

Сегмент, який є частиною стейкхолдерського середовища для сучасних університетів – абітурієнтське середовище – не є виключенням з цього процесу. Він змінюється не лише через цивілізаційні трансформації, глобальні впливи та локальні супротиви. Він знаходиться у стані пошуку рівноваги в умовах її відсутності у суспільстві в цілому.

За таких умов усі соціальні актори, яких можна віднести до кластеру абітурієнтського середовища, використовують власні ресурси та капітали задля стабілізації соціальних взаємодій, впливів та позитивних результатів власної діяльності. І університети в цих процесах розглядаються не лише як фундаментальні стовпи знань/умінь/компетентностей, а й як інституційні інструменти досягнення стабілізаційних результатів. Можливо саме тому сучасні заклади освіти, досить активно змінюючи освітні програми, залишають власну впізнаність, щоб бути ідентифікованими кількома поколіннями абітурієнтського середовища.

Власне сучасне абітурієнтське середовище – це будь хто з тих, хто має право на освіту. Саме тому воно не просто змінюється, а й змінює освіту, стимулюючи появу в ній різноманітних форм та змістовних акцентів. І вже час від часу здійснюється зміна ролей в освіті, знання та досвід стають взаємодоповнюючими елементами в освітніх практиках.

Зважаючи на це, важливо враховувати, що освіта формує еліту суспільства, яка в умовах соціальної невизначеності може розвиватися через ціннісне різноманіття, диференціацію цілей та уявлень про засоби їх досягнення. Тому освітні практики щодо абітурієнтського середовища мають відбивати його специфіку, зберігаючи при цьому фундаментальність інституційних цілей освіти.

ЦІННІСТІ МАРКЕРИ АБИТУРІЄНТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Яременко Олег Леонідович

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки і права
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Розмивання ціннісних орієнтирів і критеріїв в абітурієнтському середовищі негативно впливає на освітню систему. Виникає враження, що традиції і цінності минулих поколінь слід відкинути, щоб мати можливість дійсно вільного вибору. Кількість альтернатив, які оцінюються в цьому аспекті, різко збільшується. Однак це не більше ніж ілюзія: свобода громадського та індивідуального вибору можлива лише в системі соціальних критеріїв і обмежень, інакше суб'єкт піддається саморуйнуванню і втрачає основні стимули усвідомлено-діяльного ставлення до світу. Тому активація соціокультурних і ціннісно-інституційних основ раціонального вибору є передумовою формування абітурієнтського середовища, здатного трансформуватися в основу соціальної і професійної структури людської цивілізації другої половини 21 століття.

Освітня система України, навіть в даний час, є нашою конкурентною перевагою і запасом стратегічної стійкості суспільства. Практична здатність і готовність держави до використання методів протекціонізму в розвитку національної освітньої системи (в першу чергу, по відношенню до

абітурієнтського середовища як першої лінії захисту національного суверенітету) в значній мірі є функцією соціально-економічної ідентичності. Польща, стартуючи на початку 90-х років з більш низьких позицій, ніж Україна, сама обирала потрібні реформи з того «інституційного меню», яке їй пропонувала Європа, і відклала «на потім» найбільш болючі і найбільш сумнівні з точки зору забезпечення стратегічних умов національного соціально-економічного розвитку (наприклад, вступ до зони євро). Нам необхідно більш ефективно вивчати і використовувати досвід промислових країн Європи, які не пішли шляхом форсованої деіндустріалізації і тому зберегли для себе більш широке поле постіндустріальних альтернатив.

Така стратегія може розглядатися як запорука формування в абітурієнтському середовищі ціннісних важелів супротиву викликам сучасності та використання їх задля розвитку соціальних суб'єктів.

ОБДАРОВАНІ УЧНІ ЯК СЕГМЕНТ АБИТУРІЄНТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА: ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ

Єременко Юлія Вікторівна

кандидат соціологічних наук,

директор Харківського фізико-математичного ліцею № 27

Сучасні зміни в українському суспільстві обумовлюють все більший соціальний запит на творчу особистість, яка має потенціал віднаходження новітніх рішень не лише інноваційних завдань, але й типових але з меншими витратами ресурсів, здатну гнучко й самостійно використовувати набуті знання та компетентності. І обдаровані учні у цьому аспекті привертають до себе особливу увагу.

Державна політика багатьох країн побудована на виявленні та розвитку обдарованих дітей як потенціалу свого розвитку. І ключова позиція в цих процесах належить різним ланкам системи освіти, яка утворює мультисегментарне середовище для розвитку обдарованих учнів та їх стартової самореалізації.

Зазначимо, що більшістю дослідників феномену обдарованості він сприймається через маркери високого рівня розвитку здібностей людини, що відрізняє її від інших і дозволяє досягати особливих успіхів у тій або іншій сфері діяльності [1; 2; 3]. У такому розумінні обдарованість – це динамічний феномен. І його динамічність – та якість, яку має враховувати система освіти при взаємодії з обдарованими учнями.

Уточнюючи розуміння обдарованості, зазначимо, що в сучасних умовах ми вважаємо доцільним розуміти під обдарованістю індивідуальну сукупність спадкових (здатки), особистісних особливостей (позитивна «Я»-концепція, волевільність, мотивація тощо) та соціальних передумов (сприятливе соціальне середовище) для розвитку здібностей особистості до рівня, що є вищим умовно «середнього», завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній області діяльності. Таке розуміння обдарованості визначає певні вимоги від системи освіти. Вона не лише повинна мати механізми для виявлення/діагностики обдарованості, а й для визначення її типу, особливостей задля створення відповідних умов її розвитку. Таки вимоги обумовлені в тому числі тим, що «обдаровані учні мають значно більшу сукупність проблемних зон своєї життєдіяльності, які, з одного боку, є наслідками їхніх психологічних, інтелектуальних або соціальних особливостей, а з іншого – причинами гальмування процесу власної самореалізації» [4].

Узагальнення результатів досліджень дозволяє здійснити угруповання проблемних зон самореалізації обдарованих учнів, які потребують врахування в системі взаємодії з ними як елементом абітурієнтського середовища. До них віднесено: зона соціального середовища, зона соціальної взаємодії, комунікативна зона та психологічно-особистісна зона. Відповідно практики взаємодії в цих зонах мають торкатися створення умов для розвитку, розробка особливих «правил гри», прийняття нетипових комунікативних практик, створення зо комфорту тощо.

Література:

1. Антонова О. Є. Обдарованість: сутність, структура, перспективи розвитку. *Актуальні проблеми психології: проблеми психології обдарованості*: зб. наук. пр. Житомир, 2008. Т. 6, вип. 3. С. 48-51.
2. Лейтес Н. С. Возрастная одаренность школьников: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. М.: Академия, 2001. 320 с.
3. Матюшкин А. К. Загадки одаренности. Проблемы практической диагностики. М.: Директ-Медиа, 2014. 127 с.
4. Єременко Ю. Соціальна дезадаптація обдарованих учнів як фактор девіантного ризику. *Образовательные риски: суть и подходы к решению*: материалы ежегод. XVI Междунар. науч.-практ. конф., [Харьков], 15 февр. 2018 г. / Харьков. гуманитар. ун-т «Нар. укр. акад.» [и др.]. Харьков, 2018. С. 114-116.

ГЕНДЕРНІ МАРКЕРИ У СВІДОМОСТІ АБІТУРІЄНТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Панасенко Любов Олександрівна

аспірантка кафедри соціології та гуманітарних дисциплін
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Питання гендерних аспектів у соціальній взаємодії є одним з найактуальніших у сучасному світі. І крім різних проявів цих аспектів у суспільному житті, важливим питанням є уявлення про них у суспільній свідомості, які формують відповідні практики та очікування від соціальних суб'єктів.

Абітурієнтське середовище – не виключення, і звернення до цих аспектів свідомості його представників дозволяє вибудовувати більш ефективні освітні практики.

У цьому аспекті зазначимо, що гендерна нерівність – це реальність, що не визначається у сучасному українському суспільстві повною мірою. Традиційне бачення жінки та чоловіки і обмеження за ознакою статі щодо працездатності, кращих умов, як і раніше домінують в глибинній підсвідомості як жінок, так і чоловіків. Таким чином можна сказати, що гендерна дискримінація є підсвідомою гендерною культурою, що звичайно стосується також молодого працездатного покоління студентів та абітурієнтів.

Навпаки, якщо ми подивимося на сучасну тенденцію в західних країнах, то все більше міжнародних компаній, визначають для себе однією з головних цінностей рівність можливостей, diversity & inclusion (різноманітність та інклюзивність), поліпшуючи організаційне здоров'я компанії, а тим самим її економічні показники. Все більше ми можемо зустріти таку посаду в компанії як Diversity&Inclusion Leader. Тому й на ринку праці молоді спеціалісти все більше орієнтовані на компанії, що мають фокус та підтримують такі цінності. На сьогодні це стає одним з ключових критеріїв для вибору роботодавця. Звичайно ж мова йде не тільки про гендерну рівність, а рівність та толерантність в більш широкому вигляді, що безумовно має позитивний вплив на всі сфери суспільства, а не тільки економічну сферу та ринок праці.

Для довгострокового успішного розвитку у всіх сферах сучасного суспільства важливо подолання концепції другосортності або обмежень за будь якою ознакою. Тому дуже корисно впроваджувати освітні програми щодо гендерної рівності, різноманітності та інклюзивності починаючи саме з абітурієнтів, тієї категорії населення, що є ментально гнучкою щодо формування світогляду та нового розуміння. Такий свідомий підхід буде поступово сприяти формування нової культури в суспільстві де людина незалежно від гендерної, етнічної та будь якої іншої ознаки здатна реалізувати свої можливості, таланти, реалізувати себе, бути успішною в обраній сфері, вільно приймати рішення та впливати на своє оточення.

ФРЕЙМУВАННЯ В АБІТУРІЄНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Дмитренко Катерина

студентка 4 курсу факультету «Соціальний менеджмент»
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

XXI століття – століття творчості і прагнення до самореалізації, час можливостей, час виходу за рамки по шляху до вищої мети. Актуальним є питання: «Чи може людина віднайти інтернальність у суспільстві, яке диктує правила з самого народження?».

Не завжди все залежить від людини, і це факт. Щодня мільйони людей зустрічаються один з одним, спілкуються, передають знання, контактують. Взаємодіючи кожен день, вони несвідомо формують своєрідні практики, які в майбутньому знову з успішністю застосовують. Подібні практики в результаті постійного повторення закріплюються у свідомості і створюють так звані «фрейми».

Теорія фреймування є досить актуальною для сучасності. Відповідно до неї, при формуванні фрейму свідомість спирається на якийсь ідеальний тип, який повинен існувати в суспільстві. Згідно І. Гофману, кожна хвилину відбувається фреймування реальності – постійно формуються все нові і нові фрейми. Це можна пояснити тим, що людина, потрапляючи в різні ситуації і проживаючи новий досвід, здатна змінювати моделі поведінки. Фрейми ж закладаються в свідомість людини з самого народження протягом усього життя, на етапах первинної і вторинної соціалізації. Варто відзначити, що саме під час первинної соціалізації закладаються бажання діяти або ж навпаки, вивчена безпорадність. За теорією фреймів люди можуть долати свої обмеження і є можливість звільнитися від рамок, але за умови, якщо особа буде постійно руйнувати ці рамки, раз за разом і без зупинки, а як тільки зупиниться, все повернеться назад, особистість фреймується і знову повертається до моделі поведінки, яка вважається нею ідеальною в суспільстві для власної безпеки і спокою.

Ці особливості несуть в собі і абітурієнти, які виступають невід'ємним елементом соціуму. І процеси фреймування стосуються і їх. Освітні ж заклади беруть активну участь в процесах фреймування, тому для взаємодії з абітурієнтським середовищем важлива ідентичність цих процесів при позитивному їх сприйнятті або стратегія контрасту (при відторгненні фреймуючих практик).

ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ АБИТУРІЄНТА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Козиренко Віктор Петрович

кандидат технічних наук, доцент,

проректор з інформаційних технологій

Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Істотні зміни в соціальній реальності, обумовлені впровадженням нових цифрових технологій в громадське життя, є вирішальними при аналізі соціального і духовного стану суспільства. В цілому повинно йтися про створення стрункої системи безперервної освіти, що враховує і можливості конкретного індивіда, і потреби суспільства.

Інформаційне середовище є невід'ємною складовою супроводу безперервної освіти. Для сучасного абітурієнта воно складається із технічних і технологічних засобів організації навчання, забезпечення ефективної комунікації тощо.

Особливу роль в цифровому забезпеченні абітурієнта грає система довузівської підготовки. Інформаційне середовище закладів вищої освіти має значно більше можливостей і повинне повною мірою використовуватися не лише для підготовки до вступних іспитів, але і для підвищення цифрової компетенції абітурієнтів.

Завдання цифрової трансформації значно розширилися в умовах видаленого навчання. Навантаження на транспортне середовище Інтернет, стан програмного середовища, методика навчання і методичне забезпечення, безпека і конфіденційність, цифрова компетенція учасників процесу навчання - незначна частина завдань, що вимагають рішення безпосередньо в процесі навчання.

Невирішеними залишилися і питання, пов'язані безпосередньо із забезпеченням навчального процесу цифровими освітніми ресурсами. Розгляд інформаційного забезпечення абітурієнта буде неповним, якщо не звернути увагу на питання, пов'язані з інформаційною безпекою і конфіденційністю (персональні дані, цифрові документи, цифрові підписи і інше).

Таким чином, інформаційне середовище абітурієнта – складна система, успішне функціонування якої можливо лише за умов партнерства різних стейкхолдерів.

СТАН ЦИФРОВИЙ КОМПЕТЕНТНОСТІ АБИТУРІЄНТІВ ГУМАНІТАРНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Кірвас Віктор Андрійович

кандидат технічних наук, доцент,

завідуючий кафедри інформаційних технологій та математики

Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Для навчання протягом усього життя серед основних ключових компетентностей Європейським Парламентом та Радою визначена «Цифрова компетентність». Згідно «Рамки цифрової компетентності для громадян», цифрова компетентність включає в себе впевнене, критичне і відповідальне використання та взаємодію з цифровими технологіями для навчання, роботи і участі у житті суспільстві. Однак зростання темпів комп'ютеризації та цифровізації набагато випереджає цифрові вміння і навички основної маси школярів, тому сьогодні активно піднімається питання про стан їхньої цифрової грамотності і, зокрема, цифрової компетентності абітурієнтів гуманітарних університетів.

Обговорюючи сьогодні грамотність в інформаційній сфері, потрібно звернути увагу на актуальну проблему - «цифровий розкол» («digital divide») – розшарування суспільства за принципом залучення в світ інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), і як наслідок – деяку маргіналізацію населення. Елітарна (в деякій мірі) система інтернет-послуг сприяє формуванню певного виду соціальної нерівності у суспільстві. Так, наприклад, абітурієнти різних регіонів країни в своїх освітніх установах можуть освоювати різні мовні версії комп'ютерних програм (українська, англійська, російська та ін.). Крім того, для деяких груп абітурієнтів існує розрив у рівні освоєння цифрових навичок через наступні причини:

низький рівень інтернет-комунікацій в окремих місцевостях проживання абітурієнтів (за винятком великих міст); незадовільний рівень комп'ютерної грамотності та досить низьке технічне (комп'ютерне та доступ до інтернету) оснащення потенційних студентів; відсутність у багатьох школах сучасних засобів навчання; відставання існуючих окремих шкільних навчально-методичних комплексів і підручників з інформатики від реального життя, від вимог щодо розвитку всіх складових цифрової грамотності.

Результат цих проблем характеризується як «цифровий розрив» між «заможними» та «незаможними» по соціально-економічних ознаках. Це стосується нерівних можливостей, нерівності доступу до сучасних цифрових технологій. Йде поляризація суспільства за рівнем життя в результаті стрімкого зростання найвищих доходів і заробітних плат. Україна стала одним з рекордсменів нерівності на пострадянському просторі – коефіцієнт Джині тут досяг 0,33. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України доходи 10% найбагатших і 10% найбідніших українців з урахуванням гінні розрізняються в 40 разів. Все це впливає на розвиток маргіналізованих та інших учнів з неблагополучних сімей. У результаті такі абітурієнти з обмеженим доступом до цифрового середовища мають досить низьку цифрову грамотність, менше підготовлені до життя в інформаційному суспільстві.

Таким чином ми маємо підтвердження цифрового розриву, цифрової нерівності абітурієнтів, нерівних умов і можливостей доступу до інформації та взагалі до освіти.

АБИТУРИЕНТСЬКИЙ ВИБІР: АКТУАЛЬНІ ФАКТОРИ ТА СЦЕНАРІЇ

Удовицька Тетяна Анатоліївна

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та гуманітарних дисциплін

Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається трансформація процесу професійного вибору молодими людьми, зокрема під впливом нових чинників, таких як, наприклад, прийом до вишів на основі зовнішнього незалежного оцінювання та деяких інших можливостей для сучасних абітурієнтів, що надаються процедурами вступної кампанії. Тому ми можемо говорити про так званий абітурієнтський вибір, що включає професійний вибір, вибір освітньої програми в рамках спеціальності, вибір вишу та форми навчання. Саме такий абітурієнтський вибір, на нашу думку, є малодослідженою ланкою аналізу здійснення професійного вибору під час вступних компаній, особливостей формування студентського контингенту, вивчення впливу фактору результатів ЗНО на вибір абітурієнтів, а також дослідження «сценаріїв» вибору факультетів, освітніх програм.

У цьому ракурсі, з нашої точки зору, доцільним є розгляд етапів професійного вибору з визначенням місця саме абітурієнтського вибору в цьому процесі. На нашу думку, ці етапи виглядають таким чином: професійна орієнтація → професійне самовизначення і формування професійних уявлень → готовність до професійного вибору → професійний вибір (що включає особисті інтереси і переваги, здібності, , об'єктивні і суб'єктивні соціальні) → абітурієнтський вибір (вишу, спеціальності, освітньої програми) → зміна професійного вибору (вишу, спеціальності, освітньої програми) або їх підтвердження → навчання і подальша робота за обраним фахом.

Зрештою ми можемо визначити такі особливості професійного вибору, що включає і вибір молоді людини як абітурієнта: він може відрізнитися від професійного самовизначення, а саме на професійний вибір і вибір абітурієнта можуть впливати чинники як суб'єктивного (професійні уявлення та переваги, здібності), так і об'єктивного характеру (соціальні, ситуаційні); абітурієнтський вибір може впливати на зміни в структурі закладів професійного навчання, а також на ситуацію на ринку праці і зайнятості (а саме перевиробництва в підготовці кадрів по одних напрямках і відсутністю кадрів в інших, які не обирає молодь); професійний вибір може мінятися на різних етапах формування і розвитку особистості.

У структурі аналізу професійного самовизначення важливе місце вивчення чинників, які впливають на процес професійного вибору молоді. Практично у кожній науковій статті, що присвячена проблемам професійного самовизначення та вибору молоді, надається характеристика таких чинників. Але наведемо одну з них, яка, на нашу думку, більш всього «выводить» нас на можливість аналізу сценаріїв цього вибору та дозволяє включити до переліку факторів, що впливають на нього, фактор результатів зовнішнього незалежного оцінювання. Так для процесу реалізації професійного вибору І. В. Арендачук виділяє три основні стратегії вибору старшокласниками навчально-професійної траєкторії: «1) самовизначення «від предмету» (вибір предметів, а саме для зовнішнього незалежного тестування і підготовка до нього > вибір навчального закладу; 2) самовизначення «від професії» (вибір професії > вибір навчального закладу > вибір предметів ЗНО і підготовка до їх складання); 3) самовизначення «від

навчального закладу» (вибір навчального закладу > вибір предметів і підготовка до них > вибір професії або з ще однієї освіти)» [2, с. 19].

При визначенні чинників, що можуть впливати на професійний вибір, ми виокремлюємо такий чинник, як результати зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти. І про вплив цього чинника ми дізнавались у сучасних студентів. Так за результатами авторського пілотного опитування студентів 1-2 курсів Харківських вишів (178 осіб, листопад 2019 р.) 19,5% респондентів вважають, що ці результати впливають на можливість здійснення запланованого професійного вибору, а 80,5% – що ні. На думку більшості з опитаних, результати ЗНО не суттєво впливають на можливість здійснити запланований професійний вибір, але для деяких молодих людей це може бути вирішальним фактором.

При дослідженні цього впливу інтерес представляє і вивчення послідовності професійного вибору з урахуванням реєстрації на зовнішнє незалежне тестування. Так 28,8% респондентів спочатку обрали предмети, з яких краще всього підготовлені, для успішної здачі незалежного тестування, а потім обирали спеціальність під ці предмети. 43,2% респондентів спочатку визначилися з майбутньою професією, а потім обирали предмети незалежного тестування, які потрібні для . Визначився з вибором і предметів, і спеціальності – 28 % респондентів.

Таким чином, для половини студентів пріоритетним все-таки був вибір майбутньої професії. Але відповіді на дане питання фіксують чинник результатів зовнішнього незалежного тестування, що впливає на професійний вибір, що, в свою чергу, «розмиває» для певної частини молодих людей їхні професійні орієнтації.

Продовжуючи визначати роль зовнішнього незалежного тестування в професійному виборі, ми спробували з'ясувати, як його результати, на думку студентів, впливають на формування якісного професійно-орієнтованого студентського контингенту. Так, опитані студенти вважають, що ЗНО: сприяє вступу до вишів добре підготовлених і професійно-орієнтованих абітурієнтів (34,3%); ніяк не впливає на вибір професії (33%), обмежує можливість професійного вибору (32,7%). Як бачимо, частина респондентів вважає, що зовнішнє незалежне тестування необхідно обирати певні предмети для тестування і набрати потрібну кількість балів в якійсь мірі обмежують можливість професійного вибору.

Таким чином, вплив ЗНО на процес професійного вибору простежується чітко, і ця проблема потребує фундаментального дослідження для вироблення адекватних методів професійної орієнтації і формування професійного вибору в умовах змін прийому у заклади вищої освіти.

На нашу думку, для з'ясування алгоритму професійного вибору абітурієнтами вже під час вступної кампанії, можливо враховувати і «сценарії» подання документів на певні спеціальності. Так подавали документи: у ЗВО на одну спеціальність, про яку мріяли – 48,1% опитаних студентів; у ЗВО на схожі спеціальності – 37,1% опитаних студентів, у ЗВО на абсолютно різні спеціальності – 11% опитаних студентів; на будь-які спеціальності, куди дозволяли предмети і бали ЗНО 3,8 % опитаних студентів. На основі відповідей ми також можемо зробити висновок про деяку хаотичність при виборі спеціальності практично у 14% респондентів, що надалі може привести до зміни професійних пріоритетів. На питання про причини таких «сценаріїв» подачі документів відповіді розподілилися таким чином: 35% респондентів подавали документи в різні виші для того, щоб просто використовувати надану можливість, а з закладом освіти і спеціальністю вони визначилися давно, 65 % респондентів не були упевнені, що поступлять в обраний виш і подавали документи в декілька закладів і на декілька спеціальностей для «підстрахування».

Безумовно, правильний вибір професії розкриває перед молодістю шлях до реалізації своїх здібностей і життєвих планів, сприяє ефективному використанню трудового потенціалу на користь і суспільства. Не вивчати і не управляти цим процесом не можна, бо від його характеру залежить не соціальне самопочуття і успішність молодих людей, але і інші сфери суспільства, такі як система освіти, у тому числі і вища, ринок праці і зайнятості.

Література:

1. Абітурієнтське середовище періоду глобалізації: шляхи формування та тенденції розвитку: Матеріали XIX міжнародної наук.-практ. конференції, Харків, 12 лютого 2021 р. / М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти НАПН України, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія» [редкол. К. В. Астахова, (голов. редактор) та ін]. Харків: Вид-во НУА, 2021. 208 с.
2. Арендачук И. В. Проблема выбора профессии современными старшеклассниками. *Профессиональная ориентация*. 2017. № 1. С. 16-22. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-vybora-professii-sovremennymi-starsheklassnikami>
3. Дослідження якості конкурсного відбору студентів вищих навчальних закладів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання: аналітичні матеріали. Київ: Нора-Друк, 2015. 157 с.
4. Ляховченко Н. В., Петрук В. А. Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 4. С. 125-128. URL: file:///C:/Users/fdp/Downloads/vvpi_2014_4_21.pdf
5. Саппа Г.-М. М. Професійне самовизначення у структурі соціального самовизначення учнівської молоді. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 251-254. URL: [file:///C:/Users/fdp/Downloads/Pib_2010_4_58%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/fdp/Downloads/Pib_2010_4_58%20(1).pdf)

ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ПОДАЛЬШОЇ ПРОФЕСІЇ СЕРЕД АБІТУРІЄНТІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ*Нєдогонов Дмитро Володимирович*

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри філософії, історичних і соціальних дисциплін
Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва

Всі існуючі суб'єкти соціальної реальності в сучасній Україні будують свою повсякденність за умов постійних змін, що відбуваються в соціально-економічному житті нашої держави. Це, в свою чергу, обумовлює й можливі ризики, які потенційно повинні враховувати всі соціальні актори, організовуючи свою діяльність. Також треба зауважити, що діяльність окремих соціальних суб'єктів в більшій мірі залежить від ступеню проникнення тих чи інших суб'єктів в ті чи інші соціальні структури. Все це обумовлює актуалізацію питань пов'язаних зі стартом професійного навчання на базі вищої освіти, яке породжує необхідність вибору майбутнього фаху для молоді.

Окремими питаннями цієї проблематики є й те, що на сьогоднішній день, держава не має чіткого, структурованого та прозорого плану дій щодо реалізації стратегії соціально-економічного розвитку. А чи не ключове питання в цій стратегії (державна кадрова політика) – взагалі відсутня у порядку денному сучасної української соціальної реальності. Ані соціальні інститути, ані інститути влади не вирішують даного питання у всьому його комплексі складних елементів і структур.

Таким чином, окремі соціальні суб'єкти, які напряму зацікавлені у вирішенні цього питання, власноруч створюють механізми сумісної соціальної дії, маючи за мету свою конкретику. Безумовно ми говоримо про заклади вищої освіти та абітурієнтів, які найближчим часом повинні зробити свій вибір і стати на шлях навчання той чи іншої професії.

Безумовно існує багато факторів щодо вибору професійного навчання тією або іншою особою. Всі вони так чи інші впливають на свідомість вибору абітурієнтом того чи іншого навчального закладу. Але дані різних досліджень, проведених з метою вивчити мотивацію вступу до закладів вищої освіти, доводять також й те, що існує велика кількість абітурієнтів, для яких вступ до ЗВО не має під собою чіткої мотивації. А з огляду на позначені вище проблемні аспекти макрорівня, ймовірність несвідомого професійного вибору абітурієнтами може зростати.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА ВИБІР АБІТУРІЄНТА*Астахова Валентина Іларіонівна*

доктор історичних наук, професор, радник ректора
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Документи ЮНЕСКО, європейські програми розвитку освіти в ХХІ столітті, наукова література, яка виходила в останні десятиліття, стверджували визначальну роль освіти в подальшому розвитку людства, вважаючи головним напрямком освітньої політики цивілізованих країн становлення безперервної освіти, їх поступове перетворення в суспільства, де вчать всі протягом усього життя.

Наукова школа ХГУ «НУА», що розробляє проблеми формування інтелектуального потенціалу сучасного суспільства, протягом багатьох років відстоює висновок про те, що головна місія освіти – сформувати в людині потребу в постійному оновленні знань і умінь, в самовдосконаленні протягом усього життя. Така позиція однозначно вимагає кардинальної зміни у визначенні місії освіти, де найголовнішим пріоритетом повинна стати цілеспрямована, всеохоплююча виховна робота, причому не тільки позаурочна, а й така, що пронизує собою всі сфери і напрямки діяльності навчального закладу.

В Народній українській академії виховна робота розглядається як пріоритет життєдіяльності освітнього закладу, головний зміст якого – у формуванні у всіх суб'єктів освітнього процесу конструктивного життєствердного світогляду, схилення перед минулим своєї родини і своєї Вітчизни, віри в майбутнє і впевненості в собі – іншими словами життєстійкості; у формуванні піднесених духовних потреб і громадянськості як найвищого вияву моральних якостей особистості.

Виховання як визначальна, гармонійна частина освітньої системи розуміється в НУА як «процес управління розвитком індивіда через створення сприятливого культурно-освітнього середовища, наповнення його різноманітними формами і методами, що дозволяють максимально реалізувати здібності і таланти кожної особистості» [1, с. 163]. Іншими словами культурно-освітнє середовище виступає

інструментом особистісного розвитку кожного суб'єкта навчально-виховного процесу і сприяє формуванню потреби в постійному самовдосконаленні.

Термін «культурно-освітнє середовище» не є випадковим словосполученням, оскільки в його основі лежить не стільки освіта, скільки культура. Саме загальна культура особистості в кінцевому рахунку і забезпечує і ставлення до навчання, і прагнення до постійного самовдосконалення, і повагу до оточуючих. Все це природно формується за допомогою виховного впливу і становить внутрішню сутність культурно-освітнього середовища. Таким чином, культурно-освітнє середовище виступає як якийсь конструкт, що характеризує культурно-освітній простір навчального закладу як в цілому, так і в окремих деталях, який визначається не лише якістю викладання навчального матеріалу, а й загальноприйнятими правилами поведінки, ціннісними орієнтирами, рівнем організації та управління, символами, традиціями і, звичайно, загальноприйнятими принципами взаємодії між усіма членами колективу.

Дуже важливо мати на увазі, що, приходячи в будь-який навчальний заклад, людина (абітурієнт в даному випадку) в першу чергу стикається із зовнішніми проявами культурно-освітнього середовища. У Народній Українській Академії відзначають атмосферу сім'ї та дружельності, виняткову чистоту і порядок, єдину шкільну та спортивну форму, єдиний стиль оформлення навчальних і допоміжних приміщень. Все це створює перше, незабутнє враження про культурно-освітнє середовище ХГУ «НУА».

Педагогіка партнерства, атмосфера дружельності і взаємопідтримки, робота творчих колективів та багато іншого, що привертає в НУА абітурієнтів, є найважливішою складовою культурно-освітнього середовища навчального закладу. Створення та постійне вдосконалення цього середовища – вкрай складна і відповідальна, але виключно вдячна робота, що дозволяє успішніше вирішувати весь комплекс освітніх завдань.

Література:

1. Астахова, Е. В. та ін. (ред.). (2015). Дорогу здолає той, хто йде ... Харків: Вид-во НУА, 645с.

ІСТОРІЯ ТА ТРАДИЦІЇ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА АБІТУРІЄНТСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Лутасєва Тетяна Васи́лівна

доктор педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри педагогіки та психології
Національного фармацевтичного університету (м. Харків)

У період сьогодення відбувається модернізація національної системи вищої освіти. У контексті цих процесів актуалізувався пошук професійно-орієнтованого абітурієнта – майбутнього студента. Характерною ознакою системи прийому до вітчизняних вишів є забезпечення вимірювання «знаннєвої» складової характеристик абітурієнта шляхом зовнішнього незалежного оцінювання. Відтак формування профорієнтаційної складової та окреслення підходів до оцінювання її дієвості залишається як теоретичною так і практичною проблемою.

Суспільна потреба в оновленні вищої професійної освіти як соціокультурного інституту актуалізує вивчення різновекторного впливу різних чинників на формування професійного вибору сучасної молоді. Натомість вплив історії закладу вищої освіти, його традицій, діяльність та професійні досягнення видатних особистостей, пов'язаних з функціонуванням певного вишу на різних етапах його історичного розвитку, є питанням малодослідженим й актуалізує тему даних матеріалів.

Загальновизнано, що упродовж доволі значного проміжку часу вітчизняні заклади вищої освіти використовували потенціал власних музеїв, історико-дослідницьких центрів, спеціалізованих структурних підрозділів (кафедр, баз практики, центрів професійної спрямованості тощо) для знайомства абітурієнтів з фаховими наробками, здобутками, особливостями тієї, чи іншої професії. Зважаючи на це, така робота потребує вдосконалення та систематизації для більш глибокого пізнання молоддю сутності обраної професії. Зокрема, корисним є привертання уваги абітурієнтів до історії зародження та формування спеціальностей, становлення та розвитку освіти, діяльності видатних учених.

Організація інформаційно-просвітницької роботи з абітурієнтами обумовлює можливість як залучення до закладів вищої освіти професійно-орієнтованої молоді, так і вирішення важливих соціальних завдань та нагальних потреб розвитку регіону, як-от:

- формування активних і соціально відповідальних майбутніх фахівців; розвиток їх соціально-корисної активності вже на етапі вступу до вишу;
- розвиток у абітурієнтів усвідомленого ставлення до історії, традицій, цінностей, новацій, характерних для освітнього простору певного вишу;
- розвиток історико-просвітницької складової в профорієнтаційній роботі;

- забезпечення потреби різних верств населення регіону в соціальному партнерстві; отримання молоддю та їх батьками інформації просвітницького характеру з боку представників професорсько-викладацької спільноти;
- вплив на подальше структурування та оптимізацію системи вищої освіти відповідно до запитів сучасної економіки, інтеграції України в європейський простір шляхом впливу на професійний вибір сучасної молоді;
- забезпечення педагогічної підтримки особистості в формуванні та розвитку професійної кар'єри;
- популяризація ціннісної орієнтації «навчання протягом життя» шляхом акцентування уваги на її значущості в життєдіяльності низки видатних особистостей засобом демонстрації матеріалів музейних фондів та спеціалізованих центрів у вищих професійній спрямованості;
- використання цінного досвіду організації громадсько-просвітницької діяльності й науково-педагогічної спадщини вітчизняних учених, зокрема науковців-медиків, учених-фармацевтів та природодослідників, у справі організації соціально корисної роботи з молоддю з урахуванням регіонального аспекту.

Отже, залучення науково-педагогічних працівників до системної участі саме в профорієнтаційній роботі, слід вважати не тільки напрямом діяльності ЗВО задля збільшення кількості здобувачів освіти, а й дієвим чинником впливу на формування й розвиток ціннісних орієнтацій представників абітурієнтського середовища, поширення практики соціального партнерства, виконання соціально значущих проєктів частково-пошукового, науково-дослідницького характеру.

Література:

1. Лутаєва Т. В. Педагогічна та громадсько-просвітницька діяльність фундаторів вищої медичної та фармацевтичної освіти: регіональний історико-педагогічний аспект. Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2019. 599 с.
2. Лутаєва Т. В. Роль науковців Слобожанщині в організації роботи медичних музеїв вищих навчальних закладів у XIX – на початку XX ст. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2017, № 4 (68). С. 200-215.

ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ШКОЛІ ЯК ЗАМОВЛЕННЯ АБІТУРІЄНТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА (ДОСВІД СПІВПРАЦІ З МІЖНАРОДНОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ «PEARSON»)

Зобова Галина Миколаївна

вчитель вищої категорії, вчитель-методист, заступник директора з навчальної роботи
Спеціалізованої економіко-правової школи
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

В соціально-політичних і економічних умовах розвитку України відбуваються значні зміни в системі освіти. Вони спрямовані на підвищення якості підготовки учнів загальноосвітніх установ, формування ключових компетенцій, серед яких поряд з володінням інформаційними технологіями, визначено володіння іноземними мовами. Дане соціальне замовлення визначило основні напрямки реформування шкільної мовної освіти, розвитку наукових досліджень в області теорії і методики навчання іноземних мов та інноваційних процесів, що відбуваються в загальноосвітній школі. У зв'язку з цим відбувається переосмислення і переоцінка того місця, яке в навчальному процесі відведено навчальному предмету «Англійська мова», зростає його значимість.

Навчання іноземних мов розглядається як один із пріоритетних напрямків реформування шкільної освіти, націленого не тільки на засвоєння учнями певної суми знань, а й на розвиток їх особистості, їх пізнавальних та творчих здібностей. Крім того, іноземна мова виступає як інструмент загальнокультурного розвитку людини. У концепції «Нова українська школа» намічений перехід від школи знань до школи компетентностей. Компетентнісний підхід у викладанні іноземних мов представляється найбільш перспективним, оскільки покликаний вирішити такі завдання:

- мотивувати учнів на прояв ініціативи і самостійності в процесі вивчення англійської мови для розвитку здібностей і реалізації своїх інтересів у навчанні;
- долучати учнів до загальнолюдських цінностей;
- розвивати навички самоорганізації в процесі вивчення іноземної мови;
- виховувати толерантність до іншомовної культури.

Відповідно до міжнародного документу «Загальноєвропейські компетенції володіння іноземною мовою: вивчення, викладання, оцінка», який прийнятий Радою Європи і відображає модернізацію змісту навчання іноземної мови, розглядаються два види компетенції в галузі іноземних мов: загальні компетенції і

комунікативна мовна компетенція. Комунікативна мовна компетенція, в свою чергу, включає:

а) лінгвістичний компонент, який представляє собою сукупність знань, умінь і навичок, що дозволяють вільно оперувати мовним матеріалом для побудови осмисленого висловлювання;

б) соціолінгвістичний компонент, що включає в себе здатність обирати і використовувати мовні форми і засоби, адекватні цілі і ситуації спілкування;

в) прагматичний компонент, який полягає в умінні так будувати спілкування, щоб домогтися поставленої мети, знати й володіти різними прийомами отримання і передачі інформації в процесі спілкування.

Відмінною особливістю навчання іноземній мові на сучасному етапі є співпраця з міжнародними освітніми структурами з метою поліпшення якості викладання. У 2017 році в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» (ХГУ «НУА») був підписаний договір про співпрацю з Представництвом «Pearson Education» (Великобританія). Дана подія відкрила широкі можливості як для студентів і викладачів академії, так і для учнів і вчителів Спеціалізованої економіко-правової школи (СЕПШ) ХГУ «НУА». СЕПШ отримала статус «Навчальний заклад-партнер Пірсон». Таке партнерство – не просто статус, а й реальні проекти співпраці, нові освітні можливості в сфері викладання та вивчення англійської мови, а також оцінювання отриманих знань.

Основними завданнями СЕПШ по реалізації договору про співпрацю з Представництвом «Pearson» є:

– взаємодія, в рамках якої використовуються автентичні підручники англійської мови видавництва «Pearson» на всіх рівнях: в початковій, середній та старшій школі;

– активізація методичної роботи завдяки участі в методичних семінарах, організованих Представництвом «Pearson», з метою підвищення кваліфікації вчителів англійської мови СЕПШ;

– міжнародне співробітництво, що передбачає участь у міжнародних конкурсах і проектах, ініційованих видавництвом «Pearson», і популяризацію мовних тестів серед учнів, їх залучення до підготовки та здачі мовних іспитів «Pearson».

Слід зазначити, що науково-методичні комплекси видавництва «Pearson» побудовані на принципах педагогіки співробітництва і надають матеріал для розвитку всіх чотирьох мовних навичок (читання, говоріння, письма, аудіювання). Характерними особливостями автентичних навчальних курсів є постійний акцент на розвитку комунікативних навичок, послідовному дотриманні принципів автономії учня та інтегрованого навчання. Дані науково-методичні комплекси враховують психологічні особливості кожної вікової категорії учнів, забезпечують поступове накопичення і повторення мовного матеріалу та сприяють розвитку творчих здібностей на кожному етапі навчання.

Немає сумніву в тому, що саме якість викладацького складу й особистий професіоналізм вчителів є одними з найважливіших факторів забезпечення якісного навчального процесу в сучасній школі. Завдяки співпраці з Представництвом «Pearson» з'явилася можливість підвищення професійної компетентності вчителів іноземної мови на методичних семінарах, семінарах-практикумах і вебінарах, що проводяться методистами міжнародного рівня та авторами популярних автентичних підручників. Традиційними стали і щорічні всеукраїнські форуми для вчителів і викладачів англійської мови. Крім того, використання електронних додатків до навчальних посібників, представлених на методичному сайті «Pearson-Dinternal» не тільки робить процес вивчення іноземної мови більш різноманітним, але й сприяє його ефективності, дозволяє індивідуалізувати і диференціювати навчальну діяльність учнів відповідно до їх особистісних якостей і здібностей. Отже, відбувається реалізація компетентнісного підходу до навчання: формування ціннісно-сміслових, загальнокультурних, навчально-пізнавальних і комунікативних компетенцій, а це один із пріоритетних напрямків концепції «Нова українська школа».

У сучасному суспільстві освіта виступає однією з найважливіших характеристик, які визначають конкурентоспроможність окремих навчальних закладів і національних систем освіти в цілому. Багато країн об'єднують зусилля в розробці методології, технології та інструментарію порівняльних досліджень якості освіти. У цьому сенсі стає очевидною зростаюча роль співпраці навчальних закладів з міжнародними освітніми структурами, що, безумовно, сприятиме поліпшенню якості вивчення іноземної мови.

Література:

1. *Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, обучение, оцен-ка./Совет Европы, Страсбург (франц. и англ. версия), 2001; МГЛУ, Москва (рус. версия), 2003. М.: 2003. 256 с.*
2. *Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. МОНУ: 2016. 34 с.*

ДІДЖИТАЛ РИЗИКИ У ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ АБІТУРІЄНТІВ ТА УНІВЕРСИТЕТІВ*Галка Ян Сергійович*аспірант кафедри соціології та гуманітарних дисциплін
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Діджиталізація – один з найсучасніших трендів, який охопив всі сфери життєдіяльності суспільства. Освіта стала однією з галузей, яка, маючи традиційну репутацію консервативного елементу суспільства, вимушена була технологічно вирівнятися з іншими сегментами соціуму. Більш того, це вирівнювання торкнулося і поколінних ракурсів: всі вони вимушені були використовувати однакові технології задля ефективної участі у навчальному процесі.

Безумовно, можна говорити про три хвили діджитал впроваджень в освіту під час пандемії, які по-різному вплинули на всіх суб'єктів освітнього процесу та його потенційних акторів. Перша пов'язана з першим періодом віддаленого контакту. Відзначимо, що слабкі зв'язки з абітурієнтським середовищем в цей період стали одним з ризиків у конструюванні цих відносин на майбутнє.

Друга хвиля – після короточасного очного контакту – як миттєве знайомство восени 2020 року. Цей період виявив факт того, що технологічні рішення попереднього періоду іноді сприймалися як більш цікаві та затребувані, ніж традиційні очні. Взаємодія абітурієнтів та університетів стала більш різнобарвною саме в діджитал ракурсах.

Третя хвиля привнесла ризики заміщення технологіями живого спілкування, з одного боку, а з іншого, радість від останнього. Саме це протиріччя визначило особливості соціальних взаємодій університетів з абітурієнтами.

Поряд з цим, зазначимо, що діджитал трансформації активно увійшли і до університетів, частиною яких стають абітурієнти. Тому важливими питаннями постає гармонізація програмних продуктів при організації освітнього процесу.

Таким чином, в сучасних умовах діджитал ризики у взаємовідносинах абітурієнтів та університетів є очевидними та такими, що потребують уваги з боку адміністрації.

**СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ: ПРОЕКЦІЇ НА АБІТУРІЄНТСЬКЕ
СЕРЕДОВИЩЕ***Савош Галіна Петрівна*кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та гуманітарних наук
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

XX століття змінило уявлення про освіту, її мету та завдання. І ці тенденції продовжують здійснювати свій вплив і у сьогоденні. Освіта продовжує відчутно впливати на суспільства, розвиток промисловості, послуг тощо. Те, що саме за останні 50-70 років людство зробило значний крок вперед в усіх галузях знань, пояснюється саме значним прискоренням темпів розвитку та підвищенням якості освіти взагалі і вищої освіти, зокрема. Це стало одним з вирішальних факторів швидкого та значного прогресу як рівня знань, так і прогресу освіти в цілому.

Поряд з цим, активно проходить і зміна цілепокладання в освіті. Те, що в основу розвитку вищої освіти покладені, насамперед, суто прагматичні цілі, які властиві переважній частині абітурієнтського середовища сучасності, приводить до орієнтації вищих навчальних закладів виключно на професійну підготовку. За таких умов поза увагою залишається така важлива складова освіти, як виховання. Тобто за межами освітнього процесу залишаються актуальні для сучасного українського суспільства процеси формування та укріплення системи цінностей, норм, спрямованих на затвердження цих цінностей тощо.

Це не є прийнятним, якщо ми справді хочемо вагомих змін на краще у нашій країні. Нагадаємо, що загальновідомим є положення, що «освіта як соціальне явище може вважатися досконалою, якщо вона успішно задовольняє суспільні запити сьогодення, намічає загальні підходи щодо вирішення проблем, які можуть виникнути у майбутньому. Філософія освіти в університеті вимагає повної завершеності циклу певного, визначеного освітньою політикою та потребами суспільства рівня знань, пізнання здобувачами вищої освіти реального буття та розуміння науково-теоретичної картини світу. А отже, іншими словами, університети відповідають не тільки за конкурентоспроможність та обізнаність молодій людині, рівень оволодіння нею низкою фахових дисциплін, але й соціалізацію особи. Тому необхідний аналіз тих факторів, які цю соціалізацію зумовлюють» [1].

Сучасний розвиток людства та нові вимоги до особистості формують новий тип представника абітурієнтського середовища. «Без виховання у ЗВО такого типу молоді людини зробити це не можливо. Таким чином, вища освіта має використовувати такі форми та методи виховання, які б відповідали багатосуб'єктному «замовленню» на певний тип особистості» [2]. Відповідно вища освіта має використовувати такі форми та методи виховання, які б відповідали багатосуб'єктному «замовленню» на особистість. Побудова нової освітньої моделі передбачає теоретичне переосмислення та практичну орієнтацію на новий ідеал, що і становить основу для подальших досліджень.

Література:

1. Вдовиченко Є. Місія філософії освіти в реформуванні освітньої системи України. Вісник ЛНУ. Серія – філософ.-політолог. студії. 2017. Випуск 10, С. 19-25.
2. Національна доктрина розвитку освіти: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>

ПЕРСПЕКТИВИ МОНІТОРИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ АБИТУРІЄНТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА У ХНПУ ІМЕНІ Г.С.СКОВОРОДИ

Ворожбіт-Горбатюк Вікторія Вікторівна

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

В діяльності ХНПУ імені Г.С. Сковороди апріорною є орієнтація на Людину як найвищу цінність соціального буття, ставлення до суб'єкта пізнання, спілкування і творчості, свідомо акцентуація на екзистенцій людського буття: духовну свободу, духовність і відповідальність. Педагогічна освіта в університеті зорієнтована на становлення особистості здобувача вищої освіти – творця наукової і професійної еліти в Україні, виразника національних і європейських демократичних цінностей у світовому професійному товаристві та академічній спільноті, здатного генерувати знання, реалізувати освітні програми з використанням сучасних технологій, проявляти лідерство і продукувати успіх менторства, фаліситації в мінливому інформаційно насиченому інноваційному освітньому просторі.

Базисом реалізації Концепції розвитку педагогічної освіти (2021) [1] є дослідження абітурієнтського середовища, зокрема – фіксація вхідних універсальних, академічних і соціально значущих гнучких навичок здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського), третього (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти. Значущим є також дослідження профіндентичності педагогічних працівників, глибинні інтерв'ю для виявлення особливостей поведінки педагогів як споживачів на ринку освітніх послуг у сфері педагогічної освіти. Перспективним напрямом моніторингових досліджень є вивчення пріоритетних інтересів здобувачів і усіх груп стейкхолдерів щодо можливості оволодіння компетентнісним підходом та сучасними ефективними інструментами – на континуумі опанування освітньою програмою. Цінним є вивчення запитів і потреб здобувачів і науково-педагогічних працівників у створенні експериментально-лабораторних баз та актуального обладнання цифровими комплексами, комп'ютерною та мультимедійною технікою. На часі моніторингові дослідження щодо вивчення орієнтирів формування траєкторії, моделі особистісного і професійного зростання педагогічних працівників.

Важливе місце в моніторингових дослідженнях посідають дослідження умов науково-педагогічної діяльності в контексті прискореної модернізації змісту освіти та методів навчання; наближення до практичних освітянських потреб, забезпечення високої міри аналітики, доказовості та дотримання доброчесності педагогічних досліджень на етапі створення середовища неперервного професійного розвитку.

Визначені перспективні напрями моніторингових досліджень сприятимуть забезпеченню системного характеру неперервної педагогічної освіти, розробленню і втіленню комплексу заходів професійного відбору майбутніх здобувачів педагогічної освіти, координації співпраці університету з місцевою владою, об'єднаними територіальними громадами та роботодавцями в частині змісту освітнього процесу та практичної підготовки здобувачів; відповідності ключових професійних компетентностей випускників університету професійним стандартам, викликам динамічного цифрового суспільства.

Література:

1. Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти: URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> (дата звернення: 10.06.2021)

ВЗАЄМОДІЯ ВИШІВ ТА ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ АБІТУРІЄНТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Нев'ядомська Тетяна Володимирівна
директор Харківської гімназії № 13

Питання взаємодії школи і закладів вищої освіти постійно знаходяться в центрі уваги і обговорення, як теоретиків, так і практиків, а в більшості фахівців, які мають відношення до формування студентського контингенту. Концептуально ця взаємодія має на меті вирішити такі основні завдання: підвищення рівня загальноосвітніх знань випускників – майбутніх абітурієнтів; спільна інформаційно-профорієнтаційна діяльність, спрямована на усвідомлений професійний вибір випускника школи та на його підставі вибір закладу вищої освіти, факультету та спеціальності.

Ця взаємодія як за формою та за змістом, спрямована на подальшу інтеграцію ланок середньої та вищої освіти і дозволяє в ході окремих заходів виявити молодь, орієнтовану на ті або інші напрями фахової підготовки. Але «вектор» і зміст цієї взаємодії останнім часом змінюються в залежності від ситуації, в першу чергу, в системі вищої освіти. Не секрет, що функціонування сучасних вишів в деякій мірі залежить не тільки від якості загальноосвітньої підготовки і професійної вмотивованості школярів, а на цей час і від кількості, тих хто заповнює студентські аудиторії. З цієї точки зору ми можемо констатувати зростання інтересу ЗВО до взаємодії зі школами саме задля формування свого абітурієнтського, а у подальшому і студентського середовища.

При реалізації певних заходів представники вишів створюють можливість отримати «агентів впливу» в учительському / директорському середовищі; в процесі співпраці, а саме при реалізації корисних для школи заходів, виші формують сприятливе середовище, яке починає «працювати на заклад вищої освіти», тому що будь-яка робота представників вишу в школі – це заява про цей ЗВО для школярів та їхніх батьків, своєрідний PR для того, щоб згодом випускники зробили вибір саме на користь цього навчального закладу. Таким чином, ми можемо стверджувати, що вдала взаємодія закладів середньої та вищої освіти впливає на формування абітурієнтського середовища в цілому. При цьому, у школах можуть проходити певні заходи щодо сприяння обізнаності старшокласників та їх батьків щодо системи вищої освіти в Україні, сучасних спеціальностей та Умов вступу на навчання до ЗВО.

У підсумку вибудовується ланцюжок формування абітурієнтського середовища саме в школі: з'ясування та формування професійних уподобань школярів – організація зустрічей з представниками вишів відповідних спеціальностей – знайомство майбутніх абітурієнтів з процедурами та порядком вступу. При цьому, найбільш проблемною ланкою для школи є роз'яснення Умов прийому до ЗВО, тому що це не є сферою компетенцій вчителів або класних керівників, тому актуальним стає залучення до цієї роботи представників приймальних комісій.

Крім цього, на сучасному етапі різноманіття вибору для абітурієнтів важливими є і такі форми роботи з абітурієнтами як екскурсії до вишів, зустрічі зі студентами – випускниками школи, спільна робота учнів і студентів по реалізації освітніх та інших творчих проєктів, що дозволяє школяру познайомитися з закладом вищої освіти в реальній дійсності в протизагугу інформації з інтернету, що може носити необ'єктивний характер.

У реалізації взаємодії школи та закладів вищої освіти є, безумовно, проблеми. По-перше, інколи активність представників ЗВО заважає навчальному процесу у школі, що неприпустимо. По-друге, на зустрічі до учнів приходять представники різних вишів з однаковим набором інформації про спеціальність та фах підготовки, що інколи приводить до поверхневого її сприйняття. І, по-третє, часто профорієнтаційна робота з боку вишів носить скоріш характер їх популяризації ніж глибинне роз'яснення сутності фахової підготовки та особливостей подальшої професійної діяльності.

Таким чином, вплив школи на формування абітурієнтського середовища не викликає сумніву. Але його спрямованість залежить від обґрунтованості та об'єктивної необхідності реалізації тих або інших форм взаємодії зі старшокласниками та їхніми батьками в шкільних класах задля правильного вибору подальшої професійної діяльності сучасною учнівською молоддю.

Література:

1. Мірошко, О. П. (2012). Нові напрями взаємодії школа-вищій навчальний заклад. *Переяславська рада: її історичне значення і перспективи розвитку восточнославянської цивілізації* С. 190-193 URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3126/1/Miroshko_Novi%20napriamy_2012.pdf [Accessed 11 Jan. 2021].

ОЧІКУВАННЯ БАТЬКІВ ЩОДО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ**Назарко Ольга Іванівна**кандидат соціологічних наук, доцент,
помічник ректора з виховної роботи, якості та сертифікації
Національного фармацевтичного університету (м. Харків)**Овакімян Ольга Сергіївна**кандидат соціологічних наук, доцент,
провідний соціолог відділу управління якістю
Національного фармацевтичного університету (м. Харків)

Вибір навчального закладу для подальшого професійного становлення молодих людей в сучасних умовах стає, на наш погляд, більш продуманим та зваженим. Це, безумовно, складний процес, на який впливають різні фактори. За даними опитування випускників закладів загальної середньої освіти під час проведення пробного зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) на базі Національного фармацевтичного університету (квітень, 2021 р., n=134) саме батьки виступають фактором впливу на вибір абітурієнтами закладу вищої освіти та одним з основних джерел отримання інформації про майбутнє місце навчання.

Важливим є розуміння того, як абітурієнти здійснюють вибір подальшого місця навчання оскільки саме зважений підхід гарантує не лише вірний вибір місця навчання, а й подальше працевлаштування. Поряд із цим, вкрай важливим стає й розуміння очікувань батьків щодо навчання дітей в закладах вищої освіти.

Як продемонструвало наше опитування батьків у формі індивідуального анкетування під час проведення пробного ЗНО на базі Національного фармацевтичного університету (n=118), серед них спостерігається підтримка ініціатив держави та позитивне ставлення до ЗНО як до системи вступу до закладів вищої освіти. За результатами опитування 72% в цілому позитивно ставляться до системи вступу до закладів вищої освіти за результатами ЗНО. Але вступ за таким алгоритмом супроводжується певними викликами, що пов'язані з необхідністю додаткової самостійної підготовки за обраними предметами ЗНО чи підготовки з репетитором. За даними, що надані батьками абітурієнтів, більшість учасників пробного ЗНО займалися додатково (рис. 1).

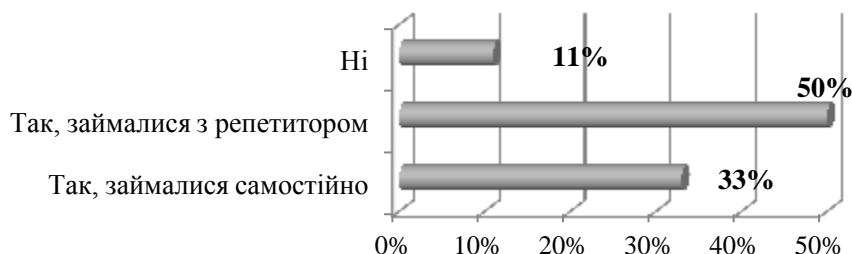

Рисунок 1. Розподіл відповідей на питання «**Чи займалась ваша дитина додатково поза шкільними уроками для підготовки до ЗНО?**» (%)

Батьки впевнені, що основна мотивація отримання вищої освіти у їхніх дітей пов'язана, перш за все, з бажанням у майбутньому отримати хорошу роботу на основі здобутих в університеті професійних знань та навичок. Стимулом навчання у закладі вищої освіти також стало й загальне прагнення майбутньої молоді до особистого та інтелектуального розвитку, до постійного придбання знань. А такі моменти як наполегливість членів родини, формальне отримання диплому чи можливість переїхати в інше місце, на думку батьків, не стало для їх дітей мотиватором продовження навчання.

Виходячи з того, що основними факторами впливу на вибір дитини майбутньої професії «фармацевт» стали, по-перше, престиж майбутньої професії, повага до неї, по-друге, висока якість навчання, кваліфікація викладачів, по третє, репутація, престиж навчального закладу очікування батьків пов'язані зі збереженням високих показників якості діяльності Національного фармацевтичного університету.

З 2015 року в університеті впроваджено міжнародні стандарти якості щодо організації освітнього середовища. Національний фармацевтичний університет пройшов перший зовнішній аудит на відповідність системи управління якістю вимогам стандарту ISO 9001:2008. З 2016 року запроваджено систему рейтингового оцінювання роботи науково-педагогічних працівників та діяльності кафедр. З 2017 року відповідно до вимог стандарту ISO 9001 співробітниками відділу управління якістю університету вперше розпочато навчання персоналу в «Школ супервайзера системи управління якістю» з метою

підтримки функціонування системи. У 2018 році відбувся ресертифікаційний/перехідний аудит на відповідність вимогам міжнародного стандарту ISO 9001:2015 у міжнародній системі сертифікації DQS та в національній системі сертифікації НААУ. З 2019 розпочато впровадження еко- та енерго стандартів у діяльність університету. А вже з 2020 року в університеті впроваджено інтегровану систему управління (ІСУ) НФаУ за трьома стандартами: ISO 9001:2015, ISO 14001:2015, ISO 50001:2018.

Отже, така тенденція цілеспрямованого забезпечення стандартів якості в освітній та інші процеси університетського середовища дає змогу передбачити, що очікування батьків щодо якісного навчання своїх дітей все ж таки справдяться.